

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЯ

**«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ І ОСВІТИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**

ВИПУСК 32

31 січня 2018 р.

м. Переяслав-Хмельницький

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Рада молодих учених університету

Матеріали
XXXII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції
**«ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
НАУКИ І ОСВІТИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»**
31 січня 2018 року

Збірник наукових праць

Переяслав-Хмельницький – 2018

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ВЫСШЕЕ УЧЕБНОЕ ЗАВЕДЕНИЕ
«Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды»

Совет молодых ученых университета

Материалы
XXXII Международной научно-практической интернет-конференции
**«ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ»**
31 января 2018 года

Сборник научных трудов

Переяслав-Хмельницкий – 2018

УДК 001+37(100)

ББК 72.4+74(0)

Т 33

Матеріали XXXII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2018. – Вип. 32. – 845 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Коцур В.П. – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Базалук О.О. – доктор філософських наук, професор

Воловик Л.М. – кандидат географічних наук, доцент

Дашкевич Є.В. – кандидат біологічних наук, доцент (Білорусь)

Доброскок І.І. – доктор педагогічних наук, професор

Євтушенко Н.М. – кандидат економічних наук, доцент

Кикоть С.М. – кандидат історичних наук (відповідальний секретар)

Руденко О.В. – кандидат психологічних наук, доцент

Садиков А.А. – кандидат фізико-математичних наук, доцент (Казахстан)

Склярєнко О.Б. – кандидат філологічних наук, доцент

Халматова Ш.С. – кандидат медичних наук, доцент (Узбекистан)

Збірник матеріалів конференції вміщує результати наукових досліджень наукових співробітників, викладачів вищих навчальних закладів, докторантів, аспірантів, студентів з актуальних проблем гуманітарних, природничих і технічних наук.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій.

©Автори статей

©Рада молодих учених університету

©ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди

УДК 001+37(100)

ББК 72.4+74(0)

Т 33

Материалы XXXII Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2018. – Вып. 32. – 845 с.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Коцур В.П. – доктор исторических наук, профессор, академик НАПН Украины

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Базалук О.А. – доктор философских наук, профессор

Воловик Л.М. – кандидат географических наук, доцент

Дашкевич Е.В. – кандидат биологических наук, доцент (Беларусь)

Доброскок И.И. – доктор педагогических наук, профессор

Кикоть С.Н. – кандидат исторических наук (ответственный секретарь)

Евтушенко Н.М. – кандидат экономических наук, доцент

Руденко О.В. – кандидат психологических наук, доцент

Садыков А.А. – кандидат физико-математических наук, доцент (Казахстан)

Скляренко О.Б. – кандидат филологических наук, доцент

Халматова Ш.С. – кандидат медицинских наук, доцент (Узбекистан)

Сборник материалов конференции вмещает результаты научных исследований научных сотрудников, преподавателей высших учебных заведений, докторантов, аспирантов, студентов по актуальным проблемам гуманитарных, естественных и технических наук.

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, достоверность фактов и ссылок несут авторы публикаций.

©Авторы статей

©Совет молодых ученых университета

©ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий

государственный педагогический

университет имени Григория Сковороды

БИОЛОГИЧНИ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 631/635

*Александр Воробьев, Нина Козьмина
(Усть-Каменогорск, Казахстан)*

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ РЕГУЛЯТОРОВ РОСТА И РАЗВИТИЯ РАСТЕНИЙ НА СЕМЕНА ГОРОХА

Большинство препаратов, применяемых в растениеводстве для повышения продуктивности растений получают путем химического синтеза, что оказывает негативное влияние на окружающую среду. Использование растений в качестве возобновляемого сырья для производства регуляторов роста и развития растений, применяя экологически безопасные и безотходные технологии весьма актуально. В этой связи нами разработана нанотехнология получения фиторегуляторов из растительного сырья и определено их влияние на растения.

Ключевые слова: регуляторы роста и развития растений, бадан широколистный, механоактивация.

Most drugs used in crop production, to increase the productivity of plants obtained by chemical synthesis, which has a negative impact on the environment. The use of plants as a renewable raw material for the production of growth regulators and plant development, using environmentally safe and waste-free technologies is very important. In this regard, we have developed a nanotechnology of obtaining of regulators from plant material and identified by their effect on plants.

Key words: the regulators of growth and development of plants, saxifrage broad-leaved, mechanical activation.

Введение. Современные синтетические регуляторы роста, используемые для увеличения продуктивности сельскохозяйственных растений, как правило, нельзя назвать экологически чистыми. Химическая опасность и высокая себестоимость ограничивают их широкое применение.

Перспективы дальнейшего повышения урожайности связывают с рядом факторов, в частности с использованием регуляторов роста и развития растений, полученных путем экологически безопасных и безотходных био- и нанотехнологий из растительного сырья.

Стимуляторы роста и развития растений, полученные из природного сырья, увеличивают урожайность, сокращают сроки созревания, улучшают питательную ценность, повышают устойчивость к болезням, заморозкам, засухе и другим неблагоприятным факторам и выполняют многие другие полезные функции.

В этой связи, нами предложена следующая технологическая схема приготовления регуляторов роста и развития:

- 1) приготовление нанопорошков из растений, методом механохимической активации;
- 2) получение спиртовых экстрактов из нанопорошков.

Механохимические методы повышения биологической активности стимуляторов растительного происхождения основаны на твердофазном превращении этих веществ в растворимые формы.

Механохимическая активация – высокоэнергетический процесс измельчения и наноструктурирования исходных порошков в вибрационных измельчителях. Механоактивация позволяет уменьшить размеры частиц в среднем от 60 до 0,25 мкм с наличием значительной доли частиц с размерами до 50 нм [1].

Продукты механохимической обработки могут быть использованы для выделения биологически активных веществ. Выход ряда активных компонентов растительного сырья увеличиваются в 1,5-2 раза, повышается селективность выделения. Однако наиболее экономически эффективными оказываются варианты, в которых возможно непосредственное использование продукта механохимического превращения в качестве готовой формы препарата – регулятора роста и развития растений.

Обычно регуляторы роста извлекаются из растительного сырья путем экстракции органическими растворителями. Существенными преимуществами механохимического подхода являются исключение из технологии большого количества органических растворителей, снижение материальных и трудовых затрат на производство. Дополнительно появляется возможность использовать в качестве источника биологически активных веществ не востребуемые ресурсы – отходы сельскохозяйственного производства и лесной промышленности, сырья с низким содержанием активных веществ. Таким образом, применение твердофазной механохимической переработки растительного сырья может сделать регуляторы роста и развития растений доступными для массового использования [2].

Растительное сырье является основным источником биологически активных веществ (БАВ) и антиоксидантов, широко используемых в производстве фармакологических препаратов и биодобавок. Кинетические параметры его химической переработки зависят от морфологического и надмолекулярного строения растений. Растительное сырье имеет многокомпонентный химический состав и сложную морфологическую структуру. Большая часть биологически активных веществ в растениях находится в оболочках в виде биополимерных комплексов, которые по существующим технологиям не переводятся в биодоступную форму [3].

Для максимального извлечения БАВ при экстракции из сырья необходимо не только произвести разрушение оболочки клетки, но и освободить значительную их часть из внутриклеточных биополимерных структур. В ряде работ [4,5] показано, что измельчение растительного сырья до микронных размеров позволяет интенсифицировать процесс экстракции с увеличением выхода биологически активных веществ.

При этом регуляторы роста природного происхождения являются экологически чистыми препаратами, гектарные дозы которых измеряются граммами и миллиграммами [6].

Для изучения влияния полученных препаратов на рост и развитие растений поставили опыты с семенами гороха. В качестве фиторегулятора использовали спиртовой экстракт нанопорошка листьев и корней бадана широколистного, в различных концентрациях – от 0,0001 до 0,00000001%.

Бадан толстолистный – это многолетнее травянистое растение. Растет бадан преимущественно на влажных склонах, распространен в лесах, встречается по долинам рек. Все растение обладает сильной фитонцидной активностью. Листья и корневища бадана содержат много полезных веществ:

- дубильные вещества (до 25-27 %), арбутин (до 12 %), катехин, катехингаллат, изокумарин бергенин (5 %);
- фенольные кислоты и их производные (кислоту галловую (0,22 %), 3,6-дигаллоилглюкозу);
- крахмал;
- дубильные вещества (до 30 %);
- свободные полифенолы – кислота галловая (до 22 %), гидрохинон, флавоноиды – кверцетин, кемпферол, кислота аскорбиновая [7].

Опыт 1. Изучение действия фиторегулятора на всхожесть семян.

Согласно схеме опыта для каждого разведения фиторегулятора, использовали по 50 семян гороха, которые сутки выдерживали в указанных разведениях регулятора, слегка подсушивали и высаживали в грунт.

Контролем служили 50 семян гороха, замоченных в дистиллированной воде.

Влияния фиторегулятора из бадана широколистного на всхожесть семян гороха в зависимости от его концентрации представлены в табл. 1 и на рис. 1.

Таблица 1

Влияния различных концентраций регулятора из бадана широколистного на посевную всхожесть семян гороха

№ п/п	Концентрация фиторегулятора, %	Время появления всходов, сутки								Итого всходов
		1	2	3	4	5	6	7	8	
1	0,0001	-	10	14	9	7	9	-	-	48
2	0,00001	-	7	9	11	8	5	3	-	43
3	0,000001	-	5	8	7	16	3	2	-	41
4	0,0000001	-	8	6	9	5	5	5	-	38
5	0,00000001	-	3	7	6	8	6	-	-	30
6	Контроль	-	5	9	10	5	7	6	4	46

Из данных табл. 1 и рис. 1 видно, что обработка семян 0,0001% раствором регулятора наибольшее количество первых ростков (10) появилось на 2 сутки после посадки, а весь период появления всходов занял 5 суток. Число проросших семян равно 48. Данная концентрация является самой эффективной для повышения всхожести семян гороха в этом опыте.

В контроле период появления проростков растянулся до 7 дней, а количество всходов наблюдали в 46 случаях.

Процент всхожести семян после обработки экстрактом 0,0001% концентрации равен 96 %, в контроле – 92 %.

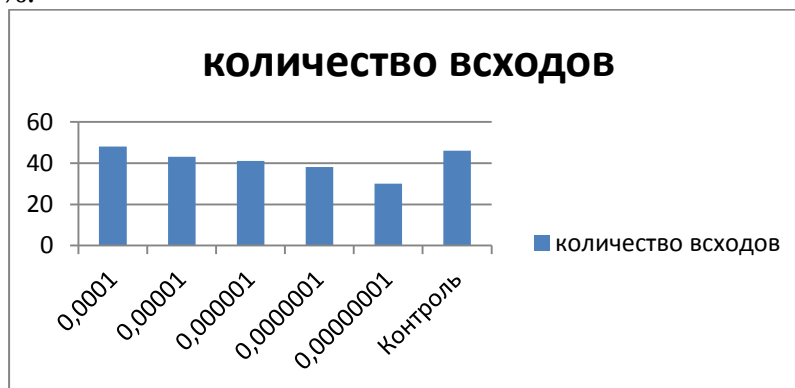

Рис. 1. Влияние регулятора из бадана широколистного на всхожесть семян гороха

Опыт 2. Изучение влияния фиторегулятора на динамику развития растений.

Результаты действия различных концентраций фиторегулятора на динамику роста гороха показаны в таб. 2 и на рис. 2.

Таблица 2

Влияния различных концентраций фиторегулятора из бадана широколистного на динамику роста гороха

№ п/п	Концентрация фиторегулятора, %	Высота растения, см	Количество листьев на растении, шт	Длина листьев, см	Длина корней, см
1	0,0001	17,1	15	1	7,7
2	0,00001	19,6	12	1,4	7,1
3	0,000001	15	10	1	7
4	0,0000001	18	10	1,5	7
5	0,00000001	8	3	0,5	3
6	контроль	17	16	1,4	8

Как свидетельствуют данные табл. 2 и рис. 2, обработка семян фиторегулятором из бадана широколиственного оказала позитивное влияние на динамику роста гороха.

При обработке семян 0,00001% раствором фиторегулятора растение обладало наибольшим ростом в высоту - 19,6 см, длина листьев 1,4 см и корней 7,1 см.

В контроле средние показатели были равны: высота растений – 17 см, длина листьев – 1,4 см, длина корней – 8 см.

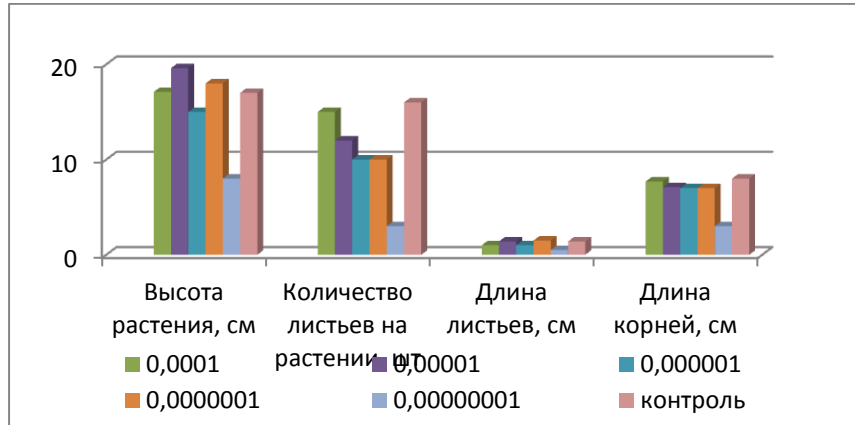

Рис. 2. Влияние фиторегулятора из бадана широколиственного на рост и развитие гороха

Опыт 3. Изучение влияния фиторегулятора на прирост биомассы растений проводили через 30 дней после высадки семян в грунт. Для этого растения выкапывали из грунта, промывали водой, определяли их массу путем взвешивания и вычисляли среднюю массу одного растения.

Результаты опыта представлены в табл. 3 и на рис. 3.

Таблица 3

Прирост биомассы ростков гороха под действием фиторегулятора

№ п/п	Концентрация фиторегулятора, %	Средняя масса 1 растения, г
1	0,0001	0,8
2	0,00001	2,8
3	0,000001	0,8
4	0,0000001	1,0
5	0,00000001	0,3
6	контроль	0,3

Как свидетельствуют данные табл. 3 и рис. 3, обработка семян фиторегулятором оказала положительное влияние на прирост биомассы растений. Наиболее эффективной оказалась 0,00001% концентрация предлагаемого препарата – средняя масса одного растения составила 2,8 г.

В контроле средняя масса растения была равна 0,3 г, т.е. в 2,5 раза меньше.

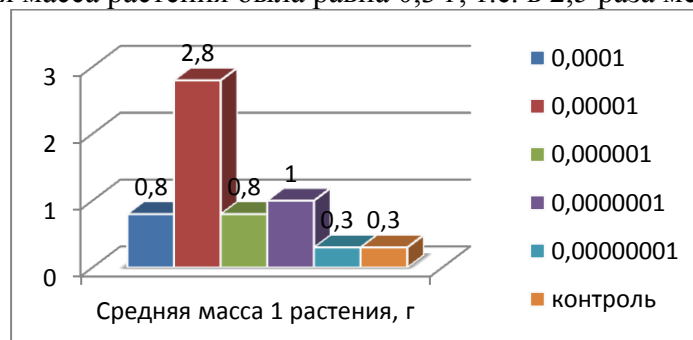

Рис. 3. Влияние фиторегулятора из бадана широколиственного на прирост биомассы растений гороха

Таким образом, в ходе исследований установили, что разработанные нами регуляторы роста и развития оказывают следующие действия на растения:

- 1 – увеличивают количество проросших семян и уменьшают период появления всходов;
- 2 – стимулируют рост вегетативных органов;
- 3 – оказывают положительное влияние на увеличение биомассы растений.

Следовательно, предложенная технология получения экологически безопасных и эффективных регуляторов роста и развития растений позволит увеличить всхожесть семян на 6-7 %, уменьшить период появления проростков на 2 дня и увеличить биомассу растений в 2,5 раза.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Авакумов Е.Г. Механохимические методы активации химических процессов. – Новосибирск, 1980. – 297 с.
2. Рожанская О.А., Юдина Н.В. и др. Влияние продуктов механохимической активации торфа и древесного сырья на морфогенез растений *in vitro* и *in vivo*//Химия растительного сырья. – 2003. – №3. – С. 29-34.
3. Ломовский О.И. Механохимия в решении экологических задач / О.И. Ломовский, В.В. Болдырев. – Новосибирск, 2006. – 221 с.
4. Рязанова Т. В., Чупрова Н. А., Ким Н. Ю. Химия растительного сырья. – 2000. – №1. – С. 95-100.
5. Ушанова В.М., Ушанов С.В., Репях С.М. Влияние степени измельчения сырья на процесс экстракции // Изв. вузов Лесной журнал. – 1998. – №1. – С. 101-105.
6. Коф Э.М., Борисова Т.А., Аскоченская Н.А. Регуляторы роста природного типа и отдельные фазы онтогенеза // Итоги науки и техники. – 1998. – 150 с.
7. Кьосев П.А. Русский травник. Описание и применение лекарственных растений. – М.: Эксмо, 2014. – 896 с.

Маржан Ерлан
(Усть-Каменогорск, Казахстан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БИОСТИМУЛЯТОРОВ ДЛЯ ВЫРАЩИВАНИЯ ФАСОЛИ (PHASEOLUS) В ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ

В современных условиях повышения урожайности сельскохозяйственных культур можно достичь на основе высокой культуры земледелия путём научно обоснованного экологически безопасного применения удобрений и пестицидов, широкого внедрения прогрессивных технологий с минимальным использованием средств химизации. Овощеводство является одной из основных и наиболее трудоемких отраслей сельскохозяйственного производства. Этой отрасли принадлежит важная роль в снабжении населения продуктами питания, имеющими высокую биологическую ценность, содержащими ряд необходимых компонентов, минеральных веществ и витаминов.

Ключевые слова: биостимуляторы, эксперимент, фасоль, всходы, посадка растений.

In modern conditions, crop yields can be increased on the basis of a high crop culture by scientifically based environmentally safe application of fertilizers and pesticides, the widespread introduction of advanced technologies with minimal use of chemicals. Vegetable growing is one of the main and most labor-intensive branches of agricultural production. This branch has an important role in supplying the population with food products that have high biological value, containing a number of necessary components, minerals and vitamins.

Key words: biostimulants, experiment, beans, shoots, planting.

Фасоль (лат. *Phaseolus*) – типовой род растений семейства бобовые (*Fabaceae*), объединяющий около 97 видов в более тёплых областях обоих полушарий. Разводятся из за плодов и семян – а некоторые виды также из за цветов (под названием «турецких бобов»). Из культивируемых видов первое место занимает фасоль обыкновенная (*Phaseolus vulgaris*) со многими разновидностями и сортами, из которых одни – вьющиеся, другие – кустовые. Родина этого вида – Латинская Америка. Другой вид фасоли – *Phaseolus coccineus*, с красными цветами, часто разводится в качестве декоративного растения. Травянистые растения, чаще однолетние, большею частью вьющиеся, с перистыми листьями. Листочков 3, очень редко 1. И весь лист, и каждый листочек снабжён прилистниками. Цветки в пазушных кистях. Цветоложе с чашевидным диском. Крылья мотылькового венчика более или менее сращены с лодочкой, длинная верхушка которой, а также тычинки и столбик спирально скручены. Боб двустворчатый, между семенами с неполными перегородками из губчатой ткани. Семена богаты легумином и крахмалом. Сельскохозяйственные растения как фасоль с такими свойствами можно выращивать с помощью биостимуляторов для того чтобы, сократить межфазных периодов и увеличения продуктивности и устойчивости растений к неблагоприятным факторам [1, с. 68].

Регуляторы роста и развития растений – это обширная группа природных и синтетических органических соединений, которые в малых дозах активно влияют на обмен веществ высших растений. Стимулирование собственного иммунитета растений позволяет индуцировать у растений комплексную неспецифическую устойчивость ко многим болезням грибного, бактериального и вирусного происхождения и другим неблагоприятным факторам среды (засухе, температурному стрессу и др.). Главная отличительная особенность препаратов этой группы от других средств защиты растений – это способность влиять на вредные организмы через стимулирование защитных свойств растений, заложенных в них в процессе эволюции. Использование этой особенности в практике растениеводства позволяет в более полной мере реализовать потенциал интегрированных программ защиты растений, обеспечив максимальную экологизацию агросистем. К природным стимуляторам роста растений относятся фитогормоны – ауксины, гиббереллины, цитокинины, а к синтетическим – их аналоги. Регуляторы роста растений успешно используются для устранения периодичности плодоношения, ускорения цветения и созревания плодов. Опыт показывает, что для получения высокого эффекта регуляторы роста следует применять на различных стадиях роста и развития растений, тем более что каждый препарат имеет свою «специализацию». Культура применения стимулирующих рост растений препаратов в личных хозяйствах, к сожалению, пока отсутствует. Это, по-видимому, связано с отсутствием профессиональных агрохимических знаний у населения, т.к. в отличие от специалистов все промышленные сельхозпроизводители активно используют стимуляторы роста. Применение препаратов, стимулирующих рост растений, приводит к увеличению урожайности на 20-30%. При этом в стоимостном выражении стимуляторы роста являются самыми дешевыми из всех продаваемых средств защиты растений [2].

Стимуляторы роста растений можно условно разделить на три группы:

1) препараты, повышающие иммунную устойчивость растений при различных внешних неблагоприятных факторах (Альбит, Амбиол, Биосил, Гетероауксин, Иммуноцитифит, Корневин, Крезацин, Новосил, Нарцисс, Новосил, Ортон, Силк, Фитоспорин, Фитохит, Циркон, Эль, Энергия, Эпин, гуминовые препараты);

2) препараты, способствующие цветению и образованию завязей и плодов (Завязь, Гибберсиб, Бутон, Циркон, Эконост, Энергия, Атлет, Цветень и др);

3) препараты, стимулирующие корнеобразование (Гетероауксин, Корневин и гуминовые препараты) [3].

В опыте было использовано биопрепараты: «Эпин экстра», «Циркон» и «Янтарная кислота». Замачивание семян в эпине влияет на всхожесть, пробуждает активный рост и дает защиту от негативного влияния окружающей среды. «Циркон» используют для защиты

растений и в качестве регулятора процесса образования корней, роста, цветения и плодоношения, а также для повышения устойчивости к болезнетворным бактериям и вирусам. Стимуляция развития корней, хороший прирост зеленой массы, обильное цветение, появление большого количества завязей – вот неполный перечень тех эффектов, которые может оказывать на культуры янтарная кислота. На контроле предпосевную и некорневую обработки проводили чистой водой. Семена замачивали в течение 12 часов непосредственно перед посевом. Семена фасоли в опыте замачивались 3 часа в рабочем растворе препарата «Эпин экстра», «Циркон» и 12 часов в «Янтарной кислоте». Доза применения эпина составляла 0,5 мл/л воды, а циркон 0,25 мл/л воды. Янтарную кислоту растворили на 2 литра воды. Обработанные семена затем просушивали на воздухе и в таком виде высевали в почву.

При обработке семян препаратом «Циркон», «Эпин экстра» и «Янтарной кислотой» установлено, что появление всходов и появление первого настоящего листа было разным по всем трем вариантам и наблюдалось соответственно 3 и 5 ноября. (Табл. 1).

Таблица 1. Фенологические наблюдения за растениями фасоли

Вариант	Появление всходов (дней)
Контроль	10
«Эпин экстра»	5
«Циркон»	7
«Янтарная кислота»	6

Как следует из таблицы 1, обработка растений биопрепаратами ускоряет появление всходов и образование первого настоящего листа на 5 дней по сравнению с контролем.

Подводя итоги исследования надо отметить, что вопрос по сокращению периода вегетации, остро стоят перед работниками сельского хозяйства и фермерами. Умелое использование биостимуляторов роста и защиты растений позволит облегчить пути решения данной проблемы.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Миркин Б. М., Наумова Л. Г., Мулдашев А. А. Высшие растения: краткий курс систематики с основами науки о растительности: Учебник. – 2-е, переработ. – М.: Логос, 2002. – 256 с.
2. Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://agronomu.com/>
3. Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/>

УДК 57.086.83

*Шухратбек Қўзибоев, Рузбой Бахрамов, Билолиддин Обидов
(Андижан, Узбекистан)*

НЕКОТОРЫЕ БИОПРЕПАРАТЫ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

В статье «Некоторые биопрепараты в сельском хозяйстве» выяснено, о том что азотфиксаторами выпускаются на основе свободноживущих бактерий рр. *Azotobacter*; *Azospirillum* и симбиотических азотфиксаторов – клубеньковых бактерий рр. *Rizobium* и *Bradirizobium*. Рассказано, о действии на растения оказывают лишь культуры азотобактера, вырабатывающие биологически активные вещества, которые стимулируют рост растений и угнетают развитие фитопатогенных грибов.

Ключевые слова: сельское хозяйство, состояние почв, азотфиксаторы, азотбактерин, биопрепараты.

In the article "Some Biological Preparations in Agriculture" it was found out that nitrogen fixers are produced on the basis of free-living bacteria pp. Azotobacter; Azospirillum and symbiotic nitrogen fixers - nodule bacteria pp. Rizobium and Bradirizobium. It is told that only Azotobacter cultures that produce biologically active substances that stimulate plant growth and inhibit the development of phytopathogenic fungi have an effect on plants.

Key words: agriculture, condition of soils, nitrogen fixers, nitrogen bacteria, biopreparations.

Традиционные биопрепараты с азотфиксаторами выпускаются на основе свободноживущих бактерий pp. Azotobacter; Azospirillum и симбиотических азотфиксаторов – клубеньковых бактерий pp. Rizobium и Bradirizobium. Усвоение ими азота и обогащение почвы биологически фиксированным азотом наиболее эффективно, если она обеднена минеральным азотом, но обогащена источниками углерода и энергии, необходимыми для жизнедеятельности азотфиксаторов: корневыми выделениями, корневыми и пожнивными остатками растений и т. п. В почве должны обеспечиваться подходящие физико-химические условия: оптимальный pH, отсутствие засоления, наличие в достаточном количестве фосфора, оптимальная влажность, температура, газообмен [1, с. 187].

Действующее начало азотобактерина – свободноживущий несимбиотический азотфиксатор Azotobacter chroococcum. Этот почвенный микроорганизм способен фиксировать до 20 мг на 1 г углеродного субстрата (углеводов). Кроме того, он выделяет в почву витамины и фитогормоны, стимулирующие прорастание и развитие растений, а также фунгициды, угнетающие развитие некоторых нежелательных микроскопических грибов в ризосфере растения. Нуждается в высоком содержании фосфора и микроэлементов в среде.

Почвенную и торфяную формы препарата можно хранить 2-3 месяца без существенной потери активности азотфиксатора. Сухую товарную форму азотобактерина получают глубинной ферментацией азотобактера на среде с мелассой с последующим смешиванием суспензии с защитной средой (смесь мела, мелассы и аминокислот) и обезвоживанием. Сухая форма содержит >0,5 млрд жизнеспособных клеток на 1 г препарата [1, с. 195].

Наиболее эффективный способ использования азотобактерина – обработка им семян, рассады, компостов. Норма расхода сухого препарата 100-300 млрд клеток на одну гектарную порцию семян. Азотобактер способен развиваться лишь в хорошо окультуренных почвах, поэтому его использование в рекультивационных целях целесообразно при внесении в обедненные почвы большого количества органики (навоза, компоста, соломы и т. п.). Хорошее действие на растения оказывают лишь культуры азотобактера, вырабатывающие биологически активные вещества, которые стимулируют рост растений и угнетают развитие фитопатогенных грибов [2, с. 121].

Нитрагин – биологическое удобрение на основе клубеньковых бактерий p. Rizobium. В России было разработано производство почвенного и сухого нитрагина. Почвенный нитрагин – культура клубеньковых бактерий, выращенная в стерильной почве. 1 г такого препарата содержит не менее 0,3 млрд жизнеспособных клеток. Сухой нитрагин (ризобин) – порошок с титром >9 млрд жизнеспособных бактерий на 1 г препарата в смеси с наполнителем (бентонитом, каолином, мелом). Технология его получения предусматривает глубинное культивирование ризобий с последующим выделением клеток, смешением с защитной средой и сушкой. Узкое место технологии – стадия сушки, поскольку ризобии весьма чувствительны к нагреву и дефициту влаги. Препараты нитрагина применяют совместно с фосфорно-калиевыми и органическими удобрениями, которые повышают активность клубеньковых бактерий [2, с. 127].

Ризоторфин – более эффективный по сравнению с нитрагином препарат. Содержит клубеньковые бактерии p. Rizobium на торфе. Торф является наиболее подходящим субстратом-носителем по влагоемкости, удельной поверхности, содержанию органического вещества, доступности и стоимости. Однако это нестандартный носитель, который часто содержит токсичные для клубеньковых бактерий вещества. В технологии производства

ризоторфина используется низкосолевого кислый или слабокислый торф (рН 3,0- 6,0). Торф подсушивается до влажности 25-30% и размалывается до среднего размера частиц <0,1 мм. Этим достигается хорошая прилипаемость препарата к инокулированным семенам. Для повышения прилипаемости в торф могут добавлять водорастворимый клей, например карбоксиметилцеллюлозу. Добавки мела обеспечивают нейтральный рН. В технологии используется радиационная стерилизация торфа, поскольку тепловая стерилизация неэффективна из-за низкой теплопроводности торфа и возможности накопления токсичных веществ при тепловой обработке [2, с. 131].

Препараты «Нитрагин» и «Ризоторфин» используют совместно с высевом на зернобобовых культурах. Для улучшения доступа фосфора к растениям в качестве биоудобрений используют препараты на основе бактерий и на основе грибов. Бактериальный препарат фосфобактерин содержит бактерии *Bacillus megaterium* var. *phosphaticum*, обладающие способностью превращать сложные фосфорсодержащие органические соединения и трудноусвояемые минеральные фосфаты (трехосновные фосфаты железа, алюминия и кальция, пирофосфаты, полифосфаты) в доступную для растений форму. Кроме того, бактерии вырабатывают биологически активные вещества (тиамин, биотин и другие витамины), стимулирующие рост растений. Препарат не заменяет фосфорные удобрения и не действует без них. Технология получения фосфобактерина включает стадии выращивания микробных клеток и спор, их выделения из ферментационной среды, сушки [2, с. 136].

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Биотехнология: учебное пособие / Коростелева Н.И. и др. – Барнаул: Издательство «АГАУ», 2006.
2. Микроорганизмы и плодородие / Ж.Войнова-Райкова, В.Ранков, Г.Ампова. – Москва: Издательство «Агропроиздат», 1986.

УДК 579.678

*Евгений Макаренко, Екатерина Покойовец, Наталья Грегирчак
(Киев, Украина)*

ИССЛЕДОВАНИЯ ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ С ФУНКЦИОНАЛЬНЫМИ ПИЩЕВЫМИ ДОБАВКАМИ

В работе исследовано микробиологическую стойкость хлебобулочных изделий с пробиотическим покрытием и добавлением в рецептуру порошка топинамбура. Установлено, что хлеб с порошком топинамбура и пробиотическим покрытием не только сохраняет характерные для хлеба свойства, но и prolongates его срок хранения.

Ключевые слова: функциональный продукт, съедобное покрытие с пробиотиком, порошок топинамбура.

The article investigates the microbiological stability of bakery products with probiotic coating and adding topinambur powder to the formulation. It has been established that bread with topinambur powder and probiotic coating not only preserves the characteristic properties of bread, but also extends its shelf life.

Key words: functional product, edible coating with probiotic, jerusalem artichoke.

Введение. Особенностью современного развития пищевой промышленности является разработка качественно новых продуктов питания функционального назначения, способствующих сохранению и улучшению здоровья за счет регулирующего и нормализующего воздействия на организм человека с учетом его физиологического

состояния и возраста. В этой связи создание ассортимента хлебобулочных изделий функционального назначения, ориентированных на потребление различными категориями населения, является одной из приоритетных, актуальных и своевременных задач [1, с. 35].

В настоящее время сахарный диабет занимает одно из ведущих мест среди широко распространенных заболеваний неинфекционной природы. Высокая распространенность диабета в развитых странах, в том числе и в России, тяжелые осложнения, ведущие к инвалидизации больных, ставят сахарный диабет в ряд социальных болезней, требующих широкого проведения лечебно-профилактических мероприятий. В этой связи проблема разработки продуктов функционального назначения приобретает особую актуальность. Сравнительно недавними исследованиями в биологии и медицине установлено, что традиционная диета больных сахарным диабетом, подразумевающая ограничение углеводов, усугубляет метаболические нарушения, в то время как прием физиологических количеств углеводистой пищи способствует его компенсации. Современная концепция питания вызывает необходимость новых подходов к технологии диабетических продуктов и их рецептуре, к оценке биологической и пищевой ценности готовой продукции. Одним из рациональных путей решения данной проблемы является расширение ассортимента и разработка технологий продуктов повседневного и массового спроса, каковыми являются хлебобулочные изделия.

Решение этой проблемы может быть использование сырья, которое имеет свойство снижать уровень сахара в крови. Таким свойством обладает инсулиносодержащее сырье – топинамбур, цикорий, георгин. Топинамбур является наиболее перспективным сырьем для изготовления чистого инулина.

Благодаря наличию калия продукты переработки топинамбура могут выполнять роль радиопротекторов. Железо в составе топинамбура содержится в двухвалентной форме, это обуславливает большую способность топинамбура для лечения малокровия [2, с. 137].

Для повышения качества готовых изделий, продолжения их срока хранения, защиты организма человека от воздействия вредных факторов окружающей среды целесообразным есть использование защитных, съедобных покрытий. Новым достижением в хлебопекарной отрасли является создание так называемых съедобных покрытий в виде оболочек и покрытий, удалять которые перед употреблением продукта не обязательно.

Преимуществами таких покрытий является использование экологически безопасных природных биополимеров (белков, полисахаридов), простота технических решений, покрытие обеспечивает плотное облевание поверхности продукта за счет чего гарантируется отсутствие микрополостей, где могли бы развиваться микроорганизмы [3, с. 2].

Целью работы является проверка микробиологической стойкости исследуемых образцов хлеба с пробиотическим покрытием и добавлением в рецептуру порошка топинамбура.

Материалы и методы. При проведении лабораторных исследований для приготовления образца теста массой, использовали ржаную муку в количестве, солод ржаной ферментированный, соль поваренную пищевую, воду питьевую, готовую жидкую ржаную закваску (состав: *Lactobacillus plantarum* 30, *L.casei* 26 *L.fermenti* 34, *L.brevis* и *Saccharomyces minor* «чернориченська», *S.cerevisiae* Л1) приготовленную по Ленинградской схеме, порошок топинамбура в количествах (3 %) и муку частично обезжиреную из грецких орехов (1 %), тыквенных семян (2 %) и кунжут (4 %). Брожение теста в лабораторных условиях продолжалось 60 мин при температуре 32-35 °С.

После выпекания хлеб охлаждали до комнатной температуры и поверхность покрывали пленкой из модифицированного крахмала с высокоамилозных сортов кукурузы, желатина, глицерина и пробиотика «Стрептосан Ипривит», который перед добавлением в раствор, предварительно растворяли в течение 1 ч в 10 мл прокипяченного и охлажденного до 25⁰С молока, для активации молочнокислых бактерий.

Для определения количества молочнокислых бактерий использовали среду MRS, дрожжей – сусло-агар, для гнилостных бактерий – молочный агар Богданова. бактерии рода *Leuconostoc* обнаруживали на среде с дрожжевым агаром и сахарозой, «дикие» дрожжи – на среде с лизином.

Количество энтеробактерий и стрептококков определяли посевом на среду Кода и среду MRS соответственно. Количество плесневых грибов и дрожжей проверяли высевом образцов на сусло-агар. Посев осуществляли через 3 часа после приготовления пленки, 24, 72 ч хранения [4].

Исследование проводили через 3 ч после выпечки и 48 ч, 86 ч хранения.

Результаты и обсуждение. Одной из важнейших характеристик заквасок является подъемная сила и количество бродильной микрофлоры, к которой относятся дрожжи-сахаромицеты и гетероферментативные молочнокислые бактерии. В исследуемой закваске их соотношение составляет 1:43, что свойственно для жидкой ржаной закваски. Исследовали влияние различных концентраций порошка топинамбура на активность микрофлоры внесенной закваски и определяли постороннюю микрофлору. Отмечено, что при концентрации порошка топинамбура 3% в образцах теста уменьшается количество лейконостока, который является причиной образования слизистых сгустков в тесте; диких дрожжей, которые не принимают участия в брожении, а только снижают бродильную активность производственных дрожжей; гнилостных бактерий, которые являются антагонистами молочнокислых бактерий и дрожжей. Это может быть связано с влиянием органических кислот, которые содержатся в топинамбуре и антагонистическими свойствами закваски. Соотношение дрожжей и молочнокислых бактерий в тесте находится в пределах 1:26. Добавление муки частично обезжиренных семян кунжута, тыквы и ореха грецкого. Их внесения значительно увеличивает питательную ценность готового изделия обогащая его белками, полиненасыщенными жирными кислотами, макро- и микроэлементами и витаминами.

Отмечено, что внесение муки частично обезжиренных семян кунжута, тыквы и ореха грецкого не снижает активности бродильной микрофлоры, подтверждается соотношением в образцах дрожжей и молочнокислых бактерий 1:25-26. Однако отмечено повышение содержания посторонней микрофлоры в тесте, который может содержаться в сырье. При использовании же смеси муки частично обезжиренного и порошка топинамбура в тесте, активность бродильной микрофлоры не снижается, однако уменьшается содержание посторонних микроорганизмов.

Следующим этапом было исследование микробиологической безопасности хлебобулочных изделий с пробиотическим покрытием и без него (контрольный образец).

Таблица 1

Наличие энтеробактерий и стрептококков в покрытии при хранении хлеба

Образец хлеба	Количество энтеробактерий, КУО/г			Количество стрептобактерий, КУО/г		
	3 ч	48 ч	86 ч	3 ч	48 ч	86 ч
Контроль (без покрытия)	< 10	< 10	< 10	< 10	< 10	< 10
Образец с покрытием	$1,2 \times 10^8$	$4,2 \times 10^7$	$1,1 \times 10^7$	$2,3 \times 10^8$	1×10^8	$2,1 \times 10^7$

Отмечено, что в образце хлеба с покрытием в процессе хранения, количество энтеробактерий и стрептококков уменьшилось лишь на порядок, что свидетельствует о высокой выживаемости микроорганизмов в съедобном покрытии, которое служит хорошей матрицей для хранения микроорганизмов.

Поскольку плесневые грибы и дрожжи являются вторичной контаминирующей микрофлорой, исследовали их содержание в хлебобулочных изделиях. В течении всего срока хранения наличие следов порчи хлеба не было обнаружено.

Выводы. Результаты исследований свидетельствуют о микробиологической безопасности хлеба с топинымбуром и пробиотическим покрытием. Усовершенствование технологии ржаного заварного хлеба путем добавления в тесто порошка топинамбура и муки частично обезжиренного из семян тыквы, кунжута, грецкого ореха не только повышают пищевую ценность продукта, с возможностью применения его для больных сахарным диабетом, но и улучшают показатели качества теста благодаря замедлению развития вредной микрофлоры. В свою очередь пробиотическое покрытие способствует сохранению молочнокислых бактерий, при этом наблюдается низкая обсемененность продукта и отсутствие роста грибов и дрожжей в течение 5 дней хранения хлебобулочных изделий.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Генделека Г.Ф., Генделека А.Н. Использование сахарозаменителей и подсластителей в диетотерапии сахарного диабета и ожирения // Международный эндокринологический журнал – 2013. – Т. 50, № 2. – С.34–38.
2. Виноградова А.В., Паклина О.В., Анашкина Е.Н. Топинамбур – перспективное сырье биотехнологии // Вестник Пермского университета. – 2010. – No1. – С. 137–142.
3. Saad N. An overview of the latest advances in probiotic and prebiotic field / N. Saad, C. Delattre, M. Urdaci, J. M. Schmitter, P. Bressollier // Food Science and Technology. – 2013. – № 50(1). – P. 1-16.
4. Грегірчак Н.М. Мікробіологія харчових виробництв: Лаборатор. Практикум. – К.: НУХТ, 2009. – 302 с.

УДК 632,4(075)

*N.Nabiyeva, X.Yu.To'ychiyev, Z.Satibaldiyeva, H.Muhiddinova
(Andijan, Uzbekistan)*

FACTORS OF RESISTANCE OF WILD AND CULTIVATED GOSSYPIMUM L. COTTONS TO APHIS GOSSYPH CLOV

Ushbu maqolada o'rganilgan paxta turlari va zararkunandalar o'rtasidagi muayyan o'zaro bog'liqlik haqida ma'lumotlar, shuningdek morfologik va anatomik barglar tuzilishiga bog'liq ravishda o'simlik ishi va zararining darajasini aniqlashtirish va izohlash uchun harakatlar mavjud.

В этой статье представлены данные о конкретных взаимосвязях между изученными видами хлопка и вредителями, а также попытка уточнить и интерпретировать степень заселения и повреждения растений в зависимости от морфологической и анатомической структуры листьев.

This article presents data on specific inter relations between the studied cotton species and pest as well as an effort to clarify and interpret degree of plant occupation and damage as dependent on morphological and anatomic leaf structure.

At present new cotton varieties encounter harder and more diverse claims. As it is rendered through world experience, selection by productivity and fiber quality without timely reinforced plant immune system results in high genetic vulnerability of new varieties and causes increasing epiphytobia and massive reproduction of pests.

Lately, attention to resistant varieties as the “ideal” model of anti-pest plant barrier has been increasing. The grown concern over environment protection gave impetus to the process due to sufficient decrease of pesticides and fungicide in fields under such varieties.

Cotton aphicides (*Aphis gossypii* Clov.) is a dangerous vermin that produces much damage to cotton. Under congeries of *Aphis* populations harvesting losses may exceed 50%. Therefore selection of cottons by tolerance to this kind of pest appears to be of special actuality. It is clear that breeding can hardly succeed in progress unless nature and mechanisms of cotton resistance to aphids are well understood. In practice this topic is studied by scientists of different specializations. However, their theories oppose each other or stay disputable, meanwhile factors of resistance remain uncertain.

There is insufficient information on aphid resistance dependence on ageing of cotton plants, especially of wild species. Besides, researchers somehow neglected aspects of plant and pest congruent development. Previous publications (Ankh, Klyat, Abdullaev, 1995, 1996; Ankh, 1994, etc) defined some causes and factors as significant to cotton tolerance to aphids.

This article presents data on specific inter relations between the studied cotton species and pest as well as an effort to clarify and interpret degree of plant occupation and damage as dependent on morphological and anatomic leaf structure.

Materials and research methods.

Experiments were held in a hotbed and vegetation ground at the Agricultural Institute of Andijan. The material included wild Australian species of the genus *Gossypium* L. – *G. australe* F. Muell., *G. nelsonii* Fryx., *G. bickii* Prokh., *G. nandewarense* Fryx., American species – *G. klotzschianum* Anderss; cultivated varieties of *G. hirsutum* L. – A-3865 and Tashkent-1 (as standard).

The biomaterial for experimental infection was supplied by the chair of Botanical and agrobiotechnology at the Institute of plant protection.

Cotton resistance to aphids was assessed according to generally adapted techniques (Shapiro, Kapustina et al., 1984; Alimukhamedov, Shvetsova, 1986). Anatomic histological analysis ascertained resistance traits.

The experiments involved naturally and purposely infected and checked plants at different phases of evolution. The studies concerned biological characteristics of aphides – parthenogenetic females weight, plant fecundity, rate of evolution, hardness to damage.

In order to compare morphological and anatomic characteristics of their structure, plant leaves were consequently fixed in 70% ethanol at particular stages of ontogenesis. Preparations for paradermal and cross section were also all set. Microscopes MBE-3, MBS-9, drawing apparatus RA-7 and measuring devices enabled manipulations. Numerical data are average magnitudes of 30-50 measures reiterated 3-4 times.

The obtained information was statistically treated through Student's criterion, dispersal and correlative analyses (Vasiliev, 1980; Dospekhov, 1985).

The research involved behavioural and biological characteristics of *Aphis gossypii* (rate of evolution, mass of 10 females, fecundity, duration of viviparity), number dynamics, population density and specificity of plant damage. Leaf structure and morphology at particular stages of ageing were investigated in parallel.

Results and discussion

Long-term experimental studies on some wild and cultivated *Gossypium* L. cottons have revealed value of singular factors in resistance to pests as well as behavioural and biological characteristics of *Aphis gossypii* at different stages of cotton plant evolution.

It was found that *Aphis* selectivity, hence, population density on wild and domesticated cottons at different stages of ontogenesis of variable character. The point is that the population density on seedlings and juvenile plants of wild (*G. australe*, *G. nelsonii*, *G. bickii*) pubescent and glabrous species is lower as against cultivated hairless representatives of *G. hirsutum* L. at following phases

of evolution. Moreover, the population density on grown up pubescent plants is higher than on glabrous plants. This index for cultivated cottons is high through all along ontogenesis.

Thus, at early period Aphides preferred wild hairless *G.nandewarensis* and cultivated varieties Tashkent-1 and A-3866. Minutely pubescent *G.nelsonii*, *G.australe* and *G.klotzschianum* sheltered the least aphid community. At this phase the population density negatively correlates with the number of hair and physiological state of plants. At late periods, the pest would settle on grown up plants both of densely pubescent *G.australe* and *G.nelsonii* and glabrous varieties of cultivated *G.hirsutum* – Tashkent-1 and A-3866. The *Aphis* population, especially on the former, two numbered 65 individuals (table 1). Notable, *G.australe* and *G.nelsonii* have the same pattern of leaf pubescence which, likely, creates more favourable microclimate for aphides in hot summer period. Moreover, pubescence stimulated active reproduction and high rate of aphid evolution. The last index is much higher for wild pubescent species as glabrous *G.nandewarensis* and is close to cultivars. Pests' selectivity or preference advances from early to late periods of plant evolution.

Aphis population growth rate was the highest on variety Tashkent (18, 7 individuals) susceptible to this kind of pests.

Pubescent *G.nelsonii*, *G.australe*, *G.bickii* numbered 10,5, 10,7, 9,2 individuals, respectively. On hairless leaves of *G.nandewarensis* and moderately pubescent *G.klotzschianum*, pest population (6,4 and 6,9 individuals respectively) was 2,9 times less as against on the cultivars.

It is a common fact that pest-resistant varieties as a nutrition resource negatively effect vermin's vital cycle. Antibiosis may decrease female fecundity, weight, life span, etc. If *Aphis gossypii* feed on a tolerant plant, the number of produced generations diminishes. Females' fertility also markedly varied from 9,2 on *G.bickii* to 42,2 larvae on susceptible variety Tashkent-1, the least is fixed on wild species, especially *G.bickii* (table 1). Period of viviparity is also shorter – 7-11 days for wild and 14-17 day for domesticated species.

Data in Table 1 demonstrate variable characteristics of females' weight which are determined by a nutrition resource, its attachment to certain species. Thus, the average female weight varies 0,24-0,53 mg, the maximum mass (0,54 mg) relates to Tashkent-1, the minimum (2,5 times as less) refers to *G.bickii*. Among wild species *G.klotzschianum* and *G.nandewarensis* exhibited the highest mass of 10 females and a low rate of evolution.

The available information evidences significant effect of species and varieties on vermin biology. *Aphis gossypii* biological characteristics – rate of evolution, fertility of 10 females' mass, duration of viviparity – are higher on cultivated species as against wild species that accents greater nutrition value and availability of the former.

The experiments also revealed some distinctions in *Aphis* behavior. While dwelling on small wild (like *G.nandewarensis*) and cultivated species, aphides densely occupy both top leaves and adjoining internode space but they never do it on other species. Rolling of 4th – 5th leaves and higher parts is the specific detail of all damaged species.

As the first true leaves appear, vermins start their attacks on plants but the peak of their occupation takes place at the phase of 4th-5th leaves. Just this period is quite compelling for comparative studies of cotton leaf traits.

Immunological significance of leaf structure traits was approved by morphological and anatomic analysis. Seemingly, controversial academic views on leaf structure as a factor of cotton tolerance to aphids may root, first, in primary concentration on grown cultivars in natural environment and, second, heterogeneity of seasonal pest populations for years. We tested 5 wild and 2 cultivated purposely infected species under controllable conditions at different stages of ontogenesis.

According to their age, leaves of studied species morphologically and anatomically varied by leaf plate structure, degree and type of fuzziness (table 2).

Gossypium L. leaves are of two types – simple (star-like multi-radial) and glandular head-like. Seed – lobe leaves have only glandular hair. Except *G.nandewarensis* and variety Tashkent-1, first true leaves of other species are pubescent. *G.australe* has the maximum (19,4) of hair per 1 square

mm, the length of a hair ray is 95,2 mcm. The hair is mainly simple, short and erect. *G.bickii*, *G.nelsoni*, *G.klotzschianum* have less hair. The latter primarily shows biradial, more rarely monoradial and long three-radial hair.

G.nelsoni and *G.bickii* exhibit multiradial and multiradial or monoradial hair, respectively. *G.nandewarensis* and Tashkent-1 are glabrous, while A-3866 demonstrates single hair. All the species own one-layer pubescence. At this phase puberent species have the minimal number of aphides (*G.nelsoni* – 1,0; *G.klotzschianum* – 5 individuals). Cultivated hairless Tashkent-1, A-3866 and wild *G.nandewarensis* house the maximum pests. Here back correlation between selectivity and hair number per 1 square mm of leaf surface ($r = -0,79$) becomes apparent. When combined, hair quantity and length of hair beams produce a greater effect (table 3).

From the moment of 6-7 true leaves appear, length of hair beams and degree of leaf fuzziness markedly increase. Wild pubescent and cultivated representatives attract scores of aphides. Glabrous *G.nandewarensis* leaves with thick cuticle draw the least pest population. Plants, on which leaves there are 17-18 hair per 1 square mcm, their beam length equal to 338,5 mcm or 40 hair per 1 square mcm, the beam length is 101,5 mcm, together with other factors (large entire leaf plate, plant leafage, etc.) may form more favourable conditions for the pest. At this phase correlation between length of hair and density of population, fecundity and evolution rate is unstable. The average correlation between hair number and mass of 10 females is also variable ($r = -0,54$).

There also have been ascertained some structural characteristics of leaf plates – number and height of epidermic cells on the both surfaces, thickness of cuticle and wax layer, thickness of leaf plates and separate mesophyll layers, number of glandular glands contributing to anti-pest protection of plants.

Statistically treated experimental results resolved the significance of particular structural traits to resistance against insects. Thus thickness of cuticle negatively correlates to selectivity, evolution rate, and fertility of *Aphis gossypii* Clov. In our opinion, this feature may be chosen as a criterion of tolerance to aphides given thickness exceeds 0,85 mcm.

The height of the lower palisade layer (provided it is isopalisade or isolateral type of mesophyll) also negatively corresponds to fecundity and female mass of females. But there is high positive correlation among thickness of sponge leaf parenchyma of young plants and selectivity, fecundity, and female mass. Yet quantity of glandular glands is scarcely able to regulate destructive processes in cotton plants.

Current observations revealed the nature of leaf injury. Getting nutrition, a pest destroys integrity of a plant, which reacts to the new situation through compensative adaptation consistent with specificity of phytophagy and morphological and physiological state (Vilkova, 1980).

Aphides are, for the most part, “chemically” harmful salivating the secrete poisonous for plant tissues.

Leaf damage and destruction of plant integrity are differentiated processes. When purposely infected, cultivated *G.hirsutum* representatives appeared most vulnerable as they presented the first deformed leaves 8 days later. After twenty days, a lot of their seed-lobed leaves fell down and the first three true leaves turned yellow and rolled. The fernal species yielded slightly crimped and yellowed seed-lobed leaves. Then the plants kept on developing, while most of the cultivars died.

Out of wild plants aphides preferred those densely pubescent but the number of their damaged leaf plates was low (1-2 marks, i.e. minor damage or scarcely noticeable). The index of the cultivated was 3-4 marks (moderate or intense). Hence, fuzziness protects leaf plates from extreme damage and together with other structural traits suppress biological activity of the vermins, thus contributing to plant resistance.

Dense aphid populations on wild *G.australe*, *G.nelsonii*, *G.bickii*, *G.nandewarensis* generate light-yellow swellings gradually turning brownish. Cross sections of the leaves with isolateral type of mesophyll at swellings show safe cells in upper epidermis, palisade layer, and partly in sponge parenchyma. Most cells in sponge tissue and lower palisade layer are deformed. They stretch out lengthwise, sponge and palisade tissues are not differentiated. Cells are shapeless and located

chaotically. Cells in low epidermis are petty Leaf plates of the cultivars with dor soventral type of mesophill become thinner at swellings. Cells of lower epidermis are small, empty and not viable. Separate segments in sponge fissure are disintegrated. Sich leaves roll, turn yellow and dry. Leaf plates of the examined species lack through puctures.

Structural changes in leaf tissues are likely to be a response to vermin occupation. That wild species *G.australe*, *G.bickii*, *G.nelsonii* and *G.klotzschianum* turned up of greater endurance is, undouftly, determined by structural traits and some biochemical indices (L.D.Ankh, 1995). Despite intense population, the observed structural changes in leaves failed to slow down leaf and plant evolution that is, likely, related to their high compensative potential and suggest further profound physiological and biochemical analyses.

Thus, complex of traits, which indicate morphological and anatomic leaf structure at particlar phase of evolution, determine resistance of wild and domesticated cottons. Plant tolerance gradually increases in conqruence with the progress in formation and manifestation of specious features.

The available experimental data prove that complex biological plant-pest interrelationsformed in the course of their contact set a base of plant resistance. Biological characteristics of *Aphis gossypii* Clov-selectivity, fecundity, intense reproduction, female mass, and duration of vivaparity-vitally relate both to climatic conditions and specious age characteristics of leaf structure. Pubescence (hair number, length, and orientation) of leaf plates, presence and thickness of cuticle and wax layer, type of mesophill (isopalisade, isolateral), height of cells in lower palisade layer or sponge parenchyma may be assessed as of prime significance. Besides, such traits as plant habitat, height, size and leaf number, size and shape also make their contribution to plant resistance. Complex of traits consistant with a certain type of evolution, has a strong effect on resistance.

Wild species *G.australe*, *G.bickii*, *G.nelsonii*, *G.klotzschianum* are more tolerant to aphids at all stages of ontogenesis as against cultivated cottons and can be recommended as donors for cotton breeding in perspective.

As *Goissypium* L. species markedly vary by leaf plate size, there is a need to make the count technique more precise. In our opinion, pest number should be counted not per leaf but per 1 square sm of a leaf plate.

REFERENCES

1. Le Diuen Ankh. Factors of cotton resistance to *Aphis gossypii* Clov / Theses at the conference of young researches, Tashkent, 1994, P. 8-9.
2. L. D. Ankh, V.P.Klyat, A.A.Abdullaev. Cotton resistance to *Aphis gossypii* Clov // II Reports of the Uzbek Academy of sciences, Tashkent, Fan, 8/1985, P. 46-47.
3. L.D.Ankh, V.P.Klyat, A.A.Abdullaev. Cotton resistance to *Aphis gossypii* Clov // "Cotton" journal, 1995.
4. N.D.Shapiro, R.I.Kapustina. Methodic recommendations for evaluation of cotton resistance to *Aphis gossypii*. Leningrad, 1984.
5. S.M.Alimukhamedov, L.P.Shvetsova. Cotton immunity to pests // Theses at the 8th conference on crop immunity to deseases and pests, Part III, Riga, 1986, P. 6.
6. I.V.Vasiliev. Some techniques of ststistical analysis of plant resistance to pests / Book "ethodical recommendations on resistance evaluation", Leningrad, 1980, P. 75-138.
7. V.A.Dospikhov. Techniques of field experiments. Moscow, Agropromizdat, 1985, 351 p.
8. N.A.Wilkova. Physiological principles in the theory of plant resinsnce to pests. Thesis of ph D, dissertation. Leningrad, 1980.
9. L.D.Ankh. Factors of cotton resistance to *Aphis gossypii* Clov // Thesis of Candidate dissertation. Tashkent, 1995.

СЪЕДОБНОЕ ПОКРЫТИЕ В КАЧЕСТВЕ УПАКОВКИ ДЛЯ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ

В статье описано состав съедобного покрытия для пищевых продуктов. Проводили исследования покрытия содержащей в своем составе модифицированный крахмал с высокоамилозных сортов кукурузы, желатин, глицерин (99%) в качестве пластификатора и пробиотическую закваску «Стрептосан Инпривит», в состав которой входят Enterococcus faecium и Streptococcus salivarius subsp. thermophiles. Полученные нами результаты свидетельствуют о возможности использования съедобного покрытия с пробиотическими микроорганизмами для пищевых продуктов.

Ключевые слова: съедобные покрытия, пленкообразующие вещества, пробиотик.

The article describes the composition of the edible coating for food products. A study was carried out on the coating of modified starch containing high amylose varieties of maize, gelatin, glycerin (99%) as a plasticizer and probiotic leaven "Смрентмосан Инпривит", which included Enterococcus faecium and Streptococcus salivarius subsp. Thermophiles. The results obtained by us testify to the possibility of using edible coatings with probiotic microorganisms for food products.

Key words: edible coatings, film-forming substances, probiotic.

Введение. Одно из приоритетных направлений пищевых технологий двадцать первого века – предотвращение потерь, сохранение качества и обеспечение биологической безопасности продуктов питания на всех стадиях производства и последующего хранения. В настоящее время общепризнанно, что потеря качества пищевой продукции вследствие поражения микроорганизмами наиболее распространена и значительно превышает негативные воздействия физических, химических и биохимических факторов. А также в связи с обострением экологической ситуации, связанной с утилизацией полимерных упаковочных материалов, ученые обратили внимание на возможность использования биополимеров для производства биоразлагаемой упаковки [1, с. 79].

Полимерные синтетические упаковочные материалы и пленки имеют два существенных недостатка: во-первых, полимерные упаковочные изделия производятся из невозобновляемых природных ресурсов (нефти, угля, газа и пр.), а во-вторых, долговечность пластика, который до недавнего времени считалась главным его достоинством, сегодня является существенным недостатком и представляет в перспективе серьезную угрозу для экологии нашей планеты [2, с. 141].

Поэтому в пищевой промышленности большое значение уделяется созданию принципиально новых упаковочных материалов – нетоксичных, легко утилизируемых, способных обеспечить эффективную защиту продуктов от микробных поражений и воздействия кислорода воздуха, предотвратить их усушку в процессе производства и хранения. В этой связи ученые всего мира обращают внимание на создание и расширение ассортимента съедобных упаковочных материалов, употребляемых вместе с пищевыми продуктами, упрощающих дозирование и порционирование продукции, не засоряющих внешнюю среду повышающих "удобство" пищевой продукции и способствующих улучшению экономических показателей упаковки. Кроме того, съедобные покрытия, полностью безупречные с экологической точки зрения, могут обладать рядом уникальных функциональных свойств и характеристик за счет введения в их состав витаминов, ароматизаторов, антиоксидантов и т. д. [3, с. 295].

Целью исследования является проверка выживания микроорганизмов, которое входят состав пробиотической закваски «Стрептосан Ипровит» в съедобном покрытии при хранении.

Материалы и методы исследования. Для изготовления покрытия использовали модифицированный крахмал с высокоамилозных сортов кукурузы, желатин, глицерин (99%) в качестве пластификатора и пробиотическую закваску «Стрептосан Ипровит». Закваска является бикомпонентной, в состав которой входят *Enterococcus faecium* и *Streptococcus salivarius subsp. thermophiles*. Так как крахмал является типичным гидрофильным веществом и может содержать 30-40% связанной влаги, то наиболее доступным и распространенным пластификатором крахмала является вода. В качестве пластификатора использовали глицерин, он является гидрофильным и растворяется в воде в разных соотношениях. Глицерин предотвращает появление хрупкости пленки, препятствуя чрезмерному испарению влаги в процессе сушки, а низкое давление паров глицерина позволяет оставаться ему в веществе течение длительного времени хранения продукции. Белковая составляющая (желатин) увеличивает прочность пленки.

«Съедобное» покрытие получали путем смешивания крахмала, воды, желатина, глицерина и последующим нагреванием смеси при 85-90°C в течение 30 мин, для того, чтобы обеспечить полное растворение и гидратацию. Затем раствор охлаждали до 30°C и добавляли порошок пробиотика «Стрептосан Ипровит», который предварительно растворяли в течение 1-1,5 ч в 10 мл прокипяченного и охлажденного до 25°C молоке. Покрытия выливали на тефлоновую поверхность и хранили при комнатной температуре.

2 г покрытия смешивали с 18 мл фосфатно-буферного раствора (pH = 7) и перемешивали в течение 1 ч с помощью магнитной мешалки для обеспечения достаточного растворения покрытия.

Количество энтеробактерий и стрептококков определяли посевом на среду Кода и среду MRS соответственно. Культивирование проводили при температуре 37 °C в течение 3 суток. Посев осуществляли через 3 часа после приготовления пленки, 24, 72 ч хранения. [4].

Результаты и обсуждение. Съедобные покрытия является перспективным направлением для контроля и улучшения функциональных и технологических аспектов обработанных пищевых продуктов. Покрытие также могут использоваться для доставки биологически активных соединений и полезных клеток с продуктами питания. Поэтому нами проведено микробиологические исследования покрытия с пробиотической закваской и без нее (контроль). В образцах определяли количество энтеробактерий, стрептококков, а также плесневые грибы и дрожжи.

Результаты приведены в таблице 1 и 2 соответственно.

Таблица 1

Наличие энтеробактерий в покрытии при хранении

Образец	Количество энтеробактерий, КУО/г		
	3 ч	24 ч	72 ч
Контроль	< 10	< 10	< 10
Образец с пробиотической закваской	6×10^8	$7,2 \times 10^7$	$1,6 \times 10^7$

С результатов (табл 1) видно, что количество энтеробактерий на 3 час хранения составляет 6×10^8 КУО/г это на порядок ниже количество микроорганизмов указанное производителем (1×10^9 КОЕ/г), следовательно в процессе производства покрытия их количество почти не меняется. В течение 72 ч хранения количество микроорганизмов уменьшилось на порядок, что свидетельствует о том, что покрытие служит хорошей матрицей для хранения микроорганизмов.

Таблиця 2

Наличие стрептококков в покрытии при хранении

Образец	Количество стрептобактерий, КУО/г		
	3 год	24 год	72 год
Контроль	< 10	< 10	< 10
Образец с пробиотической закваской	4×10^8	1×10^8	$2,1 \times 10^7$

В образце с пробиотической закваской на 72 ч хранения количество молочных стрептококков уменьшилось лишь на порядок, что свидетельствует о высокой выживаемости микроорганизмов в съедобном покрытии.

Выводы. Полученные нами результаты свидетельствуют о возможности использования съедобного покрытия с пробиотическими микроорганизмами для пищевых продуктов. При введении исследуемой пробиотической закваски в покрытие степень выживания микроорганизмов (энтерококки и молочные стрептококки) в течение трех суток уменьшается на порядок.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Легонькова О., Сдобникова О. Биоразлагаемые материалы в технологии упаковки // Тара и упаковка. – 2003. – № 6. – С. 78-80.
2. Kanmani P. Development and characterization of novel probiotic-residing pullulan/starch edible films / P. Kanmani, S.T. Lim // Food Chemistry. – 2013. – V. 141(2). – P. 141-149.
3. Falguera V. Edible films and coatings: structures, active functions and trends in their use / V. Falguera, J. P. Quintero, A. Jiménez, J.A. Muñoz, A. Ibarz // Trends in Food Science & Technology. – 2015. – V. 22(6). – P. 292 - 303.
4. Грегірчак Н.М. Мікробіологія харчових виробництв: Лаборатор. Практикум. – К.: НУХТ, 2009. – 302 с.

УДК 633,511

*Зебо Сатибалдиева, Наргиза Набиева, Билолиддин Обидов,
Купайсин Каримова, ИззатиллоЮлдашев
(Андижан, Узбекистан)*

ЯНГИ ЎРМОНЧА БАРПО ЭТИЛДИ ЁХУД ЭКОЛОГИК МУАММО

*Барчамиз шуни билишимиз лозимки! табиатни муҳофаза қилиш, асраб-авайлаш
вазифамиз эмас балки бурчимиздир. Ушбу жумлани ўзимиз учун доимий шиор сифатида
қабул қилишимиз лозим*

НОВЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ КОНКУРС НА НОВЫЙ ГОД

*Мы все должны это знать! Наш долг – сохранять природу. Это предложение следует
рассматривать как непрерывный девиз для нас.*

A NEW ECONOMIC COMPETITION FOR THE NEW YEAR

*We all need to know that! our duty is not our duty to preserve and preserve nature. This
sentence should be regarded as a continuous motto for us.*

Маълумки, инсоният XXI асрга ўзи биланилан бирга каттагина муаммони ҳам ортириб
ўтди. Яъни, ЭКОЛОГИЯ, ГАРБОЛОГИЯ, ЎРМОНЧИЛИК МЕЛИОРАЦИЯСИ,
МАДАНИЯТШУНОСЛИК, ВАЛЕОЛОГИЯ каби бир неча ўнлаб фанларни ёки

тушунчаларни бунга мисол қилишимиз мумкин. Бу – нима дегани?, Табиатни қандай қилиб асраб қолиш мумкин?, Келажак авлодга нима деб жавоб берамиз?, Бу борада давлат раҳбарлари ва дунё олимларигина бош қотиришга мажбурми?. Бунга ўхшаш саволларни юзлаб беришимиз мумкин. Лекин натижа – **ЙЎҚ**. Кўплаб амалга оширилаётган ишларимиз буни номини –**ТАДБИР!** деб айтамиз ёки кимгадир кўрсатиш учун, иш бажарилганини сездириш учунгина амалга оширамыз. **ТАБИАТНИ АЛДАБ БЎЛМАЙДИ.**

Юкорида мақоламни қисқача кенг маънодаги аччиқ сўзлар билан бошлаган бўлсам-да дунёда яхшилар кўп. Табиатни севувчилар кўп.

Барчамиз шуни билишимиз лозимки! табиатни муҳофаза қилиш, асраб-авайлаш вазифамиз эмас балки бурчимиздир.

Андижон қишлоқ хўжалик институти Ботаника ва агробиотехнология кафедраси мудири б.ф.н., доцент Х.Ю.Тўйчиев ташаббуси билан 2017 йил кафедра олимларига институтда “БОТАНИКА БОҒИ” барпо этиш вазифаси юклатилди. Қисқа муддатлар ичида 20 сўтих ерга 21 номдаги 261 туп манзарали ва мевали ўсимликлар композицияси асосида кичик ЎРМОНЧА барпо этилиб, ҳозирги кунда ўсимликлар хилларини янада кўпайтириш ишлари амалга оширилмоқда. Бу кичик ўрмончани барпо этишда Андижон вилояти Андижон давлат ўрмончилик хўжалиги билан яқин ҳамкорлик ўрнатилиб арзон нархларда ўсимликлар кўчатларини олишга эришилди. Бунда вилоятнинг Асака туман Ниёзботир ва Избоскан туман Лўғумбек ўрмончилик хўжаликлари томонидан етиштирилган аъло сифатли соғлом кўчатлари олиб келиб экилди. Булардан ташқари турли ўсимликлар коллекциясини тўплашга ва ўстиришга қизиққан шахсий томорқа эгаларидан ҳам ноёб манзарали ва мевали ўсимликлар кўчатлари олиб келинди.

Андижон қишлоқ хўжалик институти Ботаника ва агробиотехнология кафедраси ташкил этган Ботаника боғига экилган манзарали ва мевали ўсимликлар ҳақида

МАЪЛУМОТ

2017 йил институт ҳудудида Ботаника ва агробиотехнология кафедраси ташаббуси билан янги Ботаника боғи барпо этилиб, унга 21 турдаги янги ўсимликлар олиб келиб экилди ва ҳозирда парваришланмоқда. Улар қуйидагилардан иборат; ташкил этилган янги ботаника боғида ўсимлик хиллари билан бойитиш ишлари давом эттирилмоқда.

№	Ўсимлик номи	Экин тури	Сони
1	Оққайин	Манзарали	2 та
2	Аноргул	Манзарали	1 та
3	Фундук	Мевали	3 та
4	Лола дарахти	Манзарали	3 та
5	Багранник	Манзарали	4 та
6	Японсафура	Манзарали	10 та
7	Сумах	Манзарали	60 та
8	Араб атиргули	Манзарали	3 та
9	Жийда	Мевали	2 та
10	Чаканда	Мевали	2 та
11	Чилонжийда	Мевали	4 та
12	Суриябўритароғи	Манзарали	16 та
13	Шойи акация	Манзарали	6 та
14	Каталпа	Манзарали	10 та
15	Мушмула	Мевали	3 та
16	Зирк	Манзарали	15 та
17	Атиргул	Манзарали	14 та
18	Мурчдарахти	Мевали	50 та
19	Каштан	Манзарали	30 та
20	Бамбук	Манзарали	3 та
21	Пулуш	Манзарали	20 та
Жами			261 туп

UDC 633.511:631:575.17

H.To'ychiyev, N.Nabiyeva, Z.Satibaldiyeva, M.Abdurazzoqov
(Андижан, Ўзбекистан)

**AYRIM G'O'ZA NAVLARIDA TEZPISHARLIK BILAN BA'ZI XO'JALIK
BELGILAR ORASIDAGI KORRELYASIYA
АЙРИМ ҒЎЗА НАВЛАРИДА ТЕЗПИШАРЛИК БИЛАН ХЎЖАЛИК БЕЛГИЛАР
ОРАСИДАГИ КОРРЕЛЯЦИЯ**

Мақолада айрим ғўза навлар популяциялари ичидаги биотипларда тезпишарликнинг битта қўсакдаги пахта вазнига, бир туп ўсимлик ҳосилдорлигига, 1000 дона чигит вазнига бўлган корреляция коэффиценти кўрсаткичлари натижалари келтирилган.

В статье приводятся сведения корреляции скороспелости с урожайностью, массой хлопка сырца одной коробочки и вес 1000 штук семян у изученные биотипов выделенных из популяций сортовхлопчатника.

In the current paper it has given data on correlation of fast ripening with productivity, the weight of cotton in a sell and the weight of taco piece of red of the researched biotypes of selected from the population of varieties.

Populyasiyalar genetikasida belgilar o'rtasidagi bog'lanishlar qonuniyatga bo'ysungan xolda bo'lishi yoki teskari korrelyasiya berishi aniqlangan. Ba'zan esa populyasiya ichida guruh yoki

jamoalarni taxlil qilinganda guruhlar o'rtasida yoki yillararo tanlangan populyasiyalarning belgilari orasida to'g'ri yoki teskari korrelyasiya yuz berish xollari ko'p kuzatilgan. Populyasiyada geterozigota xolatidagi mutatsiyalar zaxirasining katta bo'lishi uning genetik tarkibini o'zgarishi asosida moslanuvchanligini oshiradi [1, 2].

Tezpisharlik-bu g'o'zada muxim ho'jalik belgilardan biri bo'lib, murakkab tarkibiy qismga va vegetatsiya davridagi fazalarning davomiyligiga bog'liqdir [3].

Respublikamiz g'o'za navlaridan Yulduz, tizmalardan T-2689, T-2777, Balgariya navlaridan 146 va Avstraliya navlaridan 75007-3 asosida tezpisharlikning ayrim qimmatli ho'jalik belgilar orasidagi korrelyasiyasi o'rganilib, boshlang'ich manbalar populyasiyasi ichida tezpisharlik bilan bitta ko'sakdagi paxta vazni orasida kuchsiz salbiy korrelyasiya ($r=-0,30$), F_2 duragaylarda esa, kuchsiz ijobiy ($r=0,33$) korrelyasiya berishi o'rganilgan [4].

Izlanishning maqsadi-ayrim g'o'za navlar populyasiyalari ichidagi biotiplarda tezpisharlik bilan bitta ko'sakdagi paxta vazni, bir tup o'simlik xosildorligi va 1000 dona chigit vazni orasidagi korrelyasiyani aniqlashdan iborat.

Tadqiqot manbai sifatida Buxoro-6, Namangan-77 navlari, Ko'paysin va GENOFOND-2, GENOFOND-1 g'o'za navlari ularning morfobiologik va xo'jalik belgilari bo'yicha populyasiya ichida biotip guruhlar ajratmalari¹ ishlatildi.

Tajriba davomida o'rganilgan morfobiologik va xo'jalik belgilar orasida tezpisharlik bilan bitta ko'sakdagi paxta vazni, bir tup o'simlik xosildorligi va 1000 dona chigit vazni orasidagi bog'lanish ko'rsatkichlari aloxida ahamiyatlidir. Shundan kelib chiqib, bu belgilar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish va ilmiy asos bilan tasdiqlash muxim ishlardan va dolzarb muammolardan biridir.

Izlanishlarimiz shuni ko'rsatdiki, Buxoro-6 navida tezpisharlik bilan bitta ko'sakdagi paxta vazni orasida 2015-yil 3-guruhda $r=0,01$ kuchsiz korrelyasiya kuzatilgan bo'lsa, boshqa guruhlarda kuchsiz salbiy ($r=-0,06-0,17$) korrelyasiya, faqat 4-guruhda $r=-0,42$ natija bilan o'rtacha salbiy korrelyasiya berganligi ma'lum bo'ldi. 2016-yilda 3-guruh oldingi natijani aksini ko'rsatib $r=-0,09$ kuchsiz salbiy korrelyasiya natijasini qayd etganligini, 1 va 6-guruhlar esa ($r=0,15-0,23$) kuchsiz ijobiy korrelyasiya mavjudligini ko'rsatdi.

Namangan-77 navining barcha guruhlarida har ikki yil uchun ham o'rganilayotgan belgilar bo'yicha turli darajadagi, deyarli salbiy korrelyasiya xolatlari kuzatildi.

Tezpisharlik bilan ayrim xo'jalik belgilar orasidagi korrelyasiya

Guruhlar	Tezpisharlik bilan											
	1 ta ko'sakdagi paxta vazni				birtupo'simlik xosildorligi				1000 dona chigit vazni			
	2015		2016		2015		2016		2015		2016	
	r	m _r	R	m _r	r	m _r	r	m _r	r	m _r	r	m _r
Buxoro -6												
1	-0,1	0,21	0,23	0,2	0,3	0,2	0,13	0,21	-0,01	0,21	0,2	0,2
2	-0,14	0,21	-	-	-0,3	0,2			0,12	0,21	-	-
3	0,01	0,21	-0,09	0,21	-0,25	0,2	0,35	0,2	0,01	0,21	-0,17	0,21
4	-0,42	0,21			0,22	0,22			-0,2	0,22	-	-
5	-0,08	0,24	-0,16	0,21	0,13	0,23	0,22	0,2	-0,3	0,23	-0,07	0,21
6	-0,06	0,24	0,15	0,21	0,02	0,24	-0,13	0,21	-0,1	0,23	0,03	0,21
7	-0,17	0,23	-0,2	0,2	0,09	0,23	-0,32	0,2	0,18	0,23	0,12	0,21
Namangan -77												
1	-0,33	0,22	-0,24	0,2	0,05	0,23	0,09	0,21	0,32	0,22	-0,22	0,2
3	-0	0,27	-0,37	0,19	-0,2	0,26	-0,48	0,18	-0,2	0,26	0,07	0,21

¹Х. Ю. Тўйчиев. Баъзи ўзапопуляциялари ичидаги биотипларнинг морфобиологик белгиларининг мувозанатлиги ва уларнинг вилт (**Verticillium dahliae Klebahn**) га чидамлилиги // Ўзбекистон биология журнал Тошкент-2007. №3 71-76 б.

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

4	-0,31	0,2	-0,11	0,21	-0,2	0,2	0,02	0,21	-0,2	0,21	0,41	0,19
6	-0,05	0,21	-0,01	0,21	0,22	0,2	-0,32	0,2	0,01	0,21	0,09	0,21
7	-0,16	0,21	-0,14	0,21	-0,1	0,21	-0,03	0,21	0,29	0,2	-0,64	0,16
Ko'paysin												
1	-0,06	0,21	-0,56	0,19	-0,1	0,21	-0,01	0,22	-0,2	0,21	-0,42	0,2
2	-0,27	0,2	-0,2	0,21	-0,1	0,21	-0,01	0,22	-0,2	0,2	0,14	0,22
3	-0,23	0,2	-	-	0,21	0,2			0,08	0,21	-	-
4	0,2	0,2	-0,24	0,2	0,04	0,21	0,07	0,21	0,28	0,2	0,04	0,21
6	0,07	0,21	0,14	0,21	0,15	0,21	-0,08	0,21	-0	0,21	0,09	0,21
7	0	0,21	-0,29	0,27	0,16	0,21	-0	0,28	0,02	0,21	-0,11	0,28
GENOFOND-2												
1	0,23	0,23	-0,05	0,22	-0,2	0,23	0,48	0,2	-0,5	0,21	0,28	0,21
3	-0,14	0,23	0,15	0,24	0,28	0,22	0,52	0,21	-0,2	0,23	-0,17	0,24
4	0,32	0,2	0,16	0,23	0,58	0,17	-0,41	0,21	0,09	0,21	0,4	0,21
5	0,16	0,21	-0,02	0,22	0,28	0,2	-0,03	0,22	0,27	0,2	-0,12	0,22
6	-0,17	0,21	0,23	0,22	0,12	0,21	-0,04	0,23	-0,1	0,21	-0,04	0,23
7	0,31	0,2	0,11	0,21	0,47	0,18	0,26	0,2	-0,1	0,21	-0,11	0,21
GENOFOND-1												
1	0,31	0,2	0,3	0,21	0,28	0,2	-0,25	0,22	0,05	0,21	0,22	0,22
2	0,22	0,2	0	0,21	0,43	0,19	0,04	0,21	0,06	0,21	0,11	0,21
3	0,28	0,2	-	-	0,12	0,21			0,07	0,21	-	-
4	-0,1	0,21	-	-	-0	0,21			-0,1	0,21	-	-
5	0,01	0,21	-0,31	0,21	-0	0,21	-0,26	0,21	-0,2	0,2	0,35	0,2
6	-0,15	0,21	0,17	0,21	-0	0,21	-0,05	0,21	-0	0,21	-0,1	0,21
7	0,3	0,2	0,2	0,22	0,45	0,19	0,31	0,22	0,14	0,21	0,43	0,21

Ko'paysinnavidaesarikkayilgitadqiqotlarfaqat 6-guruhida ijobiy ($r=0,07$, $r=0,14$) korrelyasiyakuzatilganligini, qolganbarchaguruhlardaesasalbiykuchsizkorrelyasiyamavjudliginiko'rsatdi.

Istiqbolli GENOFOND-2 navida 2015-yili 3, 6-guruhlarda kuchsiz ($r=-0,14$, $r=-0,17$) salbiy, qolganbarchaguruhlardaesaijobiykorrelyasiyamavjudligini, 2016-yil esabelgilarorasidagikorrelyasiyadearliijobiytomongasiljiganliginiko'rsatdi.

GENOFOND-1 da aksariyatxollardaijobiykorrelyasiyaqaydetilibbutizmada biz o'rgananganmanba'larichida, birdonako'sakvazningtezpisharlikbilanto'g'riijobiykorrelyasionqobiliyatigaegabo'lganyagonaman basifatidamavjudbo'lganliginianiqladik.

Tezpisharlikning bir tup o'simlik hosildorligi bilan o'zaro korrelyasiyasini o'rganish natijalari har ikki yilda ham barcha o'rganilayotgan manbalarda belgilar orasidagi korrelyasiyada aniq bir muvozanat kuzatilmaganligini, ya'ni barcha guruhlar kuchsiz va o'rtacha darajada salbiy va ijobiy korrelyasiyalar mavjudligini ko'rsatdi.

Tezpisharlik bilan 1000 dona chigit vazni orasidagi korrelyativ munosabatlar ham huddi yuqorida qayd qilingan belgilar qatori barcha nav va tizmalar bo'yicha hamma guruhlarda har ikki yil bo'yicha kuchsiz va o'rtacha ijobiy yoki salbiy korrelyativ xolatlar mavjudligini ko'rsatdi. Demak, olib borilgan tadqiqotlar natijasidan ko'rinib turibdiki, o'rganilgan belgilar orasidagi korrelyasiya munosabatlari aniq bir muvozanatga ega emas, ya'ni bu belgilar asosida o'rganilgan nav va tizmalar bo'yicha yuqori darajadagi ijobiy yoki salbiy korrelyasiyalar kuzatilmaligi aniqlandi. Ya'ni o'rganilayotgan belgilar orasidagi korrelyativ munosabatlar turli darajada va xarakterda paydo bo'lishini ko'rsatdi. Bu esa har bir navning genotipik tarkibiga bog'liq bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Алтухов Ю.П., Салменкова Е.А., Омельченко В.Т. Балансирующий отбор как возможный фактор поддержания единообразия аллельных частот ферментных локусов в популяциях тихоокеанского лосося-горбуши *Oncorhynchus gorbusha* (Walbaum) // Генетика. 1987. Т. 23, №10. С. 1884-1896.
2. Алтухов Ю.П., Сарсенбаев Н.А. Корреляция между типом рисунка смушка и конституциональными особенностями у каракульских ягнят // ДАН. СССР. 1980. Т. 253, №6. С. 1469-11473.
3. Симонгулян Н., Мухамедханов С., Шафрин А. Генетика, селекция и семеноводство хлопчатника. Т. «Мехнат», 1987. С. 35-87.
4. Каххаров И.Т. Корреляция скороспелости с хозяйственно ценными признаками у внутривидовых географически отдаленных гибридов F_2 хлопчатника *G. hisutum* L. // Эволюционные и селекционные аспекты скороспелости и адаптивности хлопчатника и других сельскохозяйственных культур: Материалы международной научной конференции-Ташкент, «ФАН» 2005. – С.109-110.
5. Тўйчиев Х.Ю. Баъзиғўзапопуляциялари и чидаги биотипларнинг морфобиологик белгиларининг мувозанатлиги ва уларнинг вилт (*Verticillium dahliae* Klebahn) га чидамлилиги // Ўзбекистон биология журналы. Тошкент-2007. №3. 71-76 Б.

УДК 599.323.42

*Анастасия Чеснокова
(Усть-Каменогорск, Казахстан)*

ИЗУЧЕНИЕ ЭНДЕМИЧНЫХ ВИДОВ РАСТЕНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА

Статья посвящена изучению эндемичных растений во флоре Казахстана, так как это является важным аспектом реализации Конвенции о биологическом разнообразии. Особое внимание уделяется изучению эндемиков Восточно-Казахстанской области.

Ключевые слова: эндемики, флора, Казахстан, эндемичные виды, эндемизм.

The article is devoted to the study of endemic plants in the flora of Kazakhstan, as this is an important aspect of the implementation of the Convention on Biological Diversity. Particular attention is paid to the study of endemics in the East Kazakhstan region.

Key words: endemic, flora, Kazakhstan, endemic species, endemism.

В комплексе проблем охраны природной среды ведущее место среди других компонентов биосферы отводится охране растительного мира, как единственного первичного создателя органической материи.

Важность сохранения генофонда флоры обусловлена еще и тем, что:

– полезные свойства растений изучены недостаточно и мере накопления знаний, совершенствования методики исследования, создания точных и высокоэффективных приборов и систем для их исследования, несомненно, будут выявлены новые, ранее неизвестные свойства и области использования, как отдельных растений, так и их сообществ. О чем свидетельствуют регулярные сообщения на страницах научной и периодической печати о реальной возможности использования в перспективе дикорастущих растений как важнейшего сырья для получения глюкозы, высококалорийных и безвредных для окружающей среды энергоносителей: растительного бензина, биологического газа и

водорода, как эффективного очистителя промышленных отстойников и сточных вод, как важнейшего, средства оздоровления среды обитания человека от канцерогенных веществ, как средство ароматотерапии, как дешевого и высокоэффективного индикатора для определения степени загрязнения окружающей среды и т.д.;

– растения служат основой для дальнейшего развертывания селекционной работы с целью создания новых, устойчивых к постоянно изменяющимся условиям окружающей высокопродуктивных в хозяйственном отношении сортов и форм культурных растений;

– сохранение видового непосредственно зависит от многообразия и сохранности растений и образованных ими сообществ, ибо каждый исчезнувший вид растений уносит с собой, по крайней мере, пять видов беспозвоночных животных, существование которых связано с этим растением;

– потеря какого-либо вида растений – это не простое уменьшение разнообразия форм растений, а очень чувствительный удар по сбалансированной, в течение тысячелетий, системе растительных сообществ (лесов, лугов, болот и т.д.), где каждый вид является необходимой деталью, обеспечивающей устойчивость возобновляемость. Следовательно, чем больше видов мы сознательно или несознательно изымаем из сложных биологических систем, тем неустойчивее будут естественные природные сообщества, тем больше вероятность их естественной гибели, тем выше их чувствительность к воздействию человека и изменениям окружающей среды.

Изучение эндемичных видов является в настоящее время одной из приоритетных задач ботанической науки, в связи с общей тенденцией выявления и сохранения биологического разнообразия, обозначенной на международной конференции по устойчивому развитию в Рио-де-Жанейро в 1992 г. Главы и представители правительств 178 государств, в том числе и Казахстана, подписали тогда Конвенцию о биоразнообразии. Каждое государство, отвечая перед Мировым сообществом, обязуется провести инвентаризацию животного и растительного мира, выявить редкие и нуждающиеся в охране виды и разработать меры по их охране [1, с. 103-107].

Разнообразие флоры Казахстана значительно варьируется и с точки зрения структуры, и с точки зрения численности систематических таксонов растений (видов, разновидностей и др.), и с точки зрения их географического расположения, в частности – расположения по природно-климатическим зонам и в высокогорных поясах. На равнинной части степных и пустынных зон и разнообразие, и своеобразие флоры увеличивается с запада на восток, а в горных системах – с северо-востока (Алтай) на юго-запад (Западный Тянь-Шань, Каратау).

На территории Казахстана произрастают более 6000 видов высших растений, около 5000 видов грибов, 485 видов лишайников, более 2000 видов водорослей, около 500 видов грибов зарегистрированы (Рис. 1).

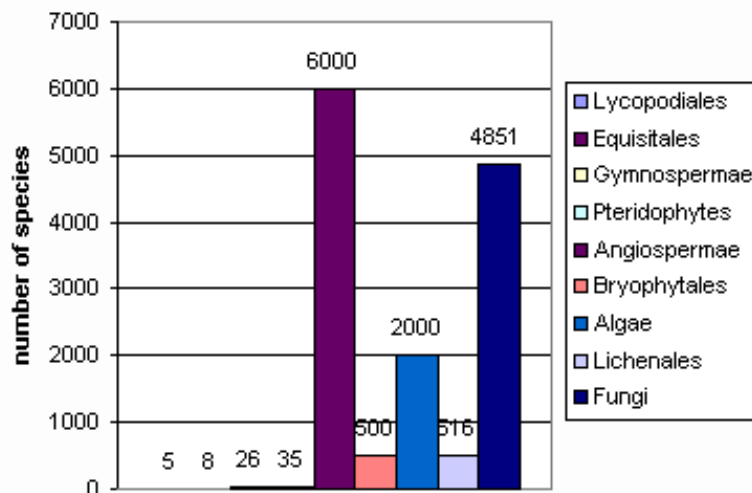

Рис. 1. Разнообразие флоры Казахстана

Необходимо отметить, что большая часть высших растений и грибов хорошо исследованы. Среди высших растений, 14% видов являются эндемичными, то есть, один из каждых семи видов типичен только для этой территории, что свидетельствует о высоком своеобразии флоры республики. Среди эндемичных видов необходимо отдельно отметить 10 эндемичных монотипов: *Physandra*, *Rhaphidophyton*, *Pseudoeremostachys*, *Pseudomarrubium*, *Botschanzevia*, *Cancriniella*, *Spiraeanthus*, *Pterygostemon*, *Pastinacopsis*, *Niedzwedzkia*. Среди эндемичных видов много реликтов [2, с. 102].

Эндемизм на территории Республики Казахстан составляет 12,3%, то есть здесь насчитывается 677 видов из 165 родов и 44 семейств. Наибольшее число эндемичных растений находится в семействах Сложноцветные, Бобовые, Зонтичные, Крестоцветные и Гречишные. 38 видов относятся к исчезающим.

Особо высокий эндемизм типичен для грибов Казахстана. Здесь обитают 3 эндемичных подвида и 124 эндемичных вида (12% видов грибов) (Рис. 2).

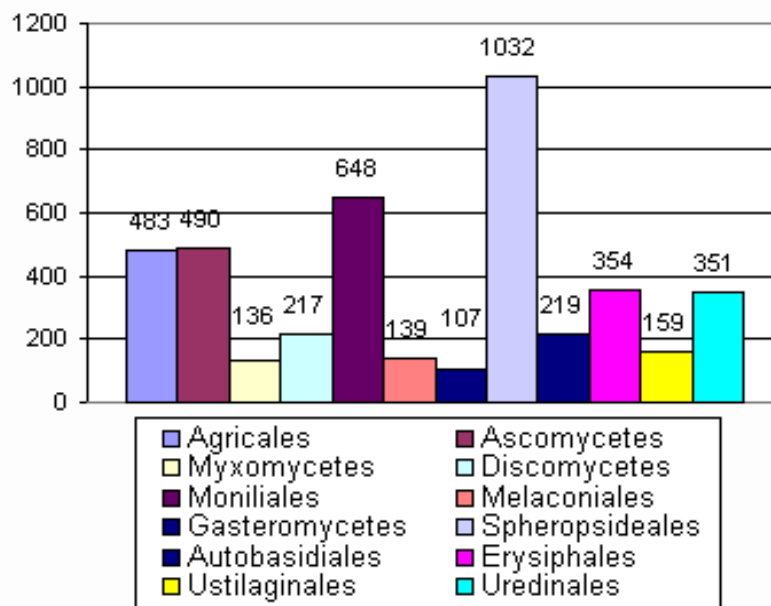

Рис. 2. Видовое соотношение семейств грибов

Изучение эндемичных растений во флоре Казахстана является важным аспектом реализации Конвенции о биологическом разнообразии. Конвенция о биологическом разнообразии предполагает, что ценность любого вида, независимо от того, является он полезным для человеческой деятельности или нет, не подлежит сомнению. Причем сохранение флоры и фауны необходимо не только для отдельных компонентов, но и для всего популяционного разнообразия.

Эндемичные растения (эндемики), виды, иногда семейства и рода, распространение которых ограничено определенной территорией (от греческого *endemos* – местный) [3, с. 43-48].

Стоит отметить, что эндемичные виды растений являются наиболее уязвимыми объектами. Они имеют незначительный ареал обитания, зачастую плохо выдерживают действие антропогенных факторов.

Распределение эндемиков по территории Казахстана происходит неравномерно. Обусловлено это наличием горных территорий, позволяющих осуществлять географическую изоляцию отдельных групп видов, что способствует процессу видообразования [4, с. 57].

Таблица 1

Распределение эндемичных видов растений
по отдельным регионам Казахстана

Регион	Области	% от общего числа видов
Западный Казахстан	Мангыстауская, Уральская, Атырауская, Актюбинская	8%
Северный Казахстан	Павлодарская, Акмолинская, Кокшетауская, Северо-Казахстанская	5%
Центральный Казахстан	Карагандинская	13%
Восточный Казахстан	Восточно-Казахстанская	14%
Юго-Восточный Казахстан	Алматинская	34%
Южный Казахстан	Южно-Казахстанская, Жамбылская, Кызылординская	31%

Таким образом, Восточный Казахстан занимает 4-ю позицию среди регионов по численности видов эндемичных растений.

Во флоре Восточного Казахстана, испытывающего всевозрастающее воздействие деятельности человека, к числу охраняемых растений прежде всего относятся эндемики, составляющие специфическую часть каждой флоры и служащие для выявления генетической связи между ними. Необходимость их охраны связана с тем, что, хотя они не подвергаются прямой угрозе исчезновения, но встречаются либо в небольшом количестве, либо в таких ограниченных по занимаемой площади и своеобразных местообитаниях, что могут исчезнуть, если их не охранять.

В Восточном Казахстане видовой состав и размещение эндемиков являются до сих пор мало изученным и поэтому необходимы комплексные исследования.

17 видов эндемичных растений Восточного Казахстана входят в группу редких и исчезающих растений. Из 67 видов эндемичных растений 19 видов являются узколокальными эндемиками, 16 видов – эндемиками отдельных районов Алтае-Саянского экорегиона и 32 вида – эндемики широкого распространения (Рис. 3).

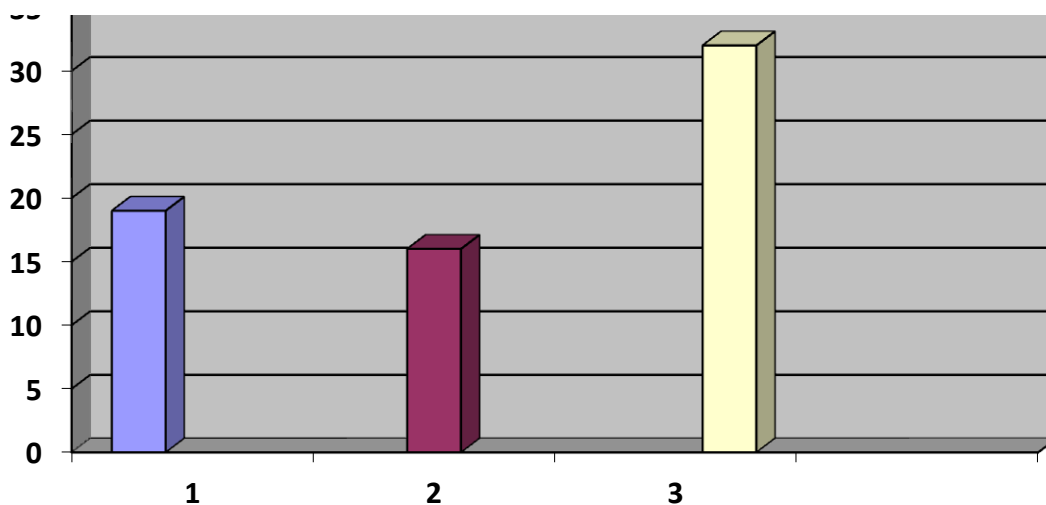

Рис. 3. Распределение по категориям эндемизма

Как показали полученные данные, наибольшая доля эндемичных растений принадлежит категории эндемизма С, т.е. эндемик широкого распространения (от 50 и более местонахождений).

Эндемизм флоры Восточного Казахстана молодой, прогрессивный и представлен новообразованиями в полиморфных родах из семейств крестоцветных, мотыльковых, сложноцветных и др.

ИТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Анапиев И.М. Современные проблемы экологии Центрального Казахстана: Материалы респ.научно-практ.конф / И.М. Анапиев. – Караганда, 1996. – С.103-107.
2. Шварцман С.Р. Материалы к истории Микрофлоры Казахстана / С.Р. Шварцман. – М.: Наука, 1960. – С. 102.
3. Павлов Н.В. Флора Центрального Казахстана / Н.В. Павлов. – Т. 2. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1935. – 546 с.
4. Горчаковский П.Л., Шурова Е.А. Редкие и исчезающие растения Урала и Приуралья / П.Л. Горчаковский, Е.А. Шурова. – М.: Наука, 1982. – С. 57.
5. Биоразнообразие Алтае-Саянского экорегиона. Растения и грибы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: altay-sayan.ru

Научный руководитель: доктор биологических наук, доцент Мырзагалиева А.Б.

УДК 796/799

*Елена Юсковец
(Минск, Беларусь)*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ В СИСТЕМЕ СПОРТИВНОГО ОТБОРА

В статье обоснована актуальность молекулярно-генетической диагностики в системе спортивного отбора. Обозначены современные тенденции применения молекулярно-генетических технологий в спорте, выявлены основные проблемы и определены перспективы исследований данного научного направления.

Ключевые слова: спортивный отбор, методика, молекулярная генетика, генетические маркеры, перспективность, выносливость.

The article describes the urgency of molecular genetic diagnostics in the system of sports selection. Some modern trends in the application of molecular genetic technologies in sport are described there, the main problems and perspectives of research of this research area have been revealed.

Keywords: sports selection, methodology, molecular genetics, genetic markers, prospects, endurance.

Актуальность. Одной из мировых тенденций современного спорта является использование достижений геной инженерии в прогнозе перспективности и подготовке атлетов. Молекулярная генетика спорта является совершенно новым направлением в спортивной науке. Количество исследований в этой области научного познания с каждым годом стремительно увеличивается, а получаемые результаты и разрабатываемые методологические принципы становятся всё более доступными и открывают новые горизонты в системе отбора и подготовки спортсменов.

Разработка и применение диагностических комплексов на основе ДНК-технологий будут способствовать более успешному прогнозу предрасположенности в разных видах спортивной деятельности. Современные методы молекулярной диагностики позволяют определить степень спортивной предрасположенности на самых ранних этапах онтогенеза человека, способствовать предупреждению заболеваний и сохранению здоровья, за счёт индивидуализации многолетней подготовки, начиная с первых её этапов. К тому же метод молекулярной диагностики характеризуется относительной простотой и доступностью по отношению к объекту исследования, так как забор биоматериала не причиняет особого дискомфорта (забор букального эпителия может проводиться с любой слизистой организма) [1, 2, 3].

В системе комплексной методики отбора технологии генной инженерии целесообразны, как с этической и социально-экономической точек зрения, так и с позиции здоровьесбережения спортсменов, а так же оптимизации и индивидуализации процесса многолетней подготовки.

Цель исследования – теоретическое обоснование концепции использования метода молекулярно-генетического анализа определения степени спортивной перспективности в системе комплексной методики отбора.

Задачи исследования: 1. Изучить степень разработанности исследуемой проблемы. 2. Интерпретировать достижения в молекулярной генетике спорта, как факторы, обуславливающие применение разработанных методов в спортивно-педагогических исследованиях.

Методы исследования: теоретический анализ, сравнение, обобщение и систематизация данных специальной научно-методической литературы и материалов интернет ресурсов.

Результаты исследования и их обсуждение. В догеномный период генетику рассматривали как науку о наследственности и изменчивости организмов. Отсюда следуют два направления исследований в области генетики по определению маркеров: фенотипические и генотипические (или непосредственно генетические) [1].

Применение фенотипических маркеров тканевого, органного и системного уровней нашло широкое распространение в практике спорта. Исследованиями по изучению фенотипических маркеров занимались такими учёные, как: Никитюк Б.А., Сергиенко Л.П., Сологуб Е.Б., Таймазов В.А., Абрамова Т.Ф., Bouchard C. и другие [4, 5, 6].

К фенотипическим маркерам относят все маркеры, имеющие высокую генетическую обусловленность, но изменяющихся, в большей или меньшей степени, под воздействием различных средовых факторов в разные периоды онтогенеза. Фенотипические маркеры располагаются по уровню выше, чем вариации ДНК (молекулярно-генетические маркеры) и более крупные цитогенетические маркеры. Основу фенотипических маркеров составляют генетические и средовые факторы, которые принято классифицировать; по уровню иерархии (ядерный, клеточный, тканевой, органный, системный). Более высокорасположенные фенотипы складываются из нижележащих фенотипов и степени генетической детерминированности (фенотипы с разной степенью наследуемости) [1].

Непосредственно генетические маркеры спорта – это определенный аллель гена (либо генотип, различные комбинации аллелей и генотипов), ассоциированный с предрасположенностью к занятиям каким-либо видом спорта (или группам видов спорта), развитием и проявлением какого-либо физического качества (двигательной способности), а также с антропометрическими, биохимическими, физиологическими, композиционными, психологическими и другими показателями. Отличительная особенность генетических маркеров, не меняющихся на протяжении всей жизни, это возможность и доступность их определения на любых этапах онтогенеза [1].

Аспектам молекулярно-генетических исследований в спорте уделялось большое внимание, как со стороны отечественных учёных, так и со стороны зарубежных. Такие учёные как: Жимулёв И.Ф., Кочергина А.А., Леконцев Е.В. Астратенкова И.В.,

Рогозкин В.А., Ахметов И.И., Myerson S., Alvarez R., Scanavini D., Collins M., Hruskovicová H., Tsianos G., Kanazawa N., Woods D.R., Bigham A.W., Roth S., Weedon M.N., Frayling T.M., Bray M.S. и многие другие, сумели выявить и научно обосновать молекулярно-генетические маркеры, обуславливающие различные стороны двигательной деятельности (в частности – выносливости) [2, 7, 8].

В Республике Беларусь первые исследования по применению данных молекулярно-генетического анализа для определения перспективности спортсменов проведены Илютик А.В. [9].

По определению Ахметова И.И., *молекулярная генетика спорта* – это наука о закономерностях наследования генетически закрепленных признаков, значимых в условиях спортивной деятельности, изучающая индивидуальные различия развития различных физических и психических качеств человека, обусловленных ДНК-полиморфизмами генетическими маркерами [1]. ДНК-полиморфизмы – это генетические варианты последовательностей нуклеотидов одного и того же участка ДНК, которые в популяции людей встречаются с частотой менее 1%. Именно их считают самыми приемлемыми для использования в качестве молекулярно-генетических маркеров. Определяются генетические маркеры (более 60 млн.) с помощью молекулярно-генетического анализа [1, 2, 7].

Выделяют аллели (маркеры), ассоциированные с морфологическими признаками, развитием и проявлением выносливости (кардиореспираторной и мышечной), скоростно-силовых качеств (быстроты, взрывной или абсолютной силы) и деятельностью высшей нервной системы. Так же выделены аллели полиморфных участков, ограничивающие двигательную деятельность человека (маркеры адаптации сердечнососудистой системы к физическим нагрузкам, интолерантности к физическим нагрузкам, повреждения головного мозга и опорно-двигательного аппарата). В геномной инженерии используя такие методы диагностики, как: мета-анализ, описание отдельных случаев и серии случаев, исследование «случай-контроль», аналитическое одномоментное исследование; проспективное динамическое исследование [2, 7, 8].

Генетиками открыто более 80 молекулярно-генетических маркеров, ассоциированных со статусом спортсмена, из них более 60 – в видах спорта с преимущественным преобладанием выносливости, более 20 – в скоростно-силовых видах. Так же выделено более 30 генов отвечающих за степень «тренируемости» физических качеств, отвечающие за степень адаптивных механизмов организма на физические нагрузки разной направленности [3, 10, 11].

Разработанная Bray M.S. «Карта генов физической активности человека» в виде соотношения «спортивных» генов, и генов, ассоциированных со значимо важными для здоровья фенотипами, изменяющимися в ответ на физические нагрузки, целенаправленно больше на здоровьесберегающие технологии, нежели на спорт высших достижений [8].

В монографии Ахметова И.И. «Молекулярная генетика спорта» и последующей диссертационной работе в результате исследований по типу «случай – контроль» (спортсмены – контрольная группа) дано описание и классификация молекулярно-генетических маркеров, а так же разработана методика по определению их суммарного вклада по прогнозированию степени перспективности к определённому виду спортивной деятельности [1, 2].

Разработанный Ахметовым И.И. метод молекулярно-генетической диагностики развития физических качеств человека на основании оценки суммарного вклада (адаптивного эффекта) полиморфизмов генов в предрасположенность к занятиям различными видами спорта заключается в выявлении и составлении различных комбинациях генетических маркеров, определяющих то или иное физическое качество. Например, чем больше у индивида выявлено количество генетических маркеров (аллелей), ассоциированных с выносливостью, тем выше его потенциальные возможности в достижении выдающегося результата в видах спорта с преимущественным преобладанием выносливости [2].

Признавая значимость открытий генной инженерии, не следует принимать их за абсолют, так как молекулярная генетика спорта находится только в стадии становления. Авторы указывают на проблему недостаточности исследований, что и вызывает у нас научный интерес проведения собственных исследований. Учёные так же предостерегают о преждевременности ассоциации степени спортивной перспективности только по генетическим маркерам без учёта средовых факторов. Известно, что наследственные задатки могут реализовываться в каждом возрастном периоде только в том случае, если будет оптимальное взаимодействие генетической предрасположенности с благоприятными условиями внешней среды, адекватными средствами тренировочных нагрузок и восстановления, профессионализмом тренера и многими другими факторами. Взаимосвязь генетических задатков и воздействия средовых факторов находятся в компетенции ещё одного нового научного направления в генетике – эпигенетики.

Выводы. По результатам изученного материала можно констатировать, что достижения учёных в области молекулярной генетики спорта ещё не достигли такого уровня, чтобы определять степень перспективности только по генетическим маркерам, тем не менее, достигнутые результаты позволяют уже сейчас использовать метод определения молекулярно-генетических маркеров предрасположенности к спортивной деятельности в системе комплексного отбора. Данное научное направление является перспективным и требует дальнейших исследований.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ахметов И. И. Молекулярная генетика спорта : научная монография / И. И. Ахметов. – М. : Советский спорт, 2009. – 268 с. – (Серия "Наука – спорту").
2. Ахметов И. И. Молекулярно-генетические маркеры физических качеств: автореф. ... д-ра мед. наук – 03.02.07; 14.03.11 / И. И. Ахметов; Санкт-Петербургский научно-исследовательский институт физической культуры. – М., 2010. – 45 с.
3. Эпштейн Д. Спортивный ген / Дэвид Эпштэйн. – АСТ, 2017. – 352 с.
4. Сергиенко Л. П. Основы спортивной генетики: учеб. пособие для вузов / Л. П. Сергиенко. – К.: Вища школа, 2004. – С. 632.
5. Сологуб Е. Б. Спортивная генетика: учебное пособие / Е. Б. Сологуб, В. А. Таймазов. – М. : Терра-Спорт, 2000. – 127 с.
6. Bouchard C. Genetic and Molecular Aspects of Sports Performance / C. Bouchard, E. P. Hoffman. 2011. – 424 p.
7. Рогозкин В. А. Перспективы использования ДНК-технологий в спорте / В. А. Рогозкин, И. И. Ахметов, И. В. Астратенкова // Теория и практика физической культуры. – 2006. – №7. – С. 45-47.
8. Bray M. S. The human gene map for performance and health-related fitness phenotypes: the 2006-2007 update / M. S. Bray, J. M. Hamberg, L. Perrusse et al. // Medicine & Science in Sports & Exercise. – 2009. – Vol. 41, № 1. – P. 35-73.
9. Илютик А. В. Физиолого-генетические особенности развития выносливости и скоростно-силовых качеств конькобежцев: автореф. дис. ... канд. биол. наук : 03.03.01 / А. В. Илютик. – Минск, 2017. – 26 с.
10. Pescatello L.S. Exercise Genomics / L.S. Pescatello, S.M. Roth. – 2011. – 267 p.
11. Rankinen T. Advances in Exercise, Fitness, and Performance Genomics / T. Rankinen, S.M. Roth, M.S. Bray et al. // Medicine and Science in Sports and Exercise. – 2010. – Vol. 42, N.5. – P. 835-846.

ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ

УДК 911.3

Анастасія Мазурова
(Харків, Україна)

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «МІСЬКИЙ ПРОСТІР»

Стаття присвячена характеристиці основних наукових підходів, за якими вивчалися поняття «місто» та «міський простір». Особлива увага була приділена напрямку вивчення теорії організації міського простору, закономірностей розширювання міського простору, розселення та взаємодії жителів міста.

Ключові слова: місто, міський простір, теорія організації міського простору, І. Тюнен, Е. Берджесс, Х. Хойт, В. Кристаллер, А. Леш.

The article is devoted to the characterization of the basic scientific approaches, which studied the concept of "city" and "urban space". Particular attention was paid to the direction of studying the theory of the organization of urban space, patterns of stratification of urban space, resettlement and interaction of city residents.

Key words: city, urban space, theory of organization of city space, J. Thuenen, E. Burgess, H. Hoyt, W. Christaller, A. Lösch.

Поняття «місто» та «міський простір» було предметом досліджень багатьох науковців у різних наукових сферах. Під час аналізу літератури та інших джерел інформації було виділено ряд наукових підходів, за якими вивчався міський простір. Список основних авторів, які працювали у рамках того чи іншого підходу представлений у табл. 1.

У даній статті пропонуємо звернути увагу на роботи вчених, які займаються вивченням теорії організації міського простору, закономірностями розширювання міського простору, розселенням та взаємодією жителів міста. Вказаним напрямком займалися І. Тюнен (1826), Е. Говард (1898), Р. Парк (1925), Е. Берджесс (1925), В. Кристаллер (1933), Л. Вірт (1940), А. Леш (1959), Х. Хойт (1941), Е. Ульман (1965), Дж. Фрідман (2002) та багато інших.

Таблиця 1

Наукові підходи, за якими вивчалися поняття «місто» та «міський простір»

Підхід	Науковці
Онтологія міст і міського простору	Платон (V ст. до н. е.), Аристотель (IV ст. до н. е.), Т. Мор (1516), Т. Кампанелла (1602), О. Шпенглер (1920), Е. Тоффлер (1970), Е. Амин (2002), Н. Тріфт (2002)
Аналіз соціальної структури міста, особливостей населення, міст різних історичних періодів	К. Маркс (1885), Е. Дюркгейм (1895), Г. Зіммель (1908), М. Вебер (1921), Ф. Тьонніс (1931)
Теорії організації міського простору, закономірності розширювання міського простору, розселення та взаємодія жителів	І. Тюнен (1826), Е. Говард (1898), Р. Парк (1925), Е. Берджесс (1925), В. Кристаллер (1933), Л. Вірт (1940), А. Леш (1959), Х. Хойт (1941), Е. Ульман (1965)
Соціокультурний простір міста	Х. Ортеги-і-Гассет (1930), А. Лефевр (1968), Е. Гідденс (1982)
Економіка міста та міського простору	П. Відаль де ла Блаш (1903), А. Маршалл (1920), Д. Хікс (1959), П. Кругман (1999), М. Фудзіта (1999)

<i>Комплексоутворююча теорія, багатфункціональні промислові міста, міські кластери</i>	М. Колосовський (1969), Ю. Саушкін (1973), С. Ішук (1980), А. Степаненко (1980), М. Пістун (1984), М. Портер, М. Енрайт (2003), О. Гладкий (2005)
<i>Проектування міського простору</i>	Т. Гарнье (1917), Ле Корбюзьє (1935), К. Лінч (1960), Д. Джекобс (1961), Г. Куллен (1961), Д. Богорад (1965), К. Доксіадіс (1974), Г. Лаппо (1976), І. Маєргойз (1987), Ю. Саушкін (1983), Є. Перцик (1999), М. Слука (2007), Н. Мезенцева (2016), К. Мезенцев (2016)
<i>Ієрархічні рівні міст, глобальні та світові міста, функції міст і міського простору</i>	П. Геддес (1915), Ф. Бродель (1986), П. Тейлор (1998), Дж. Фрідман (2002), С. Сассен (2005)
<i>Концепції розвитку міст та міського простору</i>	Ч. Лендрі (2011)

Одна з перших моделей упорядкування міського та приміського простору була розроблена І. Тюненом. Модель Тюнена представляє собою схему розміщення сільськогосподарського виробництва, а саме систему концентричних кілець різного діаметра навколо центрального міста, які поділяють зони розміщення різних видів сільськогосподарської діяльності [2].

Велику популярність також отримали ідеї Е. Говарда. На думку вченого сучасне промислове місто є хаотичним, негуманним та антисанітарійним осередком. Натомість сучасним містам він пропонував будівництво нових міст-садів, які поєднували в собі найкращі риси міського та сільського середовища [6]. Велика кількість міст та окремих районів міст була спроектована за ідеями Е. Говарда, серед них міста в Великій Британії, Канаді, США, Німеччині, Польщі, Японії, Південній Африці, Австралії тощо [4].

Для представників чиказької школи міська проблематика стала центральною. Більшість її засновників у своїх роботах аналізували міський простір, приділяючи увагу різним аспектам міського середовища. Р. Парк, Л. Вірт, Е. Берджесс, Х. Хойт, Ч. Харріс та Е. Ульман намагалися дослідити закономірності структурування міського простору, розташування його окремих частин, розселення та взаємодії мешканців. Зокрема, Р. Парк розглядав місто як організм, всі частини якого перебувають у тісній взаємодії, виконуючи притаманні їм функції. Л. Вірт сконцентрував увагу на міському стилі життя, параметрах, що характеризують місто: кількості, густоті та гетерогенності населення.

Великий внесок у розвиток наукової думки щодо структурування міського простору зробили Е. Берджесс та Х. Хойт. В науковій роботі «Зростання міст» Е. Берджесс вперше детально описав ідею концентричних зон в Чикаго, які, на думку Парка, Берджесса і Маккензі, розташовуються в такому порядку: зона I «LOOP» – центральний діловий район (в Чикаго – Велика Петля); навколо центру розташовується перехідна зона, де розміщуються контори і легка промисловість (I «Factory zone»); зона III «Working class zone» – тут проживає робочий клас, який витіснений із зони переходу (II «Zone of transition»), але оселився поблизу місця роботи; за нею йде «зона резиденцій» (IV «Residential zone») – особняків для однієї сім'ї. Ще далі – приміська зона або зона міст-супутників (V «Commuter zone»), що знаходяться в 0,5-1-годині їзди від центру міста [3].

Дослідження «природних районів» Е. Берджесс вів по двох головних напрямках: визначення просторового вигляду району, його топографії, розміщення місцевої громади, вивчення ландшафту та інфраструктури; дослідження його культурної складової: способу життя, звичаїв, стереотипів.

Модель запропонована Х. Хойотом в 1939 р. в роботі «Структура і зростання житлових передмість в американських містах», є модифікацією моделі концентричних зон міста Е. Берджесса і відноситься до експортноорієнтованих регіональних моделей [8]. Х. Хойт, прогножуючи зростання чисельності населення міст, визначав попит на нове житло і оцінював необхідний обсяг житлового будівництва, завдяки чому сформував модель зростання регіону в залежності від зовнішніх змінних в своїй першій роботі «100 років оцінки землі в Чикаго» 1933 року і в подальшій роботі 1939 року «Структура і зростання житлових передмість в американських містах», де запропонував саму модель. Він вважав, що великі міста складаються не з концентричних кіл, а скоріше з ряду секторів. Населення з високими доходами переміщується із центральних ділових районів на «відкриті простори» до передмість. Житлові квартали середнього класу розташовуються з обох боків вздовж швидкісних транспортних магістралей. Населення з найнижчими доходами розміщується поблизу промислових та транспортно-складських зон. Промислові райони простягаються уздовж річкових долин, русла річки чи залізничного полотна [7]. Однак, подібно моделі концентричних зон, секторна модель також була неприйнятною для великої кількості міських структур.

Багатоядерна модель просторової структури міст була запропонована американськими географами Ч. Харрісом та Е. Ульманом в 1945 р. Міста, що швидко розвиваються, можуть мати кілька центральних ділових районів. Кожен центр спеціалізується в конкретній діяльності і має свій вплив на навколишню частину міста. Ядра можуть формуватися навколо спеціалізованих центрів – транспортних вузлів, торговельних центрів, університетських містечок, кластерів промисловості (які використовують переваги спільного розташування і притягують необхідні підтримуючі фірми та послуги – агломерації). Модель безлічі центрів більш придатна для опису унікальних характеристик, властивих конкретним міським структурам, ніж для виявлення універсальних просторових характеристик у всіх містах [5].

Значну роль у формуванні наукової думки щодо організації міського простору мали роботи В. Кристаллера та А. Леша, зокрема теорія центральних місць. Теорія центральних місць являє собою сукупність узагальнених положень, що пояснюють кількість, розмір і місце розташування населених пунктів в міській системі [1].

Теорія організації міського простору, закономірностей розшарування міського простору, розселення та взаємодії жителів міста є одним з основоположних наукових підходів до вивчення міського простору. Вивчення даного наукового напрямку дозволяє оптимізувати міський простір, враховуючи структурувати міський простір та здійснити аналіз причин та закономірностей такого структурування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лёш А. Пространственная организация хозяйства / А. Лёш. Под ред. А. Г. Гранберга. – М.: Наука, 2007. – 663 с.
2. Тюнен И.-Г. Изолированное государство. Избранные отрывки. / И.-Г. Тюнен, Ф. Лассаль, К. Родбертус-Ягцов. Пер. Е. А. Торнеус. – М.: Экономическая жизнь, 1926. – 328 с.
3. Burgess E. The Growth of the City: An Introduction to a Research Project / E. Burgess // Личность. Культура. Общество. – М.: Автономная некоммерческая организация «Независимый институт гражданского общества», 2002. – № 1-2 (11-12). – С. 168-181.
4. Garden_city_movement [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Garden_city_movement
5. Harris C. D. The Nature of Cities / C. D. Harris, E. L. Ullman // Annals of the American Academy of Political and Social Sciences. 1945. – Vol. 242. – pp.7-17.
6. Howard E. Garden Cities of Tomorrow [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archive.org/details/gardencitiestom00howagoog>

7. Hoyt H. One Hundred Years of Land Values in Chicago / H. Hoyt. – Chicago: University of Chicago Press, 1933 – 499 p.

8. Hoyt H. The structure and growth of residential neighborhoods in American cities / H. Hoyt. – Chicago: University Press, 1939. – P.178.

УДК 911:502.211(1-751.3)(477)

Людмила Стрижак
(Полтава, Україна)

АНАЛІЗ ГЕОГРАФІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЛАНДШАФТНОЇ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

З'ясовано різноманітність географічних підходів до визначення ландшафтної репрезентативності об'єктів природно-заповідного фонду України. Обґрунтовано значущість та сфери використання різних способів визначення ландшафтної репрезентативності заповідної мережі.

Ключові слова: ландшафтна репрезентативність, природно-заповідний фонд, фізико-географічне районування, типологічно-ландшафтна структура.

A variety of geographic approaches to the determination of the landscape representativeness of the objects of the nature reserve fund of Ukraine is revealed. The significance and scope of different ways of determining the landscape representation of the protected network are substantiated.

Keywords: landscape representativeness, nature reserve fund, physical geographic zoning, typological-landscape structure.

Проблема розширення та удосконалення мережі природно-заповідного фонду на теренах України не лише не втрачає своєї актуальності, але й поглиблюється. Це зумовлено, зокрема, необхідністю глибоких наукових підходів до даної проблеми з метою відведення під режим заповідання найбільш представницьких та цінних у відношенні природного генофонду ділянок у зв'язку із обмеженістю площ, не задіяних у інших видах природокористування згідно геоекологічного принципу інтегрального природного ресурсу.

Традиційно у створенні окремих заповідних об'єктів та удосконаленні мережі природно-заповідного фонду провідну роль відігравали біоценотичні, соціологічні та інші види біологічних досліджень. Попри усю конкретність та детальність останніх, їм не вистачало різносторонності, комплексності та цілісності. Останнім часом для подолання указаних недоліків біоцентричного підходу для обґрунтування проєктів заповідної справи в Україні усе ширше використовується географічний підхід у різноманітних проявах. Назріла необхідність в їх узагальненні.

Усе зазначене зумовило дозволило сформулювати мету статті – проаналізувати різноманітність географічних підходів до визначення ландшафтної репрезентативності об'єктів природно-заповідного фонду України та обґрунтувати їх значущість та сферу використання.

С.Ю.Попович наголошує, що на сьогодні найактуальнішою є необхідність формування репрезентативної та комплексної мережі природно-заповідних територій. Феномен репрезентативності дозволяє відобразити на «ключовій ділянці» невеликих розмірів усі природні особливості обширних фізико-географічних регіонів. Географічний принцип декларує, що система природно-заповідних територій має відображати ландшафтно-географічні, широтно-меридіанальні, а у гірських регіонах – висотно-поясні закономірності

поширення природних екосистем. У географічному просторі системи природно-заповідних територій репрезентативно забезпечується охороною весь спектр природно-територіальної (ландшафтної) різноманітності

Репрезентативність об'єктів природно-заповідних територій – це повне відображення на природно-заповідній території типового ландшафтного чи біотичного різноманіття, яке є характерним для визначеної більшої площі одиниці природно-географічного поділу (зонування, районування тощо). Географічна репрезентативність складається з ландшафтної (структурної) та біогеографічної (біогеоценотичної) [7, с. 148-151].

Територія України має складну у та розгалужену ландшафтну структуру. У праці О.М.Маринича, П.Г.Шищенка відмічається, що в межах України визначено близько 220 видів ландшафтів, які за природними зонами розподіляються так: зона мішаних лісів – 31 вид; зона широколистяних лісів – 16 видів; лісостепова зона – 48 видів; степова зона – 68 видів; Українські Карпати – 21 вид; Гірський Крим – 11 видів [4].

Представленість ландшафтів у природно-заповідному фонді в значній мірі залежить від площі територій та об'єктів, що його складають. Як і фіторізноманіття, найповніше ландшафти представлені в заповідниках та національних природних парках. В інших категоріях вони представлені лише фрагментами. На Українському Поліссі під цим типом охорони знаходяться лише вісім видів ландшафтів – це типові моренно-зандрові та алювіально-зандрові рівнини. У лісостеповій зоні у трьох природних заповідниках під охороною знаходяться сім видів ландшафтів. В основному, це рідкісні розчленовані лесові височини і рівнини, а також денудаційно хвилясті рівнини. Типові ландшафти центрального та лівобережного лісостепу на цьому рівні не охороняються або частково представлені в заказниках. У степовій зоні заповідано 16 видів ландшафтів – це сильнорозчленовані схили лесових височин і височинні лесові та піщано-лесові рівнини, заплави, приморські ландшафти лиманно-морських солончакових рівнин, черепашково-піщані пересипи, коси й острови. Досі не заповідані північно-степові ландшафти правобережжя та центрального степу, південного правобережжя, степового Криму. У Карпатах заповідано близько 10 видів ландшафтів, а у Гірському Криму – шість. Всього по Україні в природно-заповідному фонді знаходиться близько 40 % видів ландшафтів від загального їх числа. [7, с. 155-156].

Головними географічними засадами розвитку теорії природно-заповідної справи низка вчених вважає класифікацію та районування природно-територіальних комплексів, що пов'язане з вивченням просторової та часової організації і взаємозв'язків між елементами заповідних геосистем різних рівнів на основі методологій картографування природно-територіальних комплексів з використанням сучасних ГІС-технологій.

Значні нароби із обґрунтування мережі природно-заповідного фонду представлені на основі фізико-географічних засад. Проблема формування географічної мережі природно-заповідних територій досить чітко проглядається з позицій фізико-географічного районування України. Це "концепція мінімуму", яка була висунута програмою "Заповідники" (1994 рік), у якій проголошено, що одиниці фізико-географічного районування мають бути представлені певною мінімальною кількістю природно-заповідних об'єктів.

Попович С.Ю. запропонував нову редакцію, де концепція ним удосконалена: "кожну фізико-географічну провінцію (край) представляє один біосферний заповідник", "кожну фізико-географічну область – один природний заповідник або один національний природний парк". Цей же автор вичерпно повно проаналізував представленість природно-заповідних територій різних видів у контексті фізико-географічних провінцій та фізико-географічних областей України [7, с. 160].

Є приклади аналізу географічної репрезентативності у масштабах природних зон та підзон для Миколаївської області (Г.В. Коломієць). Дослідники С. Стойко, Л. Петрова розкрили репрезентативність природно-заповідного фонду на Львівщині та шляхи його оптимальної мережі у просторовому вимірі груп фізико-географічних районів для масштабів

адміністративної області, що є адекватним хорологічним співвідношенням. Ландшафтна репрезентативність мережі заповідних об'єктів заходу України з'ясована на рівні фізико-географічних провінцій (країв) та фізико-географічних областей (Л.М.Петрова) [7]. Мудрак О.В. обґрунтував репрезентативність природно-заповідної мережі Поділля згідно з фізико-географічним районуванням на рівні ландшафтних районів [5].

Також представлені дослідження, в яких ландшафтна репрезентативність природно-заповідного фонду на рівні адміністративної області визначалася на основі ландшафтних карт та аналізу приуроченості об'єктів ПЗФ до одиниць типологічної класифікації ландшафтів різного рангу. Це, наприклад, праці Конякіна С.М. по території Черкащини. Аналіз ландшафтного різноманіття та репрезентативності проведено на основі ландшафтно-типологічної структури регіону [3, с. 94].

Слід відмітити визначення ландшафтно-репрезентативності у складі розробки сучасної структури біоцентрично-сітьової конфігурації ландшафтів як важливої основи впровадження системи ландшафтного планування в межах Лівобережної України (В.В.Удовиченко) [8, с. 47].

Ландшафтні засади передбачають, що у межах фації можна створювати заказник чи заповідне урочище, підтипу ландшафту – природний заповідник чи національний природний парк, типу ландшафту – біосферний заповідник чи область охоронного ландшафту. Гомогенні території характеризують типологічну одноманітність для різних ландшафтних одиниць, для яких встановлюється категорія природно-заповідного фонду низького рангу. Гетерогенні території забезпечують різноманітність ландшафтних одиниць, для яких встановлюється категорія природно-заповідного фонду високого рангу [9].

М.Д. Гродзинський виділив типологічну (природний заповідник має бути представлений всіма основними типами геосистем природної зони), хорологічну (мережі ландшафтних контурів природного заповідника і відповідної природної зони за складністю є подібними) та структурно-ландшафтну репрезентативність (поєднує обидва вищезазначені види репрезентативності регіону) [2].

Отже, ландшафтна репрезентативність об'єктів природно-заповідного фонду України досліджувалася в масштабах адміністративних областей. Є роботи для крупніших територій рангу історично утворених регіонів країни, наприклад, Лівобережна Україна, Західна Україна тощо. Найбільш використовуваний спосіб визначення ландшафтно-репрезентативності об'єктів природно-заповідного фонду України на територіях такої розмірності – аналіз приуроченості великих заповідних виділів до одиниць фізико-географічного районування, починаючи від природних зон і закінчуючи фізико-географічними районами. Практичне значення таких досліджень вельми істотне з точки зору науково обґрунтованого розширення мережі ПЗФ саме на основі комплексного географічного підходу на доповнення традиційних для цієї сфери біоценотичного та соціологічного наукового інструментарію.

Проте спосіб визначення ландшафтного різноманіття на основі аналізу індивідуальних природних комплексів регіонального рівня диференціації географічної оболонки має достатньо чіткі межі своєї доцільності. По-перше, зазначений спосіб може адекватно відобразити ситуацію із об'єктами ПЗФ великої розмірності. По-друге, усі одиниці фізико-географічного районування є неоднорідними та гетерогенними, тому дають дуже відносну ступінь ландшафтно-репрезентативності. Останні особливості зумовлюють об'єктивні межі ефективності використання засобів фізико-географічного районування у контексті розглядуваної проблеми,

Більш широким за сферами використання можна вважати конкретно ландшафтний метод на основі типологічної класифікації ландшафтів, описаний у нашому дослідженні на прикладі розробок Конякіна С. М. Найбільшими можливостями для з'ясування ландшафтно-

репрезентативності заповідних територій володіє принцип співвідношення гомогенних та гетерогенних природних територій, сформульований М.Д. Гродзинським.

Ландшафтна репрезентативність об'єктів ПЗФ України у різних регіонах нашої держави обґрунтована в дуже різній мірі. Наприклад, для Львівської, Черкаської, Миколаївської та багатьох інших областей представлені детальні розробки з даної проблеми на основі географічного підходу.

Для території Полтавщини ландшафтна репрезентативність об'єктів екомережі зазначена дуже загально на рівні природних зон. В існуючих розробках більш детально представлена репрезентативність екосистем та рослинних угруповань [1, с. 25]. Тому для Полтавської області проблема визначення ландшафтно-репрезентативності об'єктів природно-заповідного фонду на основі географічного підходу залишається актуальною. Ми вбачаємо перспективи подальших розвідок у даному напрямку у з'ясуванні ландшафтно-репрезентативності заповідних об'єктів Полтавщини на основі ландшафтно-типологічного підходу та принципу співвідношення гомогенності та гетерогенності природних територій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Байрак О.М., Смоляр Н.О., Булава Л.М. Геоекологічна характеристика регіональних екологічних коридорів (на прикладі Полтавщини) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [geo.pnpu.edu.ua/text/ lessonn_plan/ekomereja.doc](http://geo.pnpu.edu.ua/text/lessonn_plan/ekomereja.doc).
2. Гродзинський М.Д. Основи ландшафтно-екології / М.Д. Гродзинський. – К.: Либідь, 1993. – 224 с.
3. Конякін С. М. Оцінка репрезентативності природно-заповідного фонду Черкаської області як основи функціонування регіональної екомережі / С. М. Конякін // Науковий вісник Чернівецького національного університету. Сер. Географічні науки. – 2012. – Вип. 614-615. – С.58-65.
4. Маринич О. М. Фізична географія України: підруч. / О. М. Маринич, П. Г. Шищенко. – К.: Видавництво «Знання», КОО, 2006. – 511 с.
5. Мудрак О.В. Репрезентативність природно-заповідної мережі Поділля згідно з фізико-географічним районуванням / О.В. Мудрак, Г.В. Мудрак // Структурна перебудова та екологізація економіки в контексті переходу України до збалансованого розвитку : матер. Укр. екол. конгр., 10-11 груд. 2009 р. – К. : Вид-во "Лібра", 2009. – С. 286-291.
6. Петрова Л.М. Структура мережі заповідних об'єктів заходу України / Л.М.Петрова // Науковий вісник. Заповідна справа в Галичині, на Поділлі та Волині. – 2004. – Вип. 14.8. – С.80-88.
7. Попович С. Ю. Природно-заповідна справа. Навч. посібник / Сергій Юрійович Попович. – К.: Аристей, 2007. – 480 с.
8. Удовиченко В.В. Біоцентрично-сітьова конфігурація ландшафтів території Лівобережної України / В.В. Удовиченко // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Геологія. Географія. Екологія», Вип. 46. – С. 146-151.
9. Шеляг-Сосонко Ю.Р. Методы и критерии создания зкосети Украины / Ю.Р. Шеляг-Сосонко, М.Д. Гродзинський. – К., 2004. – 144 с.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Мащенко О.М.

ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ

УДК 628.3

Наталья Блинова, Надежда Чубенко-Стукало
(Северодонецк, Украина)

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРЕФЕРМЕНТИРОВАННОГО СЫРОГО ОСАДКА ДЛЯ ДЕНИТРИФИКАЦИИ СТОЧНЫХ ВОД

Проанализирована возможность применения процесса ацидофильного сбраживания сырого осадка коммунальных сточных вод и его дальнейшее использование в качестве органического субстрата для микроорганизмов при очистке сточных вод от нитратов.

Ключевые слова: сточные воды, осадок, биологическая очистка, микроорганизмы, денитрификация, ацидофильное сбраживание.

The possibility of using the acidophilic fermentation process of a raw sewage sludge and its further use as an organic substrate for microorganisms in the purification of sewage from nitrates is analyzed.

Key words: wastewater, sediment, biological purification, microorganisms, denitrification, acidophilic digestion.

В настоящее время коммунальные сточные воды характеризуются повышенным содержанием соединений биогенных элементов азота и фосфора. Стабильность процесса биологического извлечения нитратов (денитрификация), фосфора (дефосфатация) из сточных вод сопряжена с наличием доступного для микроорганизмов легкоокисляемого органического вещества. Биологически окисляемое органическое вещество определяют по показателю БПК. Для бытовых сточных вод свойственно относительно невысокое содержание этого показателя, что позволяет отнести их к категории очень разбавленных, а по содержанию азота аммонийного к средне- и, даже, высококонцентрированным [1]. Поэтому на некоторых очистных сооружениях в качестве органического субстрата используют метанол и уксусную кислоту. Одним из методов увеличения доли легкодоступной органики является использование в качестве субстрата ацидофицированного (преферментированного) сырого осадка первичных отстойников [1].

Целью данной работы является анализ и обоснование возможности использования осадка как легкодоступного органического вещества для гетеротрофных микроорганизмов активного ила в процессе денитрификации сточных вод.

Очистка сточных вод от азотсодержащих веществ производится методом микробиологической нитри-денитрификации, биохимическая сущность которого давно и достаточно детально известны [2, 3]. Биологическую нитрификацию осуществляют бактерии-автотрофы, которым углерод необходим в неорганической форме (углекислота, карбонаты, бикарбонаты). Органические вещества тормозят деятельность нитрифицирующих бактерий, поэтому нитрификация начинается после разрушения основной массы загрязнений. При оптимальных показателях pH, температуры, концентрации растворенного кислорода нитрификацию рассматривают как показатель достаточно полного распада легко окисляющихся органических веществ [4]. Нитрификаторы для окисления субстрата используют аэробный тип дыхания, при котором кислород выступает в качестве внешнего акцептора электронов. Первую фазу нитрификации – окисление NH_4^+ до NO_2^- осуществляют бактерии, относящиеся к роду *Nitrosomonas*, вторую фазу – окисление NO_2^- до NO_3^- бактерии, относящиеся к роду *Nitrobacter*. При этом, три весовые части кислорода расходуются на первую фазу, а одна часть – на вторую.

Денитрификация или диссимиляционная нитратредукция заключается в восстановлении сапрофитными микроорганизмами азота нитратов до молекулярного азота с участием ферментов нитратредуктаз бактериями родов *Pseudomonas*, *Acrobacterium*, *Micrococcus* и др. [2]. Это сложный многоступенчатый процесс, протекающий по схеме:

Бактерии – денитрификаторы являются гетеротрофами и представляют группу факультативных анаэробов. При отсутствии в воде растворенного кислорода они могут использовать для дыхания кислород, содержащийся в нитритах и нитратах. Восстановление нитратов до молекулярного азота в процессе денитрификации сопряжено с окислением органических соединений. В качестве доноров электронов (водорода) и одновременно источниками углерода для бактерий могут быть использованы органические соединения, подвергающиеся биохимическому окислению. Наиболее эффективная микробиологическая редукция нитратов происходит при наличии органических веществ в количестве, соответствующем весовому отношению N-NO₃⁻ : БПК равно 1: 4-6.

Для реализации биологической денитрификации (а также дефосфатации) низкоконцентрированных стоков одним из современных приемов увеличения содержания легкодоступной органики является процесс ацидофикации (преферментации) сырого осадка. Сырой осадок образуется на стадии механической очистки сточных вод в первичных отстойниках и на 60-80% по сухому весу он представлен белками, жирами, углеводами. Однако использование его возможно при условии незначительного содержания в поступающих на очистку сточных водах сложноокисляемых и токсичных соединений, которые могут неблагоприятно влиять на активный ил. Преферментация – специально организованный процесс образования растворимого, биологически легко доступного органического вещества (летучих жирных кислот ЛЖК) путем анаэробной обработки в первичных отстойниках взвешенного или осажденного органического вещества, содержащегося в муниципальных и промышленных сточных водах, и дальнейшее использование полученных ЛЖК для повышения эффективности удаления биогенных элементов [2].

Сущность процесса заключается в следующем: разложение органического вещества в ходе процесса анаэробного сбраживания выполняется комплексом микроорганизмов, составляющих трофическая цепь первичных и вторичных анаэробов, и включает взаимосвязанные стадии:

а) ферментативный гидролиз нерастворимых сложных органических веществ (жиров, белков, углеводов) в более простые растворимые (стадия гидролиза);

б) образование из продуктов стадии гидролиза летучих жирных кислот (уксусной, пропионовой, масляной и др.), аминокислот, спиртов, водорода и диоксида углерода (кислотогенная стадия);

в) преобразование продуктов кислотогенной стадии в уксусную кислоту (ацетогенная стадия);

г) образование метана из уксусной кислоты (72%), а также восстановление диоксида углерода (28%) (метаногенная стадия).

Первичные анаэробы осуществляют стадии гидролиза и кислотообразования, вторичные – стадии ацетогенеза и метаногенеза.

Процесс ацидофикации обеспечивает увеличение содержания летучих жирных кислот в сточной воде, ЛЖК составляют 60-80% от ХПК гидролизата. Конструктивно ацидофикатор может встраиваться в первичный вертикальный или радиальный отстойник, образуя отстойник-ацидофикатор. Кроме того, для этих целей могут быть использованы и другие сооружения, например, стабилизаторы для обработки осадка. Время пребывания осадка в ацидофикаторе составляет от 1 до 3 суток при температуре окружающей среды 20°C. При этом, чем выше период ферментации, тем выше потенциальный выход ХПК. Однако, длительный период ацидофикации может привести к переходу процесса в метаногенную

стадию и образованию метана. Поэтому, основной задачей технологического процесса является приостановить анаэробное сбраживание осадка на кислотогенной стадии. Растворимые вещества, образующиеся при ферментации, отделяют от осадка отстаиванием или центрифугированием и, добавляют в сооружение биологической очистки в качестве источника углерода, что обуславливает более стабильное удаление фосфора и нитратов в аэротенках.

При применении технологии ацидофиакции сырого осадка нагрузка на аэротенки по азоту аммонийному не увеличивается [5]. Также обнаружено небольшое снижение стабильности очистки сточной воды от взвешенных веществ, не повлекшее изменения прироста активного ила и качества очистки воды.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Хенце М. и др. Очистка сточных вод. – М.: Мир, 2006. – 480 с.
2. Яковлев С.В., Карюхина Т.А. Биохимические процессы в очистке сточных вод. – М.: Стройиздат, 1990. – 107 с.
3. Ротмистров М.Н., Гвоздяк П.И., Ставская С.С. Микробиология очистки воды. – К.: «Наукова думка», 1978. – 268 с.
4. Орловский З.А. Очистка сточных вод за рубежом. – М.: Стройиздат, 1974. – 192 с.
5. Козлов М.Н. и др. Ацидофикация (преферментация) как метод стабилизации сырого осадка при очистке сточных вод от биогенных элементов // Водоснабжение и сан. техника. – 2013. – №5. – С. 13–20.

УДК 579.695; 628.3; 546.39; 504.4.054

Альона Дехтяренко, Світлана Тетеріна
(Київ, Україна)

АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ МЕТОДІВ ОЧИЩЕННЯ СТИЧНИХ ВОД ВІД СПОЛУК НІТРОГЕНУ

У статті представлено коротку порівняльну характеристику існуючих методів очищення промислових стічних вод від сполук нітрогену. Наведено основні переваги та недоліки застосування кожної групи способів, а також оцінена можливість їх залучення до очистки в промислових масштабах.

Ключові слова: очищення стічних вод, забруднення сполуками нітрогену, методи очищення стоків.

The article presents a brief comparative description of existing techniques for purification of industrial wastewater from nitrogen compounds. The main advantages and disadvantages of the application of each group of methods are given, as well as the possibility of their application on an industrial scale.

Key words: wastewater treatment, contamination by nitrogen compounds, methods of wastewater treatment.

Вступ. Проблема забруднення водних об'єктів та їх охорона є одними із першочергових завдань екологічної безпеки не тільки в Україні, але і в багатьох інших країнах світу. Основним джерелом забруднення водойм є скидання недостатньо очищених стічних вод, що погіршує стан природних водних екосистем планети та, в свою чергу, загрожує життю і здоров'ю населення, а також, негативно впливає на флору, фауну і навколишнє середовище в цілому [1, 2].

При вирішенні проблем очищення стоків важливим аспектом є загальне уявлення про існуючі методи, які допомагають впоратися з поставленим завданням. Так, для очищення промислових стічних вод від сполук нітрогену, та зниження рівня антропогенного навантаження на водні об'єкти, на сьогоднішній день застосовуються різні способи, такі як флотація, гіперфільтрація, зворотний осмос, денітрифікація й т.п.

Також, слід зазначити, що останнім часом, в побутових і промислових стоках, значно збільшилися концентрація сполук нітрогену. Отже, актуальним є питання пошуку нових методів очищення води саме від зазначених сполук [3].

Метою дослідження є огляд і порівняння класичних і сучасних методів очистки стічних і виробничих вод від сполук нітрогену.

Матеріали і методи дослідження. Обробка літературних даних (вітчизняних і зарубіжних) з використанням пошукових баз PubMed, Google Scholar і т.п. .

Результати та обговорення. В результаті огляду і аналізу теоретичних даних було встановлено, що існуючі методи очищення стічних вод від сполук нітрогену можна розділити на наступні категорії:

- фізико-хімічні;
- хімічні;
- біологічні.

Кожна з категорій, в свою чергу, характеризується рядом особливостей, переваг та недоліків.

Фізико-хімічні методи очищення - засновані на видаленні зі стічних вод сполук нітрогену шляхом адсорбції, іонного обміну, зворотного осмосу або електродіалізу.

Адсорбція – фізико-хімічний процес, пов'язаний з переходом іонів і молекул забруднюючих речовин з розчину, на поверхню твердого сорбенту. Застосовується головним чином для видалення іонів амонію (NH_4^+) [4]. В якості сорбентів найчастіше використовують алюмосилікати (цеоліти) природного або штучного походження. Технологічно процес адсорбційного очищення стічних вод реалізується шляхом їх фільтрації через адсорбційні колони, заповнені шаром сорбенту, що поглинає забруднюючі речовини. У міру виснаження адсорбційної ємності сорбенту останній замінюють на новий або регенерують шляхом спеціальної обробки.

Метод іонного обміну заснований на хімічній реакції обміну іонів між твердим матеріалом (іоніт) і розчином електроліту. У якості іоніту зазвичай використовують синтетичні іонообмінні смоли або природні матеріали. Технологічно процес іонообмінного очищення стічних вод аналогічний процесу адсорбційної очищення (фільтрація стічних вод через шар іонообмінного матеріалу і його регенерації) [5]. З метою комплексного очищення стічних вод від сполук нітрогену (іони амонію, нітриту і нітрату) необхідним є залучення двоступеневої схеми очищення, з використанням двох видів іонообмінних матеріалів - катіонітів (для іонів амонію) і аніонітів (для іонів нітриту і нітрату).

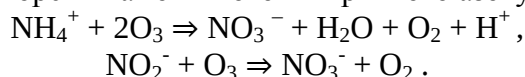
Метод зворотного осмосу (гіперфільтрація) заснований на процесі молекулярного поділу істинних розчинів, шляхом їх фільтрування під надлишковим тиском, крізь напівпроникні мембрани здатні повністю або частково затримувати іони або молекули розчиненої речовини. Даний метод використовується для глибокого очищення води від широкого спектру розчинених забруднюючих речовин, включаючи й сполуки нітрогену [5]. Особливістю методу зворотного осмосу є утворення значної кількості висококонцентрованих вторинних розчинів забруднюючих речовин, що веде за собою певні витрати на їх переробку та знешкодження [4].

В цілому, розглянуті методи фізико-хімічної очистки мають загальну технологічну особливість, що обмежує їх можливе застосування – низьку селективність по відношенню до з'єднань нітрогену (іони амонію, нітриту і нітрату), а також утворення значної кількості побічних концентрованих розчинів, що містять крім сполук нітрогену й інші розчинені у воді токсичні речовини.

Хімічні методи очищення - засновані на проходженні хімічних реакцій з сполуками нітрогену. Реалізується шляхом введення в стічні води різних реагентів, що сприяють отриманню малотоксичних речовин. Такі методи включають обробку озоном, гіпохлоритом натрію або кальцію.

Метод обробки води озоном O_3 застосовується в підготовці води для господарсько-питного і промислового використання [5, 6].

Метод ґрунтується на високій окисній здатності озону. Змішування води з озono-повітряною сумішшю здійснюється в ежекторах, спеціальних роторних механічних змішувачах, а також в абсорберах різної конструкції. У разі застосування озонування відбувається одночасне перетворення амонійного і нітритного азоту:

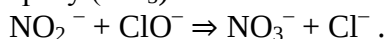
В результаті чого вміст загальної кількості нітрогену в очищеній воді не змінюється, за рахунок переходу амонійного і нітритного азоту в нітратну форму. Слід зазначити, що на практиці застосування даного методу в промислових масштабах, не є доцільним, враховуючи збільшення концентрації нітратів (продукт реакції), а також у зв'язку з високими капітальними і експлуатаційними витратами (висока вартість обладнання, значні енерговитрати). Однак, як один з способів очищення він може існувати та навіть бути використаним в окремих випадках [5].

Процес обробки стічних вод гіпохлоритом натрію NaOCl або кальцію $\text{Ca}(\text{OCl})_2$ широко використовується для видалення з промислових стічних вод сполук амонійного азоту (NH_4).

При взаємодії гіпохлориту з іонами амонію проходить реакція його окиснення з утворенням газоподібного азоту:

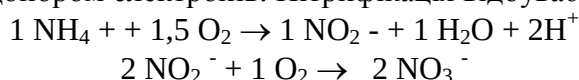
Ефективність видалення іонів амонію, при оптимальному співвідношенні іонів, становить 99-100% [7]. При наявності в стічних водах нітрит іонів (NO_2) останні окиснюються з утворенням іонів нітрату (NO_3).

Таким чином, обробка стічних вод розчинами гіпохлоритів може забезпечити видалення тільки амонійного азоту, окиснення ж нітрит-іонів призводить до збільшення в оброблених стоках концентрації нітратного нітрогену. Крім того, в обробленій гіпохлоритом воді збільшується вміст солей: хлориду натрію або кальцію (в залежності від використовуваного реагенту) [7, 8].

Біологічні методи очищення - засновані на біохімічних процесах, що протікають з використанням мікроорганізмів, які, в свою чергу, використовують забруднюючі речовини, в тому числі сполуки нітрогену, як джерело живлення і енергії. Так, на сьогоднішній день, класичними методами біологічної очистки стоків є нітрифікація та денітрифікація.

Нітрифікація здійснюється за допомогою автотрофних, облігатних анаеробних мікроорганізмів (переважно родів *Nitrosomonas* і *Nitrobacter*). CO_2 служить джерелом вуглецю, а аміак і нітрити донором електронів. Нітрифікація відбувається в два етапи:

Слід зазначити, що процеси нітрифікації і денітрифікації найчастіше комбінують і протікають вони послідовно [9].

Денітрифікація описує процес конверсії зв'язаного кисню з нітрату (NO_3) в розчинний кисень, за рахунок діяльності гетеротрофних бактерій. Виділення ж кисню з нітратів відбувається в кілька етапів від нітритів (NO_2), через оксид азоту (N_2O) і монооксид азоту (NO) до газоподібної форми (N_2). Процес є досить ефективним, наприклад, в системах біологічного очищення, при 20 °C, швидкість денітрифікації становить 60-80 мг N/г сухої речовини мулу на добу [9, 10].

Загалом, наведені біологічні способи мають ряд переваг, починаючи з доступності (в порівнянні з фізико-хімічними методами очищення), закінчуючи високими показниками очищення, з майже повною відсутністю побічних (токсичних) продуктів реакцій (в порівнянні з тими ж хімічними та фізико-хімічними способами). Як наслідок, саме біологічні методи очищення становлять найбільший інтерес і перспективу для великомасштабного застосування. Зокрема, завдяки тому, що вимагають мінімальних капітальних та поточних витрат, є надійними та ефективними [9].

Висновки. Результати аналізу літературних даних щодо основних способів очищення стічних вод від сполук нітрогену, свідчать про те, що найбільш перспективними, з точки зору застосування в промислових масштабах, є біологічні та деякі фізико-хімічні та методи очистки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Швед О. М., Новіков В. П. Біотехнологія очищення побутових стічних вод невеликих населених пунктів у біоінженерних ставках / О. М. Швед, В. П. Новіков. // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Хімія, технологія речовин та їх застосування : збірник наукових праць. – 2015. – № 812. – С. 239–244.
2. Шандрович В. Т., Мальований М. С., Мальований А. М. Ефективність процесу апаттох для очищення стічних вод від азотовмісних сполук // Екологічна безпека. – 2014. – Вип. 2. – С. 114 – 118.
3. Шевченко О. О., Іванова І. М. Застосування біотехнологій для підвищення надійності очистки стічних вод від біогенних елементів // Вісник НТУ «ХПІ». – Харків: НТУ «ХПІ», 2013. – №37 (1010). – С. 215 – 222.
4. Мацуська О. В., Параняк Р. П., Гумницький Я. М. Адсорбция компонентов сточных вод природными сорбентами // Химия и технология воды, 2010. – Т. 32, № 4. – С. 399 – 407.
5. Студенок А. Г., Студенок Г. А., Ревво А. В. Оценка методов очистки сточных вод от соединений азота для дренажных вод горных предприятий // Известия Уральского государственного горного университета. – 2013. – № 2(30). – С. 26 – 30.
6. Семенов М. А., Кузьминкин А. Л. Применение озона для обработки воды. Передовые технологии безреагентной и экологически безопасной обработки питьевой воды, сточных вод и обработки вод для процессов (ИТТ WEDECO (Германия), ООО «ВЕДЕКО Центр») // Вода в промышленности. - 2010: сб. докл. межотраслевой конференции. Москва.: ООО «ИНТЭХО», 2010. – С. 94.
7. Паламарчук М. М. Підручн. Водний фонд України / М. М. Паламарчук, Н. Б. Закорчевна. – Київ: Ніка. Центр, 2011. – 320 с.
8. Долина Л.Ф. Очистка сточных вод от биогенных элементов: Монография / Л.Ф. Долина. – Днепропетровск: Континент, 2011. – 198с.
9. Jermakka J., Nitrogen compounds at mines and quarries Sources, behaviour and removal from mine and quarry waters / J. Jermakka, L.Wendling, // Literature study. – VTT Technical Research Centre of Finland Ltd. – 148 p.
10. Кузнецов А. Е. Прикладная экобиотехнология Учебное пособие / А. Е. Кузнецов., 2012. – 629 с. – (эл. Бином. Лаборатория знаний).

ПРОБЛЕМИ ДЕГРАДАЦІЇ ПРИРОДНИХ КОМПОНЕНТІВ

Деградація природних компонентів зростає через втручання людини у природні процеси і може спричинити зміну режиму ґрунту, водних ресурсів, нераціональну переробку відходів, стихійний науковий прогрес. Наслідки деградації можуть призвести до глобального потепління, кислотних дощів, руйнування озонового шару, ерозії ґрунтів. Щоб забезпечити виживання в нинішньому світі, потрібна єдність сучасного світорозуміння, єдність дій всього людства по збереженню довкілля.

Ключові слова: деградація середовища, забруднення, ґрунт, повітря, біосфера, природа, навколишнє середовище, природокористування, природні компоненти, відходи.

The degradation of natural components increases due to human interference with natural processes and may cause a change in the regime of the soil, water resources, irrational waste treatment, spontaneous scientific progress. The effects of degradation can lead to global warming, acid rain, damage of the ozone layer, soil erosion ... To ensure survival in the present world, we need a unity of modern worldview, the unity of actions of all humanity in the preservation of the environment.

Keywords: environmental degradation, pollution, soil, air, biosphere, nature, environment, nature management. natural components, waste.

Людство нині вступило в якісно новий етап взаємодії з навколишнім середовищем – широкомасштабного використання природних ресурсів. Унаслідок збільшення народонаселення та його матеріальних потреб між природою та людиною склалася антропогенна взаємодія, яку можна визначити як нераціональну, природовиснажливу та природоруйнівну. Її функціонування створило велику кількість шкідливих виробництв, відходи яких природа не може нейтралізувати, і вони засмічують та виснажують довкілля, порушуючи його рівновагу та здатність до самовідновлювання.

Людина користується природними ресурсами з моменту своєї появи. Оскільки протягом довгих тисячоліть це споживання було незначним і збиток, що наноситься природі, непомітним, в суспільстві вкоренилося уявлення про невичерпність її багатств – адже своєю життєдіяльністю людина впливає на навколишнє середовище не більше, ніж інші живі організми. Проте їх вплив незрівнянно з тим величезним впливом, що надає його трудова діяльність, що дає йому можливість задовольняти свої потреби на рівні значно вищому, ніж інші біологічні види.

В останні роки ХХІ ст. світова економіка, балансуючи на межі самого глибокого і затьожного спаду за всю історію, переживає непрості часи. Її буквально стрясають енергетична, сировинна та продовольча кризи, грандіозні соціально-політичні зміни планетарного масштабу. В цих умовах збереження природи і раціональне природокористування стали одними з найбільш важливих проблем, що зачіпають життєві інтереси всіх народів. Вони відображаються на багатьох сторонах сучасних міжнародних політичних і економічних відносин.

Погіршення стану більшості екосистем біосфери, істотне зменшення біопродуктивності й біорізноманітності, катастрофічне виснаження ґрунтів і мінеральних ресурсів, небачена забрудненість поверхні Землі, гідросфери й атмосфери пов'язані з інтенсивним зростанням чисельності населення планети та розвитком науково-технічного прогресу впродовж останніх років. Саме необхідність задоволення дедалі більших потреб людського суспільства призвела до гігантського розширення масштабів господарської діяльності, змін у пропорціях

світового господарства, у виробничих потужностях, техніці та технологіях, асортименті продукції, виробничому й особистому споживанні. Моделі виробництва й споживання, що склалися у світі, перестали відповідати умовам нормального співіснування людини й природи.

Деградація природи – порушення екологічної рівноваги, що спричиняється природними факторами (землетруси, урагани, тайфуни, повені, виверження вулканів, пожежі й т.д.) або антропогенними (забруднення атмосфери, водойм, ґрунту, вирубування лісів, перевипас тощо).

Під деградацією розуміють природне або антропогенне спрощення, зниження господарського й естетичного потенціалу ландшафту або його компонентів. Через надмірний антропогенний вплив природне середовище деградується, тобто погіршується природне середовище життєдіяльності людини. Деградації природного середовища сприяє погіршення якості його основних компонентів.

Основні причини деградації природних компонентів :

- відходи, які виділяють промисловість, сільське господарство, транспорт та комунально-побутове господарство;
- нераціональна переробка відходів;
- використання ресурсів біосфери та багатств надр у максимально можливих обсягах;
- стихійний науковий прогрес.

Учені підрахували, що сучасна біосфера Землі здатна підтримувати нормальне існування й розвиток як 4-5 млрд чоловік, до того ж за умов оптимального розподілу національних доходів, взаємодопомоги, підтримки та взаєморозуміння всіх націй, їхньої високої екологічної культури, ефективного використання загальнолюдського інтелекту для забезпечення добробуту всіх людей планети, глобального миру, раціонального природокористування й охорони природи.

Деградаційні процеси в атмосфері відбуваються внаслідок її газового, аерозольного, пилового, шумового, радіаційного, електромагнітного забруднення. Деякі забруднювальні речовини перебувають в атмосфері у завислому стані впродовж кількох місяців. Вони спричиняють погіршення прозорості атмосфери, зміну її газового складу, руйнування озонового екрану, зміни теплового балансу тощо.

Причиною деградації водного середовища є механічне, фізичне, хімічне і біологічне види забруднення, що погіршують хімічний склад води, її прозорість, насиченість природними газами, наявність завислих речовин, змінюють смакові якості, геофізичні і геохімічні властивості. Погіршення якісних параметрів води спричинює негативні явища у функціонуванні водних екосистем або гідробіоценозів [1, с. 153].

Причиною деградації ґрунтів є прояв несприятливих природно-антропогенних процесів (ерозії, засолення, забруднення, заболочення тощо), спричинених неправильною агротехнікою, забрудненням, порушенням структури ґрунту, зниженням родючості, зменшенням вмісту гумусу в ґрунтах».

Деградація ґрунтів і земель – це сукупність природних й антропогенних процесів, що зумовлюють зміни функціонування ґрунтів, кількісне та якісне погіршення їхніх властивостей, зниження природно-господарської ефективності земель [2, с. 35; 6, с. 10]. Розвиток деградаційних процесів у ґрунтах сприяє збільшенню затрат ресурсів (енергетичних, сировинних, інформаційних) для досягнення раніше отримуваної кількості та якості продукції або накладає обмеження на подальшу діяльність людини.

Деградація лісу означає зменшення приросту на одиницю площі в насадженнях з ознаками втрат і знебарвлення листя (хвої). Винищення лісів незмінно веде до зниження порогу стійкості біосфери, нарощення рушійної сили паводків, селей, водної ерозії, пилових бур, спустошувальних засух та суховіїв, прискорення процесів опустелювання. Мільйони гектарів лісу щорічно гинуть або пошкоджуються шкідливими промисловими викидами. Площа світових лісів зменшується щорічно на 25 млн га, що становить близько 1% лісистості

суші. Сучасні антропогенно змінені лісові геосистеми мають синдром ценотичної неповноцінності [3, с. 172], симптомами якого є заміщення довговікових едификаторів верхніх ярусів (дуба, бука, ялини, ялиці, сосни) на коротковікові (граб, береза, осика та ін.) і заміна полідомінантних складних мішаних деревостанів монодомінантними деревостанами із спрощеною ярусною будовою. Втрати природних лісових геосистем із складною будовою компенсувати надзвичайно складно і саме це є основною причиною деградації і денатуралізації природного рослинного покриву регіону.

Найменш стійкими компонентами природного середовища до деградаційних процесів вважають тваринне населення і рослинний світ, оскільки більшість тварин важко адаптується до параметрів антропогенного середовища. Ці компоненти природи здатні до самовідновлення і саморегуляції за умов, що деградаційні процеси не досягли порогових (критичних) значень.

Типологія компонентів природного середовища за стійкістю до деградаційних процесів. До стійких «консервативних» компонентів навколишнього середовища відносять літогенну основу ландшафту, атмосферу. До нестійких «прогресивних» компонентів навколишнього середовища відносять живі організми та ґрунтовий покрив. Водний компонент займає пограничне положення між стійкими і нестійкими компонентами геосфери Землі.

Необхідно пригадати й інші серйозні причини деградації:

- занепад духовності;
- надзвичайно низька екологічна культура цілих народів і націй;
- низький рівень екологічної освіти більшості керівних працівників та урядових чиновників практично в усіх країнах світу;

- загальне зниження морального рівня людей за останні десятиліття.

Масштаби змін природного середовища залежать від двох основних факторів:

- інтенсивності прояву речовинного складу забруднювачів;
- здатності природи до самоочищення.

Остання властивість лежить в основі поняття стійкості окремих компонентів природи до антропогенного навантаження на основі відмінностей у поширенні забруднювачів у різних середовищах. Стійкість до антропогенного навантаження – одна з основних властивостей геосистем, від якої значною мірою залежить екостан ландшафтів, зокрема ступінь їх перетворення господарською діяльністю, а також здатність тривалий час виконувати свою соціально-економічну функцію.

На сьогодні загально визнаними є декілька форм стійкості природних систем, а саме:

- інертність (здатність геосистеми під час дії на неї зовнішнього фактора зберігати свій стан у межах окресленої області протягом усього визначеного інтервалу часу);
- відновлювальність (здатність геосистеми повертатися до чаткового стану після з нього (наприклад, відновлення лісу після пожежі));
- пластичність (наявність у геосистемі декількох областей станів, у яких вона має здатність до інертності та (або) відновлювальності, її здатність при дії зовнішнього фактора переходити з однієї такої області до іншої, зберігаючи за рахунок цього свої інваріантні ознаки впродовж визначеного інтервалу часу).

Серед компонентів природи найбільше змінюються атмосферне повітря та вода, а найстійкішими є гірські породи та рельєф, проміжне положення займають біота та ґрунти. Зміни можуть бути оборотними і необоротними. Якщо система після певного впливу змінилася, але потім повернулася в початковий стан називається «характерним часом» (наприклад, період відновлення лісових біогеоценозів після вирубки становить 100-150 років). Якщо після порушень попередні характеристики не відновлюються, це необоротна зміна.

У 1991-1993 рр. відомий американський еколог Д. Чірас дійшов висновку, що природа існує вічно (з точки зору людини) і чинить опір деградації завдяки дії чотирьох екологічних законів:

- рециклічності або повторного багаторазового використання найважливіших речовин;
- постійного відновлення ресурсів;
- консервативного споживання (коли живі істоти споживають лише те й у тій кількості, що їм необхідно, не більше й не менше);
- популяційного контролю (природа не допускає «вибухового» росту популяцій, регулюючи кількісний склад того чи іншого виду шляхом створення відповідних умов для його існування та розмноження).

Отже, деградація природного середовища є результатом антропогенного впливу. Вона проявляється у погіршенні якісних і кількісних показників природних компонентів і геосистем загалом, але якщо раціонально використовувати ресурси нашої планети, нам вдасться мати високий рівень життя та зберегти її природні компоненти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку і трансформацій / Під заг. ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2006. – 704 с.
2. Деградация и охрана почв / под ред. Г. В. Добровольского. – М.: Изд-во МГУ, 2002. – 654 с.
3. Шевчик В.Л. Збереження генофонду автохтонних лісів України – нагальна проблема сьогодення / В.Л. Шевчик, М.Г. Чорний // Лісове та мисливське господарство: сучасний стан та перспективи розвитку. Збірник статей учасників Міжнародної науково-практичної конференції (27-29 листопада 2007 р., м. Житомир). – Житомир: ПП "Рута", 2007. – Т. II. – С. 172-174.

УДК 574.3 + 579.834

*Катерина Роман, Ніна Цвєткова, Марина Якуба
(Дніпро, Україна)*

ВМІСТ ВАЖКИХ МЕТАЛІВ У ҐРУНТАХ МІСТА КАМ'ЯНСЬКЕ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вивчено розповсюдження важких металів у ґрунтах екосистем потужного промислового міста Кам'янське, встановлено закономірності розповсюдження важких металів у ґрунтах; визначено розподіл важких металів по рел'єфу місцевості. Результати вмісту важких металів можуть бути використанні при наданні оцінки стану міського середовища та прогнозуванні розвитку екосистем в межах промислових міст.

Ключові слова: ґрунти, важкі метали, промислове місто.

The distribution of heavy metals in the soils of the powerful industrial city Kamyanske is revealed, the regularity of the distribution of heavy metals in the soils of administrative districts of the city of Kamyanske is established. The results of the heavy metals content can be used in the conditions estimations and prognosis for the urban territory.

Key words: soils, heavy metals, industrial city.

Місто Кам'янське – один з найбільших промислових центрів Придніпровського регіону України. Промисловий комплекс міста налічує понад 60 підприємств різного профілю [3, с. 72]. Висока концентрація на обмеженій території підприємств важкої та хімічної промисловості, теплоенергетичних комплексів, які містять фізично зношені і морально застарілі цехи й виробництва, відсутність ефективно функціонуючого пилогазоочисного

обладнання, значне автотранспортне навантаження обумовлюють існуючу тут стійку кризову екологічну ситуацію, високий ступінь деградації компонентів довкілля [2, с. 127; 4, с. 79].

З метою планомірної та ефективної ліквідації або, принаймні, мінімізації шкідливих антропогенних впливів в межах території м. Кам'янське необхідне регулярне діагностування якості життєзабезпечуючих природних середовищ і, в першу чергу, ґрунтового покриву.

На предмет вмісту важких металів у ґрунтовому покриві міста Кам'янське було досліджено ґрунти Дніпровського металургійного комбінату, територія якого належить до ландшафтів кальцієвого – магнієвого геохімічного класу; ґрунти міського парку відпочинку, який є складовою рекреаційної зони промислового міста та ґрунти селитебної зони – житлового комплексу Лівобережної частини міста. Проби ґрунту були відібрані з шару 0–30 см у п'ятикратній повторності, потім проби усереднювали й готували для визначення вмісту важких металів. Визначення вмісту важких металів у зразках компонентів біогеоценозів проводили атомно-абсорбційним та емісійним спектральними методами [1, с. 28-35].

Виявлено особливості розподілу важких металів по рельєфу в місті Кам'янське (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл вмісту важких металів у ґрунтах м. Кам'янське

Райони міста	Mn	Ni	Cr	Mo	Pb	Zn
Промислова зона (ДМК)	1453,0	27,0	31,0	11,0	129,0	1439,0
Паркова зона (Східний район)	435,0	8,4	9,0	7,8	8,9	1162,2
Житловий комплекс (лівобережна частина)	332,0	6,2	4,5	6,6	7,1	727,6

Уміст Mn в ґрунтах коливається в значних межах: найбільший він у зоні дії промислового підприємства (близько 1453,0 мг/кг ґрунту), найменший – у ґрунтах Лівобережної зони (332,1 мг/кг). Практично в усіх ґрунтах досліджуваних зон, за винятком Лівобережної зони, концентрація Zn сягає значних величин (до 1439 мг/кг), що обумовлено накладенням ореолів викидів усього комплексу промислових підприємств міста.

Ґрунти селитебних і рекреаційних систем містять близько 6,2-8,4 мг/кг Ni, однак в ґрунтах промислових урбосистем його концентрація підвищується до 27 мг/кг. Концентрація Pb лише в промисловій зоні комбінату досягає високого рівня 129 мг/кг. Уміст Хрому в ґрунтах житлового комплексу і паркової зони не перевищив гранично допустимої концентрації [2, с. 135], але в межах промислової зони концентрація цього елементу досить висока (31,0 мг/кг) й може становити загрозу здоров'ю міського населення. Вміст Мо у досліджуваних районах коливався від 6,6 до 11 мг/кг, і не перевищував гранично допустимої концентрації [2, с. 92] для цього елементу. За абсолютним вмістом у ґрунтах Кам'янського важкі метали розташовуються у наступний ряд: Mn > Fe > Pb > Ni > Cr > Mo.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Славин В. Атомно-абсорбционная спектрофотометрия / В. Славин – Л.: Химия, 1971. – 356 с.
2. Жовинский Э.Я. Геохимия тяжёлых металлов в почвах Украины / Э. Я. Жовинский, И.В. Кураева – К.: Наук. думка. – 2002. – 213 с.
3. Клименко Т.К. Особливості розповсюдження важких металів у ґрунтах урбоєкосистем Придніпровського регіону (на прикладі м. Дніпродзержинська) / Т.К. Клименко // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер. Біологія, екологія. – 2004. – Вип. 12. – № 1. – С. 72-75.
4. Сердюк С.Н. Опыт зонирования почвенного покрова урбоэкосистемы по степени загрязнения тяжёлыми металлами / С.Н. Сердюк // Ґрунтознавство. – 2004. – Т. 5. – № 1-2. – С. 79-85.

УДК 631.6

Дмитро Савчук, Олексій Харламов, Дар'я Землянська
(Київ, Україна)

СИСТЕМИ ІНЖЕНЕРНОГО ЗАХИСТУ ТЕРИТОРІЇ СЕЛА ГОРА БОРИСПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ВІД ЗАТОПЛЕННЯ ТА ПІДТОПЛЕННЯ

На основі аналізу генерального плану, геоморфологічних і гідрогеологічних умов та результаті натурних обстежень території с. Гора Бориспільського району Київської області визначено осередки реального та потенційного підтоплення населеного пункту. Запропоновано системи захисту вразливих територій від затоплення і підтоплення за допомогою самопливних-водовідвідних каналів і кюветів та водопоглинальних колодязів.

Ключові слова: вододільна територія, безстічні зниження, населений пункт, затоплення, підтоплення, системи інженерного захисту.

Based on the analysis of the master plan, geomorphological and hydrogeological conditions and the results of natural surveys of the territory of the village Gora in the Borispil district, Kiev region, the centers of real and potential flooding of the populated locality have been determined. The systems of protection of vulnerable territories from flooding and underflooding with the help of gravity drainage channels, cuvettes and water-absorbing wells are offered.

Key words: water dividing territory, drainless depressions, populated locality, flooding, underflooding, engineering protection systems.

Однією із нагальних проблем екологічного характеру в Україні є затоплення і підтоплення сільських територій [2-4,9]. У Київській області до сільських населених пунктів, який потерпає від затоплення і підтоплення територій, є територія села Гора Бориспільського району. Так, наприклад, у 2016 році у період інтенсивних дощів та сніготанення у селі зазнали затоплення садиби на вулицях: Яблунева, Франка, Науки та інші.

Село Гора розташоване в Бориспільському районі Київської області в межах лісостепової фізико-географічної зони на території Придніпровської низовини на лівобережній частині України [5, 10].

Село Гора розташоване на рівній вододільній території, так званому плакорі (від грец. *plakos* – рівнина). Характерна форма рельєфу місцевості представлена полого хвилястою, майже пласкою рівниною, з чисельними безстічними зниженнями, які мають у поперечному розрізі форму блюдець-тарілок [3, 10].

Абсолютні висоти місцевості с. Гора становлять переважно 127-130 м. На сільських околицях у східній і західних частинах розташовані великі безстічні зниження з відмітками на їх днищах близько 124 м.

У центральній частині села знаходиться зниження штучного походження. Це зниження являє собою колишній викопний ставок 1970-х років будівництва. Абсолютні відмітки на його берегах становлять близько 121 м, на схилах – 128 м. Площа ставу близько 0,5 га. З плином часу ставок поступово замулювався і заріс травною та кущами. В нинішній час вода в ньому фактично відсутня, за винятком періодів сильних дощів.

В селі відсутні річки та будь-яка гідрологічна мережа. На захід від села на відстані близько 4 км від його околиць простежується річка Демидівка, яка впадає в озеро Вирлиця, що знаходиться в межах міста Київ. На південь від села на відстані близько 10 км знаходиться верхівка річки Ігла. На сході на відстані 5 км у північній частині м. Бориспіль від села розташовується витік річки Стара Красилівка.

Важливою характеристикою території села Гора та прилеглих земель є знаходження його в межах масиву Бортницької зрошувальної системи, яка в нинішній час практично не

функціонує [3, 7]. На західній околиці села знаходиться лише зрошувальний канал цієї системи.

Канал прокладений у півнасіпу – пів виїмки, має залізобетонне протифільтраційне облицювання. Ширина каналу на дні становить 1 м, на верху – 8 м, коефіцієнт укосів 1,5, глибина 2,5 м. Абсолютна відмітка дна каналу – 127,0. Загальна довжина каналу в межах села – 2 км. Ширина смуги відчуження – 15 м. Останнім часом на каналі влаштовуються ряд мостових переїздів. Загалом на каналі налічується 7 мостів. В приканальній зоні землі практично приватизовані і є власністю забудовників.

У періоди випадання інтенсивних атмосферних опадів або бурхливого сніготанення днища таких форм рельєфу затоплюються поверхневими водами, які протягом тривалого часу перезволожують товщу ґрунтів і погіршують умови життєдіяльності сільських мешканців. Загалом таких знижень в селі налічується близько 30, а площа їх становить близько 13,5 га, тобто майже 4% площі села (табл. 1).

Таблиця 1

Основні осередки з ризиками затоплення на території села Гори
Бориспільського району Київської області

№ п/п	Назва вулиці	Номери будинків	Абсолютні відмітки зниження, м		Перепад поверхні землі, м
			дно	схили	
1	Яблунева	50,52	127.7	129.0	1.3
2	Польова	51	128.9	130.0	1.1
3	Чубинського	60	129.8	130.0	0.2
4	Чубинського	Городи	127.9	129.0	1.1
5	Локаторна	46	127.6	130.0	2.4
6	Молодіжна	65	127.9	130.0	2.1
7	Степова	56,56а	127.8	129.0	1.2
8	Сонячна	62,58,59	125.9	128.0	2.1
9	Басейна	56,64,66	126.7	127.2	0.5
10	Польова	32	128.3	129.0	0.7
11	Науки	7,9	127.8	129.0	1.2
12	Бориспільська	91	126.8	129.0	2.2
13	Гагаріна	10	126.1	128.8	2.7
14	Пушкіна	40	127.1	129.0	1.9
15	Пушкіна (с/р)	51	127.6	128.1	0.5
16	К.Маркса	46,48,50	127.8	129.0	1.2
17	Франка	16	125.9	128.5	2.6
18	Шкільна	58	126.8	128.5	1.7
19	Мічуріна	24,26	127.0	128.0	1.0
20	Шолохова		126.6	128.0	1.4
21	Шкільна	30а	126.7	128.0	1.3
22	Шкільна	39,41,43	125.8	128.7	2.9
23	Бориспільська	3,5,7,9	125.8	128.7	2.9
24	Шкільна	55	126.9	127.0	0.1
25	Лютневий провулок	10	127.9	130.0	2.1
26	Київська	6,8,9	127.4	129.4	2.0
27	Центральна	34	126.9	128.0	1.1
28	Басейна	9	126.2	128.0	1.8
29	Науки	городи	127.7	130.0	2.3

Таким чином, за характером рельєфу, гідрогеологічними умовами територія села Гора класифікується як така, що схильна до короткочасного затоплення в межах безстічних знижень та тривалого перезволоження ґрунтів у вологі періоди. Найбільш вразливою територією є східна частина села в районі вулиць Бориспільська, Шкільна, Пушкіна, Франка, Мічуріна, у західній частині – вулиця Яблунева, у південній частині – вулиця Київська – Басейна, у північній – вулиця Науки.

Досвід проектування та будівництва систем захисту населених пунктів та прилеглих земель в умовах безстічних та малостічних територій відноситься до складних завдань, які потребують вирішення [1, 2, 4, 11-13].

Для захисту територій села Гора з ризиком затоплення, підтоплення та перезволоження запропоновано комплекс заходів, який включає створення в зонах поширення безстічних знижень та прилеглих земель системи самопливних каналів та кюветів та влаштування на днищі безстічних знижень дренажних систем і ємкостей акумуляційно-поглинального типу (рис. 1, 2) [6, 8, 12, 13].

Принцип дії дренажної системи полягає в акумуляції поверхневого стоку в межах кюветів (6), решітчастих ящиків (5), стволі колодязя (1). В колодязь вода потрапляє очищеною на закритій дрени (7) через трійники (4). В тілі колодязя влаштовуються отвори (2), через які поверхневі води поступово просочуються у підземні горизонти з глибоким заляганням рівня ґрунтових вод (8).

Першочергово доцільно влаштувати системи захисту на вулицях, які найбільш потерпають від затоплення і підтоплення (вулиці Яблунева, Івана Франка, Науки). На цих осередках затоплень доцільно влаштувати 2-3 колодязі, з їх розташуванням на гіпсометрично найнижчих ділянках безстічних територій.

При виникненні затоплень на захищених територіях в екстремальні періоди, які можливі за умови особливо інтенсивних опадів і які важко передбачити, рекомендується здійснити аварійні відкачування поверхневих вод за допомогою пожежних машин з відведенням у зрошувальний канал або кювети вздовж доріг.

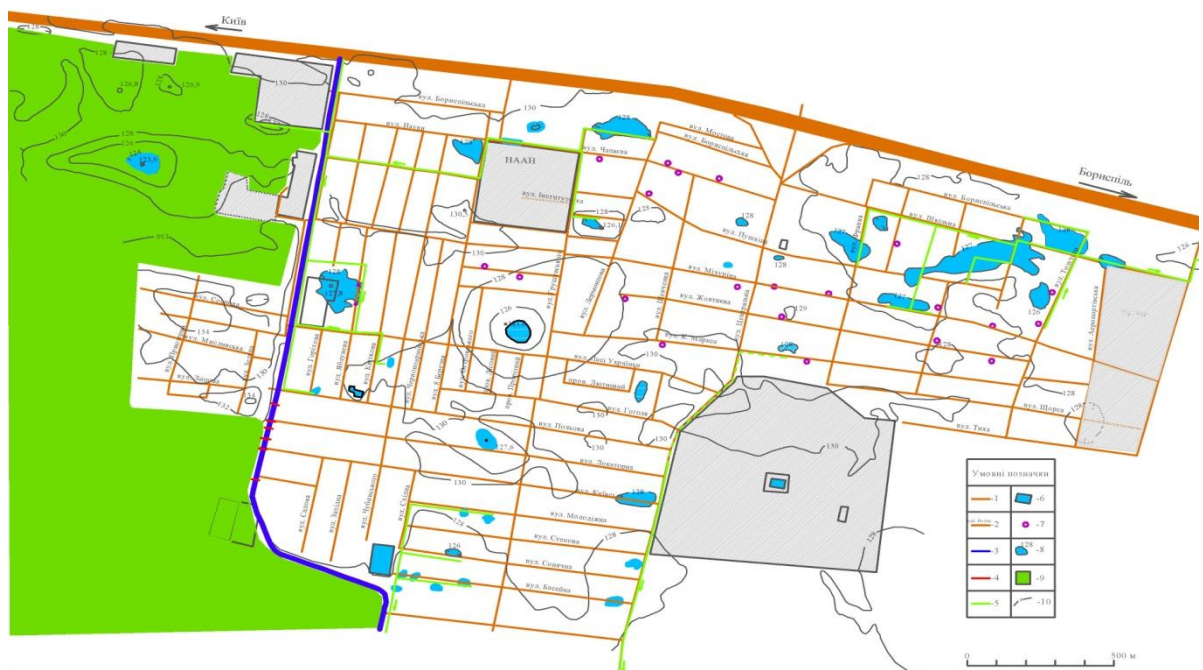

Рис. 1. Схема проявів затоплення на території с. Гора Бориспільського району Київської області:

- 1 – дороги; 2 – назва вулиць; 3 – канал; 4 – мости; 5 – кювети; 6 – штучні водойми; 7 – колодязі; 8 – осередки підтоплення; 9 – ліс; 10 – горизонталі місцевості.

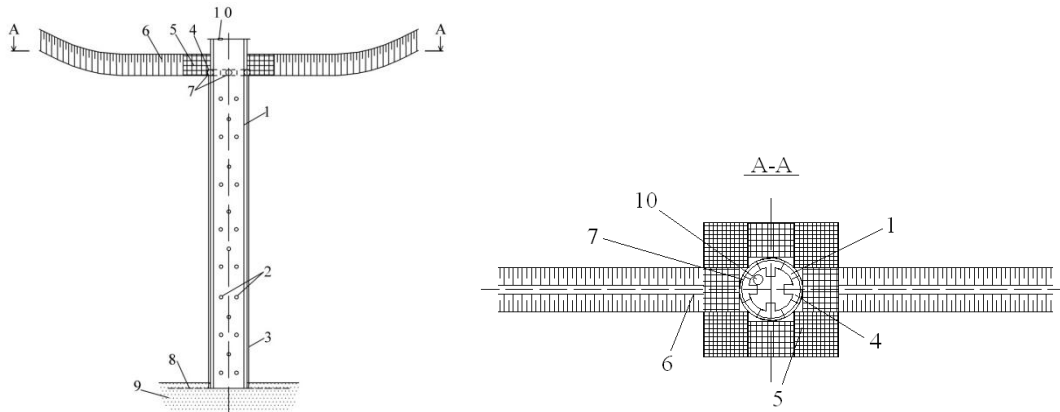

Рис. 2. Схема водовідвідної системи акумуляційно-поглинального типу:

1 – залізобетонний колодязь; 2 – отвори; 3 – геотекстиль; 4 – трійник; 5 – решітчастий ящик; 6 – кювет; 7 – дренажна труба; 8 – рівень ґрунтових вод; 9 – підземні горизонти ґрунту; 10 – отвір для водозабірної трубопроводу.

Висновки. Для вирішення проблеми затоплення і підтоплення територій населених пунктів, розташованих в умовах значного поширення безстічних та малостічних знижень та глибокого залягання ґрунтових вод, першочерговим заходом є забезпечення безперешкодного відведення поверхневих вод за межі населеного пункту та у добрепроникні підземні горизонти. Для села Гора Бориспільського району Київської області, яке розташовано на вододільній території Дніпро-Трубіж в умовах безстічності і слабостічності запропоновано водовідвідні системи самопливного та водопоглинального.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Досвід захисту від підтоплення сільських територій Київської області / [Д.П.Савчук, А.М. Шевченко, О.А. Бабіцька, В.В. Малюга та ін] // Водне господарство України. – К., 2009. – №6. – С. 56.
2. Дренаж с волокнистыми фильтрами для защиты территорий от подтопления / Пивовар Н.Г., Бугай Н.Г., Фридрихсон В.Л., Кривоног А.И., Кривоног В.В.; НАНУ. Институт гидромеханики. – К., 2000. – 332 с.
3. Запольский И.А. Влияние мелиорации на водный баланс Украинского Полесья / И.А. Запольский. – К.: Наукова думка, 1991. – 168 с.
4. Інженерний захист територій: Навч. посібник / А.М. Рокочинський, В.А. Живиця, Л.А. Волкова, М.І. Ромашенко [та ін]; за ред. А.М. Рокочинського, Л.А. Волкової, В.А. Живиці, В.П. Чипака – Херсон: ОЛДІ ПЛЮС, 2017. – 414 с.
5. Київщинознавство: Навч. посіб. / за наук. ред. Коцура В.П. / Авт. кол.: В.П. Коцур, В.В. Куйбіда, Б.О. Чернов та ін. – К: Міленіум, 2007. – 310 с.
6. Молодых И. И. Грунты подов и степных блюдц субаэрального покрова Украины (гидрогеологические и инженерно-геологические особенности) / И. И. Молодых. – К.: Наук. думка, 1982. – 160 с.
7. Нечипоренко В.К., Звеков О.С. Киевская оросительная система. – Киев: Реклама, 1987. – 4 с.
8. Патент України на корисну модель № 122636 Водовідвідна система акумуляційно-поглинального типу / Д.П. Савчук, А.М. Шевченко, О.А. Бабіцька, Д.П. Землянська, О.І. Харламов. – Бюл. № 2 від 25.01.2018.
9. Потоцкий Г.С., Лазарчук Н.А., Рокочинский А.Н. Мелиорация заболоченных засоленных пойм среднего Приднепровья / Под ред. Г.С. Потоцкого. – Львов: Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1987. – 120 с.
10. Природа Київської області: монографія / [під ред. А. М. Маринич]. – К.: Київський університет, 1972. – 235 с.

11. Проектирования осушительных систем с основами САПР. Практикум / М.О. Лазарчук, А.М. Рокочинский, А.В. Черенков. – К.: ІСДО. 1994. – 408 с.
12. Руководство по проектированию осушительных систем в Украинской ССР. – К.: Ротапринт Укргипроводхоза, 1987. – 529 с.
13. Шкиннис Ц.Н. Проблемы гидрологии дренажа / Шкиннис Ц.Н. – Л. Гидрометеиздат, 1974. – 203 с.

УДК 504.75

*Айбек Толесин, Гуля Исенгалиева, Акылжан Телеуов
(Актобе, Казахстан)*

О ПРОМЫШЛЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ВОЗДЕЙСТВИИ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ ПРЕДПРИЯТИЙ ХРАНЕНИЯ НЕФТЕПРОДУКТОВ

В статье рассматривается промышленная безопасность и воздействие на окружающую среду объектов ТОО «Гелиос» в Актыубинской области.

Ключевые слова: экология, газовая промышленность, окружающая среда.

The article considers industrial safety and environmental impact of the facilities of LLP "Helios" in the Aktyubinsk region.

Keywords: ecology, gas industry, environment.

Газовая промышленность является важной составляющей топливно-энергетического комплекса страны, ответственной за разведку и разработку месторождений природного газа, переработку его на товарные продукты, подземное хранение и транспортировку по магистральным газопроводам, а также за поставку газа и газохимического сырья различным отраслям промышленности и коммунально-бытового хозяйства.

Однако в газовой промышленности, как и в любой другой сфере деятельности человека, не исключено существование экологических рисков, проявляющихся в виде загрязнения окружающей среды специфическими веществами, в результате чего создаётся ситуация неустойчивого экологического равновесия, требующая незамедлительного восстановления, чтобы избежать начала деградации среды.

К источникам загрязнения окружающей среды нефтесодержащими сточными водами наряду с другими производственными объектами относятся предприятия хранения нефтепродуктов. Наиболее многочисленными из них являются склады нефти и нефтепродуктов – нефтебазы. На крупных нефтебазах образуется до 1000 м³ нефтесодержащих сточных и балластных вод в сутки, а на небольших, но весьма многочисленных нефтебазах от 5 до 100 м³ в сутки [1].

В настоящее время защита окружающей среды от нефтесодержащих сточных вод – одна из главных задач. Мероприятия, направленные на очистку воды от нефти, помогут сберечь определенные количества нефти и сохранить чистым воздушный и водный бассейны. На земном шаре много воды, но чистой пресной воды очень мал [2].

Основные источники загрязнения окружающей среды на АЗС:

- резервуары с нефтепродуктами (испарения нефтепродуктов – «большие и малые дыхания»);
- топливораздаточные колонки (испарения при заполнении бензобаков автомобилей);
- объекты очистных сооружений (испарения нефтепродуктов и сброс остатков (после очистки) в систему канализации);
- аварийные и непреднамеренные разливы нефтепродуктов на территории АЗС;

- неплотности технологического оборудования и коммуникаций;
- вентиляционные устройства производственных помещений АЗС и пунктов технического обслуживания, размещенных на территории АЗС; выбросы отработавших газов автотранспорта.

- твердые бытовые отходы, неизбежно образующиеся в процессе деятельности инфраструктуры заправочной станции, в частности, магазина сопутствующих фасованных товаров.

Основные причины утечек нефтепродуктов на АЗС:

- переполнение резервуаров при сливе нефтепродуктов из автоцистерн, полуприцепов и прицепов;
- разъединение соединений в технологических обвязках и поломки в напорно-всасывающих трубопроводах резервуаров;
- переполнение топливных баков при заправке автомобилей;
- аварии на трубопроводах и обвязках колонок в результате старения металла;
- неисправности раздаточных кранов и повреждения напорных рукавов;
- неисправность сливо-наливных устройств резервуаров и дыхательных клапанов, разгерметизация люков резервуаров;
- износ оборудования по мере выработки нормативного ресурса;
- недостаточный уровень технической подготовки и дисциплины обслуживающего персонала;
- недостаточный надзор за соблюдением правил эксплуатации АЗС и оборудования.

Исходя из годового расхода топлива, можно рассчитать количество паров бензина, испарившегося на АЗС при заправке автомобилей:

- АИ95 лето – $420 \text{ м}^3 \rightarrow$ испарение $\approx 420 \text{ кг}$;
зима – $280 \text{ м}^3 \rightarrow$ испарение $\approx 280 \text{ кг}$;
- АИ92 лето – $1311 \text{ м}^3 \rightarrow$ испарение $\approx 1311 \text{ кг}$;
зима – $920 \text{ м}^3 \rightarrow$ испарение $\approx 920 \text{ кг}$;
- АИ80 лето – $780 \text{ м}^3 \rightarrow$ испарение $\approx 780 \text{ кг}$;
зима – $554 \text{ м}^3 \rightarrow$ испарение $\approx 554 \text{ кг}$;
- Дизельное топливо лето – $320 \text{ м}^3 \rightarrow$ испарение $\approx 320 \text{ кг}$;
зима – $230 \text{ м}^3 \rightarrow$ испарение $\approx 230 \text{ кг}$.

Основные мероприятия по уменьшению выбросов загрязняющих веществ на АЗС

- поддержание в полной технической исправности резервуаров, технологического оборудования и трубопроводов, обеспечение их герметичности;
- поддержание технической исправности дыхательных клапанов, своевременное проведение их технического обслуживания и соответствующих регулировок;
- обеспечение герметичности сливных и замерных устройств, люков смотровых и сливных колодцев, в том числе и при проведении операций слива нефтепродуктов в процессе их хранения;
- осуществление слива нефтепродуктов из автоцистерн только с применением герметичных быстроразъемных муфт (на автоцистерне и резервуаре АЗС);
- недопущение переливов и разливов нефтепродуктов при заполнении резервуаров и заправке автотранспорта;
- оборудование резервуаров с бензином газовой обвязкой;
- оборудование резервуаров АЗС и топливораздаточных колонок системами (установками) улавливания (отвода), рекуперации паров бензина;
- поддержание в исправности счетно дозирующих устройств, устройств для предотвращения перелива, систем обеспечения герметичности процесса слива, систем автоматизированного измерения количества сливаемых нефтепродуктов в единицах массы (объема), а также устройства трубопровода после окончания операции слива.

На примере исследована влияния на окружающую среду работы нефтебазы и АЗС ТОО «Гелиос» в г. Актобе. Сделаны расчет выбросов вредных веществ в атмосферу, характеристика аварийных и залповых выбросов и мероприятия по их предотвращению, мероприятия по снижению загрязнения.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Шаммазов А.М., Коршак А.А. и др. Основы нефтепродуктообеспечения. Нефтебазы и автозаправочные станции: Учебное пособие. – Уфа, 2001. – С. 231
2. Черников В.И. Сооружение и эксплуатация нефтебаз. – 2-е изд. – М., 1955. – С. 470.

УДК 502.3

Олена Шайтанова
(Дніпро, Україна)

ЕЛЕКТРОМАГНІТНІ ПОЛЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР

За даною темою розглядається вплив електромагнітного поля на людину, як фізіологічний фактор, що впливає на її функціональні можливості. Розглянуті джерела електромагнітного випромінювання. Передбачений екскурс, що висвітлює фактор електромагнітного поля, що присутній на всіх етапах розвитку людини як біологічного виду. Розглянуті види електромагнітного поля, діапазони, частоти та інтенсивності в залежності від виду джерел випромінювання. Природні електромагнітні поля та штучно створені людиною спеціально, або присутні як побічний ефект промислової діяльності. Розглянуті можливі впливи на здоров'я в залежності від довжини хвилі та інтенсивності енергетичного потоку, а також методи захисту і профілактичні заходи по забезпеченню екологічної безпеки в умовах електромагнітних випромінювань.

Ключові слова: екологія; електромагнітне поле; напруженість; випромінювання; іонізація; поляризація.

On the given subject the influence of an electromagnetic field on a person, as a physiological factor affecting its functionality is considered, there is an excursion covering the factor of the electromagnetic field that is present at all stages of human development as a biological species. The types of electromagnetic field depends on its ranges; frequency intensity depending on the type of radiation. Natural electromagnetic fields are artificially created by a person specially, or present as a side-effect of industrial activities. The possible health effects depending on the wavelength and intensity of the energy flow, as well as methods of protection and preventive measures to ensure environmental safety in the conditions of electromagnetic radiation are considered.

Key words: ecology; electromagnetic field; tension; radiation; ionization; polarization.

Якщо розглядати електромагнітні поля як екологічний фактор, то необхідно в першу чергу підкреслити інтенсивне використання електромагнітної та електричної енергії в сучасному інформаційному суспільстві. Справа в тому, що стрімке збільшення об'ємів обміну інформацією привело до наявності досить інтенсивного фону електромагнітних полів, що використовуються як фізичне середовище для обміну інформацією (радіохвилі – це вільне електромагнітне поле). Таким чином, новий значущий фактор забруднення навколишнього середовища – електромагнітний [1, с. 15, 40].

Сучасні технології передачі інформації будуються на принципах мінімальних затрат енергії [2, с. 71], але враховуючи їх кількість та безпосереднє наближення до людини їхнім впливом не можна нехтувати. Крім того існують системи дистанційного контролю та

спостереження, які хоч і менш розповсюджені, але часто мають високу енергетичну оснащеність.

Електромагнітне поле (ЕМП) штучного походження – важливий і значимий екологічний фактор з високою біологічною активністю. Використання технічних засобів, що генерують електромагнітну енергію в навколишнє середовище, зокрема засобів зв'язку, приводить до того, що людина знаходиться постійно в умовах різноманітних штучно створених електромагнітних полів.

Значний вплив мають також природні джерела електромагнітного поля, які майже не залежать від діяльності людини і існують «від дня створення світу». Підкреслимо, що людина як біологічний вид народилась і розвивається в умовах дії природних джерел випромінювання [3, с. 119]. Основні природні джерела: Земля, Сонце, Космос, що мають інтенсивність електромагнітних випромінювань від 10^{-6} до 10^5 В/м. Власне електричне поле Землі має середню напруженість $E = 130$ В/м. Звернемо увагу, що до вічно існуючих полів і випромінювань адаптувалося усе живе.

Цікаво відзначити, що в багатьох літературних джерелах вплив електромагнітного поля на людський організм має не тільки негативні, але і позитивні аспекти [4, с. 57, 63]. ЕМП мають певну потужність, енергію і поширюються у вигляді електромагнітних хвиль. Ступінь впливу ЕМ випромінювань на організм людини залежить від ряду показників: частота поля, орієнтація вектора поляризації, щільність потоку електромагнітної енергії та інше.

Наслідки дії ЕМП на здоров'я людини на сьогоднішній день вивчені не достатньо. Більшість джерел схилиються до думки, що природні поля на людину не впливають, або навіть мають позитивний вплив [4, с. 91]. Але штучні поля таких надпотужних джерел як радіолокаційні станції, радіовисотоміри, глибинні радіо ехолоти та інші, безперечно мають негативний вплив, можуть приводити до хвороб і смерті [5, с. 43]. Основна причина – іонізація внутрішньої структури клітини, що порушує її функцію і приводить до порушення функцій органів. Такі впливи в значній мірі досліджені, але результати цих досліджень вимагають систематизації та аналізу.

Оскільки доведена можлива шкідливість електромагнітних випромінювань, то необхідне урахування екологічних факторів електромагнітного поля в техніці безпеки. Цю необхідність враховує Закон «Про забезпечення санітарного і епідемічного благополуччя населення» (1996р). Дії електромагнітних хвиль нормують залежно від діапазону частот, окремо – за електричною і магнітною складовою ЕМП. Для забезпечення безпеки персоналу від дії ЕМП використовують такі заходи: організаційні, інженерно-технічні, лікувально-профілактичні [2, с. 30,114].

Галузі промислової діяльності, що є інтенсивності електромагнітних полів:

- високочастотна металургія;
- цивільні та військові радіолокаційні станції;
- магістральні радіолінії з використанням тропосферних розповсюджень;
- базові станції космічного зв'язку;
- біологічні станції високочастотної обробки.

Окремо розглянемо екологічний вплив випромінювання індивідуальних засобів високочастотного зв'язку (мобільні телефони, смартфони, термінали локальних систем та інше). Вплив електричного поля на організм людини визначається не лише інтенсивністю (напруженістю) поля, але й часом експозиції, яка для індивідуальних засобів високочастотного зв'язку може бути значною [5, с. 63, 92], особливо для деяких видів професійної діяльності (диспетчери, референти, координатори та інші). Припустимий час перебування (у хвилинах) людини в електричному полі виражається відомою екологам експонентною залежністю від напруженості електричного поля. Непорушення верхньої межі припустимого часу забезпечує самовідновлення фізіологічного стану організму протягом доби без залишкових реакцій, функціональних або патологічних змін [3, с. 69]. За

напруженості електричного поля 10 кВ/м допускається перебування персоналу під впливом поля не більше 180 хв. на добу, 15 кВ/м – 45 хв. на добу, 20 кВ/м – 10 хв. на добу.

Нормативними документами [2, с. 17, 92] передбачено гранично допустимі рівні напруженості електричного поля: усередині житлових будинків – 0,5 кВ/м; на території зони житлової забудови – 1 кВ/м; у населеній місцевості поза житловою забудовою – 5 кВ/м; на ділянках перетину лінії з автомобільними шляхами – 10 кВ/м; у ненаселеній місцевості – 15 кВ/м; у важкодоступній місцевості – 20 кВ/м.

Враховуючи вказане, можна зробити наступні висновки:

- електромагнітне поле є суттєвим фактором формування екологічного середовища;
- вплив поля різноманітний в залежності від частоти та інтенсивності;
- шкідливість індивідуального високочастотного зв'язку не доведена (тобто мобільні телефони вважаються не шкідливими);
- вивчення сучасних відомостей електромагнітного поля є важливим фактором формування сучасного спеціаліста з екологічних питань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Агаджанян Н.А., Макарова І.І. Магнітне поле Землі і організм людини // Екологія людини. – 2005.
2. Безпека життєдіяльності: навч. посібник для вузів / Боровик С.І. та ін; під ред. А.І. Сидорова. – М.: КноРус, 2007. – 495 с.
3. Васильєва Л.К., Горський А.М. Електротехнічні аспекти впливу низькочастотних електромагнітних полів на людину // Вісн. МАНЕБ. – 2000.
4. Удалова Д.А., Арбузов В.В. Магнітні поля – загроза здоров'ю // Мед. екологія: V міжнар. наук.-практ. конф., 29-30 червня 2006 р.: Сб. ст. – Львів: Приволж'я. Будинокзнань, 2006. фізики РАН. – М., 2004.
5. Шарохіна А.В. Електромагнітне поле в побуті // Матеріали доповідей перших Всерос. молодіжної наук. конф. "Тінчурінські читання" / За заг. ред. д-ра фіз.-мат. наук, проф. Ю.Я. Петрушенко. У 2 т. Т.2. – К.: Казан. держ. енерг. ун-т, 2006.

УДК 574.4(477.63)(075.8)

Марина Якуба, Дмитро Бодлев
(Дніпро, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ БІОКРУГООБІГУ РЕЧОВИН У БАЙРАЧНИХ ЕКОСИСТЕМАХ СТЕПОВОЇ ЗОНИ

Проведене дослідження особливостей біокругообігу органо-мінеральних речовин байраку, визначено запаси підстилки, опаду та швидкість розкладання підстилки і її зольність. Розраховано показники інтенсивності кругообігу органо-мінеральних речовин. Підтверджено позитивну пертинентну роль байрачних лісів на території Присамар'я Дніпровського.

Ключові слова: підстилка, опад, біокругообіг, байрак.

The investigations of peculiarity ravines circulation of organic-mineral substances have been researched, the reserves of litter fall and fall, speed of falls desruction and ashes content were determined. The indicator of the intensity circulation of organic and mineral substances have been calculated. The positive role of ravines forests in the Prisamarie Dnieprovsky have been confirmed.

Key words: fall, litter fall, biocirculation, ravine.

Характерною ознакою степового ландшафту є безлісся, однак, на території підзони різнотравно-бородачево-ковилевого степу зустрічаються окремі місця існування, що характеризуються підвищеною лісопридатністю. Ці території є осередками існування природних лісів [1, с. 25-27; 2, с. 142], які на Дніпропетровщині приурочені до заплавл, арен (пісків) та балок (байрачних лісів).

Хоча в Україні байрачні ліси складають лише 3 % від загальної площі, в умовах привододільно-балкового ландшафту байраки займають значні території й виконують важливі середовищеперетворюючі, захисні та інші функції. Байрачні ліси Присамар'я, де проводилися дослідження, розташовані на площі 2 000 га й приурочені до правого берега р. Самара. Найбільш цінними об'єктами тут є байраки: Капітановський; Глибокий; Бандурка та ін.

У роботі було досліджено біокругообіг органо-мінеральних речовин у дібровах байраку Глибокий. Цей байрак являє собою негативний елемент рельєфу, що виник в результаті ерозійних процесів й під впливом кліматичних умов заріс деревно-чагарниковою рослинністю природного походження. Байрак має верхів'я, гирло, схили північної та південної експозицій та дно-тальвег. При дослідженні схили байраку були розбиті на третини: верхню, середню та нижню на яких зростають липово-ясеневі діброви різного ступеню зволоження.

Значну роль у біокругообізі речовин лісових екосистем виконує лісовий опад [3, с. 213; 5, с. 33-37; 6, с. 82]. У роботі проби опаду відбирали у кінці листопаду 2017 року. Запаси опаду на степових ділянках, прилеглих до дібров байраку, розташованих на верхніх третинах схилів були нижчими ніж у лісових угрупованнях байраку (табл. 1) й становили $27,7 \pm 8,4$ ц/га з боку схилу північної експозиції і $29,8 \pm 6,7$ ц/га з боку схилу південної експозиції.

Таблиця 1

Запаси та зольність опаду у екосистемах байраку Глибокий

Місця розташування екосистем відносно рельєфу		Запаси опаду, ц/га	Зольність опаду, %
Схил північної експозиції	Степова цілина	$27,7 \pm 8,4$	$39,3 \pm 9,7$
	Верхня третина	$32,99 \pm 11,0$	$32,7 \pm 7,3$
	Середня третина	$40,44 \pm 10,3$	$25,2 \pm 4,7$
	Нижня третина	$42,34 \pm 12,0$	$28,9 \pm 8,0$
Дно (тальвег)		$38,91 \pm 8,7$	$20,1 \pm 5,5$
Схил південної експозиції	Нижня третина	$32,70 \pm 5,7$	$22,3 \pm 6,6$
	Середня третина	$41,83 \pm 10,1$	$24,8 \pm 7,8$
	Верхня третина	$45,06 \pm 8,9$	$36,7 \pm 4,6$
	Степова цілина	$29,80 \pm 6,7$	$41,3 \pm 6,9$

У дібровах на схилах обох експозицій запаси опаду збільшувалися у напрямку до середньої третини схилів і на схилі північної експозиції коливалися в межах від $32,99 \pm 11,0$ до $42,34 \pm 12,0$ ц/га, а на протилежному схилі змінювалися від $32,70 \pm 5,7$ до $45,06 \pm 8,9$ ц/га. Запаси опаду у тальвезі становили $38,91 \pm 8,7$ ц/га. Зольність опаду була найвищою на прилеглих степових ділянках і у середньому дорівнювала 40 %, що зумовлено властивостями трав'янистих решток, які складали основну частину опаду. В опаді деревних досліджених екосистем найменша зольність відмічалася у тальвезі байраку ($20,1 \pm 5,5$ %). Зниження зольності опаду униз по схилах пов'язана зі зменшенням у опаді деревних екосистем, від верхньої третини до нижньої, вмісту трав'янистих решток, які зазвичай характеризуються вищою зольністю ніж листяний опад з деревних порід [3, с. 214; 4, с. 39-42; 6, с. 113].

Результати дослідження лісової підстилки та степового калдану свідчать про відмінність темпів накопичення підстилки у байрачних екосистемах і різні темпи її розкладання (табл. 2).

Таблиця 2

Потужність та зольність підстилки і степового калдану екосистем байраку Глибокий

Місця розташування байрачних екосистем відносно рельєфу		Потужність підстилки, см		Зменшення потужності підстилки у період травень-вересень, %	Зольність підстилки, %
		травень	вересень		
Схил північної експозиції	Степова цілина	1,7±0,8	0,8±0,4	52,9	41,3±9,7
	Верхня третина	4,8±1,2	4,0±1,0	16,7	38,6±8,3
	Середня третина	5,5±1,2	4,1±0,9	25,5	29,8±5,7
	Нижня третина	5,0±1,3	3,9±0,9	22,0	27,9±9,1
Дно (тальвег)		3,9±1,1	1,8±0,7	53,8	39,0±8,5
Схил південної експозиції	Нижня третина	4,6±1,3	3,0±0,6	34,8	29,9±7,6
	Середня третина	2,0±0,6	1,1±0,4	45,0	32,4±7,8
	Верхня третина	3,8±1,1	3,0±1,0	21,1	43,2±7,6
	Степова цілина	1,3±0,8	0,5±0,1	61,5	45,7±8,9

Потужність підстилки у лісових байрачних екосистемах варіювала від 2,0±0,6 до 4,8±1,2 см у травні і від 1,1±0,4 до 4,1±0,9 см у вересні, причому на схилі північної експозиції максимальна потужність підстилки зафіксована у діброві середньої третини схилу байраку, а для схилу південної експозиції максимальна потужність підстилки у період травень – вересень спостерігалася у нижній третині схилу (4,6±1,3 см у травні та 3,0±0,6 см у вересні).

Тальвег байраку характеризувався середніми значеннями потужності підстилки (3,9±1,1 см у травні та 1,8±0,7 см у вересні), що пов'язано зі швидкими темпами процесів мінералізації підстилки та інтенсивним винесенням відмерлої фітомаси стічними поверхневими водами по дну байрака.

У степових угрупованнях, що межують з верхніми третинами схилів байраку, потужність підстилки була не більше 2,5 см і була вищою для степової ділянки прилеглої до схилу північної експозиції. Це явище, вірогідно пов'язане зі значним середовищеперетворюючим впливом добре розвиненого деревостану схилу північної експозиції на прилеглі території. Внаслідок дії деревної рослинності на степові території відбувається гальмування процесів трансформації та накопичення відмерлої органічної речовини, що є позитивним явищем для лісових насаджень в умовах степового клімату [1, с. 46; 6, с. 127].

Відсоток зменшення потужності підстилки з травня по вересень був максимальним на відкритих степових ділянках, прилеглих до верхніх третин байраку і становив 52,9 % для степового угруповання біля схилу північної експозиції і 61,5 % – біля схилу південної експозиції. Показник убування потужності підстилки у тальвезі становив 53,8 %. Відсотки зменшення потужності підстилки на схилі південної експозиції були вищими у середньому 1,3–1,8 рази, ніж аналогічні показники для екосистем схилу північної експозиції байраку Глибокий, що свідчить про менш сприятливі еокліматичні умови для існування лісових угруповань на схилі південної експозиції.

Серед показників, що характеризують напрям та темпи трансформації органо-мінеральних речовин досить інформативним є відсоток зольності або показник вмісту зольних елементів у лісовій підстилці [5, с. 38-48]. З'ясовано, що у степових угрупованнях, межуючих з байраком, середня зольність підстилки становить 43,5 %. Підстилка липово-ясеневі діброви тальвегу на 39,0 % складається з зольних елементів, а показник зольності схилових дібров коливається в межах від 27,9 % (нижня третина схилу північної експозиції) до 43,2 % (верхня третина схилу південної експозиції). Високі показники зольності підстилки у екосистемах є свідченням інтенсивних процесів трансформації органо-мінеральних речовин, отже, чим нижча зольність підстилки тим більш загальмовані процеси

трансформації органо-мінеральних речовин і більш наближено до лісового типу відбуваються процеси кругообігу речовин.

Максимальні запаси підстилки у травні зафіксовані у дібровах на схилі північної експозиції (від $169,3 \pm 16,7$ до $226,12 \pm 24,7$ ц/га), тоді як у дібровах на схилі південної експозиції цей показник коливався в межах від $148,7 \pm 12,6$ до $176,8 \pm 20,3$ ц/га. Запаси степового калдану у обох досліджених степових екосистемах у травні у середньому дорівнювали $45,95 \pm 4,9$ ц/га. У тальвезі байраку запаси підстилки у вересні становили $161,5 \pm 12,3$ ц/га.

В усіх досліджених дібровах та на степових ділянках запаси підстилки з травня по вересень зменшилися. Відсотки зменшення запасів підстилки у липово-ясеневих дібровах байраку коливалися в межах $25,62 - 55,23$ %, а на степових ділянках ці показники дорівнювали у середньому $59,66$ %.

На підставі результатів дослідження запасів підстилки та опаду для липово-ясеневих дібров байраку Глибокий визначали опадо-підстилкові коефіцієнти (ОПК), що представляють собою відношення запасів підстилки до запасів опаду, демонструють сучасний стан лісових та степових біогеоценозів, визначають типи кругообігів органо-мінеральних речовин у екосистемах і дають можливість прогнозувати подальший їх розвиток [4, с. 63-70; 5, с. 38].

За отриманими ОПК у дібровах байраку Глибокий з'ясовано, що в усіх досліджених деревних екосистемах кругообіги речовин характеризуються як у різному ступені загальмовані, причому ОПК у них коливаються в межах від 3,3 (у діброві верхньої третини схилу південної експозиції) до 5,41 у нижній третині південної експозиції). Усереднені значення ОПК для дібров на схилах свідчать про більшу загальмованість процесу кругообігу органо-мінеральних речовин у дібровах схилу північної експозиції, де складаються сприятливіші кліматичні умови для зростання лісової рослинності. ОПК степових угруповань на верхівках байраку становить 1,6 (бал 6, тип кругообігу – в незначному ступені загальмований) – на схилі північної експозиції та 1,4 (бал 7, тип кругообігу – інтенсивний) – на схилі південної експозиції.

Інтенсивність біокругообігу речовин залежить від розташування дібров відносно байрачного рельєфу, а у межах даного рельєфу можуть слугувати характеристикою стабільності та стійкості степового лісу й демонструють напрям розвитку досліджених лісових екосистем за лісовим типом. Гальмування кругообігу речовин степового угруповання на межі зі схилом північної експозиції байраку демонструє позитивний пертинентний вплив добре розвиненого байрачного лісу на несприятливі лісорослинні умови степу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бельгард А.Л. Степное лесоведение / А.Л. Бельгард. - М.: Лесн. пром., 1971. – 336 с.
2. Белова Н.А. Естественные леса и степные почвы / Н.А. Белова, А.П. Травлеев. – Д.: ДГУ, 1999. – 348 с.
3. Жицька Н. В. Особливості процесів мінералізації підстилки в штучних лісових біогеоценозах / Н. В. Жицька / Актуальні проблеми ботаніки та екології. Матеріали міжнародної конференції молодих учених. – Сімферополь: ВД «АРІАЛ», 2010. – С. 213 – 214.
4. Родин Л. Е. Методические указания к изучению динамики и биологического круговорота в фитоценозах / Л. Е. Родин, Н. П. Ремезов, Н.И. Базилевич – Л.: Наука, 1968. – 144 с.
5. Цветкова Н.М. Біокругообіг речовин у біогеоценозах Присамар'я Дніпровського: навч. посіб. / Н. М. Цветкова, М. С. Якуба. – Д.: РВВ ДНУ, 2008. – 112 с.
6. Цветкова Н. Н. Особенности миграции органо-минеральных веществ и микроэлементов в лесных биогеноценозах Степной зоны Украины (Изд. 2-е, уточн. и доп.) / Н. Н. Цветкова. – Д.: ООО «Стэнли», 2013. – 216 с.

ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ

УДК 338.48-611(477.43-21)

Володимир Мисько
(Кам'янець-Подільський, Україна)

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ФЕСТИВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ РАЙОНІ

Автором подається історичний аналіз розвитку фестивального туризму на теренах Кам'янець-Подільського району. Стаття містить результати дослідження фестивалю «Республіка» як одного із найпопулярніших серед студентської молоді. У статті розглянуто проблеми і перспективи розвитку фестивального туризму в регіоні.

Ключові слова: фестиваль, фестивальний туризм, Кам'янець-Подільський район, фестиваль «Республіка», проблеми розвитку фестивального туризму.

The author presents a historical analysis of the development of festival tourism in the Kamyanets-Podilskyi district. The article contains the results of the study of the «Respublica» festival as one of the most popular among the student youth. The article deals with the problems and prospects of the development of festival tourism in the region.

Key words: festival, festival tourism, Kamyanets-Podilskyi district, festival «Respublica», problems of development of festival tourism.

Фестивальний туризм є ресурсом підвищення іміджу України та джерелом підйому економічного добробуту окремих міст і регіонів. Він створює основу для суттєвого зростання та урізноманітнення зайнятості, створення ґрунту матеріального добробуту та культурного рівня населення цих територій. Фестивальний туризм як різновид культурно-пізнавального, подієвого та розважального може створювати вагомий внесок у зайнятість та працевлаштування фахових кадрів з багатьох спеціальностей, які зараз в нашій країні не знаходяться в списку високооплачуваних та заможних [2, 5].

Серед найбільш популярних видів подієвого туризму, який останнім часом активно розвивається у Кам'янець-Подільському районі є фестивальний.

Власне фестивальний туризм у Кам'янець-Подільському районі бере свій початок з 2001 р., коли вперше у місті над Смотричем відбувся перший масовий захід під назвою «Фестиваль семи культур» (табл. 1).

Таблиця 1

Хронологія фестивального туризму у Кам'янець-Подільському районі

№ з/п	Види фестивалів	Назви фестивалів та роки їх проведення
1.	Етнічні (родинні)	«Фестиваль семи культур» – 2001-2006; «ІІІ Міжнародний фестиваль національних культур Подільська веселка» – 2009; «Острів скарбів» – 2010; «Острів семи скарбів» – 2011-2017; «Сонячні візерунки Поділля» – 2012, 2013; «Купальське коло» – 2014, 2015, 2016, 2017; Фестиваль мистецьких родин «Родослав» – 2017.
2.	Релігійні	«Родина» – 2013, 2014, 2015; «Ількові забави» – 2015-2017.
3.	Спортивні	«Скельний» – 2009, «Кубок Поділля з повітроплавання» – 2009-2017; «Технопарк Кам'яного періоду» – 2009; «Ретрофест» – 2009, 2010, 2017; «Аквадром» (с. Велика Слобода) – 2008, 2009, 2011, 2012; 2015; Фестиваль «Автораллі» – 2011; Шаховий турнір «Острів чемпіонів» – 2011; Всеукраїнський шаховий фестиваль «Стара фортеця» – 2001-

		2017; «Золота омега» – 2011-2013, 2017; Турнір з вільної боротьби імені Устима Кармелюка і імені В. Алексійчука – 2009-2012; Турнір «Кам'яна стріла» – 2013-2017; Фестиваль «Маунтенбайк» – 2014; Фестиваль кінно-трюкових змагань (с. Ісаківці) – 2015; Технофестиваль «BENZIN» – 2015-2017; Фестиваль малої авіації (с. Кам'янка) – 2017.
4.	Військові та історичні	«Терра-Героїка» – 2005-2009; «Земля героїв» – 2011-2013; Лицарський турнір (історична реконструкція) «Руська брама» – 2010-2012; Земля героїв «Козацькі джури» 2011; «Остання столиця УНР» – 2009, 2011, 2013; «Остання столиця» – 2012-2017; «Брама часу» («Porta temporis») – 2012-2014; Фестиваль екстремальної археології «Історичний пікнік» – 2013; «Військова школа (у форматі Терра-Героїки)» – 2013, 2014; Лицарський турнір «Форпост» – 2014-2017; Фестиваль «Schola militaria» – 2017.
5.	Гастрономічні	«Подільський п'єс» – 2011; «Октоберфест» – 2011-2017; «Узвар» – 2013; «Кам'янецька турка» – 2014-2017.
6.	Музичні фестивалі і конкурси	Фестиваль вуличного мистецтва «Республіка» – 2011-2017; Перший всеукраїнський фестиваль «Вільних людей» – 2010; Молодіжний музичний фестиваль «Фортеця-фест» – 2012, 2015; «GLOBAL DJ fest» – 2013; Фестиваль експериментальної музики «Hanicku-fest» – 2013; Фестиваль оперного мистецтва – 2015-2017; Фестиваль хореографічного мистецтва «Радея-Dance» – 2012-2017; Фестиваль художньої творчості та виконавського мистецтва «Сяйво Калити» – 2017.
7.	Мистецькі	Фестиваль скульптури «Петроманія» – 2008, 2011, 2016, 2017; Фестиваль середньовічної культури «Форпост» – 2012-2014; Фестиваль живих скульптурних композицій «Подорож крізь століття» – 2011, «Комора ФЕСТ» – 2015-2017; Поетичний фестиваль «Поділля-Open – 2017».
8.	Модні покази	Фестиваль «Весільна фортеця» – 2012-2014; Дні моди «Fashion DAYS Поділля» – 2015; «Фестиваль краси» – 2015.

Він проводився перш за все із метою популяризації самобутніх національних культур, що формували соціокультурний етнос нашого міста та Поділля в цілому, а також для збереження традицій та історичних коренів, пропаганди національного мистецтва та мистецтва національних меншин, що компактно проживають на території Поділля.

Фестиваль ставив за основу відродити, розкрити глибинний характер культури Подільського краю, яка увібрала в себе всі елементи культур, що формували історичний простір Поділля. Одним із його основних його завдань було відродження та популяризація духовної спадщини нашого краю, особливо серед молоді, яка є основним носієм цього неоціненного скарбу. У 2009 р. він уже отримав офіційну назву «III Міжнародний фестиваль національних культур «Подільська веселка», через рік – «Фестиваль «Острів скарбів».

Одним із наймасштабніших заходів фестивального туризму на теренах Східної Європи став військово-історичний фестиваль «Терра-Героїка», що заснований у 2005 році. Гості фестивалю на власні очі мали можливість побачити справжні військові табори, муштри та побут армій XVII-XVIII ст.. Згодом він трансформувався у фестиваль «Земля героїв», який відбувався протягом двох років – у 2011 і 2012 рр.. Теперішні військово-історичні фестивалі вже не такі масштабні як попередні і подібнолися на лицарські турніри, бої, козацькі заходи, середньовічну моду та побут.

У 2008 р. у місті вперше відбувся Мистецький фестиваль «Петроманія», на якому своєю майстерністю демонстрували скульптори з України, Латвії, Литви, Молдови.

«Кубок Поділля з повітроплавання» вперше відбувся у 2009 р. Місто було вибрано не випадково, а як одне із перших міст світу, де в небо наприкінці XVIII століття злетіли перші кулі-монгольф'єри та відбувся один із етапів пов'язаний із проходженням куль під найвищим мостом в Україні. Міжнародний фестиваль був присвячений 225-й річниці повітроплавання в Україні. Як і в 1784 році, в кам'янецьке небо піднімалися спочатку повітряні паперові кулі – на честь видатних повітроплавців, після них – традиційні вже для міста теплові аеростати.

У тому ж році відбувся Міжнародний фестиваль «Технопарк Кам'яного періоду». У рамках фестивалю було проведено: Кубок України з автокросу «Стара фортеця», першість України з картингу, товариська зустріч мотобольних команд, Кубок Поділля з мотокросу, відкритті муніципальні перегони «Ралі пань» та регіональні змагання з автослалому. Для автолюбителів були організовані «Автозвук» та «Авто-QVEST» (автоорієнтування по місту). Діти виборювали призи у змаганнях «Дитячий техносвіт» (автомодельовання та гонки на електромобілях). Окрім цього відбувся також зліт байкерських клубів «Hornwerk», показові виступи авто- і мотошоу, виставки автомобільних новинок.

Логічним продовженням розвитку технічних та екстремальних видів спорту у місті став Технофестиваль «BENZIN», який на думку організаторів має бути реорганізований у водний аналог – «Aqua Benzin».

Кам'янець-Подільський має не лише цікаве середньовічне минуле, але й як місто, яке було головним містом УНР у 20-х роках минулого століття. Тому з 2009 року, в рамках святкування Дня незалежності України, започаткували фестиваль «Остання столиця УНР», який відбувався ще у 2011 і 2013. В 2012, 2014-2016 роках він набув назви «Остання столиця».

З 2008 р. фестивальний туризм у Кам'янець-Подільському районі (с. Велика Слобода) завдяки фестивалю «Аквадром» набуває ще більш колоритніших форм. В рамках фестивалю відбуваються такі заходи як: змагання із дайвінгу, «Триатлон», віражі пілотів на катерах і скутерах, катання на водних лижах, пляжний волейбол, змагання на байдарках і каное, виступи віндсерфінгістів. Головними рекреаційними ресурсами цього заходу є мальовничі краєвиди та приємний мікроклімат Дністровського водосховища.

З 2014 р. серед мешканців та гостей міста популярним став гастрономічний фестиваль «Кам'янецька турка», ідея якого належить відомому у місті підприємцю і власнику «Кави від поліцейстера» Олегу Вошинському, який підрахував роки і виявилось, що в 2014 році минуло рівно 333 роки кавоварінню у нашому місті. В рамках фестивалю з'явився новий рекорд України – «Найбільша кавова турка». Пригостити кавою із турки об'ємом у 333 літри, вдалося шість тисяч гостей міста.

Наймасштабнішим заходом подієвого туризму, за останні роки та надзвичайно популярним серед студентської молоді, став фестиваль вуличного мистецтва «Республіка», який у 2017 р. проводився всьоме.

Фестиваль «Республіка» – проект, який народився як ініціатива молодих митців-активістів. Завдяки потужній ідеї, громадському активізму та волонтерству стало можливим створити великий соціальний фестиваль, якісний культурний продукт у провінційному місті. Це фестиваль сучасного вуличного мистецтва у всіх його проявах – музики, малюнку (графіті), поезії, танцю, відеомистецтва. На головній сцені, яка розташована у Новій фортеці (на валах) відбуваються виступи кращих українських та закордонних виконавців.

Завдяки фестивалю «Республіка» у місті почав розвиватись новий (згодом дуже популярний) напрямок фестивального туризму – «стріт-арт». Протягом усіх шести фестивалів художники-муралісти створили своєрідну мистецьку галерею під відкритим небом. У 2011-2017 рр. митці з різних країн світу (Україна, Польща, Іспанія, Італія, Німеччина, Білорусь, Росія, Австралія) займалися розписом занедбаних, аварійних та житлових будинків у старому і новому районах міста.

Також важливо те, що стріт-арт – це потужна комунікативна складова. Малюнків стає все більше, нові райони стають яскравішими, а туристи милуються витворами мистецтва, яке, до речі, представляє Кам'янець-Подільський на Google Street Art Project.

У 2012-2013 роках фестиваль «Республіка» став найкращим фестивалем року у Кам'янці-Подільському. Також він потрапив до «100 best events of Ukraine – 100 кращих подій для українського туризму» за версією конференції TRAVEL MARKETING 3D у рамках Міжнародного туристичного салону «Україна 2012». На даний час створено понад 40 малюнків на стінах будинків та 3 – на дахах.

Молодь з'їжджається з усіх куточків України. В середньому фестиваль відвідує від 7 до 12 тисяч туристів щороку. Протягом трьох днів заходу на території фестивалейних майданчиків та у різних частинах міста паралельно відбуваються численні мистецькі акції. Фестиваль «Республіка» несе ідею розвитку, відсутність вигоди й одночасно пропонує свою допомогу.

Попри успіх фестивалю, є й проблеми, які слід вирішувати уже під час проведення наступних подібних масових заходів. Це і відсутність достатньої кількості дешевого житла (хостелів, кемпінгів тощо), погані побутові умови у наметових містечках (недостатня кількість туалетів та душових кабінок), неточність інформації у програмах фестивалю.

Фестиваль є досить популярним серед української молоді. Позитивних відгуків і вражень серед туристів набагато більше ніж негативних.

На жаль, існує цілий ряд проблем, які стримують розвитку фестивального туризму у Кам'янець-Подільському районі. Серед них слід окреслити наступні:

- нерозвинута інформаційна база щодо туристичних можливостей регіону;
- недостатня кількість якісної сувенірної продукції з місцевою символікою вітчизняного виробництва (значки, наклейки, вимпели, календарики тощо);
- практично відсутня вкрай потрібна туристам різноманітна інформація іноземними мовами на вулицях та установах міста, на автошляхах;
- якість послуг багатьох підприємств у галузі туризму не відповідає сучасним вимогам;
- відсутність рекреаційних та відпочинкових зон у місті та регіоні;
- мала кількість закладів харчування із національною (подільською) кухнею із відповідним оформленням інтер'єру;
- є необхідність у створенні єдиного фестивального сайту (програма, туристичні маршрути, концерти, заходи, цікаві об'єкти, проживання, харчування, краще транспортне сполучення, новинки).

Кам'янець-Подільський район має великий природний, історико-архітектурний потенціал для розвитку фестивального туризму. На основі проведеного аналізу, ми окреслили коло заходів, які фестивалі для Кам'янець-Подільського району є найбільш перспективними – це: військово-історичні, гастрономічні, музичні фестивалі і конкурси та фестивалі екстремальних і технічних видів спорту.

Поряд із багатющою культурно-історичною спадщиною, своєрідною архітектурою та унікальними природно-рекреаційними ресурсами, впровадження та розвиток фестивального туризму може і повинен стати одним із базових сегментів туристичного господарства Подільського регіону. Підтримка якісної туристичної інфраструктури, особливо у випадках перспективних територій, якою безумовно є Кам'янецьчина, має стати пріоритетною у бюджетних розподілах видатків державного і регіонального рівнів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О.О. Бейдик. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 304 с.

2. Грицку В. Доцільність організації фестивалів для активізації туристичної діяльності в Чернівецькій області / В. Грицку, Ю. Грицку // Географія в інформаційному суспільстві. Збірник наукових праць. У 4 тт. – К. ВГЛ Обрії. 2008 – т.4 – С.219-221.
3. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В.Ф. Кифяк. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – 312 с.
4. Кузик С.П. Географія туризму: навч. посіб. / С.П. Кузик. – К.: Знання, 2011. – 271 с.
5. Кузик Степан теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: монографія / Степан Кузик. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 254 с.
6. Устименко Л.М. Подієвий туризм як історико-культурне явище / Л.М. Устименко // Культура і сучасність. – 2013. – №1. – С. 88-92.

УДК 796.51(569.4)

Оксана Фастовець
(Київ, Україна)

ПІШОХІДНІ ТУРИСТИЧНІ МАРШРУТИ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ПРІОРИТЕТ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

Стаття присвячена висвітленню історії створення та сучасному стану пішохідного маршруту – Національна стежка Ізраїлю. Запропоновано використання можливостей туристичних кластерів для створення системи транснаціональних пішохідних маршрутів в Україні.

Ключові слова: туризм, національна стежка, пішохідний туризм.

The article is devoted to highlighting the history of creation and the current state of the leading pedestrian route – the National Track of Israel. The use of opportunities for tourist clusters to create a system of transnational hiking trails in Ukraine is proposed.

Key words: tourism, national trail, pedestrian tourism.

На сучасному етапі розвитку туризму відбувається зміна пріоритетів у виборі засобів пересування під час подорожей. Підвищується попит на тури з «справжніми активностями», які, як правило, не вимагають значної фізичної підготовки, передбачають мінімальний ризик для здоров'я та мінімальні витрати на обладнання «soft adventure». Ця тенденція посилюється у зв'язку з тим, що молодь все більше уваги приділяє здоровому способу життя. Зростає популярність на ринку маршрутів «історичного хайкінгу» особливо у регіоні Близький Схід. Багато пішохідних доріг, що збереглися у регіоні Близький Схід набувають популярності у представників діаспори, прихильників релігійного та сільського туризму. Nativity Trail з Назарета до Віфлеєма, Шлях Авраама з Туреччини до Єгипту, Йорданський шлях, гірський трекінг Ліваном – ось основні напрямки, які є популярними в цьому регіоні.

Одним з дієвих засобів знайомства з різноманіттям природних ландшафтів Ізраїлю є обладнані та добре марковані пішохідні маршрути. Виділяють основні категорії маршрутів:

- сімейного типу – нескладні та нетривалі маршрути що підходять для прогулянок з дітьми практично будь якого віку;
- для осіб з обмеженими можливостями, що дозволяє людям з обмеженими можливостями спілкуватися з природою при забезпеченні максимальних заходів безпеки;
- для досвідчених мандрівників, які є складними та тривалими [1].

Кожен з маршрутів має маркування, яке наноситься на каміння, скелі або стовбури. В Ізраїлі маршрути мають кольорове маркування, що відповідає його рівню складності: прості – зелені, більш складні – сині, середнього рівню складності – червоні, найбільш складні – чорні. Спеціальними позначками відмічені місця для паркування, пікніків, розміщення

палатки. Також позначаються ділянки маршрутів, на яких можливе використання велосипедів.

Найвідомішим пішохідним маршрутом в Ізраїлі є національна стежка «Тропа Ізраїлю», що має протяжність близько 680 миль (1100 км) та тягнеться від заповідника «Тель Дан» на півночі країни до Червоного моря на півдні. Створення Ізраїльської національної стежки (INT) було запропоновано Авраамом Таміром (Avraham Tamir), журналістом та туристом, який подорожував Аппалачською стежкою (Appalachian trail) наприкінці 70-х рр. та Оді Дір (Ori Dvir), туристу, педагогу та одному із засновників Товариства охорони природи в Ізраїлі (SPNI). Ізраїльська національна стежка знаходиться під опікою Комітету ізраїльських стежок, який також підтримує 15 000 кілометрів пішохідних маршрутів країни. Ізраїльська національна стежка була офіційно відкрита президентом Ізраїлю Езером Вейцманом у 1994 р. Маршрут проходить через Верхню та Нижню Галілею, піднімається на гору Кармель, проходить через узбережні рівнини Шарон і Шфелу, пересікає Іудейську пустелю, а також Негев і Араву та завершуються в Ейлатських горах. Загальна тривалість перебування на маршруті становить 2 місяці. За статистикою, всього 4 з 10 туристів проходять весь маршрут. Тому планувальники поділили маршрут на більш дрібні ділянки, які можливо долати окремо. Маршрут поділено на 44 етапи, що дозволяє туристам дослідити протягом одного дня певний район [3]. Найсприятливішим періодом для здійснення пішохідних подорожей в Ізраїлі вважається жовтень-травень, разом з тим, на півночі країни найкращий період – з лютого по квітень, коли все квітне; на півдні країни з грудня по лютий, коли ще не жарко. На маршруті розташовані обладнані кемпінги, де туристи мають можливість зупинитися на ночівлю. На деяких ділянках маршруту розташовані піт-споти, де можливо поповнити запаси води та провізії. Також під час проходження маршруту за порадою та допомогою можна звернутися до «Янгелів стежки» (волонтерів, які проживають поблизу маршруту і за символічну плату надають місця для ночівлі, забезпечують туристів засобами першої необхідності).

Цим маршрутом пройшли десятки тисяч туристів, їх спостереження та спогади були задокументовані та зафіксовані в книгах та фільмах. National Geographic включив цю стежку до 20 двадцяти найкращих маршрутів світу. Основні сегменти нитки маршруту «Національна стежка Ізраїлю» представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

ОСНОВНІ СЕГМЕНТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТЕЖКИ ІЗРАЇЛЮ [1]

Ділянка стежки	Коротка характеристика
Нафтали-Ридж та Рамім-Кліффс (Верхня Галілея)	На східних схилах Рамімських скель (Matzoc Ramim) в Верхній Галілеї знаходяться ґрунтові дороги та обладнані майданчики для спостережень на долину Хула та лісові ділянки, пустельний кар'єр пісковики над Кир'ят-Шмона, фортецю Йеша (Мецудат-Йеша). Стежка має багатий рослинний покрив (крокуси, цикламени)
Кадес-Ілійський потік та фортеця Еша (Верхня Галілея)	Дно каньйону – твердий вапняк, через який пролягає шлях. Нижня частина Кадес-стріту (Нахал-Кадеш) призначена для досвідчених туристів. У районі Кадес-стріту туристи мають можливість піднятися вздовж скель до південного берегу річки та оглянути каньйон зверху. Маршрут продовжується до фортеці Еша.
Місця для парків Мерон в руїнах Ейн-Зевед, Шема (Верхня Галілея)	Кругова стежка східними схилами гори Мерон. Стежка піднімається вгору з автостоянки через Мерон-Стрім і Мерон Ілі-Стрім, Ейн-Зевед, «Стілець Ілії», руїни Шма. Частина стежки має регулярні позначки стежки. Навесні спостерігається велике різноманіття квітів (т.ч. орхідей)
Гора Табор (Нижня Галілея)	Стежка підіймає туристів до Табора та проходить навколо монастирів, залишків давніх стін, башт, печер. «Гірська» дорога на півострові

	(близько 250-350 м над рівнем моря), розроблена Єврейським національним фондом
Тіппорі (Нижня Галілея)	Сегмент стежки охоплює одну з географічних зон, мало знайомих багатьом мандрівникам. Стежка проходить вздовж водного потоку та замку «Монк-Милл»
Потік Маапілім / Нахаш (Кармель)	Прогулянка вздовж Нахашського потоку забезпечує знайомство з особливостями Кармеля. З вершини стежки відкривається огляд на Північну узбережну рівнину та Галілею. Стежка проходить вздовж кібуцу Ягура та вертикальний карстовий отвір
	Після цієї частини Ізраїльська національна стежка продовжується через Шаронську рівнину, Гуш-Дан и Шефелахські райони
Діапазон Шаярот (Іудейські гори)	Відвідання хребту Шаярот, огляд Узбережної рівнини та Іудейських гір, сотні кілометрів гірських ділянок, пішохідних маршрутів, печер, через «Бірма-роуд» або «Шева-роуд». Вид на дорогу № 1 Єрусалим - Тель-Авив, звідки починається дводенна поїздка до Єрусалиму через Єрусалимську стежку
Руїни Ятіра до Драконського кар'єр	Ця ділянка Ізраїльської національної стежки проходить від руїн Ятр (Хурбат Ятір), одного з міст Леві в землі Іудеї в східній частині Ятирських гір, через ліс Ятир, найбільший лес, насаджений єврейським національним Фондом, до заповіднику гори Амша (Хар-Амаса), із залишками римської дороги» Маале Драго
Мамшит и Мамшит Стрит (Негев)	Стежка проходить через: давнє місто Мамшит, його алеї, церкви, залишки стайні, будинків та адміністративних споруд; давні греблі русла Мамшит-стрит (Нахал-Мамшит), каньйон джерела, залишки прикладів давнього землеробства. Стежка переходить у дорогу 206, на перехресті Ротом – Орон
Мицпе Рамон та Махтеш Рамон (Негев)	Стежка проходить через місто художників Мицпе Рамон та станцію, де починається спуск на південь до Ейлату, базу Махтеша Рамона (Кратера Рамона)
Кисуйський потік та Долина Овди (Негев)	Біля долини Овди (Бикат-Овда) знаходяться піщані дюни, давні залишки храми, сакральні міста та цікаві споруди поряд з дорогами, з сучасного поселення Шахарот відкривається вид на пустелю Арава
Шхоретський потік	На маршруті знаходяться піщані геологічні утворення, такі як «утворення аміра» та «шхоретська формація» гори Ейлату

Враховуючи зростаючу популярність пішохідного туризму, Міністерство туризму Ізраїлю запропонувало створення нового туристичного маршруту "Трансізраїльська стежка". Передбачається, що нитка маршрут буде проходити через всю країну. Вартість проекту становить 10 мільйонів шекелей. Цей проект фінансує єврейський національний фонд разом з Управлінням природи та парків. Необхідно зазначити, у розробці цього туристичного маршруту є політичне підґрунтя. Маршрут існуючої «національної стежки» не перетинає «зеленого кордону», не проходить через Голландські висоти, не сягає кордонів Єрусалима та не доходить до Іудеї, Самарії та Йорданської долини. Такий маршрут національної стежки не влаштовував націоналістів, представники яких неодноразово піддавали його критиці. З іншого боку, новий маршрут, вірогідно будуть критикувати ізраїльські «ліві». Проте польова школа «Гуш-Еціон» під керівництвом Ярона Розенталя почала розробляти «східно-ізраїльський маршрут», який проходитиме територією долини Йордану, Іудеї, Самарії.

Популярність внутрішнього туризму щорічно стрімко зростає, а тривалість відпочинку істотно скоротилася: за останні 50 років з 30-45 днів до 7 днів. У мешканців великих міст загострилася проблема у короткотривалому відпочинку у радіусі 2 годин від тому. Зважаючи

на тренди актуальною є залучення до співпраці фермерів, підприємців, хто надає послуги туризму.

В існуючих умовах створення національної стежки (мережі національних стежок) України неможливо без підтримки місцевих громад та підприємців. В країні вже почали з'являтися перші туристичні кластери, які зацікавлені в поглибленні обслуговування туристів. Відомі п'ять кластерів: агроекологічний кластер "Медвін" в Іванківському районі Київської області; агротуристичний кластер "Диканька" в Диканському районі Полтавської області; агроекологічний кластер "Фрумушика-Нова" в Тарутинському районі Одеської області; агорекреаційний кластер курорт "Коблево" в Березанському районі Миколаївської області; агротуристичний кластер "ГорбоГори" в Пустомитівському районі Львівської області [3]. Досвід роботи з туристичними кластерами свідчить, що ключовим питанням виявилось не нестача ресурсів, а нестача людського капіталу. Для початку проекту потрібен лідер. Також важливою частиною роботи є інформаційна підтримка – створити туристичний продукт недостатньо, важливо, щоб про нього дізналися. Найефективнішим майданчиком для залучення туристів на сьогодні є Інтернет, адже 90% людей саме там перевіряють інформацію. Таким порталом може стати портал Zruchno.travel, портал Асоціації екологічного та активного туризму, «Зелені шляхи» де створені можливості для розвитку всіх суб'єктів туристичної галузі, включаючи кластери.

Співпраця на рівні кластерів, залучення всіх зацікавлених та підтримка державних органів дозволить створити на базі існуючих маршрутів «Зелених шляхів – Greenways» та інших, багатофункційні маршрути для пересування безмоторними транспортними засобами чи пішохідним способом, що проходять вздовж природних коридорів, історичних торгових шляхів, річок і покинутих залізничних колій.

Маршрут Національної стежки України в сучасних умовах координується місцевими товариствами з метою впровадження концепції сталого туризму і пропаганди здорового способу життя. Маршрут є основою для реалізації місцевих ініціатив соціального характеру і проектів, пов'язаних з охороною природи, ландшафтів, збереженням культурної спадщини, екологічним туризмом і транспортом, що не забруднює навколишнє середовище [4].

Отже, досвід створення Національної стежки Ізраїлю доцільно впровадити в Україні, це сприятиме розвитку внутрішнього туризму та зміцненню іміджу країни на світовому ринку. Необхідно здійснити ретельний аналіз існуючих пішохідних маршрутів, екологічних стежок національних парків, садиб зеленого туризму на регіональному рівні та запропонувати варіанти об'єднання існуючої мережі в національну стежку. В цілому, національна стежка України повинна включати різноманітні екосистеми та видовищні ділянки країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Национальная тропа Израия [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://natureisrael.org/INT>
2. Пешие маршруты Израия. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.isrageo.com/tag/министерство-туризма-израия>.
3. Агротуристичні кластери – ефективний механізм розвитку села в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.aigu.org.ua/agrotour.html>
4. Зелені шляхи [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.greenways.com.ua/about-project/>

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

УДК 002

Наталія Зілюк
(Володимир-Волинський, Україна)

РОЛЬ І МІСЦЕ ДІЛОВОГО ЕТИКЕТУ В РОБОТІ ОРГАНІЗАТОРА ДІЛОВОДСТВА

Статтю присвячено дослідженню ролі ділового етикету в роботі організатора діловодства. В сучасному світі актуальність етикету тільки зростає. З'явилась також і наука про етикет – етика. Вагомий внесок у розвиток етики внесли такі вчені, як Вознюк Н.М., Тимошенко Н.Л., Іщенко Т.Д. та інші.

Ключові слова: етикет, діловий партнер, правила ділового етикету, універсальний кодекс офісного працівника.

The article is devoted to the study of the role of business etiquette in the work of the organizer of office work. In the modern world, the relevance of etiquette has only increased. There was also a science about etiquette – ethics. Significant contributions to the development of ethics were made by such scholars as Voznyuk N.M., Timoshenko N.L., Ishchenko T.D. and other.

Key words: etiquette, business partner, rules of business etiquette, universal code of office worker.

Постановка проблеми. Упродовж століть людство виробило прийнятні форми співіснування, які базувалися на правилах і традиціях кожного народу, а також були зумовлені особливостями національної історії, ментальності, політичного устрою країни.

Суспільство з давніх-давен виробило правила поведінки. Насамперед "Біблія" та народна мудрість вчили, що і як треба робити, тобто дотримуватися вимог етикету.

Виклад основного матеріалу. Етикет – це встановлений порядок, сукупність правил, які регламентують зовнішні прояви людських взаємин.

Звідки походить саме слово «етикет»? Вперше його вжив французький король Людовік XIV у XVII ст. На одному з прийомів у цього монарха гостям вручили картки, де перераховувалися правила поведінки, яких вони мали дотримуватися. Від назви цих карток (етикеток) і з'явилося поняття етикет.

Визначення «дипломатія» з'явилося в Греції. Саме греки розвинули дипломатичний етикет, створивши урочистий посольський церемоніал. Їхні послы носили так звані жезли Гермеса, бо саме бог Гермес був покровителем послів у Давній Греції. Верхню частину жезлів обвивав лавр, як доказ слави грецького посланця. До жезла прикріплювалися крила, що символізували вміння політика маневрувати. Два переплетені вузли свідчили про його хитрість. Послу вручали інструкцію, як вести переговори. Вона була написана на двох картках або табличках, складених навпіл. Їх називали дипломами.

Широкого поширення набув етикет у добу Середньовіччя. Навіть мандрівні студенти й музиканти мали свої етикетні кодекси. Але особливо суворо дотримувалися правил етикету при дворах високих правителів.

Історія пам'ятає трагічний випадок, що стався з іспанським королем Філіпом III. Якось він сидів біля каміна, в якому сильно розгорілося полум'я. Король нікому з придворних не дозволив поставити заслінку, бо це мав зробити відповідальний за церемоніал вогню, а він саме кудись відійшов. Однак Філіп III згідно з етикетом гасити вогонь не мав права і не рушив з місця, виявляючи стійкість своєї монаршої честі. Така впертість призвела до того, що монарх отримав сильні опіки і за кілька днів помер.

На основі дипломатичного етикету був сформований цивільний етикет. Почала з'являтися відповідна література. 1204 р. іспанський священник Педро Альфонсо написав

книгу «Disciplina Clerikalіs» («Дисципліна клерікаліс»). Це перша книга з етикету. Вона написана для священиків та ченців, але користувалась успіхом і в цивільного населення.

На основі цієї книги з'явилися посібники з етикету в Англії, Голландії, Франції.

За часів Київської Русі вихованню надавали великого значення, звертаючи увагу і на культуру поведінки. Так, 1117 р. великий князь київський Володимир Мономах написав «Поучение», яке було адресоване і дітям, і дорослим. Мономах вважав, що виховання залежить не від окремих настанов, а від сукупності виховних засобів, серед яких виокремлював етикет і хороші манери. Він стверджував, що чемність і ввічливість залежать не від людської суті, а від навичок і вмінь, набутих завдяки тренувальним вправам.

Існували правила поведінки і для бідних. Так, у ХІХ ст. була видана брошура «Прості поради простим людям». Від них вимагалось не юрмитися, не смітити, з повагою ставитися до своїх господарів. Цим і обмежувалися етичні норми для представників нижчих верств суспільства.

На особливу увагу заслуговує фундаментальна праця американки Е.Пост «Етикет» (М., 1996). 1946 р. у США вона заснувала Інститут етикету, аби, зберігаючи усталені традиції, розвивати нові форми поведінки та поширювати їх у суспільстві.

У сучасному світі інформації та технологій важливою ланкою етикету став офісний етикет. Зовнішній вигляд і стан офісу завжди говорить про стан справ компанії, естетичному і культурному рівні її керівника і співробітників. Тому поважаючи себе керівник завжди знайде сили і засоби для підтримки офісу в належному вигляді.

Велике значення для ділового іміджу компанії має внутрішнє оздоблення офісу. Гармонійно підібрані і зі смаком розставлені дизайнером деталі – картини, гравюри та інші художні надбання зайвий раз підкреслять ваш естетичний смак, солідність вашого бізнесу і сприятимуть створенню ділової атмосфери.

Якщо ваша організація проводить велике число зустрічей і переговорів, вас відвідує безліч відвідувачів, то слід виділити окреме приміщення для проведення переговорів з великим круглим або прямокутним столом. Переговори з невеликим числом партнерів можна проводити навколо журнального столика, на диванах або м'яких кріслах (вони можуть розташовуватися в окремій кімнаті або ж в окремій зоні переговорної кімнати).

У наш час телефон - не лише один із найефективніших засобів зв'язку, а й спосіб налагодження офіційних ділових контактів між установами, спосіб підтримання приватних стосунків між людьми. По телефону здійснюються перемовини, домовляються про важливі ділові зустрічі, вирішують численні оперативні питання, що виникають у процесі управлінської діяльності, надають консультації, звертаються із проханнями, запрошеннями, висловлюють подяку, вибачення.

Якщо ви людина ділова й цілеспрямована, передбачлива, якщо ви турбуєтесь про власний авторитет, а також престиж своєї фірми і звикли враховувати все до найменших дрібниць, то вироблення певних принципів поведінки у телефонному спілкуванні є просто необхідним і незамінним.

Ніколи не забувайте про правила елементарної ввічливості, говоріть чітко, зрозуміло для співрозмовника, цінуйте його і свій час. Якщо ви будете пам'ятати про ці прості формули, успіх вам забезпечено.

Особливе місце в діловому етикеті займає етикет листів. Листування завжди було, є і буде одним з найзручніших та найнадійніших способів працювати із колегами на відстані. Зрозуміло, що і тут існують певні вимоги.

Ніколи не забувайте звертатись до отримувача листа. Відсутність звертання може бути витлумачено як зневагу до адресата і порушення етикету ділового листування.

Дуже важливо ретельно обмірковувати початкову фразу листа, від якої може багато залежати, адже саме вона має переконати адресата у правомірності написання листа. Якщо цей лист-відповідь на запрошення, запит, подяка, то вже у першому реченні буде доречним ввічливо висловити вдячність.

Будь який лист варто писати, використовуючи звертання, слова ввічливості, дотримуватись лаконічності. В деяких випадках необхідно дотримуватись рішучості та делікатності водночас(якщо це стосується листа-відмови чи листа-попередження). Вибір завершальних речень є також дуже важливим і залежить насамперед від змісту листа. Так, можна повторити подяку, висловлену на початку, чи просто подякувати за допомогу, приділену увагу, оскільки слово "дякую" – найуживаніше слово кожної ділової людини.

Якщо ви бажаєте досягти успіху, обов'язково слід подбати про те, щоб лист був бездоганним у всіх аспектах, адже навіть незначне недотримання правил призведе до спотворення його змісту, зміни тону, а значить, «підірве» вашу репутацію.

Одного разу Коко Шанель сказала: «Перше враження найвірніше, особливо якщо воно негативне». Як же зробити так, щоб перше і наступні враження про представників компанії і про саму компанію викликали бажання мати з нею справу надалі? Звісно, якщо йде мова про іноземних партнерів, не завадить знати основні аспекти етикету тієї країни, з якою ви маєте справу.

Якщо ваші партнери американці, пам'ятайте, що для них характерні завжди хороший настрій, енергійність, зовнішній прояв дружелюбності та відкритості. Вони люблять легку, неофіційну атмосферу при ділових зустрічах, відносно швидко переходять на звернення по імені, цінують жарти і добре реагують на них, пунктуальні.

Ділові подарунки в США не прийняті. Більше того, вони часто викликають настороженість. Американці побоюються, що вони можуть бути витлумачені, як хабар, а це в США суворо карається законом.

Маєте справу з французом? Не забувайте про елегантність, витонченість та вишуканість власних манер. Вони не відразу дозволяють переконати себе в доцільності зробленої пропозиції, вважаючи за краще аргументовано і всебічно обговорити кожну деталь майбутньої угоди. Будьте стриманими та терплячими. У якості подарунку доречними будуть квіти, (тільки не білі і не хризантеми, які у Франції вважаються символом скорботи), пляшка шампанського (а якщо вино, то дорогих марок), коробка шоколадних цукерок.

Бразильці є досить бідною нацією, тому вони цілеспрямовані та жадібні до власного успіху, однак, високо цінують чесність та чистоту помислів в свого опонента. У Бразилії слід бути обережним з подарунком для жінок. Якщо чоловік пропонує діловий подарунок жінці, то йому слід уточнити, що подарунок, наприклад, від його дружини. Слід також уникати вибору подарунків у національній жовто-зеленій гамі.

Австралійці доброзичливі, позбавлені манірності. Знайомлячись, слід називати своє ім'я повністю, потім міцно потиснути руку.

Ділові стосунки в Австралії носять дуже демократичний характер. Однак бізнесом займаються, головним чином, чоловіки.

Не бійтеся зізнатися, що чогось не знаєте – австралієць через це ніколи про Вас не буде думати гірше. Швидше, навпаки, він буде ще більше довіряти, бачачи, що Ви не збираєтеся пускати пил в очі.

Обмін подарунками не має широкого розповсюдження. Але, приїхавши до Австралії на ділову зустріч, цілком доречно буде вручити маленький сувенір з тих місць, звідки Ви прибули (краватка, кепку, значок).

Висновки. Не секрет, що на роботі кожна людина є об'єктом уваги колег, відвідувачів, які звертають увагу на її привітання, уміння запитувати, слухати, виявляти пошану до інших тощо. «У будь-якому дрібному, навіть незначному, непримітному вчинку вже виявляється наш характер: дурень і входить, і виходить, і сідає, і встає з місця, і мовчить, і посувається інакше, аніж розумна людина,» - писав Ж. де Лабрюйєр. Знання правил ділового етикету сприятиме надійним і довготривалим взаєминам із клієнтами, зростанню прибутків фірми. Пам'ятайте, це необхідність, а не примха, тому, щоб не потрапити в незручні ситуації при зустрічі і спілкуванні зі своїми партнерами по бізнесу, завжди дотримуйтесь цих неважких правил.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Малахов В. Етика спілкування: навч. посіб. / В. Малахов. – К. : Либідь, 2006. – 400 с.
2. Палеха Ю. І. Етика ділових відносин: навч. посіб. / Ю. І. Палеха. – К. : Кондор, 2008. – 356 с.
3. Палеха Ю. І. Ділова етика: навч. посіб. / Ю. І. Палеха. – К. : Вид-во Європ. Ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджм. і бізнесу, 2000. – 350 с.
4. Радевич-Вінницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Вінницький. – Львів: СПОЛОМ, 2001. – 213 с.
5. Хміль Ф. І. Ділове спілкування: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / Ф. І. Хміль. – К. : Академ-видав, 2004. – 280 с.

ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА

УДК 330.59

Баходир Аббосов, Дилафруз Худайбердиева
(Ташкент, Узбекистан)

СОЦИАЛЬНО-СТАТИСТИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ

Ушбу мақолада соғлиқни сақлаш тизими, аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш ва унинг долзарб жиҳатлари ҳақида мулоҳаза юритилган. Жаҳон миқёсида соғлиқни сақлаш тизимида рўй бераётган жараёнлар статистик маълумотлар асосида баён этилган.

Таянч сўзлар: саломатлик, инсон саломатлиги, соғлиқни сақлаш, соғлиқни сақлаш тизими, аҳоли саломатлиги, соғлиқни сақлаш ташиклоти, жаҳон соғлиқни сақлаш ташиклоти.

В этой статье приведены мнения о системе здравоохранения, защита здоровья населения и о его актуальных свойствах. Изложены процессы происходящие в системе здравоохранения в мировом аспекте на основе статистических сведениях.

Опорные слова: здоровье, здоровье человека, охрана здоровья, система здравоохранения, здоровье населения, организация здравоохранения, мировая организация здравоохранения.

This article contains opinions on the health system, protection of public health and its current properties. The processes occurring in the healthcare system in the world aspect are described on the basis of statistical information.

Reference words: health, human health, health care, health system, public health, health organization, World Health Organization.

Всем известно, что здравоохранение – это государственная отрасль, организующая и обеспечивающая охрану здоровья населения.

Представляет собой совокупность мер политического, экономического, социального, правового, научного, медицинского, санитарно-гигиенического, противоэпидемического и культурного характера, направленных на сохранение и укрепление физического и психического здоровья каждого человека, поддержание здоровой жизни и предоставление медицинской помощи при ухудшении здоровья. Для этого создаются специальные социальные институты:

- Соблюдение прав граждан в сфере охраны здоровья и обеспечение связанных с этими правами государственных гарантий;
- приоритет интересов пациента при оказании медицинской помощи;
- приоритет охраны здоровья детей;
- социальная защищенность граждан в случае утраты здоровья;
- ответственность органов государственной власти и органов местного самоуправления, должностных лиц организаций за обеспечение прав граждан в сфере охраны здоровья;
- доступность и качество медицинской помощи;
- недопустимость отказа в оказании медицинской помощи;
- приоритет профилактики в сфере охраны здоровья;
- соблюдение врачебной тайны.

Система здравоохранения – это совокупность всех организаций, институтов и ресурсов, главной целью которых является улучшение здоровья. Для функционирования системы здравоохранения необходимы кадровые ресурсы, финансовые средства, информация,

оборудование и материалы, транспорт, коммуникации, а также всеобщее управление и руководство. В рамках системы здравоохранения должны оказываться услуги, чутко реагирующие на потребности и справедливые с финансовой точки зрения, при уважительном отношении к людям.

Хорошая система здравоохранения каждый день ощутимо улучшает жизнь людей. Так, система здравоохранения приносит пользу матери, направив ей письмо с напоминанием о том, что ее сыну необходимо сделать прививку от угрожающей его жизни болезни. То же можно сказать и о семье из деревни, наконец-то получившей доступ к чистой воде из колодца, за которым ведется надлежащий уход благодаря финансированию правительством проекта в области санитарии; или о человеке с ВИЧ/СПИДом, получающем антиретровирусные препараты и советы по питанию и проходящем регулярные осмотры в доступной по стоимости клинике.

Окончательная ответственность за общее функционирование системы здравоохранения в стране лежит на правительстве, но разумное руководство в районах, муниципальных округах и отдельных медицинских учреждениях также очень важно.

Усиление систем здравоохранения и их функционирование на более справедливой основе признано основными стратегиями борьбы с нищетой и содействия развитию.

Проблемы, связанные с системами здравоохранения, не ограничиваются бедными странами. В некоторых богатых странах имеются большие группы населения, не имеющие доступа к медицинской помощи из-за несправедливой организации социальной защиты, а в других странах ведется борьба против роста цен из-за неэффективного использования ресурсов.

По нашему, в этой сфере как источник особенное значение имеет ежегодные заключения мировой статистики здравоохранения.

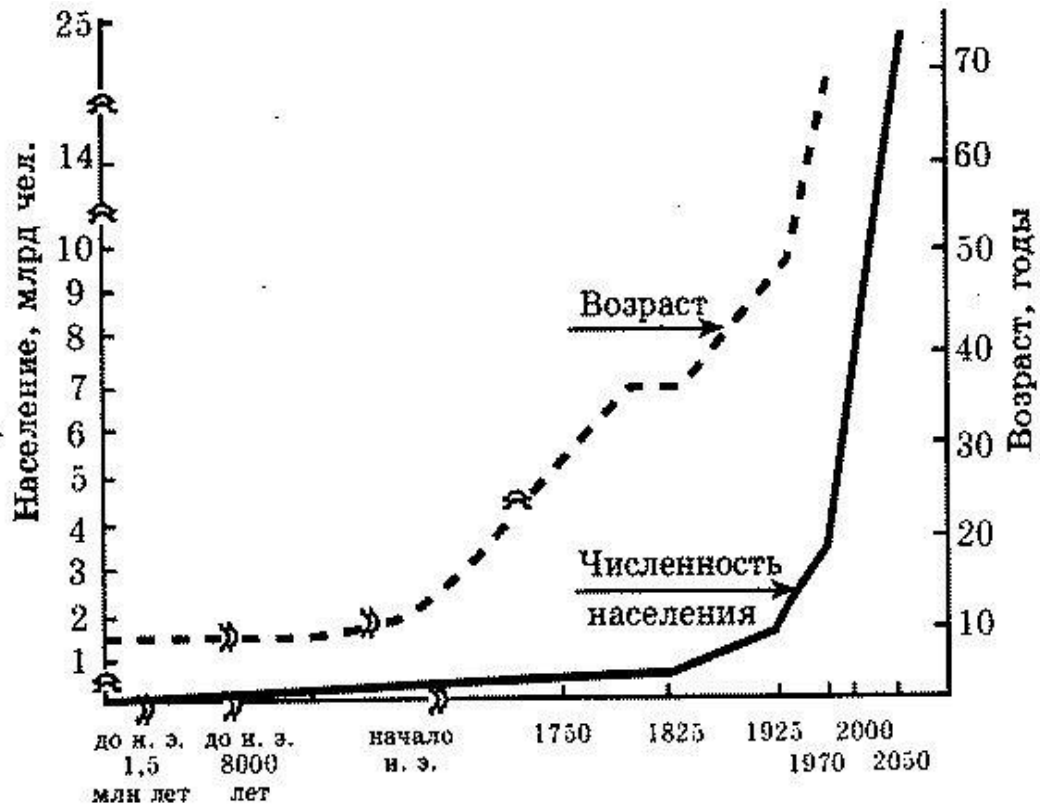

Рис. 1. Численність населення в світі та середня тривалість життя²

² Ecology-portal.ru

Он содержит данные из 194 стран по целому ряду показателей в отношении смертности, заболеваемости и систем здравоохранения, включая ожидаемую продолжительность жизни; заболеваемость и смертность от основных болезней; медико-санитарные услуги и виды лечения; финансовые инвестиции в здравоохранение; а также факторы риска и формы поведения, оказывающие воздействие на здоровье.

По данным доклада «Мировая статистика здравоохранения» за 2016 год ежегодно³:

- 303 000 женщин умирают от осложнений, связанных с беременностью и родами;
- 5,9 млн. детей умирают в возрасте до пяти лет;
- Регистрируются 2 миллиона новых случаев инфицирования ВИЧ, 9,6 миллиона новых случаев туберкулеза и 214 миллиона случаев малярии;
- 1,7 миллиарда человек, страдающих «забытыми тропическими болезнями», нуждаются в лечении;
- Более 10 миллионов человек умирают в возрасте до 70 лет от сердечно-сосудистых и онкологических заболеваний;
- 800 000 человек совершают самоубийства;
- 1,25 миллиона человек погибают в результате дорожно-транспортных происшествий;
- 4,3 миллиона человек умирают в результате загрязнения воздуха, вызываемого топливом для приготовления пищи;
- 3 миллиона человек умирают в результате загрязнения окружающей среды;
- 475 000 человек погибают насильственной смертью, из них 80% — мужчины.

Для решения этих задач необходимо вести борьбу с факторами риска, которые способствуют развитию заболеваний. Сегодня во всем мире:

- 1,1 миллиарда человек курят табак;
- 156 миллионов детей в возрасте до пяти лет страдают задержкой в развитии, а 42 миллиона детей в возрасте до пяти лет имеют избыточную массу тела;
- 1,8 миллиарда человек пьют загрязненную воду, и 946 миллионов человек отправляют свои естественные надобности под открытым небом;
- 3,1 миллиарда человек используют для приготовления пищи преимущественно загрязняющие виды топлива.

По данным Доклада, за период с 2000 года показатели ожидаемой продолжительности жизни резко возросли во всем мире, однако серьезные неравенства в отношении здоровья сохраняются как между странами, так и внутри стран.

За период с 2000 года по 2015 год ожидаемая продолжительность жизни увеличилась на пять лет, демонстрируя самые высокие темпы роста с 1960-х годов. Эти достижения позволяют кардинально изменить ситуацию и преодолеть тот спад, который произошел в 1990-е годы, когда показатели ожидаемой продолжительности жизни снизились в Африке в результате эпидемии СПИДа и в Восточной Европе вслед за распадом Советского Союза.

Наибольший рост ожидаемой продолжительности жизни произошел в Африканском регионе ВОЗ, где она увеличилась на 9,4 лет и достигла 60 лет, чему способствовали, в основном, такие факторы, как рост показателей выживаемости детей, успехи в области борьбы с малярией, а также расширение доступа к антиретровирусной терапии ВИЧ-инфекции.

Средняя ожидаемая продолжительность жизни для детей, родившихся в 2015 году, во всем мире составила 71,4 года (73,8 года для девочек и 69,1 лет для мальчиков), однако прогноз в отношении каждого конкретного ребенка зависит от места его или ее рождения. Средняя ожидаемая продолжительность жизни новорожденных детей в 29 странах с высоким уровнем дохода составляет 80 лет или более, в то время как ожидаемая продолжительность жизни новорожденных в 22 странах, расположенных в Африке к югу от Сахары, ниже 60 лет.

³ http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/206498/1/9789241565264_eng.pdf

Самую долгую жизнь женщины могут ожидать прожить в Японии, где средняя продолжительность жизни женщин составляет 86,8 лет. Самая высокая средняя продолжительность жизни мужчин – 81,3 года – наблюдается в Швейцарии. Самые низкие в мире показатели ожидаемой продолжительности жизни для обоих полов зарегистрированы в Сьерра-Леоне – 50,8 лет для женщин и 49,3 года для мужчин.

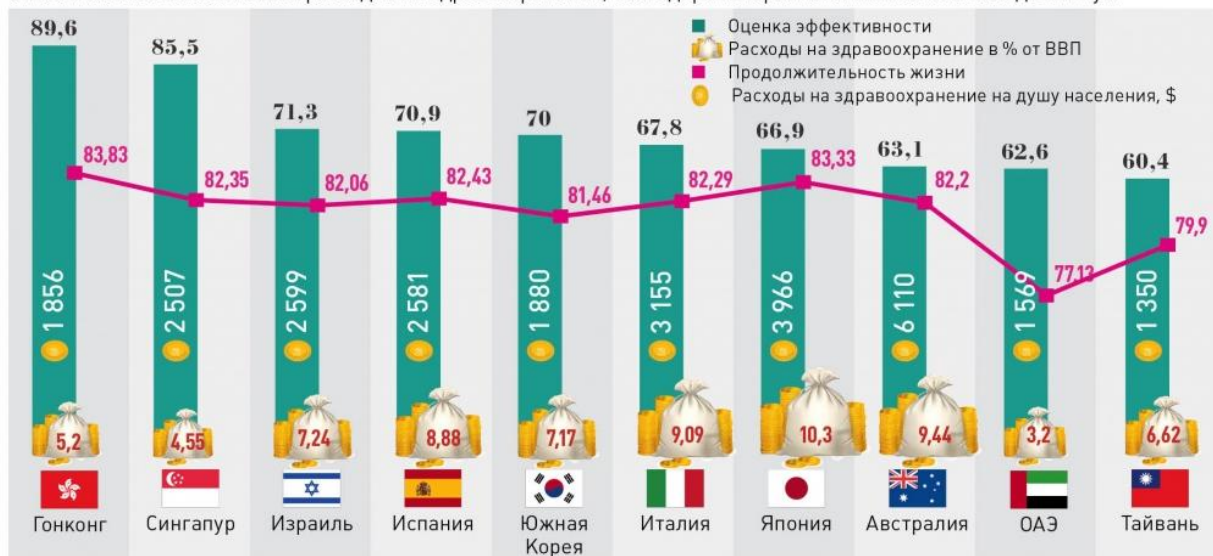
Ожидаемая продолжительность здоровой жизни, то есть число лет, прожитых в хорошем состоянии здоровья, для ребенка, родившегося в 2015 году, во всем мире, в среднем, составляет 63,1 года (64,6 года для девочек и 61,5 лет для мальчиков).

Например, примерно 53% случаев смерти во всем мире не регистрируются, хотя некоторые страны – включая Бразилию, Китай, Исламскую Республику Иран, Южную Африку и Турцию – добились значительного прогресса в этой области.

В то время как Цели тысячелетия в области развития были ориентированы на выполнение узкого круга задач в области здравоохранения, касающихся конкретных заболеваний, ЦУР (цели устойчивого развития) охватывают период до 2030 года и носят гораздо более широкий характер. Например, в число ЦУР входит широкая цель в области охраны здоровья – обеспечение здорового образа жизни и содействие благополучию для всех в любом возрасте, которая призывает к достижению всеобщего охвата услугами здравоохранения.

Здоровый образ жизни актуален сегодня, однако не стоит доводить всё до абсурда. Лучше подойти к вопросу объективно. В настоящее время все большую популярность приобретает стремление к здоровому образу жизни.

Оценка эффективности вычислялась в баллах (от 0 до 100) с учетом продолжительности жизни граждан страны, а также относительных и абсолютных расходов на здравоохранение, благодаря которым этот показатель был достигнут.

Источник: Bloomberg

Рис. 2. Топ-10 систем здравоохранения по эффективности в 2015 году⁴

Здоровый образ жизни активно пропагандируется как в модных СМИ, так и в повседневной жизни каждого человека. Для взрослых людей, привыкших жить без оглядки на нормы здорового образа жизни, есть шанс выбрать либо свое здоровье и долголетие, либо ожирение и старость полную болезней. Говоря о подрастающем поколении, необходимо отметить, что в последние годы, несмотря на активную пропаганду здорового образа жизни далеко не все следуют его нормам⁵. В настоящее время, несмотря на оптимистичную, но

⁴ Bloomberg.

⁵ Источник: Нестерова И.А. Здоровый образ жизни // Образовательная энциклопедия ODiplom.ru - <http://odiplom.ru/lab/zdorovyi-obraz-zhizni.html>

имеющую мало общего с реальной действительностью статистику, стремительно растет как уровень заболеваемости среди молодежи, так и уровень смертности. Именно поэтому, необходимо внедрять культуру здорового образа жизни, начиная с дошкольного возраста. Только активная работа с дошкольниками, школьниками, студентами и их родителями позволит вырастить здоровое поколение способное жить в стремительно меняющемся мире.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ибрагимхаджаев И.У. Аббосов Б.А. и др. Основы валеологии. Методическое пособие. – Т., 2017.
2. Гуменюк Е. И., Н. А. Слисенко Будь здоров! Формирование основ здорового образа жизни у детей дошкольного возраста. – М.: Детство – пресс, 2011.
3. Назарова Е. Н., Жиллов Ю. Д. Основы здорового образа жизни. – М.: Академия, 2013.
4. Морозов Михаил Основы здорового образа жизни. – М.: ВЕГА, 2014.
5. Полтавцева Н. В. Приобщаем дошкольников к здоровому образу жизни – М.: Сфера, 2012.
6. Физическая культура и здоровый образ жизни студента / Под ред. Виленского М.Я. – М.: Кнорус, 2013.
7. Физическая культура. Основы здорового образа жизни / Под ред. Ю.П. Кобякова. – Ростов: Феникс, 2014.

УДК 33:336.02

Оксана Андрієнко, Тетяна Плахова
(Слов'янськ)

ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ НА ШЛЯХУ ДО АВТОНОМІЇ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У даній статті розглянуті питання практичного застосування механізмів фінансового планування закладів вищої освіти.

Ключові слова: автономія, фінансове планування, облікова політика, ефективне використання

Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави. Кожен має право на якісну та доступну освіту.

Держава створює умови для здобуття освіти шляхом створення освітніх закладів.

Фінансування закладів, установ і організацій системи освіти здійснюється за рахунок коштів відповідних бюджетів.

Так згідно ЗУ «Про Державний бюджет України на 2018 рік» видатки держави затверджено в обсязі 991,7 млрд.грн. При цьому освітянам передбачені видатки у розмірі 31,7 млрд., що становить 3% від загального обсягу видатків Держави. [1, с. 2]

Із загальної суми видатків на освіту (31,7 млрд.) держава відповідно до ЗУ «Про Державний бюджет України на 2018 рік» бере на себе фінансування освітян на суму 22,1 млрд., а решту – 9,6 млрд. або 30%, заклади вищої освіти отримають від надання платних освітніх та інших послуг, перелік яких затверджує Кабінет Міністрів України.

Обсяг коштів, наданих з бюджетної системи закладам вищої освіти, забезпечує лише оплату праці, стипендій та комунальних послуг. Видатків розвитку в державному бюджеті для закладів вищої освіти на 2018 рік закладено лише на рівні 10%. Такі умови господарювання вимагають переходу до раціонального управління фінансовими ресурсами

та розробки фінансової політики освітнього закладу, здатної забезпечити стратегічні і тактичні завдання його діяльності. Від ефективності використання фінансових ресурсів залежить виконання соціальних завдань, що ставить суспільство.

В сучасних умовах закладу вищої освіти необхідно швидко реагувати на чисельні виклики, пов'язані з паралельними реформами в багатьох інших сферах, економічними проблемами, новими технологіями, глобалізацією освітнього простору тощо.

Іноземний досвід організації освітнього процесу дає підстави вважати, що одним з напрямів економічного розвитку закладу вищої освіти є надання йому автономії.

Автономія це право суб'єкта освітньої діяльності на самоврядування, яке полягає в його самостійності, незалежності та відповідальності у прийнятті рішень щодо академічних (освітніх), організаційних, фінансових, кадрових та інших питань діяльності, що провадиться в порядку та межах, визначених законом. [3, с. 3]

Першим кроком до надання автономії закладам вищої освіти в Україні є прийняття в 2017 році ЗУ «Про освіту». Закон дає нові можливості для розвитку і підвищення своєї конкурентоспроможності здобувачам освіти, освітянам та закладам освіти.

Зокрема, тепер заклади вищої освіти, як суб'єкти господарювання, за погодженням із засновниками можуть набувати не тільки статусу бюджетної установи, але і статусу неприбуткового або прибуткового закладу вищої освіти.

Останні два варіанти суттєво підвищують їх фінансову автономію і надають право самостійно розпоряджатися позабюджетними надходженнями.

Одним з нових видів управління закладом вищої освіти стало надання законом України «Про освіту» повноважень Наглядовим радам.

Наглядова (пiклувальна) рада закладу вищої освіти сприяє вирішенню перспективних завдань його розвитку, залученню фінансових ресурсів для забезпечення його діяльності з основних напрямів розвитку і здійсненню контролю за їх використанням, ефективній взаємодії закладу вищої освіти з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, науковою громадськістю, громадськими організаціями, юридичними та фізичними особами.

Важливою складовою ефективного управління закладом вищої освіти в сучасних реаліях є фінансове планування. Зміст фінансового планування включає:

- розробку оптимальної концепції управління грошовими потоками, що забезпечує поєднання високої доходності та захисту від комерційних ризиків;
- визначення основних напрямків використання фінансових ресурсів на поточний період і на ближчу перспективу;
- досягнення поставленої мети (фінансовий аналіз і контроль, вибір способів фінансування, оцінка реальних інвестиційних проектів і фінансових активів тощо).

Фінансове планування заклад вищої освіти може здійснювати за допомогою ряду складових:

1. Складання фінансових планів.

Фінансові плани закладу вищої освіти можуть мати найрізноманітнішу форму:

- а). Бюджетний запит. [4, с. 14]

Відповідно до Бюджетного Кодексу України заклад вищої освіти, як бюджетна установа має складати та подавати головному розпоряднику бюджетний запит.

Бюджетний запит складається на плановий та наступні за плановим два бюджетні періоди з урахуванням організаційних, фінансових та індикативних прогнозних показників обсягів видатків. Для заповнення форм бюджетного запиту використовуються дані річного звіту за попередній бюджетний період та показники, затверджені на поточний бюджетний період.

За результатами розрахунків, проведених у бюджетному запиті, сума видатків на відповідний бюджетний період порівнюється із граничним обсягом виділених асигнувань та індикативними прогнозними показниками.

Результати оцінки ефективності бюджетного запиту є підставою для прийняття рішень про внесення змін до бюджетних призначень поточного бюджетного періоду, відповідних пропозицій до проекту бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди.

б). Річний план закупівель та додаток до нього.

Річний план закупівель та додаток до нього складається тендерним комітетом закладу вищої освіти як правило на початку бюджетного року після затвердження кошторису витрат. Його складання передбачено ст. 4 ЗУ «Про публічні закупівлі» та є важливим аспектом фінансового планування. Адже, вдале та своєчасне проведення маркетингових досліджень стану та кон'юнктури ринку конкретного предмета закупівлі є ключовими показниками ефективного використання грошових ресурсів закладу вищої освіти. [2, с. 2]

в). Штатний розпис та тарифікаційні списки.

Досвід розвинутих країн показує, що в структурі витрат питома вага заробітної плати повинна складати не більше 50% загального обсягу видатків. Планування видатків на оплату праці дає можливість визначити оптимальну кількість штатних одиниць з дотриманням нормативно-правових актів та внутрішніх організаційно-нормативних документів закладу вищої освіти.

Штатний розпис та тарифікаційні списки - це документи, що встановлюють для установи структуру, штати та посадові оклади працівників. Для бюджетних установ обов'язковість складання штатного розпису затверджена наказом Мінфіну України №57 від 28.01.2002 р.

Штатний розпис затверджується на початку року. Загальна сума видатків на оплату праці не повинна перевищувати суму, доведену кошторисом видатків на бюджетний рік.

2. Кошторисне планування.

Під кошторисним плануванням розуміють процес складання, розгляду і затвердження кошторисів бюджетних установ. Воно є складовою бюджетного планування. Порядок складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ встановлюється постановою Кабінетом Міністрів України №228 від 28.02.2002р. [5, с. 3]

Кошторис бюджетної установи – це основний плановий фінансовий документ бюджетної установи, яким на бюджетний період встановлюються повноваження щодо отримання надходжень та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій, визначених відповідно до бюджетних призначень.

Кошторис регламентує фінансово-виробничу діяльність закладу вищої освіти на поточний бюджетний рік та дає можливість планувати забезпечення видатків закладу вищої освіти фінансовими ресурсами.

3. Розроблення методів облікової політики закладу вищої освіти.

Грамотно розроблена облікова політика закладу вищої освіти це запорука якісної організації бухгалтерського обліку, мета якого є надання користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан та результати діяльності закладу, з метою прийняття оперативного управлінського рішення. Облікова політика повинна враховувати галузеві особливості діяльності закладу вищої освіти як суб'єкта державного сектору.

Наказом про облікову політику визначаються принципи, методи і процедури, які використовуються для ведення бухгалтерського обліку, складання і подання фінансової звітності.

4. Затвердження заходів енергоефективності.

Своєчасно впроваджені заходи енергоефективності забезпечують раціональне використання енергетичних ресурсів, досягнення економічно доцільної ефективності використання існуючих паливно-енергетичних ресурсів при дійсному рівні розвитку техніки та технології.

5. Аналіз ефективності використання матеріальних та трудових ресурсів.

Бюджетна система України ґрунтується на принципах ефективності та результативності. Це означає, що при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, гарантованих державою, при залученні мінімального

обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів. Проведення аналізу ефективності використання необоротних активів, запасів, кадрового складу, тощо дасть змогу виявити та мобілізувати резерви збільшення прибутку за рахунок раціонального використання наявних матеріальних та трудових ресурсів. [4, с. 16]

Проведене фінансове планування з застосуванням досліджених складових дасть змогу керівнику закладу вищої освіти:

- мати прогнозні показники обсягів доходів та видатків закладу вищої освіти на майбутні періоди;
- визначати пріоритети напряму використання коштів;
- оперативно отримувати якісну інформацію про фінансовий стан закладу вищої освіти на поточну дату;
- визначати оптимальну кількість трудових ресурсів із скороченням витрат на оплату праці;
- зменшувати витрати на енергоносії шляхом модернізації паливно-енергетичних ресурсів;
- ефективно використовувати наявні матеріальні ресурси закладу вищої освіти.

Застосування механізмів фінансового планування в сучасних умовах спрямовує управління на досягнення фінансової стійкості, платоноспроможності, рентабельності активів, що в свою чергу дає можливість закладу вищої освіти в повному обсязі реалізувати своє право на автономію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про Державний бюджет України на 2018 рік».
2. Закон України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 № 922-VIII.
3. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145- VIII.
4. Бюджетний Кодекс України.
5. Постанова Кабінету Міністрів України, від 28.02.2002, № 228 «Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ».

УДК 338.242

Анатолій Бержанір
(Умань, Україна)

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ЧИННИК СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті розглянуто сутність та особливості державно-приватного партнерства як елемента ринкової економіки. Визначено необхідність розвитку державно-приватного партнерства як одного із ключових засобів вирішення соціальних проблем суспільства. Запропоновано основні заходи для розвитку співпраці держави і бізнесу в умовах трансформації інституційних основ економічної системи.

Ключові слова: держава, бізнес, ринкова економіка, державно-приватне партнерство, концесія, державна власність.

The essence and peculiarities of public-private partnership as an element of a market economy are considered in the article. The need for the development of public-private partnership as one of the key means of solving social problems of society is defined. Main measures for the development of cooperation between the state and business under the conditions of transformation of institutional foundations of the economic system are proposed.

Keywords: state, business, market economy, public-private partnership, concession, state property.

У розвинутих країнах відносини бізнесу і держави є потужним джерелом розвитку економічної системи. Вони підкріплені обопільними мотиваційними установками, які зумовлюють можливості ефективного альянсу бізнес-спільноти та влади. У сучасному світі роль держави в розвитку суспільства оцінюється за його здатністю створювати базові умови для бізнесу і підвищення ефективності економіки. При цьому права та обов'язки суб'єктів ринкової економіки зводяться до того, що держава несе відповідальність за якість підприємницького середовища, а бізнес забезпечує високу інноваційну якість компаній.

Однак наша держава досі не сформулювала і не проголосила ціннісних орієнтирів, якими повинен керуватися бізнес, здійснюючи свою діяльність і вступаючи в соціально-економічні відносини з населенням і владою. В результаті, бізнес, суспільство і влада не здатні спільними зусиллями кардинально поліпшити соціально-економічне становище в країні, а взаємодія влади з бізнес-спільнотою досі належним чином не відрегульована.

З метою економічного зростання, а також ефективного використання державних коштів у сучасних економічних умовах необхідні і важливі механізми державної підтримки. До одного з таких механізмів відносять державно-приватне партнерство (ДПП), яке є основною ланкою, що зв'язує інтереси держави і бізнесу у напрямку впровадження державних, суспільно-соціально значущих проектів.

О.М. Головінов відзначає, що важливою умовою для успішної реалізації державно-приватного партнерства є наявність передбачуваного і сталого інституціонального середовища. Це необхідно для того, щоб ризик приватного бізнесу був для нього прийнятним, що припускає ефективність правового захисту приватної власності, надійність фінансових ринків, стає фінансове становище партнерів, прозорість виконання угод. Крім цього, важливо забезпечити уявлення про партнерство як про справедливий, відкритий інститут, що створюється в інтересах суспільства [1, с. 51].

Для підвищення ефективності внеску бізнесу в суспільний розвиток, поліпшення діалогу бізнесу і держави, слід розвивати інституційні форми колективної участі бізнесу в суспільних процесах. Основними практичними механізмами посилення участі бізнесу в суспільному розвитку є: використання парламентських та інших публічних інструментів для легального лобіювання консолідованих інтересів бізнесу; активний розвиток саморегульованих організацій бізнесу, здатних взяти на себе значну частину регулюючих функцій, які нині виконуються державою; постійний моніторинг та публічне інформування про кращу практику бізнесу; розширення внутрішньокорпоративних соціальних програм як важливої мотиваційної складової розвитку людського потенціалу; створення інноваційних центрів на регіональному рівні; розширення інвестицій у молоде покоління, в тому числі шляхом посилення підтримки сфери освіти, культури і спорту.

В умовах становлення державно-приватного партнерства домінуючою має бути партнерська система взаємодій з такими принципами:

- обміном ресурсами як основою взаємин. Бізнес отримує «особливі умови» (звільнення від регіональних податків та інші пільги) і доступ до додаткових економічних ресурсів (дешеві кредити, участь у державних програмах тощо), а представники влади можуть розраховувати на фінансування бізнесом програм соціального та економічного розвитку регіону, на участь регіонального бізнесу в реалізації пріоритетних національних проектів;

- ефективністю бізнесу як умовою консенсусу бізнесу і влади. Неефективний бізнес не може входити в модель партнерських відносин;

- спільною розробкою комплексних програм соціального та економічного розвитку регіону. Бізнес на самому початку свого функціонування в регіоні повинен чітко усвідомлювати стратегічні цілі і завдання розвитку регіону для формування ефективних моделей ведення бізнесу [2, с. 55].

Бізнес і держава у системі взаємних відносин повинні виконувати свої, специфічні функції. При цьому бізнесу має реалізовувати інноваційну функцію як економічного, так і загалом суспільного розвитку. Наявність у бізнесу особливих, притаманних тільки йому

ролей у прогресивному поступі держави обумовлено тим, що в самій сутності бізнесу закладений підприємницький дух. Бізнес – не просто процес отримання прибутку, а це процес отримання прибутку шляхом підприємництва. Підприємництво передбачає ініціативу, яка можлива через реалізацію інтелектуальних, творчих здібностей людей. Тому бізнес – один з небагатьох інститутів, здатний ефективно взаємодіяти з суспільством, виконувати розвиваючу, інноваційну та соціальну роль.

Державі, її політичній та економічній системам відводиться роль генератора стратегічних орієнтирів, гаранта суспільної стабільності, безпеки населення і прав власності, а також інструменту мобілізації ресурсів в загальнонаціональному масштабі.

Розвиток державно-приватного партнерства в Україні ускладнюється наявністю таких проблем:

- неготовністю органів влади до партнерських відносин і реалізації проектів державно-приватного партнерства;
- відсутністю достатньої законодавчої бази, що легітимізує державно-приватне партнерство та визначає економічні принципи співробітництва між державою і бізнесом;
- неефективністю системи державного управління: складні та непрозорі процедури ухвалення рішень, дублювання повноважень, громіздка та витратна контролююча система; відсутність досвідчених кадрів, які могли б просувати державно-приватне партнерство з боку держави;
- політичною нестабільністю, що призводить до частоті ротації та зниження рівня кваліфікації державних службовців; відсутність стимулюючих факторів для приватного сектору в інвестування на довгостроковій основі;
- сприйняттям у середовищі українського бізнесу державно-приватного партнерства як дуже ризикованого й низькоприбуткового [3, с. 62].

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, станом на 1 січня 2018 року на засадах державно-приватного партнерства, за уточнюючими даними, на підконтрольній Україні території було укладено 191 договір, з яких реалізуються 182 (157 договорів концесії, 24 договори про спільну діяльність, один договір державно-приватного партнерства), а 9 договорів не реалізуються (4 договори – закінчено термін дії, 3 договори – розірвано, 2 договори – призупинено) [4].

Для усунення недоліків і протиріч інституційно-правового забезпечення розвитку ДПП та активізації практичного запровадження проектів необхідно:

- запровадити здійснення щорічного моніторингу ефективності реалізації проектів ДПП та у разі необхідності внесення за його результатами пропозицій щодо вирішення виявлених проблем;
- сформувати на державному, регіональному та місцевому рівнях бази інвестиційних проектів, що можуть бути реалізовані на засадах ДПП, розробити техніко-економічне обґрунтування проектів; при цьому можна передбачити, що витрати на таке обґрунтування будуть компенсовані приватним інвестором після прийняття рішення щодо реалізації проекту;
- прискорити підготовку та розпочати реалізацію пілотних проектів ДПП у сфері будівництва автомобільних доріг та модернізації ЖКГ;
- чітко визначити повноваження органів влади, що залучаються на всіх етапах підготовки та реалізації проектів ДПП на державному, регіональному і місцевому рівнях з метою усунення дублювання функцій; визначити органи, що можуть укласти договір ДПП як його сторона [5, с. 44].

Необхідно на рівні держави створити нові, якісні інституційні, нормативно-правові та організаційні засади для перетворення державно-приватного партнерства як однієї із рушійних основ підвищення ефективності функціонування соціально-економічного механізму країни.

Висновки. Отже, у системі державно-приватного партнерства кожна зі сторін має власні цілі, мотивацію та вирішує свої конкретні завдання. Держава зацікавлена у зростанні обсягів та поліпшенні якості послуг, що надаються інфраструктурними галузями населенню і суб'єктам економічної діяльності. Приватний сектор прагне стабільно отримувати і збільшувати прибуток, маючи за мету, разом з тим, забезпечити стійкість отримання доходів шляхом реалізації соціально значущих проектів. У такому аспекті державно-приватне партнерство є потужним інструментом соціально-економічного розвитку держави та поліпшення життя її громадян.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Головінов О. М. Державно-приватне партнерство в інноваційній сфері / О. М. Головінов // Вісник економічної науки України. – 2010. – №1(17). – С. 47–51.
2. Бержанір А. Л. Роль державно-приватного партнерства у соціально- економічному розвитку регіонів / А. Л. Бержанір // Науковий журнал «Вісник Хмельницького національного університету». – 2013. – Економічні науки. – Т.3. – С. 54–56.
3. Ковальова О. В. Державно-приватне партнерство та його особливості в Україні / О. В. Ковальова // Вчені записки Університету «КРОК». – 2013. – Вип. 34. – С. 58–63.
4. Інформація щодо стану здійснення державно-приватного партнерства [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?l>.
5. Павлюк А. П. Державно-приватне партнерство як механізм активізації інвестиційної діяльності в Україні / А. П. Павлюк, Д. В. Ляпін // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 3 (24). – С. 38–45.

УДК 631.151

Микола Гнатюк
(Кам'янець-Подільський, Україна)

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «РИНОК ЗЕРНА»

Розглянуто сутність поняття «зерновий ринок» на основі аналізу праць економістів-науковців з позиції оцінювання його як системи та механізму. Окреслено завдання ринку зерна та основні цілі його функціонування.

Ключові слова: зерно, ринок, виробництво, система.

The essence of the concept "grain market" is considered on the basis of the analysis of the works of economists-scientists from the point of view of its evaluation as a system and mechanism. The tasks of the grain market and the main goals of its functioning are outlined.

Key words: grain, market, production, system.

Україна є однією з найбільших виробників зерна в Європі. Упродовж останніх п'яти років Україна зміцнила свої позиції на міжнародному аграрному ринку та впевнено перебуває в світовій десятці виробників зерна. Зернове господарство відіграє важливу роль в аграрному секторі України, забезпечуючи стабільне постачання населення хлібом і хлібобулочними виробами, а також сировиною для промислової переробки. Виробництво, переробка і експорт зерна в Україні дають суттєві грошові надходження до бюджету і є важливими секторами працевлаштування населення країни. Крім того, зернова галузь країни має суттєвий потенціал розвитку, пов'язаний, перш за все, з наявністю багатих земельних ресурсів і достатньої кількості кваліфікованої робочої сили. На сьогоднішній день, потенціал

зернової галузі України оцінюється в 80-100 млн. тонн щорічного виробництва зерна і олійних культур, тому вивчення ринку зерна потребує поглибленого вивчення.

Ринок розуміють у вузькому і широкому змісті: у першому випадку – це товарно-грошові відносини, в умові яких товари переходять від виробників до споживачів за встановленою ціною, у другому – це можна назвати сферою товарного обігу, яка несе в собі певні відтворювальні компоненти.

Ринок функціонує на основі дії економічних законів, методів та частково поєднується з дією державного регулювання процесів відтворення та, виробництва та обміну товарів та послуг. Основними цілями діяльності учасників ринку мають бути в першу чергу задоволення потреб споживачів та отримання максимально можливого прибутку із забезпеченням високого рівня ефективності діяльності будь якого економічного суб'єкта на ринку.

Сукупність процесів відтворення, обігу, обміну в товарно-грошовій формі, їх взаємозалежність та взаємозв'язок характеризують ринок в широкому сенсі.

Ринок зерна як багатофакторне поняття являє собою систему фінансово-економічних, комерційних, кредитно податкових, соціальних, морально-етичних і правових мотивуючих заходів, норм, ситуацій, процесів і явищ, що сприяють задоволенню населення продуктами зерновиробництва.

Розглядаючи зерновий ринок з точки зору системо-відтворювального підходу відмітимо, що Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» прописує, що це система товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна та визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням [1].

Хорунжий М. Й. стверджує, що ринок зерна виконує два основних завдання – виробництво продовольчого зерна для випікання хліба та хлібобулочних виробів, отримання макаронних та кондитерських виробів, а також виробництво фуражного зерна для використання у тваринництві [2, с. 310].

З економічної точки зору ринок зерна – складна ієрархічна система, функціонування якої розглядається в системі «виробництво – реалізація – перероблення – споживання» зауважує О.В. Калюжна [3, с. 61].

Ряд дослідників розглядають ринок зерна як сукупність функціонально залежних сільськогосподарських і промислових підприємств, які забезпечують формування пропозиції зерна, його обробку, зберігання, переробку на борошно, крупи, комбікорми, і реалізацію.

Головною передмовою формування зернового ринку вважається те, що сукупність процесів виробництва, заготівлі, транспортування й перероблення зерна переростає в цілісну систему, функціонування елементів якої підпорядковано єдиній меті – виробництву кінцевих продовольчих продуктів [4, с. 6].

В той же час Худолій Л.М. вважає, що ринок зерна – це певний механізм, що забезпечує встановлення ринкової рівноваги в процесі обміну; сукупність економічних відносин, що виникають між товаровиробниками і споживачами з приводу купівлі-продажу зерна. Вчений оперує терміном «зерновий агрегативний ринок», що складається з ринків продовольчого, фуражного зерна, зерна для промислової переробки, а також ринку насіння [5, с. 8].

Системою економічних відносин з приводу купівлі-продажу зернової продукції в межах певного регіону називає ринок зерна В.В. Клочан. Регіональні ринки, слугуючи основою ринкової ієрархічної піраміди, складають національні ринки, сукупність яких формує загальний світовий ринок, стверджує вчений [6, с. 16].

Отже, можна зробити наступний висновок: практично всі дослідники єдині в тому, що ринок зерна є складним утворенням, котре слід розглядати з багатьох позицій, серед яких можна вирізнити видову, галузеву, технологічну, територіальну та інші, тобто тісно взаємозалежних і взаємодіючих між собою структур. Зміст зернового ринку не обмежується

сукупністю відносин обміну, що регулюють сукупність господарських зв'язків і забезпечують процеси купівлі-продажу зерна та зернопродукції після стадії переробки, але включає товарно-грошові відносини зі сфери виробництва та споживання, в яких теж складаються господарські зв'язки між учасниками даного ринку.

Отже, в системі економічних категорій поняття ринок трактується різноманітно і неоднозначно, тож підводячи підсумок зазначимо, що ринок зерна є системою товарно-грошових відносин, які виникають в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна між його суб'єктами на принципах вільної конкуренції, вільного ціноутворення і вибору напрямів реалізації, а також державного контролю за його якістю та зберіганням.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про зерно та ринок зерна в Україні. Закон України від 02.04.2002 р. Реєстр. № 37-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/>
2. Хорунжий М. Й. Організація агропромислового комплексу: підручник. Київ: КНЕУ, 2001. 382 с
3. Калюжна О. В. Проблеми реалізації зерна у Миколаївській області. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2002. № 1. С. 70–76.
4. Погрішук Б. В. Організаційно-економічні засади ефективного функціонування зерно-продуктового підкомплексу: монографія. Тернопіль: Джура, 2009. 370 с
5. Худолій Л.М. Економічний механізм формування та функціонування ринку зерна в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК». Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки» УААН. 1999. 32 с.
6. Клочан В.В. Регіональний ринок зерна: формування та розвиток: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК». Луганськ : Луганський національний аграрний університет, 2002. 19 с.

Бахыт Зекенова
(Астана, Казахстан)

РЕНТАБЕЛЬНОСТЬ ПРОДУКЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯ И ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЕЕ ПОВЫШЕНИЕ

В статье рассмотрены вопросы, связанные с факторами, влияющими на повышение рентабельности продукции предприятия в современных условиях в Республике Казахстан. Проблема повышения рентабельности продукции занимает центральное место в деятельности предприятия. От решения этой проблемы зависит место предприятия в производстве, его финансовое состояние, конкурентоспособность на рынке.

Ключевые слова: рентабельность, экономическая эффективность, конкурентоспособность, прибыльность, окупаемость.

The article considers the issues related to factors influencing the increase in profitability of the enterprise in modern conditions in the Republic of Kazakhstan. The problem of increasing the profitability of production occupies a Central place in the enterprise. From the solution of this problem depends on the location of the enterprise in the production, its financial condition, competitiveness in the market.

Keywords: profitability, economic efficiency, competitiveness, profitability, payback period.

В современных условиях финансово-экономической нестабильности, стагнационных процессов в экономике Казахстана, высокого уровня инфляции, снижения реальных доходов населения для предприятий и организаций особо остро встает вопрос сохранения доходности, эффективности деятельности [1, с. 372].

Основная цель любой предпринимательской деятельности заключается в достижении положительного экономического эффекта в виде абсолютного показателя (прибыли), или относительного показателя (рентабельности).

Рентабельность – это экономический термин, который происходит от немецкого слова «Rentabel», означающий прибыльный или доходный. Рентабельность – это относительный показатель экономической эффективности, который показывает совокупную картину эффективности использования ресурсов организации. Современные реалии таковы, что возникает необходимость в пересмотре многих устоявшихся терминов и понятий, что обуславливается как потребностью теории, так и потребностью практики.

У каждого автора свое видение термина «рентабельность». Например, согласно мнению современных экономистов Райзберга Б. А., Лозовского Л. Ш., Стародубцевой Е. Б. «рентабельность – доходность, полученная в результате ведения предпринимательской деятельности. Показатель исчисляется как частное от деления прибыли на затраты, расход ресурсов, обеспечивающих получение прибыли» [2, с. 256].

Можно выделить общие черты понятия «рентабельность» или «эффективность»:

- рентабельность является относительным показателем интенсивности производства, который характеризует рост объемов деятельности и эффективность использования имеющихся ресурсов;

- рентабельность комплексно отражает использование материальных, денежных и трудовых ресурсов;

- на рентабельность предприятия оказывают влияние различные факторы, в связи с чем возникает необходимость проведения факторного анализа предприятия, результаты которого позволяют выявить резервы роста того или иного показателя;

- анализ рентабельности предприятия является основным инструментом оценки эффективности производства, позволяющим делать наиболее оптимальный выбор направления эффективного ускорения экономического роста.

- многие авторы отождествляют понятия «рентабельность» и «доходность», «прибыльность»;

- с помощью показателей рентабельности можно дать оценку доходности предприятия, т.е. понять, какую прибыль получает фирма с каждого рубля средств, вложенных в активы предприятия [3, с. 4].

Как известно, роль бизнеса в экономике страны неоспоримо велика. Многие начинающие предприниматели не понимают, как максимизировать прибыль и минимизировать издержки, в результате чего предприятие в скором времени становится банкротом. Для того чтобы выявить, будет ли предприятие в будущем эффективным, необходимо анализировать не только абсолютные и относительные показатели, но и показатели рентабельности [4, с. 374].

Иными словами, рентабельность является результатом финансово-хозяйственной деятельности предприятия и формируется под влиянием факторов, связанных с повышением эффективности использования производственных ресурсов и оборотных средств, снижением себестоимости и повышением рентабельности продукции и отдельных изделий.

Показатели рентабельности более полно идентифицируют окончательные результаты хозяйствования, потому что их величина отражает соотношение эффекта с вложенным капиталом или потреблёнными ресурсами. Их используют для оценки деятельности предприятия и как инструмент в инвестиционной политике и ценообразовании [5, с. 704]. Показатели рентабельности отражают различные аспекты деятельности предприятия, в связи с чем, их разделяют на показатели, характеризующие: окупаемость затрат, прибыльность

продаж, доходность капитала и его частей. Прибыльность продаж характеризует абсолютный финансовый эффект хозяйственной деятельности предприятия.

Рентабельность или окупаемость определяет относительный размер прибыли, используемый для объективной оценки конечных результатов деятельности предприятия. Уровень рентабельности продукции (коэффициент окупаемости затрат), определённый по предприятию в целом, зависит от структуры продукции, реализуемой предприятием, её себестоимости и уровня цен, по которым осуществляется реализация.

Анализ показателей рентабельности заключается в исследовании и изучении динамики вышеперечисленных показателей рентабельности и сравнении их с конкурентами.

Конкуренция стимулирует предприятия улучшать качество продукции и изобретать новые способы продвижения товара и увеличения его рентабельности. Немаловажным фактором влияния на деятельность любого предприятия является внешняя и внутренняя экономическая среда. Для предприятия главным преимуществом является высокое качество продукции. Стратегия адаптации к рынку должна быть направлена на создание специализированных структур в предприятии, которые бы занимались такими функциями как продвижение товара на рынок, реклама и т.д.

Факторы, влияющие на повышение рентабельности, делят на 2 группы: внешние и внутренние. К внешним факторам относятся природные условия, государственное регулирование цен, тарифов, процентов, налоговых льгот, штрафных санкций, инфляция и др. Эти факторы не зависят от деятельности предприятий, но могут оказывать значительное влияние на величину прибыли и рентабельность. Внутренние факторы делятся на производственные и внепроизводственные. Производственные факторы характеризуют наличие и использование средств и предметов труда, трудовых и финансовых ресурсов и в свою очередь могут подразделяться на экстенсивные и интенсивные.

Экстенсивные факторы воздействуют на процесс получения прибыли через количественные изменения: объёма средств и предметов труда, финансовых ресурсов, времени работы оборудования, численности персонала, фонда рабочего времени и др.

Интенсивные факторы воздействуют на формирование и увеличение прибыли, повышение рентабельности через "качественные" изменения: повышение производительности оборудования и его качества, использование прогрессивных материалов, совершенствование технологии обработки, ускорение оборачиваемости оборотных средств, повышение квалификации и производительности труда персонала, снижение трудоёмкости и материалоёмкости продукции, совершенствование организации труда и более эффективное использование финансовых ресурсов и др.

К внепроизводственным факторам относятся, например, снабженческо-сбытовая и природоохранная деятельность, социальные условия труда и быта и др. [6, с. 128]. При осуществлении финансово-хозяйственной деятельности предприятия все вышеперечисленные факторы находятся в тесной взаимосвязи и взаимозависимости. "Прямое" влияние на себестоимость продукции, а значит, на прибыль и рентабельность, связано с тем, насколько рационально и экономно расходуются материальные ресурсы: ведь доля материальных затрат в себестоимости значительна и колеблется от 60 до 90%.

В развитых странах (США, Канада, Германия, Франция, Италия и др.) широкое распространение получил расчёт конечных результатов деятельности предприятия с помощью метода "затраты – выпуск". В соответствии с этим методом общий результат работы предприятия определяется путём суммирования эксплуатационного и финансового результатов. По каждому из видов деятельности затраты соизмеряются с производством и сбытом продукции (реализацией), доходами и определяется конечный результат.

Многообразие показателей рентабельности определяют альтернативность поиска путей её повышения. Каждый из исходных показателей раскладывается в факторную систему с различной степенью детализации, что задаёт границы выявления и оценки производственных резервов. Основными источниками резервов повышения уровня рентабельности продукции

являются: увеличение суммы прибыли от реализации продукции и снижение её себестоимости. Увеличение суммы прибыли зависит от роста объёма реализации продукции, уменьшения затрат на её производство и реализацию, недопущение внереализационных убытков, совершенствование структуры предприятия, повышение качества продукции, поиск более выгодных рынков сбыта, оптимизация сроков продаж.

Одним из условий процветания предприятия является расширение рынка сбыта продукции за счёт снижения цены на предлагаемые товары. Поскольку этот процесс не сопровождается снижением цен на потребляемые ресурсы, то роль дефлятора цены в формировании доходности предприятия понижается.

Это естественным образом переключает сферу усилий руководства на контроль над изменением промышленной производительности, т.е. за внутренними факторами: снижение материалоёмкости и трудоёмкости, повышение отдачи основных средств (машин, оборудования и т. д.).

Для этого по каждому мероприятию необходимо предварительно хорошо усвоить методику подсчёта резервов увеличения объёма производства и реализации продукции, снижения её себестоимости, роста прибыли и рентабельности. Нужно также учитывать изменение производительности труда, создание новых рабочих мест, улучшение условий труда.

В условиях компьютерных технологий обработки информации можно значительно повысить оперативность и надёжность расчётов по оценке чувствительности, если разработать математические модели, которые наилучшим образом будут отражать сложные взаимосвязи экономических явлений [7, с. 167]. Позитивное влияние на повышение рентабельности предприятия оказывают мероприятия, направленные на оптимизацию использованного рабочего времени.

Совокупность учёта всех перечисленных факторов влияния на рентабельность позволяет обеспечить достойный уровень конкурентоспособности предприятию на рынке, определить его место в производстве и закрепить устойчивое финансовое состояние.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Быкова Н. Н. Понятие рентабельности предприятия // Молодой ученый. – 2016. – №29. – С. 372-374.
2. Ковалев, А.И. Анализ финансового состояния предприятия / А.И. Ковалев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Центр экономики и маркетинга, 2016. – 256 с.
3. Гогохия В.Р., Гадаборшев М.Б., Костусенко И.И. Экономические показатели рентабельности и их характеристики. СПб. – 2016. – С. 4.
4. Шеремет А. Д. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: учебник. – 2е изд., доп / А. Д. Шеремет. – М.: ИНФРА-М, 2017. – 374 с.
5. Пласкова Н.С. Экономический анализ: учебник / Н.С. Пласкова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЭКСМО, 2015. – 704 с.
6. Псарёва Ю. А. Показатели рентабельности предприятия // Экономика и управление в XXI веке: стратегии устойчивого развития: сб. ст. III Междунар. науч. пр. конф. / Под общ. ред. Г. Ю. Гуляева. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение», 2017. – С. 128-130.
7. Дударенко В. А. Отдельные аспекты понятия «рентабельность» в современных экономических условиях // Современная экономика: актуальные вопросы, достижения и инновации: междунар. науч. конф. / под ред. Г. Ю. Гуляева. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение», 2017. – С. 167-169.

Научный руководитель: кандидат экономических наук, доцент Жунусова Р. М.

*Аяулым Ибрагимова
(Усть-Каменогорск, Казахстан)*

НАЛОГОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье описываются теоретические аспекты налогового регулирования, место и роль налогового регулирования в системе управления экономикой, а также отражены результаты проведенного в 2016 году Центром бизнес-информации, социологических и маркетинговых исследований «BISAM Central Asia» маркетингового исследования мнения широких слоев малого и среднего бизнеса о состоянии развития субъектов малого и среднего предпринимательства в Казахстане.

Ключевые слова: государственное регулирование, стимулирования инфраструктуры, бизнес-инкубаторов, респонденты.

The article describes the theoretical aspects of tax regulation, the place and role of tax regulation in the system of economic management, as well as the results of the marketing research conducted by the "Center for Business Information", Sociological and Marketing Research "BISAM Central Asia" in 2016 on the opinion of broad segments of small and medium-sized businesses on the state of development subjects of small and medium-sized business in Kazakhstan.

Key words: state regulation, infrastructure stimulation, business incubator, respondents.

В условиях рыночных отношений налоговая система государства является одним из важнейших экономических регуляторов, основой финансово-кредитного механизма государственного регулирования экономики. Государство широко использует налоговую политику в качестве определенного регулятора воздействия на негативные явления рынка. Применение налогов является одним из экономических методов управления и обеспечения взаимосвязи общегосударственных интересов с коммерческими интересами предпринимателей и предприятий, независимо от форм собственности и организационно-правовой формы предприятия. С помощью налогов определяются взаимоотношения предпринимателей, предприятий всех форм собственности с государственными и местными бюджетами, с банками, а также с вышестоящими организациями. При помощи налогов регулируется внешнеэкономическая деятельность, включая привлечение иностранных инвестиций, формируется хозрасчетный доход и прибыль предприятия. С помощью налогов государство получает в свое распоряжение ресурсы, необходимые для выполнения своих общественных функций. За счет налогов финансируются также расходы по социальному обеспечению, которые изменяют распределение доходов.

Налоговое регулирование в Республике Казахстан является важным инструментом государственного регулирования экономики и поддержки развития субъектов малого бизнеса. При этом государственное регулирование и поддержка предпринимательства формируется, как система, состоящая из взаимосвязанных элементов. Налоговое регулирование предпринимательства занимает центральное место в этой системе. В этой связи решение проблем, связанных с налогообложением, являются актуальными и наиболее сложными на этапе становления и развития предпринимательства, этот элемент экономического механизма развития республики подвергается критике и служит основой для споров и дискуссий.

Развитие малого и среднего предпринимательства в Казахстане представляет собой сложный и трудный процесс, сопровождающийся многочисленными проблемами, встречающимися на его пути. Разрешение данной ситуации для Казахстана сегодня актуально, так как является основой возрождения духа цивилизованного предпринимательства и формирование на его основе среднего класса.

Правительство проводит углубленную политику по реформе финансового сектора и комплексному развитию инфраструктуры поддержки предпринимательства: расширение сети центров развития предпринимательства, бизнес-инкубаторов, консалтинговых, лизинговых и других фирм, создание банков данных, специализирующихся на обслуживании малых предприятий.

В целях привлечения предпринимателей в процесс подготовки законодательных и нормативных актов при центральных исполнительных органах созданы Экспертные советы по вопросам поддержки и развития малого и среднего предпринимательства, в состав которых вошли представители общественных объединений предпринимателей.

В целом в настоящее время упрощен порядок регистрации субъектов малого предпринимательства – введены типовые уставы, размер регистрационного сбора уменьшен в 4 раза, упрощена процедура сертификации продукции для субъектов малого предпринимательства, введены льготы по регистрации недвижимости и права на землю, сокращено число контролирующих и инспектирующих государственных органов и платных услуг, осуществляемых ими, проводятся тендеры по передаче субъектам малого предпринимательства, занимающимся производственной деятельностью, неиспользуемых площадей и земель, а также объектов незавершенного строительства, введена система упрощенного бухгалтерского учета для субъектов малого предпринимательства.

Хотелось бы отразить результаты проведенного в 2016 году Центром бизнес-информации, социологических и маркетинговых исследований «BISAM Central Asia» маркетингового исследования мнения широких слоев малого и среднего бизнеса о состоянии развития субъектов малого и среднего предпринимательства в Казахстане. Исследование охватило 259 районов и городов Казахстана, выборка опроса составила более 10 000 человек.

Согласно результатам анкетирования, реальные и потенциальные предприниматели неплохо осведомлены о мерах государственной поддержки малого и среднего бизнеса. В той или иной степени, с ними знакомы около 60% респондентов.

В ходе анкетирования респонденты оценивали направления государственной поддержки по степени их важности и необходимости.

Как видим, наиболее важными, по мнению респондентов, являются финансово-кредитная поддержка и поддержка в виде налоговых льгот для начинающих предпринимателей. Примерно одинаковое число (70%) респондентов отнесли имущественную поддержку, информационную, консалтинговую поддержку и защиту предпринимателей от бюрократического произвола в разряд наиболее важных.

Респонденты в целом высоко оценили эффективность государственных мер по поддержке малого и среднего бизнеса (57,3% против 7,5%). Тем не менее, велик процент тех, кто затрудняется произвести такую оценку. Об этом свидетельствуют 41,2% нерезультативных ответов респондентов.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050»: новый политический курс состоявшегося государства» // Казахстанская правда. – 2017 г.
2. Статистический бюллетень Министерства финансов РК за 2016 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: respublika-kz.
3. Ерсикбаева Б.Ж. Современные инструменты налогового регулирования в свете нового налогового кодекса. – Вестн. КазНУ. – Сер. Экономическая. – 2016. – № 1. – С. 53-57.
4. Идрисова Э.К. Налоговое регулирование предпринимательской деятельности в сфере малого и среднего бизнеса. – Алматы: Каржы-Каражат, 2016. – 136 с.
5. Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://henewskz/2624html>

Оксана Конончук
(Рівне, Україна)

АГРАРНА РОЗПИСКА ЯК НОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ДОСТУПУ ДО ФІНАНСОВИХ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ СІЛЬГОСПВИРОБНИКА

Стаття присвячена висвітленню сутності аграрних розписок та методиці розрахунку за ними з кредиторами. Проаналізовано переваги та недоліки аграрних розписок порівняно з іншими фінансовими інструментами. Автор акцентує увагу на розкритті змісту поняття «аграрна розписка».

Ключові слова: аграрна розписка, товарна аграрна розписка, фінансова аграрна розписка, Реєстр аграрних розписок.

The article is devoted to illustration the essence of agrarian receipts and the method of calculating them with creditors. The advantages and disadvantages of agrarian receipts compared with other financial instruments are analyzed. The author focuses on the disclosure of the content of the term "agrarian letter".

Key words: agrarian letter, agricultural agrarian letter, financial agrarian letter, register of agrarian receipts.

Постановка проблеми. Процес дослідження нових інструментів розвитку аграрного сектору економіки актуалізує питання про механізм застосування аграрних розписок. Вагоме значення заключається у спрощенні та прискоренні отримання сільськогосподарськими товаровиробниками необхідних фінансових та матеріально-технічних ресурсів.

Стан дослідження. Питання використання аграрних розписок в Україні є досить актуальним і молодим, оскільки даний проект стартував лише у жовтні 2015 року. Тому досліджувати це питання на даний момент можна лише з точки зору інтерв'ювання сторін, які скористалися аграрними розписками, тобто як сільськогосподарських товаровиробників так і кредиторів, а також вивченням нормативно-законодавчої бази, що діє у нашій державі щодо цього питання.

Метою роботи є дослідження науково-практичних рекомендацій щодо застосування аграрних розписок тими сільськогосподарськими товаровиробниками, які мають досвід у їх використанні.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових секторів економіки нашої держави є аграрний сектор. Маючи одні з найкращих сільськогосподарських земель у світі, Україна є провідним виробником пшениці, соняшнику, кукурудзи, сої та іншої сільськогосподарської продукції. Але потенціал аграрного сектору не використовується повною мірою, тому що українські сільгоспвиробники мають обмежений доступ до фінансових та товарних ресурсів.

Тож з метою збільшення доступу до таких ресурсів, а також зменшення ризиків при кредитуванні сільгоспвиробників стартував Проект «Аграрні розписки в Україні». Цей проект діє відповідно до Закону України «Про аграрні розписки», який був прийнятий 6 липня 2012 року та набрав чинності 19 березня 2013 року, а також Постанови Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру аграрних розписок» №665 від 17 липня 2013 року.

Проект «Аграрні розписки в Україні» впроваджується ICF (міжнародною фінансовою корпорацією), членом Групи Світового банку у партнерстві зі Швейцарською Конфедерацією. Метою даного Проекту є покращення доступу до фінансових ресурсів для малих та середніх сільськогосподарських товаровиробників шляхом запровадження в Україні такого фінансового інструменту як «аграрні розписки». На сьогоднішній день цей проект стартував у 17 областях України.

Проект «Аграрні розписки в Україні» працює у наступних напрямках:

1. Допомагає кредиторам більш ефективно фінансувати аграрний сектор. Кредитні продукти адаптуються до потреб фермерів, наприклад, структуруються у відповідності до циклу вирощування сільськогосподарських культур, що дає можливість видавати кредити швидше та дешевше.

2. Впроваджує аграрні розписки, як інструмент, забезпечений заставою. Аграрна розписка – зобов'язання, забезпечене заставою майбутнього врожаю сільськогосподарських культур, який вирощується на конкретній земельній ділянці.

3. Висвітлює можливості страхування для зменшення ризиків сільгоспвиробників та кредиторів. Агрострахування є інструментом мінімізації впливу несприятливих погодних умов на вирощування майбутнього врожаю. Він може бути використаний для зниження ризиків неплатоспроможності виробників, що є додатковою гарантією для кредиторів.

Відповідно до Закону України «Про аграрні розписки» аграрна розписка – це товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах [1, ст. 1].

Розписки можна використовувати як забезпечення зобов'язань для банків, постачальників та інших кредиторів. Вони слугують інноваційним та ефективним інструментом стимулювання кредитування в аграрному секторі.

Закон виділяє 2 види аграрних розписок: товарну та фінансову.

Товарна аграрна розписка – це аграрна розписка, що встановлює безумовне зобов'язання боржника за аграрною розпискою здійснити поставку узгодженої сільськогосподарської продукції, якість, кількість, місце та строк поставки якої визначені аграрною розпискою [1, ст. 3].

Фінансова аграрна розписка – це аграрна розписка, що встановлює безумовне зобов'язання боржника сплатити грошову суму, розмір якої визначається за погодженою боржником і кредитором формулою з урахуванням цін на сільськогосподарську продукцію у визначеній кількості та якості [1, ст. 5].

Як товарні так і фінансові аграрні розписки складаються у письмовій формі на бланку, підлягають нотаріальному посвідченню і не можуть бути переведені у бездокументарну форму (знерухомлені).

За своєю суттю розписка – це угода між сільськогосподарським товаровиробником (позичальником) та кредитором (дистриб'ютором, постачальником товарно-матеріальних ресурсів, зернотрейдером, банком).

Алгоритм укладення аграрних розписок наступний:

1. Дві сторони готують всі необхідні документи і укладають аграрну розписку у нотаріуса.

2. Аграрна розписка підлягає внесенню до Реєстру аграрних розписок.

3. Залежно від виду розписки кредитор поставляє сільгоспвиробнику грошові кошти (або товари), виконує роботи або надає послуги.

4. Обмежень щодо строку дії аграрної розписки законодавством не передбачено. Строк дії розписки визначається за домовленістю сторін. Оскільки, як правило, аграрна розписка видається для поповнення обігових коштів, – це короткострокове кредитування. Відповідно, строк дії такої розписки, зазвичай, обмежується маркетинговим періодом вирощування певної продукції.

5. Відповідно до Закону України «Про аграрні розписки» розмір застави повинен бути не меншим за розмір зобов'язання за аграрною розпискою, після збирання врожаю предметом застави стає сільськогосподарська продукція, що вирощується на земельній ділянці, визначеній кадастровим номером.

6. За товарною аграрною розпискою кількість продукції, що підлягає поставці, визначається на момент укладення такої розписки. За фінансовою аграрною розпискою

формула розрахунку коштів, що підлягає сплаті, також визначається на дату укладення відповідної розписки. Але залежно від того, які змінні сторони закладуть у формулу (біржові котирування, курс валют), сума, що підлягає сплаті за аграрною розпискою на день виконання, може відрізнитися від суми, розрахованої на момент укладання. Це буде залежати від величини ціни на відповідну с/г продукцію на дату виконання або від валютного курсу.

7. Після завершення усіх розрахунків аграрна розписка повертається сільгоспвиробнику і здійснюється запис про її погашення у Реєстрі аграрних розписок.

Як бачимо, аграрні розписки для сільськогосподарських виробників мають значні переваги перед іншими фінансовими інструментами і забезпечують:

- 1) спрощений доступ до фінансових та матеріально-технічних ресурсів;
- 2) можливість попереднього продажу сільськогосподарської продукції;
- 3) можливість збільшення обсягу заставного майна та зменшення залежності від кредитів;
- 4) можливість управління валютними та ціновими ризиками;
- 5) можливість виходу на нових споживачів та постачальників.

Висновки. Враховуючи вище сказане пропонуємо сільгоспвиробникам котрим не вистачає фінансових чи матеріально-технічних ресурсів скористатися аграрними розписками, які прискорять процес отримання таких ресурсів при понесенні найменших ризиків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про аграрні розписки», від 6 липня 2012 року.
2. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру аграрних розписок» №665 від 17 липня 2013 року.
3. Електронний ресурс. – Режим доступу: vinagro.gov.ua.
4. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://agroregisters.com.ua>.

УДК 338.43:633

*Вікторія Краля, Ганна Вилуск, Аліна Григоренко
(Харків, Україна)*

СТВОРЕННЯ КООПЕРАТИВУ ЯК ОДИН ІЗ КРОКІВ ПОКРАЩЕННЯ СТАНУ ГАЛУЗІ ЯГІДНИЦТВА

Визначено основні показники розвитку стану ягідництва в Україні. Виявлено резерви розвитку галузі на майбутні періоди в контексті забезпечення населення високоякісною продукцією шляхом створення кооперативу.

Ключові слова: кооператив, ягідництво, ринок ягід, затрати праці.

Як показує вітчизняний та закордонний досвід, слабкі сторони сільських домогосподарств можливо згладити шляхом розвитку кооперації. Без об'єднання зусиль дрібних товаровиробників неможливо конкурувати з крупними підприємствами. Найбільш ефективною є така форма господарювання, при якій передбачається не розділ та ізоляцію один від одного, а об'єднання ресурсів для спільного їх використання, розвитку виробництва.

Аспекти розвитку господарств населення та удосконалення господарського механізму в аграрному секторі в своїх працях висвітлювали такі вчені-аграрники як Месель-Веселяк В.Я. [1], Прокопенко К.О. [2], Півторак В.С [3], Мельник Л., Шубравська О., Шпичак О. та ін. проблеми сільськогосподарської кооперації досліджували.

Серед продукції садівництва за рядом організаційно-економічних і технологічних ознак чітко виокремлюються ягоди: вони відкривають сезон надходження на ринок свіжої садовини, виробництво їх є трудомістким, високо інтенсивним і водночас таким, що забезпечує швидкий обіг капіталу. Ягідні культури – скороплідні, вони дають досить швидкі урожаї. Ягоди багаті вітамінами, корисними мінеральними солями, цукрами і органічними кислотами. Всі ці речовини потрібні для правильної життєдіяльності організму людини. Ягоди містять органічні кислоти, багаті солями фосфору, заліза та кальцію. Вказані мінеральні речовини, як і вітаміни, знаходяться у ягодах у вигляді органічних сполук і, відповідно, легко засвоюються. Щодо збуту – мають високі шанси на зовнішньому ринку. Для України, з її унікальними природо-кліматичними умовами, ягідництво – доволі перспективний напрям[4].

У США, Канаді, Австралії фруктів споживають по 126 кг на душу населення за рік, а в Україні – 22 кг. Частка ж ягід у валовому зборі фруктів становить у Польщі – 20%, у інших країнах Європи – 10, в Україні – не більше 2%. Ягідні культури – надприбуткові, бо вони скороплідні й починають плодоносити вже на другий рік після висаджування, дають урожай регулярно й досить великі (по 15–30 т/га і більше). До того ж, ягідні продукти цікавлять наших сусідів по ЄС (так за червень-листопад цього сезону європейські країни закупили біля 8 тисяч тонн замороженої малини з України. Для порівняння: за аналогічний період 2013 року експорт української продукції в ЄС не перевищував 155 тонн).

Наші вчені-економісти, зокрема доктор економічних наук, професор О.Шестопад, справедливо стверджують, що збільшення частки ягідників у площі багаторічних насаджень – це одне з джерел реальних інвестицій у сільське господарство. За їхній рахунок можна розвинути переробку й накопичити кошти на інші важливі проекти [5].

Як заявив під час он-лайн конференції перший заступник міністра аграрної політики М.Мартинюк: «В частині кооперативів кошти будуть направлятися на фінансування бізнес-проектів, які вони реалізують. Пріоритетними напрямками є: заготівля та зберігання молока, будівництво овоче- та фруктосховищ, ягідництво» [6].

В Україні створено сприятливі умови для перетворення ОСГ на сільськогосподарські кооперативи на основі виробничих груп, які створюються для координування виробничої діяльності задля збільшення обсягу виробництва певного виду продукції.

Останні кілька років ягідний бізнес в Україні переживає справжній бум. Площа під ягідниками зросла в рази, розширився асортимент, активізувалась внутрішня і зовнішня торгівля. Порівняно невеликий термін окупності вкладень зробив ягідний бізнес привабливим для інвестицій. При закладці нових площ ягідних необхідно враховувати глобальні тенденції ринку, щоб успішно зайняти свою нішу і вчасно пропонувати на ринок продукції при мінімальній конкуренції з боку інших країн-виробників.

Ключовим драйвером розвитку ринку залишається фактор ціни на ягідну продукцію. В Україні з сезону в сезон зберігається позитивний ціновий тренд на основний асортимент ягід. Багато в чому це визначається зростаючим попитом на українську продукцію з боку європейських переробників. На формування ціни впливають також строки поставки товару, якість, обсяги пропозиції на ринку, погодні умови та інше. Крім цього, на функціонування ринку впливають недостатня розвиненість крупно-товарного виробництва. Неконсолідованість дрібнотоварних виробників знижує їх прибутковість і ускладнює процес формування великих партій якісного товару. Виробники ягід приділяють недостатньо уваги післязбиральній доробки, зберігання та транспортування ягід, що в підсумку знижує можливість вибору каналу продажів.

Було розроблено проект створення сільськогосподарського виробничого кооперативу з вирощування малини.

При розрахунках взято за основу, що до сільськогосподарського кооперативу ввійдуть 5 учасників зі своїми земельними ділянками у розмірі 20 соток. На зборах представників громади було визначено напрями економічного розвитку села(провели анкетування) та за

допомогою ініціативної групи було визначено найвигідніші з них. Одним із таких напрямків було визнано організацію виробництва та збут овочів та фруктів. Саме 5 учасників вибрали цей напрям та відповіли згодою на питання «Чи маєте ви бажання стати членом кооперативу?».

Першим кроком є вибір сортів з двох видів: дворічної і ремонтантної. Перша починає плодоносити лише на другий рік, друга – вже на перший, причому урожай дозріває 2 рази – влітку і ранньої осені. При розрахунку стартового капіталу варто врахувати, що саджанці ремонтантної малини дорожче, ніж дворічної. Плюс дворічної малини – солодкі і ароматні ягоди, але вона часто вимерзає взимку.

Догляд за плодоносною плантацією ведуть таким чином, щоб отримати оптимальну кількість сильних вирівняних стебел, що виростають з основи куща у вузькій смузі ряду.

Таблиця 1

Затрати праці на створення насаджень малини на 1 га

№ п/п	Назва	Показник по проекту
1	Прямі затрати праці	
	- на створення насаджень малини всього, тис. люд.- год.	1228
	В т.ч. ручні роботи	1055
2	Рівень механізації вирощування насаджень, %	14,1
3	Потреба у робочій силі, людей	
	- догляд за молодими насадженнями ,всього	0,8

Ринок ягід, темпи щорічного зростання якого за останні п'ять років оцінюються експертами в 7-12%, досі залишається ненасиченим: попит на плодово-ягідну продукцію в Україні перевищує пропозицію. Незважаючи на наявність факторів, що стримують протягом останніх 2 років розвиток вітчизняного плодово-ягідного сектору (анексія Криму і проведення АТО на Сході країни, зниження купівельної спроможності населення та ін.), вирощування ягід залишається одним з найбільш прибуткових видів плодоовочевого бізнесу.

Найбільшим попитом на ринку користуються полуниця, лохина і малина. В 2015 р. лідерами за обсягами валового збору плодово-ягідної продукції в Україні стали Вінницька, Хмельницька, Чернівецька, Дніпропетровська та Черкаська області.

Відповідь на питання: скільки можна заробити на малині, залежить так само від того, чи будуть продаватися тільки ягоди. Адже з метою збільшення доходів можна додатково вирощувати саджанці на продаж.

За розрахунками для літніх сортів вирощування малини ефективність становить 35-36%, а початкові вкладення окупаються за 4 роки. Що стосується ремонтантних сортів, то при їх вирощуванні рентабельність до 65%, початкові вкладення окупаються за 3,3 року. Показники рентабельності підвищуються, якщо продавати відростки і живці.

Сьогодні в Україні практикується допомога агрохолдингів кооперативам, при заключенні договору з яким компенсуються витрати на закупку саджанців. При розрахунках розглянемо два варіанти:

- 1) покупка саджанців (заклучення договору з агрохолдингом) ;
- 2) саджанці за власний рахунок (при проріджуванні малини залишаються саджанці, придатні для посадки).

Збитковість ягідництва в окремих господарствах зумовлюється в основному двома групами чинників:

- 1) *макроекономічні* – диспаритет цін на продукцію господарства і промисловості, недостатній рівень забезпеченості підприємств обіговими коштами, звуження місткості внутрішнього ринку ягід внаслідок зниження платоспроможності населення;

Таблиця 2

Розрахунок собівартості послуг при вирощуванні малини на 1 га площі

<i>Витрати</i>	<i>Умови надання саджанців</i>	
	<i>Саджанці за рахунок проекту</i>	<i>Саджанці за власний рахунок</i>
Загальні адміністративні витрати	9000	9000
Виробничі витрати	118119,68	418119,68
Разом	127119,68	427119,68
Відрахування у спецфонд (резервний фонд кооперативу), 1%	1271,19	4271,19
Всього	128390,88	431390,88

Таблиця 3

Затрати на створення та функціонування кооперативу на 1 члена при вирощуванні малини

<i>Види витрат</i>	<i>Умови надання саджанців</i>	
	<i>За рахунок проекту</i>	<i>За власний рахунок</i>
Вступний внесок	480	480
Пайовий внесок	4320	4320
Щорічні витрати	25678,17	86278,17
Всього витрат за 1й рік	30478,17	91078,17
Всього витрат з 2 го року	25678,17	86278,17

- 2) *мікроекономічні*, які здебільшого залежать від виробничої діяльності підприємств, – низька продуктивність насаджень, конкурентоспроможність продукції за якісними характеристиками та ціною, невідповідність видового складу продукції ринковому відсутність дієвої системи маркетингу, нерозвиненість об'єктів ринкової інфраструктури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я.Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – №1. – С.13-23.

2. Прокопенко К.О. Малі аграрні підприємства в аграрному секторі України / К.О.Прокопенко // Економіка АПК. – 2012. – №4. – С.99-104.
3. Півторак В.С.Інституціональні особливості розвитку аграрного підприємництва / В.С.Півторак // Економіка АПК. – 2012. – №8. – С.139-143.
4. Каричковський В.Д. Теоретичні засади розвитку ягідництва в Україні.
5. Пропозиція - Головний журнал з питань агробізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://propozitsiya.com/ua/yagidnictvo-problemi-ta-perspektivi>
6. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/pidtrimka-molocarskih-ta-agidnickih-kooperativiv-e-prioritetnou-dla-minagropolitiki>

УДК 336

*Shaxnoza Latipova, Samadullo Normuxamedov
(Samarqand, O'zbekiston)*

KORPORATIV BOSHQARUVDA RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR TAJRIBASINI O'RGANISH VA UNI AMALIYOTGA TADBIQ QILISH

Maqolada rivojlangan mamlakatlarning korporativ boshqaruv sohasidagi yutuqlari va ularni O'zbekistonda tadbiq qilish yo'llari izchil yoritilgan.

Kalit so'zlar: korporatsiya, korporativ boshqaruv, aksya, aksyadorlik jamiyati, kapital, biznes.

The article highlights the achievements of developed countries in corporate governance and the ways of implementation in Uzbekistan

Keywords: corporation, corporate governance, stock, stock society, capital, business.

Bugungi kunda yaxshi korporativ boshqaruv tadbirkorlik subektlari uchun muhim omil xisoblanadi. Hartomonlama mukammal yuritilgan korporativ boshqaruv biznes muhitining adolatli va xavsizligini, ularning shaffofligini va o'z novbatida o'z harakatlari uchun o'zlari javobgar bo'lishini anglatadi va aksincha zaif korporativ boshqaruv aksionerlik jamiyatlari uchun faqatgina chiqimlar, xodimlar o'rtasidagi muhitning salbiy o'zgarishi va korrupsiyani beradi. Bunday holatlarning yuzaga kelishi aksionerlik jamiyatining barqarorligiga salbiy tasir qiladi. Qanday tadbirkorlik turi bo'lishidan qat'iy nazar, faqatgina yaxshi boshqaruv yaxshi barqaror biznesni amalga oshirishi mumkin.

Artur Levitt (sobiq AQSh qimmatli qog'ozlar va birja komissiyasi raisi)ning fikriga ko'ra "Agar mamlakat korporativ boshqaruv uchun yaxshi amaliyotga ega bo'lmasa, unda kapital boshqa yerga chiqib ketadi. Agar investrlar oshkorolik darajasiga ishonmasa, unda kapital boshqa bir yerga chiqib ketadi. Agar davlat bugalteriya hisobi va hisob standartlarini kuchsiz talab qilsa bu ham kapitalning chiqib ketishiga sabab bo'ladi va bularning natijasida mamlakatdagi barcha korxonalar talofatga uchraydi" shuning uchun ham davlat korporativ boshqaruv muhitini to'g'ri shakillantirish uchun rivojlangan mamlakatlar tajribasini o'rganishi, korporativ boshqaruvni tartibga solish uchun qonun hujjatlarni ishlab chiqishi va ularga xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar malumotlari realligini taminlashi shart. Shuning uchun aksar rivojlangan davlatlarda korporativ boshqaruv kodekslarini amaliyotga tadbiq qilingan. Dunyo miqyosida 100 dan ziyod shunday qonun hujjatlar mavjud. Bundan tashqari ayrim mamlakatlar o'z amaliyotidan kelib chiqib ularni mukammallashtirgani, yangi tahrirdagisini joriy etganlari kuztilgan. Masalan Yaponiyada 2015 – yildan Korporativ boshqaruv kodeksining yangi tahriri amalga tadbiq etilgan.

Germaniyada korporativ boshqaruv asoslari va amaliyotlari umuman Germaniya aktsiyadorlik korporatsiyasi qonuni, Germaniya kodekslashtirish to'g'risidagi qonuni va Germaniya Korporativ boshqaruv kodeksi qoidalariga asoslanadi. Bu printsipga Evropa kompaniyalari ham amal qiladi, bu esa Qo'shma davlatlar qoidalar bilan tartibga solinadi va milliy kodekslashtirish qonunlari

qo'llanilmaydi. Buning o'rniga, ishchilarni jalb qilish to'g'risidagi kelishuv yoki Germaniya ishchilarining Evropa kompaniyalarida ishtirok etish to'g'risidagi qonuni tomonidan tasdiqlangan qoidalar bilan tartibga solinadi.

Germaniya aksionerlik korporatsiyalari uchta korporativ tuzilmaga ega:

1. Aktsiyadorlarning yillik umumiy yig'ilishi
2. Boshqaruv kengashi
3. Kuzatuv kengashi

➤ Yillik umumiy yig'ilishda aksionerlar Germaniya aksionerlik korporatsiyasi qonuni tomonidan ularga berilgan huquqlarni amalga oshiradilar. Xususan, sof foydani taqsimlash to'g'risidagi qaror, auditorni saylash, boshqaruv kengashi va kuzatuv kengashining ishini tugatish, Ustavga o'zgartirishlar kiritish, yangi aktsiyalar va konvertatsiyalanadigan obligatsiyalar chiqarish va zayom obligatsiyalarini, o'z aktsiyalarini sotib olish huquqini, ishlab chiqarish yoki korxona shartnomalari kabi tuzilmaviy o'zgarishlarni va aktsiyadorlar vakillarining kuzatuv kengashiga saylanishini ta'minlaydi.

➤ Boshqaruv kengashi kompaniyadagi operativ boshqaruvni va uchinchi shaxslar bilan munosabatlarini olib boradi.

➤ Kuzatuv kengashi kompaniyaning boshqaruv kengashini nazorat qiladi va uning a'zolarini tayinlaydi. Kuzatuv kengashi a'zolari, odatda, kompaniyaning kundalik boshqaruviga jalb qilinmaydi. Biroq, kompaniya ustavida faqatgina kuzatuv kengashining oldindan roziligi bilan ko'rib chiqilishi mumkin bo'lgan muhim ahamiyatga molik masalalar ko'rsatilishi kerak. kuzatuv kengashi rozilikni talab qiladigan boshqa masalalarni o'z ichiga olishi mumkin. Bunday oldindan roziligini talab qiladigan masalalar, odatda, kompaniyaning aktivlariga, moliyaviy va foyda holatiga asosiy ta'sir ko'rsatadigan qarorlar yoki harakatlar kiradi

Davlatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng bizda ham, bozor subektlarining bir qismi bo'lgan aksionerlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvga ta'luqli me'yoriy- huquqiy hujjatlar shakllantirildi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidentining 2015 yil 24 apreldagi "Aktsiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni islohotlarning hozirgi bosqichi talablari asosida ushbu sohadagi qonun hujjatlarini xalqaro me'yorlarni inobatga olgan holda yanada takomillashtirishga katta yo'l ochib berdi. Unga muvofiq, Germaniya hamda boshqa rivojlangan davlatlarning muvaffaqiyatli tajribasi o'rganilib, Korporativ boshqaruv kodeksi ishlab chiqilib, tasdiqlandi va amaliyotga kiritildi.

Kodeks faoliyat shaffofligini, aktsiyadorlar qonuniy huquq-manfaatlari himoyasini ta'minlash, ichki samarali nazorat mexanizmini qo'llash, jamiyatning taraqqiyot strategiyasini va istiqboldagi uzoq muddatli vazifalarini aniqlash, ijroiya organining aktsiyadorlar bilan o'zaro munosabatlarining samarali yo'llarini amaliyotga joriy qilish, namunaviy-tashkiliy tuzilmani yo'lga qo'yish, xalqaro audit standartlari va moliyaviy hisobotlar asosida axborotlarni chop etish kabi qoidalardan tashkil topgan. Mazkur kodeks xuddi boshqa mamlakatlardagidek, tavsiyaviy xarakterdagi hujjat bo'lsada, lizing kompaniyalar va aktsiyadorlik jamiyatlari tomonidan uning qoidalariga rioya qilinmaganlik holati albatta, izohlanishi shart. Tavsiyalarga rioya qilish haqidagi qaror aktsiyadorlarning umumiy yig'ilishi tomonidan oddiy ko'pchilik ovoz bilan qabul qilinadi. Uning ayrim tavsiyalariga itoat etishning imkoniyati bo'lmagan taqdirda aktsiyadorlik jamiyati "amal qil yoki tushuntir" xalqaro tamoyiliga tayanib, buning sabablarini ommaviy axborot vositalari orqali batafsil ochib berishi kerak bo'ladi. Kodeks tavsiyalarini qabul qilish majburiyatining zimmaga olinganligi va unga rioya qilinishi haqidagi ma'lumot ommaviy axborot vositalari, shu jumladan, jamiyat korporativ veb-sayti, fond birjasi sayti, shuningdek, qonunchilikda ko'zda tutilgan ma'lumotlarni oshkor etishning boshqa manbalari orqali e'lon qilinadi. Aktsiyadorlik jamiyati o'z tarmoq va faoliyat xususiyatlaridan kelib chiqib, kodeks tavsiyalarini joriy etish uchun ichki korporativ harakatlarni amalga oshirishi mumkin.

Hozirgi kunda O'zbekistonda korporativ boshqaruv tizimini yanada shakllantirish, korporativ menejerlarning salohiyatini oshirish, ilmiy ko'nikmalarini yaxshilash maqsadida turli xorijiy institutlar bilan hamkorlik qilib kelinmoqda. Buning yorqin bir misoli sifatida Janubiy Koreyaning

Handong Global Universitetini keltirish mumkin. 2017 yil 31 yanvar kuni Handong Global Universitetida "Biznesni boshqarish global strategiyasi" mavzusida konfrensya o'tkazildi va bu konfrensyada O'zbekistonning Korporativ boshqaruv bo'yicha Ilmiy-ta'lim Markazi ham ishtirok etd. Ushbu kurs Koreyaning iqtisodiy tajribasi va boshqaruv nou-xauga bag'ishlangan. Ushbu kurs sotsializmning qulashi oqibatida davlat korxonalarini xususiyashtirish davrida iqtisodiy tahlil va boshlang'ich ta'lim bilan iqtisodiy siyosatning ekspertlari va ishbilarmonlarini iqtisodiy rivojlanishning asosiy ishtirokchilariga aylantirdi. O'rta muddatli istiqbolda ushbu kurs O'zbekistonda o'qituvchilar salohiyatini oshirish orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan. O'zbekiston bilan birgalikdagi mashg'ulotlarda Universitet rahbariyati va Yunon universitetining iqtisodiy bo'limlari, Gachon universiteti va Konkuk universiteti professorlari birgalikda ish olib bordilar. Mazkur konferentsiya davomida biznesni boshqarish tuzilmalari, ishlab chiqarishni boshqarish, axborot texnologiyalari va menejmenti, biznesni xususiyashtirish masalalari ko'rib chiqildi. "Handong" universiteti rahbariyati o'z professor-o'qituvchilarni bir yillik semestr davomida O'zbekiston Respublikasining Korporativ va Korporativ boshqaruv bo'yicha ilmiy-ta'lim markaziga yuborib, boshqaruv sohasidagi ta'limni nou-xau bilan bo'lishishni rejalashtirmoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki bugungi kunda O'zbekistonda korporativ boshqaruvni to'g'ri tashkil qilish, ularning jozibadorligini oshirish va boshqaruvning demakratik uslubda bo'lishi uchun rivojlangan davlatlar tajribasi keng o'rganilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aksyadorlik jamiyatlari faoliyatining samaradorligini oshirish va korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish komissiyasi yig'ilishning 2015 yil 31 dekabrda 9- son bayonnomasi bilan tasdiqlangan "Korporativ boshqaruv kodksi"
2. PRINCIPLES OF Corporate Governance August 2016
3. "Corporate Governance in Germany" – System and Current Developments – Prof. Dr. Theodor Baums* Universität Osnabrück
4. "Corporate Governance"; M. Tarek Youssef, Principal Partner, Grant Thornton – Egypt
5. www.Handong_Global_University.com

УДК 330.3

*Сергій Максименко
(Одеса, Україна)*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ВПЛИВУ НА СТРУКТУРУ РИНКУ ПРАЦІ У ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

У статті розглядається вплив інститутів на структуру ринку праці, на зайнятість і безробіття в трансформаційній економіці, здійснюється порівняльний аналіз сучасних поведінкових моделей зайнятості та пошуку роботи, покликаних пояснити ці процеси. Пропонуються заходи активної державної політики у сфері зайнятості.

Ключові слова: робоча сила, наймана праця, ринок праці, інститут, зайнятість, безробіття.

The article examines the influence of institutions on the structure of the labour market, on employment and unemployment in the transformational economy, compares modern behavioural employment and job search models designed to explain these processes. Measures of active state policy in the sphere of employment are proposed.

Key words: labour force, wage labour, labour market, institute, employment, unemployment.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасних індустріально розвинених економіках ринковий механізм дозволяє розміщувати за напрямками використання такі різні економічні ресурси як продукція сільського господарства, складне технічне обладнання, фінансове майно, контракти на майбутню поставку всіх видів товарів і послуг. Однак ринкове розміщення послуг праці може мати соціально небажані наслідки. Отже, державне регулювання ринків праці може бути виправдане чисто утилітарними міркуваннями. Наприклад, для запобігання розриву соціальних угод, які можуть бути пов'язані з їх ефективним функціонуванням.

Всі ці питання відіграють значну роль в ринкових економіках. Отже встановлення наборів стимулів на найважливішому з усіх ринків, вибір інститутів ринку праці являються вирішальними для структурної трансформації економіки в цілому.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. В останні роки економісти продовжували активно вивчати проблеми інституційного впливу на ринок праці трансформаційної економіки. В даному контексті привертають увагу роботи Р. Капелюшнікова, І. Б. Юрчика, Л. Г. Федунчик, Т. Панюк та ін. У своїй роботі Р. Капелюшников звернув увагу на взаємозв'язок продуктивності праці найманих працівників і рівнем мінімальної заробітної плати, яка встановлюється в законодавчому порядку [1]. І. Б. Юрчик провів ґрунтовний аналіз інституційного забезпечення національного ринку праці, акцентуючи увагу на питаннях трудового законодавства України [2]. Л. Г. Федунчик провів ґрунтовний аналіз впливу тіньового сектора економіки України на рівень зайнятості населення [3]. Т. Панюк в своїй роботі розглянула взаємозв'язок динаміки рівнів зайнятості з рівнями зарплат і грошової допомоги безробітним в Україні [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим залишаються недостатньо вивченими ряд загальнотеоретичних проблем: роль інститутів на ринку праці в трансформаційній економіці, гістерезис і неєдина рівновага, трансакційні витрати, пов'язані з пошуком роботи, ефективність програм державної політики на ринку праці в трансформаційній економіці тощо.

Мета статті. У даній статті ставиться мета розглянути на загальнотеоретичному рівні вплив інститутів на структурні зрушення на ринку праці трансформаційної економіки України. Для досягнення поставленої мети передбачається уточнити роль інститутів на ринку праці трансформаційної економіки, поглибити вивчення проблем гістерезису і неєдиної рівноваги на ринку праці трансформаційної економіки, а також провести аналіз ефективності програм державної політики в сфері зайнятості в країнах, які вже пройшли трансформаційний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «інститут ринку праці» є досить широким. У всіх індустріально розвинених країнах прийняті, як мінімум, основи закону про працю та трудові угоди, що дозволяє усунути основні види невизначеності та створити початкові умови для індивідуальних і колективних трудових угод. Наймані працівники зазвичай мають право на створення організацій і проведення страйків при певних умовах, а підприємства – на відсторонення працівників або на обмеження їх впливу на управлінські рішення. Деякі країни йдуть далі в регулюванні відносин зайнятості. Колективні переговори можуть направлятися по установленим каналам або проходити за участю держави. За допомогою робочих зборів зайняті можуть мати вагомий голос у щоденному управлінні особистими справами, а також мати детальну інформацію про функціонування підприємства. Можливість наймачів звільняти працівників з економічних або неекономічних (дисциплінарних) підстав може регулюватися або обмежуватися міністерствами праці або судами. Крім того, може бути встановлений мінімум вихідної допомоги.

Втручання держави у функціонування ринку праці здійснюється часто для того, щоб запобігти встановленню рівноваги самого ринку праці: реальна ціна праці може впасти при зниженні попиту або коли пропозиція будь-яких видів робочої сили виявляється надлишковою. Мінімальна заробітна плата або системи заробітної плати, що адміністративно

встановлюються, можуть служити необхідними обмежувачами в подібних випадках. Іноді доводиться йти далі і зберігати монополістичну силу існуючих спілок і асоціацій найманих працівників. Наприклад, у Німеччині мінімальний рівень заробітної плати не є офіційно встановленим. Проте заробітна плата, що була встановлена в ході колективних договорів, явно або неявно поширюється на всіх працівників і роботодавців в промисловості. До того ж мінімум заробітної плати допомагає протистояти у випадках локальної монопсонії, а також поліпшити відбір працівників. Для тих у кого термін виплати грошової допомоги вже закінчився або просто некваліфікованих працівників, система заходів сприяння в працевлаштуванні і, в більш загальному випадку, заходи соціальної допомоги організовані для забезпечення деякого мінімального життєвого стандарту при втраті роботи.

Нарешті, важлива роль інститутів і державного втручання на ринку праці полягає в забезпеченні упорядкування накопичення людського капіталу. Втрата роботи є частково застрахованою випадковою подією, що ставить під загрозу наявний людський капітал. Як на додаток ринку, так і в його заміну держава формує систему страхування по безробіттю, яка захищає людський капітал від передчасних посадових, галузевих або територіальних змін. Наступний досить виправданий вид втручання пов'язаний з провалами ринку в забезпеченні адекватної підготовки робочої сили. Ці провали обумовлені бездіяльністю ринку кредитів, моральним ризиком або недосконалою інформацією. Державні програми перепідготовки є виправданими, якщо навчання супроводжується позитивними зовнішніми ефектами або якщо самі фірми роблять це вже зовсім неохоче через ризик втратити працівника, що пройшов перенавчання.

Про важливість інститутів свідчить також міждержавний аналіз по країнах ОЕСР. Одним із перших емпіричних свідчень про вплив корпоративізму на функціонування економіки на макрорівні отримав Р. Варго. Проводячи міждержавні зіставлення, він виявив зв'язок як /надмірної/ об'єднаності в профспілки, так і нестачі корпоративізму з хронічним безробіттям [5].

Інше співвідношення на ринку праці відбувається з зацікавленості фірм пропонувати (або створювати) робочі місця. По-перше, зростання рівня безробіття знижує реальну заробітну плату і тим самим стимулює підприємців створювати робочі місця. По-друге, зростання безробіття при даному рівні вакантних робочих місць підвищує ймовірність переміщення працівників і робить відкриття нових вакансій більш привабливим для безробітних. Зростання чисельності працівників, збільшення витрат на отримання інформації про вакансії або на пошук працівників фірмами, зростання ставки відсотку і доходів безробітних, а також доходів від неформального сектора і вихідної допомоги.

У тієї ж мірі в якій процес працевлаштування пов'язаний зі створенням нових фірм і нових робочих місць може бути застосований до аналізу «шокового» підходу в трансформаційній економіці. З одного боку, змінюється висновок про те, що зростаюче безробіття може прискорити структурну перебудову, виштовхуючи зайнятих з «застарілих» робочих місць в процес змагання за нові робочі місця. Роль безробіття для створення нових робочих місць в даному випадку знижується, оскільки лише невелика кількість зайнятих шукають роботу в умовах високого безробіття і ефективність працевлаштування падає. З іншого боку, зростання безробіття призводить до зниження плинності робочої сили, яке уповільнює «спонтанну трансформацію» державних підприємств, через добровільні звільнення і їх закриття, що стає все більш дорогим для суспільства.

Економічні причини гістерезису або довгостроковій негнучкості ринку праці залишаються неоднозначними. У країнах з трансформаційною економікою небезпека гістерезису знайома багатьом політикам. Варто згадати деякі інституційні чинники, що ведуть до гістерезису або гістерезісоподібним явищам. Соціальне страхування, особливо страхування по безробіттю, може через податкову систему знижувати попит фірм на робочу силу в офіційній економіці. Безробіття може вести до втрати людського капіталу і до «позначення» тих, хто довгий час залишається безробітним. Профспілки можуть вести

переговори з метою підтримувати добробут їхніх справжніх членів, ігноруючи інтереси аутсайдерів, які опинилися безробітними. Фіксовані витрати, пов'язані зі зміною посади, місця роботи або галузі, також можуть призводити до гістерезису.

Нарешті, можуть виникнути труднощі при розпізнаванні реальних і уявних явищ гістерезису, коли кінцевий стан системи визначається її поточною динамікою або її початковим станом. У першому випадку гістерезис відображає наше незнання: додавши відсутні змінні і інформацію, ми більш повно зможемо описати еволюцію системи, що вивчається. Інша інтерпретація явища гістерезису – просто існування декількох станів рівноваги, коли невидимі впливи переміщують економіку з одного стану рівноваги до іншого.

Активні програми на ринку праці (АПРП) можна впорядкувати від найбільш пасивних (програми громадських робіт, виділення коштів на створення робочих місць, субсидії до заробітної плати) до активних (перепідготовка в центрах перепідготовки, вручення робочих ваучерів випускникам школи і робітникам, що втратили роботу, субсидії для переїзду в інший регіон тощо). В рамках базової моделі АПРП можуть розглядатися заходи (обсяг коштів необхідних на підтримку вакантних робочих місць), що зменшують плинність шляхом субсидування створення робочих місць або безпосередньо створюють робочі місця в громадському секторі або заходи, які впливають безпосередньо на процес працевлаштування. Подібні заходи включають підвищення ефективності послуг служб зайнятості та ринку праці в цілому, а також посилення вимог щодо пошуку робочого місця при зарахуванні на отримання виплат.

Активні програми на ринку праці (АПРП) можуть також впливати на пропозицію праці. Це дозволяє знизити пропозицію праці групами, які мають малий шанс бути прийнятими на роботу або перерозподілити можливості бути зайнятими від однієї групи до іншої, впливаючи на прийняття рішення про пропозицію праці цими групами (наприклад, молоддю або низькокваліфікованими працівниками). Один з видів активної політики, який поки отримав відносно мало уваги в Східній Європі, є раннє відправлення на пенсію. У Східній Німеччині, наприклад, раннє відправлення на пенсію було ключовим заходом АПРП і більше 800 тис. працівників старшого покоління було виведено з лав робочої сили. Це звільнило простір для випускників шкіл та іншої молоді, що стоїть на початку вікової драбини, дозволило акумулювати людський капітал в процесі роботи. Просте порівняння доходів, що були одержані, і витрат від раннього відправлення на пенсію показує, що воно дійсно збільшує наведену вартість ВВП, особливо, якщо людський капітал працівників старшого покоління являє собою різноманітні «залишки».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Інститути та їх вплив на структурні зрушення на ринку праці помітно різняться серед країн по ряду істотних ознак: значенню формальних трудових угод у порівнянні з неформальними; ступеню поширеності колективних переговорів про заробітну плату за участю профспілок і фірм; ступеню централізації переговорів; за часом укладення угод по заробітній платі, включаючи їх терміни і ступінь синхронізації; ролі держави на цих переговорах; застосування принципу індексації заробітної плати тощо.

Активні програми на ринку праці трансформаційної економіки України для того щоб виявитися ефективними мають бути: 1) дійсно активними, що створюють нові робочі місця, а не субсидують безробіття або існуючі неефективні підприємства; 2) децентралізовані – для того, щоб враховувати потреби регіонів і спільнот, що особливо важливо щодо громадських робіт і перепідготовки безробітних; 3) індивідуально спрямованими, які підвищують мобільність безробітних.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Капелюшников Р. Производительность и оплата труда: немного простой арифметики // Экономические науки. – 2014. – №3. – С. 36–61.

2. Юрчик І. Б. Аналіз інституційного забезпечення національного ринку праці. // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – №3-4. – С. 101–106.
3. Федунчик Л.Г. Ринок праці в Україні: проблеми та напрями їх вирішення // Ринок праці та зайнятість населення. – 2016. – №2. – С. 31–34.
4. Панюк Т. Аналіз сучасного стану ринку праці України // Економічний аналіз. – 2013. – Вип. 12. – Ч. 1. – С. 243–246.
5. Barro, R. 1988 “The Persistence of Unemployment” American Economic Review 78:32–37.

Наталія Обідник
(Ладизин, Україна)

ВПЛИВ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ НА НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

Через фінансову кризу в Україні, відбувається міграція людського капіталу. Для її подолання слід прийняти ряд реформ, які виведуть країну з економічної кризи та зменшать міграцію населення нашої країни.

Ключові слова: міграція, людський капітал, конкуренція, інфраструктура, зайнятість.

Due to the financial crisis in Ukraine, migration of human capital is taking place. To overcome it, it is necessary to adopt a series of reforms that will lead the country out of the economic crisis and reduce the migration of population of our country.

Key words: migration, human capital, competition, infrastructure, employment.

Постановка проблеми. Так, як ми живемо в епоху глобалізації, то знання є рушійною силою економіки країни. Однак проблемою науково-технічного та економічного розвитку є відтік людського капіталу, який пов'язаний з низьким рівнем доходів громадян, спадом виробництва та рівня зайнятості, невідповідністю рівня споживчих цін, зростання корупції, занепаду науки, інфраструктури, тощо. Врегулювання цих проблем можливе лише за рахунок проведення в державі реформ, які підвищать розвиток малого та середнього бізнесу, інтересу до науки і працевлаштування в рідній країні.

Мета статті полягає у дослідженні динаміки статистичних даних міграції населення та впливу на розвиток України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до звіту департаменту з економічних і соціальних питань секретаріату (DESA) Організації Об'єднаних Націй «Перспективи світового народонаселення» (2017 рік). Україна потрапила до ТОП-5 країн із найбільш стрімкими темпами скорочення населення, і, за її оцінками до 2050 року населення України може скоротитись на 18% до 36,4 млн. осіб, а до 2100 року – на 57% до 28,2 млн. осіб [5, с 1].

Зниження чисельності населення можемо побачити в публічній інформації, яку нам надає Державна служба статистики України (табл. 1)

Таблиця 1

Постійне населення України за останні 5 років станом на 1 листопада 2017 року осіб

2013	45 553 047
2014	45 426 249
2015	42 929 298
2016	42 760 516
2017	42 584 542

Із наведеної таблиці бачимо, що за останні 5 років чисельність населення зменшилась на 2 698 505 осіб, але за останні 3 роки в таблиці не враховано тимчасово окуповані території. Крім того, останній перепис населення проводився у 2001 році і тоді ж українців нарахували приблизно 48,5 мільйона, якщо знову провести перепис, то дані можуть ще більше відрізнятись.

Важливим фактором зменшення кількості населення є міграція за кордон, яка пов'язана з працевлаштуванням та освітою.

Так, відповідно до даних Департаменту консульської служби МЗС України «Загальна кількість виданих віз громадянам України склала 1,36 млн., що на 14,7% більше, ніж 2015 року. 2016 року частка оформлених українцям багаторазових віз досягла 59,9%. Нідерланди видають 82% багаторазових віз, Литва – майже 80%, Словаччина та Польща – понад 70%, Естонія, Португалія, Угорщина, Швеція і Швейцарія більше 60%» [3, с. 1].

Зростає вплив наукових кадрів за кордон. Серед емігрантів-заробітчан висококваліфіковані фахівці становлять майже 16 відсотків. Причому втрачаємо саме кращих, обдарованіших, перспективніших науковців. І все вказує на те, що найближчими роками ця міграція не вщухне [2, с. 1].

На сьогоднішній день більшість населення планети старіє, тому країни Європи з радістю приймають наших заробітчан та молоді, яка хоче здобути освіту.

Намір повернутися на Батьківщину мають 60% українських заробітчан. Тривожним фактом є те, що кількість українців, які вирішили не повертатися додому, майже вдвічі вища серед людей віком 18-29 років (таких 30%), порівняно з людьми 45-65 років (16%). [7, с. 1].

Міжнародна міграція сьогодні – це "стійкий" економічний феномен. Країни з високим рівнем доходів та життя завжди будуть нетто-імпортерами робочої сили з менш розвинутих країн. Тому українському малому та середньому бізнесу та й великим підприємствам, у довгостроковій перспективі об'єктивно доведеться конкурувати за українські робочі руки з іноземними працедавцями [1, с. 1].

Позитивною стороною міграції є те, що частина громадян в яких залишилися сім'ї, які є патріотами своєї країни здійснюють грошові перекази на територію України, вкладають кошти в економіку нашої держави, поширюють європейські цінності та набутий досвід і знання.

Висновки. Підсумовуючи вище наведене, хочеться відзначити, що в зв'язку з економічною кризою в нашій країні, бойовими діями на сході, не можливо зупинити потік мігрантів.

Для покращення цієї ситуації, варто було б подолати масштаби бідності, сприяти розвитку малого та середнього бізнесу, відбудувати інфраструктуру, освіту, охорону здоров'я, підвищити рівень зайнятості, соціальні стандарти, що дасть можливість зменшити міграцію людського капіталу нашої країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бураковський І. 10 реалій для бізнесу та влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [burakovsky\[at\]ier.kiev.ua](mailto:burakovsky[at]ier.kiev.ua)
2. Еволюція чи деградація? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pravda.com.ua
3. Кількість віз для українців у 2016 році збільшили 14 країн-членів ЄС – МЗС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://hromadske.ua](http://hromadske.ua)
4. Міграція в Україні: факти і цифри [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iom.org.ua/sites>
5. Населення України до 2050 року може скоротитися до 36,4 млн. осіб – ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://glavcom.ua/news/naselennya](http://glavcom.ua/news/naselennya)
6. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua
7. Україну після революції покинуло ще три мільйони людей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/main>

ВАЛЮТНО-КУРСОВА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ

Досліджуються проблеми реалізації валютно-курсової політики в Україні. Аналізується її вплив на конкурентоспроможність економіки України.

Ключові слова: валюта, валютна політика, валютний курс, валютне котирування, валютне регулювання.

Problems of realization of the currency and exchange policy in Ukraine are researched. Its impact on the competitiveness of the Ukrainian economy is analyzed.

Key words: currency, currency policy, exchange rate, currency quotation, currency regulation.

Метою розробки та реалізації валютної політики є підтримка макроекономічної рівноваги в країні, забезпечення стійкого економічного зростання, підтримка цінової стабільності, рівноваги платіжного балансу держави [2].

Валютна політика – сукупність економічних, правових та організаційних заходів, що здійснюються центральним банком та іншими органами державного регулювання щодо діючих у державі валютних взаємовідносин між суб'єктами господарювання, домашніми господарствами та органами державного управління.

Основними формами реалізації валютної політики є:

- валютне регулювання;
- валютний контроль;
- валютний режим;
- дисконтна валютна політика;
- девізна валютна політика.

Вітчизняна система валютного регулювання характеризується надмірною зарегульованістю, складністю та необґрунтованою бюрократизацією[1].

Діючі протягом тривалого часу (більше 20 років) дозволяють систему на проведення валютних операцій та механізм застосування заходів відповідальності за порушення валютного законодавства включає понад 100 регуляторних нормативно-правових актів:

- Декрет КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»;
- Закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність», «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», «Про Національний банк України», «Про банки та банківську діяльність», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про режим іноземного інвестування» та ін.;

- нормативні акти Національного банку України.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС від 27.06.2014р. передбачає зобов'язання сторін забезпечити:

- вільний рух капіталу, пов'язаного з надходженням прямих інвестицій;
- вільний рух капіталу, пов'язаний з наданням кредитів, які стосуються торговельних операцій, або з наданням послуг;
- вільний рух капіталу, пов'язаний з портфельними інвестиціями і фінансовими позиками та кредитами;
- зняття обмежень щодо руху капіталу між громадянами.

Все це вимагає внесення змін до вітчизняного валютного законодавства, спрямованих на[1]:

- забезпечення прозорості, спрощеності та зрозумілості валютного регулювання;
- виведення обмежень та регуляцій на підзаконний рівень – можливість для НБУ оперативно застосовувати інструментарій відповідно до стану платіжного балансу та кон'юнктури ринку;

– чіткий розподіл повноважень центральних органів влади в законодавстві України;
 – усунення невідповідності (протиріч) в законодавстві;
 – відповідність норм законодавства сучасним реаліям;
 – скасування антикризових адміністративних валютних обмежень (строк розрахунків за операціями з експорту/імпорту, ідентифікація при купівлі валюти, обов'язковий продаж частини валютної виручки на міжбанківському валютному ринку, строк резервування коштів для купівлі валюти клієнтам, заборона на репатріацію дивідендів).

Нинішню валютно-курсову політику в Україні можна охарактеризувати як політику плаваючого (гнучкого) обмінного валютного курсу, перехід до якої відбувся з 2014 року. До того періоду в Україні проводилась фактично політика регульованого обмінного курсу, суть якої зводилась до утримання курсу гривні до іноземних валют (в основному щодо долара США) в межах дуже вузького коридору, що призвело до суттєвого скорочення офіційних золотовалютних резервів держави.

Разом з тим продовжуються дискусії, щодо реальності курсу гривні щодо іноземних валют. На думку багатьох фахівців, яка базується на використанні паритету купівельної спроможності валют, гривня є недооціненою.

Індикатором зміни цінової конкурентоспроможності вітчизняних товарів по відношенню до продукції, що виробляється в країнах-основних торговельних партнерах України є індекс реального ефективного обмінного курсу гривні [3],[4]. Його економічний зміст полягає у відображенні зміни обмінного курсу, відкоригованого на рівень інфляції в Україні та в країнах-торговельних партнерах. Відповідно зростання РЕОК вказує на те, що конкурентоспроможність вітчизняних товарів на світових ринках та на внутрішньому відносно закордонних аналогів знижується. При зниженні РЕОК відбувається зростання конкурентоспроможності вітчизняних товарів внаслідок порівняно менших темпів інфляції або номінальної девальвації національної валюти.

Основу методології розрахунку ефективних обмінних курсів (номінального та реального) становлять методології Банку міжнародних розрахунків, Європейського центрального банку та Міжнародного валютного фонду.

Для розрахунків використовується міжбанківський обмінний курс гривні до долара США, та відповідні обмінні курси до інших валют. Показником для вимірювання рівня інфляції виступає індекс споживчих цін (ІСЦ).

Для розрахунку ефективних обмінних курсів (номінального та реального) використовуються вагові коефіцієнти, які відображають середню за останні три роки питому вагу країн – основних торговельних партнерів України в її загальному зовнішньому товарообороті (табл. 1). Це дозволяє враховувати поточні зрушення у географічному спрямуванні товарних потоків України.

Таблиця 1

Країни світу – основні торговельні партнери України за географічними напрямками[4]

Країни СНД	Країни Європи		Країни Азії	Країни Америки	Країни Африки
Азербайджан	Австрія	Німеччина	Грузія	США	Єгипет
Білорусь	Бельгія	Польща	Індія		
Казахстан	Болгарія	Португалія	Китай		
Молдова	Великобританія	Румунія	Республіка		
Російська	Греція	Словацька	Корея		
Федерація	Данія	Республіка	Туреччина		
	Естонія	Словенія	Японія		
	Ірландія	Угорщина			
	Іспанія	Фінляндія			

При розрахунку РЕОК гривні використовується зворотне котирування – номінальний курс гривні представлено в одиницях іноземної валюти.

Аналіз динаміки індекса РЕОК з 1999 року вказує на те, що найвище його значення спостерігалось всередині 2008 року, коли його значення перевищувало 1,2, а найнижче значення було на початку 2015 року, коли воно становило 0,54. Звідси випливає, що найкращі умови для конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світовому ринку існували в 2015 році, коли гривня знецінилась до 24 гривень за долар і спостерігалась суттєва інфляція, а найгірші – до середини 2008 року, коли гривня укріпилась до 3,85 гривень за американський долар за низьких темпів інфляції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Боришкевич О. Вплив валютного регулювання на економічний розвиток України / О. Боришкевич // Ринок цінних паперів України. – 2016. – №12. – С. 63-72.
2. Козак Ю. Г. Міжнародні економічні відносини: Навч. посібник / [Ю.Г.Козак, М.А.Заєць, Т.Спорець, [та ін.] ; за заг. ред. Ю. Г. Козака – Одеса- «ТОВ ПЛУТОН», 2016. – 352 с.
3. Савельєв Є. Валютно-курсова політика України: сучасні тенденції та вибір валютного курсу / Є. Савельєв, В. Куриляк // Журнал європейської економіки. – 2016. – Т. 15 (№4). – С. 424-444.
4. Основні положення методики розрахунку індексів реального ефективного обмінного курсу (РЕОК) та номінального ефективного обмінного курсу (НЕОК) гривні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=15141238>

УДК 3305

*Дильсабо Рустамова
(Андижан, Узбекистан)*

ТАЪЛИМ-ТАРАҚҚИЁТ ҒАРОВИ

Мақолада Ўзбекистонда олий таълим тизимини ўрни ва олий ўқув юртларининг молиявий маблағларининг шаклланиши ва бюджетдан ташқари манбалар ҳисобидан молиялаштиришини тартибга солишининг янги талаблари ва муаммолари ўрганилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: олий таълим ислохотлари, таълимга инвестиция қилиши, олий таълим сифати.

The article examines the new requirements and trends in the role of higher education in Uzbekistan and the formation of financial resources of higher education institutions and the financing of off-budget resources.

Key words and concepts: higher education reform, investment in education, quality of higher education.

Тараққиётнинг янги босқичига дадил қадам ташлаб бораётган мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ислохотлар туфайли юртдошларимиз онгида янгича дунёқараш шаклланиб, бугун шиддат билан рўй бераётган ўзгаришлар замирида, аввало, инсон манфаатлари кўзлангани боис халқимиз қалбидан чуқур жой олмоқда. Биргина таълим тизимини олайлик. Бугун таълим инсон учун янги технологияларни ҳаётга татбиқ этишининг муҳим омилларидан бирига айланди. Айниқса, жаҳон иқтисодиётига интеграциялашиб бораётган Ўзбекистон учун меҳнат бозори талабларига тез мослаша оладиган олий таълим тизимини ривожлантириб бориш долзарб масала ҳисобланади.

Таълим - бу инсоний капиталнинг ва пировард натижада мамлакатнинг ривожланиши даражасига таъсир кўрсатувчи омилдир. Шу сабаб, таълим тизимининг аҳволи, унинг мамлакатни иқтисодий ва ижтимоий ривожлантириш вазифаларига мувофиқлиги

Ўзбекистонда давлат сиёсатининг устувор йўналишлари қаторига киритилган. Республикамизда қабул қилинган Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури бунинг ёрқин исботидир. “Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури” “Таълим тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қоидаларига мувофиқ ҳолда тайёрланган бўлиб, миллий тажрибанинг таҳлили ва таълим тизимидаги жаҳон миқёсидаги ютуқлар асосида тайёрланган ҳамда юксак умумий ва касб-хунар маданиятига, ижодий ва ижтимоий фаолликка, ижтимоий-сиёсий ҳаётда мустақил равишда мўлжалли тўғри ола билиш маҳоратига эга бўлган, истиқбол вазифаларини илгари суриш ва ҳал этишга қодир кадрларнинг янги авлодини шакллантиришга йўналтирилгандир.

Шу ўринда биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг куйидаги фикрларини таъкидлаш ўринлидир: “Айниқса ўсиб келаётган ёш авлод тақдирига ҳеч ким бефарқ қарай олмайди. Бунда олий ўқув юр்தларининг аҳамияти каттадир. Ёшларни қай усулда ўқитиш, уларни тарбиялаш, мустақил мамлакатнинг етук мутахассислари бўлишига қайғуриш ҳар биримизнинг муқаддас бурчимиздир. Бунда олий ва ўрта махсус таълим тизими савиясини жаҳон андозалари даражасига етказиш, халқ хўжалигида мутахассисликларга бўлган талаб ва эҳтиёжларни илмий таҳлил асосида аниқлаш, хорижий мамлакатлар тажрибасидан оқилона фойдаланиш шу куннинг долзарб вазифаларидандир”⁶

Давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзияев Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили” дастуридан ёшларимизни соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш масаласи алоҳида ўрин эгаллаши табиийдир... Биз таълим ва тарбия тизимининг барча бўғинлари фаолиятини бугунги замон талаблари асосида такомиллаштиришни ўзимизнинг биринчи даражали вазифамиз деб биламиз”⁷ дея таъкидлаган эди. Муҳтарам Президентимизнинг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармонида ҳам ижтимоий соҳа, хусусан, таълим ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш, таълим тизимининг узлуксизлигини янада такомиллаштириш мақсадида сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мос юқори малакали кадрлар тайёрлаш сиёсатини давом эттириш энг муҳим вазифалардан этиб белгиланган. Мазкур вазифаларнинг ижроси бугун олий таълим тизимида ҳам маълум бир ўзгаришлар амалга оширилишини тақозо қилаётгани сабаб Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорининг қабул қилинганлиги алоҳида аҳамият касб этади.

Қарор билан олий таълим тизимини 2017-2021 йилларга мўлжалланган комплекс ривожлантириш дастурини амалга ошириш учун йўналтириладиган молиявий маблағлар 1,7 триллион сўмдан зиёд бўлиб, улардан 1,2 триллион сўми ўқув-лаборатория бинолари, спорт заллари ва талабалар турар-жойларини реконструкция қилиш ва капитал таъмирлашга, 500 миллиард сўмдан ортиқ маблағ эса ўқув-лаборатория ускуналари, мебель ва инвентарь билан таъминлаш, умумий тартибда фойдаланишга мўлжалланган, барча таълим муассасаларига хизмат кўрсатадиган лаборатория комплексларини ташкил этиш ҳамда ахборот-коммуникация технологияларини ривожлантиришга сарфланишини мазкур соҳага нечоғлик юксак эътибор қаратилаётганидан далолат беради.

Республика Президентининг мазкур қарори асосида мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган айрим олий таълим муассасалари ихтисослашувининг ўзгартирилгани ҳам замон талаби ва меҳнат бозоридаги ҳолатдан келиб чиққан ҳолда рақобатбардош

⁶ Каримов И.А. 2012 йил Ватанимиз тараққиётини янги босқичга кўтарадиган йил бўлади: 2011 йилнинг асосий яқунлари ва 2012 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, №14 (5434) 20 январь 2012 йил.

⁷ Ш.М.Мирзияев Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Халқ сўзи газетаси

мутахассислар тайёрлашга хизмат қилади. Қолаверса, ҳар бир олий таълим муассасаси томонидан хориждаги етакчи турдош илмий-таълим муассасалари билан истиқболли ҳамкорлик алоқаларини яқиндан йўлга қўйиш, ўқув жараёнига халқаро таълим стандартларига асосланган энг замонавий педагогик технологиялар, таълим дастурлари ва ўқув-методик материалларни кенг жорий этиш, илмий-педагогик фаолиятга юқори малакали чет эл ўқитувчилари ва олимларини жалб этиш, педагог ва илмий ходимларнинг стажировкадан ўтишини йўлга қўйилиши, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёш педагог ва илмий ходимлар малакасини ошириш бўйича “Истеъдод” фонди томонидан олий таълим муассасалари битирувчиларини PhD дастури ва хорижий магистратура дастурлари асосида ўқитишнинг ташкил этилиши ўсиб келаётган ёш авлодни АҚШ, Буюк Британия, Франция, Италия, Нидерландия, Россия, Япония, Жанубий Корея, Хитой ва шу каби бошқа давлатларнинг етакчи илмий-таълим муассасаларида таҳсил олиши ва улар билан ҳамкорлик алоқаларининг ўрнатилишига замин ҳозирлайди.

Шуни таъкидлаш жоизки, таълим ва ўқитиш сифати устидан самарали давлат назоратини ўрнатиш мақсадида янги ваколатли давлат органининг таъсис этилиши Ўзбекистон олий таълим муассасаларининг ҳам келгусида бир қатор обрўли нашрлар тарафидан ҳар йили чоп этиб бориладиган дунёнинг энг нуфузли олийгоҳлари қаторида бўлишига мустаҳкам пойдевор яратилишига асос бўлиб хизмат қилади.

Эндиликда таълим соҳасида фаолият юритаётган мутахассислар ва таълим соҳасини мувофиқлаштириб турувчи органлар таълим тизимига ажратилаётган давлат маблағларининг янада самарали бўлишини таъминлаш учун тавсиявий хусусиятга эга бўлган қуйидаги чора-тадбирларни амалга оширсалар мақсадга мувофиқ бўлар эди. Хусусан:

- умумий ўрта мактабларда ҳунармандчилик, каштачилик, тикувчилик ва косибчилик йўналишлари бўйича ўқув-амалий тўғараклар сонини ошириш лозим. Бунинг ижобий ҳал этилиши мамлакатимизда касаначилик соҳасининг ҳам жадал ривожланишига замин яратади ва ёрдам беради;

- мамлакатларнинг турдош олий ўқув юртлари билан ҳамкорликда илмий-амалий анжуманларни кўпроқ ташкил этиш, узоқ муддатга мўлжалланган ҳамкорлик меморандумларини имзолаш. Бунинг натижасида хорижий мамлакатлар янги педтехнологиялари ва бошқарувнинг замонавий усуллари кам ҳаражат ҳисобига ўзлаштириш имкониятига эга бўлинади.

Республикада амалга оширилаётган иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий ислохотлар олий таълим тизимида ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг самарали йўллари ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш заруриятини белгилаб беради.

Жамиятнинг бозор иқтисодиётига ўтиши олий таълим соҳасида молиявий-иқтисодий механизм ташкил қилинишининг янги моделини қабул қилиш ва мустаҳкамлашни талаб қилди. Мазкур моделни ташкил қилувчи тамойиллар қуйидагилардир: таълим муассасаларининг хўжалик молиявий мустақиллигини кенгайтириш; молиялаштиришнинг кўп тармоқлиги ва кўп қатламлилиги; бюджетдан ташқари нодавлат мулк олдида давлат мулки устуворлигини тан олиш асосида мулк ва хўжалик муносабатлари тизимининг хилма-хиллиги; ОТМлар ривожланишига ўз табиатида кўра нотижорат тузилмалар мақомини бериш, бунда тижорат ва нотижорат фаолият бир-бирини тўлдириши тамойили ва тижорат фаолияти даромадини нотижорат хўжаликка, яъни бундай фаолиятдан олинган даромадлар таълим муассасаларига қайта сармояланиши тамойилига асосланиш.

Олий таълим муассасаларининг бюджетдан ташқари таълимга қайта сармояланаётган маблағларини фаол ишлатиш мақсадга мувофиқдир, бунда эътиборни экстенсив (биноларни ижарага бериш, таълим хизматлари учун тўлов) ва интенсив (инновацион фаолиятдан, интеллектуал мулк ҳуқуқларини сотишдан, халқаро лойиҳалар, мамлакатимизнинг грант танловларида иштирок этишини кенгайтириш орқали даромадларни ошириш) омилларга қаратиш лозим. Олий таълим ходимларининг мотивация тизимини фаоллаштириш,

ОТМнинг мустақил фаолияти натижасида олинган ёки ҳомийлик, мерос натижасида олинган мулкни аниқ қонуний расмийлаштириш тизимини тартибга солиш лозим.

Бу эса таълим муассасалари жамоасининг муайян ижтимоий масалаларини амалга ошириш учун ресурс имкониятларини кенгайтиради. Улар қаторига ойлик маош ва стипендия, тиббий ва уй-жой таъминлови, фаол дам олиш ва соғлом турмуш тарзи учун шароитларни яратиш, экологик муаммолар киради.

Европа Иттифоқи мамлакатларида олий таълим тизимида талабаларга стипендия бериш тартиби ва умумий талабалар сонининг нисбатан стипендия билан таъминланиши турлича, жумладан, Польша Республикасида талабаларнинг асосий қисми стипендиясиз таҳсил олишади.

Шу ўринда таъкидлаб ўтиш жоизки, Ўзбекистонда олий ўқув юртлари талабалари «Таълим тўғрисида»ги қонуннинг 20-моддасига мувофиқ, стипендия билан таъминланадилар. Бунда ўқув юртларида таълим олувчиларни ижтимоий ҳимоялаш ва ўқув фаолиятини рағбатлантиришга имкон яратилади. Аммо масалага бошқача ёндашилса, тўлов-контракт асосида таълим олиш имконини ошириш ва талабалар ўз билими устида ишлаш муҳитини янада такомиллаштириш мақсадида стипендиясиз таълим шаклининг жорий этилишига алоҳида эътибор қаратиш ўринлидир.

Таълимни тўлов-контракт асосида ташкил қилишнинг белгилаб қўйилган механизмлари ва тартиблари олий ўқув юртларининг бюджетдан ташқари маблағлардан фойдаланиш имкониятларини чеклайди. Олий ўқув юртларида ўқиш учун тўлов миқдори Молия вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги ва бошқа манфаатдор томонлар билан келишган ҳолда Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади. Натижада таълим сифати, мавжуд кадрлар потенциали, моддий-техник базаси қандайлигидан қатъи назар, барча олий ўқув юртларида бир мутахассислик бўйича бир хил тўлов миқдори белгиланади. Масалан, пойтахтдаги олий ўқув юртларидаги бакалавриат йўналишидаги (педагогик йўналиш) тўлов-контракт асосида ўқиш ҳақи вилоятларда жойлашган олий ўқув юртларидаги ўхшаш мутахассислик бўйича (педагогик йўналиш) тўлов-контракт асосида ўқиш ҳақи билан бир хил белгилангани билан ўқув юртлари имкониятлари, таълим хизматлари даражаси, талабалар учун яратилган шарт-шароитлар турлича.

Олий таълим тизимини кенг даражада молиялаштиришни тартибга солиш билан унинг янги талаблар ва муаммоларга мос тарзда жавоб бера олишига йўл очилади.

Олий ўқув юртларини молиялаштириш манбаларини янада кенгайтириш ва мавжуд маблағлардан самарали фойдаланишга эришиш билан боғлиқ таклифларнинг асосий концептуал йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- олий таълим ходимларини мотивация тизимини фаоллаштириш. Бу эса кадрларнинг илмий потенциал даражасини сезиларли даражада ошириш имконини беради;
- тўлов-контракт асосида таълим олиш имконини ошириш. Бу эса нобюджет маблағларининг катта қисмини ташкил этган манба миқдорини кўпайтиради ва молиявий ресурслар имкониятлари даражасини оширади;
- таълим сифати, мавжуд кадрлар потенциали, моддий-техник базаси қандайлигига қараб олий ўқув юртларида бир хилдаги мутахассислик бўйича муассасанинг ҳолатига мос равишда тўлов миқдорини белгилаш (масалан, пойтахтда олий ўқув юртларидаги бакалавриат йўналишидаги тўлов-контракт асосида ўқиш ҳақи вилоятларда жойлашган олий ўқув юртларидаги ўхшаш мутахассислик бўйича тўлов-контракт асосида ўқиш ҳақи билан бир хил, аммо ўқув юртлари имкониятлари, таълим хизматлари даражаси, талабалар учун яратилган шарт-шароитлар турлича). Бу ҳолат келгусида имкониятларни яхшилашга туртки бўлади, натижада олий таълим муассасалари рейтингини белгилайди ва рақобатбардошлик даражасига фаол таъсир этади.

Дарҳақиқат, таълим соҳасини янада ривожлантириш учун яна бир қатор чоратadbирларни амалга ошириш керак. Республикамизда умумтаълим мактаблари ва касб-хунар

таълимини ривожлантириш ва битирувчиларни ишга жойлаштириш даражасини янада юқори кўрсаткичларга кўтариш учун қуйидаги тақалифларни ўринли деб ҳисоблаймиз:

- бюджет маблағлари чекланган ва таълимга талаб ортиб бораётган ҳозирги шароитда давлат таълим муассасалари билан бир қаторда нодавлат таълим секторининг ҳам иш олиб бориши рақобатнинг ривожланишига кўмаклашади. Рақобатни ривожлантириш мақсадида барча таълим тизимида давлат ва нодавлат муассасаларини яратиш мақсадга мувофиқдир;

- умумтаълим тизимида тибий фанларни ривожлантириш ва янги технологияларни жорий этиш мақсадида, айнан биология, кимё, физика ва математика фанларини чуқурлаштириб ўргатиладиган ихтисослашган мактаблар тизимини янада такомиллаштириш лозим;

- барча таълим тизимидаги педагогларнинг малакасини оширишга янада чуқурроқ аҳамият қаратиш, чет тилларини ўрлаштиришни юқори даражага кўтариш мақсадида хорижий мутахассисларни жалб этиш, педагоглар ўртасида чет мамлакатлари билан стажёрлар алмаштириш тизимини янада кучайтириш мақсадга мувофиқ.

Ҳар йили 350 нафардан ортиқ хорижлик юқори малакали хорижий олимлар, ўқитувчи ва мутахассисларни мамлакатимиз олий таълим муассасалари ва қайта тайёрлаш ҳамда малака ошириш марказлари ўқув жараёнларига кенг жалб этилиши улар билан нафақат тажриба алмашиш, балки ҳамкорликда янги авлод ўқув қўлланмаларини яратиш ва уларни олий таълим тизимида кенг татбиқ этиш, олий таълим муассасаларини замонавий ўқув-методик ва илмий адабиётлар билан таъминлаш, жумладан, энг янги хорижий адабиётларни сотиб олиш ва таржима қилиш негизида ахборот-ресурс марказлари фондларини мунтазам янгилаб боришга имконият яратади.

Албатта, бу борадаги вазифаларни амалга ошириш учун катта маблағ сарфланиши белгиланган бўлиб, ҳеч шубҳасиз, бугун таълим-тарбия ва илм-фан соҳасига сарфланаётган маблағлар мамлакатимиз келажагининг эгаси бўлган ёш авлодни, юксак интеллектуал салоҳиятли жамиятни шакллантириш йўлида мустаҳкам пойдевор яратади ва таълим тизимининг сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилишига, келажак авлоднинг истиқболига хизмат қилиши шубҳасиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисидаги” қонуни. Олий таълим меъёрий ҳужжатлари тўплами. – Тошкент: Шарқ, 2001. – Т.1. – Б. 3-8.

2. Ўзбекистон Республикасининг «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» Олий таълим меъёрий ҳужжатлари тўплами. – Тошкент: Шарқ, 2001. – Т.1. – Б.9-23.

3. Ўзбекистон ўқитувчи ва мураббийларига // Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг “1 октябрь – Ўқитувчи ва мураббийлар куни” умумхалқ байрами муносабати билан Ўзбекистон ўқитувчи ва мураббийларига йўллаган байрам табриги. 2013 й. 30 сентябрь. Манба: <http://uza.uz/politics/zbekiston-itungchi-vamurabbiilariga-30.09.2013-28780>.

4. Ш.М.Мирзияев Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Халқ сўзи газетаси, 2017 йил 10 декабрь.

5. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади // Туркистон. – Тошкент, №7. 2011. – 22 январь.

6. И.А.Каримов “2013 йилда республикада ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилги иқтисодий дастурининг энг муҳим устувор вазифалари бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегияси изчил давом эттириш йили бўлади” мавзусидаги маърузаси. Тошкент оқшоми газетасининг 2014 йил 20 январдаги 13-сони, 2-бет.

7. Гулямов С.С. Образование в Узбекистане, день сегодняшний – М.: 2001. – 120 с.
8. Перегудов Л. В., Саидов М.Х. Олий таълим менежменти ва иқтисодиёти. – Т.: Молия, 2002. – 192 б.
9. Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш. –Т. 20. –Тошкент: Ўзбекистон, 2012. – 180-182 б.
10. Каримов И.А. Бош мақсадимиз кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш // Халқ сўзи, 2013 йил 19 январь.
11. Матқурбонов Қ. Кадрлар тайёрлаш миллий модели дунё тажрибаси ва миллий хусусиятларимизни ўзида мужассам этган ўзига хос ноёб ҳодиса // Маърифат, 2013 йил 6 феврал, №11 (8556).
12. Бурҳонов У. Ўз бизнесига эга ёшлар юртимизнинг истиқболдаги тараққиётига муносиб ҳисса қўшади // Маърифат, 2012 йил 7 ноябрь.

УДК 33.05

Сайёра Рустамова
(Ўзбекистон, Андижан)

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ҲОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШ ҲОЛАТИ

Ушбу мақолада мамлакатимиздаги инвестицион муҳит, инвестицияларни жалб этиш бўйича имкониятларимиз ёритилган. Бундан ташқари чет эл инвесторларига бериладиган имтиёзлар турлари, мамлакатимизда ҳозирги инвестицион аҳволи баён этилган бўлиб, таклифлар келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: инвестиция, чет эл инвестицияси, инвестор, инвестицион лойиҳа, тадбиркорлик, шарт-шароитлар.

This article describes our investment climate, investment opportunities in Uzbekistan. In addition, some types of benefits offered to foreign investors are presented in our country with a few suggestions on current investment climate.

Key words: investment, foreign investment, investor, investment project, entrepreneurship, condition.

Мамлакатимиз мустақилликка эришган дастлабки йиллариданоқ тадбиркорликка катта аҳамият берилиб борилмоқда. Тадбиркорликни ривожлантириш учун барча ҳуқуқий, ижтимоий, иқтисодий шарт шароитлар мавжуд. Республикамизда 2011 йилни “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик” йили деб аталалиши, жорий 2018 йилни “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб қувватлаш” йили деб аталиши йил дастурлари доирасида тадбиркорликни ривожлантириш учун қатор лойиҳалар амалга ошишига туртки бўлмоқда. 2017 йил 30 ноябрдаги 3416-сонли Президентнинг “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисидаги” қарори юртимизда инвестициялар олиб кирилишига сабаб бўлувчи ғояларни ҳар томондан қўллаб қувватлайди. Шу ўринда чет эл инвестициялари тўғрисида назарий ҳамда Республикамизда юз бераётган ислохотлар билан ўртоқлашсак.

Чет эл инвесторлари асосан, даромад (фойда) олиш мақсадида тадбиркорлик фаолияти ва қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа турдаги фаолият объектларига қўшадиган барча турдаги моддий ва номоддий бойликлар ва уларга доир ҳуқуқлар, шу жумладан,

интеллектуал мулкка доир ҳуқуқлар, чет эл инвестицияларидан олинган ҳар қандай даромад Ўзбекистон Республикаси ҳудудида чет эл инвестициялари деб эътироф этилади. [1]

Ўзбекистонда хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва тартибга солишда Ўзбекистон Республикасининг "Чет эл инвестициялари тўғрисида", "Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида", "Инвестиция фаолияти тўғрисида", "Ҳориждан маблағ жалб қилиш тўғрисида"ги Қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатлари унинг ҳуқуқий асоси бўлиб хизмат қилади.

"Чет эл инвестициялари тўғрисида"ги Қонунга кўра Ўзбекистон Республикасида чет эллик инвесторлар қуйидагилар бўлиши мумкин:

1. Чет эл давлатлари, чет эл давлатларининг маъмурий ёки ҳудудий органлари;
2. Давлатлараро битимлар ёки бошқа шартномаларга мувофиқ ташкил топган ёки халқаро оммавий ҳуқуқ субъектлари бўлган халқаро ташкилотлар;
3. Чет эл давлатларининг қонун ҳужжатларига мувофиқ ташкил топган ва фаолият кўрсатиб келаётган юридик шахслар, бошқа ҳар қандай ширкатлар, ташкилотлар;
4. Чет эл давлати фуқаролари бўлмиш жисмоний шахслар, фуқаролиги бўлмаган шахслар ва чет элларда доимий яшайдиган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари.

Ўзбекистон Республикаси ўз тузилмавий инвестиция сиёсатини олиб бормокда. Тузилмавий инвестиция сиёсати ҳудудлар, тармоқлар ва корхона инвестиция сиёсатларидан таркиб топиб, улар ўзаро боғлиқдир. Ҳудудлар инвестиция сиёсати инвестицияни сарфлашда аҳоли, ҳудуд ва инвестор манфаатларини ҳисобга олган ҳолда самарали ишлатишга имкон берувчи ҳудудда олиб бориладиган чора-тадбирлар мажмуи. Тармоқ инвестиция сиёсати эса бу мамлакат иқтисодиётининг ривожланишини таъминловчи тармоқлар, саноат маҳсулотларини экспорт қилиш, импорт ўрнини босувчи ишлаб чиқаришни ривожлантириш, илмий-техника тараққиётини инвестиция йўли билан қўллаб-қувватлаш ҳисобланади.

Ҳусусий инвестицияларни иқтисодиётнинг реал секторига янада жалб қилиш мақсадида 2005 йил 11 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб қилишни рағбатлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида" Фармони қабул қилинди. Бу фармонга биноан саноатнинг алоҳида соҳаларидаги корхоналар асосий фаолияти бўйича даромад солиғи, мулк солиғи ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш ва ҳудудларни ободонлаштириш солиғи, экология солиғидан, микрофирмалар ва кичик корхоналарга солинадиган ягона солиқдан, шунингдек, инвестиция миқдорига қараб 3 йилдан 7 йилгача муддатда республика йўл жамғармаси ажратмалардан озод қилинди.[2]

Бугунги кунда хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг бир қанча шакллари мавжуд, яъни:

- Улуши қўшилиб қатнашиши орқали қўшимча корхоналарни ташкил этиш;
- 100% мол – мулк хорижий инвесторларга тегишли бўлган хорижий корхоналарни ташкил этиш;
- йирик хорижий компания ва фирмаларнинг шуъба корхоналари ва филиалларини ташкил этиш;
- концессия ва лизинг шартномалари тузиш; тендерлар эълон қилиш;
- эркин иқтисодий ҳудудлар ташкил этиш;
- молиявий активларни сотиш ва сотиб олиш;
- қўшма корхоналар ташкил этиш орқали хорижий инвестицияларни жалб қилиш.

Давлатимиз раҳбарининг 2017 йил 2 сентябрдаги "Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармони амалдаги валютани тартибга солиш тизимини тубдан ислоҳ этиш, валюта сиёсатини либераллаштириш, барча тадбиркорлик субъектларига ташқи савдо фаолиятини амалга оширишда тенг шароитлар яратишга қаратилган жуда ҳам муҳим стратегик аҳамиятга эга фармон бўлди. Унга кўра

експорт килувчи корхоналар ўз маҳсулотларини сотишдан тушган тушумларини тижорат банкларига миллий валютанинг расмий курсида топшира оладилар.

2017 йил январь-сентябрь ойларида асосий капиталга киритилган хорижий инвестиция ва кредитларнинг умумий ҳажми 9603.8 млрд сўмни ёки 2016 йилнинг мос даврига нисбатан 110.1 % ни ташкил қилади. Хорижий инвестиция ва кредитларнинг иқтисодий фаолият турлари бўйича салмоқли қисмининг ўзлаштирилиши ҳам нефть ва табиий газ қазиб олишга тўғри келиб, жами инвестиция ҳажмида 61.8% ни ташкил қилади ва 2016 йил январь-сентябрига нисбатан 22.3% га ўсган, мос равишда тўқимачилик маҳсулотлари ва кийим ишлаб чиқаришда 5.6%ни ташкил қилади. [3]

2017 йилда қатор стратегик аҳамиятга эга инвестицион лойиҳалар амалга ошириш кўзда тутилган. Жумладан: Ўзбекистон Республикаси “Геология ва минерал ресурслар бўйича” давлат қўмитаси раиси Бобир Исломовнинг маълумотида кўра 2017 йил 10 та олтин қазиб олинувчи конлар ҳудудларини ўзлаштириш истиқболларини ўрганиш учун 4 та хорижий компаниялар: Канаданинг B2 Gold, Британиянинг Nord Gold, Туркиянинг TUMAD ва Жанубий Кореянинг Shindong Resources’ 2 йил муддатга шартномалар имзоланган. Тадқиқотлар учун 8 млн доллар инвестиция қилинади. Инвесторлар дастлабки тадқиқотларни лицензиясиз ўтказиши мумкин, бу технологияларни ва хорижий компанияларни жалб қилиш бўйича ишларни тезлаштирилиши айтиб ўтди қўмита раиси. Давлат қўмитасининг маълумотларига кўра, Ўзбекистон Республикаси қимматбаҳо металллар бўйича 31 та истиқболли ҳудуд ва 12 та кондан иборат рўйхатини тасдиқлади. 151 тонна олтин ва 1.2 минг тонна кумуш захиралари прогноз қилинмоқда. [3]

Юқоридаги фикрлардан кўриниб турибдики, мамлакатимизга инвестицияларни фаол жалб қилиш учун керак бўлган барча шароитлар мавжуд. Солиқ, божхона тўловларидан қатор имтиёзлар мавжудлиги инвестициялар кириб келишига катта эшиклар очиб беради. Чет эл инвестицияларини кириб келишида бизнинг юртимизда қуйидаги имкониятлар эшигини очади:

1. Иқтисодиётни фаол ривожланишига туртки бўлади;
2. Корхоналар янги асбоб-ускуналар билан жиҳозланади;
3. Кадрлар малака алмашинади;
4. Чет эл кадрларидан янги иш кўникмаларига эга бўлади;
5. Асосийси янги ишчи ўринлар яратилади, унинг оқибатида аҳоли турмуш даражаси ошади.
6. Иқтисодиётда янги тармоқлар вужудга келиши билан ривожланган мамлакатлар қатори бизда ҳам юксак хизмат кўрсатиш маданияти ортади.

Шундай экан инвестицион жозибадорликни ортишига сабаб бўлувчи барча омилларни ишга солиш даркор. 2017 йил 22 декабрда мамлакатимиз президенти Ш.М.Мирзиёевни депутатлар билан бўлиб ўтган йиғилишидаги элчиларга мурожаатида туризмни ривожлантиришга ва шу йўл ҳам мамлакатга инвестиция кириб келувчи омил бўлишини таъкидлаб ўтди. Ҳа бизнинг ўлка “Агар жаннат ерда бўлса устидадир у, агар жаннат кўкда бўлса остидадир у” деган таърифга айнан мос. Барча табиий хом ашёларнинг мавжудлиги, соддадил, меҳмондўст, меҳнаткаш халқимизнинг олдида яна кўплаб тадбирларни амалга оширишга замин бўлишига ишончимиз комил.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Караходжаев З.А. “Хорижий инвестициялар” фани бўйича маърузалар матни.
2. “Солиқ ва божхона хабарлари”. – 2016. – № 33.
3. www.kun.uz.

ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУ МОНІТОРИНГУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

У статті розглянуті питання забезпечення ефективності інноваційної діяльності промислових підприємств в сучасних умовах. Виділено ключові проблеми процесу моніторингу як інструменту оцінки інноваційної діяльності промислового підприємства.

Ключові слова: промислове підприємство, інновація, моніторинг, сталий розвиток.

The article deals with the issues of ensuring the efficiency of innovative activity of industrial enterprises in modern conditions. The key problems of the monitoring process as a tool for evaluating the innovation activity of an industrial enterprise are highlighted.

Key words: industrial enterprise, innovation, monitoring, sustainable development.

За останні роки розвиток світової економіки характеризується глобальними змінами під впливом науково-технічного прогресу, а також активізацією процесу інтелектуалізації основних ресурсів промислових підприємств. Ефективне і конкурентне функціонування як окремих підприємств, так і всієї економіки, забезпечують інноваційні технології.

Інноваційна діяльність має подвійний вплив на систему: створює нову якість у процесі інновацій та має тривожний вплив на її функціонування. Основні системні елементи інноваційної сфери науки – "сектор високих технологій та наукомісткої продукції, система освіти у поєднанні з ринком праці, бізнес, різні джерела фінансування інновацій, інфраструктура (інноваційні та технологічні центри, передача технологій центри, технопарки, бізнес-інкубатори, венчурні фонди, спеціальні економічні зони типу технічних інновацій тощо)" [2]. Виробнича стратегія полягає, перш за все, у аспекті виробництва (продукти, процеси, методи та ресурси виробництва, якість, ціна та графіки виробництва. Основними цілями стратегії виробництва можуть бути: оптимальне використання виробничих потужностей, зниження витрат виробництва, якість продукції, якісне виробництво, дотримання виробничого попиту." [3].

В умовах кризи та економічної нестабільності найважливішим завданням для промислового підприємства є перебудова системи управління і, як наслідок, виникає необхідність моніторингу та оцінки ступеня стійкого розвитку. Це дозволить своєчасно відреагувати на зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищі і вчасно прийняти рішення про переорієнтацію механізму управління.

Головна мета моніторингу на промисловому підприємстві полягає в зборі, вивченні і підготовці необхідної інформації для своєчасного аналізу і прийняття економічно обґрунтованих управлінських рішень на різних рівнях. Спочатку повинна бути забезпечена цільова спрямованість інформаційних процесів, а потім вже гарантована максимальна об'єктивність отриманих вихідних даних на кожній наступній стадії обробки інформації [1].

До основних завдань моніторингу можна віднести:

1. Спостереження і отримання об'єктивно достовірної інформації про основні процеси, що створюють інноваційну діяльність промислового підприємства.
2. Системний аналіз і оцінка отриманої інформації, а також ідентифікація основних причин, які формують різний характер соціально-економічних процесів, що відбуваються на промисловому підприємстві.
3. Аналіз, який визначає організаційно-економічні та соціально-управлінські загрози як в реальному часі, так і в перспективі.

4. Своєчасне забезпечення осіб, які приймають рішення, результатами, які були отримані в ході соціально-економічного моніторингу промислового підприємства.

5. Підготовка і розробка прогнозів розвитку промислового підприємства, а також формування пакету програм, які спрямовані на підтримку позитивних і подолання негативних тенденцій розвитку промислового підприємства [1].

Внутрішня структура управління промислового підприємства є досить складною. Чим підприємство крупніше і чим складніша його організація, тим більш недосконалою є оцінка показників ефективності. Це виникає з декількох причин: розподіл праці стає більш глибоким, що викликає більшу потребу у спеціалізованих функціональних підрозділах; привести до єдиної оцінки і порівняння нефінансові показники на рівні спеціалізованих підрозділів і фінансові на рівні бізнес-одиниць і компанії в цілому є практично неможливо. Відповідно усі показники ефективності можна поділити на одиничні і комплексні, а також на внутрішні і зовнішні [4].

До моніторингу пред'являється ряд додаткових вимог. Ключовими з них є: достовірність, оперативність, систематичність і комплексність проведеного моніторингу. Використання більшого числа показників дозволить одержати повну картину ефективності діяльності, але дані для оцінки буде складніше збирати в об'єднану оцінку загальної ефективності соціально-економічної системи підприємства [4].

Інформаційні дані, а також системи моніторингових індикаторів повинні максимально повно відображати досліджувані явища. Збір та обробка інформації повинні відбуватися якомога швидше для забезпечення вироблення і прийняття невідкладних управлінських рішень, які можуть виникнути під впливом зовнішнього або внутрішнього середовища розвитку промислового підприємства. Моніторинг необхідно проводити в короткостроковому або довгостроковому періоді на основі інтервальної оцінки необхідної інформації. Вимога комплексності визначається одномоментним відстеженням динаміки індикаторів, які відображають всебічний розвиток, об'єктивність і необхідність.

Для того, щоб найбільш повно відобразити сутність процесів, які визначають інноваційну діяльність промислового підприємства, необхідно пов'язати їх якісні та кількісні характеристики. Для цього, на основі ключових властивостей об'єкта дослідження, в процес моніторингу включається ряд системоутворюючих принципів – принципи цілеспрямованості, комплексності оцінки, тотожності, системності, репрезентативності, економічності, інформативності. Також до існуючих принципів моніторингу інноваційної діяльності промислового підприємства відносяться принцип безперервного контролю, принцип періодичності отримання інформації про зміни, що відбуваються, принцип порівняльності використовуваних індикаторів, моніторингу в часі. Узагальнена модель моніторингу на практиці відображає ключові моменти функціонування і взаємного зв'язку основних підсистем моніторингу промислового підприємства. І звичайно, необхідно визначити границю і інформаційний простір, що адекватно відображають ступінь впливу зовнішнього і внутрішнього середовища на промислове підприємство з урахуванням синергетичних ефектів [1].

Існуючі теоретичні підходи до створення механізму моніторингу, як правило, відображають не регулярну діагностику лише окремих аспектів сталого розвитку підприємства [5]. Крім того, при оцінці сталого розвитку промислового підприємства виникають проблеми, пов'язані з інформаційним забезпеченням [6]. Неповнота інформації про показники розвитку, або її надмірність і несвоєчасність надходження ускладнюють комплексну оцінку сталого розвитку. Для створення ефективної системи моніторингу розвитку промислового підприємства, необхідний комплексний підхід до опису виробничо-господарських систем. Алгоритм цього підходу наступний:

1. Виробничо-господарська система відображається у вигляді економіко-господарської моделі;

2. Вибирається найкращий спосіб надання інформації та оцінки кількості інформації, що нас цікавить;

3. Завдання розглядається по пошуку найбільш оптимального способу вартісної оцінки інформації, відповідно до поставленого завдання.

Оскільки завдання характеризується безліччю факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, великою кількістю якісних характеристик промислового підприємства і взаємозв'язком практично всіх змінних, воно відноситься до важко формалізованих завдань.

Сьогодні ефективність функціонування промислових підприємств на ринку пропонується аналізувати за різними оціночними показниками та коефіцієнтами.

У сучасних умовах можна виділити ряд наступних актуальних проблем моніторингу інноваційної діяльності промислового підприємства:

1. Проблема ідентифікації всіх процесів, що формують інноваційну діяльність промислового підприємства.

2. Проблема інформаційного простору і комплексу показників, які адекватно відображали б ступінь впливу бізнес-середовища на промислове підприємство, а також відображали його реакцію на зовнішні впливи з урахуванням забезпечення його ефективного інноваційного розвитку. Дана проблема – досить складна, оскільки погано формалізується на практиці, обумовлена впливом безлічі чинників, які встановлюють область розвитку виробничо-господарської системи та її зовнішнього оточення, обумовлена взаємозалежністю й різнонаправленістю впливу.

3. Проблема оцінки міри характеристичних показників, які відповідають ступеню інноваційної діяльності промислового підприємства, а також стан аналогічних суб'єктів на всіх рівнях (від мікро- до макро-) і їх порівняльний аналіз з ідентичними параметрами розвитку учасників ринку, які в ідеалі повинні корелюватися з загальноприйнятими тенденціями їх змін. Рішення даної проблеми дозволяє виявити вектор керуючого впливу на систему управління процесами для того, щоб гарантувати на практиці ефективний розвиток промислового підприємства.

4. Проблема формалізації отриманих результатів моніторингу інноваційної діяльності підприємства. Обумовлена розробкою економіко-математичної моделі оцінки рівня інноваційного розвитку підприємства і знаходження вектора ефективного розвитку на основі ключових змін, що відбуваються в економіці.

Керівництву та менеджерам підприємства необхідно враховувати всі фактори, що впливають на інноваційну середу, уявити можливі напрямки розширення, диверсифікації, інтеграції, докладно позначити економічну ефективність даних процесів.

Регулярне управління має не тільки деталізувати зазначені існуючі цілі і завдання, а й позначити проміжні показники, шляхи їх досягнення, уявити якісні характеристики для кожної поставленої мети. Реалізація представлених завдань дозволить підприємству не тільки зміцнити конкурентні позиції, але і підвищити власну ділову репутацію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Киямов И.К. К вопросу об основных инструментах оценки инновационной деятельности промышленного предприятия / И.К. Киямов // Вестник экономики, права и социологии. – 2016. – № 1. – С.34–37.

2. Zveryakov M.I. Innovative development in terms of transformation and economic crisis / M.I. Zveryakov // Journal of Social and Economic Research Odessa State Economic University. – Odessa, 2009. – Issue 37 – PP.330.

3. Saiensus M.A. The impact of the general strategy on the stability of the control system in the conditions of uncertainty of economic processes / M.A. Saiensus, A.S. Karnaukhova // Науково-практичний журнал «Причорноморські економічні студії». – 2017. – №15. – С.121-125.

4. Саенсус М.А. Діагностика соціально-економічних систем підприємства з урахуванням ризику в умовах невизначеності середовища / М.А. Саенсус, Г.С. Карнаухова. – «International

Scientific Conference Innovative Economy: Processes, Strategies, Technologies: Conference Proceedings, Kielce, Poland: Baltija Publishing, 2017. – Part II. – С.159-161.

5. Антонюк В. А. Інформаційні системи і технології у фінансах / В. А. Антонюк, М.С. Курков. – К. : КНЕУ, 2005. – 140 с.

6. Зацеркляний М. М. Інформаційні системи і технології у фінансово-кредитних установах / М. М. Зацеркляний, О.Ф. Мельников. – К. : Професіонал, 2006. – 432 с.

*Havaskhon Soliyeva, Muzaffar Kurbanov
(Kokand, Uzbekistan)*

FAMILY BUDGET: WHY IT IS IMPORTANT

Family budgeting is the main matter in the market economy period in Uzbekistan. It was difficult in the transition period, because not all had economic knowledge to manage their family budget. So, in Uzbekistan has begun teaching economic sciences.

With all the demands of running a family, it's hard to find time to make a household budget – especially if the amount of money left at the end of the month is less than you want. It's important to look household finances squarely in the eye, because that's the only way to control them; otherwise, they control you. An estimate of income and expenditure for a set period of time. Budget (from french bougette) generally refers to a list of all planned expenses and revenues.

Saving for children's college fund, saving for retirement, and making a large purchase such as buying a home are not attainable unless one sets up an effective family budget. Today, saving money is often difficult as everything is getting more expensive day-by-day. Setting up a budget can be a lifesaver for a family, but only if one follows through with the budget that was set up.

Some of the most common mistakes one makes when setting up a budget are not keeping track of monthly income and expenses, not being consistent with monthly savings, using credit cards excessively, and lack of emergency funds. An effective way to keep track of monthly expenses and income is to prepare a worksheet and keep track of all spending and income. This will help one save a certain amount of money at the end of each month after all necessary expenses have been taken care of. Consistency is a key to managing an effective budget. When one is not consistent with saving, he or she tends to over-spend, which will effect budget goals. By setting up a budget, one is able to keep track of where his or her money goes, as long as accurate records are kept.

When setting up a budget one must first accurately estimate and record one's income. This includes salaries, bonuses, commissions, family business profit, or other means of income to list in one's budget. The next step is setting up household expenses. This includes recording everything you spend and setting up a schedule to spend them on. This can mean monthly bills, annual expenses, or day to day living expenses. Next one needs to set up his or her budget goals. When setting up a budget, it is important to write down ones short, medium, and long-term goals. He or she needs to make sure to set up smart goals with explanations of a plan of how to achieve them. Make them realistic and prioritize them when setting them up in your budget. Next one needs to prioritize how he or she wants to save money in a budget. What savings categories to budget for and how much to fund them and on what schedule. Now, one needs to organize all expenses into categories of necessities, needs, and wants. This is also an important step to setting up a good budget because it tells what must be paid and when and what cuts can be and need to be made.

As stated above, one of the most important steps in creating a budget is for one to create an emergency budget fund. This fund should be established to pay for unexpected expenses and because most underestimate what he or she spends and it allows for a cushion so one can make adjustment and money can be saved.

Now, one should set up his or her family budget allowance. This will be based on the amount one has left over after all necessities are paid and needs are cut to agreeable amounts. This tells one what he or she should have left over for savings and everyday wants.

Pen and paper can be just as accurate as an electronic budgeting program, but financial software certainly makes the job a lot easier. It also reduces errors.

If paper feels right, an accounting ledger doesn't cost much and is designed for credits and debits. In everyday language, credits are incoming dollars and debits are outgoing. You'll also need a calculator.

Electronic budgeting software is probably the easiest solution. Instead of writing down and accounting for each transaction manually, intuitive software creates running totals, makes suggestions, and shows how debits and credits influence each other for your bottom line.

Everything that shows incoming and outgoing money, such as earnings statements, receipts, bills and bank statements, has a place at the budget table. First, separate them into two categories for incoming and outgoing.

You'll need a total for both categories. This is where many budgeters get a bit nervous, but don't be. The incoming amount might be smaller than the outgoing, but a budget will help you control that. With the numbers in black and white, you can approach the monthly budget more realistically. Discretionary spending might be the only category where you can find and divert money toward debt reduction and saving. A tried and true way to manage discretionary spending is the envelope method. The money you allocate for everyday expenses goes into an envelope each month - that's right, cash. Debt reduction is the main goal of many families. The only way to get there is to make at least the minimum payment each month. Paying more than the minimum obviously reduces debt faster, but it can also mean you'll pay less interest. Check with each creditor to be sure extra payments will post the way you want them to. In some cases, interest is a fixed amount that won't change, regardless of whether you pay more each month.

Budgeting is both simple and complex. It's only a matter of knowing what you earn, what you owe, and where money is spent. What makes it complex is deciding where to cut back and where to divert more money. For some families, debt is a real problem. Without enough resources, debt can mount and credit scores can tumble. A realistic budget can help you meet your financial goals for your family.

УДК 336.027

*Крістіна Ткач
(Ізмаїл, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСІВ НЕКОМЕРЦІЙНИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У даній статті розглянуто основні форми некомерційних організацій, їх характеристика та особливості функціонування. Розкрито зміст фінансових ресурсів та джерела формування грошових коштів некомерційних організацій.

Ключові слова: некомерційна діяльність, прибуток, державний бюджет, фінанси, громадські організації, гроші, державне управління.

This article examines the main forms of non-profit organizations, their characteristics and features of functioning. The content of financial resources and sources of money formation of non-profit organizations is disclosed.

Key words: nonprofit activities, profit, national budget, finances, public organizations, money, public administration.

Некомерційна господарська діяльність є самостійною систематичною господарською діяльністю, що спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку. Більшість некомерційних суб'єктів господарювання, згідно Податкового Кодексу України, є неприбутковими підприємствами, установами та організаціями, основною метою діяльності яких є не одержання прибутку, а провадження благодійної діяльності та меценатства, а також іншої діяльності, передбаченої законодавством.

Проте некомерційна діяльність не виключає можливості отримання установою певних доходів, тобто некомерційна організація має право здійснювати підприємницьку діяльність у межах, необхідних для виконання її статутних цілей [2, с. 37].

Особливості функціонування різних форм некомерційних організацій наведено в табл. 1.

Табл. 1

Форми некомерційних організацій	Особливості функціонування
Громадська та релігійна організації	Учасники не зберігають прав на передане майно у власність організаціям, у тому числі на членські внески
Фонд	Майно, що було передано фонду його засновниками, є власністю фонду; піклувальна рада здійснює нагляд за його діяльністю
Некомерційне партнерство	Майно є власністю партнерства, члени мають право брати участь в управлінні справами, отримувати при виході (ліквідації партнерства) частину майна в межах переданого у власність, за винятком членських внесків
Установа	Майно закріплюється на праві оперативного управління. Установа відповідає за своїми зобов'язаннями, при недостатності коштів субсидіарну відповідальність несе його власник
Об'єднання юридичних осіб (асоціація і союз)	Члени асоціації (союзу) несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями у розмірі та порядку, передбаченому її установчими документами, безоплатно користуються її послугами
Громадське об'єднання	Майно формується на основі вступних та членських внесків, добровільних внесків і пожертвувань, надходжень від проведених заходів, доходів від підприємницької діяльності, пожертвувань на підготовку і проведення виборів

Неприбуткова діяльність установ і організацій зумовлена забезпеченням ними певних суспільних потреб (утримання органів державної влади України і місцевого самоврядування, закладів освіти, науки, охорони здоров'я, культури, інших соціальних і господарських потреб). До неприбуткових підприємств (установ, організацій) належать:

- органи державної влади України та місцевого самоврядування, Національна академія наук України та бюджетні установи;
- благодійні та інші громадські організації;
- творчі спілки та політичні партії;
- юридичні особи, діяльність яких не передбачає одержання прибутку згідно з нормами відповідних законів, науково-дослідні установи та вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації, внесені до Державного реєстру наукових установ, заповідники, музеї;
- кредитні спілки, пенсійні фонди;
- релігійні організації;
- житлово-будівельні кооперативи та об'єднання співвласників багатоквартирних будинків та ін.

До некомерційних організацій належить велика частина установ охорони здоров'я і освіти, культури і мистецтва, фундаментальної науки, охорони природи тощо. Крім організацій і установ соціально-культурного призначення до неринкового сектору економіки належать такі види діяльності, як державне управління, охорона громадського порядку, оборона. Їх фінансування здійснюється повністю за рахунок бюджетних коштів.

Також до некомерційних суб'єктів господарювання без статусу неприбуткових належать казенні підприємства. Видами господарської діяльності казенних підприємств є виготовлення грошових знаків, цінних паперів, державних нагород, здійснення спеціального (урядового) зв'язку, виробництво армійського озброєння, експлуатація ядерних об'єктів. Інша категорія казенних підприємств представлена природними монополіями [3, с. 112].

Поширеним видом некомерційних неприбуткових суб'єктів господарювання в Україні є бюджетні установи, які повністю утримуються коштом відповідно державного бюджету чи місцевих бюджетів.

Специфічним видом неприбуткових організацій в Україні є благодійні організації, створені для здійснення безкорисливої діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб.

Неприбуткові організації вносяться до Реєстру неприбуткових організацій та установ органами державної податкової служби у порядку, який встановлено законодавством, і мають пільги при сплаті податку на прибуток підприємств [1, с. 54].

Фінанси некомерційних організацій представлені різноманітними фінансовими відносинами, що встановлюються з приводу формування та використання грошових фондів різного призначення:

- з органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо отримання бюджетних коштів та їх використання;
- з іншими організаціями та фізичними особами щодо формування позабюджетних джерел доходів (внесків засновників, пайових та членських внесків, цільових надходжень, включаючи пожертвування, а також доходів від здійснення підприємницької діяльності) та їх використання;
- з органами державної влади та органами місцевого самоврядування щодо виконання зобов'язань перед бюджетами різних рівнів та бюджетами позабюджетних фондів шляхом сплати податкових платежів, а також страхових внесків на обов'язкове пенсійне та соціальне страхування;
- зі своїми працівниками з приводу формування та використання фондів оплати праці та фондів цільового призначення (матеріального заохочення, виробничого і соціального розвитку та ін.).

Виходячи з цього, фінанси некомерційних організацій – це відносини, пов'язані з формуванням і використанням фінансових ресурсів організацій для досягнення цілей діяльності, передбачених статутом організації [3, с. 135].

Під фінансовими ресурсами установ і організацій, що здійснюють некомерційну діяльність, розуміються грошові кошти, мобілізовані ними з різних джерел на здійснення і розширення своєї діяльності.

Джерелами формування майна казенного підприємства є державне майно, передане підприємству відповідно до рішення про його створення, кошти та інше майно, одержане від реалізації продукції (робіт, послуг) підприємства, цільові кошти, виділені з Державного бюджету України, кредити банків.

Джерелами формування майна і коштів для благодійної діяльності можуть бути внески засновників та інших благодійників, благодійні внески та пожертвування, що мають цільовий характер, надходження від проведення благодійних кампаній, доходи від депозитів і цінних паперів та ін. Всі грошові надходження таких організацій повинні спрямовуватися виключно на забезпечення їх діяльності та благодійництво. Витрати на утримання благодійної організації не повинні перевищувати 20 % її річного кошторису.

Грошові кошти, що надійшли з усіх джерел, утворюють фонд фінансових ресурсів (дохід) установи. Вони використовуються на виплату заробітної плати, відшкодування матеріальних і прирівняних до них витрат, розрахунки з іншими організаціями і банками, створення фондів економічного стимулювання [1, с. 64].

Отже, некомерційними є організації, які не переслідують одержання прибутку основною метою своєї діяльності і не розподіляють прибуток між своїми учасниками. Головною відмінністю некомерційних організацій є суспільно-корисні цілі їх створення. Придбання товарно-матеріальних і трудових ресурсів, необхідних для цілей їх діяльності ґрунтується не на угодах купівлі-продажу з використанням грошових розрахунків, а на благодійництві та пожертвуваннях.

Таким чином, фінанси некомерційних організацій пов'язані з формуванням і використанням фінансових ресурсів організацій для досягнення цілей діяльності, передбачених у статуті організації. Управління фінансовою діяльністю некомерційних організацій має бути спрямоване на перевірку пропозицій щодо витрат, що забезпечують, отримання вигоди від витрачених грошей і проведення економічних, результативних та ефективних операцій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Куценко Т.Ф. Бюджетно-податкова політика: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / Т.Ф. Куценко. – К.: КНЕУ, 2002. – 256 с.
2. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посібник / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2003. – 554 с.
3. Юрій С.І. Фінанси: підручник / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – 2-ге вид. переробл. і доповн. – К.: Знання, 2012. – 687 с.

УДК 330.101:631.6.004.69

*Акмал Эргашев, Жасурбек Курбонов
(Андижан, Узбекистан)*

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЁРДАМИДА ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИКНИ ОШИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Мақолада қишлоқ хўжалигида инновацион технологиялар ёрдамида иқтисодий самарадорликни ошириш имкониятлари баён этилган.

Калит сўзлар: инновация, иқтисодий самарадорлик, магнит майдони, зарядланган сув.

В этой статье представленный вопросы повышения экономической эффективности на основе применения инновационных технологии в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: инновация, экономическая эффективность, магнитное поле, заряженная вода.

In this article, the presented issues of improving economic efficiency based on the application of innovative technologies in agriculture

Keywords: innovation, economical effectiveness, magnetic pole, charged water.

Ўзбек моделининг таъминлари асосида мамлакатимизни ислоҳ этиш ва модернизация қилиш бўйича ҳар томонлама ва чуқур ўйланган тадқиқий тараққиёт дастурини изчил амалга оширганимиз инкирознинг, жаҳон бозоридаги кескин ўзгариш ва беқарорликнинг иқтисодийтимизга салбий таъсирини сезиларли даражада камайтириш имконини берди. Ўзбекистон макроиқтисодий барқарорлик, босқичма-босқич ўтказилаётган иқтисодий сиёсат,

мустаҳкам молия-кредит тизими, тадбиркорлик учун яратилган қулай шароитлар, инвестицион жозибадорлик мавжудлиги эвазига иқтисодий тараққиётга эришмоқда.

Мамлакатимиз иқтисодининг барча соҳаларидаги каби қишлоқ хўжалиги тармоқларида ҳам 2016 йил муҳим ютуқларга бой бўлди. Жумладан, мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти 5.3 фоиз, саноат ишлаб чиқариш ҳажми 4.6 фоизга, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши 2.0 фоиз, капитал қурилиш-монтаж ишлари 5.6 фоизга ошди. [1].

Бугунги фермер хўжаликлари самарали фаолият юритиш учун ўз ихтиёрида ижара асосидаги етарлича экин майдонларига эга бўлган, юксак самарали замонавий техника билан таъминланган, илғор технологияларни пухта эгаллаган йирик хўжаликлардир.

Агротехнологик омиллар фермер хўжалигининг иқтисодий самарадорлигига бевосита таъсир этади. Жумладан ер ҳайдаш, текислаш, экиш, ягоналаш, бегона ўтлардан тозалаш, суғориш, ўғитлаш, култивация, биологик ва кимёвий усулда ўсимикларни ҳимоялаш, дефолиация каби агротехника тадбирларининг тавсия этилган муддат ва миқдорларда ўтказилиши натижасидагина ҳосил олинishi ва самарадорликни баҳолашга имконият бўлиши мумкин.

Бугунги кунда республикаимиз иқтисодиётининг деярли барча тармоқ ва соҳаларида ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш тадбирларининг кенг кўламда амалга оширилиши рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтирмоқда. Бироқ, бу борадаги жиддий муаммо – айрим маҳсулотлар, жумладан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари таннархининг юқори даражада қолаётганлиги уларнинг рақобатдошлигига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Фермер хўжаликларида юқоридаги каби муаммоларни ҳал қилишда асосий йўллардан бири янги замонавий агротехнологияларни қўллаш орқали иқтисодий самарадорликни оширишдир.

Фермер хўжаликлари томонидан ғўза ва ғаллани магнит ёрдамида суғориш агротехнологиясида суғориш сув сарфини камайтириш, ҳосилдорликни ва етиштирилаётган пахта ва ғалланинг сифатини ошириш ҳамда ҳосилнинг маълум муддат эрта пишишида муҳим омил бўлади.

Магнит майдони таъсири остида зарядланган сув ўсимликнинг уруғдан муртак ҳолатга ўтиши, муртакдан кейинги ривожланиш жараёнларини фаоллаштиради. Магнит майдони таъсири остида зарядланган сув билан суғорилган ғўза баланд ўсиб, 90,8-102,6 см гача бўйга эга бўлади, 13,1-13,6 дона кўп кўсаклар етилади ва пахта ҳосили 7-10 кунга эрта, яъни 116-118 кунда пишиши таъминланади. Бунда эртаки ва сифатли, мул ҳосил етиштириш имкониятини беради.

Магнитланган сув билан кузги бугдойни суғориш ҳосил структура элементларини шаклланиши ва дон ҳосилдорлигига ўз ижобий таъсирини кўрсатади. Магнитли сув билан суғориш сонига қараб бошоқ узунлиги 1,2-1,5 см гача, бошоқчалар сони 2-3 донага, бир бошоқда шаклланган дон массаси 2-3 мг га ва унвчанлиги ҳисобида майдондаги маҳсулдор поялар сонини кўпайиши (1 м² да 33-121 донагача) ҳамда ҳосил структура элементларини яхши шаклланиши ҳисобига дон ҳосилдорлиги 5,4-5,7 центнерга ортади. Натижада иқтисодий самарадорликни яна 5-6% гача ошириш мумкин.

Полиэтилен плёнка остига экилган ғўзани агротехнологиясида суғориш жараёнида сув сарфи кескин камайиб, ғўза майдонларида физик буғланишни жиддий қисқартиради. Натижада азотли маъдан ўғитларнинг ҳавога учиш кетиши камаяди, шунингдек пленка тўшалгандан сўнг қатор орасига ишлов беришга зарурият қолмайди, тупрокнинг физик хусусиятлари яхшиланади, ҳамда тупрокнинг унумдор ҳайдов қатламида жойлашган ғўзанинг илдиз тизими шикастланмайди. Бу ўз навбатида ғўзанинг яхши ўсишини таъминлаб, ўсимликнинг умумий сувга бўлган эҳтиёжини 12 фоизга камайтиради. Бу эса, бир вақтда ўсимликни тез ривожланишига олиб келади ва пахта ҳосилдорлигини 5-6 центнерга оширади.

Натижада суғориш суви 30-40% азотли маъдан ўғитлар 10-15%, ёқилғи-мойлаш маҳсулотлари 20-30% тежалади. Ҳосилдорлик гектаридан қўшимча 5-6 центнергача олинади. Хулоса қилиб шуни таъкидлаш мумкинки, ғўзани плёнка остида етиштириш агротехнологиясида плёнка сотиб олиш ва унга боғлиқ бошқа агротехник тадбирлар ҳаражатлари тўлиқ ўзини оқлаб, сезиларли фойда келтиради. Бу кўрсаткичлар ёрдамида иқтисодий самарадорликни яна 4-5% гача ошириш мумкин.

Тадқиқотчи олим ва амалиётчиларнинг фикрларига кўра магнит майдони таъсирида зарядланган сувнинг кимёвий таркибининг ўзгариши, тупроқ эритмасида унинг фаоллигини оширади. Чунки сув ўзининг кимёвий хоссасига кўра водород богланишга эга бўлиб, ушбу богланиш магнит майдони таъсири остида сув молекуласининг қўш кутбилилиги ҳисобига диссоциацияланиш жараёнларининг тезлашуви тупроқ эритмасидаги кислота ва тузларнинг диссоциацияланишини кучайишига олиб келади. Натижада, тупроқ эритмасидаги кислота ва тузларнинг ионларга ажралиш тезлигининг ошиши ҳисобига тупроқ эритмаси концентрациясини белгиловчи pH киймати-7 га тенг бўлган нормал тупроқ муҳити вужудга келади.

Маълумки, тупроқ таркибидаги азотли ва фосфорли моддаларнинг асосий кисми табиий органик бирикма холда, жуда оз кисми минерал холатда бўлади. Ўсимлик минерал холатдаги азот ва фосфорни ўзлаштиради, бу табиий бирикмаларни парчаланиши ва уларни ўсимлик ўзлаштирадиган шаклга айланишида магнит майдони таъсири остида зарядланган сувнинг аҳамияти бекиёсдир. Фермер хўжалигида тупроқ таркибида рўй берадиган салбий холатларнинг олдини олиш ва озика моддаларнинг самарадорлигини ошириш учун тўғри агротехника қўллаш билан бирга ғўзанинг бутун ўсув даврида магнит майдони таъсири остида зарядланган сув билан суғориш ёрдамида эришиш мумкин.

Қишлоқ хўжалигида ғўза ва бошқа экинларнинг ҳосилдорлигини ошириш ва сифатли маҳсулот етиштириш мақсадида, тегишли тавсияларга кўра, турли меъёрларда маъданли ўғитлар кулланилади.

Бунда, юқорида айтиб ўтилгандек, масалан, фермер хўжалигида ғўзани азотли ўғитлар асосан аммиакли селитра $(NH_4)NO_3$ ва суперфосфат $Ca(PO_4)_2$ ёки бошқа фосфорли ўғитлар билан озиклантириб, магнит майдони таъсири остида зарядланган сув билан суғорилган тупроқ эритмасида анион ва катионларга ажралиш жараёнлари янада тезлашади.

Шунингдек, бу кимёвий жараёнда нитрат ва фосфатларнинг диссоциацияланиши баробарида бошқа зарarli тузларнинг ҳам диссоциацияланишига олиб келади. Натижада, экологик соф безарар тупроқ шароити яратилади. Бу эса, ўз навбатида тупроқ таркибидаги микроорганизмларнинг ҳаёт фаолияти учун зарур бўлган муҳим тупроқ шароитини вужудга келтиради. Уларнинг ҳаёт фаолиятини тупроқ унумдорлигига ижобий таъсири натижасида ғўзанинг усиш ва ривожланиши тезлашади, эрта ҳосилга киради ва ҳосилдорлик сезиларли даражада ортади. Натижада, эртаки, экологик соф, безарар пахта ҳосили етиштиришга эришилади.

Шунингдек, тупроқ таркибидаги мураккаб фосфорли органик бирикмалар ва ғўзани озиклантиришда қўлланилган фосфорли ўғитлар ҳам юқоридаги тартибда магнит майдони таъсири остида зарядланган сув охирги ҳосиласигача диссоциацияланади ҳамда микроорганизмларнинг ижобий фаолияти туфайли ўсимлик ўзлаштира оладиган шакллари ҳосил бўлади.[1]

Шу уринда таъкидлаб ўтиш лозимки, магнит майдони таъсири остида зарядланган сув хусусиятларини ўзгариши ва уларнинг фаол таъсири натижасида тупроқ эритмасида ҳосил бўладиган азотли ва фосфорли минерал моддаларнинг ғўза ва бошқа экинларнинг усиши, ривожланиши ва ҳосилдорлигига таъсирини урганиш масаласига етарли эътибор қаратилган эмас. Бу соҳада эътиборга лойик бир катор амалий тажрибалар синов тариқасида ўтказилган, холос.

Фермер хўжалигида дала тажрибасида тажриба тизимида белгиланган режага мувофиқ вариантлар буйича ҳар йили экиш олдидан тупроқнинг агрокимёвий таркиби таҳлил

килинди.

Таҳлил натижаларига караганда, амал даврининг бошида (7.04.) вариантлар буйича гумус миқдори тупроқ катламининг 0-30 см катламида 0,681- 0,710%, 30-50 см катламида 0,670-0,688% ни, ҳаракатчан азот миқдори тегишли равишда 7,26-9,52 ва 5,24-7,65 мг/кг ни, ҳаракатчан фосфор миқдори 7,54-13,15 ва 6,48-10,38 мг/кг ни ташкил этди.

Дўзани ўсиш ва ривожланишининг дастлабки ва кейинги босқичларида бу кўрсаткичлар босқичма-босқич сезиларли даражада ортиб борди. Масалан, чигитни ундириб олиш учун цуйилган ва усув даврининг кейинги босқичлардаги ўўза парваришида маъданли ўғитлар билан тегишли меъёрларида озикантирилган ҳамда амал сувларида ҳулланилган магнит қувватига кўра ҳаракатчан азот ва фосфор миқдорлари турлича кўрсаткичларни ташкил этди. Яъни, ўўза одатдаги усулда суғориб парвариш килинган 1-назорат вариантда ўўзанинг чинбарг даврида ҳаракатчан азот ва фосфор миқдорлари тупроқнинг 0-30 см катламида 13,54, 30-50 см катламида 10,29 мг/кг гача кўпайган бўлса, магнит майдони таъсири остида зарядланган сув билан суғорилган 2,3,4- вариантларда уларнинг миқдорлари тегишли равишда 14,46- 18,70мг/кг гача кўпайиши кузатилди. Худди шу тартибда Уруғлик чигитни магнит майдони таъсири остида зарядланган сув билан ишлов берилиб (ивитилган), амал даврида шу мивдорларга эга бўлган магнит майдони таъсири остида зарядланган сув билан суғорилган вариантларда ҳам озуқа моддаларининг миқдорларида шунга яқин маълумотлар олинди.

Ҳаракатчан фосфор миқдорлари ҳам шу тартибда кўпайиб, тупроқ қатламларида тегишли равишда 16,88; 16,89-21,24; 19,87- 21,79 мг/кг гача кўпайди.

Вилоятдаги фермер хўжаликларида уруғлик чигит магнит майдони таъсири остида зарядланган сув билан ишлов берилиб (ивитилган), фақат оддий сув билан суғорилган вариантлардаги озуқа мивдорларида ўзгаришлар кузатилмади.

Дўза парваришида магнит майдони таъсири остида зарядланган сув билан суғориш технологиясини ўўзанинг усиш ва ривожланишига таъсири кейинги босқичларда янада кучайиб, гуллаш даврида энг юқори даражага етди. Жумладан, ўўзанинг гуллаш даврида ҳаракатчан азот ва фосфор миқдорлари одатдаги усулда суғорилган 1- назорат вариантда тупроқнинг 0-30 см катламида 36,76 мг/кг ни, 30-50см катламида 24,38 мг/кг ни ташкил этди.

Магнит массаси 10-15 кг/га магнит майдони таъсири остида зарядланган сув билан суғорилган 3-4 ва 9-10 вариантларда тупроқ қатламларига тегишли равишда ҳаракатчан азот миқдори 44,24 - 49,64 ва 48,86 - 48,67 мг/кг гача кўпайди. Ёки одатдаги усулда суғорилган вариантга нисбатан ҳаракатчан азот миқдори 7,48-11,91 мг/кг кўпроқ тупланди. Фосфор миқдорлари ҳам худди шу тартибда кўпайиб, тегишли равишда 50,89-51,79 ва 54,77-49,40 мг/кг ни ташкил этди.

Хулоса қилиб айтганда, фермер хўжалигида магнит майдони таъсири остида зарядланган сув билан суғориш технологиясида тупроқ эритмасидаги анион ва катионларни диссоциацияланиш тезлигини оширди ва уларнинг тартибли ҳаракатини таъминлади. Бу кимёвий жараёнларнинг натижасида тупроқ таркибидаги микроорганизмларнинг ҳаёт фаолиятини кучайиши туфайли гумус ҳамда озуқа моддаларнинг амал даврининг охиригача барқарор сақланиб туриши, ўўзадан юқори пахта ҳосили етиштиришда муҳим омил эканлиги ўз исботини топди.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Худайберганов З.Я. Сув ресурсларидан самарали ҳойдаланишнинг ташкилий-иқтисодий асослари. Монография. «Иқтисод-молия» нашриёти. – Т., 2009. – 204 б.
2. <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/3222-yalpi-ichki-mahsulotni-ishlab-chiqarish-3>

СПЕЦИФІКА ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Стаття присвячена дослідженню фінансового механізму функціонування закладів вищої освіти як одного з головних чинників підвищення ефективності підготовки фахівців. Проаналізовано сутність фінансового механізму, який забезпечує реалізацію процесу управління фінансами закладів вищої освіти. Запропоновано заходи щодо забезпечення покращення механізму фінансування вищої освіти в Україні.

Ключові слова: фінансовий механізм, фінансове забезпечення, джерела фінансування, заклади вищої освіти, освітні послуги, ринок освітніх послуг.

The article is devoted to study of the financial mechanism of functioning higher educational institutions as one of the main factors of increasing the efficiency of training specialists. The essence of the financial mechanism ensuring the implementation of the financial management process of higher education institutions is analyzed. Measures to improve the financing mechanism of higher education in Ukraine are proposed.

Keywords: financial mechanism, financial support, sources of financing, higher education institutions, educational services, market of educational services.

В умовах недостатності бюджетних коштів вища освіта зіткнулася з істотними труднощами під час формування фінансових ресурсів для реалізації своїх функцій. Незважаючи на пріоритетний статус освіти, багато закладів вищої освіти мають проблеми з фінансуванням, порушена системність і комплексність фінансування національної системи вищої освіти. Формуючи фінансовий механізм, держава прагне забезпечити його найбільш повну відповідність вимогам фінансової політики того чи іншого періоду, зберігаючи при цьому постійне прагнення до його відповідності з поставленими цілями.

Проведено багато досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених, які присвячені питанням механізму фінансування вищої школи, бюджетного фінансування вузів, освітнього кредиту, експорту освітніх послуг тощо. Проте, проблема фінансування і розвитку окремих елементів його механізму в сучасних соціально-економічних умовах залишається актуальною.

Для ефективного використання фінансових ресурсів підприємств, установ, організацій та з метою реалізації процесу управління фінансами застосовується фінансовий механізм. Механізм фінансування вищої освіти як складова частина фінансового механізму представляє собою сукупність наявних і потенційних джерел фінансування вищих навчальних закладів, а також комплекс ключових заходів, що сприяють максимізації ефекту використання даних джерел.

Український вчений О. Д. Василик вважає, що „у найзагальнішому вигляді фінансовий механізм може бути охарактеризований як комплекс спеціально розроблених і законодавчо закріплених в державі форм і методів створення та використання фінансових ресурсів для забезпечення економічного розвитку і соціальних потреб громадян. Фінансовий механізм це, по суті, методичні, організаційні та правові положення і заходи, які визначають функціонування фінансів в економіці держави, їх практичне використання для досягнення визначених відповідними програмами цілей і завдань” [1, с. 102].

Вчений-економіст А. М. Поддєрьогін розглядає фінансовий механізм як цілісну систему управління фінансами, призначена для організації взаємодії фінансових відносин і грошових фондів з метою оптимізації їхнього впливу на кінцеві результати його діяльності. Оптимальна взаємодія фінансових відносин досягається використанням усіх фінансових

категорій (виручка, прибуток, амортизація, оборотні кошти, кредит, бюджет, податки), нормативів, різного роду стимулів, пільг, санкцій та інших фінансових важелів [2, с. 15].

П. В. Баранов відзначає, що „фінансовий механізм – складова частина економічного механізму управління народним господарством. Це сукупність форм і методів організації фінансових відносин та їх використання на користь розширеного відтворення” [3].

На думку Л. Л. Лазебник, фінансовий механізм, насамперед, є механізмом управління процесом практичної реалізації функцій фінансів і принципів розбудови фінансової системи та фінансової політики, ґрунтуючись на нормах фінансового права. У широкому розумінні сутність фінансового механізму є сукупністю організаційно-економічних відносин, закріплених нормами фінансового права, що формуються у процесі управління фінансовою системою (організації, планування, регулювання та контролю дохідної та витратної частини бюджетів та позабюджетних фондів усіх владних рівнів, а також регулювання фінансів державних підприємств) [4].

С. В. Ковальчук та І. В. Форкун визначають фінансовий механізм як сукупність конкретних фінансових форм, методів і важелів, за допомогою яких забезпечується процес суспільного відтворення, тобто здійснюються розподільчі і перерозподільчі відносини, утворюються доходи суб'єктів господарювання і фонди грошових коштів [5, с. 70].

Таким чином, існуючі визначення сутності фінансового механізму можна розділити на три групи. Перша група дослідників розглядає фінансовий механізм як частину господарського або економічного механізму, виділяючи в його структурі форми організації суспільного виробництва, сукупність економічних форм і методів регулювання економічних процесів. Друга група вчених розглядає фінансовий механізм як сукупність фінансових важелів, форм, інструментів, методів управління, для забезпечення розподільчих і перерозподільчих відносин, задоволення потреб суспільства, впливу на суспільне виробництво. Третя група фахівців дотримується точки зору, що фінансовий механізм це система. Але трактують вони цю систему по-різному: як систему відносин, важелів, управління, дій, за кінцевим напрямом впливу на суспільне виробництво з метою задоволення суспільних потреб і максимізації прибутку. Ми підтримуємо точку зору, що фінансовий механізм – це система, і схилиємося до думки, що, перш за все, це система фінансових відносин. Адже саме фінансові відносини визначають ті методи і важелі, що будуть використовуватися для реалізації фінансової політики. Таким чином, фінансовий механізм має місце кожного разу, коли йдеться про фінансування, фінансове забезпечення, фінансове регулювання, фінансовий вплив, фінансові санкції тощо [6].

Узагальнюючи думки вчених, можемо стверджувати, що фінансовий механізм – це сукупність організаційних форм фінансових відносин і методів формування і використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів, методів фінансового планування, форм управління фінансами з метою ефективного функціонування вищих навчальних закладів.

Економічна наука стверджує, що до елементів фінансового механізму відносять:

- фінансові методи – це методи фінансового управління, до яких відносяться фінансовий облік, аналіз, планування, прогнозування, кредитування, ліцензії, факторинг;

- фінансові важелі – це прийоми, дії фінансових методів, при цьому кожен метод використовує свої важелі. Наприклад, метод кредитування використовує такі важелі, як види кредитів, процентні ставки. До фінансових важелів належать ціни, дивіденди, дисконт, ставки податків;

- фінансові інструменти – це документи, що мають грошову вартість або які підтверджують рух грошових коштів, за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку;

- правове забезпечення – включає законодавчі акти (укази, накази, постанови, кодекси). Через правове забезпечення здійснюється державне регулювання діяльності підприємства;

– нормативне забезпечення – пов'язане з правом: норми, рекомендації та інша документація;

– інформаційне забезпечення – пов'язане з інформацією різного роду, вона повинна забезпечувати фінансове рішення. Наприклад: інформація про ціни, тарифи, курси, про фінансовий стан господарських партнерів підприємства [7, с. 165].

Поєднання елементів фінансового механізму утворює конструкцію фінансового механізму, що приводиться в рух шляхом встановлення кількісних параметрів кожного елемента. Найважливішими якісними характеристиками фінансового механізму, які визначають його функціональність є: 1) системність; 2) ефективність, результативність; 3) залучення у фінансові відносини.

Набір фінансових інструментів і значущість кожного з них повинні змінюватися в залежності від конкретної соціально-економічної ситуації. В сучасних умовах фінансовий механізм повинен відображати зміни характеру фінансових відносин між суб'єктами освіти і споживачами послуг, які з переважно соціальних і адміністративних все більше перетворюються в ринкові. Це означає, перш за все, зміну принципу фінансових розрахунків (не фінансування витрат, а покупка платником, в тому числі державою, послуг освітніх установ) і підвищення відповідальності і зацікавленості вузу в ефективному використанні акумульованих фінансових ресурсів.

Розвиток фінансового механізму та механізму фінансування вищої школи як єдиної цілісної макросистеми передбачає реалізацію з боку уряду таких заходів:

- 1) розробка і здійснення комплексу заходів щодо підвищення якості послуг вищої освіти;
- 2) сприяння зростанню інвестиційної привабливості вищої школи;
- 3) забезпечення доступності вищої освіти;
- 4) розробка програми фінансування вищої освіти, заснована на жорсткому контролі і матеріальному стимулюванні;
- 5) розробка нормативної бази, яка регламентує питання фінансування вищої школи;
- 6) встановлення і розвиток відносин з контрагентами та партнерами за кордоном.

Висновки. Фінансовий механізм, з одного боку, об'єктивний, обумовлений дією економічних законів, наявністю фінансових відносин у сфері освіти, з іншого – має суб'єктивний характер, тому що встановлюється державою і вищим закладом освіти для вирішення завдань, що стоять перед суспільством та університетами.

У сучасних економічних умовах необхідно створення такого фінансового механізму, який би передавав закладу освіти як повноваження, так і відповідальність за фінансове забезпечення своєї діяльності. Існує необхідність розробки і впровадження комплексу нових інструментів бюджетного фінансування, що забезпечують ефективне використання бюджетних коштів та створення сприятливих умов для залучення позабюджетних коштів.

Виходячи з реалій, що склалися, потрібно здійснювати подальше перетворення вищої освіти, надаючи фінансовому механізму та механізму фінансування визначальну роль, що підвищить у майбутньому конкурентоспроможність та економічну безпеку нашої країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Василик О. Д. Теорія фінансів : [Підручник] / О. Д. Василик. – Київ : НІОС, 2003. – 416 с.
2. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств: підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін; 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 460 с.
3. Баранов П. В. Финансовый менеджмент. Механизм финансового управления предприятиями в традиционных и наукоемких отраслях [Електронний ресурс] / П.В. Баранов – М. : Наука, 2002. – 260 с. – Режим доступу : <https://www.ozon.ru/context/detail/id/1126330/>.
4. Лазебник Л. Л. Інституціональна складова трансформації вітчизняного фінансового механізму в контексті європейської інтеграції [Електронний ресурс] / Л. Л. Лазебник //

Наукові праці ДонНТУ. – Серія: економічна. Вип. 31–2. – С. 190–195. – Режим доступу : <http://ea.donntu.edu.ua/bitstream/>.

5. Ковальчук С. В. Фінанси : навчальний посібник / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. – Львів: „Новий Світ-2000”, 2006.– 568 с.

6. Данилов А. Д. Финансовый механизм социально-экономического развития государства в условиях экономической нестабильности : монографія [Електронний ресурс] / А. Д. Данилов. – Киев : ООО „ДКС центр”, 2010. – 300 с. – Режим доступу : <http://docplayer.ru/30895604-Finansovyy-mehanizm-socialno-ekonomicheskogo-razvitiya-gosudarstva-v-usloviyah-ekonomicheskoy.html>.

7. Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні: [монографія] / За ред. чл.-кор. НАПНУ І. М. Грищенко. – Хмельницький : ХНУ, 2010. – 478 с.

МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ

УДК 2-735(045)

*Динара Алимжанова
(Астана, Казахстан)*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В условиях современной рыночной экономики механизмы повышения эффективности труда персонала занимают одно из важнейших мест не только в сфере управления персоналом, но и непосредственно влияют на успех предприятия в целом. Эффективно подобранные виды и методы мотивации персонала становятся важнейшими инструментами обеспечивающие рациональное использование имеющихся человеческих ресурсов в организации.

Ключевые слова: *управление персоналом, менеджмент, эффективность труда, компетентность.*

In the conditions of modern market economy, mechanisms of increasing the personnel work efficiency occupy one of the most important places not only in the sphere of human resource management, but also directly influence the success of enterprise as a whole. Effectively selected types and methods of staff motivation become the most important tools ensuring rational use of human resources in the organization.

Key words: *human resource management, management, labor efficiency, competence.*

В условиях современной рыночной экономики механизмы повышения эффективности труда персонала занимают одно из важнейших мест не только в сфере управления персоналом, но и непосредственно влияют на успех предприятия в целом. Эффективно подобранные виды и методы мотивации персонала становятся важнейшими инструментами обеспечивающие рациональное использование имеющихся человеческих ресурсов в организации. Главный результат, на который нацелен процесс мотивации персонала – это добиться максимально полезного результата от имеющихся трудовых ресурсов, которые в свою очередь позволяют увеличить, общий результат предприятия и соответственно его доходность, то есть уровень прибыли [1].

В управлении персоналом требовалась особая методичность действий и пунктуальность наряду с высокой способностью коммуникабельности будущих управленцев и именно этими чертами должны были обладать менеджеры для эффективного управления человеческими ресурсами предприятия.

Менеджмент как деятельность – это достижение посредством объекта управления определенного результата, который будет превосходить качественно или количественно изначальное состояние объекта.

Управление персоналом – это комплексная прикладная наука об организационно-экономических, административно-управленческих технологических, правовых, групповых и личностных факторах, способах и методах воздействия на персонал предприятия для повышения эффективности в достижении целей организации. Объектом этой науки могут быть личности и общности (то есть формальные и неформальные группы, профессионально-квалификационные и социальные группы, коллективы и вся организация в целом).

Предметом «управления персоналом» как науки являются основные закономерности и движущие ее силы, определяющие поведение людей и общностей в условиях их совместного труда. Ее задачей является познание факторов и закономерностей поведения и их применение в достижении намеченных целей организации с учетом личных и групповых

интересов работников. Управление персоналом – это создание организации, которая работает на принципе сотрудничества, оптимально сочетающее движение к общеорганизационным, индивидуальным и групповым целям.

Становление науки управления персоналом началось вместе с формированием теории управления как науки, что произошло более века назад, то есть в начале периода промышленной революций. В те времена понятия «управление организацией» и «управление ее персоналом» особо между собой не различались. Иными словами, практика управления персоналом и ее теория являлись фундаментом управления как науки.

Сейчас «Управление персоналом» как наука формируется вместе с другими науками, такими как: психология, конфликтология, этика, социология, юриспруденция, экономика труда, трудового права политологий и других наук. Вместе с развитием теорий управления персоналом на стыке развивались и различные школы управления.

Существует ряд факторов, влияющих на персонал в организации, особенно выделяются три группы факторов:

- Иерархическая структура организации – основным средством воздействия, в котором является отношение власти и подчинения, то есть воздействие на персонал осуществляется с помощью принуждения.
- Культура, вырабатываемая социумом, организацией, группой людей совместные ценности, социальные нормы, установки и поведения которых регламентируются действиями личности, заставляя индивида вести себя определенным образом.
- Рынок – совокупность равноправных отношений, которые основаны на купле-продаже товаров и услуг, отношениях собственности, равновесий интересов, как продавца, так и покупателя.

Цели фирмы обычно определяются категориями доходов, прибыльности, рентабельности, доли рынка и т. п.

Объединяющим началом этих категорий является тенденция роста их количественных оценок – рост фирмы. Предприятие при этом рассматривается как организм, а не как организация. Поэтому рост фирмы чаще всего – цель, важнее которой только выживание фирмы. И даже когда в формулировке цели употребляется понятие «развитие», принятые показатели подразумевают количественный рост фирмы. В то же время рост и развитие – не одно и то же. Рост может происходить без развития. Страна или предприятие может развиваться и не расти. Под развитием в данном случае понимается процесс, в котором увеличиваются возможности индивида удовлетворять свои желания и желания окружающих.

Для того, чтобы разобраться в сущности управления персоналом помимо изучения закономерностей необходимо различать принципы управления персоналом и принципы построения системы управления персоналом.

Принципы построения системы управления персоналом – правила, основные положения и нормы, которым должны следовать руководители и специалисты подразделений управления персоналом при формировании системы управления персоналом организаций.

В свою очередь различают две группы принципов:

- 1) характеризующие требования к формированию системы управления персоналом;
- 2) определяющие направления развития системы управления персоналом организаций.

В контексте развития идеи единства теории и практики общеметодологические принципы – как вектор теоретико-научного познания – обуславливают возможность построения с учетом их требований системы принципов формирования и развития управления персоналом.

Руководитель должен подтвердить данную им оценку раскрыв в письменном виде конкретные действия работника, его отношение к исполнению обязательств в конкретной ситуации и привести результаты деятельности работника, подтверждающие его оценку [2].

Специалисты кадровых служб, характеризуя методологию оценки, придают особое значение обратной связи, доведение полученных результатов до персонала, чтобы последние смогли на основе данной оценки сопоставить с ними свои успехи.

Существует ряд критериев по оценке деловых и личных качеств самих руководителей. Традиционно выделяются три группы знаний и навыков, являющихся основой профессиональной эффективности руководства:

Концептуальная компетентность – владение методами анализа и решения множества проблем с учетом социально-экономического контекста, способность предвидеть развитие технологий, видение общей экономической и политической ситуаций, умение контролировать процесс принятия управленческого решения.

Межличностная компетентность – то есть, в широком смысле понимается, как способность руководителя работать с людьми.

Специальная или техническая компетентность – совокупность знаний и опыта в определенной функциональной сфере управления, владение конкретными методами анализа и расчетов.

Не стоит забывать, что набор определенных признаков может меняться со временем в зависимости от ситуаций и условий, в которых работает организация [3].

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Веснин В. Р. Управление персоналом. Теория и практика. – М.: КНОУРС, 2009. – С. 5.
2. Горшков А. Ф., Евтеев Б. В., Коршунов В. А., Титов В. А., Фролов Е. Б. Компьютерное моделирование менеджмента: Учебник. – 2-е изд. – М.: «Экзамен», 2010. – С. 672.
3. Переверзев М. П., Шайденко Н.А., Басовский Л.Е. Менеджмент. – 2-е изд., перераб. – М.: ИНФРА-М, «Высшее образование», 2014. – С. 330.

УДК 640.43:331+658.4

Олена Орленко
(Херсон, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ В ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОМУ БІЗНЕСІ

У статті розглянуто актуальні проблеми готельно-ресторанного господарства в сучасних ринкових умовах. Досліджено мотивацію праці як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємств в сучасних ринкових умовах. Аналізується питання виявлення основних видів мотивації праці за кордоном, визначається їх доцільність впровадження в українській практиці з можливістю адаптації в умовах функціонування вітчизняних закладів готельно-ресторанного господарства.

Ключові слова: конкурентоспроможність, мотивація, матеріальна мотивація, нематеріальна мотивація.

In the article the actual problems of hotel and restaurant enterprises in today market conditions are reviewed. The motivation of labor as a factor of increasing of the competitiveness of hotel and restaurant enterprises in today market conditions is investigated. The question of identifying of the main types of motivation of work abroad is analysed, the feasibility of its implementing in Ukrainian practice with the possibility of adaptation under conditions of functioning of domestic hotel and restaurant institutions is determined.

Keywords: competitiveness, motivation, financial motivation, immaterial motivation.

На сучасному етапі управління поведінкою людей стає вирішальною умовою, що забезпечує конкурентоспроможність підприємств і організацій, стабільність їх розвитку. Поведінковий підхід до управління діяльністю в організації – це один із пріоритетних напрямів менеджменту. Із позицій науки про поведінку управління зумовлене тим, що результативність організації безпосередньо залежить від ефективної діяльності її людських ресурсів. Управління поведінкою персоналу з урахуванням особистісних, соціально-психологічних, мотиваційних та інших особливостей людей може сприяти отриманню значного економічного ефекту навіть без економічних витрат, тому менеджери, знаючи, розуміючи й усвідомлюючи індивідуальні особливості кожного працівника, можуть значно покращувати загальні результати роботи організації. Всесвітній досвід діяльності підприємств готельно-ресторанного господарства показує, що розуміння керівництвом значення людського потенціалу, опора на нього є запорукою успішної діяльності [1].

Кожній економічній системі, кожній країні властивий свій мотиваційний механізм розширеного відтворення трудового потенціалу, який, поряд із загальнолюдськими (потреби, інтереси), містить і специфічні елементи. Японська модель характеризується більш високими темпами зростання продуктивності праці щодо зростання рівня життя населення. Існування такої моделі ґрунтується на високому рівні розвитку національної самосвідомості, пріоритеті інтересів нації, фірми над інтересами конкретної людини, готовності населення йти на самообмеження заради добробуту усієї країни.

Система стимулювання праці трудового потенціалу будується з урахуванням професійної майстерності, віку, стажу, результативності праці. Помітною особливістю японської моделі є застосування окремими організаціями системи довічного найму, що ґрунтується на традиційному японському патерналізмі. Така система оплати праці включає помісячну зарплату, дві премії на рік і одноразову допомогу під час виходу на пенсію. Американська модель мотивації праці трудового потенціалу побудована на системі всебічного заохочення підприємництва і збагачення найактивнішої частини населення. Малозабезпеченим групам населення створюється прийнятний рівень життя за рахунок перерозподілу частини національного доходу на їхню користь [5]. В основі системи мотивації праці трудового потенціалу в США лежить оплата праці у вигляді модифікованої погодинної системи оплати праці, що доповнюється нормуванням і різними формами преміювання.

Німецька модель мотивації праці виходить із того, що в центрі уваги держави та фірми перебуває людина з її інтересами як вільна особа, що водночас визнає свою відповідальність перед суспільством, тобто розуміє інтереси суспільства і чітко визначає своє місце у виробництві та суспільстві. Соціальна справедливість і солідарність – помітні риси соціально ринкової економіки Німеччини.

Французька модель характеризується більшою різноманітністю економічних важелів, які включають стратегічне планування і стимулювання конкуренції та гнучку систему оподаткування. Оцінка праці трудового потенціалу має багатофакторний характер, що стимулює якість праці. Шведська модель мотивації праці трудового потенціалу побудована на принципах солідарної заробітної плати (однакова оплата за однакову працю незалежно від результатів роботи підприємства, скорочення розриву між розмірами мінімальної і максимальної заробітної плати). Така політика, з одного боку, стимулює постійне оновлення основного капіталу, а з другого – веде до структурної перебудови економіки, скорочення або ліквідації збиткових виробництв.

Польська модель спрямована на підвищення ефективності виробництва за одночасного обмеження доходів населення і надання соціальної допомоги малозабезпеченим верствам населення, що сприяє подоланню кризових явищ в економіці та організації виробництва конкурентоспроможної продукції. Така модель мотивації праці трудового потенціалу стала можливою внаслідок встановлення в суспільстві національної єдності усіх політичних груп і готовності населення країни йти на певні жертви заради майбутніх економічних і соціальних здобутків [2].

Усе це переконує в тому, що зарубіжний досвід матеріальної мотивації трудового потенціалу заслуговує на увагу та широке практичне застосування. Необхідно зважити на те, що в Україні склалися свої традиції, власний досвід матеріального стимулювання трудового потенціалу, тому найбільш прийнятним є поєднання вітчизняного та зарубіжного досвіду в цій сфері.

Специфіка готельно-ресторанної галузі полягає в тому, що даний вид діяльності являє собою, насамперед, продаж послуг, якість надання яких залежить від виконавця, тобто від персоналу готелю. Аналіз сучасного стану людських ресурсів підприємств сфери готельно-ресторанного бізнесу показує, що проблема оцінки, раціонального та ефективного їх використання стає першорядною. Для готельно-ресторанної галузі трудові ресурси мають величезне значення, оскільки запропоновані готелями послуги відносяться до явищ нематеріального характеру. Добробут підприємства багато в чому залежить від професіоналізму його персоналу. Створення високоефективного готельного господарства відіграє важливе значення, як один з пріоритетних напрямів удосконалення економіки України [4]. Актуальною проблемою є впровадження у систему управління вітчизняними готельними підприємствами сучасних ефективних моделей управління, що відповідають світовим стандартам, які обумовлені необхідністю надання високоякісних послуг, зниження витрат, координації персоналу, проведення маркетингових досліджень ринку готельних послуг. Глибокі зміни в структурі і якості робочої сили, у змісті праці, вичерпання резервів зростання ефективності праці за рахунок фізичних можливостей потребують нетрадиційних підходів щодо стимулювання мотивації праці. При цьому завдання полягає в приведенні в дію можливостей працівника, пов'язаних з його майстерністю, освітою та фаховою підготовкою, розвитком трудового потенціалу, прагненням до творчості й самореалізації.

Таким чином, можливо припустити, що умовами для ефективного управління трудовими ресурсами у готельно-ресторанній галузі є [3]:

- індивідуальне планування кар'єри, підготовка та перепідготовка персоналу, стимулювання професійного росту;
- гнучкі системи організації робіт;
- принципи врахування індивідуального вкладу працівників та рівня їх професійної компетенції в системі оплати праці;
- високий рівень участі працівників у розробці та прийнятті управлінських рішень;
- практика делегування повноважень підлеглим;
- задоволеність результатами праці;
- система інформування працівників, корпоративні засоби інформації;
- рівень корпоративної культури, рівень дисципліни;
- система атестації персоналу, наявність кадрового резерву;
- мета функціонування підприємства, способи її досягнення, філософія діяльності, суспільне значення.

В підприємствах готельно-ресторанного господарства нині використовують дві взаємопов'язані системи мотивації – матеріальне стимулювання та нематеріальне (моральне) стимулювання. При цьому, зазвичай, матеріальне стимулювання є домінуючим (73,8%) – це пов'язано з відносно низьким рівнем життя населення, а нематеріальне, у формі окремих складових, лише доповнює його [1].

Правильно організована система матеріального стимулювання в підприємстві готельно-ресторанного господарства створює таку атмосферу, коли працівники відчують потребу працювати з максимальною віддачею для успіху закладу. Система матеріального стимулювання праці потребує постійного дослідження факторів, які визначають матеріальні стимули. Під цими факторами розуміють рушійні сили, які забезпечують формування й використання сукупності спонукальних мотивів з метою задоволення колективних та особистих інтересів працівників.

Для працюючої молоді характерні інші ціннісні орієнтації спонукальних мотивів до трудової діяльності. При цьому, на перший план висуваються самореалізація і саморозвиток

(нематеріальна мотивація). Нематеріальне стимулювання розвитку персоналу в організації, насамперед, направлене на задоволення мотиву збереження соціального статусу працівника в трудовому колективі завдяки залишенню за ним його робочого місця чи займаної посади; підвищення соціального статусу працівника в трудовому колективі в результаті одержання ним більш високої відповідальної посади, посиленню зацікавленості працівника самим процесом опанування новими знаннями, вміннями та практичними навичками; поглиблення інтересу щодо професійного спілкування з професіоналами як в організації, так і поза її межами. Нематеріальна мотивація направлена на підвищення лояльності співробітників до компанії одночасно із зниженням витрат на компенсацію співробітникам їх трудовитрат. Під нематеріальним ми розуміємо такі заохочення до високорезультативної роботи, які не видаються співробітнику у вигляді готівки чи безготівкових грошей, але можуть потребувати від компанії інвестицій в якість робочої сили, а саме: можливість розвитку і навчання, планування кар'єри, оздоровлення. Ще одним способом удосконалення мотивації праці є мотивація вільним часом, яка полягає в тому, що розходження в навантаженні працівників, зумовлені роботою в різний час доби і дні тижня, компенсуються безпосередньо наданням вільного часу, а не грошовими надбавками, як це прийнято в традиційній системі мотивації. Застосування гнучких форм зайнятості допомагає роботодавцям маніпулювати кількістю та якістю робочої сили, виходячи з потреб розвитку підприємства й економічної ситуації, та надає змогу періодично поновлювати знання, проходити професійну перепідготовку й підвищення кваліфікації, регулює режими робочого часу працівників різних вікових груп, тобто створює умови для перспективного формування робочої сили.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Готельно-ресторанний бізнес, як основна складова туристичної індустрії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libr.rv.ua/ua/virt/78/>
2. Заохочення працівників як метод управління персоналом. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.kadrovik.kiev.ua/info/art3.html>
3. Самоукіна М. Психологія професійної діяльності / М. Самоукіна. – Львів : Вид-во "Простір", 2013. – 224 с.
4. Система заохочення персоналу готельного підприємства. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.akvarelhotel.org/sistema.php>
5. Федулова Л.І. Бізнес-менеджмент : навч. посібн. / Л.І. Федулова, В.Г. Федоренко, В.Ф. Гриньов та ін. / за заг. ред. Л.І. Федулової. – К. : Вид-во МАУП, 2014. – 632 с.

УДК 65.012.32

*Ольга Пахуца, Наталія Великоцька
(Харків, Україна)*

ФАКТОРИ ВИЗНАЧЕННЯ ОПЕРАЦІЙНИХ ПРІОРИТЕТІВ ВИРОЩУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті розглянуто взаємозв'язок стратегічного та операційного управління в аграрних підприємствах. Приділено особливу увагу питанням вибору операційних пріоритетів щодо формування структури товарної продукції з врахуванням конкурентної позиції підприємства на цільовому ринку.

Ключові слова: операційне управління, стратегічне управління, стратегії, конкурентоспроможність, ефективність.

The article deals with the relationship between strategic and operational management in agrarian enterprises. Particular attention is paid to the choice of operational priorities for the formation of the structure of commodity products, taking into account the competitive position of the company in the target market.

Key words: operational management, strategic management, strategy, competitiveness, efficiency.

Наразі ефективне управління розвитком аграрних підприємств можливе лише з використанням методів та інструментів стратегічного управління. Швидкі зміни динамічного середовища вимагають від підприємства здатності оперативно приймати рішення, акумулювати досвід, погоджувати інтереси співробітників з інтересами організації. Керівники, які мислять стратегічно, дивляться вперед і визначають вектор руху мають змогу максимально використовувати внутрішній потенціал підприємства та зовнішні можливості щоб вчасно реагувати на зміни в постійно змінюваному зовнішньому середовищі.

Особливе значення в дослідженні ряду питань розвитку сільськогосподарських підприємств приділяють увагу провідні вітчизняні вчені економісти сучасності: Витвицька О.Д., Гудзь О.Є., Збарський В.К., Красноручий О.О., Липчук В.В., Макаренко П.М., Мармоль Л.О., Месель-Веселяк В.Я., Саблук П.Т., Шпичак О.М., Юрчишин В.В. та ін. Основою їх наукових праць є всебічне обґрунтування соціально-економічної складової виникнення і функціонування агробізнесу та механізмів управління.

Проте виникнення багатогранності та складності поняття конкурентоспроможності підприємств в сільському господарстві з формуванням стійких конкурентних переваг не знаходить свого єдиного погляду серед науковців при визначенні його місця та суті у встановленні взаємовідносин між бізнесом, державою і людським чинником, що в свою чергу спонукає більше уваги приділяти стратегічному управлінню та забезпечувати максимально ефективний взаємозв'язок системи цілей, стратегій і структури виробничого потенціалу.

Стратегічне управління – це прогнозне управління, пов'язане з розробкою загального напрямку дій, довгострокового курсу розвитку підприємства, способу досягнення перспективних цілей щодо зміцнення конкурентних позицій та успіху діяльності. Крім того, відбувається координації всіх ієрархічних рівнів підприємства з визначенням дій та цілей на операційному рівні. Сучасний операційний менеджмент – гнучка організаційна система управління й водночас складний соціально-економічний, інформаційно-технологічний процес, що дає змогу дослідити внутрішні й зовнішні важелі регулювання всієї виробничої діяльності аграрного підприємства.

Група американських авторів на чолі з Р.Б. Чейзом в своїй відомій книзі «Виробничий та операційний менеджмент» дає наступне визначення: «Операційний менеджмент – це діяльність, пов'язана з розробкою, використанням і удосконаленням виробничих систем, на основі яких виробляються основна продукція або послуги компанії» [1, с. 15]. На наш погляд, це найбільш вдале трактування поняття операційний менеджмент серед існуючих. Аналогічно до маркетингу та фінансів, операційний менеджмент це область бізнесу де управлінські функції є явно вираженими. Слід погодитись з В.О. Василенко, що по суті операційний менеджмент виступає синонімом виробничого управління організацією [2].

Розробка стратегій, прийняття управлінських рішень зорієнтовані на максимізацію позитивного фінансового результату – прибутку.

Прибуток виникає за умови перевищення доходів звітного періоду над витратами. Відповідно на величину доходів впливають: цінова політика підприємства, змінами співвідношення попиту та пропозиції на той чи інший вид продукції, активність конкурентів, якість та асортимент продукції тощо. На витрати впливають обсяги діяльності підприємства, закупівельні ціни на сировину й енергоносії, рівень мінімальної заробітної плати тощо. Керівництво підприємства повинне постійно відстежувати та оцінювати вплив зовнішніх

чинників на операційні доходи і витрати. Але надзвичайно складно одержати вичерпну інформацію про вигляд кривих попиту та пропозиції. Тому підприємства є дещо обмеженим в використанні економічних інструментів оптимізації своєї діяльності.

Проблема ефективного використання наявних обмежених ресурсів все гостріше постає перед виробниками та світовим співтовариством. Концепція операційного менеджменту дозволяє управляти новими ділянками утворення доданої вартості, на відміну від загальноновизнаних управлінського обліку. В управлінському обліку розглядають лише ті операції, які перебувають у сфері безпосереднього впливу, в той час як ланцюжки розвитку виходять за межі безпосереднього впливу конкретної фірми [5, с. 210].

Все це призводить до потреби побудови дієвого механізму управління формуванням операційного прибутку, що передбачає обґрунтований вибір видів сільськогосподарських культур та раціональне використання посівних площ, що є основним ресурсом даної галузі.

Ринок сільгосппродукції дуже мінливий та ціни на неї завжди змінюються з сезоном, що може мати дуже сильний вплив на рішення організації, що краще виробляти та коли продати свою продукцію, а коли її можна утримати. При вивченні даного питання нами проведено дослідження на базі ТОВ «Великоцкое» Міловського району Луганської області.

На рис. 1 зображено середньорічний рівень коливань цін на сільськогосподарську продукцію в Україні з 2010 до 2015 років. Можемо відмітити, що коливання цін на види продукції, які є основними для ТОВ «Великоцкое» відбувалося поступово у бік зростання, за винятком вартості насіння соняшнику, яка у 2015 році була на рівні 7571 гривень за тону.

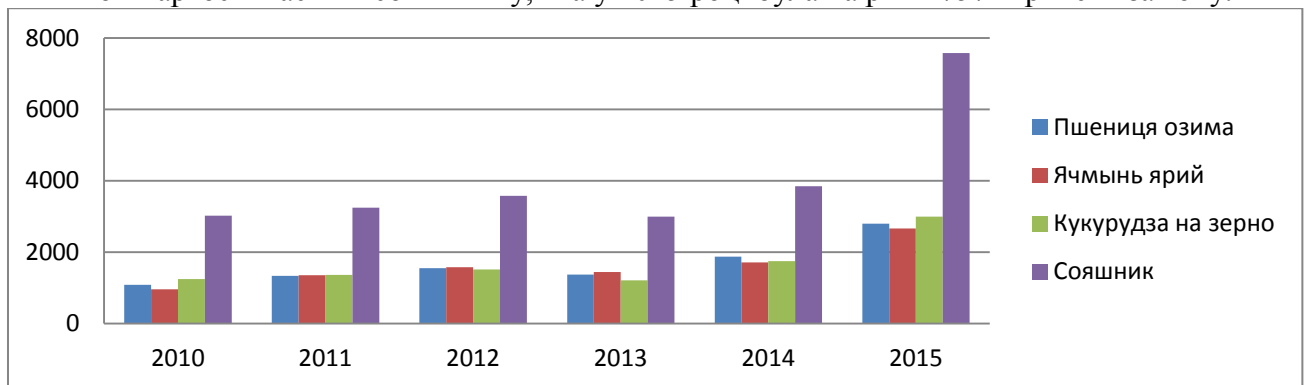

Рис. 1. Коливання цін на сільськогосподарську продукцію

У 2015 році середньорічні ціни на дану продукцію зросли на 54% у порівнянні з 2014 роком. Зокрема, вартість соняшнику зросла удвічі, кукурудзи на зерно в 1,7 разів, ячменю у 1,5 рази та пшениці також в 1,5 рази. Що спричинено, в тому числі, інфляційними процесами від знецінення національної валюти.

Український ринок сільськогосподарської продукції завжди був досить розвинутим на відміну від багатьох інших областей, тому ціна на його продукцію формуються за рахунок попиту та пропозиції.

Як правило, більша частина врожаю продається у перші місяці маркетингового року. Інша частина реалізується невеликими партіями, та це робиться для того, щоб за виручені кошти покрити поточну заборгованість організації. В основному, на вітчизняному ринку попит на сільськогосподарську продукцію забезпечують різноманітні підприємства переробники та експортери компаній.

Для ефективною координації діяльності сільськогосподарського підприємства, оптимізації фінансового результату від основної діяльності використовують модель аналізу «витрати – обсяг діяльності – прибуток».

Аналіз «витрати – обсяг діяльності – прибуток» – є аналітичним підходом до вивчення взаємозв'язку між витратами та доходами при різних рівнях діяльності підприємства. Такий аналіз дозволяє дослідити зміни, котрі відбуваються з операційним прибутком як наслідок

зміни певних параметрів діяльності господарюючого суб'єкта – ціни продукції, обсягу продажу, а також величини і складу витрат.

Аналізуючи табл. 1, відзначаємо, що собівартість реалізованої продукції товариства менша за середню собівартість по Україні, а саме: пшениця озима на 9,3%, ячмінь ярий – 2,1%, кукурудза на зерно – 1,9%, соняшник – 4,5%.

Виходячи з цього, можемо стверджувати, що за ціновою політикою товариство, що досліджувалося є конкурентоздатним, бо середні ціни реалізації продукції нижчі ніж середні ціни по Україні.

Але нижчі ціни реалізації продукції на підприємстві спричинили недоотримання прибутку, що свідчить про необхідність пошуку шляхів зниження собівартості, підвищення якості продукції та пошуку додаткових конкурентних переваг для підвищення ціни реалізації.

Таблиця 1

Аналіз рівня цін та собівартості продукції ТОВ «Великоцкое» та по Україні за 2015 рік

Культура	Середні ціни реалізації, грн/т		Собівартість, грн/т		Прибуток на 1 т, грн		Резерв зростання прибутку підприємства, %
	По підприємству	По Україні	По підприємству	По Україні	По підприємству	По Україні	
Пшениця озима	2085,5	2796,2	1605	1754	480,5	1042,2	53,9
Ячмінь ярий	643,0	661,5	176,2	180	466,8	481,5	3,1
Кукурудза на зерно	2510,6	2989,9	1721	1758	789,6	1231,9	35,9
Соняшник	6556,4	7571	3464,4	3621	3092	3950	21,7

Джерело: Складено авторами на основі звітності підприємства та статистичних даних

Важливим резервом зростання ефективності вирощування є впровадження прогресивних, інноваційних, ресурсозберігаючих технологій. Так в таблиці 2 представлена розрахована ефективність вирощування сільськогосподарських культур за різними технологіями.

Таблиця 2

Ефективність вирощування сільськогосподарських культур за технологіями

Культура	Вид технології	Пшениця	Кукурудза на зерно	Соняшник
Виробничі витрати на 1 га, всього грн	Традиційна технологія	3239,0	14380,6	5043,1
	Ресурсозберігаюча технологія	3886,8	17256,7	7447,2
Середня урожайність, т/га	Традиційна технологія	3,9	5,5	1,8
	Ресурсозберігаюча технологія	4,5	6,0	2,7
Планова ціна реалізації		3262,3	3648,8	6200,0
Прибуток	Традиційна технологія	9484,0	5687,8	6116,9
	Ресурсозберігаюча технологія	10793,6	4636,1	9292,8
Рентабельність	Традиційна технологія	292,8	39,6	121,3
	Ресурсозберігаюча технологія	277,7	26,9	124,8

Підсумовуючи вищесказане, операційний менеджмент — це система реалізації стратегічного плану за допомогою управлінських рішень щодо розробки, проектування, планування, контролю, забезпечення та організації функціонування виробничих систем підприємства. При цьому одним з головних напрямів для аграрного підприємства

рослинницького напрямку – є визначення того, яку культуру і в якому обсязі вирощувати. Основними факторами впливу на дане рішення є: рівень цін, конкурентна позиція на ринку, можливості впровадження технологій, економічна ефективність кожної культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Чейз Р.Б. Производственный и операционный менеджмент / Р. Б. Чейз, Н.Дж. Эквилейн, Р. Ф. Якобс. – 8-е изд. : пер с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 704 с.
2. Василенко В. О. Виробничий (операційний) менеджмент: Навч. посібник / В. О. Василенко, Т. І. Ткаченко ; за ред. В. О. Василенка. – Київ: ЦУЛ, 2003 – 532 с.
3. Федулова Л. І. Управління операційною системою виробничого підприємства: монографія / Л. І. Федулова, О. В. Декалюк. – Хмельницький: ХНУ, 2005. – 192 с.
4. Канівський П.К. Спеціалізація та кооперація тваринництва зони Лісостепу в умовах ринкової економіки / П.К. Канівський. – К.: ІАЕ, 2000. – 448 с.
5. Трут О. О. Операційний менеджмент: підруч. / О.О. Трут. – К.: Академвидав, 2013. – 348 с.
6. Дудник О. В. Інвестиційні стратегії підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств / О.В. Дудник // Економіка АПК. – 2016. – №5. – С. 79-86.
7. Мазоренко Д.І., Мазнев Г.Є. та ін. Технологічні карти та витрати на вирощування сільськогосподарських культур з різним ресурсним забезпеченням / За ред. Д.І. Мазоренка, Г.Є. Мазнева. – Х.: ХНТУСГ. – 2006. – 725 с.

Науковий керівник: кандидат економічних наук Дудник О.В.

ЖУРНАЛІСТИКА / ЖУРНАЛИСТИКА

УДК 327:17.022

Ярослава Василенко
(Київ, Україна)

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ В СВІТОВИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У статті розкривається поняття політичного іміджу держави, його важливість як стратегічного ресурсу для сприяння захисту національних інтересів і досягненню зовнішньополітичних цілей. Аналізуються проблеми і шляхи формування позитивного зовнішнього іміджу України в закордонних ЗМІ; наголошується на необхідності збільшити свою інформаційну присутність, налагодити співпрацю українських журналістів із зарубіжними, давати їм якомога більше доступу до коментаторів, а також першими доносити світу свою позицію.

Ключові слова: імідж, політичний імідж держави, засоби масової інформації, світові ЗМІ.

The article reveals the concept of the political image of the state, its importance as a strategic resource for promoting the protection of national interests and the achievement of foreign policy goals. The problems and ways of forming a positive external image of Ukraine in foreign mass media are analyzed. There has been focused on the need to increase its informational presence, to establish cooperation between Ukrainian and foreign journalists, to give them as much access to commentators as possible, and to bring their own position to the world first.

Key words: image, political image of the state, mass media, world mass media.

Феномен політичного іміджу держави в сучасних умовах розвитку соціуму відіграє важливу роль, впливаючи на її позиції як усередині країни, так і ззовні. Бурхливі зміни другої половини ХХ – початку ХХІ ст., такі як інформаційний прогрес людства, швидкі темпи всебічної глобалізації, спричинили «розмиття» державних кордонів, посилення міждержавної конкуренції, інформаційно-комунікативних дій та інтересів з боку всіх держав. За цих умов феномен іміджу держави набуває нового сенсу та стає стратегічним ресурсом кожної держави. Цілеспрямована політика формування привабливого іміджу держави сприяє захисту її національних інтересів, досягненню зовнішньополітичних цілей і створенню атмосфери підтримки світовою спільнотою її кроків на міжнародній арені.

Україна, охоплена політичною кризою, має передусім імідж політично нестабільної держави, що, звісно, не на користь ані громадянам, ані її політичній еліті. Саме тому необхідні цілеспрямовані дії держави для формування певного привабливого політичного іміджу України і підтримки його в зарубіжних ЗМІ.

Слово «імідж» англійського походження й дослівно перекладається як «образ» (від англ. «image»). Поняття «імідж» трактують як: «образ, що формується цілеспрямовано»; «емоційно забарвлений образ, що склався в масовій свідомості та має характер стереотипу»; «обмірковане уявлення чогось побаченого раніше, конкретного чи абстрактного» тощо [3].

Також політичний імідж держави визначається як уявний образ певної держави, що формується у свідомості громадян країни та закордонної аудиторії. Він формується у процесі комунікативної взаємодії суб'єктів економічного, соціального та політичного життя як усередині країни, так і за її кордонами [5, с. 166]. Слід підкреслити, що імідж держави – це не просто психічний образ свідомості як відображення дійсності, це цілеспрямоване змодельоване спеціалістами відображення дійсності – віртуальний образ.

Будь-який політичний імідж має дві головні характеристики – публічність і зв'язок із політичною практикою. Тож політичний імідж держави як її образ, що конструюється цілеспрямовано і має два основні адресати: суспільство всередині країни та світову спільноту. Однак видається, що процеси всебічної глобалізації, найімовірніше, змусять усі держави світу зосередити першочергову увагу саме на створенні та підтримуванні свого привабливого зовнішнього іміджу.

Одним з структурних компонентів феномену політичного іміджу держави є комунікативний, що включає модель іміджу, канали трансляції та тиражування, реципієнти. ЗМІ, як відзначають дослідники, у сфері політики виконують дві найважливіші, тісно пов'язані між собою функції: спостерігають за політичним життям від імені соціуму та забезпечують репрезентацію публічної сфери. Вони конструюють політичний імідж держави, який базується не тільки на реаліях, створюючи в такий спосіб нову реальність: ідеальні моделі або образи ворогів. Сьогодні державна влада в багатьох країнах широко використовує для формування іміджу держави серед громадян та іноземців такий відносно новий канал комунікацій у політичній сфері, як Інтернет [3]. Однак імідж, як продукт комунікації, визначається не тільки його носієм. Позитивний політичний імідж держави може виникнути лише в тому разі, коли він зорієнтований на певні соціальні групи, певне коло реципієнтів, відповідаючи саме їхнім потребам.

Попри певну активізацію роботи в інформаційно-комунікативному напрямі, що відбувається останнім часом в Україні, є низка проблем, які знижують ефективність діяльності в цій сфері: українська тематика недостатньо представлена в інформаційному просторі інших країн, у зарубіжних ЗМІ залишається досить високим відсоток тенденційної інформації про Україну [6, с. 238].

Провідні світові ЗМІ, такі як *International Herald Tribune*, *Wall Street Journal*, *Financial Times* та інші, приділяють достатньо мало своєї площі українським новинам, причому віддають перевагу повідомленням негативної спрямованості. Україна в інформаційному просторі зарубіжних країн має кілька обрисів: в асоціаціях іноземців це маловідома і не впливова європейська держава, яка шукає своє місце в світі; молода демократична держава, країна помаранчевої революції і революції гідності, пострадянська країна; політично нестабільна держава з нестабільною владою; Чорнобиль; відомі українці; проблеми і війна з Росією, конфлікт на Донбасі; негативний імідж, пов'язаний з високими інвестиційними ризиками, корупцією в органах влади [2, с. 5]. Ці стереотипи та міфи склалися десятиріччями, і викоренити їх важко, особливо якщо знаходяться негативні підтвердження їх правдивості в дійсності. Попри ажіотаж, який викликали українські події Євромайдану в світових медіа, інтерес зарубіжних ЗМІ до України потроху спадає.

У 2017 році було проведено дослідження іноземних видань, які пишуть про Україну, з метою з'ясувати, які медіа формують її імідж у світі та які теми є найбільш цікавими. Отже, серед 400 тисяч статей про Україну на більш ніж 10 мовах лідерами є видання *Ukraine Today*, *New York Times* та *Russia Today* за кількістю поширень та переглядів. При чому *New York Times* пише значно менше, але матеріал про Пола Манафорта, який брав участь у передвиборчій кампанії Трампа, був дуже резонансним. Далі у рейтингу йдуть *BBC*, *Daily Mail* та *Sputnik news*. За словами С. Корнилюка, з ліквідацією *Ukraine Today* топовими виданнями, які пишуть про Україну, залишилися три англomовні видання, які пишуть доволі рідко та два пропагандистські медіа. Найбільш резонансними темами у минулому році стали: проведення Євробачення, Пол Манафорт, нові подробиці катастрофи малайзійського боїнгу тощо. Світову спільноту не дуже цікавлять теми конфлікту на сході України, гуманітарної катастрофи на Донбасі, більше мільйона українських переселенців, – ці теми цікаві у ті моменти, коли ідуть активні бойові дії, і такий інтерес згасає, коли таких дій немає [1].

Проте світ цікавиться не лише страшними історіями. Серед резонансних матеріалів також були статті про «Піцца Ветерано», а такі модні видання як, наприклад, *Vogue* неодноразово зверталися до теми українського вінка та вишиванки. Однак, в інформаційній

доктрині України спектр культури чомусь абсолютно випадає. Результати дослідження говорять, що саме теми культури та спорту дають найбільший резонанс, саме теми культури викликали емоційну зацікавленість і бажання пошукати щось ще про Україну. Наприклад, стаття про віночки мала на 2 тисячі показників зацікавленості більше, ніж стаття про корупцію [1].

Отже, в цілому в ЗМІ інших країн світу увага до українських подій досить незначна, що пояснюється місцем нашої країни в зовнішній політиці кожної з держав. Причиною такого стану, на думку Л.Д.Чекаленка, є неоперативність висвітлення фактів і подій, неврегульованість схеми використання коштів, невідпрацьованість механізму підготовки та реалізації іміджевих проєктів, незадовільне кадрове забезпечення. Не сприяє поширенню знань про Україну відсутність багатомовного веб-порталу закордонних дипломатичних установ України та зовнішньополітичного відомства [6].

Тому для збільшення інформаційної присутності України в закордонних ЗМІ дуже важливим є запровадження системних заходів, спрямованих на піднесення іміджу країни на міжнародній арені, узгодженість дій органів виконавчої влади і громадських організацій у сфері забезпечення позитивного іміджу нашої країни, створення державних інформаційних ресурсів, які відповідали б світовим стандартам. Фахівці радять українським журналістам налагодити співпрацю із зарубіжними, давати їм якомога більше доступу до коментаторів, а також першими доносити світу свою позицію [1]. Українські ЗМІ мають одразу давати інформацію англійською, а також враховувати, що значно збільшилась потреба позитивної інформації з України: не лише пов'язану з військовими діями, треба показувати й інший бік життя.

Відсутність постійних власних кореспондентів у Києві та орієнтація світових ЗМІ на російські джерела також негативно впливають на якість та правдивість інформації в зарубіжних медіа. Засилля російської інформації створює проблеми не лише для закордонних ЗМІ, але й для вітчизняних медіа. Для того, щоб західні ЗМІ довіряли українським коментаторам і чиновникам, вони повинні мати доступ до чесної і прозорої інформації, тільки так можна боротися з пропагандою. Саме тому від української сторони залежить, як писатимуть західні ЗМІ про Україну [4].

Необхідно, аби міжнародні видання мали доступ до українських та співпрацювали з ними, мали змогу брати коментарі впливових українських посадовців. Україна має стати суб'єктом інформаційних змагань, аби захищати свої національні інтереси, самостійно творити, а не читати новини, тільки так можна розставити власні акценти та вказати на контекст події. Якщо не говорити про новини в Україні, то взагалі можна зникнути для світових медіа. Це велика загроза, і щоб уникнути її, треба самим формувати інформаційний дискурс у міжнародних ЗМІ. Слід показати, що українські події – це частина світового сценарію майбутнього, і нашу державу не можна ігнорувати.

Отже, кожна держава потребує позитивного політичного іміджу, який сприятиме її соціально-економічному та політичному розвитку й розширенню зв'язків із зовнішнім світом. Глобальні процеси в політичному, економічному, соціокультурному житті людства пов'язані з багаторазовим посиленням імідж-чинників у міжнародному та державному політичному просторі. На жаль, наша держава досить слабо і в основному з негативного боку представлена в світовому інформаційному потоці. Тож формування політичних іміджевих комунікацій та інформаційно-психологічного впливу на соціум мають сьогодні стратегічне значення і потребують цілеспрямованих дій з боку держави з метою захисту її національних інтересів і досягненню зовнішньополітичної підтримки світової спільноти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш Д. Міжнародний імідж України: проблеми і перспективи / Д. О. Богуш. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/bogush/4b843f0bd3e45/>.

2. Вербицька Г. Міжнародний імідж України: проблеми та шляхи реформування / Г. Вербицька // Український інформаційний простір : Науковий журнал / Київський нац. ун-т культури і мистецтв, Ін-т журналістики і міжнародних відносин. – К., 2013. – Ч. 2. – С. 4-9.
3. Качинська Н. Політичний імідж держави: структурні та комунікаційні компоненти феномену / Н. Качинська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://veche.kiev.ua/journal/1738/>
4. Україна у закордонних медіа: маємо творити, а не читати новини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.mediasapiens.ua/1411978127/>
5. Политическая имиджология / Под ред. А. А. Деркача, Е. Б. Перельгиной и др. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 400 с.
6. Чекаленко Л.Д. Зовнішня політика України / Л.Д.Чекаленко. – К.: Либідь, 2006. – 355 с.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор Даниленко С.І.

УДК 070:347.78(043.3)

*Любов Данча
(Рівне, Україна)*

МЕДІАПРАВО У СИСТЕМІ ПРАВА: ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗМІ

Розглянуто конституювання поняття «медіаправа» у вітчизняній науковій традиції. Проаналізовано місце медіаправа у галузевій та «вертикальній» структурі права, утвореній міжнародними документами, Конституцією України, кодексами у провідних галузях матеріального і процесуального права, законами, що конкретизують положення Конституції щодо інформаційної сфери та діяльності ЗМІ, підзаконними нормативно-правовими актами. Охарактеризовано класифікацію ЗМІ у медіа-законодавстві України.

Ключові слова: інформаційне право; інформаційні суспільні відносини; медіа право; галузева структура права; державні, комунальні, приватні, громадські, суспільні ЗМІ.

The article deals with the institutionalization of the concept of "media law" in the domestic scientific tradition. The author analyses the place of media law in the branch and "vertical" structure of law created by international instruments, Constitution of Ukraine, codes in the leading branches of material and adjective law, acts that concretize the Constitution provision concerning the information sphere and mass media activity with the help of regulatory and legal acts. The classification of mass media in the media legislation of Ukraine is presented.

Key words: information law; information public relations; media law; branch structure of law; state, communal, private, public, and social mass-media.

Приналежність інформаційно-комунікативної діяльності мас-медіа інформаційним суспільним відносинам визначає супідрядність медіаправа інформаційному праву. Не випадково, з перших кроків науково-теоретичного осмислення інформаційно-правової проблематики, переважна частина науковців поміж видів інформаційних правовідносин виокремлювала правовідносини, пов'язані зі ЗМІ (А.А. Письменицький, 1996 [7]; С.Е. Демський, 2001; Г.В. Виноградова, 2006 [1]). Водночас, у правознавстві, теорії державного управління, журналістикознавстві утвердилися поняття «правове (законодавче, нормативне) регулювання діяльності ЗМІ» (О.А. Вознесенська, 2012 [2]; Т.О. Приступенко, 2000 [8]); «правові засади (рамки, умови, основи) організації і діяльності мас-медіа» (В.Ф. Іванов, 2001 [3]; О.В. Каплій, 2014 [4]; Т.О. Приступенко, 2000 [8]); «правове поле

діяльності ЗМІ» (Т.О. Приступенко, 1997), тоді як уживане в зарубіжних публікаціях поняття *медіаправа, мас-медійного права* (англ. media law) лиш входить до вітчизняної традиції.

Одне з перших в Україні понятійних узагальнень правового регулювання діяльності ЗМІ як *медіаправа* містить навчально-методичне видання Н. Петрової та В. Якубенка [6]. У публікації З.О. Кукіної медіаправо осмислюється як «порівняно нова структурна одиниця у вітчизняному праві» [5, с. 296] та аналізуються його міжнародні джерела. У дослідженнях В.С. Цимбалюка стверджується, що «критична маса інформації, знань, нормативно-правових актів дозволяє висловити позицію про формування в праві такого феномену, що можна умовно визначити як *мас-медіа право* – право про засоби масової інформації» [12, с. 30].

Назагал, як підгалузь інформаційного права, медіаправо «може розглядатися в об'єктивному і суб'єктивному змісті»: як «складова сфери суспільних відносин щодо інформації із застосуванням певних технологій її реалізації», та як «множина прав і обов'язків, що виникають при функціонуванні ЗМІ» [12, с. 33]. При цьому суб'єкти медіаправа «визначаються із спеціального статусу суб'єктів інформаційного права: інформанти – журналіст, репортер; редактор (головний редактор), редакція та інші; інформовані – читач, радіослухач, телеглядач та інші споживачі інформаційної продукції» [12, с. 32].

Зауважимо, що законодавство не містить розгорнутої дефініції мас-медіа, однак диференціює їх види й визначає ЗМІ як «засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації» (Закон України «Про інформацію», ч. 2 ст. 22 [9]). Конкретизацію поняття надають закони «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення» [10], «Про суспільне телебачення і радіомовлення України» тощо. Так, згідно ст. 1 Закону «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», друкованими ЗМІ є періодичні і такі, що продовжуються, видання, які виходять під постійною назвою, з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію. У ч. 1 ст. 1 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» поняттям аудіовізуального (електронного) засобу масової інформації означено організацію, яка надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію, передану у вигляді електричних сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв [10]. Водночас, істотною прогалиною вітчизняного законодавства лишається відсутність визначення Інтернет-ЗМІ.

За статусом власників та засновників, законодавством України ЗМІ диференційовано на *державні, комунальні, приватні, громадські, суспільні* («Про телебачення і радіомовлення», ч. 1 ст. 1, ч. 1 ст. 11, ст. 18 [10]; «Про інформаційні агентства», ст. 8; «Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів», ст. 1; «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», ст. 1; «Про телебачення і радіомовлення», ч. 1 ст. 1 [10]; «Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів», ст. 1). Докладно правові основи діяльності Суспільного телебачення і радіомовлення України окреслено у новій редакції закону «Про суспільне телебачення і радіомовлення України» від 17.04.2014 р. Утвердженням у законодавстві є поділ аудіовізуальних ЗМІ за метою діяльності на *некомерційні (неприбуткові) та комерційні (прибуткові)* (ст. 1, ст. 18 Закону України «Про телебачення і радіомовлення») [10]. У ст. 1 Закону України «Про захист суспільної моралі», ст. 1 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців», ч. 1 ст. 1 Закону «Про державну підтримку ЗМІ та соціальний захист журналістів» визначено поняття спеціалізованого ЗМІ, ЗМІ рекламного характеру тощо, однак інтегральні дефініції спеціалізованого ЗМІ та ЗМІ з особливим правовим режимом у законодавстві відсутні [4, с. 100].

У «вертикальному вимірі» системи права медіаправо набуває кількарівневої структури, утвореної: 1) міжнародними документами, до котрих приєдналася держава й які визначають основоположні підходи до законодавчої заборони цензури, гарантування незалежності ЗМІ, неприпустимості зловживання свободою масової інформації тощо; 2) Конституцією України,

що встановлює принципи зовнішнього та внутрішнього функціонування інформаційної сфери, окреслює напрями її розвитку, визначає принципи державного регулювання ЗМІ; 3) кодексами у провідних галузях матеріального і процесуального права; 4) законами, що конкретизують положення Конституції щодо інформаційної сфери та діяльності ЗМІ; 5) підзаконними нормативно-правовими актами, указами Президента України, постановами Верховної Ради, Кабінету Міністрів, актами міністерств, державних комітетів тощо.

Щодо *галузевої системи права* законодавство про ЗМІ є комплексним, міжгалузевим утворенням, що охоплює конституційне, адміністративне, цивільне та кримінальне право; пов'язане з комплексними галузями права (трудовим, господарським, фінансовим тощо) та, через інституціональні ознаки, зі спеціальними галузями права (податковим, бюджетним та ін.) і міжгалузевими комплексними інститутами (правом інтелектуальної власності, рекламним правом тощо). З погляду диференціації права на *приватне та публічне* мас-медіа право обіймає імперативні та диспозитивні норми, приписи, дозволи, заборони «приватноправового і публічноправового змісту» [12, с. 32]. Маркером інтегрованості медіаправа у систему права слугують гіперзв'язки з законами щодо захисту суспільної моралі, реклами, виборчого процесу, діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування тощо.

Базовим елементом медіаправа слугують позначені характерними рисами, конкретизовані щодо діяльності мас-медіа *інформаційно-правові норми*, що регулюють взаємовідносини громадян, ЗМІ, соціальних організацій й визначають їх права та обов'язки.

Отже, зважаючи на специфіку інформаційно-комунікативної діяльності мас-медіа, її значущість у системі соціальної взаємодії, особливості регулювання її організації та розвитку, слід погодитися з думкою науковців про обґрунтованість виокремлення у спеціальній частині інформаційного права *підсистеми медіаправа*, конституційованого за низкою істотних об'єктних і суб'єктних ознак. У свою чергу, мас-медіа-комунікацію слід розглядати як саморегульоване системне утворення, функціонування та розвиток якого визначаються як іманентними закономірностями, так і дією медіаправих норм. Також маємо підстави стверджувати, що саме поняття «медіаправа» (від лат. *medium* – субстанція, через яку передається вплив, встановлюється контакт; середина, посередник) якнайповніше відображає інформаційно-комунікативну сутність та суспільне призначення ЗМІ як *посередника* у суспільних відносинах щодо інформації, завдяки котрому узгоджуються інтереси людини, держави, суспільства й виявляється їх конструктивний зміст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградова Г. В. Правове регулювання інформаційних відносин в Україні : навч. посіб. / Г. В. Виноградова. – К. : Юстиніан, 2006. – 176 с.
2. Вознесенська О. А. Правові засади державного регулювання в галузі аудіовізуальних засобів масової інформації : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право ; інформаційне право / НАПН укр. НДІ інформатики і права / О. А. Вознесенська. – К., 2012. – 215 с.
3. Іванов В. Ф. Правові засади діяльності українських мас-медіа / В. Ф. Іванов // Вісник Львівського університету. – Серія : «Журналістика». – Львів, 2001. – Вип. 21. – С. 58–65.
4. Каплій О. В. Конституційно-правові засади організації та діяльності засобів масової інформації в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право / О. В. Каплій. – Одеса, 2014. – 23 с.
5. Кукіна З. О. Міжнародно-правові джерела медіа-права / З. О. Кукіна // Часопис Київського університету права. – 2011/3. – С. 296–300.
6. Петрова Н. Медіа-право / Н. Петрова, В. Якубенко. – К., 2007. – 276 с.
7. Письменицький А. А. Взаємодія держави і ЗМІ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень / Університет внутрішніх справ / А. А. Письменицький. – Харків, 1997. – 22 с.

8. Приступенко Т. О. Правові засади функціонування сучасних засобів масової комунікації України : монографія / [За ред. В. В. Різуна ; КНУ ім. Т. Шевченка] / Т. О. Приступенко. – К., 2000. – 156 с.
9. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII, поточна редакція від 01.01.2017, підстава 1774-19 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650.
10. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 12.12.1993 р. №3205-IV, поточна редакція 01.01.2017, підстава 1663-19 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
11. Цимбалюк В. С. Інформаційне право (основи теорії і практики) : монографія / В. С. Цимбалюк. – К. : Освіта України, 2010. – 388 с.
12. Цимбалюк В. С. Мас-медіа право в інформаційному суспільстві / В. С. Цимбалюк // Інформація і право. – 2011. – № 1. – С. 30–33.

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

УДК 37(477)(092)(043.3)

Ольга Матрос
(Умань, Україна)

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ДИТЯЧА ІНВАЛІДНІСТЬ» ТА ЙОГО ОСНОВНІ КАТЕГОРІЙНІ ОЗНАКИ

У статті охарактеризовано поняття «інвалідність», визначено основні категорії за якими можна отримати статус дитини з інвалідністю. Наведено у дослідженні причини інвалідності дітей, зокрема, це можуть бути як зовнішні (екзогенні), так і внутрішні (ендогенні) фактори.

Ключові слова: дитяча інвалідність, декларація про права інвалідів, обмежені функціональні можливості.

The article describes the concept of "disability", defines the main categories by which the status of a child with a disability can be obtained. The research presents the causes of children's disability, in particular, they can be external (exogenous) and internal (endogenous) factors.

Key words: child disability, declaration on the rights of disabled people, limited functional capabilities.

У соціальному полі України за часи незалежності спостерігають нові тенденції, які в тій чи іншій мірі впливають на життя як окремої особи, певної спільноти, так і суспільства в цілому. Серед нових соціальних тенденцій, що мають місце в сучасному українському суспільстві, є загострення демографічної ситуації, одним з проявів якої є поширення дитячої інвалідності.

Тривалий час поняття «інвалідність» розглядалося тільки у медичному аспекті та визначалося у термінах психологічної, фізіологічної, анатомічної «дефектності», «ненормальності» або «нормальності» людини. Згодом це поняття інтерпретувалося як функціональні обмеження можливостей людини (тимчасові або постійні) [7, с. 109].

Відповідно до Декларації про права інвалідів (ООН, 1975), *інвалід* – це будь-яка особа, яка не може самостійно забезпечити цілком або частково потреби нормального особистого і/або соціального життя з причини вади, природженої чи придбанної, фізичних або розумових можливостей.

Відповідно до Рекомендацій 44-ї сесії Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 травня 1992 р. суспільство зобов'язане адаптувати існуючі в ньому стандарти до особливих потреб людей, що мають інвалідність, для того щоб вони могли жити незалежним життям. При цьому під *інвалідністю* тут розуміють обмеження в можливостях, обумовлених фізичними, психологічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими та іншими бар'єрами, що не дозволяють людині, яка має інвалідність, бути інтегрованою в суспільство і брати участь у житті сім'ї або суспільства на таких самих підставах, як й інші члени товариства. Таким чином, нині поняття «інвалідність» розцінюється як складна біопсихосоціальна категорія, характерологічна особливість якої полягає в тому, що люди з обмеженими можливостями відчувають функціональні утруднення не тільки внаслідок захворювання, відхилень або недоліків розвитку, а й у результаті непристосованості соціального оточення до їхніх соціальних потреб, забобонів суспільства, ганебного ставлення до інвалідів [6, с. 176].

За останні десятиріччя значно змінилося визначення поняття «інвалідність». Якщо раніше воно тлумачилось як «функціональне порушення органів чуття» або «фізичні

недоліки», то тепер воно означає несприятливе становище, в якому може опинитися людина-інвалід внаслідок тих чи інших дефектів розвитку

Фахівці у галузі соціальної педагогіки поняття «інвалідність» визначають як стійке порушення (зниження, втрату) загальної чи професійної працездатності внаслідок захворювання або травми, як тривалу або постійну втрату здоров'я внаслідок трудового каліцтва, професійних захворювань, загального захворювання, а також як довготривалу або постійну втрату працездатності, або значну її обмеженість [5, с. 28].

Окрім цього, соціальні працівники розглядають інвалідність і як обмеження в можливостях, обумовлені фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими та іншими бар'єрами, які не дозволяють людині бути інтегрованою в суспільство і брати участь в житті сім'ї та держави на тих же умовах, як інші члени суспільства [3, с. 11].

На сучасному етапі трансформацій соціально-економічних процесів поняття «інвалідність» розглядають як складну біопсихосоціальну категорію та визначають як стан, що характеризується обмеженням життєдіяльності людини внаслідок захворювання, травм, вроджених дефектів та потребує здійснення заходів щодо соціального захисту та підтримки.

Інвалідність у дітей визначається вченими як стійка соціальна дезадаптація, зумовлена хронічними захворюваннями чи патологічними станами, що різко обмежує можливість включення дитини в адекватні до її віку виховні і педагогічні процеси, у зв'язку з чим вона постійно потребує догляду та допомоги. Це значне обмеження життєдіяльності, що призводить до соціальної дезадаптації внаслідок порушень розвитку і росту дитини, здібностей до самообслуговування, пересування, орієнтації, контролю за своєю поведінкою, навчання, спілкування, трудової діяльності у майбутньому [там само, с. 11].

Згідно поглядів інших науковців поняття дитячої інвалідності розглядається крізь призму віку, за якою це явище описує особу віком до 18 років включно, яка має відхилення у фізичному чи психічному розвитку, обмеження життєдіяльності, зумовлені вродженими, спадковими чи набутими хворобами [1, с. 353].

Дитина-інвалід – це особа, яка внаслідок хронічних захворювань, вроджених чи набутих порушень у розвитку має обмеження у життєдіяльності, перебуває в складних і надзвичайних умовах та має особливі потреби у розвитку психофізичних можливостей, природному сімейному оточенні, доступі до об'єктів соціального оточення і засобів комунікації, соціалізації та самореалізації.

Деякі дослідники відносять дітей з вадами фізичного та психічного розвитку до так званої «групи ризику» – це та категорія дітей, яка потребує особливої уваги з боку педагогів. Вихователів та інших фахівців [4, с. 35].

Фактори зовнішнього середовища є визначальними у появі хвороб, тому що вони не тільки впливають безпосередньо на організм, а й можуть викликати зміни його внутрішніх властивостей, які у майбутньому поколінні можуть самі спричинювати хвороби (спадковість, вроджені вади).

Причиною інвалідності дітей можуть бути як зовнішні (екзогенні), так і внутрішні (ендогенні) фактори.

До зовнішніх факторів належать: механічні (поранення, удар), фізичні (дія електроструму, тепла, холоду), хімічні (дія отруйних речовин), біологічні (хвороботворні мікроби, віруси), психічні (переляк, стрес, психотравмуючі фактори), порушення харчування (голодування, нестача вітамінів, переїдання).

До внутрішніх факторів належать: спонтанні зміни у генетичному матеріалі, внутрішньоклітинні метаболіти, хвороби, що передаються спадковим шляхом, вроджені вади.

Показниками для інвалідності у дітей є патологічні стани, які розвиваються при уроджених, спадкових, набутих захворюваннях та після травм. Питання про встановлення інвалідності розглядаються після проведення діагностичних, лікувальних та реабілітаційних

заходів. Рішення про визнання дитини (підлітка) інвалідом в Україні приймають республіканська, обласні, міські, спеціальні дитячі лікарні та відділення (ортопедо-хірургічне, відновного лікування, неврологічне, психіатричне, туберкульозне, отоларингологічне, офтальмологічне, урологічне, неврологічне та ін.). Рішення спеціалістів фіксується у картці стаціонарного хворого, консультативному висновку або витягу з історії хвороби. Консультативний висновок (витяг), видається на руки батькам (опікуну) дитини (підлітка)-інваліда для лікарсько-контрольної комісії (ЛКК) лікувально-профілактичних закладів за місцем проживання дитини. Медичний висновок оформлюється ЛКК дитячих лікувально-профілактичних закладів [3, с. 17].

На думку дослідника О. Штокало «Інвалідність у дітей визначає істотні обмеження життєдіяльності у важливий для розвитку людини період. Обмеження життєдіяльності, обмежений життєвий простір перешкоджають своєчасному та повноцінному засвоєнню дитиною найнеобхідніших знань та вмінь від соціальних інститутів. Дитяча інвалідність призводить до соціальної дезадаптації, яка обумовлена порушеннями у розвитку та виникненням через це утруднень у самообслуговуванні, спілкуванні, навчанні, оволодінні в майбутньому професійними навичками тощо» [7, с. 111].

Виходячи з цього, як зазначає соціальний педагог Л. Дивнич «соціально-педагогічна діяльність виконує три соціальні функції: підвищення рівня соціальної адаптації; профілактику явищ дезадаптації; соціокультурний розвиток» [2, с. 34-35].

Отже, з урахуванням специфіки стану здоров'я дітей з інвалідністю особливу увагу доцільно приділяти вдосконаленню системи соціальної підтримки, охорони здоров'я, реалізації реабілітаційних програм для збереження фізичної та розумової активності таких дітей, максимально створювати умови для подальшого самостійного життя осіб з обмеженими функціональними можливостями.

Практичному соціальному працівникові завжди необхідно мати на увазі, що з настанням інвалідності для людини починається новий етап життя: виникають бар'єри на шляху здійснення найважливіших соціальних і вітальних потреб, змінюється суспільний статус особистості, порушується сформована система соціальних контактів, деформуються звичні життєві стереотипи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Акатов Л. И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Л. И. Акатов. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 368 с.
2. Дивнич Л. Соціалізація дитини з особливими потребами / Л. Дивнич // Соціальний педагог. – 2016. – № 2 (110). – С. 34–37.
3. Маслова В. В. Соціальна педагогіка. Термінологічний словник-довідник: для студентів соціально-гуманітарних спеціальностей / В. В. Маслова. – Маріуполь, 2004. – 39 с.
4. Скидан С. Організація роботи з дітьми «групи ризику» / С. Скидан // Соціальний педагог. – 2016. – № 5 (113). – С. 35–37.
5. Соціальна педагогіка : категорії і поняття : Словник / [авт.-уклад. Сейко Н. А., Коляденко С. М.] – Житомир, 2005. – 71 с.
6. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін.; За заг. ред.: І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
7. Штокало О. А. Дитяча інвалідність. Соціалізаційний контекст / О. А. Штокало. – Одеса, 2008. – С. 106–112.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 94:355(477)«14/17»

Артем Васи́линчук
(Київ, Україна)

ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО ЯК ВИЯВ ІДЕЇ «НАРОДНОЇ МІЛІЦІЇ»

У статті розглядається рух українського вільного козацтва, передумови його виникнення і суть його діяльності. Визначається його характер, внесок і вплив на політичні події часів Української революції.

Ключові слова: Вільне козацтво, Українська революція, військово-міліційне формування, народна міліція.

The article examines the movement of Ukrainian free Cossacks, the conditions of its occurrence and the essence of its activities. It determines its character, contribution and influence on political events during the Ukrainian Revolution.

Key words: Free Cossacks, Ukrainian Revolution, irregular military, people's militia

Лютнева революція призвела до разючих змін, які змінили обличчя колишньої Російської імперії. Сукупність цих процесів призвела до загострення соціальних протиріч, посилення політичної боротьби, наростання анархії в країні та послаблення державного і військового апарату. Наслідком цього стала деморалізація та розвал армії, а саме масове дезертирство і різке погіршення криміногенної ситуації в країні. Окрім того, вищезгадані події послабили адміністративний апарат і системи охорони правопорядку на місцях. В результаті жителі сіл опинилися фактично беззахисними перед потенційними нападниками, що змусило їх об'єднуватись у озброєнні загони заради самозахисту. На Півдні Київщини, в Звенигородському повіті, ці загони набули українського національного забарвлення. Саме так був покладений початок руху Українського Вільного козацтва (далі – ВК).

Таким чином, основним фактором, який спричинив появу і поширення цього руху було різке погіршення криміногенної ситуації в державі, однак були і інші чинники: різка політизація суспільства; велика кількість селян вважала вільнокозацький рух засобом реалізації своїх політичних, економічних і соціальних амбіцій, які, головним чином, стосувалися вирішення земельного питання на користь «Чорного переділу» [1, с. 63-64]; страх перед контрреволюцією; агітаційна робота партій, особливо популярної серед селянства УПСР (есери), які закликали селян до самоорганізації; в народній пам'яті українських селян побутував певний «козацький міф», а саме козацька доба, асоціювалося зі старими вольностями. [1, с. 54-60]; варто згадати і історичний аспект. Територія, яка стала батьківщиною Вільного козацтва, а саме Південна Київщина і Черкащина, були центрами Гайдамаччини і Київського повстання 1855 р. І, таким чином, мали давні і потужні повстанські традиції. [2, с. 124]

Ініціатором руху ВК вважається заможний хлібороб Никодим Смоктьї з села Гусакове Гусаківської волості Звенигородського повіту Київської губернії [4, с. 3–4]. Джерела свідчать, що на початку березня 1917 року ним був організований «козацький» гурток, який згодом отримав назву Вільне козацтво.

Задля поліпшення організації 23 квітня відбулися установчі збори волосної вільнокозацької громади. На зборах було присутньо близько 350 козаків, якими було ухвалено декілька постанов, у яких викладалася суть руху Вільного козацтва, його наміри і організаційні моменти.

Серед основних принципів Вільного козацтва, було виділено правоохоронна діяльність, просвітництво, а також судочинство, яке мало колегіальний характер. [1, с. 303–305].

На цьому ж з'їзді було висловлено цілком лояльне ставлення Вільного козацтва до Центральної Ради (далі – ЦР) та Тимчасового Уряду і виражена рішуча підтримка війни проти «контрреволюційної» Німеччини. Також з'їзд розробив військово-адміністративний поділ Вільного козацтва, подібний до традицій Гетьманщини. Так, основою військової організації стала сотня, яка формувалася з жителів одного села, груп сіл, які належали до однієї волості відповідав курінь, повіти утворювали полк, а сукупність усіх організацій ВК в губернії називалась кошем [1].

Таким чином, ВК позиціонувало себе як українську парамілітарну міліційну організацію, яка мала забезпечувати порядок на місцях і не мало на меті стати новою армією, а повинно було замінити поліцію. При цьому рух мав амбіції прибрати до своїх рук судову і стати органом самоврядування на селі, замінивши, таким чином, земства. [1, с. 72]

Впродовж наступних місяців рух вийшов за межі волості і поширився по всьому повіту. Певним наслідком цього стала зміна керівництва – фактичним керівником організації став Семен Гризло [1, с. 69]. Приблизно тоді на організацію вперше звернула увагу ЦР і Український Генеральний Військовий Комітет (далі – УГВК). Нова українська влада в цілому доброзичливо поставилася до Вільного козацтва, оскільки воно за свою суттю відповідало поглядам багатьох провідних діячів ЦР про необхідність ліквідації в майбутньому регулярної армії із заміною на народне ополчення [1, с. 71].

Отримавши владу С. Гризло розгорнув активну діяльність, спрямовану на поширення, популяризацію і визнання руху в Україні. Зокрема він із своїм помічником А. Шаповалом був присутній як цивільна особа на II-му Всеукраїнському Військовому З'їзді [5]. Рішенням цього ж з'їзду ВК було підпорядковане УГВК, а вже 15 серпня в УГВК був створений окремий відділ Вільного козацтва.

Визнання руху в боку української влади сприяло його ще більшому поширенню не тільки в межах Київської губернії, але й поза нею, перш за все у Волинській, Полтавській та Катеринославській губерніях. Також поширенню сприяв Корніловський заколот у серпні 1917 року. Селяни боячись контрреволюції почали масово утворювати вільнокозацькі загони.

Варто відзначити, що протягом літа-осені 1917 року ВК підтримувало селян у боротьбі з поміщиками: допомагали захоплювати земельні наділи, іноді вдавалися до грабунку маєтків, погромів та інших злочинів, виправдовуючи це волею народу та революційними потребами. Така поведінка пояснюється примітивним уявленням про соціальну справедливість та право, що характерно для українського селянства початку ХХ ст., яке й склало основу ВК. [1, с. 79]

Однак така поведінка аж ніяк не була загальною для всього ВК, часто підтримка селян у боротьбі з поміщиками носила мирний і правовий характер, не рідко козаки виступали в ролі посередників між обома угрупованнями. Як правило, через відсутність централізації руху, це залежало від особистості керівника конкретного загону [2, с. 53].

Подібна ситуація змінила ставлення ЦР до ВК. Багато її діячів почали бачити у ньому загрозу і для своєї влади, і для держави загалом, оскільки такий рух, через свою масовість і неконтрольованість, на думку урядовців в перспективі міг привести або до диктатури, або до анархії. [1, с. 101-102]. Тож на порядок денний стало питання про необхідність централізації руху і його підпорядкування українській владі. З іншої сторони, Звенигородські отамани ВК, на чолі з С.Гризлом та І. Полтавцем-Остряницею (який одночасно був членом УГВК) прагнули посилення ролі козацтва, а саме отримання вже вищезгаданих військово-адміністративних і судових повноважень.

Для вирішення усіх цих питань Звенигородський кіш ВК скликав «Всеукраїнський з'їзд Вільного козацтва». З'їзд проходив у Чигирині з 3 по 6 жовтня 1917 року. На ньому були присутні понад 200 делегатів, якій представляли близько 60 000 Вільних козаків та

гайдамаків (назва, поширена на Херсонщині) з усіх регіонів України. Від УГВК і ЦР був надісланий делегатом І.Полтавець-Остряниця. [1, с. 108-110]

На з'їзді було розглянуто ряд питань: по-перше, було розроблено проект статуту Вільного козацтва, який отримав назву «Інструкція до формування Вільного козацтва на Україні», і був надісланий до Генерального секретаріату; по-друге – було утворено Генеральну Старшинську раду Вільного козацтва, яка мала підпорядковуватись безпосередньо ЦР і обрано її членів зокрема, наказним отаманом генерала П.Скоропадського, першим генеральним осавулом – І.Полтавця-Остряницю, другим генеральним осавулом – С. Гризло, генеральним писарем – В. Кочубея. Характерно, що більшість керівних посад отримали звенигородці, а керівниками руху (П.Скоропадський і В.Кочубей) обрали людей, які, за своїми спогадами, взагалі не чули про наявність цього руху аж до свого обрання і для яких ця подія стала справжньою несподіванкою [2, с. 52-54]. П. Скоропадський, і В. Кочубей походили з відомих гетьманських і старшинських родів відповідно, однак мали вкрай віддалене відношення до українського руху і не мали реальної можливості для керування ВК.

Як показав час, жодне із рішень з'їзду не ефективним. Проект статуту хоч і був прийнятий 13 листопада 1917 року, але значно відрізнявся від оригіналу.

Завданнями ВК проголошувалося культурне і фізичне виховання та боротьба з дезертирством у військовий час, фактично перетворивши його на спортивне товариство, однак ця версія статуту де-факто не була реалізована, через наявність у загонів ВК значної кількості зброї і його небажання підкорятися будь-якій владі. Невдалою була й діяльність Генеральної козацької Ради – ВК не підкорялося і їй. [3, с. 127].

П.Скоропадський, який у грудні місяці активно взявся до керування організацією і її реформування, у своїх мемуарах згадував, що Вільне козацтво, у більшості свій, не сильно відрізняється від більшовицьких загонів у плані грабунку та мародерства [2].

У боротьбі з більшовиками загони Вільного козацтва могли б бути достатньо дієвою силою, враховуючи їх чисельність (в районі 40 000) [1, с. 160], однак вони були розпорошені по всій Україні і рідко бажали боротися за межами власного повіту. У кінці грудня 1917 року, у зв'язку з критичною ситуацією на антибільшовицькому фронті, ЦР оголосила про мобілізацію ВК на захист Києва, однак на цей заклик фактично відгукнувся лише Київський курінь, чисельністю близько 1000 чоловік. [3, с. 128]

В середині січня 1918 року штаб Генеральної козацької ради був розгромлений більшовицькими частинами, якій допомагали окремі загони ВК, які зрадили українську владу [1, с. 162].

Із втратою центрального керівництва ВК у вигляді Генеральної козацької ради, роль керівника взяв на себе Звенигородський кіш, на чолі з Ю.Тютюнником. Загальна чисельність кошу сягало від 5000 до 20 000 козаків [5, с. 69–72]. Під керівництвом Ю.Тютюнника було недопущено захоплення більшовиками значної території в центральній Україні і значно полегшено її звільнення українсько-австро-німецькими військами в березні 1918 року.

Зі звільненням України від більшовиків, керівництво УНР змінило своє ставлення до військових питань. Стало зрозуміло, що в питаннях національної безпеки раціональніше опиратися на регулярні військові частини, а не на неорганізоване ополчення без центрального керівництва. З огляду на це, з березня 1918 р., відповідно до офіційного статуту ВК, почалося вилучення у нього зброї, хоча козаки вкрай неохоче їй віддавали і найчастіше просто ховали в схронах [1, с. 203–204]. Паралельно з цим, вільнокозацький рух навесні почав згортатися і з природних причин, а саме – необхідності засіву зерна і обробки полів. Однак, з початком літа, загони Вільного козацтва, які загалом негативно поставилися до гетьманського перевороту, стали опорою повстанських загонів, які боролися проти Державної варти і австро-німецьких військ.

Як підсумок, можна зазначити, що Вільне козацтво було стихійним селянським рухом, в цілому не здатним до загальної організації та централізованого управління. Через велику кількість факторів (невизнання осередками Вільного козацтва центрального керівництва в особі Генеральної козацької ради, часто неадекватні дії цього керівництва; вузька спрямованість руху, яка виражалася в обороні суцільно своєї оселі/села/населеного пункту; відсутність бойового досвіду; брак дисципліни; брак освіти та примітивні уявлення про право) цей рух так і не зміг стати ні ефективним аналогом міліції, ані боездатним військовим підрозділом. Провина за це лежить як на нерішучих діях керівників Генеральної Військової ради та уряду УНР, так і на місцевих осередках. Загалом, сама ідея створення народного війська або народних правоохоронних структур вочевидь є деструктивною та шкідливою. Досвід діяльності Вільного козацтва яскраво ілюструє це. Очевидно, що монополія на ведення військової і правоохоронної діяльності має належати державним силовим структурами, розвідувальним та правоохоронним органам, функціонування яких має бути чітко регламентованою законодавством, а не народним парамілітарним утворенням.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лободаєв В.М. – Революційна стихія. Вільнокозацький рух в Україні 1917-1918 рр.: Наукове видання. – Київ: Темпора, 2010. – 672 с.: іл.
2. Скоропадський П.П. – Спогади: кінець 1917 – грудень 1918 / упорядник Ігор Гирич. – 2-ге вид. – К.: Наш формат, 2016. – 480 с.
3. Мельничук К. – Вільне козацтво України періоду Центральної Ради // Збірник наукових праць Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. – Харків, 2001. – Вип.8. – С. 123-129.
4. Бантиш-Каменський О. До історії козацького руху на Україні в 1917 – 1918 рр. – Біла Церква, 1923. – 29 с.
5. Тютюнник Ю. – Записки генерал-хорунжого. – К. : Книга Роду, 2008. – 312 с.

УДК 94(477)

Вікторія Гуменюк
(Київ, Україна)

СІЛЬБУД ЯК МІСЦЕ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ ЕТНОСПІЛЬНОТ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ (20–30-І РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Розглядається діяльність сільбудів як місць, де проводили дозвілля національні меншини Півдня України упродовж 20 – 30-х рр. ХХ ст. Звертається увага на методи клубної роботи, встановлюється їх зв'язок із реалізацією пропагандистських завдань радянської влади. Подається опис інтер'єру сільбуду.

Ключові слова: сільбуд, національна меншина, пропаганда, лекція, Південь України.

The activities of the agricultural enterprises as places where the national minorities of the South of Ukraine spent during the 20's and 30's of the 20th century were considered. Attention is drawn to the methods of club work, their relationship to the realization of the propaganda tasks of the Soviet government is established. The interior of rural clubs is described.

Key words: rural club, national minority, propaganda, lecture, South of Ukraine.

Значні зусилля держава докладала для розбудови інфраструктури національного села, яка цілком слушно розглядалася компартійною верхівкою у якості передумови його радянзації [14, с. 233]. Прийнята VIII з'їздом програма РКП(б) проголошувала необхідність всебічного сприяння з боку партійних органів радянській владі та населенню в організації

розгалуженої мережі народних будинків, які «повинні бути селянськими клубами для відпочинку, розумної розваги і широкої освіти як загальної, так і комуністичної». В Україні ці заклади (під назвою селянських будинків) почали створюватися одразу після встановлення влади більшовиків. Вони стали основними засобами агітації і пропаганди на селі [7, с. 50].

Ідеологічне стимулювання праці тоталітарна держава не припиняла ні на хвилину: для цього використовувалися перерви на сніданок та обід, години відпочинку працівників у червоних кутках, відвідування ними клубів [1, с. 294]. Клуби часто розміщувалися у колишніх культових спорудах. Їх стіни прикрашали портрети революціонерів, іноді домашнього виготовлення, та стрічки з виведеними фарбою лозунгами, що були написані не лише мовами національних меншин, а й українською. [6, с. 17]. Міг висіти барабан. У кутку знаходився флагшток з прикріпленням до нього клапотом тканини червоного кольору [10, с. 110]. У сільбуді знаходився гучномовець, що використовувався на вуличних зібраннях та «чарівний ліхтар» для демонстрації діапозитивів, що ставав у нагоді приїжджим лекторам для унаочнення та кращого розуміння інформації, яку вони повідомляли селянам [13, арк. 79, 88]. У клубах демонструвалися кінофільми або виступали духові оркестри та хорові колективи, існували бібліотеки з літературою мовами національних меншин [2, с. 220]. З метою заповнення дозвілля національних меншин до клубів приїжджали пересувні звіринці та агітаційні театральні колективи «синьоблузників» [13, арк. 88]. Репертуар останніх складали літературно-художні монтажі, огляди, сценки, що відбивали виробниче і громадське життя, міжнародні події. Тематика була злободенна, в ній поєднувалися героїка і патетика, сатира і гумор. Назву колективи отримали від робочого костюму – вільної синьої блузи в якій виступали артисти, що відповідало традиційному вигляду робітника на агітплакатах [8].

Охарактеризувати роботу сільбуду ми можемо на прикладі, клубу, що знаходився в с. Юзкун на Мелітопольщині. Клуб обслуговував 200 осіб, мав власну бібліотеку з фондом в 400 книг. Тут щотижня влаштовувалися голосні читання. При сільбуді діяли гуртки лікнепу, політграмоти та два загальноосвітні. Тут читали лекції, які були присвячені санітарній гігієні, історії і практиці кооперативного руху. Матеріальне забезпечення роботи сільбуду здійснювалося за рахунок обробітку 50 десятин землі та оренди парового млина. Позитивні зрушення по лінії роботи селянських будинків спостерігалися в німецькому Ландауському районі Миколаївської округи. Якщо в січні 1925 року тут в 4 сільбудах об'єднувалося 400 селян, то в травні ж того року їх кількість збільшилася до 7 з відповідним зростанням членів до 550 осіб. Тут працювали 5 сільськогосподарських гуртків, 11 драматичних, 4 хорових, 2 музичних, було відкрито 4 бібліотеки [3, с. 196].

Клуби прагнули охопити діяльністю селян як в політичному, ідеологічному й економічному житті, так і в повсякденному побуті. Газета «Селянська правда» на Катеринославщині писала: «Ось і наш клуб. Невеликий, камінний флігель, бувший барським будинком. В вікнах світ, значить, збираються. Входя... мене зараз же оховає теплотою... світла і гарна кімната-читальня. Деякі товариші читають газети, брошури, другі грають в шашки, а там в другім кінці кімнати ... про щось споряться» [4, с. 139].

Простір приватного життя штучно звужувався та активно політизувався. У національному селі запроваджувалися нові форми колективного дозвілля, які мали сприяти владі у справі комуністичного перевиховання мас: народні суди, політінформації, доповіді сільрадівського активу та вчителів, комсомольські вечори, показові суди, театральні вистави національними мовами тощо [14, с. 233]. Жителі сіл приходили до сільбуду послухати лекції лікарів, агрономів, які, однак, відбувалися не з тією частотою, якої бажали досягти представники радянської влади [11, арк. 40]. Так, для жителів Ландауського району Миколаївської округи за час з 1 січня по 1 квітня 1925 року для сільської людності Ландауського району Миколаївської округи було прочитано 9 лекцій з профілактики інфекційних захворювань, 6 – на ветеринарні теми та частина лекцій з агрономії [3, с. 196]. Почасти, роль доповідачів доводилося виконувати притягненим до громадської роботи

місцевим вчителям. Заклопотані господарською діяльністю селяни не поспішали йти до сільбуду. На визначену годину збиралася аудиторія в п'ять-шість осіб, а то й менше [9, с. 58]. Доповіді мали різне тематичне спрямування. Наприклад, лекції з агрономії були присвячені землевпорядкуванню, сільськогосподарській кооперації, полеводству, тваринництву, боротьбі зі шкідниками, тракторизації, меліорації тощо [12, арк. 12]. За браком відповідної освіти селяни не могли зрозуміти частину інформації, яку повідомляли необізнані із місцевим побутом доповідачі. Деякі промовці, будучи байдужими до своїх слухачів, навіть не намагалися брати до уваги їх не надто високий рівень освіченості. Іноді, навпаки, поверхова підготовка лекторів заважала налагодити плідний діалог із відвідувачами, яких цікавили запропоновані до розгляду теми.

Місць для сидіння у невеликих за розміром приміщеннях на всіх охочих взяти участь у зборах не вистачало, тому частина присутніх стояла. Відвідувачі уважно слухали виступаючих та кивали головами на знак згоди. Разом із дорослими приходили діти, які, підвищуючи голос, заважали промовцям та публіці, тому їх доводилося повсякчас заспокоювати [5, с. 65].

Під час різноманітних зборів, з якого б приводу вони не проводилися і ким би не влаштовувалися – слухачів повідомляли про необхідність зробити позику державі. Проводилися співбесіди про позику, під час яких пояснювалася мета займу, умови підписки та її користь. Одразу розповсюджувалася й агітаційна література відповідного змісту [13, арк. 112].

Виконання партійних завдань у сфері ідеології покладалося на колективи працівників сільбудів, що діяли у поселеннях національних меншин з метою корисного заповнення, з точки зору влади, дозвілля їх жителів. Діяльність цих установ була спрямована на залучення національних меншин до розбудови соціалістичної економіки. У стінах сільбудів відбувалося формування у представників етноспільнот переконання про важливість цієї справи для збільшення матеріальних благ у країні та руху радянського суспільства до «світлого майбутнього». Проте тяжке матеріальне становище культурних закладів позначалося на низькій якості їх роботи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білан С. О. Життя та побут українських селян в 30-х роках XX століття: монографія. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко, 2013. – 348 с.
2. Живи и помни... История менонитских колоний Екатеринославщины / С. И. Бобылева, А. И. Безносов, О. В. Безносова, И. В. Венгер, В. К. Клец, И. В. Толстых, Т. Л. Петрова: под редакцией профессора С. И. Бобылевой. – Днепропетровск, 2006. – 378 с.
3. Журба М. А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20 – 30 рр. XX ст.). – К.: Науковий світ, 2002. – 456 с.
4. Захарченко М. Створення та діяльність гуртків в українському селі (20-ті рр. XX ст.) / Марина Захарченко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2015. – Вип. 1. – Ч. 3. – С. 135-141.
5. Йогансен М. Подорожі філософа під кепом / Майк Йогансен. – К.: Темпора, 2016. – 448 с.
6. Коршунов А. Евреи земледельцы. – М.: Издат. О-во «Безбожник», 1929. – 32 с.
7. Кульчицький С. В. Формування елементів соціалістичного способу життя в радянському доколгоспному селі / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1978. – № 3. – С. 40-51.
8. Синяя блуза – [Електронний режим]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Синяя_блуза
9. Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр. / Упоряд.: В. М. Даниленко. – К.: Темпора, 2012. – 756 с.

10. Финк В. Евреи на земле / В. Финк. – М.-Л., 1929. – 224 с.
11. ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 65, 175 арк.
12. ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 298, 110 арк.
13. ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 443, 163 арк.
14. Якубова Л. Процеси маскулінізації та емансипації як віддзеркалення системних перетворень у маріупольській громаді 20-30-х рр. ХХ ст. / Л. Якубова // Елліністичні студії. Збірка спогадів та наукових праць пам'яті Наталії Олексіївни Терентьевої / Відп. ред. О. П. Реєнт; Упорядники: Н. І. Бацак, В. В. Томазов. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2010. – С. 221-247.

УДК 93,90.9.930.8

*Иноят Игамова, Саодат Юлдашева
(Самарканд, Узбекистан)*

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОБМЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ НА ВЕЛИКОМ ШЁЛКОВОМ ПУТИ

В данной статье идет речь о том, что Великий Шёлковый путь является центральной Азия, Ирак, Турция и странам арабского халифата. приведены примеры из произведений рудаки, Фирдавсий, Хайяма, Беруний и Авиценны, а также из творчества Алишера Навои и Джалил. Доказано, что история развития этнокультурных связей – это взаимообщения с окружающим миром.

Ключевые слова: *центральная Азия, культура, торговля, караванный маршрут, национально – культурная среда, мыслители, красочные мотивы востока, межэтнические отношения.*

This article presents information about Great Silk route which includes Central Asia, Iraq, Turkey and countries Arabic Khalifat. There were given examples from literary works of Rudaky, Firdavsiy, Haiam, beruniy and Avicenna as well as Alisher Navoi and Djalil. It has been proved that history of development of ethnocultural relations presents intercommunication with surrounding world.

Key words: *Central Asia, culture, trade, caravan route, national – cultural, environment, thinker, colourful tunes of the East, interethnic relations.*

Центральноазиатский регион средневековья как особый был вычленен в исследованиях, касающихся этого периода, прежде всего, с точки зрения общественно-исторических процессов. При этом исследователи специально оговаривали, что отчётливо выраженными регионами в проекции рассматриваемого нами пространства (Великий Шёлковый путь) является Центральная Азия, Иран, Турция, страны арабского халифата. В рассматриваемом ареоле господствующая мусульманская и этническая культуры находились меж собой в сложных иерархических взаимоотношениях, в них, в основном, преобладали ассимиляторские тенденции. Есть много доказательств того, что ценности исламской культуры (взявшей на себя интегрирующие функции), проникая в определенную этническую среду региона, после определённого преобразования, приживались в сфере народной культуры.

Интерес в этом отношении может представить изучение межнациональных (развивающихся через торговые, экономические, культурные связи между народами контакты). В зависимости от характера и уровня они всегда делились на внутренние и внешние. Внешние контакты по официальным каналам на межгосударственном уровне всегда выходили напрямую на иностранные державы и протекали в основном в системе

экономических, производственных, торгово-отделочных отношений и культурного взаимообмена. Вместе с тем, они осуществлялись и неофициальным путём – по караванным купеческим маршрутам, паломническим тропам и т.д. Оживлёнными местами общения и взаимообмена были восточные базары, людные караван-сарай, чайханы, лавочки. По этим официальным и неофициальным каналам осуществлялась не только торговля и не только передача материальных или же общественных духовных ценностей, но и ознакомление людей одной национально-культурной среды с соционормативными явлениями и духовными ценностями другой национально-культурной среды. В ходе торгово-культурных связей, торговцы, как правило, проявляли интерес к бытовой культуре местного населения и переносили в родные места некоторые навыки и обычаи.

Так, в быт народов Средней Азии (узбеков, таджиков, киргизов и т.д.) вошли предметы роскоши, домашнего убранства (фарфоровые изделия, шёлк, бумага) они так и назывались «чинни» (от слова «чин» - хитой), стиль живописи («накши чинни»), французские ткани (фаранг), арабские, египетские платки и украшения (мисрий - египетские), иракская вышивка, мыло (ирокий), ценности индийской, японской и других культур. Одно даже изучение наименований на родном языке способствовало этнокультурному осознанию обменных операций. О высокой значимости и ценности таких операций говорит и то, что Тимур, горевший желанием завоевать весь мир и сделать Самарканд его центром, давал его окрестностям имена известных городов того времени – Мотрид, Фориж, Багдад и т.д.

Прогрессивное влияние высокоразвитых культур Востока и Запада на «культурный бум», «взрыв» среднеазиатского средневековья, безусловно, велико. Однако, имеется, много подтверждений и того, что в среднеазиатской культуре, по названным выше каналам и связям повлияла на становление и развитие европейского Ренессанса, поскольку и Запад, как выясняется, не в меньшей степени был увлечён восточной «экзотикой» (замечен характерный парадокс: термин «экзотический» в переводе от греческого означает «чужбина», «иноземный»).

Это уже не говоря о творчестве выдающихся среднеазиатских мыслителей (бессмертных произведений Рудаки, Фирдавсий, Хайяма, Беруни, Авиценны) с его знаменитыми «Канонами медицинской науки», которые в течение ряда столетий были настольной книгой для европейских врачей, изучались в медицинских учебных заведениях, произведениях Джамии, Навои и других. Европейцев привлекали красочные мотивы Востока, орнаменты, стиль украшений из золота и драгоценных камней, памятники культуры с бирюзовыми куполами кованные мечи и ножи с серебряной инкрустацией и местные сказки типа «Тысячи и одной ночи», анекдоты о Ходже Насреддине, резьба по дереву, металлу и ганчу, и конечно же, на весь мир славилось золотошвейное искусство бухарских, самаркандских мастеров, атласные и адрасные ткани, самаркандская бумага и искусство выпекать лепёшки.

Свой вклад в культурный взаимообмен между народами вносили и мигранты (вольные и невольные мастера, пригнанные Тимуром со всего Востока, строители великолепных архитектурных памятников-шедевров), включающиеся затем в привычный уклад и темп жизни местного населения, сливавшиеся в новую национальную среду.

Для подлинных писателей и поэтов, мыслителей, философов, учёных постоянное обращение к национально-народным и инациональным культурным ценностям всегда служило источником вдохновения, средством художественной выразительности.

К примеру, в творчестве Алишера Навои встречаются символические сцены и эпизоды, олицетворяющие взаимосвязь и преемственность различных культур, например, встреча Фархада с древнегреческим философом Сократом.

Н.И.Конрад писал, что Навои «поэт, у которого герой – кто угодно: Фархад – китаец, Шапур – перс, Ширин – армянка, Кайс – араб, Искандар – грек» [2].

Говоря о процессах культурных межэтнических отношениях, нельзя не упомянуть о традициях народного зодчества, включающих такие компоненты, как материалы и техника строительства, планировка, назначение помещений, отопление, особенности интерьера. Так

или иначе находили отражение и в строительстве общественных, культовых зданий, медресе, обсерваторий, школ, расположенных далеко за пределами регионов. Например, строительство бабуридами дворца Тадж-Махалла в Индии, постройка мусульманских мечетей на территории стран Европы, Азии, Америки и наоборот – христианских церквей, буддистских храмов, еврейских синагог на территории Средней Азии.

История развития этнокультурных связей и отношений показывает в целом, что каждый субъект творчества, независимо от того, в какой национально-культурной среде он находится, способен впитать и отразить в своей деятельности все тона и краски, которые он получает от взаимообщения с окружающим миром.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Конрад Н.И. Запад и Восток. Статьи. – Москва, 2002. – С.283.
2. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Современный русский язык. – Москва: Айран пресс, 2008.

УДК 94(477)(084.3)

Ольга Лісовська
(Умань, Україна)

ІСТОРИЧНІ КАРТИ ЯК ДЖЕРЕЛА ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

У статті детально описано історичні карти як джерела історичної географії України. Виокремлено та охарактеризовано види карт, висвітлено елементи та умовні позначки історичних карт.

Ключові слова: історичні карти, історична географія, картографічне зображення, легенда карти, знаки карти.

The article describes in detail the historical maps as the source of historical geography of Ukraine. The types of maps are isolated and characterized, the elements and conditional marks of the historical maps are highlighted.

Key words: historical maps, historical geography, cartographic image, maps legend, maps signs.

Вивчаючи історичні події або явища, ми встановлюємо не тільки, як і коли вони відбулися, але і неодмінно – де відбулися. Не розміщені в часі і просторі історичні події представляються порожньою абстракцією, позбавленою реального змісту, що не відбиває історичної дійсності. Багато історичних подій можуть бути зрозумілі тільки на основі їхніх просторових взаємин, у визначеній локальній обстановці. Вивчаючи будь-яке історичне явище, ми повинні, насамперед, точно і ясно встановити історичну обстановку, в якій воно відбувалося, дати їй характеристику і потім уважно простежити за всіма змінами у даній обстановці. Це можна зробити тільки за допомогою спеціальної історичної карти. У такий спосіб вивчення локальності історичних явищ тісно переплітається з вивченням історичної карти.

Історичні карти створюються на географічній основі і є математично визначеним, зменшеним, узагальненим образно-знаковим зображенням історичних подій, явищ, процесів чи періодів. Зображення демонструються на площині у певному масштабі з урахуванням просторового розташування об'єктів. Карти в умовній формі показують розміщення, стан, сполучення і зв'язки історичних подій і явищ, що відбираються і характеризуються відповідно до призначення даної карти [1, с. 89].

Історичні карти поділяють на види за декількома критеріями:

- за охопленою територією (світові, материкові, карти держав);
- за змістом (оглядові, узагальнюючі і тематичні/проблемні);
- за масштабом (велико-, середньо- і дрібномасштабні).

Треба враховувати типи карт, визначені сферою теми, методами досліджень, ступенем узагальнення, об'єктивізмом та практичним використанням картографічної інформації. Карти цієї категорії можуть обмежувати показ певних аспектів образу або вміст його повної характеристики. У результаті це приводить до утворення карт вузької тематики, які прийнято називати галузевими, а карти, що дають повну характеристику образу, – загальними. Виділяють також аналітичні карти, які розкривають певний аспект або властивості образів (процесів) у відриві від цілісності, без відображення зв'язків та взаємозв'язків з іншими аспектами цих образів. На противагу аналітичним картам, синтетичні дають цілісну характеристику образам (процесам), при утворенні яких виділяються складові конкретного образу та існуючі між ними зв'язки. Перш за все, синтетичні карти розрізняють за сферами синтезу. Спеціальну категорію становлять комплексні карти, які рівнозначно показують кілька видів образів чи кілька взаємопов'язаних образів, або окремо при застосуванні індивідуальних показників.

За змістом, способом зображення об'єктів і явищ минулого, а також їх розвитком, історичні карти умовно поділяють на дві групи. До першої входять карти «предметні», що передають географічне розташування і розвиток таких конкретних соціально-економічних об'єктів, як населені пункти, дороги, кордони, об'єкти економіки та культури, дислокація та рух військ у ході бойових дій та ін. Для просторового розміщення історичних об'єктів використовуються способи точкових та лінійних знаків, якісного фону, ареалів тощо. Об'єкти тематичного змісту, як правило, локалізуються відповідно до елементів географічної основи. Розвиток об'єктів передається в основному способом кадрів і знаками руху.

До другої групи належать карти «понятійні», що відображають не самі історико-географічні об'єкти і явища, а їх окремі сторони, властивості, відносини, що передаються, звичайно «числом і мірою», образи яких не можна уявити повністю за їх картографічним зображенням. До цієї групи входять карти чисельності, густоти і етнічного складу населення. На картах другої групи для передачі кількісних і якісних характеристик соціально-економічних і політичних явищ використовуються в основному картограми, картодіаграми, ізолінії, різноманітний фон і різні підписи. Розвиток явищ, як правило, передається способом часових інтервалів. Межами поширення різних характеристик, об'єктів і явищ при зображенні їх на картах є природні або ж умовні кордони цих об'єктів, наприклад, кордони держав, одиниць політико-адміністративного поділу (губерній, повітів, областей) та ін.

Шкільні історичні карти належать до наочних засобів навчання, утворюючи разом із картами-схемами, контурними картами, планами, графіками і діаграмами групу умовно-графічних засобів. Класифікація карт з навчання історії зумовлена двома критеріями, а саме: а) формальною побудовою та місцем, у якому знаходиться картографічний центр і б) змістовним способом та сферою представлення інформації.

Беручи до уваги зміст, спосіб та сферу представлення інформації в навчанні історії, виділяють карти:

- розвиваючі, що утворюють певний історичний образ динамічним способом,
- оглядові – вказують події, явища у межах певного історичного моменту,
- узагальнюючі – відбивають всі основні події і явища у межах визначеного у назві місця і періоду,
- проблемні – присвячені тільки одному питанню політичного, господарського або суспільного типу.

Будь-яка карта – це досить складна графічна система. Вона складається із картографічного зображення, легенди (нерідко досить великої) додаткових зведень, текстів тощо. Всі елементи карти функціонально зв'язані між собою. Вони підпорядковані єдиній

меті – дати цілісне наочне і високоінформативне зображення, максимально зручне для користувача [14, с. 18].

Найважливіша частина тематичної карти – це картографічне зображення, у якому можна розрізнити дві складові: географічну основу і тематичний зміст.

Географічна основа – це сукупність географічних елементів. Вона служить для поєднання й узгодження тематичного змісту. Звичайно, як географічну основу, використовують річкову мережу, населені пункти, шляхи сполучення, кордони адміністративно-територіального поділу, іноді рельєф. Але на різних тематичних картах вони даються з різною докладністю.

Легенда карти – це система використаних на карті умовних позначок і пояснень до них. Легенда карти містить роз'яснення, тлумачення знаків, їхню розшифровку. Крім того, сама по собі легенда складає логічну схему відображеного на карті явища. Послідовність позначень, їхня внутрішня супідрядність, підбір фарб, відтінків, штрихувань, заголовків і підзаголовків у легенді – усе це підлягає логіці класифікації, прийнятої для картографованого явища. Легенди складних карт часто будуються в табличній формі, де по вертикалі дається одна характеристика, по горизонталі – інша, а в перетинанні рядків і стовпців таблиці представлені умовні знаки, що синтезують обидві характеристики.

До елементів карти належать також допоміжне оснащення і додаткові дані. Вони необхідні, насамперед, тому, хто користується картою для одержання інформації. Невеликі за обсягом пояснювальні тексти на полях або на звороті карти характеризують принципи її складання, способи розрахунку кількісних показників, принципи районування території та інших подібних даних.

Знаки на карті – це елементи зображення для зорового сприйняття. Вони умовно представляють предмети, явища і процеси, показують їхнє місце розташування, якісні і кількісні характеристики. Сукупність знаків утворюють картографічний образ, а безліч образів складає цілісне картографічне зображення.

Комбінуючи і сполучаючи різні графічні перемінні, картограф може одержати яку завгодно кількість варіантів умовних знаків. Явища з різною локалізацією і характером просторового поширення відображаються різними видами умовних картографічних знаків. Ті об'єкти, що виражаються в масштабі карти, передають площинними умовними знаками. Звичайно, вони складаються з контуру і його заповнення. Об'єкти великої довжини, але малої ширини (ріки, дороги, кордони) показують лінійними умовними знаками, а об'єкти, що не виражаються в масштабі карти, зображують позамасштабними позначеннями. При цьому знаки будь-якого виду повинні характеризувати не тільки властивості кожного зображуваного об'єкта, але і їхні взаємні відносини: порядок, пропорційність, розходження, подоба тощо [13, с. 22].

Для показу переміщень явищ у просторі використовують знаки руху: вектори і стрічки. Варіюючи колір, форму векторів, ширину і структуру стрічок, вдається передати якісні і кількісні особливості динамічних явищ. Розкриття динаміки подій і процесів – важлива особливість історичних карт. На географічній карті все статично, а на історичній легко побачити виникнення держав і зміну їх територій чи шляхи руху військ, торгових караванів тощо.

Пересування людей, військові удари на карті показують стрілками, місця боїв – схрещеними мечами, райони повстань – крапками або вогнищами. Відображення географічно-історичного простору в історичній картографії – ніщо інше, як створення актуальними історичними знаннями картографічного простору природно-суспільної дійсності.

В процесі складання нових історичних карт потрібно використовувати існуючі карти або окремі елементи їх змісту, проте чимало карт, опублікованих в минулому, вимагають критичного підходу. Так, схожість назви часто служила за головний аргумент у визначенні розташування давнього населеного пункту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Іваньков П.О. Зміст історичних карт / П.О. Іваньков // Український історичний журнал (далі УІЖ). - 1982. - №10. - С. 89-92.
2. Вавричин М. Україна на стародавніх картах. Кінець XV перша половина XVII ст. / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович. - К.: ДНВП «Картографія», 2004. - 207 с.
3. Войцехівська І.Н. Спеціальні історичні дисципліни: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / І.Н. Войцехівська, В.В. Томазов, М. Ф. Дмитрієнко. - К.: Либідь, 2008. - 520 с.
4. Гольденберг Л.А. Историческая картография / Л.А. Гольденберг // Советская историческая энциклопедия. - М., 1965.
5. Жекулин В. Историческая география: предмет и метод / В. Жекулин. - М., 1987.
6. Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін. - К.: Либідь, 2002.
7. Кандиба Ю.І. Історична географія з основами етнографії. Навчально-методичний комплекс / Ю.І. Кандиба. - Харків: ХНУ, 2010. - 73 с.
8. Овдієнко П.П. Історична географія / П.П. Овдієнко. - Ніжин, 2000. - 165 с.
9. Сосса Р. Картографування території України: від найдавніших часів до 1941 р.: Бібліогр. покажчик / Р. Сосса. - К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. - 249 с.
10. Сосса Р. І. Дослідження з історії картографії України / Р.І. Сосса // УІЖ. - Київ, «Дієз-продукт», 2008. - № 3. - С. 176-202.
11. Сосса Р. І. Топографічне картографування території України (1920-2002 рр.): бібліогр. покажч. / Р. І. Сосса. - К.: ДНВП «Картографія», 2003. - 128 с.
12. Сосса Р.І. Історія картографування території України. Підручник / Р. І. Сосса. - Київ: Либідь, 2007. - 336 с.
13. Трубочанінов С.В. Історична географія України: Навчальний посібник / С.В. Трубочанінов. - Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2013. - 192 с.
14. Щодра О. Історична географія України від найдавніших часів до кінця XVIII століття / О. Щодра: навч. посіб. - Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2016. - 298 с.

УДК 719:94(477-25)

*Ірина Ніконова
(Слов'янськ, Україна)*

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТНИКИ СВЯТОГІРСЬКОЇ ЛАВРИ: ЕКСКУРС В ІСТОРІЮ

У статті розглядається питання створення історико-архітектурних пам'яток на території Святих гір. Автор робить спробу дослідити особливості Святогірського монастирського комплексу в історичному екскурсі, від появи перших пам'яток до їх реконструкції в сучасних умовах

Ключові слова: *Святі гори, Святогірський монастир, господарський комплекс, монастирська власність, монахи, храм, архітектурний ансамбль.*

The article deals with the issue of creating historical and architectural monuments on the territory of the Holy Mountains. The author makes an attempt to study the features of the Svyatogorsk monasteries complex in historical excursions, from the appearance of the first monuments to their reconstruction in the modern conditions of the VIII - XX centuries.

Key words: *Sacred mountains, Svyatogorsky monastery, economic complex, monastery property, monks, temple, architecture.*

Актуальність. Святогірський монастир – це унікальний історико-архітектурний, духовний пам'ятник Донецького краю, який з 2004 р. офіційно набув статусу Лаври. Це третя Лавра на території України.

Актуальність теми зумовлена переосмисленням духовної скарбниці – пам'ятника Слобожанської України, Святогірсько-Успенської Лаври, бо саме через духовність відбувається катарсис душі людини.

Перші дослідження про Святогірську пустель згадуються в «Записках про Московські справи» посла Сігізмунда Герберштейна, в яких він описує життя монахів, частково згадує про їх господарську діяльність [1, с. 9].

Слід згадати роботу Г. Кульжинського «Святогорская Успенская общежительная пустынь в Харьковской епархии» [3, с. 66]. Автори детально зупиняється на аналізі будівництва монастирського комплексу.

Починаючи з 90-х років XX ст. над цією темою працювала плеяда дослідників: В.Н. Дедов, Є.Е. Кравченко [6, с. 55-56]. Вони, спираючись на археологічні дослідження, виділяють три етапи будівництва Святогірського архітектурного ансамблю.

Отже, історіографія даного питання досліджена частково. Недостатньо вивчені такі архітектурні пам'ятники як маєток Потьомкіних та печерні ходи комплексу.

Мета статті: показати значення Святогірської Святоуспенської лаври, як культурно-історичного і духовного центру.

Перша згадка про Святогірський монастир датується 1624 роком. Комплекс складався із своєрідних п'яти поверхів, але на XX ст. залишився лише один – печерний комплекс Успення Пресвятої Богородиці та печерний хід. Цей хід об'єднує церкву Успення Пресвятої Богородиці з Івана Предтечі [4, с. 66]. При храмі Івана Предтечі є три келії, поховальна камера, кісниця.

У 70-ті рр. XVII ст. монахи збудували перший дерев'яний храм на честь святих апостолів Петра та Павла в бароковому стилі, з великим куполом, який використовувався як дзвіниця. На жаль храм було знищено під час монголо-татарської навали, а згодом на його місці спорудили Миколаївську церкву. Храм побудували в крейдяній скелі, мав він три бані, дзвіницю. Як інтер'єр, так і екстер'єр було оформлено в стилі бароко. Маніфест імператриці Катерини II змінив життя в монастирі, він потрапляє під секуляризацію, а потім цариця дарує його своєму фавориту князю Григорію Потьомкіну [5, с. 55-56].

У 30-х рр. XIX ст. монастир знов відроджується під началом нової власниці Тетяни Потьомкіної, як Успенська Святогірська гуртожитна пустиня. Реконструкцією монастиря займався і архімандрит Арсеній. Після смерті якого, в 1859 р. було побудовано печерну церкву на його честь, Олексія – людини Божої.

У 1851 році за проектом архітектора К. Тона було споруджено Покровську церкву. Двоповерхова, церква з двоярусною дзвіницею, з колонами у коринфському стилі, з дзвіницею, в барабан якої було інкрустовано годинник [6, с. 40]. У 60-ті роки XIX ст. на кошти Т. Б. Потьомкіної за проектом славнозвісного архітектора О. М. Горностаєва будується центральний храм обителі – Успенський, який в 1868 р. було закінчено. Собор мав п'ять восьмигранних бань. Будівля храму розміщувалася на високому кам'яному стилобаті зі сходами, які ведуть до північного portalу собору. Центральна баня мала видовжені вікна, завдяки яким, світло проникало в собор.

У середині XIX ст. було відбудовано «Святе місце», так званий скит Великого Арсенія (відлюдкуватий скит) з декількома печерами, кам'яною церквою на честь великого Арсенія, каплицею, дерев'яними будинками келій, трапезною. Для прочан були збудовані Андріївська каплиця, що межує з Миколаївською церквою на крейдяній горі, Кирило-Мефодіївські сходи, павільйон прочан так званий Печерник. Андріївська каплиця – своєрідна альтанка. Кирило-Мефодіївські сходи з'єднують нижній павільйон з Миколаївською церквою. Сходи мають вигляд криної галереї [6, с. 105-110].

У 1922 р. на території обителі відкривається І Всеукраїнський будинок відпочинку. В 70-80-х роках виникає музей, починаються реконструкція з відновлення втрачених культурних цінностей Святих Гір. У 1992 році ченці знову повернулись в Святі Гори завдяки зусиллям єпископа Донецької єпархії владики Аліпія (В.С. Погребняка). Остаточне відродження Святогірської Свято-Успенська Лаври відбулося 25 вересня 2004 року.

Підводячи підсумок, можна сказати, що в даній статті було показано значення Святогірської Святоуспенської лаври, як культурно-історичного і духовного центру.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Святогорская общежительная Успенская пустынь. Харьков: Тип. ун-та, 1851. С. 76.
2. Святогорская общежительная Успенская пустынь. Харьков: Тип. Ун-та, 1851. С. 76.
3. Кульжинский Г. Святогорская Успенская общежительная пустынь в Харьковской епархии / Г. Кульжинский. Х.: Типолитограф. Окр. Штаба, 1880. С. 166.
4. Джерела до історії населених пунктів Донеччини XVI-XVIII ст. / Уклад. В.О. Пірко. Донецьк, 2001. С. 180.
5. Гуржій О.І. Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (друга половина XVII-XVIII ст.) / О.І. Гуржій. К. : Вид-во НАН України, Ін-т іст., 1994. С. 107.
6. Дедов В.Н. Святые горы: От забвения к возрождению / В.Н. Дедов. К. : РПО «Полиграфкнига», 1995. С. 352.

УДК 93,90.9.930.8

Диловар Файзиева, Мохинур Бердиева
(Самарканд, Узбекистан)

СИНТЕЗ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ И НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ТВОРЧЕСТВЕ МЫСЛИТЕЛЕЙ ПРОШЛОГО

В данной статье идет речь отфрагментах синтеза общечеловеческих и национальных ценностей в творчестве мыслителей как Махмуд Кошгарий, Юсуф Хос Ходжиб, Ахмад Югнакий, Абдулкасым Замахшарий. Одним словом в статье говорится что, очень высок удельный процент обращений к общечеловеческим ценностям духовной культуры.

Ключевые слова: самосознание, духовное наследие, поколение, народное творчество, философские взгляды, за кадром, Юсуф Хос Ходжиб, Кутадгу билик, Амир Темур, общечеловеческие ценности.

In this article the talk is about fragments of human and national values synthesis in the works of such thinkers as Mahmud Koshgariy, Yusuf Hos Hodjib, Ahmad Yugnakiy, Abdulkasim Zamahshariy. To be brief, the article gives information about very high specific percent of appeal to human values of spiritual culture.

Key words: self – awareness, spiritual legacy, generation, folk creation, philosophic views, off screen, Yusuf Hos Hodjib, Kutadgu bilik, Amir Temur, human values.

Сегодня, в условиях актуализированного национального самосознания глубокое осмысление и популяризация общечеловеческого, гуманистического содержания духовного наследия великих мыслителей прошлого приобретает особую актуальность. Это значит, что шедевры, отобранные обществом на протяжении длительных эпох сохраняют свою значимость для многих поколений. Любое произведение, будь то устное народное творчество, то творение общепризнанных классиков литературы, если подходить к нему всесторонне, представляет не только сложный синтез моральных, политических,

религиозных, философских взглядов, но и средоточие житейской мудрости, духовного опыта народа, что зачастую оставалось «за кадром». Оно содержит богатое духовное содержание, так как охватывает психическую работу человека в ее целостности, включает не только эмоциональную, но и рациональную стороны. Это позволяет говорить о письменных памятниках прошлого как о великом духовном потенциале, вобравшем всю полноту творчества и красочность культурных ценностей народа.

Анализ древнетюркских источников, содержащих в себе ценнейшие сведения о творчестве Махмуда Кошгарий, Юсуфа Хос Ходжиба, Ахмада Югнакий, Абдулкасыма Замахшарий и других мыслителей свидетельствует о том, что здесь высок удельный процент обращений к общечеловеческим ценностям духовной культуры. В истоках их творчества лежит глубокое знание и почитание общечеловеческих духовных ценностей. Это можно увидеть на примере творчества Юсуфа Хос Ходжиба, который в своем произведении «Кутадгу билик» сумел увидеть то, на каких простых, общечеловеческих духовных ценностях держится основа даже столь сложного и тонкого дела как управление государством. Иное дело – политики, которые не всегда учитывали и следовали этому завету, и поэтому пожинали горькие плоды своих необдуманных действий.

Но как следует из средневековых этических памятников, исключением был Амир Тимур, который своими незаурядными способностями мужественного полководца, вдумчивого и дальновидного государя и, вместе с тем, тонкого знатока и ценителя общечеловеческих духовных ценностей, сумел построить объединенное могучее государство на руинах маленьких ханств, а на обломках древней самобытной культуры воссоздать уникальную, неповторимую национальную культуру. Одним из проявлений его глубокого интереса и уважения к духовным ценностям было то, что он всё время советовался с мудрыми людьми, знающими народную жизнь и ценности, много читал, увлекался художественной литературой. Как видно из его изречений «Амир Темур тузуклари» («Тюзики Тимур», «Уложение Темура») он ещё обладал даром государственного деятеля, мыслителя. Судя по тому, как он развивал древнюю культуру, возведения садов и парков, а также традиции древнего зодчества, можно с уверенностью констатировать, что его любовь к духовным ценностям народа не была показной, а действенной, она подтверждалась на деле, что находит свое подтверждение в построении и возведении шикарных садов в окрестностях Самарканда. Как известно, далее его гуманистические деяния были продолжены его потомками – Мирза Улугбеком и Бабур-Мирзо. Эта традиция затем передавалась из поколения в поколение.

Это подчёркивает и Президент Узбекистана И.А.Каримов: «...Источник силы независимого Узбекистана – преданность общечеловеческим ценностям» [1].

Тесно была связана с общечеловеческими ценностями и творческая деятельность Алишера Навои.

Поэт-мыслитель не только от души жаждал процветания родной страны, но и стремился всячески поддерживать творчество выходцев из народной среды, постоянно опекал и покровительствовал им. Он был другом и учителем известного мастера музыки – Кул Мухаммада – флейтиста, известного композитора Абдуллы Марварида, известных художников Шах-Музаффара и КамолиддинаБехзода, прозванного впоследствии Рафаэлем Востока, который, благодаря покровительству Навои мог основать школу миниатюры. Гуманистические общечеловеческие мотивы пронизывают «от и до» всё творчество Навои. Он воспевал, главным образом, трудовой народ, его ум, мощь, энергию, смело выдвигал идею дружбы народов, что по его мнению, являлось главным признаком высокой духовности и нравственности.

В целом, изучение духовного наследия прошлого показывает, что передовая общественная мысль во все времена обращалась к общечеловеческим духовным ценностям, чтобы в художественно-образной форме дать ответы на волновавшие человечество вопросы бытия. Изучение этой проблемы имеет смысл и по той причине, что в каждой конкретной

форме своего существования – исторической, этнической, социальной – эти ценности являются живой целостностью, системой, связывающие целые поколения людей. А это обеспечивается за счёт скрепления связи внутренних, глубинных механизмов, которые не всегда видны стороннему наблюдателю, но их сразу замечает меткий глаз мыслителя.

Как видим, народы Средней Азии, в том числе и Узбекистана с древнейших времён являются носителями богатых духовных ценностей. Этические гуманистические и общечеловеческие идеи излагались в древне-тюркских письменах и памятниках, ими буквально пронизано богатое устное народное творчество, назидания и наставления, литературные и дидактические труды, суфийская поэзия, философские, этические и религиозные трактаты. Нравственные ценности, хоть и имели классово-исторический характер в течение долгих десятилетий, однако всегда основывались на общечеловеческих требованиях, уходящих корнями в простые формы человеческого общения.

Нетрудно заметить, что и на нынешнем этапе развития именно эти нормы сохраняют свою приоритетность. Поэтому сегодня призыв к ориентации в культурно-воспитательной работе на преодоление отчуждённости от культурных ценностей народа приобретает особое звучание.

Таким образом, в современных условиях, когда вопросы борьбы за духовность берут верх над всеми остальными вопросами, регенерация идущих от веков общечеловеческих духовно-гуманистических ценностей становится не менее актуальной задачей. Только проверенный тысячелетней практикой опыт минувших поколений нашедший своё отражение в трудах мыслителей – мудрых учителей человечества способен вывести людей из духовного кризиса. Для этого важно стимулировать бережное, трепетное отношение к духовному наследию великих мыслителей-гуманистов прошлого, сокровищницы общечеловеческой культуры. На фоне сегодняшнего дефицита милосердия и гуманности их призывы к духовному совершенству, добропорядочности и справедливому решению вопросов звучат более чем благородно.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Каримов И.А. Узбекистан – свой путь обновления и прогресса. – Т.: Узбекистан, 2012. – С.60.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – Москва, 1980.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ / КУЛЬТУРОЛОГИЯ

УДК 39(477)

Тетяна Коваленко
(Херсон, Україна)

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВІДРОДЖЕННЯ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглядаються актуальні питання сьогодення, щодо культурного розвитку молоді, їх думок та інтересів, створення більш вишуканого та цікавого проведення свого дозвілля, любові до рідної країни.

Ключові слова: культура, національні традиції, виховання, патріотизм, спадщина, особистість.

The article considers topical issues of modernity relative to the cultural development of young people, their views and interests, formation of aesthetic taste, more refined, multi-faceted and interesting leisure time, love to national culture and home country in general, and ,as a result, the unification of the nation.

Key words: culture, national traditions, education, patriotism, heritage, personality.

Як часто у житті ми чуємо слово культура! Культура мови, культура країни, культура особистості, культура духовна і матеріальна, культура поведінки і відносин, культура знань. Адже, одним з найважливіших аспектів соціального формування особистості виступає передача їй певної культури.

Культура об'єднує у собі найвищі духовні та матеріальні цінності, створені людиною за всю історію. Засвоєння традицій у підростаючого покоління покликане стати соціально-активною силою моралі, правди, справедливості, патріотизму, добра, краси, працелюбності, інших добродієностей. Тому, минуле – невід'ємна частина національної культури. Поважне відношення до творчої спадщини українського народу: історії, мистецтва, літератури, фольклору – є одним з головних напрямків у формуванні особистості.

Українці, завжди чемно відносилися до власної творчості та культури, вміли навчатися у інших народів, та ділитися своїм надбанням. Такі принципи завжди були притаманні українському народу, ними пронизана вся система його національно-культурних цінностей. Традиції України яскраво проявлялися в мистецтві – танцях, піснях. Фольклор займав важливе місце в українській культурі протягом тривалого періоду [1]. Поряд з народними традиціями, він надавав їй особливий колорит і чарівність.

Рис.1. Українське свято

Любов до своєї країни та своїх традицій, це почуття велике, складне, щире. Почуття, яке не з'являється раптово, а формується з самого малечку. Любов до Батьківщини починається з любові до її пейзажів, краєвидів, мови, традицій, обрядів. Якщо людина не бачить красу рідного краю й не пишається її природою, вона не здатна любити свою країну.

Виховання любові до Батьківщини – важливе завдання морального виховання підростаючого покоління. Про важливість залучення дитини до культури свого народу написано багато, оскільки звернення до батьківської спадщини виховує повагу, гордість за землю, на якій живеш. Саме акцент на знання історії народу, його культури допоможе в подальшому з повагою та інтересом ставитися до культурних традицій інших народів. Почуття любові до Батьківщини розвивається під впливом виховання. Ставлення до Батьківщини, її культури, історії, мови передається від батьків до дітей. На основі любові до близьких людей – до матері, батька, бабусі, дідуся, до рідної природи у дітей виховується інтерес до більш широкого кола явищ.

Велику значущість у цьому аспекті має книга О. Вишневецького «Сучасне українське виховання», в якій вказано, що у вихованні любові до своєї культури та традицій особливе місце звичайно займає сім'я [2]. В українській родині завжди визнавали культ предків, панувала пошана до дідуся й бабусі, до батьків. До них діти зверталися на «Ви». Така атмосфера забезпечувала відчуття цілісності родоходу. Утвердженню сімейних вартостей сприяло святкування релігійних свят. Виховання в сім'ї має вирішальне значення за тієї умови, коли в сім'ї панує українська культура та мова, різні звичаї, якщо батьки виявляють прихильність до всього українського – до пісні, книжки, одягу, влаштування помешкання тощо. Лише в цьому разі діти сприймуть народні традиції і передадуть їх своїм дітям.

Рис.2. Родинний вечір

З метою виховання у дітей любові до Батьківщини використовуються прогулянки та екскурсії, читання книг, розглядання ілюстрацій, бесіди про побачене, прочитане, розповіді вихователя та його пояснення, відповіді на запитання дітей.

Любов до рідної природи, почуття невід'ємна від почуттів любові до Батьківщини. Красу природи відобразили в своїй музиці композитори, в картинах - великі художники. Народні пісні про природу рідного краю відомі нам ще з раннього дитинства. Особливе місце серед них займають колискові – духовна перлина, з якої починається наше життя. Колискова пісня – це перше джерело з якого ми черпаємо почуття краси, музики, відчуваємо єднання з природою та рідною мовою.

Рис.3.Колискова пісня

Виховання національно-культурних традицій є природним стимулюючим фактором і навчально-виховного процесу. Ретроспективний аналіз свідчить про те, як у минулі роки, навчальні заклади (школи шляхетних дівчат), прищеплювали молоді гарні манери та любов до мистецтва через організацію літературних вечорів, вишуканих балів, які підкреслюють витонченість та грацію.

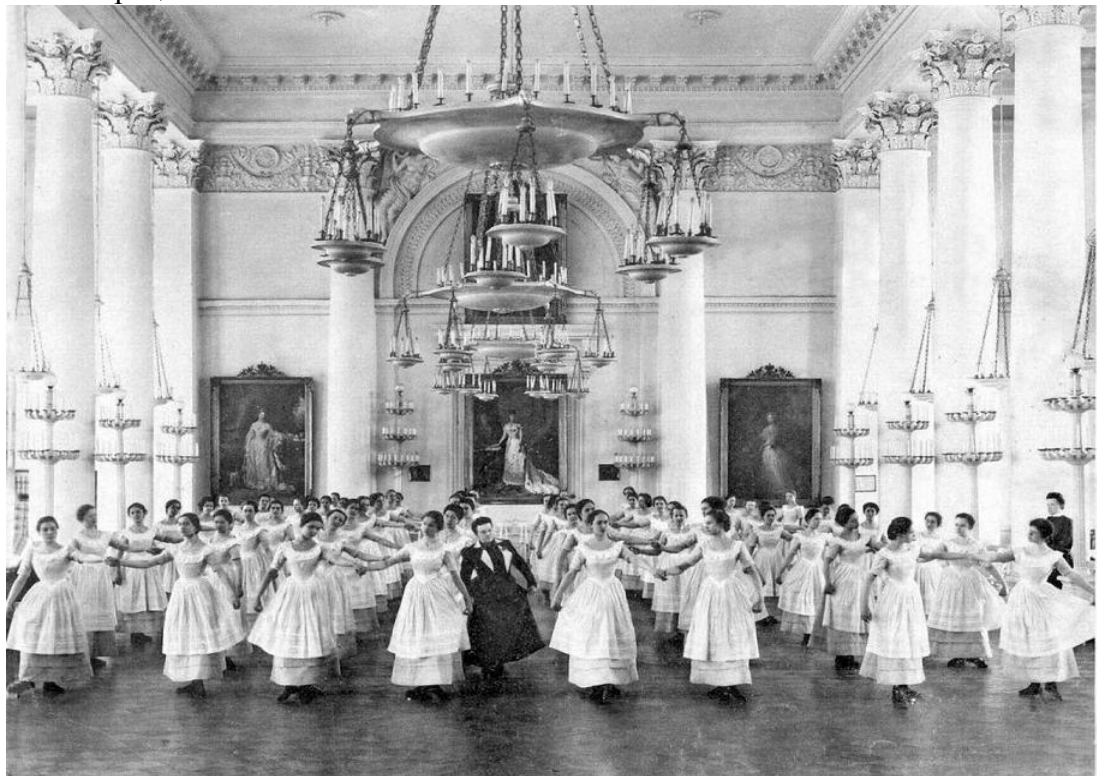

Рис. 3. Виховання у навчальному закладі для шляхетних дівчат

Рис.4. Мистецтво у навчальному закладі для шляхетних дівчат

У національно-культурних традиціях вбачали загальнолюдські цінності, розглядаючи національні здобутки українського народу як складову золотого фонду вселюдської культури Борис Грінченко, Іван Франко, Тарас Шевченко, Максим Рильський та інші талановиті представники українського народу. В сучасному світі людині значно важче реалізувати свій потенціал, стати розвинутою особистістю якщо вона відірвана від свого ґрунту, позбавлена історичних коренів.

Але, у смутку минаючих днів, під натиском життєвих негараздів – людині не знаходиться місця для роздумів, розквіту душі, думок про прекрасне і рідне та розвитку особистості. Це стосується не тільки відношення до культури країни, а й культури стосунків між людьми, друзями, рідними, коханими. Так! Кожен в серці зберігає, кожен пам'ятає, що наша культура насичена, колоритна, чарівна, але, чомусь, залишає якби мовити «на потім», для особливого, урочистого випадку. Культура - занадто жива! Відчуваючи байдужість вона поступово марніє, зникає.

Є чудові рядки, нажаль не дуже відомого вірша:

Як сталося, що в потоці справ
Я забував про все на світі
І так давно не дарував
Тобі живих весняних квітів?
Чому не в співі солов'їв
Минали дні, а так ...буденно?
Бо очі я забув твої,
Звикнувши бачити щоденно...

І одразу у думках, серці випливають почуття, і всі розуміють сенс слів, ніби співчуваючи самим собі. А як би хотілося, щоб ці почуття були завжди поруч, щоб не стиралися і не марніли, не звикалися, а приносили задоволення, підсилювали повагу та любов до того, хто з нами поряд, вчили цінувати своє.

Дбайливе відношення до своєї культури – теж повинно бути завжди, повинно розквітати з добром та щирим почуттям, приносити нові думки, ідеї. Такі принципи завжди були

притаманні українському народу, ними пронизана вся система його національно-культурних цінностей.

Але ми живемо в епоху великих відкриттів, нас об'єднують новітні технології, нас поглинає надмірно стрімкий ритм життя, який нажалі відбирає час для спільного дозвілля, присвяченого культурі своєї країни. Результатом чого є:

- втрата розвитку культури особистості в цілому
- захоплення молоді іншими заходами
- відсутність інформативності
- знижений показник патріотизму

В цілому виникає проблема зниження прояву любові до своєї рідної країни. Людство не помічає, які глобальні проблеми тягне за собою байдужість та необізнаність свого культурного минулого. Актуальність та недостатній рівень вивченості проблеми і зумовили вибір теми даної роботи.

Наше суспільство, наша молодь повинні пишатися культурою, традиціями свого минулого, підтримувати та поширювати його у нашому сьогоденні. Для розширення знань культурного минулого та розвитку їх у нашому сьогоденні необхідним є залучення молоді до урочистих заходів з метою відродження традиції та висвітлення колориту своєї країни, розвитку в серцях кожного українця любові та поваги до свого чарівного краю; висвітлення традицій та обрядів до кожного свята.

Також, вагому роль відіграє створення, на базі навчальних закладів, культурного простору для спільного дозвілля молоді з метою представлень власних талантів та досвіду, дискусій за тематикою національних традицій та української поезії, проведення літературних вечорів, спільного відпочинку із залученням українського фольклору.

Дуже багатий культурний скарб нашого народу ми отримали в спадок і мусимо зберегти його та передати нашим дітям, щоб не перервався зв'язок поколінь, щоб зберегти генетичну пам'ять нашого народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Складенко В.М. Україна: Полная энциклопедия / В.М. Складенко, Т.В. Иовлева, В.В. Мирошникова, М.А. Панкова. – Харьков: Фолио, 2007. – 463 с.
2. Вишневський О. Сучасне українське виховання / О.Вишневський. – Львів : Б.В., 1996. – 238 с.

УДК 008:808.5

*Асель Маликова, Айдоос Макулбеков
(Астана, Қазақстан)*

СӨЗ – АДАМГЕРШІЛІКТІ ДӘРІПТЕУДЕ ТИІМДІ ТӘСІЛ РЕТІНДЕ

Мақалада адамгершілік және оны бүгінгі таңда дәріптеудің кейбір мәселелері қарастырылған. Атап айтқанда, бұл мәселедегі тиімді тәсілдің бірі ретінде сөздің функциясы сараланады. Сөз - адамгершілікті дәріптеуде тиімді тәсіл ретінде қызметін кеңінен танытуға бағытталған, бүгінгі және ертеңгі келер ұрпақ тәрбиесіндегі ролін күшейту жолдарын айқындау және талдау жасалған.

Түйінді сөздер: адамгершілік, сөз, ролі, функция, ұлт тәрбиесі.

In the article some questions of education and modern society are considered by means of word. It is therefore required to develop the function of word in education of the young generation.

Keywords: humaneness, word, role, function, education.

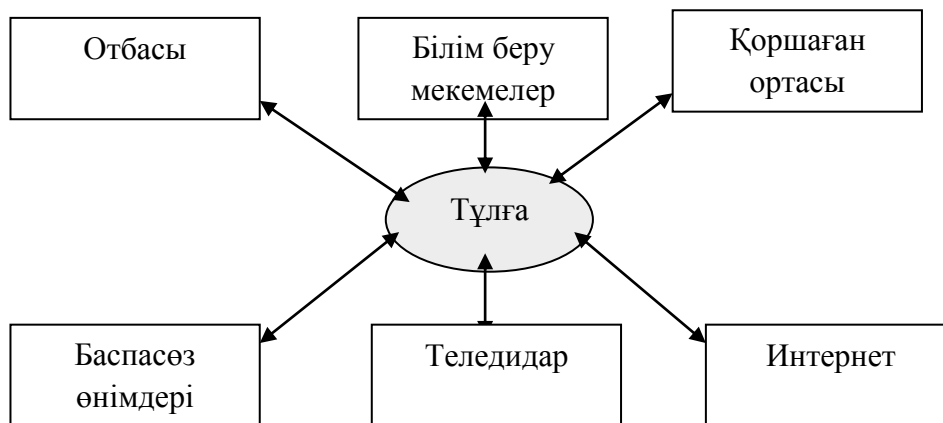
Адамгершілікті дәріптеп, жолға қоюдың бірден-бір құралы - сөз. Адам баласы өмірге келген алғаш сәттерінен бастап ең алдымен анасының үнін естіп, бесік жыры арқылы санасыз түрде алғаш адамгершілікке бағытталған өлең жолдарын естіп өседі. Халықта «Ағаш түзу өсу үшін оған көшет кезінде көмектесуге болады, ал үлкен ағаш болғанда оны түзете алмайсың» деп бекер айтпаған сыңайлы. Сондықтан баланың бойына жастайынан ізгілік, мейірімділік, қайырымдылық, яғни адамгершілік құнды қасиеттерді сіңіріп, өз - өзіне сенімділікті тәрбиелеуде отбасы мен педагогтар, қоршаған ортасы, бұқаралық ақпарат көздері шешуші роль атқаратынын естен шығармауымыз қажет.

Мақсаты. Сөздің және сөзді жеткізушінің ара қатынасын анықтау, талдау, нығайту жолдарын қарастыру.

Зерттеу әдістері. Қойылған міндеттерді шешу үшін мақалада тарихи талдау, салыстырмалы, жүйелі талдаулар сияқты әдістер қолданылады.

Нәтижесі. Елімізде адамгершілік тәрбиесінде тиімді құрал ретінде қолданыс аясы анықталды. Атап айтқанда бұқаралық ақпараттық жүйедегі сөз мәдениеті мен тәрбиелік мәні талқыланды. Салыстырмалы түрде шолу жасағанда ұлттық арналарымызда осы позицияны нығайту, жақсарту жұмыстары жүргізіліп келеді.

Адам тұлға болып қалыптасуына адамгершіліктің түрлі тәсіл - амалдарды пайдаланып дәріптейміз. Жоғарыда айтылғандай амал - тәсілдердің барлығы дерлік сөз көмегіне жүгінеді. Мәселен, адам өмір есігін ашқанда ата – анасының, білім беру мекемелерінде, қоршаған ортасында, түрлі баспасөз өнімдерінен, теледидар, радио және т.б. факторлардың ықпалымен алғаш адами қасиеттерін қалыптастырады. Аталған факторлардың бірі ақсаса, бұл қалыптасқан жүйеде ауытқушылық болуы мүмкін.

(сур. 1)

Тұлғаның және оның бойындағы қасиеттері (адамгершілік қасиеттері) қалыптасуына жоғарыда көрсетілген шағын сызбадағы факторлар әсерін тигізеді. Олардың жұмысы сөз арқылы, атап айтқанда сөйлеуші немесе сөзді пайдаланып жүзеге асырушылар арқылы реализацияланады.

Сөз құралын пайдалану аясы кең бұқаралық ақпарат құралдары - елдің идеология құралы екені анық. Мәселен, 1840 жылы француз жазушысы Оноре де Бальзак баспасөзді «төртінші билік» деп атады [1, б. 114]. Әрбір аймақтың, әрбір мемлекеттің өзіндік ерекшеліктері бар. Үлкен мемлекеттер айналасындағы шағын елдердің мәдениетін басып, халқын өз аузына қаратып алуға талпынады. Сондықтан елдердің өз мәдениетіне және өз ақпараттық саясатын жүргізу ісіне мығым болуы қажет. Бұл Қазақстан үшін, мемлекеттік тілдегі бұқаралық ақпарат құралдары үшін өзекті мәселе болып табылады [2]. Сондықтан, ұрпақ пен ұлт тәрбиесін тура бағыттау, дұрыс ойлау, келешекке жоспар құра білетін талапты, талғамды жастар тәрбиелеуде зор үлесін қосатын бұқаралық ақпарат құралдарына қояр талап жоғары болуға тиіс. Дұрыс айтылған сөз, қашан да оң ой-тұжырымға жол бастайды. Сөз - мықты құрал. Кез-келген ортада сөз алған фигура осы шартты ұстанған жөн. Бір ауыз сөз тек адамның ғана емес адамзаттың тағдырын мезетте өзгертуі мүмкін. Оған тарихи фактілер

жеткілікті. Адамзат тарихы әуел бастан және көптеген мысалдар барысында тілдің тек коммуникацияның жай негізгі құралы ғана емес, сонымен қатар экономикалық, саяси, әлеуметтік мәжбүрлеу мен бағындырудың қуатты құралы екендігін де дәлелдеп келеді...

Адамдар ынтымағының маңызын баса айта отырып әл-Фараби сонымен бірге шындыққа жеткілікті дәрежеде реалистік тұрғыдан қарайды; ол «жауласу жағдайларында жуастық пен көңгіштікті уағыздаудың белгілі бір роль атқаратын, атап айтқанда, билік иелерінің материалдық игіліктерін және артықшылықтарын басқалардың қол сұғуынан қорғауға жол беретін пайдакүнемдік роль атқаратынын көрсетеді» [3, б. 27].

Ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық - адамгершіліктен айырғысыз нәрсе: ақылды, демек, ол адамгершілігі мол, қайырымды адам. Жетілу үшін өзіңе- өзің барынша адал болу керек, мұның, әсіресе өз бойыңда бар абзал қасиеттерді тани білуге, соларға ие болуға және соны дамытуға қатысы бар. Мінез-құлықты жетілдіру әл-Фараби денені жетілдірумен ұқсатады. Жаман мінез-құлық рухани кесел деп анықтайды [4, б. 26]. Рухани кесел әлемді билеген заманда, осы кеселден арылудың жолын әр азамат өзінен бастап күресуі керек. Ең алғы қадам сөзімізді түзеуден бастау алу, нақтырақ айтқанда мәдениетті сөйлеу, көркем сөйлеуге талаптану. Аталарымыз «Жақсы сөз жарым ырыс» деген. Расында солай шығар, бір ауыз сөзбен ешбір күн шалмас қараңғы түнекке сәуле шашуға болады. Бір ауыз сөзбен ауыр кеселді де жазуға да болады. Бір ауыз сөзбен өлтіруге де болады. Қазақ халқы ежелден сөз қадірін білген, сөзге тоқтаған. Ұрпағына «Ойнап сөйлесең де, ойлап сөйле» деп үлкен міндет жүктеген [5]. Себебі сөз біздің ата-бабамыз көтере алмаған үлкен жүкті ғасырлар бойы көтеріп, шашпай-төкпей бүгінгі күнге жеткізген. Сонау заманнан бері халқымыздың асыл қазынасы: тарихын, өнерін, жырларын бізге мұра етіп жеткізіп отырған да осы сөз еді. Сөз өнерін алғаш зерттеушілердің бірі – М.Әуезов. "Қазақ әдебиеті тарихы" (1927 ж.) еңбегінде "Билер айтысы" деген арнаулы тақырыппен шешендік сөздердің кейбір түрлеріне мысалдар келтіреді. Ауыз әдебиетінде алатын орны мен халықтық сипатына дәлелді ғылыми тұжырымдама береді. Ауыз әдебиеті мұраларын зерттеп, жинап, ерекше еңбек сіңірген ғалым-лингвист А.Байтұрсынов шешендік өнерді жеке алып қарастырып, құнды пікірлер білдірді (1926 ж.). Шешен сөз, көсемсөз, дарынды сөз деп үш топқа бөліп, әрқайсысын қолданыс орнына қарай (саясатқа қатысты, сотта сөйлеу, қошемет сөздер, ғалымдардың ғылыми тақырыптағы сөзі, діни уағыз сөздер) іштей тағы беске бөліп, әрқайсысына қысқаша түсініктер, тың анықтамалар берген.

Тіл, ең алдымен, нақты бір ұлттың мәдени-тарихи тәжірибесінің жиынтығы, ерекшелік белгісі және тұрақты атрибуты, күрделі бірегейлік рәміз және оның өзін-өзі өркениеттік анықтауының бастауы» [6, б. 11]. Сөздің дұрыс қолданылуына ұмтылуымыз керек. Олар мынадай талаптарға жауап беруі керек:

- Белгілі бір әлеуметтік мәні бар тақырыпты қозғайтын және шаршы топ алдында ауызша айтылған сөз болу.
- Өңгіме өзегінің дәлелі (аргумент) болуға тиіс, соның арқасында тыңдаушыларға бір нәрсені әуелі түсіндіріп, содан соң ойлантып, ақырында белгілі бір حرکتке ұмтылдыруды көздеуі қажет.
- Тыңдаушыларға жақсы әсер етіп, құлақ құрышын қандыратын, сүйсіндіретін эстетикалық қасиеті болуы игі. Сөз дәстүрінің қажеттігі ауызша сөйлеудің аясы, кеңіген сайын арта түсуде. Атап айтсақ, жиналыс, мәжіліс, құрылтайларда, пікірсайыс жиындарда, семинар, симпозиумдарда сөйлеу өнері өте қажет. Осы қажеттіліктен сұраныс тууы заңдылық. Қазіргі жас студенттерге қай мамандықта оқығанына қарамастан сөз өнерін түсіндіріп, көпшілік алдында сөйлеу мәдениетімен таныстыру бүгінгі күннің талабына сәйкес келген қажеттілік. Жетекші әлем университеттерінде кеңінен пайдаланып жатқан практика.

Қорытындылай келе «Адамшылығы мол жан, жақсылық, ізгілік ниетте болғандықтан, осы ниетке сай болмақ мақсатқа жүз қадам болатындай حرکت жасады делік, оған жұрт таң – тамаша болмақ емес, көпшілік оны қалыпты хал ретінде қабылдап қоя салады. Ал, егер

жамандыққа қарай бір қадам басса, жардан құзға құлап, өзгеше атануы әп – сәтте» [7, б. 3]. Расында жақсы мен жаман, ақ пен қараның ара жігін айыру және дұрыс жолды таңдау әр адамның таңдауына байланысты болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан энциклопедиясы. «Қазақ ұлттық энциклопедиясы» баспасы. – Алматы, 2002. – 621 б.
2. Саматқызы С. «БАҚ дегеніміз – мемлекеттік идеология құралы», 03.12.2010: <http://kazgazeta.kz/?p=4978>
3. Әлеуметтік – этикалық трактаттар. «Ғылым» баспасы. – Алматы, 1975. – 418 б.
4. Көбесов А. Әбу Насыр әл-Фараби. – Алматы, 2004. – 265 б.
5. <https://massaget.kz/blogs/baykau/15027/>
6. Назарбаев Н. Консолидирующая роль казахов // Қазақ альманағы №01(01). – 2009. – мамыр-маусым. – 11 б.
7. Есім Ғ. Жар жағасы. «Санат» баспасы. – Алматы, 2007. – 240 б.

ПОЛІТОЛОГІЯ / ПОЛИТОЛОГИЯ

УДК 614:253

Аліса Жуковська
(Чернівці, Україна)

СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІСТИЧНА РОЛЬ БІОЕТИКИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті досліджується роль біомедичного дискурсу в сучасній науці. Аналізується соціально-аксіологічна роль науки в сучасному суспільстві, яка виражається у формуванні ієрархічно організованої системи цінностей, головною з яких є життя людини.

Ключові слова: біоетика, постнекласична наука, трансдисциплінарність, гуманістична етика, гуманістична експертиза.

The paper examines the role of biomedical discourse in post-classical science. The socio-axiological role of science in modern society is analyzed, which is expressed in the formation of a hierarchically organized system of values, the main of which is human life.

Key words: bioethics, post-classical science, transdisciplinarity, humanistic ethics, humanistic expertise.

Біоетика є молодого наукою, яка виникла в другій половині ХХ ст. і стала результатом розвитку постнекласичного етапу наукового знання. Її засадничі принципи несуть гуманістичний характер і тяжіють до ідей і положень класичного гуманізму. Можна стверджувати, що біоетика є спробою адаптувати класичний гуманізм до реалій сучасної цивілізації й новітніх досягнень біомедицини.

У широкому сенсі під біоетикою розуміється застосування понять і норм загальнолюдської моралі з її загальноприйнятими уявленнями про добро і зло, обов'язок і совість до сфери експериментальної і теоретичної діяльності в медико-біологічній галузі. За твердженням Тищенко П.Д., до основних принципів біоетики відносяться такі: «не нашкодь», «роби благо», повагу автономії пацієнта, справедливість, а в якості правил, які носять вторинний по відношенню до них характер, – правдивість, конфіденційність, інформовану згоду [6, с. 159]. По суті, всі ці принципи є виразом гуманістичного світогляду. Класичний гуманізм є важливим типом філософського світогляду, найвищою цінністю визнає людину з притаманними їй природі здібностями, способами їх розвитку, характерними для неї нормами поведінки і відносинами.

Неговський В.О. вказує: «Біоетика – філософсько-етичний напрямок у клінічній практиці, коли традиційного морально-етичного досвіду лікарів недостатньо, а моральнісна свідомість медиків «упирається в антиномії» і виникає протиріччя між буквою та духом клятви Гіппократа» [3, с. 33]. Той своєрідний код медичної моральності, що витримував випробування часу у вигляді клятви Гіппократа нині в багатьох випадках не спрацьовує. Вже на початку минулого століття медична спільнота США змушена була розробити перший «Американський кодекс медичної етики» (1848 р.), який в скороченій версії було прийнято роком раніше (в 1847р.) Американською медичною асоціацією під назвою «Кодекс етики». Але вже 1886 року цей кодекс було оновлено, причому виникли офіційні розходження в його трактуванні з Британською медичною асоціацією.

Нарощення соціальних функцій медицини вплинуло на виникнення як соціальної медицини, так і біоетики. Поворот до того, що від медицини почали очікувати реалізації не тільки лікувальних, але й суспільних функцій посприяв процесу гуманізації медицини: в її завдання стало входити не тільки позбавлення пацієнта від недуги, а й створення

максимально комфортних у побутовому і психологічному відношенні умов лікування [2, с. 202]. Охорона здоров'я стала розглядатися як синонім справедливості в тому сенсі, що справедливість є рівністю пацієнтів у праві на людське співчуття, високий рівень медичного обслуговування, хороші умови перебування в лікувальному закладі та повагу гідності особистості.

Під впливом антропологізації і гуманітаризації в науці та філософії формуються нові методологічні підходи й принципи. Метою науки стає не тільки наукова істина, а й її співвіднесеність з моральністю і безпекою людини. Головним стає зближення природничо-наукового, соціального і гуманітарного знання. Біоетика інтегрує ті знання природних і суспільних наук, які можуть бути корисними в захисті життя, здоров'я і благополуччя людини від усього небезпечного, що несуть в собі відкриття сучасної цивілізації.

На відміну від класичної науки, наука некласичного періоду намагається з'єднати, сполучити об'єктивну істину із суб'єктивною і намагається відійти від ідеалу «чистих», вільних від суб'єктивних впливів дослідника або практика об'єктів. Тим більше, коли таким об'єктом, як це є у біомедицині, виступає людина. Адже людину сприймати поза цінностями і оцінками взагалі неможливо, а якщо такі спроби робляться, то це неодмінно обертається проявами антигуманізму.

Так само важко погодитися з критиками біоетики, коли вони звинувачують її в орієнтації на персональну автономію пацієнтів. Традиційна медицина була і є патерналістською: вона розглядає людину-пацієнта в якості індивіда, який в силу своєї «незрілості», «неінформованості», не може сам вирішувати свою долю в критичних ситуаціях. Формула «лікар знає краще» разом з табу, що накладались на можливе самолікування якраз і виражає ці настрої патерналізму. Антипатерналістську схему взаємин лікаря та пацієнта важко визнати не моральною, якщо вищим виявом моралі вважати визнання особистісної свободи і особливо свободи вибору життєвого шляху в критичних ситуаціях.

Мова не йде про таку поширену сьогодні в нашому суспільстві формулу збайдужілості індивідів до долі інших людей та всього суспільства. У 1969 р. Об'єднана комісія з акредитації лікарень США видала документ, в якому визначила права пацієнтів. Згодом Американська асоціація лікарень стала активно обговорювати питання прав пацієнтів і ухвалила білл про права 1972 р [5, с. 17]. Вперше лікарі були позбавлені монопольного права на прийняття рішень. Саме з кінця 1972 р. право інформаційної згоди переміщується в центр досліджень американської біоетики і отримує широке розповсюдження в медичній практиці. Можна умовно виділити два основних елементи цього процесу: 1) подання інформації; 2) отримання згоди. Перша частина включає в себе елемент компетентності та добровільності. Лікар зобов'язується інформувати пацієнта про характер і мету лікування, яке йому пропонується; пов'язаний з цим лакуванням ризик; можливі альтернативи даному виду лікування.

Лікар повинен оцінити чотири аспекти ризику: його характер, серйозність, ймовірність, матеріалізацію та раптовість цієї матеріалізації. В деяких штатах США законодавчі акти включають перелік ризиків, про які лікар повинен інформувати пацієнта. Такий підхід призводить до деперсоналізації відносин лікар-пацієнт [4, с. 4]. Забезпечити добровільність згоди певною мірою допомагає формуляр, що заповняється пацієнтом. Цей документ підтверджує, що переговори між лікарем та пацієнтом пройшли задовільно. Формуляр підписується лікарем, пацієнтом та свідком.

На даному етапі розвитку суспільства необхідне гармонійне поєднання традиційних та нетрадиційних способів обґрунтування феномену людини. Якщо раніше більшість проблем медичної етики, деонтології вирішувалися у формі однозначних кодексів, типу кодексу Гіппократа, то тепер необхідно шукати рішення, які б пропонували своєрідний суспільний договір про ризик – припустимий або такий, що виходить за межі припустимого.

Наука повинна розвиватися під етичним контролем. Всесвітня Організація охорони здоров'я за рекомендацією ООН у 1970 р. підготувала спеціальний документ «Права людини та охорони здоров'я в умовах прогресу біології та медицини». Необхідно враховувати міжнародний досвід, який втілений в багатьох відомих документах: «Нюрнберзький кодекс» (1947 р.), «Хельсінкська декларація» (1964 р.), «Токійська декларація» (1975 р.) Увесь шлях конституювання біоетики не просто як наукової дисципліни, але й як соціального інституту нам ще необхідно пройти. В останній чверті минулого століття в самій медицині виникли серйозні зміни.

Біоетика є тією наукою, яка інтегрує знання природних і соціально-гуманітарних наук, які можуть бути корисними у захисті життя, здоров'я і благополуччя людини від усіх небезпек, що несуть в собі відкриття сучасної цивілізації. Біоетика, яка обґрунтовує і захищає життя й здоров'я людини як цінність, шукає засоби для формування передумов для того, щоб моральний, правовий, соціальний рівень суспільства був достатнім для використання наукових досягнень і можливостей сучасної науки й медицини на благо, а не на шкоду.

Таким чином, гуманізація та гуманітаризація стали пріоритетними проблемами сучасної медичної практики. Для нашого суспільства на даному кризовому етапі є характерною переорієнтація цінностей, коли зростає значення етичного знання. Етика вчить оцінювати будь-яку ситуацію з точки зору правильності вчинку, досліджує те, що в світі є цінністю. Насправді в житті має місце не переоцінка цінностей (Ф. Ніцше), а лише зміна їх у свідомості. Згідно з основним постулатом етики, людина поводиться етично лише тоді, коли вона обирає ту цінність, яка для свого здійснення вимагає найбільшої моральної сили [1, с. 50]. Серед загальнолюдських цінностей прогресивні мислителі, філософи та педагоги завжди ставили на перше місце права людини, її свободу. Загальнолюдськими є ті цінності, які зближують, споріднюють духовні цілі різних народів. Тому наприкінці ХХ ст. вони знайшли своє відображення в документах ООН про права людини (Загальна декларація прав людини, Конвенція про права дитини та ін.). Ціннісне ставлення до реальності є основою гуманізму. В основі всезагальності гуманізму – визнання абсолютних цінностей, тобто загальнолюдських, які передбачають право кожної людини на власні ідеали.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гринів О. Історія філософії : курс лекцій для аспірантів : [навч. посіб.] / Олег Гринів. Львів : [б. в.], 2015. 559 с.
2. Засухина В.Н. Социально-аксиологическая роль биоэтики в науке и жизни современного общества // Ученые записки ЗабГГПУ. 2012. №3. С. 196-204.
3. Неговский В.А. Смерть, умирание и оживление – этические аспекты // Врач. №8-9. 1992. С. 33-35
4. Покуленко Т.А. Принцип информированного согласия: вызов патернализму // Вопросы философии. 1994. №3. С. 73-77.
5. Сердюк В. Г., Корогод В. А., Козодаєв С. П. Концепція добровільної інформованої згоди: зацікавлений погляд із боку пацієнта // Медична інформатика та інженерія. № 2. 2012. С. 15-24.
6. Тищенко П. Д. Этические правила взаимоотношений медицинского работника и пациента // Введение в биоэтику. М.: Прогресс-Традиция, 1998. С. 159-197.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 342.7 (045) (575.1)

*Мавлюда Ахмедшаева, Бекзод Умаров
(Ташкент, Узбекистан)*

АДМИНИСТРАТИВНЫЕ РЕФОРМЫ НА СЛУЖБЕ НАРОДА

В данной статье анализируются проводимые реформы по совершенствованию государственного управления в Республике Узбекистан. Освещаются основные направления административной реформы, нацеленной на модернизацию и либерализацию государственного управления. Выдвигаются предложения по совершенствованию государственного управления в республике.

Ключевые слова: административные реформы, модернизация государственного управления, стратегия развития, децентрализация, диалог с народом, государственные услуги.

This article analyzes the ongoing reforms to improve public administration in the Republic of Uzbekistan. The main directions of the administrative reform aimed at modernization and liberalization of public administration are covered. The authors put forward some proposals on improving the state administration in the republic.

Key words: administrative reforms, modernization of public policy, development strategy, decentralization, dialogue with the people, public services.

В настоящее время Республика Узбекистан переживает глубокие процессы обновления и модернизации, направленные на углубление и укрепление демократических основ общества, обеспечение прав и свобод граждан, сближения деятельности государственных органов к непосредственным нуждам населения, диалога народа с властью всех уровней. В результате осуществляемых мер по углублению диалога народа с властью в обществе формируется такая атмосфера, где народ почувствовав свою силу, как источник власти, становится полноправным участником решения государственных и общественных дел. Так, за короткое время в Виртуальную приёмную Главы государства и народные приёмные на местах, поступили более 1,5 миллиона обращений граждан, которые обнажили всю палитру насущных проблем, накопившихся как в городах, так и в сельской местности. А решение этих выявленных проблем, с одной стороны, усиливает удовлетворенность населения проводимыми реформами и служит дальнейшему укреплению доверия народа к власти, с другой стороны, способствует повышению ответственности государственных органов и их должностных лиц в решении проблем, непосредственно затрагивающие права и законные интересы простых людей.

Действительно, каждый гражданин в повседневной жизни часто сталкивается с государственными органами и их должностными лицами по поводу разных жизненных ситуаций. И следовательно, как они относятся к проблемам граждан в каждом конкретном случае, и как их они решают, от этого зависят в большинстве случаев качество жизни населения, их уровень доверия к власти, степень законности и социальной справедливости. Поэтому в настоящее время на повестку дня ставится вопрос дальнейшего совершенствования государственного управления, с тем, чтобы оно отвечало современным требованиям и реалиям жизни.

Сейчас Узбекистан переходит к следующему этапу, когда качественное совершенствование государственного управления, административная реформа должны привести к формированию стабильной и эффективной системы государственных органов. Исходя из стратегической цели развития страны (построение правового государства и

формирование гражданского общества, обеспечение достойной жизни своим гражданам), перестраивается система государственного управления, обеспечиваемая необходимыми рычагами и элементами контроля различных ветвей власти с четким разделением их задач и полномочий.

Реализация широкомасштабных реформ, принятие и поэтапное осуществление Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан на 2017-2021 годы, потребовали создания совершенно новой, эффективной системы государственного управления[1]. Данный, уникальный по своей значимости и масштабности документ предусматривает реализацию в 2017-2021 годах целого комплекса мероприятий по следующим пяти приоритетным направлениям:

- совершенствованию государственного и общественного строительства;
- обеспечению верховенства закона и дальнейшему реформированию судебно-правовой системы;
- развитию и либерализации экономики;
- развитию социальной сферы;
- обеспечению безопасности, межнационального согласия и религиозной толерантности, осуществлению взвешенной, взаимовыгодной и конструктивной внешней политики.

С учетом объективной оценки пройденного пути и накопленного опыта, анализа достигнутых успехов за годы независимости и исходя из требований современности, были определены важнейшие приоритеты и чёткие ориентиры дальнейшего углубления демократических реформ и ускоренного развития страны.

Целью Стратегии действий являются коренное повышение эффективности проводимых реформ, создание условий для обеспечения всестороннего и ускоренного развития государства и общества, модернизация страны и либерализация всех сфер жизни.

Как отмечал Глава государства в выполнении этих задач руководством для нас должна служить Концепция административной реформы в Республике Узбекистан, в которой предусмотрены основные направления совершенствования государственного управления. В этой связи 8 сентября 2017 года Глава государства принял Указ № УП-5185, поставивший задачу кардинального совершенствования и модернизации системы государственного управления. Данным Указом утверждены «Концепция административной реформы в Республике Узбекистан», а также «дорожная карта» по ее реализации[2].

Проведенный анализ и объективная оценка деятельности органов государственного управления, открытого и прямого диалога с населением выявили следующие проблемы и недостатки, нуждающиеся в устранении:

- декларативный характер задач ряда ведомств и недостаточность организационно-правовых механизмов их реализации;
- неэффективная система оценки деятельности, сводящаяся лишь к констатации фактов и сбору статистики и зачастую не отражающая фактического положения дел на местах;
- чрезмерная централизация государственных функций, снижающая роль местных органов власти в формировании программ развития территорий, решении насущных проблем населения;
- низкий уровень инновационного развития, приводящий к бюрократизации и высоким издержкам;
- совмещение органами хозяйственного управления государственных регулятивных функций, и практика выборочного предоставления льгот и преференций, сдерживающих развитие здоровой конкурентной среды;
- отсутствие должной ответственности и инициативности у отдельных руководителей, отрицательно сказывающиеся на развитии территорий.

Концепция административной реформы в Республике Узбекистан дает начало новому этапу реформы государственного управления. В Концепции определены шесть основных направлений коренного реформирования системы государственного управления.

Первое направление нацелено на совершенствование институциональных и организационно-правовых основ деятельности органов исполнительной власти.

Второе направление определяет конкретизацию задач органов исполнительной власти, механизмов их реализации, а также уточнения сфер ответственности

Третье направление предусматривает сокращение административного воздействия на отрасли экономики и расширения рыночных механизмов управления.

Четвертое направление посвящено совершенствованию механизмов вертикальной системы управления и взаимодействия органов исполнительной власти.

Пятое направление включает в себя меры по внедрению в систему государственного управления современных форм стратегического планирования, инновационных идей, разработок и технологий.

Шестое направление предусматривает формирование эффективной системы профессиональной государственной службы, а также формирование действенных механизмов противодействия коррупции.

Утвержденная Указом Президента «Дорожная карта» содержит более 40 конкретных мероприятий по практической реализации положений Концепции административной реформы в Республике Узбекистан.

Для практического осуществления задач Концепции специально образована Комиссия по реализации Концепции административной реформы в Республике Узбекистан, а также сформированы рабочие группы по изучению и подготовке предложений по коренному реформированию системы государственного управления.

Реализация административной реформы нацелена на достижение следующих результатов:

1. Создание отвечающей общемировым тенденциям инновационного развития системы государственного управления, способной обеспечить полноценную реализацию намеченных реформ, своевременно выявлять и эффективно решать проблемы общественно-политического и социально-экономического развития.

2. Создание действенных механизмов обеспечения прав и свобод граждан, дальнейшее повышение их благосостояния и уровня удовлетворенности деятельностью органов исполнительной власти.

Оценивая перспективу реализации предусмотренных в Концепции административной реформы в Республике Узбекистан мер, можно сказать, что она придаст мощный импульс модернизации системы государственного управления с учетом современных тенденций инновационного развития и мировых стандартов. Главное - реализация административной реформы в Республике Узбекистан будет способствовать полноценному воплощению в жизнь благородной идеи «Не народ должен служить государственным органам, а государственные органы должны служить народу»[3].

Базой модернизации системы государственного управления становится принятая Концепция административной реформы, осуществляемая посредством оптимизации и повышения эффективности деятельности государственного аппарата.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года №УП-4947 «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан» // Собрание законодательства Республики Узбекистан. – 2017. – №6. – ст.70.

2. «Концепция административной реформы в Республике Узбекистан», утвержденный № УП-5185 Указом Президента Республики Узбекистан от 8 сентября 2017 года // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан / Lex.uz.

3. Послание Президента Республики Узбекистан Ш.Мирзиёева Олий Мажлису Республики Узбекистан / Prezident.uz Официальный веб-сайт Президента Республики Узбекистан.

*Авазбек Бозарбоев
(Ташкент, Узбекистан)*

ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ЁШЛАРНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ: ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА

1995 йилда қабул қилинган “Ёшларга оид Бутунжахон ҳаракатлар Дастури” билан ёшларни қўллаб-қувватлаш масаласи Бирлашган Миллатлар Ташкилоти даражасида ва тизимида ривожланмоқда.⁸ Ушбу дастурда барча давлатлар учун ёшларга оид давлат сиёсатнинг асосларини ва халқаро стандартларни белгиланган. БМТнинг ушбу дастури ёшларни инсон ресурсларининг асоси ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг ҳаракатлантирувчи кучи сифатида тан олди.

Бугунги кунда ривожланаётган иқтисодий ва сиёсий ресурслар орқали турли ислохотларни амалга ошираётган давлатлар учун ёшларга оид сиёсат энг устувор аҳамиятга эга. Хусусан ёшлар манфаатларини қўллаб-қувватлаш амалга ошириладиган ва давлат томонидан қўллаб-қувватлаш асосларини белгилаб берувчи сиёсатни олиб бориш муҳим вазифадир. Бунда асосий ўринни ёшларга доир сиёсатни амалга оширувчи давлат органларини ташкил этиш орқали самарали ёшларга оид ишларни ташкил этиш ва ривожлантириш эгаллайди.⁹

Европа иттифоқи мамлакатлари учун ҳам ёшларга оид сиёсатни ривожлантириш асосий вазифалардан бири ҳисобланади. Ҳозирда Европа Иттифоқининг ёшларга оид сиёсати ёшларни миллий ва умумевропа даражасида қўллаб-қувватлашга қаратилаган бўлиб, бу борада самарали дастурлар ишлаб чиқилган.¹⁰ Ушбу дастурлар Европа Иттифоқи иштирокидаги ҳар бир давлатдаги сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий вазириятдан келиб чиқиб амалга оширилади. Жамият ҳаётида ёшларнинг мустақил, актив ва ўз ғояларини ифода этиш асосида қурилган асосий принциплар Европанинг ёшларга оид сиёсатининг асослари ҳисобланади. Буларнинг барчаси ёшларни жамият билан интеграциялашуви жараёнига қаратилган. Юқорида санаб ўтилган вазифаларни бажариш учун куйидаги усуллардан фойдаланилади.

Биринчидан Европа мамлакатлари доирасида ёшларга оид сиёсатни ўрганиб тадқиқ қилиш умумий ҳолатни ўрганиш ва ёшларнинг жамият ва давлат ҳаётида тутган ўрнини аниқлашга ёрдам беради. Илк бора Европанинг 14 давлатида айнан шу амалиёт қўлланилган ва ушбу ўрганиш натижалари орқали ҳисоботлар тайёрланган.¹¹

Иккинчидан ёшларга оид сиёсатга маъсул бўлган органлар ва ташкилотлар учун махсус тренинглар ташкил этиш орқали ёшларга оид сиёсатини давлат ва фуқаролик жамиятлари институтларининг ҳаморлигида амалга оширишга қаратилган. Ёшларга оид марказлар ташкил этилган. Европа иттифоқининг 2014-2020 йилларга мўлжалланган дастурлари учун 16 млн евро маблағ ажратилади.¹² Бундай дастурларга Erasmus, Youth in Action ва Life-Long Learning кабиларни киритиш мумкин. Ушбу дастурлар ёшларга оид сиёсат соҳасида инновацияларни ривожлантириш ва таълим тизимини янада такомиллаштиришни мақсад қилиб қўйган.

Ёшларга доир давлат сиёсатини ўрганиб турли мамлакатларда бир қатор усуллар мажудлигини кузатиш мумкин. Хусусан Австрия конунчилигига кўра ушбу давлатда мактабдан ташқари ишлар билан ёшларни машғул қилиш муҳим ўринга эга. Бундан

⁸ www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/

⁹ World development report 2007, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank 1818 H Street NW, 2006 <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/5989>

¹⁰ Youth policy indicators // Report of experts' meetings. – France: Directorate of Youth and Sport of the Council of Europe European Youth Centre, 2003. – 40 с.

¹¹ Supporting young people in Europe: principles, policy and practice, Howard Williamson – France: Council of Europe Publishing, 2002.

¹² <http://euroscoutinfo.com/2013/09/02/erasmus-the-new-eu-funding-programme-for-youth-2014-2020-2/>

маҳаллий давлат органлари томонидан очик ишлар ташкил этилган. Францияда эса ёшларга оид давлат сиёсати қуйидаги уч асосий йўналишларда амалга оширилади: ёшларнинг таълим олиши, бандлик ва кадрларни тайёрлаш масалалари шулар жумласидандир. “Envie d’agir” дастури Францияда 11 ёшдан 30 ёшгача бўлган ёшлар манфаатларини кўзлаб ишлаб чиқилган бўлиб, бу дастурга мувофиқ ёшлар педагогик, техник ва молиявий ёрдам олиш имкониятига эгалар.¹³ Ёшлар орасида тадбиркорликни ривожлантириш, иш билан таъминлаш, илмий ижодкорликни ривожлантириш, ўзининг янги бизнесини ташкил этиш кабилар дастурнинг асосий йўналишлари ҳисобланади. Дастур доирасида 3000 мингдан ортиқ кичик лойиҳалар амалга оширилган бўлиб, 18-30 ёшдагилар учун 44% лойиҳалар айнан бандликни таъминлашга, 39% лойиҳалар бизнесни ташкил этишга қаратилган. Бундан ташқари “Янги хизматлар, янги иш ўринлари” номли дастур қабул қилинган ва ўзининг самарали натижасини берган. Бу дастурга мувофиқ иш тажрибасига эга бўлмаган ёшларга 5 йилдан кам бўлмаган муддатда турли соҳаларда иш ўринлари яратилган. Бунинг учун давлат томонидан харажатларнинг 80% қопланган.¹⁴

Ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда уларга таълим бериш ва бандликни ташкил этишдан ташқари уларни турар жой билан таъминлаш масаласи ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу борада Дания Қироллиги тажрибасига мувофиқ давлат томонидан “ижтимоий уйлар” (social housing) қурилишига алоҳида эътибор қаратилади ва субсидиялар ажратилади. Ер ва уйларнинг қиммат нархларида эканлиги ёшларни арзон уйларга бўлган эҳтиёжини ортишига сабаб бўлади. Кексалар, ногиронлар ва талаба ёшларга мўлжалланган арзон ижара нархдаги уйларнинг қурилиши йилдан-йилга ортиб бормоқда. 2009-2013 йилларда Копенгагенда ёшларни айниқса ёш oilаларни қўллаб-қувватлаш учун ажратилган 120 млн крон эвазига 200 дан ортиқ уйлар қурилди.¹⁵ Ҳозирда бу кўрсаткич йилдан-йилга ортиб бормоқда.

Ёшларга оид давлат сиёсати борасида Япония тажрибаси ҳам аҳамиятга молик. Ушбу давлатда ҳозирда ёшларни давлат томонидан қўллаб қувватлаш масаласи бир қатор дастурлар орқали амалга оширилади. Хусусан ёшларни ўзлари учун касб танлашида ёрдам бериш ва қўллаб-қувватлаш дастурига кўра тегишли вазирликлар (Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий фаровонлик вазирлиги, Иқтисодиёт ва ишлаб чиқариш вазирлиги) ўртасида Кенгаш ташкил этилган. Ёшларни келажакда касб танлашига кўмаклашувчи кенгаш шу соҳадаги дастурлар ва режаларни ишлаб чиқади.

Буюк Британияда бошқа мамлакатлардан фарқли равишда ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда кўплаб соҳаларни қамраб олади. Буларга турар жой, таълим, соғлиқни сақлаш кабиларни киритиш мумкин. 2004 йилда қабул қилинган “Болалар тўғрисида”ги қонун 13-19 ёшдагилар билан ишлавчи органлар муносабатларини тартибга солади.¹⁶ Бу ҳужжатга асосан ёшларга оид давлат сиёсатини жойлардаги ҳокимият органлари амалга оширади. Бундан ташқари ёшларни тадбиркорлик фаолиятига жалб этишга қаратилган бир қатор дастурлар (Training and Business) ҳам мавжуд.

Австралияда ёшларни айниқса ёш ота-оналарни қўллаб-қувватлашнинг ўзига хос тизими йўлга қўйилган. Хусусан ушбу мамлакатларда шу соҳага оид турли дастурлар қабул қилинган. Ёш ота-оналарга моддий ёрдам кўрсатишни назарда тутивчи “Ёш ота-оналарга ёрдам” (Parenting payment) дастурига кўра 6 ёшгача фарзанди бор ёш ота-оналарга 6 ой давомида кетма-кет моддий ёрдам олишари мумкин. Бундан ташқари ёш oilаларга ҳар томонлама кўмаклашувчи тизимлар ва имтиёзли кредитлар бериш (Raising Children Network)

¹³ http://www.jeunes.gouv.fr/IMG/pdf/envie_dagir_120505-2.pdf

¹⁴ LE PROGRAMME NOUVEAUX SERVICES - EMPLOIS JEUNES // http://travail.emploi.gouv.fr/IMG/pdf/publication_pips_200109_n-36-1_programme-nouveaux-services-emplois-jeunes.pdf

¹⁵ S.Tsenkova and H.Vestergaard Social Housing Provision in Copenhagen // <http://www.enhr.net/documents/2011%20France/WS07/Paper-Tsenkova-WS07.pdf>

¹⁶ http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/31/pdfs/ukpga_20040031_en.pdf

хам йўлга қўйилган.¹⁷ Австралия ҳукумати томонидан 15 ёшдан 24 ёшгача бўлганлар учун бир қатор хизматлар (Youth Allowance, Newstart Allowance) йўлга қўйилган. Жумладан молиявий ёрдам, соғлиқни сақлаш бўйича шароит яратиш жорий этилган. Бунда асосий эътибор ота-онасидан мустақил бўлган ҳолда оилавий шароитлардан келиб чиқиб, таълим олиш ёки ишлаш истагида бўлган ёшларга қаратилади. Бундай ёшларга маълум бир вақт давомида яни уларнинг иш қидириш вақтлари ёки ўқиш муддатларида молиявий ёрдам кўрсатилади. 15 ёшга тўлган ҳар бир шахс эса ўзининг тиббий картасини олиши ва ундан соғлиқни сақлаш соҳасида турли мақсадларда фойдаланиши мумкин. Миллий тизимга мувофиқ ёшлар учун махсус турар жойларни арзон ижара нархларда бериш ҳам йўлга қўйилган.¹⁸ Австралия ҳукумати томонидан айнан юқорида тилга олинган дастурларни амалга ошириш учун 93 млн доллар миқдорида маблағ ажратилган.¹⁹

Хулоса сифатида қайд қилиш мумкинки, дунёнинг турли минтақаларида ёшларга оид давлат сиёсати турли шаклларга эга. Хусусан Европа мамлакатларида асосий эътибор ёшларни ҳаётда ўз йўлларни топишларини мустақил равишда белгилашига қаратилган. Осиё ва Австралия минтақасида эса бу жараён ёшларнинг ривожланиши учун шароит яратиш орқали йўлга қўйилган. Айрим давлатларда эса ёшларга оид ҳуқуқларни халқаро миқёсда алоҳида конвенция қабул қилиб белгилаш ғоялари ҳам мавжуд.

УДК 343.344

Володимир Голубош
(Київ, Україна)

ДО ПИТАННЯ ПРО ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ, ПРЕДМЕТОМ ЯКИХ Є ЗБРОЯ, БОЙОВІ ПРИПАСИ, ВИБУХОВІ РЕЧОВИНИ ТА ВИБУХОВІ ПРИСТРОЇ

У статті здійснений аналіз об'єкта злочинів проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої. Характеризуються родовий, основний та додатковий безпосередній об'єкти злочинів проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої.

Ключові слова: родовий об'єкт, основний безпосередній об'єкт, додатковий обов'язковий об'єкт, додатковий факультативний об'єкт, громадська безпека.

The article is devoted to the analysis of the object of crimes against public safety, the subject of which are weapons, ammunition, explosives and explosive devices (Articles 262, 263, 263-1, 264 CC).

The basic analysis of the main direct object in crimes against public safety, with the subjects being weapons, ammunition, explosives and explosive substances and devices is carried out. It was determined that the major direct object of crimes in this group is security of an unspecified circle of persons from: a) unauthorized access to these items (Art. 262 CC), b) unauthorized circulation of these objects (Articles 263-263-1 CC) and compliance with rules established for the possession of weapons or ammunition (Art. 264 CC).

Keywords: generic object, main direct object, supplementary necessary object, supplementary optional object, public safety.

¹⁷ www.dss.gov.au/our-responsibilities/families-and-children/benefits-payments/transition-to-independent-living-allowance-tila/support-services-for-young-people-moving-to-independent-living

¹⁸ Young people becoming independent // <https://www.humanservices.gov.au/customer/subjects/young-people-becoming-independent>

¹⁹ http://www.budget.gov.au/2015-16/content/bp2/html/bp2_expense-15.htm

Родовим об'єктом злочинів проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої, на нашу думку, є суспільні відносини, спрямовані на забезпечення безпеки у сфері поведінки з окремими джерелами підвищеної небезпеки (зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями). Зміст громадської безпеки визначається характером загальнонебезпечних джерел (зброї, бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв) та колом суспільних відносин, яким загальнонебезпечні джерела можуть спричинити шкоду. Руйнівні можливості окремих джерел підвищеної небезпеки обумовлюють постійну потребу в гарантуванні безпеки суспільства, яка полягає у стані захищеності суспільства від загроз джерел підвищеної загальної небезпеки [1, с. 3].

Видові об'єкти аналізованих злочинів проти громадської безпеки розуміються як: 1) відносини громадської безпеки в частині захищеності суспільства від загальнонебезпечних фізичних, хімічних та інших предметів небезпеки (ст. ст. 262, 263, 263-1, 264 КК) [2, с. 9]; 2) офіційно встановлений порядок поведінки зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами та вибуховими пристроями [3, с. 11]; 3) група однорідних суспільних відносин, спрямованих на забезпечення громадської безпеки у сфері поведінки з матеріалами, що є предметом підвищеної небезпеки [4, с. 9].

На нашу думку, видовим об'єктом злочинів проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої є суспільні відносини, спрямовані на забезпечення безпеки у сфері поведінки з окремими джерелами підвищеної небезпеки. Тобто, правильно вважати, що родовий і видовий об'єкт злочинів даної групи збігається.

Як зазначалося, основний безпосередній об'єкт злочинів проти громадської безпеки трактується переважно з огляду на родовий об'єкт і не завжди згадується при кримінально-правовій характеристиці злочинів [5, с. 94]. В літературі обґрунтовуються позиції, що безпосереднім об'єктом злочинів проти громадської безпеки, предметом яких є зброя, бойові припаси, вибухові речовини та вибухові пристрої є:

- у ст. 262 КК – безпека, пов'язана з контрольованим доступом до вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів [5, с. 106]; суспільні відносини, які склалися у результаті врегулювання правом стану захищеності життя та здоров'я невизначеного кола осіб від потенційно негативного впливу вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв чи радіоактивних матеріалів [6, с. 8]. На наш погляд, основним безпосереднім об'єктом даного злочину (ст. 262 КК) слід вважати безпеку невизначеного кола осіб від несанкціонованого доступу до зазначених предметів;

- у ст.ст. 263–263-1 КК – безпека, пов'язана з контрольованим обігом вогнепальної та холодної зброї, бойових припасів, вибухових речовин і вибухових пристроїв [5, с. 107]; суспільні відносини, які існують у зв'язку з використанням вогнепальної (крім мисливської гладкоствольної), холодної зброї, бойових припасів і вибухових речовин [3, с. 9]; система суспільних відносин, що визначають порядок виготовлення, ремонту, зберігання, придбання, користування, обліку і їх перевезення [7, с. 5]; безпека невизначеного кола осіб від зазначених у ст.ст. 263–263-1 КК незаконних маніпуляцій з названими предметами [8, с. 33]. Разом з тим, спірною є точка зору Л.Ф. Рогатих, щодо визнання безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 263–263-1 КК, відносин з обігу зброї, заснованих на сукупності правил, що регламентують порядок виробництва, придбання, володіння, зберігання, збуту і перевезення зброї [9, с. 33]. Справа в тому, що КК встановлює відповідальність не за порушення дозвільної системи, а за шкоду суспільним відносинам, яка заподіяна шляхом порушення дозвільної системи. Також недостатньо обґрунтованою здається думка С.У. Дикаєва, що безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 263 КК, є сукупність відносин, які забезпечують суспільну безпеку від можливого посягання шляхом незаконного поведінки зі зброєю [10, с. 33]. Тому, на нашу думку, правильно визнати основним

безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених ст.ст. 263–263-1 КК, безпеку невизначеного кола осіб від несанкціонованого обігу зазначених предметів;

- у ст. 264 КК – дотримання встановлених правил зберігання зброї або бойових припасів (щодо ст. 264 КК) [11, с. 598-612]. Вказана позиція видається влучною і тому знаходить нашу підтримку.

Слід погодитися з низкою вчених, що відносини власності (ст.ст. 262, 264 КК) та життя, здоров'я людей (ст. 264 КК) є додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом злочинів даної групи [5, с. 107]. Крім того, науковці подекуди виділяють в якості додаткового обов'язкового безпосереднього об'єкту злочинів вказаної групи нормальне функціонування правоохоронних органів, порядок управління в сфері поводження зі зброєю, боєприпасами і вибуховими речовинами, оскільки незаконне володіння предметами зброї ускладнює діяльність останніх щодо протидії порушенням громадського порядку та затриманню правопорушників, а також встановлений порядок управління в сфері поводження, зі зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами [3, с. 10; 5, с. 107]. Отже, додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом злочинів аналізованої групи виступають життя, здоров'я людей, відносини власності, довкілля, безпека виробництва, нормальне функціонування правоохоронних органів, порядок управління в сфері поводження зі зброєю, боєприпасами і вибуховими речовинами.

Отже, родовим об'єктом злочинів аналізованого виду є суспільні відносини, спрямовані на забезпечення безпеки у сфері поводження з окремими джерелами підвищеної небезпеки (зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями). Їх видовий об'єкт є ідентичний родовому, тобто в даному випадку родовий і видовий об'єкти збігаються. Основним безпосереднім об'єктом слід вважати безпеку невизначеного кола осіб від несанкціонованого доступу до зазначених предметів (щодо ст. 262 КК), від несанкціонованого обігу зазначених предметів (щодо ст.ст. 263–263-1 КК) та дотримання встановлених правил зберігання зброї або бойових припасів (щодо ст. 264 КК).

Додатковим обов'язковим чи додатковим факультативним об'єктом злочинів аналізованої групи виступають життя, здоров'я людей, відносини власності, довкілля, безпека виробництва, нормальне функціонування правоохоронних органів, порядок управління в сфері поводження зі зброєю, боєприпасами і вибуховими речовинами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Тихий В.П. Злочини проти суспільної (загальної) безпеки: Конспект лекцій. Харків, 1996. 69 с.
2. Радіонов І.І. Кримінальна відповідальність за бандитизм : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 19 с.
3. Рибачук В.І. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби з незаконними діями при поводженні зі зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 200. 21 с.
4. Гаврилова К.Ю. Кримінальна відповідальність за порушення правил поводження з вибуховими легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2011. 21 с.
5. Соколовський В.Л. Громадська безпека як об'єкт злочину: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2017. 262 с.
6. Сарнавський О.М. Кримінально-правова характеристика викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 18 с.
7. Тихий В.П. Ответственность за хищение огнестрельного оружия, боевых припасов и взрывчатых веществ по советскому уголовному праву : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харьков, 1972. 20 с.

8. Пінчук М.Г. Предмет доказування і судовий розгляд справ про викрадення та інше незаконне поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами і вибуховими речовинами: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2007. 222 с.
9. Рогатых Л. Ф Незаконный оборот оружия (серия «Современные стандарты в уголовном праве и уголовном процессе»). Санкт-Петербург, 1998. 146 с.
10. Дикаев С. У. Незаконное приобретение, передача, сбыт, хранение, перевозка или ношение оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывчатых устройств: Учебное пособие. Уфа: Уфимский юридический институт, 1998. 183 с.
11. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 1104 с.

УДК 343.33:341.4(477)

Олег Гуртовенко
(Одеса, Україна)

ЗАГАЛЬНОСВІТОГЛЯДНИЙ ПІДХІД ДО ЗБАЛАНСОВАНOSTІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Кримінальне право повинно спиратися на загальносвітоглядний підхід. Виявлення широких кримінально-правових закономірностей є засобом створення збалансованого кримінального права. Робиться висновок, що для більш ефективного впливу на злочинну поведінку необхідно бачити глобальні закономірності, тенденції у сфері кримінального права і приділяти більше уваги протидії системним недолікам кримінального права.

Ключові слова: загальносвітоглядний підхід, закономірності, збалансованість, кримінальне право, заходи кримінально-правового впливу.

The criminal law must be based upon general wide-view approach. Detection of global criminal-law regularities is a tool for creation of balanced criminal law. It is concluded that for more effective impact on criminal behavior it is necessary to see global regularities, trends in the field of the criminal law and to pay more attention to counteracting systemic deficiencies of the criminal law.

Key words: general wide-view approach, regularities, balancing, the criminal law, measures of criminal-law impact.

За умов глобалізації в соціумі, який все швидше і все більшою мірою стає інформаційним, інтенсифікуються явища диференціації та інтеграції в світоглядах і видах людської життєдіяльності (як-от поведінки). Нові науки на тому чи іншому ієрархічному рівні древа наук з'являються як шляхом виділення певної науки в межах іншої – материнської – науки, так і шляхом узагальнення компонентів різних наук до рівня науки. Динаміку будь-яких ідей та втілених в життя моделей поведінки (конкретних життєвих ситуацій) також зручно висвітлювати шляхом використання патернів (ідей, практик – зразків поведінки), які є звичними для юриспруденції, але не завжди мітко вловлюються в інших світоглядах і сферах діяльності людини. В юриспруденції виділяють такі види реорганізації юридичних осіб: злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення. Крім цього, буває, звісно, і ліквідація юридичних осіб. Те саме можна розповсюдити на держави. Більше того, наведені патерни стосуються й таких суб'єктів правовідносин як адміністративно-територіальні одиниці і міжнародні міжурядові організації, а в майбутньому можуть стосуватися й значно більших за фізичними розмірами суб'єктів правовідносин – космічних тіл, зоряних систем, галактик...

В юриспруденції, зокрема, кримінальному праві, існують й інші класифікації, які відображують динаміку патернів. Так, інкорпорація, кодифікація, консолідація і змішаний підхід виділяються як види систематизації юридичних положень, юридичних актів. Крім того, доречно запозичити із соціології та юриспруденції погляд, згідно з яким виділяються такі моделі управління (методи впливу) як координація, субординація і реординація. Із цим підходом пов'язані такі патерни як централізація і децентралізація, що виділяються у великій кількості видів світоглядів і сфер людської життєдіяльності, зв'язно, і в юриспруденції, зокрема, в кримінальному праві.

Нерідко однозначні кордони між різними видами, компонентами світоглядів і між видами, компонентами сфер людської життєдіяльності або відсутні, або є такими, які складно відшукати. Це стосується, зокрема, філософії, науки, культури/мистецтва (наприклад, наукової фантастики), релігії, міфів в різних сферах соціуму, техніки, ідеології, політики, економіки, права, нетрадиційних вчень (це, наприклад, езотерика), інших прямо не названих тут видів соціальних норм. Чіткі кордони можуть бути відсутніми, непоміченими у зв'язку із співвідношенням компонентів соціуму, яке в формальній логіці відображується як перехрещення понять, у зв'язку із слабкою очевидністю наявних чітких кордонів (складністю вирішення задачі із розмежування сутностей, яка має чітку відповідь) і т. ін. Чим далі, тим швидше змінюється ситуація, тобто все швидше виникають/зникають однозначні і неоднозначні за приналежністю ділянки соціуму. Між викладеними компонентами складаються як мирні стосунки (мирні «розподіл праці», «співробітництво»), так і конфлікти стосунки (невідповідності, зокрема колізії; «перетягування каната»).

Кримінальне право не залишається осторонь в відправній ролі (умова, причина, засіб), посередницької ролі (механізм причинно-наслідкового зв'язку) і наслідковій ролі (результат), тобто і в активному, і в пасивному сенсах. Воно, як і інші науки, може продуктивно запозичувати ряд трансформаційних підходів, наприклад, із філології та мистецтва. Так, існує питання зміни і доповнення у сферах дослідницьких кримінально-правових ідей, положень позитивного кримінального права, освіти з питань кримінального права, правозастосовної практики у сфері кримінального права, зокрема, мова йде про трансформації груп кримінально-правових ідей (доктрин, парадигм, шкіл, мемплексів різних масштабів і т. ін.). Сюди відносяться інтертекст (гіпертекст; будь-який текст є інтертекстом, гіпертекстом, як мінімум, через те, що будь-який символ можна тлумачити, тобто застосовувати до будь-якого символу засоби герменевтики), архетип, репліка і реплікація, дуплікація, варіація, цитата, ремінісценція (алюзія/ретроспектива), реконструкція, ретроспектива/флешбек, пролепсис/флешфорвард. Це також «ремікс», «ремейк», «приквел», «мідквел», «інтерквел» «сиквел», «спін-оф», «кросовер» патернів у сфері кримінального права. Статистичні і динамічні характеристики є і у художніх особливостей (зокрема, тропів) кримінально-правових текстів.

Як бачимо, існує нагальна потреба у створенні сучасного міжнаукового (з високим рівнем узагальнення) вчення про пізнання, включаючи вчення про думки, ідеї. У цьому зв'язку постають, зокрема, такі питання – теми досліджень із високим системним характером:

- 1) кримінальне право та інші сфери світоглядів, інші види людської життєдіяльності, зокрема, інші науки, інші галузі права;
- 2) зв'язок філософських, загальнонаукових, спеціальних стосовно юриспруденції, загальних для юриспруденції, правових спеціальних стосовно кримінального права і кримінально-правових принципів і методів;
- 3) кримінальне право та пошук більш глибинних, ніж доступні зараз науці, принципів, методів, сутностей, понять і термінів;
- 4) кримінальне право в контексті створення міжнаукової методології, метамови, що потрібно для підвищення рівня облаштованості людини;
- 5) взаємне проникнення і співпраця (поєднання зусиль) ідей у сфері права (а також невідповідності між ними), зокрема, кримінального права, та інших наук, в тому числі,

природних, а також соціальних норм і світоглядів. Під ідеями у сфері права маються на увазі, серед іншого, принципи, методи, поняття, терміни, положення у сфері права;

6) виявлення понять, термінів, що не використовуються як безпосередньо кримінально-правові та взагалі юридичні, адаптація яких здатна забезпечити приращення кримінально-правового знання. Виявлення кримінально-правових і взагалі юридичних понять, термінів, що не використовуються в інших світоглядах, видах людської життєдіяльності, зокрема, науках, адаптація яких (понять, термінів) здатна забезпечити приращення знання, відмінного від кримінально-правового і взагалі юридичного;

7) обмін патернами (скажімо, застосування їх за аналогією або *mutatis mutandis*) між правом, зокрема, кримінальним правом, та іншими світоглядами, сферами людської життєдіяльності, зокрема, науками;

8) приращення кримінально-правового знання. Зв'язок філософської, загальнонаукової термінології і термінології права, зокрема, кримінального. Використання філософської, загальнонаукової, спеціальної щодо права термінології в комплексі із правовою термінологією для приращення кримінально-правового знання;

9) запозичення за аналогією або *mutatis mutandis* в гуманітарних науках, зокрема, кримінальному праві понять і термінів із природних наук, в тому числі у виді слів іноземного походження;

10) теоретичне пізнання, емпіричне дослідження, загальнологічні методи (за спорідненим підходом – умоглядний, емпіричний і комп'ютерний експерименти) і кримінальне право;

11) баланси у сфері існуванні людини, груп людей і соціуму та кримінальне право. Баланси у сфері кримінального права.

Викладене певною мірою вказує на те, якої збалансованості в кримінальному праві необхідно прагнути. В цьому руслі є очевидним, що без загальносвітоглядного підґрунтя і виявлення широких закономірностей кримінальне право не здатне відбутися як збалансована галузь права.

В Україні та чималій кількості інших держав філософсько-етичним підґрунтям притягнення до юридичної (зокрема, кримінальної) відповідальності є погляд, згідно з яким людина має свободу волі. Але те, що індетермінізму і фаталізму не існує, є філософською і науковою версією, хоча і обґрунтованою рядом досить істотних аргументів. В традиційній науці, зокрема, фізиці, соціології, психології це питання все ж залишається відкритим. Притягнення до юридичної відповідальності на підставі припущень як у сфері встановлення істини фактів, так і у сфері тлумачення норм права юридично заборонено, зокрема, позитивним правом (принаймні, в значній кількості держав).

Треба подумати і про те, що експериментальність юридичних положень має бути обмежена принципом юридичної певності. Точніше, між такими певністю та експериментальністю повинен існувати баланс взагалі в кожному конкретному випадку. Звичайно, будь-яке юридичне положення характеризується припущенням стосовно того, як воно буде діяти (певною експериментальністю). Але це повинно мати межу. Тим більше, коли йдеться про долю людей у сфері кримінального права. Аргумент про те, що протидіяти злочинності все одно потрібно (хоча би і за наявного стану уявлень) без складностей здатен наразитися на контраргумент: те, що видається станом протидії злочинності, насправді є проявом суто випадковості/неминучості, як і діяльність із відповідної «протидії». Ось такому складному контраргументу доводиться протистояти у сферах протидії злочинності і притягнення до юридичної відповідальності.

Ще одне дуже цінне питання – це охорона надбань у сфері людської мудрості засобами кримінально-правового впливу і використання таких надбань для цілей буття кримінального права. При цьому існує цікавий напрямок аналізу: розмірковування Далай-лами XIV, стосовно яких часто використовується назва «Парадокс нашого часу», і зіткнення кримінального права із відповідними парадоксами.

В контексті кримінального права про добро і зло сказано багато. Але все одно цього недостатньо. Питання «Сфера взаємодії світла і темряви в різних сеансах цих слів і кримінальне право» чекає на більш плідне розкриття. М. В. Мамич у 2002 р. захистила кандидатську дисертацію на тему «Концепти правда/неправда в українській літературній мові : семантико-стилістичний аспект» [1]. А ось пошук співвідношення відповідних висновків із кримінально-правовими сутностями варто продовжити.

Кримінальне право є територією активної взаємодії добра і зла. Тому в основі кримінального права мають бути закладені уявлення про добро і зло. Проте зараз не вирішені питання про певні тонкі грані між зазначеними поняттями. Ряд змістовних і цікавих висловлювань про добро і зло не проаналізовано на належному рівні і не узгоджено для цілей кримінального права.

Мова йде, наприклад, про такі слова:

1) «Ти повинен зробити добро із зла, оскільки його більше ні з чого зробити» (Роберт Пенн Воррен – «Вся королівська рать» – в обробці братів Аркадія та Бориса Стругацьких – «Пікнік на узбіччі»; варто зазначити, що процес облаштування і, як його наслідок, певна облаштованість життя людини супроводжується зростанням відчуження людини від природи і втратою навичок порятунку в ряді ситуацій);

2) «... всім нам доведеться обирати між тим, що є правильним, і тим, що є легким» (Джоан Роулінг словами проф. Дамблдора – «Гаррі Поттер і Кубок вогню»). Ці слова можуть постати девізами не тільки міжгалузевих положень про обставини, що виключають протиправність діяння, але й девізом кримінального права в цілому.

Однак виникає запитання і про те, як з першою із наведених цитат співвідносяться слова «зло знищує само себе» (принцип, метод і девіз ряду бойових мистецтв; тут мається на увазі, зокрема, те, що силу агресора необхідно спрямовувати проти нього). Не можна упустити і слова магістра Йоди із саги «Зоряні війни» про те, що Темний бік сили є більш легким, більш швидким, ніж Світлий бік сили, але не сильнішим, ніж світлий бік Сили. Справді, буває, що за допомогою неправомірної вигоди (як-от хабарництва) можна легше і більш швидко отримати результат, скажімо, рішення суду, ніж за допомогою аргументів, які ґрунтуються на праві (правовому юридичному положенні), зокрема, його трудомісткому тлумаченні. Але і в країнах з високим рівнем розвитку корупції, «телефонного права» такі рішення суду далеко не завжди вдається відстояти неправомірними засобами, тоді як рішення суду, які обґрунтовано логічними аргументами, нерідко, висловлюючись відомою фразою, в тих чи інших сенсах (як-от конкретна юридична справа, пам'ять народу) і в полум'ї не горять.

Мають місце різні підходи стосовно того, наскільки відповідає принципу правової певності використання в юридичних актах термінів «добра поведінка», «погана поведінка» і подібних термінів. На доктринальному же рівні існує нагальна потреба в аналізі відповідних широких закономірностей як базису для більш конкретних положень.

Варто провести системний аналіз переважно негативних, майже нейтральних і переважно позитивних тенденцій в сучасному соціумі в контексті кримінального права. Втім, ось запитання: якою є питома вага в соціумі, зокрема, сучасному, переважно негативних, майже нейтральних і переважно позитивних ситуацій? Можливо, у філософії і традиційній науці таке запитання не ставилося, принаймні, в повний голос. Відповідь на це запитання дозволить зрозуміти, чи правильним є поступ людини, груп людей, соціуму. Але якими є критерії визначення того, чи є ситуації в соціумі переважно негативними, майже нейтральними і переважно позитивними? Кого і якою мірою слухати у цьому відношенні? Як бути із зіставленням об'єктивних сутностей і суб'єктивних оцінок? Оскільки кримінальне право відіграє коригувальну роль у сфері буття соціуму, то без відповіді на зазначені запитання кримінальне право, образно кажучи, значною мірою просувається навіпамацки, що означає істотне нівелювання ролі, цінності кримінального права в соціумі.

Регулювання суспільних відносин, що стосується і кримінального права, спрямоване на створення і підтримання більшою мірою позитивних ситуацій, попередження та усунення більшою мірою негативних ситуацій. Але попри чимало століть розмірковувань і практик з

приводу того, що є добром і що є злом на певний момент часу, якою є ієрархія суспільних цінностей на певний момент часу (така ієрархія є проявом уявлень про справедливість), прийнятних (широких і глибоких) усталених загальновизнаних відповідей на ці питання не знайдено (глибокі дослідження стосуються далеко не всіх відповідних питань і далеко не завжди є уніфікованими). Знову доводиться казати: і це при тому, що притягнення до юридичної відповідальності на підставі припущень як у сфері істини фактів, так і у сфері істини права юридично заборонено, зокрема, позитивним правом (принаймні, в значній кількості юрисдикцій).

Не може не турбувати питання досить слабкого зв'язку між наукою і практикою кримінального права в Україні. Шляхи налагодження взаємозв'язку між наукою кримінального права і практичною реалізацією кримінального права є непростими і поки що обіцяють такими й залишитись.

Окремої уваги потребує тема оптимізму і песимізму дослідників кримінального права, проявів утопій та антиутопій, скептицизму, критицизму, аномії у ставленні до можливостей філософської, наукової методології, зокрема, в контексті кримінального права.

Існує потреби з'ясувати, чи мають ся глибинні (такі, що не є загальновідомими, не є безпосередніми) чинники, які обумовлюють істотні різночитання з багатьох ключових узагальнень і більш конкретизованих кримінально-правових питань та взагалі обумовлюють належне і суще у сфері кримінального права. Якщо так, то що можна припустити стосовно перспектив їх ґрунтового дослідження, подолання та усунення? Якщо ні, то що можна припустити стосовно перспектив ґрунтового дослідження, подолання та усунення безпосередніх чинників різночитань? Не можна виключати, що існують і взаємодіють обидва види зазначених чинників.

Чим далі – тим більше запитань. Ось ще ряд. Якою мірою існують закономірності, тенденції у сфері реалізації кримінально-правових наслідків скоєння кримінальних правопорушень, зокрема, у сфері призначення покарань, на чому вони ґрунтуються і в чому полягають? Якими є закономірності у сфері реалізації заходів кримінально-правового впливу, зокрема, розмірів покарань, які призначаються за певний злочин? Якою мірою підходи у згаданій сфері є усталеними? Якою мірою згадана сфера характеризується безсистемністю, випадковістю і, відповідно, непередбачуваністю?

Зараз в Україні у сфері кримінального права приділяється занадто багато уваги відносно окремим дрібним компонентами кримінального права (дослідженню слів, словосполучень, використаних в наукових, законодавчих текстах і правозастосовних актах, розрізненій протидії дрібним злочинам на практиці). Така спокуса виникає, як мінімум, з причин низького рівня юридичної техніки Кримінального кодексу України [2]. Через це не вистачає ресурсів як для дослідження широких закономірностей серед наукових і законодавчих ідей у сфері кримінального права, так і для системної протидії розповсюдженим серйозним видам злочинності на практиці. У сфері кримінального права існує необхідність в балансі між обсягом рефлексії окремих дрібних компонентів систем і систем в цілому. І деталі, і закономірності різних масштабів є однаково цінними. Однак у людства не вистачає ресурсів на те, щоби досліджувати все. Тому необхідно збалансовано підходити до досліджень різномасштабних тем. Для цього потрібно дещо змістити акцент на дослідження широких закономірностей. Це питання із сфери ефективності заходів кримінально-правового впливу на неправомірну поведінку.

У сфері кримінального права існують такі широкі уявлення та явища, які є взаємними (системними) характеристиками. Кожне із них характеризує інші і характеризується іншими, що породжується системними характеристиками носіїв таких явищ, як-от норм кримінального права. Наведений підхід: а) є засобом створення, тлумачення положень позитивного кримінального права, кваліфікації на підставі таких положень та їх реалізації. Йдеться, наприклад, про те, що кожне положення кримінального права, кожную систему таких положень є можливість і потреба аналізувати, зокрема, з позицій ієрархії соціальних цінностей (значною мірою це стане досяжним у майбутньому), принципу і методу правової

певності, принципу і методу залученості в кримінальному праві, кримінально-правової балансології, кримінально-правової меметики і таким чином з'ясувати, якою мірою положення або система положень є логічними (обґрунтованими, правильними), справедливими, збалансованими, словом, якісними.

Для забезпечення якості кримінального права потрібні баланси між об'єктами його регулювання, між положеннями юридичних актів, до яких необхідно звертатись в кримінальному праві, між положеннями кримінального права і між певними явищами, які виникають в житті на підставі положень кримінального права.

Чималою кількістю прикладів демонструється існування нагальної потреби в розробці широких системних уявлень про явища залученості і відчуженості в кримінальному праві.

Також треба звернути увагу на таке: якщо певні теорії злочинності і явищ в кримінальному праві більшою мірою акцентують увагу на тому, що відбувається, то підхід, згідно з яким чимало патернів у сфері кримінального права розповсюджуються з вірусоподібною швидкістю, більшою мірою акцентує увагу на тому, чому все це відбувається.

Заходи кримінально-правового впливу на неправомірну поведінку складно винайти та реалізувати через різноманітні ірраціональні чинники та високу динаміку соціуму. Кримінальне право є компонентом значної кількості систем, і від якісних компонентів таких систем кримінальне право повинно отримати допомогу.

Мова йде, зокрема, про такі заходи:

1) дієві реформи, а не створення Потьомкінських сіл (цікаво, що не існувало не тільки відповідних справжніх сіл, а й їх підробок);

2) популяризація релігійних норм в контексті протидії злочинності. Як видається, антикримінальний потенціал релігійних норм недостатнім чином використовується в Україні не тільки через релігійні відмінності в межах Українського народу, а й через неналежну увагу до здатностей релігійних норм. Отже, існує питання більш активної популяризації релігійних норм в контексті протидії злочинності. З цього можуть виникнути суперечки. Одні казатимуть, наприклад, про те, що раю та пекла не існує або займати позицію агностиків, і наголошуватимуть, що навіть така діяльність, як протидія злочинності, не повинна ґрунтуватися на введенні людей в оману. Інші все одно казатимуть про антизлочинний потенціал релігійних норм;

3) використання антикримінальних можливостей юридичної герменевтики. Герменевтика і злочинність в одних випадках протистоять одна одній, в інших (коли герменевтику ставлять на службу злочинності, вплутуючи у злочинну поведінку) – йдуть пліч-о-пліч. Необхідно не тільки розкріпачити юридичне мислення, привити юристам прагнення із задоволенням тлумачити юридичні положення, а й передбачити, і не тільки в Кримінальному кодексі України, більшу кількість, ніж зараз, герменевтичних положень, зокрема, передбачити вимоги до якості юридичних положень, більшу кількість колізійних положень, види джерел тлумачення положень кримінального права, види тлумачення положень кримінального права і т. ін.;

4) розробка і використання положень соціальної психології про популяризацію ідей. Такі положення в ролі чинників, які здатні утримати цивілізацію від негативного напрямку розвитку, а також занепаду, треба використовувати, зокрема, при проведенні освітніх заходів, при популяризації правомірної поведінки та обачливої поведінки з метою протидії злочинності.

Кримінальне право як засіб правового впливу на неправомірну поведінку має сенс лише у випадку, образно кажучи, оптимальної співпраці між його компонентами, втіленими і втілюваними в життя на досяжному рівні. Подальше дослідження такої співпраці має посісти гідне місце в роботах з кримінального права.

Таким чином, зараз вченим, законодавцю, практикам у сфері українського кримінального права варто звертати більше уваги не на дрібні компоненти, а на закономірності, системи. Такий підхід здатен підвищити ефективність заходів кримінально-

правового впливу на неправомірну поведінку. Розробку кримінального права треба починати із аналізу компонентів людини, зокрема, біологічного компоненту, світоглядів, моральності, емоцій і соціальних зв'язків. Справа в тому, що обслуговування кримінальним правом тих юридичних положень та їх підґрунтя, від яких кримінальне право є похідним, виявляється обслуговуванням людини. Наприклад, в контексті кримінального права необхідно досліджувати питання духовності людини, зв'язки між людиною, групами людей і соціумом, види світоглядів (побутову, компетентну і професійну правосвідомість), види людської життєдіяльності, сучасний рівень зв'язків між науками, глобальні складності людства, баланси і дисбаланси в суспільстві, сучасний стан науково-технічної революції, юридичний постмодернізм, юридичну глобалістику, затяжний триваючий політичний, конституційно-правовий і соціальний конфлікт в Україні, сучасний стан системних недоліків кримінального права. Для більш ефективного впливу на злочинну поведінку потрібно оперувати глобальними закономірностями, тенденціями у сфері кримінального права і приділяти більше уваги протидії системним недолікам кримінального права, популяризації релігійних норм, принципу залученості у сфері кримінального права, використанню антикримінальних можливостей юридичної герменевтики.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мамич М. В. Концепти правда/неправда в українській літературній мові : семантико-стилістичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. В. Мамич. – Одеса, 2002. – 19 с.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. №2341-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 21. – С. 1. – Ст. 920.

УДК 343.33:341.4(477)

Олег Гуртовенко
(Одеса, Україна)

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД І ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Міждисциплінарний підхід включає в себе зіставлення наук, наприклад, фізики і кримінального права, медицини і кримінального права. Це є необхідною умовою для приросту наукового знання. Йдеться, серед іншого, про міждисциплінарне запозичення патернів шляхом їх адаптації.

Ключові слова: *міждисциплінарний підхід, зіставлення, збалансованість, фізика, медицина, кримінальне право.*

Multidisciplinary approach includes correlating of the sciences, for example, physics and criminal law, medicine and criminal law. This is a critical condition for increase of scientific knowledge. This concerns, inter alia, multidisciplinary borrowing of patterns through their adjustment.

Key words: *multidisciplinary approach, correlating, balancing, physics, medicine, the criminal law.*

На неозорних теренах світобудови є цятка, де можна помітити дещо незвичайне і цікаве – життя і соціум. Так, це Земля. Але відразу спадає на думку ось що: якими же дріб'язковими постають людські метушня і розбрати (навіть дуже великі) перед такими, що зачаровують, величчю і граціозністю світобудови! Проте яким холодним і пустельним постав би для нас, людей, Всесвіт, в якому ми живемо (навіть за наявності в ньому великої кількості видів позаземного розуму та штучного інтелекту), без нас, наших великих місій, рис, мрій,

прагнень, цілей, зв'язг, досягнень, якщо уявити, що на наш Всесвіт дивиться єдина людина, яка залишилася в ньому, або така людина чи люди дивляться на наш Всесвіт ззовні! У цьому зв'язку цікаво, чим постає кримінальне право в уяві, розумінні тих, хто розглядає ідею про грандіозність світобудови: непримітною піщинкою або унікальним явищем, даром, уроком згори?

Науки, які вивчають неживу природу, є дуже привабливими. Але жива природа є результатом розвитку неживої природи, а соціум є результатом розвитку неживої і живої природи. Тому погляд на, скажімо, закони фізики, був би неповним, якщо дивитися на них безвідносно людини (теорія відносності для наочності оперує поняттям спостерігача, квантова механіка викладається в контексті вимірювання характеристик на рівні мікросвіту і т. ін.). Так само неможливо дивитися на право (юридичні положення), не звертаючи уваги на об'єкт їх регулювання, зокрема, на поведінку людей в контексті законів фізики.

Звернемося до ряду питань про зіставлення законів фізики та юридичних законів. Соціум, зокрема, право, походить від законів фізики, але і поведінка людей в контексті законів фізики підлягає юридичному регулюванню. Засобами юридичного регулювання неможливо змінити закони фізики (рядки Джамбула Джабаєва «Закон, за яким Сонце сходить, закон, за яким Сонце сяє» про Конституцію СРСР 1936 р. – Сталінську конституцію, – є, зрозуміло, просто поетичними тропами ідеологічного характеру), але потрібно встановлювати юридичні повноваження (юридичні права та юридичні обов'язки) суб'єктів правовідносин в контексті законів фізики.

Кримінальне право є похідним від кримінальних правопорушень, злочинності. Воно відіграє сервісну (обслуговуючу) роль стосовно інших галузей права, а ті – стосовно інтересів людей щодо світобудови, її компонентів. Кримінальне право є процесом і результатом людської діяльності із юридичних закріплення та реалізації світоглядних положень. Водночас кримінальним правом породжується злочинність: на сферу нормальної реалізації кримінального права здійснюються посягання (це, наприклад, злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, злочини проти правосуддя). Кримінальним правом породжується й багато інших сутностей. Вони, в свою чергу, породжують нове право, зокрема, кримінальне право. І так далі. Це закон заперечення заперечення в дії.

Викладене засвідчує, що знання законів фізики та юридичних законів буде повнішим, якщо ці знання не поєднувати. І фізики, і юристи мають справу із часом. Фактом наближення людства до цивілізації першого типу за космологічною класифікацією Мітіо Каку цей зв'язок актуалізується ще більшою мірою.

Часто кажуть, що юридичні закони повинні бути створені та реалізовані органічно (збалансовано). Органічно – це як? Ось так, як зливаються фізика і геометрія в теорії відносності Альберта Ейнштейна. А як щодо соціуму? Непросто. Відома людині фізика поки що не спроможна надати можливість повернутися назад в часі (оцінка нещодавнього експерименту, в якому вдалося підвищити температуру більш теплого атома за рахунок температури менш теплого атома як поворот стріли часу назад видається або тропом, або дещо софістичним баченням). А ось юриспруденції до снаги забезпечити буття зворотної дії юридичних положень, зокрема, ряду кримінально-правових положень, у часі. При цьому постає потреба у збагачення уявлень про дію права, зокрема, кримінального права, у просторі і часі, шляхом усвідомлення того, що ці питання відносяться до загального питання простору-часу. Викладене засвідчує, що органічному поєднанню підлягають закони фізики і юридичні закони. Серед іншого, це стосується теорії відносності. Але як це зробити? Наприклад, спочатку можна ось так пригадати меми дитинства:

- Карлсоне, ти знаєш, вона хоче потрапити в телевізор!
- Ось ця товста домомучителька хоче залізти до найменшої скриньки?!
- Нічого не вийде. Її потрібно буде скласти вчетверо.

Це фрагмент діалогу про фрекен Бок між Малюком та Карлсоном (мультфільм «Карлсон повернувся», 1970 р.). Карлсон вважає, що потрапляння фрекен Бок в телевізор заборонено законами фізики. Поринемо ще далі. На 500 років назад. В ті часи ідея про можливість розміщення в коробочці розміром із жорсткий диск тексту, який займає за нинішніми мірками 1000 гігабайтів, виглядала би неможливою з позицій законів фізики: нереально створити настільки маленькі літери і спресувати їх носій так, щоби в такій коробочці розмістилося стільки тексту (навіть безвідносно ідеї про непоправне пошкодження тексту при такому стисненні). В ті часи розмова в режимі реального часу із людиною, яка перебуває на протилежному боці Землі, розглядалася би як така, що заборонена законами фізики: неможливо так гучно кричати. Таке саме ставлення було би і до ідеї побачити в режимі реального часу те, що відбувається на протилежному боці Землі: Земля непрозора, створення великої кількості дзеркал над поверхнею Землі з позицій технологій є практично неможливим, як неможливим є винайдення речовини (та ще й виготовлення її у великій кількості), яка зробила би Землю прозорою, а також створення тунелю, який проходив би скрізь Землю (та навіть якщо і так, то знадобилися би чарівний зів і (або) чарівні телескопи). Зараз же люди знайшли канали («траси», «транспортні засоби»), завдяки яким стали реальністю комп'ютерні технології і телекомунікаційний зв'язок. Декілька сотень років тому ідеї про телефонію, телебачення (зокрема, прямі телетрансляції), комп'ютерні технології ризикували би стати небезпечними для тих, хто їх би дотримувався, оскільки такі ідеї реально могли бути розглянуті як підходи, які суперечать релігійним нормам. Можна сміливо припустити, що через декілька сотень років люди зможуть знайти канали для неймовірно швидкого переміщення поза межами відомих зараз законів фізики, але і переміщення із субсвітловою швидкістю (хоча би із швидкістю, яка дорівнює 0,6 швидкості світла) стане у нагоді. Скептики, які би зараз категорично заперечували можливість таких переміщень, продемонстрували би цим свою наукову «сміливість» стосовно питання підкорення висот. Як навчав В. С. Висоцький у «Пісні про друга», «Вверх таких не берут и тут про таких не поют».

В майбутньому зустрічатимуться такі ситуації: різні види космічних (наприклад, планети, астероїди, штучні космічні апарати), на яких знаходитимуться люди, їх власність, будуть перебувати в межах дії у просторі кримінального права однієї і тієї самої юрисдикції. Вже зараз необхідно замислюватись, як в таких ситуаціях повинні поєднуватись закони фізики (теорія відносності, квантова механіка і т. ін.) та юридичні закони.

У цьому зв'язку необхідно розглянути ряд задач. Ось приклад. Космічний корабель, злетівши з поверхні Землі (це відбувається, скажімо, в 2500 р.), рухається із прискоренням, летить із субсвітловою швидкістю і згодом повертається на Землю. Людина, яка знаходиться на Землі (далі – А), скоює злочин у сфері телекомунікацій (скажімо, шляхом використання приборканих на той час можливостей квантової заплутаності), завдаючи технологічної шкоди (шкоди телекомунікаційного характеру) кораблю і відповідно шкоди його пілоту (далі – В). Для простоти (не спрощення) викладення ідеї обмежуся випадком, в якому така шкода завдається після моменту роз'єднання Землі і корабля. За умов зазначених прискорення і траєкторії руху (непрямолінійного руху) корабля релятивістське уповільнення часу при космічному польоті розраховується згідно із положеннями саме загальної (не спеціальної) теорії відносності. Це означає, що з моменту роз'єднання Землі і корабля до моменту їх возз'єднання на кораблі мине менше часу, ніж на Землі.

Візьмемо випадок, в якому на момент приземлення корабля за власним часом Землі закінчилися строки давності, які стосуються звільнення від кримінальної відповідальності, а за власним часом корабля ці строки дозволяють встигнути притягнути А до відповідальності. Візьмемо і альтернативний випадок, в якому після моменту старту корабля і до моменту його приземлення законодавець здійснив декриміналізацію зазначеного злочину.

Коли із прискоренням, зміною напрямку польоту рухається В, то як для В, так і для А вигідно посилатися на плин свого власного часу. Але із прискоренням, зміною напрямку

польоту (це вже інша задача із фізики і права) може рухатися і А. Тоді як для В, так і для А вигідно посылатися на плин чужого часу (часу іншого учасника конфлікту). Обидві задачі можна розповсюдити на рух із прискоренням тільки юрисдикційного космічного тіла (космічного тіла – юрисдикціодавця), тільки підюрисдикційного космічного тіла (космічного тіла – юрисдикцієотримувача), як і на рух обох таких тіл.

Необхідно з'ясувати: 1) за яким часом (власним часом Землі або власним часом корабля) вирішується питання про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності; 2) за яким часом (власним часом Землі або власним часом корабля) вирішується питання про момент набрання чинності положенням про декриміналізацію зазначеного злочину. Як видається, ситуація може бути вирішена на підставі компромісного підходу. Наприклад, може існувати ось яка точка зору. А вважається особою, стосовно якої закінчилися строки давності щодо звільнення від кримінальної відповідальності, а у випадку зазначеної декриміналізації – особою, яка не скоювала злочин. При цьому В має право обирати вид процесуальних (цивільних або кримінальних) положень, на підставі яких здійснюватиметься розслідування завдання шкоди. Тоді положення кримінального процесуального права і кримінального виконавчого права застосовуються тільки для цілей відшкодування шкоди. Водночас не виключається певний компромісний підхід і стосовно відшкодування шкоди як у цивільних (звісно, завдання шкоди не завжди є злочином), так і в кримінальних справах. Викладене засвідчує, що знадобляться подальші дослідження і корекція права [1].

Глобалізація, глобалізм, глобалістика, локалізація, локалізм, локалістика пов'язані із явищами диференціації та інтеграції, залученості і відчуженості, збалансованості і розбалансованості, а також міждисциплінарним підходом. Викладене стосується, наприклад, міждисциплінарної методології, глобалізації економіки, побуту та юриспруденції. В цьому контексті варто розглядати і питання кримінального права. Викликає інтерес тема про кримінальне право в контексті диференціації та інтеграції наук, створення загальнонаукових і спеціально-наукових принципів і методів. Ходімо разом!

До збалансованості мають відношення пошук мінімаксу (тобто пошук максимальної вигоди в одній сфері за мінімальної шкоди для іншої, мінімізація тих втрат в найгіршому випадку; до речі, рівновага Неша використовується в юриспруденції, наприклад, в трудовому праві) і максиміну (максимізації мінімальних результатів в межах альтернатив, максимального із мінімальних результатів, гарантованого, але не найбільшого виграшу). Ці питання відносяться до задач із оптимізації і використовуються у філософії, теорії ігор, теорії прийняття рішень, математичному програмуванні, статистиці і т. ін. Як би складно це не було, пошук мінімаксу і максиміну необхідно вчитися пристосовувати до потреб кримінального права і реалізовувати в ньому. Тут кримінальне право не є зовсім відсталим, не пасе задніх (наприклад, у вітчизняному кримінальному праві є розвинені вчення про обставини, що виключають злочинність діяння), але цього замало через відсутність в юриспруденції усталених широких продуманих підходів до ієрархії цінностей в соціумі. Через це часто незрозуміло, яка із шальок терезів є вищою, а яка – нижчою в ситуації обставин, які виключають злочинність діяння, не кажучи вже про санкції за злочини, оскільки ці санкції часто створюються шляхом використання генератора випадкових або майже випадкових рішень (беруться ледве не зі стелі).

Міждисциплінарні дослідження часто здійснюються в межах галузей певної науки. Наприклад, порівнюються питання неорганічної та органічної хімії. Зіставляються питання приватного і публічного права. А ось досліджень, в яких містився би комплексний підхід до фізики і соціології, астрономії і психології і тому подібних начебто віддалених наук дещо бракує, а таке положення справ є дисбалансом в науковій сфері. Це стосується і взаємин між кримінальним правом та, як їх називають юристи, неюридичними науками. Ситуація має бути виправлена. Але з чого почати? Втім, здається, я дещо пригадав. Справді, тільки подивіться! Візьмемо інструкцію для застосування будь-якого медичного препарату. У

відкритих джерел, наприклад, на офіційних сайтах в Інтернеті, міститься чимало таких інструкцій в повному виді. Ось типовий перелік компонентів (розділів і підрозділів) інструкції такого виду: склад, лікарська форма, фармакотерапевтична група, клінічні характеристики (показання, протипоказання, спосіб застосування і дози, побічні реакції, несприятливі наслідки, передозування, застосування в період вагітності та годування груддю, діти, особливості застосування, вплив на швидкість реакції при керуванні автотранспортом або роботи з іншими механізмами, взаємодія з іншими лікарськими засобами та інші види взаємодії), фармакологічні властивості, фармакологічні характеристики (основні фізико-хімічні властивості, термін придатності), умови зберігання, упаковка, категорія відпуску, виробник, місцезнаходження виробника, дата останнього перегляду. В таких інструкціях ці розділи і підрозділи іноді включають й більш дрібні (нижчі за ієрархією компоненти).

«І що? Це давно набило оскому. Викладене прогресує повільно і не дуже ефективно», – спокійно здатні сказати як медик, так і будь-яка людина, яка досить довго докладає зусиль до поліпшення здоров'я. Але не вдумливий спеціаліст з питань кримінального права, якому не доводилось порівнювати компоненти таких інструкцій і компоненти кримінального права. Зазначений спеціаліст відкриє для себе великі шари для прирощення знання, зокрема, наукового. Справа в тому, що в кримінальному праві є компоненти, схожі на компоненти зазначених інструкцій. Схожі, наприклад, за своїми функціями. Але це не виключає прирощення наукового знання, а надихає на таке прирощення: не все, що використано у сфері медицини, усвідомлюється у сфері кримінального права. В такій самій ситуації опиниться вдумливий медик, наприклад, той, який буде займатися проведенням експертиз в кримінальних провадженнях (справах), який вперше зіткнеться із текстами позитивного кримінального права. Не все, що використано у сфері кримінального права, усвідомлюється у сфері медицини. Юрист (студент – майбутній юрист), який вперше читає добротну медичну літературу, і медик (студент – майбутній медик), який вперше читає добротну юридичну літературу, здатні опинитись у схожих ситуаціях. Те саме стосується й інших професій. Наприклад, дуже перспективним виглядає порівняння мови права і мов комп'ютерного програмування. Справа за сміливими ентузіастами.

Зіставляти медицину і право, зокрема, кримінальне право, можна безкінечно. Схожими виявляться не тільки структура і зміст інструкцій (медичних, юридичних; із викладеного зрозуміло, що юридичні інструкції є похідними від інших інструкцій і, в свою чергу, знову породжують певні від початку неюридичні інструкції...). Так, варто порівняти медичні підґрунтя, філологію, культури, ідеології, політику, соціологію, психологію і кримінально-правові підґрунтя, філологію, культури, ідеології, політику, соціологію, психологію та інші компоненти цих сфер, а таких компонентів дуже багато, і на різних територіях Землі вони мають як спільні, так і відмінні риси. Статика і динаміка, диференціація та інтеграція, залученість і відчуженість є сутностями, які проявляються всюди і мають плідно досліджуватися із використанням міждисциплінарного підходу. Поняття «міждисциплінарний підхід» є узагальненням в тому сенсі, що воно включає себе поняття різних міждисциплінарних підходів. Розглядаючи тексти із нібито чужої сфери знань, людина здатна побачити багато явищ, схожих на ті, з якими вона знайома в силу свого фаху. Це стосується найрізноманітніших сфер: філософії, математики, фізики, астрономії, історії, філології, психології, медицини, педагогіки, географії, космонавтики, інформатики, економіки, юриспруденції і т. ін. Виникає перспектива корисних, трудомістких і цікавих досліджень.

В медицині все більшою мірою йдеться про зіставлення різних медичних напрямків: традиційної, народної, нетрадиційної медицини; використання лікарських засобів природного і лабораторно-хімічного походження, психотерапії, хірургічних операцій. Медицина є багатоколісною. Таким є і право. Юристи все частіше звертаються до питання багатоколірності кримінального права (зараз в Україні це, зокрема, В. О. Туляков, М. І.

Хавронюк, О. В. Козаченко, І. М. Горбачова). Виділяють, серед іншого, такі заходи кримінально-правового впливу і пов'язані із ними заходи: звільнення від кримінальної відповідальності (зокрема, через примирення винного і потерпілої особи, із чим пов'язана медіація в кримінальному праві), заохочування, заходи соціального захисту, спеціальна конфіскація, звільнення від покарання та його відбування, пробація, реституція, компенсація, соціальна реабілітація, заходи кримінально-правового впливу на юридичних осіб (існує підхід, згідно з яким заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за КК України не є кримінальною відповідальністю), кримінальна відповідальність, опублікування вироку, використання попереджувальних написів (табличок), існування релевантних сайтів в Інтернеті, примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, примусові заходи виховного характеру, адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, ресоціалізація. Всі ці заходи варто зіставити із відповідними медичними сутностями.

Ще одним прикладом є зіставлення моделі (формалізованої системи, узагальнення, закономірності, тенденції) і факту в світоглядах, видах людської життєдіяльності (як-от поведінки), зокрема, науці, і кримінальному праві, наприклад: 1) діагностика (кваліфікація) в медицині на підставі факту і Міжнародної класифікації хвороб десятого перегляду; 2) кваліфікація на підставі факту і Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Це важливо і у світлі того, згідно із ч. 6 ст. 124 Конституції України (це відносно нещодавні зміни) Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду [2], про перспективи чого мені доводилося писати в своїй кандидатській дисертації (захищена у 2008 р.) під керівництвом проф. В. О. Тулякова [3].

В медицині, побуті і кримінальному праві є схожі складності. Ось деякі із них. Трапляється так, що лікарський засіб, призначений для негайного застосування, запаковують так, що навіть людині, яка добре себе почуває, буде складно відкрити тару. А різні інструкції (наприклад, із використання побутових речей, медичні інструкції) все частіше заповнюються величезною кількістю хімічних, біологічних, технічних, медичних і т. ін. термінів, значення яких відоме лише фахівцям у відповідній сфері. Це робиться в пошуках збалансованого обсягу тексту інструкцій, щоби, серед іншого, надати більше інформації фахівцям і кінцевим користувачам (ніхто наївно не сподівається, що люди не займаються, скажімо, самолікуванням) і не бути притягнутими до юридичної відповідальності через відсутність в інструкціях інформації. Тому і доводиться людям або відмовлятися від читання інструкцій, покладаючись на фахівців, або читати інструкції із використанням словників, Інтернету і т. ін. Те ж саме стосується текстів позитивного кримінального права. Вони часто пишуться так, що їх здатні зрозуміти тільки учасники невеликого за їх кількістю сонму професіоналів, та й це зустрічається далеко не завжди: постійно відбуваються безкінечні незліченні жваві дискусії стосовно навіть тлумачення текстів позитивного кримінального права, не кажучи вже про питання підґрунтя такого права, практики його створення, реалізації і т. ін. Тому люди, які не є юристами, і яким довелося мати справу із кримінальним правом, подивившись тексти позитивного кримінального права, можуть або не зрозуміти їх, або зрозуміти неправильно, вирішивши чи припустивши, що їх розуміння є правильним. Це стосується, наприклад, осіб, проти яких ведеться кримінальне переслідування, і жертв кримінальних правопорушень. Для подолання такого відчуження потрібні юристи. Європейський суд з прав людини вважає таку ситуацію допустимою. Але, як зазначалось, і юристи потерпають від порушення принципу юридичної певності ними самими.

Таким шляхом можна побачити, які сутності (об'єкти дослідження, принципи, методологію, функції, понятійно-термінологічний апарат і т. ін.) потрібно запозичити однією наукою у іншої, а якими – поділитись, і зробити це, що підвищить рівень збалансованості в науковій сфері. Трапляється так, що в одних сферах в певному відношенні маються негативна застиглість, застійні явища, пробуксовування чогось, а в інших сферах в такому

відношенні ще і до цього не дісталися. Водночас в таких інших сферах може десь міститися підказка, відповідь стосовно виходу із стану відповідної негативної застигlosti.

Зіставлення наук призводить до прирощення наукового знання. Це полягає, наприклад, в міждисциплінарному взаємному запозиченні патернів (ідей, практик – зразків поведінки) шляхом їх адаптації. Диференціація та інтеграція наукового знання, виникнення на цій підставі нових наук, «розподіл праці» і «співробітництво» між науками є неминучою перспективою людства. Навіть такий компаративістський крок як вибіркове зіставлення деяких положень різних наук здатен породити суттєве прирощення наукового знання, зокрема, виявлення значних закономірностей. При цьому треба прагнути якомога більшої повноти результатів роботи. Що вже казати про прогресуючі системологію, синкретику! Міждисциплінарний обмін патернами спроможний заповнювати «білі плями», створювати більш досконале ієрархічне дерево теорії і практики, як-от надавати нові конкретизації (переходи на нижчий рівень) та узагальнення (переходи на вищий рівень).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гуртовенко О. Л. Кримінальне право в контексті загальної теорії відносності [Електронний ресурс] / О. Л. Гуртовенко // Юридичний науковий електронний журнал. – 2017. – № 5. – С. 126-129. – Режим доступу : http://lsei.org.ua/5_2017/35.pdf. – Назва з екрану. – 4 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Гуртовенко О. Л. Психічне насильство у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. Л. Гуртовенко. – Одеса, 2008. – 17 с.

Victoria Dari
(Chişinău, Moldova)

EVOLUȚIA INSTITUȚIEI CETĂȚENIEI ÎN REPUBLICA MOLDOVA

Analizând evoluția dreptului la cetățenie în Republica Moldova s-a observat, că de la origine și până în prezent această instituție a evoluat, s-a dezvoltat și se încadrează perfect în reglementările internaționale privind cetățenia. Faptul că la moment se conturează unele necesități de racordare a legislației noastre la standardele internaționale, se explică prin realitatea de fapt că cetățenia rămâne a fi o problemă de viață în schimbare și solicită mereu îmbogățiri și adaptări la noile provocări.

Cuvinte cheie: *stat, evoluție, cetatenie, drepturile omului, constituție.*

Analyzing the evolution of the right to citizenship in the Republic of Moldova, it has been noticed that from the origin and to this moment this institution evolved, developed and fits perfectly in the international regulations on citizenship. The fact that at the moment there are some necessities to align our legislation with international standards is explained by the fact that citizenship remains a changing life problem and always calls for enrichment and adaptation to the new challenges.

Keywords: *state, evolution, citizenship, human rights, constitution.*

Republica Moldova ca stat independent și suveran își are începutul din 27 august 1991, odată cu adoptarea Declarației de independență față de URSS [1]. Cât privește instituția cetățeniei, aceasta a fost instituită prin Declarația de Suveranitate a Republicii Moldova din 23 iunie 1990 [2], anume prin articolul 8 al acestui document în țara noastră s-a stabilit cetățenia republicană.

Este de menționat însă, că cetățenia ca instituție juridică care privea persoana ca cetățean și nu ca supus, s-a aplicat față de membrii societății noastre cu mult înainte, și anume din anul 1918, fiind reglementată la început de normele dreptului românesc, iar ulterior prin normele dreptului sovietic. Trebuie de precizat că în perioada socialistă, atunci când țara noastră era republică unională în cadrul Uniunii Sovietice, cetățenia era reglementată atât de Constituția unională, cât și de cea republicană, prin urmare conchidem că în perioada sovietică persoanele posedau cetățenie dublă. Astfel, Constituția RSSM din 1978 în art. 31 reglementa că fiecare cetățean al RSSM este și cetățean al URSS. Drepturile cetățenești însă, aveau un caracter formal.

Adoptarea Declarației de Suveranitate a Republicii Moldova a avut loc în contextul destrămării URSS, fiind precedată de declarațiile de suveranitate ale Republicilor Baltice, Georgiei și a Rusiei. Declarația de Suveranitate a Sovietului Suprem al RSS Moldova stipulează în mod cert și clar supremația legilor RSSM asupra celor unionale, instituie cetățenia republicană și prevede dreptul suveran de a ține relații diplomatice cu toate țările lumii.

Declarația de Suveranitate a RM “garantează tuturor cetățenilor republicii, cetățenilor străini și persoanelor fără cetățenie care locuiesc pe teritoriul RSS Moldova drepturile și libertățile prevăzute de Constituție și de alte acte legislative ale RSS Moldova, de principiile și normele dreptului internațional unanim recunoscute și ei se supun legilor republicii” [3, art. 8].

Odată cu adoptarea Declarației de Suveranitate a Republicii Moldova instituția cetățeniei a dobândit o nouă dimensiune, a început evoluția ei de la o instituție mai mult declarativă în URSS, în ciuda faptului că aceasta era reglementată constituțional, cetățenii nu aveau posibilitatea de a se deplasa liber și de a aplica calitatea sa de cetățean în raport cu cea de cetățean a altor state, spre o instituție juridico-politică cu plenitudinea drepturilor și, respectiv, a obligațiilor. Anume Declarația de Suveranitate, prin instituirea cetățeniei republicane și prin declararea supremației legislației republicane asupra celei unionale a creat premisele juridice pentru adoptarea Legii cu privire la cetățenie a Republicii Moldova nr. 596-XII din 05.06.91, intrată în vigoare la 4 iulie 1991, [4] care ulterior a stabilit cetățenia unică pe teritoriul țării noastre, iar cetățenia unională a fost abrogată. Este de menționat că anume această lege a definit în art. 1 instituția cetățeniei prin prisma statului de drept: „Cetățenia Republicii Moldova determină relațiile politice și juridice permanente dintre o persoană fizică și statul Republica Moldova, care își găsesc expresia în drepturile și obligațiile lor reciproce” [5, art. 1].

Adoptarea acestei legi a fost precedată de mari dezbateri, care au privit, mai ales, apartenența la cetățenia Republicii Moldova. În cele din urmă, articolul 2 “Apartenența la cetățenia Republicii Moldova”, a fost votat de Parlament cu următorul conținut:

“Cetățeni ai Republicii Moldova sînt: 1. Persoanele care pînă la 28 iunie 1940 au locuit pe teritoriul Basarabiei, nordului Bucovinei, ținutul Herța și R.A.S.S.M. și urmașii lor, dacă la data adoptării prezentei Legi domiciliau pe teritoriul Republicii Moldova. 2. Persoanele care s-au născut pe teritoriul republicii sau măcar unul din părinți, bunei s-a născut pe teritoriul sus-numit și dacă nu sînt cetățeni ai altui stat. 3. Persoanele căsătorite pînă la 23 iunie 1990 cu cetățeni ai Republicii Moldova sau cu urmași ai acestora și persoanele care s-au reîntors în țară la apelul Președintelui Republicii Moldova sau a Guvernului republicii. 4. Alte persoane care, pînă la adoptarea Declarației Suveranității Republicii Moldova, inclusiv data adoptării ei, 23 iunie 1990, au avut loc de trai permanent pe teritoriul Republicii Moldova și loc permanent de muncă sau o altă sursă legală de existență. Aceste persoane se vor decide singure referitor la cetățenie în timp de un an de zile. 5. Persoanele care au dobândit cetățenia Republicii Moldova în conformitate cu prezenta Lege” [6, art. 2].

Referindu-se la aliniatul 4 al art. 2 al Legii nr. 596-XII din 05.06.91, cercetătorii A. Arseni și L. Suholitco constată importanța acestui aliniat subliniind faptul că la redacția acestuia s-a ținut cont de art. 15 din Declarația Universală a Drepturilor Omului, conform căreia orice persoană are dreptul la cetățenie și nimeni nu poate fi lipsit în mod arbitrar de cetățenie sau de dreptul de a schimba cetățenia. În același timp, susțin autorii nominalizați, legea a proclamat persoanele care nimeresc sub incidența aliniatului (4) cetățeni ai Republicii Moldova, privîndu-i în asemenea mod de

cetățenia lor de origine. În atare mod, Parlamentul i-a lipsit de dreptul ca ei însăși să aleagă să renunțe la cetățenia lor de origine sau să aleagă cetățenia RM [7, pag. 19].

În opinia noastră, considerăm că legiuitorul moldovean a mers pe idea că toți locuitorii domiciliați pe acest teritoriu nu puteau fi lipsiți de dreptul de a deveni și ei cetățeni ai statului nou format (toate aceste persoane precizate în aliniatul (4), până la Declarația de Independență a RM erau cetățeni ai URSS), s-a respectat principiul – fiecare individ are dreptul la o cetățenie. Deci dacă URSS s-a destrămat, iar în locul RSSM a apărut un nou stat – Republica Moldova, era logic ca legiuitorul să ofere șansa și celorlalți locuitori care nu s-au încadrat în aliniatele 1, 2, 3 dreptul să devină cetățeni ai tânărului stat. Cu atât mai mult, că legea le-a oferit dreptul de a decide acestor persoane în perioada stabilită în textul legii, termenul fiind de 1 an. Persoanelor care se încadrau în categoria celor nominalizate în aliniatul (4) li s-a oferit posibilitatea ca aceștia să nu devină apatrizi, iar dreptul de a alege să fie sau nu cetățeni ai RM a rămas pe seama persoanelor respective. Practica internațională în materia succesiunii de state, or formarea RM ca stat suveran și independent se încadrează în asemenea situație ca urmare a destrămării URSS, demonstrează că drepturile fundamentale ale omului nu pot fi afectate de succesiunea de state, întrucât indivizilor care locuiesc într-un anumit teritoriu li se asigură respectarea drepturilor prin tratatele internaționale. Iar potrivit Convenției Consiliului Europei din 15 martie 2006 statul succesor nu este obligat să acorde propria cetățenie dar și nu poate forța aceste persoane să dobândească cetățenia sa. Prin urmare legiuitorul moldovean a creat condițiile necesare pentru toate persoanele care au locuit pe teritoriul fostei RSSM să opteze neîngrădit pentru cetățenia dorită.

Ulterior, aceste persoane, nominalizate în aliniatul (4), au avut libertatea de a decide dacă vor să devină cetățeni ai Republicii Moldova în termen de un an de la data intrării în vigoare a legii privind cetățenia și au fost considerați cetățeni ai Republicii Moldova din momentul depunerii cererii pentru cetățenia moldovenească. Precizăm, că ulterior, acest termen a fost prelungit până la 1 septembrie 1993. Deci, persoanele, care până la adoptarea Declarației Suveranității Republicii Moldova, inclusiv data adoptării ei, 23 iunie 1990, au avut loc de trai permanent pe teritoriul Republicii Moldova și loc permanent de muncă sau o altă sursă legală de existență au putut să devină cetățeni ai Republicii Moldova în baza unei cereri depuse, oferindu-li-se dreptul de a decide singuri.

O filă nouă și foarte importantă în evoluția instituției cetățeniei o constituie adoptarea Constituției Republicii Moldova la 29 iulie 1994, care a fortificat instituția cetățeniei, prevăzând expres la art. 17 temeiul juridic al cetățeniei Republicii Moldova, prevăzând expres că : “nimeni nu poate fi lipsit în mod arbitrar de cetățenia sa și nici de dreptul de a-și schimba cetățenia” [8, art. 17].

Constituția RM în Titlul II „Drepturile, libertățile și îndatoririle fundamentale” stabilește principiile fundamentale privind drepturile și libertățile fundamentale și garantarea acestora, după cum urmează: universalitatea, egalitatea în fața legii și a autorităților publice, fără deosebire de rasă, naționalitate, origine etnică, sex, limbă, religie, opinie, apartenență politică etc., accesul liber la justiție, prezumția nevinovăției, neretroactivitatea legii, dreptul fiecărui om de a-și cunoaște drepturile și îndatoririle fundamentale. Din cele expuse, observăm că Constituția RM a extins cadrul drepturilor și libertăților fundamentale acordate cetățenilor, conformându-se standardelor internaționale în domeniu.

Ratificarea de către statul nostru a Convenției europene cu privire la cetățenie, încheiată la Strasbourg la 6 noiembrie 1997 prin Hotărârea Parlamentului din 14 octombrie 1999, constituie o etapă importantă în evoluția dreptului la cetățenie din țara noastră. Principiile promovate de Convenție (evitarea apatridiei, discriminării, respectarea vieții familiale și a drepturilor fundamentale ale omului) au influențat evoluția instituției cetățeniei din Republica Moldova, mai mult ca atât, se impunea operarea unor modificări esențiale în reglementarea națională a dreptului la cetățenie. În aceste condiții istorice, a fost adoptată o nouă Lege a cetățeniei la 2 iunie 2000.

Din cele relatate, constatăm că statul Republica Moldova, la originea sa, a înregistrat o largă abordare a instituției cetățeniei. Ca urmare a ratificării Convenției europene cu privire la cetățenie s-a observat că multe norme din prima lege sunt contradictorii principiilor generale în materia

cetățeniei promovate de Convenție, unul din care era pluralitatea de cetățenii, pe care RM o interzicea prin Legea nr. 596-XVII din 05.06.1991. Astfel, art. 6 din Legea cetățeniei (1991) stipula : Cetățeanul Republicii Moldova nu poate fi cetățean al altui stat decât în cazurile prevăzute de tratatele interstatuale, la care Republica Moldova este parte. Numai în interesele republicii și în cazuri excepționale cetățenii altor state pot deveni și cetățeni ai Republicii Moldova, printr-o decizie specială a Președintelui ei [9, art.6].

S-a creat situația, când, pe de o parte legislația Republicii Moldova interzicea dubla cetățenie, iar pe de altă parte, cetățenii moldoveni au început să redobândească cetățenia română, ca urmare a Decretului-lege al României nr. 7 din 31 decembrie 1989 privind repatrierea cetățenilor români și a foștilor cetățeni români. Ca urmare, situația a devenit una confuză: de iure în RM se interzicea prin lege dubla cetățenie, iar de facto – un număr tot mai mare de cetățeni moldoveni au început să solicite cetățenia română. Astfel, în aceste condiții, Parlamentul RM adoptă o nouă lege cu privire la cetățenie, nr. 1024-XIV, aceasta fiind adoptată la 2 iunie 2000, având drept scop ajustarea legislației în materie de cetățenie la Convenția europeană cu privire la cetățenie, care a fost ratificată de statul nostru la 14 octombrie 1999.

Noua lege a marcat o schimbare esențială de orientare, stipulând, în primul rând, principiile asupra cetățeniei Republicii Moldova, care au fost formulate în conformitate cu cele prevăzute de Convenția europeană cu privire la cetățenie, după cum urmează:

- 1) dreptul fiecărei persoane la o cetățenie;
- 2) nediscriminarea cetățenilor, indiferent de temeiurile dobândirii cetățeniei;
- 3) inadmisibilitatea privării arbitrare a persoanei de cetățenia ei și de dreptul de a-și schimba cetățenia;
- 4) evitarea apatridiei;
- 5) neproducerea de efecte, prin schimbarea cetățeniei unuia dintre soți, asupra cetățeniei celuilalt soț sau asupra cetățeniei copilului dacă nu există o cerere scrisă în acest sens a părinților [10, art.7].

Legea în vigoare recunoaște pluralitatea de cetățenii, stipulând în capitolul IV cazurile de pluralitate de cetățenii admise de legislația Republicii Moldova. Inițial, după cum afirmă cercetătorul Gh. Ciocîrlan, legea conținea niște reglementări restrânse privind obținerea cetățeniei duble, aceasta prevedea dubla cetățenie doar în câteva cazuri : înfierea unui copil al RM, nașterea unui copil în afara hotarelor RM, în rezultatul căsătoriei și în baza unor acorduri bilaterale. Astfel, s-a încercat a realiza ajustarea legislației autohtone la angajamentele internaționale asumate de RM privind principiile non-discriminatorii și evitarea apatridiei [11, pag. 106], pe când cadrul Convenției în acest sens este unul mult mai extins.

În decembrie 2007 Parlamentul RM a adoptat Legea nr. 273-XIV din 07.12.2007 pentru modificarea și completarea unor acte legislative, care a vizat și legea cetățeniei în vigoare. Ca urmare, potrivit modificărilor operate în legea cetățeniei, persoanele cu dublă cetățenie nu puteau să îndeplinească următoarele funcții publice: președinte al Republicii Moldova, membru al Guvernului, deputat în Parlament, președinte de raion, primar, polițist, membru al Comisiei Electorale Centrale, al Curții de Conturi, judecător, inclusiv la Curtea Constituțională, membru al Consiliului de Administrație al Băncii Naționale, avocat parlamentar, lucrător vamal, etc. Astfel, în RM se dorea ca deținătorii funcției de stat să posede doar cetățenia RM. Autoritățile moldave au fost determinate spre a opera modificările enunțate, dat fiind faptului creșterii mare a cererilor din partea cetățenilor moldoveni de a redobândi cetățenia română.

Aceste modificări au fost declarate de mai mulți cercetători anticonstituționale, deoarece Constituția în reglementările sale nu face distincție între cetățenii săi, fie că sunt doar cu cetățenia RM, fie că dețin cetățenia României sau a altui stat, toți cetățenii se bucură de aceleași drepturi și obligații fundamentale, toți sunt egali în fața legii. Și dacă se face distincție, atunci acestea se fac doar în raport cu cetățenii și cetățeni străini sau apatrizi. În acest sens, conchidem că drepturile cetățenilor RM cu dublă cetățenie sunt diminuate la nivelul cetățenilor străini, mai mult ca atât, această normă poate fi interpretată ca o restricție. În susținerea celor expuse, menționăm că norma

din legea nr. 273 vine în contradicție cu art. 39 din Constituție, conform căruia cetățenii participă la administrarea treburilor publice nemijlocit precum și prin reprezentanții lor [12, art. 39]. În cele din urmă, legea menționată nu a fost promulgată de Președintele țării, aceasta suferind modificări a fost redusă la lista funcțiilor publice la care este limitat accesul deținătorilor de cetățenie dublă – membru al Curții de Conturi, judecător, membru CEC, deputat, procuror etc.

Deși modificările enunțate sunt evident discriminatorii, or acest fapt a fost constatat chiar de Curtea Europeană pentru Drepturile Omului în cauza Tănase și Chirtoacă versus RM pronunțată la 18 noiembrie 2008, Curtea Constituțională a RM prin Hotărârea sa din 26.05.2009 a recunoscut constituționale modificările operate prin Legea nr. 273-XVI din 07.12.2007. Ca urmare, după cum afirmă N. Osmochescu, statul are tot dreptul să stabilească pentru unele funcții publice din domeniul politic, diplomatic, militar etc. că acestea pot fi ocupate numai de persoane care dețin în exclusivitate numai cetățenia RM [13, pag.104-107].

La 10 aprilie 2008, Parlamentul Moldovei a adoptat 3 amendamente la legislația electorală, care presupuneau, printre altele, interzicerea persoanelor deținătoare de dublă sau multiplă cetățenie să devină membri ai Parlamentului. Prevederile referitoare la alegerile legislative au fost ulterior modificate în sensul că persoanele cu dublă sau multiplă cetățenie pot candida la alegeri. Totuși, la momentul înregistrării sale în calitate de candidat la funcția de deputat, ele sunt obligate să informeze Comisia Electorală Centrală despre deținerea cetățeniei altui stat și, la momentul validării mandatului de deputat de către Curtea Constituțională, să renunțe la cetățenia altui stat [14, pag.109].

Cu toate acestea, considerăm că noua lege a exclus interdicția privind deținerea de către cetățenii Republicii Moldova a multiplei cetățenii, fapt ce a influențat esențial democratizarea instituției cetățeniei, astfel, art. 25 intitulat „Drepturile și îndatoririle în cazul pluralității de cetățenii”, modificat prin Legea nr. 127-XVIII din 23.12.2009, în vigoare din 31.12.2009, stipulează: „Cetățenii RM, domiciliați legal și obișnuit pe teritoriul RM, care posedă legal și cetățenia unui alt stat beneficiază în egală măsură de aceleași drepturi și îndatoriri ca și ceilalți cetățeni ai RM” [15, art. 25].

Concluzionăm că în legislația RM noțiunea de cetățenie a fost interpretată pentru prima dată în anul 1991 în Legea cu privire la cetățenia RM, care în art. 1 definea în felul următor cetățenia: cetățenia RM determină relațiile politice și juridice permanente dintre o persoană fizică și statul Republica Moldova, care își găsesc expresia în drepturile și obligațiile lor reciproce. În continuare, legea nouă a cetățeniei, în vigoare, vine să reformuleze și să completeze această noțiune: Cetățenia RM stabilește între persoana fizică și RM o legătură juridico-politică permanentă, care generează drepturi și obligații între stat și persoană. Anume această legătură politică și juridică permanentă între cetățeanul RM și stat îi acordă persoanei fizice posibilitatea să beneficieze de toate drepturile și libertățile fundamentale recunoscute și garantate de stat, inclusiv de a participa la realizarea suveranității poporului și de a-și asuma obligația de a respecta toate îndatoririle fundamentale prevăzute de Constituția RM și alte legi în vigoare. La rândul lor, drepturile publice au la bază puterea suverană a poporului, iar Constituția transpune legătura politică între stat și indivizi în instituția juridică a cetățeniei, conferind astfel drepturilor un fundament juridic [16, pag.27].

BIBLIOGRAFIE

1. Declarația de Independență a RM din 27 august 1991, http://istoria.md/articol/573/Declara%C5%A3ia_de_Independen%C5%A3%C4%83_a_Republicii_Moldova
2. Declarația de Suveranitate a RSS Moldova, nr. 148-XII din 23.06.90
3. Legea nr. 596-XII din 05.06.91 cu privire la cetățenie a Republicii Moldova
4. Legea nr. 596-XII din 05.06.91 cu privire la cetățenie Republicii Moldova, art. 2
5. Arseni A. Cetățenia-o nouă viziune și reglementare europeană. Chișinău: Litera, 2002, p. 19
6. Constituția RM din 29 iulie 1994, art. 17. În MO al RM, nr. 1 din 12.08.1994
7. Legea nr. 596-XII din 05.06.91 cu privire la cetățenie Republicii Moldova, art. 6

8. Legea cetățeniei RM nr. 1024 din 02.06.2000, art. 7.. În MO al RM nr. 98-101 din 10.08.2000
9. Ciocîrlan Gh. Dezvoltarea instituției cetățeniei în România și RM : teză de doctor în drept. Chișinău, 2016, p. 106
10. Constituția RM din 29 iulie 1994, art. 39. În: MO al RM, nr. 1 din 12.08.1994
11. Osmochescu N. Cetățenia RM: reglementări constituționale. În: The 37th Annual Congress of the American Romanian Academy of Arts and Sciences (ARA) Chișinău, 2013 P. 104-107.
12. Ciocîrlan Gh. Dezvoltarea instituției cetățeniei în România și RM : teză de doctor în drept. Chișinău, 2016, p. 109.
13. Legea cetățeniei RM nr. 1024 din 02.06.2000, art. 25. În: MO al RM nr. 98-101 din 10.08.2000
14. Guțu A. Cetățenie-identitate juridică a persoanei. În: Legea și viața, 2013, nr. 9, p. 27.

УДК 347.963

Андрій Лесько
(Рівне, Україна)

ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ

У статті окреслено засади діяльності прокуратури як фундаментальні положення, що мають характер безумовних вимог, закріплені в законах і підзаконних нормативно-правових актах та є керівними началами для органів і посадових осіб, уповноважених на забезпечення завдань прокуратури. Серед виділених засад підкреслюється важливість принципу верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю, а також принципи законності та справедливості.

Ключові слова: верховенство права, законність, прокуратура, принципи, справедливість.

The article outlines the activities of the procuratorium as the fundamental provisions of the charter of unconditional requirements, reinforced in the normative acts, and are the guiding bodies for the organs and lay persons who are authorized to ensure the calming of the procuration. Among the highlighted principles, the importance of the principle of the supremacy of the right to life, of its life and health, of honor and dignity, of inviolability and of security, of the highest social value, as well as of the principles of legality and justice, is emphasized.

Key words: rule of law, lawfulness, prosecutor's office, principles, justice.

Як відомо, діяльність прокуратури спрямована на утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Сучасна прокуратура є активним учасником впровадження правової політики держави, що, у свою чергу, вимагає усвідомлення та дотримання чітких принципів її організації та діяльності.

Питання організації та діяльності органів прокуратури досліджували Ю.М.Грошевий, В.Г.Дасєв, В.В.Долежан, Т.В. Корнякова, М.В.Косюта, В.І.Малюга, М.І.Мичко, В.В.Сухонос, П.В.Шумський та інші [1, с. 691].

Засади (принципи) діяльності органів прокуратори – це базові ідеї, обумовлені функціями, метою й завданнями прокуратури, які стосуються всіх напрямів її діяльності, визначають організаційні основи побудови прокурорської системи, умови її функціонування, існуючі підходи до кадрового забезпечення, початкової підготовки та підвищення кваліфікації персоналу, а також правові й моральні норми поведінки посадових осіб при

реалізації ними владних повноважень. Водночас, доцільно окреслити засади діяльності прокуратури як основоположні положення, що мають характер безумовних вимог, закріплені в законах і підзаконних нормативно-правових актах (деонтологічних кодексах, статутах тощо) та є керівними началами для органів і посадових осіб, уповноважених на забезпечення завдань прокуратури, сформульованих у ст. 121 Конституції України (ст. 13-1 її редакції, оновленої відповідно до Закону України) та ст. 1 Закону України «Про прокуратуру».

Засади (принципи) діяльності системи прокуратури України закріплено у ст. 3 Закону України «Про прокуратуру». До них відносяться:

- 1) верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю;
- 2) законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності;
- 3) територіальності;
- 4) презумпції невинуватості;
- 5) незалежності прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків;
- 6) політичної нейтральності прокуратури;
- 7) недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади;
- 8) поваги до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом;
- 9) прозорості діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання;
- 10) неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки [2].

Усі перелічені засади (принципи) можна об'єднати в такі групи:

- 1) загально-правові або загальносистемні (такі, що поширюються на діяльність усіх державних органів);
- 2) спеціальні (властиві виключно інституту прокуратури).

Важливість ролі загальносистемних засад (принципів) обумовлена тим, що вони є основними правилами (положеннями), загальними для усіх видів, сфер і галузей нашої держави – обов'язкові й для системи органів прокуратури.

На нашу думку, серед вказаних засад (принципів) варто підкреслити, передусім, принцип верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю. У Звіті про верховенство права Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія), затверджену на 86 пленарній сесії 25–26 березня 2011 року [3], констатовано про досягнутий консенсус у частині розуміння сутності засади (принципу) верховенства права та її складових – у формальному та матеріальному сенсах. Відповідно до цього здійснюється правотворча і правозастосовна діяльність держави через реалізацію на практиці засади (принципу) верховенства права. Тобто, засада (принцип) втілюється у відповідні закони, що мають змістовим наповненням ідеї соціальної справедливості, свободи, рівності, гуманізму та демократизму, а також сприяють дотриманню прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, заборону дискримінації будь-кого перед законом. У діяльності органів прокуратури верховенство права означає, що прокуратура не повинна застосовувати положення правового акта, у тому числі законодавчого, якщо його застосування суперечить конституційним принципам права або тягне за собою порушення прав та свобод людини і громадянина. Не має бути осіб, які виводяться з-під дії закону чи безпідставно постають перед ним. Гарантією дотримання засади (принципу) верховенства права є закріплення в нормативно-правових актах чітких

правил і процедур діяльності прокуратури, інших правоохоронних органів і органів правосуддя, а також встановлення відповідальності за порушення прав і свобод людини та громадянина [4, с. 86–87].

Засади (принципи) законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності також відносяться до загально-правових (загальносистемних). Розглянемо кожен із них і, передусім, законність, яка для прокуратури є найголовнішою. Комплексна засада (принцип) законності стосовно прокуратури означає, що діяльність органів прокуратури має правовий характер і чітко визначена законом. Реалізуючи конституційні функції, прокурори всіх рівнів (включно з Генеральним прокурором України) застосовують норми закону до порушників та діють у межах, встановлених законодавством, та на підставі закону. Форми, методи та всі документи, включаючи адміністративні, мають ґрунтуватися на чинному законодавстві і не містити положень щодо превалювання власних інтересів чи власних поглядів.

Важлива роль у діяльності органів прокуратури відводиться засаді справедливості, яка вперше названа в чинному Законі України «Про прокуратуру» серед загальних засад діяльності прокуратури. Цей факт є історично обумовленим, зважаючи на розвиток світової правової системи. Поняття справедливості виникло в результаті формування таких етичних категорій, як «добро» і «зло». Справедливими вважалися взаємовідносини, що відповідали моральним підвалинам тогочасного суспільства. Справедливість передбачає, насамперед, рівність усіх перед законом, адекватність покарання особи за вчинене нею кримінальне чи інше правопорушення. При виборі покарання допустимим є лише недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та межі покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами вчиненого правопорушення. Засада справедливості має бути пріоритетною у діяльності прокуратури, адже прокурори, які підтримують державне обвинувачення, повинні вимагати справедливого покарання, що сумірне вчиненим діям.

Формальна справедливість вимагає від працівників прокуратури бути неупередженими та об'єктивними. Засади (принципи) неупередженості та об'єктивності є так само новелами Закону України «Про прокуратуру». Поняття «неупередженість» містить суб'єктивний та об'єктивний компоненти, що полягають у запереченні будь-яких проявів особистої заангажованості або упередженості та забезпеченні безпристрасності, тобто закріплення гарантій, що виключають обґрунтований сумнів щодо упередженості та тенденційності певного рішення або дії. Це означає, що кожен прокурор, реалізуючи свої повноваження, має бути безстороннім і керуватися виключно законом. Об'єктивність дає змогу прокурору використовувати об'єктивні закони для належної реалізації власних повноважень. Об'єктивність виключає суб'єктивізм, необґрунтовані рішення та враховує реальну ситуацію [5].

Засада (принцип) територіальності враховується як в діяльності, так і в організації органів прокуратури України. У ст. 13 Закону України «Про прокуратуру» визначено, що система органів прокуратури України будується залежно від територіальних меж її дії та функціонального призначення. З метою реалізації цього принципу Генеральна прокуратура визначає особливості роботи прокуратур різного рівня відповідно до територіального поділу та предметного спрямування.

Отже, резюмуючи вище зазначене, робимо висновок, що усі ці принципи взаємопов'язані і доповнюють один одного. Їх дотримання, а також відповідна суворота відповідальності за їх порушення є важливими і необхідними задля ефективної діяльності органів прокуратури.

Перспективами подальших наукових розвідок у цьому напрямі вважаємо аналіз шляхів оптимізації системи принципів організації та діяльності прокуратури України, включаючи зміни до чинного законодавства України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Орищенко І.В. Щодо принципів організації та діяльності Прокуратури України / І.В. Орищенко // ФП, 2012-1. – С. 691 – 696.
2. Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991, № 1790-XII // ВВР України. – 1991. – № 53. – Ст. 793.
3. Report on the Rule of Law, adopted by the Venice Commission at its 86-th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.venice.coe.int>
4. Малюга В.І. Принципи організації та діяльності прокуратури України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Малюга В.І. – К., 2002. – 205 с.
5. Проневич О.С. Принцип незалежності прокуратури: догматично-правова інтерпретація та правова регламентація / О.С. Проневич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua>

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, професор Штогун С.Г.

*Марія Погребняк
(Київ, Україна)*

ПРЕДСТАВНИКИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ НІМЕЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

У статті розглянуто види представників в адміністративному судочинстві Німеччини і України. Та здійснена їх порівняльна характеристика.

Ключові слова: адміністративне судочинство Німеччини, адміністративне судочинство України, види представників, представництво в адміністративних судах.

The article deals with the types of representatives in the administrative proceedings of Germany and Ukraine. But their comparative characteristics are realized.

Key words: administrative legal proceedings of Germany, administrative legal proceedings of Ukraine, types of representatives, representation in administrative courts.

Адміністративне судочинство є однією із найважливіших ознак демократичної держави. Подавати позов та брати участь у судовому засіданні особа може особисто або через представника, що визначає пряму реалізацію конституційного права людини на звернення до суду.

Адміністративна юстиція у Німеччині почала формуватися на початку XIX ст. Розмежування права на приватне і публічне призвело, з одного боку, до обмеження компетенції (підсудності) загальних судів, а з іншого – до виникнення адміністративної юстиції, тобто судовий контроль за діяльністю органів управління. Німецьке адміністративне судочинство до того часу функціонувало за принципом, згідно з яким компетенція адміністративних судів обмежувалася конкретним переліком спорів. Такий стан зберігався до кінця Другої світової війни, коли до законодавства Німеччини було введено генеральне застереження, за яким можна було оскаржити у адміністративному суді будь-який адміністративний акт.

До адміністративних судів доступ має будь-яка особа, права якої порушено публічною владою. Під публічною владою, згідно з висновком Федерального Конституційного суду,

розуміється лише виконавча влада. Правовий захист адміністративними судами можливий у випадку, коли порушуються індивідуальні права особи, тобто метою є захист прав, що належить конкретній особі. Йдеться не лише про основні конституційні права (порушення яких можна оскаржити безпосередньо до Конституційного суду), але й про всі інші визначені законодавством суб'єктивні права, насамперед ті, котрі визначаються як суб'єктивні публічні права. Поняття суб'єктивного публічного права об'єднує всі визнані діючим правом індивідуальні інтереси. Принциповим тут є те, що правова норма має сприяти не лише інтересам спільноти, а й індивіда.

Якщо суд визнає адміністративний акт протиправним, то він відміняє його. Якщо акт уже виконаний, то суд за клопотанням може також вказати, що з виконаного і яким способом адміністративний орган зобов'язаний оголосити недійсним. Рішення суду, яке набрало законної сили, накладає відповідні зобов'язання на учасників судочинства.

Оскільки адміністративні акти можуть породжувати безліч адміністративних правовідносин, то нерідкі випадки, коли в суді порушується відразу кілька адміністративних проваджень по одному оскаржуваному рішенню або дії. Якщо питання про правомірність адміністративного розпорядження є предметом більш 20 проваджень, то суд може вдатися до процедури типового провадження. У такому випадку суд завершує одне провадження за оспорюваним рішенням або дії. Це провадження надалі виступає в якості типового. Інші провадження з даного предмету призупиняються, але по них на підставі доказів, досліджених в типовому провадженні, може бути прийняте визначення. Якщо учасники провадження не згодні з таким визначенням, то вони мають право оскаржити його.

В судах встановлено спеціальні правила розгляду справ про оскарження адміністративного акта. На підставі заяви заперечення (ще до пред'явлення позову) повинно проводитися попереднє провадження, в якому перевіряється правомірність і доцільність видання адміністративного акта.

Органи адміністративної юстиції Німеччини складають самостійну гілку судової системи, що включає адміністративні суди та вищі адміністративні суди в землях, а також Федеральний адміністративний суд [2, с. 75-167].

У Німеччині в судовому розгляді адміністративних справ може брати участь представник публічних інтересів. В адміністративних судах і вищому суді землі ці функції виконують призначені постановою уряду землі представники публічних інтересів, а у Федеральному адміністративному суді – представник інтересів Федерації, призначений Федеральним урядом і включений до складу Міністерства внутрішніх справ.

Адміністративно-процесуальною правоздатністю наділені як фізичні та юридичні особи, їх об'єднання, так і адміністративні органи. У свою чергу, учасниками провадження визнаються:

- позивач;
- відповідач;
- представник інтересів Федерації у Федеральному адміністративному суді або представник публічних інтересів у вищому адміністративному суді землі;
- залучені особи.

Залученими особами є треті особи, законні інтереси яких зачіпаються постановою і залучені до участі у провадженні судом за власною ініціативою або за відповідним клопотанням.

У Федеральному адміністративному суді і вищому адміністративному суді будь-який учасник судочинства, що подає клопотання, повинен вести справу через адвоката. Юридичних осіб публічного права та адміністративні органи можуть представляти чиновники або службовці, які мають кваліфікацією судді, а також певні дипломовані фахівці.

На відміну від адміністративного судочинства Німеччини в Україні, учасниками адміністративного процесу виступають як державні органи, їхні посадові особи, так і громадяни України, іноземці та особи без громадянства.

Кожен з них має право діяти в адміністративному процесі разом із представником або через нього з метою професійного представлення своїх інтересів.

В наш час складно уявити діяльність в якій би не було передбачено правового врегулювання. І в цьому чимала допомога представника. Представник діє від імені та в інтересах особи, яку він представляє. Представник може діяти самостійно, повністю замінити таку особу або бути поряд із нею. Тобто участь у справі представника не позбавляє особу, яку він представляє, права брати участь у судовому процесі особисто.

Послугами фахового представника в адміністративному процесі можуть користуватися сторони: позивач, відповідач, а також третя особа, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, або не заявляє таких. Одночасно учасники процесу можуть мати більше одного представника.

Представники можуть бути залучені в адміністративний процес на основі закону або на основі договору. Свідченням повноважень представника за законом є документи, які підтверджують займану посаду чи факт родинних, опікунських та інших відносин з особою, інтереси якої вони представляють. Документом, який підтверджує повноваження за договором, є довіреність.

Представляти інтереси сторін і третіх осіб можуть і адвокати, які повинні надати суду також ордер, доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договір про надання правової допомоги. Також часто в адміністративному суді інтереси підприємства, організації, державної установи представляє юрисконсульт на основі трудового договору. У такому випадку він повинен надати суду доручення. Наявність доручення у юрисконсульта є підставою, щоб визначити обсяг його повноважень в судовому процесі.

Значення представництва полягає у тому, що саме завдяки йому громадяни, юридичні особи, установи мають можливість у повній мірі здійснювати свої повноваження, захищати інтереси в суді за допомогою кваліфікованих юристів. Потреба представництва зумовлена й тим, що у випадках тривалої відсутності за місцем постійного проживання, тяжкої хвороби та інших обставин громадянин не завжди має змогу особисто здійснювати надані йому законом права, пов'язані із захистом своїх інтересів у суді. І саме в цьому випадку йому на допомогу приходить представник.

Правовий статус представника та його повноваження містяться у главі 5 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Зокрема, ст. 57 КАС України (далі – Кодексом) передбачено, що представником у суді може бути адвокат або законний представник.

У справах незначної складності та в інших випадках, визначених Кодексом, представником може бути фізична особа, яка відповідно до частини другої статті 43 Кодексу має адміністративну процесуальну дієздатність. Органи або інші особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі. [3] Одна й та сама особа може бути одночасно представником або декількох позивачів, або декількох відповідачів, або декількох третіх осіб на одній стороні, за умови відсутності конфлікту інтересів між ними.

Основними завданнями адвоката в адміністративному процесі є: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, що виникають у результаті розгляду адміністративної справи; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів адміністративно-правового характеру; захист прав, свобод і законних інтересів особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення; представництво інтересів потерпілого під час розгляду справи про адміністративне правопорушення; представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення адміністративного процесу. До головних функцій

адвоката в адміністративному процесі відносимо представницьку і консультативну, які він виконує безпосередньо, а також превентивну, відновлювальну та охоронну функції, які є для адвоката супутніми [4, с. 343–348].

Адміністративна юстиція в Україні, як інститут права, ще дуже «молода», і, звісно ж розвиваючи та вдосконалюючи демократію ми прагнемо інтегруватись у європейську спільноту. Це стосується також і інституту представництва в адміністративному судочинстві.

Отже, зважаючи на вищевикладене, можна вести мову про те, що адміністративне процесуальне представництво – це правовідносини, в яких одна особа (представник) на підставі повноважень, наданих їй договором або законом, вчиняє в адміністративному судовому процесі певні процесуальні дії, обсяг яких визначається довірительом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція ФРГ від 23 травня 1949 року.
2. Адміністративно-процесуальне право Німеччини. – М.: Волтер Клувер, 2007. – С. 75-167.
3. Кодекс адміністративного судочинства України // Офіційний вісник України, редакція від 07.01.2018 року, стаття 57.
4. Єфіменко М. Ю. Завдання та функції адвоката в адміністративному процесі / М. Ю. Єфіменко // Форум права. – 2012. – №4. – С. 343–348.

УДК 342.951

*Сергій Савранчук
(Київ, Україна)*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДО ПРАЦІВНИКІВ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ

У статті автором досліджено сучасний стан інституту дисциплінарної відповідальності працівників Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Досліджено його особливості та охарактеризовано їх зміст. Проаналізовано сучасний механізм притягнення працівників антикорупційної прокуратури до дисциплінарної відповідальності.

Ключові слова: дисциплінарний статут, дисциплінарна відповідальність, юридична відповідальність, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія.

In the article the author investigates the current state of the institute of disciplinary responsibility of employees of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office. It is investigated its features and their content is characterized. The modern mechanism of bringing anti-corruption prosecutors to disciplinary responsibility is analyzed.

Key words: disciplinary statute, disciplinary responsibility, legal responsibility, qualification commission.

Дисциплінарна відповідальність працівників Спеціалізованої антикорупційної прокуратури є одним з видів юридичної відповідальності, що передбачена законодавством за протиправну поведінку працівника.

До системи спеціальних нормативних актів, які регулюють дисципліну в органах антикорупційної прокуратури, належать: Закон України «Про прокуратуру» [1]; Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури від 28 листопада 2012 р. № 123 [2]; накази Генеральної прокуратури «Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України» від 12 квітня 2016 р. № 149 [3], «Про затвердження Положення про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури» від

12 жовтня 2016 р. № 357 [4], Інструкції про порядок проведення службових розслідувань в органах прокуратури від 6 грудня 2017 р. № 343 [5]. Про визначення терміна «дисциплінарна відповідальність працівників прокуратури Спеціалізованої антикорупційної прокуратури» не подано в жодному з вищезазначених законодавчих та підзаконних нормативних актах.

У юридичній літературі її визначають, як застосування заходів дисциплінарного впливу у порядку службової підлеглості за винне порушення правил державної служби [6, с. 172]. Дисциплінарна відповідальність пов'язана з виконанням службових повноважень і застосовується у межах службово-трудових відносин [7, с. 172]. На думку А. В. Пшонки, дисциплінарна відповідальність прокурорів – це спеціальний вид дисциплінарної відповідальності, яка, у свою чергу, є видом юридичної відповідальності. Її сутність полягає в застосуванні до порушника службової дисципліни несприятливих позбавлень морального, матеріального та організаційного характеру [8, с. 17].

Поряд з цим дисциплінарна відповідальність має перелік суттєвих ознак, що якісно вирізняє її з-поміж інших видів юридичної відповідальності, серед них: а) дисциплінарний проступок є її підставою; б) вона застосовується органами, правомочними виносити дисциплінарні стягнення, у законодавчо встановлених межах; в) має позасудовий характер; г) за вчинення дисциплінарного проступку передбачається накладення заходу дисциплінарного стягнення у виді обмежень особистого, майнового чи організаційного характеру; ґ) притягнення до цього виду відповідальності можливе тільки за наявності вини працівника; д) застосовується в законодавчо встановленому порядку; е) вона є персоніфікованою, тобто враховується ступінь тяжкості вчиненого проступку й заподіяна ним шкода, обставини, за яких учинено проступок, і попередня робота працівника [9, с. 9].

Таким чином, підставою цього виду відповідальності є дисциплінарний проступок, який пов'язаний з невиконанням чи неналежним виконанням покладених на прокурора антикорупційної прокуратури службових обов'язків [10, с. 160]. Хоча чинне законодавство також не містить поняття дисциплінарного проступку, проте його зміст визначається в ч. 1 ст. 43 Закону України «Про прокуратуру» [1] через: 1) невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків; 2) необґрунтоване зволікання з розглядом звернення; 3) розголошення таємниці, що охороняється законом, яка стала відомою прокуророві під час виконання повноважень; 4) порушення встановленого законом порядку подання декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру; 5) вчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури; 6) систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики; 7) порушення правил внутрішнього службового розпорядку; 8) втручання чи будь-який інший вплив прокурора у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, у службову діяльність іншого прокурора, службових, посадових осіб чи суддів, у тому числі шляхом публічних висловлювань стосовно їх рішень, дій чи бездіяльності, за відсутності при цьому ознак адміністративного чи кримінального правопорушення; 9) публічне висловлювання, яке є порушенням презумпції невинуватості [1].

Таким чином, чітке визначення та нормативне закріплення підстав притягнення працівника органу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури є позитивною новелою нового Закону, що призводять до унеможливлення зловживання в даній сфері, лише за вичерпний перелік умов працівника антикорупційної прокуратури може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності.

Отже, метою дисциплінарного стягнення є:

- по-перше, застосування покарання за неправомірні службові дії, що є однією з умов забезпечення належного виконання управлінських функцій;
- по-друге, усунення негативних наслідків вчиненого проступку та недопущення компрометації Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Розкриваючи зміст дисциплінарного проступку, В.М. Манохін розглядає його у широкому і вузькому аспектах. У широкому – як порушення дисципліни, а вузький аспект поняття полягає у порушенні службових обов'язків [11, с. 159]. Але службова дисципліна полягає у дотриманні державним виконавцем службової поведінки та виконанні службових обов'язків.

Таким чином, дисциплінарний проступок може виражатися як через активні протиправні дії, так і через пасивну неправомірну поведінку прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Відповідно до ст. 147¹ Кодексу законів про працю України передбачено, що дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника. На працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за законами, положеннями та іншими актами законодавства про дисципліну, дисциплінарні стягнення можуть накладатися також органами, вищестоящими щодо органів, яким надано право прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) працівника [12].

Норми Кодексу законів про працю України мають універсальний характер і поширюються на всі категорії працівників. Трудове законодавство передбачає можливість застосування до працівника за порушення трудової дисципліни тільки одного заходу стягнення (догани або звільнення). Однак відповідно до ч. 2 ст. 147 Кодексу законів про працю України встановлено, що для окремих категорій працівників законодавством, статутами і положеннями про дисципліну можуть бути передбачені й інші дисциплінарні стягнення [12]. Таким чином, дана норма фактично диференціює дисциплінарну відповідальність на загальну і спеціальну.

Як ми вже зазначали, дисциплінарна відповідальність поділяється на два види: загальну дисциплінарну відповідальність та спеціальну дисциплінарну відповідальність. Одна із суттєвих відмінностей між загальною та спеціальною – коло осіб, на яких поширюється дисциплінарна відповідальність. Так, працівники антикорупційної прокуратури належать до категорії осіб, до яких відповідно до законодавства, статутів і положень про дисципліну можуть бути передбачені й інші дисциплінарні стягнення крім загальних [8, с. 16].

Загалом законодавством і положеннями про дисципліну передбачено більш широке коло дисциплінарних стягнень. Так, згідно зі ч. 1 ст. 49 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 р. до працівника антикорупційної прокуратури за невиконання або неналежне виконання службових обов'язків або за проступок, який ганьбить його як працівника антикорупційної прокуратури можуть бути накладені наступні форми стягнення: 1) догана; 2) заборона на строк до одного року на переведення до органу прокуратури вищого рівня чи на призначення на вищу посаду в органі прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду (крім Генерального прокурора); 3) звільнення з посади в органах прокуратури [1].

Також зазначимо, що прокурор Спеціалізованої антикорупційної прокуратури наділений правом оскарження до адміністративного суду або до Вищої ради юстиції рішення, прийнятого за результатами дисциплінарного провадження. Відмітимо, що відповідно до ч. 2 ст. 43 Закону України «Про прокуратуру» визначено, що притягнення прокурора антикорупційної прокуратури до дисциплінарної відповідальності не виключає можливості притягнення його до адміністративної чи кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом [1].

Отже, правовий режим притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників Спеціалізованої антикорупційної прокуратури ґрунтується на постулаті щодо необхідності безумовного дотримання законодавчо закріплених гарантій незалежності під час реалізації ними своїх службових повноважень. Адже, враховуючи значущість, цільове призначення професійної діяльності працівників антикорупційної прокуратури та край необхідне для

сучасної економічної розбудови української держави, їх відповідальність не повинна обмежуватись формальним накладенням дисциплінарного стягнення. Також, не менш важливим значенням є переосмислення порушником своїх дій та неухильне дотримання вимог закону і морально-етичних стандартів під час виконання службових обов'язків.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про прокуратуру : Закон України прийнятий 14 жовт. 2014 р. // Офіційний вісник України. – 2014. – № 87. – Ст. 2471.
2. Про затвердження Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури : наказ Ген. прокуратури України від 28 листоп. 2012 р. № 123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
 1. http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=182041.
 2. Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України : наказ Генеральної прокуратури України від 12 квіт. 2016 р. № 149 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cct.com.ua/2016/12.04.2016_149.htm.
 3. Положення про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури : наказ Генеральної прокуратури України від 12 жовтня 2016 р. № 357 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1450-16>.
 4. Про затвердження Інструкції про порядок проведення службових розслідувань в органах прокуратури : затв. наказом Генеральної прокуратури України від 6 груд. 2017 р. № 343 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0008-18>.
 5. Овсянко Д.М. Государственная служба Российской Федерации. – М.: Юрист, 1996. – 207 с.
 6. Ковбасюк Ю.В. Державна служба: [підручник]. // Ю.В. Ковбасюк – К.: НАДУ, 2012. – 372 с.
 7. Пшонка А. В. Дисциплінарна відповідальність прокурорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / А. В. Пшонка ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 22 с.
 8. Ковригін В. С. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / В. С. Ковригін ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2013. – 20 с.
 9. Манькут А. Поняття юридичної відповідальності працівників прокуратури / А. Манькут // Підприємництво, господарство і право. – 2016. – № 2. – С. 158-161.
 10. Манохин В.М. Советская государственная служба. – М. : “Юрид.лит.”, 1966. – 196 с.
 11. Кодекс законів про працю. Затверджено Законом УРСР від 10 груд. 1971 р. № 322 // Відомості Верховної Ради. – 1971.– 50.– Ст. 375.

УДК 342.7(045)(575.1)

*Akmal Sodikov, Sherzod Xaitov
(Tashkent, Uzbekistan)*

THE RIGHT TO ADDRESS TO GOVERNMENTAL BODIES: FROM LAW TO PRACTICE

В данной статье анализируются основные нормативно-правовые акты, практические и теоретические аспекты права граждан и юридических лиц на обращения в Узбекистане и других странах. Анализируются эффективные механизмы реализации осуществления права граждан и юридических лиц на обращения в Узбекистане и других государств.

Ключевые слова: права человека, право на обращения, ЕС (Европейский Союз), СНГ (Содружество Независимых Государств).

In the following article, the main normative legal acts and practical and theoretical aspects of the right to address of citizens and legal entities in Uzbekistan and other countries are analyzed. The most favorable mechanisms of exercise the right to address of citizens and legal entities in Uzbekistan and other countries are analyzed.

Keywords: human rights, right to address, EU (European Union), CIS (the Commonwealth of Independent States).

Human rights have become major importance in the modern civilized communities from the point of law and political aspects of some affairs. As far as it is concerned that right to address to governmental bodies – administrative and judicial bodies – judicial types exist and commonly observed in all countries of the world. The main normative-legal acts of the state, constitution, shall stipulate the basic norms and rules for other normative-legal acts in the field of human rights including right to address.

Practically, such countries that accepted the Roman law system, implemented the rules, encompassed right to address administratively and judicially. The decent example of this could be the Russian Federation Constitution: Article 33 says that citizens of the Russian Federation shall have the right to address personally, as well as to submit individual and collective appeals to state organs and local self-government bodies. [1]

The right to address citizens is mentioned in Article 40 of the Constitution of Ukraine: “Everyone has the right to send individual or collective written appeals or personally apply to state authorities, local governments and officials and employees of these bodies who are required to consider the appeal and provide a reasoned response in statutory period”. [2]

The implementation of the right to appeal and the procedure itself is established by the Law of Ukraine “On the Treatment of Citizens”, which emphasizes, among other things, the importance of such appeals as:

- a) making proposals to state authorities on improving their activities;
- b) exposure of shortcomings in the work of state organizations;
- c) appealing against actions (inaction) of officials of state and public organizations.

The next constitutional example could be the constitutional law of the Republic of Belarus, which was adopted on July 18, 2011 amended on July 22, 2015. The most important amendment is seem to be Article 25 about examination of electronic appeals which fixes that electronic appeals received by state bodies and other state organizations shall be subject to review in accordance with the procedure established for the consideration of written appeals, taking into account the specifics provided for in this article. Information on the method or methods of submitting electronic appeals to this state body or other state organization (sending to an e-mail address and or posting in a special heading on the official website should be posted on the official website of the state body.

The requirements for a special rubric on the official websites of government agencies and other state organizations in the global computer network Internet, intended for the placement of electronic communications, are determined by the Council of Ministers of the Republic of Belarus. [3]

A glance at Article 35 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan reveals information that everyone shall have the right, both individually and collectively, to submit applications and proposals, and to lodge complaints with competent state bodies, institutions or public representatives. Applications, proposals and complaints shall be considered in the procedure and within the time limit specified by law. As can be deduced, that above-mentioned countries basic regulative acts guarantee the rights to appeal both individually and collectively with applications, complaints and proposals. Nevertheless, surprisingly, there is no specific right to appeal by Constitution of the United States. The right to address a case or a complaint to administrative bodies is not totally mentioned. By concerning all, the following recommendations and suggestions are proposed to add or amend the current legislation and legal practice in the field of supporting and guarantying the right to address by both physical and legal entities.

Firstly, the most favorable methods of showing legal aid for citizens can be found in the European Union. If one has questions related to the rights as a European Union (EU) citizen, specially organized **Europe Direct** may provide a free telephone and email service. It supports with information on many EU topics and can refer users to the best source of advice at EU, national, regional and local levels. That is way, the most advantageous aspects of this experience can be sample for other countries. Besides that **“Your Europe Advice”** [4] is a team of independent legal experts whose job is to take responsibility over providing free advice on human rights in the EU. It can clarify the EU law that applies in your case and explain how one can exercise EU rights. Interestingly, this process has not been implemented in Uzbekistan yet. However, one of the latest IT development feature has been established recently. To be more exact, according to the law “On applications of physical and legal entities” came into force on 11 September, 2017, part 9 Article 9 stipulates that applications may also be submitted by the means of information and communication technologies in real time, including through hotlines of government agencies, organizations and through video conference.[5] Furthermore, in Uzbekistan, the President of the Republic of Uzbekistan creates the people’s receptions and the Virtual reception of the President of the Republic of Uzbekistan. The most modern one is usage of video conference seems to be legally supported by the legislator whereas it is lacking in supply with possible technology in some lands especially, villages and remote administrative parts of the republic.

Although there are an organized alternative ways to exercise right to address, some drawbacks had better be stated. For instance, as it is observed in EU that European citizens and people whose relatives or close acquaintances live in the territory of the EU, are granted opportunity to exercise the single systematic approachable line which may support with the aid in any levels of social life. As this appearance experienced high rates of usage and unconfused accessibility by the citizens of the union. Moreover, independent team of experts may attract high appreciation and proposal to implement this experience into law and practice in Uzbekistan where an overwhelming majority of population are suffering from lack of legal conscious and legal culture. Therefore, it would be blatantly positive to organize unique team of legal experts with both theoretical and practical erudition who shall be independent staying only under the Cabinet of Ministries due to being neutral in giving legal advice and legal aid.

Secondly, in accordance with the law “On applications of physical and legal entities” part 2 of Article 25 stipulates that appeals received by the state body, organization or their officials, whose powers do not include the resolution of the issues raised, shall be forwarded to the relevant state bodies within a period of not less than five days. In addition, it must be sent with a report in writing or in electronic form to the addressee. In this case, the received electronic appeals can be redirected in electronic form.

Unfortunately, this norm does not work fully in practice. It is proven that after several applications and proposals to the virtual reception of President of the Republic of Uzbekistan and

virtual reception of Minister of the Development Information Technology and Communication, the author could not receive any notifications related to the resolution of the issues raised in application.

Applicant may stay unaware of the fate of application, which sometimes cause to the repeated applications. According to the law, it is prohibited to unreasonably refer the application to other state bodies or organizations or refer it to those bodies, organizations or officials whose decisions or actions (inaction) are being appealed. If a duplicate circulation is received during the consideration of the application, this appeal shall be considered together with the earlier application. If a duplicate of the request is received after consideration of the application and the sending of the reply, then the state body, organization or their officials inform the applicant in the appropriate order. The main problem here is not establishment of sanctions for not reporting in writing or in electronic form to the addressee within five days in Administrative or Criminal Code of Uzbekistan.

Thirdly, Article 28 of law “On applications of physical and legal entities” fixes terms of consideration of applications. Correspondingly, the application or complaint is considered within fifteen days from the date of receipt by the state body, organization or their official, who are obliged to resolve the matter on the merits, and when additional examination and (or) verification is required, the request for additional documents – within one month.

In cases where it is necessary to conduct an audit, request additional materials or take other measures to consider applications and complaints, the time limits for their consideration may be extended by the head of the relevant state body, organization, but not more than for one month, with a report on this appealing. The proposal is considered within a period of up to one month from the date of receipt to the state body, organization or their official, with the exception of those proposals that require additional study, which is reported in writing to the natural or legal person who submitted the proposal within ten days. However, practically, those proposals that require additional study do not have exact term to consider the issue raised in the proposal, so it is not clear resolution though law has been newly adopted by legislative chamber of Oliy Majlis. Moreover, state bodies, organizations, do not follow ten days or officials, which is considered unworthy notifying the addressee, as a result within a month officials are accustomed to report answer with resolution declaring non-acceptance of proposal. Therefore, it is believed that normative legal act should contain exact norms, which do not lead to arise some issues related to regulation of the social relations.

Fourthly, the virtual reception of the current President of the Republic of Uzbekistan was opened on September 25, 2016. Users of the site can leave their applications, complaints and suggestions through a special form. According to the information service, hundreds of complaints and suggestions are received every day in the virtual reception room, as well as thank-you letters in connection with the positive resolution of citizens’ questions.

Most of the appeals are related to requests to help in obtaining consumer and educational loans, to resolve issues in the municipal sphere, as well as complaints about bureaucracy of local authorities. Applications, complaints and proposals to the (before it was Prime Minister then became the virtual reception of the President of Uzbekistan) can also be sent to a special short telephone number “1000”. It is worth noting that at 16:45, on July 21, 2017 in the Virtual Reception of the President of the Republic of Uzbekistan, the millionth application was registered.[6]

The receipt of 1 million appeals within 10 months shows the level of people’s trust in the head of state and this new institution. This figure also justifies that the Virtual Reception is a mechanism that can solve the problems of the population. In this regard, it should be noted that the set of institutions of the Virtual Reception and People’s Reception Centers, the system of state bodies included in it, are not established in any state of the world. An important feature of the new system is the fact that every control is set up. However, we still need to organize a clock-working mechanism that would not leave any need for complaints about the activities of any organization or sphere. When people could freely solve their problems in relations with government bodies. Nevertheless, all these problems will be solved. The principle advanced by the head of state “Not the people should serve the state, but the state – the people” will be fully implemented in practice.

THE SOURCES AND LITERATURE

1. <http://www.constitution.ru/en/10003000-03.htm> – the official website for The Constitution of the Russian Federation
2. www.20khvylyn.com – the official site for the Constitution of the Ukraine.
3. <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=h11100300> – the national legal internet-portal of the Republic of Belarus.
4. http://europa.eu/youreurope/advice/index_en.htm – the official website for European Union services.
5. www.lex.uz – the National Database of Legislation of the Republic of Uzbekistan.
6. <https://pm.gov.uz/ru/news/view?id=37> – the official virtual reception of the President.

УДК 342

Марина Черевко
(Київ, Україна)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню тенденцій розвитку конституційного права України як науки в умовах глобалізації. Автор пропонує власну періодизацію розвитку конституціоналізму в Україні та висвітлює результати аналізу тем наукових досліджень науковців за період, починаючи з 2012 і до сьогодні.

Ключові слова: права і свободи людини та громадянина, конституційне право України наука, конституціоналізм, євроінтеграція, глобалізація.

The article is devoted to the study of trends in the development of the constitutional law of Ukraine as a science in the conditions of globalization. The author suggests his own periodization of the development of constitutionalism in Ukraine and highlights the results of the analysis of scientific research topics of scientists for the period from 2012 to today.

Key words: rights and freedoms of man and citizen, constitutional law of Ukraine science, constitutionalism, European integration, globalization.

Актуальність. Конституційне право України має винятково важливе значення для національної системи права і правової системи України в цілому. Після здобуття незалежності в 1991 році Україна обрала шлях демократичних перетворень суспільства і держави через широкомасштабне здійснення конституційної реформи, яка продовжується і до сьогодні. Основою для розробки, втілення та розвитку основних ідей конституціоналізму в Україні є наука конституційного права. Науковці та практики-конституціоналісти перебувають у постійному пошуку нових рішень конституційних проблем, перед якими постає Україна в умовах глобалізації через євроінтеграцію. А тому, надзвичайно актуальним є дослідження основних тенденцій розвитку конституційного права України як науки для побудови її перспектив (досягнень) у майбутньому задля розквіту української держави.

Стан дослідження. Фундаторами сучасного демократичного конституційного права України є Погорілко В.Ф., Фріцький О.Ф., Городецький О.В., Корнієнко М.І., Кравець Є.Я. та інші [6]. Конституційним правом України як наукою займаються багато науковців та фахівців з конституційного права, такі як Афанасьєв М.В., Колісник В.П., Майданник О.О., проте проблема тенденцій розвитку конституційного права України як науки в цілому залишається недостатньо дослідженою.

Основною метою статті є висвітлення основних тенденцій розвитку науки конституційного права України в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Конституційне право України як наука на думку Колісника В.П. [5, с. 7] – це система ідей, концепцій, теорій, вчень про конституційне право як галузь національного права.

В основі сучасної науки конституційне право України знаходяться ідеї *теорії конституціоналізму*. Конституціоналізм розкриває особливий характер відносин «людина – суспільство – держава» та відображає консенсус в ідейно-політичній доктрині держави.

Конституціоналізм динамічний. Колісника В.П. [5, с. 3] до сучасної теорії конституціоналізму, насамперед, відносить ідею рівноправності та вільного розвитку особистості, теорію природних прав людини та теорію правової держави.

Характеризуючи розвиток сучасного конституціоналізму в Україні як процес пропонуємо виділити його наступні періоди:

Етап «формування сучасного демократичного конституціоналізму» (1991-1996 роки). Після проголошення в 1991 році незалежності України на території української держави ще майже 5 років діяла Конституція Української РСР 1978 року [2], до якої щорічно вносилися зміни: в 1991 р. – двічі, в 1992 р. – дев'ять раз, в 1993 р. – двічі, в 1994 р. – тричі та в 1995 р. – двічі. В червні 1995 році укладено Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» [3];

Етап «сталого конституціоналізму» (1996-2004 роки). 28 червня 1996 року прийнято Закон України N 254/96-ВР «Про прийняття Конституції України і введення її в дію» [4]. В 1999 році вийшов у друк перший підручник «Конституційне право України» під редакцією Погорілко В.Ф., Фріцького О.Ф. та за участі колегії авторів, які фактично стали фундаторами конституційного права як науки [6]. Автори розглядають конституційне право як науку, розкривають її поняття, предмет, описують систему, характеризують функції та пропонують власну методологію.

Етап «міжмайданного конституціоналізму» (2004-2014 роки). В 2004 році відбулася Помаранчева Революція. До Конституції України було тричі внесено зміни в 2004, 2011, 2013 роках. В 2008 році вийшов у друк підручник «Конституційне право України» під редакцією Колісника В.П. [5, с. 25-35]. В 2011 році вийшов у друк підручник «Конституційне право України» під редакцією Майданника О.О., який є послідовником наукової думки Колісника В.П. [8, с. 36].

Щодо тенденцій розвитку науки конституційного права, то в 2012 році науковці-конституціоналісти в основному присвятили свої дослідження *проблемі реалізації конституційних прав людини та громадянина*, та працювали над такими дисертаційними темами як: «Виконавча влада в системі забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні: проблеми теорії та практики» (Коткова Ю.Г.), «Конституційно-правові гарантії права особи на захист персональних даних в Україні» (Гупалов С.А.), «Конституційне право людини на повагу до її гідності та його забезпечення» (Недибалюк В.Д.), «Конституційне право людини і громадянина на свободу пересування та його забезпечення в Україні» (Сущенко Ю.В.) [9].

Також у 2012 році значний науковий вклад зроблено в *розвиток інституту правосуддя*. Науковці працювали над такими проблемами як: «Європейські стандарти на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України: конституційно-правове дослідження» (Степанова С.В.), «Конституційно-правові засади та механізм здійснення суддівського самоврядування в Україні» (Вайновський А.М.), «Конституційний Суд України у механізмі захисту соціальних прав людини і громадянина» (Олійник В.В.), Конституційно-правовий статус суддів: сучасний стан та перспективи вдосконалення в умовах конституційної модернізації та реформування в Україні» (Цобенко Р.О.) [9].

У 2013 році науковці також в основному зосередили увагу на розвитку механізму *реалізації конституційних прав людини та громадянина в Україні*, зокрема працювали над наступними темами: «Оскарження у виборчому процесі як форма захисту конституційних прав громадян» (Білоус О.В.), «Конституційні засади забезпечення права громадян на житло в Україні» (Борисова К.С.), «Конституційні культурні права та свободи людини і громадянина в Україні: праворозуміння та практика реалізації» (Мацькевич М.М.), «Конституційне право людини та громадянина на правову допомогу в Україні» (Коршенко А.В.) [10].

Багато наукових праць присвячено *розвитку правосуддя*, зокрема таким темам як: «Конституційний принцип верховенства права та його реалізація у сфері діяльності органів судової влади в Україні» (Махніцький О.І.), «Конституційно-правове регулювання механізму реалізації рішень Європейського суду з прав людини в Україні» (Чубенко А.А.) [10];

– *етап «європейського конституціоналізму»* (з 2014 року і до сьогодні (2018 рік)). В 2014 році відбулася Революція гідності. До Конституції України внесено зміни в 2014, та в 2016 році.

У 2014 році набули актуальності теми: «Конституційно-правові засади надзвичайного стану в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз» (Єзерський Д.О.), що пов'язано, насамперед, із ситуацією в Україні у зв'язку з проведенням АТО, «Конституційний референдум: теорія і практика» (Бондар М.Ю.), «Дострокове припинення повноважень глави держави: конституційна теорія і практика європейських держав» (Решетняк А.А.), «Народна законодавча ініціатива: конституційно-порівняльне дослідження» (Средницька І.Ю.), «Процедура внесення змін до Конституції України: теорія та практика» (Колодій І.П.) [11].

У 2015 році вчені конституціоналісти зосередилися на розробці напрямку *унітаризму та децентралізації* і працювали над такими проблемами як: «Конституційно-правові засади унітаризму в Україні у контексті зарубіжного досвіду» (Сметана В.В.), «Принцип децентралізації публічної влади в Україні: конституційно-правове регулювання та реалізація» (Лучко М.О.), «Конституційні засади сучасної муніципальної реформи в Україні» (Шаповал Н.В.), «Децентралізація влади в Україні: конституційно-правовий аспект» (Чорнописький П.Б.) [11].

Актуальності набула також проблема процедури *звернення до міжнародних організацій за захистом та вплив міжнародних організацій на конституціоналізм в Україні*. Науковці працювали над такими темами як: «Конституційне право на звернення до міжнародних правозахисних інституцій: проблеми теорії і практики» (Безсонова М.В.), «Роль міжнародних міждержавних і недержавних організацій в здійсненні конституційного процесу в Україні» (Карпенко В.В.).

У 2016 році до Конституції України були внесені зміни в частині «правосуддя» та дослідники науки конституційне право працювали над такими актуальними проблемами як: *конституційне правосуддя та інформаційні технології в конституційному праві*. Слід звернути на такі наукові праці як: «Конституційно-правові аспекти взаємодії Верховної Ради України та Конституційного Суду України» (Богданова С.Д.), «Інститут конституційної скарги як інструмент удосконалення судочинства в Україні» (Наранович О.Б.), «Судові гарантії конституційних прав людини: порівняльно-правовий аспект» (Остапенко В.В.), «Суперечності в рішеннях Конституційного Суду України та способи їх подолання: іноземний досвід та вітчизняна практика» (Грищенко К.С.), «Конституційна реформа як феномен і процес: порівняльно-правове дослідження» (Бондаренко О.В.), «Правовий статус судді конституційного суду в державах ЄС та Україні» (Іванів І.Г.), «Інститут електронної петиції як засіб реалізації політичних прав в Україні та країнах Європейського Союзу» (Лубенець С.А.), «Інформаційне забезпечення виборів як гарантія реалізації активного виборчого права громадян» (Ярмоленко О.В.) [12].

У 2017 році вийшов у друк підручник «Конституційне право України: прагматичний курс» під редакцією Афанасьєва М.В., який класично розкрив поняття конституційного права України як науки, її предмет, функції, завдання та джерела.

До розвитку науки конституційного права постійно долучаються також науковці-конституціоналісти. При дев'яти вищих навчальних закладах діяли та діють вчені ради по захисту дисертаційних робіт по спеціальності «Конституційне право; муніципальне право», а саме при: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Інституті держави і права ім.В.М. Корецького НАН України, Київському національному університеті імені Т.Шевченка, Маріупольському державному університеті, Національній академії внутрішніх справ, Національному університетові «Одеська юридична академія», Національному університетові «Юридична академія України імені Я.Мудрого», та Харківському національному університетові внутрішніх справ. Вчені ради створюються за відповідним наказом Міністерства освіти України на визначений термін, в середньому на три роки.

Висновки. Україна – активний учасник світової спільноти, одна із членів-засновників ООН та Ради Європи. Розвиток сучасного конституціоналізму в Україні відбувся в декілька етапів, серед яких: етапи «формування сучасного демократичного конституціоналізму», «сталого конституціоналізму», «міжмайданного конституціоналізму», «європейського конституціоналізму». На нашу думку, в перспективі вбачається розвиток науки конституційного права як науки з елементами євроінтеграції та глобалізації, наближення до міжнародної системи права.

Основними тенденціями розвитку конституційного права як науки за останні роки є розробка наступних наукових проблем щодо: реалізації конституційних прав людини та громадянина в Україні, розвитку інституту правосуддя, унітаризму та децентралізації, порядку звернення до міжнародних організацій за захистом та впливу міжнародних організацій на конституціоналізм в Україні та удосконалення механізму здійснення конституційного правосуддя і застосування інформаційних технологій в конституційному праві. Розвиток науки конституційного права відбувається в тренді перебігу змін суспільних відносин в Україні. Проте, як правило, результати дисертаційних досліджень не знаходять свого відображення в класичних підручниках з конституційного права України, через що у студентів складається враження про те, що наука не розвивається.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України / Офіційний вісник України від 01.10.2010 – 2010 р., / №72/І Спеціальний випуск. – с. 15, ст. 2598.
2. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20.04.1978 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420>
3. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1%D0%BA/95-%D0%B2%D1%80>
4. Закон України N 254/96-ВР «Про прийняття Конституції України і введення її в дію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254/96-%D0%B2%D1%80>
5. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с.
6. Конституційне право України: Підручник/ За ред. В. Ф. Погорілко, О.Ф. Фріцького та ін. – Київ: Наукова думка, 1999. – 676 с.

7. Конституційне право України: прагматичний курс : навч. посіб. / М. В. Афанасьєва, Ю. Ю. Бальцій, Ю. Д. Батан [та ін.] ; за заг. ред. М. В. Афанасьєвої, А. А. Єзерова ; тех. ред. Ю. Д. Батан. – Одеса : Юридична література, 2017. – 256 с.
8. Конституційне право України: Навч. Посіб. / О. О. Майданник. – К: Алерта, 2011. – 380 с.
9. Перелік тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (затверджених у 2012 р.): розглянуті та схвалені відділеннями Національної академії правових наук України / упоряд.: Д. В. Лук'янов, Н. І. Карпенко. – Х.: Право, 2013. – 308 с.
10. Перелік тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (затверджених у 2013 р.): розглянуті та схвалені відділеннями Національної академії правових наук України / упоряд.: Д. В. Лук'янов, Н. І. Карпенко. – Х.: Право, 2014. – 304 с.
11. Перелік тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (затверджених у 2015 р.): розглянуті та схвалені відділеннями Національної академії правових наук України / упоряд.: Д. В. Лук'янов, Н. М. Вапнярчук. – Х.: Право, 2016. – 252 с.
12. Перелік тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (затверджених у 2016 р.): розглянуті та схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / упоряд.: В. А. Журавель, Д. В. Лук'янов, Н. М. Вапнярчук. – Х.: Право, 2017. – 300 с.

МИСТЕЦТВО / ИСКУССТВО

УДК 784.1:7.077(477.81)

Галина Горох
(Рівне, Україна)

НАРОДНОПІСЕННІ ТРАДИЦІЇ У ТВОРЧОСТІ ХОРОВИХ КОЛЕКТИВІВ РІВНЕНЩИНИ НА МЕЖІ XX – XXI СТ.

Досліджено основні тенденції відродження та переосмислення народнопісених традицій в творчості хорових колективів Рівненщини межі XX – XXI ст. Проаналізовано освітньо-інституційні та мистецькі передумови регенерації народномистецького спадку та діяльність провідних хорів.

Ключові слова: народнопісенні традиції, хорові колективи Рівненщини, репертуар, тематичні та ладоінтонаційні особливості народного мелосу.

Studied the main tendencies of the revival and rethinking of the folk singing tradition in the work of the choir collectives of the Rivne region on the border of the XX - XXI centuries. Analyzed the educational-institutional and artistic preconditions of regeneration of the folk art heritage and the activities of leading choirs.

Key words: the folk singing tradition, choral collectives of the Rivne region, repertoire, thematic and harmonic-intonational features of the folk melody.

Еволюція народного хорового виконавства Рівненщини за доби державної незалежності України засвідчує регенеративний потенціал традиції, її здатність контекстуалізуватись у системи сучасних комунікативних кодів, узгоджуватися з розвитком музичної мови та сценічної естетики, продукувати нові змісти в системі культури.

Відзнакою культурних процесів в регіоні стали наукова концептуалізація народнопісенного спадку, його уведення до навчальних програм ВНЗ та в репертуар професійних і самодіяльних хорових колективів.

Науково-методичним осередком осмислення та пропагування народнопісених традицій стала кафедра музичного фольклору РДГУ, зусиллями якої опубліковано фольклорні збірки та низку етномузикознавчих досліджень. Вивченню народного хорового співу сприяє комплексна наукова програма «Етномузична культура Західної України», що передбачає підготовку дисертацій, «проведення наукових конференцій, семінарів, фольклористичних експедицій <...>, видання наукової та навчально-методичної літератури» [11, с. 29–30]. На відродження автентичного мелосу та його введення в сучасний сценічний репертуар зорієнтована програма «Збереження реліктів народномузичної спадщини Полісся» (кер. доц. Р. Дзвінка). Вагомим є внесок кафедри у підготовку керівників народних хорів та виконавців народної пісні²⁰. На базі кафедри створено фольклорні колективи «Горина», «Волиняни», «Джерело» та ін.

Провідна роль у методичному забезпеченні художньої самодіяльності належить Обласному центру народної творчості. Щорічно на семінарах, курсах підвищення кваліфікації та в творчих лабораторіях, організованих в ОЦНТ, на Рівненському факультеті

²⁰ Серед її випускників – заслужений працівник культури України, художній керівник народного самодіяльного хору Березнівського РБК «Богуш» Ф. Гошук, керівник дитячого зразкового фольклорного гурту «Намисто», заслужений працівник культури України Т. Васечко, керівник зразкового дитячого фольклорно-етнографічного ансамблю «Криниченька» с. Велике Вербче Н. Добровольська, керівник фольклорного ансамблю «Волиняни» РДГУ Л. Гапон, керівник фольклорного ансамблю «Джерело» Інституту мистецтв РДГУ Р. Цапун та ін.

Державної академії керівних кадрів культури і мистецтва та в районних БК нову методичну інформацію опановують кількасот культосвітніх працівників. У Центрі сформовано інформаційну базу культурно-мистецьких заходів з традиційної культури: фестивалів, конкурсів, оглядів, зокрема хорових. За участі методистів ОЦНТ, фольклористів та краєзнавців виходить друком культурно-просвітницький вісник «Народна творчість Рівненщини», присвячений діяльності народних хорових колективів, фольклорним фестивалям, узагальненню хормейстерської практики, доробку місцевих композиторів. Для ознайомлення з регіональними пісненими традиціями керівники самодіяльних хорів звертаються до фондів фольклорних записів ОЦНТ, Інституту мистецтв РДГУ та етнокультурного центру «Веснянка» Рівненського ПДМ. Опануванню автентичної манери виконання слугують альбоми «Традиційна музика Рівненського Полісся», колекція дисків фольклорного гурту «Веснянка» тощо.

Актуалізації народнопісенного спадку сприяє засноване 1996 р. з ініціативи збирача фольклору, керівника гурту «Веснянки» Віктора Ковальчука Рівненське фольклорно-етнографічне товариство (Асоціація діячів фольклору Рівненського обласного відділення Національної музичної спілки), до роботи якого долучились науковці РОКМ, ОЦНТ, викладачі ВНЗ та середніх навчальних закладів, керівники фольклорних колективів. Серед завдань об'єднання – координація зусиль у вивченні, відродженні, успадкуванні та пропаганді пісенного фольклору; здійснення експедиційно-пошукової та науково-дослідної роботи з фіксації пам'яток традиційної культури Рівненського Полісся та Волині; створення бази даних та упорядкування фольклорного архіву на основі сучасних технологій; відродження та популяризація традиційних свят і обрядів; проведення семінарів та курсів підвищення кваліфікації керівників фольклорних колективів, виробничої практики студентів вищих навчальних закладів міста й області; всебічна підтримка діяльності фольклорних гуртів та виконавців традиційної музики; створення Проблемної лабораторії з питань дослідження етнокультурної спадщини Рівненського Полісся та успадкування традиційної манери виконання. Чимало зразків народного мелосу зафіксовано під час експедицій на Володимиреччині, Сарненщині, Дубровиччині, Рокитнівщині, Березнівщині, Костопільщині, Зарічненщині. Результати етнографічних досліджень представлені на 125 аудіо- та 15 відеокасетах. На основі узагальнення польових матеріалів укладено низку наукових збірників «Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся». Члени товариства долучаються до підготовки та проведення Міжнародного молодіжного фестивалю традиційної народної культури «Древлянські джерела», Міжнародного фестивалю дитячого фольклору «Котилася торба», Міжнародного слов'янського фестивалю «Коляда».

Контекстуалізації регіональних піснених традицій у загальнонаціональний музичний простір сприяють всеукраїнські та міжрегіональні фестивалі і конкурси²¹.

На підтримку хорової самодіяльності спрямовано державні програми, зокрема з розвитку культури сіл Рівненської області, творчих спілок Рівненської області, краєзнавчого руху на Рівненщині та ін. [1, с. 63–71].

Збереженню народнопісенного спадку слугують пісенні антології та аранжування народних мелодій²². Поєднання наукового та методичного векторів етнографічної діяльності

21

Фестиваль-конкурс народних хорів ім. П. Демущого, огляд-конкурс «Український народний спів» (м. Київ), огляд співочих об'єднань «Просвіти»; Всеукраїнський фестиваль-конкурс української пісні «Байда» (м. Вишнівець Тернопільської обл.), фестиваль вокально-хорового мистецтва «Калиновий світ» (м. Кіровоград), фестиваль колективів хорового виконавства «Чорнобаївський заспів» (с. Чорнобаївка Херсонської обл.), «Поліське літо з фольклором» та фестиваль українського фольклору «Берегиня» (м. Луцьк), фольклорний фестиваль «Коломийка» (м. Івано-Франківськ), фестиваль дитячих фольклорних колективів «Слобожанська родина» (м. Харків), фестиваль козацької пісні та музики «Хортиця» (Запорізька область), Всеукраїнський фестиваль-конкурс української хорової пісні ім. Ю. Штельмаха «Серпневий заспів» (м. Іллічівськ Одеської обл.), Всеукраїнський фестиваль національних культур (м. Ізмаїл) та ін.

демонструють посібники з українського пісенного фольклору [5; 6]. Зокрема у праці професора кафедри хорового диригування Інституту мистецтв РДГУ, керівника ансамблю пісні і танцю «Живограй» А. Пастушенка «Українська пісенна спадщина Рівненщини і Тернопільщини» [8] представлено понад 100 гаївок, веснянок, купальських, петрівчаних та родинно-побутових пісень, записаних у фольклорних експедиціях упродовж 20 років. У посібнику професора кафедри пісенно-хорової практики Інституту мистецтв РДГУ, заслуженого діяча мистецтв України, керівника ансамблю пісні і танцю «Зоря» Рівненської обласної філармонії М. Дацика вміщено методичні рекомендації, авторські твори та обробки українських народних пісень для хорових колективів [4]. У нарисах і фольклорних збірках В. Торчика наукове осмислення отримала звичаєвість Сарненщини [9; 14]. У 2006 р. вийшла друком пісенна збірка композитора «Краса, і мудрість, і любов» – одне з перших на Рівненщині нотованих репертуарних видань, призначених для окремих виконавців та хорових колективів. Закоріненість у фольклорному матеріалі демонструють твори композиторів А. Андрухова, Ф. Гощука, М. Кобилянського, Г. Мосійчука, П. Фесая та ін.

Інституційною основою розвитку художньої самодіяльності стали культурно-дозвілєві комплекси, яких на теренах краю налічується близько 350-ти. Зростанню активності аматорських об'єднань сприяють урочисті заходи та концертні програми до державних свят – Соборності України, Дня державної незалежності, Дня Конституції, обласні свята, регіональні конкурси, фестивалі тощо.

З-поміж репрезентантів народного хорового співу в регіоні – *самодіяльний хор Сарненського РБК*, який у 1960–1970-х рр. став візитівкою мистецької Рівненщини. З 1986 р. під керівництвом фольклориста, краєзнавця, члена Національної всеукраїнської музичної спілки, заслуженого працівника культури України Віктора Торчика творча палітра колективу набула нових, самобутніх рис. У 1990–2000-х рр. у репертуарі з'явилися козацькі, стрілецькі, повстанські пісні («Стоїть козак на чорній кручі», «Отамане, батьку наш», «Козацький марш» тощо). Помітну частку репертуару становили твори відомого хорового диригента, композитора І. Сльоти («Там, де ми ходили», «Чайка степова», «Стежка до воріт», «Батьківська хата», «Ой там за кручею», «Рідний край», «Зацвітай, кохана земле»). Музичний супровід забезпечував оркестр народних інструментів (кер. М. Легкий, згодом – Л. Кобилінський, І. Симончук, Л. Демченко), якому в 1997 р. присвоєне звання «самодіяльний народний» [10].

У травні 2009 р. колектив у складі 58 учасників підтвердив звання «аматорського народного» виступом на обласному огляді-конкурсі «Пісне – доле моя» ім. Є. Кухарця. На обласному огляді Всеукраїнського конкурсу народної творчості хор здобув диплом III ступеня й звання лауреата. Цікаву й змістовну програму співоче об'єднання підготувало до творчого звіту району в межах Другого Всеукраїнського огляду художньої самодіяльності

Прикладом спадкоємності традиції та їх культурно-ідентифікуючого значення є творчість *народного самодіяльного хору «Богуш» Березнівського РБК*. Історія колективу сягає 1949 р., коли під орудою ентузіастки хорового співу Є. Ручко аматори виступили в місцевому Будинку культури. Чимало для становлення співочого об'єднання зробили М. Бабак, О. Вернюк, Н. Кравчук, А. Поліщук.

Неповторного творчого обличчя хор набув у другій половині 1980-х рр. під керівництвом випускника хорового відділення РДІК, композитора Федора Гощука, котрий

сформував концепцію колективу, згідно з якою основу репертуару склали поліські пісні, оновив творчий склад, організував оркестрову групу. Вивчаючи місцевий фольклор, хормейстер утвердився у думці, що українські мелодії «повинні бути збережені саме такими, якими вони побутують у народі» [13, с. 22]. Послуговуючись порадами та записами збирачки народних перлин Д. Сиси, створив понад 70 аранжувань та 60 авторських пісень, представлений у збірках «Птахом на Полісся полечу», «І собі калину посадить», «В госточки прийшли співаночки» [10]. Значна частина творів була написана у співпраці з композитором, художнім керівником Державного ансамблю пісні і танцю «Льоник» І. Сльотою та березнівськими поетами – Б. Боровцем, П. Рачком, Н. Ярмолук.

За доби державної незалежності України до репертуару хору увійшли козацькі, чумацькі, стрілецькі, повстанські мелодії²³ – «справжні перлини пісенного мистецтва», в яких – «порив народу до волі, його високі духовні якості» [13, с. 22]. Чи не вперше в області на початку 90-х рр. «Богуш» виконав гімн України, пісню «Ой, у лузі червона калина» та твори на слова відомого західноукраїнського поета Костя Вагилевича («Україна непоборна»). Окрасою концертних програм стали вокально-хореографічні театралізовані композиції: «Вечір надворі», «Поліські переспіви», «З вінка купальських пісень», «Березнівські вечори» [10]. Загалом за час існування співочого об'єднання було виконано понад 100 творів. Щороку репертуар поновлюється, залишається лише «золотий фонд» – «Привітальна», «Береза», «Синові» та ін.

Виконавський стиль колективу позначений етнорегіональною самобутністю і природністю. Усі хористи відчувають стихію народної пісенної творчості, є носіями культурних традицій Рівненського Полісся, досконало володіють народною манерою співу, що в поєднанні з професійною вокальною підготовкою та вдалою концепцією концертних програм створює естетично структурований образ поліської культури. Приваблює виразність інтонування, спрямованого на розкриття художньо-образного наповнення поетичного тексту та відтінків мелодій. Невід'ємним складником виконавської манери залишається розмаїтість звуко-коліристичних тембральних засобів та мелодичної орнаментики.

Оригінальний виконавський стиль демонструє народний аматорський хор «Чорнобривці» Гощанського районного об'єднання культури і дозвілля (засн. 1993 р.). Першим керівником колективу став Михайло Назаренко – досвідчений хормейстер, у творчому доробку котрого на початок 1990-х рр. були робота в оркестровій групі, а згодом на посаді керівника Черкаського державного заслуженого українського народного хору та очільництво самодіяльного ансамблю пісні і танцю «Горинь». До складу співочого об'єднання увійшли службовці, викладачі, культосвітні працівники – носії пісенних традицій регіону. Основу репертуару склали народні мелодії і хореографічно-театралізовані сцени на теми козацького життя та свят календарного циклу.

З травня 2006 р. колектив очолив заслужений працівник культури України, викладач кафедри пісенно-хорової практики і постановки голосу РДГУ Леонід Сітовський. Зросла виконавська майстерність, з'явилися нові оригінальні номери. У 2007 р. для презентації книги Т. Мазур «Пісні моєї матері» хор підготував вокально-хореографічну картину, що відтворювала весільний та обжинковий обряди. До репертуару увійшли соціально-побутові та історичні народні пісні в обробці М. Леонтовича, А. Авдієвського, П. Андрійчука, І. Сльоти, Є. Кухарця, І. Хоменка, М. Дацика, Ф. Васечка, Л. Сітовського. Чільне місце у концертних програмах посіли авторські твори українських митців (І. Сльоти, І. Шамо, Я. Оленчука, Є. Кухарця, І. Синиці [10]).

Назагал досвід гощанського хору репрезентував провідні тенденції регіональної аматорської хорової творчості: актуалізацію народнопісенних традицій; усебічність охоплення народнопісенного спадку, представленого обрядовими, соціально-побутовими та

²³ «Їхали козаки», «Стоїть явір над водою», «Ой, там, за лісочком», «По бою», «Гей, по конях, хлопці, їдем» та ін.

історичними мелодіями; інтеграцію пісенних блоків в естетично осмислений, відтворений засобами театрального і хореографічного мистецтва обрядовий контекст; зв'язок пісенної творчості з етнографічно-фольклористичною пошуковою роботою; узгодження пісенної автентики з кодами сучасного глядацького сприйняття; пропагування доробку місцевих композиторів; осмислення хору як динамічного, самостійного суб'єкта театралізованої сценічної дії.

Самобутнє осмислення тематичних та ладоінтонаційних особливостей народного мелосу віднаходимо у творчості інших народних хорів²⁴. Показово, що поряд з відомими колективами, історія яких сягає середини ХХ ст.²⁵, функціонують співочі об'єднання, створені за доби державної незалежності України²⁶. Значна частина хорів, орієнтованих на збереження і популяризацію народнопісенного спадку, діє при навчальних закладах міста та області²⁷. Дедалі більшої популярності набувають фольклорно-етнографічні ансамблі та сімейні співочі гурти²⁸. Чільне місце народні пісні посідають у репертуарі дитячих хорових колективів²⁹.

У доробку деяких співочих об'єднань народномистецька спрямованість поєдналася з національно-визвольною, як в просвітянському хорі, очолюваному активісткою рівненської «Просвіти» Іриною Міськовою та її донькою Олесею Міськовою-Шевчук (1970–2002). Хор почав діяти у 1989 р. з утворенням Товариства української мови ім. Т. Шевченка й на другий

²⁴ Хор «Волошки» ТОВ СПГ ім. Воловікова с. Горбаків Гошанського району, «Льоноцвіт» Рокитнівського БК, «Діброва» Корецького РБК і дозвілля, народний аматорський хор «Оберіг» с. М. Шпаків, народні аматорські хорові колективи Клесівського СБК, КЗ «Млинівський районний центр дозвілля», Радивилівського, Острозького будинків культури, народний аматорський колектив «Родослав» Дубровицького РБК, народний аматорський хор «Русивляни» с. Русивель Гошанського району, аматорський хор агрофірми «Зоря» ім. Плютинського, народний хор Кузнецовського центру дозвілля, хор Мирненського СБК.

²⁵ Народний аматорський хор «Верес» (засн. 1960 р., кер. П. Невірковець), народний аматорський хор «Горинь» (засн. 1968 р., кер. М. Назаренко), зразковий хоровий колектив «Аве Марія» Рівненського ПДМ (засн. 1968 р., кер. М. Гончарова), народний аматорський хор Сарненського РБК (засн. 1949 р., кер. В. Торчик), народний аматорський хор «Богуш» Березнівського РБК (засн. 1949 р., кер. Ф. Гошук), народна аматорська хорова капела Дубенського РБК (засн. 1964 р., кер. Г. Катанаш).

²⁶ Народний аматорський камерний хор «Лукаш» МБК (засн. 1999 р., кер. Г. Івченко, Л. Дзюбкевич), народний аматорський хор «Барви» ЦНТДР с. Чудниця (засн. 1994 р., кер. В. Власик), народний аматорський хор РОК і дозвілля «Чорнобривці» (засн. 1993 р., кер. Л. Сітовський), народний аматорський хоровий колектив «Поліські волошки» БК с. Томашгород (засн. 2006 р., кер. Р. Попок) та ін.

²⁷ Хор «Перевесло» кафедри пісенно-хорової практики та постановки голосу Інституту мистецтв РДГУ (засн. 1991 р., кер. Л. Сітовський), народний аматорський жіночий хор «Барви» викладачів ДМШ № 2 (засн. 1995 р., кер. А. Косих), народна академічна чоловіча хорова капела «Гамалія» НУВГП (засн. 1974 р., кер. І. Харитон) та ін.

²⁸ Фольклорний гурт «Веснянка» Рівненського ПДМ (засн. 1983 р., кер. В. Ковальчук), фольклорний ансамбль «Горина» РДГУ (засн. 1979 р., кер. Людмила та Сергій Вострікови), фольклорний ансамбль «Джерело» (кер. Р. Цапун), народний аматорський ансамбль народної пісні «Веретено» БК с. Колоденка (засн. 1994 р., кер. А. Пастушенко), зразковий аматорський фольклорний ансамбль «Веселики Полісся» с. Жовтин (засн. 1995 р., кер. Г. Ковальчук), зразковий аматорський фольклорний ансамбль «Намисто» Будинку культури с. Городок (засн. 1993 р., кер. Т. Васечко); народний аматорський сімейний ансамбль Кубаїв с. Садове (засн. 1993 р., кер. Н. Кубай), народний аматорський родинний ансамбль Чудиновичів с. Сварицевичі (засн. 1971 р., кер. В. Зиль) та ін. Загалом на початок 2011 р. в місті та області функціонувало 46 народних хорів та 117 ансамблів, серед яких фольклорних та фольклорно-етнографічних – 59, української пісні – 26, козацької пісні – один, сімейних фольклорних – три.

²⁹ Хор «Унісон» ДМШ №1 ім. М. Лисенка, хор старших класів «Фантазія» ДМШ № 2, дитячий камерний хор «Аве Марія», дитячий хор «Vivat, musica» Рівненського ПДМ, дитячий хор «Ремісолька», хоровий колектив «Благовіст» навчально-виховного об'єднання № 18, дитячий хор «Жайворонок» МПК «Хімік», хор «Райдуга» ЗОШ № 23 м. Рівне, хори старших та молодших класів Здолбунівської ДМШ, дитячий хоровий колектив Рокитнівської ДМШ, дитячий хор духовної музики «Надія» Свято-Покровської церкви смт. Млинів, дитячий хоровий колектив «Глорія» Сарненської ДМШ, дитячий хор студентсько-викладацького храму преподобного Федора Острозького Національного університету «Острозька академія».

день Різдва, вперше у Рівному, заколядував та показав «Вертеп» біля Свято-Воскресенського собору. Сценічний дебют відбувся навесні 1989 р. на вечорі пам'яті Кобзаря [3].

Покеровуючись патріотичним покликом, хористи виступали у найвіддаленіших куточках краю, у Києві, Львові, Харкові, Запоріжжі, на Закарпатті, Черкащині, Житомирщині. Загалом за перше десятиліття свого існування хор дав понад 450 концертів. Найактивнішою його діяльність була у 1991–1994 рр., коли, мало не щотижня, патріотичні пісні у виконанні просвітян лунали на освяченнях поховань вояків УПА, піднятті державного прапора України, відкриттях пам'ятників і пам'ятних знаків національним героям, на ювілейних вечорах українських громадських і культурних діячів [7, с. 56], на щорічних Шевченківських академіях, релігійних святах, вечорах, присвячених подіям Базару, проголошенню УНР, пам'яті жертв Голодомору, вшануванню героїв Крут, на конференціях репресованих, зібраннях Народного руху, на Днях Злуки, відзначенні річниць «Просвіти», на освяченні церков, державних установ, козацьких світлиць у військових частинах, на Днях героїв Берестечка у Пляшеві, Днях Матері тощо [12, с. 3]. Особливо запам'ятався День Незалежності України 24 серпня 1996 р., коли, після виступу на панахиді біля пам'ятника Т. Шевченку в Корці, хресним ходом просвітяни пройшли до Пам'ятника голодомору, а далі, з піснями, через Морозів, Кобильню, Сторожів, Дермань... [2, с. 5]. Почасти виступи мали імпровізаційний характер: зупинялись на велелюдних площах, заводили пісню, «натхненно співаючи те, що десятиліттями заборонене лежало на споді серця» [7, с. 12].

Формуючи репертуар, Ірина та Леся Міськови одними з перших у Рівному звернулись до напівзабутих повстанських і стрілецьких пісень: записували від учасників визвольних змагань, систематизували, аранжували для хору. Згодом до роботи долучились інші хористи. Наслідком пошукових зусиль стала збірка «Молитва за Україну» (1991), що вмістила 98 мелодій. Деякі з них («Збудись, могутня Україно», «Ой, там у лузі», «Не пора», «Славні хлопці з УПА», «Нічка була темна», «Забудь мене, моя матусю», «Сховалось сонце за горою», «В сорок другім році») були опубліковані вперше. Через рік на фестивалі «Повстанські ночі» їх виконали й інші співочі колективи. Невід'ємним складником репертуару стали гімни України – національний («Ще не вмерла...») та релігійний («Боже великий, Єдиний, нам Україну храни»). Найбільшою популярністю користувалися: «За Україну, за її волю», «Не плакати нам треба», «Марш націоналістів», «Не сміє бути в нас страху», «Ну і що, як прийдеться нам вмерти», «Вовки ми лісові», «Виряджала мати сина», «Пісня сотні Шума»; народні мелодії, поціновувані вояками УПА («Ой у лузі червона калина» та ін.); пісні на слова Т. Шевченка («Заповіт», «Реве та стогне», «Думи, мої думи», «Прощай, світе», «Вітер в гаї», «Дивлюся, аж світає», «Учітєся, брати мої» [7, с. 52–53]), церковні пісні українською мовою.

Представниками національного руху діяльність просвітянського хору сприймалась як «акт громадянської мужності і гарту» [12, с. 3]. Невід'ємними складниками творчої концепції колективу стали інтегрованість пісенних блоків в ідейно забарвлений вербальний контекст, драматизм, емоційності, прагнення за посередництвом хорового співу збудити національні почуття та реконструювати сім'юсферу визвольних змагань.

Крім хору «Просвіти», патріотичний струмінь хорового виконавства репрезентували народний аматорський чоловічий хор «Дзвін» (1990–1995 рр., кер. Я. Коновалець), хоровий ансамбль вихователів рівненського дитячого садка № 44 «Посестри», хор «Просвіта» Степанського СБК, народний аматорський колектив Товариства «Просвіта» смт. Клевани тощо. Чільне місце повстанські, стрілецькі, козацькі пісні посіли у репертуарі камерного хору «Покрова», народної чоловічої хорової капели «Гамалія», гуртів «Веснянки», «Соколи», «Джерело», «Горина», хору міської лікарні, народного аматорського колективу Здолбунівського РБК.

Отже, аналіз творчості самодіяльних хорових колективів Рівненщини межі ХХ–ХХІ ст. засвідчує багатоманітність осмислення народнопісенної спадщини, самотутність

виконавських стилів, високий професійний рівень, спадкоємність з хоровими традиціями міжвоєнної доби.

Чинником мистецького поступу стала система науково-методичного забезпечення народного хорового виконавства, основними структурними підрозділами якої є Рівненський обласний центр народної творчості, Фольклорно-етнографічне товариство, етнокультурний центр ПДМ «Веснянка», кафедра музичного фольклору РДГУ, консультаційно-методичні центри в районних центрах області. Значною мірою завдяки діяльності рівненських фольклористів та етнографів народні співочі колективи трансформувались у своєрідні творчі лабораторії з відродження, вивчення та популяризації народних мелодій.

Актуалізації народнопісенного спадку посприяли рівненські композитори, чимало з яких долучились до збору, систематизації та аранжування етномузичного матеріалу, створення підручників з музичного фольклору та очільництва самодіяльних народних хорів (Ф. Гошук, А. Пастушенко, П. Фесай, В. Торчик та ін.).

Каталізатором мистецького процесу слугують фестивалі, спрямовані на розвиток регіонального мелосу та популяризацію творчості місцевих митців.

Аналіз творчості репрезентантів народного хорового співу межі XX–XXI ст. засвідчує пошук нових форм осмислення етнотрадиції; акцентування на регіональній специфіці пісенної спадщини, особливостях мовних діалектів та тембрах народних голосів; звернення до обрядового, історичного, соціально-побутового фольклору; зростання інтересу до козацьких, стрілецьких, повстанських пісень, класичних аранжувань народних пісень та творів сучасних українських композиторів, заснованих на тематичних та ладоінтонаційних особливостях народного мелосу; прагнення до синтезу різномірних засобів художньо виразності – вокальних, інструментальних, хореографічних, театральних; динамізацію і сюжетне увиразнення сценічної дії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Виткалов В. Г., Виткалов С. В. Охорона історико-культурної спадщини в діяльності місцевих органів влади / В. Г. Виткалов, С. В. Виткалов // Вісник Маріупольського держ. ун-ту. – Сер. : Філологія, культурологія, соціологія : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 2. – С. 63–71.
2. Гладунова Є. 10 років хору «Просвіта» / Є. Гладунова // Сім днів. – 1999. – 22 жовтня. – С. 5.
3. Гладунова Є. Концертні обрії хору Просвіти / Є. Гладунова // Вісті Рівненщини. – 1993. – 3 листопада. – С. 7.
4. Дацик М. В. Озвусь я в росах рідної землі : навч. посіб. / М. В. Дацик. – Рівне : РДГУ, 2005. – 165 с.
5. Денисюк Б. Ю. Споришеві килими : навч. посіб. / Б. Ю. Денисюк. – Рівне: Тетіс. – 2004. – 116 с.
6. Календарно-обрядові пісні Рівненщини : навч. посіб. з фольклору / [Упоряд, вступ. сл., фолькл. зап., розшифр. В. П. Ковальчук]. – Рівне : Держ. ред.-вид. підпр., 1994. – 100 с.
7. Міськова І. Ну що ж як прийдеться нам вмерти / І. Міськова, М. Міськова-Горобець. – Рівне : С. Б. Нестеров, 2007. – 144 с.
8. Пастушенко А. С. Українська пісенна спадщина Рівненщини і Тернопільщини : навч. посіб. / А. С. Пастушенко. – Рівне : ПП ДМ, 2004. – 288 с.
9. Пестонюк І., Торчик В. З поліської криниці : нариси нар. поет. творчості Рівненщини / І. Пестонюк, В. Торчик. – Рівне : б. в., 1995. – 126 с.
10. Поточний архів Обласного центру народної творчості і культурно-освітньої роботи управління культури Рівненської облдержадміністрації : народний самодіяльний хор «Богуш» ; народний самодіяльний хор Сарненського РБК ; народний аматорський хор «Чорнобривці».
11. 40 років факультету музичного мистецтва РДГУ : енциклопедичний довідник / [Ред.-упор. С. С. Димченко]. – Рівне : Овід, 2011. – 351 с.

12. Степанишин Б. Ювілей просвітянського хору / Б. Степанишин // Волинь. – 1999. – 19 листопада. – С. 3.
13. Столярчук Б. Від Синьогір до Полісся / Б. Столярчук // Мелодії душі : докум. нариси. – Рівне : Держ. ред.-вид. п-во, 1993. – С. 21–23.
14. Торчик В. Коровайні мотиви Сарненщини / [Текст, нотац. пісень та упоряд. В. Г. Торчик, М. І. Пилипчак]. – Рівне : б. в., 1996. – 29 с.

УДК 82-2:378.14

Наталія Кривич
(Біла Церква, Україна)

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЗАСОБАМИ СТВОРЕННЯ СЦЕНАРІЇВ

У статті подається інформація про особливості драматургії театралізованих свят та вимоги до написання сценаріїв. Розглянуто шляхи розвитку творчих здібностей студентів засобами створення сценаріїв.

Ключові слова: драматургія, сценарій, масове дійство, театралізація, сценарний план, монтаж, творчість, творчі здібності.

The article provides information on the features of the staging of theatrical holidays, on the requirements for writing scripts. The ways of development of creative abilities of students by means of creation of scenarios are considered.

Key words: drama, script, mass action, dramatization, scenario plan, editing, creativity, creative abilities.

«Творчість – головний показник сенсу нашого життя. Більшість, що є цікавим і важливим для людини – результат творчості. Коли ми залучені в процес творчості, ми відчуваємо, що живемо більш повним життям, ніж раніше», – стверджував Шакті Гауді. Ці слова великого майстра повинні стати девізом для вчителя. Тому необхідно створювати такі умови, щоб студенти жили світі творчих ідей. Це процес складний і тонкий, вимагає кропіткої роботи вчителя, який вміє створити, за словами К. Роджерса, «відповідну інтелектуальну та емоційну психосферу освіти». Таку особливу «психосферу освіти» допомагають створити заняття сценічного та екранного мистецтва, які є складовими навчального курсу дисципліни «Основи сценічного та екранного мистецтва».

Предметом вивчення даної навчальної дисципліни є засоби створення сценаріїв, методи творчої педагогічної роботи зі студентами коледжу по виробленню в них елементів сценічної та режисерської культури, ефективні форми виявлення їх творчої діяльності як засобу інтелектуального, емоційного, духовного й естетичного розвитку особистості. Основна мета дисципліни – оволодіння студентами змістом та методикою сценічно-режисерської роботи, широким спектром естетичних стилів та форм театралізованих дійств, складним комплексом знань, пов'язаних із специфікою драматургічного дійства, з вихованням творчого колективу.

Нас, освітян, вчили, як навчати дітей основам наук, а ми щодня працюємо сценаристами, режисерами, монтажерами. Тобто беремося за справу, для виконання якої треба мати щонайменше дві вищі театральні освіти – освіту сценариста та освіту режисера. Чи маємо ми диплом про отримання будь-якої з цих освіт? Ні! Тоді все це навіщо? Щоб перетворити життя наших вихованців на свято або хоча б на приємну діяльність, що робить процес навчання цікавішим і більш захоплюючим.

Розглянемо шляхи реалізації розвитку творчих здібностей студентів на прикладі вивчення тих тем навчальної дисципліни “Основи сценічного та екранного мистецтва”, що стосуються сценаріїв масових театралізованих дійств.

Робота над сценарієм звичайно починається з визначення теми та ідеї. Тема – це коло життєвих явищ та подій і пов’язаних з ними соціальних проблем. Тема визначається дуже конкретно і відповідає на питання: «Де?», «Що?», «Коли?» і «Як?». Проблема, яка є основою теми, визначається одним словом – «Що». В основі будь-якої проблеми лежить конфлікт. Проблемам запобігання та визначенню шляхів розв’язання конфліктів під час навчання має приділятися особлива увага у системі освіти, оскільки розуміння студентами сутності громадянського суспільства, усвідомлення ними громадянського обов’язку та почуття власної гідності, вміння попереджувати та розв’язувати конфлікти, досягаючи компромісів, – саме ці вміння, на нашу думку, мають бути покладені в основу формування соціально-громадянської компетентності майбутніх педагогів.

Ідея – це те до чого закликає глядача автор (режисер). Ідея відповідає на запитання: «Заради чого?». Існують два шляхи вираження ідеї – це пряме декларування ідеї, прямий заклик до глядача; або приховання ідеї у канві твору, з її яскравим вираженням у кульмінації, як висновок з того, про що йшлося у сценарії. Правильно сформована ідея – це вже короткий опис змісту сценарію. Так, наприклад, ідея – «Егоїзм призводить до втрати друзів», тоді «егоїзм» – це проблема і характер дійових осіб, «призводить до» – це конфлікт, « втрата друзів» – це завершення, кінцівка твору; висновок і заклик – «Будьте відкритими до своїх друзів». Із формування ідеї починається праця над будь-яким сценарієм, це буде стрижень, на який буде нанизуватися дія. Втім, визначення теми і ідеї сценарію, ще недостатньо. Майбутній сценарій вимагає також більш-менш сформованого сценарно-режисерського задуму.

Серед основних змін, що пропонуються в Новій українській школі, актуальним є набуття певних компетенцій, серед яких є й інформаційно-цифрова компетентність. Саме тому акцентуємо увагу на такому етапі роботи над сценарієм як збирання матеріалу відповідно до обраної теми. Пошук, аналіз та збереження відомостей для майбутнього сценарію умовно можна поділити на три частини: збирання фактичного матеріалу (документи, що вийшли з друку, архівні матеріали, друкована продукція, постанови, накази, історичні довідки, факти дійсності, періодична преса, статистичні данні, спогади, події з життя, листи, особисті речі, реліквії, експонати музеїв та виставок, кіно-, відео-, фотоматеріали); систематизація художнього матеріалу окремими категоріями: пісні, вірші, пантоміма, музика, хореографія, уривки з літературних творів, художнє кіно, спорт та ін.; аналіз художнього матеріалу.

Серед загальних вимог до зібраного матеріалу виокремимо його актуальність (має викликати інтерес саме зараз, відповідати на проблеми сьогодення), пізнавальну цінність, здатність викликати інтерес глядачів.

По завершенню етапу аналізу відібраного матеріалу можна переходити до наступного етапу – створення кожного окремого епізоду. І тут ми повторюємо всю попередню схему роботи, тільки відносно конкретного епізоду: визначаємо тему, проблему, ідею епізоду; створюємо задум епізоду; здійснюємо пошук відомостей та аналізуємо їх для реалізації епізоду.

Композиція побудови епізоду така сама, як і композиція всього заходу. В епізоді повинна бути одна головна подія: життєвий факт або явище, що докорінно змінює дієву лінію персонажу або ряду образів. Наступний етап створення сценарію є надзвичайно важливим, оскільки від нього залежить цілісність та єдність художнього задуму. Це – пошук сценарно-режисерського (сюжетного) ходу, який використовується у таких жанрах, як театралізована вистава (є персонажі – дійові особи, повна театральна драматургія) або театралізований вечір, тому що він відрізняється максимальним наближенням до конкретної людини. Так, сюжетним ходом у сценарії може стати документ, художній твір, кінофрагменти, документальні кадри, пісня, фрагмент з драматичного твору. Щодо

сценарно-режисерського ходу, то він повинен бути образним, яскравим, зримим та розподілятися на окремі, але взаємопов'язані складові.

Так, наприклад, у дійовому ході виокремлюються дійові особи, персонажі, за допомогою яких з'єднуються епізоди. Вони можуть бути історичними, літературними, вигаданими або символічними. Найчастіше вони виступають у ролі ведучих, учасників, дикторів, але в тому випадку, коли вони є персонажами і мають свій яскравий образ і характер. Наприклад: у Різдвяних програмах - ведучі в образах Солохи, Вакули, Чорта, Ангела; про історію часів Київської Русі (літописець Нестор, історичні особи – князі, святі, герої - богатири); міфічні та легендарні постаті; стародавня слов'янка і сучасна дівчина або хлопець; образ історика-дослідника тощо. Зауважимо, що стандартні ведучі без образу не несуть функції сценарно-режисерського ходу.

Архітектура сценарію масового дійства будується з епізодів, кількість яких не визначається заздалегідь, а диктується відбором тих подій, які мають місце в основному масиві дії. Тобто саме в цій частині здійснюється процес боротьби, її перипетій, ланцюга подій і зіткнень, в яких вирішується конфлікт. Конфлікт у масовому дійстві – це не завжди зіткнення антагоністичних сил, він виявляється у подоланні труднощів, перешкод при здійсненні позитивних цілей, у внутрішніх протиріччях персонажів, у зіткненні людини з довкіллям і т.д.

Нагадаємо, що кожен сценарій масового дійства складається з епізодів, і кожен з них має бути логічно обумовлений та пов'язаний з попереднім і наступним. Також епізоди за побудовою повинні бути контрастні по відношенню один до одного, різнитися за характером (ліричний, драматичний, героїчний, комічний, трагічний); темпоритмом; художнім матеріалом (поезія, проза, музика, хореографія, драма); світловою гамою. Саме завдяки своєрідності конфлікту у масовому дійстві, логічності та контрастності побудови легше досягається наростання дії, яке обов'язково повинно розвиватися по висхідній від експозиції – зав'язки до кульмінації і розв'язки.

Кульмінація – найвища емоційна крапка в сценарії. Якою ж може бути кульмінація у безсюжетному масовому святі? Наприклад, темою святкового дійства обране професійне свято. Звичайно, кожна професія має свої відмінності, а тому й відзначається по-різному, але безперечно одне: з ряду епізодів, які розповідають про неї, кульмінаційним стане той, де найбільш яскравий концентрований вигляд має ідея.

Розв'язка – це досить важлива частина композиції, її відсутність або нечіткість створюють враження незавершеності дії. Тут знаходиться обов'язкова подія, яка відповідає на запитання «Чим все завершиться?». Розв'язка повинна відбуватися на одному емоційному рівні з кульмінацією.

Фінал несе особливе смислове навантаження, тому що якнайкраще сприяє вияву активності учасників. Поширеною формою фіналу в масовому заході є об'єднаний виступ на сцені всіх виконавців, прийняття звернення, клятви, колективний масовий спів, загальна дія, що підсилюються піротехнічними засобами та спецефектами або сюрпризними моментами.

Формуванню власних мистецьких смаків студентів, їх здатності самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва, – саме ці чинники є складовими загально-культурно компетентності особистості, відіграє робота на етапі монтажу.

Монтаж є творчим прийомом з'єднання, завдяки якому митець в своєму творі зближає досить віддалені і не дотичні у звичайному житті предмети і людські долі, поєднує вкрай ізольовані події в єдине ціле, вибудовує нові зв'язки між предметами, створюючи таким чином художній образ.

Специфіка театралізованих заходів полягає у потужному емоційному впливові на людей. Отже сценарист-режисер театралізованих заходів повинен враховувати це, брати на себе відповідальність і передбачати, який вплив на свідомість глядачів будуть мати ті чи інші прийоми і загальна ідейно-художня картина всього заходу.

Найбільший вплив на свідомість учасників досягається при вмілому застосуванні у сценарії засобів ідейно-емоційного впливу, до яких у масовій виставі (дійстві) належать: живе слово, музика, кіно, інсценізація, світло і звук, піротехнічні ефекти, художньо-декоративне оформлення, масові сцени, символіка і колір, рух і пластика, дії виконавців. Від умілого використання і логічного поєднання всіх цих засобів залежить створення цілісного, естетичного та емоційного дійства. На цій основі ґрунтується і театралізація.

Створення сценарію масового дійства – процес творчий, і тому чітко не можна дати однозначних рецептів щодо їх створення. Новий час народжує вже нові форми заходів, однак без самого сценарію (принаймні, сценарного плану), неможлива робота над постановкою будь-якого дійства, його чітка організація і образність. Майстерність сценариста формується саме завдяки виконанню всіх вище наведених умов роботи над сценарієм, використанням у ньому важливих драматургічних елементів та різноманітних засобів створення оригінального сучасного художнього образу. А ще практика вчителя, його досвід, високий інтелектуальний рівень, обізнаність з різними темами, нестандартний погляд на проблему та особисте небайдуже ставлення до матеріалу – все це і народжує справжні сценічні шедеври, що ніколи не залишають учасників байдужими і мають позитивний вплив на їх особисте ставлення до себе і світу загалом.

До будь-якої справи треба підходити творчо. Таким чином, можна зробити висновок: вміння створювати сценарії найбільшою мірою сприяють розвитку пізнавальних та творчих здібностей студентів. Гейміфікація у навчанні, як на нашу думку, найбільш сприяє формуванню психологічно-фасилітативній компетентції як одної зі складових компетентностей, регламентованих Новою українською школою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамян В. Ц. Театральна педагогіка. – К., 1996.
2. Клековкін А., Кравчук П. Режисерське рішення вистави. – К., 1987.
3. Житницький А.З. Драматургія масових театралізованих заходів. Навч. посіб. – 3-тє вид., переробл. і випр. – Х.: Тимченко, 2007. – 128 с.
4. Сценарна робота в системі виховної діяльності соціального педагога: навч. посібник / Н.І. Ревнюк. – Умань: ПП Жовтий О.О., 2013. – 137 с.

УДК 745.749:37

Олеся Руснак
(Вишниця, Україна)

РОЛЬ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА В РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Мистецтво – як ми знаємо це вид духовного освоєння дійсності людиною, мета якого – розвинути її творчі здібності. Дана стаття розповідає про вплив творів декоративно-прикладного мистецтва на розвиток творчої особистості. Показує, яке значення засвоєння спадщини народного мистецтва має у вихованні людини майбутнього.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, творчі здібності, творчість, естетика.

The article outlines significant role of art in spiritual perception the reality, the purpose of which is to develop the man's creative abilities. This article tells about the influence of works of arts and crafts on the development of a creative person. The importance of studying the rich heritage of folk art in the up-brining of a man of future is elucidated in the article.

Key words: decorative applied art, creative abilities, creativity, aesthetics.

Вступ. З народження людина живе в оточенні неймовірної краси та різнобарвності, неперевершених форм природи, вміє бачити в навколишньому світі красу і сама творить дивовижні предмети краси. Мистецтво творити та прикрашати ужиткові вироби з'явилося ще з часів появи людини на землі. Уміння оздоблювати предмети які оточують їх виникло від бажання зробити своє житло більш естетичнішим. Це мистецтво поступово набувало своїх регіональних особливостей, входило в національну культуру, звичай народу.

Народне декоративно-прикладне мистецтво завжди втілювало в собі талант народу, його мудрість, розуміння краси і добра, Професійно-декоративне мистецтво – результат творчості талановитих людей які мають спеціальну художню освіту. Проте шедеврами народної творчості є вироби обдарованих майстрів, вони завжди виділяються поміж іншого.

"Мистецтво – це вид духовного освоєння дійсності людиною", мета його – розвивати її творчі здібності.

Прикладне мистецтво – народжується із звичаїв, звичок, вірувань народу і безпосередньо наближене до його виробничої діяльності, до його побуту.

Народне декоративно-прикладне мистецтво стало невід'ємною частиною нашого духовного багатства. Творчість народних майстрів завжди користувалася загальним визнанням у державі і за рубежом. Краса творів народного мистецтва завжди приваблювала.

Особливості декоративно-прикладного мистецтва, його роль в житті суспільства. Педагогічна цінність пізнання народного та декоративно-прикладного мистецтва пояснюються тим, що твори цих видів мистецтва дозволяють виховувати у дітей певну культуру сприйняття матеріального світу, сприяють формуванню естетичного відношення до дійсності, допомагають глибше пізнати художньо-виразні засоби інших видів зображувального мистецтва.

Художня творчість забезпечує самореалізацію та розвиток особистості через активну художню діяльність і творче самовираження в сфері мистецтва. Народне мистецтво знайомить молодь з етнографічними матеріалами, народними традиціями, з досвідом народних митців, іграми, святами та міфологією, з досвідом народного родинного виховання.

Майбутнє нашого народу залежить від змісту цінностей, що закладають орієнтири молодих людей, та від того, якою мірою духовність стане основою їх життя. Формування національної інтелігенції, сприяння збагаченню і оновленню інтелектуального генофонду нації, виховання її духовної еліти – завдання, що стоїть перед навчальними закладами на одному рівні з підготовкою висококваліфікованих фахівців.

Для цього в школі створені необхідні умови. Так, наприклад, вчитель може відкорегувати існуючу програму або скласти власну по окремих предметах. Створюються конкурсні підручники. В школі функціонують розширені гуртки, факультативи, які допомагають в індивідуальному підході до кожної дитини, її розвитку, адже, як відомо, одним із ефективних шляхів самовизначення особистості – заняття мистецтвом. Загальновідомо, що заняття мистецтвом, тобто заняття творчістю, розвивають у дітей індивідуальність, самобутнє бачення світу, формують творчі задатки і здібності.

Важливу роль в естетичному розвитку дітей відіграє народне декоративно-прикладне мистецтво, оскільки займає важливе місце у системі естетичного та художнього виховання, яке входить у світ людини з перших її днів і супроводжує все життя. Перші іграшки, колискові пісні, казки, легенди, малюнки вводять дитину до чарівного світу народної творчості. В нашій державі зараз великого значення надається художньо-естетичному вихованню підростаючого покоління на зразках "комплексного" народного мистецтва тому неможливо переоцінити цей момент залучення маленької людини до вічного і прекрасного світу фольклору - усного й образотворчого; тут і малювання, і робота з глиною чи пластиліном, деревом, і аплікація.

Відомо, що діти від природи допитливі й горять бажанням навчатися, саме тому ми педагоги, мусимо створити для них відповідне творче середовище.

Розвиток творчих здібностей дітей засобами декоративно-прикладного мистецтва та його вплив на формування їх творчих здібностей. Народне декоративно-прикладне мистецтво вносить в життя момент гри, розважає, прикрашає, формує світогляд через естетичні почуття, які народжуються в людей від щоденного користування художніми речами. Саме воно формує внутрішній світ дитини.

Дивовижний, неперевершений світ декоративних образів, світ яскравих кольорів, простих форм витворів народного мистецтва захоплює людей, підносить до стану натхнення, викликає насолоду, одухотворяє, створюючи тим самим психологічний комфорт. Це ніби діалог з красою. Глибоке спілкування зі світом прекрасного активізує людські емоції, творчу уяву, стимулює фантазію, пробуджує художнє відчуття, формує елементи образного мислення.

Сьогодні творчість стає необхідним інструментом професійного і побутового існування. Творчість потрібна і для створення нових приладів, нової техніки, нової апаратури, для планування, для передбачення, для наукових досліджень, і для успішного вирішення побутових проблем тощо.

Для активного розвитку творчих здібностей дітей потрібно підштовхувати їх до вірного рішення, а не вирішувати за них. Творче мислення починає працювати в людини, коли практика життя наражає її на певні труднощі та перепони, змушує до вирішення складних задач, які збуджують їх розум та примушують знаходити відповідні рішення через мислення та пошук.

Потрібні відповідні умови для розвитку творчої особистості, для її ефективності та продуктивності діяльності. Цьому найкраще сприяє навчально-виховний комплекс з необхідним підходом, вимогами до кожної дитини, надання їй необмежених можливостей для виявлення і розкриття максимальних творчих здібностей.

Творчий розвиток дітей залежить від необхідних умов, методів, засобів і форм сучасного навчання і виховання спрямованих на формування творчої особистості.

Творчість – це нестандартне бачення та мислення, створення нового та оригінального, можливість використовувати нескінченну кількість ідей.

Творчість – це діяльність людини, в результаті якої створюється щось зовсім нове, до цього ще неіснуюче. Це – створення нового, вдосконалення старого, реконструкція та винахідництво; у результаті чого виникає оригінальний продукт, достатньо цінний і самодостатній.

Творча діяльність розвиває колосальні якості творчої особистості – розуму, вміння швидко навчатися, кмітливість, винахідливість, прагнення здобувати знання, необхідні для виконання конкретної практичної роботи, самостійності при виборі й розв'язанні задачі.

Важливо залучати дітей до творчої діяльності, адже це розкриває перед ними горизонти неймовірних можливостей, через знання, уміння та здібності приєє правильному визначенню свого місця у суспільстві. Все це дає можливість випробувати себе в різних видах діяльності, адекватно оцінити свої можливості, що безумовно, сприяє правильному вибору професії.

Саме тому, щоб розкрити творчі здібності дітей, зробити їх таланти, треба вміти вчасно помітити ці здібності в кожній (без винятку) дитині й надати можливість для їх прояву та розвитку. Творчий потенціал вчителя, спрямований вмілою рукою на особистість дитини, повернеться в суспільство з новою творчою віддачею.

Ознайомлюючи дітей з зображувальним мистецтвом ми повинні допомогти дітям зрозуміти художній задум твору, пояснити основні принципи декоративно-прикладного мистецтва, яке виявляється по-перше в необхідності взаємозв'язку форми предмету з його функціональним призначенням, по-друге в співвідношенні форми та матеріалу, і по-третє – форми та прикрас.

Пояснити, що кожна річ створюється для людини і живе в тісному взаємозв'язку з іншими речами. Людина з розвиненим художнім смаком здатна розуміти і цінити стильову єдність предмету, відчувати зв'язок декоративного мистецтва з естетичними вимогами свого

часу, або минулих епох. Тому так важливо розвивати здатність учнів бачити річ у зв'язку з іншими речами та потребами людини.

Сьогодні декоративно-прикладне мистецтво розглядається як важлива художня цінність, що виконує численні функції – пізнавальну, комунікаційну, естетичну, розвиваючу та ін.

Застосування різних матеріалів і видів техніки обробки породжує велику різноманітність видів декоративно-прикладного мистецтва.

Таким чином, активне засвоєння спадщини народного мистецтва, як своєрідної форми трудової та творчої діяльності, має значення у вихованні людини майбутнього.

Висновки. Розглянуто вплив деяких категорій творів декоративно-прикладного мистецтва. Народне мистецтво перебуває в колі найголовніших взаємозв'язків культурного процесу: колективного, індивідуального та національного, воно збагачує можливості виховних функцій мистецтва в розвитку людської особистості.

Майстри шанобливо ставляться до матеріалу, з яким їм доводиться працювати. Це завжди співвідноситься з таким же ставленням до природи, розумінням непорушного зв'язку з нею. Народні майстри впродовж віків освоювали секрети технічної майстерності, формотворення, орнаментування, розвитку художніх образів, що несло в собі життєстверджуючий характер речей народного декоративно-прикладного мистецтва – яскраву й розкуту, лаконічну мову мистецтва, запозичену в світі природи – у скарбниці фольклору, в народних звичаях та обрядах. У своїй сукупності ці особливості формували в людей високі патріотичні почуття, оптимістичне ставлення до життя, проявляли риси національного характеру в творах митців.

І все це з особливою гостротою відчувається зараз, коли переосмислюються історичні цінності. Патріотизм, любов до свого, національного коріння, героїзм та самопожертва, гордість за свій народ... Важко переоцінити роль декоративно-прикладного мистецтва у вихованні наших дітей у теперішній час, коли гинуть люди за свою Батьківщину. завдання педагогів, майстрів привити любов дітей до творчості, її спадщини, розвивати бажання творити – виховувати справжню еліту в прошарку суспільства, місія яких – збереження національних, моральних та духовних багатств нашої держави; розвивати бажання збагачувати мистецтво не лише новою творчістю, а й новими техніками, технологіями. Вивести цим самим українське декоративно-прикладне мистецтво на світовий рівень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів: Світ, 1993. – 272 с.
2. Ковальов О. декоративно-прикладне мистецтво у школі, 1-7 клас: Навч. посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 144 с.; іл. 52 с.
3. Нове життя старих традицій: Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті. /Матеріали міжнародної наукової конференції в рамках V Міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня» / За ред. проф.. В. Давидюка. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. – 532 с.
4. Скарбниця народної мудрості / Упоряд. Т.М. Панасенко, худж.-оформлювач Л.Д. Киркач-Осипова. – Харків: Фоліо, 2007. – 286 с. – (Перлини української культури)

*Раиса Сергиенко
(Минск, Беларусь)*

**О ПОДГОТОВКЕ МУЗЫКОВЕДОВ ВЫСШЕЙ КВАЛИФИКАЦИИ
(ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ В БЕЛОРУССКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
АКАДЕМИИ МУЗЫКИ)**

Статья посвящена становлению аспирантуры как важнейшей формы подготовки музыковедов высшей квалификации в Белорусской государственной академии музыки, формированию важнейшего научного направления в белорусском музыкознании, связанного с выявлением особенностей проявления и функционирования новых звуковысотных систем в музыкальной композиции, а также выявлению роли и значения в этих процессах российского музыковеда, доктора искусствоведения, профессора М. Е. Тараканова и киевского совета по защите диссертаций.

Ключевые слова: аспирантура, диссертация, лад, тональность, концепция.

The article is devoted to the formation of postgraduate studies as the most important form of training of musicologists of the highest qualification in the Belarusian State Academy of Music, the formation of the most important scientific direction in the Belarusian musicology associated with the identification of the features of the manifestation and functioning of new sound systems in musical composition, as well as the role and significance in these processes of the Russian musicologist, doctor of art criticism, professor M. E. Tarakanov and the Kyiv Council for the Defense of Dissertations.

Keywords: graduate school, thesis, style, tonality, concept.

Подготовка специалистов высшей квалификации всегда является одной из актуальных проблем музыкального образования. Особую остроту она приобретает на начальных этапах своего становления. В Белорусской государственной академии музыки подготовка музыковедов осуществлялась параллельно с композиторами, а поэтому длительное время и кафедры были совместными. Переход композиторов в самостоятельное русло подготовки произошло в 1967 г. Это позволило кафедре музыковедения стать самостоятельной отдельной структурной единицей.

Однако приток в 1960-е годы талантливой молодежи подтолкнул руководство вуза (ректор В. В. Оловников, проректор по научной и творческой работе – К. И. Степаневич) к дальнейшей структурной реорганизации музыковедческой кафедры. Усилившаяся тенденция к углубленному музыкальному анализу музыкального произведения и актуальность теоретической проблематики, уводящей от описательности и излишеств в характеристике музыкальных явлений, способствовали разделению кафедр на кафедры истории музыки и теории музыки. Созданию кафедр способствовала возможность пополнения их рядом выпускников, в числе которых была и я. Так в 1968 году я была распределена вместе со своей одногруппницей Т. С. Лещеней на созданную в том же году кафедру теории музыки и оказалась в числе молодых специалистов. Кроме меня от предыдущей кафедры музыковедения с 1966 г. оставались Л. Ф. Костюковец и Т. А. Щербо. На протяжении 1970-х годов коллектив кафедры непрерывно пополнялся выпускниками Белорусской государственной консерватории (ныне академии музыки) – Т. Г. Мдивани, Н. В. Шиманским (1973), А. А. Друктом (1976), Ю. Д. Златковским (1979) и Института им. Гнесиных Б. Н. Златоверховниковым (1970).

Молодежь устремилась к научным знаниям и написанию диссертаций. Однако возможности были ограничены. Привычным путем – обучения через целевую аспирантуру в столичных вузах Москвы и Ленинграда – идти было трудно из-за малого количества мест,

поэтому такая удача перепадала немногим (среди них были Л. Ф. Костюковец, Т. А. Щербо, Н. В. Шиманский, Ю. Д. Златковский). Тогда при консерватории открыли аспирантуру, и возникла возможность приглашать научных руководителей из столичных вузов. Более широкий круг специалистов был в Москве, где наибольшей известностью пользовался С. С. Скребков. Однако его внезапная смерть в 1967 г. создала новую реальность и выдвинула вперед его учеников, среди которых наибольшей известностью пользовались М. Е. Тараканов и Е. В. Назайкинский (Ю. Н. Холопов – ученик И. В. Способина и С. С. Богатырева – к тому времени еще не имел ученой степени и права на научное руководство).

Поступив в 1970 г. в аспирантуру при БГК, я обратилась к М. Е. Тараканову с письменной просьбой о научном руководстве. После знакомства с моими работами, Михаил Евгеньевич дал согласие и был зачислен в БГК научным руководителем, кем и являлся с 1970 по 1974 г. Так Михаил Евгеньевич оказался у истоков процесса государственной подготовки национальных кадров высшей квалификации в области музыковедения в Беларуси (я была первой аспиранткой-музыковедом консерватории, а Михаил Евгеньевич – первым в ней приглашенным научным руководителем). Достигнутый результат не прошел мимо внимания и был подхвачен другими музыковедами. На протяжении 1970-х начала 1980-х гг. был приглашен еще ряд преподавателей: из Москвы – М. С. Скребкова–Филатова (для Т. А. Титовой), Ю. Н. Холопов (для Т. Г. Мдивани), З. И. Глядешкина (для Б. Н. Златоверховникова), из Киева – В. В. Задерацкий (для М. С. Старчеус)³⁰. Это привело в начале 80-х годов к появлению в Беларуси творческой группы музыковедов, подготовленных в стенах БГК специалистами из Московской государственной консерватории и ГПМИ им. Гнесиных (ныне Российской академии музыки) и успешно защитивших кандидатские диссертации в Москве, Киеве и Вильнюсе.

Свою образовательную миссию в Беларуси Михаил Евгеньевич продолжил и в будущем, будучи назначенным научным консультантом моей докторской диссертации. Некоторые аспекты нашего сотрудничества оказались связанными и с украинскими учеными и научными учреждениями Киева.

Тема моей диссертации «Проблема тональности в позднем творчестве Белы Бартока» избрана мной самостоятельно. Она стала продолжением дипломной работы «Проблема тональности в фортепианном цикле Белы Бартока “Микрокосмос”». Бела Барток в ту пору был композитором весьма популярным в СССР. Его творчество вызывало широкий резонанс, хотя и было малоизвестным. Произведения композитора издавались только за рубежом и были труднодоступными. Многие из его произведений я привезла из Венгрии, отправившись туда для знакомства с родиной композитора. Интерес к Бартоку в нашей стране был вызван близостью к его творческим позициям, любовью к народной музыке, которую он изучал во всех частях света, неповторимостью творческого пути. Музыке Бартока был посвящен и ряд публикаций того времени. К их числу относился и специально посвященный композитору сборник научных статей «Бела Барток» (М., 1977).

Краеугольным камнем научных изысканий в тот период была проблема тональности, которая приобрела в современном музыкознании особо острый характер. Вопросы современной гармонии и тональности были предметом дискуссий в журнале «Советская музыка» (ныне «Музыкальная академия»), на различных конференциях, в статьях и книгах. Вспомним, к примеру, вызвавшую горячую дискуссию книгу Ю. Н. Холопова «Современные черты гармонии Прокофьева» (М., 1967), яркую полемическую статью М. Е. Тараканова «Проблема лада и тональности в трех книгах о Прокофьеве (три очерка)» (М., 1973), известную мне еще в рукописи под названием «Pro et contra». Концептуальное значение имела и его статья «Новая тональность в музыке XX века» (М., 1972), в которой Михаил

³⁰ С 1980 г. – доцент Московской государственной консерватории им. П. И. Чайковского.

Евгеньевич определил свое отношение к тональной организации в современной музыке и ввел понятие «рассредоточенная тональность». В результате возник широкий круг мнений и суждений по проблемам тональности, который разворачивался буквально у меня на глазах, и я окунулась в работу над диссертацией, что называется, с головой. Возникла необходимость выработки своего мнения и ракурса исследования проблемы. Это вылилось в моей диссертации в выдвижении ряда новых идей и положений.

Одно из них было связано с типологией форм звуковой организации в современной музыке и характеристикой особенностей их проявлений, прежде всего тональных, в поздних произведениях Белы Бартока. В диссертации отмечалось, что ладовая звуковысотная система предполагает наличие звукового ряда, который обладает количественной и качественной сторонами. С этой точки зрения выдвигалась идея четырех типов организации звукового ряда – порядковый (конкретная очередность следования звуков), ступенный (упорядоченность звуков как ступеней системы), интервальный (качественные отношения между звуками системы) и опорный (разделение звуков на опорные и не опорные).

Уже на этапе предварительной экспертизы диссертации, которая проходила на заседании отдела музыковедения Института искусствоведения, этнографии и фольклора им. М. Ф. Рильского, руководимого доктором искусствоведения, профессором Н. М. Гордийчуком, на это было обращено внимание. В выписке из протокола заседания отдела от 5 октября 1978 г. указано, что «новизна диссертации заключается в решении проблемы тональности с точки зрения одновременного взаимодействия различных типов высотной организации: порядковой, ступенной, интервально-конструктивной и опорной, а также в освещении с позиций новой теоретической идеи звуковысотной системы Белы Бартока» (с. 3).

Положение о четырех типах звуковой организации было отмечено во всех отзывах, в том числе и ведущих специалистов в этой области, которые были моими оппонентами. Первый оппонент Ю. Н. Холопов в своем отзыве на защите диссертации отметил, что выдвижение этих типов организации «в первую очередь относится ко вкладу автора в исследование проблем тональности как таковой, и притом касается не только музыки Бартока, но также и многих других «тональных» композиторов XX века». При этом, оппонент отмечает, что «то, что предлагается автором диссертации – один из хороших вариантов решения проблемы тональности у Бартока» (с. 3–4).

В отзыве доцента Киевской консерватории им. П. И. Чайковского (ныне академии музыки) И. А. Котляревского также подчеркивается, что «диссертация содержит не только освещение проблемы тональности, но и достаточно самостоятельную, во многом удачную теоретическую разработку этой проблемы» (с.1). Одновременно с этим рецензент выделил в работе выражение более широкой идеи. По его мнению, «особой примечательностью предложенной в ней теоретической концепции следует считать рассмотрение проблемы тональности сквозь призму проблемы лада» (с.2). И в этом отражается не только следование традиции отечественного музыковедения. Суть заключается, по его мнению, в том, что ладотональные отношения предстают в предложенной концепции в новом аспекте и «проблема лада выступает как более общая по отношению к тональности» (с.3). На этой основе и предлагается типология звуковысотных организаций, взаимодействие которых, по его мнению, «отражает исторический процесс усложнения форм ладового мышления». В итоге – резюмирует рецензент – рассматривается трансформация типов ладовой организации в условиях двенадцатиступенности» (с. 3).

В заключение хочется отметить, что новая форма подготовки музыковедов в Белорусской государственной академии музыки, избранная в начале 1970-х годов, оказалась плодотворной, способствовала росту квалификации кадров, расширению научного поля исследований и установлению важных творческих контактов между учеными разных республик.

Тамара Сернова, Валентина Черняк
(Минск, Беларусь)

ХОРОВАЯ МИНИАТЮРА В КОНТЕКСТЕ НОВОЖАНРОВЫХ ПРОЦЕССОВ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА БЕЛАРУСИ

Последняя треть XX – начало XXI века – время динамичного и разнообразного развития хорового искусства в Беларуси. Белорусские композиторы стремятся к новациям при воплощении хоровых сочинений. Статья посвящена рассмотрению вопроса формирования жанра хоровой миниатюра в этот период.

Ключевые слова: хоровая миниатюра, стилистический синтез, внутрижанровое обобщение, средства музыкальной выразительности.

The last third of XX – beginning of XXI century – the dynamic and diverse development of choral art in Belarus. Belarusian composers seeking for innovations in the incarnation choral works. The article is devoted to consideration of the question of the formation of the choral miniature genre in this period.

Keywords: choral miniature, a stylistic synthesis, vnutrizonovye generalization, a means of musical expression.

Тенденция к синтезу жанров, отчетливо наметившаяся в белорусской музыке 80-х гг. XX в., была тесно связана с общестилистическим процессом развития европейского музыкального искусства. Возможность жанрового ассимилирования обусловлена спецификой и единством содержания музыки, отражающего новые тенденции времени и новое время в искусстве. В новожанровом образовании белорусской хоровой музыки особое значение в творчестве композиторов получают ассоциативные связи, благодаря которым стало возможным конкретное восприятие звукового мира, вызывающего аналогии с театральными образами и сценическим действием, что, несомненно, обогатило, в частности, и образно-смысловую сторону хоровой музыки, расширив границы ее «эстетического ядра» (выражение О. Соколова). Отсюда вариантность жанровой трактовки хоровых сочинений, определение которой возможно при специальном анализе целостной композиции.

Общая тенденция к стилистическому синтезу в белорусском музыкальном искусстве, стимулировавшая жанровое преобразование хоров, обусловила рождение новых типов композиции. В связи с этим при характеристике их структурной разновидности внимание сосредотачивается на роли ведущих факторов, в частности, внутренних и внешних, способствующих возникновению новых жанровых образований, а также на вопросах организации целого, где многое зависит от слагаемых синтеза, а также художественного замысла композитора, его творческой индивидуальности и характера образной сферы произведения. Среди многообразных жанровых разновидностей синтетического типа выделяются следующие жанровые подвиды а cappell'ного хора: хор-романс, хор-«стихотворение с музыкой», хор-поэма на уровне хоровой миниатюры (малые формы).

Хоровая миниатюра испытала воздействие как отдельных свойств инструментальной музыки, так и поэмности, сольного пения. Результатом внутрижанрового обобщения явились *хор-романс* или романсовый хор, где подчеркивается камерный характер произведений, тематика – любовная и пейзажная лирика, ансамблевое начало и песенно-романсовый склад с типичной обобщенностью трактовки поэтического текста. Хоры такого типа рассчитаны на концертное исполнение, где усилен чисто вокальный элемент сольного происхождения. Интонационная, метроритмическая и структурная стороны хоров близки городскому романсу, песне с развитой мелодической линией. Основу хорового письма составляют приемы, характерные для народно-песенного творчества: постепенное разрастание хоровой

ткани от одноголосия к многоголосию, унисонные окончания фраз, четкая дифференциация голосов партитуры на соло и аккомпанемент. Одним из признаков романсовости хора а cappella является сквозное развитие. Таким образом, хор-романс – это хор а cappella, содержащий важнейшие признаки классического романса, гармонический язык, не выходящий за рамки классических традиций, лирическую сферу образности, градация которой неисчерпаема, глубину мысли, связанную с раскрытием субъективно-психологического содержания, небольшие размеры произведения, где преобладают простые формы, в том числе сквозные и составные, четкое разделение хоровой фактуры на мелодию и фон – то есть сольную партию и инструментальный аккомпанемент, более сложный, чем в хоровой песне, музыкальный язык. Внешние и внутренние параметры жанра здесь налицо, однако степень выражения каждого из них не одинакова. В хоре обычно усилено общее эмоциональное настроение, в романсах – личное, субъективное начало; в хорах достигается и изощренная детализация в передаче содержания, что остается прерогативой романса и т. д.

Хор-поэма – это хор а cappella, в котором паритетное соотношение слова и музыки в рамках вокального жанра преобразуется благодаря активному внедрению в структуру жанра невокального начала. В основе критерия – нехоровой элемент – жанр литературной и инструментальной поэмы³¹. Параметры музыкальной поэмы здесь очень гибки и эволюционировали по мере становления художественных стилей. В данной статье за основу и в качестве художественного эталона выбрана поэма XIX в., получившая широкое распространение в творчестве композиторов-романтиков. В число ее многочисленных признаков входят повествовательный характер музыкального высказывания, романтическая образность и большая роль картинно-изобразительного начала. Они явились детерминантами музыкального стиля, где велико значение гармонического колорита, речитатива, фактуры и метроритма. Особенности музыкального языка продиктована и рапсодичность формы с ее размытыми, едва уловимыми границами. Поэма имеет глубокое содержание, концепционность которого обусловлена романтической мечтой и легендарной образностью. Все это находит отражение в особенностях музыкального языка и формы, отличающейся большими масштабами, фактурным разнообразием, опорой на сквозной принцип развития с элементами симфонизма. Подобные хоры обычно написаны для большого состава и отличаются богатством средств и приемов хорового письма. Максимально используются многообразные регистровые и тембровые возможности голосов. Все это повлияло на формирование хоровой поэмы в современной музыке, в частности, белорусской.

Хор-поэма связан с эпическими образами. Основанием для отнесения хоров а cappella к этой жанровой разновидности является наличие таких внутренних признаков жанра, как возвышенный тон повествования, многогранность образов, наличие сюжетной программности.

Одной из своеобразных разновидностей хоровой музыки являются хоры а cappella, вызывающие аналогию с сольной песней конца XIX века – «стихотворения с музыкой». Эти произведения, как правило, написаны в строфической сквозной форме – форме вокальной музыки, основанной на свободном музыкальном развертывании. Для нее характерно: опора на поэтическую строфу как мельчайшую единицу структуры; вычленение из поэтической строфы наиболее важных в смысловом отношении слов и строк, которые повторяются, образуя один из пластов хоровой инструментовки. Данное обстоятельство связано с разрушением периодической метрической основы стиха, что обуславливает преобразование естественного процесса музыкального развития. Этим определяется расширение элементов структуры за счет повторения этих слов и строк, а также введением дополнительных и новых построений, интонационное родство всех разделов, контрастное развертывание, сопоставление, единое непрерывное развитие.

³¹ Связи с поэтическим жанром поэмы здесь рассматриваются сквозь призму музыкального жанра поэмы.

Образы природы, как правило, являются символами или аллегориями. Такого рода хоры отличаются фактурным разнообразием, широким использованием возможностей полифонического письма. В области формообразования элементы сквозного развития здесь могут быть организованы репризностью. Особого внимания заслуживает хоровая инструментовка, где преобладает дифференциация партий голосов, персонификация тембров. У композиторов, использующих белорусский текст, образуется особая хоровая интонационность, наполненная деталями и нюансами народного говора и речи. Следует отметить использование авторами персонификации голосов через обогащение мелодических линий элементами песенности, речитативной декламацией, тональной хроматикой, их отличает отсутствие закругленных мелодических фраз. Каждая деталь фактуры направлена на тончайшую передачу нюансов стиха. Несмотря на обращение к традиционной трехчастности, композиторы достигают большого разнообразия в ее трактовке. Подчеркивая ту или иную деталь, они смещают структурные акценты, сообщая форме сквозной характер, текучесть – черты, характерные для жанра «стихотворение с музыкой», содержащего в себе элементы жанрового синтеза. Он возникает на основе слияния сольной инструментальной пьесы или романса с хоровой миниатюрой, приобретающей черты сольной лирической песни с инструментальным сопровождением. В хоровой музыке принцип «стихотворения» приобретает статус хорового жанра – «стихотворение с музыкой».

Таким образом, хоры а cappella, имеющие признаки хоровой и нехоровой (но вокальной) музыки, переходят из разряда «чистых» жанров в разряд новожанровых образований. Связи между разными жанрами осуществляются в них с помощью взаимодействия внутренних и внешних факторов, различных видов, создающих условия для жанрового преобразования. Соотношение параметров разных жанров (одного, двух) в одном (данном) произведении носит мобильный характер, что придает хоровой миниатюре черты жанровой неоднозначности, неопределенности. Отсюда неизбежность двойных названий – хор-романс, хор-поэма, в содержании которых заложен жанровый синтез, отражающий общий процесс жанровых модификаций.

Современный период развития хоровой а cappella музыки Беларуси связан с тяготением к новым жанровым образованиям, развернутым концертным формам, с воплощением актуальных и значительных тем, а также с поисками разнообразных средств музыкальной выразительности, свойственных музыке XXI века.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Григорьева Г. Стилевые проблемы советской музыки второй половины XX века / Г. Григорьева. – М.: Сов. Композитор, 1989. – С. 2–4.

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

УДК 378.147.88

Олександр Авраменко, Марина Безбородько
(Дніпро, Україна)

КЕРІВНИЦТВО САМОСТІЙНОЮ РОБОТОЮ СТУДЕНТІВ ЯК ШЛЯХ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

З досвіду організації самостійної роботи студентів у Технологічному коледжі Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету, що дозволяє зробити навчальний процес ефективним та індивідуалізованим, а також сприяє активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів коледжу.

Ключові слова: самостійна робота, контрольований характер самостійної роботи, види та форми самостійної роботи, контроль самостійної роботи студентів.

Experience of organizing independent work of students at the Technological College, which makes it possible to make the learning process effective and individualized, as well as facilitates the activation of the educational and cognitive activity of college students.

Keywords: independent work, controlled nature of independent work, types and forms of independent work, control of independent work of students.

Підготовка фахівців у вищих навчальних закладах забезпечується професійними освітніми програмами, на основі яких розробляються навчальні плани. Навчальний план підготовки фахівця визначає відповідний зміст, структуру, обсяг навчального матеріалу, а також послідовність засвоєння навчальних дисциплін, форми проведення навчальних занять і контрольних заходів. Він містить різні форми організації навчального процесу: аудиторні заняття – лекції, семінари, практичні або лабораторні заняття, контрольні заходи, а також позааудиторні заняття, до яких належить самостійна робота студентів.

Традиційно самостійна робота студентів (СРС) визначається як: "різноманітні види індивідуальної і колективної діяльності студентів, які здійснюються ними на навчальних заняттях або в позааудиторний час за завданнями викладача, під його керівництвом, але без його безпосередньої участі" [1, с. 44].

Відповідно до Положення "Про організацію навчального процесу у Технологічному коледжі ДДАЕУ", самостійна робота є основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Мета самостійної роботи полягає в тому, щоб навчити студентів навчатись і тим самим сприяти їх професійному становленню, яке передбачає формування у майбутніх фахівців системи професійно значимих якостей, таких як інтелектуальність, відповідальність, креативність, комунікативність, інформаційна культура, здатність до самоосвіти [2, с. 17].

Незважаючи на те, що самостійна робота є однією з найважливіших складових організації навчального процесу, методики її організації та контролю ще недостатньо відпрацьовані і являються нелегкою і кропіткою роботою. Студенти які приходять до коледжів та технікумів, як правило, мають недостатні навички самостійної роботи. Особливо важливим це є для першекурсників, входження яких в професійне навчання має проблемний характер. Організація викладачем самостійної роботи повинна надати даному виду позааудиторних занять керований характер. При цьому необхідно враховувати не тільки складність навчальної дисципліни, цілі її вивчення, але й рівень знань, умінь, навичок студентів в межах оволодіння предметом, сформованості умінь і навичок самостійної роботи.

Самостійна робота студентів Технологічного коледжу включає такі її види:

- підготовка до поточних аудиторних занять (лекцій, практичних, семінарських, лабораторних тощо);
- робота над окремими темами навчальних дисциплін, які згідно з робочою навчальною програмою винесені на самостійне опрацювання;
- підготовка до всіх видів контрольних випробувань (самостійні та контрольні роботи, семінари, заліки, іспити);
- виконання індивідуальних творчих письмових робіт, які винесені на СРС (творчі письмові індивідуальні завдання, реферати, тощо);
- виконання індивідуальних та колективних творчих робіт у вигляді електронних матеріалів, аудіо та відео матеріалів (презентації, відеофільми тощо);
- робота над першоджерелами (книги, статті);
- робота у студентських наукових гуртках та участь у науково-практичних конференціях, семінарах, конкурсах, олімпіадах.

Важливим завданням викладачів Технологічного коледжу ДДАЕУ є правильна організація та контроль самостійної роботи студентів, забезпечення умов успішного її перебігу, що передбачає не лише базову, наукову, а й відповідну педагогічну підготовку, вміння активізувати пізнавальні сили студентів у навчальному процесі. На сучасному етапі керована самостійна робота – це цілеспрямована діяльність викладачів і студентів для системного засвоєння особистістю професійно важливих знань, вмінь і навичок. При цьому керована самостійна робота студентів повинна бути ретельно організованою і проконтрольованою викладачем, а її організація включати ряд етапів: визначення цілей роботи; відбір змісту; визначення завдань; контроль [3, с. 21].

Положенням «Про організацію навчального процесу» Технологічного коледжу ДДАЕУ передбачено, що самостійна робота студентів має становити не менше 1/3 загального обсягу часу, відведеного на вивчення конкретної дисципліни.

При плануванні самостійної роботи у робочих навчальних програмах, що забезпечують викладання дисциплін у Технологічному коледжі, передбачають:

- визначення в кожній темі питань, які виносяться на самостійну роботу;
- перелік рекомендованої навчальної та інструктивно-методичної літератури;
- методи самостійної роботи студентів (складання конспекту, документів, схем, виконання графічних завдань, тощо);
- форми контролю (перевірка складання конспекту, перевірка виконання практичних завдань, питання до МКР, тощо)
- критерії оцінювання знань, умінь та навичок студентів.

У Технологічному коледжі ДДАЕУ для підвищення рівня якості різних видів самостійної роботи студентів, підвищення інтересу студентів до обраної професії та підвищення рівня їх самооцінки напрацьована система роботи циклових (предметних) комісій з організації та контролю самостійної роботи студентів. З цією метою у коледжі впроваджуються і використовуються наступні інноваційні методи та напрямки організації самостійної роботи студентів:

- використання електронних підручників та посібників;
- використання електронних підручників та посібників, розроблених викладачами коледжу;
- робота студентів із сайтами викладачів коледжу;
- використання педагогічних програмних засіб (ППЗ): «Віртуальна хімічна лабораторія» та «Віртуальна біологічна лабораторія» – призначено для виконання лабораторних і практичних робіт із загальної біології та хімії, базується на сучасних ІТ-технологіях та мультимедійних засобах навчання. (використовують викладачі комісії загальноосвітніх дисциплін);
- відвідування семінарів, майстер-класів студентами і викладачами коледжу та співпраця з газетою «Все про бухгалтерський облік» і журналом «Зберігання та переробка» (студенти та викладачі циклових (випускних) комісій);

- робота із сайтами провідних галузевих підприємств міста та області. За допомогою цього методу студенти вивчають сучасний асортимент продуктів галузі, їх характеристики, особливості та переваги;
- робота студентів з українським порталом «Харчовик». На даному сайті студенти можуть знайти нові види продуктів галузі, сучасні технології їх виробництва, а також слідкувати за нинішнім станом харчової промисловості в Україні (студенти та викладачі циклових комісій «Виробництво хліба», «Зберігання та переробка зерна»);
- виконання завдань дипломного та курсового проектування за допомогою спеціальних комп'ютерних програм (студенти та викладачі циклової комісії «Зберігання та переробка зерна»);
- робота студентів з електронними книгами, відеофільмами та відеороликами, мультимедійними презентаціями, електронною законодавчою базою, банком бланків бухгалтерських документів (студенти та викладачі циклових комісій).

Контроль СРС здійснюється в залежності від виду самостійної роботи і передбачає такі форми:

1. Контрольні заходи. Контрольні заходи включають поточний та підсумковий контроль. Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних, лабораторних і семінарських занять і включає перевірку конспектів, рефератів, розв'язаних задач, розрахунків, виконаних графічних вправ, індивідуальних завдань, директорські контрольні роботи, модульний контроль. До підсумкового контролю відносять заліки, іспити, курсові роботи, дипломні проекти, державні іспити.

2. Тестування. Проводиться найчастіше за допомогою програмованих тестів, створених за допомогою контролюючих оболонок: AD Tester, easy Quizzy_2.0, Iren, My Test, «Асистент» та ін.

3. Використання мережі Internet, сервісів Google, соціальних мереж.

4. Проведення групових та індивідуальних співбесід, ділових ігор, семінарів.

5. Проведення науково-практичних конференцій, фахових конкурсів, олімпіад.

6. Звіти з виконання лабораторних та інших видів робіт.

В процесі проведення контрольних заходів викладач оцінює:

- рівень засвоєння студентом навчального матеріалу, винесеного на самостійне опрацювання;
- вміння використовувати теоретичні знання при виконанні практичних завдань;
- обґрунтованість та логічність викладення самостійно вивченого матеріалу;
- оформлення матеріалів згідно з висунутими вимогами.

Таким чином, розширення функцій та зростання ролі самостійної роботи студентів не тільки веде до збільшення її обсягу, а й обумовлює зміну у взаємовідносинах між викладачем і студентом як рівноправними суб'єктами навчальної діяльності, привчають його самостійно вирішувати питання організації, планування, контролю за своєю навчальною діяльністю, виховуючи самостійність, як особисту рису характеру.

Наша стаття не вичерпує усіх можливостей вирішення зазначеної проблеми. Кожний навчальний заклад повинен продовжувати подальше удосконалення в напрямку пошуку нових форм та методів з удосконалення організації та контролю самостійної роботи студентів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України: історія, теорія: підручник / А.М. Алексюк. – К.: Либідь, 1998. – 558 с.
2. Бондар В. І. Дидактика: ефективні технології навчання студентів. – К.: Вересень, 1996. – 129 с.
3. Організація самостійної роботи з педагогіки: навч. посіб. / під ред. В.І. Євдокімова. – Х.: ХДПУ, 2000. – 160 с.

УДК 378(075.8)

*Кулимхан Арымбаева, Жакип Кенжебаев, Молдабек Аяпов
(Шымкент, Казахстан)*

К ИССЛЕДОВАНИЮ ПОНЯТИЯ И СОДЕРЖАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНЫХ КАЧЕСТВ ПЕДАГОГОВ

В статье раскрывается понятие и содержание профессионально важных качеств педагогов, дана интерпретация понятия «профессионально важные качества», содержание и особенности педагогической направленности профессионально важных качеств будущих педагогов.

Ключевые слова: конкурентоспособность, компетентность, профессиональное мастерство, профессиональные качества, педагогическая направленность, педагогическую деятельность, педагогическая рефлексия, педагогический такт, педагогическая эрудиция, эмоциональная устойчивость.

A concept and maintenance professionally of important qualities of teachers open up in the article, interpretation of concept "Professionally important qualities", maintenance and features of pedagogical orientation, is given professionally important qualities of future teachers.

Keywords: competence, professional mastery, professional qualities, pedagogical orientation, pedagogical activity, pedagogical reflection, pedagogical time, pedagogical erudition, emotional stability.

Современный этап развития казахстанского общества характеризуется быстрой сменой технологий, что обуславливает формирование новой системы образования, предполагающей постоянное обновление. Успешность реализации непрерывного образования зависит от того, насколько будут способны все субъекты системы образования поддерживать конкурентоспособность, важнейшими условиями которой становятся такие качества личности, как активность, инициативность, способность творчески мыслить и находить нестандартные решения. Поэтому одним из перспективных направлений развития образования в Республике Казахстан становится повышение профессионального мастерства, распространение передового опыта, создание инновационной образовательной среды. Сегодня образование в Республике Казахстан ориентировано на активного и мобильного педагога, проявляющего инициативу, четко осознающего свои профессиональные цели, открытого для всего нового и оптимистично настроенного по отношению к инновациям.

В сложившихся условиях педагог, чтобы быть успешным и востребованным, должен быть готовым к любым изменениям, уметь быстро и эффективно адаптироваться к новым условиям, проявлять стремление быть профессионалом, постоянно обновлять свои знания и умения, стремиться к саморазвитию, проявлять толерантность к неопределенности, быть готовым к риску, т.е. быть профессионально компетентным.

В настоящее время особую актуальность приобретает и проблема конкурентоспособности специалистов. Конкурентоспособность педагога определяется его профессионализмом, уровень которого зависит от наличия совокупности профессионально важных качеств педагога как субъекта деятельности, влияющих на эффективность педагогической деятельности и успешность ее освоения.

Исследования зарубежных, российских и отечественных педагогов и психологов показывают, что педагогическая деятельность очень многогранна и сложна и предъявляет требования, прежде всего, к профессионально-значимым качествам педагога. В процессе выполнения педагогом своей профессиональной деятельности утверждается отношение к педагогическому труду, формируются профессионально важные качества, определяющие его

компетентность, такие как направленность на педагогическую деятельность, педагогическая рефлексия, педагогический такт, педагогическая эмпатия, педагогическая эрудиция, эмоциональная устойчивость и др.

В научной педагогике и психологии проведен ряд исследований, посвященных изучению профессионального труда педагога, так это труды А. К. Марковой, Н. В. Кузьминой, А. И. Щербаковым, Ф. Н. Гоноболиным, В. А. Крутецким, В. А. Сластенин и др.

В работах А. К. Марковой труд педагога рассматривается как целостная система и представляет следующие основные компоненты (блоки) функциональной системы деятельности: мотивы деятельности; цели деятельности; программа деятельности; информационная основа деятельности; принятие решений; подсистема деятельностно важных качеств [1].

Н. В. Кузьмина рассматривает труд педагога как комплекс профессиональных требований, которые предъявляются к педагогу. Автор отмечает, что педагогическая деятельность может быть успешной, если структура личности педагога соответствует структуре деятельности. По мнению исследователя, совокупность заданий, типичных для труда педагога, составляют функции педагога: гностическую, коммуникативную, конструктивную и организаторскую. Н. В. Кузьмина выделяет признаки профессионализма педагога, которая заключается в умении педагога анализировать основные компоненты своей деятельности [2].

Как и всякая другая профессия, педагогическая профессия оказывает влияние на весь образ жизни человека своим режимом, условиями труда, эмоционально-волевой нагрузкой, характером общения. Для успешного выполнения своих функций современный педагог должен обладать не только суммой общих и специальных знаний, навыков и умений, но и комплексом определенных качеств личности, обеспечивающих эффективную работу.

Профессия педагога в большей степени личностно окрашена, чем другие профессии, что обуславливает значительную роль, которую играют качества личности в достижении профессионального успеха. Личность педагога является мощным «рабочим инструментом» и чем совершенней этот инструмент, тем успешней профессиональный результат. Выполнить свое предназначение педагог может только тогда, когда он обладает профессионально важными качествами.

Уточним содержание понятия «профессионально важные качества педагога». Психологическая энциклопедия определяет профессионально важные качества как «...индивидуальные особенности человека, обеспечивающие успешность профессионального обучения и осуществления профессиональной деятельности» [3].

По мнению исследователей, профессионально важными качествами являются собственно психические и личностные, а также биологические свойства субъекта профессиональной деятельности.

Под профессионально важными качествами В. Д. Шадриков понимает «индивидуальные качества субъекта деятельности, влияющие на эффективность деятельности и успешность ее усвоения» [4. с. 66].

А. К. Маркова считает, что педагогическая направленность проявляется во всей профессиональной жизнедеятельности педагога и в отдельных педагогических ситуациях, определяет его восприятие и логику поведения, весь облик педагога.

Развитию педагогической направленности способствует сдвиг мотивации педагога с предметной стороны его труда на психологическую сферу, интерес к личности учащегося [1].

Н. В. Кузьмина под педагогической направленностью понимает интерес и любовь к педагогической профессии, осознание трудностей педагогического труда, потребность в педагогической деятельности, стремление овладеть основами педагогического мастерства [2].

В других работах принято за основу более узкое понимание педагогической направленности: как положительное отношение к педагогической деятельности; как склонность и готовность заниматься педагогической деятельностью; как педагогическую направленность связанную с ведущим мотивом, доминирующим интересом.

Таким образом, педагогическая направленность определяется как эмоционально-позитивное отношение личности профессионала к педагогической деятельности, так и активную вовлеченность в деятельность; «педагогическая направленность» выражается совокупность мотивов, формирующих их интересов, потребностей, убеждений, ценностей, побуждающих человека к занятию педагогической деятельностью, профессионально-личностному развитию и стремлению к педагогическому мастерству, так как оно в значительной мере определяет мотивацию совершенствования и самообразования педагога.

Итак, под профессионально важными качествами педагога понимаем совокупность его личностных качеств, развивающихся в профессиональном обучении и профессиональной деятельности, определяющих их положительное отношение педагога к профессии, к себе, к людям, с которыми он работает, а также способствующих профессионально-личностному развитию.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Маркова А. К. Психология профессионализма [Текст] / А. К. Маркова. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 308 с.
2. Кузьмина Н. В. Проблема повышения профессионализма и продуктивности педагогической деятельности [Текст] / Н. В. Кузьмина. – М., 1989. – 127 с.
3. Психологическая энциклопедия. Мир словарей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mirslovari.com/content_psy.
4. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека [Текст] / В. Д. Шадриков. – М.: Логос, 1996. – 320 с.
5. Деркач А. А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека: Методолого-прикладные основы акмеологических исследований [Текст] / А. Деркач. – М., 2000. – 391 с.

*Ірина Баликіна
(Новоград-Волинський, Україна)*

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У ПРОЦЕСІ ЗДОБУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

У даній статті обґрунтовано важливість вміння студентами володіти навичками професійної комунікації з дотриманням Етичного кодексу медичної сестри. Визначено основні етапи формування комунікативної культури студентів у медичних коледжах.

Ключові слова: медичні працівники, комунікативні навички, студент, педагогічна діяльність, елементи комунікації, медична освіта.

In this article substantiates the importance of students' ability to have professional communication skills while complying with the Ethical Code of the Nurse. The basic stages of formation of the communicative culture of students in medical colleges are determined.

Key words: medical staff, communicative skills, student, pedagogical activity, elements of communication, medical education.

Медичну освіту не можна розглядати відокремлено від загальної системи професійної освіти, стану її розвитку на сучасному етапі. Водночас, при цьому необхідно враховувати традиції, що склалися в системі охорони здоров'я населення в цілому та власне специфіку самої медичної освіти. Долучаємося до думки видатного лікаря ХХ століття, академіка Миколи Амосова: «Головний напрям формування особистості – використання можливостей освіти» [4, с. 39].

Водночас, практика професійної підготовки майбутніх медичних працівників свідчить, що у значної частини студентів домінують прагматично-меркантильні мотиваційні чинники до діяльності, ознаки бездуховності та відсутність потреби в особистісному зростанні, невміння виявляти та застосовувати вербальні й невербальні засоби комунікативної взаємодії.

У державних документах про освіту (закон України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті», «Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти») йдеться про формування особистості молодої людини як громадянина, здатного до вияву активної соціальної комунікації з іншими суб'єктами професійної діяльності.

Медичні сестри, фельдшери, акушерки – це представники тих медичних професій, які супроводжують людину протягом усього періоду її життя, від народження до останнього подиху, саме тому важливим сьогодні є: якісна підготовка кваліфікованих молодших медичних спеціалістів, бакалаврів та магістрів сестринської справи; реалізація Концепції розвитку медсестринства в Україні; виконання основних положень Концепції розвитку медичної освіти. Медична сестра у сучасній системі охорони здоров'я – це фахівець, який повинен володіти здатністю до емпатії й асертивності, виявляти доброзичливість, готовність прийти на допомогу, відстоювати свої права, не порушуючи прав інших людей [3, с. 17].

Відповідно до Етичного кодексу медичної сестри, в її житті і діяльності органічно поєднуються: високий професіоналізм, гуманність та милосердя, глибоке розуміння суспільного значення своєї роботи, комплексний всебічний догляд за пацієнтами і полегшення їх страждань, відновлення здоров'я, сприяння зміцненню здоров'я і попередження захворювань, готовність цілком віддати себе обраній професії навіть у самих тяжких умовах [2, с. 137].

У побудованій науковцями класифікації професій медичні працівники винесені в особливу групу професій вищого типу внаслідок необхідності постійної роботи над собою та предметом професійної діяльності.

Важливою складовою професійної компетентності медичної сестри є комунікативна компетентність, тобто здатність встановлювати та підтримувати необхідний рівень міжособистісних контактів, без яких важко уявити собі кінцевий результат будь-якої взаємодії, а в нашому випадку здійснення процесу сестринського догляду. Для надання ефективної кваліфікованої допомоги майбутній медик повинен не тільки досконало засвоїти необхідну систему фахових знань, умінь і практичних навичок, але й досконало володіти мистецтвом спілкування. До комунікативних вмінь медичної сестри слід віднести вміння вести діалог з хворим, здатність до емпатії, спроможність у різних нестандартних ситуаціях займати адекватну позицію, щоб не зруйнувати віру пацієнта в одужання; вміння активно й тактовно співпрацювати з колегами в наданні медичної допомоги хворому [6, с. 148]. До обов'язків медичної сестри, крім виконання різних медичних маніпуляцій, належить така важлива сфера, як догляд за хворими. Тут як ніколи, крім професійних знань та навичок, важливу роль відіграє особистість медичної сестри, її вміння знайти підхід до пацієнта, підтримати його у важкий момент життя, взяти на себе спілкування з родичами хворого.

На початковому етапі навчання студенти в основному не володіють навичками міжособистісного спілкування, по-різному відносяться до тієї чи іншої ситуації, часто проявляють нетерпимість до тих, хто не поділяє їх точку зору. Частина з них володіє

завищеною самооцінкою, що також заважає побудові міжособистісних відносин, тому не секрет, що студентам перших курсів вищих медичних навчальних закладів притаманний загальний невисокий рівень готовності до комунікативної взаємодії.

Тож чи можна навчити студента спілкуванню? Як показує досвід, комунікативних навичок можна набути, їх можна вивчити, але й дуже швидко забути, якщо не закріплювати на практиці.

Організацію педагогічної діяльності з формування комунікативної компетентності студентів ВМНЗ можна поділити на 2 етапи: теоретичний і практичний.

Теоретичний етап спрямований на засвоєння знань студентів вищих медичних навчальних закладів про формування комунікативної компетентності, а саме: спілкування як особливий та невід'ємний напрям діяльності медичного працівника; особливості міжособистісної взаємодії суб'єктів медичної сфери; пацієнт медичної установи як об'єкт і суб'єкт комунікативної взаємодії; перцептивні, невербальні, паралінгвістичні, екстралінгвальні механізми комунікації; ятрогенії як наслідки порушення комунікативної взаємодії медичних працівників та пацієнтів; деонтологія як етична основа комунікації та інше. Засвоєння представлених теоретичних елементів формування комунікативної компетентності студентів вищих медичних навчальних закладів відбувається при вивченні навчальних дисциплін «Основи психології та міжособистісного спілкування», «Медсестринська етика та деонтологія», «Основи медсестринства». Крім того, мовна культура студентів формується при вивченні гуманітарних дисциплін, а саме: філософія, історія, українська мова за професійним спрямуванням тощо [5, с. 50].

Практичний етап спрямований на оволодіння студентами ВМНЗ умінь та навичок організації комунікативної компетентності у професійній діяльності. Завдання цього етапу досягаються у процесі виконання студентами завдань з виробничої практики та через залучення майбутніх медиків до виконання професійно орієнтованих завдань при вивченні клінічних дисциплін. Навички спілкування з певними категоріями хворих повинні бути відпрацьовані за час навчання до автоматизму, тоді медична сестра буде їх застосовувати, як в повсякденних, так і в критичних ситуаціях. Викладачі ВМНЗ з цією метою практикують використання методів активного навчання, які допомагають розвивати навички комунікації і обговорення ситуаційних задач; постановка проблеми та її колегіальне вирішення; використання ділових ігор, імітаційних тренінгів; моделювання клінічних ситуацій; вироблення стандартів сестринського догляду. При цьому є не лише використання та роз'яснення викладачами правил комунікації, але і контроль за їх застосуванням студентами під час лекцій і практичних занять. Елементи комунікації включені у всі алгоритми виконання сестринських маніпуляцій. Контролюється і оцінюється в даному випадку не тільки мовленнєва комунікація, а і міміка та пантоміміка.

Отже, вимогами до формування комунікативної компетентності студентів вищих медичних навчальних закладів є: обов'язковість володіння комплексом знань, різними способами мовленнєвої діяльності, як важливого інструменту становлення фаховості випускника вищого навчального закладу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійчук О. Я. Виховання гуманності у студентів медичного коледжу в процесі фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / О. Я. Андрійчук. – К., 2003. – 20 с.
2. Касевич Н. М. Медсестринська етика і деонтологія: підручник / Ніна Микитівна Касевич. – К.: Медицина, 2009. – 200 с.
3. Мисула І.Р., Лісничук Н.Є., Сахарова І.Є., Олешук О.М., Загричук Г.Я. Опанування практичними та комунікативними навичками – невід'ємні складові підготовки висококваліфікованого лікаря // Проблеми інтеграції української медичної с у світовий

освітній простір / Матеріали Всеукраїнської навчально-наукової конференції. – Тернопіль: ТДМУ, 2009. – С. 20.

4. Психология общения медицинского персонала в лечебно-профилактических учреждениях / А.К. Хетагурова-Слепущенко, Б.К. Липкий и др. – М.: "Медицинский вестник", 2003. – 96 с.

5. Старостина Р.В. Развитие коммуникативных способностей у студентов-медиков // Специалист. – 2007. – №12. – 65 с.

6. Петровская Л.А. Компетентність в спілкуванні / Л.А.Петровская. – М.: МГУ, 1989. – 216 с.

УДК 378.1

*Олександр Батурін, Микола Карманов
(Сєверодонецьк, Україна)*

ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ-ПОЧАТКІВЦІВ В АВТОМАТИЗОВАНІЙ НАВЧАЛЬНІЙ СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ «АДМІНІСТРАЦІЯ – ПЕДАГОГ»

Для правильної наукової організації сучасного навчально-виховного процесу в вищих навчальних закладах необхідні системи та засоби оперативного управління та контролю всіх підрозділів та служб закладу. Цьому допомагає сучасна автоматизована навчальна система (АНС), розгляд та особливості якої наведені в статті.

Ключові слова: *автоматизована навчальна система, основні функції, сучасні інформаційні технології, освітні ресурси, підсистема.*

Сучасна автоматизована навчальна система (АНС) – це узгоджена сукупність навчально-методичних матеріалів та матеріалів довідкового характеру на різноманітних носіях інформації, засобів їх розробки, зберігання, прямого доступу до них та передачі, яка призначена для цілей навчання і заснована використанні сучасних інформаційних технологій.

За своїм застосуванням АНС можна характеризувати як: навчальні, наукові, контролюючі, діагностуючі, тощо.

За масштабом автоматизовані навчальні системи у сфері вищої освіти можуть бути освітніми системами кафедри (циклової комісії), факультету (відділення), напряму підготовки (спеціальності), вищого навчального закладу (ВНЗ). Також в промисловості АНС можуть створюватися організаціями та компаніями, які проводять регулярні заходи з підвищення кваліфікації своїх співробітників.

За рахунок своїх основних функцій АНС дають можливість ефективно та якісно підвищити навчально-виховний процес ВНЗ, а саме:

- доступ до освітніх ресурсів (ОР), включаючи кошти віртуальних і віддалених навчально-дослідних закладів (лабораторій, інститутів);
- самотестування і контроль знань співробітників, учнів;
- терміновий пошук інформації;
- створення необхідних для закладу ОР;
- управління навчально-методичним процесом;
- проводити онлайн конференції зв'язок (чати, потокове відео).

Важливою рисою АНС є постійний зв'язок з різними джерелами інформації, наявними в мережі Internet, і що дуже важливо, з комп'ютерними системами підтримки науково-дослідних робіт, наявними як в навчальних, так і в наукових інституціях. Наявність такого

зв'язку необхідна як для заохочення та залучення студентів до науково-дослідних робіт, так і для підвищення кваліфікації викладачів (особливо викладачів –початківців) і тим самим для вдосконалення вмісту баз навчальних матеріалів навчальних закладів.

Узагальнена структура АНС ВНЗ представлена на рисунку 1 та включає в себе всі основні функції підсистем: інструментальне середовище (компілятор навчальних посібників, сукупність зовнішніх або вбудованих редакторів тексту, графіки, мультимедіа), база ОР, браузер, тестуюча підсистема, пошукова підсистема, електронний деканат.

Ресурс такої АНС не є мобільним, тобто переносимим для використання і розвитку з однієї системи в іншу, що є очевидним недоліком з точки зору створення інтегрованої бази науково-освітніх ресурсів і застосування в системах відкритої освіти.

Система управління АНС має підсистеми, орієнтовані на викладачів та адміністраторів, контролюючих функціонування апаратно-програмних засобів системи:

- контролює права доступу користувачів;
- здійснює пошук необхідних матеріалів, «витає» їх з баз електронних ресурсів і надає можливість роботи з ними користувачеві;
- забезпечує доступ до індивідуальної робочого зошита, що містить графік навчальних занять та розклад, результати виконання навчальних завдань та інші замітки користувача, необхідні для освоєння масивів інформації;
- реалізує телекомунікаційні зв'язки "викладач-якого навчають", та оперативний зв'язок користувачів з мережею Internet для пошуку інформації, організації та спільної роботи над проблемами;
- допомагає адміністратору підтримувати систему завжди в актуальному стані, вести облік користувачів та виконання планових заходів, тощо.

Крім того, на систему управління також покладається виконання функцій електронного деканату таких, як облік учнів і їх досягнень, формування рейтингів, проведення комісій, консультацій тощо. В даний час системи управління АНС створюються на основі технологій порталів і мультиагентних систем.

В наш час вищі навчальні заклади стикаються в своїй роботі з певними протиріччями. Із «впливових» можна навести декілька таких:

- зростання інформації, що безперечно визначає зміст освіти, несумісний з обмеженим плановим часом навчання;
- ВНЗ покликані вести широку підготовку фахівців, дотримуючись загальних вимог відповідних державних стандартів, але при цьому забезпечуючи навчально-виховний процес з урахуванням індивідуальних особливостей і можливостей своїх студентів;
- ВНЗ дають освіту людям, які вже зробили свій вибір, і тому передбачається їх свідоме ставлення до отримання знань.

Однак на практиці це виявляється далеко не так, і потрібно варіативний підхід до організації навчально-виховного процесу. Очікується, що саме широке використання інформаційних та комунікаційних технологій буде сприяти подоланню цих протиріч. Тут можливі різні рішення – від дійсного вбудовування навчального закладу в мережу в тому вигляді, в якому воно існує, до повної реорганізації структури цього закладу, так само, як це відбувається при впровадженні нових інформаційних і комунікаційних технологій в інші сфери людської діяльності. І в тому, і в іншому випадку дані зміни повинні збагачувати діяльність вищих навчальних закладів, покращуючи якість освіти і розширюючи його доступність. Від сучасного вищого навчального закладу потрібно впровадження нових підходів до навчання, що забезпечують розвиток комунікативних, творчих і професійних навичок студентів на основі потенційної багатоваріантності змісту та організації навчально-виховного процесу. Такі підходи повинні не замінити, а значно розширити можливості наявних в ВНЗ традиційних технологій навчання.

Світовий досвід свідчить про те, що рішення проблем освіти починається з професійної базової підготовки педагогів. Без якісного зростання педагогічного професіоналізму ми будемо приречені на відставання від сучасності та завжди залишатися в минулому. У зв'язку з цим надзвичайно актуальним стає таке навчання майбутніх вчителів і викладачів вузів, яке ґрунтується не тільки на фундаментальних знаннях в обраній сфері, в педагогіці і психології, але і на загальній культурі, що включає інформаційну та фахово орієнтовану підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації. Тобто необхідна всебічна підготовка в сфері сучасних інформаційних і комунікаційних технологій. Викладачі нового покоління повинні вміти кваліфіковано обирати і застосовувати саме ті технології, які в повній мірі відповідають змісту і цілям вивчення конкретної дисципліни, сприяють досягненню цілей гармонійного розвитку студентів з урахуванням їх індивідуальних особливостей та потреб сучасного світу.

Таким чином, зміст сучасної освіти, збагачений застосуванням інформаційних і комунікаційних технологій, з якими пов'язують отримання таких ключових компетенцій, як соціальна, комунікативна, інформаційна, когнітивна та спеціальна, стане набагато глибше при виконанні наступних заходів:

- створення реальних умов для підготовки навчально-педагогічних кадрів, здатних взяти активну участь в реалізації державних і регіональних програм інформатизації освіти;
- значного підвищення рівня професійної і спеціальної підготовки та загальногуманітарної взаємодії викладачів та студентів завдяки можливості виконання спільних проектів, в тому числі і телекомунікаційних;
- появи якісно нових умов для реалізації творчого потенціалу студентів за рахунок розширення можливостей існуючих традиційних бібліотек і лабораторій ВНЗ завдяки доступу до електронних і віртуальних бібліотек, до наукових, навчальних та інших культурно і соціально значущих ресурсів мережі Internet;
- підвищення ефективності самостійної роботи студентів з традиційними і електронними ресурсами завдяки розвиненим системам для самоконтролю і підтримки зворотного зв'язку з викладачем;
- реалізації безперервної відкритої освіти, коли студенти зможуть брати найактивнішу участь в плануванні та організації навчального процесу, вибираючи необхідні їм курси, доступні саме їм в будь-який час завдяки телекомунікація.

Безпосередньо до такої викладацької роботи сучасний викладач -початківець не повністю підготовлений. Це потребує постійного удосконалення організації навчально-методичного процесу ВНЗ та відповідної якнайшвидшої адаптації викладачів-початківців в ньому. Наведена схема не претендує на найбільш вичерпну та незмінну за складовими АНС, але надає, на наш погляд, шанс в мінімальні терміни адаптуватися викладачам-початківцям в новому для себе середовищі, тобто в ВНЗ зі своїми традиціями, вимогами та особливостями функціонування.

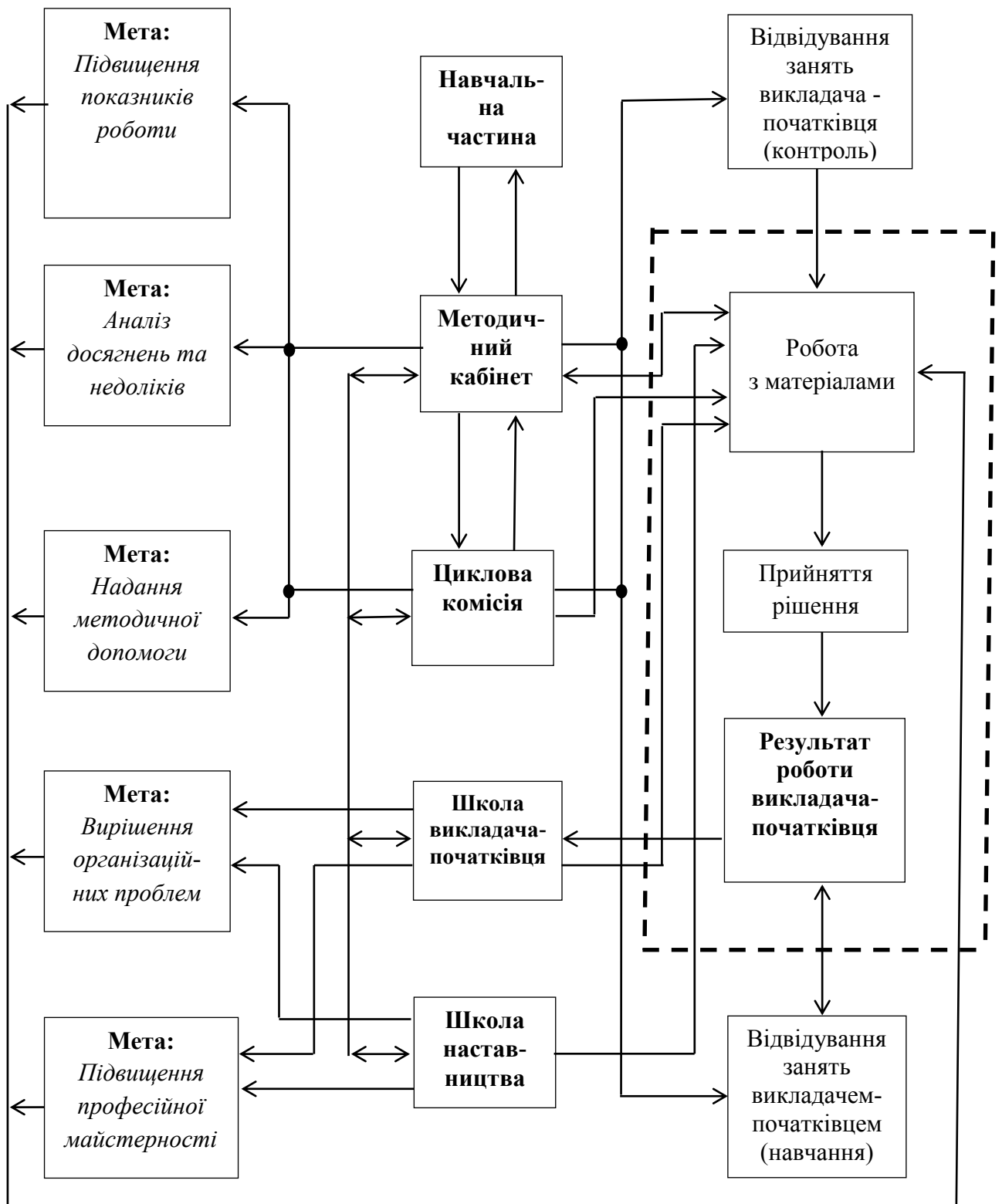

Рис. 1. Загальна схема адаптації вчителя-початківця в замкнутому контурі управління системи "адміністрація-педагог"

Отже, сьогодні підвищилися вимоги суспільства до якості освіти, кардинально оновлюються технології навчання, швидко змінюються організаційні та економічні умови діяльності вузів, загострюється конкурентна боротьба на ринку освітніх послуг, постійно змінюється позиція держави по відношенню до вищої школи. Спрямованість багатьох вузів на виживання вимагає серйозних змін в процесах управління вузом, оскільки традиційні способи управління в умовах ринку виявляються в ряді випадків не ефективними.

Сучасні підходи до системи управління вузом вимагають створення інформаційної системи та бази даних, що сприяють оперативному своєчасному прийняттю рішень. АНС стратегічного управління ВНЗ забезпечує: діалоговий режим формалізації знань про цілі і стратегії закладу, в зовнішньому та внутрішньому середовищі і процесах ВНЗ; опис організаційної структури та аналіз якості розподілу функцій; допомогу при розробці моделей навчальних процесів, тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беспалько В. Л. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М., 1995.
2. Кривицкий В. Х. О систематизации учебных компьютерных средств. МГУ [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://itets.ieee.org/russian/depository/v3_i3/html/3.html
3. Кривошеев А.О., Голомидов Г.С., Таран А.Н., Перспективные Internet-технологии информационного обеспечения образовательных услуг // Российский НИИ информационных систем, 2000.
4. Кечиев Л.Н., Путилов Г. П., Тумковский С. Р. Информационно-образовательная среда технического вуза [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.cnews.ru/reviews/free/edu/it_russia/institute.shtml.
5. Скопа О. О. Інформаційні технології у професійній діяльності фахівця // Наукові праці УДАЗ. 2000. № 1. С. 103-106.

УДК 371

*Рузбой Бахрамов, Шухратбек Кўзибоев, Мирзарахмат Тўрабоев
(Андижан, Узбекистан)*

ҲОЗИРГИ ЗАМОН ЭКОЛОГИЯНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

В этой статье обсуждается роль и значение других предметов в развитии экологической науки.

Ключевые слова: экология, биология, кибернетика, формализация, наблюдение, сравнение.

This article discusses the role and importance of other subjects in the development of ecological science.

Keywords: ecology, biology, cybernetics, formalization, observation, comparison.

Ҳозирги замон экологияси турли ҳаёт билан боғлиқ бўлган фанларнинг ассоциацияси бўлиб, унинг энг асосий изланиш предмети – тирик организмларнинг ўзаро ва атроф-муҳит билан алоқаларни ўрганиш. Экология фани нисбатан мустақил махсус фан бўлиб, одам, ҳайволар, ўсимликлар ва микроорганизмлар экологиясига бўлинади. Экологиянинг бошқа фанлар билан интеграцияси тобора кучайиб бомоқда (саноат экологияси, ижтимоий экологияси ва ҳоказо).

Экология фани ютуқлари факат объектив реаллиги ўрганувчиларга эмас, балки ўрганувчи субъектнинг фаоллигини, босқичма босқич ўрганишининг мурракаб ижтимоий

структурасига ва екологияни ўқитишнинг услубларига ҳам боғлиқ. Ҳозирги замон экология фанининг ривожига бир неча йўналишлари шаклланимуда.

- Ҳаёт феномени молекуладан – коинот ва мега даражаларда ўрганилиши. Экологик ўрганиш объектларнинг сферасига организм усти хосилалари (популяцион-тур, биогеоценотик, биосфера, антропобиогеоценотик) ва ўларнинг ўзаро таъсирлари ҳам кирмокда.

- Экология фанларнинг ўзаро ва бошқа фанлари билан интеграциясининг кучайиши кузатилади. Биология фанининг ижтимоий-маданий статуснинг мустақамланиши комплекс ва фанлараро изланишларнинг кенгайишида, биологиянинг аниқ фанлари ва ижтимоий-гуманитар фанлари билан алоқаларнинг мустақамланишида намоён бўлди. Экологиянинг гуманитар ёндашуви тиббий биологик ва биотехнологик изланишларнинг чуқурлашуви туфайли экология ютуқлари фақат одамзот фаровонлигига эмас, бутун тирикликнинг фаровонлигига йўналган бўлмоғи лозимлиги таън олинди. Бугунги кунда экологиянинг ижтимоий – ахлоқий статуси ўзгарди.

- Экологияни текшириш услубларнинг ривожланиши. таълимнинг анъанавий усулларга – кузатиш, солиштириш, тарихий-реконструктив, экспериментал – тирикликни ўрганишнинг янги усуллари ва ёндашишлари: идеализация, аксиоматизация, формализация, математик моделлаш, информацион-ихтимолий, кибернетик ва синергетик ёндашишлар қўшилмокда.

- Кўпайиб бораётган тиббиёт биологияси ва генетика изланишлар туфайли популяцион даражасида турларнинг онтогенетик шаклланиш ва ривожланиши ҳақида тассавурларнинг кенгайиши кўзатилмокда.

- Ген инженерияси (ген, хромосома, хужайра инженерияси) изланишларнинг фаоллашуви туфайли XX асрнинг иккинчи ярмида экология ўз ривожининг иккинчи босқичига – биоинженерияга ўтди. Экология фани ва ижтимоий амалиёт ўртасида алоқаларнинг кўпайиши туфайли экология фақат атроф-муҳитни ўрганувчи фан бўлиб қолмай, атроф-муҳитга кучли таъсир қила оладиган фанга айланиб қолмокда. Янги биообъектларни лойиҳалаш, конструкциялаш ва яратиш (ДНК нинг рекомбинант молекулалари, гени ўзгарган вируслар, озуканинг синтетик маҳсулотлари) тенденциялари келиб чиқмокда.

- Ценозлар инженерияси. Бугунги кунда сунъий био- ва агроценозларни конструкциялаш ва яратиш бўйича ишлар олиб борилмокда.

- Ишлаб чиқариш амалиётнинг экологиялизацияси. Биоэкологик фанларнинг комплекси фақатгина биотехнологияларнинг ривожига орқали жамиятнинг кучли ишлаб чиқарувчи кучга айланмасдан, ишлаб чиқаришнинг мавжуд бўлиш шарт-шароитлари ўзгартириш ва табиатдан рационал фойдаланишнинг, табиий ресурсларни тиклаш каби маласалар бугунги кунда жуда ҳам долзарб, чунки биология ва экология жамиятнинг, маънавий маданиятнинг ажралмас қисми бўлиб шаклланимуда.

Экология фанининг камрови ошб борганлиги туфайли унинг луғати ҳам тобора турли атамалари билан тўлдирилиб бормокда.

- Атроф-муҳит муҳофазасини бошқариш – атроф-муҳитга ан-тро- поген фаолият натижасида зарарли таъсирни чегаралайдиган ҳамда табиий ресурслардан оқилона фойдаланиб, уларни қайта тиклашни таъминлайдиган меъёр ва талабларнинг бажарилишини таъминлаш.

- Атроф-муҳит ҳукуки – ҳуқуқшуносликнинг табиат ва жамият ўртасидаги муносабатларни тартибга солувчи янги йўналиши; табиий ресурсларни сақлаб қолишнинг ҳуқуқий асосларини ишлаб чиқиш борасида шаклланиб келаётган соҳа.

- Атроф-муҳитга кўрсатилаётган таъсирни лимитлаштириш (чегаралаш) - атроф-муҳитга таъсир кўрсатаётган манбалар ва чиқиндиларнинг маълум тавсифларини уларга риоя қилиш ва назоратини амалга ошириш имкониятлари мавжуд бўлган ҳолларда вақтинчалик белгилаш.

- Атроф-мухитга таъсир қилувчи манбаларни рўйхатга олиш – умумий миқдори, жойлашиши, таъсир манбаларининг асосий тавсифларини белгиланган меъерий ва лимитларга мослигидан келиб чиққан ҳолда (ш.ж. қўшимча ўлчовлар асосида) тузиладиган ҳужжат (расмий баён).

- Жамоат мониторинги – жамоатчилик томонидан жойларда атрофмухит ҳолатини мониторинг қилиш учун қўлланиладиган тизимлар. Бундай тизимлар оддий (лакмус қоғозига ўхшаб) ёки мураккаб, намуналар олиш ва таҳлил ўтказиш соҳасидаги маҳаллий мутахассисларни базавий тайёрлашни талаб қила диган технологияларга асосланиши мумкин. Ушбу ҳар бир ҳолда мониторинг тизимини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда жамоатчилик вакиллариининг иштироки муҳим аҳамият касб этади.

УДК 377.011.3-052:005.336.2

*Роман Богданов
(Бердянськ, Україна)*

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ У СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ

Ця стаття описує поняття, сутність та застосування професійних компетенцій в процесі підготовки студентів коледжу.

Ключові слова: компетентнісний підхід, формування компетентності, реалізація компетенцій.

This article describes the concept, essence and application of professional competencies in the process of preparing college students.

Key words: competency approach, competence formation, implementation of competencies.

На сучасному етапі становлення України, потреби її розвитку, вимагають від навчальних закладів всіх рівнів освіти підготовки висококваліфікованих фахівців, які відповідають сучасним вимогам соціально-економічній ситуації на ринку праці, де безумовно попит мають спеціалісти здатні до виконання завдань на різних рівнях і в різних сферах, яким притаманні такі якості як компетентність, ініціативність, комунікабельність, толерантність, працездатність, адаптованість та інші. За таких обставин педагогічним колективам необхідно здійснити перехід до нового покоління галузевих стандартів освіти, на основі компетентнісного підходу, що є необхідним етапом на шляху реформування освіти в Україні.

Застосування компетентнісного підходу до створення галузевих стандартів освіти ні в якому разі не змінює традиційні для вітчизняної освіти систему «знання, уміння, навички», а створює передумови для більшого та гнучкого наближення результатів освіти до потреб та вимог ринку праці, подальшого розвитку освітніх технологій та системи освіти в цілому. Формування нової системи професійної освіти в Україні не означає недосконалість попередньої, а в умовах коли вимоги та потреби ринку інтелектуальної праці швидко змінюються, система професійної освіти повинна надавати можливість студентам отримувати не тільки теоретичну, але й ґрунтовну практичну професійну підготовку.

Поняття «компетенція» і «компетентність» це дійсно не нові поняття в педагогічній науці. Проблема компетентності як багатомірного феномена ґрунтовно досліджена в роботах С.У. Гончаренко, В.П. Бездухова, О.М. Дахіна, Б.Д. Ельконіна, А.К. Маркова та ін. Сучасними підходами до проблеми компетентності опікуються А.В. Василюк, О.В. Овчарук. Питання професійної підготовки на основі компетентнісного підходу розглянуто в працях В.М. Анищенко, А.М. Михайличенко та ін. Визначення ключових компетентностей подано в роботах І.А. Зимньої, Г.К. Селевко, П.І. Третьякова, Т.І. Шамова та ін. Разом з тим, аналіз

наукових праць вказує на те, що проблема формування професійної компетентності майбутніх фахівців вивчена недостатньо.

Метою статті є розгляд формування професійної компетентності, що має здійснюватися у процесі підготовки фахівця у навчальному закладі з позиції сучасного практичного підходу.

У словнику «Професійна освіта» [2] компетентність (від лат. Competens – належний, відповідальний) визначена як сукупність знань та умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію. Європейські експерти пропонують таку структуру компетентності: знання, пізнавальні навички, практичні навички, відношення, емоції, цінності та етика, мотивація [4].

Формування професійної компетентності майбутніх фахівців необхідно завжди розглядати з урахуванням принципу єдності свідомості і діяльності: професійна свідомість розглядається як теоретична готовність спеціаліста до професійної діяльності, яка обумовлює професійну діяльність як практичну готовність спеціаліста до виконання професійних обов'язків. Ознаками готовності до професійної діяльності студентів можуть бути:

- позитивне ставлення до обраної професії;
- наявність спеціальних знань, умінь, навичок;
- сформованість професійно важливих якостей;
- сформовані навички самостійної творчої роботи, оволодіння методами наукового пізнання, здатність до інноваційної діяльності;
- наявність здібності до професійної діяльності;
- готовність до постійного саморозвитку та самоосвіти, здатність до рефлексії;
- сформованість відповідних психологічних якостей особистості, рис характеру, що формують особливий стиль професійної діяльності.

Реалізація особистісно-орієнтованого професійного навчання з його індивідуалізованими формами сприятиме переходу від масово-репродуктивної до індивідуально-творчої моделі підготовки майбутніх спеціалістів. Таким чином, формування компетентності входить у загальний контекст формування особистості. Тому важливим аспектом розуміння компетентності є її оцінно-світоглядна спрямованість, що характеризує людину як суб'єкта спеціалізованої діяльності в системі суспільного розвитку праці.

У професійній підготовці спеціалістів різних профілів є необхідність виділяти корпоративну компетентність як особливий вид компетентності, який передбачає стійку здатність фахівця виконувати передбачені кваліфікаційною характеристикою види діяльності на підприємстві. Корпоративна компетентність включає:

- глибоке розуміння сутності виконуваних завдань і вирішування проблем;
- знання досвіду, накопиченого в кожній конкретній галузі економіки; активне оволодіння найкращими досягненнями цієї галузі;
- вміння обрати засоби й способи дії, адекватні конкретним обставинам місця та часу;
- почуття відповідальності за досягнуті результати; здатність учитися на помилках і вносити корективи в процес досягнення цілей.

Отже, формування компетентності, тобто застосування знання та вміння в реальній життєвій ситуації, є однією з найбільш актуальних проблем. Формування професійних компетенцій майбутнього спеціаліста нині вимагає від навчального закладу принципово нового підходу: інтеграції професійної освіти, практичної діяльності та нових інформаційних технологій і передбачає вдосконалення технології навчання та виховання, що базується на використанні обчислювальної техніки, спеціального програмного, інформаційного та методичного забезпечення. Стрімкий розвиток сучасних інформаційних засобів безперечно впливає і на систему підготовки спеціалістів.

Застосування інформаційних технологій на заняттях при підготовці майбутніх спеціалістів сприяє важливому підвищенню рівня пізнавальної самостійності, високому ступеню наочності й безперервному самоконтролю, засвоєнню знань та умінь, формуванню необхідних професійних компетенцій.

Сучасні педагогічні програмні засоби дають можливість втілювати в практику індивідуалізацію професійного навчання. Використання на заняттях технології мультимедіа сприяє підвищенню якості професійної підготовки за рахунок поєднання всіх можливих впливів на студентів одночасно графіки, тексту, звуку і зображення. Для підвищення ефективності навчання конкурентоспроможних фахівців в умовах інформаційного суспільства, формування професійних компетенцій у майбутніх фахівців, актуальним нині стає використання електронних підручників, які доповнюють традиційні форми навчання.

Педагогічний колектив Бердянського економіко-гуманітарного коледжу Бердянського державного педагогічного університету завжди працював і працює стосовно формування певних професійних компетенцій у студентів і це давало можливість нашим випускникам влаштуватися не тільки на роботу, а і адаптуватися в складних умовах сучасного суспільства. Для формування у студентів необхідних професійних компетенцій під час навчання у коледжі за останні роки оновлюється, як перелік традиційних навчальних дисциплін, так і їх зміст. В цьому контексті особливо актуальним стає використання інноваційних форм та методів навчання, формування методики викладання навчального матеріалу для студентів з особливими потребами.

Результатом постійної наукової та методичної роботи майстрів виробничого навчання та викладачів Бердянського економіко-гуманітарного коледжу Бердянського державного педагогічного університету стали навчально-методичні посібники, рекомендації та наукові статті, що знаходять впровадження у навчальному процесі в вигляді особистих педагогічних знахідок під час навчального процесу. Стало традицією проведення відкритих занять, майстер-класів, семінарів-практикумів, на яких впроваджуються новітні освіти технології, поширюється педагогічний досвід по підготовці сучасних спеціалістів та формування у них професійної компетентності.

Реалізація предметних компетенцій та формування ключових компетенцій здійснюється, перш за все, через інтерактивне навчання, організацію цілеспрямованої, активної, пізнавальної діяльності студента. Вже у перший рік навчання студенти коледжу залучаються до таких форм навчання, як проблемна лекція, лекція теоретичного конструювання, лекція-діалог, лекція прес-конференція, семінар-дискусія, семінар-аналіз конфліктних ситуацій, семінар-практикум, навчально-пізнавальні конференції, різноманітні форми тестування та контролю знань, з використанням ігрових методів.

Отже, сучасна вища професійна освіта повинна забезпечувати виконання низки завдань, зокрема, економічний успіх країни та сталий розвиток суспільства.

Ці завдання можливо реалізувати через таку підготовку майбутніх фахівців, яка відповідає запитам сучасного ринку праці. Основна увага у навчальних закладах професійно-технічної освіти повинна приділятися розвитку особистості студента, його комунікативній підготовленості, формуванню професійних компетенцій, здатності здобувати і розвивати нові знання, мислити і працювати по новому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вища освіта і Болонський процес. Навч. посібник. – К: «Вища школа», 2007.
2. Професійна освіта: словник [навч. посіб.] / Уклад. С.У. Гончаренко та ін. / За ред. Н.Г. Ничкало. – К., 2000. – 380 с.
3. Система педагогічної освіти та педагогічних інновацій : Зб. наук. пр. – Київ-Полтава, 2002. – 101 с.
4. Настільна книга педагога. Упорядники: Андреева В.М., Гигораш В.В. – Х.: Вид. група «Основа», 2006. – 352 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ІГОР ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ З МАТЕМАТИКИ У ДОШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті розкрито особливості використання комп'ютерних ігор під час формування елементарних математичних уявлень у дошкільників.

Ключові слова: математика, комп'ютер, ігри, дитина, заняття, розвиток.

The use of computer games during classes on the formation of elementary mathematical notions in preschool children.

Keywords: mathematics, computer, games, child, classes, development.

Бурхливий розвиток інформаційних технологій накладає певний відбиток на формуванні особистості дитини. Великий потік інформації, поширення комп'ютерних ігор впливають на розвиток, навчання та виховання дитини. У наш час від народження дитину оточують комп'ютер, планшет, мобільний телефон, які стали невід'ємною частиною повсякдення. Тому і спостерігається захоплення комп'ютерними іграми серед дітей. Такі ігри доцільно використовувати під час занять з математики у дошкільному навчальному закладі (ДНЗ). Набуті при цьому навички та знання залишаються у пам'яті дітей, що полегшить у майбутньому їхнє навчання у школі.

Ряд зарубіжних та вітчизняних дослідників (В. Ляудіс, С. Новосьолова, С. Пейлерт, Б. Хантер та ін.) у своїх роботах зазначають, що впровадження засобів комп'ютерних технологій у сучасну дошкільну освіту є одним з найважливіших факторів підвищення ефективності процесу навчання. Дослідження вчених Н. Белікової, Н. Булгакової, Л. Леонової, Е.Зваригіної, М. Новик, С. Новоселової показали, що використання комп'ютера сприяє розвитку особистості дитини, підвищенню інтересу до навчання та ефективності засвоєння знань. Вітчизняні науковці О. Петрунко, П. Фролов пропонують розглядати інформаційно-комунікативні технології (ІКТ) дещо ширше, не лише як технології супроводу навчального процесу, а й як технології створення професійно-орієнтованого комунікаційного простору, який є умовою успішного навчання.

Метою статті є аналіз особливостей використання комп'ютерних ігор під час занять з математики у ДНЗ.

Як зазначає І. Новик: «Комп'ютерна гра – це програма, що надає можливість спрямувати діяльність дитини на досягнення певної дидактичної мети у ігровій формі» [6]. Відомо, що для дитини дошкільного віку гра – провідний вид діяльності, під час якого найефективніше засвоюється навчальний матеріал. Це можуть забезпечити комп'ютерні-навчальні ігри, які допомагають виявити прогалини у знаннях та усунути їх.

В останні кілька років, навчальні комп'ютерні ігри стали популярнішими. Існують ігри, які можуть допомогти дітям вивчати математику. Вони зацікавлюють, утримують увагу дітей, дають уявлення про цифри та числа, навчають додаванню та відніманню [5].

Комп'ютерні ігри, що використовуються в роботі з дітьми дошкільного віку умовно можна поділити на такі підгрупи: розвивальні комп'ютерні ігри (спрямовані на формування загальних розумових здібностей, а також пам'яті, мислення, уваги); навчальні комп'ютерні ігри (які знайомлять дитину з математичними поняттями, основами систематизації, класифікації, синтезу, аналізу, навчають грамоті, читанню); ігри-квести (правила гри приховані і дитина повинна дійти до усвідомлення цілі і способу дій самостійно, тобто знайти ключ для розв'язання завдання); ігри-забави (дають можливість дитині порозважатись, здійснити пошукові дії і побачити результат у вигляді мультика);

комп'ютерні діагностуючі ігри (допомагають виявити рівень знань, розвитку, здібностей, відхилень) [8].

На сьогоденні день комп'ютерні програми, ігри, завдання у своїй роботі можуть застосовувати всі педагогічні працівники: вихователі, музичні працівники, психолог, методист. У багатьох іграх і програмах присутні елементи новизни, сюрпризності, незвичності, в них використовуються засоби заохочення, що так полюбляють діти [1].

Заняття з використанням комп'ютерних розвивальних ігор стимулюють у дітей цікавість і прагнення досягати поставленої мети. Комп'ютерні ігри під час занять з математики у ДНЗ не повинні замінювати сюжетних чи дидактичних ігор, а лише мають доповнювати їх, збагачуючи педагогічний процес новими можливостями, та підтримувати інтерес дитини до засвоєння нових знань [8].

Розробники математичних комп'ютерних ігор пропонують ті елементи знань, які у звичайних умовах, за допомогою традиційних або ж застарілих засобів дидактики засвоїти дітям складно чи навіть неможливо. За допомогою комп'ютерних логіко-математичних ігор дошкільнята вчаться розпізнавати, розрізняти та називати форму, розмір, колір предметів, ознайомлюються з кількісними відношеннями, числом, цифрою, множиною, з просторовими поняттями. Крім того, ігри розширюють і уточнюють уявлення дитини про навколишній світ, розвивають мислення, уяву, концентрують увагу [6].

Прикладом комп'ютерних ігор є:

«Постав правильний знак» (перед дітьми на екрані карта зоряного неба. Малята рахують спочатку великі зірки і позначають відповідною цифрою, потім маленькі. Порівнюють, яких більше, а яких менше та ставлять відповідний знак. Діти перевіряють відповідь, звірившись із записами на екрані);

«Склади машину» (діти розглядають, з яких фігур складено частини машини, рахують їх. Але раптом вона ламається і необхідно зібрати самостійно сучасну машину);

«Вгадай казку» (на екрані, відповідно до сюжету казки, показано героїв геометричними фігурами. Дитині необхідно здогадатися, яка це казка);

«Назви сусідів» (зображено вагон із віконечками, в другому вікні є цифра, орієнтуючись на неї необхідно назвати числа-сусіди) [3].

Комп'ютерні ігри під час формування у дітей елементарних математичних уявлень доцільно проводити у першій половині дня, в індивідуальній формі або під час підгрупових занять. Це дасть змогу вихователю провести попередню роботу до навчально-пізнавальних занять за новою темою або для закріплення знань з раніше вивченої теми, а дітям – у цікавій формі отримати знання, розв'язати поставлені педагогом завдання. Особливо важливе використання комп'ютерів після тривалого пояснення нового матеріалу чи багаторазового повторення, щоб зняти в дитини напруження та втому. Комп'ютер значно розширює можливості подачі навчальної інформації, дозволяє підсилити мотивацію дитини, дозволяє моделювати різні ситуації.

Комп'ютерні технології сприяють розвитку мовлення, мислення, уваги, уяви. Формують, розширюють, закріплюють знання про колір, форму, величину, кількість предметів, час, просторові відношення. Допомагають моделювати різні ситуації, що полегшує сприйняття важкого матеріалу. Комп'ютерні ігри стимулюють творчу активність дітей. Вони цікаві та доступні. Ігрові завдання містять не тільки навчальний матеріал, а й мотив, який стимулює дитину, тобто у комп'ютерній грі подвійний зміст. Граючи в таку гру, дошкільник бачить результат своєї роботи на екрані.

Таким чином, використання комп'ютерних ігор під час занять з математики є ефективним засобом навчання дітей дошкільного віку. Вони сприяють розвитку всіх психічних процесів та засвоєнню навчального матеріалу в ігровій формі. У багатьох іграх і програмах присутні елементи новизни, сюрпризності, в них використовуються засоби заохочення. За допомогою комп'ютерних логіко-математичних ігор дошкільнята навчаються розпізнавати, розрізняти та називати форму, розмір, колір предметів, ознайомлюються з

кількісними відношеннями, числом, цифрою, множиною, з просторовими поняттями. Крім того, особливістю є те, що вони розширюють і уточнюють уявлення дитини про навколишній світ, розвивають мислення, уяву, концентрують увагу. Комп'ютерні ігри під час занять з математики у ДНЗ не повинні замінювати сюжетних чи дидактичних ігор, а лише мають доповнювати їх. Їх використання сприяє закріпленню знань, підсилює мотивацію дитини, знімає напруження та втому.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борак Н.А. Підвищення якості освітньо-виховного процесу в дошкільному навчальному закладі засобами ІКТ : навчально-методичний посібник / Н.А. Борак. – Вінниця, 2015. – 114 с.
2. Возможности информационных и коммуникационных технологий в дошкольном образовании : аналитический обзор / Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании. – М.: ЮНЕСКО, 2011. – 174 с.
3. Іржавська О.В. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у дошкільному навчальному закладі / О.В. Іржавська, Л.В. Дворцова // Дошкільний навчальний заклад. – 2015. – № 3. – С. 2-11.
4. Комп'ютерна гра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Компьютерная_игра.
5. Навчальні комп'ютерні ігри для дітей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhiv-statey.pp.ua/index.php?newsid=28325>.
6. Новик І.М. Проектування навчальних комп'ютерних ігор в освітньому процесі дошкільного навчального закладу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.psyh.kiev.ua/Новик_І.М._Проектування_навчальних_компьютерних_ігор_в_освітньому_процесі_дошкільного_навчального_закладу.
7. Петрунько О. В. Діти і медіа: соціалізація в агресивному медіасередовищі : монографія / О. В. Петрунько. – Ніжин : ТОВ Видавництво «Аспект- Поліграф», 2011. – 480 с.
8. Чекан О.І. Застосування комп'ютерних технологій у професійній діяльності вихователя дошкільного навчального закладу: навч. посібник / О.І. Чекан. – Дім «Слово», 2015. – 184 с.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Гришко О.І.

УДК 378.041:78

*Наталія Бойчук
(Вижниця, Україна)*

АСПЕКТИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ НА МИСТЕЦЬКОМУ ФАКУЛЬТЕТІ

У статті проаналізовано сучасні проблеми вищої освіти, однією з яких є забезпечення достатнього рівня мистецької підготовки випускників кафедри декоративно-прикладного та образотворчого мистецтва, методичні рекомендації щодо організації та виконання самостійної роботи студентами, корекції отриманих результатів, їх самоконтролю, контролю та оцінювання викладачем. Обґрунтовано необхідність формування в студентів умінь учитися самостійно, використовуючи інноваційні методичні прийоми практично-самостійного навчання.

Ключові слова: професійно-мистецька освіта, уміння вчитися самостійно, художньо-педагогічна освіта, художник-педагог.

In this articles is analyzed, modern problems in high education, one of them is providing with sufficient level of art preparation by graduates of Department of Fine and Applied Decorative Art, methodical recommendations to organizations and implementation self-depended work by students, correction of getting results, their self-control, control and appreciation by teacher. Motivated is the necessity of formation by students' skills to study self-depended, used to innovational methodical ways in practice studying.

Key words: art-professional education, knowledge to study self-depended, art-pedagogical education, artist-teacher.

Постановка проблеми. Соціальна роль професіонала невинно зростає в міру гуманізації та демократизації суспільства. В умовах радикальних змін, що відбуваються у вищій освіті України з усією очевидністю постала проблема удосконалення професійної підготовки майбутніх мистецьких спеціалістів.

Оновлена система загальної освіти в ракурсі сьогоденних реформуваль потреб теоретичного і дидактичного обґрунтування цілей, змісту і форм організації фахової підготовки мистецьких кадрів нової генерації.

Актуальність даної теми полягає в тому, що мета сучасного освітнього процесу – не тільки надати ґрунтовні знання з різних предметів, а й виховувати морально-духовну, життєво компетентну особистість. Тому методична система, що забезпечує реалізацію закладених у зміст програми ідей, спрямовується на розвиток таких якостей студентів як ініціативність, активність, самостійність, креативність.

Аналіз останніх досліджень. Проблема навчання декоративно-прикладного мистецтва студентів як в минулі роки, так і в теперішній час, розглянута в дослідженнях філософів, психологів, культурологів, педагогів. Зокрема: І. Гургула охарактеризував особливості народного мистецтва західних областей України, М. Євтух, Л. Оршанський, Б. Тимків – психолого-педагогічні особливості засвоєння мистецтва, Н. Кузан – виховання на традиціях народного декоративно-прикладного мистецтва. На думку педагогів і психологів, у процесі формування особистості студента, як майбутнього спеціаліста, необхідно розвивати їхній творчий потенціал, індивідуальні здібності, впевненість, віру у свої можливості та позитивні перспективи майбутнього. Саме вміння самостійно працювати найкраще сприяє формуванню таких рис.

Викладення основного матеріалу. Концепція розвитку професійної науки в Україні відображає необхідність підвищення якості професійної підготовки кваліфікованих працівників, її фундаменталізації та самостійності у зв'язку зі швидким зростанням науково-технічного прогресу, широким упровадженням наукомістких, інформаційних технологій [3, с. 66].

Викладання у вищих закладах освіти висуває на передній план проблему формування особистості майбутнього фахівця, здатного не лише активно засвоювати знання, практичні вміння та навички, але й нестандартно мислити, творчо застосовувати знання в постійно змінюваних виробничих і соціальних ситуаціях, що потребує високого рівня самоаналізу, самооцінки і самоконтролю результатів своєї діяльності.

Головна мета самостійної роботи є двоєдиною: засвоєння теоретичних знань, формування системи загальнонавчальних, інтелектуальних і професійних умінь і навичок, самостійності і активності особистості майбутнього фахівця.

Згідно «Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах України» самостійна робота є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Навчальний час, відведений на самостійну роботу студентів регламентується робочими планами вищих навчальних закладів і складає не менше 1/3 та не більше 2/3 загального об'єму навчального часу студента, відведеного для вивчення конкретної дисципліни. Кожен із видів самостійної роботи потребує від студентів напруженої інтелектуальної діяльності, ефективність якої залежить від дотримання вимог

гігієни розумової праці, урахування як загальних закономірностей, так і особливостей анатомо-фізіологічних і психічних процесів. Фізіологічні функції людського організму тісно пов'язані з такими чинниками зовнішнього середовища як світло, температура, атмосферний тиск, вміст кисню в повітрі та ін. Особливо це стосується студентів мистецького напрямку, коли самостійна практична робота виконується в спеціальних майстернях.

Порівнюючи особливості орієнтації на результати традиційних та нових підходів до організації навчання, слід окреслювати цілі самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів у сучасній вищій школі:

- засвоєння теоретичних знань;
- формування загальнонавчальних умінь і навичок;
- формування мотивації до самоосвіти на протязі усього життя;
- розвиток пізнавальних інтересів і здібностей;
- розвиток критичного мислення;
- розвиток морально-вольових якостей, адже результати самостійної роботи є наслідком морально-вольової спрямованості особистості;
- формування умінь самоорганізації, самоаналізу і самооцінки;
- формування готовності до діяльності в умовах високої конкуренції, що потребує постійної самоосвіти та підвищення професіоналізму.

Самостійну роботу студентів можна класифікувати за різними критеріями:

1. З урахуванням місця і часу проведення:
 - б) позааудиторна самостійна робота (3-4 години на день, у т.ч. й у вихідні);
 - в) самостійна робота під контролем викладача.
2. За рівнем обов'язковості виокремлюють:
 - а) обов'язкову, окреслену навчальними планами і робочими програмами;
 - б) бажану (участь у наукових гуртках, конференціях, підготовка наукових тез, статей, доповідей, рецензування робіт інших студентів тощо);
 - в) добровільну (участь у різноманітних конкурсах, олімпіадах, вікторинах, виготовлення наочності, підготовка технічних засобів навчання).
3. З огляду на рівень прояву творчості студентів виокремлюють:
 - а) репродуктивну самостійну роботу, що здійснюється за певним зразком-алгоритмом;
 - б) реконструктивну самостійну роботу, яка передбачає слухання і доповнення лекцій викладача, складання планів, конспектів, тез та ін.
 - в) евристичну самостійну роботу спрямовану на вирішення проблемних завдань, отримання нової інформації (складання опорних та схем-конспектів, анотацій, побудову технологічних карт, розв'язання творчих завдань).
 - г) дослідницьку самостійну роботу.

У самоосвітній діяльності джерелом інформації сучасному студенту є книга, електронний підручник, електронні методичні вказівки, тестові контролюючі завдання, електронна аудіовізуальна наочність тощо. Для оволодіння навчальним матеріалом можна пропонувати студентам різноманітні методи самостійної роботи з книгою: складання плану прочитаного та тез (тези (гр. *thesis* - положення, твердження); конспектування і анотація (лат. *annotatio* - зауваження, примітка); рецензування (лат. *recensio* – огляд, обстеження); есе – (фр. *essai* – спроба, намір, начерк) – невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію, висвітлює індивідуальні думки та висловлювання щодо конкретного наукового питання; реферування (від лат. *refero* – повідомляю) – це письмовий огляд наукових та інших джерел з обраної теми.

Етапи підготовки реферату:

1. Вибір теми.
2. Вивчення спеціальної літератури за темою реферату.
3. Складання плану.
4. Добір і вивчення додаткових джерел та інформації з обраної теми.

5. Добір практичного та статистичного матеріалу.
6. Опрацювання зібраного матеріалу.
7. Безпосереднє написання тексту реферату.
8. Формулювання висновків.
9. Оформлення реферату і списку джерел інформації.
10. Самокритична оцінка змісту і виправлення помилок.
11. Підготовка тез або доповіді до захисту реферату.
12. Захист реферату.

Наукова стаття – один із основних видів оперативної інформації про нові наукові дослідження з наукової тематики. Вона містить виклад проміжних або кінцевих результатів наукового дослідження, висвітлює окреме конкретне питання, фіксує науковий пріоритет автора, робить матеріал надбанням широкої спільноти фахівців [2, с. 17].

Наукова доповідь і наукове повідомлення є найбільш поширеними формами оприлюднення отриманих наукових результатів.

Структурними елементами доповіді є:

1. Вступ, у якому слід висвітлити підстави, причини, проблемну ситуацію, що зумовили необхідність доповіді, визначити актуальність запропонованої проблеми.
2. Основна частина, у якій аналізується стан проблеми, стисло розкривається провідна ідея автора (авторів), подаються її теоретичне і практичне обґрунтування та авторська інтерпретація проблеми.
3. Підсумкова частина має містити висновки, рекомендації, пропозиції відносно подальшого вирішення проблеми.

Схематична структура тез наукової доповіді може мати наступний вигляд: теза → обґрунтування → доказ → аргумент → результат → перспективи.

Однією з особливостей навчального процесу у сучасному ВНЗ, яку слід якомога ефективніше використовувати при організації самостійної роботи студента, є активне впровадження комп'ютерної техніки.

В.О. Ушкаренко, Н.Д. Смолієнко, І.В. Осадчук підкреслюють наступні переваги процесу самостійного навчання з використанням комп'ютера:

- комп'ютер дозволяє забезпечувати можливість самостійно вибрати момент переходу до наступної порції навчальної інформації, задавати швидкість подання завдань і час їх виконання;
- комп'ютер надає можливості студенту самостійно переходити від більш високого ступеня складності навчального матеріалу до більш легкого і навпаки;
- важливе дидактичне значення мають мультимедійні комп'ютерні ефекти, за допомогою яких можна демонструвати процеси і явища, котрі вивчаються;
- комп'ютери забезпечують візуалізацію інформації, де носієм інформації постає картина (анімація, графіка);
- комп'ютер дає змогу інтенсифікувати і раціоналізувати час;
- комп'ютер допомагає індивідуалізувати процес навчання, застосовуючи окрему методику для кожного студента, що дозволяє враховувати його індивідуальні особливості, розвивати здібності, підвищувати якість засвоєння знань та необхідних умінь [1, с. 89].

Комп'ютерна підтримка забезпечує можливість чітко організувати і конкретно спрямовувати самостійну навчальну діяльність студентів та досягти кращих результатів у навчанні при скороченні затрат часу.

Метод «Портфоліо» у структурі самостійної роботи призначений для систематизації результатів самостійної роботи студентів, узагальнення, поглиблення і розширення знань, отриманих на аудиторних заняттях. На рівні магістра «Портфоліо» рекомендується використовувати як «мистецьку методичну скарбничку», де зібрані власні аналоги, ескізи, фото, що створює певний відбиток поглядів студента на свою майбутню професійну діяльність. Викладачеві необхідно допомогти студенту вибрати напрямки професійного

зростання, скласти програму самовдосконалення та самостійної роботи за вибраним напрямком, чітко сформулювати мету роботи з «портфоліо».

Метою практичного навчання студентів всіх спеціальностей нашого навчального закладу є оволодіння студентами сучасними методами, формами організації виконання самостійних практичних завдань, професійно оволодіти знаряддями праці в галузі їх майбутньої професії, формування у них на базі одержаних знань, професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних ринкових і виробничих умовах, виховання потреби систематично поновлювати свої знання.

У структурі практичного заняття домінує самостійна робота студентів. Для проведення практичного заняття викладач зобов'язаний попередньо підготувати методичний матеріал, що складається з тестів для виявлення ступеня оволодіння студентами необхідними теоретичними положеннями, набору завдань різної складності для розв'язування їх студентами на занятті, методичні прийоми, порядок застосування засобів аналізу технології виконання практичної роботи; технологічну карту; методичні вказівки щодо виконання самостійної роботи; перелік рекомендованої літератури; фабули завдань, технічних вправ, інструкція техніки безпеки під час роботи в майстерні тощо.

Правильно організовані самостійні практичні роботи мають важливе виховне та практичне значення (реалізують дидактичний принцип зв'язку теорії з практикою) і орієнтовані на вирішення наступних завдань:

- поглиблення, закріплення і конкретизацію знань, отриманих на лекціях і в процесі самостійної роботи;
- формування практичних умінь і навичок, необхідних в майбутній професійній діяльності;
- розвитку умінь спостерігати та аналізувати аналоги і прототипи мистецьких виробів;
- розвитку самостійності тощо.

Висновки. Отже, самостійна робота – це такий засіб навчання, який у кожній конкретній ситуації засвоєння відповідає конкретній дидактичній меті та завданням і формує в студентів на кожному етапі здобуття професійної спеціальності необхідний обсяг та рівень знань, практичних навичок і вмінь.

Самоконтроль сприяє виробленню в студентів психологічної готовності до самостійного систематичного поповнення своїх знань і вироблення вмінь орієнтуватися в потоці наукової та мистецької інформації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. – К., 2004. – 145 с.
2. Коновець С. Підготовка вчителя образотворчого мистецтва. – Рівне., «Агенція М і Со», 2002. – 74 с.
3. Шарко В.Д. Сучасний урок: технологічний аспект : посіб. для вчит. і студ. / В.Д. Шарко. – К. : СПД Богданова А.М., 2007. – 220 с.

Ірина Бондарчук
(Рівне, Україна)

РОЛЬ І МІСЦЕ КУРАТОРА НАВЧАЛЬНОЇ ГРУПИ У ФОРМУВАННІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ НА ВИПУСКНИХ КУРСАХ

У статті розглядаються основні аспекти роботи викладача-куратора у ВНЗ. Стверджується, що належним чином організована діяльність наставника виступає важливою умовою цілеспрямованого формування професійного інтересу у студентів до фаху – обліковець, бухгалтер.

Ключові слова: академічна група, викладач-куратор, професія, компетентність, професіоналізм.

The article deals with the main aspects of the work of the supervising teacher under the conditions of higher educational institutions. It is claimed that a well-organized activity of a mentor is an important condition for the purposeful formation of a professional interest among students in the profession of an accountant.

Keywords: academic group, supervising teacher, profession, competence, professionalism.

В сучасних інтеграційних і глобалізаційних умовах державотворення в Україні визначальну роль у становленні різноманітних сфер діяльності людини та формуванні життєвих орієнтирів особистості відіграє освіта, яка супроводжує її все життя.

На ринку праці затребувані інтелектуально розвинені особистості, які мають високий рівень культури, навички в роботі з сучасними технологіями та спроможні ефективно виконувати свої професійні обов'язки. Сьогодні особливо актуальним є формування позитивної мотивації до майбутньої фахової діяльності студентів, оскільки виникає потреба у формуванні професійної компетенції, що, в свою чергу, обумовлює моральну відповідальність за застосування набутих знань на практиці, – зокрема серед обліковців, касирів.

Перед колективом будь-якого навчального закладу, постає завдання: надання якісних освітніх послуг, здатних сформувати високий професіоналізм і усвідомлення в зв'язку з цим свого місця як фахівця у суспільстві та багатопланове гуманістичне виховання, покликане сформувати у студента особистісні якості, що ґрунтуються на сучасній системі цінностей. І лише при гармонійному поєднанні цих систем можливо досягти бажаного виховного впливу. Тому особливе місце у взаємодіючих між собою вищезазначених понять відводиться куратору групи, який є посередником між студентом і викладачем, між студентом і студентом.

Дослідження провідних українських науковців В. Базилевич, Є. Винославська, П. Колесник, Б. Саєнко та ін. вказують на те, що викладач-куратор повинен мати відповідну фундаментальну наукову підготовку (знання, уміння та навички в галузі фахової дисципліни); володіти методами наукового пізнання обліку; мати загальні та фахові компетентності, вміти поєднувати традиційні та інноваційні технології на різних етапах навчально-виховного процесу.

Процес становлення студента як фахівця складається з декількох етапів: усвідомлення соціальної ролі людини, сприйняття вимог майбутньої професії, усвідомленого пред'явлення цих вимог до себе, самовиховання необхідних якостей, моделюючих особистість студента, реалізації творчої діяльності. Ці етапи професійного становлення майбутнього спеціаліста складають основу професійно-педагогічного виховання у ВНЗ, процес якого включає в себе навчальну, наукову, позааудиторну та громадську роботу. [1, с. 114]

Навчальний заклад має сформувати культуру самовизначення у кожного студента. Життєве самовизначення більш широке поняття, ніж тільки професійне і навіть громадянське. Воно характеризує людину як суб'єкта власного життя і власного щастя, яка

самореалізує свої сили і здібності. Необхідно у майбутніх спеціалістів сформувати базову культуру. Базова культура є деякою цілісністю, що містить у собі оптимальну наявність властивостей, якостей, що дозволяють людині розвиватися в гармонії з суспільною культурою. Сьогодні варто звертати увагу на формування у майбутніх спеціалістів таких якостей, як: професійна гідність, вірність обов'язкам, діловитість, уміння вести дискусію, відповідальність.

Професія викладача-куратора навчального закладу – одна із найбільш творчих і складних професій, в яких поєднано науку і мистецтво. В ній органічно поєднані знання та ерудиція вченого і мистецтво педагога, висока культура та інтелектуальна, моральна зрілість, усвідомлення обов'язку і почуття відповідальності. Куратор повинен розуміти, що ефективність спільної діяльності педагога і студента в будь-яких формах залежить від взаєморозуміння між ними та передбачає єдність вихідних цілей учасників спільної діяльності. [3, с. 81]

Ефективність їхньої професійної підготовки, формування інтересу до майбутньої професії значною мірою залежать від успішної адаптації до навчальних умов та сприяння у цьому процесі кураторів.

У роботі зі студентами перших курсів куратор повинен: ознайомити першокурсників з історією та традиціями навчального закладу; організувати зустрічі з працівниками бібліотеки з метою надання інформації про режим та правила користування літературою; враховуючи специфіку професії обліковець, повідомити студентів про можливість користування літературою у міських бібліотеках, вказавши їх адресу; надати інформацію про наявність комп'ютерного класу та правила доступу до них; ознайомити зі специфікою оцінювання знань за модульно-рейтинговою системою навчання; проінформувати про нормативні правила навчання; довести до відома студентів інформацію про діючі гуртки, студії, клуби факультету, університету; виявити рівні сформованості професійних інтересів; проаналізувати мотиви обрання професії.

Особливої уваги куратора групи потребують: сироти, напівсироти, вихідці з неблагополучних сімей, студентські сім'ї, інваліди, вихідці з багатодітних сімей, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та зон стихійного лиха тощо.

Робота зі студентами другого курсу передбачає вироблення у них здатності адекватно оцінювати власні можливості та потреби їх удосконалювати; спрямованість на вдосконалення навичок самостійної навчальної роботи; активізацію навчально-пізнавальної діяльності; підтримку ініціативності; залучення до різних напрямів волонтерської роботи.

На третьому курсі необхідно підготувати студентів до наукової роботи у сфері економіки, обліку, оподаткування; участі у студентських конференціях та науково-методичних семінарах із залученням провідних спеціалістів; формувати навички роботи з бухгалтерською звітністю та фінансово-нормативними документами; продовжувати формувати свідоме ставлення до навчально-пізнавальної діяльності та участі у професійно спрямованих формах поза аудиторної роботи. [2, с. 54]

З метою вивчення формування інтересу до майбутньої фахової діяльності студентів було запропоновано на виховній годині профорієнтаційне тестування «Моя майбутня професія – обліковець», у якому приймали участь студенти II і III курсів зі спеціальності «Облік і оподаткування». У ході 60 опитаних студентів тести показали, що:

35 студентів (58%) – показали високий інтерес до професії обліковець; 12 студентів (20%) – могли себе знайти в професіях, пов'язаних зі створенням й оформленням текстів (іноземна мова); 8 студентів (13%) – показали задовільне відношення до професії бухгалтера; 5 студентів (9%) – це творчі люди, які не люблять роботу за алгоритмом.

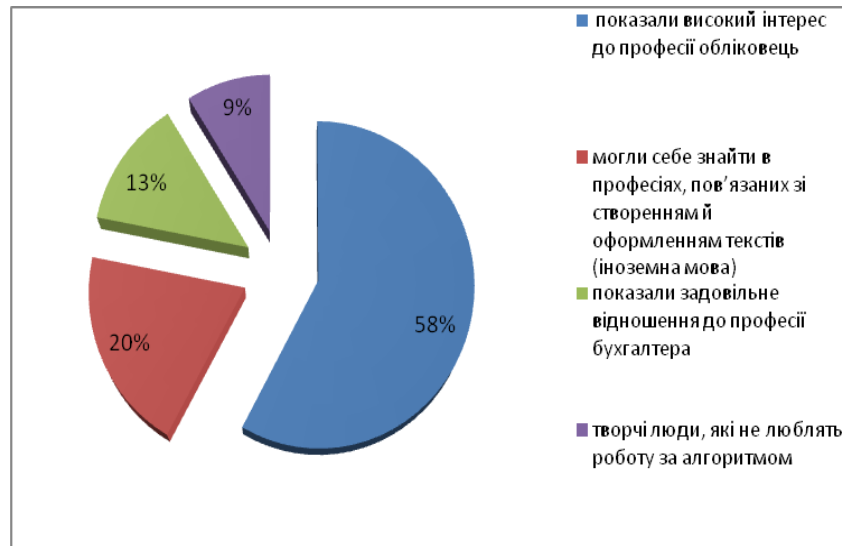

Рис. 1. Результати анкетування 2017-2018 н.р.

Підсумовуючи вищезазначене, підкреслимо, що формування професійних якостей є одним із ключових чинників становлення студента як особистості і фахівця. Першочергове завдання куратора групи – спрямувати процес виховання в напрямку особистісно зорієнтованого виховання, використовуючи для цього сукупність взаємозалежних елементів (формування професійних якостей, національно-патріотичний, культурологічний, художньо-естетичний, екологічний, фізичний аспекти), здатних у кінцевому результаті сформувати соціально активного, морально стійкого, духовно багатого та професійно грамотного фахівця.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Авдєєва І.М. Інноваційні комунікативні технології в роботі куратора академгрупи: Навч. посібник / І.М. Авдєєва, І.М.Мельникова. – К.: ВД «Професіонал», 2007. – 304 с.
2. Сергєєва В.Ф. Виховна робота в сучасному вищому закладі освіти: Методичні рекомендації / В.Ф.Сергєєва, В.Є.Прокопчук, Н.В.Балабуха. – Луцьк: Ред.-вид. від. «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000. – 110с.
3. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: метод. посібник / С.С.Вітвицька. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.

УДК 37.0:378 3:30:303:303.4:303.42:303.423

*Віта Боса
(Київ, Україна)*

КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКСПЕРТНОГО ОЦІНЮВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

Визначено, що педагогічні умови формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін розглядаються як сукупність цілеспрямованих, спеціально створених обставин досліджуваного процесу вивчення фахових дисциплін, спрямованих на зростання рівня мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов із урахуванням об'єктивних закономірностей педагогічних процесів та суб'єктивних особливостей суб'єктів освітнього простору.

Ключові слова: педагогічні умови, експертне оцінювання, моніторинг, сприятливе комунікативне середовище, комунікативні завдання.

It is determined that the pedagogical conditions for the formation of the language competence of future teachers of foreign languages in the process of studying professional disciplines are considered as a set of purposeful, specially created circumstances of the investigated process of studying professional disciplines aimed at increasing the level of competence of the future teachers of foreign languages taking into account the objective patterns of pedagogical processes and subjective features of subjects of the educational space.

Key words: *pedagogical conditions, expert evaluation, monitoring, favorable communicative environment, communication tasks.*

Розглядаючи педагогічні умови як чинники досягнення освітніх цілей, дослідники поділяють їх на зовнішні (організаційні, об'єктивні) та внутрішні (психологічні, суб'єктивні) [1, с. 36] слушною вважаємо думку В. Сластьоніна, що саме фіксація педагогічних умов дозволяє забезпечити єдність суб'єктивного і об'єктивного у предметі дослідження [4, с. 54].

Отже, педагогічні умови формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін ми визначаємо як сукупність цілеспрямованих, спеціально створених обставин досліджуваного процесу вивчення фахових дисциплін, спрямованих на зростання рівня мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов із урахуванням об'єктивних закономірностей педагогічних процесів та суб'єктивних особливостей суб'єктів освітнього простору.

Проведений аналіз літератури свідчить, що проектування системи педагогічних умов організації освітніх процесів здійснюється різними шляхами – як результати теоретичного аналізу проблеми дослідження й структури досліджуваного процесу; як узагальнення власного педагогічного досвіду діяльності у сфері дослідження; як висновки експертного оцінювання фахівцями чинників ефективності досліджуваного процесу; як статистично оброблені оцінки факторного аналізу опитування суб'єктів освіти; як наслідки опрацювання емпіричного досвіду діяльності фокус-груп, круглих столів, семінарів тощо. Серед зазначених методів ми обрали експертне оцінювання фахівцями умов формування мовленнєвої компетентності як дослідницький метод, який володіє сукупністю переваг. Зокрема, експертне оцінювання застосовується для реалізації пілотажних досліджень, спрямованих на уточнення гіпотез і завдань наукових розробок; обґрунтування факторів і умов педагогічних впливів; проектування прогнозів розвитку предмету дослідження [3].

Експертне оцінювання – це якісний та/або кількісний метод емпіричного пізнання, що полягає у оцінці групою експертів певних характеристик проблеми дослідження. Компетентність експертів, які беруть участь у дослідженні, характеризується критеріями: досвід діяльності, визнання, наукова активність, освіченість [2, с. 48]. Відповідно, до участі у експертному оцінюванні нами було запрошено 26 науково-педагогічних працівників ВНЗ, що здійснюють професійну підготовку майбутніх учителів іноземних мов (див. програму експерименту). Досвід науково-педагогічної діяльності експертів становить не менше 10 років, вони є кандидатами і докторами наук, користуються авторитетом серед колег і студентів.

Анкета експертного оцінювання педагогічних умов формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов у процесі вивчення фахових дисциплін подана у додатку К дисертації. Вона містить перелік з 20 потенційних умов формування мовленнєвої компетентності досліджуваних, які експертам необхідно оцінити за рівнем ефективності, ґрунтуючись на досвіді фахової підготовки майбутніх учителів іноземних мов. За результатами експертного оцінювання розраховується коефіцієнт значущості умови

$$K = \frac{\sum_{i=1}^{20} k_i}{\sum_{j=1}^{26} \sum_{i=1}^{20} k_{ij}}, \text{ де } k_{ij} - \text{оцінка } j\text{-м експертом } i\text{-ої умови, } 26 - \text{кількість експертів; } 20 - \text{кількість}$$

потенційних умов. Результати експертного оцінювання подано у табл. 1.

Таблиця 1.

Результати експертного оцінювання педагогічних умов формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземних мов

№	Педагогічні умови формування мовленнєвої компетентності	Коефіцієнт значущості
1	Поглиблене, більш ґрунтовне і тривале вивчення тем, навчальні завдання з яких викликають у студентів труднощі	0,43
2	<i>Моніторинг індивідуальних недоліків в усному та письмовому мовленні та їх усунення</i>	0,65
3	Застосування одержаних знань для вирішення життєвих і професійних ситуацій	0,54
4	Зосередження уваги на культурі мовлення студентів із урахуванням вимог мови, що вивчається	0,39
5	<i>Стимулювання інтересу молоді до вдосконалення власного мовлення</i>	0,74
6	Урізноманітнення форм і методів навчання майбутніх учителів іноземних мов	0,38
7	Застосування компетентнісного підходу до оновлення змісту іншомовної освіти та її результатів	0,34
8	Реалізація принципу фундаментальності у процесі теоретичної та практичної підготовки майбутніх вчителів	0,36
9	Відображення у змісті освіти сучасних соціальних перетворень в економіці, культурі, політиці, тощо.	0,42
10	Упровадження поетапної та цілеспрямованої технології формування мовленнєвої компетентності майбутніх учителів іноземної мови	0,49
11	Реалізація лінгвокультурного підходу до вивчення фахових дисциплін	0,43
12	Застосування комунікативного підходу до організації навчання майбутніх учителів іноземної мови	0,46
13	<i>Уведення у систему навчальних і виробничих практик студентів комунікативних завдань</i>	0,61
14	Забезпечення оволодіння студентами специфікою педагогічного спілкування	0,38
15	<i>Створення сприятливого комунікативного середовища при вивченні фахових дисциплін</i>	0,74
16	Застосування інформаційно-комунікативних технологій у процесі вивчення фахових дисциплін	0,42
17	Організація наукової діяльності студентів у процесі вивчення фахових дисциплін	0,39
18	Організація самостійної пізнавальної діяльності студентів у сфері усного та писемного мовлення	0,47
19	Насичення змісту фахової підготовки майбутніх учителів соціально-психологічними знаннями й уміннями	0,36
20	Забезпечення навчальної мобільності майбутніх учителів іноземної мови	0,35

Одержані результати оцінювання дозволяють виділити систему значущих педагогічних умов, що визначають ефективність процесу формування мовленнєвої компетентності у процесі вивчення фахових дисциплін (коефіцієнт значущості більше 0,5). Згідно з одержаними даними, такими умовами є:

1. Моніторинг індивідуальних недоліків в усному та письмовому мовленні та їх усунення;
2. Стимулювання інтересу молоді до вдосконалення власного мовлення;

3. Уведення у систему навчальних і виробничих практик студентів комунікативних завдань;

4. Створення сприятливого комунікативного середовища при вивченні фахових дисциплін.

Відповідно до результатів експертного оцінювання спроектовано систему значущих педагогічних умов, що визначають ефективність процесу формування мовленнєвої компетентності у процесі вивчення фахових дисциплін (коефіцієнт значущості більше 0,5: моніторинг індивідуальних недоліків в усному та письмовому мовленні та їх усунення; стимулювання інтересу молоді до вдосконалення власного мовлення; введення у систему навчальних і виробничих практик студентів комунікативних завдань; створення сприятливого комунікативного середовища при вивченні фахових дисциплін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М, Аюрзанайн А.А., Підкасистий П.І., [та ін.]. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання : навч. посіб. – К. : ІСДО, 1993. – 336 с.
2. Новосад В. П., Селіверстов Р. Г. Методологія експертного оцінювання : [конспект лекцій]. – К. : НАДУ, 2008. – 48 с.
3. Павлик Н. П. Зміст і програма експертного оцінювання ролі неформальної освіти у фаховій підготовці майбутніх соціальних педагогів / Н. П. Павлик // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2016 – Випуск 1(83). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/21944/1/19.pdf>
4. Слостенін В. А. Введение в педагогическую аксиологию / В. А. Слостенін, Г. И. Чижакова : учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с.

*Валентина Ботнарь (Кишинев, Молдова),
Ольга Йовва (Тирасполь, Молдова)*

РАЗРАБОТКА И АПРОБИРОВАНИЕ ПРОГРАММЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОСНОВ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ

В статье обозначается важность проблематике воспитания здорового образа жизни детей. Авторами раскрыты методы и формы ознакомления старших дошкольников с здоровым образом жизни посредством авторской программы «Мой здоровый образ жизни».

Ключевые слова: *здоровый образ жизни, старший дошкольник, авторская программа.*

In the article the importance of the problem of bringing up a healthy lifestyle of children is indicated. The authors disclose methods and forms familiarization of senior preschoolers with a healthy lifestyle through the author's program "My healthy lifestyle."

Keywords: *healthy lifestyle, senior preschooler, authoring program.*

Современное развитие общества связано с ее совершенствованием во всех аспектах жизнедеятельности, но в первую очередь в сфере образования, которая первоначально отмечает проблемы воспитания и развития подрастающего поколения, объединённые в современное общественность. Только при здоровом образе жизни человек может быть успешным во всех аспектах [3, с. 20].

Анализ состояния проблемы сохранения здоровья подрастающего поколения доказывает ее актуальность как фактора национальной надёжности и стратегической цели национального здравоохранения (I. Boian, C. Gorgos, M. Nanulescu, V. Zepca). Согласно

общественным реалиям и Кодексу об образовании Республики Молдова миссией образования является развитие человеческого потенциала для обеспечения качества жизни людей [6, Гл. II, с.5 (б)]. Поэтому проблема сохранения и укрепления здоровья детей рассматривается и на законодательном уровне: Legea ocrotirii sănătății [7, VI гл., 4 п. (ст.50)]; Legea privind supravegherea de stat a sănătății publice [8, II гл. 6 п.]; Curriculumul educației copiilor de vârstă timpurie și preșcolară (1–7 ani) în republica Moldova [5] (раздел «Физическое воспитание и основы здорового образа жизни»); Стандарты обучения и развития детей от рождения до 7 лет: Национальные профессиональные стандарты для воспитателей [4] (Раздел А. 2, стандарт 6).

Причин влияющие на состояние здоровья детей многочисленны. Это множество отрицательных факторов: всеобщая изменяющийся к худшему экологическая обстановка, падение уровня жизни в целом, сокращение уровня социальных гарантий для дошкольников в аспектах духовного и физического развития, отсутствие у родителей времени и средств для полной удовлетворенности потребностей детей, повышение числа неполных семей, личность педагогов, а также состояние и направление семейного воспитания [1, с. 7].

Исходя из этого данная, проблематика становится довольно **актуальной**. Здоровьесберегающая направленность обучения и воспитания особенно важна в дошкольном учреждении, где ребенок получает основные представления из многих наук, в том числе и о своем теле. На этом этапе происходит осознание и принятие ребенком ценности ЗОЖ.

Многочисленные ученые подтверждали значимость формирования ЗОЖ с раннего детства. Именно формирование ЗОЖ отражалась в медицине и физиологии (В.Н. Дубровский, Ю.П. Лисицын, Б.Н. Чумаков и др.), психологии (О.С. Осадчук, L. Suznețov и др.), экологии (З.И. Тюмасева, А.Ф. Аменд и др.) и педагогики (В.Г. Алямовская, Г.К. Зайцев, Ю.Ф. Змановский, I. Bahnarel, N. Bucun, V. Zepca и др.).

Однако вопросы формирования основ здорового образа жизни у детей разносторонне, и требуют систематизации и конкретизации. *Актуальность* данного исследования обусловлено следующими противоречиями:

- во-первых, существует реальная необходимость в ознакомление старших дошкольников с здоровым образом жизни,
- во-вторых, присутствует ограниченная методическая разработанность данной проблематике в рамках образовательного процесса ДОУ.

Поэтому одной из задач нашего исследования стало разработка и апробация педагогической программы формирования основ здорового образа жизни для детей старшего дошкольного возраста. Нами была разработана программа «Мой здоровый образ жизни» для детей старшего дошкольного возраста.

Целью программы является: формирование основ здорового образа жизни детей старшего дошкольного возраста. Программа «Мой здоровый образ жизни» позволило нам решить следующие *задачи*:

- 1) формирование у детей представлений о ЗОЖ и здоровье как о состоянии человека;
- 2) формирование у детей представлений о взаимосвязи здоровья и образа жизни и влиянии окружающей среды на здоровье человека (полезные привычки и отношение детей к вредным привычкам);
- 3) развитие потребности в участие в оздоровительных и закаляющих мероприятиях.

В содержании программы раскрыто значение сохранения здоровья, представлены способы выражения чувственных переживаний о своем здоровье и опыт сохранения здоровья. Программа включает три раздела: «Здоровье – болезнь», «Мой организм», «Мои помощники». Все разделы программы реализовали разработанные нами критерии сформированности ЗОЖ. Первый раздел «Здоровье – болезнь» программы был нацелен на формирование представлений детей о здоровье как о состоянии человека и о влиянии окружающей среды на его здоровье и реализовывал первый критерий. Второй и третий

разделы «Мой организм» и «Мои помощники» имели своей целью показать детям взаимосвязь здоровья и образа жизни и влиянии окружающей среды на здоровье человека (знание полезных привычек и отношение детей к вредным привычкам) и реализовывал второй критерий. Критерий участия в оздоровительных и закаливающих мероприятиях реализовался через призму всех разделов программы.

Определенные в исследовании научные подходы к разработке программы позволили модернизировать содержание и организацию процесса формирования здорового образа жизни детей, найти новые формы и методы, изменяющие отношение ребенка к своему здоровью.

Комплексный подход (Ю.К. Бабанский, И.П. Подласый, Е.С. Полат) определил требования к условиям организации процесса формирования основ ЗОЖ детей старшего дошкольного возраста в ДОУ. Данный процесс на основе комплексного подхода нами рассматривается как активное взаимодействие всех субъектов, направленное на четкое планирование, умелое распределение функций, взаимосвязь всех основных компонентов процесса (задач, содержания, методов, форм, средств сохранения здоровья и анализа его результатов), создание здоровьесберегающих условий.

Деятельностный подход как концептуальная основа разработки нашей программы определял активную позицию всех участников процесса формирования основ ЗОЖ в освоении опыта сохранения здоровья (Л.И. Божович, Л.С. Выготский и др.).

Немаловажное значение приобретает и другой подход – *природосообразный*. Данный подход предусматривает отношение к ребенку как к части природы, воспитание его в единстве и согласии с природой, обеспечение экологически чистой природной среды его обитания и развития.

Программа «Мой здоровый образ жизни» включала в себя несколько логически закономерных этапов:

1 этап – предварительный нацеленный на формировании у детей интереса к собственному телу, закаливающим процедурам, сбалансированному питанию, двигательной деятельности, знакомство родителей с теоретическими знаниями о ЗОЖ.

2 этап – воспроизводительно-поисковый, на котором конкретизировались, группировались, обобщались и совершенствовались знания дошкольников, приобретённые на первом этапе, гарантировалось активное внедрение родителей в процесс формирования основ ЗОЖ.

3 этап – воспроизводительно-творческий направленный на совершенствование полученных знаний детей в повседневной деятельности, в использовании их в самостоятельной деятельности, в способности соответствующим образом расценивать поступки и действия других людей и самого себя, формирование стабильного навыка ЗОЖ у родителей.

Для реализации нашей задачи изначально мы создали предметно-развивающую среду, обеспечили такие условия, которые позволят каждому ребенку стать телесно и психически здоровым (уголок физической культуры в групповой комнате, спортивная площадка (на участке ДОУ), уголок расслабления в групповой комнате).

Основной формой, используемой в нашем исследовании, явилось занятие. Для формирования здорового образа жизни детей старшей группы был выработан цикл занятий: «Страна волшебная – здоровье», «С утра до вечера», «Красота тела и души», «Будем стройные и красивые», «Чтоб свои родные зубки мог ты дольше сохранить», «Микробы и бактерии», «Витамины в нашей пище». Серия валеологических занятий, позволило детям лучше рассмотреть собственный организм, конструкцию тела; игры-занятия, помогали осознавать связь здоровья с правильным питанием, активным движением, реализацией закаливающих процедур и включением психогимнастики; дидактические игры, позволили ребенку самостоятельно выявить свое психоэмоциональное состояние и настроение.

Одним из средств формирования основ здорового образа жизни явился режим дня. Соблюдение режима дня применялось как средство формирования ЗОЖ. В процессе работы нацеленной на формировании культурно-гигиенических навыков мы использовали такие методы и приемы, как: показ, пояснение, непосредственная помощь, поощрение, индивидуальная беседа. Интересными оказалось применение нетрадиционных форм оздоровления: точечный массаж; дыхательная гимнастика; пальчиковая гимнастика.

Таким образом, организованная деятельность продемонстрировала, что формирование ЗОЖ у дошкольников связано с обладанием знаний и представлений об элементах ЗОЖ, эмоционально-положительным отношением к этим элементам и способностью осуществлять их в поведении и деятельности приемлемыми для ребенка способами.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Алямовская В.Г. Современные подходы к оздоровлению детей в дошкольном образовательном учреждении. В: Первое сентября, 2005. № 17, с. 7-10.
2. Зайцев Г.К., Колбанов В.В. Педагогика здоровья: образовательная программа по валеологии. СПб: УПМ, 1994. 78 с.
3. Лисицын Ю.П., Полунина И.В. Здоровый образ жизни ребенка. М., 1984. 32 с.
4. Стандарты обучения и развития детей от рождения до 7 лет: Национальные профессиональные стандарты для воспитателей. Кишинев: Imprint Star SRL, 2010. 170 с.
5. Bolboceanu A.ș.a. Curriculumul educației copiilor de vîrstă timpurie și preșcolară (1-7 ani) în republica Moldova, Chișinău: CARTIER Educațional, 2008. 97 p.
6. Codul educației al RM. Nr. 319-324 din 24 octombrie 2014. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 17.07. 2014. № 319-324 (152).
7. Legea ocrotirii sănătății. №. 411 din 28 martie 1995. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 22.06.1995. № 34.
8. Legea privind supravegherea de stat a sănătății publice. № 10-XVI din 03 februarie 2009. În: Hotărârea Guvernului «Cu privire la Serviciul de Supraveghere de Stat a Sănătății Publice», 12.05.2010. № 384.

УДК 37.017.4

Светлана Вальченко
(Гомель, Беларусь)

НАЦИОНАЛЬНОЕ САМОСОЗНАНИЕ ЛИЧНОСТИ КАК НАУЧНАЯ КАТЕГОРИЯ

В статье рассматривается краткая история исследования национального самосознания как научной категории, раскрывается его сущность, функции и структура. Обобщенно представлен процесс формирования национального самосознания учащихся школы.

Ключевые слова: национально-культурная основа воспитания; национальное самосознание; структура, функции национального самосознания; интеллектуальный, эмоциональный, поведенческий компоненты.

The article examines the brief history of the study of national identity as a scientific category, reveals its essence, function and structure. It summarized the process of formation of national consciousness of students in the school.

Keywords: national and cultural foundation of education; national identity; structure, as the national consciousness, intellectual, emotional, behavioral component.

Воспитание личности на национально-культурной основе, формирование ее национального самосознания начало интересовать прогрессивных мыслителей и ученых достаточно давно – еще в докапиталистический период складывания этнографических элементов нации – ее единого языка и культурно-психологических признаков. Известный чешский педагог Я.А.Коменский вел активную этнографическую деятельность, собирая пословицы и поговорки чешского народа и подробно анализируя их содержание. Ученый рассматривал родной язык как важное воспитательное средство, советовал «содержать его в чистоте и блеске, оставлять в неприкосновенности его дух, твердость и характер» [1, с.15]. Великий белорусский просветитель Ф.Скорина фактически первым на территории нашего государства поставил вопрос о важности воспитания патриотизма, «великой ласки» к своей стране, народной культуре и языку. Причем он подчеркивал необходимость деятельно-практической направленности патриотизма и призывал к тому, чтобы люди «в добрых делах и в любви отчины... всякого тружания и скорбов не лютовали» [2, с.128].

Интенсивный процесс развития производства и создания национальных государств в эпоху капитализма существенно повысил интерес ученых к проблеме национально-культурного формирования личности. С педагогических позиций эту проблему достаточно полно осветил К.Д.Ушинский. Он сформулировал принцип народности в обучении и воспитании детей. Народность К.Д.Ушинский характеризовал, как особенные, неповторимые черты национального характера, которые отличают один народ от другого и без которых «народ – тело без души». Воспитание на народных началах он называл «жизненным и естественным процессом», поскольку оно «укрепляет в человеке народность, развивает его ум и самосознание и... содействует развитию народного самосознания вообще» [3, с. 120, 121].

В советское время начался интенсивный процесс создания национальных государств, развития народной школы и системы воспитания. В нашей стране он воплотился в политике белорусизации, происходившей в 20-е годы XX в. В школе стали широко использовать достижения народной культуры и этики, осуществлять знакомство с ремеслами и прикладным искусством белорусов, изучать и популяризировать народную музыку, танцы, игры. Однако, новый политический курс, направленный на воспитание пролетарского интернационализма, вызвал свертывание национального воспитания, унификацию и русификацию школы.

Новый всплеск интереса к изучению национального самосознания наблюдается в период политической «оттепели» 60-х годов. Ряд российских ученых обосновывали роль национального самосознания как решающего этноопределятеля, отражающего общность происхождения, языка, территории и культуры народа, а в отдельных случаях, – государственной принадлежности, экономики и религии. Затем происходит некоторое углубление в проблему: конкретизируется сущность и содержание национального самосознания с философских, социально-психологических и исторических позиций; появляются исследования личностного аспекта данной научной категории, в том числе у белорусских ученых В. Лазутки и В.Л. Левковича.

С 90-х годов, по причине глубоких политических изменений в бывшем СССР, национальное самосознание начинает исследоваться весьма интенсивно, в том числе и в Республике Беларусь. Во-первых, значительно расширяется возрастной диапазон его изучения – от детей дошкольного и школьного возраста (Л.М. Воронцовская, Л.М. Бахор, Л.А. Казинец) до студенческой молодежи (А.А. Гримоть, Д.И. Водинский, К.Г. Лапич, С.Д. Лаптенюк, О.А. Михневич, Н.К. Катович, М.П. Михальчук). Во-вторых, глубоко исследуются условия и средства формирования национального самосознания и национально-патриотического воспитания: учебно-воспитательный процесс и родной язык (Н.В. Альшевская, Т.М. Микулич, В.П. Люкевич); национальная культура (А.С. Лаптенюк,

К.А. Куликович, В.П. Канаш, С.Ф. Дубенецкий); народная педагогика (А.П. Орлова, И.И. Калачева, В.В. Семенова); краеведение (В.К. Бондарчик, А.Ф. Литвинович); семья (Л.Г. Зайцева); религия (Г.И. Касперович). В-третьих, появляются обобщающие работы, показывающие целостный процесс формирования национального самосознания учащихся различных возрастных категорий (Л.А. Альшевская, Э.С. Дубенецкий, О.А. Михневич).

Исследования 90-х – годов 20-го и начала 21-го века позволяют сделать ряд обобщений, касающихся национального самосознания как научной категории. Прежде всего следует сказать, что оно представляет собой сложное интегративное личностное образование, в котором актуализированы все этнические черты, свойственные данному человеку. *Его сущность выражается в осознании индивидом себя как представителя определенной национальной общности с присущими только ей особенностями и чертами, психологией и ментальностью, в переживании им своей глубинной связи с этносом, в понимании необходимости постоянной созидательной деятельности на благо своего народа* [4, с. 35].

Структура национального самосознания достаточно сложна. Большинство авторов склоняются к выделению в ней трех основных компонентов. *Интеллектуально-познавательный компонент* включает в себя совокупность знаний, касающихся своего народа и страны. К ним относят: знание национального языка, истории своего народа, его современных проблем и трудностей; знание своего этнонима и этногенеза, культуры народа, морально-этических норм и ценностей; уяснение сущности своей государственности, политической символики и атрибутов; представление о роли и статусе своей нации в системе международных отношений. *Эмоциональный компонент* складывается из национальных взглядов и убеждений личности, ее национальных чувств (гордости, достоинства), патриотизма. Третий компонент, *поведенческий*, реализуется через творчество личности в различных областях науки и искусства, готовность действовать на основе сложившихся убеждений, противостоять проявлениям этноцентризма, шовинизма, национализма.

Каждому из указанных компонентов национального самосознания соответствуют определенные *функции*, углубляющие его сущность и содержание. Познавательный компонент раскрывается посредством *познавательной* и *приспособительной* функций. Первая из них содействует национальной идентификации личности, вторая – развитию преемственности поколений на основе усвоения народных традиций, обычаев, нравственно-этических принципов [5, с.116]. Эмоциональный компонент проявляется через действие *защитной* функции, связанной с отстаиванием интересов национально-культурного развития, а также через функцию *самоконтроля и этнической ответственности*, регулирующей поведение личности в условиях моно- и полиэтнической среды. Поведенческий компонент также опирается на действие двух функций: *социально-творческой*, связанной с реализацией духовных сил и возможностей личности в национально-культурной сфере и *интегративной*, содействующей сплочению и внутреннему единению народа.

Национальное самосознание проходит длительный путь развития, формируется вместе с личностью по мере ее взросления и социализации под влиянием совокупности *внешних (макро-, микро- и этническая среды) и внутренних (потребности, мотивы, интересы, переживания человека) факторов* [4,с.167]. Первая группа факторов обеспечивает условия этноформирования личности; вторая, преломляясь через особенности индивидуального и возрастного развития человека, оказывает решающее влияние.

Школа выступает в качестве определяющего фактора этноформирования учащихся в целом и воспитания национального самосознания, в частности. Она знакомит учащихся с научными знаниями достаточно широкого диапазона, содержанием предметов, непосредственно связанных с белорусской и мировой историей и культурой. Это создает необходимую понятийную базу, основу для анализа и формирования соответствующих взглядов и убеждений. Вторая сторона единого учебно-воспитательного процесса –

внеклассная воспитательная деятельность – способствует, в силу присущих ей черт и особенностей, дальнейшему углублению и систематизации знаний, развитию широкого спектра этнопатриотических отношений и чувств, выработке поведенческих элементов в данной области.

На этой основе можно четко представить *процесс формирования национального самосознания* личности. Первым направлением воспитательной работы является развитие потребностей и мотивов учащихся в этнонациональной области. Это достигается с помощью разнообразия видов и форм работы; активного характера деятельности учащихся и расширения границ их самостоятельности при подготовке и проведении воспитательных дел; содержательности используемой информации, ее насыщенности яркими и интересными фактами и примерами; характера взаимоотношений классного руководителя с учащимися, его эрудиции и компетентности и др.

В тесной связи с развитием потребностно-мотивационной сферы учащихся находится второе важное направление работы – организация активной этнопознавательной деятельности. Целью ее является создание такого интеллектуального «багажа», в котором будут представлены все грани этнознания, а также формирование соответствующих взглядов и убеждений личности. Эффективность этой работы в значительной мере зависит от придания ей эмоционально-положительного и увлекательного характера на основе использования, к примеру, экскурсий и краеведческих походов, ролевых и деловых игр, интеллектуальных соревнований, диспутов и дискуссий.

Органическое сочетание двух указанных направлений деятельности служит основой для формирования поведенческой стороны национального самосознания. Это происходит с помощью организации различных форм практической и трудовой деятельности, постепенно усложняющихся и охватывающих все более значимые социальные направления. Речь может идти, к примеру, о природоохранительной, экологической работе, творческих акциях по пропаганде достижений национальной культуры, организации межнационального взаимодействия и др.

Таким образом, в отечественной педагогике накоплен довольно значительный материал, касающийся проблемы формирования национального самосознания личности. Однако многие аспекты этого процесса нуждаются в уточнении и углублении. Речь прежде всего идет о возрастных этапах формирования национального самосознания, особенно у старших подростков и старшекласников; о создании целостной системы воспитательной работы в этом направлении; об анализе условий повышения эффективности деятельности школы, семьи и социума в процессе совместного осуществления этноформирующей деятельности; о расширении спектра средств этноформирования и исследовании их влияния на различные категории учащихся. Творческий поиск педагогов в этом направлении продолжается, о чем свидетельствует появление новых монографий и публикаций.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика. Учебник / Г.Н.Волков. – М.: Изд. центр «Академия». – 168 с.
2. Скарына, Ф. Творы: Прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Ф. Скарына. – Мінск: «Навука і тэхніка», 1983. – 243 с.
3. Ушинский К.Д. О народности в общественном воспитании / К.Д.Ушинский // Избр.пед.соч. В 2 т. Т.1. – М.: «Педагогика», 1974. – С.51–123.
4. Михневич О.А. Психолого-педагогические проблемы формирования национального самосознания будущих учителей / О.А. Михневич. – Минск: Харвест, 2007. – 368 с.
5. Сикевич, З.В. Социология и психология национальных отношений: Учеб. пос. / З.В. Сикевич. – СПб: Изд-во В.А. Михайлова, 1999. – 203 с.

УДК 378.093.2:(57.081.1:005.336.2)

Катерина Волохата
(Бар, Україна)

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ПРИРОДОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Стаття присвячена проблемі формування природознавчої компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі фахової підготовки. Охарактеризовано результати формувального етапу педагогічного експерименту. Доведено педагогічну ефективність обґрунтованих у дослідженні педагогічних умов формування природознавчої компетентності, що підтверджується значним підвищенням рівня її сформованості у студентів експериментальних груп.

Ключові слова: природознавча компетентність, майбутні учителі початкових класів, педагогічний експеримент.

The article is devoted to the problem of formation of the natural competence of future teachers of elementary school in the process of professional training. The results of the formation stage of the pedagogical experiment are described. The pedagogical effectiveness of the research based on the pedagogical conditions of the formation of natural science competence is proved, which is confirmed by the significant increase in the level of its formation in students of experimental groups.

Key words: natural science competence, future teachers of elementary school, pedagogical experiment.

Відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти [1], перед вищими навчальними закладами, які здійснюють підготовку майбутніх учителів початкової школи ставляться завдання удосконалення системи їх професійної підготовки, що має забезпечувати формування в них предметних та методичних компетентностей, готовності проектувати та організовувати навчальну діяльність молодших школярів відповідно до вимог сьогодення.

Метою нашого дослідження є формування природознавчої компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі фахової підготовки.

Основними педагогічними умовами формування природознавчої компетентності майбутніх учителів початкових класів визначено: формування позитивної мотивації студентів щодо вивчення загальноосвітніх природничо-наукових дисциплін шляхом професійно спрямованого їхнього змісту; реструктуризація змісту природничо-наукової підготовки майбутніх учителів на основі міжпредметної інтеграції загальноосвітньої та професійної підготовки; використання інноваційних технологій та методів навчання в процесі природничо-наукової підготовки майбутніх вчителів початкової школи тощо.

Для встановлення фактичного рівня природознавчої компетентності майбутніх вчителів початкової школи нами було визначено критерії та показники визначення її сформованості (табл. 1). Для кожного студента визначався рівень сформованості природознавчої компетентності по кожному з критеріїв за визначеними показниками.

Таблиця 1

Критерії та показники діагностування рівня сформованості природознавчої компетентності студентів

Критерії	Показники
Мотиваційно-ціннісний	1) усвідомлення потреби у вдосконаленні природничо-наукових знань; 2) сформованість власної позиції щодо природознавчої компетентності, усвідомлення шляхів її досягнення; 3) наявність потреби у підвищенні природничої свідомості.
Когнітивний	1) оволодіння системою природничо-наукових знань; 2) полідисциплінарний зміст фахової підготовки.
Діяльнісний	1) використання природничо-наукових знань у професійній діяльності; 2) методична доцільність спроектованої педагогічної моделі; 3) володіння способами та прийомами педагогічної взаємодії.
Оцінно-рефлексивний	1) об'єктивне оцінювання власної природознавчої компетентності; 2) здатність до моделювання програми самовдосконалення природознавчої компетентності; 3) сформованість умінь підвищення природознавчої компетентності.

З метою перевірки ефективності обґрунтованих у дослідженні організаційно-педагогічних умов нами було проведено педагогічний експеримент, який складався з констатувального та формуального етапів.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту показали досить низький рівень сформованості природознавчої компетентності студентів контрольних та експериментальних груп (табл. 2).

Таблиця 2

Рівні сформованості природознавчої компетентності студентів за результатами констатувального етапу педагогічного експерименту

Групи	Високий		Середній		Низький		Разом	
	n_i	%	n_i	%	n_i	%	n_i	%
КГ	31	11,7	91	34,3	143	53,9	265	100
ЕГ	15	11,5	45	34,6	70	53,8	130	100

Оскільки результати діагностики по показникам виділених нами критеріїв майже ідентичні в обох групах, то можна вважати контрольну та експериментальну групи однорідними вибірками.

Результати сформованості природознавчої компетентності майбутніх учителів початкових класів після проведення формуального етапу педагогічного експерименту наведені у таблиці 3.

Таблиця 3

Рівні сформованості природознавчої компетентності студентів за результатами формуального етапу педагогічного експерименту

Групи	Високий		Середній		Низький		Разом	
	n_i	%	n_i	%	n_i	%	n_i	%
КГ	53	20,0	111	41,88	101	38,11	265	100
ЕГ	48	36,92	59	45,38	23	17,69	130	100

Вдамося до порівняльного аналізу рівня сформованості природознавчої компетентності майбутніх учителів початкових класів експериментальної групи до і після проведення формуального етапу (табл. 4) та контрольної групи (табл. 5).

Таблиця 4

Порівняння рівня сформованості природознавчої компетентності студентів експериментальної групи за результатами педагогічного експерименту

Етап педагогічного експерименту	Високий		Середній		Низький		Разом	
	n_i	%	n_i	%	n_i	%	n_i	%
Констатувальний етап експерименту	15	11,5	45	34,6	70	53,8	130	100
Формувальний етап експерименту	48	36,92	59	45,38	23	17,69	130	100

Таблиця 5

Порівняння рівня сформованості природознавчої компетентності студентів контрольної групи за результатами педагогічного експерименту

Етап педагогічного експерименту	Високий		Середній		Низький		Разом	
	n_i	%	n_i	%	n_i	%	n_i	%
Констатувальний етап експерименту	31	11,7	91	34,3	143	53,9	265	100
Формувальний етап експерименту	53	20,0	111	41,88	101	38,11	265	100

З таблиць 4, 5 бачимо, що зростання рівня природознавчої компетентності студентів відбулося в обох групах, однак у експериментальних групах його значення більше. Під час формувального експерименту порівняно з констатувальним кількість студентів в експериментальних групах з низьким рівнем сформованості природознавчої компетентності зменшилась на 36,11%, в контрольних – лише на 15,79%. Кількість студентів з середнім рівнем сформованості природознавчої компетентності в експериментальних групах зросла на 10,78%, в контрольних – на 7,58%, а з високим рівнем підвищення у експериментальних групах відбулося на 25,42%, тоді як у контрольних групах – лише на 8,3%.

Статистична оцінка результатів педагогічного експерименту дозволяє прийняти обґрунтоване рішення про не випадкові результати і підтвердити існування виявлених залежностей.

Результати педагогічного експерименту показали, що для формування природознавчої компетентності студентів педагогічних навчальних закладів I-II рівнів акредитації досить ефективним є комплексне застосування обґрунтованих нами організаційно-педагогічних умов.

Отже, навчання студентів у вищому навчальному закладі має бути спрямоване на формування усіх необхідних компонентів природознавчої компетентності майбутніх учителів початкових класів, і задовольняти визначені критерії та показники, які сприятимуть опануванню майбутньою професією та досягненню вагомих успіхів у процесі професійної діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – №18(594). – 43 с.

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ПРИ ІНШОМОВНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ВНЗ

У статті висвітлено особливості запровадження інноваційних педагогічних технологій в процесі навчання іноземної компетентності студентів ВНЗ, а саме: проектних, інтерактивних, інформаційно-комунікаційних, мовного портфоліо та ін. Наголошується, що інноваційні технології дають можливість розвивати інтерес, підвищувати мотивацію до вивчення іноземної мови, створюють передумови для розвитку ключових компетенцій і самостійності студентів.

Ключові слова: технології, інноваційні технології навчання, іноземна компетентність, метод проектів, інформаційно-комунікаційні технології, мовне портфоліо.

The article highlights the peculiarities of the introduction of innovative pedagogical technologies in the process of teaching foreign language competence of students in higher educational institutions, namely: project, interactive, information and communication, language portfolio, etc. It is noted that innovative technologies provide for an opportunity to develop interest, increase motivation to study a foreign language, create the preconditions for the development of key competences and independence of students.

Key words: technologies, teaching innovative technologies, foreign language competence, project method, information and communication technologies, language portfolios.

Глобальний інформаційний простір і його вплив на всі життєві процеси, відкритий доступ до інформації та світових інтелектуальних надбань впливає на становлення інноваційної освітньої системи та розвиток системи іноземної підготовки зокрема. Глобалізація ґрунтується на масовій комунікації. Інтенсивний розвиток інформаційного простору відображає тенденцію переходу від традиційних моделей соціального устрою до інформаційного суспільства. Невід'ємна складова інформаційного суспільства – мультимедійне середовище, яке впливає і на сучасну полікультурну мовну дійсність. Тому це потрібно враховувати, готуючи студентів у стінах вищого навчального закладу до полікультурної взаємодії. Отже, формування полікультурної мовної особистості, здатної взаємодіяти з представниками різних країн і культур, є стратегічною метою і критерієм ефективності системи іноземної підготовки у ВНЗ.

В умовах сучасних глобалізаційних тенденцій застосування інноваційних технологій навчання значно посилюють ефективність формування іноземної компетентності тих, хто навчається, та набувають особливого значення. До того ж, Національна доктрина розвитку освіти серед пріоритетних напрямів визначає запровадження освітніх інновацій у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів. Впровадження інноваційних технологій при навчанні іноземної мови в навчальних закладах різних рівнів досліджували науковці О. Коломінова, О. Лещинський, М. Майер, З. Нікітенко, С. Ніколаєва та інші.

У педагогічних джерелах зазначається, що сучасні технології навчання включають як традиційні, так і інноваційні технології, оскільки у процесі появи нових продовжують діяти ті, що застосовувались упродовж тривалого часу. Таким чином, інноваційні технології навчання іноземних мов є складовою сучасних технологій навчання. Так, серед традиційних технологій назвемо перекладні методи, аудіо-лінгвальний метод, сугестивний метод тощо. Інноваційні технології, які є складовою сучасних, в свою чергу містять як традиційні так і інноваційні, що пов'язано з часом виникнення та застосування технології. Так, проектні

технології, які виникли ще у 20-і роки минулого століття у США, користуються популярністю у вітчизняній методиці з 90-х років, тому вже стали традиційними в межах інноваційних, на противагу інформаційних технологій, наприклад, методу веб-квесту та інших [2, с. 126].

Сучасні науковці (В. Безпалько, Н. Наволокова, Г. Селевко та ін.) виділяють низку педагогічних технологій, які з успіхом застосовуються у процесі іншомовного навчання, серед яких технології проблемного навчання, ігрові, інформаційні, технології особистісно-орієнтованого навчання, розвивального навчання, колективного способу навчання, розвитку критичного мислення, програмованого навчання, інтерактивного навчання, модульного навчання, проектна технологія тощо. Так, серед сучасних інноваційних технологій навчання, які також набули поширення при навчанні іноземних мов у вищій школі, виокремлюють: навчання у співпраці; метод проектів; навчання, центроване на учневі; дистанційне навчання; використання мовного портфоліо; тандем-метод; технологія «case study»; комп'ютерні і аудіовізуальні технології тощо [4].

Метод проектів, заснований на особистісно-діяльнісному підході до навчання, широко використовувався при навчанні іноземних мов. Під проектом розуміють самостійно плановану і реалізовану на іноземній мові роботу, наприклад, випуск газети чи журналу, підготовка виставки, вистави, концерту тощо. Робота над проектом дає змогу диференційовано підходити до навчання, підвищувати активність і самостійність студентів на основі навчально-рольових ігор, самостійного розв'язання завдань [4]. Проектна методика певним чином пов'язана з діловою грою і заснована на педагогічній ідеї *learning by doing*. До використання цього методу висувається низка вимог, серед яких: наявність значущої в дослідницькому плані проблеми; теоретичне та практичне значення одержаних результатів; максимальна самостійність студентів під час роботи над проектом; структурування змістової частини проекту; широке застосування дослідницьких методів [1].

Метод мовного портфоліо, який також входить до системи інтерактивних та педагогічних технологій, дає можливість розвивати інтерес, підвищувати мотивацію до вивчення англійської мови, створює унікальні передумови для розвитку ключових компетенцій і самостійності студентів у досягненні нового. Використання європейського мовного портфоліо дозволяє зробити процес іншомовного навчання більш прозорим, допомагає студентам розвивати здатність до відображення та самооцінювання, таким чином надаючи їм можливість поступово збільшувати свою відповідальність за власне навчання. Портфоліо (від англ. *Portfolio* – портфель, папка) – це папка документів з навчального предмета як компонента навчальної діяльності учнів, який ведеться учнями за педагогічного супроводу вчителя [3]. Мовне портфоліо є особисто зорієнтованою формою роботи, автентичним видом оцінювання, який адресується учневі, розроблений для нього, спрямований на виявлення та розвиток творчих здібностей кожного. Упровадження такої форми діяльності як європейське мовне портфоліо означає вихід на новий рівень самосвідомості учня, де він вибирає, оцінює, контролює процес навчання, роблячи його безперервним і сталим.

Невід'ємним при сучасному навчанні іноземних мов студентів є використання *інформаційно-комунікаційних технологій*, а саме: комп'ютерних технологій, Інтернет ресурсів та мультимедійних технологій. У науковій літературі немає єдиного підходу щодо зазначених понять. З одного боку, науковці розуміють під інформаційними технологіями навчання всі технології, що використовують у процесі навчання спеціальні технічні засоби, а саме: комп'ютер, відео, аудіо, кіно, телекомунікаційні мережі. З іншого боку, науковці пропонують застосовувати термін «комп'ютерні технології навчання», проте останнім часом особливу популярність у наукових колах користується поняття «інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ)» [5, с. 187].

Мультимедійні технології навчання вважають складовою інформаційних технологій навчання іноземних мов. Мультимедійні навчальні технології є сукупністю технічних та

дидактичних засобів навчання, які уможлиблюють представлення навчальної інформації у текстовому, графічному, аудіо-, відео-, анімаційному та інших форматах. Застосування інформаційних технологій на заняттях з іноземних мов, дозволяє впливати на емоційну сферу студента, сприяючи мотивації, активізації їх навчальної діяльності та підвищенню пізнавальної та іншомовної активності.

До *інтерактивних технологій* можна віднести такі форми і види: дискусійні (евристична бесіда, презентація, дискусія, «мозковий штурм», метод «круглого столу», метод «акваріуму», метод «квадро», метод «світлофор», рольова дискусія, обговорення аудіо- та відеозаписів), ігрові (метод «ділової гри», метод «діловий театр», метод «інтерв'ю», конкурси практичних робіт з їх обговоренням, рольові ігри, моделювання ситуацій, проектна методика, кейс-метод), тренінгові (можуть поєднувати дискусійні та ігрові форми: комунікативні тренінги, колективне рішення творчих задач, практичні групові та індивідуальні вправи, групова робота з літературою, зустрічі з запрошеними) [2, с. 129].

Таким чином, можна підсумувати, що застосування інноваційних технологій у навчанні іноземних мов сприяє ефективнішому засвоєнню іншомовного матеріалу, підвищенню мотивації до вивчення іноземних мов та інтересу до культур інших країн; спрямоване на реалізацію основної мети навчання, – формування іншомовної комунікативної компетентності студента. Інноваційні технології навчання іноземних мов сприяють інтенсифікації, оптимізації навчального процесу, а також сприяють організації самостійної роботи тих, хто навчається.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Полат Е. С. Метод проектов на уроках иностранного языка / Е. С. Полат // Иностранные языки в школе. – 2001. – № 1. – С. 4–8.
2. Руднік Ю. Актуалізація проблеми застосування інноваційних технологій у навчанні іноземних мов / Юлія Руднік // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2014. – №10 (Ч.2). – С. 124-131.
3. Хоменко Т.Ф. Впровадження мовного портфоліо для підвищення мотивації вивчення іноземної мови / Т.Ф.Хоменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/28165/
4. Худзей О.О. Метод проектів в іншомовній підготовці учнів спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов / О.О. Худзей // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогічні науки. – 2015. – Вип. 5. – С. 45-56.
5. Шахіна І. Ю. До питання про мультимедійні технології / І. Ю. Шахіна // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Вісник НТУ «ХПІ». – 2012. – № 32. – С. 184–192.

УДК 37.011.33

*Наталія Гармаш, Катерина Кожжевникова, Валентина Мазуренко
(Дніпро, Україна)*

З ДОСВІДУ РОБОТИ ЦЕНТРУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ДНІПРОВСЬКОМУ БАЗОВОМУ МЕДИЧНОМУ КОЛЕДЖІ

У статті розглядається організація роботи Центру національного виховання у коледжі. Пропонуються методи та технології мотивації студентів до вивчення історії України, рідного краю, національних традицій, проведення пошукової краєзнавчої роботи.

Ключові слова: Центр національного виховання, національно-патріотичне виховання, концепція національно-патріотичного виховання, «усний журнал», квест.

The article deals with the organization of the work of the Center for National Education in the college. The methods and technologies of motivation of students for the study of the history of Ukraine and their native land, national traditions, and conducting search ethnographic work are offered.

Key words: *Center of national education, national patriotic education, concept of national patriotic education, "oral journal", quest.*

Передумовою становлення громадянського суспільства є підготовка освічених, моральних, мобільних, конструктивних громадян і патріотів. Національно-патріотичне виховання студентів – це процес формування в особистості чіткого уявлення про закономірності розвитку патріотичних ідей, розуміння ролі історичних знань про свою країну, про свій народ, його традиції та звичаї, толерантне ставлення до інших народів, вироблення стійких патріотичних переконань та уміння відстоювати їх в умовах реальної дійсності. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації [1, с. 4]. Провідною складовою національно-патріотичного виховання є формування почуття патріотизму, а саме: любов до Батьківщини, до свого народу, «здатність зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави» [1, с. 5]. Основним шляхом реалізації національно-патріотичного виховання є позааудиторна робота, що реалізовується у різних формах та напрямках. Участь студентів у роботі гуртків, центрів, навчально-виховних заходах дозволяє їм проявити творчість, розвинути навички дослідження, познайомитися ближче з історією рідного краю, Батьківщини, історією розвитку медичних знань в Україні, доторкнутися до «живої» історії через вивчення традицій власної родини.

Реалізацію змісту національно-патріотичного виховання забезпечує Концепція національного виховання дітей та молоді (2015 р.) та інші нормативно-правові документи.

У рамках реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді в Дніпровському базовому медичному коледжі вже понад 20 років продовжує свою роботу Центр національного виховання. Метою роботи Центру є виховання у студентів-медиків почуття патріотизму, формування особистості на засадах духовності, моральності, толерантності, поваги до минулого українського народу, почуття обов'язку та відповідальності, прищеплення любові до України, поваги до Конституції України та державних символів України. Робота центру ведеться за такими напрямками:

- збір історичного матеріалу, спогадів очевидців історичних подій та створення власної «Книги пам'яті»;
- проведення навчально-виховних заходів, присвячених визначним подіям історії нашого краю та держави з використанням активних та інтерактивних технологій;
- екскурсії до історичного музею ім. Д. Яворницького м. Дніпра, діорами «Битва за Дніпро», музею героїв АТО та історичних місць нашого краю;
- залучення студентів до науково-дослідної роботи, участь членів центру у студентських науково-практичних конференціях коледжу і всеукраїнських.

У роботі Центру використовуються активні та інтерактивні форми роботи, студенти навчаються творчому та самостійному мисленню, проявляють акторський талант.

Провідною ідеєю діяльності Центру було і залишається поглиблення знань з історії України та міста. Саме з метою розширення знань з історії рідного краю, в роботі Центру використовується інтерактивна квест-технологія. Дана технологія дозволяє за невеликий проміжок часу опрацювати велику кількість історичного матеріалу та охопити якомога більше студентів. Головним в проведенні квесту є підготовчий етап – етап студентської пошукової роботи щодо збору інформації. Студенти узагальнюють свої знання самостійно і вже в процесі змагання використовують їх. Роль викладача – це роль консультанта, помічника. Позитивним наслідком квесту є його динамічність, швидкість проведення,

конкретність та формування вміння вирішувати поставлені завдання в певних умовах. Квест – це інтелектуальне змагання з елементами рольової гри, основою якого є послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами або окремими учасниками [2, с. 2]. Брати участь у квесті мають можливість усі студенти коледжу, але пропозиції щодо тематики, змісту змагання надходять від членів Центру. Так, в минулому навчальному році було проведено квест з історії міста «Чарівне місто на Дніпрі». Квест передбачав декілька завдань:

- загальні запитання за темою «Місто та його мешканці»;
- визначні місця та пам'ятники Дніпра;
- славетні земляки: впізнай особу за описом;
- Дніпро – форпост українства;
- подорож у просторі та часі.

Підготовка до квесту вимагала від студентів вивчення великої кількості літератури, здійснення реальних та віртуальних подорожей по місту. Результатом екскурсій до історичного музею ім. Д. Яворницького, діорами «Битва за Дніпро», музею АТО, алеї Слави героїв АТО та історичних місць м. Дніпра стали творчі роботи студентів – історичні есе, тематика яких була запропонована викладачами або студентами. Подібні заходи відкривають нові сторінки історії нашого краю, а студентам з інших міст або областей дозволяють ближче познайомитися з історією нашого міста. Опитування серед студентів показали, що квест знаходить позитивні відгуки. По-перше – це командна гра, по-друге – вивчається не просто навчальний матеріал за програмою, а матеріал, що стосується практичного життя, по-третє – це динамічно та зрозуміло.

З перших років заснування Центру національного виховання, його члени збирають матеріали до «Книги пам'яті», а саме: спогади свідків трагічних подій в нашому місті та області: Голодомору 1932 – 1933 років, голоду 1946 – 1947 років, очевидців фашистського окупаційного режиму та свідчення учасників Другої світової війни. Зібрані матеріали «оживають» під час проведення навчально-виховних заходів. Ті, хто читає пожовклі листи або записи, не залишається байдужим до розповідей про випробування долі, що спіткали і малих, і дорослих. У 2013 році члени Центру національного виховання взяли участь у обласному конкурсі студентського кіно «Ми пам'ятаємо...», присвяченого роковинам Другої світової війни. Роботу було присвячено Савчену В.М., герою Другої світової війни, учаснику штурму Берліна. Матеріали відеоінтерв'ю передали до музею Савчену В.М., що знаходиться у середній школі №81 м. Дніпра. Наразі, у «Книзі пам'яті» розпочато новий розділ, присвячений спогадам вже наших сучасників: бійців АТО, очевидців окупації Донбасу та Криму. Актуальність даного напрямку роботи Центру полягає у створенні зв'язку між поколіннями, у формуванні поваги до людей похилого віку, до вшанування минулих трагічних та героїчних подій та розуміння нових історичних умов.

Важливим напрямком роботи Центру є краєзнавча пошуково-дослідна робота студентів (членів центру). Результатом такої роботи є участь у різнорівневих практичних студентських конференціях. У поточному навчальному році члени Центру національного виховання взяли участь у Всеукраїнській практичній конференції «Україна понад усе!» з доповіддю «Ми – дніпряни!». В роботі було розглянуто усі віхи історії нашого краю та міста від його заснування до сьогодення, зокрема щодо внеску мешканців нашого міста у допомогу воїнам АТО, розвитку волонтерського руху в нашому навчальному закладі.

В роботі Центру успішно використовується активна та «колективна форма виховної роботи, організації дозвілля, засіб виховання суспільної активності студента» – «усний журнал» [3, с. 2]. Дана форма є досить простою, але водночас дозволяє глибоко дослідити матеріал, залучити до співпраці усіх членів Центру та отримати допомогу від інших студентів коледжу. Основна ідея – подача матеріалу за блоками – рубриками, з використанням мультимедійних презентацій, музичного супроводу. Тематика журналу визначається в залежності від історичної події, яку необхідно висвітлити. Журнал може

випускатися за окремою тематикою або містити різноманітні за тематикою сторінки, а саме: «Подвиг гідний подиву». Пам'яті Українських Січових Стрільців. 100 років з дня битви на горі Маківка; «20-та річниця від прийняття Конституції»; «Ми пам'ятаємо...». 70-ті роковини Великого терору – масових політичних репресій 1937 – 1938 років; «Україна – єдина, соборна держава». До Дня Соборності України; «Герої-медики».

Організація та проведення «усного журналу» дещо відповідає змісту роботи звичайного журналу. Серед членів Центру розподіляються посадові обов'язки: головного редактора, відповідальних редакторів сторінок, кореспондентів, помічника редактора, ведучих журналу, музичного редактора, відповідального за мультимедійний супровід. Вивчається та досліджується матеріал, складається сценарій, при необхідності (в залежності від тематики) береться інтерв'ю, запрошуються гості, матеріал систематизується та надається ведучим. Можливість творчо самовиразитися у процесі підготовки та проведення «усного журналу» створює атмосферу творчого тандему між викладачем та студентами, стає особистісно значимим для кожного учасника.

Таким чином, робота Центру національного виховання щодо формування справжнього патріота, громадянина, гармонійно розвиненої особистості, майбутнього фахівця-медика здійснюється за різними напрямками з використанням різноманітних форм та технологій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція національного виховання дітей та молоді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/
2. Використання квесту як засобу активізації навчальної діяльності учнів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/34730/
3. Методика проведення «усних журналів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studopedia.com.ua/1_311222_organizatsiya-ta-provedennya-usnih-zhurnaliv.html

УДК 159.922.75: 502.2

Алла Григор'єва
(Київ, Україна)

ОРГАНІЗОВАНЕ ЕКСПЕРИМЕНТУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ЯВИЩА ПРИРОДИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкривається проблема формування уявлень у дітей старшого дошкільного віку про явища природи. Розкрито можливості використання організованого експериментування в процесі формування природничої компетентності дошкільників. Особлива увага приділена висвітленню досвіду роботи з організації експериментальної діяльності дітей в умовах закладу дошкільної освіти.

Ключові слова: організоване експериментування, діти дошкільного віку, ознайомлення з природою, екологічні уявлення, природні явища.

The article reveals the problem of formation the concepts in preschool aged children about natural phenomena. Revealed the possibility of using organized experimentation in the process of formation of ecological competence of preschoolers. Special attention is paid to the lighting experience on the organization of children's experimental activities in preschool institutions.

Key words: organized experimentation, preschool children, learning with nature, ecological ideas, natural phenomena.

Кожного дня дитина сприймає нові об'єкти та явища довкілля і прагне їх пізнати. У період дошкільного дитинства формуються здібності до початкових форм узагальнення, абстракції, умовиводів. Проте пошук дошкільником причини явищ часто буває

безрезультатним. Це природно, адже встановити постійні та необхідні відношення й зв'язки між явищами дитина самотійно не може. Пізнання природних явищ здійснюється дітьми не у понятійній, а у наочно-образній формі, у процесі діяльності з різними предметами та об'єктами. Саме тому набуває актуальності питання організації експериментальної діяльності, в процесі якої створюються такі ситуації, які дитина розв'язує під час проведення досліду, аналізуючи, роблячи висновки, самотійно засвоюючи уявлення про явища природи, фізичні закони тощо.

Проблемі ознайомлення дітей з природою, і з природними явищами зокрема, приділялося багато уваги в дослідженнях різних педагогів. Вивченням цієї проблеми займалися видатні педагоги минулого: О. Духнович, К. Ушинський, В. Сухомлинський, С. Русова. І в наш час багато науковців та педагогів-практиків присвятили свої дослідження даній проблемі, серед них: А. Богуш, Н. Глухова, Н. Лисенко, С. Ніколаєва, В. Скребець, В. Фокіна, Н. Яришева та інші.

Теоретичні основи експериментування як засобу формування у дошкільників уявлень про властивості предметів висвітлені в роботах Г. Беленької, М. Подд'якова, психологічні передумови експериментальної діяльності широко представлені в працях Б. Ананьєва, Л. Виготського, Д. Ельконіна, З. Істоміної, О. Леонтьєва, Г. Люблінської, проте недостатньо уваги приділяється висвітленню формування уявлень у дітей старшого дошкільного віку уявлень про явища природи засобом організованого експериментування.

Метою нашої статті є висвітлення досвіду роботи з формування уявлень про явища природи у дітей старшого дошкільного віку засобом організованого експериментування.

Діти старшого дошкільного віку вже мають уявлення про сезонні явища в природі. Ці знання їм були надані, коли діти були у молодшій і середній групах. Тепер, коли діти підросли, ці уявлення треба розширити, уточнити, сформувати реалістичне розуміння природних явищ і уміння встановлювати зв'язок між ними.

Базовим компонентом дошкільної освіти передбачено формування у дітей початкових знань про об'єкти та явища природи: сонце, хмари, вітер, дощ, грозу, блискавку, веселку, туман, грім, град, іній, сніг, заметіль, хуртовину, ожеледицю, посуху, шторм [1, с. 16]. Основні завдання з формування уявлень про явища природи включає ознайомлення дітей з властивостями піску, глини, ґрунту, повітря, води. Дітей старшого дошкільного віку потрібно ознайомлювати з метеорологічними елементами (температурними змінами, різними формами опадів, характером вітрів), а також з метеорологічними явищами (зливами, грозами, туманами, завірюхами), світловими явищами (веселкою, зорею). Природа таких понять досить складна для розуміння дітей дошкільного віку і тому у них часто формуються неправильні уявлення про ці явища які вони трактують за власним судженням, зокрема «...погода вітряна через те, що дерева качаються», «...листя опадають тому, що дереву важко їх тримати», «...рослинам потрібна вода, тому іде дощ» та ін.. З метою уникнення виникнення неправильних уявлень про причинно-наслідкові зв'язки в природі та особливості природних явищ доцільно унаочнювати процес навчання за допомогою елементарних дослідів.

Враховуючи те, що дітям старшого дошкільного віку властиве наочно-дійове і наочно-образне мислення, ми можемо сказати, що організоване експериментування відповідає цим віковим особливостям, у дослідницькій роботі пошукове завдання виконується практично, що напряду відповідає наочно – дієвому типу мислення дітей старшого дошкільного віку. У кожному організованому експериментуванні розкривається причина певного явища і діти мають нагоду самотійно висловити своє судження.

Аналіз психолого-педагогічних джерел з проблеми дозволяє зробити висновок про те, що проблемі використання елементарних дослідів у навчанні дітей присвячені роботи як класиків педагогіки, так і сучасних науковців. Зокрема термін «експериментування» у педагогіці ввів Ж. Піаже. Він проаналізував значення цієї діяльності для дітей і довів, що цінність дитячого експериментування полягає в тому, що воно дає реальні уявлення про різні сторони об'єкту, що вивчається, про його взаємозв'язки з іншими об'єктами [4].

Діяльність експериментування сприяє формуванню у дітей пізнавального інтересу, розвиває спостережливість, розумову діяльність. На думку академіка М. Подд'якова у діяльності експериментування дитина виступає як своєрідний дослідник, що самостійно впливає різними способами на оточуючі його предмети і явища з метою повнішого їх пізнання і освоєння. В ході експериментальної діяльності створюються ситуації, які дитина вирішує за допомогою проведення досвіду і, аналізуючи, робить висновок, висновок, самостійно засвоює уявленням про той або інший закон або явище [5].

Сучасна дослідниця Г. Беленька розглядає експериментування як маніпулятивну діяльність дитини з об'єктами чи явищами оточення, що призводить до пізнання дитиною їх властивостей. При цьому автор звертає увагу на те, що знання виступають суміжним продуктом практичної ситуативної діяльності. На відміну від цього, дослідницька діяльність відрізняється наявністю чіткої мети та гіпотези. Дослід має чітку структуру, його можна відтворити, знаючи умови проведення; він потребує від дитини високого рівня розвитку таких розумових операцій, як узагальнення, систематизація знань [2].

Відтак, можна відмітити що саме організоване експериментування надає змогу збагатити освітній процес закладу дошкільної освіти, зробити його сучасним і ефективним [3, с. 10]. Але спираючись на наш досвід ми можемо сказати, що для даного виду діяльності потрібно створити відповідні умови, а саме, у закладах дошкільної освіти повинні бути створені куточки експериментування, які будуть оснащені різноманітними тематичними обладнаннями.

На основі теоретичних досліджень та вивчення передового педагогічного досвіду ми розробили цикл елементарних дослідів для дітей старшого дошкільного віку, спрямованих на формування уявлень про явища природи. Зокрема ми звернулись до дослідів, що демонструють різні стани води, допомагають зрозуміти особливості виникнення опадів («Туман», «Дощ у банці», «Сніг» та ін.), досліді що допомагають зрозуміти елементарні механізми деяких природних явищ («Райдуга», «Завірюха в стакані», «Льодохід») тощо.

В процесі роботи ми намагались спрямувати діяльність дітей на те, щоб вони мали змогу отримати реальні уявлення про різні сторони досліджуваного явища природи. Також знайшли підтвердження думки про те, що за під час експериментальної діяльності у дітей дошкільного віку розвивається пам'ять, активізуються розумові операції (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення), також у дошкільників активно розвивається мовлення, внаслідок постійного обговорення та мовленнєвого супроводу під час виконання дослідів. Також, ми вважаємо, що організоване експериментування впливає на формування самостійності, цілеспрямованості, розвитку дослідницьких здібностей дітей старшого дошкільного віку завдяки яким дошкільники можуть досягати бажаного результату ході виконання дослідів.

Таким чином, ефективність організації експериментальної діяльності з дітьми старшого дошкільного віку не викликає сумнівів, а потребує подальшого вивчення та розробки методичних рекомендацій. Навчання за програмами нового покоління полягає в систематизації, поглибленні, узагальненні особистого досвіду дитини: у освоєнні нових, складних способів пізнавальної діяльності, в усвідомленні зв'язків і залежностей, які приховані від дітей і вимагають для освоєння спеціальних умов і управління з боку педагога. Обов'язковим елементом способу життя дошкільників є участь в дозволі проблемних ситуацій, в проведенні елементарних дослідів, експериментуванні, у виготовленні моделей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Базовий компонент дошкільної освіти / наук. кер. А. М. Богуш; авт. кол. А. М. Богуш [та ін.]. – Київ : Видавництво, 2012. – 26 с.
2. Беленька Г. В. Експериментально-дослідницька діяльність дітей у природі як технологія пізнавального розвитку / Г. В. Беленька // Вихователь – методист дошкільного закладу. – 2012. – № 11. – С. 2-5.

3. Касіян Л.Л. Формування уявлень про природу засобами художньої літератури Методичний посібник. Практичне видання / Л. Л. Касіян. – Кам'янець-Подільський. – 2015. – 58 с.

4. Маргіта Н. Історична практика використання експериментування як методу дослідного навчання у роботі з дітьми дошкільного віку / Н. Маргіта // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. – 2011. – Вип. 23. – С. 81-83.

5. Поддьяков Н. Н. Обучение дошкольников комбинаторному экспериментированию / Н. Н. Поддьяков // Вопросы психологии. – 1991. – № 4. – С. 29-34.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук Стаєнна О.О.

УДК 378:373.3.011.3-051(043.2)

*Тетяна Грітченко
(Умань, Україна)*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті обґрунтовано необхідність переосмислення парадигми професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи та формування його інноваційної культури у закладах вищої освіти; проаналізовано різні підходи до розуміння феномену «інноваційна культура педагога»; визначено поняття «інноваційна культура вчителя початкової школи»; охарактеризовано сучасні вимоги до модернізації системи професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи та її спрямованості на формування інноваційної культури майбутнього фахівця.

Ключові слова: інноваційна культура, інноваційна культура педагога майбутній учитель початкової школи, інноваційна культура вчителя початкової школи, професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи, заклад вищої освіти (ЗВО).

The article substantiates the need to rethink the paradigm of future primary school teacher's vocational training and his innovative culture formation in an institution of higher education. Various approaches to understanding the phenomenon of "teacher's innovative culture" have been analyzed. The concept of "primary school teacher's innovative culture" has been defined. Modern requirements for upgrading the system of future primary school teacher's vocational training and its orientation towards the formation of the future specialist's innovative culture have been described.

Key words: innovative culture, teacher's innovative culture, future primary school teacher, primary school teacher's innovative culture, future primary school teacher's vocational training, institution of higher education (IHE).

Орієнтація української освіти на загальнокультурний розвиток особистості є однією з її пріоритетних позицій, що знаходить відображення в Законі України «Про освіту», де, зокрема, відзначається, що освітні програми спрямовані на підготовку кваліфікованого, конкурентоспроможного, компетентного, відповідального фахівця, що вільно володіє своєю професією, орієнтованого на вирішення завдань формування загальної культури особистості в суміжних галузях діяльності, здатного до ефективної роботи за фахом на рівні світових стандартів, готового до постійного професійного зростання, соціальної та професійної мобільності [2].

Сучасна модернізація освіти в Україні вимагає переосмислення парадигми підготовки педагогічних кадрів у закладах вищої освіти. Зміст освіти необхідно оновити, виходячи з нових інноваційних підходів до особистості педагога з боку держави і міжнародно-правових актів у галузі освіти.

Важливо відзначити, що націленість на особистісну зрілість майбутнього фахівця, внутрішню свободу особистості визначається принципами державної політики в галузі освіти. Це впливає з контексту Національної стратегії розвитку освіти в Україні [3].

Формування інноваційної культури майбутнього вчителя початкової школи починається у вищому навчальному закладі, який стає центром розвитку інноваційного мислення, свідомості особистості, а викладачі – провідниками інноваційних знань та інноваційної культури. Тому необхідно приділяти увагу підвищенню кваліфікації педагогічних кадрів, формуванню у них інноваційної культури, оволодінню ними інноваційними підходами в освіті.

Інноваційна культура – це частина культури суспільства. Її впровадження в освітній процес здійснюється через зміст навчальних дисциплін. Гуманітарні та естетичні дисципліни сприяють поширенню культури, культурних традицій та інновацій. Вони розвивають творче мислення і креативність майбутнього фахівця, що необхідні йому в майбутній професійній діяльності.

Погляди дослідників на розуміння інноваційної культури до теперішнього часу не можна вважати сталими. Людська культура, у різних її формах, що динамічно розвиваються, є інноваційною за своєю суттю.

Інноваційна культура проявляється в позитивній сприйнятливості новизни особистістю, а також у її готовності і здатності брати участь, сприяти, або, у крайньому випадку, не протидіяти реалізації нововведення з прогнозованим позитивним ефектом. Для цього необхідно, щоб досягнення наукової і технічної думки впроваджувалися, і досить швидко; щоб зміни в управлінні, в освіті, у праві, в устрої життя не відставали від технічних змін і допомагали їм.

У цілому під інноваційною культурою розуміють історично сформовану, стійку систему норм, правил і способів здійснення нововведень у різних сферах життя суспільства, характерну для цієї соціокультурної спільності. Вона є історично адаптованою в конкретному соціумі структурою моделей і алгоритмів інноваційних процесів, і грає роль соціокультурного механізму регуляції інноваційної поведінки соціальних суб'єктів [4].

Таким чином, інноваційна культура може розглядатися як комплексний соціальний феномен, що органічно поєднує питання науки, освіти, культури з соціальною та, перш за все, з професійною практикою в різних сферах діяльності.

До розуміння феномену «інноваційна культура педагога» існують різні підходи. Прихильниками першого підходу вона розглядається як результат оволодіння педагогом апаратом наукової діяльності, спрямованої в кінцевому результаті на перетворення конкретної ситуації (К. Афанасьєва, Л. Борисова, В. Краєвський, А. Новиков). У зміст інноваційної культури при цьому включаються:

- знання (про педагогічну інноватику, провідні тенденції інноваційної діяльності в освіті, про способи реалізації дослідницької діяльності в освітній установі);
- досвід творчої діяльності (вміння бачити проблему і співвідносити з нею фактичний матеріал);
- досвід емоційно-цілісного ставлення (прагнення і вміння використовувати наукові знання у вирішенні педагогічних завдань);
- методологічна рефлексія, що передбачає вміння педагога аналізувати, оцінювати цілі, методи.

Прихильники іншої точки зору (С. Кульневич, А. Саранов, А. Тряпіцина та ін.) інноваційну культуру педагога визначають як особливу форму функціонування педагогічної свідомості, що керує мисленням людини і виявляється в методологічних уміннях учителя.

Тобто інноваційна культура як педагогічний феномен – це професійна якість педагога, яка визначається постійним пошуком нового в цілі, змісті, методах і формах навчання і виховання учнів, створенням педагогічних нововведень і їх оцінкою педагогічним співтовариством, використанням і застосуванням всього нового, прогресивного на практиці. Перераховані складники педагогічної культури вчителя є, на наш погляд, необхідними.

Найважливіше завдання педагогічної діяльності полягає в тому, щоб передавати культурну спадщину людства новому поколінню. Тому вимога високої особистої культури є обов'язковою для педагога будь-якої спеціальності, а для вчителя початкової школи є життєво необхідною якістю.

Під *інноваційною культурою вчителя початкової школи* ми розуміємо інтегральну якість особистості, що включає складну динамічну систему професійно важливих якостей і властивостей особи вчителя, що визначають успішність професійної діяльності в інноваційному середовищі освітньої установи, стійку систему мотивів до розробки, комплексного впровадження і освоєння нових сучасних інноваційних технологій і програм, а також психологічну установку на виконання перетворюючих дій із їх здійснення в процесі навчання молодших школярів.

Формування в учителів початкової школи високого рівня інноваційної культури вимагає пошуку шляхів вирішення ряду актуальних методологічних, дидактичних проблем:

1. Відставання інноваційних процесів в освіті від досягнень наукової і технічної думки стає гальмом розвитку цих досягнень, перешкоджає їх ефективному використанню.

2. Необхідно створити таку атмосферу в системі освіти, в якій консервативне ставлення до нової ідеї, до нововведення було б не тільки потребою кожного педагога, а й однією з найзначущих суспільних цінностей.

3. Необхідні методики формування інноваційної культури та оцінки її рівня в усіх суб'єктів професійної освіти.

4. Педагогіці необхідно глибше використовувати феномен інноваційної культури, його організаційний компонент, обґрунтувати ефективні засоби проти консерватизму, невпевненості, лінощів думки та інших вад особистості, що перешкоджають інноваційним процесам.

5. Необхідно сприяти розвитку правової культури в частині підтримки і охорони прав авторів на об'єкти інтелектуальної власності, стимулювання інноваційної активності та підвищення відповідальності за перешкоди їй [1].

Таким чином, модернізація педагогічної освіти вимагає осмислення змісту професійної підготовки майбутніх педагогів початкової школи, визначення ролі педагогічних факультетів в університетах, інтеграцію змісту знань класичних університетів і педагогічних ЗВО на основі компетентнісного підходу до підготовки майбутнього педагога початкової освіти.

Якщо розглядати сучасні вимоги до модернізації системи професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи та її спрямованості на формування інноваційної культури майбутнього фахівця, то першим з них є вимога такої побудови цієї системи, при якій оптимально поєднуються вимоги світової освітньої системи і реальні можливості певного регіону і ЗВО. Друга вимога полягає у визначенні співвідношення загальноосвітньої і професійної підготовки. Це вимога виникла в силу цілого ряду причин:

– по-перше, внаслідок того, що в світовій освітній системі професійна підготовка набула самостійної соціальної цінності;

– по-друге, з'явилася необхідність значно підняти загальнокультурний рівень фахівця;

– по-третє, посилення загальноосвітньої підготовки не могло статися за рахунок професійної, оскільки до компетентності фахівця постійно пред'являються все вищі вимоги.

Нині необхідно значно посилити загальнокультурну підготовку педагога. Звичайно, таке посилення цієї підготовки не може відбутися за рахунок скорочення обсягу професійної підготовки. Компетентність майбутніх учителів початкової школи у своїй галузі має вирішальне значення. У цих умовах вихід з явного протиріччя слід, ймовірно, шукати під

взаємопроникненням змісту загальноосвітньої і професійної підготовки. Фундаментальність змісту освіти, її узагальненість і абстрактність відкривають неабиякі, до цих пір ще не реалізовані можливості вирішення цієї проблеми за рахунок широко відомого в психології механізму перенесення.

Третя вимога полягає у тому, що в професійній підготовці майбутнього вчителя початкової школи слід суттєво змінити співвідношення між аудиторними заняттями і самостійною роботою студентів, збільшити число інноваційних курсів за вибором, істотно підвищити питому вагу практичних, лабораторних занять. Ця вимога приймається всіма практиками вищої школи, проте, далеко не всім дано її реалізувати, оскільки необхідна велика попередня робота багатьох кваліфікованих науково-методичних колективів зі створення відповідних навчально-методичних матеріалів, розширення і вдосконалення матеріальної бази ЗВО, для того, щоб ця вимога стала реальністю.

У процесі модернізації вищої педагогічної освіти та її спрямованості на формування інноваційної культури майбутнього фахівця має бути реалізовано четверту вимогу: структура професійної підготовки повинна дозволити розумно поєднувати соціальне замовлення на фахівця і сучасну орієнтацію на особистість як основну цінність суспільства.

Тому процес професійної підготовки майбутніх педагогів початкової освіти повинен будуватися таким чином, щоб була можливість постійного підвищення інноваційної компетентності фахівця, фундаментальності його освітньо-професійної підготовки, формування необхідних особистісних якостей, реалізації як інваріантних, так і диференційованих вимог до фахівця в цій галузі діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьєва Е. Д. Инновационная культура педагогов / Е. Д. Афанасьєва, Л. Г. Борисова // Электронный журнал «Имидж». – Режим доступа: http://image.websib.ru/05/text_article.htm7237.
2. Закон України «Про освіту» від 23 трав. 1991 р. № 1060-XII // Основні чинні кодекси і закони України / уклад. Ю. П. Єлісєнко. – К. : Махаон, 2003. – С. 60–86.
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Схвалено Указом Президента України 25 червня 2013 року №344/2013. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
4. Холодкова Л. А. Формирование инновационной культуры субъектов военного профессионального образования / Л. А. Холодкова. – СПб. : ВАС, 2004. – 280 с.

УДК 378:81'243

Лариса Гронь, Віталій Гронь
(Рівне, Україна)

ДО ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО МОВНОГО ПОРТФОЛІО НА МОВНИХ ФАКУЛЬТЕТАХ ВНЗ

Стаття присвячена проблемі впровадження Європейського Мовного Портфоліо на мовних факультетах вищих навчальних закладів. Мовний Портфель розглядається як ефективний засіб формування професійної та комунікативної компетенцій у процесі реалізації системи контролю навчальних досягнень студентів з іноземної мови.

Ключові слова: Європейський Мовний портфель, мовний паспорт, мовна біографія, досьє, контроль навчальних досягнень.

This article deals with the problem of the European Language Portfolio implementation at linguistic departments of higher educational institutions. The Language Portfolio is considered as

the effective means of professional and communicative competence in the process of realizing the system of students' study progress evaluation in foreign language.

Key words: *The European Language Portfolio, a language passport, a language biography, a dossier, study progress evaluation.*

Євроінтеграційне спрямування України передбачає її входження до європейського освітнього простору, що є можливим за умови подальшої демократизації нашого суспільства, включаючи також удосконалення, гуманізацію і гармонізацію освітнього процесу в Україні.

В умовах оновлення української освітньої системи висувуються нові вимоги до структури та якості вищої освіти. Одним із шляхів реформування іншомовної освіти у вищій школі є використання інноваційних технологій, серед яких на сучасному етапі розвитку методики викладання іноземних мов особливо виділяється Європейський Мовний Портфель (ЄМП), який вважається одним із перспективних засобів навчання іноземних мов та моніторингу якості іншомовної освіти. ЄМП визначається як інструмент підвищення рівня суб'єктності вчителя і студента в освітній діяльності, самооцінки досягнень студентів в процесі оволодіння іноземною мовою і рівня володіння мовою, що вивчається, а також як інструмент демонстрації навчального продукту.

Європейське Мовне Портфоліо (European Language Portfolio) було розроблене й апробоване відділом мовної політики при Раді Європи в Страсбурзі з 1998 по 2000 рр. Саму ідею було реалізовано в Німеччині, Франції та Швейцарії, після чого вона пройшла успішне випробування в 15 країнах – членах Ради Європи. В Україні Європейське Мовне Портфоліо було презентовано у 2003 р.

Під Мовним Портфелем розуміють пакет документів, які дозволяють студенту «самостійно фіксувати і оцінювати свої досягнення і досвід в оволодінні іноземними мовами, незалежно від методів і засобів навчання, які використовуються при цьому» [1, с. 6]. Такий пакет матеріалів дає студентам і викладачу можливість за результатом продукту навчальної діяльності, представленому в Мовному Портфелі, самостійно або спільно аналізувати й оцінювати обсяг навчальної роботи і спектр досягнень в оволодінні мовою та іншомовною культурою. За результатами дослідження Ягельської Н.В. [3] специфіка функціонування Мовного Портфеля полягає у реалізації своєрідної системи контролю, основу якої складають самоконтроль і самооцінка.

У сьогоdnішній практиці викладання іноземних мов ефективно можуть бути використані різні види Мовного Портфеля в залежності від його цільової спрямованості:

1. Мовний Портфель як інструмент самооцінки досягнень студента в процесі оволодіння іноземною мовою і рівня володіння іноземною мовою (Self-Assessment Language Portfolio).

2. Мовний Портфель як інструмент автономного вивчення іноземної мови (Language Learning Portfolio).

Види Мовного Портфеля можуть варіюватися в залежності від одноцільової або комплексної спрямованості: мовний портфель з читання (Reading Portfolio), з аудіювання (Listening Portfolio), з говоріння (Speaking Portfolio), за листом (Writing Portfolio), мовний портфель взаємопов'язаного навчання видів іншомовної мовленнєвої діяльності (Integrated Skills Portfolio).

3. Багатоцільовий мовний портфель, що включає різні цілі в процесі оволодіння іноземною мовою (Comprehensive Language Portfolio).

Відповідно до прийнятих Радою Європи стандартів, Європейське Мовне Портфоліо має три складові: мовний паспорт (Language Passport); мовна біографія (Language Biography); дос'є (Dossier) [2].

Мовний паспорт включає самооцінку студента і оцінку викладачем його мовних та мовленнєвих компетенцій. Складовими розділу, як правило, є: фото студента; його анкетні дані; автобіографічні записи (резюме); самохарактеристика (інформація про риси характеру, захоплення, хобі); таблиці оцінки та самооцінки мовних та мовленнєвих компетенцій,

складені у відповідності до Європейської шкали оцінювання рівнів сформованості таких компетенцій; критерії оцінювання навчальних досягнень студента; самооцінка володіння мовою, здійснена самим студентом. Окрім того, у даному розділі може міститися інформація про те, де і коли студент вивчав іноземну мову, описуються факти і досвід її реального використання.

Тобто, Мовний Паспорт підсумовує мовну особистість студента і його досвід у вивченні і використанні іноземної мови та свідчить про досягнутий на певний момент рівень володіння іноземною мовою, визначений відповідно до Європейської шкали оцінювання рівнів сформованості складових комунікативної компетенції.

Другим обов'язковим компонентом Мовного Портфолію, як вже було зазначено, є мовна біографія, яка використовується, щоб установити проміжні цілі, перевірити власні досягнення у навчанні, зареєструвати значущі етапи мовного й міжкультурного спілкування. Інакше кажучи, мовна біографія передбачає залучення студента до організації своєї індивідуальної іншомовної діяльності у процесі навчання, до спостереження за своїми успіхами і результатами і включає в себе: план роботи з навчальної дисципліни за семестр або рік (індивідуальний навчальний план), коментарі самого студента щодо кожної з робіт, зібраних у досьє (пояснення важливості для нього її виконання, яку мету студент поставив і якої мети досяг, чого навчився, що зрозумів, як виконання роботи змінило його), таблиця оцінювання викладачем рівня володіння студентом мовою і мовленням (заповнюється у вигляді графіка із зазначенням виду мовленнєвої діяльності, що оцінюється), таблиця самооцінювання студентом власних навчальних досягнень.

Мовна біографія сприяє розвитку навичок планування, рефлексії та самооцінки в процесі вивчення іноземної мови, інформує студента про досвід вивчення і застосування мови в аудиторний та позааудиторний час, заохочує до постановки цілей і складення плану їх досягнення, тобто допомагає студенту розробити власні навчальні стратегії.

Третім обов'язковим компонентом Мовного Портфолію є мовне досьє, яке демонструє відібрані і розміщені в ньому роботи студента, які свідчать про його досягнення у навчанні, або зразки з практики іншомовної діяльності, зазначені і описані у паспорті та мовній біографії

Досьє включає в себе: вибрані й систематизовані самим студентом творчі роботи різних жанрів: відгуки на прочитану книгу, прослухану радіопередачу, переглянутий кінофільм; письмові роботи, написані відповідно до формату міжнародних іспитів (наприклад: лист особистісного характеру, діловий лист, інформаційний лист), твори, есе, реферати, тексти доповідей, оповідання, сценарії; матеріали творчих (індивідуальних і групових) проєктів, мультимедійні презентації, колажі, слайдофільми, відео (не лише з аудиторної, а й позааудиторної мовленнєвої діяльності); глосарій термінів, складений студентом на основі прочитаних матеріалів, термінологічний словник; пам'ятки, рекомендації щодо розвитку навчальних умінь (наприклад, уміння організувати роботу, прискорити темп читання або письма, алгоритм роботи над твором); результати участі в олімпіадах, конкурсах, грамоти, дипломи, сертифікати про здачу іспитів, свідоцтва про успішне закінчення курсів або участі в міжнародних програмах та інші форми визнання досягнень студента; аркуш свідчень про свої досягнення (інформаційна карта участі власника портфолію в заходах з іноземної мови), наприклад, участь у предметному тижні, науковій конференції.

Студент регулярно поповнює своє досьє зразками робіт, які він особисто відбирає. На кожній роботі обов'язково зазначається дата її виконання. Портфолію оцінюється викладачем в кінці кожного семестру і повертається студенту. Нотатки або коментар викладача, пов'язаний із виконанням цієї роботи, студент поміщає у свою мовну біографію.

Звичайно, це тільки рекомендований перелік матеріалів, які можна включити до Мовного Портфолію. Кожен викладач може вносити зміни відповідно до рівня комунікативних умінь студентів та навчальної дисципліни.

Систематична робота з усіма компонентами Мовного Портфоліо дозволяє студенту: 1) наочно представити успіхи в оволодінні іноземною мовою; 2) усвідомити цінність міжкультурного спілкування у найближчому оточенні (у групі, в родині тощо); 3) підвищити мотивацію до вивчення іноземної мови; 4) формувати самооцінку у процесі оволодіння мовою; 5) оцінити власний рівень володіння іноземною мовою і зіставити його з європейськими нормами; 6) визначити (разом з викладачем) найбільш раціональні способи вдосконалення іншомовних навичок та вмінь.

Отже, студент стає активним учасником освітнього процесу, що, в свою чергу, створює умови для формування у нього готовності до самоуправління навчально-пізнавальною діяльністю, а також рефлексивної самооцінки та комплексного контролю (контролю викладача, взаємоконтролю та самоконтролю). З огляду на цей фактор Європейський Мовний Портфель повинен стати невід'ємним компонентом сучасного цілісного НМК з практичного курсу іноземної мови та інших профільних дисциплін на мовних факультетах.

Наведені характеристики зазначеної технології дозволяють стверджувати, що її використання в організації навчального процесу на спеціальних факультетах ВНЗ є вагомим чинником підвищення якості формування професійної та комунікативної компетенцій у процесі реалізації системи контролю навчальних досягнень студентів з іноземної мови.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гальскова Н.Д. Языковой портфель как инструмент оценки и самооценки учащихся в области изучения иностранных языков / Н.Д. Гальскова // Иностранные языки в школе. – 2000. – № 5. – С. 6-11.
2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К.: Ленвіт, 2003. – 261 с.
3. Ягельська Н.В. Європейський Мовний Портфель для економістів як засіб реалізації контролю і самоконтролю // Вісник КНЛУ. Серія: Педагогіка та психологія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2004. – Вип. 7. – С. 275-281.

УДК 373.2:316.663.5

Валентина Грубська
(Київ, Україна)

СЮЖЕТНО-РОЛЬОВІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ МІЖСОБИСТИСНИХ ВІДНОСИН ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкривається потенціал сюжетно-рольових ігор у формуванні позитивних міжособистісних відносин дітей старшого дошкільного віку. Обґрунтовано необхідність вдумливого ставлення до вибору ігор та висвітлено особливості педагогічного супроводу творчих ігор дітей старшого дошкільного віку. Запропоновано варіанти збагачення ігрового досвіду дітей.

Ключові слова: ігрова діяльність, сюжетно-рольова гра, діти дошкільного віку, міжособистісні відносини, педагогічний супровід творчих ігор.

The article reveals the potential of story-role games in the formation of positive interpersonal relationships among children of the senior preschool age. The necessity of thoughtful attitude to the choice of games is substantiated and features of pedagogical support of creative games of children of the senior preschool age are highlighted. The variants of enrichment of children's game experience are offered.

Key words: game activity, story-role-playing game, children of preschool age, interpersonal relationships, pedagogical support for creative games.

Дошкільний вік характеризується новою соціальною ситуацією розвитку, коли значно розширюється сфера взаємодії та коло спілкування дитини. Головна потреба дошкільника – бути повноправним членом суспільства, жити і почувати себе на рівні з дорослими, однак реально включитися у доросле життя дитина ще не може через його складність і свої обмежені можливості. Єдиною діяльністю, яка дає змогу подолати цю суперечність, є гра.

Сучасна педагогіка пропонує досить широкий спектр інноваційних методів та засобів розвитку дитини, але самотність дитячої гри замінити не можна нічим. Проте сучасні педагоги не завжди коректно визначають свою роль та місце в дитячій грі, намагаючись нав'язати власні сюжети і правила. Необхідно навчитися розумно нею керувати, стимулювати ігрову діяльність дітей, що допоможе дітям самовизначитися в ігровій ситуації. Саме тому набуває актуальності питання формування позитивних міжособистісних відносин та якісної організації ігрової діяльності дітей дошкільного віку.

Процес формування міжособистісних взаємин дошкільників в різних аспектах досліджували філософи, культурологи, педагоги, психологи, митці (І. Кант, М. Мид, І. Кон, В. Москаленко, В. Абраменко, А. Мудрик, О. Кононко, І. Печенко та ін.). Характеристика цього процесу як системи, дослідження його соціально-педагогічної природи знайшли відображення у працях вітчизняних вчених І. Звереві, Л. Коваль, О. Караман, М. Лукашевича, В. Ільїна та ін.

Дитяча гра – це діяльність, спрямована на орієнтування в предметній і соціальній дійсності, в якій дитина відображає враження від їх пізнання (Н. Бойченко, Г. Григоренко, А. Матусик, О. Щербакова). Гра впливає на всі сторони особистості дитини та сприяє переходу до нової, більш високої стадії розвитку (С. Рубінштейн). Саме тому завдання педагога полягає в тому, щоб допомогти дітям встановити ігрову взаємодію, наповнити її цікавим для дітей змістом, спонукати до обміну репліками та сприяти становленню позитивних міжособистісних відносин.

Мета нашої статті полягає у висвітленні особливостей формування позитивних міжособистісних відносин дітей старшого дошкільного віку засобом сюжетно-рольових ігор.

Дослідження психологів та педагогів дозволяють стверджувати, що основи міжособистісних відносин з іншими людьми інтенсивно розвиваються в дитячому віці. Досвід перших відносин є фундаментом для подальшого розвитку особистості дитини, оскільки визначає особливості її ставлення до себе, оточуючих та навколишнього середовища.

Н. Шайда зазначає у своїх дослідженнях, що взаємодія дитини з однолітками – це можливість спілкування з дітьми свого віку, можливість спілкування з хлопчиками і дівчатами. Діти дошкільного віку активно цікавляться один одним, у них з'являється виражена потреба у спілкуванні з однолітками [4].

Особисті взаємовідносини дошкільників зазвичай найбільш яскраво виявляються в невеликих дитячих об'єднаннях, що будуються в основному на почутті взаємної симпатії, емоційної прив'язаності. В таких об'єднаннях дошкільники вчаться виявляти чуйність, піклування про іншого, допомогти один одному, тобто тут беруть свій початок перші паростки доброзичливого відношення до оточуючих, зокрема, своїх ровесників [2].

Гра – самостійна діяльність, у якій діти вперше вступають у спілкування з однолітками. Їх поєднує єдина мета, спільні зусилля до її досягнення, спільний інтерес і переживання. Діти самі вибирають гру, самі організують її. Але в той же час ні в якій іншій діяльності немає таких строгих правил, такої обумовленості поведінки. Тому гра навчає дітей співвідносити свої дії з метою гри, допомагає формувати цілеспрямованість. У грі дитина починає почувати себе членом колективу, справедливо оцінювати дії та вчинки своїх товаришів і свої власні [1]. Завдання вихователя полягає в тому, щоб зосередити увагу граючих на таких цілях, які викликали б спільність почуттів і дій, сприяти встановленню між дітьми відносин, заснованих на дружбі, справедливості, взаємній відповідальності. Зокрема, Л. Тарасюк зазначає, що гра дошкільнят є багатоплановим утворенням, яке породжує різні типи дитячих відносин: сюжетні (або рольові), реальні (або ділові) і міжособистісні відносини [3].

Беручи до уваги різноманітність ігор саме сюжетно-рольова гра виступає могутнім засобом розвитку міжособистісних відносин дітей. Моделюючи взаємини дорослих у грі, діти водночас засвоюють навички спілкування, взаємодії, співпраці. Беручи участь у такій грі, дитина діє від імені себе і від імені іншої особи, що дає їй змогу виокремити себе серед інших.

Проте, слід зазначити, що формування позитивних взаємовідносин в грі не відбувається спонтанно, а вимагає цілеспрямованої й систематичної роботи. Звертаючись до питання організації якісної гри, видатний ігромайстер М. Шуть звертає увагу на те, що в ігровому просторі слід:

- створити атмосферу безпеки, довіри, відкритості(довіряти дітям, вільний вибір в проявах активності, максимальна відкритість);
- розділити світ дитини, розуміти й приймати його таким, який він є для дитини (спілкування на рівних, щиросердечність);
- заохочення дітей до емоційно-почуттєвих проявів (наповнити зміст ігор доступними в подоланні труднощів; різнобічний, багатоваріантний ігровий матеріал; варіативність розгортання ігрових дій);
- забезпечити дитині право самостійно приймати рішення і брати на себе відповідальність за них [5].

Враховуючи вікові особливості дітей старшого дошкільного віку, ми будували нашу роботу не на поясненнях, не на заохоченнях або судженнях, а на організації безпосередніх взаємин між дітьми. При проведенні всіх ігор ми по можливості уникали інструкцій, моралей і приведення позитивних зразків. Особливу увагу було приділено тому, щоб підтримати кожную дитину, доводячи їй, що інші діти – не супротивники й не конкуренти, а близькі, тісно пов'язані з нею самою і багато в чому схожі на неї діти.

Сучасні діти в своїй більшості не звикли до вільної взаємодії. Ми намагалися добрати ігри, які сприяли би подоланню утворених ігрових стереотипів, пропонували ігри з надзвичайними сюжетами, в яких діти могли самостійно зробити вибір ролі, усі рівні і кожен може робити, що йому хочеться. На початку проведення таких ігор експериментатор показував дітям зразки ігрових дій. До гри запрошувались на початку тільки бажачі, якщо дитина не хотіла грати, ми не настоювали, але прагнули зацікавити і залучити до спільної гри. Починали з декількома дітьми, але під кінець до гри залучились більшість дітей, а в другий-третій рази – грала вся група.

В процесі роботи дуже важливо правильно підібрати сюжети та тематику ігор. Використані нами ігри являли собою спеціально вибудовану систему, у якій кожний етап опирається на попередній і готує наступний. Зокрема, в таких сюжетно-рольових іграх як «Сім'я» та лікарня «Лікарня» ми намагалися зорієнтувати увагу дітей на необхідність піклуватися один про одного, бути чуйними та вміти співчувати один одному. Під час ігор «Будівельники» та «Кафе» у дітей формується розуміння, що гуртом можна збудувати швидко і гарно великі, міцні споруди, приготувати смачні страви таким чином приносити радість і користь один одному; ігри «Магазин» та «Аптека» можуть бути спрямовані на формування вміння бути ввічливим та доброзичливим один з одним.

При проведенні ігор варто звернути увагу на повторюваність та циклічність ігрових сюжетів. Багаторазове повторення тих самих ігор є важливою умовою їхнього розвиваючого ефекту. Дошкільники по-різному й у різному темпі засвоюють нове. Систематично беручи участь у тій або іншій грі, діти починали краще розуміти її зміст і одержували задоволення від виконання ігрових дій. Самі діти дуже люблять грати в знайомі ігри й нерідко просили повторити яку-небудь гру.

Досвід впровадження розробленого циклу ігор дозволив засвідчити позитивні результати. Збільшилась кількість ігрових сюжетів та кількість дітей, охоплених однією грою; діти навчилися самостійно вирішувати проблемні ситуації, зменшилась кількість конфліктів. Крім того, помітно знизилася агресивність дітей; зменшилась кількість демонстративних

реакцій; замкнуті діти, що грали раніше на самоті або не відходили від вихователя ні на крок, стали частіше брати участь у спільних іграх.

Таким чином, результати нашого дослідження засвідчили, що становлення взаємин старших дошкільників великою мірою визначається рівнем розвитку їх ігрової діяльності. Саме на ґрунті гри, як основної діяльності дітей, зароджуються перші моральні уявлення про норми та правила спілкування і взаємини з людьми, які їх оточують, з'являються перші симпатії. В грі з найбільшою повнотою і чіткістю виховуються та розкриваються соціально ціннісні якості підростаючої особистості, формується дитяче товариство, свідомість у вчинках та поведінці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Карасьова К.В. Світ дитячої гри / К.В. Карасьова, Т.О. Піроженко. – К.: Шк. Світ, 2010. – 128 с.
2. Полякова О. П. Актуальність формування доброзичливих взаємин між старшими дошкільниками / О. П. Полякова // наукові записки НДУ ім. М. Гоголя: Психолого-педагогічні науки. – 2014. – № 4 – С. 106-109.
3. Тарасюк Л. М. Особливості становлення міжособистісної взаємодії дітей дошкільного віку / Л. М. Тарасюк // Проблеми сучасної психології :Зб. Наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2014. – Випуск 24. – С.646-658.
4. Шайда Н. П. Криза міжособистісних стосунків та її вплив на особливості розвитку самооцінки дітей / Н. П. Шайда, О.Г. Шайда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol1/33.pdf>
5. Шуть М. Школа ігромайстерності. – К.: Вид. дім «Шкіл. світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. – 128 с.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук Стаєнна О.О.

УДК 378

*Мохидил Гуламджанова
(Андижан, Узбекистан)*

METHODS OF LEARNING ENGLISH

In this article the new method of teaching the English language is given new advantage. It provides a number of ways to easily learn the language.

Key words: *method, English language, science, discribe, shortage of technique.*

The English language has been a global language for many centuries. The economic partners of our state are also the English-speaking states. In our country science, culture, sports and other spheares have been rising in all areas, while students are increasingly interested in learning English language. So today's demand is to deliver pedogogical methods to students through interactive methods. At the same time , the institute ,which we are working on ,is also doing a lot of work. If science teachers use this opportunity , that is , they are doing material science in English. And this requirement does not stop the English and English teachers attention. So let's get acquainted with the world – renowned English language learning methods.

At the present time when there are radical changes in teaching, when radically revised the content and teaching methods appropriate it is high time to revisit the history of the methods of teaching foreign languages and the main trends of its development.

Now no one doubts that the method of language teaching is a science. The very first definition of methodology was given by E.M. Ryt in 1930, who wrote that the methodology of teaching foreign languages is a practical application of comparative linguistics. A similar position had A.V. Scherba. The emergence of views on the methodology as applied linguistics, was due to the fact that the method 30-s not enough to identify the specificity of a foreign language as a subject, and there was no developed system of research methods, without which there can be no true science.

Another direction in determining the methodology as a science, connected with the name B.V. Belyaev, who believed that the technique is nothing like applied psychology. However, a number of problems methods, in particular, the selection of material, especially the use of techniques and ways of working, depending on the audience, cannot be resolved based only on psychology. Therefore, this definition of techniques did not spread.

Methodology in language teaching has been characterized in a variety of ways. A more or less classical formulation suggests that methodology links theory and practice. Within methodology a distinction is often made between methods and approaches, in which methods are held to be fixed teaching systems with prescribed techniques and practices, and approaches are language teaching philosophies that can be interpreted and applied in a variety of different ways in the classroom. This distinction is probably best seen as a continuum ranging from highly prescribed methods to loosely described approaches.

There are some typical problems forcing the teacher to address to experience of the colleagues, to innovative ideas, to a science.

Among these problems, difficulties and lacks of a traditional technique of teaching there are the following basic problems:

Low authority of a subject because of shortages of a present technique of teaching.

Low intensity of pupils' speech activity.

Superficiality in forming of base skills and haste of transition from reproductive to productive kinds of work.

Absence of good practical recommendations on elimination and the prevention of gaps in pupils' knowledge and skills.

Weakness of existing system of appreciation of pupils' work.

Spontaneity of a choice and application of evident support, their low didactic efficiency.

Researches of methods of teaching have shown, that all named problems will effectively solved, if we apply elaborations of various innovators for amplification of a traditional technique of teaching that can increase essentially quality of teaching foreign (in particular English) language.[2]

Imperfection of the existing approach to teaching foreign language in the high school, which is focused only on communicative purposes to the detriment of such kinds of language activity as reading and the writing, that has led to the low level of knowing a foreign language of graduates of secondary school.

Secondly, only direct method of instruction intended to communicate.

Thirdly, education was not familiar with the proposals of other methods that have arisen in the West after the World War I, because this war, and then the civil, broke all contact.

In addition, for many practitioners and the teachers direct method was something new, attractive everyone sincerely believed in its effectiveness.

Don't forget is your second language:

1. Don't be afraid to make mistakes. Others can only correct your mistakes.
2. Figure out how you learn. It can be by memorising, reading, speaking, summarising or other methods.
3. Review that revision is mother of language.
4. The most natural way to learn is through talking.
5. When you learn a new word, think of all its other forms: Beautiful (adjective), beauty (noun), beautifully (adverb)
6. Use English whenever you can and so on

In this regard, the importance of teaching children to school age was crucial. Children's guidebooks are a clear proof of our opinion. This little guys are our future. The fact that the opening of the Ministry of Pre-school education in our country and the strengthening of the English language in the kindergarden are a strong evidence. So, learning a foreign language will encourage us to stay in touch with the world.

LITERATURE

1. Learning language/ English/ Fundamental method. <http://www.college-training.ru/lang/english/74>
2. Methods of teaching English. <http://www.native-english.ru/articles/prepod>

УДК 37.372.8/13.00.05

Зарина Дзугаева
(Ургенч, Узбекистан)

АКМЕЛИНГВИСТИКА: ВЕРШИНА ЯЗЫКОЗНАНИЯ В АКМЕОЛОГИИ

В статье рассматривается акмелингвистика как раздел педагогической акмеологии, как необходимый компонент профессиональной речевой деятельности педагога.

Ключевые слова: акмеология, акмелингвистика, парадигма, педагогика, профессиональное образование.

The article deals with acme linguistics as a section of pedagogical acmeology, as a necessary component of the teacher's professional speech activity.

Key words: acmeology, acme linguistics, paradigm, pedagogy, education.

Акмеология с самого начала своего развития разрабатывает стратегии и технологии формирования профессионалов высокого класса в разных сферах человеческой деятельности.

Возникнув как новая парадигма, на стыке наук общественных, технических, гуманитарных и естественных, акмеология решает задачи выявления оптимальных факторов и условий, которые позволяют взрослому человеку состояться как индивиду, личности и субъекту деятельности, т.е. достичь своего «акме» (прежде всего в профессиональной деятельности). Современная акмеология продолжает развиваться во взаимодействии всех названных выше наук. Развитие акмеологии обусловлено необходимостью изучения целостного образа человека, включая исследование процесса формирования, становления и закономерностей развития человека на этапе его зрелости, учитывая особенности его личной истории на предшествующих возрастных стадиях. Это исследование дает возможность проанализировать предпосылки, которые благоприятствуют формированию его как профессионала высокого класса с учетом всех сторон зрелости человека. Все стороны зрелости человека: физическая, психическая, личностная, зрелость как субъекта деятельности – связаны между собой, но человек не достигает всех вершин одновременно. Более того, скорости достижения «акме» в разных областях жизнедеятельности могут сильно отличаться. «Акме» спортивных достижений может не совпадать со зрелостью межличностных отношений, а вершины научных достижений не всегда приходятся на пик здоровья и т.д. Естественно, что развитие человека в большой мере зависит от конкретных обстоятельств, в которые он попадает, когда выступает как член большого или малого социумов и, конечно, от его собственных действий как отклика на эти обстоятельства. Однако развитие взрослого человека во многом обусловлено тем, как складывается его развитие в утробе матери, в различные периоды онтогенеза, каким оказывается его здоровье

в каждом периоде онтогенетического развития, какие ценности становятся его собственными ценностями, определяющими его поступки, какой опыт познания, общения и труда он приобретает в жизни и как он реализует себя в избранной профессиональной деятельности.

В связи с этим оказывается, что акмеология тесно связана с педагогикой для решения непростых задач, связанных с выяснением особенностей развития человека на каждой из фаз его жизненного пути, а именно каких вершин в развитии, каких «микроакме» он должен достичь, чтобы состоялось его большое «Акме». Малые акме – это предвестники макро-акме человека.

Таким образом, уже сейчас можно говорить о таких видах прикладной акмеологии, как педагогическая, управленческая, политическая, военная, медицинская и пр. В педагогической интерпретации акмеология, как известно, является наукой, которая изучает развитие человека на ступени взрослости и достижения им вершины в этом развитии как природного существа (индивида), как личности и как субъекта деятельности (главным образом как профессионала) [1, с. 32].

Возникают и другие вопросы, которые могут быть решены в русле педагогического использования акмеологии – это вопросы изучения необходимых и достаточных жизненных обстоятельств на каждой ступени онтогенеза, позволяющих довести развитие ребенка, подростка, юноши до достижения вершины, типичной для каждого возраста; это выявление оптимальной для растущего человека системы воспитательных средств, чтобы обязательно состоялся переход от вершины развития, достигнутой в одной возрастной фазе, до вершины развития, характерной для следующей фазы онтогенеза. акмеология – комплексная наука, к настоящему времени ею уже наработаны и обобщены значительные массивы данных, освещающих феноменологию, закономерности и механизмы движения к вершинам не индивидного и не личностного развития, а по существу – профессионального в различных сферах профессиональной деятельности, то эти результаты, без сомнения, представляют интерес для педагогики. Определенную ценность для педагогики представляют и работы акмеологов, нацеленные на теоретическое обоснование и на создание, а также на практическое применение методов, которые обеспечивают более или менее значительные – по параметрам глубины, широты, длительности эффекта и др. – подвижки человека с более низкого уровня выполнения им профессиональных обязанностей на другой – более высокий, вплоть до превращения в творца, новатора, мастера [3, с. 512].

Решение этих и многих других проблем привели, как уже было отмечено выше, к возникновению педагогической акмеологии, как нового конкретного направления в развитии акмеологии.

Педагогическая акмеология – это наука о путях достижения профессионализма и компетентности в труде педагога.

Акмеологический подход в современной системе профессионального образования состоит в том, чтобы обеспечить усиление профессиональной мотивации, стимулирование реализации творческого потенциала, выявление и плодотворное использование личностных ресурсов для достижения успеха в профессиональной деятельности педагога.

Педагогическая акмеология – наука о путях достижения профессионализма и компетентности в труде педагога. Одним из составляющих компонентов педагогической акмеологии должна стать акмеологическая концепция педагогического мастерства, которое является способом бытия педагога и осуществимости потенциала его индивидуальности, а также условием для восхождения к достижению «акме». Акмеологический подход в современной системе профессионального образования состоит в том, чтобы обеспечить усиление профессиональной мотивации, стимулирование реализации творческого потенциала, выявление и плодотворное использование личностных ресурсов для достижения успеха в профессиональной деятельности педагога. Можно говорить об акмеологизации личности профессионала и акмеологизации процесса его подготовки, что возможно лишь в случае наличия акмеологически образованного педагога профессионального образования и акмеологически ориентированной системы его подготовки и переподготовки. Такой системы

сегодня нет. Сказанное обуславливает следующее: наличие потребности в научном исследовании фундаментальных основ создания такой системы; высокую степень актуальности проблемы создания акмеологически ориентированной системы подготовки педагога профессионального образования.

В педагогической литературе активно употребляется относительно недавно появившийся термин акмелингвистика. Название произошло от греческого «акме» – «вершина» и латинского «лингвистика» – «языкозна-ние». Исторически акмелингвистика возникла из акмеологии – науки, сформировавшейся на стыке естественных, общественных и гуманитарных дисциплин, изучающих закономерности и механизмы развития человека при достижении им наиболее высокого уровня. Новейшие достижения в психологии, педагогике, социологии, психолингвистике, лингводидактике позволили сформировать новую науку, призванную решать актуальные проблемы обучения языкам [2, с. 248].

Акмелингвистика – это сфера не только научной, но и практической деятельности педагога, которая рассматривает и использует закономерности, факторы и механизмы развития и саморазвития взрослого учащегося в целях достижения им наиболее высоких результатов в обучении языку, то есть язык здесь выступает как средство достижения личного «акме». Можно отметить следующие основные особенности этого понятия: а) акмелингвистика «изучает закономерности достижения личностью акме уровня, продуктивного проявления в жизни всех сущностных сил индивида, ориентированных на решение ценностно-значимых проблем – через освоение языка»; б) акмелингвистика «не только использовала общеметодологические принципы современного знания, но и сама «задаёт» акмецентрическую векторную направленность, способную определять её взаимодействие с другими науками»; в) акмелингвистика «несёт в себе некоторую преемственность психологических категорий отражения в личности и деятельности учащегося, осуществляя синтез психологии и педагогики, однако, в отличие от них акмелингвистика принимает «субъектно-центрическую» позицию, при которой обучаемый из объекта становится субъектом обучения с установлением интегративных связей со всеми участниками и компонентами образовательного процесса».

Таким образом, основными признаками акмелингвистики признаются: закономерности достижения личностью акме уровня через язык, речевую деятельность; субъектно-центрическая позиция процесса обучения. Основными принципами акмелингвистики являются: системный подход к обучению языкам; ориентация на акмеграмму; учет психофизио логических и других особенностей взрослого учащегося; соблюдение иерархичности в подаче учебного материала; следование акмеэтике.

Объектом акмелингвистики считается «языковая деятельность, которая трактуется как коммуникативное отношение между предметно-коммуникативной и психомыслительной деятельностью человека, которая зависит от векторной направленностью личности (т.е. опирается на его мировоззрение, жизненные принципы и ценности)» [4, с. 180].

Акмелингвистика дает возможность по-новому взглянуть на роль и место каждого вида речевой деятельности в соответствии с реальными нуждами профессии будущего специалиста.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Акмеологически ориентированная система подготовки и переподготовки работников профессионального образования // РГППУ. – Екатеринбург, 2012. – С. 32-48.
2. Акмеология 2000. Методические и методологические проблемы / Под ред. Н.В.Кузьминой, А.М.Зимичева. – СПб., 2000. – С. 248.
3. Смирнов С.А. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: учебное пособие, 1998. – С. 512.
4. Румянцева Л.Н. Акмеолингвистика. Ч. 2: Преподавателю о студенте / Под ред. акад. Н.В. Кузьминой. – СПб.: ААН, 2000. – С.180.

УДК 53(077)

Тамара Желонкина, Светлана Лукашевич
(Гомель, Беларусь)

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ ПЕРВОГО КУРСА ФИЗИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

В статье рассматриваются вопросы адаптации студентов первого курса при обучении физике, а также изучается организация подходов и методов овладения вузовской учебной программой при самостоятельной работе студентов.

Ключевые слова: умения, навыки, знания, обучение, познавательная мотивация.

The article considers the questions of adaptation of first-year students in physics teaching, and also studied the organization of the approaches and techniques of mastering the University curriculum for independent work of students.

Key words: abilities, skills, knowledge, learning, and cognitive motivation.

Изучая фундаментальные науки, студенты должны реально включаться в проектную и исследовательскую деятельность и синтезировать получаемые знания, чтобы иметь возможность решать разнообразный спектр конкретных профессиональных задач. Для того, чтобы адаптироваться к быстро изменяющимся условиям современного общества, будущие специалисты должны быть способными самостоятельно приобретать необходимые для успешной работы знания и навыки, применять их на практике для решения разнообразных задач; самостоятельно, критически мыслить, уметь видеть возникающие в реальной действительности проблемы и искать рациональные пути их решения, используя современные технологии; грамотно работать с информацией, а также эффективно использовать информационные ресурсы, в том числе и мировые, для решения поставленных задач.

Процесс формирования личности будущего специалиста идет с первых дней пребывания студента в вузе, и эффективность его зависит от того, насколько быстро вчерашний абитуриент преодолеет трудности, с которыми он неизбежно сталкивается, попадая в новую для него ситуацию обучения. Немногие из них быстро и успешно адаптируются к условиям обучения в вузе, на младших курсах университета студенты сталкиваются с незнакомыми для них формами организации учебной деятельности и видами контроля, качественно новым содержанием учебных задач.

Многими отмечается, что из года в год нарастает проблема качества подготовки абитуриентов и, как следствие, трудности в усвоении вузовской программы студентами младших курсов. Значительная их часть обладает недостаточным теоретико-фундаментальным мышлением, что особенно определяет негативные явления в обучаемости студентов-первокурсников сложным теоретическим дисциплинам естественнонаучного направления.

Поэтому необходимо найти правильный подход и к процессу обучения, перестроить у студентов сложившихся в школе стереотипов учебной работы и вооружить их новыми умениями и навыками учебно-познавательной деятельности. Эффективность обучения зависит от того, насколько в методах преподавания акцентируется внимание на формирование у первокурсников умения учиться, способности к самостоятельному добыванию знаний, потребность в активном отношении к процессу обучения. Надо дать понять студенту, чтобы он вел данную деятельность для овладения знаниями, умениями и навыками, необходимыми для будущей деятельности, а не только для того, чтобы успешно сдать экзамены.

Существующая проблема адаптации студентов первого курса связана с переходом на новые формы обучения, сложностью вузовских требований и недостаточной готовностью к ним. У них появляются новые обязанности: ежедневно посещать учебные лекции, активно участвовать в семинарских занятиях, находить время для самоподготовки, участвовать в общественной жизни, повышать свой культурный уровень и прочее. Различия средней общеобразовательной и высшей школы значительны, они обуславливаются разными целями обучения и выражаются в своеобразии форм и режима учебных занятий.

Овладение вузовской учебной программой требует от студента умения самостоятельно работать: думать, осмысливать учебный материал, воспринимать новое, усваивать его и уметь применять свои знания, что должно стать основной задачей каждого студента с первого дня его обучения в вузе.

Необходимо отметить, что неумение организовать себя в условиях отсутствия ежедневной проверки знаний и систематического контроля посещаемости в вузе является для первокурсников серьезной проблемой. Вчерашний школьник, переступив порог вуза, попадает на лекционную неделю, а иногда и две, где не надо каждый день что-то учить, решать и запоминать. Первокурсники не всегда понимают изучаемый материал, не умеют конспектировать лекции, работать с учебниками, анализировать информацию большого объема, поэтому надеются на помощь преподавателей. Однако, не имея навыков делового общения или в силу психологической незрелости, первокурсники не всегда обращаются за консультационной помощью к преподавателю. К сожалению, некоторые первокурсники недостаточно серьезно относятся к учебе: нерегулярно посещают занятия, не готовятся к ним. У некоторых формируется уверенность в возможности все наверстать и освоить перед сессией, что приводит к проблемам при сдаче зачетов и экзаменов.

Работа преподавателя с первокурсниками должна существенно отличаться от работы со студентами старших курсов: тут необходимо научить учиться, проводить регулярные проверки и оценку знаний, постепенно повышать требовательность к ним. Большую роль при этом играет правильно построенная рейтинговая система оценки знаний студентов, когда используются такие важные числовые показатели учебного рейтинга. Рейтинговая система дает возможность управлять качеством обучения за счет востребования скрытых потенциальных возможностей студента, повышения его учебной активности, пробуждения невольно затронутого честолюбия.

Для формирования у студентов познавательной мотивации использовать различные формы, методы и средства как традиционного, так и активного обучения. Очень важно в ходе учебного занятия создавать проблемные ситуации, стимулирующие развитие познавательного интереса, обеспечивающие развитие теоретического мышления, интерес к содержанию предмета, профессиональную мотивацию, способствующие развитию учебно-познавательного интереса студентов-первокурсников. Одним из методов, поднимающих организацию лекции на качественно новый уровень и повышающих эффективность обучения в целом, является конструирование лекций с использованием средств мультимедиа и создание презентаций.

В последние годы к целесообразности создания мультимедийных презентаций лекций приводит и то, что студенты младших курсов испытывают затруднения при записи определений, выводов, формул с доски, допускают множество ошибок и не успевают за лектором. Введение единых государственных экзаменов в школе, увлечение тестированием и замена ими традиционных методов обучения и контроля знаний привели к ситуации, когда выпускники школы уже не только практически не читают книг и журналов, плохо излагают свои мысли и малограмотны, но и плохо владеют письмом. Мы получили поколение студентов, для обучения которых требуются иные, чем прежде, формы организации учебного процесса и методы доставки знаний.

Однако применение информационных технологий для студентов первого курса должно быть тщательно продумано и обязательно сопровождаться изменением методики преподавания. Для грамотной организации лекционного курса с использованием мультимедийных технологий необходимо знать, какие возможности они предоставляют, и уметь ими рационально воспользоваться. Это требует много сил и времени на стадии подготовки мультимедийных презентаций, не говоря уже о постоянном их совершенствовании.

Надо помнить, что современное мультимедийное сопровождение не должно подменять лекцию, а проведение лекционного занятия с использованием проекционной техники должно проходить в основном традиционным образом. Мультимедийная презентация – это не текст лекции, показываемый на экране, можно сказать, что это ее краткий конспект. Лектор формирует постоянный интерес студентов к излагаемому материалу, не допускается машинальное записывание материала со слайдов. Лектор организует непосредственный диалог с аудиторией путем постановки вопросов, уточнения и диагностики знаний студентов. Формируя познавательную активность студентов во время лекции, лектор должен не только преподносить информацию, представленную в презентации, но и стремиться выстраивать систему восприятия материала и получения знаний. У студентов первого курса мотивы учебной деятельности не совсем сформированы и осознаны. Они направлены более на приобретение знаний, чем профессиональных навыков и умений. Для повышения учебной активности развивать интерес к выбранной профессии через включение в учебную программу дополнительного материала, связанного с будущей профессиональной деятельностью.

Эффективность преподавательской деятельности во многом зависят от самой личности преподавателя. Преподавателю необходимо найти контакт со студентами, учитывая своеобразие их психического склада, стиля мышления, уровня развития и т. п. Важным фактором, влияющим на активность студента, является осознание им собственного успеха в учении. Поэтому преподавателю необходимо замечать и поощрять успехи студентов, помогая каждому раскрыть свой творческий потенциал. Преподаватели, обучающие студентов первого курса, должны сформировать у первокурсников навыки самостоятельной учебной работы, обучить, как методически правильно применять различные формы учебной деятельности, учитывая их возрастные и образовательные возможности, продуманно контролировать самостоятельную работу первокурсников. Психологически настраивать на постоянный научный поиск, способность и готовность заниматься им, привлекать к участию в научно-исследовательской работе, что является залогом дальнейшего развития каждого студента, как человека, так и как будущего специалиста.

Успех в формировании у студентов положительной мотивации учебной деятельности зависит от проявления активной позиции не только у преподавателя, но и студента, то есть должна быть совместная деятельность по формированию и развитию профессионально важных качеств будущего специалиста. Студент должен учиться самостоятельно находить и выбирать для себя способы и пути достижения той или иной образовательной цели, а преподаватель – создавать для этого условия, раскрыть перед студентами широкое поле выбора, которое часто не видят первокурсники из-за их ограниченного жизненного опыта, и недостатка имеющихся знаний.

Nuriya Jumaniyozova
(Tashkent, Uzbekistan)

TEDIOUS GRAMMAR IS NOT TEDIOUS ANY MORE

Although teaching and learning grammar seems boring and difficult it can be eased with the help of various interactive methods such as games, puzzles, cartons and songs. Moreover, teachers' motivation or appraisal is considerably important in speaking without the fear of making grammar mistakes. By these approaches students tend to study grammar classes with great inclination and boost their speaking.

Key words: grammar, interactive methods, puzzles, cartons, celebrity profiles, songs, stimulation, self-correction, short stories.

Grammar! When students hear this word, of course, they are more likely to find it boring and tough, and teachers are not also in favour of conducting their lessons by just teaching grammar as they consider it ineffective. In some cases they are totally right. However, currently with the great contribution of cutting-edge appliances and advanced teaching methods even grammar classes can be appealing and intriguing.

Initially, it is apparent that grammar is the basis of learning a language even though some do not agree because in their view it is also possible to acquire a language without grammar, but in a bid to speak beautifully and correctly one should take this skill into account as well. As compared to nowadays previously teachers just applied traditional grammar exercises in classes, such as translating texts, explaining instructions and structures. As a result, students got fed up with monotonous lessons and began considering grammar tedious. At present, students are more likely to succeed in grasping this capability and have more fun via a host of ways. As an illustration, a variety of warm-ups and games can be the best choices for both teaching and learning English.

Utilizing cartoons is very motivating, especially for young learners. Through watching some extracts of cartoons students are more inclined to learn grammar rules in a faster pace since visual aids benefit enormously to memorize. Besides, the animations in the cartoons enchant them more and they may carry out various tasks too in cartoons. Mostly, cartoons lead to discussions which help learners out enhancing their speaking as well as grammar. Therefore, cartoons entail marvelous exercises that make students smile, then laugh out loud, and ultimately learn.

Subsequently, "Celebrity profiles" is pondered to be another awesome way to encourage learners. In this activity students should practice verb tenses through biographies, mainly past simple and present perfect. Firstly, teachers should figure out which stars students admire and find a short biography or main achievements of theirs.

Word puzzles are a useful and interactive method whereby students can learn all sorts of important parts of English grammar. They can be used to encourage students to identify and understand various parts of a sentence; grammatical concepts like synonyms, tenses and conjugations; or incorrectly used grammar. Word puzzles such as crosswords are easily modified to suit all age and skill levels and introduce an element of fun competition into the learning process, so they can be invaluable in providing students with a full and lasting understanding of English grammar.

Another interactive way of conducting grammar classes is a song. Admittedly, myriad students are very into listening and singing a song. Perhaps some deem that songs are disruptive as they sidetrack them during the lesson. However, lessons based on songs are a lot more engaging and helpful for learners in terms of grammar, listening and speaking. By virtue of cheerful piece of music they are more able to learn how to use parts of speech correctly and how words are used in the context. On the course of my teaching period I came to know that using songs in the classroom is grossly motivating and beneficial for students since they are eager to listen to songs. Besides, they tend to be in a peak emotion with the help of music. In order to inhibit boredom in the class

songs can be used as a warm-up prior to the main part of the lesson. For instance, if a song is chosen according to the theme, it will be much easier for students to comprehend the topic. Hence, courses delivered by interactive songs are widely recommended for teachers.

Psychological aspects are vitally important in teaching grammar. For many learners there are several stressors in studying grammar. The primary one is that it hinders and slows down speaking because most of them try to remember grammar rules and used them properly while speaking. As a result, they have to keep pauses or get confused in real speech. Eventually, they decide to give up learning English. In this case, teachers should help them via shaping their grit. They should give stimulation through praising them for speaking in English even though they make a mistake. Instead of correcting and discouraging them for their mistakes teacher should let them find out their own grammar flaws by themselves. For example, give a question to the learners one by one in a faster pace when explaining a topic. If the first one makes a mistake, give the same question to the next, but do not correct him/her and they can realize their mistake by listening to peers. Also, listening to short stories on a daily basis greatly helps self-correction and they retain in their brain easily and fast. In a long run, they start to speak, and use grammar appropriately and automatically.

In sum, taking all aforementioned reasons into consideration it is obvious that grammar and speaking can be somehow challenging to the learners besides other skills, but they can be also very interesting if teachers put some fun into them. As it is known there are numerous written materials to learn a language. However, today's students are overwhelmingly willing to learn much faster and in an exciting atmosphere, that is way; using some funny games, warm-ups and songs are the most appropriate things to obtain these aims.

REFERENCES

1. Electronic resource: BusyTeacher.org.

*Наталія Журавська, Дар'я Капленко
(Біла Церква, Україна)*

РОЛЬ І МІСЦЕ ЗАДАЧ У ПОЧАТКОВОМУ КУРСІ МАТЕМАТИКИ. ФУНКЦІЇ ТЕКСТОВИХ ЗАДАЧ

У статті розкривається важливість задач в початковому курсі математики та їх функції.

Ключові слова: арифметична задача, текстова задача.

The article deals the importance of problems in the initial course of mathematics and their functions.

Key words: arithmetic problem, text problem.

Стаття присвячена визначенню ролі і місця задач у початковій школі та функцій задач.

Актуальність теми обумовлена тим, що завданням подальшого удосконалення роботи початкової школи є підвищення якості навчання молодших школярів, зокрема підготовка їх до подальшого життя і навчання, формування уміння вчитися. Учень уміє вчитися, якщо він сам визначає або приймає мету, поставлену вчителем, відповідно до неї планує і виконує необхідні дії, контролює та оцінює свої результати. Така розгорнутість характеризує сформовану навчальну діяльність, яка в молодшого школяра лише починає складатися. Щоб успішно просуватися вперед, учні початкових класів у співробітництві з учителем повинні оволодіти повним діапазоном загальнонавчальних умінь і навичок, серед яких розв'язування задач займає провідне місце [3].

Мета роботи – вивчити і обґрунтувати важливість задач на уроках математики в початковій школі.

Відповідно до мети дослідження були поставлені такі завдання:

1. На основі аналізу психологічної і навчально-методичної літератури, практики навчання з'ясувати стан досліджуваної проблеми.
2. Розкрити зміст умінь учнів розв'язувати текстові задачі, визначити психолого-методичні засади їх формування.
3. Визначити особливості навчальної діяльності учнів початкової школи під час розв'язування задач на розкриття конкретного змісту арифметичних дій.
4. Розробити добірку завдань, спрямованих на вироблення вмінь розв'язувати задачі.
5. Експериментально перевірити удосконалену методику формування вмінь розв'язувати арифметичні задачі.

Традиційно розв'язування різних задач вважалось і предметом навчання математики, і ефективним засобом формування математичних знань і вмінь, розвитку інтелекту та виховання учнів. Тому текстові задачі вивчаються у курсі шкільної математики від першого до випускного класу. Спочатку за їх допомогою розкривають смисл арифметичних дій над числами та властивості цих дій. А згодом їх використовують для закріплення теоретичних знань під час розв'язування прикладних і практичних задач.

Давно відомо, що вивчення математики є одним з найкращих способів розвитку й тренування розумових здібностей людини. Математика дисциплінує розум, спрямовує думки, розвиває пам'ять, фантазію, образне мислення, відчуття краси.

Для занять математикою дітям не потрібно ніяких особливих обдарувань таких, як: музичний слух для музиканта чи вміння чітко розрізняти кольори для художника. Навпаки, математика сама формує вміння і покращує здібності дитини. Щоправда, розв'язання задач, особливо складних, вимагає напруження розуму, наполегливості і терпіння, але саме цього вимагатиме від дитини її майбутнє життя. Тому, можливо, було б краще з перших шкільних років допомагати школярам розвивати вольові якості, які знадобляться їм у подальшому житті.

Задачі виникають під час реальних проблемних ситуацій. Останні постають тоді, коли людина (суб'єкт) у своїй діяльності, спрямованій на якийсь об'єкт, натрапляє на певні перешкоди. Якщо людина усвідомлює ці труднощі і хоче подолати їх, то в ній активізується розумова діяльність. Щоб проаналізувати і описати проблемну ситуацію, людина виходить за її межі і дивиться на неї «збоку». Такий опис проблемної ситуації і є задачею. Задача – це вже об'єкт, який можна передавати іншій людині [4].

За час навчання в школі учні розв'язують значну кількість текстових задач, проте розв'язування таких задач залишається для них складним. Основна причина недостатньої сформованості в учнів умінь розв'язувати текстові задачі полягає у тому, що під час навчання математики як у початковій, так і в основній школах переважна більшість учнів не одержує достатніх знань про структуру задач, їх типи, методи та способи розв'язування. Розв'язуючи задачі, учні часто діють несвідомо, за зразком, що їм пропонують, не можуть самостійно знайти раціональний спосіб розв'язування. Серед інших причин такого стану – неправомірне зменшення використання арифметичних способів під час розв'язування текстових задач в основній школі та передчасний перехід до використання методу рівнянь.

М. В. Богданович зазначає, що математичну задачу розуміють, як будь-яку вимогу обчислити, побудувати, довести що-небудь, що стосується кількісних відношень і просторових форм, створених людським розумом на основі знань про навколишній світ.

Також арифметичною задачею прийнято називати вимогу знайти числове значення деякої величини, якщо дано числові значення інших величин та існує залежність, що пов'язує ці величини як між собою, так і з величиною, яку потрібно знайти [1].

З одного боку, задачі в початковому курсі математики становлять специфічний розділ програми, матеріал якого учні повинні засвоїти, а з іншого – є дидактичним засобом

навчання, виховання і розвитку школярів. Тобто, задачі мають як навчальні, так і виховні та розвивальні функції.

За навчальну функцію задач прийнято сприймати її спрямованість на формування системи математичних знань, умінь і навичок на різних етапах її засвоєння. Початкове розкриття змісту арифметичних дій здійснюється за допомогою відповідних операцій над предметними множинами. Засобом переходу від операцій над множинами предметів до дій над натуральними числами є задачі. Розв'язуючи задачі, учні спираються на уявлення про предмети, що згадуються в умові, але оперують уже числами.

Текстові задачі, що відображають конкретні життєві ситуації, використовуються для ознайомлення школярів з певними математичними поняттями та закономірностями, для з'ясування взаємозв'язків між словом і символом. У деяких випадках формування теоретичних знань через задачі може бути організоване у вигляді проблемної форми навчання.

Навчальні функції задач виявляються також у здійсненні принципу політехнізації та в процесі контролю знань і математичного розвитку учнів. Самостійне розв'язування ними задач, як засіб оберненого зв'язку (учень – учитель) дає змогу виявляти вміння правильно вибирати і виконувати арифметичні дії, робити висновок про розвиток мислення школярів.

Виховні функції задач допомагають пов'язати навчання з життям, ознайомити учнів з важливими фактами, виховують у дітей свідоме ставлення до навчання, любов до Батьківщини, бажання зробити власний внесок у загальну справу. Внутрішня краса самої математики, оригінальність прийомів розв'язування задач збуджують у дітей естетичні почуття.

Розвивальними вважають функції задач, спрямовані на формування в учнів науково-теоретичного, зокрема функціонального, стилю мислення, на оволодіння ними прийомами розумової діяльності. У процесі розв'язування задач діти виконують різні розумові операції (аналіз, синтез, конкретизація й абстрагування, порівняння, узагальнення), висловлюють судження і міркування.

У початкових класах переважно розглядають так звані сюжетні задачі, в яких описується кількісний бік якихось явищ, а знаходження невідомого зводиться до виконання певних арифметичних дій. В умові сюжетних задач подаються значення величин і деякі залежності (відношення) між цими значеннями, причому ці залежності мають певні числові характеристики.

Сюжетну задачу, для розв'язування якої треба виконати одну арифметичну дію, називають простою. Задачу, для розв'язування якої потрібно виконати дві чи більше пов'язаних між собою арифметичних дій, називають складеною [3].

Задача є невід'ємним елементом курсу математики. При розв'язуванні задач молодші школярі навчаються не тільки виконувати дії над цифрами, але й проходять певні життєві ситуації, які зображені в ній. Це допомагає розвивати їх пам'ять, фантазію, образне мислення, спрямовує думку.

Висновки. На сучасному етапі розбудови початкової освіти розв'язування текстових задач у навчанні математики переслідує такі цілі: формування в учнів загального підходу, загальних умінь і здібностей розв'язання будь-яких задач; пізнання і більш глибоке оволодіння математичними поняттями, що вивчаються, і деякими загальнонауковими й загальножиттєвими поняттями; оволодіння поняттями моделі й моделювання і власне математичним моделюванням; розвиток мислення, кмітливості учнів, творчого потенціалу.

У процесі розв'язування задач діти ознайомлюються з важливими фактами, які мають пізнавальне і виховне значення. Текстові задачі допомагають розкрити опосередковані зв'язки математики з навколишнім середовищем і практичною діяльністю людей, реалізувати пізнавальні, розвивальні і виховні функції навчання.

Прості задачі в системі навчання математики відіграють дуже важливу роль. За допомогою розв'язування простих задач формують одне з центральних понять початкового

курсу математики – поняття про арифметичні дії і ряд інших понять. Уміння розв'язувати прості задачі є підготовчим ступенем опанування учнями умінь розв'язувати складені задачі, бо розв'язування складеної задачі зводиться до розв'язування ряду простих задач. Розв'язуючи прості задачі, діти вперше ознайомлюються із задачею і її складовими частинами. Розв'язуючи задачі, діти опановують основні прийоми роботи над нею. Тому вчитель повинен знати, як організувати роботу над задачами кожного виду.

Важливе значення для розв'язування задач, що розкривають конкретний зміст арифметичних дій, має ретельний добір навчальних завдань, які мають відповідати певним загально-методичним вимогам: забезпечувати засвоєння учнями програмового матеріалу з математики і, зокрема, формувати в них знання про задачу, її склад і процес розв'язування, вчити використовувати набуті знання в різних ситуаціях; зміст завдань має відповідати темі уроку і меті вивчення матеріалу, а числові дані – програмовим вимогам; послідовність застосування вправ має сприяти свідомому засвоєнню теоретичних знань і вмінню розв'язувати задачі, розвитку прийомів розумової і творчої діяльності школярів; створювати умови для узагальнення способів діяльності; відповідати логіці й структурі процесу формування вмінь; кількість вправ повинна відповідати індивідуально-психологічним особливостям школярів і бути достатньою для формування певного вміння або навички.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богданович, М. В. Методика викладання математики в початкових класах [Текст] : навч. посібник / М. В. Богданович, М. В. Козак, Я. А. Король. – 4-те вид., переробл. і доп. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2014. – 360 с. : іл
2. Лук'янова С. Розв'язування текстових задач арифметичними способами: 5-6 кл. – К. : Вид. Дім "Шкіл. світ": Вид. Л. Галінцева, 2006. – 128 с. – (Б-ка "Шкіл. світу"). – Бібліогр.: С.127.
3. Сутність і особливості процесу розв'язування простих математичних задач в початковій школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.edudirect.net/sopids-1599-1.html>
4. Формування в учнів умінь розв'язувати задачі на рух [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.educationua.net/silov-581.html>

УДК 37.013.74

Альона Завгородня
(Бахмут, Україна)

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

У даній роботі ми розглянемо болонський процес і його основні об'єктивні чинники, які вплинули на виникнення і функціонування. Метою статті було дослідження переваг та недоліків болонського процесу та можливості його використання в системі освіти. У роботі проаналізовані можливості повноцінної реалізації в сучасних умовах болонського процесу в Україні.

Ключові слова: болонський процес, уніфікація, соціальна система, інноваційні та прогресивні підходи, динамічний розвиток, реформування освіти.

The following article considers the Bologna process and its basic characteristics which influenced its emerge and functioning. The abstracts aims to disclose the advantages and disadvantages of the Bologna process and analyze the possibilities of its implementation to educational system. The author features possible ways of its functioning in Ukraine nowadays.

Key words: the Bologna process, unification, social system, innovative and progressive approaches, dynamic development, educational reform.

Забезпечення права людини на освіту в будь-якій країні одним з найважливіших обов'язків держави. Це обумовлено тим, що освіта в сучасному світі все більше стає вирішальним фактором суспільного прогресу і соціально-економічного розвитку. В контексті вимог сучасності, нового переосмислення в науковому і на законодавчому рівнях вимагає проблема реформування вищої освіти в цілому і підвищення її якості, зокрема.

В Україні, наприклад, склалася ситуація, коли нормативно-правове забезпечення якості вищої освіти не відповідає реаліям сучасності. Ця проблема набула більшої актуальності з приєднанням України до Болонського процесу, адже «основою європейських домовленостей в рамках Болонського процесу якості освіти» [2, с. 247].

Перш за все, позначимо основні об'єктивні чинники, які вплинули на виникнення і функціонування Болонського процесу як нової соціальної системи:

1. Поява загальноєвропейського ринку праці, значною мірою впливатиме на університетські пропозиції в майбутньому. Суспільство не в змозі терпіти високий рівень безробіття серед випускників вищих навчальних закладів та недостатня кількість освіченої молоді в ключових галузях виробництва.

2. Наближається проблема боротьби за студента. Феномен природного зростання кількості студентів має кінець. Якщо не вжити необхідних заходів, можлива переорієнтація молоді на навчання в закордонних вищих навчальних закладах, автоматично провокувати руйнування національної освіти.

3. Спостерігається значне зростання іноземних пропозицій із здобуття вищої освіти, особливо для обдарованої молоді.

До факторів, які викликали до існування Болонський процес, додатково необхідно віднести: динамічний розвиток науки, техніки, технології в діалектичній єдності; послідовне і впевнене перетворення науки в безпосередню продуктивну силу суспільства.

Необхідно також чітко розуміння того, що Болонський процес не передбачає уніфікації змісту освіти та нівелювання національних особливостей освітніх систем країн-учасниць [5, с. 207]. Кожна країна повинна зберегти національну самобутність і досягнення в змісті освіти і підготовці фахівців, гармонійно поєднуючи їх з інноваційними прогресивними підходами до організації вищої освіти, властивими європейській системі освіти.

Зокрема, одним з об'єктивних обмежень інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір невизначеність перспектив і принципів взаємовідносин України і ЄС [6, с. 31]. Незавершеність адаптації національного законодавства до стандартів європейського права, а також неготовність європейських країн та ЄС в ліквідації міграційних перешкод для громадян України суперечать принципу мобільності в Болонському процесі і не дозволяють в повній мірі реалізувати його в Україні.

Необхідно відзначити також, недоліки Болонського процесу. По-перше, це те, що диплом бакалавра все ще не завершальним етапом здобуття вищої освіти [4]. Це очевидно знижує відсоток тих, які хочуть продовжувати навчання, відповідно знижується кількість студентського електорату. По-друге, ґрунтуючись на різноманітних статтях і газетних публікаціях, можна підкреслити недоліки в чіткості модульного побудови, екзаменаційної системи, визнання результатом, досягнутих поза навчальним процесом, що характеризує індивідуальне навчання з негативної точки зору [1, с. 11]. Ще утворюючим чинником, який виділяється на тлі формування Болонського процесу в нашій країні є гендерний фактор. Навчання в магістратурі після бакалаврату, значно більше у чоловіків, ніж у жінок.

Таким чином, Болонський процес тим «революціонером», який впливає на рішення протиріч між інтересами нації, країн в розвитку освіти, навіть при наявності такого критерію ринкових відносин, як конкурентна боротьба. Болонський процес прогресивним соціальним явищем. А прогрес, як вважає американський соціолог Дж. Мід, «полягає в усвідомленні більш широкого соціального цілого, в середині якого ворожі установки переходять в самоствердженні, яке вже не деструктивне, а функціональне» [3, с. 126]. Відзначимо також, що з століття в століття розвиток суспільства ускладнювалося і прискорювалося, а це

призводило до значного збільшення обсягу накопичених знань і кількості років, необхідного для їх освоєння. Тому в сучасних умовах більшість людей, не тільки в нашій країні, опанувало знанням розумінням і компетенціями на рівні, який можна вважати вищою освітою, а саме воно як за обсягом, так і за якістю не може бути нижче, ніж попередніх століттях.

Тому, хотілося ще раз підкреслити, що реалізація Болонського процесу це перш за все поступовий процес, який передбачає не сліпе копіювання, а облік всіх чинників розвитку нашої системи освіти і специфіки національно і етнокультурних компонентів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України / А. М. Алексюк // Курс лекцій. – К., 1993. – С. 297.
2. Болонський процес: Нормативно-правові документи / Уклад. З. І. Тимошенко; Європейський ун-т. – К. : Видавництво Європейського ун-ту, 2004. – 429 с.
3. Зарудін О. О. Упровадження вимог Болонського процесу – невід’ємна складова європейської інтеграції України / О. Зарудін // Актуальні проблеми державного управління на новому етапі державотворення: матеріали наук.-практ. конф. (31 травня 2005 р., м. Київ) : у 2 т. – К. : Вид-во НАДУ, 2005. – Т. 1. – 324 с.
4. Кійко О. П. Міфи і реальність «Болонського процесу» / О. Кійко [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: http://experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=16312.
5. Савелова М. О. Інтеграція системи освіти України у світовий освітній простір. Впровадження кредитно-модульної системи навчання / М. О. Савелова // Науковий вісник Дипломатичної академії України: зб. наук. пр.; ред. В. Г. Циватий. – К. : ДАУ при МЗС України, 2012. – Вип. 18: Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики. Спецвипуск. – 207 с.
6. Шрамко Я. В. Досвід упровадження кредитно-модульної системи в навчальний процес педагогічного університету / Я. Шрамко // Рідна школа. – 2010. – № 7/8. – 84 с.

УДК 378:316.421

Юлія Задунайська
(Львів, Україна)

РОЛЬ УНІВЕРСИТЕТУ ІННОВАЦІЙНОГО ТИПУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано роль університету інноваційного типу в умовах глобалізації суспільства, розглянуто основні аспекти діяльності університету інноваційного типу як осередку освіти, науки та економіки.

Ключові слова: університет, університетська освіта, університет інноваційного типу, вищий навчальний заклад інноваційного типу, глобалізація.

The article analyses the role of the innovative university in a globalized society, considers the basic aspects of activity of the innovative university as a centre of education, science and economy.

Key words: university, university education, innovative university, innovative higher educational establishment, globalization.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвиток суспільства зазнає кардинальних змін. Відбувається глобалізація суспільних процесів, стрімка інформатизація всіх сфер суспільного життя і, водночас, поглиблення індивідуалізації соціуму, піднесення ролі

особистості у суспільстві. Інноваційний розвиток суспільних інституцій в умовах глобалізації постає механізмом, "... який сприяє активному пошуку нових форм і методів управління та дає можливість забезпечити приєднання держави до високотехнологічних країн світу та підтримати процеси випереджального характеру в усіх галузях її життєдіяльності" [6, с. 11].

Під впливом глобальних інтеграційних процесів в суспільстві якісно нових інноваційних змін зазнає і освіта, зокрема вища. Відбувається формування єдиного "освітнього" простору, в основу якого покладено інтеграцію національних освітніх систем. В умовах глобалізації та інформатизації суспільства освіта постає чинником соціальної стабільності, економічного добробуту країни, її конкурентоспроможності та національної безпеки [5, с. 394].

Глобальні цивілізаційні зміни, що відбуваються у суспільстві, а саме всесвітня економічна, політична та культурна інтеграція та уніфікація, ставлять під сумнів можливості класичної системи вищої освіти у підготовці фахівця нового типу – активного конкурентоспроможного суб'єкта інформаційного суспільства з інноваційним типом мислення.

Відповідно змінюються роль та статус університету в суспільстві, що пов'язано із необхідністю відтворювати та підвищувати якісно новий рівень інтелекту нації. З осередку формування національної свідомості, національної культури і національної держави університет перетворюється на автономну підприємницьку структуру, що є активним діячем і творцем сучасних ринкових відносин [7, с. 14].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми розробки інноваційної стратегії реформування системи освіти досліджувались у працях В. Кременя, А. Олійника, С. Ніколаєнка, Л. Онищук та ін. Роль університету в умовах глобалізації та індивідуалізації сучасного суспільства досліджували З. Бауман, Д. Іванкіна, С. Степанова та ін. Роль університету як осередку інноваційної діяльності висвітлюється у працях Т. Калиновської, Л. Шевченко, О. Фомкіна, В. Куценка та ін.

Незважаючи на численну кількість публікацій з даної проблеми, на сьогоднішній день не існує єдиної чіткої моделі розвитку та функціонування сучасної університетської освіти інноваційного типу.

Мета статті – аналіз ролі та основних аспектів діяльності університету інноваційного типу в умовах глобалізації суспільства.

Виклад основного матеріалу. Закон України "Про вищу освіту" визначає університет як вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти, а також фундаментальні та прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність [2].

Метою діяльності вищого навчального закладу інноваційного типу є "... визначення і реалізація перспективних напрямів діяльності у двох відносно самостійних, проте взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих аспектах діяльності: розробка і впровадження нових технологій освіти та удосконалення існуючого процесу освіти загалом; підвищення ефективності наукової і науково-дослідної діяльності" [3, с. 77].

Основною функцією сучасного університету є інтеграція знань. Університет інноваційного типу – це осередок взаємодії освіти, науки та економіки, що зберігає свою ідентичність, класичну сутність, надбання і традиції, і забезпечує єдність фундаментальності та фаховості змісту освіти, досліджень та інновацій. Інноваційна діяльність університету має на меті створення і впровадження інноваційних продуктів і послуг.

Основними завданнями університету інноваційного типу є: формування всебічно розвиненої особистості із сформованим світоглядом, підготовка конкурентоспроможного фахівця, здатного навчатися протягом життя, творчо, критично та інноваційно мислити, який володіє інноваційними професійними технологіями, а також вироблення і поширення

передових знань та створення на їх основі інноваційних технологій. На початку ХХІ сторіччя людина з університетською освітою повинна бути підготовлена до динамічних реалій сьогодення, вміти свідомо визначати своє місце в соціальному бутті, бути здатною орієнтуватися в складних проблемах сучасності, бути здатною до гнучкості, самореалізації та самовдосконалення.

В центрі уваги університету інноваційного типу є формування інформаційного характеру діяльності його випускників, оволодіння базовими компетенціями, що дозволяють здобувати знання самостійно [1, с. 5]. Метою сучасного університету є формування наукових цінностей на основі можливості їх застосування в різноманітних практиках, що забезпечує належний рівень підготовки до життя та здійснення професійної діяльності. Процес одержання знань майбутніми фахівцями повинен відбуватись через практичну діяльність та власний досвід, що підвищує коефіцієнт корисної дії освіти [8, с. 12]. Таким чином, соціальна роль університету інноваційного типу полягає не у виробленні та передачі знань, а у створенні можливостей для їх практичного втілення відповідно до викликів сучасності.

Для університету інноваційного типу характерним є застосування інноваційних підходів в усіх сферах діяльності; інтеграція науки та освіти, наявність власних науково-дослідних інститутів; постійне вдосконалення навчального процесу, оновлення його змісту, органічне поєднання інноваційних підходів і технологій із класичними методами викладання, висока якість викладання та навчання; розробка і реалізація комплексних проектів і програм інноваційного розвитку; покращення матеріально-технічної бази, широке використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, електронних навчально-методичних комплексів, електронних підручників; зміцнення кадрового, наукового, ресурсного потенціалів; формування інноваційної інфраструктури; врахування індивідуальних можливостей та потреб студентів, широкий доступ до здобуття університетської освіти; академічна мобільність студентів та викладачів. Необхідними є також інтеграція науки та бізнесу, значний обсяг державного та недержавного фінансування, державна підтримка та державне забезпечення умов розвитку наукового потенціалу та наукового співробітництва університетів із зовнішніми установами (організаціями, підприємствами, освітніми та медичними установами, закладами соціальної інфраструктури). Ознаками часу є також запровадження елементів ринкової економіки як чинника глобалізації, та загострення конкуренції між університетами.

Для університету інноваційного типу характерним є також здійснення освітньої інноваційної діяльності, що має на меті створення новітніх навчальних планів та дисциплін, міждисциплінарних дослідницьких освітніх програм, удосконалення нормативних документів, розроблення інноваційних технологій та методик викладання.

Діяльність університету інноваційного типу повинна будуватись на принципах інтеграції освіти, науки та виробництва, демократизації, гуманізації всіх видів діяльності університету, безперервності процесу освіти, варіативності і гнучкості навчальних планів і програм, індивідуалізації навчального процесу, соціального партнерства, автономії та самоврядування, інтеграції найкращого вітчизняного та зарубіжного досвіду, наукових, інтелектуальних, матеріально-технічних і навчально-методичних ресурсів, що забезпечують формування цілісної особистості.

Важливу роль у діяльності університету інноваційного типу відіграють академічні свободи, автономія (адміністративна, кадрова, управлінська, фінансова) та самоврядування, які повинні бути забезпечені державною політикою в сфері вищої освіти.

Управління діяльністю університету інноваційного типу повинно бути відкритим і демократичним, реалізовуватись на принципах відкритості і партнерства, органічно поєднувати засоби державного управління з громадським впливом [4, с. 16].

Діяльність університету інноваційного типу повинна носити диференційований характер і бути орієнтованою на регіональні, національні та міжнародні потреби.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, глобалізація суспільства ставить перед університетською освітою низку проблем, котрі потребують вирішення як на рівні держави, так і на рівні громадянського суспільства, і слугуватимуть орієнтирами для реформування вищої освіти, зокрема для створення нової парадигми університетської освіти інноваційного типу. Подальші розвідки в межах означеної тематики вбачаємо в більш глибокому дослідженні різноманітних аспектів діяльності університетів інноваційного типу в Україні та в зарубіжних країнах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В., Олійник А. Інформаційні технології в системі інноваційної освіти / В. Андрущенко, А. Олійник // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 5.
2. Закон України “Про вищу освіту” : чинне законодавство: (офіц. текст). – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2014. – 100 с.
3. Інновації у вищій освіті: глосарій термінів і понять / за ред. І. В. Артёмова; [уклад.: І. В. Артёмов, А. В. Шершун, С. В. П’ясецька-Устич]. – Ужгород: ПП “АУТДОР – ШАРК”, 2015. – 160 с.
4. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : монографія / За ред. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – 444 с.
5. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.
6. Ніколаєнко С. М. Теоретико-методологічні основи управління інноваційним розвитком системи освіти України : [монографія] / С. М. Ніколаєнко. – К.: Київський нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 419 с.
7. Розвиток сучасної освіти: освітологічні наголоси. Наукові праці / Авт. кол.: В. Г. Кремень, О. В. Сухомлинська, І. Д. Бех та ін. – К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2011. – 152 с.
8. Шебанін В. Інноваційно орієнтований університет: теорія і практика створення / В. Шебанін // Економіст. – 2012. – № 2. – С. 12.

УДК 37.091.12–057.86:001.82

Тетяна Зазуляк, Ігор Ємчура
(Вишніця, Україна)

ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

У статті автори звертають увагу на те, що професійне становлення особистості педагога завжди розглядалося в єдності особистісного розвитку і професійного становлення. Головний акцент у статті робиться на необхідності зберегти кращі традиції педагогічної науки. Підкреслюється, що в пошуках інновацій важливо не втратити позиції гуманізму, людиноцентризму. Наголошується на необхідності пам’ятати, що педагог – це людина, яка усвідомлює ступінь професійної відповідальності, знаходить свій особистісний смисл професійної діяльності, а свій професійний успіх бачить в успіхах своїх учнів.

Ключові слова: особистість педагога, професійне становлення, професійне виховання, професійна відповідальність.

In the article, the authors focus on the fact that the individual teacher professional development has always been regarded in the unity of personal development and professional formation. The main emphasis in the article on the need to preserve the best traditions of pedagogy. It is emphasized that in search of innovation is important not to lose the position of humanism,

lydynotsentryzmu. The need to remember that teacher - a person who realizes the professional responsibility, is your personal sense of professional activities, and their professional success sees the success of their pupils.

Key words: *personality teacher, professional development, professional education, professional responsibility.*

Постановка проблеми та її актуальність. Інформаційне суспільство початку XXI ст. щодня зазнає радикальних змін, які інтенсивно відображаються в освітньому просторі. Вчені намагаються внести істотні зміни у підходи до розвитку особистості в системі освіти. Загальновідомо, що до 90-х років у вітчизняній освіті методологічною основою вирішення будь-яких питань формування особистості слугувала діалектика взаємодії суб'єкта та об'єкта. Натомість, у зарубіжній методології освіти, вже давно, навчання будувалося на партнерській взаємодії учасників освітнього процесу. Важливо розуміти, що зазначені вище методологічні орієнтири окреслюють процеси формування професійної свідомості сучасного педагогічного працівника, впливають на стиль і методи його роботи, на зміст і напрями професійної підготовки.

Виховання, впродовж десятиліть, визнавали складною системою зовнішніх впливів на психологічну структуру особистості. Механізми суб'єкт-суб'єктних відносин і особистісного розвитку педагогіка майже не розвивала. До недавніх часів українські вчителі керувалися і жили згідно з концепцією, за якою особистість є сукупністю суспільних відносин, продуктом соціального впливу. Відповідно, людина не мала права, не могла обмежуватися своїми особистими інтересами і потребами. Найбільш цінними якостями, за цією концепцією, є громадянськість, почуття обов'язку, відповідальність, здатність підпорядковувати особисті інтереси суспільним. Смісл життя людини полягав у служінні Батьківщині. Отже, цінність людини вимірювалася тим, наскільки вона могла підкорити себе суспільним обов'язкам.

Саме в таких умовах існування художньо-педагогічної освіти, студенти мистецьких вишів, певною мірою, втрачали свою індивідуальність, орієнтуючись на інших («я, як усі»). Іноді вони свідомо відмовлялися від власної неповторності, нівелювали свою унікальну ідентичність, обираючи легший шлях у складному культурному середовищі.

Проте, наприкінці XX ст. – на початку XXI ст., суттєво змінився підхід до трактування методологічних засад сучасної педагогіки, а саме, їх почали визначати у тих напрямках філософії, в яких визнається унікальність, індивідуальність, винятковість кожного окремого людського буття, кожної особистості. Це екзистенціальний напрям, ключові ідеї якого було сформульовано у працях М. Бердяєва, А. Камю, Ж. Сартра, М. Хайдеггера та інших філософів кінця XIX та початку XX ст. Сьогодні такий підхід об'єднує різні філософські та психологічні концепції, що зосередили свою увагу на особистості як індивідуальності, на досягненні смислу існування людини. Гуманізація освіти, а особливо художньо-педагогічної, позитивно вплинула на формування та підготовку майбутніх педагогічних кадрів з естетичного циклу. Ми переконані, що саме прихід викладача образотворчого мистецтва нової формації до сучасної мистецької дитячої установи, зможе яскраво продемонструвати, що кожний вихованець, це унікальна людина, яскрава індивідуальність і неповторна особистість.

Мета статті: окреслити особливості професійного становлення особистості майбутнього викладача образотворчого мистецтва в контексті методологічних засад сучасної педагогічної науки.

Філософія освіти, що ґрунтується на засадах екзистенціалізму, має підстави стати методологічною основою гуманістичних педагогічних поглядів, які розглядають виховання як створення умов для саморозвитку і самореалізації особистості. Людина реалізовує себе як особистість настільки, наскільки вона може розвинути і зберегти дану їй від природи унікальність. Тому, важливо, щоб студенти художньо-педагогічних спеціальностей розвивились одночасно як викладачі і як митці. Увагу майбутнього фахівця потрібно акцентувати на тому, що викладач, який не виробив у собі власного професійного стилю,

творчої манери, своїх поглядів на життя та ставлення до подій у світі, стає нецікавим для своїх учнів, а отже, перестає бути справжнім педагогом. Так відбувається руйнування особистості фахівця, який втратив потяг до самоствердження себе як педагога, як професіонала, як митця, як особистості. Людина існує лише настільки, наскільки себе здійснює. Ніякі інші фактори – середовище, спадковість – не можуть виправдати її неспроможність самовизначитися у житті. Таким чином, людина вільна обирати свій життєвий шлях. Студенти художньо-педагогічних спеціальностей часто постають перед дилемою: займатися власною творчістю і розвиватися як художник, чи все ж таки розпочати педагогічну діяльність і спробувати себе у ролі викладача, наставника. Важливим аспектом підготовки таких фахівців є допомога в усвідомленні того, що ці два види професійної діяльності найкраще суміщати, вони, жодним чином не виключають одне одного, а вдало доповнюють.

Іноді перші кроки на педагогічній ниві швидко розчаровують молодого фахівця, адже сучасна школа, далека від ідеалу у питаннях естетичного виховання підростаючого покоління. Новому викладачу часто доводиться чути від батьків, вихованців про те, що «малювання» не така вже й важлива діяльність. Саме тут йому необхідно продемонструвати результативні механізми позитивного впливу мистецтва на особистість кожної дитини, розкрити можливості розвитку абстрактного та креативного мислення, зорової пам'яті, творчої та просторової уяви, художньо-естетичного смаку, без яких будь-яка сучасна перспективна професія не можлива. Правильне розуміння психології дитини уможливорює ефективне застосування сучасних педагогічних технологій у викладанні образотворчого мистецтва, з перших днів перебування в дитячій мистецькій школі молодому фахівцю необхідно створити умови для розвитку інтересу та творчої активності вихованців, захопити їх творчим процесом. В арсеналі викладача мають бути заготовлені наперед різноманітні прийоми створення ситуації успіху на заняттях, цікаві інтерактивні ігри, засідання експертного бюро, мистецькі дуелі, виставки однієї картини тощо. Важливо, щоб цікавою та різноманітною була і виховна робота: тут можна юним митцям запропонувати провести ніч у музеї, фестиваль мистецьких професій, тематичний вернісаж, благодійний аукціон. Адже кожна молода активна людина прагне бути успішною, хоче гідно реалізувати себе в житті.

Важливим мотивуючим моментом у професійній підготовці для студентів художньо-педагогічних спеціальностей є те, що свої академічні творчі завдання з фахових дисциплін вони можуть внести до власного мистецького портфоліо, з яким, в майбутньому, підуть влаштовуватись на роботу, зможуть на власному прикладі продемонструвати і колегам, і батькам, а особливо дітям, що творча діяльність це можливість стати успішним, помітним, затребуваним фахівцем, гармонійно розвиненою особистістю.

Новітні технології сучасного світу диктують нові умови розвитку особистості. Створюючи спеціальні проблемні ситуації, що потребують творчого розв'язання, і конструюючи для цього умови, педагог свідомо впливає на розвиток художньо-творчої активності вихованців. Можливість конструювання таких ситуацій зумовлена тим, що творча активність здійснюється за допомогою розв'язання «проблем», які вимагають активізації всіх когнітивних процесів, і насамперед уяви [1, с. 138]. Тому, серед найважливіших завдань творчого розвитку дітей, на заняттях з образотворчого мистецтва, можна виділити такі:

- збагачувати теоретичний і практичний досвід вихованців;
- надавати їм можливість самовизначитися, виявляти творчу ініціативу, здійснювати самостійний вибір, приймати рішення, варіювати зміст і форму виконання завдання;
- заохочувати до дослідження та експериментування;
- виховувати потребу в нових враженнях;
- створювати сприятливі умови для становлення креативності як базової якості особистості.

Ще В.О. Сухомлинський у своїх працях пропонував методи гармонійного виховання, розвитку естетичних почуттів й естетичної культури особистості. Сучасна педагогічна наука досліджує розвиток особистості через категорії суб'єкта, свободи, саморозвитку,

самовдосконалення, самоефективності, цілісності, діалогу тощо. Визначення особистісних якостей майбутнього викладача образотворчого мистецтва, особливостей та специфіки його професійної діяльності і розвитку, готовність до творчого саморозвитку, самовизначення і самореалізації стає головним напрямом удосконалення мистецької педагогічної освіти [4].

Проблема професійного виховання тривалий час обмежувалася стимулюванням інтересу та залученням до трудової діяльності. Натомість у зарубіжних дослідженнях будь-яка проблема професійної підготовки розглядається як частина більш глобальної проблеми становлення, самовизначення особистості, тому основна увага приділяється виявленню особливостей особистісної ідентифікації, оволодіння соціальними ролями. Особлива увага надається консолідації образу «Я», процесам кристалізації ціннісних орієнтацій вихованців (Т. Парсонс, Дж. Плятт, Дж. Тетзелс, Т. Ньюком) та формуванню професійних цінностей (К. Хантлі).

На сучасному етапі розвитку професійної освіти роль викладача полягає у розкритті перед майбутнім фахівцем різноманітних можливостей освоєння професії та подальшого професійного становлення. Право студента – мати вибір, а обов'язок – зуміти обрати найкращий спосіб, підхід, технологію із запропонованих йому в освітньому процесі. Викладач вишу, відповідно, повинен навчити оцінювати і відбирати ті професійні якості, які є найбільш вагомими у професійному становленні, та разом зі студентом знаходити шляхи інтеріоризації, присвоєння, трансформації особисто прийнятих властивостей майбутнього фахівця. Таким чином, у взаємодії викладача і студента актуалізуються позитивні особисті якості індивіда і закладаються основи індивідуального стилю, який дає можливість фахівцю впевнено й комфортно почувати себе в різних ситуаціях. Психолого-педагогічною умовою реалізації описаної вище стратегії є діалог. Основними нормативами та принципами успішного діалогу-спілкування, на наше переконання, є щирість і довіра у визначенні почуттів і станів співрозмовника, безоцінність, психологічна налаштованість на його актуальний стан у спілкуванні. На наш погляд, суть і сенс педагогічного спілкування як емоційно насиченого, доброзичливого, інтелектуального діалогу утворюють взаємини, в контексті яких метою професійної діяльності й педагогічної ситуації будуть суб'єкт і предмет спілкування та результат взаємодії вихователя і вихованця.

У професійному становленні майбутнього фахівця вирішальною може бути його особиста позиція: установки, ставлення до професійної діяльності, до мистецтва, до оточення, до самого себе. Результатом вільного вибору і основою самовизначення є прийняття рішення, вчинок. При цьому екзистенційна свобода у розвитку професійної свідомості поєднана з професійною відповідальністю. Свобода вибору людиною власної долі означає і те, що людина бере відповідальність за свій вибір на себе. При цьому педагог несе відповідальність за свої дії не лише перед собою, але й перед іншими людьми. Ніщо не може бути благом для вчителя, не будучи благом для інших.

Періоди гострих соціальних конфліктів, потрясінь, перетворень супроводжуються зміною багатьох стереотипів, норм, ідеалів. При цьому часто відбувається те, що ми називаємо втратою смислу життя. Пошуки смислу життя і діяльності особливо важливі для педагога як духовного наставника учнівської молоді, вчителя життя. Професійне становлення, як і життєва позиція фахівця, залежить від рівня інтелектуального і морального розвитку, здібності до саморозвитку і самовдосконалення, здатності бути відвертим із самим собою. Майбутній фахівець повинен усвідомлювати ступінь професійної відповідальності і «не ховатись» за декларованим зовні смислом власних дій, а знаходити свій особистісний смисл професійної діяльності та керуватися ним, беручи на себе відповідальність за її результати.

Висновки. Аналіз особливостей підготовки майбутніх фахівців в галузі художньо-педагогічної освіти дав змогу нам дійти висновку, що головне завдання педагога нової формації полягає у створенні позитивного творчого клімату, доброзичливої атмосфери, ситуації успіху, конкурентного середовища, які б спонукали кожного вихованця до

активного самонавчання, збуджували його інтерес до художньої діяльності, підтримували бажання креативно працювати. Адже на заняттях з образотворчого мистецтва, завжди, і для учня, і для наставника, зберігається інтрига – як виглядатиме остаточний варіант творчої роботи, чи виправдають себе обрані засоби зображення, чи зазнає змін початковий задум, чи вдалою виявиться ідея, чи вірно переданий настрій автора, які почуття викликає робота у глядачів і чи співпадають оцінки автора з враженнями інших людей.

Як бачимо, образотворче мистецтво вирішує важливе надзавдання у естетичному вихованні підростаючого покоління, а саме формує творчо-активну особистість успішної молодшої людини, яка зможе швидко та сміливо адаптовувати свої ідеї до поставлених вимог, свідомо буде підходити до реалізації свого задуму, готова буде до цікавого експерименту у своїй роботі, щоб досягти довершеності і оригінальності нового продукту.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні та узагальненні досвіду щодо інтерпретації, адаптації і впровадження сучасних педагогічних ідей, спрямованих на особистісний підхід у навчанні художньо-естетичних дисциплін, а також розробку нових методологічних підходів у викладанні фахових дисциплін мистецького спрямування у вищій школі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Житнік Т. Механізм формування художньо-творчої самоактивності у старших дошкільників засобами живопису // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. – 2014. – №2(13)'. – С. 136-141.
2. Библер В. От наукоучения – к логике культуры / В. Библер – М. : Политиздат, 1991. – 413 с.
3. Педагогіка мистецтва: теорія і методика викладання мистецьких дисциплін: монографія / Г.М. Падалка; ред. К.А. Романова; МОН України, Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова.– К.: Освіта України, 2008.– 274 с.
4. Пехота Е. М. Индивидуализация профессионально-педагогической подготовки учителя: монограф. / Е. М. Пехота, под общ. ред. И.А. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 281 с.

*Ганна Константинова
(Ізмаїл, Україна)*

РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

У статті розглянуті основні аспекти розвитку творчої особистості молодшого школяра. Висвітлені результати досліджень багатьох відомих авторів та дослідників. Виділені основні особливості та чинники, які впливають на творчої особистості молодшого школяра. Виділено місце народної творчості в загальному розвитку творчої особистості молодшого школяра.

Ключові слова: творчість, творча особистість, молодший школяр, народна творчість.

The article deals with the main aspects of the development of the creative personality of the junior schoolboy. The results of researches of many famous authors and researchers are highlighted. The main features and factors influencing the creative personality of the junior pupil are highlighted. The place of folk art in the general development of the creative personality of the junior pupil is highlighted.

Key words: reativity, creative personality, junior schoolboy, folk art.

Протягом останніх десятиліть процес модернізації української освіти передбачає введення художньо-творчої діяльності на початковій ланці загальної освіти, що дозволяє віднести даний вид діяльності до сфер найбільшого сприяння для розвитку творчої особистості кожної дитини.

Можливість розкриття творчого потенціалу дитини в процесі різних видів діяльності, в тому числі і художньо-образотворчої, здавна виступає об'єктом уваги багатьох вітчизняних дослідників (І. Волощук, В. Моляко, Л. Момот, Б. Нікітін, Т. Равлюк та ін.).

Дослідники ХХ століття (В. Моляко, Л. Момот) вважали, що основне завдання вчителя початкових класів полягає в тому, аби пробудити в дитині творчу активність і дати їй можливість самостійно висловити емоції і почуття, що народжуються в процесі навчання і виховання. На думку В. Сухомлинського, діти повинні «жити в світі краси, гри, казки, музики, малюнка, творчості» [4, с. 118].

Результатом багаторічних досліджень Дж. Гілфорда, А. Маслоу, Т. Андерсона, І. Волощук, В. Моляко, Л. Момот та ін. стали висновки про те, що творчість не є особливим даруванням для обраних, вона, навпаки, є властивістю, що розподіляється між усім людством у більшій чи меншій мірі. У свою чергу активізація творчого мислення починається у кожній нормальної людини при будь-яких обставинах, коли саме життя, практика нашої діяльності її на якісь труднощі, перепони, що виступають у вигляді більш-менш складних завдань.

Психолого-педагогічні дослідження Б. Нікітіна, Т. Равлюк та ін. дають нам підстави вважати, що якість творчої особистості виражається в її творчій активності, яка, в свою чергу, розглядається як інтегративна характеристика особистості. В останній з одного боку відображені нові глибокі утворення в структурі особистості (творчі потреби, мотиви, домагання), а з іншого – знаходять своє вираження якісні зміни в діяльності, що стає більш цілеспрямованою, потужною, продуктивною.

Як вважає В. Моляко, творча особистість являє собою тип особистості, що характеризується стійкістю, високим рівнем спрямованості на творчість, мотиваційно-творчою активністю, яка проявляється в органічному єднанні з високим рівнем творчих здібностей, що дозволяють їй досягти прогресивних, соціальних й особистісно-значущих результатів в одній або кількох видах діяльності [2, с. 4].

«Творча особистість – це особистість, здатна проникати в сутність ідей і впроваджувати їх у супереч усім перешкодам до отримання практичного результату», – визначає Б. Нікітін [4, с. 20]. Ґрунтуючись на цьому твердженні, ми розглядаємо творчість з психологічної точки зору як високий рівень логічного мислення, що є поштовхом до діяльності, результат якої – створені матеріальні і духовні цінності.

Велика увага в філософській, педагогічній та психологічній літературі приділяється визначенню поняття «творча особистість». Більшість авторів підтримує думку про те, що творча особистість – це індивід, який володіє високим рівнем знань, має прагнення до нового, оригінального. У цьому сенсі для творчої особистості творча діяльність виступає як життєва потреба, а творчий стиль поведінки – як найбільш характерний. Необхідно наголосити на тому, що головний показник творчої особистості виступає в якості наявності у неї творчих здібностей як індивідуально-психологічних здібностей людини, що відповідають вимогам творчої діяльності та є умовою її успішного виконання.

В. Моляко вважає, що одним з основних якостей творчої особистості є прагнення до оригінальності, до нового, заперечення звичайного, а також високий рівень знань й умінь аналізувати явища, порівнювати їх, стійкий інтерес до певної роботи, порівняно швидко і легко засвоєння теоретичних і практичних знань, схематичність і самостійність під час роботи [2].

Слід зазначити, що активність у творчому самовираженні тісно пов'язана з долученням до художньо-образотворчої діяльності, позитивним культурним зростанням учнів, з їх

інтересом до національної і світової художньої культури, до традицій народного декоративно-прикладного мистецтва, що мають серйозний і складний характер як в теоретичному, так і практичному сенсі. Осягнення національної художньої культури сприяє вихованню «людини культури», духовної, здатної до осмислення і сприйняття цінностей не тільки своєї, а й іншої культури, тобто вихованню полікультурної особистості.

Художньо-образотворче мистецтво займає особливе місце в діяльності учнів і сприяє залученню до загальнолюдських духовних цінностей та формуванню творчого ставлення до дійсності, будучи засобом і способом самопізнання, саморозкриття і самореалізації. Відзначимо, що народна творчість, як пласт художньої творчості в цілому, дозволяє дитині розвиватися, проявляти свої здібності, вміння і фантазію.

Осягнення традиційного народного мистецтва та створення власних продуктів чудово розвивають не тільки моторику дітей, їх спостережливість, але й формують у них естетичне ставлення до дійсності, підносять духовно, створюють гармонійних та інтелектуально розвинутих особистостей [4].

Питанням залучення підростаючого покоління до культурної спадщини через мистецтво присвячені дослідження Л. Момот, Б. Нікітіна, Т. Равлюк та ін.

В даний час проблема формування творчої особистості молодших школярів засобами художньо-образотворчої діяльності в контексті національної художньої культури набуває особливої значущості в силу пріоритету останньої як унікальної комплексної освіти, що іде своїм корінням до витоків розвитку народу, містить у собі гуманні ідеї єдності людини і природи, етнічної самосвідомості, стійкі орієнтири для соціально-культурного досвіду, розвитку духовного і творчого потенціалу особистості. У той же час виявляється прогалина у веденні цілеспрямованої підготовки вчителів початкових класів, здатних вирішувати завдання розвитку творчої особистості учнів у нових умовах етнокультурного виховання.

Таким чином, виникають протиріччя між наявністю значного виховного потенціалу національної художньої культури і недостатньою розробленістю питань щодо її використання в розвитку творчих здібностей учнів початкових класів; широким потенціалом застосування народної культури як сприятливого базису для художньо-творчої діяльності учнів початкової школи і відсутністю концептуальних, програмних матеріалів щодо організації педагогічного процесу розвитку творчих здібностей в освітніх установах.

Наявність зазначених суперечностей, необхідність їх вирішення сприяли пошуку методів, форм і засобів розвитку творчих здібностей молодших школярів у процесі художньо-образотворчої діяльності в контексті національної художньої культури.

Аналіз теоретико-методологічних джерел дозволив нам виділити роботи І. Волощука, В. Моляко, Л. Момот, Б. Нікітіна і ін. – дослідників, які розглядають закономірності історичного розвитку культури, що лежать в основі народного світогляду, дії законів закріплення і поширення традицій [1-4].

Погоджуючись з думкою зазначених авторів, відзначимо, що національна культура при поєднанні з сучасною масовою сприяє її збагаченню, а також надає можливість як творчому руху думки, так і практичній діяльності. У зв'язку з цим важливим представляється положення про розвиток особистості дитини, як поступове входження в діалог зі світом культури. В контексті цього дослідження національну художню культуру варто розглядати як особливе явище, що представляє собою складовий елемент художньо-естетичного та творчого потенціалів усього людства в цілому, включаючи в себе все цінне, що є в художній спадщині народу, в його побутових традиціях і звичаях.

Найважливіше місце в збереженні і плеканні культурної спадщини народу належить саме художньо-образотворчому мистецтву. Такі дослідники як Б. Нікітін, Т. Равлюк та ін. розглядають цінності народної культури як одну з основ художньої діяльності дошкільнят і молодших школярів, в якій вони відображають своє розуміння цих цінностей, виступають як вільні суб'єкти, здатні до власної життєтворчості [4; 5]. Значимість залучення молодших школярів до національної художньо-образотворчої культури пояснюється також

особливостями їхнього віку, адже твори народної культури легкі для сприйняття дітьми в силу специфіки їхньої уяви, мислення і т. п. Йдучи своїм корінням до витоків розвитку певного народу, вона розкриває в собі гуманні ідеї, моральні уявлення, ідеали, на яких будуються гуманістичні тенденції сучасного виховання і навчання дітей молодшого шкільного віку.

Отже, у процесі вивчення теорії і практики з даної проблеми, ми дійшли висновку, що соціокультурний феномен національної художньої культури в сфері педагогіки пов'язаний з формуванням нових освітніх підходів до процесу навчання, розумінням розширення педагогічних технологій і класифікаційних реєстрів. Вони обумовлені зв'язком з художньою культурою і функціонуванням її в структурі суспільної свідомості. Специфіка формування творчої особистості виступає як невід'ємна характеристика етнохудожньої культури. Поняття традиційної культури визначено особливим ладом природної свідомості людини, що відноситься до передіндустріальної епохи, мудрістю етнопедагогічної спадщини, багатством святково-обрядового життя, глибиною змісту і закінченості форм народного мистецтва. Все це виступає невичерпним джерелом духовно-культурного розвитку особистості, що, у свою чергу, є запорукою цілісності культури, цивілізації, світу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волощук І. Методи розвитку творчих здібностей учнів молодшого шкільного віку / І. Волощук // Рідна школа. – 1998. – № 6. – С. 29-37.
2. Моляко В.О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема / В.О. Моляко // Психологічна газета. – 2005. – №6. – С. 4-5.
3. Момот Л. До проблеми формування творчих здібностей у процесі навчання / Л. Момот, Л. Шелестова // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 2. – С. 53-54.
4. Нікітін Б.П. Виникнення і розвиток творчих здібностей / Б.П. Нікітін // Радянська школа. – 1994. – №4. – С. 20-22.
5. Равлюк Т. Діагностика та раннє виявлення творчих здібностей учнів / Т. Равлюк // Вісник Львів. ун-ту. Серія педагогічна. – 2005. – Вип. 20. – С. 112-118.

УДК 371.3:81'243

Олена Крекотень
(Суми, Україна)

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТАМ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН

У статті розглядається важливість використання інноваційних підходів при вивченні іноземної мови професійного спрямування. Особлива увага приділена комунікативному аспекту мовлення та використанню Інтернет-технологій. Зроблено висновок, що використання інтерактивних та комп'ютерних методів веде до поліпшення комунікативної компетенції студента технічної галузі.

Ключові слова: інноваційні методи, мотивація, Інтернет технології, комунікативно спрямована діяльність

The article deals with the value of innovative methods of teaching foreign languages for the professional purposes. The special attention was paid to the communicative aspect and the use of Internet technologies in the process of foreign language teaching. The conclusion was made that the use of the interactive forms and computer methods leads to the development of the technical student communicative competence.

Key words: innovative methods, motivation, Internet technologies, communicative activities.

Сучасні вимоги до професійної підготовки фахівця технічної галузі обумовлюють зростання значущості володіння ними іноземною мовою професійного спрямування.

Формування іншомовної комунікативної компетентності студентів технічних спеціальностей передбачає володіння навичками усвідомленої й ефективної участі у спілкуванні в межах науково-дослідної, викладацької, організаційно-управлінської, виробничо-технологічної та професійної сфери.

З огляду на те, що тривалий час в системі технічної вищої освіти гуманітарні дисципліни розглядались як другорядні з точки зору їх важливості для професійної діяльності майбутнього фахівця технічної галузі [1] постає питання пошуку шляхів підвищення ефективності навчання іноземної мови у немовних вищих навчальних закладах, і саме інноваційні підходи мають змогу змінити ситуацію при фактичній відсутності різноманітності розроблених методів навчання спеціалістів, що обумовлює **актуальність** теми нашої статті. Новітні інформаційні технології, причетність широкого кола людей до вирішення проблем у різних галузях нашого суспільства вимагають постановки на науково-освітній рівень необхідності розвитку комунікативних умінь людини. Підготовка до ділового спілкування стає сьогодні одним з найважливіших показників соціально-професійного статусу фахівця. Виконання такого соціального замовлення актуалізує проблему використання інноваційних підходів до формування технічних кадрів взагалі і зокрема у процесі вивчення іноземних мов.

Метою статті є показати значення та можливості використання інноваційних підходів до формування іншомовної фахової комунікативної компетентності у студентів технічних спеціальностей.

У процесі дослідження ми виходили з положення про те, що для досягнення високого рівня сформованості готовності майбутніх інженерів та технічних працівників до управління необхідно спроектувати такий освітній процес, характеристиками якого є інноваційні зміни, пов'язані з реалізацією особистісно-орієнтованого підходу. У зв'язку з цим однією з основних умов є використання інноваційних технологій. Педагогічні технології в підготовці сучасних фахівців технічної галузі спрямовані на розвиток партнерських стосунків і взаємодію між учасниками освітнього процесу, який ґрунтується на взаємоузгодженні їх цілей та дій. Це здійснює керований розвиток кожного студента шляхом створення для нього інформаційного середовища адекватного його стилю діяльності, диференціації дидактичних засобів навчання, а також шляхом забезпечення безперервності та якості навчального процесу.

Аналіз результатів останніх досліджень свідчить, що багато зарубіжних і вітчизняних вчених досліджували питання: науковці С.Є. Кіржнер, Тарнопольський [2;3] досліджували проблему навчання професійного мовлення в немовних вищих навчальних закладах, оскільки перед фахівцями стоять завдання представляти продукцію, обговорювати певні аспекти діяльності свого підприємства, аналізуючи, аргументуючи, переконуючи іноземних колег стосовно певної точки зору. Таким чином, навчання майбутніх інженерів усного професійного спілкування є важливим компонентом їхньої професійної іншомовної підготовки. Науковий дидактичний аспект використання інтерактивних технологій досліджували Полат Є. С., Крат О. І., Бігич О. Б., Пометун О. І., Пирожено Л., Бордовська Н. В. [5].

Тему актуальності інноваційних тенденцій а також їх поєднання з традиційними підходами у викладанні ІМ у своїх працях досліджували відомі вчені і дослідники: Ю.С. Сисоєва, Т.Н. Фоміна, Blair R.W. [4].

У зарубіжних наукових публікаціях широко розглядаються питання, що стосуються проблем використання *інноваційних підходів до навчання іноземних мов*. Так, Carmen Vera [6:34] зазначає, що при навчанні мов за допомогою комп'ютера виникають нові можливості, наприклад самоосвіта (autodidaxie) для зібрання та обробки інформації; самостійне обирання форм навчання з запропонованих викладачем (*apprentissage guidé*), 3) обирання форм навчання та матеріалу саме викладачем (*apprentissage dirigé*) –

Великою перевагою всіх цих нових підходів до навчання іноземних мов є те, що студент (і це головне) встановлює свій персональний ритм навчання. Саме персональний ритм навчання, як вважає науковець, є основним чинником мотивації студентів.

На думку Бистрова Ю.В., поняття «інноваційні методики викладання» є полікомпонентним, оскільки об'єднує всі ті нові й ефективні способи освітнього процесу (здобуття, передачі й продукування знань), які, власне, сприяють інтенсифікації та модернізації навчання, розвивають творчий підхід і особистісний потенціал здобувачів вищої освіти. [7]

Незважаючи на низку наукових праць, присвячених навчанню професійно спрямованого мовлення, дотепер мало існує досліджень специфіки формування вмінь професійного мовлення майбутніх фахівців технічної галузі засобами вживання найсучасніших інноваційних прийомів викладання. Відтак, вважаємо доцільним створення методики навчання іноземної мови професійного спрямування з використанням передових інноваційних технологій.

Інноваційні технології містять такі підходи до викладання іноземних мов, як **інтерактивні** та **мультимедійні**. Мета інтерактивного навчання – створення комфортних умов навчання, при яких студент відчуває свою успішність, свою інтелектуальну досконалість. Потрібно пам'ятати, що суть інтерактивного навчання полягає у тому, що навчальний процес повинен бути постійно наповнений активною взаємодією всіх студентів.

Для розв'язання навчальних завдань викладач застосовує такі **інтерактивні форми**, як кейс-технології; «круглий стіл»; дебати; ділові ігри, тренінги, «мозковий штурм» групові дискусії; метод проектів.

Провідними ознаками та інструментами інтерактивної педагогічної взаємодії є: полілог, діалог, міжсуб'єктні відносини, свобода вибору, створення ситуації успіху, позитивність і оптимістичність оцінювання. Використання інтерактивних методів у педагогічному процесі спонукає викладача до постійної творчості, вдосконалення, зміни, професійного зростання, розвитку.

Одними з найбільш перспективних прийомів для формування іншомовних навичок майбутніх інженерів, на нашу думку, є ігри, в тому числі ділові симуляційні ігри, які виступають як засіб адаптації до трудової діяльності, соціальних контактів в професійних ситуаціях. Однією з форм застосування ділових симуляційних ігор є ігрове проектування. Під ігровим проектуванням ми будемо розуміти процес організації ігрового взаємодії студентів, які розробляють в ході групової роботи проект реальної діяльності.

Ділові симуляції можна застосовувати у мікроетюдах (беруть участь до 4 студентів) та макроетюдах (від 5 студентів). Вони складаються з певної кількості завдань професійного спрямування, в яких основна мета – прийти до згоди або знайти взаємодію з партнером.

Таким чином, у створюваних викладачами ситуаціях відбувається моделювання соціального і предметного змісту майбутньої професійної діяльності, що сприяє усвідомленню вимог, що пред'являються до успішного фахівця. Під час гри використовуються групові обговорення, які фокусуються як на предметній стороні розв'язуваних проблем, так і на особливостях взаємодії майбутніх технічних працівників.

До *інноваційних методів* навчання, крім інших, відносяться: e-learning; m-learning; u-learning; f-learning; blended-learning, [9] в яких використовуються інтерактивні та комп'ютерні технології навчання.

Електронне навчання (e-learning) – це система навчання, що пропонує використання Інтернет-ресурсів, електронних бібліотек, навчально-методичних електронних матеріалів, віртуальних лабораторій і практикумів тощо. **Мобільне навчання** (m-learning) – це передавання знань на мобільні пристрої з використанням WAP I GPRS технологій, що робить процес навчання гнучким і доступним. Важливий момент – навчання в будь-якому місці, в зручний час. **Всюдипроникаюче навчання** (u-learning) – це технології неперервного навчання з використанням інформаційно-комунікаційних засобів у всіх сферах життя

суспільства. Для здійснення u-learning необхідні відповідні навчальні матеріали, що передаються на мобільні пристрої.

Під час впровадження всюдипроникаючого навчання мають місце такі проблеми: необхідність безкоштовного Wi-Fi, обмежений термін роботи батареї мобільного пристрою та неперервна підзарядка (бездротова); створення відповідного програмно-методичного забезпечення. *«Перевернуте» навчання (flipped learning)* – це форма активного навчання, що дозволяє «перевернути» звичайний процес навчання таким чином: студенти поза аудиторією переглядають відповідні навчальні матеріали, що будуть розглядатися на наступному занятті, самостійно вивчають теоретичний матеріал, а в аудиторії здійснюють його обговорення, виконують практичні завдання. Оскільки *ефективність цих методів у чистому вигляді залишається проблематичним*, найчастіше в навчальному процесі використовується змішана модель (**blended learning**) навчання, яка поєднує вище зазначені технології з аудиторними заняттями за традиційною системою. [9]

Можна виділити такі переваги інноваційного навчання: встановлення дружньої атмосфери і взаємозв'язків між учасниками спілкування; студенти мають можливість бути більш незалежними й упевненими в собі; вони не бояться припускатися помилок; мають можливість подолати страх перед мовним бар'єром; викладач не домінує; студенти можуть використовувати свої знання й досвід, набутий раніше.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кравчук Г. В. Методика навчання студентів технічних спеціальностей професійно орієнтованого англійського діалогічного мовлення на основі текстів науково-технічної реклами : дис... канд. пед. наук. – К., 2010. – 364 с.
2. Кіржнер С. Е. Навчання майбутніх юристів усного професійно спрямованого англійського монологічного мовлення з використанням автентичної відеофонограми : дис... канд. пед. наук. – К., 2009. – 261 с.
3. Тарнопольский О.Б. Основы оптимизации обучения иностранным языкам в неязыковом вузе : дис... док. пед. Наук. – Днепропетровск, 1991. – 524 с.
4. Подопригора Л.А. Использование Интернет в обучении иностранным языкам // Иностран. языки в школе. – 2003. – №5. – С. 25-31.
5. Полат Е.С. Интернет на уроках иностранного языка // Иностран. языки в школе. – 2001. – №3. – С. 5-12.
6. Vera C. L'Internet en classe de FLE. Pearson Educacion. Espagne, 2001. – 48 p.
7. Бистрова Ю.В. Інноваційні методи навчання у вищій школі України / Ю.В. Бистрова // Право та інноваційне суспільство. – 2015. – №1 (4). – С. 27-33.
8. Бондар Л. В. Роль та місце когнітивних стратегій у комплексі вправ для навчання французького професійно спрямованого монологу-аргументації студентів технічних спеціальностей / Л. В. Бондар // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції : Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції : Динамікатана сьвременната наука, 17 – 25 лип. 2011р. – 2011. – Софія : Бял ГРАД-БГ, 2011. – Т. 5. – С. 3–5.
9. Інноваційні методи навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://invnz.blogspot.com>

ИГРОВОЙ МЕТОД В ОБУЧЕНИИ ГРАММАТИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассмотрена сущность игрового метода, его функции и классификация, подходы различных авторов к определению игрового метода, приведены примеры игр, используемых при обучении лексике и грамматике английского языка.

Ключевые слова: игра, игровой метод, лексика, грамматика, обучение иностранному языку.

The article considers the essence of the game method, its functions and the classification, the approaches of different authors to the definition of the game method, some examples of games that maybe used while teaching vocabulary and grammar of the English language are given.

Keywords: a game, a game method, vocabulary, grammar, teaching of a foreign language.

Современное общество все чаще прибегает к поиску новых методов, форм, а также приемов в обучении иностранным языкам. А зная особенности психики и возраста школьников, можно смело утверждать, что игра является одним из самых эффективных видов деятельности при обучении. Рутинная работа становится более интересной и занимательной. С древних времен игра использовалась в качестве одной из основных форм обучения. Небезызвестно, что и самая распространённая форма обучения школьников младшего возраста – это игра. Однако игровой метод имеет свойство адаптироваться для каждого определённого возраста. Не секрет, что многие выдающиеся педагоги, такие как: И. Н. Верещагина, Е. И. Негневицкая, Т. Б. Клементьева и другие, подчеркивали эффективность использования игр в процессе обучения. Преимущества использования игрового метода трудно переоценить. Он способствует развитию ума и воли обучаемого, требует от участника концентрации внимания и тренирует память, являясь одновременно сложным, но и увлекательным занятием. Нужно иметь в виду, что игровые упражнения вызывают интерес даже у недостаточно подготовленных и малоактивных учеников. Ведь в игре не бывает хороших или плохих учеников. Как утверждает А.В. Коньшева: «Данный метод способствует созданию благоприятной психологической атмосферы общения и помогает учащимся увидеть в иностранном языке реальное средство общения» [1, с. 7]. Следует также помнить, что в процессе игры учебная деятельность организуется самими учащимися, усваивается почти 90% полученной информации. Таким образом, игровой метод выступает своеобразным стимулом для достижения цели, продуктивным видом деятельности, содержащим познавательно-практическую ценность.

Методика преподавания иностранного языка имеет собственный подход к определению понятия «игры». Например, немецкий психолог К. Гросс называет игру начальной школой поведения. В работах советского психолога Д.Б. Эльконина находим следующее определение: «Игра – объективно-первичная стихийная школа, кажущийся хаос, предоставляющий ребенку возможность ознакомления с традициями поведения окружающих его людей» [2, с. 7]. Он также трактует игру как «деятельность, возникающую на определенном этапе», «одну из ведущих форм развития психических функций и способов познания ребёнком мира взрослых» [2, с. 7]. М.Ф. Стронин рассматривает игру как «ситуативно-вариативное упражнение, где создается возможность многократного повторения речевого образца в условиях максимально приближенных к реальному речевому общению с присущими ему признаками – эмоциональностью, спонтанностью, целенаправленностью речевого воздействия» [3, с. 7].

А.В. Конышева выделяет ряд функций, выполняемых игровой деятельностью в процессе обучения: обучающая (развитие памяти, внимания, восприятие информации, развитие учебных умений и навыков); воспитательная (воспитание внимательного, гуманного отношения к партнеру по игре; развитие чувства взаимопомощи и взаимоподдержки); развлекательная (создание благоприятной атмосферы на уроке, превращение урока в интересное и необычное событие); коммуникативная (создание атмосферы иноязычного общения, взаимодействие на иностранном языке); релаксационная (снятие эмоционального напряжения); психологическая (психологический тренинг и психокоррекция различных проявлений личности, так называемая ролевая игра); развивающая (гармоническое развитие личностных качеств с целью активизации резервных возможностей личности) [4, с. 7].

Приведем классификацию игр, используемых в учебном процессе. Обычно выделяют: игры-упражнения (направлены на совершенствование познавательных способностей, осмысление и закрепление учебного материала – викторины, ребусы, кроссворды, шарады, головоломки); игры-путешествия (служат целям углубления, осмысления и закрепления учебного материала – устные рассказы, вопросы и ответы, личные переживания и суждения); ролевые игры (инсценируют условия воображаемой ситуации, учащиеся играют определенные роли); игры-соревнования (учащиеся делятся на группы, между которыми идет соревнование).

В данной работе мы более подробно рассмотрим применение игрового метода в виде игры-упражнения при обучении лексике и грамматике английского языка. Не следует забывать, что именно владение лексической и грамматической стороной любого языка в первую очередь помогает нам читать и понимать тексты на иностранном языке, строить простейшие высказывания в стандартных ситуациях общения. Благодаря этим знаниям, мы можем рассказать о себе и своих родных, выразить свое мнение устно и в письменном виде. Нет сомнения, что знание грамматических правил необходимо для успешного овладения языком, т.к. при отсутствии грамматики полноценная коммуникация невозможна. При изучении иностранного языка в школе центральное место отводится последовательному и систематическому развитию у учащихся всех составляющих коммуникативной компетенции в процессе овладения различными видами речевой деятельности.

Надо подчеркнуть, что при использовании грамматических игр на уроках английского языка активизируется познавательная и творческая деятельность учащихся, развиваются мышление, память, сообразительность, внимание, обогащается язык, нарабатывается запас слов. С этой целью создаются тренировочные ситуации, имеющие смысловую значимость для обучаемых. Ситуации способствуют не только совершенствованию грамматической стороны речи, но и лексической. Грамматические игры преследуют определенные цели: научить учащихся употреблению речевых образцов, содержащих определенные грамматические трудности; создать естественную ситуацию для употребления данного речевого образца; развить речевую творческую активность учащихся.

На наш взгляд, особого внимания заслуживают, так называемые, настольные игры. В них задача ученика состоит в том, чтобы быстрее всех добраться до отметки «финиш», выполняя те или иные задания. Каждая настольная игра имеет свою тему, исходя из которой, ученики тренируют различные грамматические образцы и лексику.

Игра «Кто чем занимается?» («What Someone Does?») предоставляет ученикам возможность практиковать употребление глаголов в Present Simple Tense. Еще одна игра «Без чего бы мир стал лучше...Почему?» («Which One Would the World Be Better Without...Why?») помогает закрепить употребление условных предложений второго типа в устной речи. Правила ее таковы: игроки делятся на 3-4 группы; выбирают того, кто будет ходить первым; каждый игрок по очереди бросает кости; по ходу игры игроки перемещают свои фишки в соответствии с номером, который выпал. Когда игрок высаживается в «космосе», он должен выбрать один из трех предметов, без которого, по его мнению, мир мог бы быть лучше. Выбрав определенный предмет, игрок должен объяснить свой выбор;

игра продолжается до тех пор, пока один или все игроки не достигнут «финиша». Например, если участник получает слова «зоопарки, видеоигры, тюрьмы», он может ответить: «Из этих трех вещей, я думаю, мир был бы лучше без видеоигр. Мне нравятся зоопарки, потому что, благодаря им, мы много узнаем о животных. И я думаю, что тюрьмы – необходимое место для того, чтобы помещать туда преступников. Но видеоигры не нужны, поскольку мы можем отдыхать на природе или проводить время друг с другом».

Также на уроках английского языка используются так называемые «Picture This Cards». Такой набор карточек стимулирует разговорную речь, опираясь на серию тематических вопросов и занимательных картинок. На одной стороне карточки расположены шесть маленьких картинок и слова (либо фразы) в случайном порядке, которые совпадают с картинками. Все шесть картинок связаны одной общей темой, которая кратко обозначена сверху карточки. На другой стороне карточки можно найти шесть вопросов или подсказок касательно картинок и темы карточки. Примером игр такого типа может служить игра: «Перепутай, исправь!» («Mix It, Fix It!»). Эта игра помогает ученикам практиковаться в составлении правильно сформированных вопросительных предложений. Ученик намеренно путает порядок слов в вопросительном предложении, читая его из карточки, как бы зашифровывая значение, а другие ученики пытаются расшифровать вопрос. В этой игре дети все также делятся на 3-4 группы и выбирают того, кто пойдет первым читать карточку. Зачитывающий карточку, может давать подсказки участникам игры, которые в свою очередь задают вопросы, и он должен информировать их о правильном или неправильном ответе. Когда группа воссоздала все вопросы из карточки, участник может взять другую карточку.

Также существуют игры с применением карточек «Word Bricks», которые помогают при построении предложений и фраз. На каждой карточке с обеих сторон написаны слова на английском языке. Это могут быть самые разные части речи – существительные, глаголы, прилагательные, артикли, то есть все то, что нужно ученикам для построения полноценных фраз и предложений. Каждая карточка содержит два слова – по слову на каждой стороне, эти слова в той или иной степени связаны между собой (это могут быть антонимы – happy-sad; либо же формы настоящего и прошедшего времени глагола – go-went). Эта игра идеально подходит для учеников с низким уровнем знания английского языка, так как она помогает строить простые предложения.

Подводя итог вышесказанному, мы приходим к выводу, что игры не только активизируют мыслительную деятельность обучаемых, позволяют сделать учебный процесс увлекательным, но и являются мощным стимулом овладения иностранным языком. В атмосфере игры дети учатся, сами того не замечая. На наш взгляд, игровой метод – это один из самых эффективных способов обучения иностранному языку, так как именно этот способ вносит большой вклад в психическое развитие личности. Незаметно усваивается языковой материал, а вместе с этим возникает чувство удовлетворения. Игры помогают стать детям творческими личностями, а овладение лексическим и грамматическим материалом перестает быть монотонным и скучным.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Коньшева А.В. Игровой метод в обучении иностранному языку / А.В. Коньшева. – СПб.: КАРО, 2008. – 192 с.
2. Эльконин Д.Б. Психология игры / Д.Б. Эльконин. – М.: Педагогика, 1978. – 304 с.
3. Стронин М.Ф. Обучающие игры на уроке английского языка / М.Ф. Стронин. – М., 1994. – 243 с.
4. Мильруд Р.П. Коммуникативность языка и обучение разговорной грамматике / Р.П. Мильруд. – М.: Иностранные языки в школе, 2002. – № 2. – С.8.
5. United States Department of State. Activate: Games for Learning American English / Office of English language programs, 2013. – 109 p.

Научный руководитель: Швайликова О. Е.

УДК 371.32

Фаррух Мавлянов
(Ташкент, Узбекистан)

CHALLENGES OF TEACHING STUDENT OF YOUNG LESSON SPECIALIZED ATTITUDE OF SPECIALISTS

Мазкур мақолада мамлакатимизда спортга бўлган эътибор, таълим жараёни янада ривожлантириши, ўқувчилар саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлаш ҳақида сўз юритилган.

Калим сўзлар: жисмоний тарбия, кўпкураш, ҳаракатли ўйинлар, жисмоний тайёргарлик, футбол, услуб.

В данной статье говорится о совершенствовании учебного процесса, сохранения и укрепления здоровья и развития физических способностей учеников.

Ключевые слова: физическая культура, эстафета, подвижные игры, физическая подготовка, футбол, метод.

This article talks about improving the educational process, preserving and strengthening the health and development of physical abilities of students.

Key words: physical culture, relay race, outdoor games, physical training, football, method.

Поднятие науки на хороший уровень за период Независимости, что позволило в свою очередь совместную деятельность зрелых, талантливых специалистов в области здравоохранения, культуры, физического воспитания дала хороший результат.

Учащимся студентам, особенно тем, кто постоянно занимается спортом (спортивные школы, спортивные команды и др.) оказание медико-психологических услуг неразрывно связано с практической, научно-педагогической деятельностью специалистов по физической воспитании и спорта. Постоянное изучение таких социально-воспитательных процессов, доведение совместных, обобщенных выводов до разума учащаяся, студентов и конечно родителей является основной проблемой настоящего времени. С этой целью надо будет выполнять следующие задачи:

- знание специалистов о свойствах медико-физиологических обеспечении в росте и развитии человеческого организма;
- изучение психики человека, его воспитание такими специалистами, как педагог и психолог;
- обратить внимание специалистов физического воспитания и спорта на практические, так же научно-теоретические опыты.

На основе жизненных опытов, педагогических наблюдении, изучение научно-методических и учебных пособия, а так же общение со специалистами разных сфер, особенно, непосредственные беседы с учащимся, студентами, молодыми родителями привело к следующим выводам, то есть:

1. Основываясь на учение медиков можно сказать, что организм человека состоит из клеток, волокон, жидкости, самое основное покрова (кожаного покрова) их основной задачей считается, обеспечение организма необходимым питанием для роста, развития и подвижности. Чувство боли в каком-либо органе или появление некоторых патологий дает знать, что в организме происходит нарушение питания и обмена веществ клеток. Так же надо отметить, что эти естественные процессы связаны с физиологическими функциями и задачами непосредственно. То есть головной мозг обеспечивает функции сердца, печени, легких, органов пищеварения (желудка, кишечника), органов выделения (почки, мочевой пузырь, прямой кишечник, ротовая полость, нос, кожаный покров и т.д.), движение человека (ходьба, бег, поклонится, выпрямление, разные сложные практические деятельности). В этом

присходят химические, биологические, механические функции обеспечивающие жизнеспособность органов.

2. Психика – это сложная реальность и деятельность. Не смотря на то, что КТО? он и ГДЕ? (на отдыхе, на работе, на свадьбе, на пикнике, на похоронах и т.д.) каждый человек на протяжении дня, а то и за несколько минут сталкивается разными ситуациями. И это состояние очень хорошо себе представляют большинство взрослых, особенно дети.

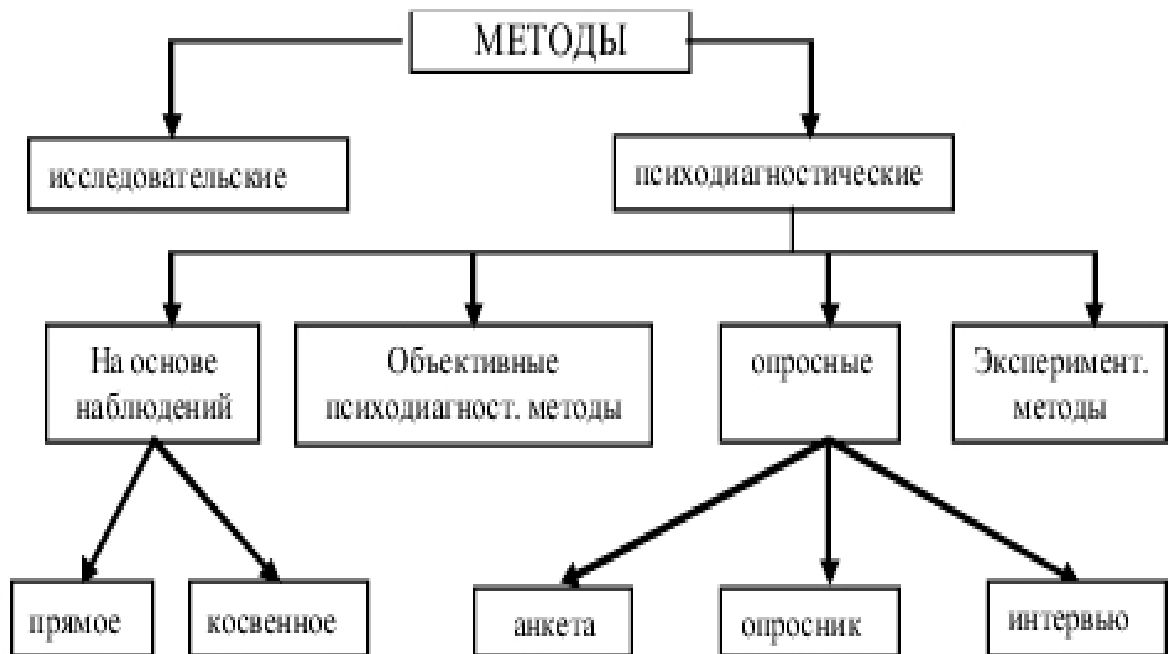

Рис. 1. Классификация психодиагностических методов

В мире физического воспитания и спорта психологические процессы занимают главное место. На уроках физической культуры дети, а особенно студенты, игровые упражнения выполняют с радостью. И в результате с повышением двигательных навыков достигают физическую зрелость. Споры, поединки, сложные движения игровых упражнений помогают воспитывать среди занимающихся чувство соперничества, победы и с их помощью дружбу, любовь и многие другие человеческие качества.

Поэтом, чтобы направить психологическое настроения учащейся молодежи и студентов в положительную сторону, все учителя-предметники должны с целью пользоваться методами народной педагогики.

3. Специалисты физической культуры и спорта уделяют огромное значение на средства физического воспитания, очень высоко ценят свой труд в их использовании в сфере воспитания физически зрелое поколение. И нельзя отрицать это. Потому что, многие преподаватели физического воспитания, особенно высококвалифицированные тренеры, талантливые, способные спортсмены хорошо знают содержание и значение биологических, физиологических, химико-механических, психологических изменений протекающих в организме человека. Но такой естественный, в то же время изменяющиеся на основе воспитания некоторые процессы и их способности хорошо знакомы учащимся и студентам не может быть основанным выводом.

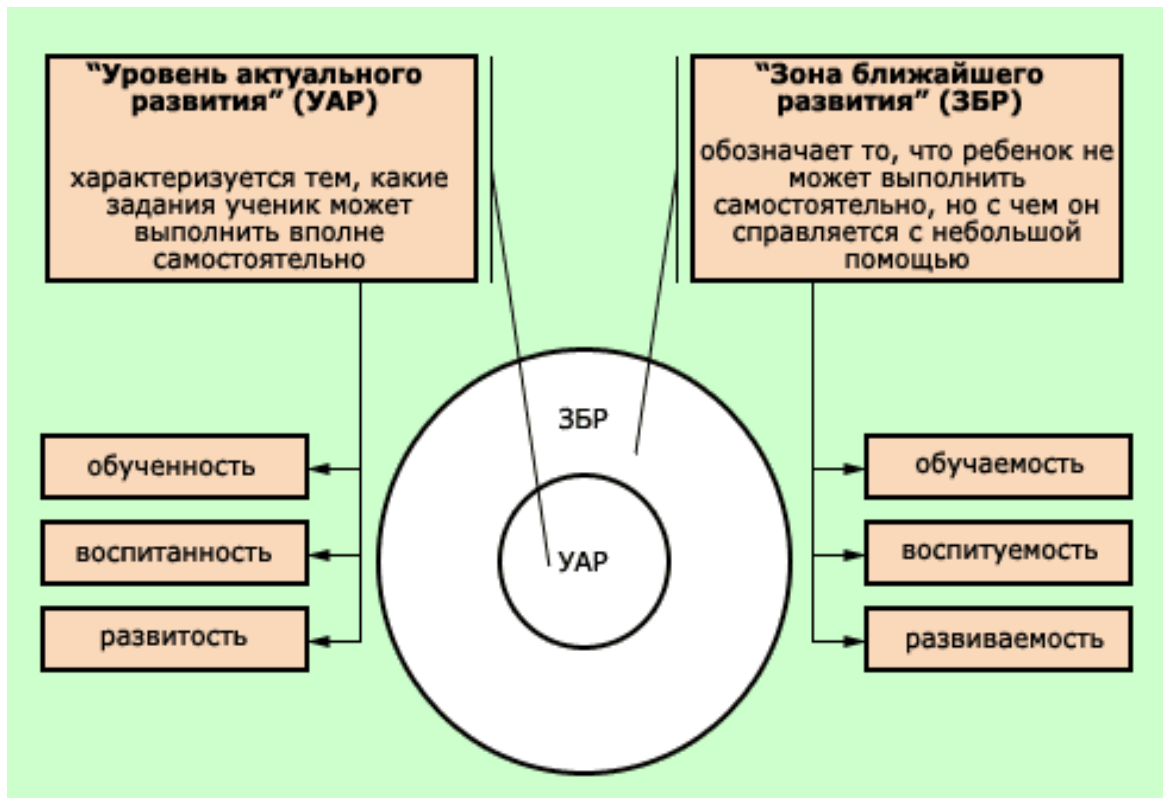

Рис. 2. Уровни психического (умственного) развития³²

Поэтому нужно предлагать следующие рекомендации:

- выслушать высказывания медиков, психологов, одаренных, ученых, тренеров, способных спортсменов во время общения организовывая во всех учебных заведениях специальных круговых бесед;
- организовать беседы, встречи, дискуссии в школах с участием активистов, родителей, женщин ученых, молодежи о проблемах развития человека, его психологического мира, физического воспитания и обеспечить участие в них соответствующих специалистов;
- организовать в составе высоких ответственных органов специальных научно-практических центров с учетом тесной взаимосвязи проблем медицины, психологии и физического воспитания и привлечение в них деятельность высококвалифицированных специалистов-ученых. Эти процессы станут причиной освоении навыков здорового образа жизни учащимся, студентами и конечно молодыми родителями.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Национальная программа подготовки кадров Республики Узбекистан, 29.08.1997 г.
2. Закон Республики Узбекистан О физической культуре и спорта. 4.09.2015 г.
3. Г.Алистратов и др. “Жисмоний тайёргарлик асослари”, методическое пособие. 2010 г.

³² www.bsu.ru

УДК 378(477)

Олеся Малооголова
(Київ, Україна)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ НАВЧАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У тезах розглянуто теоретичні аспекти та умови самовдосконалення студентів в процесі навчання у вишах. Висвітлено продуктивні напрями педагогічного керівництва, що впливають на самовиховання майбутнього фахівця.

Ключові слова: професійне самовдосконалення, самовиховання, освіта, розвиток особистості.

The theses considers theoretical aspects and conditions of students' self-improvement in studying process of higher education institution. The productive directions of pedagogical leadership that influence on self-education of future specialist are highlighted

Key words: professional self-improvement, self-education, education, personal development.

У сучасних умовах глобалізації суспільства, стрімкого розвитку інформаційних систем, науково-технічного прогресу посилюються вимоги до якості освіти, підготовки фахівців та можливості переводити отримані наукові знання майбутніми фахівцями в площину практичного використання. Цим визначається необхідність формування особистості, спроможної не лише жити в координатах сучасності, але і якісно їх використовувати в професійній діяльності та саморозвитку.

Нині існує чимало систем навчання і виховання, які охоплюють представників різних вікових груп і професій, ґрунтуються на гуманістичних цінностях суспільства та орієнтовані на всебічний, гармонійний, цілісний, універсальний розвиток, духовне вдосконалення особистості [2, с. 6].

Мета сучасної освіти спрямована на розкриття людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями [3].

Неоціненний внесок в наукові дослідження педагогіки та психології щодо вивчення змістовних та методологічних проблем навчання і виховної діяльності здійснили загальновідомі науковці: А. Алексюк, О. Винославська, С. Вітвицька, С. Карпенчук, С. Ковальов, В. Костюк, А. Кузьмінський, А. Макаренко, С. Смирнов, В. Сухомлинський та ін. Однією з ґрунтовних та перспективних тез їх досліджень є те, що у процесі навчання з метою досягнення позитивного результату особливого значення набуває активна науково-пізнавальна діяльність самого студента, спрямована на професійне самовдосконалення, самовиховання, прагнення до інтелектуального збагачення.

Специфіка самовиховання як фактору саморозвитку особистості полягає в тому, що в царині інших факторів саме воно найбільше спирається на індивідуальні особливості особистості, її потреби та нахили. Завдяки самовихованню людині вдається самотійно виявити власні домінуючі задатки, які у майбутньому можуть бути визначальними при виборі життєвого шляху, забезпечувати саморозвиток фізичних, інтелектуальних та емоційно-вольових якостей [1, с. 24].

У цьому контексті актуальною є проблема створення продуктивних умов для професійного саморозвитку та самовдосконалення майбутніх фахівців.

Психологічним аспектам саморозвитку особистості присвячені роботи Н. Бітянова, С. Максименка, Г. Цукермана. Зокрема, низка авторів (М. Алексєєва, Г. Балл, В. Бондар, О. Дубасенюк, О. Дусаविцький, І. Зязюн, С. Максименко, М. Матюхіна, Л. Славіна) особливу увагу приділили мотиваційній сфері особистості, її ролі у різнобічному розвитку особистості в умовах навчальної діяльності.

В сучасних дослідженнях доведено, що професійне самовдосконалення здійснюється комплексно, шляхом самовиховання, самоосвіти та саморозвитку. Професійне самовдосконалення – це свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції та розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності та особистої програми розвитку [3, с. 389]. Ефективність самовдосконалення через самовиховання залежить від рівня розвитку професійної мотивації, прагнення реалізувати себе в обраній професії та орієнтованості на постійну роботу над собою. Основними напрямками свідомого самовиховання слід вважати:

- розвиток моральних і емоційно-вольових рис та якостей;
- вдосконалення розумових здібностей і процесів;
- фізичне загартування і зміцнення свого здоров'я.

Однією із найефективніших організаційно-педагогічних умов, що сприяють творчому розвитку та саморозвитку студентів, є педагогічне керівництво процесом самовиховання та особистісно орієнтована технологія навчання. Під педагогічним керівництвом самовихованням студентів розуміємо оптимальну організацію їх життєдіяльності, акцентування їх уваги на питаннях саморозвитку, відповідальності за себе, своє сьогодення та майбутнє, а також стимулювання самовиховної діяльності під час навчально-виховного процесу. До продуктивних напрямів педагогічного керівництва доцільно віднести:

- постійне вивчення індивідуальних особливостей студентів;
- роз'яснення студентам сучасних вимог до особистості фахівця вищої кваліфікації, значення професійного самовдосконалення та визначення конкретних завдань із самоосвіти і самовиховання;
- ознайомлення студентів з ефективними прийомами роботи над собою;
- формування позитивної громадської думки, стимулювання процесу самовиховання;
- контроль і допомога студентам в роботі над самовдосконаленням;
- залучення студентів до різноманітних видів діяльності, які сприяють інтенсифікації процесу самовиховання ;
- створення необхідних умов у вишах для систематичної роботи студентів над собою [4].

Особистісно орієнтоване навчання – це узгоджене зі змістом освіти навчання, центроване на особистість вихованця, його самобутність, самоцінність, розкриття суб'єктивного досвіду кожного. Метою цього навчання є надання психолого-педагогічної допомоги особистості у становленні її суб'єктності, культурної ідентифікації, соціалізації та життєвого самовизначення за умови пріоритету індивідуальності та самоцінності особистості.

Таким чином, сучасні умови прогресивного розвитку науки, орієнтованість випускників вищих навчальних закладів України бути конкурентоспроможними на ринку праці серед інших, з необхідністю передбачають спрямування зусиль майбутніх фахівців на саморозвиток, формування власної базової культури знань, розкриття природних здібностей з метою самореалізації в подальшому своїх потенційних можливостей в обраній професії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Професійний розвиток майбутнього фахівця: монографія / за ред. В. А. Ковальчук. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 213 с. URL: http://eprints.zu.edu.ua/12996/1/Kovalchuk_monografiya.pdf (дата звернення: 30.01.2018).
2. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 471 с.

3. Педагогіка вищої школи: курс лекцій. URL: <https://studfiles.net/preview/5285071/page:3/> (дата звернення: 30.01.2018).

4. Педагогіка вищої школи (навчальні матеріали онлайн): професійне самовдосконалення майбутніх фахівців URL: http://pidruchniki.com/70118/pedagogika/profesiynne_samovdoskonalennya_maybutnih_fahivtsiv (дата звернення: 30.01.2018).

УДК 370

*Барно Маматова, Райхона Касимова, Дилмурод Пулатов
(Фергана, Узбекистан)*

О ПРИМЕНЕНИИ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

В статье раскрываются процессы совершенствования педагогических технологий, совокупности методов, приёмов и средств обучения, понимаемых как инновационный подход в системе образования. Авторы рассматривают способы обучения как средства обучения под управлением преподавателя, причём обучаемый при инновационных подходах занимает активную личностную позицию и проявляет себя как субъект учебной деятельности. Особое внимание уделяется авторами методу самообучения на базе современных информационных технологий

Ключевые слова: инновационный подход; активная личностная позиция; современные информационные технологии.

The process of improvement of pedagogical technology, the summary of methods, styles and means of study dealing as innovative approach in the system of education are given in this article. The authors describe the ways of teaching as means of teaching under teacher's monitor what is more, the learner who is being taught with innovative approaches takes an active personal position and shows himself as a subject of teaching process special attention is given to the methods of self study on the base of modern communication technology.

Keywords: innovative approach, active personal position, modern communication technology.

Одна из ключевых задач системы образования на современном этапе – сформировать мыслящего, творческого, активного, высококвалифицированного специалиста на основе современных образовательных программ. Такого специалиста может подготовить только творческий, профессионально компетентный преподаватель, владеющий педагогическим мастерством и вооружённый современными инновационными технологиями.

Технологии и инновации, при всех имеющихся различиях в целевых, содержательных, организационных аспектах, в конечном счёте направлены именно на повышение продуктивности учебной деятельности, превращение обучаемого в активного субъекта собственного учения.

Сегодня перед педагогами стоят задачи: шире практиковать активные формы занятий, модернизированные практики обучения, гибкие, вариативные, инновационные технологии обучения.

Под инновационным подходом в системе образования понимаются процессы совершенствования педагогических технологий, совокупности методов, приёмов и средств обучения.

Инноватика – как теория и практика всей жизни – сегодня самая острая и актуальная тема общества в целом, образования и воспитания – в частности.

В настоящее время инновационная педагогическая деятельность является одним из существенных компонентов образовательной деятельности любого учебного заведения. Ведь именно инновационная деятельность создаёт основу для создания конкурентоспособных

кадров, определяет направления профессионального роста педагога. Творческий подход педагога становится сегодня главной характеристикой деятельности образования и означает переход на более высокую ступень организации образовательного процесса.

Инновационный подход отражает современное состояние системы образования в нашей стране в свете международных соглашений по её совершенствованию.

В отличие от «новшества» – потенциально возможного изменения, «инновация» (нововведение) – это реализованное изменение, ставшее из возможного действительным. Очень важным аспектом инноваций является то, что они должны быть не просто «модными», а должны быть целесообразными, т.е. нести заряд эффективности: «после» должно быть лучше, качественнее, чем «до». Ведь инновациями занимаются люди, которые могут или начинают «думать или делать» по-новому, для которых нет этапов «по старинке» и «по-новому»: эти люди являются творцами, они всегда имеют инновационный заряд внутри. Инноваторы – креативно мыслящие люди, с творческой энергией созидателей, нацеленных на позитивные и конструктивные изменения, преобразования.

Под инновационным подходом обучения подразумевается определённый СПОСОБ обучения, в котором основную нагрузку по реализации функции выполняет средство обучения под управлением преподавателя. При таком подходе ведущая роль отводится средствам обучения: преподаватель обучает учащихся, выполняя функцию стимулирования и координации их деятельности, а также функцию управления средством обучения.

Педагогическое мастерство преподавателя состоит в том, чтобы отобрать нужное содержание, применить оптимальные методы и средства обучения в соответствии с программой и поставленными педагогическими задачами.

Инновация в образовании – это использование новых, повышающих эффективность способов, средств: 1) подачи информации 2) обучения самостоятельному поиску нужной информации, проверке её адекватности; 3) повышения интереса обучаемых к новому материалу; 4) контроля за усвоением информации.

Применяя инновационные подходы, важно создать такие психолого-педагогические условия, в которых обучаемый сможет занять активную личностную позицию и в полной мере проявить себя как субъект учебной деятельности. Дидактический принцип активности личности в обучении и профессиональном самоопределении обуславливает систему требований к учебной деятельности учащегося и педагогической деятельности преподавателя в едином учебном процессе. В эту систему входят внешние и внутренние факторы, потребности и мотивы, воспитание, конкретных форм и методов обучения. Многое зависит от того, КАК преподаватель пользуется тем или иным методом.

Качество образования складывается из качества обучения и качества воспитания. Основные формы и методы обучения, способствующие повышению качества обучения при инновационном подходе, это: семинары, повторительно-обобщающие уроки (занятия); конференции; самостоятельная работа; метод проектов; творческие сочинения, сообщения; модульный метод; индивидуальная работа; исследовательская работа и др.

Особое внимание хотелось бы уделить методу самообучения, который получил широкое развитие на базе современных информационных технологий. Если при традиционной образовательной системе самообучения происходило путём чтения книг, то новые педтехнологии привели к развитию множества таких методов, которых обучаемый взаимодействует с образовательными ресурсами при минимальном участии преподавателя и других обучаемых. Для самообучения на базе современных технологий характерен мультимедийный подход, при котором образовательные ресурсы разрабатываются на базе множества разнообразных средств.

Разумеется, что в группах с преобладанием слабо подготовленных к самостоятельной работе учащихся, нельзя сразу же давать материал для самостоятельного изучения. Преподаватель должен заранее тщательно разработать задание (с учётом конкретной группы,

учащихся, уровня их подготовки), чётко сформулировать вопросы, составить методические рекомендации, указать литературу для использования.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Деревяшкина Н. М., Информационные технологии в науке и в образовании. – Иркутск: БГУЭП, 2007.
2. Педагогические технологии: понятия принципы и методы внедрения. – Т., 2003.
3. Селевко Г. К., Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998.
4. Хуторсой А. В. Педагогическая инноватика. – М., 2008.

УДК 8+371/ 036

*Барно Маматова, Насима Рахмонова, Гульноза Араббаева
(Фергана, Узбекистан)*

ТЕМА ПАМЯТИ В ДУХОВНОМ ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА «И ДОЛЬШЕ ВЕКА ДЛИТСЯ ДЕНЬ» И ПОВЕСТИ ВАЛЕНТИНА РАСПУТИНА «ЖИВИ И ПОМНИ»)

Статья посвящена проблемам духовного воспитания современной молодёжи. На примере программных произведений русской литературы (Ч. Айтматов, В. Распутин) раскрывается тема памяти : сопоставляется понятие «манкурт» и современный человек, потерявший свою память – о родине, о семье, о долге.

Ключевые слова: *духовное воспитание, тема памяти, современная молодёжь, семья, долг.*

The article is devoted to the problems of spiritual education of modern youth. On the sample of programmed works Russian literature (Ch. Aytmatov and V. Rasputin) uncovers the topic of memory: it compares the concept “mankurt” and contemporary man who lost his memory about mother and, family, duty.

Keywords: *spiritual education, theme of memory, modern youth, family, duty.*

В условиях демократизации общественной жизни возникла объективная потребность консолидации общества на основе общей идеи – идеи национального возрождения. Ответом на такую объективную потребность стало возникновение и формирование идеологии национальной независимости, являющейся сегодня объединяющим флагом нации, общества, государства.

Одной из актуальных задач национальной идеологии является определение сущности и содержание понятия независимости страны в области политики, экономики и ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ.

Духовность народа содержит в себе такие непреходящие ценность, как чувство уверенности в своём настоящем и будущем, чувство национальной гордости, патриотизма, любви к Родине.

В современном смысле духовность воспринимается как первенство высших духовных ценностей, которые возникают не стихийно: они являются результатом целенаправленной, творческой интеллектуальной деятельности. К духовным творцам исторически относятся поэты и писатели, в творениях которых появляются не только уровень их профессионализма, но и элементы духовной избранности – честность, правдивость, высокая нравственность.

Духовные ценности из поколения в поколение обогащаются новым содержанием, наращиваются. Но подлинную значимость они обретают тогда, когда доводятся до широкого круга людей, становятся частью их жизни, что достигается через просвещение народа.

На уроках русской литературы, изучая произведения мастеров художественного слова, учителя-русисты способствуют воспитанию честных, добросовестных, справедливых, в целом – духовно совершенных граждан. К таким писателям – воспитателям душ человеческих – относится Чингиз Айтматов, мировая литературная величина. Его произведения, в частности «И дольше века длится день», поражают своей силой и нравственной чистотой. Писатель – мыслитель поднимает глобальные проблемы современного человечества. Об Айтматове говорят как о художнике, наделённом даром улавливать и предощущать сложнейшие конфликты, сокрытые в потаённых недрах бытия.

По словам самого писателя, «...XX век сделал человечество свидетелем не только двух мировых войн и тьмы локальных кровопролитий, взрывов и разрушительных землетрясений, освоения космоса и связанного с этим бурного научно-технического прогресса, но также привёл к беспрецедентному снижению ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ норм, выкристаллизованных тысячелетним опытом наших предков. На мой взгляд, для человеческого общества это страшная опасность, уступающая, пожалуй, лишь угрозе ядерной войны».

В современных условиях идеологической борьбы за души молодых людей особое звучание приобретает «Легенда о манкуртах», рассказанная Ч. Айтматовым в романе «И дольше века длится день». Говоря о современных «манкуртах», потерявших родину, память и честь, так и хочется провести историческую параллель с этой щемящей душу легендой.

Изучая на уроках литературы «Легенду о манкуртах», на наш взгляд, необходимо показать учащимся её современность и актуальность для наших реалий: она звучит как предупреждение писателя об опасности потери, утраты исторической ПАМЯТИ!

«Куда легче снять пленному голову или причинить любой другой вред для устранения духа, нежели отбить человеку Память, разрушить в нём разум, вырвать корни того, что пребывает с человеком до последнего вздоха, оставаясь его единственным приобретением, уходящим вместе с ним и недоступным для других. Но кочевые жуаньжуаны, вынесшие из своей крошечной истории самый жестокий вид варварства, посягнули и на эту сокровенную суть человека. Они нашли способ отнимать у рабов их живую ПАМЯТЬ, нанося тем самым человеческой натуре самое тяжкое из всех мыслимых и немыслимых злодеяний ...» – эти строки Айтматова поражают своей необыкновенной художественной выразительностью и пронзительностью.

И в то же время они пробуждают гордость за многовековую, богатую историю нашего народа, за возрождение духовных ценностей, оставленных нам предками: Мухаммедом Ал-Хорезми, Ахмедом Ал-Фергани, Фароби, Ибн Сина, Беруний, Яссавий, Накшбанди, Навои, Камолиддином Бехзодом и др. Наш народ обладает древнейшей и богатейшей культурой, имеющей всемирное значение. Наша страна – один из древнейших очагов мировой цивилизации – обладает великолепными историко – архитектурными памятниками Самарканда, Бухары, Хивы. Эти культурные ценности являются не только нашим национальным богатством, но они принадлежат всему человечеству как великие творения человеческого духа, реализация его творческих и интеллектуальных возможностей.

Памятники, память... Тема памяти. Эта тема звучит и в повести «Живи и помни» Валентина Распутина. И здесь речь идёт о потере памяти: Андрей Гуськов до того устал на войне и от войны, что однажды забыл обо всех и обо всём на свете. Потеря ПАМЯТИ привела к тому, что фронтовик, солдат убежал домой, к жене – дезертировал... Казалось бы, у нас должно проявиться чувство активного протеста, злость к этому дезертиру. Но писатель придал этой теме глобальное осмысление, он встал выше над материалом, не задавил его тяжкий груз креста отступничества.

Страшна, чудовищна війна, нечеловеческие силы нужны, чтобы победить, одолеть её, а помощь солдату одна, но очень и очень важная помощь – сознание того, что за твоей спиной – Родина, народ и среди этого народа – твои близкие: отец и мать, братья, сёстры, невеста или жена. И другого пути к ним нет, как через победу над врагом. Расслабился, забыл об этом – позор и горе тебе, твоим родным и близким. Беременная Настёна, жена Гуськова, не выдержала позора и «наложила на себя руки» – утопилась... Погиб и её не родившийся ребёнок ...Узнав о её гибели, умирает Михеич – отец Гуськова, свёкор Настёны, мудрый старик. Да и сам Гуськов без заботы и помощи жены долго не выдержит – погибнет, как зверь в каменной пещере...Произведение Распутина потрясает своей мудростью и трагичностью – живи и помни, человек: в беде и горе, в самые тяжёлые дни испытаний ты должен быть рядом со своим народом. Всякое отступничество, потеря ПАМЯТИ – толи от слабости, толи по недоразумению, принесёт ещё больше горе для тебя, народа и Родины.

Проблема отступничества, являясь распространённым явлением, в наши дни волнует всех думающих, равнодушных людей. Ведь сейчас жизнь проходит в постоянных борениях идей, в столкновениях различных интересов. Человек каждый день стоит перед проблемой: включиться ему в борьбу идей, идеологий, отстаивать какую-либо идею, что-то дорогое и важное для себя или подождать, не вмешиваться... И этот выбор происходит всё время. Людей, которые отходят в сторону и ожидают, чем всё закончится, не так уж и мало. Эти люди постепенно деградируют, превращаются в серую молчаливую массу. Происходит перерождение личности. Но этот процесс затрагивает не только их самих, он, как липкая паутина, опутывает и их близких. Особенно тех, кто любит отступников, не отстраняется от них. Причём на близких борьба идей отражается в гораздо большей степени, чем на самих отступниках-дезертирах. И вот так люди неминуемо приходят к духовному краху, к гибели души.

И опять напрашивается параллель: не только прошедшая война, но и современная действительность, жизнь пробует на прочность, испытывает всех нас, любого человека, а особенно – молодых, души которых ещё не окрепли в должной мере. И поэтому задача учителя-русиста подготовить своих учащихся к любому испытанию, воспитать их сильными духом.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Айтматов Ч. Т. И дольше века длится день. – М.: Издательство «Новый мир», 1980.
2. Распутин В. Г. Живи и помни. – Волга – Вятское книжное издательство, 1985.

УДК 37.015.31:17.022.1

*Володимир Марчук (Біла Церква, Україна),
Надія Стаднік (Київ, Україна)*

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА

На основі теоретичного аналізу наукових джерел розкрито сутність, основні характеристики та ознаки ціннісних орієнтацій. Встановлено, що ціннісні орієнтації – важливий моральний елемент, який забезпечує прийняття індивідом відповідних знань як регуляторів поведінки, розуміння своїх обов'язків та реалізацію свободи вибору. Важливе значення ціннісні орієнтації мають для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, на яких покладається завдання не тільки підготувати висококваліфікованого фахівця, а й сформуванню відповідальну особистість.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, цінність, моральність, студенти.

It is established that the value orientations are important moral element, which provides the acceptance of corresponding knowledge of an individual as the conduct regulators, understanding of the duties and realization of freedom of choice. The value orientations have an important value for the students of higher pedagogical educational establishments, whose task is not only to prepare a highly skilled specialist but also form responsible personality.

Keywords: value orientations, value, morality, students.

Постановка проблеми. Система ціннісних орієнтацій становить собою важливий елемент ціннісного ставлення людини до навколишньої дійсності. Ціннісна орієнтація, це вибіркове ставлення людини до матеріальних і духовних цінностей, система установок такого ставлення, переконань, переваг, які впливають на поведінку індивіда. Під цінністю при цьому розуміється позитивна або негативна значимість об'єктів навколишнього світу для окремої людини, класу, соціальної групи, суспільства в цілому, яка проявляється через сферу життєдіяльності, інтересів, потреби, суспільні відносини. Критерії оцінки цієї значущості у моральних нормах і принципах, ідеалах, цілях, установках.

Успіх трансформаційних процесів, характерних для сучасного українського суспільства, значною мірою визначається тим, наскільки будуть створені умови для реалізації свободи особистості, формування в неї здатності до критичного мислення, стійких соціально значущих способів поведінки, які ґрунтувалися б на інтеріоризованих моральних цінностях та ціннісних орієнтаціях й відображали ставлення особистості до самої себе як до суб'єкта доброзичливих взаємин з оточуючими. Важливе місце серед таких цінностей посідають ціннісні орієнтації.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Питання ціннісних орієнтацій в науковій літературі не нове, його досліджували такі науковці як А.Г. Александров, В. П. Анненков, А. М. Архангельський, О. О. Бандура, І.Д. Бех, Я.В. Боренько та інші, трактуючи їх як особливий мотив людських вчинків, систему відповідальних уявлень і ставлень, смисловий принцип регуляції поведінки індивіда.

У працях М. Євтуха, Г. Шевченко, О. Леонтьєва, ціннісні орієнтації особистості характеризується як такі, що виникають в результаті суспільної практики, ціннісні орієнтації тієї чи іншої епохи беруть участь у формуванні типу особистості, її поведінкових і ментальних навичок і у цій якості пронизують собою всю культуру, всі універсалії даної культури.

Тому ціннісні орієнтації розглядається як важливий засіб формування в людини єдності уявлень, почуттів і звичок, що передбачає не лише роз'яснення змісту принципів і норм загальнолюдської моралі, а й спрямовує на їх реалізацію в повсякденному бутті.

Особливого значення ці питання набувають для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, майбутня професійна діяльність яких безпосередньо пов'язана з моральним вихованням молодого покоління. Це висуває відповідні вимоги до навчально-виховної діяльності вищої педагогічної школи, яка має не тільки підготувати висококваліфікованого фахівця, а й сформувати в нього ціннісні орієнтації як важливий моральний елемент.

До вивчення особливостей формування ціннісних орієнтацій студентської молоді звертаються В. Анненков, В. Волкова, О. Гданська, Г. Єскіна, Т. Кадикова, С. Лапаєнко, В. Марчук, Н. Ткачова та інші.

Разом із тим, проблема формування у студентів ціннісних орієнтацій не є вичерпаною, потребує ґрунтовного осмислення, зокрема щодо визначення сутнісних характеристик ціннісних орієнтацій, а також особливостей їх виховання у студентів.

Метою статті є з'ясування значимості ціннісних орієнтацій у суспільному процесі які ніколи не бувають тотожними і мають декілька форм співвідношення між собою.

Виклад основного матеріалу. Згідно з педагогічним визначенням, ціннісні орієнтації означають усвідомлення індивідом, соціальною групою, класом, народом свого обов'язку

перед суспільством, людством, розуміння в світлі цього обов'язку змісту та значення своїх учинків, діяльності, узгодження їх з обов'язком і завданнями, які виникають у зв'язку з потребами суспільного розвитку.

Ціннісні орієнтації лежать в основі світогляду людини, її моральних, політичних, естетичних переконань і смаків, визначають її поведінку. Враховуючи таку їх значимість для поведінки людини, ціннісні орієнтації визначаються ще як важливі елементи внутрішньої структури особистості, закріплені життєвим досвідом індивіда, усією сукупністю його переживань, відмежовуючи значиме, суттєве для даної людини від незначимого, несуттєвого. Сформовані ціннісні орієнтації – це свого роду “вісь” свідомості, яка забезпечує усталеність людини і проявляється у певному типі її поведінки, в інтересах, потребах, переконаннях.

Як утілення істинного, найглибшого і принципового ставлення людини до життя розуміє відповідальність С. Рубінштейн. На його погляд, ціннісні орієнтації – це не тільки усвідомлення всіх наслідків уже зробленого, а й відповідальність за все втрачене, адже кожна реалізована дія є незворотною [2, с. 146].

Таким чином впливає, що ціннісні орієнтації не є даниною формальному обов'язку, дотриманням раз і назавжди прийнятих правил. Вони забезпечують спроможність особистості в процесі життєдіяльності бачити, визначати, висувати проблеми, вчасно їх усвідомлювати й ухвалювати відповідні рішення. Ціннісні орієнтації особистості передбачають не лише реалізацію певних дій, а й прогнозування можливих вчинків та їх наслідків.

У науковій літературі виділяються розвинені, стійкі, несуперечливі ціннісні орієнтації і нерозвинені, нестійкі, суперечливі. Перший тип ціннісних орієнтацій – це ознака зрілості людини, показник її соціальності, це – призма сприймання не лише зовнішнього, але і внутрішнього світу індивіда, що зумовлює зв'язок між свідомістю і самосвідомістю, психологічна основа для вирішення як в індивідуальному, так і у загальносуспільному відношенні питання про сенс життя, завдячуючи якому відбувається інтеграція сукупності ціннісних орієнтацій у дещо цілісне і своєрідне, характерне саме для даної особистості.

На думку О. Соколової, сутність ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вони забезпечують „не бачення суб'єктом самого себе та усвідомлення власного „Я” і не саморозкриття та самозавершення свідомості в самосвідомості, а реальне життя і діяльність, практичну зміну зовнішнього світу, усвідомлення вимог суспільства до людини, свого суспільного обов'язку та сенсу життя, відповідальності за доручену справу перед групою, суспільством” [3, с. 45].

На важливості формування ціннісних орієнтацій особистості як практичної доцільності детермінованих суспільством форм взаємин між людьми акцентує у визначенні ціннісних орієнтацій Л. Архангельський. На його думку, щоб ціннісні орієнтації або цінність були прийняті індивідуальною свідомістю, вони мають бути усвідомлені суб'єктом поведінки, стати внутрішнім переконанням, злитися з волею, тобто стати внутрішньою основою свободи вибору вчинку [1, с. 72–73]. Адже ціннісні орієнтації і цінності моралі, як регламентуючої системи, мають характер універсальності; вони значно ширші й позначаються не лише на міжгрупових відносинах, а й стосуються більш широких їх різновидів. Адже ціннісні орієнтації – це переважно сфера особистісно-суспільних відносин, у ній суспільні інтереси доводяться до кожного у формі вимог до поведінки окремих індивідів та уявляються як їхні власні. Загалом ціннісні орієнтації спрямовані на забезпечення гуманних основ для розвитку кожного індивіда.

Ціннісні орієнтації розглядаються також і як система сприйнятих особою соціальних цінностей, яка виступає одним із чинників, що зумовлюють рух особи від події до події у напрямі до майбутнього. Плануючи своє майбутнє, накреслюючи конкретні події – плани і цілі, людина виходить перш за все із певної ієрархії цінностей, що є у її свідомості. Орієнтуючись у широкому спектрі соціальних цінностей, індивід вибирає ті з них, які найбільш тісно пов'язані із його домінуючими потребами. Предмети цих потреб, будучи

усвідомленими особою, стають її провідними життєвими цінностями. Вибіркова спрямованість особи на певні цінності відображається у ієрархії ціннісних орієнтацій особи. В силу цього ціннісні орієнтації особи розглядаються у тісному взаємозв'язку із життєвою перспективою, життєвими цілями і планами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архангельский Л. М. Природа нравственных норм и диалектика их развития / Л. М. Архангельский // Вопросы философии. – 1978. – № 3. – С. 72-79.
2. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 1. – 488 с.
3. Соколова Е. Т. Проективные методы исследования личности / Е. Т. Соколова. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 174 с.

УДК 375.147

Тетяна Мельник
(Сарни, Україна)

РОЛЬ ПРИСЛІВ'ІВ ТА ПРИКАЗОК У ФОРМУВАННІ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті висвітлюється роль фразеологічних виразів, прислів'їв та приказок у формуванні соціолінгвістичної компетенції. Показано групи фразеологічних виразів, особливості перекладу рідною мовою та найбільш дієві форми роботи по формуванню соціолінгвістичної компетенції.

Ключові слова: соціолінгвістична компетенція, прислів'я, приказки, фразеологічні єдності, рольові ігри, ситуації спілкування.

The importance of phraseological units, proverbs and sayings in developing sociolinguistic competence is highlighted in this article. The groups of phraseological units, ways of their interpreting into the mother tongue are shown to be the most practical in developing sociolinguistic competence.

Key words: sociolinguistic competence, proverbs, sayings, phraseological units, role, speech setting.

Інтеграція України в Європейський освітній простір вимагає від сучасної людини навичок спілкування іноземними мовами. Але самі знання іноземної мови без сформованих соціолінгвістичної компетенції не зроблять українця європейцем.

У рекомендаціях Ради Європи зазначено, що соціолінгвістична компетенція пов'язана зі знаннями та вміннями, необхідними для здійснення соціального аспекту використання мови та включає в себе лінгвістичні маркери соціальних стосунків, правила ввічливості, вирази народної мудрості, відмінності в реєстрі мовлення, діалекти та акценти. [4: 118]

Важливим компонентом формування соціолінгвістичної компетенції є засоби формування цього виду компетенції.

Одним із таких засобів вважаються прислів'я та приказки, які є атрибутом культури народу, несуть у собі відбиток життя нації, до якої належать та пов'язані з працею та побутом людей. Вони завжди були і будуть актуальними. Правильне та доречне використання прислів'їв надає мові неповторної своєрідності, та особливої виразності.

Кожна іноземна мова має свої особливості. Оволодіти мовою можна лише тоді, коли опановуєш етичною культурою виучуваної мови, принципами етикетного спілкування, стандартними мовними формулами, мовними кліше, крилатими виразами, приказками та прислів'ями виучуваної мови. Знання ідіом, крилатих виразів, фразеологічних єдностей

сприяє формуванню соціолінгвістичної компетенції і є одним із джерел навчального матеріалу, який найбільш повно відображає соціолінгвістичні мовні явища.

Англійська мова багата на фразеологію, має безліч прислів'їв та приказок. Лише англо-російський словник фразеологічних виразів Куніна містить 20 000 фразеологічних єдностей. Прислів'я та приказки виражають розум, гумор та мудрість, тому їх використання при вивченні іноземної мови є обов'язковим. Знання прислів'їв та приказок розвивають образно художню пам'ять, мовне мислення, здатність до здогадки та художнього викладу думки, здатність порівнювати та співставляти, сприяють трудовому, морально етичному вихованню.

Прислів'я та приказки – це безцінний матеріал для навчання, оскільки одну й ту ж саму думку можна висловити по – різному, як в монологічному, так і в діалогічному мовленні, і мова, збагачена «народною мудрістю» є більш живою, барвистою.

Мета даної роботи полягає в тому щоб з'ясувати: місце фразеології у мовленні, важливість використання прислів'їв та приказок на заняттях англійської мови; роль прислів'їв і приказок у формуванні соціолінгвістичної компетенції. Прислів'я та приказки – широко поширений жанр усної народної творчості, які супроводжують народ на всьому шляху його історії. Вони легко запам'ятовуються завдяки таким виразним засобам як:

- римування: (Little strokes feel great oaks; A stitch in time saves nine;)
- проста збалансована форма: (Easy come, easy go; Like father, like son)
- стислість висловів: (Better late than never; Dead men tell no tales.)

Аналіз наукової літератури, педагогічний досвід дає можливість визначити: яка відмінність між прислів'ями та приказками, які фразеологічні вирази та прислів'я доцільно вивчати, які їх способи перекладу рідною мовою, яким чином вони допомагають у формуванні соціолінгвістичної компетенції.

Прислів'я – це народний вислів виховного змісту, який виражає закінчену думку і утворився в результаті здобуття досвіду людьми протягом історії. [1: 361]

Приказка – короткий образний вислів, що відрізняється від прислів'їв незавершеністю висновку і не має виховного характеру. [1: 361]

В окремих роботах по фразеології відмінність прислів'їв і приказок в тому, що прислів'я виражає загальну думку, а приказка – думку часткового характеру. Однак всі вони користуються популярністю, є частиною суспільної свідомості, їх першоджерело, зазвичай, знаходиться в колективному розумі народу. Деякі з них підсумовують повсякденний досвід. Наприклад: «Make hay while the sun shines» бере початок з практики польових робіт, але після того, як багато сотень людей виражали цю думку багатьма різними способами, ця думка нарешті набула свою форму і почала своє життя як прислів'я. Інші прислів'я були створені розумними людьми. Скажімо золота думка «The wish is father to the thought» вперше була висловлена Юлієм Цезарем, а вислів «A soft answers turns away wrath» – запозичене з Біблії.

В англійській мові є прислів'я, які приписують Шекспіру, проте вчені знаходять свідчення, що багато з них існували ще до Шекспіра. Наприклад: Brevity is the soul of wit. Sweet are the uses of adversity. Хоч «A rose by any others name would smell as sweet», без сумніву, належить Шекспіру; інші були запозичені з інших мов: «Through hardship to the stars», Noblesse oblige. Деякі з них або цілком узяті із Священного писання, або в них змінені деякі слова. Наприклад: «You cannot serve God and manmon», «The spirit is willing, but the flesh is weak», «Spare the rod and spoil the child» і т.д.

Щоб стати прислів'ям, вислів повинен був бути сприйнятим і засвоєним простими людьми. Першоджерело вислову часто забувається, а прислів'я стає частиною суспільної свідомості.

В англійській мові є багато фразеологічних виразів, які є важким матеріалом для тих хто вивчає мову, і особливо для тих, хто займається перекладацькою діяльністю. Ці вирази є образними і мають різноманітне стилістичне забарвлення. В науковій літературі зустрічаємо, що семантично, всі вирази можна поділити на три групи: ідіоматичні вирази,

напівідіоматичні вирази та фразеологічні єдності. Причому ці групи науковцями класифікуються таким чином:

1. Ідіоматичні єдності:
 - 1.1. іменникові: all the world and his wife; a bit of one's mind;
 - 1.2. прикметникові: dead to the world; more dead than alive;
 - 1.3. прислівникові: at last, as quick, as a flesh, like the devil;
 - 1.4. дієслівні: kill two birds with one stone, have smb, like a poison blow hot and cold;
 - 1.5. прийменникові: in the face of smth, in the light of smth;
 - 1.6. з вигуком: my aunt! ye gods and little fishes!
 - 1.7. із вставними словами: in any case, as a matter of fact; after all;
 - 1.8. з підрядними означальними реченнями: a hair of the dog that bit one, fiddle while Rome is burning;
 - 1.9. вислови з повною структурою речення: Bird of the feather flock together, every cloud has a silver lining.
 - 1.10. прислів'я з повною структурою речення: All one's geese are swans, Do you see any green in my eye?
2. Напів – ідіоматичні вирази, так звана ланцюгова реакція: Lay down one's arms (військовий термін).
3. Фразеологічні вирази класифікуємо таким чином:
 - 3.1. унікально поєднані фрази: all told, boon comparison;
 - 3.2. фрази з обмеженим значенням: another place, in a hurry;
 - 3.3. мовні кліше: again and again, the beginning of the end, safe and sound;
 - 3.4. прийменниково-іменникові комбінації з літературним значенням: at the best, at the most.
 - 3.5. терміни, які стали вживатися в літературі: civil list, general ticket etc.

Багато прислів'їв походять від метафор, взяті з реального життя або фольклору, пройшли певний шлях творення і набули літературного значення. Наприклад *tie a knot* – означає одружитися; коли молодята одружуються, вони зав'язують вузол, який «триматиме» їх разом; *play second fiddle* – означає не провідну роль, стояти нижче, ніж хтось інший. Вислів взято з музики, бо в оркестрі є соліст, роль якого важливіша, ніж того, хто грає другорядні; *crocodile tears* – означає неправдивий знак симпатії. Вислів взято з природи: крокодил плаче, коли їсть свою жертву.

Вивчення прислів'їв та приказок – розширює знання про мову, збагачує лексичний запас, підкреслює особливості функціонування мови та сприяє формуванню соціолінгвістичної компетенції.

Формування комунікативної компетенції повинно відбуватися в умовах реального спілкування або якомога точніше імітувати ці умови. Учні повинні починати та продовжувати навчання в реальних умовах спілкування. Саме фразеологія, прислів'я, приказки, оригінальні вірші допомагають оволодівати звуковою стороною англійської мови, тому що міцно залягають у пам'яті. Їх запам'ятовування полегшується різними співзвуччями, римуванням, ритмікою. Наведемо деякі приклади:

Для вивчення звуку [w] можна використати прислів'я:

Where there is a will these is away

Watch which way the cat jump

Which way the wind blows.

Для вивчення звуку [m] доцільно використати прислів'я:

So many men so many minds

To make a mountain out of a molehill

One man's meat is another man's poison.

Для звуку [b] можна використати прислів'я:

Business before pleasure

Don't burn your bridge behind you.

За допомогою прислів'їв вдосконалюються слуховимовні та ритміко – інтонаційні навички. Прислів'я та приказки допомагають засвоїти складні граматичні явища, сприяють автоматизації і активізації граматичних форм і конструкцій. За їх допомогою можна виразити прохання, пораду, пропозицію, побажання, дозвіл, заборону, застереження. Наприклад:

Don't throw out your dirty water before you get in fresh

Never say die

Don't hallo till you are out of the wood.

Don't burn your bridges behind you.

За допомогою наступних прислів'їв можна вивчати форми неправильних та модальних дієслів:

What is done cannot be undone. If one claw is caught, the bird is lost;

Ill gotten ill spent; Never put off till tomorrow, what you can do today;

When pigs can fly. You cannot eat your cake and have it.

Деякі прислів'я допомагають засвоїти ступені порівняння прикметників.

Better late than never; The best fish swim in the bottom;

Використання неозначеного артикля в реченнях легко запам'ятати, вивчивши наступні прислів'я: An apple a day keeps a doctor away;

A man can die but once; A friend in need is a friend indeed.

A wise man changes his mind, a fool never will.

Лексико-граматична насиченість прислів'їв і приказок дозволяє використовувати їх для збагачення лексичного запасу та для розвитку мовлення. Учні вчаться виражати свої власні думки, відчуття, переживання, демонструючи різні способи вживання прислів'їв у мові. Прислів'я та приказки розвивають творчу ініціативу. Знання фразеологічних єдностей збагачує словниковий запас, допомагає засвоїти образний лад мови, розвиває пам'ять, залучає до народної мудрості, до першоджерел виучуваної мови. Вивчення цифр, що викликає трудність у школярів, можна полегшити за допомогою прислів'їв: Two is company, three is none; Rain before seven, fine before eleven. A cat has nine lives; Two heads are better than one.

Заучування прислів'їв і приказок не тільки розвиває пам'ять але і дозволяє навчитися адекватно підбирати лексичні одиниці і розвиває емоційну виразність мови. Необхідність пошукових засобів еквівалентного перекладу виразів на рідну мову розвиває перекладацькі навички і уміння. Робота з прислів'ями та приказками стимулює інтерес учнів до роботи із словником. Англійська фразеологія перекладається українською мовою лише за допомогою фразеології, але види перекладу є різними:

Еквівалентний: тобто англійський вираз перекладається еквівалентним українським: наприклад, as cold as an ice – холодний як лід; the salt of earth – сіль землі; all is well that ends well – все добре, що добре закінчується; better late than never – краще пізно, ніж ніколи; appetite comes with eating – апетит приходить під час їжі.

Аналогічний: перекладається виразом, який відповідає англійському лише по значенню: a drop in the basket – крапля в морі; it is raining cats and dogs – ллє як з відра; nothing venture – nothing have – вовка боятися – в ліс не ходити; the leopard cannot change his spot – горбатого могила не виправить.

Описовий: використовується, коли у мові немає аналогу: Accept the chiltern Hundreds – зняти з себе повноваження члена парламенту.

Антонімічний: коли переклад схожий за значенням, але протилежний при дослівному перекладі: don't count your chickens before they are hatched – курчат по осені рахують; care killed a cat – турбота до добра не доведе; let sleeping dog lie – не буди лиха поки воно тихе.

Дослівний переклад: коли для перекладу автор навмисно використовує прислів'я: the moon is not seen when the sun shines – коли сонце світить, місяця не видно; there is no smoke

without a fire – нема диму без вогню; the devil is not so black as he is painted – чорт не такий страшний, як його малюють.

Комбінований: використовується, коли український аналог не повністю передає зміст англійського виразу: To carry coals to Newcastle – возити вугілля в Н'юкастл, тобто возити щось туди, де його і так багато. (Їхати в Тулу зі своїм самоваром)

На думку Н.Д. Гальскової, соціолінгвістична компетенція – це система знань про національно – культурні особливості і реалії країни, мова якої вивчається, мінімум етично – узуальних форм мовлення і вміння користуватися ними в різних сферах мовленнєвого спілкування. До мовних знань відносимо: знання крилатих виразів, фразеологічних єдностей, ідіоматичних виразів та мовних кліше. Аналізуючи словники та наукову літературу, знаходимо слова, які мають одне чи два літературних значення у словнику М.Бали та декілька фразеологічних виразів в англо-російському фразеологічному словнику Куніна. Наприклад слово «a bird» має одне значення «птах» і 36 «висловів»: a bird in a bush, a bird in a hand, a bird may be known by it's song, a bird of paradise, kill two birds with one stone і т.д. Слово «put» має 5 значень і 300 висловів: put the end of smth, put that and that together. Слово «play» має 5 значень і 116 висловів: play a joke on smth, play a long game, play second fiddle і т.д. Слово «child» має 1 значення «дитина» і 26 виразів: child of fortune, child of love child of nature, problem child; слово «get» має 22 значення в англо-українському словнику М.Бали та 150 фразеологічних виразів у вищеназваному словнику Куніна. Ось лише деякі з них: get back on one's feet; get into deep water; get one's hand in;

Інші слова, навпаки, мають багато значень і мало виразів: наприклад слово «value» має 8 значень і тільки 2 вирази: Face value; Not to value at a pin's fell.

Фразеологічні вирази, прислів'я та приказки дають слову нові значення, допомагають влучніше виразити наші думки. Вони широко використовуються в літературі та різних життєвих, комунікативних ситуаціях, відображаючи національний колорит виучуваної мови. Аналізуючи зміст програми середньої школи, можна виділити список фразеологічних виразів, які бажано вивчити. Коли розмова стосується родини та відносин в родині, то доцільно вивчити та вживати такі прислів'я:

Like fathers like son – Яка гребля такий тин, який батько такий син.

Little children little sorrow, big children big sorrow. – Малі діти – малий клопіт.

Прислів'я East or West home is best – В гостях добре а дома – найкраще; An Englishman home is his castle – Мій дім – моя фортеця; – доцільно вивчити коли мова йде про дім. До теми «Школа. Шкільне життя» обов'язковими для вивчення є вирази: live and learn, it is never too late to learn, knowledge is power, to know everything is to know nothing, money spent on the brain is never spent in vain.

При вивченні теми «Мова» обов'язково потрібно вивчити вирази: a new language a new world, so many languages you know so many times you are a man, language is a fossil poetry, language is a dross of thought, I'm always sorry when any of languages is lost because it is the pedigree of nations і т.д.

Подати вирази: time flies, time is a great healer, better late than never, time is money, times changes and we change with it доцільно при вивченні теми «Все про час».

Вивчаючи тему «Пори року і погода» обов'язковими для вивчення є «When two Englishmen meet their first talk is about the weather; after rain or cloud comes fair weather; the morning sun never lasts a day, Christmas comes but once a year; there is no bad weather there are bad clothes; as you sow you shall mow.

Словниковий запас з теми «Спорт та ігри» розширюють вирази: A sound mind in a sound body; a healthy mind in a healthy body; health is better than wealth; early to bed and early to rise makes a man healthy, wealthy and wise; the best of the sport is to do the dead and say nothing; in sport and journey men are known.

В комунікативних ситуаціях, що стосується теми «Література» особливого колориту додають приказки: choose an author as you choose a friend, don't judge the book by it's cover, a

room without a book is a body without soul; there is no friend so faithful as a good book, like author like a book.

Коли мова йде про визначних людей, то доцільно вивчити та використовувати такі прислів'я: no man is born wise or learnt; great deed live; necessity is a mother of invention; a good deed is never lost.

Вище названі та інші прислів'я допомагають відчувати багатство мови, її колорит, розширюють знання про мову і особливості її функціонування, стимулюють інтерес до виучуваної мови, сприяють кращому оволодінню комунікативними вміннями, долучаючись до культури країни через елементи народної мудрості, що дає можливість відчувати причетність до іншого народу.

Фразеологія, прислів'я та приказки відіграють важливу роль у формуванні соціолінгвістичної компетенції. Вони допомагають оволодіти мовним матеріалом на такому рівні, щоб вільно користуватися мовними формами у відповідності до ситуації спілкування.

Яким же чином доцільно формувати соціолінгвістичну компетенцію за допомогою фразеології. Форм, методів та прийомів роботи безліч, однак найбільш дієвими вважаються:

- рольові ігри – робота в парах або малих групах, де створюється ситуація спілкування за вивченими прислів'ями та приказками;
- створення ситуації спілкування на задану тему з конкретними прислів'ями;
- пояснення значень прислів'їв іноземною мовою;
- двомовний переклад фразеологічних єдностей: з англійської на українську та навпаки;
- демонстрація ситуацій та підбір фразеологічних єдностей до них;
- ілюстрація прислів'їв та захист ілюстрацій;
- об'єднання фразеологічних виразів за темами та складання розповідей, діалогів та дискусій;
- організація дебатів за заданим прислів'ям або темою. Наприклад: All is not gold that glitters. Dispute it. Тощо.

Формування соціолінгвістичної компетенції – це нескінченний процес, який має початок і немає кінця. Чим більше ми заглиблюємось у фразеологію, тим цікавіше досліджувати особливості її вживання, функціонування у мові та способи перекладу рідною мовою. Ми вчимося бачити спільне та різне у своїй та чужій мові, поважати традиції, культуру та звичаї країн, мова яких вивчається, сприймати їх як рівноправно існуючі поняття поряд з їх рідною культурою. Формування таких соціолінгвістичних умінь дозволить брати участь у дебатах, обговореннях соціолінгвістичних проблем, висловлювати свою думку у формі прийнятній для носія іншомовної культури. [5: 3]

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. БСЕ. Том 33.
2. Воробйова І.А. Формування соціокультурної компетенції учнів старшої школи засобами іноземної мови: Автореф. дис. канд. пед. наук / АПН України. – Київ, 2003. – 20 с.
3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2004. – № 1. – С. 10-19.
4. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Науковий редактор українського видання доктор пед. наук, проф. С.Ю.Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
5. Калінін В.О. Teaching and culture. – Х.: Основа, 2004. – 96 с. (Серія «Бібліотека журналу «Англійська мова і література» Вип.5»)

*Дилфуза Мирзаева
(Бухара, Узбекистан)*

ОСОБЕННОСТИ ПОСТРОЕНИЯ И ПРОВЕДЕНИЯ ИНТЕГРИРОВАННЫХ УРОКОВ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Организация учебно-воспитательного процесса в новых инновационных технологиях требует от современного учителя совершенствования практической деятельности путём поиска новых ценностных приоритетов в определении целей и содержания, форм и методов построения учебной деятельности учащихся.

Одно из направлений методического обновления уроков в начальных классах – конструирование интегрированных уроков и проведение их на основе интеграции учебного материала с нескольких предметов, объединённого вокруг одной темы. Это междисциплинарная форма учебного процесса, которая базируется главным образом, на теории познания и понимании того, что поиск знания является лучшим способом меж предметного исследования.

Целью уроков, построенных на интеграции содержания должны быть разностороннее изучение определённого объекта, явления, осмысленное восприятие окружающего, приведение знаний в определённую систему, побуждение фантазии и интереса, развитие позитивно-эмоционального настроения. Привлечение интересного материала даёт возможность с разных сторон познать явление, понятие, добиться целостности знаний. И это не случайно, ведь младший школьник воспринимает окружающий мир целостно. Для него существуют не названия учебных предметов – русский язык и природоведение, музыка и др., а многообразие объективов окружающего мира и их звуки, краски, величины. [4, с. 28]

Анализ действующих программ для начальной школы по разным учебным предметам свидетельствует о том, что они обеспечивают возможности эффективного использования процесса интеграции содержания образования.

Считается, что целью интегрированных уроков является создание условий для разностороннего рассмотрения учащимися определённого объекта, понятия, явления, формирования системного мышления, пробуждения воображения, позитивного эмоционального отношения к познанию [8].

Уроки, включающие меж предметные знания, достигают эффективности, если соблюдаются определённые дидактические условия их проведения: включение интегрированных уроков в тематические и поурочные планы на основе координации содержания, конкретизация задач с использованием интегрированных знаний, последовательное формирование понятий и умений на уроках с общим содержанием, рациональное использование разнообразных средств активизации познавательной деятельности учеников. Интегрированные знания могут включаться в урок в виде фрагмента (называем животных, имеющих в написании ЖИ, ШИ, ЧА, ША), отдельного этапа (актуализация спорных знаний о нетиповом и типовом в природе при изучении русских народных сказок), на протяжении всего урока (в теме по русскому языку «словообразование»). Таким образом, происходит перенос и обобщение знаний, совершаются мыслительные процессы анализа и синтеза, формируются «комплексы фактов» как стадии в развитии обще предметных понятий.

На интегрированном уроке решаются дидактические задачи двух и более учебных предметов. При подготовке к такому уроку необходимо знать требования к планированию и организации их проведения:

- познакомиться с психологическими и дидактическими основами протекания интеграционных процессов в содержании образования;
- выделить в программе по каждому учебному предмету сходные темы или темы, имеющие общие аспекты социальной жизни;

- определить связи между сходными элементами знаний;
- изменить последовательность изучения тем, если в этом есть необходимость;
- получить консультации учителя-предметника, если на уроке решаются задачи учебного предмета, который учитель обычно не ведёт;
- тщательное планирование каждого урока, выделение главной и сопутствующих целей;
- моделирование (то есть анализ, отбор, многократная перепроверка) содержания урока, наполнение его только тем содержанием, которое поддерживает главную цель;
- выявление оптимальной нагрузки детей впечатлениями.

Структура интегрированных уроков требует особой чёткости и стройности, продуманности и логической взаимосвязи изучаемого материала по различным предметам на всех этапах изучения. Это успешно достигается за счёт компактного, сконцентрированного использования учебного материала программы, а кроме того, подключения некоторых современных способов организации и изучения учебного материала.

В настоящее время имеет смысл разрабатывать и апробировать систему интегрирования уроков, психологической и методической основой которых будет установление связей между понятиями, являющимися сквозными, общими в ряде учебных предметов. Причём эти связи должны быть установлены на уровне содержательной стороны урока и обеспечены необходимыми средствами обучения. Итак, можно взять любой урок с его установившейся структурой и логикой проведения, в содержательную сторону которого будет включена та группа понятий, которая относится к данному учебному предмету, но на интегрированный урок привлекаются знания, результаты анализа понятий с точки зрения других наук, других учебных предметов. Например, группа понятий «зима», «мороз», «стужа», «вьюга» и т.д. рассматриваются на уроках чтения, русского языка, природоведения, музыки, изобразительного искусства. Интегрированным из них будет тот урок, на котором для анализа понятий привлекаются знания, усвоенные на других учебных предметах. Сам же урок остаётся цельным, логически последовательным с присущей ему методикой проведения, хотя и более творческим, раскрепощённым.

Ведущие идеи учебного предмета – это такие положения (понятия, законы, принципы, закономерности, теории), которые выражают сущность изучаемого материала, сообщают ему внутреннее единство и органическую целостность. Таким образом, ведущие идеи выполняют функцию системообразующих связей в содержании учебных предметов, являясь «стержнем», «осью» этого содержания, вокруг которых и происходит объединение, концентрация учебного материала, т.е. ведущие идеи как бы «сшивают» узлы знаний (учебные темы) в единую систему.

Интегративно-тематический подход позволяет установить, что изучаемая тема может быть связана с другими темами учебного предмета и курса, а также с различными темами других дисциплин учебного плана начальной школы, т.е. в изученной теме могут действовать внутри предметные и меж предметные связи одновременно. Так, например, тема «Весна» изучается в природоведении, чтении, музыке, изобразительном искусстве, трудовом обучении. Нужно пересмотреть материал таким образом, чтобы данное природное явление воспринималось учащимися целостно, комплексно, т.е. учесть взаимосвязь естественнонаучного, гуманитарного и художественно-эстетического циклов, позволяющую рассматривать то или иное явление, процесс в его многообразии. При этом учитель планирует систему уроков.

Поскольку интеграция – это не самоцель, а определённая система в деятельности учителя, то должен быть и вполне конкретный результат интегрированного обучения. В чём же он заключается?

В повышении уровня знаний по предмету, который проявляется в глубине усваиваемых понятий, закономерностей за счёт их многогранной интерпретации с использованием сведений интегрируемых наук.

В изменении уровня интеллектуальной деятельности, обеспечиваемого рассмотрением учебного материала с позиции ведущей идеи, установлением естественных взаимосвязей между изучаемыми проблемами.

Наиболее удачно реализуется идея интеграции на уроках чтения и изобразительного искусства, так как литературный текст способствует более яркому и образному восприятию, действительности, а художественное творчество даёт возможность ребёнку выразить своё отношение к литературному произведению в доступной для него форме.

Учителю следует помнить о том, что каждый предмет имеет своё «эстетическое поле» [7] и вхождение в него должно наполнять душу ребёнка ощущением радости и наслаждения. Только позитивные эмоции побуждают её к обучению, к новой познавательной деятельности. И только предметы художественного цикла приходят на помощь учителю, так как дают ребёнку целостное представление о художественной картине мира, устанавливая связь искусства с жизнью, наполняют её эмоциональным содержанием.

В основе принципа интеграции лежит синтезирование искусствоведческих предметов вокруг общих для всех дисциплин категорий (тем, ритм, динамика, импровизация и пр.). Поэтому начинать такую работу следует с детального анализа программ отдельных дисциплин с целью выделения общих тем и составления плана интегрированных уроков. Но прежде чем перейти к анализу программ по музыке, чтению, выясним объединение музыки и литературы в общем. Анализ позволил выявить следующее:

I. Музыка в процессе преподавания литературы вводится:

- 1) как иллюстрированный материал, который имеет конкретную связь с темой;
- 2) с целью раскрытия обще эстетических категорий языком искусства, усиления эстетической значимости отдельных явлений;
- 3) как подготовительный фактор – создаёт эмоционально-образное настроение на соответствующий «тон» восприятия.

II. Литература на уроках музыки используется как:

- 1) подготовительный фактор – вступительная беседа для создания соответствующего эмоционального настроения;
- 2) вербальная интерпретация музыкальных произведений (раскрытие содержания музыкального произведения);
- 3) использование отрывков прозы и поэзии с целью закрепления или конкретизации художественных образов музыкального произведения [6, 4].

Как видно, литература и музыка имеют широкие возможности объединения и дают простор методическому творчеству учителя. Наполнение уроков музыкой, разнообразие форм работы нетрадиционными методами обогащают мировосприятие детей и привлекают к выполнению конкретного учебного задания.

Так, работа над выразительным чтением требует прежде всего вдохновения, которое несомненно связано с эмоциональностью и стремлением к самовыражению. Учитель должен создать такие условия, в которых литературное произведение откроет свои тайны перед учеником и станет ему близким. Выразительное чтение также связано с интонацией и динамикой, терминами, что имеют музыкальные аналоги. Поэтому интегрированный урок. Выразительное чтение – музыкальный рассказ – будет наилучшим способом закрепления темы (Приложение).

Данный методический подход даёт возможность учителю спланировать систему уроков, в которой рационально объединяются разные их виды:

- вступительные с использованием меж предметных связей и интегрированных видов деятельности;
- уроки, на которых не применяется интеграция обучения, но готовят к последующим – обобщающим;
- итоговые уроки с широким применением интегрированных видов деятельности, присущих тем дисциплинам, что изучаются как самостоятельные предметы.

Тематическое единство дидактического материала создаёт мотив деятельности, даёт возможность объединить процесс познания родного языка с духовной жизнью ребёнка. Благодаря такой организации познания каждому ученику программируется путь от действий, общих с учителем, одноклассниками, – к самостоятельным; от деятельности подражания через конструктивную – к творческой.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. <http://school.msk.ort.ru/> Малофеев, Н.Н. Интегрированное обучение в России: задачи, проблемы и перспективы.
2. Зверев, И.Д. Максимова, В.Н. Межпредметные связи в современной школе. – М.: Педагогика, 1981.
3. Зорина, Л.Я. Интегрированные предметы естественнонаучного цикла / Современная дидактика: теория – практике / Под науч. ред. И.Я. Лернера, И.К. Журавлёва. – М.: ИТП и МИО РАО, 1993.
4. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: Учебное пособие для педагогических учебных заведений / Под ред. академика РАО Л.И. Пискунова. – 2-е изд. испр. и дополн. – М.: ТИ Сфера, 2001.
5. Коменский, Я.А. Избранные педагогические сочинения в 2-х томах. – М., 1982.
6. Малькова, З.А., Вульфгон, Б.Л. Современная школа и педагогика в капиталистических странах: Учебное пособие для пединститутов. – М.: Просвещение, 1975. – 268 с.
7. Голубь, В.Т. Работа по развитию речи школьников на уроках природоведения // Начальная школа. – 1998. – №7.
8. Иванова, И.Н. Реализация идеи интеграции науки в системе базового образования // Начальная школа. – 1993. – №2.
9. Попова, А.И. Элементы интегрирования на уроках чтения // Начальная школа. – 1990. – №9.

*Гулнара Муратова, Исроилжон Абдусаломов
(Коканд, Узбекистан)*

О ВОПРОСАХ ЭФФЕКТИВНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ И СИСТЕМАТИЗАЦИИ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Данная статья посвящена проблемам рационального планирования целей и задач физического воспитания с учетом профессионально-прикладной направленности образовательного процесса. Авторы провели педагогические исследования с целью предварительной разработки и определения целевых установок, задач, содержания, методики, форм организации и методов учебного процесса с учетом профессионально-прикладной направленности образования конкретного контингента занимающихся.

Ключевые слова: планирование, творческая активность, тематическое планирование, профессионально-прикладное физическое воспитание.

This article is devoted to the problems of rational planning of goals and tasks of physical education, taking into account the professionally applied direction of the educational process. The authors conducted pedagogical studies with the purpose of preliminary development and definition of goals, objectives, content, methodology, forms of organization and methods of the educational process, taking into account the professionally applied orientation of the education of a particular contingent engaged.

Key words: planning, creative activity, thematic planning, professionally-applied physical education.

Планирование процесса физического воспитания позволяет предвидеть, определять не только цели, но и конкретные задачи на определенные этапы обучения и выбирать наиболее эффективные средства, методы, организационные формы, а также материально-техническое обеспечение занятий. В любой планомерной деятельности можно условно выделить 3 части: планирование, реализация запланированного и контроль. Это разделение условно, т.к. в практической деятельности все эти операции взаимосвязаны и взаимообусловлены.

Прежде всего следует отметить, что настоящая работа имеет рекомендательный характер и учителю физической культуры предоставляется право выбора форм планирования и внешнего оформления собственного рабочего плана.

Цель наших исследований - показать учителю принципиальный подход к планированию учебного материала по физической культуре, помочь в определении содержания и грамотном оформлении соответствующей части планов учебной работы. В своей статье мы подчеркиваем, что планирование – дело творческое, и если выдерживаются его принципы, то форма не имеет значения. Если учитель предпочитает тематическое планирование, суть которого в определении рациональной последовательности и оптимальных сроков изучения программных тем, то для составления соответствующего плана ему достаточно сделать выборку рекомендуемых нами примерным годовым планом учебных тем, определить сроки и последовательность предъявления их учащимся с учетом задач отдельных этапов учебно-воспитательного процесса, конкретного содержания изучаемых практических разделов учебной программы.

При составлении поурочного плана, в котором принято фиксировать краткое содержание планируемого на каждый урок учебного материала, учитель должен раскрыть суть содержания темы. Возможен и такой вариант - составить план по задачам. Такой вариант следует признать наиболее рациональным. Задавая конкретные цели отдельных этапов обучения, он позволяет с наибольшей вероятностью предвидеть результаты предстоящей работы, наметить четкую целевую программу действий педагога и обучаемого, расширить диапазон возможностей в выборе средств и методов обучения, более гибко и целенаправленно управлять учебно-познавательной деятельностью учащихся по усвоению учебного материала.

Опираясь на данные педагогических исследований, мы рекомендуем следующий ряд требований к планированию учебного материала:

1. Планирование следует начинать с определения содержания каждой программной темой и уточнения объема этого содержания с учетом возможностей учащихся конкретного возраста и допустимого лимита времени для обучения соответствующего учебного материала. Затем необходимо наметить возможные взаимосвязи и преемственность содержания однородной и смежной тематик, представленных в программах каждой отдельной и разных групп.

2. При определении места конкретных тем в учебно-образовательном процессе необходимо учитывать сроки и профессионально-прикладную направленность в содержании отдельных этапов работы. Это позволит связать обучение с жизнью, использовать межпредметные связи, показать учащимся практическую значимость усвоения учебного материала, повысить эффективность формирования знаний.

3. Изложение учебного материала по объему необходимо планировать такими частями, которые вписываются в структуру и в содержание конкретного урока без ущерба для двигательной активности занимающихся и которые учащиеся в состоянии усвоить в течение намеченного времени. Это требует разделения относительно объемных тем на логично связанные по содержанию модули. Изложение их последовательно в серии уроков обеспечивает систематичность знаний и способствует эффективности их усвоения.

4. Один из главных признаков полноценности планирования – четкость определения целей и задач.

В свою очередь систематизация учебного материала учебной программы предусматривает определение оптимального объема и достаточной полноты его содержания применительно к целям физического образования учащихся, а также организацию этого содержания на основе группировки по определенным признакам составляющих его элементов с учетом существующих между ними смысловых взаимосвязей.

По нашему мнению, такой подход облегчает учителю определение конкретного содержания и объема учебного материала, методов его изложения, места отдельных видов знаний и контроль за их усвоением в структуре учебно-образовательного процесса.

Исходя из вышесказанного, мы рекомендуем, приступая к систематизации учебного материала прежде внимательно ознакомиться с конкретной тематикой каждого из разделов теоретических сведений учебной программы (сведения тестовых требования комплекса «Алпомиш и Барчиной», теоретические сведения разделов гимнастики, спортигр, легкой атлетики и т.д.) всех групп. При этом, нужно обратить внимание на разнообразие программной тематики каждого класса и на некоторую повторяемость содержания отдельных тем в разных классах.

Первое обусловлено необходимостью обеспечения должной широты и всесторонности образовательной подготовки учащихся, второе – педагогически оправданной концентричностью расположения учебного материала в программе с учетом познавательных возможностей различных возрастных контингентов учащихся. Затем необходимо тщательно изучить общие рекомендации.

Подобный анализ позволит увидеть, что учащиеся должны усвоить более широкий круг двигательных действий, чем только перечисленные непосредственно в тексте программы и разъясняющие общие вопросы физического воспитания.

Следующим этапом является приведение предлагаемых учебной программой двигательных действий в целостную систему, позволяющую обеспечить полноценную реализацию всего комплекса задач профессионально-прикладной подготовки учащихся колледжей и лицеев.

Всю совокупность учебного материала можно разделить по целевому назначению на две основные группы: первую группу составляют упражнения образовательного значения, которые выходят за рамки задач физического воспитания. Условно их можно назвать двигательными действиями общего характера. Вторую группу составляют упражнения, условно именуемые специальными. Они связаны непосредственно с профессионально-практической деятельностью будущих специалистов. В данной группе можно выделить две подгруппы упражнений, различающихся по дидактической направленности. Одна из них включает движения, связанные с рационализацией двигательной деятельности, раскрывающие двигательную структуру и биомеханические закономерности движений. Другую подгруппу специальных двигательных действий составляют упражнения по видам специальностей, входящим в содержание учебной программы и комплекса «Алпомиш и Барчиной».

Анализ вышесказанного позволяет предположить, что наличие в содержании учебного материала, определенного состава учебных модулей обеспечивает полное и разностороннее раскрытие главных идей тематики. Единая дидактическая направленность всех компонентов содержания целостного обучения должна быть направлена на формирование у учащихся способности оценивать предметы и явления окружающей действительности из области физической культуры, т.е. способности к ценностной ориентации.

Итак, подводя итоги наших исследований можно сделать вывод, что целевая направленность занятий физической культуры в профессиональных и средних специальных образовательных учреждениях должна иметь цель – выработать у учащихся умение использовать полученные знания, умения и навыки на практике, использовать то, что непосредственно служит реализации цели.

LITERATURE

1. Fomin NA, Vavilov Yu.N. Physiological basis of motor activity. – Moscow: FiS, 1991. – 224 p.
2. Ilyukhina M.Yu. The technique of block-modular technology for constructing the content of education in physical education // H.H. Chesnokov, M.Yu. Ilyukhina / Materials of the All-Russian Forum "Young Scientists – 2012". – M.: Physical Culture, 2012, T. 1. – P. 189-190.
3. Comprehensive program of physical education of students of grades 1-11: Programs of educational institutions / Authors: V.I. Lyakh, A.A. Zdanevich. – Moscow: Prosveshchenie, 2004, 2010.
4. Lyakh, V.I. Physical Culture: Grades 5-9: Test Control: A Handbook for Teachers / V.I. Leah. – Moscow: Enlightenment, 2007. – 114s.
5. Lyakh, V.I. Physical Culture: 10-11 grades: Textbook. for general educational institutions / V.I. Lyakh, A.A. Zdanevich, under the Society. Ed. VI. Lyakha. – 5 th ed. – Moscow: Education, 2010. – 207 c.

*Лілія Нечипоренко
(Біла Церква, Україна)*

ПРОФЕСІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В КОЛЕДЖІ

У статті розкривається актуальність застосування професійно спрямованого підходу до навчання іноземної мови студентів та провідні методи навчання англійської мови для формування професійної компетентності майбутніх педагогів.

Ключові слова: професійна спрямованість навчання англійської мови, інноваційні форми, модернізація системи іншомовної підготовки, комунікативна компетентність, професійнотворчий саморозвиток.

The article deals with the importance of professionally oriented approach to teaching students the foreign languages and the leading methods of teaching English for developing of professional competence of the future teachers.

Key words: professionally oriented teaching of English, innovative methods, modernization of English teaching system, communicative competence, professionally creative self-development.

У недавньому минулому іноземна мова розглядалася як дисципліна, метою якої було підвищення рівня загальної культури, ерудиції фахівця. Натомість сьогодні знання іноземної мови – нагальна потреба будь-якого випускника вищого навчального закладу. Вимогою часу є передовсім активне володіння майбутнім фахівцем професійно-орієнтованим усним мовленням.

Проблема професійно спрямованої іншомовної підготовки студентів є багатовимірною та різноаспектною, про що свідчить активізація наукових пошуків у площині фахового становлення майбутніх учителів, оволодіння ними основними професійними компетентностями, необхідними для майбутньої педагогічної діяльності (В. Андрущенко, І. Бех, С. Гончаренко, Н. Дем'яненко, І. Зязюн, В. Жуковський, В. Ковальчук та ін.). Теорію і практику навчання іноземних мов у вищій школі ґрунтовно досліджували О. Волченко, Р. Гришкова, В. Калінін, Г. Китайгородська, З. Коннова, А. Максименко, Р. Мартинова, Н. Микитенко, Л. Морська, С. Ніколаєва та ін.

Нові підходи до професійної підготовки педагогів вимагають кардинального перегляду системи навчання іноземних мов у вищих навчальних закладах (ВНЗ), зумовлюють

необхідність використання оновленого змісту, інноваційних форм, методів і технологій навчання.

Особливої актуальності набуває професійно-спрямований підхід до навчання іноземної мови студентів, який передбачає формування у них здатності до вільного іншомовного спілкування в конкретних освітньо-професійних, наукових та міжкультурних сферах і ситуаціях.

Мета дослідження – професійна спрямованість вивчення англійської мови в коледжі.

Предмет дослідження – процес навчання англійської мови в коледжі.

На сучасному етапі основною метою навчання іноземної мови є формування компетентності, що передбачає не тільки практичне володіння іноземною мовою, а й уміння працювати з різноманітними інформаційними джерелами, а також володіння вмінням критичного і творчого мислення [1, с. 50].

Метою навчання іноземної мови майбутніми вчителями є «досягнення ними рівня, достатнього для практичного використання цієї мови в майбутній професійній діяльності». Модернізація системи іншомовної підготовки студентів у педагогічних ВНЗ зумовлює подальшу конкретизацію цілей навчання іноземних мов, що спрямовані на розвиток:

1) мотивації до навчання іноземної мови, що ґрунтується на розумінні її необхідності для майбутньої педагогічної професії та науково-дослідницької діяльності;

2) компенсаторних умінь, які будуються на знанні комунікативних стратегій і тактик, що дозволяють при обмеженому володінні іншомовними знаннями адаптуватися до комунікативної ситуації;

3) інформаційних умінь з пошуку, класифікації, систематизації, подальшої обробки та інтерпретації отриманої іншомовної інформації з метою її використання у майбутній професійній діяльності при розв'язанні комунікативних завдань;

4) комплексних умінь:

а) здійснювати комунікацію з установкою на пороговий рівень володіння іноземною мовою;

б) сприймати на слух і візуально автентичні професійно-спрямовані тексти різних жанрів і видів, розуміючи глибину закладеної в них інформації;

в) використовувати отримані знання з іноземної мови за профілем обраної спеціальності для свого професійного зростання;

г) оперувати оригінальним іншомовним матеріалом, а також виділяти головне, аналізувати, зіставляти, знаходити подібне та різне, встановлювати взаємозв'язки, використовувати отримані знання відповідно до комунікативної ситуації;

д) організовувати самонавчання іноземної мови та самовдосконалення іншомовних комунікативних умінь.

Отже, можна виокремити провідні методи навчання англійської мови як загальноосвітньої дисципліни студентів, які формуватимуть професійну компетентність майбутнього педагога:

1) комунікативний метод (контекстно-ситуативне оволодіння вміннями і навичками іншомовної діяльності);

2) метод активізації (колективна взаємодія учасників навчального процесу);

3) проектний метод (націлюють студентів на проведення самостійної науково-дослідницької роботи);

4) метод ділових і рольових ігор (моделювання реальних ситуацій професійного спілкування);

5) метод самооцінки (дозволяє виявляти власні досягнення і прогалини);

6) метод оцінки якості сформованості іншомовної комунікативної компетентності (монологічне, діалогічне мовлення, аудіювання, читання, писемне мовлення).

Отже, професійно-спрямований підхід до навчання іноземної мови, який дозволяє отримувати високі результати, пов'язаний: по-перше, з вирішенням проблеми

взаємопов'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності; по-друге, з умінням організувати мовну взаємодію відповідно до свого комунікативного наміру; по-третє, з практичним володінням набором ситуативних соціальних і професійних ролей; по-четверте, з розвитком мовної здатності реалізувати осмислену комунікацію, коли в центрі уваги студентів знаходиться передовсім зміст розмови, а не граматичні та інші мовні правила.

Реалізація такого підходу в значній мірі сприяє формуванню комунікативної компетентності, умінь в аудіюванні, говорінні, читанні, які забезпечують високий рівень сформованості навичок усного і письмового спілкування іноземною мовою.

В. Введенський під професійною компетентністю розуміє здатність до ефективного здійснення професійної діяльності, зокрема швидкого оволодіння сучасними способами діяльності й успішне виконання своїх професійних обов'язків.[2, с. 50].

Виходячи з цього, компетентність виступає однією з основних форм розвитку й усвідомлення мотивів професійної діяльності, спрямованості до самоствердження у професійній сфері, реалізації творчого та наукового потенціалу, зростання авторитету [3, с. 17].

Особистість викладача впливає на пізнавальну діяльність студента, формування його соціально-зрілої і відповідальної громадянської позиції. Формування якісного стилю вимагає постійного професійнотворчого саморозвитку, для чого необхідні певні умови:

- соціально-педагогічні (відповідність між вимогами суспільства до професійних та особистих якостей фахівця і реальні можливості педагогічної системи забезпечення цих очікувань);
- організаційно-педагогічні (зв'язок організації педагогічного процесу з особистістю викладача);
- індивідуально-творчі (рівень забезпечення теоретичної та практичної підготовки до процесу професійнотворчого саморозвитку).

Обов'язковою умовою реалізації педагогічних технологій є педагогічна техніка – вміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу [4, с. 37].

Передовсім це вміння володіти собою, керувати своєю поведінкою. Дослідник проблем поведінкової активності педагога В. А. Кан-Калик пропонує дотримуватись деяких загальних правил для оптимізації спілкування зі студентами:

- ✓ до аудиторії заходити бадьорим, упевненим, енергійним;
- ✓ загальне самопочуття в початковий період спілкування продуктивне, упевнене;
- ✓ наявність комунікативного настрою: яскраво виражена готовність до спілкування;
- ✓ енергійний вияв комунікативної ініціативи, емоційний настрій;
- ✓ створення в аудиторії необхідного емоційного настрою;
- ✓ органічне управління власним самопочуттям під час заняття і спілкування зі студентами;
- ✓ продуктивність спілкування;
- ✓ управління спілкуванням: оперативність, гнучкість, відчуття власного стилю спілкування, вміння організувати єдність спілкування і методу впливу;
- ✓ мова (яскрава, образна, педагогічно доцільна, висококультурна);
- ✓ міміка (енергійна, яскрава), пантоміміка (виразна, адекватна, з пластичною образністю, емоційною насиченістю жестів).

Саме ці вміння забезпечують педагогічну підготовку психофізичного апарату викладача як інструмента впливу.

Отже, для реалізації професійно-спрямованого підходу у викладанні загальноосвітніх дисциплін, в тому числі і англійської мови, вважаємо за доцільне застосовувати вищезгадані методи навчання студентів, які передбачають тісний взаємозв'язок професійно-орієнтованих дисциплін та іноземної мови, в результаті чого досягається:

- високий рівень сформованості іншомовної комунікативної та міжкультурної компетентності;
- вміння адекватно діяти в умовах освітньо-проєсійного спілкування;
- вміння обговорювати педагогічні й освітні проблеми;
- навички роботи з різною іноземною інформацією професійного і дослідницького характеру.

Для підсумування статті пропонуємо пам'ятку для викладачів, які мають на меті застосовувати у своїй роботі професійно-орієнтований підхід:

«Якості сучасного викладача»

Особистісно-етичні	Індивідуально-психологічні	Педагогічні
✓ почуття обов'язку і громадянської відповідальності ✓ гуманізм ✓ щирість ✓ уважність ✓ доброзичливість ✓ свідоме ставлення до праці і дисциплінованість ✓ вимогливість ✓ принциповість ✓ скромність ✓ товариськість ✓ об'єктивність ✓ самокритичність ✓ висока моральна культура ✓ артистизм ✓ загальна ерудиція ✓ терпеливість і наполегливість	✓ широта і глибина пізнавальних інтересів ✓ ясність і критичність розуму ✓ винахідливо - емоційна чуйність і стійкість ✓ довгочасна пам'ять ✓ розвинутість спостережливості волі ✓ уявлення, ✓ великий обсяг і переключеність уваги ✓ культура темпераменту ✓ об'єктивна самооцінка	✓ високий рівень професійно-педагогічної підготовки ✓ інтерес до педагогічної діяльності ✓ любов до справи і студентів ✓ педагогічний такт ✓ педагогічне мислення ✓ професійно педагогічна працездатність ✓ прагнення до науково-педагогічної творчості ✓ культура і виразність мови ✓ почуття гумору

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Балагура Л. Використання методу проєктних робіт у навчанні англійської мови / Л. Балагура // Іноземні мови в школах України. – 2017. – № 6. – С. 50-53.
2. Веденський В. Н. Моделювання професійної компетентності педагога / В. Н. Веденський // Педагогіка. – 2003. – № 10. – С. 50-51.
3. Сологор І. Професійна компетентність як передумова ефективної діяльності викладача іноземної мови / І. Сологор // Імідж сучасного педагога. – 2014. – №2(141). – С. 16-18.
4. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, Ш. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – 3-тє вид., доп. і переробл. – К.: СПД Богданова А. М., 2008. – 376 с.

ВИКОРИСТАННЯ ГРИ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТАРНИХ МАТЕМАТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ У ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті висвітлюється значення ігор, які сприяють формуванню елементарних математичних уявлень у дошкільників та особливості їх проведення при здійсненні логіко-математичного розвитку дітей.

Ключові слова: математика, дидактична гра, елементарні математичні уявлення, логіко-математичний розвиток, гра, дошкільник.

The article highlights the importance of games that contribute to the formation of elementary mathematical notions in preschoolers and the peculiarities of their implementation in the implementation of the logical and mathematical development of children.

Key words: mathematics, didactic game, elementary mathematical representations, logic-mathematical development, game, preschooler.

Постановка проблеми. Проблема навчання математики у ДНЗ з часом не втрачає своєї актуальності. Початкові математичні знання спрямовані на виховання у дітей вміння логічно аргументувати все, що їх оточує. Основною метою формування елементарних математичних знань у дошкільників виступає навчання їх найпростішим способам виконання математичних дій, формування відповідних умінь і навичок, а також підготовка до самостійного використання набутих знань під час розв'язування найрізноманітніших завдань та сприяння розвитку дитини загалом. Одним із засобів, що допомагають у розв'язанні цієї проблеми є гра. У дошкільному віці, гра – є провідним видом діяльності. Так, у грі діти здобувають нові знання, вміння, навички. Дидактичні ігри дають змогу закріпити, уточнити, активізувати знання дітей. Гра дозволяє у доступній формі розкрити перед дітьми різні математичні залежності і поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання змісту та методів навчання дітей арифметиці і формування уявлень про розміри, засоби вимірювання, час і простір знайшли відображення в передових педагогічних системах виховання, розроблених Я. Коменським, М. Монтессорі, Й. Песталоцці, Є. Тихеєвою, Л. Толстим, К. Ушинським, Ф. Фребелем та ін. Сучасними засновниками методики математичного розвитку є такі вчені як: Р. Березина, Ф. Блехер, А. Бондаренко, Л. Волковська, А. Леушина, А. Метліна, З. Михайлова, Р. Ріхтерман, А. Столяр, та ін.

Мета статті. Розкрити вплив та роль гри на формування елементарних математичних уявлень дітей дошкільного віку. Висвітлити особливості застосування ігор.

Виклад основного матеріалу. Математика в дошкільному віці – це не так формування навичок лічби та способів розв'язування задач, як унікальна можливість для повноцінного розвитку малюка. Тому для максимального використання розвивальних можливостей математики треба спочатку зацікавити дитину, а найкраще це зробити за допомогою гри, оскільки гра являється провідним видом діяльності дошкільника. Вона сприяє інтенсивному розвитку кмітливості, логічного мислення, формує здатність до абстрагування, лаконічність і точність мислення.

В. Сухомлинський писав: « В грі розкривається перед дітьми світ, розкриваються творчі можливості особистості. Без гри немає і не може бути повноцінного розумового розвитку. Гра – величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається життєдайний потік уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, що запалює вогник допитливості і любові до знань» [4, с. 95]. Взагалі, гра спрямована сформувати у дитини потребу в знаннях, викликати активний інтерес до нових джерел, удосконалити пізнавальні уміння та навички.

Ігри, ігрові заняття, прийоми урізноманітнюють навчальну діяльність, забезпечують ефективність сприймання нового матеріалу, вносять цікавість. Основне призначення – вправляти дітей у виділенні, розрізненні, називанні множин, предметів, геометричних фігур, форм, величин. Кожна гра несе конкретне завдання: вдосконалити ті або інші математичні уявлення дітей. Досить часто ігри з дидактичним матеріалом є основним засобом навчання і виховання, за допомогою якого вихователь готує дитину до правильного сприймання об'єктів і явищ навколишнього світу. Ігри можна використовувати під час занять, спостережень, екскурсій, у повсякденній діяльності та в індивідуальній роботі з дітьми. Ігрова діяльність створює умови для розвитку логічного мислення.

Саме в грі розвивається здатність дитини створювати узагальнені типові образи, подумки перетворювати їх, оскільки аналізуючи ігрову ситуацію, оперуючи образними моделями, дошкільник повинен вдатися до логіки. Ігри дозволяють організувати складний процес засвоєння знань в цікавій для дитини формі, надаючи розумовій діяльності захоплюючого, пізнавального характеру. Саме тому, в процесі гри, дитина може вирішити навіть ті завдання, які в інших умовах здаються нездійсненними [3, с. 53].

Як говорив Паскаль: «Предмет математики настільки серйозний, що не слід нехтувати нагодою зробити його цікавішим». У процесі ігрового дійства математичного спрямування у дітей формується вміння зосереджуватися, мислити самостійно, розвивається увага, фантазія, прагнення до самостійного пізнання. Захопившись грою, діти не помічають, що навчаються: пізнають, запам'ятовують щось нове, знаходять способи розв'язання незвичних ситуацій, тощо. Навіть, зазвичай, пасивні діти включаються в таку гру з бажанням докласти зусиль до розв'язання ігрового завдання [1, с. 30].

Математичну гру, можна розглядати, як дієвий розважальний інструмент, тому її варто поєднувати із навчальними завданнями і різними видами розваг. Включення гри у життєдіяльність дошкільників, та до повсякденних ігрових ситуацій математичного змісту, сприятиме подоланню труднощів пов'язаних із засвоєнням і розумінням математичних понять, та урізноманітнить зміст освітнього процесу.

Математична гра має чітко визначену структуру:

- ігрове завдання;
- правила;
- ігрові дії [1, с. 30].

Для урізноманітнення навчального процесу, ігри повинні бути різні за змістом і способами організації. В ігрову ситуацію дітей слід вводити несподівано та опосередковано, наприклад за допомогою цікавих завдань, казкової ситуації, художнього твору, а також слід уникати шаблонів.

Влаштовувати математичні ігри можна у різних ситуаціях, деякі з них ми розглянемо. Коли дитина допомагає на кухні вона може порахувати скільки приборів потрібно покласти, або викласти ці прибори у порядку зростання, чи спадання. Наприклад, обігруючи ситуацію з казки «Три ведмеді», можна запропонувати поставити найбільшу тарілку для ведмеда-тата, середню – для мами-ведмедиці, і найменшу – для малого ведмежати. Під час прогулянки можна запропонувати визначити яких предметів на майданчику по одному, а яких багато, полічити кількість сходинок, розглянути який найвищий і найнижчий об'єкт знаходиться на території садочка. Можна виміряти відстань за допомогою умовної мірки, полічити камінчики, зліпити з піску геометричні фігури, та інше.

Також гра сприяє індивідуалізації навчання. Неодмінно слід організувати для дошкільників ігри на розвиток умінь виокремлювати з цілого предмета окремі його ознаки: відбирати найістотніші з них та знаходити їх у інших, зовні відмінних предметах; виявляти зв'язки між предметами та явищами. Це дає змогу дітям систематизувати отримані знання та використовувати їх в процесі мислення. А оволодіння класифікацією сприяє розумінню дошкільниками того, що лежить в основі схожості та відмінності предметів, розвитку вміння виокремлювати загальну значущу якість [2, с. 46]. Вихователь під час використання ігрових прийомів та методів, повинен спрямовувати свою діяльність на формування у дітей

сприйняття цілісної картини навколишнього світу, розвивати уміння орієнтуватися у просторі та прагнення до пошуково – дослідницької діяльності.

Дидактичні ігри поділяються на кілька груп:

- 1) ігри з цифрами та числами;
- 2) ігри на формування часових понять;
- 3) ігри на орієнтування в просторі;
- 4) ігри з геометричними фігурами;
- 5) ігри на логічне мислення [7].

Як ігровий метод навчання дидактична гра постає у двох видах:

1) Власне дидактична гра. Ґрунтується на автодидактизмі (самонавчанні) та самоорганізації дітей. О. Усова визначає автодидактизм як здатність дидактичної гри навчати і розвивати дитину через ігровий задум, дії і правила.

2) Гра-заняття (гра-вправа). Провідна роль у ній належить вихователю, який є її організатором. Під час гри-заняття діти засвоюють доступні знання, у них виробляються необхідні вміння, удосконалюються психічні процеси (сприймання, уява, мислення, мовлення). Ефективне опанування знань і вмінь відбувається в практичній діяльності за активізації мимовільної уваги і запам'ятовування [3, с. 62].

В грі повинні бути доступні для сприйняття дітьми дидактичні завдання, чітко визначені правила та ігрові дії, а також, для ефективності гри повинен бути наявний інтерес у дітей. Ігри повинні бути підібрані відповідно до програм дитячого садка для кожної вікової групи, враховуючи ступінь складності ігрових завдань та ігрових дій, а також їх пізнавальний зміст. Педагог повинен постійно та поступово ускладнювати і розширювати варіативність ігор. Важливою умовою є наявність достатньої кількості ігрового матеріалу. Гра забезпечує розвиток сприймання та збагачує чуттєвий досвід дитини. У дидактичній грі як формі навчання взаємодіють навчальна (пізнавальна) та ігрова (цікава) сторони. Відповідно до цього вихователь одночасно навчає дітей і бере участь у їхній грі, а діти граючись навчаються.

Гра є найприроднішою і найпривабливішою діяльністю для дітей. Саме в іграх розпочинається невимушене спілкування між дітьми. У процесі гри в дітей виробляється звичка зосереджуватися, працювати вдумливо, самостійно, розвивається увага, пам'ять, жадоба до знань. Задовольняючи свою природну невсипущу потреба в діяльності, в процесі гри дитина “добудовує” в уяві все, що недоступне їй в навколишній дійсності, у захопленні не помічає, що вчиться – пізнає нове, запам'ятовує, орієнтується в різних ситуаціях, поглиблює раніше набутий досвід, порівнює запас уявлень, понять, розвиває фантазію, що сприяє швидкому засвоєнню математичних понять. У грі найповніше проявляється індивідуальні особливості, інтелектуальні можливості, нахили, здібності дітей. Гра належить до традиційних і визнаних методів навчання і виховання дошкільників. Цінність цього методу полягає в тому, що в ігровій діяльності освітня, розвиваюча й виховна функції діють у тісному взаємозв'язку. Гра як метод навчання організовує, розвиває учнів, розширює їхні пізнавальні можливості, виховує особистість. Гра допомагає задовільнити дитячу допитливість, залучити їх до активного пізнання оточуючого світу, оволодіти способами пізнання зв'язків між предметами та явищами [6].

Для формування математичних уявлень у дітей можна використовувати сюжетно-рольові ігри, наприклад, у таких іграх можна порахувати кількість предметів, які використовуються для певного сюжету, закріпити часові поняття, орієнтування в просторі. Це ігри типу: «До ляльки на День народження», «Лікарня», «Магазин» та інші.

Крім сюжетних ігор можна використовувати і рухливі ігри, в яких можна розвивати просторові уявлення, кількісні поняття, геометричні фігури. Це наприклад такі ігри: «Хто швидше?», «Транспорт» і т.д.

Також є словесні ігри, які не менш ефективні для математичного розвитку дошкільнят. Ігри типу: «Фруктовий сад», «Цікаві звуки», «Пригадай перед сном» та інші.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши літературу, можемо зробити такі висновки, що найкраще і найефективніше засвоєння математичного матеріалу дітьми відбувається саме в грі. Будуючи роботу з дітьми, слід намагатися якомога частіше обігрувати різні ситуації та дії. Вихователю слід ретельно підбирати ігровий матеріал, він повинен бути різноманітним і яскравим. Ігри виконують навчальну функцію успішніше, якщо вони застосовуються в системі, що припускає варіативність, поступове ускладнення та зв'язок з іншими методами та формами роботи. Дидактичні ігри можна застосовувати як один з методів проведення занять, індивідуальної роботи, також вони можуть бути формою організації самостійної пізнавальної діяльності дітей. Педагогічні можливості гри дуже великі, адже вона розвиває всі сторони особистості та використовується в сучасних ДНЗ як найефективніший засіб формування математичних уявлень у дітей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Брежнева О. Організовуємо математичні ігри в літній період / О. Брежнева // Методична скарбничка вихователя. – 2016. – № 7. – С.29-34.
2. Коваленко О. Індивідуальний підхід до формування логіко-математичної компетентності дошкільників / О. Коваленко // Вихователь-методист дошкільного закладу. – 2016. – №5. – С.44-47.
3. Марочко О.М. Логічні ігри з математики для старших дошкільників / О.М. Марочко // Бібліотечка вихователя дитячого садка. – 2009. – №5. – С.61-63.
4. Матасова И.Л. Математические игры как средство развития логического мышления дошкольника / И.Л. Матасова // Психолог в детском саду. – 2009. – №4. – С.51-77.
5. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: в 5-ти т. – Т.3. – К.: Рад. школа, 1977. – С. 9–98.
6. Значення гри для виховання дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступ: http://www.rusnauka.com/29_NNM_2008/Pedagogica/36107.doc.htm.
7. Роль дидактичних ігор у розвитку елементарних математичних уявлень дошкільника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ditsad.com.ua/konsultac554.html>

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент Гришко О.І.

УДК 37.301

*Лідія Павлюк
(Володимир-Волинський, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЕКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГА

У статті розкрито сутність і зміст поняття «проектні технології». Особлива увага приділена використанню проектних технологій у навчальному процесі, а саме: вимоги до їх використання, послідовність діяльності вчителя і учня у процесі реалізації проектною технології навчання.

Ключові слова: *проект, метод проекту, проектна діяльність, проектні технології.*

In the article the essence and content of the concept of «project technology» are disclosed. Particular attention is paid to the use of project technology in the learning process, namely: requirements for their use, the sequence of activities of the teacher and student in the process of implementing the project technology training.

Key words: *project, project method, project activity, project technology.*

В Україні, як і в усьому світі, набирає ваги так зване покоління Y, або «діти тисячоліття», які народилися між 1990 і 2000 роками. Їхні погляди, спосіб життя кардинально відрізняються від старших поколінь. Досить поглянути на організацію офісів провідних технологічних корпорацій, щоб зрозуміти, на що орієнтується креативний клас, який визначає обличчя сучасної економіки. Для них немає чіткого розмежування між роботою, навчанням і відпочинком. Робота не обов'язково має бути серйозною і нудною. Життя для них – це постійне творення, гармонія між зароблянням коштів, пізнанням нового, самовдосконаленням, грою та розвагою [1].

На сучасному етапі розвитку освіти не тільки визначаються тенденції до розвитку освітнього процесу, а й віддається перевага оновленню виховного процесу, який має бути соціальним і особистісним одночасно. Визначальною рисою сучасності стає формування професійної педагогічної культури, часткою якої є проектна культура викладача як організатора та ініціатора проектно-технологічної діяльності як однієї із провідних технологій освітнього середовища.

Ідеї проектного навчання зустрічались у працях вітчизняних та зарубіжних учених (Д. Дьюї, У. Кілпатрик, Є. Коллінгс, Л. Левін, Д. Піт, С. Шацький).

Наприклад, Джон Дьюї запропонував будувати навчальний процес на активній основі, спираючись на цілеспрямовану діяльність учнів з урахуванням їх особистої зацікавленості в цих знаннях. Американці змогли конструктивно підійти до суті методології й усвідомити величезні переваги нових підходів. Саме тому з часу появи технології на арені педагогічної думки і дотепер вона активно використовується у практиці американської школи [5, с.16].

Проблемі використання проектних технологій у освітньому процесі присвячували свої праці і К.Баханов, О.Пехота, І.Єрмаков, В.Гузеев, Г.Селевко, Є.Полат та ін. Особливий інтерес становлять дослідницькі роботи останніх років О.Коберник, І.Коновальчук, Т.Подобедової, в яких відображено суть процесу проектної діяльності, умови її впровадження в навчально-виховний процес та особливості професійного розвитку педагога у цьому процесі.

В Україні теоретико-методологічні засади використання проектів були закладені Г.Г.Ващенком. Видатний український педагог відносив метод проектів до активних методів навчання, для яких «характерний практичний ухил навчання та зв'язок із життям». Класик зазначав, що у процесі виконання проектів «слід звертати увагу на органічне поєднання теорії і практики, оскільки завдання проекту не тільки в тім, щоб виконати якусь корисну роботу, а в тім, щоб на цій роботі поширити свій світогляд, набути теоретичних знань, що дають змогу краще зрозуміти життя та краще по-науковому творити його» [3, с. 4.].

Метод проектів можна розглядати як сукупність різноманітних прийомів, операцій, спрямованих на досягнення дидактичної мети через детальну розробку певної проблеми, яка повинна завершитися реальним, практичним результатом, оформленим у той або інший спосіб. Метод проектів завжди спрямовується на індивідуальну або групову самостійну роботу студентів, яку вони виконують упродовж певного періоду часу.

В проектній методиці завжди передбачається розв'язання конкретної проблемної ситуації, що, з одного боку, вимагає застосування комплексної сукупності методів і засобів навчання, а з іншого – узагальнення знань, умінь і навичок із різних галузей науки й техніки [4].

Проектні технології розвивають у студентів пошуково-дослідницькі, технологічні й інформаційні компетенції, формують креативність, стимулюють інтелектуальну активність, розвивають комунікативні вміння, допомагають формувати міжпредметні зв'язки, вчать використовувати інформаційно-телекомунікаційні технології, допомагають оволодіти навичками роботи в групі та формують соціальну мобільність. Крім того, все це підвищує мотивацію студентів, оскільки в даному випадку навчання стає не ціллю, а засобом створення кінцевого продукту діяльності.

У процесі проектної діяльності студенти набувають таких умінь та навичок: рефлексивних (осмислення завдань), пошукових (дослідницьких) – уміння самостійно генерувати ідеї, самостійний пошук інформації, висунення власної гіпотези, установлення причинно-наслідкових зв'язків; управлінських (вміння планувати діяльність, час, ресурси; вміння приймати рішення, прогнозувати наслідки); комунікативні (уміння вступати в діалог, ведення дискусії, захист власної точки зору тощо); презентаційних (навички монологічного мовлення, витримка під час публічного виступу, артистичні вміння тощо); само та взаємооцінювання (адекватне оцінювання своєї роботи та робіт інших студентів); умінь та навичок співпраці (колективне планування роботи групи, взаємодія з різними членами групи, надання взаємодопомоги, навички ділового партнерського спілкування тощо).

Важливим є те, що проектна діяльність збагачує не тільки тих хто вчиться, але і тих, хто навчає. До професійного навчання повною мірою можна віднести наступне зауваження: «Адже дослідницька діяльність формує компетентність не тільки учнів, але і викладача. Він повинен сам володіти тими вміннями, яким навчаються його учні, повинен уміти організувати ті ситуації, в яких ці вміння могли б напрацьовуватися. Проекти як співтворчість дозволяють сформувати комфортні взаємостосунки в колективі, взаємостосунки між вчителем і учнями, розкрити різноманітні здібності їх учасників і дають можливість бути успішними і в житті, і в професійній діяльності» [5, с. 16].

Успіх застосування методу проектів залежить від того, наскільки студенти захочуть самостійно чи спільними зусиллями вирішити проблему, застосовувати необхідні знання, одержати реальний і відчутний результат. Щодо викладача, то вміння використовувати метод проектів – показник високої кваліфікації, прогресивності його професійної діяльності, її спрямованості на творчий розвиток учнів. Особливого значення при цьому набуває вміння викладача організувати спільну діяльність з окремими учнями або в групі студентів.

Застосування проектної технології вимагає від педагога використання сукупності дослідницьких, пошукових, творчих за своєю суттю методів, прийомів, засобів.

Сучасний педагог повинен уміти організувати активну, самостійну пізнавальну діяльність учнів, навчити їх застосовувати здобуті знання на практиці, розвивати в них ініціативу, уяву, самодисципліну.

І саме проектна діяльність забезпечує здобуття навчального та соціального досвіду, активного включення до реалізації життєвих планів особистості педагога.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція «Нова Українська школа». – 2017. – 40 с.
2. Лисенко С. Про проекти / С.Лисенко // Відкритий урок. – 2003. – №17. – С.17-18.
3. Логвін В. Метод проектів у контексті сучасної освіти // Завуч. – 2002. – №26. – С.4.
4. Проектна технологія в ГПД [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ped-kopilka.com.ua/pedagogika/metodika/proektnaja-tehnologija-v-gpd.html>
5. Ржанова І. Урок-проект / І. Ржанова // Педагогічна техніка. – 2004. – №1 – С. 16.

УДК 371.321

Вероника Парченкова
(Гродно, Беларусь)

РАЗВИТИЕ АЛГОРИТМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЯП C++

В данной работе обозначена значимость развития алгоритмического мышления учащихся, рассмотрены основы алгоритмизации и программирования на примере факультативного курса для учащихся старшей школы.

Ключевые слова: мышление, алгоритмизация, программирование, факультатив, алгоритм.

In this paper, the significance of the development of algorithmic thinking of students is indicated, the bases of algorithmization and programming are considered on the example of an optional course for high school students.

Key words: thinking, algorithmization, programming, elective, algorithm.

Одной из основных дидактических задач образовательных учреждений является формирование мышления учащегося, развитие его интеллекта. Важной составляющей интеллектуального развития человека является алгоритмическое мышление. Под алгоритмическим стилем мышления подразумевается система мыслительных действий и приемов, направленных на решение как теоретических, так и практических задач, результатом которых являются алгоритмы как специфические продукты человеческой деятельности. Огромные возможности для развития алгоритмического стиля открываются при изучении темы алгоритмизация и программирование. Программирование помогает школьникам пройти все основные этапы формализованного решения некоторой творческой точно сформулированной задачи. Наибольшим потенциалом для формирования алгоритмического мышления школьников среди естественнонаучных дисциплин обладает информатика.

Анализ развития стандарта образования по информатике позволяет сделать вывод: формирование алгоритмического мышления школьников – важная цель школьного образования на разных ступенях изучения информатики. Решение задачи на компьютере невозможно без создания алгоритма. Умения решать задачи, разрабатывать стратегию ее решения, выдвигать и доказывать гипотезы опытным путем, прогнозировать результаты своей деятельности, анализировать и находить рациональные способы решения задачи путем оптимизации, детализации созданного алгоритма, представлять алгоритм в формализованном виде на языке исполнителя позволяют судить об уровне развития алгоритмического мышления школьников. Поэтому необходимо особое внимание уделять алгоритмическому мышлению подрастающего поколения. Поскольку алгоритмическое мышление в течение жизни развивается под воздействием внешних факторов, то в процессе дополнительного воздействия возможно повышение уровня его развития. Необходимость поиска новых эффективных средств развития алгоритмического мышления у школьников обусловлена его значимостью для дальнейшей самореализации личности в информационном обществе. В методической литературе по информатике отмечены различные способы формирования алгоритмического мышления школьников: проведение систематического и целенаправленного применения идей структурного подхода (А.Г. Гейн, В.Н. Исаков, В.В. Исакова, В.Ф. Шолохович); повышение уровня мотивированности задач (В.Н. Исаков, В.В. Исакова); постоянная умственная работа (Я.Н. Зайдельман, Г.В. Лебедев,

Л.Е. Самовольнова) и пр. Среди диссертационных исследований в области теории и методики обучения информатике формирование алгоритмического мышления школьников рассмотрено в работах А.И. Газейкиной (5–7-е классы), Л.Г. Лучко (базовый курс), С.В. Ильиченко, И.В. Левченко, И.Н. Слинкиной (начальная школа).

Технология решения задач на компьютере – это не только составление программы и получение загрузочного модуля, а формирование модели, составление алгоритма, отладка программы и ее тестирование. Без программирования развитие алгоритмического стиля мышления практически невозможно, так как отсутствует возможность компьютерного эксперимента проверки работоспособности алгоритма. Поэтому изучать основы алгоритмизации и программирования нужно в средней школе на базе систем программирования.

Существует несколько программных комплексов, направленных на развитие алгоритмического мышления уже с начальной школы например такие как Scratch, в средней и старшей Pascal.

Для составления и записи алгоритмов в школьном алгоритмическом языке используется исполнитель Робот. Чтобы описать исполнителя, нужно задать среду, в которой он действует, и действия, которые он совершает. Очень важно на уроках индивидуально варьировать сложность задач в зависимости от уровня учеников.

При проведении практических работ, в целях сокращения времени, можно предлагать учащимся готовые алгоритмы, записанные на компьютере. Затем их легко прокручивать с различными данными и модифицировать.

Однако Pascal который изучают в старшей школе, на настоящий момент теряет былую актуальность, эффективным способом формирования алгоритмического мышления школьников профильных классов в курсе информатики и информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) является обучение при помощи ЯП C++.

Я предлагаем изучать основы программирования, используя графические возможности языка программирования C++. Факультатив предлагаем вводить параллельно с изучением темы «Основы алгоритмизации». При организации предложенных факультативных занятий не ставится задача обучения учащихся профессиональному программированию, однако итоговых знаний будет достаточно для самостоятельного написания и отладки несложных программ на языке программирования C++. Важно, что предлагаемая внеклассная работа не дублирует учебную, а дополняет её.

Знакомство учащихся с графикой предлагается начинать с демонстрации мультфильмов и рисунков, подготовленных учителем или выполненных учениками в предыдущие годы, что вызовет дополнительный интерес к изучению курса.

В содержание курса включены темы: «Основы программирования в среде C++», «Линейные алгоритмы», «Разветвляющие алгоритмы», «Циклические алгоритмы», «Имитация движения», «Управление движением». На заключительном этапе ребятам самостоятельно предлагается написать программу – создание мультфильма. Таким образом данный курс поможет учащимся в:

- формировании основ научного мировоззрения, включающего инвариантные фундаментальные знания в области информатики;
- развитии логико-алгоритмического и системного мышления учащихся;
- формировании представления о широком применении алгоритмов;
- развитии интереса к изучению алгоритмизации и программирования;
- раскрытии основных возможностей языка программирования C++

Учащиеся должны усвоить основные операторы языка программирования C++ и операторы графики, получить навыки их практической реализации и применения их при решении задач.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Сергеева (Лебедева) Т.Н. Факультативный курс «Рекурсивные алгоритмы и функции» // Сборник научных статей аспирантов. – Челябинск: Изд-во ЧГПУ, 1999. – С. 203-205.
2. Сергеева (Лебедева) Т.Н. Рекурсия в курсе информатики // Учащаяся молодежь России: прошлое, настоящее и будущее: Сборник научных статей. – Челябинск: Изд-во ЧГПУ. 2000. – С.95-96.

Научный руководитель: кандидат физико-математических наук, доцент Романовский Ю.Я.

УДК 364.4–053.2–056.26

*Юлія Підвальна
(Умань, Україна)*

РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ

У статті представлена соціально-педагогічна робота із неблагополучними сім'ями, яка акумулює в собі необхідний комплексний, індивідуально орієнтований на проблеми та потреби неблагополучної сім'ї, соціально-педагогічний інструментарій, що сприяє ефективній роботі соціальних працівників із неблагополучною сім'єю відносно виходу з кризи.

Ключові слова: сім'я, соціальний працівник, робота, допомога.

The article presents a socio-pedagogical work with families, which accumulates requires a comprehensive, individually focused on the problems and needs of dysfunctional families, socio-pedagogical tools that promote effective work of social workers with a dysfunctional family regarding the exit from the crisis.

Keywords: family, development worker, work.

Сім'я як соціальний інститут – дуже тонкий, специфічний об'єкт соціального впливу. Вплив на родину в найменшій мірі може бути прогнозованим і модельованим, оскільки сім'я – закрита соціальна структура. Всі зміни, які в ній відбуваються, обумовлені соціально, але спрямовуються виключно волею і свідомістю входять до неї індивідів.

Поняття «неблагополучна сім'я» досить широке. Зазвичай до неблагополучних відносяться сім'ї, які повністю або частково втратили свої виховні можливості через ті чи інші причини. У результаті цього в таких сім'ях об'єктивно чи суб'єктивно складаються несприятливі умови для виховання дітей [5, с. 27].

Зниження уваги суспільства до проблем виховання нового покоління призвело до надзвичайно несприятливих соціальних наслідків, серед яких: зростання підліткової наркоманії, раннє материнство і позашлюбні діти, криміналізація та злочинність неповнолітніх, насильство над дітьми в сім'ї, соціальне сирітство, і все це як наслідок неблагополуччя в сім'ї. Соціальні кризові процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, негативно впливають на психологію людей, породжує тривожність і напруженість, озлобленість, жорстокість і насильство.

Саме тому необхідно включатися в роботу з сім'єю на більш ранніх стадіях розвитку кризи. Вплив на сім'ю – це одна з форм зв'язків відносин, що включають взаємодію з усіма її членами. При цьому з одного боку, вплив опосередковується метою, завданнями і змістом спільної діяльності, а з іншого – цілі, завдання та зміст впливу визначають індивідуальну патронажну діяльність з урахуванням специфіки категорії сім'ї. Склалися умови вимагають формування ефективної комплексної системи державної підтримки сім'ї, що включає в себе діагностичні, профілактичні, а найголовніше соціально-реабілітаційні заходи, створення оптимального середовища для життєдіяльності сім'ї та дітей, які опинилися у важкій

життєвій ситуації, здійснення профілактики девіантної поведінки і організації індивідуальної роботи з неблагополучними сім'ями.

Основні напрямки соціальної роботи з неблагополучною сім'єю і соціальні проблеми розглядаються в роботах П. Д. Павленка [3, с. 168], О. В. Холостової [4, с. 514].

Різні способи надання соціальної допомоги асоціальною сім'ям, а також критерії та показники неблагополучних сімей розглядає у своїх роботах Н.Ф.Басов [1, с. 314].

М. А. Галагузова та Л. У. Мардахаев у своїх публікаціях торкаються проблеми соціального сирітства та асоціальних сімей [2, с. 368].

Робота з неблагополучною сім'єю забирає багато сил і часу. Соціальний працівник повинен знаходити можливість пролікувати батьків від алкогольної залежності, допомогти їм, якщо, звичайно, вони цього хочуть самі. Сприяти у працевлаштуванні, оформленні заходів соціальної підтримки. Брати сім'ї на контроль, допомагати одягом. Проводити обстеження сімей, які опинилися у важкій життєвій ситуації, з незалежних від них причин.

Але щоб працювати ефективно, колектив повинен бути дружним і згуртованим. На мій погляд, соціальний працівник – це дуже терпляча людина, яка відрізняється добротою, милосердям, у якого дуже відкрита душа, і він завжди готовий прийти на допомогу людині, яка її потребує.

Видатний педагог А. С. Макаренко звертався до батьків з такими словами: «Ваше собственное поведение – самая решающаяся вещь, не думайте, что вы воспитываете ребенка только тогда, когда с ним разговариваете, или поучаете его, или приказываете ему. Вы воспитываете его в каждый момент вашей жизни, даже тогда, когда вас нет дома. Как вы одеваетесь, как вы разговариваете с другими людьми и о других людях, как вы радуетесь, или печалитесь, как вы обращаетесь с друзьями и с врагами, как вы смеетесь, читаете газету – все это имеет для ребенка большое значение. Малейшие изменения в тоне ребенок видит и чувствует, все повороты вашей мысли доходят до него невидимыми путями, вы их не замечаете. А если дома вы грубы или хвастливы, или пьянствуете, ... вы уже воспитываете ваших детей, и воспитываете плохо, и никакие самые лучшие советы и методы вам не помогут».

Сама професія «соціальний працівник», на відміну від багатьох інших, надзвичайно складна і багатофункціональна. Насамперед, слід зазначити, що діяльність соціального працівника надзвичайно широка, вона охоплює не одну сферу відносин, як це властиво більшості професій, а дві: вона діє у сфері «людина – людина» і «людина – суспільство».

Основними напрямками діяльності соціального працівника є: соціальна допомога сім'ї, дітям, жінкам, окремим суспільним групам (безробітним, інвалідам, мігрантам, ветеранам війни, демобілізованим з армії, особам без певного місця проживання, звільнилися з виправно-трудових установ). Підтримка молоді, людей похилого віку, хворих, робота в соціальних притулках та ін.

Таким чином, соціальний працівник зайнятий найрізноманітнішими видами діяльності при виконанні своїх професійних функцій.

Згідно з цією вимогою соціальний працівник повинен: – мати добру професійну підготовку, знання в різних галузях психології, педагогіки, соціології, економіки й організації виробництва, законодавства, інформатики, і багатьох інших загально-професійних та спеціальних дисциплін. Володіти достатньо високою професійною культурою, бути високо ґрунтованою людиною. Вміти приймати потрібне рішення в несподіваних ситуаціях, чітко формулювати свої думки, грамотно і дохідливо їх викладати.

Слід зазначити, що не кожна людина придатна для цієї професії. Основним визначальним чинником для успішної діяльності соціального працівника є його особистісні ціннісні орієнтації, вони повинні відповідати системі цінностей соціальної роботи як професії і покликання. При розбіжності цих факторів можуть виникнути серйозні розбіжності між установками особистості і цінностями соціальної роботи як об'єктивної суспільної потреби. У цьому випадку людині краще присвятити себе якійсь іншій діяльності.

Соціальні працівники допомагають людям максимально використовувати власні можливості при вирішенні проблем, що виникають у сім'ї, з батьками чи дітьми, на роботі, з сусідами. Надають необхідну підтримку, полегшують контракти між окремими особами і їх оточенням, спонукають спеціалізовані державні установи, приватні, громадські, релігійні організації відповідати на запити своїх клієнтів, надавати їм відповідну допомогу. Для ефективного проведення соціальної роботи потрібні відповідні вміння і навички.

Соціальний працівник, зокрема, повинен вміти:
слухати інших цілеспрямовано і з розумінням;
збирати інформацію, щоб підготувати карту соціальної історії сім'ї, оцінку ситуації і звіт;

формувати і підтримувати професійні відносини, спрямовані на надання соціальної допомоги;

обговорювати делікатні проблеми з увагою і підтримкою, викликаючи довіру у клієнта;
знаходити творчі рішення його проблем;
визначати необхідність припинення терапевтичної допомоги клієнту;
проводити дослідження та інтерпретувати їх результати;
бути посередником і вести переговори між конфліктуючими сторонами; забезпечувати зв'язок між різними організаціями;

повідомляти про соціальних потребах державним організаціям, приватним, громадським або законодавчим органам, що надають фінансування відповідної діяльності.

Стиль поведінки соціального працівника, обумовлений сукупністю його особистісних якостей, його ціннісними орієнтаціями та інтересами, має великий вплив на систему відносин, яку він формує. Тому роль особистісних якостей соціального працівника надзвичайно велика в його професійній діяльності.

Важливе значення мають якості особистості соціального працівника, що характеризують його комунікативністю: вміння швидко встановлювати контакт з людьми, розуміти їх настрій, виявляти їх установки та очікування, вміння вселяти і переконувати словом і іншими.

Оскільки соціальний працівник професійно допомагає людям, правомірно поставити питання і про його педагогічну культуру, йому потрібно мати навички педагогічної діяльності. Знання, вміння та навички соціальної роботи становлять фундамент педагогічної культури працівника соціальної сфери. До числа її структурних елементів належать також психолого-педагогічна спрямованість особистості, її педагогічні здібності, педагогічна майстерність, мистецтво ділового спілкування та культура службової поведінки. Знання і досвід, набуті соціальним працівником у процесі навчання та життєвої практики, є найбільш фундаментальною основою його здатності впливати на інших людей, хоча самі ці здібності можуть урізноманітнитися в залежності від особистого досвіду, особистих інтересів, талантів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Басов Н.Ф. Основы социальной работы. Учебное пособие для вузов / Под ред. Н.Ф. Басова. – М.: Академия, 2004. – 288 с.
2. Галагузова М.А., Мардахаев Л.В. Методика и технологии работы социального педагога. Учеб. пос. для вузов/ Под ред. М.А. Галагузовой, Л.В. Мардахаева. – М.: Академия, 2006. – 192 с.
3. Павленок П.Д. Основы социальной работы: учебник / отв. ред. П.Д. Павленок. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 560 с.
4. Холостова Е.И. Социальная работа: учебное пособие / Е.И. Холостова. – 4-е изд., доп. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2007.
5. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / За заг. ред. Капської А.Й., Пінчук І.М., Толстоухової С.В. – К.: Логос, 2000. – 260 с.

ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ МЕДІА ДИДАКТИКИ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ДІЛОВОДІВ

Кажучи про вплив медіа на людину, треба відзначити їх інформаційну і просвітницьку функції, завдяки яким масовою аудиторією отримуються різноманітні, часто суперечливі і несистематизовані відомості. Медіа фактично є системою неформальної освіти різних верств населення.

Ключові слова: *ефірне телебачення, відео та аудіо продукція, послуги мережі Інтернет, електронні та паперові періодичні видання.*

Speaking about the impact of media on man, you need to mention their informative and educational function, by which the mass audience out diverse, often contradictory and unsystematic information. Media are in fact a system of informal education of various segments of the population.

Keywords: *live TV, video and audio production, Internet services, electronic and paper periodicals.*

Сьогодні кожна особистість є активним споживачем медіа контенту у вербальній та аудіовізуальній формах (ефірне телебачення, відео та аудіо продукція, послуги мережі Інтернет, електронні та паперові періодичні видання), яка в умовах широкого поширення сучасних інформаційно-комунікаційних технологій опиняється під впливом різноманітних інформаційних потоків, що формують світогляд людини її культурні освітні та життєві цінності. Роль медіа освіти у формуванні особистості важко переоцінити. Медіа грамотність допомагає людині активно використати можливості інформаційного поля телебачення, радіо, відео, преси, Інтернету, допомагає йому краще зрозуміти мову екранних мистецтв [2, с. 36].

Феномен масової комунікації в сучасному інформаційному просторі досліджується багатьма науками: соціологією, психологією, менеджментом, паблік рілейшнз тощо, позаяк масова комунікація є дієвим чинником формування громадської думки, світогляду людей, впливу на їхню поведінку, розвиток культури, освіти [4, с. 35]. У різних дефініціях підкреслюється важливість медіа як у розвитку суспільства в цілому, так і в особистісному становленні окремої людини. Тож, цілком закономірно, що в контексті інтерактивного навчання студентів-діловодів викликає особливе зацікавлення проблема використання засобів медіа дидактики.

Формування професійної компетентності майбутнього фахівця з діловодства та інформаційної діяльності повинно відбуватися з урахуванням усіх чинників, що впливають на його духовний світ і зумовлену ним комунікативну поведінку.

Проблеми використання матеріалів медіа дидактики відображено в роботах Л.Мастерман, Л.Найдьонові, Г.Мироненко, Г.Онкович.

Засоби масової комунікації (за іншою термінологією мас-медіа чи ЗМІ), на наш погляд, є потужним джерелом самонавчання студентів-діловодів, позаяк вони сприяють підготовці нового покоління до життя в сучасних інформаційних умовах; налаштовують на аналітичне сприйняття різноманітної інформації [1, с. 58].

Засоби медіа дидактики посідають окреме місце у методиці формування системи знань майбутніх фахівців із діловодства та інформаційної діяльності, а також умінь і навичок використання цих знань у подальшій професійній діяльності. Своєрідність медіа дидактичних засобів зумовлена насамперед специфікою самих засобів масової комунікації. Тут цілком справедливими є міркування психолога С. Валянського: «Поєднання слова та

наочного образу має підсилювальний кооперативний ефект. Він пов'язаний із тим, що два різних типи сприйняття входять у резонанс і розгойдують одне одного» [2, с. 31]. Тому при вивченні фахових дисциплін доцільно використовувати засоби медіа дидактики (зокрема телебачення, радіо та Інтернет) в аудиторній та поза аудиторній роботі студентів-діловодів.

Виділяють дві групи засобів навчання – традиційні (періодичні видання, радіо, телебачення, кіно) та інноваційні (що містять інформацію на програмно апаратних засобах і пристроях (серверах), функціонують на базі обчислювальної техніки). Поява мережі Інтернет спричинила зближення традиційних та інноваційних засобів медіа дидактики: студенти мають змогу прослухати потрібну радіопередачу, або переглянути телепрограму, скориставшись електронними ресурсами; прочитати статтю у періодичному паралельному електронному виданні [3, с. 102].

Джерелом систематизованих знань студентів-діловодів про мову мас-медіа є насамперед лекційні заняття з курсів «Теорія і практика зв'язків із громадськістю», «Менеджмент у рекламі», «Основи реклами та ПР», «Техніка мовлення».

Залучення студентів до організації гуртка «ПР клас» повною мірою сприяє адаптації майбутніх діловодів до життя у відкритому інформаційному просторі. Презентація власних медіа проектів оптимізує процес формування у студентів цілої низки компетентностей: мовно комунікативної, інформаційно-комунікаційної, риторичної, методичної та ін..

Отже, систематичне використання засобів медіа дидактики у процесі навчання майбутніх фахівців із діловодства є необхідною умовою формування в них інформаційно-комунікаційної культури, мовної стійкості, готовності до самонавчання і самовдосконалення засобами мас-медіа.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко М. Впровадження інноваційних технологій навчання задля забезпечення якості освіти та ефективного міжнародного співробітництва / М. Бондаренко, Н. Лесна, В. Рєпка // Вища школа. – 2009. – №5. – С. 58-66.
2. Королько В, Некрасова О. Зв'язки з громадськістю. Наукові основи: методика, практика / В. Королько, О. Некрасова. – К.: Києво-Могилянська академія, 2009. – 231 с.
3. Курілло В.Є. Громадські зв'язки: навчально-методичні матеріали / В.Є. Курілло. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2008. – 358 с.
4. Парасюк О. О. Конспект лекцій з дисципліни «Паблік Рілейшнз» / О. О. Парасюк. – Х.: ХНАМГ, 2010. – 59 с.

УДК 338.436

*Катерина Райниш
(Київ, Україна)*

ДІЯЛЬНІСТЬ КУРАТОРА В СИСТЕМІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті висвітлено питання присвячені проблемам виховної роботи зі студентами вищих навчальних закладів. Охарактеризовано основні моменти виховного процесу. Акцентовано увагу на: ефективність співпраці куратора у вихованні студентської молоді, створення цілісної особистості, формування моральних якостей майбутніх фахівців.

Ключові слова: виховання, кураторство, куратор, виховний процес, виховна робота, особистість.

The article deals with the problems of educational process with students of higher education institution. The main moments of educational process were characterized. Special attention is paid

to the efficiency of cooperation of a supervisor in education of student youth, forming personality, forming moral qualities of the future professionals.

Key words: education, supervision, supervisor, educational process, educational work, personality.

Актуальність теми дослідження. Вищі навчальні заклади працюють на перспективу. Їх випускники покликані утверджувати загальнолюдські та національні морально-духовні цінності. Вони мають усвідомлювати, що наукові знання, найновіші виробничі технології мають сенс лише за умов, коли вони спиратимуться на високий рівень морально-духовної вихованості їх носіїв. Кожен фахівець повинен розуміти, завчасно передбачати, якою мірою нові наукові відкриття, технології будуть сприяти людському розвитку. Тому важливими напрямками ефективної діяльності вищих навчальних закладів є демократизація, гуманізація та гуманітаризація навчально-виховного процесу, органічне поєднання в ньому національного та загальнолюдського начал.

Мета даної статті: є висвітлення питань, пов'язаних з організацією виховної роботи зі студентами у вищих навчальних закладах.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивчення та аналіз ряду вітчизняних і російських наукових досліджень свідчить, що проблему ролі та місця куратора, його діяльності в академічній групі вивчали в своїх працях В.Алфімова, Р.Абдулова, В.Базиловича, Е.Бердникової, О.Винославської, С.Гури, Б.Кабарухіна, І.Калачова, О.Клименко, Є.Коцюби, С.Новикова, М.Мартінової, Л.Філінської, Є.Хрикова, І.Соколової, М.Соловей, В.Філіпова.

Проблеми виховної діяльності немалою мірою досліджені в сучасній педагогіці та психології: загальні питання теорії і практики виховної роботи (А. М. Алексюк, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський та ін.); проблема організації виховної роботи зі студентами різних типів навчальних закладів (С. С. Вітвицька, С. Г. Карпенчук та ін.); педагогічні умови організації позааудиторної виховної роботи у вищих закладах освіти (О. В. Винославська, С. Д. Смирнов та ін.).

Водночас, ще не створено довершених універсальних теорій, які можна було б покласти в основу організації виховної роботи у ВНЗ, тому проведення подальших досліджень з метою підвищення ефективності здійснення виховного процесу в умовах вищого навчального закладу є конче актуальним і необхідним.

Основний виклад матеріалу. Проблема виховання майбутніх фахівців із вищою освітою на сьогоднішній день набуває особливості актуальності. Метою суспільства стає духовне вдосконалення особистості, на що акцентовано увагу в державних нормативних документах та актах. Зокрема, Закон України «Про вищу освіту» передбачає створення таких умов навчання та виховання, які б забезпечували «можливість інтелектуального, морального, духовного, естетичного і фізичного розвитку особи, що сприяє формуванню знаючої, вмілої та вихованої особистості» [1, с. 40].

Процес виховання завжди спрямований на зміну поглядів, переконань, ідеалів, звичок, поведінки. Сутність виховання з точки зору філософії визначається як перетворення культури людства в індивідуальну форму існування. Сутність виховання з точки зору педагогіки полягає у привласненні соціального досвіду. Зміст цього процесу полягає в тому, щоб те зовнішнє, об'єктивне, найкраще, що є в соціальному досвіді, стало суб'єктивним, тобто перетворилося на погляди і переконання, вчинки і поведінку особистості. Ідеалом виховання в нашому суспільстві є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально-активна й національно свідомою людина, що наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовними якостями, родинними й патріотичними почуттями, є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку і самовдосконалення [2, с. 384].

Виховання – процес цілеспрямованого систематичного формування особистості, зумовленого законами суспільного розвитку, дією об'єктивних і суб'єктивних чинників.

У вихованні особистості беруть участь сім'я, родина, навчально-виховні заклади, на нього впливають мікро- і макросередовище, соціально-політична та економічна ситуація в країні, засоби масової інформації, громадські організації та ін. Усе це робить процес виховання, з одного боку, більш керованим, оскільки існує чимало ефективних способів і засобів впливу на особистість, а з іншого – ускладнює управління ним, тому що важко інтегрувати всі фактори впливу, застерегти особистість від негативних впливів [3, с. 316]. Освітня установа є основним соціальним інститутом, що забезпечує виховний процес. У зв'язку з цим, завдання виховання людини бачиться в тому, щоб сприяти її розвитку як особі, здатній до постійного самовдосконалення, яка володіє високим культурним рівнем, розвиненим фізичним, інтелектуальним і етичним потенціалом, готова активно діяти на загальну користь у межах національної і світової культури, змінюючи і перетворюючи себе.

У системі професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах має продовжуватися процес реалізації вимог програми виховання всебічно розвиненої особистості. У виховній роботі зі студентською молоддю варто використовувати різні форми: безпосередню навчальну, виробничу діяльність, участь у громадських справах, поводження у побуті.

Поліфункціональність вищих навчальних закладів зумовлює різноманітність духовно-культурного середовища, сприяючи як виходу за територіальні межі, так і перерозподілу людських контактів, створенню культурних інновацій, можливостей вибору форм дозвілля, поведінки [4].

Тип освітнього середовища визначається його умовами і можливостями, що сприяють розвитку творчої самодіяльності студента та його особистісної незалежності. Оскільки за освітнім середовищем не закріплено чітких меж, вони можуть визначатися учасниками освітнього процесу (керівництвом, педагогами, батьками, студентами). Суб'єкт навчального процесу сам визначає межі власного освітнього середовища. Воно може виступати, як функціональним, так і просторовим об'єднанням суб'єктів освіти, між якими з'являються різнопланові групові взаємозв'язки. Можемо також розглядати його як модель духовного та культурного простору, в якому відбувається становлення особистості [5].

Дбаючи про створення оптимальних умов для виховної роботи, не варто виносити завдання виховання за рамки навчального процесу. Треба зважати на дієвість і впливовість великого спектру форм діяльності, які сприяють формуванню всебічно розвиненої особистості. Це навчальні заняття, практика, наукові гуртки, творчі студії, екскурсії, походи, різноманітні форми і види суспільно-корисної праці та ін. [7, с. 485].

Реалізувати завдання виховання особистості студента можливо лише за умови єдності трьох складових освіти – навчання, розвитку і виховання. Проте є деяка різниця в ролі навчання і виховання в становленні особистості фахівця: навчання діє на індивідуально-виконавчий зміст діяльності, формує знання, уміння і навички. Виховання ж формує ставлення, смисли діяльності. У діяльності викладача навчання і виховання нероздільні (Г.Костюк). Тому навчання, освіта – це основний, хоч і не єдиний шлях виховання. Завдання виховання завжди включає в себе завдання організації спеціальної провідної діяльності, яка слугує виховній меті. У студентському віці – це навчально-професійна діяльність. Студентський вік охоплює і пізнодитячий, юнацький період, і частину дорослого етапу розвитку і становлення людини. Цей вік характеризується найбільш сприятливими умовами для психологічного, біологічного і соціального розвитку. В цей період найвища швидкість пам'яті, реакції, пластичності у формуванні навичок. В особистості на цьому етапі домінантним є становлення характеру та інтелекту. Активно розвиваються морально-ціннісні й естетичні почуття. Швидко освоюються соціальні ролі дорослого. Формуються і закріплюються схильності і інтереси. Визначаються життєві цілі й прагнення [8, с. 485].

У цьому контексті особливого значення набуває оновлення змісту і організаційних форм виховної роботи у ВНЗ, вдосконалення форм і методів роботи куратора. Від того, наскільки

куратор сам по собі є особистістю, від того, наскільки серйозно він відноситься до своєї роботи, певним чином залежать результати навчально-виховного процесу у ВНЗ [6, с. 183].

Кураторство – одна з форм роботи зі студентами і, як будь-яка діяльність, безпосередньо залежить від того враження, яке створюється і підтримується у студентів про куратора.

Куратор (тьютор, наставник) академічної групи є суб'єктом виховної роботи. При проведенні організаційно-виховної роботи серед студентів академічної групи куратор спирається на положення, які визначені в Концепціях, Положеннях та інших нормативних документах ВНЗ.

Куратор академічної групи разом зі студентами складає план виховної роботи на навчальний рік, який затверджує декан факультету чи його заступник із виховної роботи. Цей план узгоджується з проректором з виховної роботи ВНЗ та радою факультету.

План організаційно-виховної роботи куратора академічної групи університету передбачає:

- знайомство куратора зі студентами академічної групи, виявлення їх інтересів, запитів (перший курс);
- проведення зустрічей зі студентами групи, індивідуальних бесід, зборів групи щодо якісного навчання; ознайомлення з правами і обов'язками студентів;
- ознайомлення студентів з «Правилами внутрішнього розпорядку» у ВНЗ,
- умовами проживання в гуртожитках, вимогами Статуту ВНЗ; організацію виховної роботи серед студентів групи, які проживають у гуртожитках; організацію та проведення зустрічей студентів академічної групи з державними діячами, ветеранами праці, Великої Вітчизняної війни, працівниками культури і мистецтва, правоохоронних органів, органів охорони здоров'я; відвідування студентами музеїв, театрів, естрадно-концертних програм, художніх виставок, екскурсій.

Діяльність куратора академічної групи студентів ВНЗ спрямована на: формування культури і професійних якостей сучасного спеціаліста; набуття студентами групи сучасного досвіду успадкування духовних надбань українського народу; залучення студентів до наукової роботи, проведення національно-культурної, просвітницької та організаційно-педагогічної роботи серед молоді; формування історичної пам'яті, національної свідомості, гідності та чіткої громадянської позиції студента; допомогу студентам в оволодінні новим інтелектуальним баченням світу і свого місця в ньому, розвиток здібностей особистості, їх повноцінна реалізація в різних видах діяльності; постійне співробітництво, співтворчість зі студентським активом та органами студентського самоврядування, молодіжними творчими об'єднаннями, рухами, а також організація життєдіяльності колективів академічних груп, розвиток ініціативи, творчості, самостійності, набуття організаторських знань, умінь і навичок; активне залучення студентів до управління навчально-виховним процесом шляхом передачі реальних прав та повноважень у розв'язанні різноманітних проблем життя, створення здорового морально-психологічного клімату в академічній групі; проведення виховної роботи зі студентами, які мешкають у гуртожитках, сприяння організації їх здорового способу життя, вирішення житлово-побутових проблем; постійне проведення психолого-педагогічної діагностики рівня інтелектуального розвитку та моральної вихованості студентів; участь у роботі вченої ради факультету, засідань кафедр при обговоренні питань, пов'язаних із роботою групи чи окремих її студентів; спонукання студентів до активної протидії проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадській діяльності, вживанню наркотичних речовин, алкогольних напоїв, куріння.

Відповідно до функціональних обов'язків робота куратора академічної групи має бути спрямована на допомогу молодій людині набутти соціального досвіду поведінки, сформувати національну свідомість, ціннісних орієнтирів і розвинути індивідуальні якості особистості. У Рожищенському коледжі Львівського Національного Університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З.Гжицького робота кураторів включає, перш за все, створення

виховуючого середовища для соціальної адаптації студентів, подальшого формування інтелектуального і творчого потенціалу студентів, а також залучення їх до корпоративної культури навчального закладу. Його функціями є: інформування, організація життя групи і сприятливого психологічного клімату, рішення оперативних задач, що виникають у зв'язку з академічними труднощами студентів, забезпечення дотримання студентською групою внутрішньої дисципліни. Іншими словами, куратор – посередник між студентами і життям ВНЗ.

Куратор академічної групи бере чинне найбільшу участь у вихованні студентської молоді. Саме він найчастіше з-поміж інших викладачів вступає у взаємини з однією й тією ж групою студентів протягом тривалого періоду, а також створює певну виховну систему академічної групи. Виховна робота куратора здійснюється з метою засвоєння студентами сукупної системи не тільки національних та громадянських цінностей, загальнолюдських та особистісних, а також для формування моральних якостей та духовності особистості майбутнього технолога. Таким чином, ми вважаємо правомірним стверджувати, що у своїй діяльності наставник академічної групи здійснює також і виховну функцію.

Висновки. Отже, організація виховної роботи в структурних підрозділах університету потребує постійного вдосконалення, пошуку і приведення в дію нових форм впливу на студентів, відпрацювання нових методик. Разом з тим, потрібно активізувати традиційні види діяльності, збереження досягнень минулого. Виховання повинно носити творчий характер, орієнтуючись на проблеми пов'язані із специфікою кожного ВНЗ. Надзвичайно важливе завдання адміністрації ВНЗ і органів самоврядування полягає у створенні належних умов для розвитку та задоволення культурних потреб студентів, для їх самореалізації. Випускники університету мають бути не просто знаючими спеціалістами, а людьми творчими, духовно багатими із демократичним світобаченням.

Проте сучасна молодь не завжди використовує усі можливості такої діяльності. Одним із завдань вузу в цій проблемі є надання допомоги студентові в урізноманітненні проведення вільного часу, спрямуванні молоді на творчий, розвиваючий, культурний, освітній та здоровий відпочинок, який також має бути спрямованим на духовне збагачення особистості, надбання духовних цінностей тощо [9, с. 65]. Виховному процесу в умовах Рожищенському коледжі Львівського Національного Університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З.Гжицького притаманний зв'язок з життям, сучасним рівнем соціокультурного розвитку, тому, що в наш час цільові підходи, ціннісні орієнтації, зміст навчання і виховання, тобто концепція чимало змінилася. Щоб організувати навчально-виховний процес в навчальному закладі, необхідно комплексно підійти до цього питання, залучити до роботи усі ланки педагогічної діяльності з молодим поколінням. У формуванні майбутнього спеціаліста необхідно урізноманітнювати, удосконалювати форми і методи навчально-виховного впливу, використовувати й знаходити більш ефективні прийоми індивідуального підходу до особистості, як того вимагає сьогодення. Усвідомлюючи значущість професійної підготовки студентської молоді, патріотичне й національне виховання, загальнолюдські норми моралі, ми повинні акцентувати увагу на активізації студентського самоврядування, яке є важливою умовою оптимізації виховного процесу у вищій школі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про вищу освіту» // Освіта в Україні. Нормативна база. – К.: КНТ, 2006. – С.40–93.
2. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістратури / С.С. Вітвицька. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
3. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Метод. посіб. / С.С. Вітвицька. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 316 с.

4. Киричевська Л.П. Вплив духовно-збагаченого освітнього середовища на розвиток творчої самодіяльності студентів.
5. Киричевська Л.П. Вплив духовно-збагаченого освітнього середовища на розвиток творчої самодіяльності студентів.
6. Гетьман И. А. Роль куратора в развитии корпоративной культуры ДГМА (по результатам исследований) / И .А. Гетьман, С. Г. Карнаух, Т. В. Кудерская. Корпоративна культура організацій ХХІ століття: Збірник наук. праць. – Краматорськ, 2007. – С. 183-190.
7. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник. – 2005. – 485 с.
8. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: Навч. посібник. – 2005. – 485 с.
9. Матыленок Л. Образовательные и воспитательные системы: моделирование и типологии / Л. Мотыленок, А. Широков // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 65-76.

УДК 378.13:821.61.2

*Віталіна Рейдало
(Черкаси, Україна)*

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ТВОРЧОЇ СПІВПРАЦІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті запропоновано теоретико-методологічне обґрунтування щодо використання технології творчої співпраці у підготовці магістрів-філологів. З'ясовано поняття «технологія навчання». Представлено основні принципи та ідеї базових технологій – технології співпраці й технології формування творчої особистості. Розкрито провідні положення і підґрунтя технології творчої співпраці для навчання студентів магістратури.

Ключові слова: технологія навчання, підготовка магістрів-філологів, технологія співпраці, технологія формування творчої особистості, технологія творчої співпраці.

The article proposes a theoretical and methodological substantiation concerning the use of technology of creative cooperation in the preparation of masters-philologists. The concept of "technology of training" is clarified. The basic principles and ideas of the basic technologies – technologies of cooperation and technology of formation of a creative person are presented. The key provisions and the basis of the technology of creative cooperation in the study of the students of the magistracy are revealed.

Key words: technology of training, preparation of masters-philologists, technology of cooperation, technology of formation of a creative person, technology of creative cooperation.

Актуальність дослідження. Питання підготовки компетентних фахівців, що впевнено конкуруватимуть на ринку праці, відповідатимуть соціальним запитам суспільства, повсякчас постає перед сучасною вищою школою. Завдання ВНЗ полягає у створенні умов для формування інтелектуальної творчої особистості, розвиток її найкращих якостей. Вагомою рушійною силою вирішення цього питання є не тільки модернізація змісту освіти, а й коректний вибір технологій навчання. Мова йде не про формування набору знань, а про вироблення вмінь та навичок, механізмів самонавчання, самовиховання, безперервного самовдосконалення. Сучасна українська освіта відкрита різноманіттю навчальних освітніх технологій і правильний їх відбір дозволить коригувати й саму парадигму освіти. Не є винятком і процес викладання у вищій школі. Технології, що активно використовуються у педагогічній практиці, поділяють на традиційні та інноваційні.

Інноваційні педагогічні перетворення у межах освітнього процесу вищої школи мають комплексний характер, оскільки інтегрують у процесі функціонування діяльність людей (викладача і студентів), їхні ідеї, засоби і способи організації цієї діяльності та відіграють

вагому роль у формуванні компетентного фахівця, модифікуючи організаційні форми, методи і зміст навчання у ВНЗ. Інноваційними навчальними технологіями можна назвати всі технології, які розробляються педагогічними працівниками з метою формування творчої, компетентної особистості студентів з усіх напрямів підготовки у вищій школі [3, с. 56]. Тема створення та дослідження нових педагогічних технологій останнім часом набуває все більшої актуальності у зв'язку з істотними змінами, що відбуваються в освітній галузі.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що на сучасному етапі розвитку педагогічної та методичної науки дослідження з проблем виникнення та класифікації, використання та вдосконалення інноваційних педагогічних технологій та, зокрема, технологій навчання, набули широкої популярності. Цим питанням присвячені праці таких вчених, як: А. Алексюк, Л. Байкова, В. Беспалько, В. Боголюбов, П. Воловик, І. Дичківська, Н. Дудник, М. Кларін, О. Кучерук, М. Пентилюк, О. Пометун, О. Савченко, Г. Селевко, С. Сисоєва, Л. Столяренко, В. Стрельников, Г. Токмань, М. Фіцула, М. Чепіль, Н. Щуркова, В. Ягупов та ін.

Метою нашої статті є теоретичне обґрунтування ідеї створення технології творчої співпраці шляхом об'єднання технології співробітництва та технології розвитку творчої особистості у процесі підготовки майбутніх викладачів української літератури в магістратурі.

Виклад основного матеріалу. Сучасні науковці вважають, що інноваційні технології навчання в освітньому процесі вищої школи повинні бути спрямовані на організацію активного зворотного зв'язку у процесі взаємодії між викладачем і студентом, який дає можливість коригувати окремі форми і методи, що використовуються в певних педагогічних технологіях. Адже гуманістична парадигма національної системи освіти визначає особистісну спрямованість технологій навчання на розвиток творчого потенціалу тих, хто навчається [2, с. 8–9].

Г. Л. Токмань вважає, що інноваційна технологія навчання – це система новаторських способів педагогічних дій, форм і засобів навчання, спрямована на оптимізацію процесу навчання. Викладач української літератури повинен не тільки досконало знати новітні технології навчання літератури, а й творчо застосовувати їх у процесі навчання, доповнюючи традиційні методичні складники інноваційними, з метою ефективного викладання філологічних дисциплін у вищій школі. Приймаючи за основу твердження «успіх у викладанні літератури забезпечить поетапна діяльність, технологія, яка ґрунтується на взаєморозумінні, взаємодопомозі, довірі між учасниками навчального процесу» [8, с. 246–247], запропоновано для навчання магістрантів української філології застосувати технологію творчої співпраці.

Відзначимо, що будь-яка сучасна педагогічна технологія являє собою синтез досягнень педагогічної науки і практики, поєднання традиційних елементів минулого досвіду й того, що породжено суспільним і технічним прогресом, і насамперед, гуманізацією, демократизацією суспільства й технологічною революцією. Джерелами і складовими частинами нових педагогічних технологій є: соціальні перетворення і нове педагогічне мислення; суспільні, педагогічні, психологічні науки; сучасний передовий педагогічний досвід; історичний вітчизняний і зарубіжний досвід (надбання попередніх поколінь); народна педагогіка [1, с. 46].

Вважаємо, що на ступені магістратури необхідно використовувати таку педагогічну технологію, яка подарує можливість кожному студенту стати активним учасником освітнього процесу, розвивати свої творчі та методичні здібності. Дослідивши типології технологій навчання, з'ясовано, що однією із ефективних для навчання магістрантів є технологія співпраці. «Співпраця – це діяльність, «поділена на двох», тому вона й потребує пошуку спільних інтересів, мотивів, установок» [2, с. 10].

Такі технології «... легко вписуються в навчальний процес, докорінно не змінюють зміст навчання, який визначений освітнім стандартом, дають змогу досягати поставленої будь-

якою програмою чи стандартом освіти мети; ... вони є істинно педагогічними технологіями, ... забезпечують не тільки успішне засвоєння матеріалу всіма студентами, але й їх інтелектуальний, моральний, духовний розвиток, самостійність, доброзичливість до викладача й один до одного, комунікабельність, бажання допомогти іншим» [7, с. 11].

Технологія співпраці (партнерська технологія) передбачає оптимальне поєднання предметно-орієнтованого й особистісно-орієнтованого навчання. Викладач відповідає і за засвоєння навчального матеріалу, і за розвиток особистості студента. Ця технологія передбачає реалізацію таких завдань – навчити, розвинути, виховати. Погоджуємось із думкою І. Підласого, що педагогіка співробітництва з незначним нахилом у бік авторитарної – саме той необхідний нам на нинішньому повороті історії варіант освітніх відносин, що і студента, і предмет вивчення однаково добре утримує в полі зору [4, с. 68–73].

Основні ідеї технології співпраці можна назвати такі: ідея навчання у групі [7, с. 182]; ідея навчання без примусу; ідея складної мети; ідея опори; ідея вільного вибору; ідея випередження; ідея великих блоків; ідея відповідної форми; ідея інтелектуального фону групи; ідея самоаналізу [5]. Необхідно відзначити, що більшість варіантів технологій навчання у співробітництві використовують ідеологію Університету Джона Хопкінса [7, с. 182].

Навчальна діяльність у магістратурі, що ґрунтується на технології співпраці, відповідає наступним принципам: не забороняти, а спрямовувати; не управляти, а співпрацювати; не примушувати, а переконувати; не командувати, а організовувати; не обмежувати, а надавати свободу вибору [5].

Серед ключових понять технології співпраці фігурує «ситуація успіху». Ситуація успіху, створена співпрацею та співтворчістю викладача зі студентами, є обов'язковою умовою, яка сприятиме розкриттю творчого потенціалу магістрантів на занятті.

У педагогіці існує низка термінів, які позначають взаємну активність учасників освітнього процесу. Поняття «педагогічна взаємодія», «педагогічне партнерство», «педагогічне співробітництво» позначають своєрідні взаємини між людьми (викладачем і студентами), які у процесі вирішення спільних завдань взаємовпливають та взаємодоповнюють один одного, що сприяє успішному розв'язанню навчально-професійних завдань. Така взаємодія учасників освітнього процесу позитивно, якісно впливає на компетентність як викладача, так і студента, взаємодоповнюючи її.

Ще однією важливою вимогою інноваційної освіти сьогодні є формування, розвиток і збереження творчого потенціалу майбутніх фахівців, особливо викладачів української літератури. Акцентуємо увагу на технології формування творчої особистості, яка, на нашу думку, може застосовуватися у практиці вищої школи. Праця викладача української літератури насамперед вимагає творчого підходу. Відтак, готуючи молодих фахівців для вищої школи, ми повинні намагатися на кожному занятті формувати та розвивати у них творчі здібності, креативний підхід до розв'язання професійних завдань.

Головною метою зазначеної технології є створити творчу атмосферу на заняттях у ВНЗ та сформувати творчу особистість майбутнього викладача. До основних завдань технології формування творчої особистості відносимо створення умов для творчого розвитку магістранта, чим вона, на наш погляд, перекликається із технологією співпраці.

Методи і прийоми навчання, що реалізують технологію формування творчої особистості, розглядаємо такі: ігрова діяльність; робота з інформаційними джерелами (підручниками, посібниками, монографіями, статтями з журналів, Інтернетом); творчі домашні завдання; інтерактивні методи тощо [9].

Автори технології зауважують, що формувати творчу особистість майбутнього викладача української літератури необхідно шляхом розвитку в ній таких компонентів: здібності до самоорганізації (здатність бачити мету навчальної діяльності, спланувати свою професійну діяльність, здатність до самооцінки, самоконтролю, саморозвитку та корекції); мотиваційно-творча активність (прагнення до пізнання нового матеріалу, творчий інтерес до

фахової інформації, емоційне ставлення до успіхів, захоплення результатами діяльності, бажання нових досягнень, самоосвіти, самовиховання); інтелектуально-евристичні здібності (вміння генерувати ідеї, розвиток асоціативного мислення та критичного мислення, здатність використовувати здобуті знання і вміння у нових ситуаціях, розвивати фантазію); інтелектуально-логічні здібності (вміння аналізувати, порівнювати, з'ясовувати головне, описувати, обґрунтовувати визначення термінів, систематизувати та класифікувати поняття); комунікативні здібності (здатність до творчої співпраці, колективної творчої діяльності, вміння відстоювати власну позицію, уміння уникати та розв'язувати професійні конфлікти) [9].

Творча особистість майбутнього викладача літератури формується змістом навчального матеріалу, сучасними методами і прийомами навчання у вищій школі, особистістю викладача, який змінює свої стосунки зі студентами у бік суб'єкт-суб'єктних відносин, під впливом особистісних потреб і бажань навчатися.

Отже, як продемонструвало наше дослідження, поєднання в освітньому процесі двох технологій (технології формування творчої особистості та технології співпраці) в одну – технологію творчої співпраці, є продуктивним вирішенням низки методичних проблем у підготовці майбутніх викладачів української літератури на рівні магістратури.

Визначено, що основними ідеями технології творчої співпраці є: комплексний підхід до навчання; суб'єкт-суб'єктні відносини у навчанні; створення атмосфери співпраці на заняттях; виконання завдань творчого та творчо-креативного характеру, які студент обирає самостійно; викладач є радником, співвиконавцем завдань із посиленою консультативно-коригуючою функцією; магістрант є повноправним учасником освітнього процесу на занятті; розвиток відносин «викладач – студент», «студент – студент», «викладач – група студентів»; використання інтерактивних та інформаційних методів навчання; заохочення творчих, новаторських ідей студентів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вітвицька С. Інноваційні педагогічні технології в підготовці вчителів / С. Вітвицька // Вісник Житомирського державного університету. – Вип. 43. – Педагогічні науки, 2009. – С. 45–48.
2. Завалевський Ю. Підготовка педагогів до впровадження сучасних технологій навчання та виховання / Ю. Завалевський // Вища школа. – 2013. – № 2 (104). – С. 7–22.
3. Остапенко Н. М. Технологія сучасного уроку рідної мови : навч. посіб. / Н. М. Остапенко, Т. В. Симоненко, В. М. Руденко. – К. : «Академія», 2011. – 248 с.
4. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології : інтеракт. підруч. [для педагогів ринкової системи освіти] / І. П. Підласий. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2004. – 616 с.
5. Плахотнік О. Реалізація ідей педагогіки співробітництва в навчально-виховному процесі [Електронний ресурс] / Ольга Плахотнік. – Режим доступу : <http://plahotnik-olya.blogspot.com/2012/09/blog-post.html>. – Заголовок з екрану.
6. Селевко Г. К. Образовательные технологии : учеб. пособ. / Г. К. Селевко. – М. : Народное образование, 1998.
7. Стрельников В. Ю. Сучасні технології навчання у вищій школі : модульний посібник для слухачів авторських курсів підвищення кваліфікації викладачів МПК ПУЕТ / В. Ю. Стрельников, І. Г. Брітченко. – Полтава : ПУЕТ, 2013. – 309 с.
8. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник / Г. Л. Токмань. – К. : «Академія», 2012. – 312 с.
9. Яськова А. О. Матеріали з досвіду використання технології формування творчої особистості [Електронний ресурс] / А. О. Яськова. – Режим доступу : <http://rada.pl.km.ua/content/files/metodmaterialy/yaskova.pdf>. – Заголовок з екрану.

*Mukhabbat Ruzmetova
(Tashkent, Uzbekistan)*

THE BASICS OF SELECTING LEXICAL ITEMS IN TEACHING ENGLISH TO A2 LEVEL LEARNERS

In this discussed article is summarized the basics of selecting lexical items in teaching foreign languages as well as English to A2 level learners in The Republic of Uzbekistan. In addition, lexical sources include different root words, compound words, lexical units word-combining affixes, collocations, sentence fixed expressions and others. If all mentioned ideas, theoretical backgrounds and approaches relevant for choosing lexical items will be taken into account for language experts, then teaching English process of course will improve in the future.

Key words: *lexical item, foreign language teaching, the State Educational standard, Curriculum, selected materials, learners needs, Communicative-cumulative method, principles, effective learning/teaching, a language material, speech activity types.*

Above, the theoretical knowledge about distributing lexical units in general secondary school is explained. Now, we should mention the following lexical units which can be basis for effective teaching of materials for themes from the perspective of Communicative-cumulative method. These lexical units are selected according to the principles of compiling vocabulary in a foreign language teaching methodology.

Vocabulary is the set of words in teaching foreign languages, mainly contains words and phrases that are learnt and taught. According to the methodological rules of teaching foreign language, lexical item is considered as a language material of speech activities. Therefore, it is difficult to realize speech patterns without lexical material tool for all types of speech activities. To acquire any speech activities, e.g. in listening it is important to know the lexical materials related to it. So, if a learner takes part in the process of listening to text and perception it does not knowing lexical units, he/she can't learn any foreign language effectively. Thus, we can come to the conclusion that it is not possible to acquire speech activities unless knowing vocabulary at all levels of education. In primary classes, in order to teach lexical material intensively, it is better to use songs, role-plays and practical exercises on the carpets of different sizes for playing games.

According to the methodology of teaching a foreign language and from the scientific perspective, regarding the selection of active and passive language materials (lexical, grammatical) for A2 learners. The formation of exercise system for special acquiring, lexical minimum is divided into 3 groups:

1. Active vocabulary – reproductive and receptive. They are used in all 4 types of speech activities.
2. Passive vocabulary – in receptive speech, i.e. in listening and reading.
3. Potential vocabulary – consists of words that are made up with all international words. They are words and word combinations known and perceived in the language experience of the learner.

Active vocabulary is selected from literary works and telephone conversations, oral speeches of English speakers. This selected vocabulary might be maximum for the learner, but minimum for a language. There are several principles of selecting lexical minimum. They are chosen according to the special principles.

At any level of education, lexical units are taught in different complexity. At any level, first vocabulary is learnt and taught perfectly, then acquiring speech activity may be started.

In selecting lexical materials, the following methodological notions are used:

1. The source of selection
2. The principles of selection
3. The unit of selection

In selecting lexical materials, it is important to consider the lexical materials for each class. Regarding the next issue, teacher needs to pay attention to pupil's ability to use lexical materials in speech. It is the main task of methodology so that pupils can use words in different speech situations rather than learning them by heart mechanically. In the process of using new words, it plays a crucial role to associate them in discourse.

In teaching a foreign language with psychological connection, there are 5 forms of association:

1. Synonyms (similar words);
2. Antonyms (opposite-meaning words);
3. Words with equal meaning;
4. Generalization of word meaning;
5. Words with different meanings, similar spelling, but which have particular meaning in English (homophones): see–sea, cent–sent, flower–flour and others.

In the methodology of teaching a foreign language, lexical minimums are selected on the basis of several principles. Uzbekistan honored Methodist I.Yokubov divided them into 10 types. They are following:

1. Level of usage
2. Theme
3. Ability of connection
4. Ability of making words with suffixes
5. Ability of frequent participation in making sentence
6. Having many meanings
7. No limit in stylistics (no dialects)
8. Modeling
9. Taking one of the synonym words
10. Being in a pedagogical-professional direction

In teaching a foreign language as well as English in general secondary educational establishments, lexical minimums are divided according to foreign language teaching rules. They are formed in this way:

1. Active and passive
2. Reproductive and receptive speech. Vocabulary should be selected by the means of speech topics, course book's themes, the amount of words that learners must learn per lesson and exercises for revising the theme. Here the following main tasks should be considered:

1. Lexical items should be set apart according to reproductive and receptive speech.
2. The main speech topics are given in the State Educational Standard and should be taken into account.
3. Regarding learner's age peculiarities, their language experience should be considered.
4. There are must be mentioned to overcome the inter language interference. Inter language interference, mainly occurs when pupils learn a foreign language, particularly English, through speech activities.
5. Grammar instructions in every class must be explained by the known lexical units to learners.

It is important to mention that the teacher participates actively in selecting lexical minimums. Nowadays, to realize this methodological term, formation of communicative competence is being paid attention. So communicativeness, scientific, systematic principles and selecting lexical units having to moral importance should always be in the centre of attention. In our research, we focused on the principles of selecting lexical units for learners of the 5-6th classes. Here a teacher may have such a question. Nowadays, what resources can be the basis for selection of lexical item while the new generation of textbooks are being created? The answer to this question will be so. Lexical units for the pupils of the 5-6th classes are expressed in the content of State Educational Standard. The content of education consists of themes in general secondary, secondary special, vocational and

higher education. The learning material provides coherence, cohesion and continuity at all levels of education.

The lexical items learnt in the 1st – 4th grades are supposed to be active (productive – 500 lexical units). In the 5th – 6th grades additional passive (receptive) vocabulary is taught (400 lexical units). In the 7th – 9th grades teaching passive vocabulary takes more attention as it becomes the practical aim of teaching (600 lexical units).

Lexical item includes root words, compound words, lexical units (root, compound words (words and word-making elements in it), word-combining affixes, collocations, sentence (which is not taught dividing into parts in oral speech), fixed expressions.

Above, the theoretical knowledge about distributing lexical units in general secondary school is explained. Now, we should mention the following lexical units which can be basis for effective teaching of materials for themes from the perspective of Communicative-cumulative method. These lexical units are selected according to the principles of compiling vocabulary in a foreign language teaching methodology.

USED LITERATURE

1. Халқ таълими // Илмий-методик журнал. – №4. – 2013. Ўзбекистон Республикаси узлуксиз таълим тизимининг давлат таълим стандарти. – 144 б.
2. Джалалов Д.Д. О прогнозировании трудностей овладения иноязычным материалом в различных видах речевой деятельности // Пути преодоления лексико-грамматической интерференции при обучении иностранным языкам в узбекской школе. – Ташкент: Уз НИИПН, 1981. – С.7-11.
3. Ёқубов И. “Амалий инглиз тили методикаси”. Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик, 2011.

УДК 373.3.016:81-028.31

*Анастасія Сапунжи
(Ізмаїл, Україна)*

ПІЗНАВАЛЬНИЙ І ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАГАДКИ ДЛЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ І МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Стаття присвячена розгляду пізнавального і виховного потенціалу загадки для розвитку мовлення і мислення молодших школярів. На основі літературознавчого аналізу висвітлено роль загадки для розвитку мовлення молодших школярів.

Ключові слова: початкова школа, розвиток мовлення, розвиток мислення, потенціал загадки, виховний процес.

The article is devoted to the consideration of the cognitive and educational potential of the puzzle for the development of speech and thinking of junior pupils. On the basis of literary analysis, the role of the puzzle for the development of students' speech in elementary school is highlighted.

Key words: primary school, speech development, thinking development, mystery potential, educational process.

Формування комунікативних компетенцій і мислення молодших школярів виступає одним із важливих завдань початкового курсу рідної мови. Вільне володіння мовленням розвиває не тільки самостійне спілкування з дорослими і однолітками, але й виховує у дитини можливість точного добору потрібних мовних засобів залежно від ситуації спілкування.

Саме в процесі оволодіння рідною мовою відбувається формування мислення, з одного боку, та комунікативної компетенції, з другого. Багата образна мова виступає як еталон інтелектуально-культурного рівня розвитку її носія. Уміння дитини вільно користуватися мовновиражальними засобами мови сприяє її інтелектуальному зростанню, виступає як ключовий фактор розвитку уяви та творчості. [5, с. 23]

Одним із важливих джерел мовленнєвого та розумового розвитку учнів початкової школи є літературна і народна загадка. Загадка завдяки своїй особливій синтаксичній конструкції, багатству мовних засобів і лаконічності є глибоко поетичним текстом. У сучасному світі загадка вже не лише виступає в ролі закодованого способу пізнання світу для молодших школярів, а й допомагає виокремлювати і знаходити нові властивості та ознаки предметів. [3, с. 46]

Саме в процесі оволодіння рідною мовою відбувається формування мислення, з одного боку, та комунікативної компетенції, з другого. Багата образна мова виступає як еталон інтелектуально-культурного рівня розвитку її носія. Уміння дитини вільно користуватися мовновиражальними засобами мови сприяє її інтелектуальному зростанню, виступає як ключовий фактор розвитку уяви та творчості.

Дидактична функція загадки розширює межі пізнаваного світу дитини, дає можливість поглянути на предмети повсякденного побуту, явищ природи, тварин, людини і знарядь праці з точки зору морально-етичних норм, придбати новий досвід розуміння дійсності. Процес відгадування завжди супроводжується міркуванням дитини, яке можливе лише за наявності певного життєвого досвіду.

Шадріна Л. Г., Семенова Н. В. відзначають, що для того, щоб дитина почала міркувати, «пізнавальна діяльність повинна досягти певного рівня» Непередбачуваність, часом алогічність загадок розвиває абстрактне мислення, операції порівняння й синтезу і, як наслідок, здатність до метафоризації – усвідомлення використання і створення власних образних висловлювань в мові.

Дж. Родарі в «Граматичі фантазії» задається питанням: «Чому діти так люблять загадки? Мабуть, що головна причина в наступному: загадки в концентрованій, майже символічній формі відображають дитячий досвід пізнання дійсності. Для дитини світ сповнений таємничих предметів, незрозумілих подій, незбагнених форм» і загадка дійсно в силу своєї метафоричності є цікавою дитячому мисленню. Тут спрацьовує «дитяча здатність вимірювати природу однієї речі властивостями іншої», що полегшує розуміння метафоричних образів, пропонує дитині у формі загадок.

Загадка так само специфічна у виборі об'єктів загадування: використовуються тільки ті, які мають місце в реальному світі і володіють найбільш специфічними, яскравими рисами, що робить її ще більш корисною для дитячої свідомості. Тут загадка виступає як інформаційна колиска, що зберігає і оберігає народну мудрість, звичаї, звички.

У навчально-виховному процесі сучасної початкової школи традиційно особливе місце належить загадці, під якою вчені (Н. Білецька, І. Безрукова, А. Бойко І. Березовський та ін.) розуміють короткий фольклорний твір, який вимагає відгадки, навмисне закодованої символічної інформації з метою активізації пізнавальної діяльності, формування навичок абстрактного, логічного мислення, розвитку кмітливості, спостережливості, естетичної насолоди та виховання або випробування розумових здібностей людини». [4, с.44]

Сучасному педагогу не треба доводити значення загадок для розвитку учнів (розвиток логіки та мислення, виділяти головні ознаки, вміння зіставляти предмети і явища, коротко і образно висловлюватися). Це – своєрідна гімнастика, яка мобілізує розумові сили дитини; розвиває швидкість реакції, спритність, розумову активність, кмітливість, самостійність, здатність до аналізу і висновків; дисциплінує розум, привчаючи дітей до чіткої логіки, роздумів і доводів; викликає інтерес, розширює кругозір.

Педагогічна цінність загадок полягає в тому, що вони знайомлять дитину з радістю відкриття. Кожна нова загадка, яку розгадала дитина, є черговою сходинкою у розвитку його мислення та розвитку зв'язного мовлення. На уроках читання загадки дозволяють уточнити

уявлення дітей про досліджуване мовне, літературознавче поняття або життєве явище. [3, с. 42]

Пізнавальне значення загадки полягає у збагаченні дитячого світосприйняття відомостями про природу, а також знаннями з різноманітних областей людського життя, які дитина набуває в процесі активної розумової діяльності. Розвиваючий потенціал загадок очевидний – вони покликані розвивати мислення дітей, привчати їх аналізувати предмети і явища навколишньої дійсності, тим самим формуючи літературно унормоване мовлення та уяву учнів.

Виховна цінність загадок полягає в тому, що вони підвищують інтерес дітей до навколишнього світу і до процесу його пізнання. Існують широкі можливості використання загадок на уроках української мови при вивченні різних її розділів: лексикології (робота над багатозначністю слів); орфографії (правопис слів); морфології та синтаксису (загадки про граматичні поняття); словотворення (загадки про частини слова).

Можна виділити два напрямки роботи над загадкою на уроках літературного читання: навчання дітей розгадування загадки і навчання складання загадки. В ході складання загадок в учнів виробляється позитивний мотив до занять словесною творчістю, оволодіння прийомами художньої мови з метою підвищення пізнавальних, розвиваючих і виховних можливостей учнів.

Працюючи над відгадкою, вчителю необхідно пояснювати зміст загадки. Наприклад, пропонуючи загадку про півня – *«Хвіст з узорами, чоботи зі шпорами»*, вчитель пояснює дітям слова *«візерунки»*, *«шпори»*, тобто працює не лише над збагаченням словника, але й знайомить з деякими особливостями цього птаха.

При складанні загадок (наприклад, про тварин) діти прагнуть якомога більш суворо ставитися до підбору слів, вибираючи і віддаючи найчастіше перевагу тим, які більш точно відображають якість, стан або ознаку предмета, тобто вчать за допомогою мови зв'язно і послідовно викладати свої думки.

На початкових етапах навчання складати загадки проходить при активній допомозі вчителя. Наприклад, пропонуючи скласти загадку про яблуко, вчитель спочатку уточнює знання дітей про даний фрукт і запитує, якої він форми, кольору, смаку, де росте. Після цього говорить: *«Червоне, кругле, солодке, росте на дереві. Що це?»*. Діти швидко називають правильну відгадку.

Загадка дозволяє формувати у дітей навички використання мови-доказу і мови-опису. Вміти доводити – це не лише вміти правильно логічно мислити, а й правильно висловлювати свою думку, втілюючи її у точну словесну форму.

Оволодіння практичними навичками описової мови здійснюється на різних етапах роботи із загадкою. Наприклад, в рамках розповіді про іграшки, найважливіше для вчителя – сформувати у дітей вміння володіти мовою-описом. При формуванні у дітей навичок мови-опису важливу роль відіграють питання вчителя, які допомагають дітям скласти свою загадку. Зміст питань залежить від своєрідності предмета, про який складається загадка. Якщо, наприклад, це тварина, то доречні питання: *«Яка вона?»*, *«Де живе?»* та ін.

Отже, систематичне звернення до загадки наближає дитину до розуміння народної літературної мови, забезпечує її найбільш швидкий розумовий та мовний розвиток.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бадер В.І. Удосконалення мовленнєвого розвитку молодших школярів // Педагогіка і психологія. – 1998. – №4.
2. Ємець А.В., Шапка О. Українські літературні загадки в початковій школі // Початкова школа. – 2006. – № 5. – С.42-46.
3. Ілларіонова Ю. Г. Навчайте дітей відгадувати загадки / Ю. Г. Ілларіонова. – М. : Просвещение, 1976. – 127 с.
4. Олійник І.М. Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів. – Рівне, 1999.

Науковий керівник: доцент Пенькова С.Д.

*Ірина Сараєва
(Ізмаїл, Україна)*

РОЗВИТОК УПРАВЛІНСЬКИХ ЯКОСТЕЙ КЕРІВНИКА ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

У статті визначено, що важливий вплив на ефективність функціонування дошкільного закладу освіти мають професійні якості керівника, а тому, з метою підвищення якості управління особливою увагою необхідно приділяти навчанню та формуванню вмінь та навичок керівників. У статті визначається, що формування необхідних вмінь та навичок керівника дошкільного закладу освіти повинно відбуватись у контексті функцій управління.

Ключові слова: керівник дошкільного закладу освіти, управлінські вміння та навички, функції управління дошкільним закладом освіти, функція планування, функція організації, функція мотивації, функція контролю.

The article states that the important influence on the efficiency of functioning of a preschool educational institution is the professional qualities of the manager, and therefore, in order to improve the quality of management, special attention should be paid to the training and formation of managerial skills and abilities. The article determines that the formation of the necessary skills and abilities of the head of the pre-school educational institution should be in accordance with the functions of management.

Key words: head of preschool educational institution, managerial skills and abilities, functions of preschool educational institution management, planning function, function of organization, motivation function, control function.

Постановка проблеми. Дошкільний заклад освіти є складною системою, ефективне функціонування якої залежить від злагодженої взаємодії всіх її елементів. Діяльність дошкільного закладу освіти залежить від керівника, його вмінь та навичок в сфері управління, особистих якостей, творчих здібностей, самомотивації тощо. Все це означає, що до сучасного керівника дошкільного закладу освіти висуваються вимоги щодо його навчання навичкам управлінської діяльності та ефективності її організації. Розвиток та навчання керівників сприятимуть впровадженню грамотного управління дошкільними закладами освіти, зосередження уваги на найважливіших питаннях розвитку закладів, підвищення економічної ефективності та ефективності контролю.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми ефективності керування дошкільним закладом освіти та вплив на неї професіоналізму керівника досліджували такі вчені, як Л.С. Пісоцька, О. І. Мармаза, О. М. Касьянова, В. В. Григоращ, які у своїх працях визначали, що управлінська діяльність у дошкільному закладі освіти ставить складні вимоги до керівника, оскільки ціна його можливої помилки може виявитись досить суттєвою [1, 2].

Питання ролі керівника та вимог до нього отримало достатнього поширення у науковій літературі, проте залишається невирішеним на практичному рівні.

Виклад основного матеріалу. Ефективність функціонування дошкільного закладу освіти залежить від особистості керівника та його знань та навичок у сфері управління. Вимоги до вмінь та навичок керівника дошкільного закладу освіти випливають з загальних функцій управління, до яких відноситься: планування, організація, мотивація та контроль.

Функція планування передбачає формування цілей та завдань дошкільного закладу освіти, розробку системи планів та ухвалення різноманітних управлінських рішень, які залежно від тривалості дії можуть бути довго-, короткострокові або разові [3]. Для реалізації функції планування керівник дошкільного закладу освіти повинен:

- вміти формувати обґрунтовані актуальні цілі та завдання;
- вміти здійснювати планування діяльності як своєї так і підлеглих;

– вміти обирати необхідні ефективні засоби для реалізації цілей, обирати найоптимальніші шляхи досягнення цілей, а також за необхідності своєчасно корегувати поставлені цілі та завдання у відповідності до сучасних умов.

Ми вважаємо, що змістом функції організації є доведення рішення до виконавців, підбір працівників для конкретної роботи та делегування їм повноважень. Зміст функції мотивації полягає у створенні таких умов на підприємстві, щоб персонал дошкільного закладу освіти працював відповідно до делегованих йому прав та обов'язків із реалізації прийнятих управлінських рішень [3].

Для реалізації цих функцій керівнику дошкільного закладу освіти необхідно вміти здійснювати кваліфікований самоаналіз та аналіз діяльності всіх учасників освітнього процесу для того, щоб делегування та мотивація були ефективними.

За думкою В. О. Кравченко, контроль забезпечує у дошкільному закладі освіти досягнення поставлених цілей. Він є системою спостереження і перевірки відповідності процесу функціонування прийнятим рішенням, виміру того, що було досягнуто за період, і порівняння досягнутого з очікуваними результатами та підготовка необхідних дій, що коригують ситуацію.

Отже, для ефективного управління дошкільним закладом освіти керівник потрібен добре володіти знаннями теорії управління, вміти орієнтуватися в стилях та функціях управління, розумітися в організаційних структурах та підходах до управління закладами. Матриця необхідних вмінь та навичок керівника дошкільного закладу освіти у відповідності до функцій управління наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Матриця необхідних вмінь та навичок керівника дошкільного закладу освіти
у відповідності до функцій управління

Планування	- розстановка пріоритетів - складання розкладів - тайм-менеджмент - прийняття рішень - координованість - складання бюджету - розробка стратегії
Організація	- рішення проблем - управління витратами - комунікація (вербальна, забезпечення зворотного зв'язку) - складання звітів, підготовка доповідей; - управління конфліктами та дисципліною - тимбілдінг (створення команди) - вплив - управління змінами - делегування - управління проектами - комп'ютерна грамотність - іноваційність та творчість - гнучкість
Мотивація	- побудова відносин - управління якістю та продуктивністю - особиста ефективність
Контроль	- вміти оцінювати

Дана матриця вказує на широкий спектр навичок та вмінь, якими має володіти керівник дошкільного закладу освіти у сучасних умовах з метою забезпечення ефективного його

функціонування. Окремо наголосимо на необхідності безперервного навчання керівників дошкільного закладу освіти. Досягнувши певного рівня, керівник вважає, що він вже має достатньо знань та вмінь. При цьому забуває, що сьогодні знання дуже швидко застарівають, як правило, кожні 2-3 роки. Отже, керівник, який дбає про свій високий рівень кваліфікації повинен постійно навчатись.

У сучасних умовах, на жаль, більшість керівників не приділяє достатньої значущості власному рівню сформованості управлінської культури та її розвитку, що приводить до низької якості керування дошкільними закладами освіти.

Висновки. Таким чином, з проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Особистість керівника та рівень його кваліфікації має суттєвий вплив на ефективність функціонування дошкільного закладу освіти.

2. Нівелювання оцінювання власного рівня управлінських навичок та вмінь призводить до погіршення якості управління дошкільними закладами освіти.

3. Розвиток вмінь та навичок керівника дошкільного закладу освіти повинен відповідати змісту загальних функцій управління, а саме: плануванню, організації, мотивації та контролю.

4. З метою підтримання належного рівня розвитку та кваліфікації керівник дошкільного закладу освіти повинен здійснювати безперервне навчання, у формі підвищення кваліфікації, участі у конференціях та семінарах, педагогічного партнерства та обміну досвідом та методикою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пісоцька Л.С. Актуальні проблеми управління розвитком дошкільної освіти в Україні: [Моногр.] / Л.С.Пісоцька. – Хмельницький : ХГПА, 2009. – 174 с.

2. Управління навчальним закладом : навч.-метод. посіб. / [О. І. Мармаза, О. М. Касьянова, В. В. Григорах та ін.]. – [у 2-х ч.]. – Харків : Веста : Ранок, 2003. – Ч. 1 : Абетка менеджера освіти. – 160 с. – (Серія „Управління школою”).

3. Кравченко В. О. Основи менеджменту: Навч. посібник / В.О. Кравченко. – Одеса: Атлант, 2012. – 211 с.

Науковий керівник: доцент Іванова Д.Г.

УДК 377.5

*Сергій Слюсаренко
(Ладизин, Україна)*

ЗМІНА СТРАТЕГІЇ ПІДГОТОВКИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ТЕХНІКІВ-МЕХАНІКІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ЗАНЯТТЯХ ЗАГАЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ І СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ I-II РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ

У статті розглянуто перспективи зміни стратегії навчальної діяльності для ефективної професійної підготовки майбутніх техніків – механіків у процесі вивчення загально-технічних і спеціальних дисциплін в навчальних закладах I-II рівнів акредитації аграрного спрямування. Ініціюються актуальні питання професійної підготовки, спрямовані на формування нового рівня аналітично-технічного мислення на сучасному етапі розвитку аграрного сектору.

Ключові слова: *технік-механік, професійні знання, професійна компетентність, фахова компетентність, компетентісно-орієнтований підхід.*

The prospects of changing the strategy of educational activity for effective professional training of future mechanics – mechanics in the process of studying general technical and special disciplines in educational institutions of the I-II levels of accreditation of agrarian direction are considered in the article. The urgent issues of professional training are being initiated, aimed at forming a new level of analytical and technical thinking at the present stage of development of the agrarian sector.

Key words: technician-mechanic, professional knowledge, professional competence, professional competence, competence-oriented approach.

Актуальність дослідження. Сьогодні рівень та якість підготовки кадрів для різних галузей народного господарства стає найважливішим чинником росту добробуту населення та необхідною передумовою ефективного вирішення завдань розвитку економіки України. Сучасні економічні та соціально-політичні умови потребують працівника „нового типу” – професійно і соціально мобільного, такого, що має глибокі професійні знання з інтегрованих професій, володіючого не тільки технічними і технологічними, а й економічними і правовими знаннями, здатного до творчості, самовдосконалення, готового до роботи при різних формах організації праці та виробництва особливо в умовах конкуренції.

Виклад основного матеріалу. Це, в свою чергу, викликає необхідність зміни стратегії підготовки фахівців. Якщо завданням традиційної стратегії була підготовка фахівця, здатного виконувати професійну діяльність у відповідності з вимогами місця працевлаштування у вітчизняних галузях, то нині новою стратегією підготовки є підготовка фахівця, здатного самостійно отримувати знання і застосовувати способи виконання професійної діяльності в мінливих соціально-економічних умовах та здатного продовжувати освіту в будь-якому вітчизняному чи зарубіжному навчальному закладі.

У зв'язку цим виникають нові вимоги і до сучасних інженерів-педагогів, бо від рівня та якості їхньої освіти значною мірою залежить забезпечення підготовки робітничих кадрів „нового типу”. Таким чином, потрібен перегляд всіх складових професійної підготовки – це безумовна вимога часу.

Професійна ж компетентність досягається шляхом розвитку особистості в системі професійної освіти.

Німецький дослідник У. Клемент вважає, що привабливість терміна “компетентність” замість “кваліфікація” полягає у відкритому всеохоплюючому значенні. Якщо “кваліфікація” описує функціональну відповідність між вимогами робочих місць і метою освіти, то “компетентність” повинна мати можливість діяти адекватно в різних ситуаціях і в широких аспектах.

І як відмічають науковці (Ф.Шагєєва, В.Іванов, Л.Нікітіна), більш реальним результатом проектування професійного навчання є не кваліфікація, а професійна компетентність. На їх думку, компетентний фахівець спрямований у майбутнє, передбачає зміни, мотивований до самоосвіти, має високий рівень професійної підготовки.

Як стверджує Р. Гуріна, професійна компетентність – це здатність і готовність фахівця до реалізації здобутих у навчальному закладі знань, умінь, навичок, досвіду в майбутній своїй професійній діяльності.

На жаль, сьогодні у системі професійної освіти, на мій погляд, існує цілий ряд протиріч, притаманних як всій системі освіти України в цілому, так і специфічних саме для цього виду освіти. До специфічних належать протиріччя:

- ✓ потреба у кадрах в системі вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації та реальними їх можливостями, про що свідчить дефіцит виробничо-інженерно-педагогічних кадрів;

- ✓ структура робітничих професій, пов'язаних з попитом на ринку праці та існуючим переліком класифікатора професійної підготовки, потребує перегляду та удосконалення кон'юнктури робітничих спеціальностей;

- ✓ система управління професійно-технічними навчальними закладами, кадровим

складом педагогічного персоналу та існуючою системою підготовки кадрів, що потребує розробки системи ступеневої освіти ;

✓ вимог суспільства до сучасного викладача, особливо станом його професійної підготовки, що потребує перегляду змісту та технологій навчання майбутніх педагогів у відповідності до сучасних вимог та їх професійного росту.

Також однією із проблем є необхідність перегляду змісту професійно-технічної освіти, її удосконалення та абстрактного впровадження із застосуванням різних аспектів життєдіяльності та виробництва.

Застосування категорії компетентності у вищій освіті викликає сьогодні потребу вдосконалення професійно-технічної освіти і підготовки студентів інженерно-технічного профілю у напрямку формування особистості майбутнього фахівця відповідно до нових вимог кваліфікованих працівників.

При цьому багаторічний досвід свідчить про необхідність обов'язкового врахування специфічних особливостей фахового рівня працівників, особливостей спеціалізації та їх поєднання (технологій при вирощуванні різних с.г культур і застосування нової техніки).

І якщо змінити вимоги до випускника (тобто „кінцевого продукту”) навчального процесу, то, повинен бути переглянутий первинний матеріал для організації цього процесу – зміст освіти та її структура.

Зміст освіти – це той основний чинник, який визначає аспекти навчального процесу, а саме методи, форми, способи, засоби і т. ін. При цьому завдання полягає не лише в тому, щоб одноразово, відповідно до наявних умов переглянути зміст освіти, а саме в тому, щоб розробити технологію формування якості освіти, яка була б ефективною для неперервного та швидкого реагування на неминучі подальші зміни у вимогах до випускників ВНЗ, які необхідні виробничникам як готовий продукт, а не як «сирець».

Суть навчально-пізнавальної діяльності полягає і в тому, щоб на кожній стадії навчання стежити за її відповідністю цільовим установкам і завданням процесу навчання. Адже залежно від конкретних завдань навчання і особливостей матеріалу, що вивчається, на різних етапах процесу навчально-пізнавальна діяльність студентів матиме різний характер: в одному випадку головним буде осмислення і засвоєння теоретичних знань, в іншому – тренувальні вправи щодо застосування їх на практиці, ще в іншому – узагальнення і систематизація знань. Усе це впливає на загальну структуру навчального процесу і висуває на перший план то одну, то іншу групу навчальних завдань – пізнавальних дій і виконавчих вчинків.

Практика показала, що застосування лекційно-пізнавальних і показово-практичних занять дозволило:

- формувати навчальну мотивацію, реально втілювати у навчально-виховний процес методику узагальнення життєвих і виробничих ситуацій, здійснювати аргументацію навчання;

- формувати у студентів комплекс позитивних якостей: здатність швидко адаптуватися у колективі, вміння вирішувати спільні завдання, швидко встановлювати контакти та формулювати відповідну точку зору, з поступовою ініціативою її впровадження;

- виробити у студентів вміння чітко формулювати свої думки, вміння їх висловлювати з розумінням іншими, а особливо самостійно застосовувати на практиці.

Одночасно, слід пам'ятати, що поряд із перевагами маємо деякі недоліки: група визнає та слухає далеко не кожного, хто виступає у ролі викладача, або лідера якщо він не має чіткої обґрунтованості своєї ідеї, або ж своїх дій.

Частина діяльності викладача, спрямована на організацію форми навчання, яка відбувається за межами аудиторії, тобто у лабораторіях, цехах, постах, відділеннях і т.д. Ця діяльність складається з :

- підготовки пропозицій щодо формування ланок (груп) (академічних, по інтересах і т.д.) та можливості їх переміщення;

- підготовка форми та методів проведення занять;
- добір різних методичних, довідкових, додаткових і роздаткових матеріалів.

Навчання повинне розпочинатися фронтальною роботою, в процесі якої викладач ставить виробничі проблеми і ситуації, дає завдання групам і вказівки щодо організації виконання завдання.

Аналіз літератури і власні спостереження дають можливість запропонувати деякі рекомендації щодо формування ланки (групи):

- приблизно однаковий темп праці студентів;
- приблизно однаковий рівень академічних успіхів студентів (досвід доводить, що робота ланки, коли рівень знань її членів помітно різниться, буде неефективною, хоча і раціональною);
- найдоцільніше періодично змінювати склад ланки, тобто формувати мобільні мінігрупи;
- враховувати особисті взаємини студентів, призначивши керівника ланки;
- доцільно прагнути, щоб студенти самі вирішували, у якому складі вони працюватимуть.

При впровадженні таких технологій проходить формування структури особистості фахівця для сільськогосподарського виробництва, а тут найкраще застосовувати метод практичного навчання у вигляді лабораторних, практичних виробничих робіт, життєвого досвіду, а особливо навчальних практик.

Одна із таких форм заключається в наступному.

Перед початком роботи академічні групи розбиваються на мінігрупи (ланки), яким оголошуються тему і мету завдання, яке включає виробничі ситуації при виконанні роботи.

Завдання складається з описання технологічних операцій проведення різних робіт по вивченню відповідних машин і різних технологічних процесів та технологій вирощування.

При виконанні таких робіт на все це затрачається багато часу і студенти не встигають провести роботу та вивчити технологію, також здійснити захист роботи і одержати оцінку. А тому для раціонального використання часу потрібно студентів навчати задавати визначення і впровадження технічних норм часу, як на самостійну так і на індивідуальну форму, роботу додому. Тоді студенти приходять на заняття вже підготовленими, вони тільки уточнюють технологічні аспекти і технічні параметри машин.

Під час роботи ланки викладач пересувається по території (робочих місцях), затримуючись біля ланки і стежачи за роботою студентів.

При цьому з'ясовується:

- чи знайшла ланка оптимальний шлях для вирішення завдання;
- чи не залишилось будь-яких не виправлених помилок;
- які типові помилки були допущені членами тієї чи іншої ланки та проведення їх аналізу.

На підставі результатів спостережень викладач планує свою подальшу діяльність: які типові помилки необхідно обговорити фронтально, розв'язання якого виду завдання розглянути всією навчальною групою.

Коли якась ланка зазнає труднощів, викладач втручається і сам керує обговоренням.

Таким чином, викладач приділяє слабо встигаючим ланкам більше уваги, ніж за фронтальної форми, надаючи їм можливість мобільно усунути вказані помилки.

Після виконання завдання всіма, викладач опитує представників декількох ланок, робить порівняльні характеристики, а також застосовує показово-практичні заняття, що проводить лідер і це дозволяє само реалізуватися. Особливо це сприймається при виконанні лабораторних і практичних робіт, вимагаючи самостійності і високої творчої активності студентів. При цьому необхідна увага повинна приділятися питанням якості та продуктивності праці, економії трудових і матеріальних затрат.

В кожній роботі повинно пропонуватися: мета і зміст, основні теоретичні положення і

виробничі (життєві) ситуації, що необхідні для її виконання, технологічна карта (інструкція), яка визначає зміст операцій і переходів, методику їх виконання, технологічну карту вирощування культур і застосовуваності різної техніки, форму для запису отриманих результатів та оформлення звіту.

Практичні роботи виконуються після вивчення відповідних тем і розділів, а також відповідних розділів, які виносяться на самостійне опрацювання.

Заняття краще проводити за ініціативою студентів, якщо навіть воно не вкладається у структурування, але співпадати з розкладом роботи лабораторії (майстерні, або структурного підрозділу). При цьому провести інструктивно-методичний вступ, де студентам повідомити ціль роботи, орієнтовний напрямок і наближений результат, провести інструктаж по охороні праці, ознайомити з довідково-технічною літературою (джерелами), організацією і забезпеченням робочих місць, порядком виконання роботи.

Виконання кожної роботи повинно складатися із чотирьох самостійних етапів, що тісно пов'язані між собою:

- Домашня підготовка, яка включає в себе осмислення даної роботи, обґрунтування необхідних вихідних даних (параметрів) і внесення їх в бланк звіту.

- Перевірка готовності студентів до виконання практичної роботи.

- Отримання даних (вимірних параметрів) при виконанні роботи, їх обґрунтування і аналогія вирішення.

- Організаційно-технічне і технологічне обслуговування робочих місць, оформлення звіту і захист результатів роботи.

В процесі виконання різних робіт студенти повинні закріпити і поглибити теоретичні знання і отримати практичні навички по проведенню їх: вибір машин, комплектування агрегатів (можливо і умовне), їх обслуговування (підтримання їх працездатності), розробці технологічних операцій і процесів, визначенню технічно обґрунтованого залишкового ресурсу окремих вузлів і механізмів машини, користуванню нормативними документами і галузевими стандартами (інструкціями) на проведення даних робіт, оформленню документів, які необхідні для подальшої професійної діяльності.

Також з метою розвитку творчих здібностей і професійних навичок майбутніх спеціалістів рекомендується збільшувати об'єм самостійної роботи студентів при підготовці до практичної роботи. З цією метою студентам потрібно пропонувати вихідні дані, які б їх зацікавили та ініціювали готуватися самостійно, опрацьовуючи інформаційно-комунікаційні технології, конспекти, лабораторні практикуми, підручники і відповідні ресурси. Об'єм і порядок самостійної роботи студентів визначає викладач на попередньому занятті з розумною їх адекватністю.

Отже на мою думку, професійна компетентність техника-механіка – здатність фахівця системно застосовувати у професійній діяльності сукупність набутих під час навчання знань, умінь, навичок та досвіду; вміння швидко орієнтуватись в різноманітних виробничих ситуаціях; спроможність самостійно приймати рішення, та виконувати обов'язки згідно посадових інструкцій.

Фахова компетентність техника-механіка – властивість фахівця системно застосовувати професійну компетентність, використавши її при вирішенні професійних завдань, розвивати пізнавальну активність в процесі професійної діяльності. Компоненти фахової компетентності формуються через реалізацію освітньо-професійних програм і виражаються в освітньо-кваліфікаційній характеристиці фахівця.

Фахова компетентність техніків-механіків с.г. формується при вивченні фундаментальних та спеціально-професійних дисциплін, а також на навчальних та виробничих практиках.

Висновки. Компетентісно-орієнтований підхід в освіті передбачає новий підхід до оцінювання студентів. Необхідно оцінювати не лише обсяг знань, умінь і навичок, а й фахову компетентність майбутніх техніків-механіків в цілому.

Метою цього дослідження було наступне: проаналізувати, як сьогодні вирішуються завдання професійно-технічної освіти, які зміни відбулися за останні роки та які нові проблеми наріли в цій системі. Необхідність застосування практично виробничо ситуаційних методів та форм навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Літвінчук С.Б. Професійна підготовка майбутніх техніків-механіків у процесі вивчення загальнотехнічних дисциплін в аграрних навчальних закладах I-II рівнів акредитації: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Літвінчук Світлана Борисівна. – К., 2005. – 310 с.
2. Гурина Р. Как измерить профессиональную компетентность? / Р. Гурина // Высшее образование в России. – 2008. – №10. – С. 82-89.
3. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – №5. – С. 34–42.
4. Карпюк І.Ю. Вивчення проблеми формування професійної компетенції майбутніх спеціалістів у сучасній освіті / І.Ю. Карпюк // Вісник НТУУ «КПІ». – К., 2010. – №1.
5. Національний класифікатор України: Класифікатор професій ДК 003:2005 (на заміну ДК 003-95) [Чинний від 26.12.2005] [Електронний ресурс] // Дебет кредит: український бухгалтерський щотижневик. – 2012. – №44. – Режим доступу: <http://www.dtk.com.ua/documents/dovidnyk/kl-prof/index.html>
6. Коваленко О. Е. Теоретичні засади професійної педагогічної підготовки майбутніх інженерів-педагогів в контексті приєднання України до Болонського процесу : [монографія] / О. Е. Коваленко, Н. О. Брюханова, О. О. Мельниченко. – Х.: УПА, 2007. – 162 с.

УДК 373.3.091.31-057.87

Тетяна Сосинець
(Луцьк, Україна)

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ НА УРОЦІ

У статті розглянуто основні форми організації навчальної діяльності молодших школярів на уроці: фронтальну, групову та індивідуальну. Проаналізовано та визначено позитивні і негативні якості цих форм організації навчальної діяльності учнів початкових класів. Показано доцільність використання певних форм організації навчальної діяльності молодших школярів.

Ключові слова: форми організації навчальної діяльності учнів, молодші школярі, індивідуальна, групова, фронтальна форми організації навчальної діяльності учнів.

This article is about main organization forms of school activities of junior pupils in class: frontal, group and individual. Positive and negative qualities of these organization forms of school activities of junior pupils were analyzed and defined. The appropriateness of using some organization forms of school activities of junior pupils.

Key words: organization forms of pupil's school activities, junior pupils, individual, group, frontal organization form of school activities of pupils.

Початкова загальна освіта – перший освітній рівень, який закладає фундамент загальноосвітньої підготовки учнів. Відповідно до можливостей дітей молодшого шкільного віку початкова школа, зберігаючи наступність із дошкільною ланкою, покликана забезпечити

подальше становлення дитячої особистості, її інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток.

Як відомо, в довільно сформованих класних колективах учні відрізняються між собою інтересами до вивчення окремих предметів, рівнем навчальних можливостей. Тому проблема використання різних форм роботи у навчанні на сучасному етапі займає одне з провідних місць у дидактиці.

Мета статті полягає у дослідженні значення використання основних форм організації навчальної діяльності учнів початкової школи на уроці. Відповідно до мети було сформульовано та вирішено наступні завдання: 1) розглянути основні організаційні форми навчальної роботи молодших школярів на уроці; 2) проаналізувати та визначити позитивні та негативні якості різних форм організації навчальної діяльності учнів початкових класів.

Форми навчальної роботи належать до категорій дидактики і визначаються як зовнішня сторона організації навчальної діяльності учнів. Вони передбачають певну взаємодію вчителя і учнів, а також учнів між собою під час уроку.

Вивчення досвіду творчо працюючих вчителів свідчить про те, що вміле використання форм і видів навчальної діяльності учнів у їх оптимальному поєднанні має вирішальне значення в підвищенні результативності навчально-виховного процесу. Але, на жаль, у практичній діяльності вчителів початкових класів виникають утруднення при виборі форм навчальної роботи на уроках.

Конкретні форми навчальної діяльності стали предметом дослідницької уваги багатьох сучасних педагогів (Ю.І. Мальований, А.Ф. Паламарчук, І.П. Підласий, М.М. Чередов та ін.) [4; 5; 7; 8].

Дотично форми навчальної діяльності досліджувалися з проблемами формування знань та вмінь учнів (Я. Кодлюк, О.Я. Савченко та ін.) [2; 6], місцем індивідуалізації та диференціації в розумовому розвитку школярів (Л.С. Бартай, В.К. Буряк, В.І. Шулдик).

У сучасних підручниках з педагогіки і дидактики прозоро виділяються три організаційні форми навчальної роботи, які застосовуються на уроках у початковій ланці (в залежності від чисельності учнів і характеру їх взаємодії між собою та учителем): фронтальна; індивідуальна; групова [7].

Фронтальна навчальна діяльність полягає у виконанні всіма учнями класу під безпосереднім керівництвом вчителя спільного завдання. При цьому вчитель організовує клас на роботу в єдиному темпі, прагне більш-менш рівномірно впливати на всіх учнів.

Проте у фронтальній роботі складність виникає через те, що у сформованих лише за віковою ознакою шкільних класах учні суттєво відрізняються за рівнем навчальних можливостей. Це призводить до того, що учні з низьким рівнем можливостей за таких умов неспроможні сприйняти й осмислити матеріал у повному обсязі. Якщо ж знизити темп, то це негативно позначиться на сильних учнях. Для них фронтальна діяльність створює привілеї лише на етапах закріплення знань чи формування вмінь, де вони швидше за всіх відповідають на запитання, першими розв'язують задачі, виконують вправи.

Також у фронтальній формі організації навчальної діяльності вчитель намагається згуртувати учнів, перетворити клас на працездатний колектив, проте високої активності навчальних дій, як правило, досягти не вдається.

Отже, основний недолік фронтальної форми роботи полягає в тому, що вона не дозволяє повною мірою враховувати індивідуальні особливості молодших школярів, не забезпечує також достатніх умов для навчального спілкування учнів (воно можливе лише з дозволу вчителя, за його ініціативою і в незначній мірі). А ще, суттєвим недоліком є складність в організації активної і корисної роботи всіх учнів класу.

Попри вказані недоліки фронтальна навчальна діяльність незамінна на етапі первинного засвоєння нового матеріалу. За умов колективного способу навчання учнів та обмеження

часу на вивчення конкретних дисциплін вона дозволяє відразу донести інформацію до значної кількості учнів.

Індивідуальна навчальна діяльність – це самостійне виконання школярем навчальних завдань. Їй не властива пряма взаємодія учнів між собою, а контакти з учителем обмежені й короткочасні. За індивідуальної форми організації роботи кожний учень початкової школи отримує завдання і опрацьовує його самостійно, незалежно від інших (розв'язує задачу, виконує вправу, контрольну роботу, проводить дослід, пише твір, диктант тощо).

Індивідуальна навчальна діяльність переважає у виконанні домашніх робіт, самостійних і контрольних завдань у класі. Однією із форм її організації є програмоване навчання.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу можна зробити висновок, що організація індивідуальної навчальної роботи має бути ретельно продумана з огляду на навчальні можливості учнів. Її використання найбільш доцільне на етапі систематизації й узагальнення знань, а також під час контролю й оцінювання знань. Вона забезпечує активну роботу кожного учня початкової школи в посиленому темпі, а також диференціює завдання.

Індивідуальна форма роботи – це не тільки найважливіший засіб і шлях до оволодіння кожним учнем основами наук, у ній закладена важлива мета: діти під керівництвом учителя мають навчитися працювати самостійно.

Критерієм визначення індивідуальної форми навчальної діяльності повинен бути рівень самостійності учнів, їх інтелектуальний розвиток.

І все ж навчальна діяльність молодших школярів не може зводитись лише до фронтальної та індивідуальної роботи: адже в обох випадках учень ізольовано сприймає, осмислює і засвоює навчальний матеріал, його зусилля майже не узгоджуються із зусиллями інших, а результат цих зусиль, його оцінка стосуються і цікавлять лише учня та вчителя. Цей недолік фронтальної та індивідуальної діяльності компенсує групова форма роботи учнів.

Групова навчальна діяльність відбувається у невеликих за складом групах у межах одного класу. Досягнення загальної мети групової діяльності реалізується завдяки спільним зусиллям окремих членів групи. Групи можуть бути стабільними чи тимчасовими, однорідними чи різнорідними. Дослідження свідчать, що більш ефективними є групи чисельністю до 4–5 осіб, які складаються з різних за успішністю учнів [1].

Групова навчальна робота не ізолює школярів один від одного, а, навпаки, дозволяє реалізувати природне прагнення до спілкування, взаємодопомоги і співробітництва, особливо на етапах закріплення і поглиблення знань, систематизації та узагальнення вивченого матеріалу, контролю та корекції знань. Також групова робота сприяє виявленню індивідуальності кожного учня та допомагає утвердженню моральних цінностей і норм поведінки.

У молодших школярів з'являються можливості отримувати знання не лише з підручників та від учителів, а й один від одного. Учні опитують один одного, спільно працюють над виконанням завдань і вправ, перевіряють та оцінюють результати кожного члена групи. Як свідчить шкільна практика, під час групової праці активізується діяльність всіх без винятку її виконавців.

Цінність діяльності малих груп полягає також в тому, що розвивається і вдосконалюється мовлення школярів. Традиційно на уроках домінує монолог вчителя. Може минути ціла навчальна чверть, а учень жодного разу не відповість усно, не доповнить відповідь однокласника. Групове ж заняття створює умови для засвоєння матеріалу в процесі активного спілкування дітей.

Також діяльність у групі справляє суттєвий вплив на розвиток мислення школярів, оскільки контакти й обмін думками істотно стимулюють його.

Групова форма організації навчальної діяльності учнів початкової ланки може застосовуватись на всіх етапах навчання. Проте на етапі первинного сприйняття нового

матеріалу вона ефективна лише за умови, що всі учні класу характеризуються високим та середнім рівнем навчальних можливостей, добре володіють навичками самостійної роботи і виявляють велику працездатність. У протилежному випадку більш продуктивною є фронтальна діяльність класу під керівництвом вчителя.

Найбільші можливості відкриваються перед групою навчальною діяльністю на етапах закріплення, поглиблення і систематизації знань. Вона дозволяє учням за короткий час актуалізувати теоретичний матеріал, оперативно здійснювати перевірку його засвоєння кожним членом групи. Така перевірка одночасно є засобом систематизації знань, а також формування адекватної самооцінки результатів навчання [3].

Аналіз науково-методичної літератури і практики роботи вчителів початкових класів дає підстави виокремити наступні способи організації групової навчальної діяльності учнів:

1) однорідна групова діяльність: усім групам, на які поділений клас, учитель пропонує одне й те саме письмове чи практичне завдання;

2) диференційована групова діяльність: різним групам у класі пропонується виконання різних завдань (диференціація може здійснюватись за рівнем складності завдань або за їх кількістю);

3) кооперативна групова діяльність: кожна група працює над виконанням частини спільного для всього класу завдання;

4) парна навчальна діяльність відбувається в групах мінімального складу, із двох учнів;

5) інколи виконання групового завдання потребує розподілу навчальної роботи між її виконавцями. Тоді кожен член групи здійснює частину спільного завдання і таку навчальну діяльність можна назвати індивідуально-груповою, її підсумок оцінюється й обговорюється спочатку в групі, а вже потім виноситься на розгляд усього класу та вчителя.

Вибираючи форми та способи організації навчальної діяльності учнів слід враховувати зміст навчального матеріалу, характер навчально-пізнавальної діяльності, також варто акцентувати увагу на вікові та індивідуальні особливості дітей.

Підбиваючи підсумки, можна підкреслити, що доцільне поєднання на уроці фронтальної, індивідуальної та групової форм роботи дозволяє максимально використати переваги кожної з них. Це також відіграє вирішальну роль у формуванні навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів. Готуючись до уроку вчитель має передбачити можливість і доцільність поєднання на уроці різноманітних форм організації навчальної діяльності учнів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дашевська Л.П. Організація групової роботи при повторенні матеріалу з математики / Л.П. Дашевська // Початкова школа. – 1990. – №2. – С. 37–41.
2. Кодлюк Я. Формування у молодших школярів загальнопізнавальних умінь / Я. Кодлюк // Початкова школа. – 1996. – №1. – С. 40–43.
3. Ніжеголенко О. Прийоми групової роботи на уроках метаматики / О. Ніжеголенко // Початкова освіта. – 2012. – Лип. (№28). – С. 25–26.
4. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала / В.Ф. Паламарчук. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – 152 с.
5. Подласый И.Д. Педагогика / И.Д. Подласый. – М.: Владос, 1999. – 320 с.
6. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи / О.Я. Савченко. – К.: Абрис, 1997. – 416 с.
7. Форми навчання в школі / За ред. Ю.І. Мальованого. – К.: Освіта. – 1992. – 160 с.
8. Чередов И.М. Формы учебной работы в средней школе / И.М. Чередов. – М.: Просвещение, 1988. – 160 с.

*Нургуль Султанова, Самал Кешубаева, Нокисбай Примбетов,
Елдос Советханұлы, Оралсын Умитханова
(Семей, Казахстан)*

ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІН ОҚЫТУ

Қазақстан Республикасында бекітілген тәрбие жұмысының кешенді бағдарламасы (ҚР БжҒМ, 2000ж, 7-ші шілде) осы заманғы тәрбиенің басым бағыттарын, атап айтқанда, Қазақстандық патриотизм мен азаматтық, зердетаным мәдениеті, отбасылық өмір мәдениеті және гендер мәселесін нақты көрсетеді [1].

«Қазақ халқының музыкалық қатынасы үшінші мыңжылдықтың алғашқы кезеңіне дейін өзінің сан қырлы көркемдік сипатымен сақталынып, көшпенділердің рухани эстетикалық талғамдарына сәйкес ұлттық менталитетіміздің сарқылмас бұлағына айналуға. Көне музыкалық-поэтикалық үлгілер-бабалардың ұмытылмас даналығы, ғасырлардың өшпес үні. Теңдесі жоқ рухани байлығымыз ауызекі түрде қалыптасып, әр заманда сұрапталып, тек өзіне тән сұлу да сүйкімді әуенімен, қайталанбас ұлттық ерекшеліктерімен, сан-түрлі колорит-бояуларымен ХХІ ғасырда да өз жалғасын табуда», – делінген «Мәдени мұра» бағдарламасына сәйкес құрастырылған үш томдықтың бірінші кітабында [2, 9 б].

Әр халықтың ұлттық мәдениеті ертеден келе жатқан өзіне тән өнері, әдеп-ғұрпы, салт-дәстүрлері негізінде жетілетіні белгілі. Олай болса, ғасырлар сынынан еленіп, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан халықтың дәстүрлі көркем мәдениетінің түрлерін жинақтап зерделеудің, оның тәлім-тәрбиелік мол тәжірибесі негізінде жастарды тәрбиелеудің қажеттілігі мол.

Халықтың көркем шығармашылығында және музыкалық мұраларында үлкен тарихи шындық бар. Сондықтанда, халқымыздың бай тарихын, мәдени құбылыстарының сан қилы ерекшеліктерін білмей, бүгінгі тәрбие жүйесін қалыптастыру мүмкін емес. Бүгінгі білім жүйесіндегі өнердің басты мақсаты – ол адам баласының барлық іс-әрекетіндегі сергек сезімталдықты, әдемілік пен әсемдікті, мәдениетті тәрбиелеу, қалыптастыру. Мектеп оқушыларын эстетикалық тәрбие берудің педагогикалық негіздерін айқындау «эстетика», «эстетикалық сана», «эстетикалық сезім», «эстетикалық тәрбие», «эстетикалық талғам», «эстетикалық ләззат», «эстетикалық мұрат», «сұлулық», «әсемдік», «әдемілік», «көркемдік», т.б. ұғымдарын қарастырумен тығыз байланысты. Бұл ұғыстардың мәнін ашуда алдымен ғылыми әдебиеттерде, сөздіктерде берілген анықтамаларға назар аудардық.

Тұңғыш рет «эстетика» ұғымын ғылыми термин ретінде неміс философы А.Баумгартен 1750 жылы осы аттас кітабында қолданған болатын. «Эстетика» гректің «эстетис» сөзінен алынған, ол «сезімдік, сезімнен қабылдайтын дарындылық» деген ұғымды білдіреді.

Педагогикадан қазақша түсіндірме терминологиялық сөздікте **«эстетика» (aisthetikos – сезгіштік, сезімдік)** – өнердің және көркем шығарманың даму заңдарын, идеялық мазмұны мен көркемдік пішіндерін, әлеуметтік ролін зерттейтін ілім; сондай-ақ өнерге көзқарас жүйесі; адам мен әлемнің арасындағы құндылықтың қарым-қатынастың ерекше көрінуі ретінде эстетикалық, салалық зерттейтін фәлсефалық ғылым және адамдардың көркем іс-әрекеті [3].

Эстетикалық тәрбиенің әдіснамалық негізі – диалектикалық-материалистік көзқарас. Ол өмір мен өнердегі эстетиканың мәнін ашады, адамның ортаны эстетикалық тұрғыдан меңгеруге қажетті деген негізгі принциптерін зерттейді, көркем шығармашылық заңдарын тексереді. Эстетика тек заттардың өзіне және шындық құбылыстарына тән, ол біздің түсінігімізге де, қоршаған ортаға деген қатынасымызға да байланысты емес. Ортаны эстетикалық тұрғыда меңгерудің субъективті жағы болып эстетикалық сенім, талғам, баға, әсерленушілік ой-сана алға шығады. Ол эстетикалық мұратқа жетелейді.

Естетикалық талғам – адамның өмір мен өнердің барлық саласындағы эстетикалық құндылықтарды анықтау қабілеті, ең алдымен сұлулықты жамандықтан ажырату. Эстетикалық талғам адамдардың туымысынан пайда болатын емес, эстетикалық тәрбиемен қалыптасатын қабілет.

Эстетикалық ләззат – табиғат, қоғам өмірі мен өнер сұлулығын қабылдау нәтижесінде немесе іс-әрекет үсітінде адамның рухани дүниесінің тебіреніп, жан рахатына батуы. Эстетикалық рахат алу үшін әрбір адам сұлулықты ажырата білуі шарт, оларды көруге, естуге құштар болып, оны өз қолынан жасауға тырысуға қажет. Мұндай қабілет еңбек пен қоғамдық қайраткерлікке, әдемілікке талпыну салдарынан қалыптасады. Эстетикалық ләззат алу өмірлік жағдайға сәйкес іске асады, адамның жан-жақты үйлесімді дамуына байланысты. Арнайы эстетикалық ләззат тудыратын құбылысқа өнер жатады.

Эстетикалық мұрат (идеал) – эстетикалық кемелдіктің (өмірдегі, өнердегі) биік деңгейі туралы және оған жету жолы туралы нақты сенімді түсінік. Эстетикалық мұратты жүзеге асыру үшін алдын-ала қажет нәрсе – өмірдің барлық саласында қоғамдағы адамның ерікті болуы. Адамның айнала дүниеге эмоциялық нақты сезімдік қатынасымен тығыз байланысты болғандықтан, эстетикалық мұрат сенім формасына бөлінеді.

Эстетикалық сезім – объективті шындықты бейнелегенде оның сұдудығын, әдемілігін, сәндігін қабылдаудан туатын көңіл күйі. Эстетикалық сезім табиғаттың көрінісін, күнделікті өмірдегі оқиғалары, өнердің алуан салаларын адам өзі бейнелегенде пайда болады. Эстетикалық сезімі жетілген адам еңбектің алуан саласындағы нәзіктік пен әдемілікті, айналадағы табиғат сұлулығын қабылдап сүйсінеді, оны қабылдаудан ләззат алады.

Осы орайда ғылыми еңбектерін эстетикалық тәрбие, жалпы эстетикалық мәдениет саласына арнаған ғалымдар Н.Кипященко мен Н.Лейзеров «Эстетикалық тәрбие – сұлулық пен эстетикалық даму заңдылықтарына сай сұлулық әсемдікті бағалай білу қабілетін жетілдіруге бағытталған мақсатты жүйе» деп анықтама береді [4].

Қазақ зиялыларының бірі М.Жұмабаев өзінің «Педагогика» еңбегінде «Әр адамның сұлулық сезімдері әр түрлі нәрседен оянымпаз болады. Біреудікі – музыкадан, біреудікі – сұлу суреттен, ал біреудікі – поэзиядан. Искусствоның бір түрінен ләззат алмайтынын, біреуіне құмар болмайтын адам болмайды, ал тәрбиенің міндеті – балада искусствоның қандай түріне ынта бар екенін тауып, сол ынтасын, қызығушылығын, сол түр туғызатын сезімдерін оятып, өркендету» деп эстетикалық тәрбиенің бала дамуындағы маңызындағы ерекше тоқталған [5].

Сонымен қатар эстетикалық-рухани тәрбиенің ішінде өнерге үлкен зейін аударып, оны қоғам дамуымен тығыз байланыста қарастырады. Баланың сана-сезімінің қалыптасуындағы негізгі құралдардың бірі - өнер. Өн мен күй, өлең мен музыка – қазақ халқының өмірі мен тұрмысында ерте заманнан келе жатқан берік орын алып, олардың сеніміне де айнымас серігіне айналған дүниелер. Өнердің мақсаты – адамдардың көңіл-күйіне әсер етіп, оларға рухани қорек беру, эстетикалық ғажайып рахат шәрбатынан сусындатып, жағымды, этикалық қасиеттердің қалыптасуына жағдай жасау.

Қазақ халқы өнердің қай түрі болсын жоғары бағалап, оларды қадірлей білуге балаларды жастайынан баулып, қызықтырып отырғанын тарих бүгінгі ұрпаққа жеткізіп отыр. Осының дәлелі іспеттес сол өнерге байланысты көптеген мақал-мәтелдер де баршылық: «Өнер ердің қанаты», «Өнер көзі халықта», «Өнер табу – өнерге шабу», «Өнер білген өлмейді», Өнерлі жігіт өрде озар, Өнерсіз жігіт жер соғар», «Өнер көпке де жеткізеді, көкке де жеткізеді» т.б. Фольклордың, ұлттық өнеріміздің, мәдениетіміз бен дәстүріміздің алдыңғы қатарлы тамаша үлгілерін сан ғасырлық тарихы бар бабаларымыздың бізге мұра етіп қалдырған рухани мол дүниелерін, тіліміздің зор байлығын оқушыларымыздың жан дүниесіне сіңіру, сол арқылы әсемдік руханиятқа, өркениеттің өріне шығып, одан нәр алу – бүгінгі күн талаптарының ең маңыздысының бірі.

Ол біріншіден, білім мазмұны арқылы іске асса, екіншіден, тәлім-тәрбие арқылы бойға сіңеді.

Адамзат дамуының философиялық, эстетикалық заңдылықтарына сүйенсек, жеке тұлғаның рухани дамуына көркемөнер мен мәдениеттің ықпалы туралы мағлұматтар сонау ерте заманнан бастау алады.

Жас ұрпақты тәрбиелеуде оның бойындағы туа біткен табиғи мүмкіндіктерін дамыту, бағалау, сенім, үлгі көрсету, талап ету арқылы жауапкершілігін жетілдіру рухани эстетикасы жоғары жас өспірім бейнесін қалыптастыруға негіз болмақ. Ал тәрбие мәселесі қай заманда да талай ойшыл, ғұлама, ғалым педагогтарды толғандырып келгені ақиқат.

Рухани-эстетикалық тәрбие мәселесі шығыс ғұламаларының да зерттеу өзегі болған. Мәселен, ғұлама ғалым Әл-Фараби «Музыканың ұлы кітабы», «Әлеуметтік этикалық трактаттар», «Философиялық трактаттар», т.б. еңбектерінде эстетикалық, этикалық мәселелерге көңіл бөліп, көркемдік, сұлулық, бақыт категорияларының негізін дәлелдеп, көңіл бөлгендігін аңғарамыз. Идеяларының басты түйіні – білім, руханилық, сұлулық. Адамның эстетикалық қажеттіліктерін қанағаттандыруда музыкаға үлкен мән бере отырып, оны сұлулықты сезінуде рухани күш екендігін атап көрсетеді. [6].

Аса көрнекті ақын, данышпан ойшыл Жүсіп Баласағұн өзінің «Құтты білік» поэмасында адам өмірін эстетикалық тұрғыда көбірек зерттеуге тырысады. Адамзат баласына үнемі жақсылық жасау қажеттілігі туралы түсіндіруге ұмтылады. Жас ұрпақты қолөнер мен сан салалы білімге баулу – ата-ананың басты парызы дей отырып, рухани дүниені білім арқылы жетілдіру, саз өнері, жақсы, жаман қасиеттері туралы даналық ойларын айтады: «Бар ізгілік тек білімнен алынар, Білімменен аспанға жол салынар» дей отырып, дүниенің кілті – білімде деген үлкен ой тұжырым жасайды [7].

Жоғарыда аталған ғұламалар өзінің тарихын, түбі мен тегін, қадірі мен қасиетін білгенде ғана олардың ойында ұлттық намыс болады деп айқын көрсеткен. Ендеше ұлттық рухани-эстетикалық тұрғыда жетілген тұрыққанды азамат тәрбиелеу сол ғұламалар өмір сүрген қоғамның да өзекті мәселесіне айналғандығын көреміз.

XIX ғасырдың басында қоғам дамуымен сабақтастықта дамыта келе жатқан рухани-эстетикалық тәрбие идеялары Д.Батабайұлы (1802-1874), М.Өтемісұлы (1813-1846), Ш.Қанайұлы (1818-1881), А.Аронұлы (1822-1895), А.Мұхамедиярұлы (1831-1895), М.Сұлтанқожаұлы (1835-1898) өлең, жырлары мен өнегелі өсиеттерінде көрініс тапқан.

Қазақтың ағартушы-демократтары Ш.Уалиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев және т.б. халқымсыздың рухани дамуына өлшеусіз үлес қоса отырып, рухани-эстетикалық тәрбиенің маңызына ерекше мән берген.

Жасөспірімдердің эстетикалық тәрбие беруде халық мұрасының тәрбиелік күшін ұлы Абай да жоғары бағалаған. Жасөспірімдерге сұлулық, әдемілікке деген көзқарасын, рухани сезімін тәрбиелеп қалыптастыруда Абай өлеңдерінің орны ерекше. Жыл мезгілдеріне арналған олендері туған жердің сұлу табиғатын, адамдардың көңіл-күй сезімдерін жырлауымен дараланады. Балалардың туған жер табиғатын, адамдардың көңіл-күй сезімдерін жырлауымен дараланады, балалардың туған жер таяуығатын, тауы мен тасын эстетикалық тұрғыда қабылдай білуге тәрбиелейді.

Ойшыл ақын С.Торайғыров «...халықтың әні кетсе, әдебиеті жесір қалады, сәні кетеді, сәні кетсе жаны кетеді» [8, 210 б.] деп тегіннен тегін айтпаған. Ақынның көтерген тәрбиелік мәселесінің бірі – рухани даму, рухани тәрбиенің өзегі – ана тілін құрметтеу, тілге деген сүйіспеншілік. Ұлттық тіл арқылы жастарымыздың сана-сезімі, ой-өрісі кеңейіп, әдет-ғұрпын қастерлеуге деген ой түйді ол.

Қазақтың белгілі ғалымдарының бірі С.А.Ұзақбаева өзінің 1995 жылы жарық көрген «Тамыры терең тәрбиеге» деген еңбегінде бүгінгі мектептегі эстетикалық тәрбиеге терең үңілген. Онда эстетикалық тәрбиенің маңызы және міндеттерімен қатар балаларға эстетикалық тәрбие берудегі ұлттық өнердің рөлін баса көрсеткен [9].

Эстетикалық тәрбие – әдептілік-рухани құндылықтарды әсемдікке ұштастыру арқылы жеке басының көркем мәдениеті, халықтар мен дәуірлер жасаған әлемдік көркем

құндылықтарға ұласу, ұлттық және далпыадамзаттық призма арқылы бойында қалыптастыру.

Эстетикалық тәрбие адамды дүниедегі әдемілік атаулыны бағалай білуге үйретеді, өнер шығармаларын тануға, қастерлеуге баулиды, жақсы мен жаманды ажырата білуді қалыптастырып, ұсқынсыз, жағымсыз нәрсені танытады.

Эстетикалық тәрбиенің өнер арқылы жүзеге асыру түрін «көркем тәрбие» дейді. Көркем тәрбие – тікелей өнер шығармаларына көңіл аудара отырып, жеке адамның әдемілікті дұрыс түсініп қабылдауын талап етеді.

Эстетикалық тәрбие өнердің әдістері арқылы табиғатқа өнер саласынан өзіндік ерекшеліктеріне байланысты әр түрлі жолмен жүзеге асады. Оқушылардың оқу процесімен сыныптан тыс жұмысы негізіндегі көркем тәрбиенің жалпы және негізгі әдіс тәсілдері:

- көркемдік шығармаларды орындау немесе көрсету;
- көркем шығармаларды талдау, бағалау;
- өнертану саласынан мағлұмат беру;
- оқушылардың шығармашылық және орындаушылық әрекеттерін ұйымдастыру.

Қазақстан ғалымдары М.Х.Балтабаев, С.А.Ұзақбаева, А.А.Қалыбекова, Р.Р.Жардемәлиева, Қ.Қ.Құламбекова және тағы басқа өз еңбектерінде қазақ халық музыкасы, дәстүрлі көркем мәдениетін оқушылар мен студенттердің музыкалық-эстетикалық тәрбиесін жетілдіру мақсатында пайдалану жолдарын қарастырып, педагогикалық мүмкіндіктерін анықтап берген.

Қандай да болсын өнер түрі қоршаған шындық болмысының құбылыстарын бейнелейтін, өзіне тін көркемдік құралдары арқылы баланың санасына әсер ете отырып, оның сұлулық туралы алғашқы түсінігін, қоршаған өмір шындығына эмоциялық қатынасының қалыптасуын сапалы дәрежеге жеткізетін эстетикалық танымдық мүмкіндігін кеңейтеді.

Қазақстанның ХХІ ғасырдағы басты даму жолын белгілеп берген Елбасының «Қазақстан-2030» стратегиялық жоспарында халықтың рухани жанаруына маңыз берілген. Сондықтан жан-жақты жетілген, жан-дүниесі бай, белгілі дәрежеде ғылыми білім жүйесін игерген және ооны бағалай, талдай алатын, өзге халықтардың тарихын, мәдениетін, тілін меңгерген, өздігінен денсаулығын нығайтуға, адамгершілік қасиеттерін, эстетикалық талғамын дамытуға ынтызар, өмірдің әрқилы кезеңдерінде дербес еңбек етуге даяр ұрпақты тәрбиелеу – ең басты өзекті мәселе.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Тәрбие жұмысының кешенді бағдарламасы // ҚР БжҒМ, 2000, 7 шілде.
2. «Мәдени мұра» Қазақ өнерінің тарихы. (Ежелгі дәуір, I – том) Алматы. «Өнер», 2007. – 350 с.
3. Белинский В. Джуринский А.Н. Педагогика: история педагогических мыслей. – М.: 2000. – 350 с.
4. Педагогика. Қазақша түсіндірме терминологиялық сөздік // Ғыл. Жетекшілік жасаған және жалпы ред. Басқарған проф. Беркімбаева Ш.К., проф. Құсайынов А.Қ. – Алматы, 2007. – 248 б.
5. Смирнов С.А: Технология как средст обучения второго поколения. – Москва, 2005.
6. Кайкаус. Кабуснама. – Алматы, «Балауса», 1992. – 160 б.
7. Жұмабаев М. Педагогика. – А., «Ана тілі», 1992. – 256 б.
8. Дүйсембінова Р. Қазақтың әншілік өнері /оқу құралы/. – Алматы, «Республикалық баспа кабинеті», 1998. – 110 б.
9. Ұзақбаева С.А. Тәрбиеге жетекші. – Алматы: «Білім», 1995.

Светлана Темирбекова
(Астана, Казахстан)

**А.ҚҰНАНБАЕВ, Ш.ҚҰДАЙБЕРДИЕВ, М.ӘУЕЗОВТЫҢ
ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-РУХАНИ КӨЗҚАРАСТАРЫ**

В данной статье рассматриваются социально-духовные взгляды А.Кунанбаева, Ш.Кудайбердиева, М.Ауэзова в их произведениях.

Елбасымыз өзінің халыққа Жолдауында: «...Біз қазақ халқының сан ғасырлық дәстүрін, тілі мен мәдениетін сақтап, түлете береміз. Сонымен қатар ұлтаралық және мәдениетаралық келісімді біртұтас Қазақстан халқының ілгері дамуын қамтамасыз етеміз...» – дейді [1].

Осы қасиетті міндеттер мен мақсатты жүзеге асыруда жоғары мектептің, жалпы орта білім беретін мұғалім – тәрбиешілердің атқаратын еңбегі ерекше. Қазір білім беру жүйесінде түбегейлі өзгерістер жүріп жатыр. Әлемдік білім кеңестігіне кіру үшін оның алғы шарттары жасалуда. Білім мазмұнын жаңалау, құзырлылыққа бағытталған, ұлттық құндылықтар негізінде білім, тәрбие бере отырып, тұлға қалыптастыру, дарын көзін ашу сынды келелі мәселелер сөз жоқ, ұстаз-тәрбиеші жұмысын да жаңа арнаға бұруда. Ұлылардың өмірі мен тағылымы арқылы ұрпағын тәрбиелеу – әсіресе қазақ халқында ежелден-ақ келе жатқан үрдіс. Бұл жерде сөз өнерінің атқарған орны ерекше болған. Ұлтымыздың осы бір жақсы әдет-салты бүгінгі тәрбие үрдісінде тиімді екені даусыз мәселе.

«Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті эконмика үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін» атты Президентіміздің жолдауында әлеуметтік қамту туралы:

«Әлеуметтік мәселелер мемлекет үшін басымдықтар қатарында болып келеді және болып қала береді. 2005 жылдан бастап «Міндетті әлеуметтік сақтандыру» туралы заң қабылданды.

«Әлеуметтік сала мен адам ресурстарын дамыту Қазақстан үшін шешуші ұзақ мерзімді басымдық болып табылады» деп айрықша баға берді [1, 2].

Данышпан Абай Құнанбаев айтқандай «Адам бол» атты гуманистік идеясы, сонау Қожа Ахмет Иассауден халқымыздың бойына сіңген өзінідік философиясына тән. Иассаудің басты еңбегі «Диуани хикмет» (Ақыл кітабы) рухани және гуманистік бағытта жазылған. Біздер тарихи сабақтастық тұрғыдан қарасақ, Абай шығармашылығына Қожа Ахмет Иассаудің сопылық және этикалық идеялары әсер еткен. Қожа Ахмет Иассауға Әл-Фарабидің шығармашылығы негіз болған. Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердиев, Мұхтар Әуезов кезінде көптеген Шығыс халқының кемеңгер ойшылдарының (Физули, Шамси, Сейхали, Науаи, Саади, Фирдоуси, Қожа, Хафиз) шығармашылықтарымен жақсы таныс болған. Олар үш ұлы тұлғаға ғұлама, ойшыл болуға көмектесті. Қожа Ахмет Иассауи рухани мұрасының әсері Абай Құнанбаев еңбектерінен анық сезіледі. Ендеше Қожа Ахмет Иассаудің Абай әлеміне қосқан өзіндік үлесі бар. Оны ақынның 38-ші қара сөзінен байқаймыз. Балаларды оқытып-үйретуде зорлық-зомбылықты негізгі қару ететін дүмше молдаларды сынай отырып, ол былай деген: «олардың адамшылығының кәметет таппағаны – қиынның қиыны. Себебі, Алла тағала өзі – ақиқат жолы. Ақиқат пен растық – қиянаттың дұшпаны». «Әркім өзінің сенімінде құтқарушыны көруі тиіс», «Біздің ата-бабаларымыз айтып өткен – Алла тағала біреу және ол барлық жерде деген сөз дұрыс деуге болады». «дінге деген сенім адамды Аллаға жақындата түседі, сондықтан ол адалдыққа, әділдікке, мейірімділікке ұмтылады», «Сопы Алаяр айтқандай, бәрінен де ең жоғары тұратын бір ерекше Ақиқат болады». Осындай тарихи үндестік, сарындас идеялар Абай, Шәкәрім, Мұхтар шығармашылығында жиі кездеседі.

І.Р.Халитова «Әлеуметтік педагогиканың өзекті мәселелері» атты әдістемелік құралында жалпы әлеуметтік-педагогтарды даярлау мәселесі, ауылды жердегі әлеуметтік мәселелер,

ата-ананың баланы әлеуметтендірудегі орны, қазіргі кездегі әлеуметтік педагогиканы зерттеу әдістеріне байланысты мәселелерін қарастырды [2].

А.С.Елемесова “Абай шығармаларындағы рухани-адамгершілік мұралары” тақырыбында кандидаттық диссертация қорғады. Бұл ғылыми-зерттеу жұмысында “ақылық”, “иман”, “имандылық” ұғымдары мен рухани-адамгершілік тәрбиесіне түсінік беріліп, Абай Құнанбаевтың тамаша педагогикалық ойлары ғылыми айналымға түсуінің мүмкіндіктері негізделген [3].

Сонымен қатар 2001 жылы Р.К. Төлеубекова “Жоғары сынып оқушыларын жаңа әлеуметтік – мәдени жағдайда адамгершілікке тәрбиелеудің ғылыми-педагогикалық негіздері” тақырыбы негізінде педагогика ғылымдарының докторлық диссертациясында, жеке тұлғаның адамгершілік дамуы мен жеке тұлғаның әлеуметтену проблемасына Ж.Аймауытов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердиев, Ш.Уалихановты зерттеген [4].

Р.С.Қасымова «Студенттер арасындағы әлеуметтік қызметті ұйымдастыру» әдістемелік құралында әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің әлеуметтік қызметінің тәжірибесі негізінде студент жастардың әлеуметтік қызметін ұйымдастыру мәселелері қарастырылған [5].

Алайда, А.Құнанбаев, Ш.Құдайбердиев, М.Әуезов шығармаларындағы әлеуметтік-рухани көзқарастар тақырыбы іргелі ғылыми жұмыстарда арнайы педагогикалық проблема ретінде зерттелмегендіктен біз өз жұмысымызда осы мәселелерді қарастырмақпыз.

Қазіргі кезде адамдардың әлеуметтік жағдайы, бүкіл өркениетті әлем үшін ғаламдық сипатқа ие болып отыр. Адамдардың әлеуметтік жағдайы мен әлеуметтік тәрбиесі салауаттылық деңгейінің көтерілуі – бұл жеке жетістік қана емес, ол сондай-ақ еліміздің экономикалық қуатының өсуі, адам ресурстарының өсуі үшін де қажетті шарт.

Соңғы 25 жыл ішінде біздің көк байрақты қазақ елінің өзге жұрттар бір ғасырда жүріп өткен жолды басынан жүріп өткергені ақиқат. Біз өзіміздің дербес мемлекет ретінде өмір сүре алатынымызды дәлелдеп қана қоймай, келер ғасырдың отызыншы жылдарына қарай Орталық Азиядағы тұңғыш барысқа айналатынымызға әлем жұртшылдығының көзін жеткіздік. Сонымен қатар, халықтың болашағы және оның бәсекелестікке қабілеттілігі тек, білімділігімен ғана емес, өскелең ұрпақтың тәрбиелігімен де анықталады. Сондықтан білім беру жүйесінде тәрбие мақсаты, формалары және құралдарын анықтау маңызды болып табылады. Ақиқатқа, әділетке, бірлік пен талап қана тарта алады. Халық әділеттік жағында ғана болса ол өнерді, еңбекті, жаңашылдықты таңдайды. Олардың өзгешелігі өнер, білім, ғылымды, техниканы игеруінде.

Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердиев, Мұхтар Әуезов шығармашылықтары XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында қазақ даласының қоғамдық өмірінде болған үлкен әлеуметтік-экономикалық өзгерістермен тікелей байланысты.

Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердиев, Мұхтар Әуезов қарапайым халықтың ауыр да қараңғы өміріне немқұрайлы қарай алмады. Жоқшылық пен аш-жалаңаштыққа душар болған ауыл кедейлері тұрмыс-тіршілігінің соншалықты ауыр екенін өз шығармаларында бейнелейді.

Ұлы ғұламалардың өлеңдері мен ғақлияларында, повестерінде сол кездегі қазақ қоғамында үстемдік құрған патриархалдық-рулық құрылысқа, сондай-ақ басқа да әртүрлі әлеуметтік топтарға өздерінің көзқарастарын айқын білдірген.

Абай өзі шонжар ортадан шыққанына қарамастан, феодалдық-рулық билеп-төстеушілердің зорлық-зомбылықтарына қарсы бітіспес көзқараста болды. Еңбекші бұқараның мұқтаждық пен жоқшылықта өмір сүруін әкім, би, болыс, бай атқамінерлер сияқты рулық билеп-төстеушілердің озбырлығы мен надандығынан деп түсініп, олардың рухани бейшарашылығын бірқатар өлеңдерінде өлтіре сынады: “Ынсапсызға не керек, Істің ақ пен қарасы, нан таппаймыз демейді Бүлінсе елдің арасы ...”, 3-қара сөзінде ақын ел

тағдыры, надан халық қамы дегенді ойламайтын үстем таптың өмір-тіршілігін аяусыз әшекерлейді [6].

Қазақтың көрнекті ақыны, көсемсөзшісі, ағартушысы, жазықсыз жазаға ұшыраған қажы бабамыз – Шәкәрім Құдайбердіұлы «Түрік, қырғыз-қазақ һәм хандар шежіресін» Абайдың «Біраз сөз қазақтың түбі қайдан шыққаны туралы» еңбегімен салыстыру мақсатында қарастырғанымызда Шәкәрім жазған шежіре қазақ тарихын ғылыми тұрғыдан танып білуге ұмтылған Абай ойының жалғастығы деп түсінеміз, өйткені, Шәкәрімнің шежіре кітабындағы «Қазақтың қайдан шыққандығы» деген тараушасында айтылған ой пікір желісі үнемі Абай айтқан пікір негізінен туындап отырғанына көзің жете түседі. Сонымен Шәкәрімнің осы түркі халықтарының шежіресін жазғандағы мақсатын:

Жазғанда мақсатым көп менің тағы,

Қазақтың қараңғы еді ары жағы...

Қалжың емес, қам үшін жаздым мұны,

Білсін деп кейінгілер түп атасын.

Атаны атағанмен білім артпас,

Сөйтседе де білген адам құры жатпас,

- деп ой түюінде халқымыздың шайылып кеткен тарихи жадының қайта оралып тілеуін тілеген арманды ойы жатқандай.

Абай мен Шәкәрімнің ілімін жалғастырушы Мұхтар Әуезов Байырғы қазақ аулындағы әлеуметтік теңсіздік, әділетсіздік, озбырлық туралы, адамдар арасындағы қым-қиғаш қайшылық, әйел басындағы ауыр хал, айықпас мұң, қайғы хақында жазушы сол жиырмасыншы жылдардың жемістері «Қорғансыздың күнінен» «Қараш-Қараш оқиғасына дейінгі екі аралықта тағы да бір алуан әңгімелер топтамын жазды: «Оқыған азамат», «Қыр әңгімелері», «Үйлену», «Ескілік көлеңкесінде», «Барымта», «Кінәмшіл бойжеткен», «Қаралы сұлу», «Жуандық» т.б. Өгейлік, өктемдік құрбаны болған қорғансыздар тағдыры бұл әңгімелерде де катал реализм арнасында үлкен суреткерлік күшпен бейнеленеді.

Абайдың әлеуметтік тақырыптағы өлеңдері көп, соның бәрінің негізгі идеясы – қалың бұқараның «көзін қойып, көңілін ашу», қараңғы қауымды еңбекке, білімге, өнерге, адалдық пен адамгершілікке бастау, азаматтыққа тәрбиелеу, замандастарын өркениетті ортаның прогресшіл мәдениетіне әкелу. Бірақ, ұлы ақын осы жолда қолдау таппай, мынадай өкінішке келеді:

«Моласындай бақсының –

Жалғыз қалдым, тап шыным!»

Ал, Шәкәрім өлеңдерінің көпшілігі революциядан бұрын шығарылғандықтан онда көбіне, қазақ елінің келеңсіз көріністері, мұң-зары, толғағы жеткен ауыр ойлар, қоғам, бұқара үшін мәні бар тебіреністер, идеялар айтылады:

Көп сөз айтқан бұрынғы білімділер,

Пайдалансын, ұқсын деп кейінгілер.

Сынға салып талғамай талапты жас,

Соның бәрін қатесіз жөн деп білер.

Олай емес, ойласаң, талай мін бар,

Бұрын шын, қаталы шын, анық шын бар.

У берді ме, сусын деп, су берді ме,

Көзің жұмда жұта бер деген кім бар? [7].

Ақын сөз жоқ өзі өмір сүрген китұрқа қоғам туралы айтып отыр. Социализмді адамзат арман қылды. Бұл қоғам нағыз шын қоғам, әділетті қоғам болып көрінді. Ал жеңіске жеткен социализм өзі туралы шындықты жоқ қылды. Бұл қоғам қате қоғам, оның шындығы да қателі шындық. Сондықтан бұл шындық адамзатқа берілген у іспеттес. Жақсы деп, тура жол деп қате жолды таңдап отырмыз деп меңзейді ойшыл ақын.

Ұлы жазушы М.Әуезовтың «Қараш-Қараш оқиғасы» повесінде ескі қазақ ауылының тіршілігіндегі ең өткір тартыс, әлеуметтік теңсіздік жай баяндалады. Шығарманың басты

кейіпкері Бақтығұлдың тағдарына талай-талай қайшылықтар тоғысқан. Елді билеп-төсеген жуандар мен қарапайым халық өкілдерінің мұрат-мүдделері бір арнаға сыймақ емес. Сондықтан да төзімі біткен, ашуға мініп ашынған Бақтығұл тәрізді жарлы-жақыбайлар ақыры күрес жолына түспек, қару сілтемек. Осындай іргелі ойды, идеялық түйінді жазушы авторлық емеурінмен ғана сездіріп қоймайды, сонымен бірге қым-қиғаш тартыс үстінде, оқиғалар тізбегі арқылы драмалық өткір шекке жеткізіп, реалистік түрде суреттейді.

Автор халықтан шыққан Бақтығұлды барымташы-қарақшы ретінде ғана емес, сонымен бірге жуандардан өш алушы, кек қайтарушы ретінде де бейнелейді... Бақтығұлдың жүректілігін, тақырлығын, қайраттылығын, әсіресе, оның кек алар кездегі қимылдарын бейнелейді.

Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердиев, Мұхтар Әуезов те ертедегі грек ойшылдары Платон, Сократ, Аристотельден бастап, Батыс Европа мен Шығыстың ғұлама білімпаздарының еңбектерінен сусындай жүріп, ойларын дамытып, қиялдарын шарықтаған, сонымен қоса, орыстың өздерінен бұрынғы ағартушы ойшылдарының, соның ішінде Л.Н.Толстой мен К.Д.Ушинский т.б. шығармаларымен танысып, көзқарастарын, идеяларын көп оқып, оны зерттеп жалғастыра білген.

Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердиев, Мұхтар Әуезов – үш алыптың қайсысы болсын елінің бүгінгі мен келешегіне қатты алаң болатыны сөзсіз еді. Олар келешек ұрпағының кісілік санатында жүруі үшін қазіргі өздеріне үстемдік тұрған жұрттың өз тілінде білім алуы қажет деп білген.

Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердиев, Мұхтар Әуезовтердің адам көрмеген жанқиярлығы мен ерен құбылыс саналардай ерекшеліктері – отаршыл кемістіушілік бар жерде болмай қоймайтын тайсалудың орнына тайталасты, жиренудің орнына үйренді, жарамсақтың орнына жарастықты, мансап қуған баққұмарлықтың орнына білім қуған бәсекені сіңістіріп, ұлтымыздың рухани қайсарлығын атымен жаңа қасиеттерімен байытқандығы. Өйткені, ұлы ғұлама ағартушылар халқына жаны шындап ашитын қайраткер орға жығатын емес, өрге бастайтын жол сілтейді.

Үздіксіз әлеуметтік білім беру бала-бақшадан бастап, жоғары оқу орындарына дейін белгілі бір идеяға бағытталып, жалғасын тауып отырса оң нәтиже береді. Біздің алға қойған мақсатымызда осы. Қазіргі заманғы жастар өзінің болашағын өзі жасаушы, өзінің күнделікті алып жүрген білімін ерік-жігерімен, шығармашылық белсенділігін іс-әрекеттің белгілі бір түрін меңгеруге жұмылдырып, өмір ағымына икемделе білетін, өз болашағына сеніммен қарайтын жеке тұлға деп айтуға болады.

Үш тұлғаның әлеуметтік ойының тереңдігі оның қазақ қоғамының шындықтарынан тамырластығында. Олар халықты бүгінмен ғана өмір сүруге болмайды деп үйретеді, өткен қиыншылықтардан сабақ алу арқылы бүгінгі күн мәселелерін шешуге тиістіміз, өткен шақ пен бүгінгі шақ келер шақтың мүмкін болатын қиыншылықтарын жеңетін жолды көрсетеді. Осы мәселелермен айналысатын кәсіби әлеуметтікті ұйымдастыру – педагогикалық іс-әрекетекендігін айқындадық.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1 Назарбаев Н.Ә. «Бәсекеге қабілетті қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті эконмика үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін» Президенттің Қазақстан халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан. – 19 наурыз, 2004.

2 Халитова І.Р. Әлеуметтік педагогиканың өзекті мәселелері. Оқу-әдістемелік құрал. – Алматы, 2006. – 56 б.

3 Елемесова А.С. Абай шығармаларындағы рухани-адамгершілік мұралары. –Алматы, 2000. – Б.45-50.

4 Төлеубекова Р.К. Жоғары сынып оқушыларына жаңа әлеуметтік – мәдени жағдайда адамгершілікке тәрбиелеудің ғылыми – педагогикалық негіздері. Пед. ғыл. докт. автореф. – Алматы, 2001. – 50 б.

5 Қасымова Р.С. Студенттер арасындағы әлеуметтік қызметті ұйымдастыру: Әдістемелік құрал. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – 46 б.

6 Абай. Қара сөздер. – Алматы: Өнер, 2005. – 120 б.

7 Құдайбердиев Ш. Шығармалары: Өлеңдер, дастандар, қара сөздер. Құрас. М.Жармұхамедов., С.Дәуітов, (А.Құдайбердиев). – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 б.

*Гулжахон Умарова, Лайло Очилова
(Бухара, Ўзбекистан)*

MAKTABGACHA TA'LIM MATEMATIKA MASHG'ULOTLARIDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING IMKONIYATLARI

Bugungi kunda zamonaviy ta'lim-tarbiya jarayonining dolzarb masalalaridan biri ta'limning barcha bo'g'inlarida bo'lgani kabi maktabgacha ta'lim muassalarida yangicha pedagogik texnologiyalar asosida ta'lim jarayonini tashkil etishdan iboratdir.

Maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatida pedagogik texnologiyalarni qo'llashning quyidagi psixologik, pedagogik xususiyatlari mavjud bo'ladi:

- bolalarda interfaol mashg'ulotlar jarayonida kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, ularning ba'zi birlari boshqalar bilan tez muloqotga kirishuvchan bo'lib, jamoaga darrov kirishib ketsa, yana biri buning aksi bo'ladi. Yana biri serharakat bo'lsada, fikrini bir nuqtaga jamlay olmaydi. Ma'lum muddat o'tab mashg'ulotlar jarayonida bu kabi xususiyatlar bartaraf etib boriladi;
- tarbiyachiga bolalarni qiziqishlarini diqqat bilan kuzatib, ularning ijobiy tomonlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish va ularga kerakli yo'nalishda tarbiya berishga imkon yaratadi;
- jamoaviy o'yinlar davomida ayrim tarbiyalanuvchilar bir-birlaridagi ijobiy tabiiy xususiyatlarni o'zlashtiradilar. Jamoaviylik, birdamlik kabi psixologik xususiyatlar shakllantiriladi;
- tarbiyalanuvchilar berilayotgan ta'limiy axborotni harakatlar asosida o'zlashtiradilar. Bunda axborotni xotiraga saqlabgina qolmay, amaliy jarayonda ham qo'llaydilar;
- tarbiyalanuvchilar uzlariga berilgan vazifa orkali jamiyatdagi ayrim vokelikni o'z xarakterlarida namoyon qiladilar;
- odatdagi tartibda, ya'ni so'zlab yoki o'qib berish jarayonida tarbiyalanuvchining faqat eshitish organigina harakatda bo'ladi, interfaol usullarda esa bu vazifani tananing barcha a'zolari bajaradi (nerv sistemasi, tayanch harakat a'zolari, kurish organlari);
- tarbiya jarayonida kuzatishlar natijasiga kura, taxminiy o'zlashtirishlar nisbati bolalarni bevosita ishtirokida harakatlar orqali amalda qo'llash 90 foizga, harakat orqali amalda qo'llash 75 foizga, munozara-baxsda 50 foizga, namoyish etishda 30 foizga, ko'rgazmali va audiomateriallarda 20 foizga, o'qib berishda 10 foizga, so'zlab berishda 5 foizga samara beradi.

Rus pedagogi K. D. Ushinskiyning fikricha: "Odatni singdirishda xech narsa namuna ko'rsatishdek kuchli ta'sir etmaydi", - deb baxolaydi.

Shu nuqtai nazardan, yuqorida qayd etilgan xususiyatlar bola faoliyatida takroriyliigi va o'zi bilan yonma-yon turgan ijtimoiy imkoniyatlari barobar namuna ob'ektini doimo mavjudligi uning ijobiy xususiyatlarni o'zlashtirishi, shu bilan bir qatorda odatiga aylanishiga olib keladi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilarining interfaol usullaridan foydalanib ma'nan, jismonan va aklan shakllangan holda maktab ta'limiga tayyorlash, mashg'ulot jarayonida ko'z bilan chamalash, diqqatni rivojlantirish, ijodiy kobiliyatlarini o'stirish. Elementar matematika orkali matematik tasavvurlarini kengaytirish. Diqqatni rivojlantirish, berilgan topshiriklarni sabr va diqqat bilan tinglab, oxirigacha bajarishga, kichik guruhdarga bo'linib o'zaro do'stona muhit yaratishga, bir-biroviga nisbatan samimiylik, tengdoshlariga nisbatan hurmat-ehtirom, faol, chukur fikrlashga va ko'tarinki kayfiyatda ishlashga o'rgatish.

Chet tillar (rus tili, ingliz tili) ga qiziqish uyg'otish.

Mashg'ulotga kerakli jihozlar:

- guruhlarga bo'linish uchun geometrik shakllar, har xil rasmlar, kartochkalar;

- oltin qoidalarini belgilash uchun qoida belgilari;
- tasviriy faoliyat uchun rangli qalamlar, mo`yqalam va bo`yoqlar, rangli salftkalar;
- plastik tayoqchalar, geometrik shakllar yasash uchun taxtachalar, rangli qogozlar;
- sonlar ko`rsatilgan kartochkalar, munchoqlar;
- chalkashliklarni topish uchun rangli rasmlar;
- o`zbek milliy cholg`u asboblari;
- birdan o`ngacha sanash uchun yumshoq va rezina o`yinchoqlar.

Kutilayotgan natija:

Bolalarni ijodkorlik, mustaqillik, erkin fikrlash, do`stona munosabatga o`rgatish. Sezgirlik, ziyraklik, ahillik, samimiylk kabi fazilatlarining rivojlanishi

Reja:

- "Tanishuv" ingliz tilida, "Men, biz, xammamiz" bolalar o`zlarini ingliz tilida tanishtiradilar.
- Oltin qoidalarini ishlab chiqish.
- Kichik guruhlariga bo`linish.
- Qisqacha mashg`ulot mazmunini tushuntirish.
- Guruhlarni nomlash.
- Topshiriqlar berish. Aqliy ish
- "Enerjayzer" mashqlari.
- Yakuniy natijalarni aniqlash.
- Erishilgan yutuqlar, kamchiliklarni aniklash.

O`yin-mashg`ulotning borishi:

Tanishuv: "Men, biz, xammamiz".

(Bolalar guruh xonasiga birma-bir kirib kelib, o`zlarini ingliz tilida o`zlarini tanishtiradilar).

Assalomu alaykum, aziz mexmonlar!

Mening otim Yulduz. Mening ismim Diana. Yoshim 7 da va xokazo. Hamma bolalar birgalikda rus tilida she`r aytadi va barmoklar mashkiii bajaradi: Zdrastvuy solntse zolotoe,

Zdrastvuy nebo goluboe,

Zdrastvuy volniy veterok,

Zdrastvuy malenkiy dubok.

Mi jivyom v odnom krayu.

Vsex ya vas privetstvuyu.

Tarbiyachi: Raxmat bolajonlar, bugun biz sizlar bilan o`tilgan mavzularimizni takror esga olgan holda o`yin mashqlarini bajaramiz. Buning uchun biz sizlar bilan kichik guruh bo`lingan xolda mazayka teramiz, 1dan 10 gacha bulgan sonlar belgilangan kartochkalar soniga qarab munchoq teramiz, har xil qalinliklardagi matolardan foydalanilgan holda quroq tasvirini tayyorlaymiz. Tayoqchalardan foydalangan holda muammoli topshiriqlarni bajaramiz, chalkashliklarni echamiz. Mashg`ulotimizni boshlashdan avval sizlar bilan oltin qoidalarimizni belgilab olamiz.

- samiyimiylik;
- diqqat bilan tinglash;
- chuqur fikrlash;
- faol ishtirok etish;
- ko`tarinki kayfiyat;
- bir-birini hurmatq qilish.

Tarbiyachi bolalarga quyosh, bulut, tomchi va kamalak rasmlari orqali kichik guruhdar bo`linishlarini aytadi. Ularga bo`linib bo`lgach, stol ustidagi qog`oz, rangli salftkalar, rang qogozlar, muyqalam va buyoqlar orqali rasm chizishni taklif qiladi.

Tarbiyachi: Bolajonlar, topshiriq tushunarli bo`lsa, ishga kirishing. Vaqt ketdi. Toza, ozoda, chaqqon ishlashga, topshiriqni bajarayotganingizda bir- biringizga xalaqit qilmaslikka harakat qiling.

1- tomchi guruhi - ip va barmoqlar bilan rasm chizadi.

2- kamalak guruhi - rangli salftkalar bilan rasm chizadi.

3- bulut guruhi- mo`qalam va bo`yoqlar yordamida tomchi va sovun bilan rasm chizadi.

4- quyosh guruhi - rangli buyoqlarni sachratib qogozni ikkiga buklagan holda rasm chizadi.

(Chizilgan rasmlar taqdimoti. Har bir guruhdan bir nafardan ishtirokchi chiqib, o`z guruhining bajargan ishlarini izohlab beradi.)

So`ng tarbiyachi chizilgan rasmlar galereyasini tayyorlaydi.

Tarbiyachi: Endi bolajonlar, yangi topshiriqni bajarish uchun yana kichik guruhlarga bo`linib olamiz. Marxamat qilib, mana bu geometrik shakllarni tanlab oling, (to`rtburchak, uchburchak, doira, kvadrat shakllari)

Har bir ishtirokchi o`zi tanlagan shakl tasviri tushirilgan stol atrofiga o`tiradi va topshiriqni diqqat bilan tinglaydi.

1.Uchburchak guruhi - kapalak mozaykasini teradi.

2. To`rtburchak guruhi - raqamlar bilan belgilangan kartochkalar soniga qarab shuncha munchoqni ipdan o`tkazadi.

3. Aylana guruhi - har xil shakldagi quroqlarni terib, shakllar yasaydi.

4. Kvadrat guruhi - tayoqchalar yordamida muammoli topshiriqlarni bajaradi ya`ni, 1 ta tayoqchani shunday o`zgartirish kerakki, natijada uycha bu tarafdin boshqa tarafga qarab tursin.

Topshiriqlar tushunarli bo`lca, vaqt ketdi. Tezda ishga kirishing. CHaqqonroq, did bilan, to`g`ri bajarishga harakat qiling.

Tarbiyachi: Endi oltin qoidalarimizga rioya qilgan holda navbat bilan bajarganingizni taqdimotini o`tkazamiz.

Marhamat , uchburchak guruhi...

Olqishlaymiz, raxmat, joyingizga o`tirib oling.

Navbat to`tburchak guruhiga va xokazo.

Tarbiyachi: Endi bolalar sizlar bilan ajoyib bir o`yin uynaymiz. Marhamat, xamma mening yonimga kelsin. Hozir sizlar bilan "Molekula" o`yinini o`ynaymiz. (O`yin qoidasi bolalarga tushuntiriladi. Bolalar musika ohangi ostida xonada sayr qiladilar. Tarbiyachining "2 ta atomli molekula hosil qiling" buyrug`idan sung bolalar o`zlariga juftlik topib birlashadilar. O`yin bolalar 4 kishidan iborat guruh tashkil etganlarida yakunlanadi. SHunday qilib, bolalar 4 ta kichik guruhlarga bo`linib oladi.

Tarbiyachi: Marxamat, 1- guruh quyoncha rasmi tasvirlangan stol atrofiga,

2 - guruh olmaxon rasmi tasvirlangan stol atrofiga,

3 - guruh xo`roz rasmi tasvirlangan stol atrofiga,

4 - guruh esa ayiqcha rasmi tasvirlangan stol atrofiga kelib o`tirishlari mumkin. Demak, diqqat qiling, yangi topshiriq: Rasmda tasvirlangan xatoliklarni toping va to`g`rilab chiqing.

1- guruh daraxt tepasida yotgan itni pastga tushirib, quyoshni esa tepaga chiqarish kerakligini , daraxtlar bahorda gullashini, tozda qor yog`masligini aytadi. SHuningdek, 2 - guruh musiqali chalkashlikni topadi.

3 - guruh mevalar chalkashligini topadi.

4 - guruh sabzavotlar chalkashligini topadi.

Endi musikali tanaffus e`lon qilamiz. Bolalar milliy musika asboblari yordamida "yallama-yorim" kuyini chalib raqsga tushadi.

Tarbiyachi: Raxmat, bolajonlar yaxshigina dam olib, dillar yayradi. Hozir sizlar bilan ovoz chiqarmasdan qo`l va gavda harakatlari bilan bajariladigan ajoyib o`yin o`ynaymiz. O`yin qoidasi shunday: men savol beraman siz ovoz chiqarmasdan xarakat bilan savollarimga javob berasiz. Diqqat qiling, boshladik.

- Xavo juda sovuq, nima qilasiz - bolalar badanlarini uqalaydi, qo`llarini siypalaydi.

- Yomg`ir yog`ayapti, xamma yog`ingiz ho`l bo`ldi, siz nima qilasiz - barmoqlar bilan chertadi, soyabon tutadi, ho`l bo`lgan kiyimini silkilab quritadi.

- Yomg`ir kuchaydi - tez-tez barmoqlarni chertib, yomg`ir ovozini qilib ko`rsatadi.

- Quyosh nur sochmoqda - ikkala qo`llarini ham tepaga baravar ko`taradi.

- Havo juda qizib ketdi -o`uzlarini elpiydilar.

- bizning kayfiyatimiz juda yaxshi- qarsak chaladilar va raqsga tushadilar. Bu xarakatlarni bajarib bo'lib bolalar joylariga o'tiradilar.

Bolalar, mana topshiriqlarni xam bajarib bo'ldik. Agar rozi bo'lsangiz birgalikda topshiriqlarni bajarish vaqtidagi yutuqlaringiz hamda yo'l qo'ygan xatolaringizni tahlil qilamiz.

Hozir men to'rt xil rangdagi ishoralar bilan belgilangan rasmlarni stol ustiga kuyaman, biringiz doskaning o'ng tomoniga o'zingizta baho berasiz va doskaning chap tomoniga baxo berasiz.

Tarbiyachi o'zi mashg'ulotga yaxshi qatnashgan bolalarni rag'batlantirib, mashg'ulotga yakun yasaydi.

АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

1. С.Мирджалилова, Р.Тўлаганова. “Таълимда инновация”, “Таълим жараёнида педагогик технологиялар” методик тавсиянома, 2008.

2. Д. Джуманова, Ю.К. Прусакова. “Қувноқ логоритмика” методик қўлланма, 2009.

3. З.Рахмонқулова, Н.Қурбонова. “Мактабгача ёшдаги болаларда математик тасаввурларини шакллантириш” методик қўлланма, 2009.

4. “Ўзбекистонда мактабгача таълим тизимини модернизациялаш-юксак маънавиятли келажак авлодни тарбиялаш негизидир” мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари. Тошкент, 2009.

5. “Болаларни мактабга тайёрлашда ноанъанавий ўйинлардан фойдаланиш”, методик қўлланма. – Тошкент, 2004.

*Гулжахон Умарова, Икбол Шарипова
(Бухара, Ўзбекистан)*

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИНИ ИЖОДИЙ ТАШКИЛ ЭТИШДА КОШИЙ МЕРОСИДАН ФОЙДАЛАНИШ

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да узлуксиз таълимни ислох қилиш йўналишлари кўрсатилиб, улардан бири сифатида «миллий мустақилик принциплари ва халқнинг бой интеллектуал мероси ҳамда умумбашарий қадриятларнинг устуворлиги асосида таълимнинг барча даражалар ва бўғинларда таълим олувчиларнинг маънавий ва ахлоқий фазилатларни риволантириш» белгиланади.

Тарихда Ўрта Осиё деб ном олган ҳудуд халқларининг миллий анъаналарини, маърифат тажрибаларини таълим тарбия жараёнида амалга ошириш мактаб ўқувчиларини халқимизнинг меросини ўрганишга бўлган қизиқишини оширади.

Шу жиҳатдан бой илмий мерос қолдирган алломалардан Ғиёсиддин жамшид Кошийнинг педагогик ғояларини ўрганиш, айниқса уларнинг математик қарашларини тарғиб этиш катта аҳамият касб этади.

Чунончи, бошланғич синфларда амалга оширилаётган математика таълимдан бошлаб, буюк алломаларимизнинг ҳаёти ва фаолияти, математик таълимоти ҳақида маълумот бериб борилса, ўқувчиларнинг математика соҳасида эгаллайдиган билимларининг самарали бўлишига катта ёрдам беради.

Ана шундай бой илмий мерос қолдирган йирик олимлардан бири Жамшид Коший асарлари орасида жуда катта аҳамиятга эга бўлган ва Улуғбек давридаги математик билимлар савиясини курсатувчи иккита асарларидан бири «Арифметика калити» («Мифтоҳул-хисоб») асаридир. Бу асар ўрта аср элементар математика қомуси ҳисобланади. 1427 йилда ёзилган бу китоб бир неча аср давомида Шарқ мамлакатларида талабалар учун математикадан асосий ўқиш китоби бўлиб хизмат қилди. Коший бу асарида натурал сонларга алоҳида эътибор бериб, «сон бирларнинг санашдан келиб чиққан. Сонлар бирлардан тузилган»лигига эътиборни қаратган. Шу билан биргаликда бутун сонлар устида амаллар:

кўшиш, айириш, кўпайтириш, бўлиш, даражага кўтариш, илдиз чиқариш амаллари қоидаларини баён қилади.

Бу асарда шундай бир масала берилган: «олтин ва дурдан ясалган безакнинг оғирлиги 3 мисқол, баҳоси 24 динор, 1 мисқол олтин 5 динор, 1 мисқол дур 15 динор бўлса, безакда неча мисқолдан олтин ва дур бор?» (мисқол оғирлик ўлчови бўлиб, 1 мисқол-2,6 граммга тенг). Ал-Коший бу масалани ечишнинг уч хил усулини беради.

Ал-Коший ёзади: «масалани «ал-жабр валмуқобала» усулида ечиш учун безакдаги масалан, дур микдорини «мол», «наrsa» (бизнингча номаълум сон x) деб оламиз. У ҳолда безакдаги олтин микдори «уч минус мол» (яъни $3-x$) бўлади».

Безакдаги дурнинг нархи қанча? $-15x$ (динор)

Безакдаги олтиннинг нархи қанча? $-5x(3-x)$ (динор)

Кейин Ал-Коший x «мол» ни топиш учун, Ушбу тенгламани тузади:

$$15x + 5(3-x) = 24$$

$$15x + 15 - 5x = 24$$

$$10x = 24 - 15$$

$$10x = 9$$

$$x = 0,9 \text{ (мисқол). У ҳолда } 3-x = 3-0,9 = 2,1 \text{ (мисқол)}$$

Иккинчи усул арифметик усули: Бу усулда масалада берилган катталиклар орасидаги боғланиш мулоҳазалари ёрдамида йуналтирувчи саволлар бериш йули билан кадамба – кадам ечилади.

Ечиш: 1-савол. Агар безак фақат дурдан иборат булса, унинг нархи қанча булар эди? $15 \cdot 3 = 45$ (динор)

2-савол: Фақат дурдан ясалган безак нархи билан олтин ва дурдан ясалган безак нархи орасидаги фарк неча динор? $45 - 24 = 21$ (динор)

3-савол: Дур ва олтин нархлари орасидаги фарк неча динор? $15 - 5 = 10$ (динор)

4-савол: Безакда қанча мисқол олтин бор? $21 : 10 = 2,1$ (мисқол)

5-савол: Безакда неча мисқол дур бор? $3 - 2,1 = 0,9$ (Мисқол)

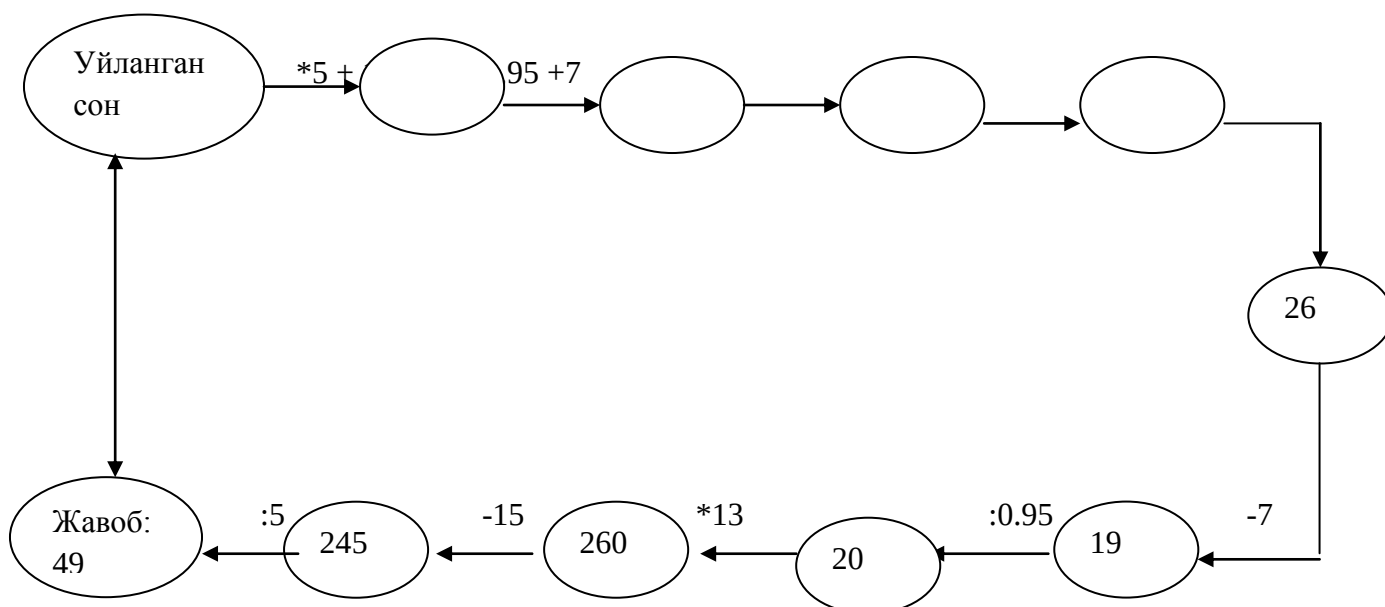
Ал-Кошийнинг «Хисоб илми калити» асарида эътиборга лойик яна бир усул бор.

Бу усулни «масалада келтирилган амаллар тартибини ва амалларнинг узини ҳам тескарисига узгартириш» усули дейиш мумкин.

Битта масалани шу усул ёрдамида ечамиз.

Масала. Мен бир сон уйладим. Унинг беш бараварига 15ни қушдим ва натижани 13 га булдим. Булинманинг 0,95 қисмига 7 ни қушдим, 26 ҳосил булди. Мен уйлаган сонни топинг?

Ечиш: Масалани ҳал қилишда қизмадан фойдаланиш қул келади.

Бу расмнинг 1-қаторида сатрлар ёзилган;

2-қаторда биринчи қатордаги амалларга мос тесқари ёзилган;

2-қатордаги доирачалар ичида амал натижалари кўрсатилган. Биринчи қаторнинг биринчи доирачаси (ўйланган сон) тагидаги доирачада эса масалани жавоби 49 сони дар ҳол кўринади.

Шундай қилиб бошланғич синф ўқувчиларни буюк математик олимимиз эришган ютуқлари, улар яратган назарлари ва фан тараққиётида кўшган ҳиссалари билан таништириб бориш уларнинг дунё қарашини шакллантиришда, математикага бўлган қизиқишларини оширишда муҳим аҳамиятга эга бошланғич синф ўқувчиси дарс вақтида, шу дарс мавзусига боғлиқ бўлган математик тушунчаларнинг пайдо бўлиши, уларнинг ривожланиб бориши ва бу соҳада математик олимларнинг ролини кўрсатиши лозим. Дарсдан ташқари машғулотларда, математика тўғаракларда Ўрта Осиёлик олимларни ижодидан кенг фойдаланиш мумкин. Математик газеталар ташкил этиб, уларни қизиқарли математик мавзуларга ёки машҳур олимларнинг ижодига бағишлаш мумкин. Машҳур математик олимларнинг туғилган кунларига бағишлаб ўтказиладиган кечалар эса жуда катта тарбиявий аҳамиятга эга.

Бу тадбирларнинг ҳаммаси ёш авлод – мактаб ўқувчиларни тарбиялашда, бошланғич мактаб математика программасининг ўқувчилар томонидан зўр қизиқиш асосида ўзлаштирилишга катта ёрдам беради, ўқувчиларни билим доирасини кенгайтиради.

Марія Федченко
(Київ, Україна)

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано важливі завдання, необхідні для реалізації інклюзивної освіти людей з особливими освітніми потребами в Україні. Розкрито особливості розвитку інклюзивної освіти в Україні.

Ключові слова: *інклюзивна освіта, люди з особливими освітніми потребами, стратегія розвитку національної системи освіти.*

The important present-day tasks, necessary for realization of inclusive education of people with special educational needs in Ukraine, are analyzed in the article. The peculiarities of inclusive education development in Ukraine are described too.

Keywords: *inclusive education, people with special educational needs, the development strategy of the national education system.*

Сьогодні одним із пріоритетних напрямів політики нашої держави є створення якісного інклюзивного освітнього середовища. Як і в більшості країн світу, в Україні концепція інклюзивної освіти застосовується до дітей з особливими освітніми потребами. Актуальність зазначеної проблеми зумовлена тенденцією до зростання кількості дітей, які потребують спеціальної освіти, яка б сприяла їхній соціальній адаптації та інтеграції в активне суспільне життя. Власне, це й зумовило необхідність розробки цілеспрямованих дій для створення сприятливих умов інтеграції в систему сучасних суспільних відносин.

Насамперед, розберімося з поняттям «інклюзія», – з англійської мови перекладається як «включення» або «приєднання». В освіті під інклюзивним навчанням розуміють процес забезпечення рівного доступу до освіти дітям з обмеженими можливостями, а також врахування їхніх індивідуальних потреб. Таке навчання передбачає створення освітнього середовища, яке б задовольнило потреби дітей з проблемами фізичного чи психологічного розвитку [2].

Як відомо, система освітніх послуг для дітей з інвалідністю створювалася ще з часів Радянського Союзу, основою якої були інтернатні заклади. Проте, на мій погляд та на думку психологів, головним недоліком навчання в інтернаті є обмежене спілкування з однолітками.

Системно про інклюзивну освіту заговорили лише у 2014 році, проте цьому передувала низка подій, що також мали свій вплив на розвиток інклюзії в цілому. Так, у 2001–2007 роках МОН України експериментально впроваджувало проект «Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах». Саме тоді почався дієвий пошук відповіді на питання, як інтегрувати дітей з особливими потребами до загального освітнього процесу [3].

Другим етапом експерименту був українсько-канадський проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні», який тривав з 2008 по 2012 роки. Тоді задля підтримки інклюзивної освіти в Україні була створена «Мережа на підтримку інклюзії. Школа – для всіх». Дана мережа об'єднала громадські організації, батьківські групи, навчальні заклади та інші інституції, що були зацікавлені в просуванні інклюзивної політики та інклюзивного навчання в Україні на всіх рівнях суспільства [3].

Поряд з цим, важливим здобутком став «Індекс інклюзії». Він являє собою добірку практичних матеріалів для планування дій зі створення та розвитку в навчальних закладах інклюзивного навчального середовища для всіх учасників навчального процесу. Сьогодні «Індекс інклюзії» перекладений на 32 мови та використовується в багатьох країнах світу [4].

Власне, справжнім кроком вперед в питанні розвитку інклюзивної освіти стало підписання Президентом України закону «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» у вересні 2017 року. Відповідно до нього, особи з обмеженими можливостями мають право здобувати освіту в усіх навчальних закладах. Тобто, для таких дітей створюватимуться інклюзивні та спеціальні класи в загальноосвітніх навчальних закладах [1].

Як бачимо, сьогодні Україна стала на одному шаблі поруч з європейськими країнами, де склався певний консенсус щодо важливості інтеграції осіб з особливими освітніми потребами в суспільство, де давно практикується подібна форма навчання та успішно розвивається. Для таких країн як Італія, Австрія, Португалія, Бельгія, Фінляндія, Іспанія, Німеччина, Ірландія, Швеція, Голландія, Великобританія, – інклюзивна освіта має особливе значення, оскільки психологічна підтримка та спілкування зі здоровими однолітками, – це головна ознака спеціальної освіти [5].

Таким чином, сьогодні в Україні ми спостерігаємо перші спроби запровадити дієвий механізм інклюзивного навчання для дітей з обмеженими можливостями, адже вони мають право на таку ж освіту, як і всі. Та поруч з цим, залишаються питання, які мають суттєве значення для подальшого розвитку інклюзії та потребують вирішення. Для побудови ефективної, дієвої системи інклюзивної освіти, передусім необхідно посилити фінансування освіти та удосконалити методичне та кадрове забезпечення. Окрім цього, чи не найважливішим фактором є розуміння цих дітей суспільством.

Отже, інклюзивне навчання в загальноосвітніх закладах відображає одну із головних демократичних ідей – всі діти є рівними членами суспільства. Інклюзія означає розкриття кожного учня за допомогою дещо інакшої освітньої програми, яка враховує потреби, а також спеціальні умови та підтримку, яка забезпечується медико-соціальним та психолого-педагогічним супровідом. Та найголовніше – дитина вчиться життєдільності в оточенні здорових дітей, що формує її спрямованість до повноцінного життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР) 2017, № 38-39, ст.380. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>

2. Інклюзивне навчання в Україні: як діятиме і що вже зроблено / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ogo.ua/articles/toprint/2017-05-15/86565.html>
3. Реалії інклюзивної освіти: Інформаційно-аналітичний збірник / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://issuu.com/irf_ua/docs/edu-2012-2-2
4. Стаття «Індекс інклюзії або наскільки ми розуміємо інклюзивну освіту» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nmcio.ippro.kubg.edu.ua/?page_id=52
5. Ушакова І. Освіта дітей з особливими потребами: пошук та перспективи / І. Ушакова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2008/97-84-11.pdf>

УДК 371

Наталія Феліпова
(Кропивницький, Україна)

ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ

У статті розглядаються сучасні умови викладання іноземної (англійської) мови у медичних навчальних закладах. Проаналізовано шляхи формування навичок іншомовного читання, говоріння, аудіювання та письма у студентів-медиків, основні проблеми формування іншомовної компетентності студентів та шляхи вирішення даних проблем.

Ключові слова: *іншомовна компетенція, професійна англійська мова, медичні навчальні заклади, професійне спілкування, інтерактивне навчання.*

The article deals with modern conditions of teaching foreign (English) language in medical educational establishments. It analyses ways of developing medical students' skills in reading, speaking, listening and writing, key problems of shaping students' foreign language competence and ways to solve these problems.

Key words: *foreign language competence, professional English, medical education establishments, professional communication, interactive studies.*

Провідні тенденції у сучасній освіті, розвиток сучасної медицини, а також розширення співпраці з зарубіжними партнерами вимагають знання іноземної мови не лише від фахівців гуманітарної спрямованості, але і від професіоналів у інших галузях, зокрема – від професіоналів медичних спеціальностей. Саме тому стає актуальним вивчення англійської мови у медичних навчальних закладах. Формування у студентів медиків, умінь та навичок з англійської мови є складним процесом, що потребує ґрунтовного дослідження.

Проблема засвоєння студентами-медиками досліджувалася у працях Л. Дудікової, О.Хотюк, Л.Лисенко, Л.Лимар та ін. У дослідженнях сучасних вітчизняних науковців розглянуто особливості курсу «професійно спрямована іноземна мова», особливості викладання англійської мови студентам не філологічних спеціальностей, особливості ведення ділової документації англійською мовою та навчання діловій англійській мові. Однак залишаються малодосліджені аспекти, що стосуються саме викладання англійської мови у медичних навчальних закладах.

Мета статті – вивчення та характеристика проблем, що стосуються формування іншомовної компетенції у студентів медиків, обґрунтування сучасних тенденцій у вирішенні питання викладання англійської мови у медичних вищих навчальних закладах.

За ст. 79 Закону України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я» держава сприяє міжнародному співробітництву у галузі охорони здоров'я, що означає державну підтримку міжнародних програм та професійної співпраці фахівців медичних галузей, обміну прогресивними методами та технологіями, експорту та імпорту лікарських

препаратів та обладнання. З підписанням угоди про безвізовий режим для України (травень 2017 року) зростають можливості українців отримувати освіту за кордоном, спеціалісти мають змогу розширити співпрацю з європейськими колегами. Студенти медичних навчальних закладів України дедалі частіше навчаються за програмою «Подвійний диплом», за якою вони отримують диплом європейського зразка, що дає право на працевлаштування у країнах ЄС. Однак реалізація даних можливостей вимагає від фахівців знання іноземних мов, зокрема англійської, яка є мовою міжнародного спілкування. Педагогами та мовознавцями розробляються методики викладання англійської мови за професійним спрямуванням. Даний вид методики відомий науковцям з 60-х років XX століття, коли вперше були введені такі терміни, як «іноземна мова за професійним спрямуванням» та «іноземна мова для спеціальних цілей». На даний час розроблені навчально-методичні комплекси для викладання англійської мови студентам економічних, технічних та юридичних спеціальностей. При цьому, викладання англійської мови у медичних закладах є відносно новим напрямом.

Для студентів - медиків мета вивчення англійської мови полягає у тому, щоб оволодіти ключовими знаннями та навиками, потрібними для успішної професійної діяльності. До них відносяться вміння працювати зі спеціалізованою літературою, опублікованою на англійській мові, вести медичну документацію англійською мовою, спілкуватися з колегами.

Проблемами викладання англійської мови у медичних закладах по-перше, відносно короткий термін викладання курсу англійської мови (1,5-2 роки); по-друге, різний рівень попередньо засвоєних знань з англійської мови у студентів, які вступають до медичних навчальних закладів; по-третє, недостатність мотивації студентів до вивчення іноземної мови. Методика викладання англійської мови включає в себе лінгвістичний, психологічний та педагогічний компоненти [5]. З точки зору лінгвістики, викладання англійської мови студентам-медикам передбачає: засвоєння студентами лексики, необхідної для професійного спілкування; засвоєння граматичних норм мови; оволодіння основними видами діяльності (читання, аудіювання, говоріння та письмо). Психологічний аспект включає в себе створення умов, що мотивують студентів до вивчення англійської мови. Педагогічний компонент передбачає розробку навчально-методичних комплексів для ефективного навчання, що здійснюється за короткий термін.

Методисти [2, 6] виділяють в рамках методики викладання іноземної мови студентам немовних спеціальностей такі напрями, як викладання мови для академічних та спеціалізованих цілей а також формування у студентів навичок самостійної роботи з вивчення мови, сприяння зростанню мотивації для вдосконалення своїх навичок та використання знань як у науковій роботі, так і у професійному спілкуванні.

Пріоритетним завданням викладання англійської мови у медичних навчальних закладах є формування комунікативних навичок студентів [9]. При здійсненні цього завдання труднощі для викладача полягають у різному рівні початкових знань студентів та недостатній сформованості їх вміння спілкуватися іноземною мовою; не всі вправи дають можливість відпрацьовувати такі види діяльності, як говоріння та аудіювання. Ми вважаємо корисним застосування інтерактивних методів навчання. Серед найбільш корисних з них виділяємо наступні: інтерв'ювання, конференція, ділова гра. При цьому необхідно адаптувати дані види діяльності до професійної діяльності студентів. Інтерактивні та традиційні вправи можуть відтворювати ситуації з професійного спілкування, даючи можливість активно застосовувати в мовленні засвоєну лексику та граматичні структури. Використання інтерактивних методів навчання стає успішним за умови використання сучасних технічних засобів навчання: інтерактивних дошок, при роботі з якими матеріали і вправи редагуються та зберігаються під час заняття, а також використовуються при проведенні веб-конференцій; аудіо та відео матеріалів, створених носіями англійської мови; джерел Інтернету та електронних книг. Однією з умов успішного засвоєння студентами

знань з англійської мови є наявність мотивації, забезпечення якої є однією з актуальних проблем педагога, який викладає іноземну мову у медичному навчальному закладі. Поняття мотивації у сучасній науковій літературі є досить складним, включаючи в себе прагнення, ідеали, цілі, потреби та ін. [8]. При викладанні англійської мови студентам немовних спеціальностей формування мотивації передбачає наступні завдання:

- зацікавити студентів у вдосконаленні своїх знань та вмінь шляхом ознайомлення з ситуаціями, що потребують наявності іноземної компетенції, а також з досягненнями провідних іноземних фахівців та з культурою країн, мова яких вивчається;

- створити позитивну атмосферу на занятті, що досягається за допомогою залучення до діяльності всіх студентів у групі, проведення конкурсів, тижнів іноземної мови.

Корисним для викладача англійської мови, який працює у медичному навчальному закладі, є вивчення та впровадження у навчальний процес передового досвіду зарубіжних колег. У сучасних світових медичних навчальних закладах як іноземна мова викладається англійська, французька або італійська [7,8]. Викладачами розробляються методи, за допомогою яких можливо подолати проблему недостатності академічного часу та мотивації

Враховуючи інтерактивну та комунікативну спрямованість сучасного навчання іноземної мови, корисним для всіх розглянутих аспектів викладання ми вважаємо постійний зворотний зв'язок між викладачами та студентами, що дає можливість оцінки рівня знань та вмотивованості студентів. Зворотний зв'язок може здійснюватися за допомогою контролю знань (тестування, контрольні роботи, проектна робота), відстеження вмотивованості (анкетування, опитування, індивідуальна робота, поза навчальна діяльність), участі самих студентів у пошуку додаткових матеріалів, професійних конференціях, дослідницькій роботі.

Викладання англійської мови у медичних навчальних закладах є комплексним процесом, що вимагає творчого пошуку як від викладачів, так і від студентів. Перспективою дослідження є створення навчально-методичного комплексу, який враховує потреби студентів та викладачів а також сприяє зростанню мотивації студентів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлакова И. Зарубежные методы обучения иностранным языкам // Вестник МИРБИС. – 2016. – №3(7)'. – С. 16-17.

2. Вербицкий А. А., Хомякова Н. П. Формирование межкультурной компетенции в сфере профессиональной коммуникации как новое направление лингводидактики // Научно-методические основы формирования инновационной системы языковой подготовки в неязыковом вузе. – М. : ФГБОУ ВПО МГЛУ, 2014. – С. 30-43. – (Вестн. Моск. гос. ун-та; вып. 12 (698). Сер. Педагогические науки).

3. Дудікова Л. Сучасні підходи викладання іноземних мов на не філологічних спеціальностях вищих навчальних закладів / Л. В. Дудікова // Наук. вісн. Чернів. ун-ту.: зб. наук. пр. – (сер. «Педагогіка та психологія») / ред. кол. : І. С. Руснак (наук. ред.) та ін. – Чернівці, 2009. – Вип. 498.

4. Коробейнікова Т. І. Формування англомовної компетентності в діалогічному мовленні майбутніх учителів з використанням інформаційно-комунікаційних технологій / Коробейнікова Тетяна Ігорівна. – Дисертація канд. пед. наук: 13.00.02, Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2013. – 230 с.

5. Леонтьев А. А. Язык не должен быть «чужим» // Этнопсихоллингвистические аспекты преподавания иностранных языков. – М. : ММА им. И. М. Сеченова, ИЯ РАН, 1996. – С. 41-47.

6. Лимар Л. Особливості викладання курсу "Англійська мова професійного спрямування для студентів-медиків" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://confesp.fl.kpi.ua/node/1027>

7. Марковина И. Ю., Ширинян М. В. Иностранный язык в неязыковом вузе на постдипломном этапе обучения: потребности и перспективы (на примере медицинских

вузов) // Модернизация системы подготовки по иностранному языку в неязыковых вузах. – М.: ИПК МГЛУ «Рема», 2012. – С. 54-61. – (Вестн. Моск. гос. ун-та; вып. 12 (645). Сер. Педагогические науки).

8. Хотюк О. Використання медичної лексики для самостійної роботи при навчанні професійної англійської студентів немовних спеціальностей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/2013/vykorystannya-medychnoji-leksyky-dlya-samostijnoji-roboty-pri-navchanni-profesijnoji-anhlijskoji-studentiv-nemovnyh-spetsialnostej-nau-oa/>

УДК 378.147.227:004

Ірина Холобцева
(Дніпро, Україна)

**ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ
В ТЕХНОЛОГІЧНОМУ КОЛЕДЖІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

У статті розкриваються питання доцільності використання мультимедійних засобів навчання при проведенні лекційних, практичних занять у вищих навчальних закладах освіти при вивченні спеціальностей.

Ключові слова: інформаційні технології, мультимедія, мультимедійні технології, мультимедійні засоби, лекції-презентації.

In the article the expediency of use of multimedia learning tools for lectures, practical classes in higher educational institutions in the study of special subject .

Keywords: information technology, multimedia, multimedia technology, multimedia tools, lecture-presentations.

Сучасне суспільство тісно пов'язане з інформаційними технологіями, які все більше проникають в життя людей. Вони стають життєво необхідним стимулом розвитку всіх галузей, в тому числі і освіти. Впровадження цих технологій у навчально-виховний процес у вищих навчальних закладах освіти є неможливим без використання інноваційних методів навчання. Одним із таких методів є мультимедійні технології, які відкривають принципово нові методичні підходи до організації навчального процесу в системі освіти.

Мультимедійні технології є на сьогоднішній день найбільш «модним» напрямом використання інформаційно-комп'ютерних технологій у сфері освіти. У широкому сенсі «мультимедія» означає спектр інформаційних технологій, що використовують різноманітні програмні та технічні засоби з метою найбільш ефективного впливу на користувача (що став одночасно і читачем, і слухачем, і глядачем). Широке їх застосування здатне різко підвищити ефективність активних методів навчання для всіх форм організації навчального процесу: на етапі самостійної підготовки студентів, на лекціях, на семінарських, практичних та лабораторних заняттях. [1, с. 113-114]

Використання мультимедійного супроводу істотно покращує сприйняття й осмислення питань, що розглядаються студентами, створює більш комфортні умови для аудиторної роботи студентів та викладачів. Активація емоційного впливу на лекції та інших видах занять із застосуванням мультимедійних засобів навчання пов'язана з тим, що:

- по-перше, навчальне середовище створюється з наочним представленням інформації в кольорі (психологами доведено, що запам'ятовування кольорової фотографії майже у два рази вище порівняно з чорно-білою);

- по-друге, використання анімації є одним з ефективних засобів привернення уваги і стимулювання емоційного сприйняття інформації (разом з тим заміна статистичних зображень динамічними доцільна лише в тому випадку, коли сутність об'єкта, що демонструється, пов'язана з процесом, динамікою, відношення яких не може передати статистика);

- по-третє, наочне представлення інформації у вигляді фотографій, відеофрагментів змодельованих процесів має більш сильну емоційну дію на людину, ніж традиційні, оскільки воно сприяє покращенню розуміння і запам'ятовування фізичних і технологічних процесів/явищ, які демонструються на екрані. [1, с. 117]

Мультимедійні засоби навчання у вищій школі не можуть замінити викладача, але вони сприятимуть удосконаленню й урізноманітненню діяльності педагога, що має підвищити продуктивність освітнього процесу. Крім того, використання мультимедійних технологій у процесі навчання дозволяє більш широко і повноцінно розкрити творчий потенціал кожного студента. Мультимедійні засоби в освітньому процесі вищої школи можуть бути представлені в електронних підручниках, самостійно підготовленому викладачем матеріалі, презентації інформації за допомогою програми Power Point, відеометоді, електронній пошті, рольовій грі, електронній інтерактивній дошці та ін. [2, с. 2]

Викладачі циклової комісії виробництва хліба Технологічного коледжу ДДАЕУ в своїй педагогічній діяльності активно використовують мультимедійні технології під час проведення лекційних занять з таких навчальних дисциплін як «Технологія хлібопекарського виробництва і макаронних виробів», «Технологія кондитерських виробів», «Технологія харчових концентратів», «Технохімічний контроль галузі», «Товарознавство сировини» і «Вступ до фаху».

Для впровадження у навчальний процес мультимедійних технологій викладачі комісії створюють лекції-презентації в комп'ютерній програмі Power Point до лекційних занять, де розглядаються питання характеристики і видів сировини, асортименту і класифікації виробів, технологічних схем виробництва виробів.

Також створюються в цій програмі таблиці, блок-схеми, технологічні схеми виробництва виробів. Ці матеріали використовуються в якості наочного матеріалу при вивченні окремого питання чи теми, тим самим замінюючи використання застарілих паперових схем, на виготовлення яких необхідні досить великі матеріальні витрати.

При використанні лекцій-презентацій все лекційне заняття супроводжується ілюстрованими слайдами із наведеним усім необхідним теоретичним матеріалом з теми. Під час їх створення обов'язково враховуються вимоги щодо кольорової гами, розмірів шрифтів, обсягу теоретичної та ілюстрованої інформації.

Такі методи мультимедійних технологій дозволяють зробити і продемонструвати візуальне супроводження «сухого» теоретичного матеріалу. Це підвищує зацікавленість студентів до теми чи питання, активізує їх діяльність і дозволяє урізноманітнити проведення лекційного заняття і скоротити час на висвітлення будь-якого питання.

Крім вище зазначених методів використання мультимедійних технологій викладачі також широко використовують перегляд відеороликів та відеофільмів, які взято з мережі Інтернет.

Використання відеороликів в наш час є актуальним, тому що співпраця з підприємствами галузі знаходиться не на досить високому рівні і не завжди той чи інший виробничий процес, а іноді і взагалі технологію виробництва виробу, можна дослідити в умовах виробництва.

Відвідування підприємств після вивчення кожної такої теми чи навіть блоків тем також не завжди є можливим. Тому якраз в нагоді і стає використання відеороликів. Під час їх демонстрації теоретичний матеріал супроводжується візуальним підтвердженням та поясненням викладача, що не можливо виконати в умовах виробництва. Тобто на занятті відбувається «віртуальна екскурсія» на підприємство. Крім того, такий метод дозволяє

побачити процес виробництва різних виробів не тільки на вітчизняних підприємствах, але і на зарубіжних.

Також, крім лекційних занять, метод «віртуальних екскурсій» викладачі комісії коледжу використовують і при проведенні навчальної практики по набуттю навичок з робочих професій. Під час проходження цієї практики студентам організовується екскурсія на підприємства галузі, але за один-два візити не можливо побачити і проаналізувати всі технології виробництва. Крім того, зараз більшість з них спеціалізується на випуску окремих груп продуктів, а не на всьому асортименті виробів, що передбачається робочою програмою практики.

Виходячи з досвіду викладачів коледжу, можна відзначити, що використання мультимедійних технологій в навчальному процесі є ефективним, тому що дозволяє зробити матеріал інформаційно-насиченим і зручним для сприйняття. Це спостерігається у більшій активності студентів на таких заняттях, їх зацікавленості, ну і відповідно відображається на якості знань. І ці позитивні зміни спостерігаються не тільки у студентів, які прагнуть отримати якісні знання, але і у студентів, які раніше не проявляли зацікавленості до навчання.

Визнаючи всю значимість впровадження у навчальний процес нових засобів і методів навчання, викладачі циклової комісії виробництва хліба Технологічного коледжу ДДАЕУ, активно працюють над введенням одного із найпоширеніших напрямів в області інформатизації освіти, тобто введенням в навчальний процес мультимедійних технологій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гладуш В. А. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія. Навч. посіб. / В. А. Гладуш, Г. І. Лисенко – Д., 2014. – 416 с.
2. Синиця М.О. Використання мультимедійних технологій у навчальному процесі ВНЗ як засіб формування педагогічних знань // Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання: монографія / за ред. проф. О.А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/>.

УДК 37.013.7

Лариса Чепіль, Марія Порхун
(Вишниця)

ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Стаття присвячена проблемі фахової підготовки сучасного вчителя образотворчого мистецтва, формуванню якостей професіоналізму майбутнього педагога таких, як фаховий світогляд, фахова компетентність і фахова майстерність. Пошук шляхів визначення результативних механізмів позитивного впливу на особистість учня, новітні технології навчання образотворчого мистецтва, активні форми проведення навчально-виховної роботи з учнями сучасної школи є об'єктом новітньої вітчизняної педагогічної науки і практики.

Ключові слова: педагогіка, психологія, методика, мистецтво, технології навчання, емоційно-чуттєва сфера, художньо-педагогічна освіта, художник-педагог, педагогічна практика.

The article is devoted to the problem of professional training of modern fine arts teacher, formation of professional qualities in the future teacher such as professional outlook, competence and skill and finding ways to their identify. The search for ways to determine the effective mechanisms of positive influence on the student's personality, the latest technologies of teaching

fine arts, active forms of conducting educational work with students of the modern school are the object of the latest national pedagogical science and practice. Conditions and modern requirements for the formation of professional knowledges of the theoretical and practical character of the future fine arts teacher are analyzed.

Key words: *pedagogyc, psychology, technology of teaching, emotional-sensitive sphere, art-pedagogical education, artist-teacher, pedagogical practice.*

Тисячоліттями мистецтво займало одне з пріоритетних місць за силою впливу на особистісний розвиток людини та її виховання. Високорозвинені цивілізації ставили і продовжують ставити мистецтво у центрі всієї освіти, розуміючи його унікальні можливості для розвитку духовності та інтелекту, універсальну доступність різних форм творчості для сприйняття і засвоєння з ранніх років дитинства.

Підготовка та навчання педагогів образотворчого мистецтва у вищих закладах освіти висуває на передній план проблему формування особистості студента як майбутнього вчителя, здатного не лише активно засвоювати фахові знання, але вміти свідомо і творчо їх використовувати в навчально-виховній роботі в загальноосвітніх школах та спеціальних мистецьких закладах для дітей та молоді. Художньо-педагогічна освіта – дидактичний процес формування і засвоєння фахових знань, навиків, поглядів, мислення у системі підготовки вчителя в різних сферах образотворчої (мистецької) діяльності.

Завдання сучасного вчителя образотворчого мистецтва в таких умовах – зробити процес навчання результативним, вмотивованим, цікавим, таким, що працює на перспективу.

Актуальність даної теми полягає в тому, що оновлена система загальної освіти потребує висококваліфікованих педагогічних кадрів. У зв'язку з цим перед викладачами вищої школи постає надзвичайно відповідальне завдання - допомогти їм стати висококваліфікованими фахівцями, здатними знайти місце на ринку праці, творчо реалізувати набуті у вищому навчальному закладі знання та практичні уміння. В наш час існує гостра потреба у зміні підходів до змісту дисципліни «Образотворче мистецтво», педагогічних позицій щодо сучасного процесу естетичного розвитку кожної особистості та до підготовки відповідних педагогічних спеціалістів. Викладання мистецьких дисциплін на сучасному етапі має свої особливості й певним чином відрізняється від інших освітніх предметів, однак процес навчально-виховної роботи ґрунтується на сучасних дидактичних принципах та психолого-педагогічних теоріях, які забезпечують всебічний розвиток особистості школяра та сприяють його самовираженню в мистецтві.

Для розкриття завдань формування якісних фахових знань теоретичного і практичного характеру вчителя образотворчого мистецтва в даному дослідженні передбачають:

- розкриття художньо-педагогічної мети педагогічної діяльності;
- формування інтелектуальних і творчих здібностей майбутнього вчителя образотворчого мистецтва;
- становлення фахового мислення педагога.

Аналіз останніх досліджень. Проблемі формування сучасного вчителя образотворчого мистецтва, удосконалення процесу навчально-виховної роботи з образотворчого мистецтва присвячено низку наукових праць. Формуванню та прояву творчих здібностей, їх діагностиці присвячено багато досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених (Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова, В.М.Бехтерев, Л.І.Божович, Л.С.Виготський, Ф.Гальтон). Теоретичною основою дослідження стали висновки щодо теорії навчання та професійної підготовки студентів (Л.Занков, В.Паламарчук, А.Нісімчук).

Викладення основного матеріалу. В Україні активно розгортаються структурні реформи вищої освіти, які стимулюються Болонським процесом. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття» в якості одного із найважливіших напрямів реформування системи освіти визначає підготовку нового покоління педагогів, які б творчо втілювали в реальну практику принципи гуманізації, демократизації та індивідуалізації

навчання. Вирішення цього завдання під силу лише таким педагогам, які мають високий рівень загальної і педагогічної культури, а їх методична підготовка забезпечує реалізацію фахових завдань і спрямовується на розвиток таких якостей учнів як ініціативність, активність, самостійність, креативність.

Характеризуючи особливості педагогічної діяльності, В.О. Сухомлинський підкреслював: «Наша праця – формування людини, і це накладає на нас особливу, ні з чим не зрівняну відповідальність» [3, 156].

На нашу думку у студентів вищих навчальних закладів необхідно формувати креативну готовність, звертаючи увагу на особливості навчально-виховного процесу, необхідні для досягнення успіху: самореалізація, свобода слова і творчості, взаємоповага і толерантність, творчість, у якій би сфері вони не виникали, висока схильність до емпатії (вміння поставити себе на місце іншого і врахувати його емоції, проблеми, потреби). Вміла реалізація здобутих теоретичних знань з педагогіки, психології, методики викладання образотворчого мистецтва стане безумовною запорукою ефективної педагогічної діяльності майбутнього педагога [1, 47].

Перед вчителем образотворчого мистецтва стоїть завдання - на уроках образотворчого мистецтва безпосередньо звертатись до сенсорної сфери вихованців, до їх емоцій та почуттів, примусивши їх співпереживати та відчувати. Звичайно, методикою навчання образотворчого мистецтва в школі передбачається використання більшості загальновідомих вербальних (розповідь, заочна подорож, коментар, доповнення, бесіда, колективне обговорення), практичних (навчальний рисунок, інструктаж, ігрові та навчальні вправи, демонстрування послідовності виконання практичних завдань і прийомів, методика володіння різними художніми техніками) та наочних (аудіовізуальні, зображувальні, ілюстративні, репродуктивні) методів навчання.

Вчителю на сучасному уроці образотворчого мистецтва необхідно так спланувати свою роботу, щоб кожен учень був максимально задіяний у навчально-виховному творчому процесі, що дозволить кожному учневі проявити самостійність, вибірковість у способах роботи, розвивати свої творчі задатки.

Вчитель повинен передбачати використання наступності від дошкільної до загальної середньої освіти, адже організація художньо-творчого розвитку передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей. Залучення до розуміння змісту та сутності мистецтва повинно здійснюватися шляхом особистісно-емоційного сприйняття художньої інформації, ситуації успіху, сприятливих умов для повноцінної діяльності, розвитку й самореалізації кожної особистості. Намагаючись зберегти духовні цінності дитини, спираючись на унікальність і неповторність кожного учня, вчитель завжди повинен допомогти і підтримати учня у його творчості.

«Творчість, - писав В. Сухомлинський, - починається там, де інтелектуальні й естетичні багатства, засвоєні, здобуті раніше, стають засобом пізнання, освоєння, перетворення світу. При цьому людська особистість немовби зливається із своїм духовним надбанням. Творчість не приходить до дітей з якогось натхнення. Творчості треба вчити!» [6, 19].

Урок повинен будуватися за законами мистецтва та відповідати дидактичним, загально-педагогічним, психологічним вимогам, що висуваються до будь-якого уроку. На такому уроці жодна освітня технологія чи методика не можуть розглядатися як універсальні. І тому кожен урок образотворчого мистецтва повинен стати для учнів відкриттям, новою сторінкою на шляху пізнання світу прекрасного.

Розвиток композиційного мислення учнів та використання в творчих роботах цілісності образотворчих і технічних завдань буде успішно реалізовуватись під час проведення нестандартних уроків, наприклад: бінарних, віршованих (римованих), інтегрованих, уроків-змагання, уроків-дослідження, уроків-екскурсій, презентаційних уроків тощо.

Ось методи розвитку творчого спілкування та творчих рис характеру, за класифікацією В.В. Рибалка.

1. Метод гірлянд випадкових асоціацій.
2. Евристичний діалог Сократа.
3. Гіпотетичний діалог (розроблений Платоном евристичний діалог).
4. Метод «мозкової атаки».
5. Метод пошуку ідей у малій групі «Нарада піратів».
6. Метод ефективної записної книжки Дж.В. Хейфіля.
7. Метод «письмової мозкової атаки» та інші методи [3, 89].

В успішному професійному становленні вчителя образотворчого мистецтва велику роль відіграє педагогічна практика, де майбутній педагог здійснює вибір дидактичних методів для проведення уроків, практично визначає особливості навчальної дисципліни – образотворчого мистецтва, підбирає ефективні методи для реалізації завдань навчального, виховного та розвивального характеру. Педагогічна практика переконує нас в тому, що сучасна навчально-матеріальна база кабінету і школи в цілому, сприяє реалізації «золотого правила» дидактики - використанню методів ілюстрації, демонстрації, якісному проведенню практичних робіт з образотворчого мистецтва, введенню школяра у світ творчості, прилучення його до скарбів українського та світового мистецтва.

Проте, часто трапляється так, що вчитель правильно будує урок, доносить до учнів цікавий матеріал, унаочнює розповідь, чітко розкриває тему, але урок виявляється незасвоєним, непродуктивним. Це, частіше за все, відбувається тому, що на уроці учні майже не працюють. У такому випадку урок виявляється одностороннім, тобто ініціатива проведення його належить лише вчителю. Звичайно, діти можуть слухати, бачити, аналізувати, проте висновки будуть дуже скупі, активність низька, зацікавлення мінімальне. Вчитель мимоволі нав'язує власну думку дітям, не дає можливості мислити, аналізувати, порівнювати.

Саме тому уроки образотворчого мистецтва повинні будуватися на фундаменті спільної творчої діяльності вчителя та учнів, особливо під час виконання практичної роботи, де викладач виступає радником, помічником, розрадом, психологом тощо. Під час практичної діяльності на уроці діти відтворюють своє власне бачення і розуміння дійсності, передають різними засобами свій емоційний стан, залучаючи мисленнєво-творчі процеси, даючи простір своїй уяві та фантазії, розвиваючи зорову пам'ять, окомір, дрібну моторику рук. Засоби образотворчого мистецтва виховують у школярів волю якості характеру – вміння зосереджуватись, наполегливість у досягненні мети, посидючість, самостійність, ініціативність, а також формують художній смак, естетичні почуття, навички етико-оцінних суджень, культуру бачення та спілкування.

Щоб сформувати творчу особистість засобами образотворчого мистецтва в умовах загальноосвітнього навчального закладу, потрібно створити належні педагогічні умови для розвитку творчих здібностей кожного учня, задоволення його художніх інтересів і потреб.

На нашу думку, такими педагогічними умовами є:

- сприятливий мікроклімат на уроках;
- посилення мотивації творчої діяльності;
- врахування психологічних особливостей кожного учня;
- наявність інтерактивних засобів навчання;
- ефективна організація та керування діяльністю дітей;
- доцільне використання якісного наочного матеріалу;
- інтеграція знань, наявність кабінету образотворчого мистецтва;
- результативна гурткова робота;
- створення мистецької атмосфери на уроках та на всіх мистецьких заходах.

Уроки образотворчого мистецтва повинні бути своєрідним релаксом для учня, арт-терапією від буденності. Заповітним бажанням кожного викладача є бажання відчувати зацікавленість учнів у вивченні його дисципліни та гарні результати її засвоєння. Досягненню цієї мети сприяє вміння встановлення контактів з учнівською аудиторією,

утвердження викладача як авторитетного джерела інформації, як особистості, яка своїми знаннями та поведінкою може плідно вплинути на молоде покоління. Також важливою умовою забезпечення високого рівня культури взаємовідносин між педагогом і учнем є особистий імідж викладача, як принцип виховання собою.

«Для того щоб бути хорошим викладачем, треба любити те, що викладаєш і любити тих, кому викладаєш». В.Ключевський [4, 178].

Сучасний результативний урок образотворчого мистецтва – це такий урок, де викладання матеріалу зрозуміле і доступне, заняття емоційне, пізнавальне, цікаве, а на уроці панує взаємоповага та взаєморозуміння між учасниками навчально-виховного процесу, вчитель і учень вільно спілкуються, учні усвідомлюють мотивацію практичної спрямованості і доцільності знань, які вони отримують.

Висновки. Отже, питання загально-педагогічної підготовки студентів є пріоритетним напрямком фундаментальних психолого-педагогічних досліджень. У процесі дослідження нами виявлено суперечності між застарілими методами та вимогами сучасної освіти.

Діяльність викладачів вищих закладів освіти повинна бути спрямована на формування гуманістичного світогляду, на розвиток художніх і педагогічних здібностей та активізацію навчально-пізнавальної діяльності студента в процесі навчання і у позанавчальний час, спираючись на особистісно-орієнтовані технології. Закономірності діяльності вчителя образотворчого мистецтва потребують відповідної готовності особистості педагога до формування фахових знань відповідного змісту, форм та методів засвоєння знань професійних дисциплін і закріплення сформованих знань та певного практичного досвіду під час проведення педагогічної практики.

Перспективи подальших досліджень. Наше суспільство відчуває об'єктивну необхідність покращення підготовки майбутніх художників-педагогів. В педагогічному процесі становлення вчителя образотворчого мистецтва відповідно потрібний системний підхід до організації формування фахових знань, щоб формувати такі важливі якості професіоналізму майбутнього педагога, як фаховий світогляд, фахову компетентність і фахову майстерність.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. – К., 2004. – 145 с.
2. Клименко В.В. Психологія творчості. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 480 с.
3. Коновець С. Підготовка вчителя образотворчого мистецтва. – Рівне: «Агенція М і Со», 2002. – 74 с.
4. Хоренко Т.О. Інноваційні технології в образотворчому мистецтві (з досвіду роботи). – Чернігів, 2015. – 139 с.
5. <http://studopedia.net/> Використання інтерактивних технологій на уроках образотворчого мистецтва.

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ І ПРИЙОМИ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ БІОЛОГІЇ

Інтеграція України у світовий простір ставить перед суспільством завдання – створити таку систему освіти нового покоління, яка буде відповідати викликам нового тисячоліття, забезпечувати випереджувальний загальноцивілізаційний розвиток нової генерації – дітей інформаційної епохи, здатних мислити і діяти системно, у повазі до миру, різноманітності життя у біосфері, з високим рівнем відповідальності за майбутнє всього живого на Землі.

Саме ці пріоритети лежать в основі реформування вищого навчального закладу, головне завдання якого – підготувати компетентну особистість, здатну знаходити правильні рішення у конкретних навчальних, життєвих, у майбутньому професійних ситуаціях, готову обирати демократичні принципи співіснування.

Ключові слова: компетентність, саморозвиток, самоосвіта, самореалізація, самооцінка, технології.

Сучасний випускник навчального закладу має бути конкурентноспроможним на ринку праці, всебічно освіченим, здатним знайти вихід з будь-якої ситуації і прийняти відповідне рішення. Тому в умовах реформи освіти особливого значення набуває проблема вдосконалення технології навчання. Зміни, що відбуваються в суспільстві, зумовили пошук нових освітніх концепцій. Нині випускнику необхідні не тільки міцні знання, а й високий рівень розвитку різних типів компетентностей.

Компетентнісний підхід до навчання ґрунтується на уявленнях про компетентність як загальну здатність особистості, над предметне утворення, як інтегрований результат навчання, пов'язаний з умінням використовувати знання та власний досвід у конкретних життєвих ситуаціях.

У процесі реалізації компетентнісного підходу навчально-пізнавальна діяльність спрямована на формування у студентів здатності до поєднання взаємовідповідних пізнавальних ставлень та практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, всього того, що можна мобілізувати для активної дії.

Головний критерій якісної освіти – рівень освіченості випускника, який є:

❖ людиною, спроможною жити в гармонії з собою, природою, іншими людьми, суспільством;

❖ людиною, яка має смак до життя, прагнення до його вдосконалення, розвинутий емоційний інтелект;

❖ креативною особистістю з критичним мисленням й імунітетом до технологій маніпулювання свідомістю;

❖ конкурентноспроможною особистістю у глобальному вимірі.

Функції компетентностей у навчанні:

❖ є відображенням соціального замовлення на мінімальну підготовленість молодих громадян для повсякденного життя в навколишньому світі;

❖ є умовою реалізації особистісних сенсів студента в навчанні, засобом подолання його відчуження від освіти;

❖ задають реальні об'єкти навколишньої дійсності для цільового комплексного використання знань, умінь і способів діяльності; способів діяльності;

❖ задають мінімальний досвід предметної діяльності студента, необхідний для надання

йому здатностей та практичної підготовленості по відношенню до реальних об'єктів дійсності;

- ❖ присутні в різних навчальних предметах та освітніх галузях, тобто є метапредметними елементами змісту освіти;

- ❖ дозволяють пов'язати теоретичні знання з їх практичним використанням для рішення конкретних задач;

- ❖ являють собою інтегральні характеристики якості підготовки студентів і засоби організації комплексного особистісного й соціально значущого освітнього контролю.

До ключових компетентностей, які я прагну сформувати у студентів при вивченні біології, належать:

- ❖ компетентність саморозвитку і самоосвіти;
- ❖ соціальна компетентність;
- ❖ компетентність продуктивної творчої діяльності;
- ❖ інформаційно-комунікаційна компетентність;
- ❖ здоров'язбережувальна компетентність.

Компетентність самоосвіти та саморозвитку – формулю і розвиваю інтерес до предмета; залучаю студентів до самостійного опрацювання літератури з написанням рефератів та повідомлень; розвиваю уміння працювати з текстом; заохочую студентів до самостійного складання структурно-логічних схем, таблиць; здійснюю обов'язковий зворотній зв'язок в процесі самоосвіти через проведення бесід, тестів, проєктів, презентацій; залучаю студентів до участі в гуртках, на олімпіаді.

Для розвитку соціальної компетентності часто використовую групову форму навчання при вивченні будови, властивостей та значення вуглеводів, будови білків, будови та функцій одно- та двомембранних органел у 10 класі; генетичних основ селекції організмів, основних напрямків сучасної біотехнології, життєвих циклів у рослин і тварин, поняття про середовище існування і шляхи пристосувань до нього організмів у 11 класі. Студенти в групі обговорюють хід виконання проблемного завдання. Все це формує в них вміння приймати рішення, робити власний внесок у спільну справу, розвиває здатність до самооцінки і адекватної оцінки інших.

Розвиток компетентності продуктивної творчої діяльності здійснюю шляхом самостійного складання студентами задач, тестів, запитань до теми. Найкращі варіанти тестів використовую для перевірки знань інших студентів. Для розвитку уяви пропоную студентам творчі завдання.

Студенти на заняттях демонструють свою творчість у складанні біологічних казок, вікторин, коміксів, кросвордів. Наприкінці вивчення теми вони мають право отримати високу оцінку за такі завдання. Щоб спонукати студентів думати, аналізувати інформацію, часто використовую такі вправи, як «Мозковий штурм», «Заперечую», що допомагає формувати вміння студентів розмірковувати, звільняє їх від механічного запам'ятовування, зазубрювання.

Для формування творчих здібностей практикую ігри-змагання, рольові ігри, дидактичні ігри («Вірю – не вірю», «Відгадай за описом», «Світлофор», «Розумники й розумниці», «Бумеранг», «Впіймай помилку», «Утвори пару», «Сніжна грудка», «Шпаргалка»).

В 11 класі під час вивчення основних напрямків сучасної біотехнології пропоную студентам дискусію з теми «Трансгенні продукти: за чи проти», а, вивчаючи тему «Ембріотехнології. Клонування», – «Клонування людини: благо чи зло?» Вчу у ході дискусії студентів логічно мислити, толерантно відстоювати свою позицію, дослухатись до думки інших.

Розвиткові розумової і творчої активності студентів сприяє метод проєктів, що є поєднанням теорії і практики, постановки певного розумового завдання і практичного його виконання. Метод проєктів дає змогу у комплексі зреалізувати всі ключові компетентності,

бо при виборі теми формується соціальна компетентність, при опрацюванні джерел інформації розвиваються компетентності саморозвитку і самоосвіти, а при презентації реалізуються компетентності продуктивної творчої діяльності та інформаційно-комунікаційна.

Звітують студенти про свою діяльність не лише у формі презентацій, плакатів, але і рефератів, які цікаво і майстерно ілюструють малюнками, картинками, аплікаціями, створюють кросворди, вікторини. Участь у різноманітних заходах (конкурсах, конференціях, наукових читаннях), МАН України формує в студентів компетентність продуктивної творчої діяльності.

Велику увагу на заняттях біології приділяю формуванню інформаційно-комунікаційної компетентності. Навчаю здобувати, опрацьовувати і використовувати інформацію з різних джерел: довідників, Інтернет-ресурсів; ефективно працювати з підручником.

Часто на заняттях з біології використовую нові інформаційні технології: навчальні програми з біології, програми-репетитори, програми віртуальних лабораторних і практичних робіт, відеофрагменти. Застосування прикладного програмного забезпечення дає змогу вивести сучасне заняття біології на якісно новий рівень, залучає студентів до активної пізнавальної діяльності завдяки новизні та нетрадиційності викладання нового матеріалу.

З метою формування комунікаційної складової компетентності, що передбачає розвиток у студентів культури мовлення, уміння ставити запитання, висловлювати власні думки і аргументовано їх доводити, здатність до толерантного спілкування, використовую роботу в групах, інтерактивні вправи «Я тобі – ти мені», «Завершіть фразу», «Я так думаю», «Мікрофон», «Мозковий штурм».

Формування здоров'я збережувальної компетентності починаю реалізовувати при вивченні курсів біології рослин і біології тварин. Вивчаючи значення рослин у житті людини, знайомлю студентів з лікарськими рослинами нашої місцевості. На заняттях вони дізнаються про організми, що паразитують в тілі людини – гельмінти, гриби, віруси і бактерії, а також шляхи їх проникнення в організм. Це спонукає студентів уважніше ставитись до свого здоров'я.

В умовах компетентнісного підходу відбуваються зміни в оцінюванні навчальних досягнень студентів. Важливим стає не тільки наявність глибоких знань, сформованих особистих якостей і здібностей, але й здатність застосовувати їх у навчанні та житті.

Саме тому завданням біологічної освіти є здійснення переорієнтації її цілей на формування таких життєво важливих компетентностей студентів, які сприяли б їхній готовності до подальшого розвитку, самореалізації, активної участі в житті суспільства. Разом з тим слід зазначити, що компетентнісний підхід лише доповнює ту низку освітніх інновацій і класичних підходів, що допомагають педагогу гармонійно поєднувати позитивний досвід для реалізації сучасних освітніх цілей.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Байбара Т. Компетентнісний підхід в початковій ланці освіти: теоретичний аспект / Т.Байбара // Початкова школа. – 2010. – № 8. – С. 46.
2. Бухлова Н. Навчаємо вчитися: діагностика і формування самоосвітньої компетентності учнів. / Н.Бухлова. – К. Вид. Дім «Шкіл. світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. – 128 с. (Б-ка «Шкіл. світу»). – Бібліогр. с. 124 – 127.
3. Драйден Г. Революція в обучении: Перевод с англ. / Гордон Драйден, Джаннетт Вос – М. : ООО «ПАРВИНЭ», 2003. – 672 с.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека освітньої політики / Під заг. ред. О.В. Овчарук. – К. : «К.І.С.», 2004. – 112 с.
5. Кроуфорд А. Технології критичного мислення / А. Кроуфорд, В. Саул та ін. – К. : Вид-во «Плеяди», 2006. – 220 с.
6. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

7. Підласий І.П. Практична педагогіка або три технології. Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І.П. Підласий. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2004 – 616 с.

8. Як стати майстерним педагогом: Навчально-методичний посібник / Кол. авт.: В.Ш. Ковальчук, Л.М. Сергеева та ін. За заг. ред. Л.І.Даниленко. – К., 2007. – 184 с.

УДК 377.015.31:378.663–057.87

*Надія Шелест
(Київ, Україна)*

СТАН СФОРМОВАНOSTІ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї У СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ КОЛЕДЖІВ

У статті проаналізовано стан сформованості ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів.

Ключові слова: *студенти аграрних коледжів, критерії і показники, рівні сформованості ціннісного ставлення до створення сім'ї, діагностичні методики, позааудиторна діяльність.*

This articles analyses the level of developments of value attitude to creating a family of students of agricultural colleges.

Key words: *students of agricultural colleges, criteria and indicators, levels of formation value attitude to creating a family, diagnostic methods, after classroom activity.*

Сучасна сім'я перебуває у кризовому стані, що характеризується зростанням кількості розлучень, поширенням консенсуальних шлюбів, трансформацією світоглядних настановлень щодо сімейного життя, наслідком якої є лібералізації ранніх і невпорядкованих міжстатевих відносин, нехтування важливістю вибудови сімейних взаємин на засадах культурних норм і цінностей.

Усе це актуалізує необхідність забезпечення системної підготовки студентської молоді до формування ціннісного ставлення до створення сім'ї.

Проблеми морально-педагогічної підготовки студентської молоді до сімейного життя знайшли відображення у працях сучасних вчених-педагогів Т. Алексєєнко, А. Барбінової, О. Докукіної, Л. Канішевської, А. Карасевич, Т. Кравченко, Л. Повалій, В. Постового, Л. Яценко та інших.

Аграрні коледжі покликані здійснювати спеціально організовану роботу з формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентської молоді.

Характеризуючи особливості контингенту студентів аграрних коледжів М. Школьна акцентує увагу на домінуванні сільської молоді, яка орієнтована на майбутню професійну діяльність в аграрному секторі економіки; сенситивність раннього юнацького віку; використання потенціалу позааудиторної діяльності в контексті досліджуваної проблеми [3, с. 170].

Дослідниця Л. Канішевська зазначає, що цінності сімейного життя – це світоглядні уявлення та моральні настановлення, які засновані на традиційному розумінні інституту сім'ї, відповідальній шлюбній та сімейній поведінці індивіда, що забезпечують культурне й демографічне відтворення суспільства. Особливостями цінностей сімейного життя, зазначає дослідниця, є те, що вони соціальні за своєю природою, але індивідуальні за формами оволодіння та вираження; виконують функцію регулятора поведінки, охоплюють усі сторони людського буття [1, с. 80].

Охарактеризовано критерії та відповідні показники сформованості ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів *когнітивний* (знання щодо сутності та функцій сім'ї; усвідомлення цінності сім'ї для окремої особистості та суспільства в цілому; усвідомлення важливості моральних цінностей (любові, дружби, вірності, взаємоповаги, взаєморозуміння) як основи сім'ї); *емоційно-ціннісний* (мотивація на створення сім'ї та виконання подружніх і батьківських обов'язків; здатність до емпатії; прагнення створювати сімейні відносини і розвивати їх на основі моральних цінностей (любові, дружби, вірності, взаємоповаги, взаєморозуміння); *поведінково-діяльнісний* (здатність до адекватного вибору поведінки в різних життєвих ситуаціях; наявність вміння спілкуватися з представниками протилежної статі; здатність до самовдосконалення себе як майбутнього сім'янина).

Визначення рівнів сформованості ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів відбувалося завдяки використанню комплексу діагностичних методик та методів: анкетування, бесіди, метод незакінчених речень, тестування, експертна оцінка, сюжетно-рольова гра «Взаємні претензії», рольова гра «Інтерв'ю», картка педагогічних спостережень, створення проблемних ситуацій, вправи: «Мої плюси і мінуси», «Яким мене бачать інші» (А. Яценко), «Чи готовий ти до сімейного життя» (Н. Оліфірович), написання та аналіз студентських творів «Моя майбутня сім'я. Якою я її бачу».

На запитання анкети: «Чи збираєтесь ви у майбутньому створювати сім'ю?», отримали наступні відповіді:

- «так, обов'язково» – (62,98 %) дівчат; (35,53 %) юнаків;
- «важко сказати» – (22,60 %) дівчат; (38,07 %) юнаків;
- «ні» – (14,42 %) дівчат; (26,40 %) юнаків.

Отже, більшість дівчат – студенток аграрних коледжів зорієнтовані у майбутньому на створення сім'ї.

На запитання анкети: «Що означає бути хорошим чоловіком?» юнаки – студенти аграрних коледжів дали наступні відповіді: «добре заробляти і забезпечувати свою сім'ю» (30,46 %); «любити дружину, дітей, поважати родичів» (22,84 %); «не пиячити, не вживати наркотики» (15,23 %); «бути працелюбним» (12,18 %); «допомагати дружині, брати на себе важкі сімейні справи» (10,15 %); «бути вірним» (9,14 %) студентів.

На запитання анкети: «Що означає бути хорошою дружиною?» дівчата – студентки аграрних коледжів дали наступні відповіді: «любити чоловіка, дітей» (29,81 %); «бути гарною господинею» (26,44 %); «бути вірною» (21,63 %); «завжди гарно виглядати, слідкувати за модою» (9,62 %); «виявляти поступливість, доброту, ніжність» (7,69 %); «бути працелюбною» (4,81 %) студентів.

Наведемо дані, отримані у ході проведення рольової гри «Інтерв'ю» [2, с. 77]. Так, було з'ясовано, що 49,04 % дівчат – студенток аграрних коледжів виявляють позитивне ставлення до цивільного шлюбу, оскільки вважають його генеральною репетицією офіційного шлюбу. Слід зазначити, що 50,96 % дівчат відверто виступили проти цивільного шлюбу. Вони дали наступні відповіді: «відсутність взаємної відповідальності»; «цивільний шлюб спроектований на розлучення»; «втрачений час, розчарування»; «спільне проживання чоловіка і жінки без будь-яких обов'язків» та ін.

Серед юнаків 60,91 % вважають нормою цивільний шлюб. Вони дали наступні відповіді: «чоловіки нічого не втрачають»; «можливість перевірити свої почуття»; «у такому шлюбі люди живуть заради любові»; «свобода відносин», «відсутність будь-яких зобов'язань» тощо.

Респондентам було запропоновано запитання: «Які мотиви, на Вашу думку, спонукають Вас до вступу у шлюб?» та було запропоновано з переліку мотивів обрати ті, що спонукають їх до вступу у шлюб. Оскільки учасники експерименту обирали кілька варіантів відповідей, сума отриманих виборів перевищувала 100 %.

Аналіз отриманих відповідей на зазначене запитання дозволяє стверджувати, що серед дівчат мотив «любов» займає перше місце (48,08 %); друге місце займає мотив «бажання мати дітей, займатися їх вихованням» (45,67 %); на третьому – «інтимно-сексуальні стосунки» (43,27 %), на четвертому місці – «можливість вирішити свої житлові та матеріальні труднощі» (38,46 %), на п'ятому місці – «спільність поглядів та інтересів» (37,50 %), на шостому місці – «страх залишитися самотньою» (14,42 %), на сьомому місці – «необхідність узаконити реальні подружні стосунки» (12,02 %), восьме місце посідає мотив – «отримати соціальний статус одруженої особи» (9,62 %); дев'яте місце – «налагоджений побут» (7,22 %) й десяте місце посідає мотив «вплив батьків, інших родичів» (5,77 %).

Аналіз отриманих даних на запитання: ««Які мотиви, на Вашу думку, спонукають Вас до вступу у шлюб?» дозволяє констатувати, що серед юнаків перше місце посідає також такий мотив, як любов (45,69 %), на другому місці такий мотив, як «інтимно-сексуальні стосунки» (45,18 %), на третьому місці – «налагоджений побут» (43,14 %), четверте місце посідає мотив «спільність поглядів та інтересів» (42,64 %), п'яте місце – «бажання мати дітей, займатися їх вихованням» (40,61 %), на шостому місці – «необхідність узаконити реальні подружні стосунки» (37,56 %), восьме місце – «можливість вирішити свої житлові та матеріальні проблеми» (35,53 %), дев'яте місце займає такий мотив, як «вплив батьків, інших родичів» (12,69) %, останнє місце посідають такі мотиви, як «страх залишитися самотнім», «отримати соціальний статус одруженої особи».

Таким чином, описані вище мотиви вступу до шлюбу у дівчат та юнаків, на наш погляд, мають багато спільного. Слід зазначити той факт, що юнаки і дівчата єдині у виборі такого мотиву вступу у шлюб, як любов. Цей мотив займає перше місце як у юнаків, так і у дівчат. Але, такий мотив, як «бажання мати дітей, займатися їх вихованням» дівчата оцінюють вище, ніж юнаки. У той же час юнаки високо оцінюють такий мотив вступу у шлюб як «налагоджений побут».

З огляду на результати діагностики відповідно до означених критеріїв і показників було визначено три рівні сформованості ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів: високий, середній, низький.

Результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що більшість студентів аграрних коледжів виявили низький рівень сформованості ціннісного ставлення до створення сім'ї – 43,03 %; середній рівень сформованості ціннісного ставлення до створення сім'ї – 33,63 % студентів; високий рівень – 23,34 % студентів аграрних коледжів.

Таким чином, виникає необхідність у виявленні причин наявного стану сформованості ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів.

Визначено критерії і показники готовності кураторів студентських груп до формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів: *ціннісно-мотиваційний* (емоційно-позитивна мотивація щодо формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів, прагнення ефективно реалізувати її); *когнітивний* (знання про сутність ціннісного ставлення до створення сім'ї; особливості формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів); *діяльнісно-технологічний* (володіння відповідними формами і методами формування ціннісного ставлення до створення сім'ї); *рефлексивний* (адекватне оцінювання себе як куратора студентської групи, здатного формувати ціннісне ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів).

З метою визначення рівнів готовності кураторів студентських груп до формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів було використано: авторську анкету, індивідуальні бесіди, ранжування, цілеспрямовані педагогічні спостереження, тестування «ХіМ (хочу і можу)» (А. Бадак, Є. Ківшик).

Результати дослідно-експериментальної роботи дозволили виявити рівні готовності кураторів студентських груп до формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у

студентів аграрних коледжів: високий рівень – 37,78 %, середній рівень – 44,44 %, низький рівень – 17,78 % кураторів.

Аналіз й узагальнення результатів констатувального етапу експерименту засвідчили необхідність теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки педагогічних умов формування ціннісного ставлення до створення сім'ї у студентів аграрних коледжів у позааудиторній діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Канішевська Л. В. Дослідження проблеми формування цінностей сімейного життя у старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів / Л. В. Канішевська. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія». / Редкол. : С. М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. – К. : Міленіум, 2016. – Вип. 253. – С. 79–86.

2. Сімейні цінності: навчально-методичний посібник до навчальної програми «Сімейні цінності» (70 годин) [для 8-9х класів] / [О. В. Мельник, Т. В. Кравченко, Л. В. Канішевська, О. М. Пархоменко – Івано-Франківськ : НАІР, 2014. – 252 с.

3. Школьна М. С. Особливості виховання соціальної зрілості у студентів аграрних коледжів у позааудиторній діяльності / М. С. Школьна. // Молодь і ринок. Щомісячний науково-педагогічний журнал. – 2017. – №7 (150). – С. 167–171.

УДК 37.033

*Тетяна Юркова
(Херсон, Україна)*

РОЛЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЛІГИ У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ

У даній статті розкрито роль Всеукраїнської екологічної Ліги у формуванні екологічної культури учнів загальноосвітньої школи. Визначено різноманітні реалізації поставленого завдання.

Ключові слова: Екологічна Ліга, екологічна культура, учні, екологічні цінності.

This article focuses on the role of All-Ukrainian Ecological League in formation the ecological culture of pupils of secondary school. Various implementations of the task is defined.

Key words: Ecological League, ecological culture, pupils, ecological values.

Посилення екологічної кризи, розуміння її планетарного характеру, перегляд ідеології у зв'язку з набуттям Україною незалежності, інтеграція її у світове співтовариство зумовили протягом кінця XX – початку XXI століття активізацію пошуків нових стратегій розвитку екологічної освіти та чинників реалізації її завдань.

Базовим документом для розробки пакета законодавчих і підзаконних актів організації екологічної освіти в країні стала Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття). Прорекларовані в ній вимоги націлювали на визначення й використання діяльних шляхів удосконалення організації і змісту екологічної освіти й виховання учнівської молоді. З цією метою в 90-х роках XX століття при Українському науково-дослідному інституті педагогіки було відкрито лабораторію екологічної освіти, а при Міністерстві охорони навколишнього природного середовища – управління з екологічної освіти.

У свою чергу 1997 роком XX століття датується створення Всеукраїнської екологічної Ліги – неурядової громадської організації, яка ставить собі за мету радикальну зміну екологічної ситуації в державі. Вона об'єднує науковців, громадських діячів, педагогів,

політиків у всіх регіонах України. Саме ВЕЛ стала засновником Всеукраїнської дитячої спілки “Екологічна варта”, що об’єднує учнівську молодь, яка опікується проблемами довкілля та досліджує навколишнє середовище. Вона веде постійну роботу зі створення та впровадження нових програм у галузі екологічної освіти й виховання, таких, як “Вартівські вміння”, програма “Вартівських зборів”, “Екологічна варта власного майбутнього”. Програма “Школа лідера-еколога” створена з метою розвитку особистості дитини та надання практичних навичок для громадської роботи. Для формування екологічної культури молоді, залучення підлітків до природоохоронного руху, пошуку та підтримки талановитих дітей і підлітків, розвитку нових творчих напрямів діяльності екологічного світогляду молоді проводиться щорічний Всеукраїнський фестиваль екологічної творчості “Свіжий вітер”. Участь у ньому беруть вартівські шкільні екологічні театри. Всеукраїнський конкурс “Мій голос я віддаю на захист природи” має номінації, в яких можуть проявити себе і діти, і дорослі: екологічний плакат, малюнок, вірш, екологічні твори, урок екології, фотографії тощо. Організація і проведення екологічних конкурсів та вікторин, семінарів-тренінгів, екологічних екскурсій, створення екологічних клубів, центрів, творчих майстерень – невід’ємна частина діяльності “Екологічної варти”.

Всеукраїнська екологічна Ліга створює власні освітні та екологічні програми, серії енциклопедій, книжок “Екологічна енциклопедія”, “Екологічна освіта і виховання”, “Природоохоронні акції”, “Граємо разом на природі”. Такі навчально-методичні матеріали містять пропозиції до планів проведення уроків екології, позакласних заходів екологічної тематики, а також рекомендації щодо проведення практичних природоохоронних акцій. Екологічні ігри використовуються на уроках, в позаурочній і в позашкільній діяльності. Важливим напрямом діяльності “Екологічної варти” є залучення дітей до практичної природоохоронної роботи, зокрема проведення таких акцій, як “Не рубай ялинку”, “Первоцвіт”, “Посади своє дерево”, “Нове життя джерел” тощо [2, с. 16–17; 3, с. 194–196].

Ці та інші кроки Всеукраїнської екологічної ліги, спрямовані на зміцнення позицій української національної системи екологічної освіти і виховання учнівської молоді, сприяли поглибленню наукового пошуку, концентрації зусиль науковців і практиків на визначення методологічних основ і новітніх технологій та чинників розв’язання досліджуваної проблеми.

Аналіз діючих сьогодні концептуальних підходів до розвитку екологічної освіти засвідчив, що найбільш прийнятними та ймовірними є проекти, які всебічно обґрунтовані й адаптовані до реалій соціально-економічного життя України. Серед концептуальних розробок українських учених глибиною підходів, широтою і детальністю викладу вирізняються “Філософія екологічної освіти”, “Екологія як навчальна дисципліна” (М.Дробноход [1]), “Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах” (Г.Пустовіт [4]), “Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу” (С.Шмалей [6]) тощо.

Не випадково, підводячи підсумки міжнародних науково-практичних читань “Цінності у вихованні підростаючого покоління” (Київ, 1996 р.), О.Сухомлинська до числа найбільш пріоритетних і актуальних напрямків дослідження віднесла формування ціннісних орієнтацій екологічної спрямованості [5, с. 105 – 111]. Матеріали Міжнародних науково-практичних конференцій “Педагогічні засади формування гуманістичних цінностей природничої освіти, її спрямованості на розвиток особистості” (Полтава, 2003 р.), “Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у Європейському контексті” (Херсон, 2004 р.), “Екологічна освіта та просвіта в сільській школі” (Чернівці, 2005 р.) та Всеукраїнських науково-практичних конференцій “Екологічна освіта і виховання: досвід та перспективи” (Київ, 2000 р.), “Взаємодія школи та громадських екологічних організацій у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи” (Київ, 2004 р.), “Екологічна освіта та виховання в контексті збалансованого розвитку” (Київ, 2007) свідчать про широкий пошук шляхів стосовно до формування екологічної культури учнів загальноосвітніх шкіл.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дробноход І. Філософія екологічної освіти: Концептуальні основи / І. Дрібноход // Педагогіка і психологія. – 1996. – №3 (12). – С. 43 – 49.
2. Пащенко О.В. Громадська оцінка екологічної політики в Україні / О.В. Пащенко // Взаємодія школи та громадських екологічних організацій у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – К: Центр екологічної освіти та інформації, 2004. – С. 16 – 17.
3. Пащенко О.В. Громадський рух та екологічне виховання: Всеукраїнська дитяча спілка “Екологічна варта” / О.В. Пащенко // Екологічна освіта і виховання: Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. – К.: Центр екологічної освіти і інформації, 2001. – С. 194 – 196.
4. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: монографія / Григорій Петрович Пустовіт. – К. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
5. Сухомлинська О. Цінності у вихованні дітей та молоді і стан розроблення проблеми / О. Сухомлинська // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 105 – 111.
6. Шмалей С.В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу: монографія / Світлана Вікторівна Шмалей. – Херсон: Літера, 2004. – 364 с.

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

УДК 159.9.016

Юлія Бойко-Бузиль
(Київ, Україна)

КОНЦЕПЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ Д. СЬЮПЕРА

Представлено узагальнений аналіз концепції професійної зрілості Д. Сьюпера. Розкрито основні феноменологічні концепти, ступінчасті стадії професійного розвитку, відповідно до яких перераховано типові завдання.

Ключові слова: концепція, стадіальність, ступінчастість, професійна зрілість, професійний розвиток.

The generalized analysis of D. Siuper's professional maturity concept has been shown. The main phenomenological concepts, graduated stages of professional development have been described, in accordance with them listed typical tasks.

Key words: conception, graduation, staduality, professional maturity, professional development

Актуальність. У науковій психолого-педагогічній літературі існує немало думок щодо професійного та особистісного становлення, однак, по-перше, вони не становлять єдиної системи поглядів; по-друге, на стільки торкаються різних аспектів проблеми, що не можуть бути в повній мірі використані для виокремлення суто специфічних особливостей становлення; по-третє, найчастіше в основу поглядів покладене виокремлення розвитку як висхідного, основоположного поняття або ототожнення становлення з розвитком; по-четверте, розгляд становлення найчастіше завершується періодами навчання та входженнями в професію, хоча беззаперечно виникає необхідність подальшого дослідження професійного періоду життя особистості, оскільки становлення є безперервним процесом удосконалення себе в професії [1, с. 23]. Тому, виникає необхідність у розкритті сутності загальновизнаних класичних концепцій професійного та особистісного становлення.

Виклад матеріалу. Серед відомих зарубіжних досліджень, які торкаються психологічних аспектів професійного та особистісного становлення є концепція професійної зрілості Д. Сьюпера. Науковець у своїх дослідженнях опирається на уявлення Ш. Бюлера про життєвий шлях і стадіальну модель професійного простору Е. Гінцберга та розуміє професійний розвиток як тривалий і цілісний процес розвитку особистості [3].

На думку вченого, вибір людиною своєї майбутньої професії є довготривалим процесом, у результаті якого особистість збільшує та зміцнює зв'язок з життям. При цьому головна увага приділяється стилю змінювання людиною особистісної поведінки у процесі фахового розвитку. Одночасно з поняттям стадіальності Д. Сьюпер вводить поняття професійної зрілості, яке стосується особистості, поведінка якої відповідає завданням професійного розвитку характерним для даного віку [2, с. 163].

Д. Сьюпер об'єднавши феноменологічні концепти з диференційною психологією в 1952 році запропонував наступні положення, тоді найбільш популярної, зарубіжної теорії професійного розвитку [2, с. 162]: 1) люди характеризуються їх здібностями, інтересами і властивостями особистості; 2) на цій основі кожна людина приходить до ряду професій, а професія – до ряду індивідів; 3) залежно від часу і досвіду змінюються як об'єктивні, так і суб'єктивні умови професійного розвитку, що обумовлює множинний професійний вибір; 4) професійний розвиток має ряд послідовних стадій і фаз; 5) особливості цього розвитку визначаються соціально-економічним рівнем батьків, властивостями індивіда, його професійними можливостями тощо; 6) на різних стадіях розвитком можна керувати, з одного

боку, сприяючи формуванню в індивіда інтересів і здібностей і, з іншого, підтримуючи індивіда в його прагненні «спробувати» реального життя і в розвитку його Я-концепції; 7) професійний розвиток полягає, по суті, в розвитку і реалізації Я-концепції; 8) взаємодія Я-концепції і реальності відбувається при програванні і виконанні професійних ролей; 9) задоволеність роботою залежить від того, в якій мірі індивід знаходить адекватні можливості для реалізації своїх здібностей, інтересів, властивостей особистості в професійних ситуаціях, що в значній мірі визначається можливістю грати ту роль, яка здавалася підходящою на стадіях пробудження і дослідження професійного розвитку. Більшість положень досі залишаються актуальними, що підтверджує цінність концепції Д. Сьюпера.

Науковець виділяє ступінчасті стадії професійного розвитку, які мають самостійні типові завдання: 1) стадія «пробудження» характеризується ідентифікацією дитини з оточуючими її людьми та включає етапи: «фантазії» (домінування дитячих потреб, у віці 4–10 років), «інтересів» (програвання професійних ролей в уяві у віці 11–12 років), «здібностей» (їх прояв та співвідношення з зовнішніми вимогами у віці 13–14 років); 2) стадія «дослідження», на якій відбувається реальне програвання різних ролей включає етапи: «експеримента» (попередній професійний вибір та його апробація у віці 15–17 років), «переходу» (реалізація Я-концепції у віці 18–21 років), «спроби» (оволодіння складом професійної діяльності у віці 22–24 років); 3) стадія «консолідації», ціллю якої є знаходження стійкої професійної позиції та включає етапи: «спроби» (самоствердження в ході діяльності або повторний вибір у 25–30 років), «стабілізації» (спрямування всіх зусиль в одне русло у віці 31–44 років); 4) стадія «збереження» характеризується прагненням зберегти статус у віці 45–64 років; 5) стадія «спаду» представляє собою відхід від професійного життя починаючи приблизно з 65 років [3].

Висновки. Концепція професійної зрілості Д. Сьюпера цікава тим, що актуалізує «Я-концепцію» особистості опираючись на логічно-обґрунтовану і об'єктивно-зрозумілу стадіально-ступінчасту послідовність завдань професійного розвитку, які є немовби «ідеальною картиною» особистісного становлення в професії. Однак, перевага даної концепції в той же час виступає і її недоліком, оскільки формальна характеристика «Я-концепції» і жорстка прив'язка до вікових періодів абсолютно нівелює індивідуальний розвиток особистості, який не завжди співпадатиме зі взірцем, хоч би як ми того хотіли чи прагнули. Відтак, *перспективи подальших досліджень* вбачаємо в розробці адаптованої до реалій професійного життя в Україні, концепції професійного та особистісного становлення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко-Бузиль Ю. Ю. Ретроспектива сутності поняття професійного та особистісного становлення / Ю. Ю. Бойко-Бузиль // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 35. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. – С. 15–27.
2. Кондаков И. М., Сухарев А. В. Методологические основания зарубежных теорий профессионального развития / И. М. Кондаков, А. В. Сухарев // Вопросы психологии. 1989. – №5. – С. 158–164.
3. Super D. E. Vocational development: a framework for research. Career pattern study: monograph / D. E. Super. – New York: Bureau of Publications, Teachers College, Columbia University, 1957. – 142 p.

УДК 37.015.3:005.32:373.3 (045)

Марія Козігора
(Луцьк, Україна)

РОЛЬ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ У ПОЧАТКОВОМУ НАВЧАННІ

У статті розглянуто зовнішні та внутрішні мотиви навчальної діяльності, проаналізовано групи дітей з різним ставленням до навчання та умови для формування повноцінної мотивації учіння молодших школярів.

Ключові слова: мотивація, учіння, початкова школа, навчання, мотиви, молодші школярі.

The article deals with the external and internal motives of educational activity, analyzed groups of children with different attitudes to learning and conditions for the formation of a full motivation for the study of junior pupils.

Key words: motivation, learning, primary school, teaching, motives, junior schoolchildren.

Мотив є формою прояву потреби людини. Це – спонукання до діяльності, відповідь на те, заради чого вона відбувається.

Мотиви спрямовують, організовують пізнання, надають йому особистісного значення. Мотиви, які безпосередньо не пов'язані з діяльністю, але впливають на її успішність, є зовнішніми. До них, наприклад, можна віднести: позитивне ставлення дитини до школи; допитливість; довіру до вчителя; прагнення бути дорослим; прагнення мати шкільні речі тощо.

Внутрішні мотиви пов'язані безпосередньо із самим процесом учіння, його результатами.

Внутрішня мотивація учіння в молодших школярів нестійка, інтерес виявляється переважно до результату. Вольові зусилля до подолання інтелектуальних труднощів, наполегливість у досягненні навчальної мети молодші учні виявляють залежно від ситуації: цікаве завдання, змагальність, підтримка дорослих, товариша тощо.

«Навчання по-різному впливає на розумовий розвиток залежно від того, наскільки успішно воно виховує в учнів повноцінні мотиви учіння. Дослідні дані свідчать, що структура навчальної діяльності, адекватна цілям навчання, є фактором формування в учнів не лише систем операцій і знань, а й навчальних, пізнавальних інтересів, бажання вчитися, допитливості, любові до книги, прагнення до самоосвіти» [4, с. 121].

Мотиви учіння в кожної дитини – глибоко особистісні, індивідуальні. Зовнішня поведінка учня, його ставлення до школи, товаришів, оцінювання багатьох подій – це все «вершки» від багатьох корінців, що живлять бажання дитини вчитися, долати труднощі [2, с. 268].

Якщо надії малюка на радість шкільного життя справджуються, зміцнюється допитливість, виникає інтерес, який і є сильним мотивом учіння. Коли ж мотив, заради якого учень вчиться, змінюється, це принципово позначається і на усій його навчальній діяльності. У малюків, які вступають до школи, відмінності в підготовці різючі: один почав читати ще в 5 років, для іншого – книжка лише іграшка; один нетерпляче чекає першого вересня, а другий – як злякане пташеня, що потрапило в клітку. Як же орієнтуватися у цій різноманітності? Вдумливий учитель користується своїми безвідмовними інструментами – умінням спостерігати, створювати ситуації, що потребують саморегуляції поведінки дитини, спонукають до висловлювань, виявлення своїх почуттів [3, с. 132].

Досвід, помножений на чуйне ставлення до дитини, робить багатьох учителів гарними діагностами, допомагає розібратися в мотивах, які характеризують дії тих чи інших дітей, бачити «зону найближчого розвитку», тобто «проекувати» особистість.

Психологічні дослідження В. С. Мухіної, О. В. Проскури та ін. дають змогу виявити як сприятливі, так і несприятливі передумови формування в молодших школярів позитивних мотивів учіння. Серед сприятливих назовемо те, що в більшості дітей 6-9 років переважають:

- позитивне ставлення до школи;
- повна довіра до вчителя, навіть абсолютизація його як людини, що все знає і має велику владу;
- готовність сприймати й наслідувати;
- гостра потреба у нових враженнях;
- природна допитливість.

Водночас відомо, що інтерес до навчання в дітей цього віку вкрай нестійкий, більшість із них не виявляє вольових зусиль до подолання навчальних труднощів. Чимало першокласників тривалий час цікавляться зовнішнім боком шкільного життя, їх хвилює лише новизна статусу школяра; багато дітей з готовністю беруть участь у наслідувальних діях, проте, коли треба щось робити самостійно, чекають підказки вчителя, нервують, тобто вони охоче працюють на уроці лише тоді, коли впевнені в успіху.

Отже, мотиваційна сфера глибоко індивідуальна. Тому в її формуванні треба орієнтуватися не на молодшого школяра взагалі, а на конкретні типи ставлення дітей до навчання, які визначилися саме в цьому класі [3, с. 133].

У кожному класі є щонайменше п'ять груп дітей з різним ставленням до навчальної діяльності.

Як правило, майже половина учнів – добрі виконавці. Вони з готовністю сприймають те, що говорить і показує вчитель, їхня постійна навчальна установка – уважно слухати й виконувати всі вказівки незалежно від змісту діяльності. Ці діти на уроці сумлінні й старанні, але здебільшого безініціативні. Провідний мотив їхньої навчальної діяльності – опосередкований інтерес: прагнення порадувати батьків, завоювати авторитет у класі, заслужити похвалу вчителя.

З перших днів навчання виділяються діти з інтелектуальною ініціативою (термін Д. Б. Богоявленської) – з яскраво вираженим бажанням виявити своє ставлення до всього, що відбувається на уроці, покласти голову над складним завданням. Вони уникають підказок, прагнуть працювати самостійно, все їм треба помацати, перевірити, дослідити. Ці діти особливо жвавішають, коли вчитель запитує про щось незвичне; рішення, як правило, приходить їм у голову відразу, і вони ледве стримуються, щоб його не вигукнути. Здебільшого в класі буває 4-5 таких учнів [1, с. 11].

Серед сильних учнів є діти, які інакше виявляють своє ставлення до напруженої навчальної діяльності. Зовні вони не дуже активні, і розум у них не такий швидкий, але вони майже весь час перебувають у стані розумового напруження: несподівано для всіх оригінально вирішують завдання, придумують цікаві загадки, уміють знайти аналогію у житті до вивченого. Хоча за зовнішнім ставленням до навчальної діяльності вони помітно відрізняються від попереднього типу, але за мотивацією їх можна об'єднати в одну групу. Адже головне, що властиве тим і другим, – інтерес до нового, потреба розібратися в ньому, засвоїти. Помічено, що такі діти не бояться помилитися; процес роботи їх цікавить більше, ніж оцінки. У «доброго виконавця» і в «інтелектуального лідера» можуть бути однакові оцінки за навчання. Однак це зовсім не означає, що вплив учіння на розвиток особистості кожного з них теж однаковий.

Серед молодших школярів є невелика група дітей (приблизно 4-5 у класі), які майже ніколи не можуть самостійно виконати навчальне завдання. Це по-різному проявляється на уроці. Один охоче слухає, жестами, мімікою показує, як «напружено» думає, піднімає шоразу руку.

Майже в кожному класі є діти, які засмучуються, зіщулюються, коли розуміють, що їм робота не під силу, хочуть зробитися непомітними. Для них головне, щоб учитель їх не питав, щоб урок закінчився якнайшвидше. Причини тут різні: незрілість дитини; слабка

підготовка; глибока занедбаність та ін. Цих дітей об'єднує негативне ставлення до навчання, бо воно потребує значних розумових зусиль. Вони вчаться тому, що цього вимагають дорослі, і на уроці лише «присутні».

Дослідження психологів (В. С. Мухіна, О. В. Проскури, С. Л. Коробко, Н. П. Зубалій, О. Л. Кононко та ін) свідчать, що на початку навчального року більшість 6-річних учнів надає перевагу дошкільним видам діяльності. У дітей з різним рівнем розвитку і дошкільної підготовки ставлення до навчання дуже різниться, а в цілому розвиток мотивації проходить кілька етапів: несвідоме і нестійке спочатку, це ставлення поступово (за сприятливих умов) стає довільним і цілеспрямованим [3, с. 92].

Завдання вчителя щодо забезпечення мотиваційного компонента учіння – створити для всіх дітей передумови виховання позитивних рис характеру, бажання і вміння навчатися.

У позитивному ставленні до навчання начебто задіяні дві найважливіші пружини навчальної мотивації – «хочу» і «треба». Вміле, гуманне використання цих засобів ефективне, але недостатнє, щоб сформувати в усіх молодших школярів стійкі пізнавальні інтереси, потреби, бажання самостійно мислити, зосереджено й цілеспрямовано працювати на уроці [5, с. 429].

Чим більше оновлюється початкова школа, тим очевиднішою стає неперспективність опори лише на почуття обов'язку або на оцінку-бал у вихованні мотивації учіння. Це – зовсім не універсальні засоби; надмірне, невміле їх використання зумовлює, як правило, протилежні дії учнів.

Щоб розширити і спрямувати мотиваційні стимули учіння, важливо знати, що є рушійною силою учіння школярів. Мотиви, які визначають ставлення дітей до навчання, різноманітні за змістом, тривалістю дії, силою впливу.

Навчання молодших школярів полівмотивоване, тобто дитиною керують, залежно від ситуації, різні мотиви, але серед них є визначальний. Ось на нього і треба впливати. Щоб цей вплив був дієвим і різнобічним, слід подбати про відповідну організацію навчальної праці учнів на уроці й удома. Спочатку в молодших учнів (особливо в першокласників) переважає інтерес до зовнішньої сторони навчання, до нової позиції учня, нових форм спілкування. Потім з'являється і закріплюється мотив досягнення результату навчальної праці.

Для формування повноцінної мотивації учіння молодших школярів особливо важливо забезпечити такі умови:

- збагачувати зміст особистісно-орієнтованим цікавим матеріалом;
- утверджувати справді гуманне ставлення до всіх учнів, бачити в дитині особистість;
- задовольняти потреби в спілкуванні з учителем та однокласниками під час навчання;
- збагачувати мислення інтелектуальними почуттями;
- формувати допитливість і пізнавальний інтерес;
- формувати адекватну самооцінку своїх можливостей;
- утверджувати прагнення до саморозвитку, самовдосконалення;
- використовувати різні способи педагогічної підтримки, прогнозувати ситуації, коли вона особливо потрібна дітям;
- виховувати відповідальне ставлення до навчальної праці, зміцнювати почуття обов'язку [3, с. 136].

Реалізація кожної з цих умов вимагає тривалої, узгодженої роботи вчителя, вихователя і батьків. Насамперед, слід відмовитися від спокуси все пояснювати зовнішнім впливом, сподіватися на швидкі зміни в мотивації учіння. Організація навчання, тобто зовнішні умови, опосередковано впливають на мотивацію учіння, яка є глибоко індивідуальною і не може бути негайним наслідком ізольованого використання навіть дуже ефективного засобу (скажімо, дидактичної гри, безбального оцінювання). «Добивайтеся того, щоб учні ваші побачили, відчули незрозуміле – щоб перед ними постало питання, – писав В. О. Сухомлинський. – Якщо вам удалося цього досягти, маєте половину успіху. Адже запитання збуджують бажання знати» [2, с. 365].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гин А. Конструктор уроку // Відкритий урок. – 2002. – №5-6. – С.11-19.
2. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К.: Вища школа, 1984. – 426 с.
3. Освітні технології. Навч.-метод. посіб. / За заг. ред. О. М. Пехоти. – К.: А С К, 2001. – 256 с.
4. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи / О. Я. Савченко. – К.: Генеза, 1999. – 368 с.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. - Т.2 / В. О. Сухомлинський. – М.: Просвещение, 1979. – 670 с.

УДК 159.922

Юлія Курятникова
(Глухів, Україна)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ЗІ СТАТУСНОЮ ПОЗИЦІЄЮ У КОЛЕКТИВІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглядається взаємозв'язок вольових якостей молодших школярів із їхньою статусною позицією у колективі однолітків.

Ключові слова: молодший шкільний вік, статусне положення у колективі, вольові якості, кореляційний аналіз.

The article examines the interrelation of strong-willed qualities of younger students with their status position in the peer group.

Key words. Junior school age, status position in the team, strong-willed qualities, correlation analysis.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства успіх кожної людини залежить від уміння працювати у колективі в умовах жорсткої конкуренції, здатності швидко та влучно приймати рішення, нести повну відповідальність за свої вчинки. Перед закладами освіти постає одне з головних завдань – формування свідомої особистості, цілеспрямованої, з демократичним світоглядом, яка буде готовою організувати не лише свою діяльність, а й діяльність інших, особистість, яка буде прикладати максимум зусиль, аби досягти успіху у діяльності.

У молодшому шкільному віці придбання навичок соціальної взаємодії з групою однолітків і вміння заводити друзів є однією з найважливіших завдань розвитку. У цьому віці відбувається інтенсивне встановлення дружніх контактів. Основними показниками відносин між хлопчиками і дівчатками є симпатія, товаришування та дружба. З 2 класу особистість вчителя стає менш значущою, а зв'язок з однокласниками стає більш тіснішим і диференційованим.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема статусного положення в колективі, а також різні аспекти цього питання, вивчалися як вітчизняними, так і зарубіжними психологами: Г. Андреевою, В. Анісімовим, І. Волковим, І. Коном, В. Гончаровим, Б. Паригіним, І. Полонським, В. Ягодніковою, Т. Євменовою, М. Чайковською, Ф. Олпортом, В. Меде, К. Левіним та іншими.

Проблема статусного положення набуває актуальності починаючи зі вступом до школи. Саме в процесі шкільного навчання дитина формується як особистість, починає будувати свій життєвий шлях, прикладати вольові зусилля та самостверджуватись.

Вольову сферу досліджували: І. Бех, О. Запорожець, В. Іванніков, В. Калін, В. Котило, С. Максименко, Е. Маккобі, К. Жаклін, Л. Медсон та багато інших.

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу можна виділити певне протиріччя: не дивлячись на те, що вивченню статусної позиції особистості на різних вікових етапах завжди приділялась велика увага, але саме взаємозв'язок статусної позиції з рівнем розвитку вольових якостей у молодшому шкільному віці досліджено не було. Прагнення знайти шляхи вирішення зазначеного протиріччя визначило проблему нашого дослідження.

Мета статті: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити взаємозв'язок статусної позиції у колективі молодших школярів зі структурою їх вольових якостей.

Виклад основного матеріалу. Молодший шкільний вік є одним з найважливіших етапів у розвитку дитини, в тому числі як для визначення статусного положення, так і для розвитку вольових якостей.

Зміна соціальної ситуації розвитку, що відбувається у молодшому шкільному віці, та зміна провідного виду діяльності, на думку Л. Виготського, сприяє становленню якісно нових відносин між дитиною і колективом класу. Відносини з ровесниками поступово набувають для молодшого школяра більшої цінності, він гостріше переживає за оцінку товаришами своїх дій, прагне домогтися їх схвалення і тим самим зайняти певне місце у групі однокласників. Статус учня у групі однолітків попередньо програмується його оточенням: батьками, родичами, старшими товаришами та референтною групою.

Відомо, що будь-який шкільний клас диференціюється на групи і підгрупи за різними ознакам. Складається особлива внутрішньошкільна і внутрішньокласна ієрархія, заснована на офіційному статусі учнів, їхній навчальній успішності чи приналежності до «активу». Відбувається диференціація авторитетів, статусів і престижу на основі неофіційних цінностей, прийнятих у самому учнівському середовищі [2]. Відомо, що в соціальних взаємовідносинах учні проявляються дві тенденції: лідерство і готовність слідувати за лідером, які повинні бути наділені комплексом супутніх вольових якостей.

Теоретично обґрунтовано, що у молодшому шкільному віці вольова сфера не достатньо сформована (В. Селіванов). Провідним у цьому віці є розвиток довільності, яка у своєму розвитку піднімається на нову якісну сходинку: дитина навчається свідомо, самостійно регулювати свою поведінку, свої дії у новій провідній діяльності – навчальній (В. Давидов, Д. Ельконін, В. Репкін). Шкільне навчання сприяє розвитку вольових якостей молодших школярів. Найбільш вдалою є класифікація вольових якостей, запропонована В. Калінім. Вчений поділяє вольові якості на базальні (первинні) і системні. Системні якості є більш складними, рівень їх розвитку суттєво впливає на успішність навчальної діяльності учнів [4].

Умовою розвитку вольових якостей у молодшому шкільному віці є така організація діяльності, за якої дитина бачить власне просування до мети і усвідомлює його як наслідок власних зусиль. У цьому віці формуються способи вольової регуляції: спочатку це словесна інструкція вчителя, потім, з розвитком самосвідомості, вольовий акт викликається власними потребами дитини. До кінця молодшого шкільного віку формуються такі вольові якості характеру, як самостійність, наполегливість, витримка. [3]

На нашу думку, провідними для успішної навчальної діяльності у молодшому шкільному віці є такі вольові якості як: цілеспрямованість, наполегливість, організованість, рішучість, витримка, самостійність, ініціативність, дисциплінованість. Крім названих якостей велику роль відіграє: здатність володіти собою та вольова поведінка молодших школярів. У зміст даного поняття вчені вкладають вміння діяти за зразком, здатність докладати вольове зусилля, активність, самостійність.

Метою нашого емпіричного дослідження було з'ясувати чи існує взаємозв'язок статусної позиції молодших школярів у колективі зі структурою вольових якостей. Дослідження проводилось на базі Глухівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів №1 з учнями 3-го класу.

Для реалізації дослідницької стратегії та виконання поставлених завдань були використані: анкета для батьків з метою визначення рівня розвитку вольових якостей дитини, опитувальник «Яка в мене воля?» (С. А. Поліщук), соціометрія (Я. Морено).

Для з'ясування статусного положення молодших школярів у класі та було використано методику «Соціометрія». Аналізуючи матрицю виборів за першим критерієм (виявлення формального лідера), було з'ясовано, що лише у 32% респондентів наявні взаємні вибори, це вказує на те, що в учнівському колективі є нестійкі взаємні симпатії, які спрямовані лише на спільну навчальну діяльність. Серед хлопців та дівчат виділяються два яскравих лідери (8%), це респонденти, які отримали максимально велику та рівну кількість виборів, з якими найчастіше намагаються спілкуватися, чия думка і поведінка має великий вплив на групу. «Наближених до лідера» виявлено 4%, до категорії «прийнятих» потрапило більшість учнів 88% (22 особи), «не прийнятих» та «ізолюваних» виявлено не було.

Аналізуючи відповіді респондентів згідно другого критерію, який був спрямований на виявлення неформальних лідерів класу, нами було отримано результати ідентичні до першого критерію виборів. Слід зазначити, що серед хлопчиків існує певна згуртованість у виборі лідера. Багато з дівчаток отримали не велику кількість голосів, але широкий діапазон обраних в таблиці соціометричного опитування, дає можливість підтвердити прагнення дівчат до товариства серед хлопчиків та ізолюваність маленьких груп. На нашу думку, це свідчить про те, що між деякими учасниками групи, переважно дівчатками, спостерігається напруга в спілкуванні. Що виражається у створення декількох мікрогруп. Існуючі у класі групи розділені в основному за гендерним типом, але вони перетинаються і взаємодіють між собою.

З метою діагностики рівня розвитку вольових якостей молодших школярів було використано анкету для батьків. У ході дослідження були отримані такі результати: більшість батьків (66,5%) вказали на високий рівень розвитку вольових якостей своїх дітей. На їхню думку у їх дітей гарно розвинені такі якості, як ініціативність, організованість, самостійність та рішучість. 12,5% опитаних батьків визначили максимальний рівень розвитку таких вольових якостей, як цілеспрямованість, наполегливість, сміливість, стриманість та відповідальність. Учні з середнім та низьким рівнем за даною методикою виявлено не було. На нашу думку на результат проведення методики вплинуло те, що батьки суб'єктивно ставляться до своїх дітей, бо для кожного своя дитина є найкращою.

Узагальнюючи результати опитувальника «Яка в мене воля?», спрямовану на самооцінку молодшими школярами себе, можна зробити такі висновки: більшість учнів (68%) оцінили свої вольові якості (організованість, наполегливість, завзятість, цілеспрямованість) на середньому рівні. Це свідчить про те, що у школярів сформоване вміння ставити складні навчальні і трудові цілі, завдання і підпорядковувати їм свою пізнавальну, розумову і практичну діяльність, але наявні ситуації уникнення труднощів, деколи відсутня ініціативність. Високий рівень вольових якостей був діагностований у 32% респондентів, тобто вольові якості розвиваються прямопропорційно рівню розвитку внутрішнього плану дій, що лежить в основі саморегуляції. Школярі з високим рівнем розвитку вольових якостей проявляють більшу ініціативність та відповідальність при виконанні завдань, наполегливі, здатні тривалий час виконувати завдання, переборюючи труднощі, дисципліновані, дотримуються вимог батьків та вчителя, незважаючи на власні бажання, намагаються контролювати свою поведінку, усвідомлюють власні дії, беруть на себе відповідальність за власні вчинки. Учні з низьким рівнем розвитку вольових якостей не було виявлено, ми припускаємо, що це могло бути викликано не об'єктивною самооцінкою.

Співвідносячи статусну позицію молодших школярів з розвитком їхніх вольових якостей можна зробити наступні висновки: у лідерів найбільше виражені такі вольові якості, як цілеспрямованість, наполегливість, організованість, активність та ініціативність, а менше представлені якості: дисциплінованість, витримка, сміливість та рішучість. У категорії «наближених до лідерів» переважають наполегливість, організованість та цілеспрямованість,

менше виражені ініціативність, витримка та активність. У категорії «прийнятих» переважають такі вольові якості, дисциплінованість та організованість, інші виявлені незначною мірою.

Підсумовуючи отримані результати було проведено порівняльний кореляційний аналіз вольових якостей з загальною кількістю виборів лідера, виявлено, що існує слабка кореляція взаємного зв'язку таких якостей, як цілеспрямованість (0,39), витримка (0,10) відповідальність (0,165), самостійність (0,075) та виявлено зворотній зв'язок серед показників ініціативності (-0,337), наполегливості (-0,274) та організованості (-0,322).

Дане емпіричне дослідження не охоплює всіх аспектів дослідження взаємозв'язку вольових якостей зі статусною позицією у колективі молодших школярів.

У перспективі ми плануємо продовжити дослідження цієї проблеми в інших аспектах, а також розробити рекомендації педагогам та батькам.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева Г. М. Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений / Г. М. Андреева // Государственный комитет Российской Федерации по высшему образованию. – Москва, 2001. – 290 с.
2. Коломинский Я.Л., Березин Н.А. Некоторые педагогические проблемы социальной психологии / Я. Л. Коломинский, Н. А. Березин – М.: «Знание», 1990.
3. Поліщук С. А. Вольовий розвиток дітей молодшого шкільного віку / С. А. Поліщук // Навчальний посібник. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. – 158 с.
4. Хмизова О. В. Формування лідерської позиції у молодших школярів у позаурочній діяльності / О. В. Хмизова. – Миколаїв : ЧП «Принт Експрес», 2009. – 131 с.

Науковий керівник: Шейко Г.Д.

УДК 159.944.4:[159.922:613]

*Ірина Одейчук, Володимир Романюк
(Рівне, Україна)*

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ ТА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

У статті подані результати теоретичного дослідження щодо природи стресу та психофізіології стресостійкості як компонента психічного здоров'я особистості.

Ключові слова: стрес, стресостійкість, психічне здоров'я, особистість.

The article presents the results of theoretical study on the nature of stress and psychophysiology of stress resistance as a component of mental health of the personality.

Key words: stress, stress resistance, mental health, personality.

Постановка проблеми. Стрес як загальний адаптаційний синдром та неспецифічна реактивність організму суттєво впливає на фізичне, психічне і соціальне здоров'я людини. Розробка та впровадження теоретичних і практичних складових стресостійкості при різних формах діяльності, у т.ч. під час навчального процесу сприятиме реалізації когнітивного і творчого потенціалу, а також профілактиці відповідної психічної та поведінкової патології особистості. Окремі уваги заслуговують дослідження щодо функціональних зв'язків стресостійкості та психічного здоров'я особистості, що і було основною метою статті.

Результати теоретичного дослідження. Вчення Ганса Сельє про стрес як загальний адаптаційний синдром (1936) виникло на основі вивчення нейро-ендокринних механізмів адаптаційних реакцій організму. На сьогодні терміном «стрес» (від англ. stress – напруження)

позначають неспецифічну реакцію організму людини і тварин, що виникає під впливом будь-яких сильних подразників (стресорів) та супроводжується перебудовою захисних систем організму [10]. Стрес виявляється як загальний адаптаційний синдром та має три послідовні стадії – тривоги, резистентності, виснаження. Біологічне значення адаптаційного синдрому полягає не лише в тому, що у другій, найбільш тривалій, стадії підвищується резистентність організму щодо чинника, який спричинив стан стресу, а й у тому, що не дуже сильний і тривалий стрес здатний створити або підвищити неспецифічну резистентність організму до інших чинників.

Недостатність адаптації або її відхилення у протилежний бік, є, за Гансом Сельє, причиною розвитку хвороб адаптації та відповідної соматичної (морфо-функціональної) патології [10]. Окрім того, у людини гострий та хронічний стрес можна розглядати як психофізіологічну модель розладів психіки і поведінки, у т.ч. афективних, невротичних і психосоматичних розладів.

Загальний адаптаційний синдром як прояв стресу охоплює наступні зміни в організмі – структурні (морфологічні), функціональні (фізіологічні), біохімічні, клінічні [1]. При цьому у людини у залежності від віку і статі, конституції і темпераменту суттєвих змін зазнає емоційна і когнітивна сфера, а також поведінкова активність.

У розвитку загального адаптаційного синдрому стресором може бути будь-який чинник, який викликає порушення гомеостазу або є провідником можливих таких порушень. У людини до стресу спричиняють сильні негативні емоції, які можуть ґрунтуватися або на об'єктивних подіях, або на суб'єктивній оцінці ймовірності таких подій [1]. Розвиток стресу в останньому випадку багато в чому залежить від індивідуальних характеристик вищої нервової діяльності людини.

Функціональною основою повноцінного розвитку особистості є психічне здоров'я. Вітчизняні фахівці визначають психічне здоров'я як «стан душевного благополуччя людини, що характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів та можливістю свідомого регулювання поведінки і діяльності» [5]. Розкриваючи зміст поняття «психічне здоров'я», ВООЗ виокремлює сім його компонентів: 1) усвідомлення постійності та ідентичності свого фізичного і психічного «Я»; 2) постійність і однаковість переживань в однотипних ситуаціях; 3) критичне ставлення до себе та своєї діяльності; 4) адекватність психічних реакцій впливу середовища; 5) здатність керувати своєю поведінкою відповідно до встановлених норм; 6) планування власної життєдіяльності та реалізація її; 7) здатність змінювати свою поведінку залежно від зміни життєвих обставин» [4, 5].

Окрім того, психічне здоров'я розглядають як відносно стійкий стан особистості, який дає можливість усвідомлено із врахуванням своїх фізичних і психічних можливостей, а також природних і соціальних умов задовольняти індивідуальні (біологічні та соціальні) потреби. При цьому визначення стресостійкості як компонента психічного здоров'я особистості є теоретичним і практичним доповненням до встановлених складових, що додатково сприятиме якісній та кількісній оцінці за відповідними показниками гомеостазу [6, 8].

У зв'язку з цим міждисциплінарні теоретичні та практичні підходи з відповідними психофізіологічними складовими можуть включати наступні функціональні схеми: 1) стрес як загальний адаптаційний синдром – неспецифічна реактивність організму – психічне здоров'я особистості; 2) психічне здоров'я (якісна оцінка) – особливості неспецифічної реактивності організму – специфіка стресостійкості та стресоуразливості (кількісна оцінка). У свою чергу, стресостійкість – це основа успішної соціальної взаємодії особистості, яка характеризується емоційною стабільністю, низьким рівнем тривожності, високим рівнем саморегуляції та психологічною готовністю до стресу [3]. Окрім того, стресостійкість можна розглядати як психофізіологічний індикатор психічного здоров'я особистості.

Проблемі вивчення стресостійкості у науковій літературі присвячено значну кількість робіт. Стресостійкість особистості вивчали такі науковці, як С. Суботін, Г. Никифоров,

В. Абабков, М. Перре, В. Корольчук, А. Баранов, О. Лозгачова, Т. Тихомирова, Д. Морозов, Ю. Александровський, Б. Величковський, М. Хуторна, Е. Мілерян, Г. Андреева та інші. Так, А. Баранов під стресостійкістю розуміє інтегральну психологічну властивість людини як індивіда, особистості та суб'єкта діяльності, яка забезпечує внутрішній психофізіологічний гомеостаз із зовнішніми емоційними умовами життєдіяльності. Окрім того, стресостійкість визначається сукупністю особистісних якостей, що дозволяють людині переносити значні емоційні, вольові та інтелектуальні навантаження, що зумовлені особливостями професійної діяльності, без особливих шкідливих наслідків для власного здоров'я [11].

У сучасних дослідженнях стресостійкість розглядається як якість особистості, що складається із наступних компонентів: 1) психофізіологічного компоненту (тип і властивості нервової системи); 2) емоційного компоненту (емоційний досвід особистості у процесі подолання негативних впливів екстремальних ситуацій); 3) мотиваційного компоненту (сила мотивів визначає емоційну стійкість; змінюючи мотивацію, можна збільшити або зменшити емоційну стійкість); 4) вольового компоненту (виражається у свідомій саморегуляції дій та приведення їх у відповідність до вимог ситуації); 5) інформаційного компоненту (професійної підготовленості, інформованості та готовності особистості до виконання тих чи інших завдань); 6) інтелектуального компоненту (оцінка, прогноз, прийняття рішень щодо способів дій) [2].

Вагомою системною психофізіологічною складовою стресостійкості особистості є врівноваженість (баланс) на різних рівнях функціонування, обробки інформації та комунікації: природне та соціальне середовище існування, соматотип як єдність форми та функції цілого організму, тип нервової системи і темперамент, перша та друга сигнальні системи, ліва і права півкуля головного мозку, вербальний та невербальний інтелект, образне і логічне мислення, емоційна та когнітивна сфера, позитивні і негативні емоції, вербальне та невербальне спілкування тощо.

Врівноваженість (баланс) показників гомеостазу під час реалізації стадій стресу суттєво залежить від активності симпатичного та парасимпатичного відділу автономної нервової системи з відповідним домінуванням збуджувальних або гальмівних процесів із врахуванням вікових і статевих особливостей особистості. При цьому зростання активності парасимпатичного відділу автономної системи можна розглядати як вагому психофізіологічну складову стресостійкості особистості.

Діагностика стресостійкості як складову психічного здоров'я особистості має бути міждисциплінарною з відповідною якісною і кількісною оцінкою та включати суб'єктивні і об'єктивні методи дослідження, у т.ч. методи самооцінки функціональних станів (опитувальники), біохімічні та фізіологічні методи, а також морфо-функціональну діагностику [7, 9].

Окрім того, актуальним є впровадження під навчального процесу функціональних методів психокорекції і психотерапії, які спрямовані на посилення стресостійкості особистості, у т.ч. аутогенне тренування, біологічний зворотній зв'язок, спеціалізована дихальна гімнастика. Окремої уваги заслуговують екологічні складові стресостійкості та психічного здоров'я особистості, у т.ч. місце народження, навчання, роботи тощо, а також їх вікові і статеві особливості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Атаман О.В. Стрес і загальний адаптаційний синдром // Патологія: в 2 томах. – Том 1. Загальна патологія. – Вінниця: Нова книга, 2012. – С. 97-98.
2. Катунин, А.П. Стрессоустойчивость как психологический феномен / А.П. Катунин // Молодой ученый. – 2012. – № 9. – С. 243-246.
3. Психодиагностика стресса: Практикум / Составители: Р.В. Куприянов, Ю.М. Кузьмина. – Казань: Изд-во КНИТУ, 2012. – С. 8.

4. Психология. Словарь / Под общей ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – С. 407-408.
5. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О.М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – С. 367. – (Енциклопедія ерудита).
6. Романюк В.Л. Психофізіологічні складові стресостійкості особистості // Дискурс здоров'я в освіті: філософія, педагогіка, антропологія, психологія: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, присвяченої 120 річниці з дня народження М.О. Бернштейна (16-17 вересня 2016 р., м. Вінниця, Комунальний вищий навчальний заклад «Вінницька академія неперервної освіти»): У трьох томах. – Том 3. – Вінниця:К.: ООО «Альфа Реклама», 2016. – С. 85-88.
7. Романюк В.Л. Спосіб діагностики стрес-стійкості та стрес-уразливості організму людини за індексом маси тіла // Zbior artykulow naukowych. Konferencji Miedzynarodowej Naukowo- Praktycznej «European Scientific Conference. Theory. Practice.» (30.07.2017-31.07.2017). – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2017. – Str. 12-17.
8. Романюк В.Л. Стрес-стійкість як компонент психічного здоров'я людини / Секція 15. Психологічні науки. Під-секція 2. Медична психологія // Zbior artykutow naukowych. Konferencji Miedzynarodowej Naukowo-Praktycznej «NOWOCZESNE BADANIA PODSTAWOWE I STOSOWANE» (30.07.2016 – 31.07.2016). Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2016. – Str. 46-50.
9. Романюк В.Л. Функціональна оцінка стрес-стійкості та стрес-уразливості організму людини за індексом Пінье / Актуальные научные исследования в современном мире: XXIX Международная научная конференция, г. Переяслав-Хмельницкий (26-27 сентября 2017 г.) // Сборник научных трудов. – Выпуск 9 (29), Часть 2. – Переяслав-Хмельницкий, 2017. – С. 17-20.
10. Стрес і загальний адаптаційний синдром / Патофізіологія // За ред. М.Н. Зайка, Ю.В. Биця. – Друге видання, перероблене і доповнене. – К.: Медицина, 2008. – С. 621-622.
11. Усатов И.А. Стрессоустойчивость личности как фактор преодоления стресса // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 2. – С. 21–25.

УДК 159.922

*Валентина Олійник
(Хмельницький, Україна)*

ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНІ КОНФЛІКТИ СТУДЕНТІВ: АНАЛІЗ ПРИЧИН ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ

У статті розкрито поняття «внутрішньоособистісний конфлікт», визначено чинники, висвітлено особливості внутрішньоособистісних конфліктів у процесі адаптації студентів до умов навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: студенти, вищий навчальний заклад, навчання, внутрішньоособистісний конфлікт, особливості, чинники.

A concept «vnutrishnoosobystisnyi conflict» is exposed in the article, factors are certain, the features of vnutrishnoosobystisnykh conflicts are reflected in the process of adaptation of students to the terms of studies in higher educational establishment.

Key words: students, higher educational establishment, studies, vnutrishnoosobystisnyi conflict, features, factors.

Нині у ході реформування освітньої галузі відбуваються зміни і у вищій школі. У Законі України «Про освіту» (2017) зазначено, що вища освіта спрямована на здобуття високого

рівня загальних, професійних та наукових компетентностей, необхідних для діяльності за певною спеціальністю.

Науковець Т. Гущина зауважує, що ефективність інтеграції студентської молоді у професійний та соціальний світ залежить від сформованості у молодих людей здатності вирішувати складні життєві ситуації, обирати адекватні способи розв'язання життєвих проблем без незворотних негативних наслідків та особистісних деформацій. Проте одним із головних завдань вищої школи є формування саме таких життєвих компетентностей молодих людей, які б забезпечили актуальну та майбутню реалізацію їх професійного та особистісного потенціалу [2, с. 3].

Нині у ході євроінтеграційних процесів студентська молодь не впевнена у своєму майбутньому, часто переживає негативні емоційні стани та внутрішньоособистісні конфлікти.

Термін «конфлікт» тлумачиться як зіткнення протилежних інтересів і поглядів, напруження і крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби, що супроводжуються складними колізіями [4]. Причинами зіткнення можуть бути різні проблеми життя особистості. В основі конфлікту лежать суб'єктивно-об'єктивні протиріччя, що можуть перерости у конфлікт. Внутрішньоособистісний є різновидом конфліктів.

Проблему внутрішньоособистісних конфліктів у період навчання у вищому навчальному закладі (ВНЗ) досліджували сучасні українські вчені у своїх працях: Г. М. Дубчак («Внутрішньоособистісні конфлікти студентів у період навчання у ВУЗі», 2000), Н. Є. Герасімова («Внутрішньоособистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів», 2004), Т. Ю. Гущина («Внутрішньоособистісний конфлікт як фактор соціалізації студентської молоді», 2008) та ін. [3; 1; 2].

У ході своїх досліджень вищезазначені вчені використовували різні методики: Н. Є. Герасімова – методики міжособистісних стосунків (за Т. Лірі), ціннісних орієнтацій (за М. Рокічем), дезадаптаційних чинників у системі «студент – ВНЗ» та ін.; Т. Ю. Гущина – «Проблемна анкета» Л. О. Регуш, методика «Кольоровий тест ставлень» (КТС) О. М. Еткінда, методика «Самоставлення» В. В. Століна, опитувальник мотивації успіху та страху невдач А. О. Реана, авторські методики; Г. М. Дубчак – методика дослідження самоставлення (С. Р. Пантелєєва), самооцінки, комплекс методів «Діагностика внутрішнього конфлікту» О. Б. Фанталової, шкала тривожності Ч. Спілбергера, самооцінка психічних станів (за Г. Айзенком) [1; 2; 3].

Розкриємо поняття «внутрішньоособистісний конфлікт». Автори посібника «Психологія конфлікту» (2008) стверджують, що внутрішньоособистісний або внутрішній конфлікт є одним із найбільш складних і первинних психологічних конфліктів, який відбувається у внутрішньому світі людини [5, с. 117].

Зауважимо, що розвиток особистості студента в процесі адаптації до умов навчання у ВНЗ породжує зміну інтересів, ціннісних орієнтацій, життєвих планів, ідеалів, що дуже часто спричинює внутрішньоособистісні конфлікти.

Слід зазначити, що одним із головних зовнішніх факторів труднощів адаптації студентів до нових умов навчання є стресогенні ситуації, які спричиняють стани емоційного напруження. Також є й інші чинники (недостатня увага адміністративного та науково-педагогічного персоналу до запитів студентів; негативні риси особистісного характеру, які заважають навчанню), під впливом яких у студентів зростає психічна напруга, виникають і поглиблюються особистісні протиріччя, знижується суб'єктивна задоволеність від перебування у ВНЗ [1, с. 8].

У практиці є такі різновиди внутрішньоособистісних конфліктів у студентів: адаптаційний, рольовий, мотиваційний, моральний, нереалізовані бажання, неадекватної самооцінки [1, с. 9].

Психологи виділяють ознаки внутрішньоособистісного конфлікту, що стосуються різних сфер особистості: когнітивна сфера (суперечливість – «Я-образу»; зниження самооцінки; усвідомлення свого стану як психологічного глухого кута, гальмування прийняття рішення); емоційна сфера (психоемоційна напруга; значні негативні переживання); поведінкова сфера (зниження якості й інтенсивності діяльності; зниження задоволеності діяльністю; негативне емоційне тло спілкування); інтегральні показники (порушення нормального механізму адаптації; посилення психологічного стресу) [5, с. 132, 133].

Підкреслимо, що переживання є однією з причин внутрішньоособистісних конфліктів студентів. А поширеною з причин внутрішньоособистісного конфлікту є суперечливі вимоги до результату роботи. Також він може виникнути внаслідок того, що вимоги до студента не співпадають з його особистими потребами або цінностями; конфліктна поведінка може бути відповіддю на перевантаження або недовантаження студента. Саме такий конфлікт пов'язаний з низьким рівнем задоволення процесом навчання, невпевненістю в собі, а також із стресом [5, с. 134].

На думку Г. М. Дубчак, причинами усіх внутрішньоособистісних конфліктів є: переживання подій, ситуацій, характерологічні, особистісні особливості особистості людини [3].

Учені внутрішньоособистісні конфлікти в залежності від протиріч, що лежать в основі конфлікту, ділять на дві групи:

- моральні конфлікти, адаптаційні та ін. (виникають як результат переходу об'єктивних протиріч, зовнішніх по відношенню до людини, у внутрішній світ;
- мотиваційні конфлікти, конфлікт неадекватної самооцінки (виникають з протиріч внутрішнього світу особистості і відображають ставлення особистості до середовища) [5, с. 134].

Зауважимо, що у студентів вираженими ознаками внутрішньоособистісного конфлікту є цінність: хороших та вірних друзів; краса природи та мистецтва; доступність. А також виокремлюються такі ознаки, як: незадоволеність студентів собою і своїми можливостями в процесі адаптації до умов ВНЗ, поточною життєвою ситуацією; планування діяльності; реалізація власних цілей та цінностей; особистісна тривожність впевненості у собі.

Виділяють такі види внутрішньоособистісних конфліктів у студентів у процесі набуття ними професійних знань:

- конфлікт розузгодження, полягає у розузгодженні, зіткненні теоретичних знань студента і буденного знання, сформованого на базі життєвого досвіду студентів;
- конфлікт «Я-концепції», пов'язаний з розузгодженням уявлень про себе з об'єктивної інформації студентів про свої особистісні якості, здібності, можливості та ін.;
- конфлікт «десемантизації», що зумовлюється незв'язаністю автономності, замкненістю сукупності значень з професійним контекстом;
- імітаційно-поведінковий (рольовий) конфлікт, що полягає у зіткненні двох видів рольової поведінки – навчально-рольової і професійно-рольової [5, с. 150].

Отже, з вищезазначених міркувань можна зробити наступні висновки: внутрішньоособистісний конфлікт є соціальним конфліктом; до причин, що викликають внутрішньоособистісні конфлікти, відносимо: переживання подій, ситуацій, підвищену тривожність, емоційну нестійкість, несформованість мотиваційної сфери особистості, неадекватність самооцінки та ін.

У педагогічній практиці одним із важливих елементів підготовки майбутніх спеціалістів є попередження негативних ситуацій у студентських колективах, зокрема, своєчасне вирішення їх внутрішньоособистісних конфліктів у період навчання у вищих навчальних закладах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Герасімова Н. Є. Внутрішньоособистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. Є. Герасімова. – Київ, 2004. – 21 с.
2. Гущина Т. Ю. Внутрішньоособистісний конфлікт як фактор соціалізації студентської молоді : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. Ю. Гущина. – Київ, 2008. – 24 с.
3. Дубчак Г. М. Внутрішньоособистісні конфлікти студентів у період навчання у ВУЗі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01. «Загальна психологія, історія психології» / Г. М. Дубчак. – Київ, 2000. – 17 с.
4. Конфлікт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>. – Назва з титул. екрану.
5. Психологія конфлікту : Навчально-методичний посібник для підготовки магістрів усіх форм навчання / В. Ф. Орлов, О. М. Отич, О. О. Фурса. – Київ : ДЕТУТ, 2008. – 422 с.

УДК 94:061.213(477)«16/29»

Владислава Пижова
(Бахмут, Україна)

ВПЛИВ СТИЛІВ БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН НА ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У даній публікації розглянута така актуальна психолого-педагогічна проблема, як вплив стилів дитячо-батьківських відносин на формування девіантної поведінки підлітків. Наводяться теоретичні викладки по даній темі і висновки, засновані на вивченні вітчизняної та зарубіжної літератури з даного питання.

Ключові слова: дитячо-батьківські відносини, девіантна поведінка, підлітки, криза підліткового віку, стилі виховання.

This publication deals with such a topical psychological and pedagogical problem as the influence of the styles of child-parent relationships on the formation of deviant behavior of adolescents. There are presented the theoretical materials on this topic and the conclusions based on the study of domestic and foreign literature on this issue.

Key words: child-parent relationship, deviant behavior, teens, crisis of adolescence, parenting styles.

Проблема важких підлітків та їх відносин з батьками – одна з центральних психолого-педагогічних проблем.

Вітчизняна психологія, не заперечуючи впливу вроджених особливостей організму на властивості особистості, стоїть на позиціях того, що людина стає особистістю в міру включення в навколишнє життя [6, 123 с.].

Особистість формується при участі й під впливом інших людей, що передають накопичені ними знання й досвід; не шляхом простого засвоєння людських взаємин, а в результаті тяжкої взаємодії зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (психофізичних) задатків розвитку, являє собою єдність індивідуально-значних і соціально-типових рис і якостей.

У психологічній літературі досить яскраво та детально описаний криза підліткового віку; саме цей вік вважається психологами найбільш проблемним. У цьому віці діти менш передбачувані, вони частіше скоюють вчинки, що виходять за рамки суспільних норм. Виходячи з цього, можна виділити характерні особливості підліткового віку: емоційна

незрілість, недостатньо розвинене вміння контролювати власну поведінку, розміряти бажання і можливості в задоволенні своїх потреб, підвищена сугестивність, бажання самоствердитися і стати дорослим [2, 101 с.]

Підлітковому віку властиві різні типи порушеної поведінки. Необхідно виділити делінквентні дії, розповсюджені серед неповнолітніх - наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, викрадення автотранспорту, втечі, домашні крадіжки, хуліганство, підлітковий вандалізм, агресивне й аутоагресивна поведінка, надцінні захоплення, а також типово підліткові девіації, що зустрічаються тільки при психопатологічному типі – дисморфоманія, дромоманія, піроманія, гебоїдна поведінка.

Враховуючи те, що сутність девіації неможливо пояснити тільки згідно аналізу психологічних факторів – якоїсь окремої психологічної риси, конфлікту або «комплексу» або тільки наслідком сформованих обставин, – у цей час більшість психологів і соціологів вважають продуктивним соціально-особистісний підхід, заснована на використанні принципу додатковості як взаємодії ситуативних і особистісних факторів, що поєднують біологічні, психологічні й соціальні причини девіацій. Причому ті, що детермінують поведінку, що відхиляється, є особистісні фактори, а ситуативні (вплив умов навколишнього світу) відіграють роль модулятора, визначаючи варіативність прояву особистісних особливостей.

Сім'я, відповідно до усталених поглядів, відіграє важливішу роль у становленні особистості дитини. У реальному житті далеко не у всіх сім'ях діти мають достатні умови для повноцінного та гармонійного фізичного, розумового і духовного розвитку. Це має відношення не тільки до тих сімей, які вважаються неблагополучними. Родина, що оцінюється батьками і педагогами як хороша, в очах дитини може бути зовсім іншою.

На думку багатьох психологів слід виокремити певні стилі сімейних взаємин, що ведуть до формування асоціальної поведінки неповнолітніх:

- дисгармонійний стиль виховних і внутрішньосімейних стосунків, що корелюють в собі, з одного боку, потурання бажанням дитини, гіперопіку, а з іншого – провокування дитини на конфліктні ситуації;
- нестабільний, конфліктний стиль виховних впливів в неповній сім'ї, в ситуації розлучення, тривалого роздільного проживання дітей і батьків;
- асоціальний стиль відносин в дезорганізований сім'ї з систематичним вживанням алкоголю, наркотиків, аморальним способом життя, кримінальною поведінкою батьків, проявами мало вмотивованою "сімейної жорстокості" і насильства.

Відомо, що психологи і соціологи сьогодення характеризують сучасні дитячо-батьківські відносини як відрізняються загальною тенденцією до нехтування батьківськими обов'язками і повсюдним проявом жорстокості і в фізичному, і в психологічному аспекті.

Будь-яка деформація сім'ї призводить до негативних наслідків у розвитку особистості дитини. Можна виділити два типи деформації сім'ї: структурну і психологічну. Структурна деформація сім'ї є не що інше, як порушення її структурної цілісності, що в даний час пов'язується з відсутністю одного з батьків. Психологічна деформація сім'ї пов'язана з порушенням системи міжособистісних відносин в ній, а також з прийняттям і реалізацією в сім'ї системи негативних цінностей, асоціальних установок і т.п. В даний час все більша увага приділяється саме фактору психологічної деформації сім'ї.

Доведено, що виникнення емоційних розладів, порушень поведінки і інших психологічних проблем пов'язана із рядом несприятливих подій в дитинстві дитини. Сімейні конфлікти, недолік любові, батьківська жорстокість або просто непослідовність в системі покарань – ось далеко не повний перелік обставин, що травмують дитячу психіку.

Під стилем сімейного виховання варто розуміти найбільш характерні стилі відносин батьків до дитини, що застосовують певні засоби й методи педагогічного впливу, які виражаються у своєрідній манері словесного обігу й взаємодії. [1, 98 с.]

Сімейне виховання – це цілеспрямовані, свідомі виховні впливи, які здійснюються батьками з метою формування певних якостей, умінь. Виховні впливи здійснюються на основі механізму підкріплення – заохочуючи поведінку, що дорослі вважають правильним, і караючи за порушення встановлених правил, батьки впроваджують у свідомість дитини певну систему норм, дотримання яких поступово стає для дитини звичкою і внутрішньою необхідністю; механізму ідентифікації – дитина наслідує батьків, орієнтується на їхній приклад, намагається стати таким же.

Крім свідомого, цілеспрямованого виховання, здійснюваного батьками, на дитину впливають вся сімейна атмосфера, сімейні умови: соціальне становище, рід занять, матеріальний рівень, рівень освіти, ціннісні орієнтації членів сім'ї. Тому будь-яка деформація сім'ї батьків призводить до конфліктних ситуацій всередині сім'ї.

Таким чином, в конфліктній ситуації може відбуватися блокування актуальних потреб членів сім'ї, що, насамперед, може сприяти появі симптому у одного з них – найчастіше у дитини. Останній стає носієм симптому, який дозволяє підтримувати старі, сформовані взаємини між членами сім'ї.

Рішення конфлікту включає в себе таку організацію життєдіяльності дітей і батьків, яка виключає або зводить до мінімуму ймовірність виникнення конфліктів між ними. Діяльність з вирішення конфліктів можуть здійснювати як самі батьки і діти, так і третя сторона (педагог, психолог, конфліктолог). Також важливою умовою попередження конфлікту є вирішення внутріособистісних конфліктів. Тільки людина, що живе у злагоді з самою собою, може ефективно і якісно вирішити міжособистісні проблеми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мініяров В. М. Психологія сімейного виховання / В. М. Мініяров. – Воронеж, 2000. – 448 с.
2. Шіпіцин Л.М. Порушення поведінки учнів допоміжної школи / Л. М. Шіпіцин. – М.: Владос, 1992. – 290 с.
3. Гребенников И. В. Виховний клімат родини / И. В. Гребенников. – М.: Знання, 1976. – 40 с.
4. Кон И. С. Психологія ранньої юності / И. С. Кон. – М.: «Освіта», 1989. – 200 с.
5. Виготський Л. С. Педагогічна психологія / Л. С. Виготський. – М.: «Просвіта», 1991. – 125 с.
6. Куліков Л. В. Психологія особистості / Л. В. Куліков. – СПб.: Пітер, 2009. – 464 с.

Науковий керівник: Завгородня А.О.

*Олександр Посацький, Андрій Грабинський
(Дрогобич, Україна)*

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО НАВЧАННЯ

У статті аналізується психологічна готовність дитини до шкільного навчання, а також сформувати якості, завдяки яким вона зможе працювати разом з іншими людьми, підкоряючись вимогам дитячої групи, поступаючи партнерам спілкування і захищаючи свої власні інтереси та свою гідність.

Ключові слова: дитина, навчання, батьки, вчитель, школа, психологічна готовність.

The psychological readiness of children to schooling and to build the qualities that she or he will be able to work together with others, subject to the requirements of the children's group, giving partner communication and protecting their own interests and dignity analyzes in the article.

Key words: child, school, parent, teacher, school psychological readiness.

Конкретними носіями всього того, чим має володіти дитина впродовж свого життя, є дорослі, які її виховують і навчають.

Д. Ельконін

Вступ до школи і початковий період навчання викликають перебудову всього способу життя і діяльності дитини. Цей період важкий для дітей, що вступають до школи. Спостереження фізіологів, психологів та педагогів показують, що серед першокласників є діти, які в силу індивідуальних психофізіологічних особливостей важко адаптуються до нових для них умов, лише частково справляються (або не справляються взагалі) з режимом роботи і навчальною програмою.

Сім'ю майбутнього першокласника чекають серйозні зміни – дитина готується вступити до школи. І багато в чому успішність дитини залежить від правильної батьківської позиції. Саме в першому класі і діти і батьки складають свій перший іспит, який може визначити всю подальшу долю дитини, адже поганий шкільний старт часто стає першопричиною всіх майбутніх невдач.

Дехто з батьків вважає, що дитину можна підготувати дуже швидко перед самою школою, посилено займаючись. Але це рішення не можна вважати правильним, тому що така «швидка підготовка» може сприяти психологічному перевантаженню дитини. Саме тому завдання батьків, в міру своїх сил і можливостей, намагатися підготувати дитину до школи – заздалегідь, щоб поліпшити їй подальше навчання та попередити шкільну неуспішність.

Важливо, щоб дитина йшла до школи готова фізично, але не менш важлива готовність психологічна.

Складовими психологічної готовності є:

- особистісна;
- вольова;
- інтелектуальна.

Особистісна готовність – мотиваційна і комунікативна – виявляється у відношенні дитини до школи, до навчання, до вчителя і до самого себе. У дітей має бути позитивна мотивація до навчання в школі. (Мотивація – це внутрішня спонука щось робити.)

Як правило, всі діти хочуть йти до школи, сподіваються бути хорошими учнями, отримувати гарні оцінки. Але приваблюють їх різні чинники. Одні говорять: «Мені куплять портфель, форму», «Там навчається мій друг»...Проте, це все зовнішні прояви. Важливо, щоб школа приваблювала своєю головною метою – навчанням, щоб діти говорили: «Хочу навчатися читати», «Буду добре вчитися, щоб, коли виросту, стати...»Визначити мотивацію дитини щодо навчання можна за допомогою вправ – ігор. В кімнаті, де виставлені іграшки, дитині пропонуєте їх роздивитися. Потім сідаєте разом з дитиною і читаете казку, яку раніше не читали. На найцікавішому місці зупиняєтесь і запитуєте, що хоче дитина: слухати казку далі чи гратися іграшками. Висновок такий: якщо дитина хоче йти гратися – у неї переважає ігровий мотив. Діти з пізнавальним інтересом хочуть слухати казку далі.

Формуванню мотиваційної готовності сприяють різноманітні ігри, де активізуються знання дітей про школу. Наприклад: «Збери портфель», «Я йду до школи», «Що у Незайка в портфелі». Отже мотиваційна готовність – це бажання дитини прийняти нову для неї соціальну роль. Для цього важливо, щоб школа подобалась своєю головною метою – навчанням. Особистісна готовність включає в себе і вміння спілкуватися з однолітками та вчителями і бажання бути доброзичливими, не проявляти агресії, виконувати роботу разом, вміти пробачати.

Емоційно-вольова готовність – включає в себе вміння дитини ставити перед собою мету, планувати свої дії, оцінювати свої результати, адекватно реагувати на зауваження. Дитину

чекає нелегка напружена праця. Від неї будуть вимагати робити не тільки те, що хочеться, а й те, що треба: режим, програма. Діти 6-ти років, які психологічно готові до школи, здатні відмовитися від гри і виконати вказівку дорослого.

Що таке «Готовність до навчання в школі?»

Чи віддавати дитину майбутньої осені до школи чи ще рік почекаати з початком навчання? Багатьох батьків «шестирічок» і, навіть тих, кому ще немає шести, хвилює це питання аж до першого вересня. Заклопотаність батьків зрозуміла: адже від того наскільки успішним буде початок шкільного навчання, залежить успішність дитини в наступні роки, його ставлення до школи, навчання і, в кінцевому результаті, благополуччя в його шкільному і дорослому житті.

«Моя дитина з трьох років читає, рахує, вміє писати прості слова. Їй напевно, нескладно буде вчитися в першому класі», – часто можна чути від батьків «шестирічок». Проте навички, набуті дитиною в письмі, читанні і рахунку ще не означають, що дитина психологічно дозріла змінити діяльність з ігрової на навчальну. Крім того, необхідні особистісні якості та мислення малюка просто не встигають розвинути, не вистачає ні часу, ні сил. Що ж таке «готовність до навчання в школі»? Зазвичай, коли говорять про готовність до шкільного навчання, мають на увазі такий рівень фізичного, психічного і соціального (особистісного) розвитку дитини, який необхідний для успішного засвоєння шкільної програми без шкоди для її здоров'я. Отже, поняття «готовність до навчання в школі» включає: фізіологічну готовність до шкільного навчання, психологічну та соціальну або особистісну готовність до навчання в школі. Всі три складові шкільної готовності тісно взаємопов'язані, а недоліки кожної з її сторін, так чи інакше, позначаються на успішності навчання в школі. Дитина завжди, незалежно від віку, готова до отримання нових знань, тобто готова вчитися, навіть якщо ми спеціально її навчанням не займаємося. Чому ж тоді у деяких дітей при навчанні в школі виникають проблеми різного характеру?

Це можна пояснити наступними причинами:

1. Сучасна школа може навчати далеко не всіх дітей, а тільки тих, яким притаманні певні характеристики, хоча навчатися здатні всі діти.

2. Школа зі своїми нормами, методами навчання і режимом пред'являє першокласнику цілком певні вимоги. Ці вимоги жорсткі, консервативні і дітям доводиться пристосовуватися до школи, не чекаючи змін з боку школи.

3. У школу приходять різні діти, але до всіх пред'являються однакові вимоги.

Що повинна знати і вміти дитина, яка готується до школи?

1. Прізвище, ім'я, по батькові своє і батьків;
2. Свій вік (бажано дату народження);
3. Свою домашню адресу; країну, місто, в якому живе, і основні визначні пам'ятки;
4. Пори року (їх кількість, послідовність, основні прикмети кожної пори року; місяці (їх кількість і назви); дні тижня (їх кількість, послідовність);
5. Вміти виділяти суттєві ознаки предметів навколишнього світу і на їх основі класифікувати предмети за наступними категоріями: тварини (домашні і дикі; жарких країн, Півночі); птахи, комахи, рослини (квіти, дерева), овочі, фрукти, ягоди; транспорт (наземний, водний, повітряний); одяг, взуття та головні убори; посуд, меблі, а також вміти розділити предмети на дві основні категорії: живе і неживе;
6. Розрізняти і правильно називати площинні геометричні фігури: коло, квадрат, прямокутник, трикутник, овал;
7. Володіти олівцем: без лінійки проводити вертикальні і горизонтальні лінії, акуратно зафарбовувати, штрихувати олівцем, не виходячи за контури предметів;
8. Вільно орієнтуватися в просторі та на аркуші паперу (право – ліво, верх – низ і т. д.);
9. Складати ціле з частин (не менше 5-6 частин);

10. Вміти повно і послідовно переказувати прослуханий або прочитаний твір, скласти розповідь за картиною; встановлювати послідовність подій;

11. Запам'ятовувати і назвати 6-8 предметів, картинок, слів;

Підготовка до 1 вересня

Речі, які купують першокласнику і взагалі школяру молодших класів, мають відповідати певним вимогам:

- 1) Максимальною міцністю.
- 2) Максимальною простотою в експлуатації.
- 3) Вони мають легко замінюватись.

Рюкзак (ранець) має бути в перш за все міцним, щоб з гідністю витримати всі випробування. Пенал максимально простої конструкції, без багатої кількості відділень і складних замків, інакше, дитині доведеться витратити від п'яти до десяти хвилин (залежно від психомоторного розвитку малюка) на його заповнення. Адже десяти хвилин може і не бути. І тому ручки, фломастери та олівці зсипаються в портфель абияк, при цьому, втрачаються і псується.

Більшість дітей при вступі до школи проходять період психологічної адаптації. При цьому вони часто стають ще більш розсіяними, щось забувають, щось втрачають. Наприклад: Ви придбали для свого малюка ексклюзивне шкільне «знаряддя», а він його втратив, зіпсував, зламав ... Вам це байдуже? Можливо. Але дитині-то, повірте, ні! Нехай «шкільне знаряддя» (ручки, олівці, гумки тощо) будуть недорогими, але хай їх буде багато. Втратив? Зламав? Нічого страшного. Ось вони лежать, в ящику. Але надалі будь уважнішим ...

Щоб Ваші зусилля по підготовці дитини до школи були ефективними, скористайтеся наступними порадами.

1. Не допускайте, щоб дитина нудьгувала під час занять. Інтерес – найкраща з мотивацій, якщо дитині весело вчитися, вона вчиться краще.

2. Повторюйте вправи. Якщо якась вправа не виходить, зробіть перерву, поверніться до неї пізніше або запропонуйте дитині легший варіант. Не забувайте: розвиток розумових здібностей дитини формується часом і практикою.

3. Не проявляйте зайвої тривоги з приводу недостатніх успіхів дитини.

4. Будьте терплячі, не ставте перед дитиною завдання, які перевищують його інтелектуальні можливості.

5. У заняттях з дитиною потрібна міра. Не змушуйте дитину виконувати завдання, якщо вона крутиться, втомила, засмучена; займіться чимось іншим. Постарайтеся визначити межі витривалості дитини і збільшуйте тривалість занять щоразу на дуже невеликий час. Дайте дитині можливість іноді займатися тією справою, яка їй подобається.

6. Діти дошкільного віку погано сприймають одноманітні, монотонні заняття. Тому при проведенні занять краще вибирати ігрову форму.

7. Розвивайте у дитини навички спілкування: навчіть дитину дружити з однолітками, ділити з ними успіхи та невдачі. Все це їй стане в нагоді в соціально складній атмосфері школи.

8. Уникайте несхвальної оцінки, знаходьте слова підтримки, частіше хваліть дитину за її терпіння, наполегливість. Ніколи не підкреслюйте її слабкості в порівнянні з іншими дітьми. Формуйте у неї впевненість у своїх силах.

А найголовніше, намагайтеся не сприймати заняття з дитиною як важку працю, радійте і отримуйте задоволення від процесу спілкування. Пам'ятайте, що у вас з'явилася прекрасна можливість подружитися з дитиною.

Отже, успіхів вам і більше віри в себе та можливості своєї дитини!

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология. – М., 1997. – Гл. 12 -14.
2. Вікова психологія / За ред. Г. С. Костюка. – К., 2000. – Розділи III, IV.
3. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. А. В. Петровского. – М., 1979. – Гл. III.
4. Коломинский Я. Л., Панько Е. А. Учителю о психологии детей шестилетнего возраста. – М., 1988.
5. Кулагина И. Ю. Возрастная психология (Развитие ребенка от рождения до 17 лет). – М., 1997. – Гл. 1-4.
6. Мир детства. Дошкольник / Под ред. А. Г. Хрипковой. – М., 1979. Ж. Мухина В. С. Детская психология. – М., 1985.
7. Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А. И. Щербакова. – М., 1987. – Тема 4.
8. Фридман Л. М., Кулагина И. Ю. Психологический справочник учителя. – М., 1991.
9. Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. – М., 2000.

УДК 378.02:37.016

*Жаннат Сардарова, Манет Жангозиева
(Ақтау, Қазақстан)*

ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫ

Мақала бүгінгі күні өзекті мәселе эмоционалды интеллектіге арналған. Автор эмоционалды интеллектінің зерттелу тарихын әлемдік деңгейде қарастырып, талдау жасаған.

Кілттік сөздер: эмоционалды интеллект, эмоция, түсіну, басқару, дамыту, қалыптастыру, қабілет, дағды, эмоционалды күй.

The article is devoted to the actual problem of today's emotional intelligence. The author considers the history of the study of emotional intelligence at the level of world experience and analyzes.

Keywords. Emotional intelligence, emotion, to understand, to manage, to develop, to form, ability, skill, emotional condition.

Тұлғаның эмоционалды мәдениеті мәселесі адамзат қоғамы тарихының барлық кезеңінде жалғасып, әлі күнге дейін өзектілігін жойған жоқ. Өйткені адам эмоциясына деген қызығушылықтың артуы «эмоционалды интеллект» ұғымының нақтылана түсуіне себепші болуда. Интеллект көрсеткіштері арқылы адамның өмірлік жетістіктерін болжау мүмкін еместігі көпшілікке мәлім және қазіргі таңда басты роль эмоцияға берілуде. Эмоционалдық қабілет – интеллектіні қоса алғандағы тұлғаның өз дағдыларын қаншалықты дұрыс пайдалана алатындығын анықтайтын метақабілет болып табылады.

Эмоционалдық интеллектіні дамыту мәселесінің өзектілігі эмоционалды интеллектіні дамытудың психологиялық-педагогикалық шарттарын айқындаумен сипатталады. Бұл, бір жағынан, студенттерде эмоционалды интеллекті дамытудың жоғары деңгейдегі қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік берсе, екінші жағынан – эмоционалды мәдениеті жоғары, білікті мамандарға деген қоғам сұранысына жауап береді [1].

Эмоционалды мәдениет маманның кәсіби шеберлігінің, эмоционалды кемелдігінің және қоғамдағы имиджінің деңгейін көрсетсе, эмоционалды интеллект эмоционалды күйлерді түсіну және оларды басқарудағы интеллектуалдық қабілеттердің жиынтығы ретінде

анықталады. Эмоционалды мәдениет пен эмоционалды интеллектінің өзара арақатынасы эмоционалды ортада толықтай жүзеге асырылуы мүмкін. Эмоционалды орта ретінде белгілі бір тұлға сапасының ең жоғары деңгейде көрініс беруіне мүмкіндік беретін әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеуші жағдаяттарды ұйымдастыру түсініледі.

Эмоционалды интеллект – өзінің және өзге адамдардың эмоциясын түсіну, сондай-ақ өзгермелі қоршаған ортаға және өзгермелі талаптарға эмоциялық бейімделу қабілетінен тұрады. Эмоционалды интеллект деңгейі жоғары адамдар өзге адамдардың эмоциясы мен сезімдерін едәуір жақсы түсінеді, өзінің эмоциялық өрісін басқара біледі, сондықтан олардың қоғамдағы мінез-құлқы анағұрлым лайықты, икемді болып келеді, әрі айналадағылармен өзара қарым-қатынаста өз мақсаттарына оңай қол жеткізеді [2].

Қазіргі таңда эмоционалды интеллект феноменін, оның құрылымын, даму жолдарын одан әрі терең зерттеу өзекті, себебі – болашақ жас мамандардың бойында эмоционалды интеллекті қалыптастыру тұлғааралық өзара әрекеттесу үдерісінде адамдар арасында туындайтын эмоциялық үрдістер мен жай-күйлерді терең ұғынуға, адамдармен қарым-қатынасты оңтайландыруға мүмкіндік ашады. Сонымен қатар бүгінгі күні «Мәңгілік ел» идеясын жүзеге асырудың басты тетігінің бірі – бұл эмоционалды интеллект ұстанымы болып табылады. Бұл өз кезегінде, эмоционалды мәдениеттік дамытудың бүгінгі күн сұранысы мен тұлға қажеттілігінен туындап отырған өзекті мәселе екендігін дәлелдей түседі.

Эмоционалды интеллект идеясы Эдуард Торндайк, Джой Гилфорд, Ганс Айзенк сынды авторлар зерттеу нысанына алған «әлеуметтік интеллект» ұғымынан шыққан. Бастапқыда интеллектінің ақпараттық, «компьютер тәрізді» модельдеріне баса назар аударылып, ойлаудың аффективті жақтарына өз деңгейінде мән берілмеді. Оның ішінде әлеуметтік интеллект ұғымы тану үрдісінің аффективті және когнитивті жақтарын байланыстырушы буын екендігі ескерілмеді. Кейін әлеуметтік интеллект саласы аясында адам танымын «есептеуші машина» емес, когнитивті-эмоциялық үрдіс ретінде қарайтын түсініктер қалыптаса бастады [3].

Алғаш рет EQ – emotional quotient, эмоционалды коэффициент терминін IQ – интеллект коэффициентінің баламасы ретінде 1985 жылы клиникалық физиолог Рувен Бар-Он қолданған болатын. Ол эмоционалды интеллектіге «тұлғаның қоршаған орта талаптары мен әсерлеріне (қысымына) оңтайлы жауап бере алу қабілеттілігі, ортаға оңай бейімделуге ықпал ететін эмоциялық, жеке және әлеуметтік қабілеттер жиынтығы» деп анықтама берді [4].

Кейіннен, 1990 жылы Джон Майер мен Питер Салоуеймен өздерінің бірлескен «Эмоционалды интеллект» атты мақаласын жарыққа шығарып, ғылыми айналымға «эмоционалдық интеллект» түсінігін енгізді. Олар эмоционалды интеллектіні «эмоционалды интеллект – әлеуметтік интеллектінің компоненті, өз сезімдері мен өзге адамдар сезімін қадағалау, оларды ажырата білу және ол ақпаратты өзінің ойын, әрекеттерін басқару үшін қолдану қабілеті» деп тұжырымдады. Эмоционалды интеллектінің дамуы тұлғаның үйлесімді, тұлғалық дамуына игі ықпалын тигізеді. Нақтырақ айтқанда, эмоционалды интеллект – эмоциялық ақпаратты өңдеу, түсіндіру (интерпретациялау) және қолданумен байланысты интеллект түрі» деп сипаттады.

Эмоционалды интеллект идеясы Ресей ғалымдарымен де кеңінен зерттелді. «Эмоциялық интеллект» ұғымын алғаш қолданған ресейлік психолог Г.Гарскова бұл ұғымды енгізу үшін екі негіздемені келтіреді: «интеллект» ұғымының біртекті, ұқсас болмауы және интеллектуалды операциялардың эмоция арқылы жүзеге асуы [5]. Сонымен қатар ресейлік ғалым Д.В. Люсин эмоционалды интеллектінің өз үлгін ұсынды. Оның үлгісі бойынша, эмоционалды интеллект өзінің және өзгенің эмоцияларын түсіну және оларды басқара білу қабілеті ретінде түсіндіріледі [5].

И.Н. Андрееваның пікірінше, «эмоционалды интеллектіні дамыту – аса өзекті мәселе, себебі эмоцияның бейімделуші табиғаты индивидтің белсенді өмір сүруіне мүмкіндік жасап,

тұлғаның белгілі бір ортаға бейімделу қабілетін және оның қоғаммен үйлесімді қатынасын арттырады.

М.А. Манойлованың тұжырымдауынша, эмоционалды интеллект – ішкі тұлғалық және тұлғааралық бағыттылығы бар когнитивті, рефлексивті, мінез-құлықтық, коммуникативті қабілеттердің өзара байланысқан жиынтығы [5].

Эмоционалды интеллект – адамның ішкі жай-күйінде, айналадағыларға деген эмпатиялық қатынаста, идентификацияда, эмоциялық күйлермен мінез-құлықты бақылау және рефлексиялауда, эмоциялық ақпаратты айналадағы адамдармен қарым-қатынаста қолдануда, мақсатқа жетутәсілдерін таңдауда көрінеді.

Қазақстанда жоғары оқу орны оқытушыларының, студенттердің эмоционалды интеллектісін диагностикалау және дамыту проблемасымен белгілі ғалым-психолог А.М.Кимнің тікелей басшылығымен жүзеге асырылуда. Ал эмоционалды интеллектіні психофизиология тұрғысынан зерттегендердің бірі – А.А.Төлегенова [6]. Автордың зерттеу еңбегінде эмоционалды интеллектінің психофизиологиялық параметрлері адамның эмоцияны реттеу кезіндегі жеке ерекшеліктерінің негізі ретінде қарастырылады.

Жоғарыда айтылғандарды қорыта келе, эмоционалды интеллект – бұл өзінің және өзгелердің эмоцияларын түсіну, өзінің және өзге адамдардың эмоцияларын басқара білу қабілеті, осы білімдерді белгілі бір мәселелердің туындау себебін анықтауда тиімді қолдану және оларды шешу. Осыған орай, адамның өмірдің қай саласында болмасын жетістіктерге кенелуі тек оның өмір тәжірибесіне, біліміне, дағды, қабілеттеріне ғана емес, сонымен қатар эмоционалды интеллект сапасына да байланысты деп тұжырымдаймыз. Сол себепті де осы бағыттағы ғылыми-зерттеу жұмыстары күні бүгінге дейін өз жалғасын табу үстінде.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Айзенк, Г.Ю. Интеллект: новый взгляд / Г.Ю. Айзенк // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 111 – 129.
2. Mayer J.D, Salovey P., Caruso D.R., Emotional Intelligence-New Ability or Eclectic Traits? // American Psychologist, 2008. No 6. P. 503-517.
3. Г.М.Молдахметова., Эмоциялық интеллект феномені және оның тұлға аралық өзара әрекеттесудегі маңызы // Қызықты психология: Республикалық ғылыми-практикалық психологиялық журнал, 15.09.2015.
4. Панкова Т.А. Роль эмоционального интеллекта в эффективности деятельности руководителя [Электронный ресурс] // Психологические исследования: электрон. науч. журн. – 2010. – №2(10). – URL: <http://psystudy.ru>
5. А.М.Ким, Н.Н.Хон, А.Т.Садыкова, Ж.К.Айдосова, А.В.Ли, Д.Б.Ахметова. Диагностика и развитие эмоционального интеллекта. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 182 с.
6. Төлегенова А.А. Психофизиологическое исследование эмоционального интеллекта. – Алматы: Казахский национальный университет, 2009. – 115 с.

СУТНІСТЬ, ПРИРОДА, ОЗНАКИ ФЕНОМЕНУ «АГРЕСІЇ» ТА «АГРЕСИВНОСТІ»

У статті здійснено теоретичний аналіз поняття «агресивність» особистості як одна з проблем психології. Проаналізовано зміст понять «агресивність», «агресія», «агресивна поведінка», а також передумови становлення визначених явищ. Розкрито основні погляди науковців щодо досліджуваного феномена у психологічній літературі. Охарактеризовано прояви агресивності особистості.

Ключові слова: агресивність, агресія, агресивна поведінка, умови, розвиток, особистість, готовність.

In the article the problem of personality aggression is considered as one of the most acute problems of our time. The content of the concepts «aggression», «aggressive behavior», as well as the preconditions for the emergence of certain phenomena are analyzed. The main views of scientists about the phenomenon being investigated in psychological literature are revealed. Characterized are the positive and negative aspects of the aggressiveness of the individual.

Key words: aggression, aggressive behavior, conditions, development, personality, readiness.

В умовах швидкоплинних змін сучасного суспільства проблема агресивності особистості, на жаль, не вичерпує своєї актуальності, оскільки, агресивність у структурі особистості є передумовою формування як конструктивних, так і деструктивних форм поведінки, які несуть у собі антисоціальний характер. Даний факт підтверджується зростанням деструктивних дій серед людей, збільшенням кількості випадків дитячої злочинності, насилля до дітей у сім'ях, серед однолітків. Тому проблема агресивності особистості стає першочерговою у дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців.

Серед науковців, які вивчали питаннями агресивності особистості, слід відзначити таких дослідників, як: Е. Басс [1], Р. Берон [2], О. Волянська [3], М. Охрімчук, А. Реан, Д. Річардсон, Є. Рогов, Р. Тремблей та інші, які розглядали даний феномен із різних ракурсів. Також поміж фахівців предметом наукових розвідок у рамках проблеми агресивності постає питання агресії, агресивної поведінки, які турбують таких учених, як: К. Лоренц, Г. Паренс, І. Федух [11], А. Фурманов та інші. Варто відмітити, що незважаючи на те, що проблема агресивності розглядається спеціалістами з різних аспектів, єдиного погляду щодо характерних рис досліджуваного явища немає. Тому, значущість проблеми, недостатнє її опрацювання зумовили вибір теми наукової розвідки.

Мета дослідження: розглянути сутність, природу та ознаки феномену агресії та агресивності, а також здійснити аналіз теоретичних поглядів у працях науковців на поняття «агресія», «агресивність» особистості.

Л.Е.Орбан-Лембрик розглядає поняття «агресія» – як індивідуальну чи групову форма деструктивних дій чи поведінки особистості, яка спрямована на використання сили, нанесення фізичної або психологічної шкоди людям і суперечить нормам існування у соціумі. [8, с. 210] Вона може виявлятися у прямій формі (людина виказує погрози або виявляє агресію в дії) та непрямій (виявляє негативне ставлення до іншої людини з особистою неприязню). Види агресивних дій: фізична агресія (напад); непряма агресія (злісні плітки, крики, тупотіння ногами тощо); схильність до виявлення негативних реакцій за будь-яких обставин; негативізм (опозиційна лінія поведінки від пасивності до боротьби); образа,

ненависть до навколишніх людей (усі погані, усі винуваті); вербальна агресія (крики, загроза, прокляття, лайка). [6, с. 75].

Будучи багатостороннім явищем, агресія досліджувалася фахівцями з різних «наукових таборів», що, у свою чергу, призводило до різних визначень цього феномена, теорій його виникнення тощо. Свого часу К. Лоренц писав, що «для обивателя поняття агресії пов'язане з різними явищами повсякденного життя, починаючи від бійки півнів і собак, бійок хлопчаків і закінчуючи, зрештою, війною і атомною бомбою...» [5, с. 15].

І.С.Федух запропоноване визначення агресії як «поведінки, за якої особа свідомо припускає заподіяння будь-якої фізичної чи психічної шкоди іншому або самій собі, а агресивності – як психологічної властивості особистості, що характеризується внутрішньою готовністю людини до агресії» [11, с. 5].

Агресивність особистості – достатньо складне явище, яке обумовлене багатьма чинниками. Тому даний термін зустрічається у контексті наукових праць психологів, педагогів, соціологів, економістів тощо. Слід нагадати, що поняття «агресивність» походить від латинського слова «aggressio», що означає «нападаю». Агресивність має зовнішній вираз у конкретних агресивних проявах у вигляді переконань, висловлювань агресивного змісту, афектів, поведінки.

Н.Д.Левітов [9, с. 67] виділяє стан агресії, який пов'язаний із фрустрацією та характеризується гострим афективним переживанням гніву, втратою самоконтролю, імпульсивною активністю, злісністю. Стан агресії відрізняється від агресивності як сталої особистісної властивості тим, що відображає особливості статичної та динамічної психічного життя на певний момент і є обмеженим у часі.

Л.П.Колчіна [4, с. 84] розрізняє агресивне ставлення особистості, яке характеризується ворожістю, злістю, гнівливістю в сукупності з високими показниками агресивності.

Агресія та агресивність відрізняються від близьких за змістом понять насилля, жорстокості, ворожості, булінгу, асертивності, деструкції.

На думку представників більшості сучасних теорій, агресивна поведінка визначається як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Зовнішні чинники мають відношення до ситуації або обстановки, вони визначають варіативність вияву особистісних чинників. Внутрішні – відображають характерні риси, схильності та когнітивні змінні конкретного агресора (психогенетичний чинник).

До особистісних рис, що підвищують вірогідність агресивної поведінки, С.П.Третьяков відносить:

- 1) гендерні відмінності;
- 2) установки і внутрішні стандарти;
- 3) характерологічні особливості [10, с. 88].

С.Г.Шебановою, агресія розглядається як модель поведінки, що засвоюється в процесі соціалізації. Відповідно до цього непротиправна агресія детермінується внутрішньою «готовністю до агресії»; така готовність постає результатом некритичного засвоєння конфліктно-негативістської субкультури спілкування, складовими якої є агресивне світосприйняття, світорозуміння та реагування.

Агресивна поведінка, зазначає М.Д. Гомонов, може бути спрямована як на інших людей, так і на самого себе. Л.Е.Орбан-Лембрик [8, с. 227] наводить чинники, що провокують соціальну агресію (рис.1).

Розвиток єдиного підходу до розкриття сутності поняття «агресії» передбачає необхідність виділення та розуміння різних статусів агресії: агресії як психічного стану, агресії як властивості особистості, агресії як об'єкту потреби та агресії як поведінкового прояву. Стимулювання агресії, агресію, гнів, ворожість і агресивність необхідно розглядати як окремі, різні, хоча і взаємопов'язані феномени.

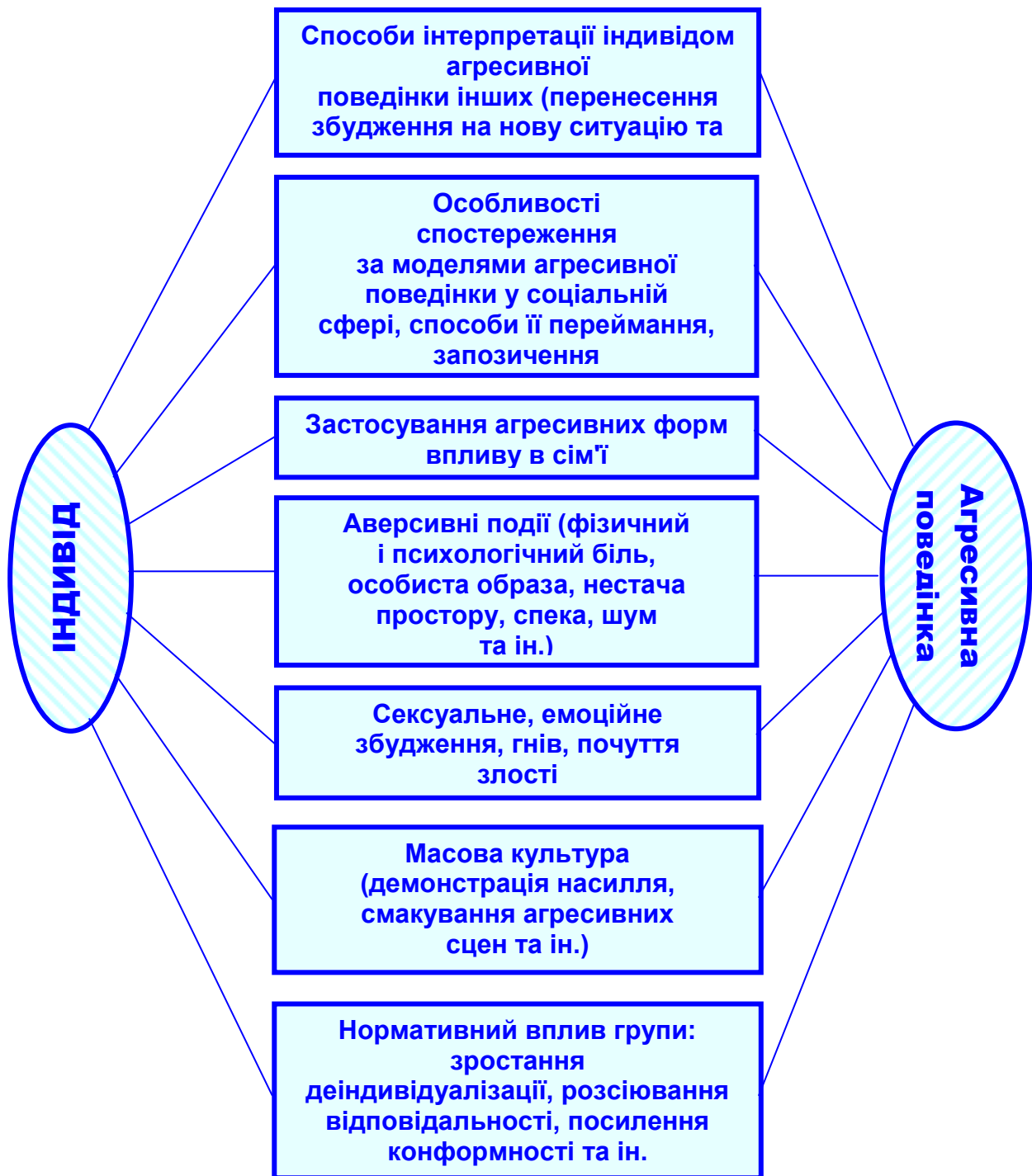

Рис. 1. Основні внутрішні і соціокультурні чинники, що провокують агресивну поведінку

Важливим життєвим досвідом, який повинен бути засвоєний особистістю, є соціалізація її власної агресії. Це тривалий процес, який можна визначити як научіння контролю за агресивними реакціями і потягами, а також вираження їх у соціально прийнятних формах. Згідно з етологічною концепцією К.Лоренса, природний агресивний потенціал нікуди не зникає навіть при внутрішньому врегулюванні агресивності. У результаті соціалізації одні навчаються стримувати свої агресивні імпульси, адаптуючись до соціальних норм, інші опановують більш витончені форми агресії (вербальна агресія, прихований примус, завуальовані вимоги тощо), треті оволодівають здатністю спрямовувати агресивність у

конструктивне русло, а ще хтось так і не навчається цим прийомам – продовжує виражати свою агресію шляхом прямого фізичного відреагування [7, с. 112].

Найбільш відповідним логіці нашого дослідження є трактування агресії як загострення негативних особистісних тенденцій внаслідок дії вікових стресорів, що призводить до виникнення агресивних афектів, закріплення агресивних стратегій поведінки.

Отже, агресія оцінюється як поведінка, що суперечить позитивній сутності людини; агресія як властивість особистості виступає як мотиваційна тенденція, внутрішня спонuka до вчинення агресивних дій; відображає відносно стабільну готовність до агресивних дій в дуже різних ситуаціях за наявності потенційно агресивного сприймання та потенційно агресивної інтерпретації як стійкої особистісної особливості світосприйняття і світорозуміння; характеризується наявністю деструктивних тенденцій у стосунках з іншими людьми.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Басс Э. Психология агрессии / Э. Басс. – Л., 1985. – 451 с.
2. Бэрн Р. Агрессия / Р. Бэрн, Д. Ричардсон. – П.: Питер, 1997. – 417 с.
3. Волянська О. В. Проблема агресивної поведінки підлітків : фактори та механізми соціалізації / О. В. Волянська // Вісник Національного університету «Юридична академія України Імені Ярослава Мудрого». Соціологія. – 2016. – № 3. – С. 117-134.
4. Дроздов О.Ю. Фактори виникнення та розвитку агресивної поведінки [Текст] / О. Ю. Дроздов, М. А. Скок // Практична психологія та соціальна робота : Науково-практичний освітньо-методичний журнал. – 2009. – С. 58.
5. Колчина Л.П. Исследование агрессии в структуре интегральной индивидуальности [Текст] / Л.П. Колчина // Исследования ученых ИПК и ПРО Удмуртии. – Ижевск: ИПК и ПРО УР, 2006. – С. 83-91.
6. Мартинюк І.А. Патопсихологія [Текст] : Навч. посібник / І.А. Мартинюк. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 208 с.
7. Мединська Ю.Я. Агресивна дитина: зрозуміти, щоб допомогти [Текст] / Ю.Я. Мединська // Психологія і суспільство. – 2002. – №1. – С. 107-117.
8. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія [Текст] : підруч. для студ. вищ. навч. закл.: у 2 кн. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – Чернівці : Книги - ХХІ, 2010. Кн. 1 : Соціальна психологія особистості і спілкування, 2010. – 463 с.
9. Психические состояния как общепсихологическая проблема [Текст] : Хрестоматия / Сост. И.В. Герасимова. – Владивосток: ДВГМА им. адм. Г.И. Невельского, 2001. – 104 с.
10. Третьяков С.П. Психологічні характеристики агресивної поведінки у працівників служб охорони [Текст] / С.П. Третьяков // Наука і освіта. – 2004. – № 3-4. – С. 86-89.
11. Федух І.С. Психологічні особливості проявів агресивності в ранньому юнацькому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07«Педагогічна та вікова психологія» / І.С. Федух. – Київ, 2007. – 21 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

УДК 004.42

Гүлден Ержанова, Айман Майлыбаева
(Атырау, Казахстан)

МЕДИЦИНАЛЫҚ КОЛЛЕДЖЕ ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУ ТИІМДІЛІГІН МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ҚҰРАЛДАРЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ АРТТЫРУ ЖАЙЫНДА

Статья посвящена методам повышения эффективности обучения информатики в медицинском колледже при использовании средств мультимедийных технологий.

Ключевые слова: информатика, электронные средства обучения, мультимедийные технологий.

The article is devoted to methods of increasing the efficiency of teaching Informatics at the medical College due to the use of multimedia technologies.

Keywords: informatics, electronic learning tools, multimedia technologies.

Мақала медициналық колледжде информатиканы оқыту тиімділігін мультимедиялық технологиялар құралдарын қолдану арқылы арттыру жайында айтылған.

Замануи мультимедиялық технологиялар (күру, өңдеу, сақтау және сандық форматтағы мәтіндік, графикалық, аудио және бейне ақпараттың компьютердің көмегімен бірлескен визуализациясы) бүгінгі таңда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды оқытуда қолдану саласындағы озық жетістіктердің бірі болып саналады.

Замануи мультимедиялық кешенді мықты құралға теңестіруге болады.

Шын мәнінде, мультимедияны пайдалану әрбір білім алушыны қызықтыратындай, әр сабақты әр түрлі материалдармен байытындай әртүрлі нысанда әсер ету мүмкіндіктерін береді. Яғни, сабақтың жарқын және қанықтырақ болуына әкеледі [1].

ЮНЕСКО деректеріне сүйенсек, адам тыңдау арқылы ақпараттың он бес пайызын, көру арқылы ақпараттың жиырма бес пайызын, әрі тыңдап, әрі көру арқылы ақпараттың алпыс бес пайызын есте сақтай алады екен.

Сонымен қатар, ауызша баяндау кезінде материалды оқушы 1 мың шартты бірлік ақпаратты қабылдап, оны өңдеуге қабілетті болса, осыған қоса көру органдары арқылы ақпаратты 100 мыңнан астам осындай бірлікті қабылдай алатыны эксперимент жүзінде байқалған.

Сондықтан, медиасабақтарды оқытуда пайдалану, білім алушының барлық сезім мүшелеріне әсер ету мүмкіндігін беріп, демек оқу материалдарын қабылдау мүмкіндіктері артып, ынталарының арттыруына әкеледі [2,с.3].

Сонымен, компьютердің оқу үдерісін қолдау құралы ретіндегі артықшылықтары еш күмән тудырмайды.

Оны қолдану – сабақтарды қызықты, жарқын, эмоционалды қанық қыла отырып, бірсарынды жұмыс жасаудан алшақтап, дараландыра білім беру мүмкіндігін береді, оқуға деген мотивациясын арттырады, компьютерлік бағдарламадан диалог жасау арқылы анықтамалық материалдарды оңай пайдаланып, шағын зерттеулер мен жобаларды орындау жұмыс жасауға мүмкіндік береді.

Осылайша, мультимедиа құралдарының көмегімен танымдық қызметті басқаруға жұмсалған еңбек, өзін барлық жағынан ақтайды, яғни, ол білім сапасын көтереді, білім алушының жалпы дамуына әсерін тигізеді, қиындықтарды жеңуге көмектеседі, білім беруші мен білім алушының өзара жақсы түсіністікте және олардың оқу үдерісіндегі ынтымақтастығында қолайлы жағдай жасайды [4,с.5].

Атырау қаласындағы медициналық колледжде информатиканы оқыту үдерісіне тоқталатын болсақ, пәннің күнпарақтық-тақырыптық жоспары бойынша ол 36 теориялық және 72 практикалық, яғни барлығы 108 сағаттан тұрады [6,7,8].

ШЖҚҚМК «Атырау медициналық колледжі»	Сапа менеджмент жүйесі	ҚР СТ ИСО 9001-2016
СМЖ КТП	Күнпарақтық тақырыптық жоспар	
	13 беттің 1 беті	

«Бекітемін»
Директордың оқу ісі
жөніндегі орынбасары
Бахитова Р.А.
«5» қыркүйек 2017 ж.

Пәннің күнпарақтық-тақырыптық жоспары 2017-2018 оқу жылы

Пән: «Информатика»
Мамандығы: 0302000 «Мейіргер ісі»
Біліктілігі: 0302033 «Жалпы тәжірибедегі мейіргер»
Оқытушы: Ержанова Г.Т.

	Сағат саны	Семестр				
		I	II	III	IV	V
Теориялық	36			10	12	14
Практикалық	72			24	24	24
Барлығы	108			34	36	38
Бақылау түрі						Сараланған сынақ

Күнпарақтық тақырыптық жоспар ҚР ДС және ӘДМ 2016 жылғы 29 шілдедегі № 661 бұйрығымен бекітілген МЖМБ стандартына сәйкес жасалған

«Қаралды» Хаттама №1
ЦӘК төрайымы _____ Кенжеғалиева Г.Ш.
«2» қыркүйек 2017ж.
Келісілді: Директордың оқу-әдістемелік орынбасары _____ Сахипова Б.Т.
«4» қыркүйек 2017ж

Сурет 1. Пәннің күнпарақтық – тақырыптық жоспары

Бөлімдер мен тақырыптардың атауларына тоқталатын болсақ, А құзыреттілік аймағына - Информатика пәніне кіріспе жатады. Бұл жерде кіріспе, қауіпсіздік техника ережесі, информация туралы түсінік және информатика пәні тақырыптары қарастырылады. Б құзыреттілік аймағы - Windows операциялық жүйесіне, В құзыреттілік аймағы – Microsoft Power Point бағдарламасына, Г құзыреттілік аймағы - Кестелік процессор MS Excel-ге, Д құзыреттілік аймағы - Тексттік редактор MS WORD – қа, Е құзыреттілік аймағы – Microsoft Access мәліметтер базасына, Ж құзыреттілік аймағы – Ақпараттық технологиялар және Интернет бүкіләлемдік компьютерлік желінің құрылымына, З құзыреттілік аймағы – Ақпаратты қорғау негіздеріне, И құзыреттілік аймағы- Программалау негіздеріне арналған.

Осы аталған тақырыптар бойынша, MacroMedia Flash ортасында электронды оқу-әдістемелік кешен жасақталған. Бұл құралдың құрылымына тоқталсақ, интерфейсі қарапайым, мазмұны мен қолданатын функциялары білім алушыға түсінікті тілде жазылған.

Қорытындылай келе, қазіргі заманғы мұғалім сапалы білім беру мақсатында қазіргі заманғы оқыту құралдарымен жұмыс істеп білуге міндетті. Бүгінгінің мұғалімі, мультимедиялық технологиялар құралдарын, яғни, электронды тақтаны, түрлі көрнекті бағдарламалармен жасақталған электронды оқу-әдістемелік құралдарды қолдану арқылы ғана сабақ сапасын арттыра алатын болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Нұрғалиева Г.К. Электронды оқулықтар – мұғалім мен оқушылар қызметін ізгілендіру құралы // Компьютер әлемі. Республикалық журнал. – 2002. – №2. – 20-21 б.

2. Х.Жантелі. Оқытудың компьютерлік программаларын құру технологиясын жетілдіру // Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференцияның еңбектері. – Шымкент, 2004. – 446-449 б.
3. Халыкова Г және т.б. Электронды оқулықты дайындаудың талаптары. // Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференциясының еңбектері. – Шымкент, 2004. – 469 б.
4. Досжанов Б., Альменаева Р. Қазақ тілінде электрондық оқулықтар мен web-парақтар даярлау әдістері // Информатика негіздері. – 2002. – №3.
5. А.Сағымбаева. Білімді тексерудің тестілік әдістемесі. "Информатика негіздері" журналы. – 2002. – №2. – 15, 26 б.
6. М. Хольцшлаг. HTML 4.0. – М., 2003. – 869 б.
7. Есекеев К.Б., Нұрғалиева Г.Қ. Информатика
8. Ермаков Н.Т., Криворучко В.А., Ногайбаланова С.Ж. Информатика.

УДК 004.032.6

*Вікторія Кісіль, Карина Смирнова
(Дніпро, Україна)*

ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

У статті представлено різні визначення та аналіз сутності поняття інформаційних технологій.

Ключові слова: технологія, інформаційна технологія, автоматизовані інформаційні технології, предметна технологія, забезпечуючі й функціональні інформаційні технології.

Управління господарською діяльністю будь-якого підприємства завжди пов'язана з такими функціями як: планування, облік, контроль, аналіз, регулювання та інші.

У процесі виконання цих функцій формується інформація про хід роботи підприємства, відбуваються процеси передавання, зберігання і переробки інформації в єдиному інформаційному просторі. В такому інформаційному просторі вирішуються певні комплекси задач, що виникають на всіх стадіях управлінського циклу [2, с. 10], [3, с. 10–11].

Кожна автоматизована система характеризується наявністю технології перетворення вихідних даних у результатну інформацію. Такі технології прийнято називати інформаційними [2, с. 11].

Технологія – це термін, який походить від грецького слова *techne* – майстерність, мистецтво і *logos* – знання, наука [5, с. 36]. Таким чином, технологія – це галузь знань (наука) про майстерність або мистецтво в діяльності людини.

Технологія – сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь. Технологія, у вузькому розумінні, – це послідовність дій над предметом праці з метою одержання кінцевого продукту [6, с. 95].

Будь-яка інформаційна система характеризується наявністю технології перетворення вихідних даних у результатну інформацію. Такі технології прийнято називати інформаційними.

Інформаційна технологія (ІТ) – це комплекс методів і процедур, які реалізують функції збору, передавання, обробки, зберігання й доведення до користувачів інформації в організаційно-управлінських системах з використанням обраного комплексу технічних засобів.

Інформаційна технологія – це цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування [8].

Інформаційна технологія – це система методів і способів пошуку, збору, накопичення, зберігання і обробки інформації на основі застосування обчислювальної техніки [6, с. 96], [9, с. 110–113].

У широкому розумінні інформаційні технології можна визначити як процеси систематизації даних і переробки інформації [10], або сукупність технологічних елементів, які використовуються людьми для обробки інформації [11], або сукупність чітко визначених цілеспрямованих дій персоналу з переробки інформації на персональному комп'ютері [12], як сукупність технологічних елементів для збору, зберігання, обробки і передачі актуальної інформації з метою забезпечення ефективного функціонування інформаційних систем [5, с. 39].

Відповідно до Законів України «Про Національну програму інформатизації 1998 року» та «Про внесення змін до Закону України «Про Національну програму інформатизації» [13], [14] інформаційна технологія – цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування.

Аналіз сутності поняття «інформаційні технології» свідчить про те, що всі науковці у своїх працях визначають інформаційні технології як сукупність методів, процесів та програмно-технічних засобів, об'єднаних у технологічний ланцюг, що забезпечує збір, зберігання, обробку та передачу інформації. Відмінності полягають у суті їх застосування [5, с. 38]. Застосування сучасних інформаційних технологій спрямовано на зниження працемісткості процесів використання інформаційних ресурсів, підвищення їх надійності та оперативності [15], [16]; з метою ефективної організації діяльності людей [7]; для вирішення управлінських завдань економічного об'єкта [17], [4, с. 11].

Використання обчислювальної техніки свідчить про автоматизовані інформаційні технології.

Автоматизовані інформаційні технології, у тому числі в обліку – це людино-машинна система, що забезпечує автоматизоване виконання функцій управлінського (облікового) працівника. [6, с. 96]

Поняття «інформаційні технології» слід визначити так – це система методів, способів і процедур збору, накопичення, реєстрації, передачі, обробки, зберігання, пошуку, модифікації, аналізу, захисту, видачі необхідної інформації в людино-машинній системі, всім зацікавленим підрозділам на основі використання апаратних та програмних засобів, що забезпечує автоматизоване виконання функцій управлінського (облікового) працівника. Таким чином, інформаційні технології забезпечують автоматизацію методу бухгалтерського обліку та інших функцій управління в інформаційних системах.

Для вирішення конкретних економічних і управлінських задач використовують так звані «предметні технології».

Предметна технологія – послідовність технологічних етапів з модифікації первинної інформації в результатну, на якій не-будь предметній ділянці роботи [2, с. 13].

Наприклад, у бухгалтерському обліку. Кожна ділянка бухгалтерського обліку передбачає одержання первинної документації, яка трансформується у форму бухгалтерського запису (проведення) – реєстрації. Остання, змінює стан аналітичного обліку, приводить до змін у синтетичному обліку і далі, узагальнюється в балансі періоду.

Впорядковану послідовність взаємопов'язаних дій, які виконуються з моменту виникнення інформації до одержання результату, прийнято називати технологічним процесом.

Інформаційні технології поділяють на забезпечуючі й функціональні.

Забезпечуючі технології – це технології обробки інформації, які можуть використовуватись як інструментарій на різних предметних ділянках (галузях), для

вирішення різноманітних задач. Наприклад: операційна система Windows, пакет прикладних програм Office тощо [2, с. 13].

Функціональні технології – це модифіковані забезпечуючі інформаційні технології для реалізації якоїсь предметної технології. Наприклад: системи (програми) автоматизації бухгалтерського обліку, що працюють на платформі Windows [2, с. 13].

Предметна технологія і інформаційна технологія впливають одна на одну. Наприклад, використання комп'ютера у бухгалтерському обліку внесло зміни у предметну технологію, виключивши із обробки значну кількість журналів, книг і відомостей, які використовувались при традиційній системі обліку, а також надало принципово нові оперативні можливості. Предметні технології також впливають на інформаційні технології (наповнюють їх специфічним змістом), акцентують їх на відповідні функції.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бенько М.М. Інформаційні системи і технології в бухгалтерському обліку: монографія. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. – 336 с.
2. Бенько М.М. Інформаційні системи і технології в обліку : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / М.М. Бенько – К. : Нац. торг.- екон. ун-т, 2006. – 362 с.
3. Кузьмінський Ю.А. Автоматизація оперативного обліку та контролю міжнародних економічних операцій : монографія / Ю.А. Кузьмінський. – К. : КНЕУ, 2001. – 268 с.
4. Писаревська Т.А. Інформаційні системи обліку та аудиту : навч. посіб. / Т.А. Писаревська. – К. : КНЕУ, 2004. – 369 с.
5. Мельниченко С.В. Інформаційні технології в туризмі: теорія, методологія, практика : монографія / С.В. Мельниченко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 493 с.
6. Інформаційні системи бухгалтерського обліку : підручник [для студ. вищ. навч. закл. спеціальності 7.050106 «Облік і аудит»] / Ф.Ф. Бутинець, С.В. Івахненко, Т.В. Давидюк, Т.В. Шахрайчук; за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир : ПП «Рута», 2002. – 544 с.
7. Плєскач В.Л. Інформаційні технології та системи / В.Л. Плєскач, Ю.В. Рогушина, Н.П. Кустова : підручник. – К. : Книга, 2004. – 520 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
9. Шквір В.Д. Інформаційні системи і технології в обліку : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.Д. Шквір, А.Г. Загородній, О.С. Височан. – Львів : Львівська політехніка, 2003. – 268 с.
10. Информационные технологии управления : учеб. пособие [для студ. высш. учеб. завед.] / под ред. Ю.М. Черкасова. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 216 с.
11. Пінчук Н.С. Інформаційні системи і технології в маркетингу / Н.С. Пінчук, Г.П. Галузинський, Н.С. Орленко. – К. : КНЕУ, 2003. – 352 с.
12. Информационные технологии управления: приложения в экономике и управлении / под ред. Ю.Г. Лысенко. – Донецк : ООО «Юго-Восток.Лтд», 2004. – Кн. 6. – 377 с.
13. Про Національну програму інформатизації: закон України (74/98-ВР від 04.02.98) // Відом. Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28.
14. Про внесення змін до Закону України «Про Національну програму інформатизації» : закон України від 13.09.2001 № 2684 // Відом. Верховної Ради України. – 2002. – № 1.
15. Карминский А.М. Информатизация бизнеса / А.М. Карминский, П.В. Нестеров – М. : Финансы и статистика, 1997. – 415 с.
16. Хотунцев Ю.Л. О понятиях материальные и информационные технологии : [Електронний ресурс] / Ю.Л. Хотунцев – 2009. – Режим доступу : www.liveinternet.ru/click.
17. Информационные технологии управления / Под ред. Г.А. Титоренко. – М. : Юнити, 2003. – 439 с.

ИНТЕГРАЦИЯ ИНТЕРНЕТ-БАНКИНГА В БАНКОВСКИХ СИСТЕМАХ

Системы Интернет-банкинга стремительно развиваются в связи растущим желанием пользователей иметь доступ к своим счетам и вкладам 24/7. Самые большие преимущества Интернет-банкинга состоят из комплексных банковских решений, быстрого и безопасного доступа в течение 24 часов к внутреннему приложению через Интернет. Эти преимущества связаны с использованием сервис-ориентированной архитектуры (СОА). Данная статья посвящена анализу архитектуры приложений Интернет-банкинга интегрированных с банковскими системами.

Ключевые слова: банковские системы, Интернет-банкинг, сервис-ориентированная архитектура, СОА, сервисы.

Internet banking systems are developing rapidly due to the growing desire of users to access their accounts and deposits 24/7. The most important advantages of Internet banking are comprehensive banking solutions, availability within 24 hours, secure and fast access to the service via the Internet. This convenience is associated with the applying of service-oriented architecture (SOA). This article is devoted to a separate analysis of the architecture of Internet banking services integrated to the banking core systems.

Keywords: Banking Systems, Internet Banking, service-oriented architecture, SOA, services.

С каждым годом интернет предоставляет все больше и больше возможностей для человека. Стремительная популярность Сети также повлияла и на банковскую сферу. Клиенты запрашивают быстрый доступ к собственным счетам и операциям независимо от местонахождения, что обусловило использование интернета банковскими учреждениями во всем мире в качестве оптимального решения для предъявленных требований. Через интернет банки могут предоставить удобное для пользователя интерфейсное приложение, используя данные из систем и сервисов непосредственно банка. На основе таких преимуществ были созданы приложения Интернет-банкинга.

Эволюция присутствия банков в Интернете из простых статических приложений к сложным, динамическим приложениям с многочисленными транзакциями представлена на рис. 1.

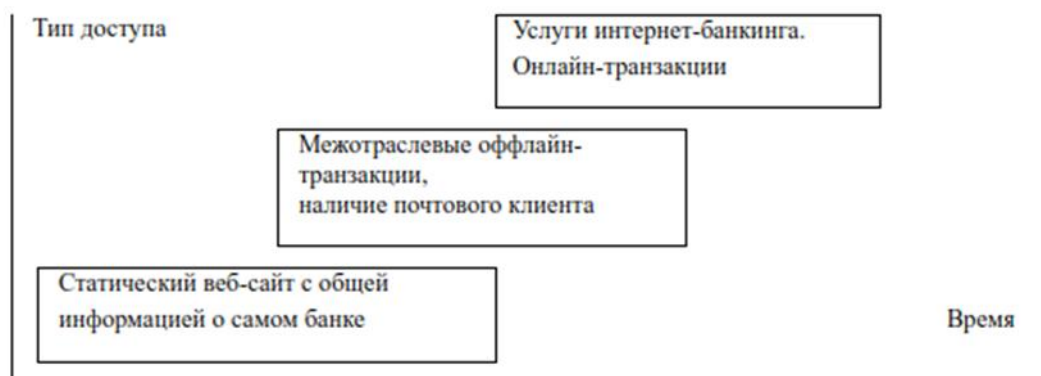

Рис. 1. Эволюция банковской сферы в Интернете

До 2000 года приложения Интернет-банкинга существовали в основном в Соединенных Штатах Америки или в европейских странах, таких как Великобритания, Испания, Италия и Франция [3]. В настоящее же время ни один конкурентоспособный банк не обходится без данной системы.

Преимущества Интернет-банкинга:

- быстрота;
- защищенный доступ к конфиденциальным данным: учетные записи, личные данные клиентов, транзакции;
- управление аккаунтом;
- осуществление операций купли-продажи в режиме реального времени и на большие расстояния;
- отсутствие необходимости в обращении в банковские офисы для осуществления операций;
- низкие затраты на обслуживание таких приложений.

Интернет также определил появление сервис-ориентированной архитектуры (COA) – модульного подхода к разработке программного обеспечения, основанного на использовании распределённых, слабо связанных заменяемых компонентов, оснащённых стандартизированными интерфейсами для взаимодействия по стандартизированным протоколам [1]. Эта архитектура может использоваться для взаимодействия между рабочими станциями с помощью Интернета. COA в основном построена из программных сервисов. Эти службы независимы друг от друга и работают под защитой на рабочих платформах (серверах приложений) .NET или Java. Они обладают способностью управлять памятью, создавать синхронные или асинхронные связи между различными компонентами и сопоставлять данные. Архитектура модели COA представлена на рис. 2.

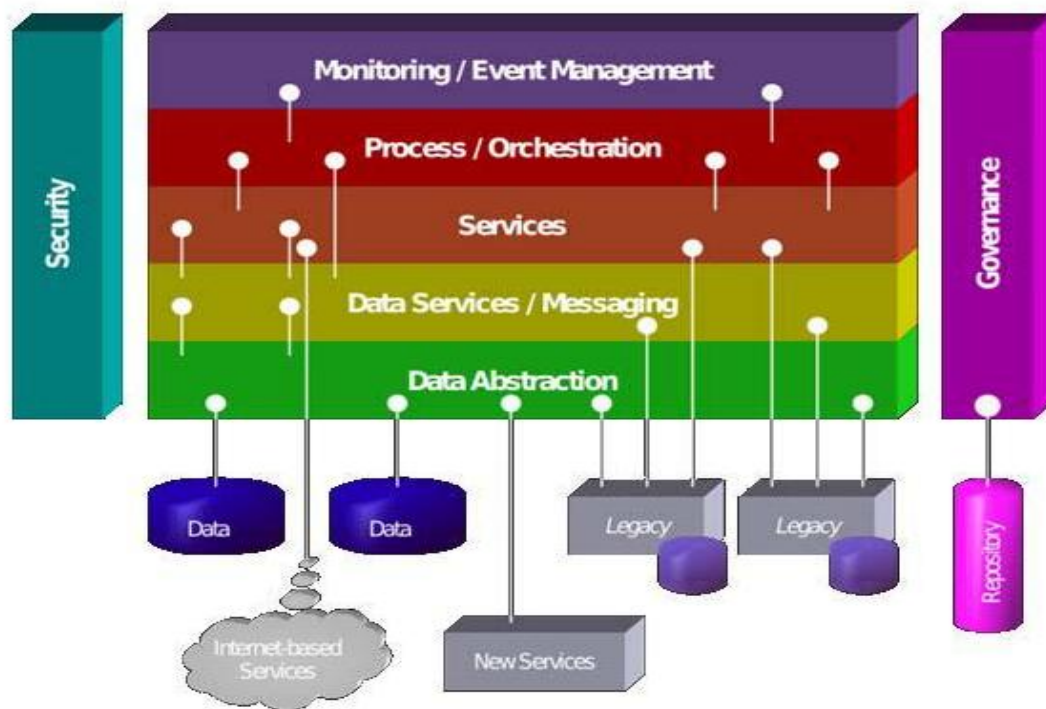

Рис. 2. Модель COA [4]

Архитектуры COA предоставляют возможность подключать разные приложения или интегрировать большие части программного кода в специальные приложения. Это одна из причин, почему COA стала ключевым элементом в приложениях Интернет-банкинга. Несмотря на растущий интерес к удобству использования Интернет-банкинга, есть несколько примеров, посвященных программным решениям, которые банки используют для создания приложений Интернет-банкинга.

Благодаря небольшому количеству интерфейсов между различными компонентами, предоставляемыми этим типом архитектуры, компании могут оптимизировать потоки между их системами. Оптимизация осуществляется с помощью специальной привязки к системе,

которая не требует загрузки повторяющихся файлов (в физическом формате), а также эффективной разработки программного обеспечения (требуется конкретная параметризация, которую должен выполнить сам архитектор) [2]. Это контекст, с помощью которого приложения Интернет-банкинга представляют собой интерфейсную часть, которая должна быть интегрирована с внутренней частью; целью этого является комплексное решение для банковского учреждения.

Приложение Интернет-банкинга похоже на черный ящик. В идеале связь с фоновым контентом будет асинхронной. Причиной такого типа общения является то, что система сможет работать 24 часа из 24. Веб-приложение будет работать непрерывно, даже если фоновый код становится недоступным. Разумеется, это двунаправленный, то есть когда веб-доступ недоступен, внутренний интерфейс продолжит работу (конкретные процессы в обратном приложении будут выполняться независимо от того, активен ли интерфейс или нет). Кроме того, сервер видит интерфейс как ряд сервисов с большой степенью детализации. Таким образом, для интеграционного решения гарантируется большая общность. Это стандарт, который СОА предлагает различным предприятиям (рис. 3).

Рис. 3. Интеграция Интернет-банкинга с основными приложениями банка

Внутренний коннектор и диспетчер очереди обратных сообщений являются компонентами, обеспечивающими поток сообщений в системе. Им не нужно создавать новые интерфейсы, потому что они уже содержат необходимые классы и объекты, необходимые для соединения: IBM Websphere Message Queue Manager или JMS-стандарт (Java Message Service) для серверов приложений Java.

Сервисы (основанные на сервере приложений – Websphere или .NET) сгруппированы на уровне бизнес-службы (IBM). Службы предназначены для приема сообщений из очереди или для доставки сообщений в очередь. Более того, их роль заключается в сопоставлении данных в очереди в соответствии с основной деятельностью, которая будет получать данные.

В очереди сообщений есть Message Broker, который управляет потоком сообщений. Поэтому, если фоновый код не работает, брокер сообщений будет сохранять их в очереди до тех пор, пока система не будет работать. Брокер состоит из компонента управления бизнес-услугами и доступен в программном компоненте IBM Websphere Message Queue Manager.

Наряду с развитием Интернета банки должны были адаптировать свои информационные системы, чтобы эффективно отвечать требованиям клиентов. Таким образом, было реализовано несколько ориентированных на обслуживание архитектур, которые могли бы интегрировать существующие серверные приложения, завершенные внешними приложениями, новые с точки зрения технологии здания.

Ключевым элементом приложений фронт-офиса является Интернет-банк, поскольку он обеспечивает удаленный доступ, он защищенный, гибкий, разрешает онлайн-транзакции в режиме реального времени, как если бы операции были кассовыми, без стресса очередей. СОА предлагает банкам возможность подключения старых приложений к новым, включая интеграцию Интернет-банкинга в текущую настроенную систему. СОА может использоваться для широкого круга операционных систем, серверов приложений и баз данных в соответствии с бюджетом и ограничениями производительности бенефициара (от конфигураций с открытым исходным кодом Linux / JBoss / MySql до систем, доступных в кластерах (UNIX / Websphere / DB2).

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бертран, П. Сервис, архитектура, управление и бизнес-термины / П. Бертран [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ibm.com/developerworks/ru/library/ws-soa-term1/>. – Дата доступа: 13.01.2018.
2. Климин С.А. Интернет-банкинг: современное состояние и перспективы развития / С.А. Климин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/106/25053/>. – Дата доступа: 13.01.2018.
3. Конструктор успеха [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://constructor.ru/finansy/internet-banking-v-rossii.html>. – Дата доступа: 13.01.2018.
4. Сервис-ориентированная архитектура (SOA) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://habrahabr.ru/company/mailru/blog/342526/>. – Дата доступа: 13.01.2018.

Научный руководитель: кандидат технических наук, доцент Шульдова С.Г.

UDC 621.314

***Ilkhomjon Siddikov, Khurshid Sattarov,
Khalimjon Khujamatov, Komila Sherjanova
(Tashkent, Uzbekistan)***

MODELING OF THE ELEMENTS AND DEVICES OF ENERGY CONTROL SYSTEMS

This article contains a development of modeling theories, design of transformation elements, primary multiphase current for multifunctional power source management, creation of their energy saving base and saving resources. The results of analysis and study of the principles of simulation of magneto-transformational circuits as the transformation of current and voltage elements are presented.

Keywords: *modelling, elements, devices, control systems, energy systems.*

The Purpose of research are developing of theories of modeling and designing the transformations elements one and multiphase's primary current for multifunction control of power source and creation of their base of energy and recourse saving [1].

In the article given results of analyze and explore principles of modeling of magnetic transforming circuits as transformations elements of current to voltage. The input value of transformations elements of the current and voltages serves: primary alternating current of electric

nets $I_{e\ in}$ value from 1 before 1000 A and primary voltage $U_{e\ in}$ value from 0,4 - 35 sq, but output signal $U_{e\ out}$ - a secondary output electric voltage from secondary measuring windings, which in principal depends on uniformities of the sharing the magnetic flow F along way of the magnetic system of the transformation i.e. on length magnetic core, corner of the crossing the magnetic flow area of secondary measuring windings. The Portioned magnetic system of the electromagnetic transducers of the current to voltage with flat measuring windings is presented in the manner of graph of the models[1-2].

The dynamic graphs model of the transformation of the primary current in voltage of the electric network of power system on base of transformations elements of the current to voltage is presented in fig.1. At transformation of the primary current on base of the calculation of the values of the portioned magnetic system at the input, according to designed graphic models area transformations, is determined expressions for calculation of the voltage $U_{e\ out}$ on output of flat measurer windings with provision for distribution m.m.p. F , in nodes and magnetic flow on longitude - F , transverse - $F0$ and vertical - $F1$ - an area. Distribution magnetic parameter $R, R0, - R1$, magnetic values - m.m.p. F and magnetic flow F in area of the magnetic system of the transformation of the electromagnetic transducers of the current to voltage are defined on base of the node equations. The results of modeling and research parameters, input and output values of the electromagnetic transducers of the current to voltage in combined auto control system of sources of reactive power on base of the complex of the programs MATLAB is presented in fig. 2 [2-3].

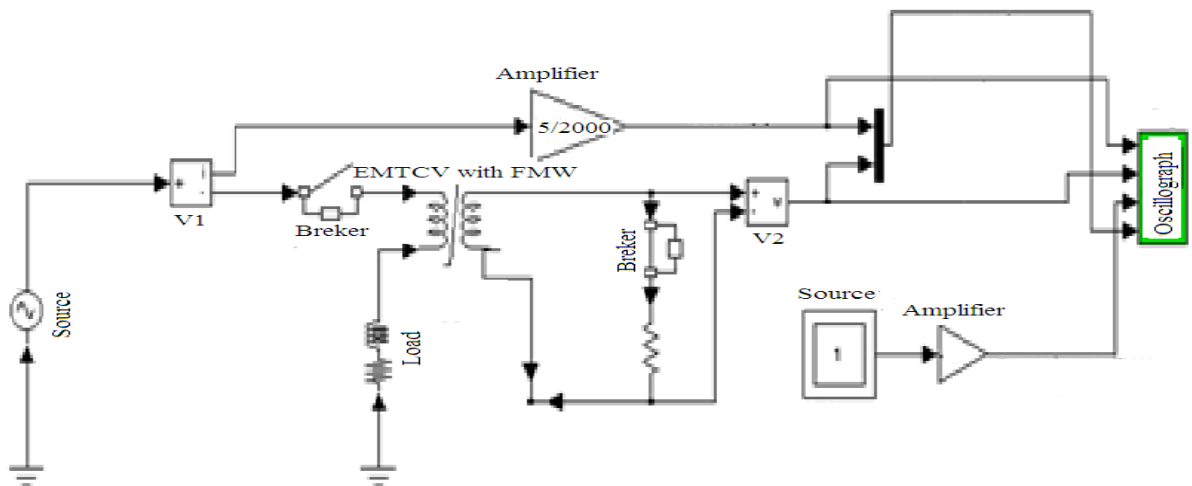

Fig. 1. The Model for research of transformations elements in complex program MATLAB

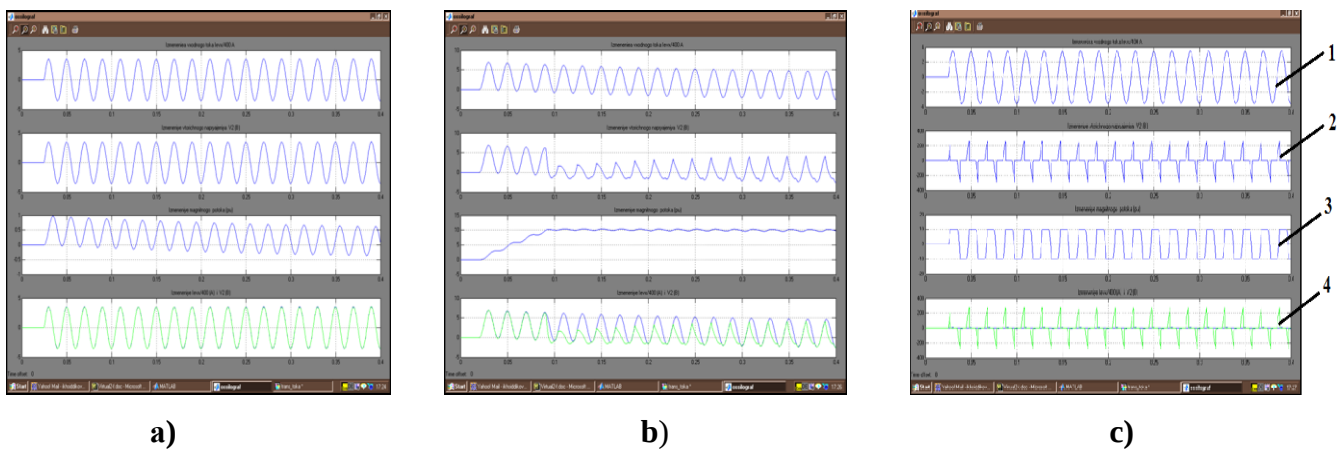

Fig.2. Graphics of input (1 - a primary current - $I_{e\ in}$), intermediate (2 - m.m.p. $F1$ and 3- magnetic flow - $F2$) and output (4 - a secondary voltage $U_{e\ out}$) of the values of the electromagnetic transducers of the current to voltage under: normal (a), asymmetrical (b) mode and in mode of the short circuit (c) in electric networks of power system

As can be seen from the results of modeling and research based on the complex programs MATLAB, connecting processes i.e. change the output voltage of the electromagnetic transducers of the current to voltage are fixed through 0,044 s. after enabling the electric load in current wire of the electric network of energy system.

High-quality and reliable supply of electricity was designed based on power control algorithm of telecommunication equipment and devices for continuous. The most important parameter of algorithm and the possibility of control device that controls the information directly to the power supply, where the power source and the electric current control parameters for users and the size of equipment for the production of electrical energy based on such information and control processes increase.

REFERENCES

1. Siddikov I.Kh., Sattarov Kh.A., Khujamatov Kh.E., Dehkhonov O.R. Modelling of the Processes in Magnetic Circuits of Electromagnetic Transducers: International Conf. on ISISCT – 2016, Tashkent, Uzbekistan, 2-4 November, 2016.
2. Nazarov F.D., Khakimov M.Kh. Energy management and energy audit in energy sector of Republic Uzbekistan. Control of power system – 04: Thesis's VI – int.conf. June 16-18 2004.- Slovak Rep., High Tatras, Strbske Pleso, 2004. – PP. 230-235.
3. Siddikov I.Kh. The Electromagnetic Transducers of Asymmetry of Three-phases Electrical Currents to Voltage. Universal Journal of Electrical and Electronic Engineering. Horizon Research Publishing Corporation USA. 2015, Vol.3, N5. – PP.146 – 148.

UDC 621.314

*Ilkhomjon Siddikov, Khalimjon Khujamatov, Komila Sherjanova
(Tashkent, Uzbekistan)*

THE PRINCIPLE OF DESING OF ELECTROMAGNETIC TRANSDUSERS OF ONE, THREE AND MULTI - PHASES CURRENT OF ELECTRICAL NETS TO SECONDARY VOLTAGE

In this paper the schemes of connection and principles of construction of components of electromagnetic devices. Researched schemas of combined, paralleled, simultaneous and separate operation of energy supply batteries of telecommunications devices with renewable energy sources, systems of centralized power supply and diesel generators. The results of research have possibilities to control energy sources on the basis of value and the electrical load parameters of telecommunications devices.

Key words: *electromagnetic transducers, one, three and multi phases, electrical nets, secondary voltage.*

The monitoring and control of processes of production, transmission, distribution and consumption of electric energy is very importance's performance means of transformation of current which leads to significant economic losses. Developing an integrated approach, providing high accuracy and efficiency of the combined control sources of electricity, increase operational capabilities, simplifying the design, reducing weight and size indicators, improving manufacturing techniques, ensuring endless measuring processes, a current conversion through the use of modern transducers are ongoing challenges electricity consumption management. The electromagnetic current transformers (EMCT) at the same time as the main elements of information-measuring and control systems, almost fully determine the technical and economic performance of power production, transmission, distribution and consumption systems [1,2].

The objective of this work is developed with enhanced reliability and improved operational capabilities of EMCT. The problem is solved that in EMCT to voltage (EMCVT) the magnetic circuit is performed with one, three and multi - phases recesses located along the axis, which two outer recesses in one direction of the axis, and the medium - on the other side of axis. The air gap, which there are located U - bracket of magnetic material, which are located inside the insulating plate with measure windings [3]. Limitations uses of EMCVT are: low accuracy during transformation of primary quantities to the secondary on the bases of saturation effect a closed magnetic system, complexity of their installation in different areas of electric nets and no nominated weight and size of construction devices and elements, impossibility of simultaneous control of magnitude and the phase currents of one, three and multi - phases net, which reduces the reliability and limited scope.

The aim of this research is improve of metrological characteristics of construction and parameters of transducers of primary one, three and multi - phases currents of electrical nets and expand the functionality of the design, when conversion of electric quantities to magnetic field.

In Fig.1a, b shown constrictions of developing EMCVT with improved metrological and operational characteristics [4].

In fig. 1 shown EMCTV which contain a magnetic core 1, with one, three and multi - phases grooves along the axis, from them two outer recesses in one direction of the axis, and the medium on the other side of the axis, here air gap located the primary winding, the conductors A, B and C - phase of electrical net and U - brackets 2, 3 and 4 of magnetic material, which are measure windings 5, 6 and 7 on the insulating plates 8, 9 and 10. EMCVT, shown in fig.1 works as follows: when the current flows in A, B and C in primary windings of the one, three and multi - phases conductors of the electrical net, in the magnetic core 1 appear a magnetic fluxes F_1 , F_2 and F_3 , which in the gap between the ends of the cross turns flat measure windings 2, 3 and 4 where in:

$$F_1 = (I_A \cdot W_A) / R_{\mu 1}, \quad (1)$$

$$F_2 = (I_B \cdot W_B) / R_{\mu 2}, \quad (2)$$

$$F_3 = (I_C \cdot W_C) / R_{\mu 3}, \quad (3)$$

where: I_A , I_B and I_C - the primary currents flowing through the primary winding of the conductors A, B and C -phase of electrical net; W_A , W_B , W_C - number of turns of the primary winding of the conductors A, B and C - phase electrical net (here $W_A = W_B = W_C = 1$ - i.e., each primary winding is made in the form of one loop and located in the recess of the magnetic cores); $R_{\mu 1} = R_{\mu 2} = R_{\mu 3}$ - accordingly, the total magnetic resistance of sectors of the magnetic core and air gap of paths of magnetic fluxes F_1 , F_2 and F_3 .

In the developed of processes of design of EMCTV, in magnetic resistance separated portions of circuit transformation R_{μ} depends on the geometric dimensions of the magnetic core, a U - shaped bracket, air gap and allow us to determine the range of the converted value of the primary currents I_A , I_B and I_C .

$$R_{\mu} = \rho l / S \quad (4)$$

where: ρ - specific resistance of the magnetic sections of the magnetic core,
 δ - the value of air gap magnetic circuit, i.e. the length of the air (non- magnetic) areas in the path of the magnetic flux F , S - Cross section areas in the path of the magnetic flux.

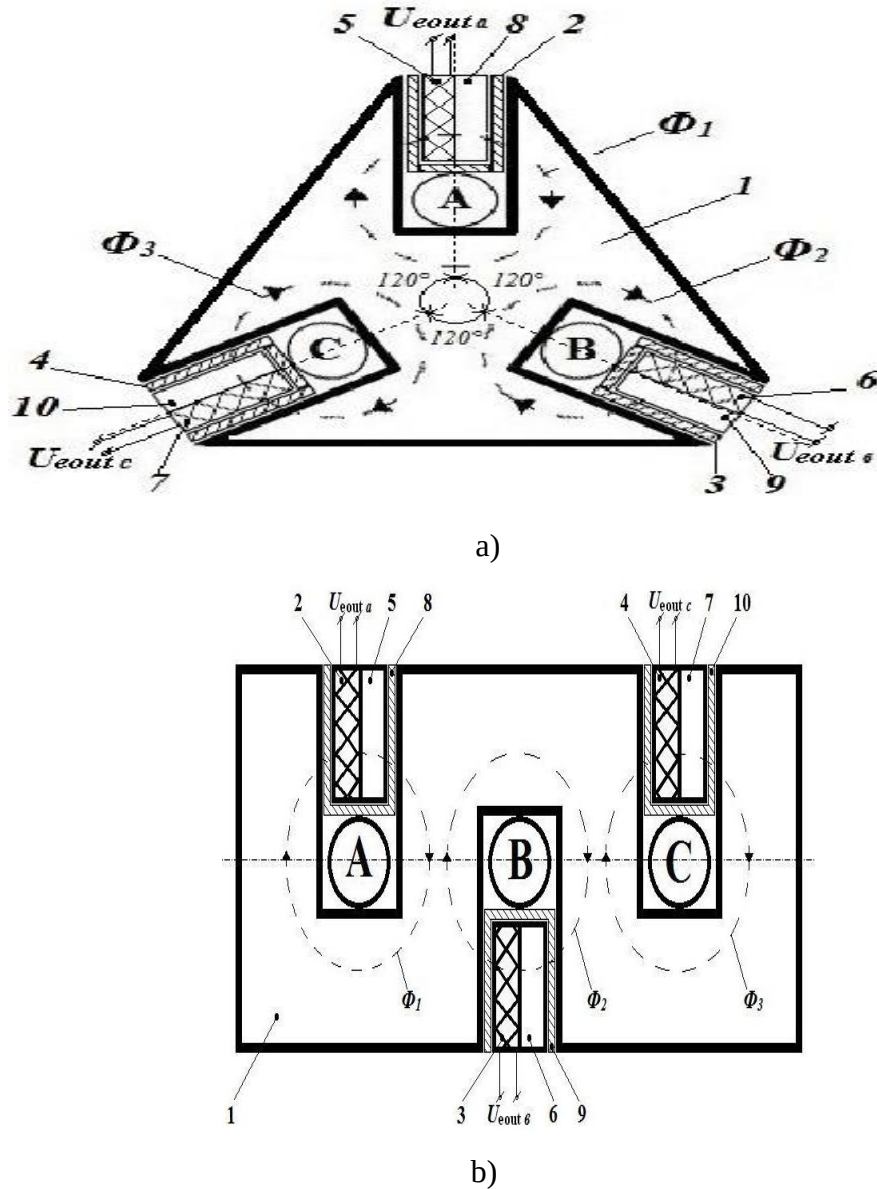

Fig.1. The constructions of EMCVT

a- with horizontally magnetic systems, b- with triangular magnetic systems.

The voltage at the output of each measuring coil U_{out1} , U_{out2} and U_{out3} determined according to interference of the magnetic fluxes F_1 , F_2 and F_3 in magnetic core (Fig.1) and magnitude flux of air gap δ :

$$U_{out a} = 4,44 f \cdot W_1 F_1, \quad (5)$$

$$U_{out b} = 4,44 f \cdot W_2 F_2, \quad (6)$$

$$U_{out c} = 4,44 f \cdot W_3 F_3, \quad (7)$$

where: $W_1 = W_2 = W_3$ is the number of turns of a flat measure windings (measure winding is carried out with the same number as W),

f – frequency of the supply mains.

The magnetic fluxes F_1 , F_2 and F_3 created by the primary currents I_A , I_B and I_C of one, three and multi - phase conductors of an electric network and having the ability to change their values depending on the magnitude of air gap δ allow signal of currents in output voltage.

In Fig.1,b showed a perspective view of the structure EMCVT power systems. Power system devices includes a magnetic circuit 1, triangular, in shape with a U –notches at the tops, inside which the clamps 2, 3 and 4 of magnetic material, and the recess is designed similarly and rotated

between a 120° , and within each recess is a source of magnetic flux, the primary winding is A, B and C of the primary conductor one, three and multi – phases electrical net and measuring coil 5, 6 and 7 on insulating plates 8, 9 and 10 [5].

When current flows in A, B and C - in the primary windings of the one, three and multi - phases conductors of the electrical network, in the magnetic core 1 of the electromagnetic transducer one, three and multi - phases current appears uniform symmetrical magnetic fluxes F_1 , F_2 and F_3 , which are between the ends of the crossed coils, the measuring coils 5, 6 and 7, where:

$$\Phi_1 = (I_A \cdot W_A) / R_{\mu 1}, \quad (8)$$

$$\Phi_2 = (I_B \cdot W_B) / R_{\mu 2}, \quad (9)$$

$$\Phi_3 = (I_C \cdot W_C) / R_{\mu 3}, \quad (10)$$

where: I_A , I_B , I_C - the primary currents flowing through primary winding of the conductors A, B and C one, three and multi - phase electrical nets;

W_A , W_B , W_C – number of turns of primary winding of conductors A, B and C one, three and multi - phases electric network (here $W_A = W_B = W_C = 1$ - i.e., each primary winding is made in form of one loop and located in recess of magnetic cores);

$R_{\mu 1} = R_{\mu 2} = R_{\mu 3}$ — accordingly, the total magnetic resistance of sectors of the magnetic core and the air gap in the path of the magnetic fluxes Φ_1 , Φ_2 and Φ_3 .

In power system telecommunications devices the magnetic resistance portions of circuit transformation R_μ depends on the geometry of the magnetic circuit, notches, shaped bracket, the air gap and allow us to determine the range of the converted value of the primary currents I_A , I_B , I_C .

$$R_\mu = \rho l / S \quad (11)$$

where: ρ – specific resistance of the magnetic sections of the magnetic core, δ – the value of air gap of magnetic circuit. S - cross section of areas in the path of magnetic flux.

The voltage at the output from each of the measure coil U_{eout1} , U_{eout2} and U_{eout3} EMCVT of power system of telecommunications devices are based on interference of the magnetic fluxes F_1 , F_2 and F_3 in the magnetic core (Fig.1) and the magnitude of air gap δ :

$$U_{\text{вблхА}} = 4,44 f \cdot W_1 F_1, \quad (12)$$

$$U_{\text{вблхВ}} = 4,44 f \cdot W_2 F_2, \quad (13)$$

$$U_{\text{вблхС}} = 4,44 f \cdot W_3 F_3, \quad (14)$$

where: $W_1 = W_2 = W_3$ is the number of turns of the measuring coils (measuring coil are performed with the same number of turns W),

f – frequency of the supply mains.

The symmetrical magnetic fluxes F_1 , F_2 and F_3 , created by the primary currents I_A , I_B and I_C of the one, three and multi - phases conductors of the electrical net in dependence on the geometrical sizes of staples of magnetic material, number of turns of the measuring coils and air gaps δ , allow to obtain a signal with high accuracy on the multi - phase currents of electrical net of power supply system in the form of output voltage.

Due to implementation of the magnetic core with cut-outs located along the axis, of which the two outer recesses in one direction of the axis, and the medium on the other side of the axis, the air gap, in which there are P - brackets of magnetic material, which are located inside the insulating plate with flat measuring windings, allows to efficiently convert the signal and a magnitude and phase of the multi phase currents of the electrical network, changing the limit of large range according to the electrical load, there is an opportunity to convert large currents in the range of primary currents due to the improved shape of the magnetic conversion circuit, a spatial arrangement of the air gaps, to simplify the design and geometric dimensions of magnetic circuits of electromagnet transducer and due to the implementation of the magnetic shape with similar notches on the vertices and rotated between a 120° , location inside the recesses of primary conductors of a three-phase electrical network and measurement of the coil insulating plate, placed in a U – shaped bracket of non-magnetic material, allows to effectively capture the measurement coil and to convert

the signal as magnitude and phase, varying in the limit of large range according to the electrical load and the cross section of the conductor.

REFERENCES

1. Siddikov I.Kh. Automatization of the power station and power systems. – TSTU, Uzbekistan. – Tashkent, 2007. – 35 p.
2. Siddikov I.Kh., Abdulaev A.Kh., Bobojanov M.K. Perfection and development of sensor controls and measuring transducers on a basis of information-energetics model // WCIS - 2002. Collection of the works. II – World conf. 4-5 June 2002 y. b-Quadrat Verlag, Azerbaijan State Oil Academy, Azerbaijan, Baku, 2002. – p.p. 310-315.
3. Siddikov I.Kh., Khakimov M.Kh., Anarbaev M., Bedritskiy I.M., Research of the electromagnetic transducers of the primary current to secondary voltage // Science and Education. Materials of the II International Research and practice conference. Vol. I, Publishing office of «Vela Verlag Waldkraiburg», Munich, Germany, December, 18-19, 2012. – pp. 222-225.
4. Azimov R.K., Siddikov I.Kh., Khakimov M.Kh., Mukhammadiev S.M., Nazarov F.D., Xonnazarov B.V., Mamatkulov A.N. Patent RUz. UZ IAP. № 04562. The Transducer of current to voltage, Official Bulletin №8, 2012 г.
5. Allaev K.R., Azimov R.K., Siddikov I.Kh. and etc.. Patent RUz. UZ IAP 04907, The Transducer of current to voltage, Official Bulletin №6, 2014.

УДК 371.31

*Анар Тулегенова, Гүлсанам Алиханова
(Арқалық, Қазақстан)*

5-6 СЫНЫПТА ҚЫЗЫҚТЫ ЕСЕПТЕРДЕРДІҢ КӨМЕГІМЕН ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН АНЫҚТАУ

Оқушылардың танымдық белсенділігін, қызығушылығын арттырудың және олардың негізінде білімін дамытудың сан алуан жолдары бар. Қызықты есептердің көмегімен математикалық ой - өрісін дамыту, пәнге деген қызығушылығын ояту болып табылады.

Түйін сөздер: қызығушылық, танымдық, дамытушылық, белсенділік, математикалық.

There are a variety of ways to enhance students' cognitive activity, interest, and knowledge. Development of mathematical thinking through interesting tasks, awakening of interest to discipline.

Keywords: Interests, cognitive, developmental, activity, mathematical.

Бүгінгі күн талабына сай жан-жақты дамыған, белсенді, өмірге талпынысы, қызығушылығы бар адамды мектеп табалдырығынан дайындап шығудың ең бір тиімді тәсілі ол - оқытудағы сабақтыстық.

Ал оқытудығы сабақтастықты қалыптастыру ең алдымен оқыту мақсатын дұрыс анықтау болса, келесі оқыту мазмұны түсініктілігі, оның жас ерекшеліктеріне сай келуі болып табылады [1].

Математика пәнін оқытқанда белгілі бір ережелерге сүйеніп немесе формулаларды пайдаланып нәтиже алуға ұмтыламыз. Осыған байланысты оқушылардың математикалық сауаттылығын қалыптастыруда ең алдымен математикалық ұғымдарды қалыптастыру болып келеді.

Ал бұл жұмыс жүзеге асады егер оқытудың жаңа әдіс-тәсілдерін қолдану, қызықты есептер және әрбір сабақтарда көрнекілікті көбірек қолданса: соның ішінде түрлі суреттер, кестелер, фигуралар. Оқушыларды зейін қоя тыңдауға, әңгімеге тарту арқылы математикалық тілін дамытуға, тапсырма бойынша әрекеттер орындауға үйрету қажет.

Сонымен қатар ғылыми ақпараттар ағынының жедел қарқынмен өсуі, жалпы білім беретін мектеп оқушыларын өз бетінше жаңа білімдер игеруге қабілетті етіп, тәрбиелеу мен оқытуды талап етеді.

Оқушылардың танымдық белсенділігін, қызығушылығын арттырудың және олардың негізінде білімін дамытудың сан алуан жолдары бар. Сабақ барысында оқушыларды біліммен ғана қаруландырып қоймай, олардың қисынды ойлауын, есте сақтау қабілеттерін, өз ойларын жүйелі түрде жеткізе алатын тіл шеберлігінің болуына да көңіл аудару қажет.

Пікірталас, дөңгелек үстел, тренингтер, ойын сабақтары т.б. оқытудың белсенді әдістері болып табылады. Оқытудың кез келген белсенді әдістерін пайдалану арқылы оқушылардың пәнге деген қызығушылықтарын арттырып, оларды шығармашылық деңгейге жетелеу қажет.

Математиканы меңгеруге себепші болатын оқушылардың төмендегі дағды-ларының үйлесімін қарастырайық.

1. Математикаға деген оқушы назарының дұрыс бөлінуі, бейімділігі және әуестігі.

2. Еңбекқорлық, өз бетінше жұмыс істеу, мақсатқа ұмтылушылық және табандылық сияқты ерекшеліктері.

3. Белгілі бір жұмысты орындау үшін қызығушылық, құштарлық жағдайлардың бар болуы.

4. Белгілі бір жұмысты атқаруда білім қорының, іскерліктің, дағдының анықталуы.

5. Ақыл-ой дағдыларының айқындалуы. Математикалық қабілеттілік логикалық тұрғыдан ойлау белгілерімен, өзінің назары мен ойын басқар білумен сипатталады. Математикалық есептерді шығару оқушылардың шығармашылық белсенділігіне байланысты.

Сондықтан, есеп шығарудың басты мақсаттарының-бірі оқушылардың ойлау қызметін жандандыру.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуда логикалық тапсырмалар орындатудың маңызы зор. Логикалық тапсырмалар оқушыларды белсенділікке тәрбиелеу, өз бетінше жұмыс істеуге дағдыландыру, сондай-ақ оқушыларды икемділік пен шеберлікке баулу мақсатында пайдаланылады.

«Логикалық ойлау» дегеніміз – логика заңдылықтарын пайдалана отырып, ой-пікірлерді тұжырымдарды қолдануға негізделген ойлаудың бір түрі. Баланың логикасын дамыту ұғымдарын өсіру, оқу - тәрбие үрдісіндегі ұдайы жүргізілетін жұмыс. «Ойлау логикалық заңдылықтары мен формаларына бағынады. Көптеген адамдар логикалық ойлайды, бірақ өздерінің ойлауы логика заңдылықтары мен формалары арқылы болып жатқанын білмейді» – дейді В. Кириллова.

Балалардың ойлауын дамыту туралы М.Жұмабаев былай деген: «Ойлауды өркендету жолдары. Ойлау – жанның өте бір қиын, терең ісі. Жас балаға ойлау тым ауыр.

Сондықтан тәрбиеші баланың ойлауын өркендеткенде, сақтықпен басқыштап іс істеу керек. Оқулықтағы берілген тапсырмалар, суреттер баланың жанына дұрыс әсер ететіндей, оқушының оқуға, білімге деген ынта – ықыласы, құштарлығы болуы керек» [2].

Қызықты есептердердің көмегімен оқушылардың математикалық қабілеттерін дамыту барысында бірнеше есептерді қарастырып көрейік.

№1. Айжан мен Маржанның әкелерінің аттарын ата. Айжан мен Маржан – Асқар мен Мұраттың қыздары. Айжан Асқардың қызынан үш жас кіші болса, бұлардың әрқайсысының әкелерінің аты кім?

Оқушылар логикалық ойлау барысында Айжан-Мұраттың, Маржан-Асқардың қызы екенін білу керек.

№2. Үш ағайынды. Арман, Аян, Абзал ағайынды үшеуі әртүрлі сыныпта оқиды. Абзал арманнан, ал Аян Абзалдан кіші емес. Бұл үйдің үлкені ортаншысы, кішісі кім?

Бұл есептің жауабы ең үлкені Аян, ең кішісі Арман, ортаншысы Абзал.

№3. Қай ауылдың балалары? Әділет, Еркін, Ерлік үшеуі лагерьде кездесті. Бұлардың біреуі – Қосқұдықтан, екіншісі – Үштөбеден, үшіншісі – Көктөбеден. Әділет пен

Қосқұдықтан келген Еркін екеуі бір бөлмеге орналасты, Бұлардың екеуі де Үштөбеде болып көрмегенділігі белгілі болса, қай бала қай ауылдан келген?

Есептің жауабы Еркін - Қосқұдықтан, Әділет - Көктөбеден, Ерлік - Үштөбеден.

№4. Бір кітап пен бір альбомның құны 4 фломастердің құнына тең. Альбомның бағасы 3 сызғыштың құнына тең. 2 сызғыш пен 1 альбомның құны кітаптың бағасына тең.

Фломастердің бағасы неше сызғыштың құнына тең?

Шешуі:

Кітап - a

Альбом - b

Сызғыш - c

Фломастер x болсын

$$a + b = 4x$$

$$b = 3c$$

$$2c + b = a$$

$$2c + 3c + 3c = 4x$$

$$8c = 4x$$

$$x = 8c / 4$$

$$x = 2c$$

Жауабы: 1 фломастердің құны 2 сызғыштың құнына тең.

№5. «Бүркіттің ұшу жылдамдығы 30 м/с, ал ол сұңқардың ұшу жылдамдығынан 10м/с артық. Сұңқардың жылдамдығы неге тең?»

x м/с – сұңқардың жылдамдығы

$(x+10)$ м/с – бүркіттің жылдамдығы

Бүркіттің жылдамдығы 30 м/с екендігін білеміз, теңдеу құрамыз:

$$x+10=30$$

$$x=30-10$$

$$x=20$$

Жауабы: 20 м/с – бүркіттің жылдамдығы.

№6. Есепті теңдеу арқылы шығарудың жаңа тәсілін қарастырайық: «Бір бидонда бірнеше литр, ал екіншісінде 10 л сүт бар. Бірінші бидонға тағы 2 л сүт құйылғанда, ал екіншісінен 3 л сүт құйып алғанда, екі бидондағы сүттің мөлшері бірдей болды. Бірінші бидонда неше литр сүт болған еді?».

1) Есептің шартындағы бірінші сөйлемді оқу. Бірінші бидонда неше литр сүт бар екені белгісіз. Бірақ екінші бидонда 10 л сүт бар екені белгілі.

Бірінші бидонда x л болсын. Екінші бидонда 10 л.

2) Есептің шартындағы екінші сөйлемге сәйкес өрнек құрамыз:

Бірінші бидонда $(x+2)$ л болды, өйткені 2 л тағы құйылды.

Екінші бидонда $(10-3)$ л қалды, өйткені 3 л сүт құйып алынды.

3) Екі бидондағы сүт мөлшері бірдей болды, сондықтан теңдеу құрамыз:

$$x+2=10-3$$

$$x+2=7$$

$$x=7-2$$

$$x=5$$

Жауабы: 5 литр.

Тексеру:

$$5+2=10-3$$

$$7=7$$

Осындай тапсырмалар орындау барысында оқушылардың субъектілік алғы шарты туындайды:

1. Пәнге қызығушылығы артады;

2. Ой-өрісі дамиды;

3. Шығармашылық пен дарындылық пайда болады.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуда логикалық тапсырмалар мен жаттығулар орындатудың маңызы зор.

Қазіргі уақыттың негізгі талаптарының бірі – білімді әлемнің бүтіндей бейнесін қабылдай алатын, логикалық ойлауы дамыған жаңаша, тәуелсіз ойлай алатын шығармашыл адамға айналдыру.

Шығармашылық тапсырмалар оқушылардың жаңа бір нәрсені ашуы, яғни оқушы өзін белгілі бір жаңалықтардың авторы ретінде сезінеді.

Бұл оған белгілі бір пән төңірегіндегі қызығушылығын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Оқушылардың математикалық ой – өрісін дамыту, пәнге деген қызығушылығын ояту – математикадағы басты проблемалардың бірі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Нұрғалиев Т. Қызықты математика. 5-6 сынып оқушыларына арналған логикалық есептер жинағы. – Алматы: Алматы кітап баспасы, 2015.

2. Оспанов Т.К., Құрманалина Ш.Х., Құрманалина С.Х.. Бастауыш сыныптарда математиканы оқыту әдістемесі. – Астана: Фолиант, 2010.

УДК 372853

*Бахар Шамилова, Севиндж Расулова
(Баку, Азербайджан)*

ПРИМЕНЕНИЕ ПРОГРАММЫ MIMIO STUDIO В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ

В данной работе представлены элементы основного интерфейса. В работе выполняются операции и действия над объектами, распознавание рукописей и фигур. В статье описываются способы использования инструментов для мультимедийных объектов и проведения уроков в программе Mimio Studio Gallery. Составляются графические точки в двухмерных и трехмерных пространствах.

Ключевые слова: Mimio Studio, Notebook, Mimio Studio Gallery, reveal, spotlight.

In this paper, the main interface elements are presented. In this article describes how to use tools for multimedia objects and conduct lessons in Mimio Studio Gallery. Graphical points are made in two-dimensional and three-dimensional spaces.

Key words: Mimio Studio, Notebook, Mimio Studio Gallery, reveal, spotlight.

Введение. Mimio Studio преобразует письменную доску в интерактивную. Ресурсами указанными ниже, можно широко воспользоваться в процессе преподавания:

- Программа представления презентации;
- Текстовые редакторы;
- CD ROM-ы;
- Интернет;
- Видео (фото, рисунок, диаграммы и.т.д.);
- Видео – файлы;
- Звуковые файлы;
- Программное обеспечение для Mimio;
- Программное обеспечение, которое относится к другим предметам.

Простота и разнообразие использования этих ресурсов намного больше привлекают внимание школьников и студентов. Mimio Studio, открывает большие возможности в преподавании различных предметов.

Интерактивное устройство Mimio Studio позволяет делать процесс преподавания более интересным и эффективным. В процессе преподавания используются ресурсы, прежде скачанные из сайта меню. В связи с этим нет надобности потери времени для нахождения дополнительных ресурсов. Для того, чтобы пользователи всегда могли пользоваться материалами, файлы можно сохранить в памяти.

Программа **Mimio Studio** состоит из 3 частей:

1. Mimio Studio Notebook
2. Mimio Studio Tools
3. Mimio Studio Gallery

Для создания презентаций Mimio Studio Notebook представляется область, состоящая из множества страниц. Для открытия Mimio Studio Notebook выполняется следующая последовательность: Start-All programs-Mimio Studio- Mimio Notebook.

Интерфейс программы Mimio Studio Notebook состоит из следующего:

1. Строка заголовка
2. Строка меню
3. Панель стандартных инструментов
4. Панель инструментов
5. Рабочего поля
6. Область эскизов
7. Строки состояния

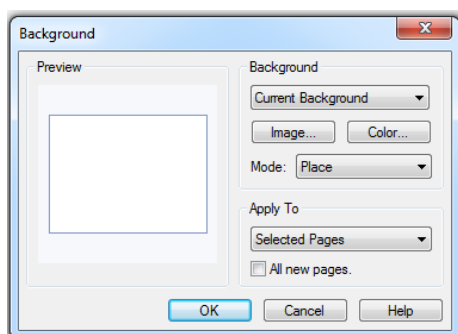
С помощью инструментов можно создать различные объекты, рукописи, геометрические фигуры, тексты.

В разделе Эскизы отражается маленькая форма страниц. Панель эскизов можно изменить месторасположением этих страниц, и удалить ненужную страницу.

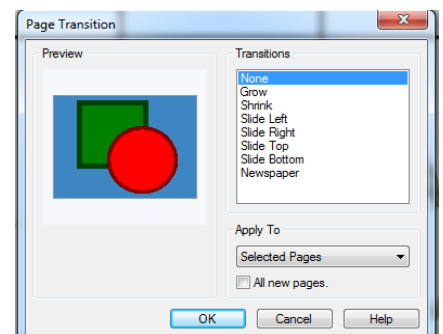
Нажатием клавиши с панели инструментов открывается окно Mimio Studio Gallery. В Mimio Studio Gallery содержатся рисунки, шаблоны, средства мультимедиа, используемые на уроках. На строке меню расположены следующие вкладки. File, Edit, View, Insert, Format, Tools, Help.

На строке стандартных инструментов расположены нижеследующие инструменты.

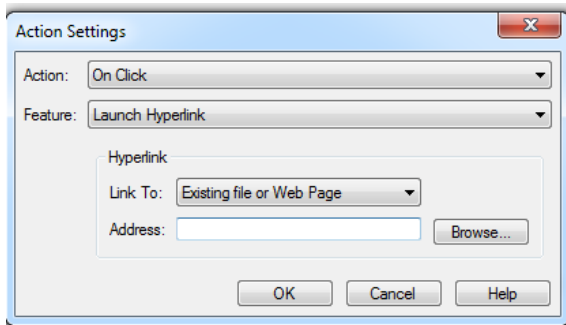
Для создания новой страницы в программе Mimio Studio Notebook из вкладки Insert выбирается команда New Page. Выбрав команду Background из меню Insert, открывается окно для закрашивания страницы. Из открывшегося окна

выбирается подходящий цвет.

Зададим междустрочный интервал. В группе Навигация, нажатием левой части мыши выбирается команда Page Transition открывается окно. В этом окне отображаются различные формы перехода. Выбранные формы переходы, можно применить ко всем страницам или переход от одной страницы к другой.

Операции и действия проводимые над объектами в программе Mimio Studio Notebook

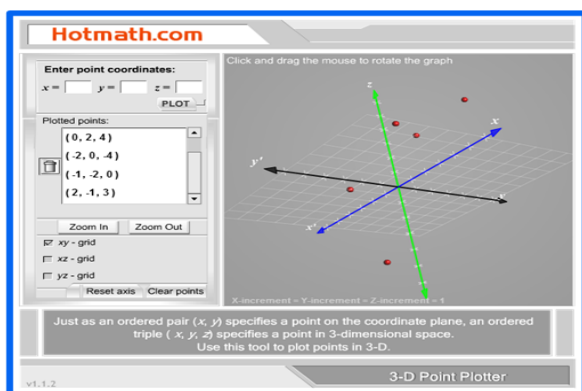
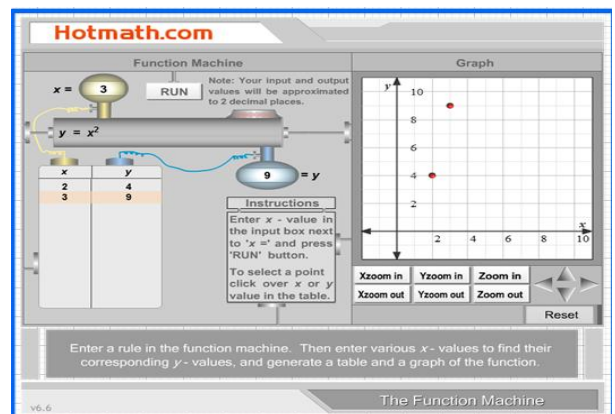
Можем проводить различные операции над объектам. Изменить размер, сортировать, повернуть, придать яркость цветам. Для того чтобы фотографии прикрепить к рабочей странице, нажатием левой части мыши выбирается соответствующий объект и выбрать команду Lock. Созданным и импортируемым объектам можно придавать различные действия.

Имеется возможность придать этим объектам гиперссылку, копированием объекта, добавление звука. Если дана гиперссылка объекту, то нажатием на нужном объекте в Mimio Studio Notebook откроется другая страница, другой файл или веб страница.

Чтобы дать гиперссылку на объект нужно сначала выбрать объект. Затем нажать правую кнопку мыши и выбрать команду Hiperlink. В открытом окне Action Setings в разделе Action, выбирается On click, а в разделе Feature выбирается Launch Hiperlink.

Mimio Studio Gallery состоит из 5 папок: В папке Gallery располагаются папки, относящиеся к различным предметам. Все эти объекты делятся на три части:

1. Images
2. Templates;
3. Multimedia.

На окне Images располагаются картинки. Передвинув объект или дважды кликнув левой кнопкой мыши на объекте, можно поставить на рабочую страницу.

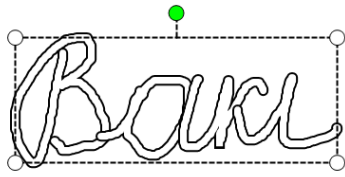
Можно воспользоваться готовыми шаблонами в окне Templates. Воспользовавшись находящимися здесь готовыми шаблонами, имеется возможность задавать различные задания школьникам. На окне Мультимедиа расположены приложения мультимедиа, относящиеся к различным предметам.

Используя данные

Важно

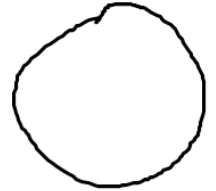
приложения, в процессе проведения урока, урок становится намного интересным и эффективным. С помощью команды 3D Point Plotter здесь можно увидеть заданные точки в пространстве. В состав мультимедиа входят видео, аудио и анимации. Допустим нужно построить график функции $y=x^2$. Для этого в окне Mimio Studio Gallery из папок mathematic выбираем tool-solving functions. Придав значения X, нажатием команды RUN появляется значение Y. Соответственно в правой части координатной системе автоматически образуются точки.

В программе Mimio Studio возможность распознавания распечатки рукописей. Для написания слова сначала выбираем с панели инструментов карандаш. Нажав правую кнопку мыши, можно выбрать Recognize Inc или Tools из Recognize Inc.

Произведя исправление ошибок над словом можно его редактировать, то есть можно применить и к фигурам.

На панели инструментов с помощью карандаша можно нарисовать круг. Вызвав на панели инструментов команду Selection, выбираем нарисованную фигуру и, нажав правую часть мыши, нажатием Recognize Inc или из меню Tools нажатием левой части мыши выберем команду Recognize Inc.

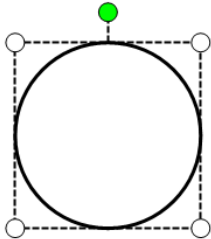

В итоге получим гладкий круг. Для того чтобы распознать рукописи можно воспользоваться другим способом, выбрав команду Text Tools из панели инструментов. Выбрав команду Text tools на панели инструментов образуется символ.

Text Tools состоит из 3 видов.

1.Экранная клавиатура Keyboard

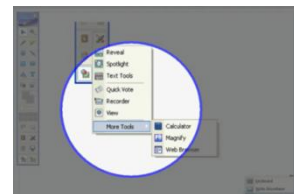
2. Write Anywhere- написанная нами рукопись, переводится в печатный вид и распознается в любом месте страницы.

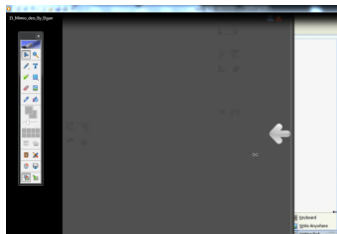
3. Writing pad- рукопись видна в виде распечатки на предложенных досках.

Укажем некоторые элементы программы Mimio Studio.

- Электронная шторка, то есть команда Reveal закрывает определённую часть рабочего поля.

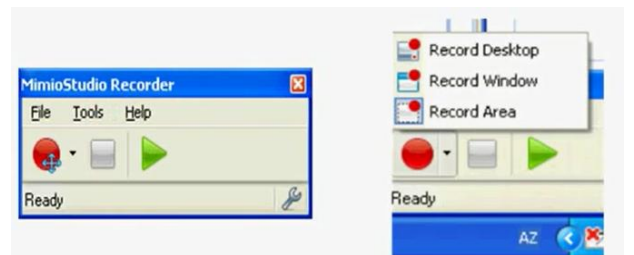
Используя этот инструмент можно проверить заранее решенную задачу показывая только условие, после того как задача будет решена со стороны школьника, можно проверить правильность решения задачи.

- Фокус, то есть Spotlight позволяет оставлять открытым квадратную или круглую часть рабочей области. Оставшаяся часть

бывает закрытой.

- Для записи на видео работ, проводимых в программе используется команда Recorder. При этом открывается свернутое окно. Нажатием на красную кнопку, проведенные в программе действия можно сохранить в видео файле.

Заключение. Использование интерактивной доски для педагогов и школьников в процессе образования играют положительную роль:

1. Процесс образования делает эффективным;
2. Предотвращает потерю времени;
3. За короткий промежуток времени выдается большое количество информации;
4. Пройденная тема хорошо усваивается школьниками;
5. Школьник, не присутствующий на уроке. может наверстать упущенное, просмотрев видеоленту;
6. У школьников и педагогов образуется умение пользоваться коммуникационными технологиями;
7. Для работы на интерактивной доске создается необходимость знания других программных обеспечений.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Букцева Г.Д. Обучить с помощью электронных средств: это возможно. М: Альфа, 2009.
2. Гаврилина И.С. Использование мультимедийных технологий в преподавании истории. Екатеринбург: РГППУ, 2011.
3. Горюнова М.А. Интерактивные доски и их использование в учебном процессе 2010. 336 с.
4. Горюнова М.А. Интерактивные доски и их использование в учебном процессе 2010. 336 с.
5. Сысоева М.Е., Дмитриева Т.А., Хапаева С.С. Технологии применения интерактивного комплекса Mimio на уроке. Научно методическое пособие для будущих педагогов. Москва, 2011. стр. 1-112
6. Синявина Л.Ю. Применение интерактивной доски в образовательном процессе. Сургут: Сибирский печатник, 2010.
7. Mimioconnect.com
8. Горюнова М.А. Интерактивные доски и их использование в учебном процессе 2010. 336 с.
9. Горлицкая С.И. Солоневичева М.Н., Шапиро П.С. Руководство по использованию копи – устройства Virtual Lnk Mimio Xi в среде Mimio Studio 6.11. Методическое пособие – СПб: ГОУ ДПО ЦПКС СПб «Региональный центр оценки качества образования и информационных технологий», СПб представительство ИНТ ООО «Интокс», 2010. 56 с.
10. Калитин С.: Интерактивная доска. Практика эффективного применения в школах, колледжах и вузах. Учебное пособие. Издательство: Солон-пресс, 2013 г., 193 стр.
11. The Interactive Whiteboard Revolution: Teaching with IWB s by Chris Betcher, Mal Lee. Paperback, 154 pages. Published May 1st 2009 by Acer Press.

УДК 378.14:004.77

Олександр Яценко
(Біла Церква, Україна)

ПОРІВНЯННЯ ТЕХНІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ВІЛЬНИХ СИСТЕМ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

В матеріалі статті розглянуто аспекти вибору системи дистанційного навчання (LMS, Learning Management System) для навчальних закладів різних рівнів із врахуванням освітніх потреб, функціоналу, матеріального забезпечення та поширення методичних матеріалів. Зроблено порівняння сучасних популярних систем, технічних вимог для їх запуску, можливості перенесення матеріалів між ними. Також враховано складність встановлення, налаштування та адміністрування конкретної LMS.

Ключові слова: дистанційна освіта, хостинг, системні вимоги, адміністрування, телекомунікаційні технології, сервер.

The article deals with questions of LMS (Learning Management System) choice for different educational establishments, including aspects of educational needs, provided functionality, material supply and methodical literature availability. The article provides comparison of popular modern systems, their technical runtime requirements, abilities to transfer content between systems. Also complexity of installing, setting up and administration procedures of specific LMS is taken into consideration.

Keywords: distant education, hostingm system requirements, administration, telecommunications, server.

Вступ

На сьогодні в світі є актуальним впровадження дистанційної освіти і багато ВНЗ України вже мають свої системи дистанційного навчання (LMS), за допомогою яких викладачі мають змогу проводити навчальний процес через Інтернет. Це робить освіту більш доступною для студентів, а процес навчання більш зручним.

Однією із найбільш популярних LMS в нашій країні є MOODLE – вона використовується у багатьох великих ВНЗ, таких як НАУКМА, КНУ ім. Т. Г. Шевченка, НТУУ КПІ, НПУ ім. М. П. Драгоманова.

Проте існують і активно використовуються в освіті й інші LMS, зокрема eFront, ATutor та нещодавно почала працювати в Україні система Open edX, що широко використовується за кордоном.

Метою даної статті є аналіз технічних характеристик вільних систем дистанційного навчання з метою визначення можливості їх використання у ВНЗ I-II рівня акредитації в цілому та у KBHЗ КОР «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж» зокрема.

Перш за все, варто зазначити, що собою являє система дистанційного навчання в технічному плані. Це – комплекс програм, написаних, як правило, на скриптових мовах – PHP або Python, що виконуються на стороні сервера, та HTML і JavaScript для роботи на комп'ютерах користувачів. Скрипти запускаються через веб-сервер, що отримує віддалені запити від користувачів. Користувачка інформація зберігається у базах даних – найбільш поширеними є MySQL та PostgreSQL. Будь-яка програма має свої системні вимоги – мінімальні та рекомендовані характеристики програмного та апаратного забезпечення, необхідного для роботи.

Простіше кажучи, це системні вимоги до сервера, на якому буде працювати обрана LMS, розраховані на одночасну роботу з нею певної кількості відвідувачів. Від цього напряду залежить вартість експлуатації навчальним закладом системи дистанційної освіти, яка складатиметься із плати за віртуальний хостинг чи оренду сервера і з оплати праці спеціалістів для його обслуговування. Зрозуміло, що у фінансовому плані не всі навчальні заклади мають однакові ресурси, то-ж варто розібратися, яку систему може використовувати та чи інша навчальна установа.

Окрім системних вимог, важливою характеристикою LMS є підтримка SCORM – спеціального стандарту структури електронних матеріалів та середовища їх виконання, що забезпечує сумісність між різними системами дистанційного навчання та можливість переносу матеріалів між ними. Тобто, забезпечувати можливість повторного використання та перенесення елементів навчального курсу між різними системами.

Важливим аспектом використання LMS в навчальних закладах України також є її локалізація та наявність україномовної чи російськомовної довідкової документації, що дасть можливість встановити, налаштувати та адмініструвати систему співробітникам, які не володіють технічною англійською термінологією. Втім, як показує досвід автора статті, який перекладав інтерфейси програм та документацію до них, у відкритому програмному забезпеченні локалізація не є проблемою, оскільки може виконуватися навіть самими користувачами за умови володіння ними англійською мовою. У більшості навчальних закладів, як правило, є викладачі іноземних мов, які можуть допомогти в цьому питанні.

Розглянемо системні вимоги деяких поширених LMS. Варто зазначити, що вони можуть бути більшими в разі використання додаткових модулів, а, також, одночасної роботи великої кількості користувачів.

ATutor. Ця система потребує стандартного веб-сервера на Linux із PHP версії 5.0.2 і вище, MySQL 4.1.10+ та бібліотеки zlib, curl та GD, що означає можливість встановлення ATutor на будь-який сучасний недорогий хостинг, або використання в локальній мережі на комп'ютерах закладу.

Серед можливостей системи є різні засоби спілкування між учасниками навчального процесу (чати, форуми, приватне листування), вбудований менеджер тестів, можливість

підключати Wiki-рушій, модуль SCRORM та інші.

Інтерфейс ATutor повністю перекладено українською мовою, в Інтернеті можливо легко знайти інструкції щодо встановлення системи.

eFront. Вимоги до цієї системи подібні до ATutor: веб-сервер із PHP 5.1 та вище та MySQL версії 4 та вище (рекомендовано 5). Окрім цього, на офіційному сайті заявлено цілком скромні вимоги до доступної оперативної пам'яті – мінімум 32 МБ, рекомендовано 128 МБ для виконання PHP-скриптів, що означає можливість встановлення даного LMS на бюджетний, а також безкоштовний хостинг.

Можливості eFront аналогічні до ATutor, проте українська локалізація системи не повна і застаріла.

Moodle. Дана система вирізняється більшим набором типових модулів, що постачаються у базі і, відповідно, більшою кількістю вбудованих інструментів для організації навчального процесу – це робить роботу із даною LMS зручнішою, що призвело до її значного поширення в Україні.

Проте системні вимоги Moodle також вищі, ніж у ATutor та eFront. Систему також можна встановити на веб-сервер із Apache, PHP 5.3.2 та MySQL 5.1.33 або PostgreSQL 8.3, що дозволяє його встановити на віртуальний хостинг. Проте система має підвищені вимоги до вільної оперативної пам'яті – строго рекомендується не менш, ніж 1ГБ, тому для роботи системи може знадобитися або дорогий тарифний план віртуального хостингу, або, бажано, окремий сервер.

Moodle, в силу поширеності серед українських ВНЗ, має локалізацію та переклад документації українською. Встановлення його потребує базових навичок роботи із хостингами.

Open edX. Дана LMS базується на фреймворку Django, є «системою в системі» і може бути встановлена тільки на виділений сервер з мінімальною кількістю оперативної пам'яті 2ГБ, рекомендованою – 4, доступний дисковий простір – від 25 до 50 ГБ. Окрім того, для встановлення Open edX потрібні навички роботи в консольному середовищі Linux та з віртуальними обчислювальними системами.

Особливістю даної LMS є те, що, для перевірки рівня знань студентів, викладач може не обмежуватися тестовими завданнями, чи написанням контрольних текстів – до системи підключаються blade-модулі, що дозволяють студентам виконувати практичні завдання з різних галузей. Наприклад, в онлайн-курсах Prometheus (<http://prometheus.org.ua/>) студенти виконують роботи по програмуванню мовою Python, відправляючи програмний код на автоматичну перевірку, що відбувається за підготовленими викладачем вхідними даними. В онлайн-документації Open edX можна знайти модулі, що дозволяють студентам будувати математичні вирази, складати хімічні реакції та молекули різни речовин та виконувати інші типи завдань.

Українська локалізація Open edX в момент написання статті виконана частково (63,5% за даними сервісу спільних перекладів Transifex), документація до системи здебільшого англomовна.

Окремо варто сказати про сервіс **CourseSites** від BlackBoard (<https://www.coursesites.com>). Він не є звичайною LMS, яку можна завантажити і встановити на свій хостинг чи сервер – робота з системою виконується на серверах розробника, тобто, користувачеві не потрібно займатися технічними питаннями встановлення та налаштування. Розробник дає можливість безкоштовно створювати та підтримувати до п'яти паралельних курсів. Заявлені можливості CourseSites аналогічні до ATutor чи eFront, проте користувач не зможе їх розширити за рахунок додавання додаткових модулів, також у сервісу відсутня українська локалізація.

Висновки. Залежно від потреб, фінансових та технічних можливостей, навчальні заклади та окремі викладачі можуть обирати різні системи дистанційного навчання. Зокрема, для індивідуального використання може підійти сервіс CourseSitest from BlackBoard, так як

він не потребує встановлення та налаштування – тільки в такому разі варто зважати на англomовний інтерфейс вашого освітнього сайту.

У раз можливості набути навичок роботи із хостингом, або звернутися до відповідного спеціаліста, ВНЗ чи викладачі можуть використовувати LMS eFront, ATutor чи Moodle – останній буде кращим при роботі великої кількості викладачі та студентів, проте потребуватиме більших фінансових затрат на утримання сервера. Так як названі системи мають можливість роботи з даними в форматі SCORM, є можливим перехід від однієї до іншої в разі потреби. Тому такий варіант є найбільш оптимальним для гуманітарних та педагогічних навчальних закладів.

Використання платформи Open edX доцільно у великих ВНЗ, що мають можливість залучати кваліфікованих ІТ-спеціалістів до обслуговування проекту та написання модулів для виконання специфічних навчальних завдань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. eFront Wiki [Електронний ресурс]: англomовна документація на офіційному сайті eFront. – Режим доступу: <http://docs.efrontlearning.net/>
2. Система ATutor для вирішення навчальних, економічних та гуманітарних задач: матеріали ІХ міжнародної конференції «Гуманізм та освіта» 10-12 червня 2008, Вінниця, Україна / Вінницький національний технічний університет.
3. Система електронного навчання ВНЗ на базі MOODLE: Методичний посібник / Ю. В. Триус, І. В. Герасименко, В. М. Франчук / За ред. Ю. В. Триуса. – Черкаси. – 220 с.
4. Moodle в Україні [Електронний ресурс]: україномовний розділ документації Moodle. – Режим доступу: <https://moodle.org/mod/page/view.php?id=8174>
5. Государев Илья Борисович. Развертывание и интеграция инновационных учебных сред: бордкастинг, облачные хостинги и EDX. Компьютерные инструменты в образовании. – 2014. – №1. – С. 26-35.
6. EdX GitHub [Електронний ресурс]: Документація щодо встановлення LMS edX. – Режим доступу: <https://github.com/edx/configuration/wiki/edx-Ubuntu-12.04-64-bit-Installation>
7. Building and running an edX Course. [Електронний ресурс] Документація зі створення та запуску курсів в середовищі Open edX. – Режим доступу: <http://edx.readthedocs.org/projects/edx-partner-course-staff/en/latest/index.html>
8. Advanced Distributed Learning. Sharable Content Object Reference Model (SCORM) 2004. / Перевод с англ. Е.В. Кузьминой. – М.: ФГУ ГНИИ ИТТ "Информика", 2005. – 29 с.

**ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ /
ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ**

УДК 517.9

*Віра Болух
(Житомир, Україна)*

НОВИЙ РОЗКЛАД ТИПУ МАЙЄРА ДЛЯ ТЕРМОДИНАМІЧНИХ ПОТЕНЦІАЛІВ

Запропоновано новий розклад типу Майєра для термодинамічних потенціалів нескінченних систем статистичної механіки, який дає можливість дещо покращити радіус збіжності розкладу Майєра та дослідити нові властивості термодинамічних потенціалів.

Ключові слова: парний потенціал взаємодії, термодинамічні функції, розклад Майєра.

A new form of the Mayer expansion for thermodynamic potentials of infinite systems of the statistical mechanics is presented. This gives the possibility to slightly improve the radius of convergence of the Mayer expansion and to investigate new properties of thermodynamic potentials.

Key words: two-body interaction potential, thermodynamic functions, the Mayer expansion.

Нескінченні системи класичної статистичної механіки моделюють гази, рідини, кристали, а також можуть описувати взаємодію у великих біологічних, екологічних, економічних системах тощо. Актуальним питанням у дослідженні неперервних статистичних систем залишається доведення існування фазових переходів для стандартних взаємодій типу Ленарда-Джонса.

Дослідження термодинамічних потенціалів є основним математичним засобом для розуміння природи фазових переходів в системах взаємодіючих частинок.

Одним із методів дослідження нескінченних статистичних систем є розклад величин, що їх характеризують, за степенями активності z . Такий розклад називають розкладом Майєра [1].

Слід зазначити, що перший нетривіальний результат про збіжність ряду розкладу термодинамічних функцій за степенями активності був отриманий незалежно Боголюбовим, Хацетом та Грьонвельдом для випадку додатних парних взаємодій. Пізніше Рюелю вдалося узагальнити отриманий Грьонвельдом результат для більш широкого класу взаємодій. Завдяки дослідженням Пенроуза були отримані оцінки для радіусів збіжності розкладів Майєра, що не залежать від об'єму куба, в якому знаходиться система. Над питаннями, пов'язаними з розкладами термодинамічних функцій в ряди, працювали також Галлавотті, Міракль-Соля, Лебовіц, Ліба та інші [2].

Термодинамічні потенціали описують основні макроскопічні характеристики системи: тиск, вільну енергію тощо. Аналітично ці характеристики визначаються за допомогою статистичних сум великого канонічного та канонічного ансамблів Гіббса. Під час побудови розкладів Майєра стандартною процедурою є представлення експоненти, що присутня в статистичних сумах великого канонічного ансамблю, за допомогою функцій Урсела. Таким чином отримуємо відомий розклад тиску за степенями активності z .

В роботі [3] запропоновано нову форму запису розкладу Майєра для термодинамічного потенціалу – тиску нескінченних систем статистичної механіки. Зазначимо, що отримана форма запису розкладу Майєра дає можливість дещо покращити радіус збіжності даного розкладу.

Дані дослідження були проведені для нескінченних систем тотожних точкових частинок класичної статистичної механіки, взаємодію між якими описують за допомогою парного потенціалу ϕ типу Ленарда-Джонса, який буде задовольняти умови стійкості та регулярності. Зауважимо, що умова стійкості є необхідною для коректного опису

статистичних систем з нескінченною кількістю частинок, існування граничних кореляційних функцій. Умова регулярності полягає у забезпеченні обмеженості знизу парного потенціалу взаємодії [2, §3.1 – 3.2].

Провідна ідея у побудові нового розкладу типу Майєра полягала в тому, щоб розділити додатну ϕ^+ та від'ємну ϕ^- частини термодинамічного потенціалу ϕ ($\phi = \phi^+ + \phi^-$) взаємодії між частинками та побудувати розклад тільки за функціями Урсе від'ємної частини ϕ^- . При цьому від'ємна частина потенціалу ϕ^- буде інтегрованою за мірою Гіббса, що визначається додатною частиною потенціалу ϕ^+ .

Основним результатом, отриманим в роботі [3], є наступне представлення для тиску:

$$p(z, \beta) = p^+(z, \beta) + kT \sum_{k=2}^{\infty} \frac{z^k}{k!} \int_{R^k} \dots \int_{R^k} X_k(x_1, \dots, x_k) dx_1 \dots dx_k,$$

де z – це активність системи, $\beta = \frac{1}{kT}$ – обернене значення температури (T – температура системи, k – стала Больцмана).

Зазначимо цікавий факт, що в отриманому розкладі функції $X_k(x_1, \dots, x_k)$ будуть виражатись через так звані узагальнені кореляційні функції [4], які відповідатимуть взаємодії ϕ^+ . Це дає можливість проведення нових досліджень щодо властивостей термодинамічних функцій.

Даний результат був отриманий спільно з О.Л. Ребенком. Доповідь побудована за результатами роботи [3].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Петрина Д.Я. Математические основы классической статистической механики: Непрерывные системы / Д.Я. Петрина, Изд. 2-е. – М.: Либроком, 2014. – 624 с.
2. Рюэль Д. Статистическая механика. Строгие результаты / Д. Рюэль: пер. с англ. – М.: Мир, 1971. – 368 с.
3. Ребенко О.Л. Про нову форму запису розкладів Майєра / О.Л. Ребенко, В.А. Болух // Доповіді Національної академії наук України. – 2015. – №11. – С.18–22.
4. Duneau M., Iagolnitzer D., Souillard B. Decrease Properties of Truncated Correlation Functions and Analyticity Properties for Classical Lattices and Continuous Systems // Commun. Math. Phys. – 1973. – №31. – P. 191–208.

УДК 519.174

Максим Бужан, Юрий Жердецкий
(Гомель, Беларусь)

СРАВНЕНИЕ ПРОГРАММНЫХ МЕТОДОВ АНАЛИЗА И РАСЧЕТА НАДЕЖНОСТИ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ СИСТЕМ

В статье проводится сравнение существующего на рынке программного продукта, позволяющего проводить автоматизированный расчет надежности сложных технических систем, анализ и расчет безопасности структурной организации, технического риска, готовности и ремонтпригодности. Представлен реализованный программный комплекс автоматизации построения и эксплуатации вероятностных моделей надежности электроэнергетических систем различной структурной организации на основе математического аппарата вероятностного моделирования для оценки надежности безопасного функционирования электроэнергетических систем, в условиях воздействия случайных факторов. Рассмотрена апробация реализованного программного средства на примере электроэнергетической системы районного центра.

Ключевые слова: надежность, электроэнергетическая система, автоматизация расчета надежности.

The article compares the existing software product on the market, which allows for automated calculation of the reliability of complex technical systems, analysis and calculation of the safety of structural organization, technical risk, readiness and maintainability. The realized program complex of automation of construction and operation of probabilistic models of reliability of electric power systems of various structural organization is presented on the basis of the mathematical apparatus of probabilistic modeling for an estimation of reliability of safe functioning of electric power systems, under conditions of influence of casual factors. The approbation of the realized software on an example of an electric power system of the regional center is considered.

Key words: reliability, electric power system, automation of reliability calculation.

На сегодняшний день, в мире разработаны десятки программных продуктов в области автоматизации расчета надежности электроэнергетических объектов, позволяющих проводить автоматизированный расчет надежности сложных технических систем, для анализа и расчета безопасности, определения технического риска, готовности и ремонтпригодности, отличающихся между собой наличием встроенных аналитических средств, производительностью математических операций, применением к конкретным предметным областям, графическими интерфейсами, стоимостью лицензий, простотой освоения.

Наиболее схожий программный продукт по-своему назначению в области расчетов оценки надежности электроэнергетических систем, с разрабатываемым программным модулем, входящим в состав программно-технологического комплекса автоматизации проектного моделирования систем управления технологическими процессами производства с элементами потенциальной опасности «ControlSyst», является АСОНИК-К, используемый для проектирования РЭС.

Представленный программный модуль, для оценки вероятностных характеристик надежности многоэлементных электроэнергетических систем, элементами которых являются трансформаторные подстанции; точки поступления и потребления электроэнергии; линии связи и др., в ряде случаев удобно использовать методику расчёта надёжности систем (n-полюсников), имеющих множество входов и выходов, разработанную в рамках вероятностно-алгебраического подхода и позволяющую оценить вероятностные характеристики показателей надежности системы по вероятностным характеристикам показателей надежности её элементов [1]. Она обеспечивает получение точных вероятностных оценок характеристик исследуемого показателя надёжности системы, представляющих собой вектора вероятностей результирующих состояний систем для различных сочетаний заданных входов и выходов.

В ряде случаев, при рассмотрении многоэлементных потоковых систем [2], требуется учет не только наличия связи между вершинами, но и направления связи между двумя вершинами. Исходя из этого, задача сводится к оценке связности графов с учетом наличия связности между их вершинами (ребрами), при этом расчетный алгоритм [3], включающий создание матрицы смежности и цикличного транзитивного перемножения всех возможных реализаций графа с расчетом их вероятностных характеристик, требует доработки – унификации полученных вариантов и удалении дубликатов [4]. Таким образом, предложенная методика расширяет свойство прогностичности моделей структурно-сложных систем, формализуемых в виде ненаправленных графов с несколькими входами и выходами.

Программный модуль не обладает усложненным интерфейсом, понятен и интуитивен. Нет множества лишних панелей. Не требователен к железу, на котором работает. Выбор одной из моделей определяется структурной сложностью исследуемого объекта, числом его терминальных вершин и заданием типа элементов (элементы-вершины или элементы ребра) исследуемой электроэнергетической системы. Параметризованные модели в составе инструментария расчёта надёжности электроэнергетических систем (рис. 1) ориентированы

на выявление вероятностных предельных значений надёжности структурных элементов объектов, приводящих к авариям на уровне всей системы.

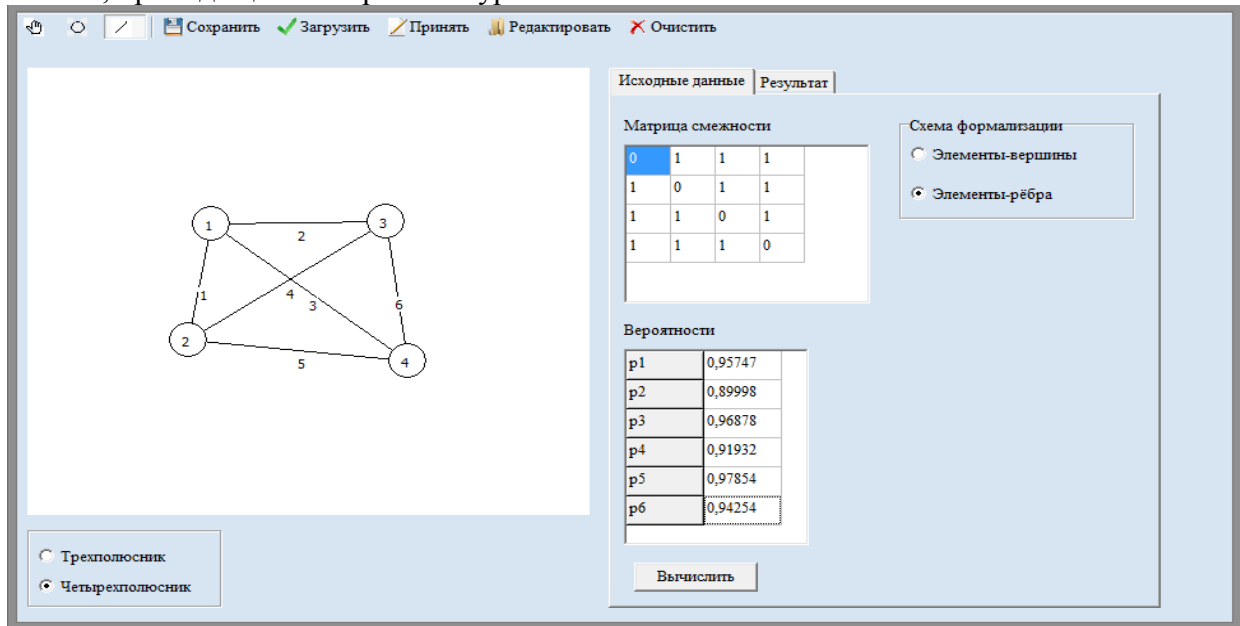

**Рис. 1. Интерфейс ПМ автоматизации расчёта надёжности
электроэнергетических систем**

На рисунке 2 представлен фрагмент электроэнергетической сети районного центра. А на рисунке 3 данный фрагмент системы представлен в виде графа $G(N, K)$, где $N = \{N_v\}, v = \overline{1,9}, K = \{K_i\}, i = \overline{1,10}$.

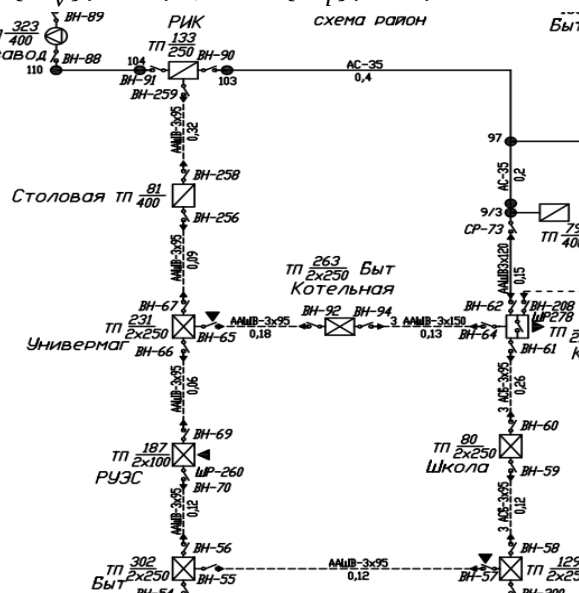

**Рис. 2. Фрагмент
электроэнергетической сети**

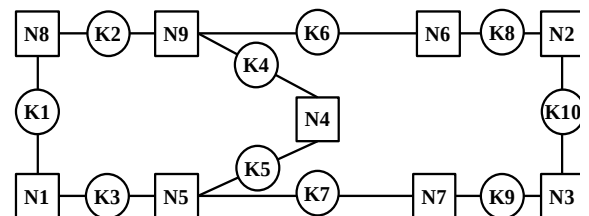

Рис. 3. Граф фрагмента электроэнергетической сети

Система может быть формализована в виде структуры-трёхполюсника и структуры-четырёхполюсника. В качестве терминальных вершин выступают $N_1, N_2 \in N$ (источники электроэнергии) и два выхода $N_3, N_4 \in N$ (потребители электроэнергии).

В виду того, что представленная модель электроэнергетической системы является примером, позволяющим продемонстрировать возможности разработанного математического аппарата, исходные данные (значения векторов (1)) были выбраны

случайным образом в рабочей точке области параметров элементов, выделенных в процессе формализации объекта исследования (таблица 1).

Таблица 1. Показатели надежности вершин графа модели электроэнергетической системы

Элемент	Надежность	Элемент	Надежность	Элемент	Надежность
N1	0,8730	N4	0,8985	N7	0,9000
N2	0,8685	N5	0,8970	N8	0,8880
N3	0,8880	N6	0,8745	N9	0,8685

В результате модельных экспериментов были получены следующие вероятностные оценки надежности организации электроэнергетической системы (таблица 2), формализованной в виде структуры-четырёхполюсника.

Таблица 2. Вероятностные оценки результирующих состояний графа модели электроэнергетической системы на основе параметров надежности ее вершин, формализованной в виде структуры-четырёхполюсника

Состояние	Вероятностные оценки	Состояние	Вероятностные оценки	Состояние	Вероятностные оценки
S1	1,9323721438E-6	S6	0,0013985760284496	S11	1,34650154562E-5
S2	1,73913492942E-5	S7	0,0001356243752313	S12	0,0001211851391058
S3	1,27624730562E-5	S8	1,68285224562E-5	S13	0,0010019691887751
S4	1,53209505687E-5	S9	0,0001111450323438	S14	0,0014234683128876
S5	1,71057770562E-5	S10	0,0016236066805371	S15	0,994089618782638

Результаты расчёта оценок надёжности при формализации фрагмента электроэнергетической системы в виде системы-четырёхполюсника представлены на рисунке 4, соответственно для схемы формализации «элементы-рёбра».

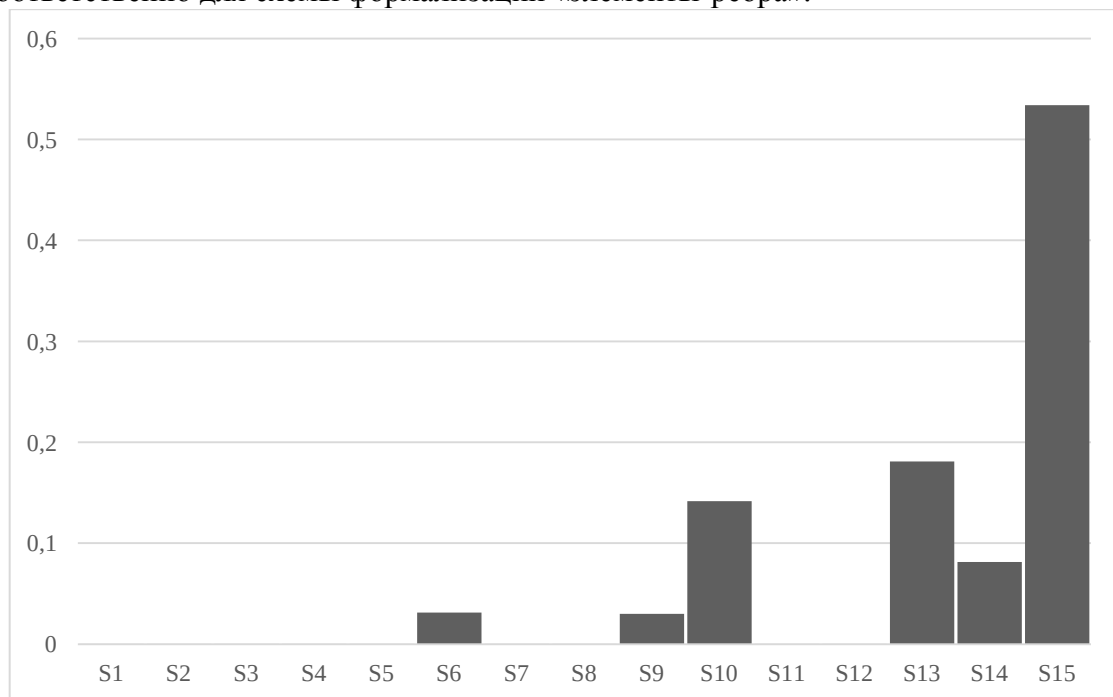

Рис. 4. Вероятности результирующих состояний надёжности для схемы формализации «элементы-вершины»

Представленные данные свидетельствуют о том, что общая структура исследуемого фрагмента электроэнергетической системы, функционирующей в условиях риска и неопределенности, указанного района, с инженерной точки зрения имеет надежную и безопасную структуру, обеспечивает бесперебойной подачей электроэнергии всех потребителей.

Для оценки вероятностных характеристик надежности многоэлементных электроэнергетических систем, элементами которых являются трансформаторные подстанции; точки поступления и потребления электроэнергии; переключатели, определяющие места возможных разъединений в электроэнергетической сети, линии связи и др., в ряде случаев удобно использовать методику расчёта надёжности систем (n-полюсников), имеющих множество входов и выходов, разработанную в рамках вероятностно-алгебраического подхода и позволяющую оценить вероятностные характеристики показателей надежности системы по вероятностным характеристикам показателей надежности её элементов. Она обеспечивает получение точных вероятностных оценок характеристик исследуемого показателя надёжности системы, представляющих собой вектора вероятностей результирующих состояний систем для различных сочетаний заданных входов и выходов. Программное средство, автоматизирующее расчёты, представляет собой инструментарий, имеющий удобный графический интерфейс создания моделей и реализующий алгоритмы, которые позволяют сформировать оценки надежности функционирования вероятностных моделей электроэнергетических систем. Универсальность алгоритмов заключается в возможности однотипного описания характеристик элементов и системы, в универсальности производимых расчётов для различных схем формализации, в возможности одномоментного получения вероятностных характеристик надёжности всех элементов и системы в целом за один шаг моделирования.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Рябинин И.А. Надёжность и безопасность структурно-сложных систем / И.А. Рябинин. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2007. – 276 с.
2. Сукач Е.И. Вероятностно-алгебраическое моделирование сложных систем графовой структуры / Е. И. Сукач; М-во образования РБ, Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины. – Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, 2012. – 224 с.
3. Демиденко О.М. Анализ надёжности электроэнергетических систем на основе вероятностно-алгебраического моделирования / О.М. Демиденко, Е.И. Сукач, Д.В. Ратобильская, Ю.В. Жердецкий // Проблемы физики, математики и техники. – 2014. – №2(13). – С.87-94.
4. Бужан М.А. Вероятностно-алгебраическое моделирование технологических систем производства с элементами потенциальной опасности / Е.И. Сукач, Ю.В. Жердецкий, М.А. Бужан // Десятая международная научно-практическая конференция “Математическое и имитационное моделирование систем. МОДС’2015”, 23-27 июня 2015 г. – Киев-Жукин. – С.198-202.

«МАТЕРІАЛІЗАЦІЯ ДУХІВ ТА РОЗДАЧА СЛОНІВ»
(ТЕХНІЧНА ТВОРЧІСТЬ)

Розглядається технічна творчість, як шлях до свідомого відношення до навчання як найважливішого фактора формування особистості. На досвіді організації гурткової роботи в конкретному навчальному закладі, аналізується можливість впливу на бажання вчитись через організацію технічних виставок, що мають свідомо і цілеспрямовано підібрані експонати, що разом, системно впливають на світогляд відвідувачів.

Ключові слова: фізичні закони, творчість, електричні явища, магнетизм, взаємодія полів, свідомість.

Considered technical creativity as a way to conscious attitude to learning as the most important factor in the formation of personality. On the experience of organizing circle work in a particular educational institution, the possibility of influencing the desire to learn through the organization of technical exhibitions, with deliberately and purposefully selected exhibits, which together, systematically affect the visions of visitors is analyzed.

Key words: physical laws, creativity, electrical phenomena, magnetism, interaction of fields, consciousness.

Я – голова циклової комісії. В мене 6 викладачів, предмети радіотехнічні (телекомунікації !) і значить – повний клондайк для технічної творчості. За звітами – воно так і є. Але папери з гурткової роботи це тільки папери. Для професійного викладача папери не проблема, при сучасній кількості плануючої, методичної, звітної та ін. документації додати план гуртка, за рік провести 5-10 занять (ще й під перевірку пару разів вдало попасти, і на засіданні ЦК виступити) і «гордо» поставити галочки про виконання – не проблема «навіть для Ложкіна» [1, с. 27]! Це – відносно «планування і звітності». Але чи був той гурток?! Формалізм – один з головних ворогів освіти. Які критерії реально оцінять гурткову роботу? Відвідування? Та не проблема! Навіть при скромній первинній рекламі на гурток прийдуть 2-3 цікавих, на найближчому занятті не забудьте визвавши гуртківця задати пару простих питань типу «А чи не в вольтах вимірюється напруга?», додайте «ти вчора був на гуртку, активно працював, одержуй п'ятірку», і готово – на наступному занятті гуртка – повний аншлаґ. Дух матеріалізувався, перевіряючий задоволений. Відрізнити предметний гурток від додаткового заняття важко, та і перевірка не може бути суворою – гурткова робота на безоплатній основі! Для гурткової роботи більш прийнятні пряники, а не кнути!

Де ж взяти об'єктивні критерії? З чого наліпити пряників? Один з об'єктивних критеріїв – наявність «девайсів» – виробів, діючих моделей, наочних приладь, дослідницьких приладів, експериментальних доробок... над якими працюють гуртківці і з якими потім приймають участь у виставках, конкурсах, конференціях, олімпіадах... [2, с. 41].

Обрати «девайс», над яким буде працювати гуртківець, задача відповідальна і складна. Вдало обраний «об'єкт прикладання творчих сил» - запорука цікавих, змістовних занять і вагомих результатів. Не пошкодуйте на пошуки Ваших зусиль, не перекладайте цю роботу на гуртківців. Звичайно, їхні пропозиції всі без винятку треба уважно розглянути, але головне джерело ідей – Ви. Шукайте неординарні варіанти. Виставка, на якій 7 підсилювачів, 5 блоків живлення і 8 китайських світлодіодних кубів... не залишить «іскри» в душі відвідувача, не сформує «мотивації до знань» [3, с. 57]. Прилади повинні бути різноманітні і хоча б третина з них – незвичайні, тобто такі, які відвідувач побачить тільки на цій виставці.

До «незвичайних», таких що можуть стати родзинкою виставки, в першу чергу відносяться прилади власної розробки, тобто сконструйовані безпосередньо в гуртку за персональним бажанням, на вимоги обставин (для фізкабінету, чи спортзалу... і т.п.) чи з цікавості, для оцінки незвичайних величин, чи явищ... Звичайно, до власних розробок треба ще дійти. Шлях до них в системних заняттях, в накопиченні досвіду. Важлива також діалектика індивідуального і колективного. Юний гуртківець краще працює в колективі [4, с. 92]. З одностудіями разом цікаво обговорити ідею, будувати плани експериментів, спостерігати і аналізувати результати. Дослід не обов'язково повинен провести кожен гуртківець особисто, корисним буде і просто спостереження, але слідкуйте, щоб виконавці і спостерігачі чергувались. В колективі обов'язково проявляться елементи змагання, формування лідерів, обмін досвідом, взаємодопомога.

Щоб за результатами гурткової роботи можна було організувати багатогранну виставку, що буде реально формувати мотивацію до знань, необхідно обрати експонати, що будуть наочно демонструвати різні фізичні закони в дії, очевидну користь від знання цих законів, від розуміння їхньої фізичної дії, умінні застосувати знання фізичних законів для рішення практичних задач. Наприклад, на одній з виставок коледж радіоелектроніки виставив на своїй площі ланцюжок з таких експонатів»:

- Маятник Кулона (взаємодія електричних зарядів, дія електричного поля), зверніть увагу, що механічна взаємодія за рахунок електричного поля в звичайних умовах досить слабка, але в маятнику Кулона її вдається наочно «матеріалізувати»!

- Гармата Гауса (прискорення «снаряду» в магнітному полі), дозволяє пробудити фантазію реальними пострілами з гармати. До такого експонату завжди стоять черги з дітлахів, що бажають не спостерігати постріл, а вистрелити особисто, (Тим більш, що ми пропонували пройти всі етапи пострілу; накопичення енергії, фіксація снаряду, постріл...).

- Трансформатор Тесла, що наочно демонструє вже не просто реальну дію магнітного або електричного поля, але й створення електромагнітного поля, що переносить енергію від Тести до лампочки, або від одного Тесли до другого (ми використовували т.з. подвійний трансформатор Тесла, коли з одного трансформатора енергія передавалась до другого на значну відстань).

- Лінія в режимі повного відбивання, яка дозволяє демонструвати парадоксальний ефект, коли в очевидно цілій, без пошкоджень лінії очевидно і наочно спостерігаються точки, де напруги нема. При демонстрації ми обов'язково підкреслюємо, що зрозуміти чому зникає напруга і як побороти цей ефект можна тільки озброївшись знаннями!

- Двигун Біфельда-Брауна, в якому спостерігачі бачать ротор, що швидко і енергійно обертається (іноді в ореолі іскор), але статора немає! Зрозуміти як можна примусити працювати «півдвигуна», примусити обертатись ротор без статора можна тільки озброївшись знаннями!

- Прилад для демонстрації тиску світла. Ми демонструємо «світловий вітряк», в якому пропелер значних розмірів обертається під «тиском» світла від кіловатного освітлювача. Звичайно, грамотний фізик скаже, що це неможливо, але ж – обертається!

- Завжди високий рівень цікавості визивають діючі моделі антен. Наприклад багатовібраторні антени, в яких відвідувач може особисто вносити зміни в конструкцію і особисто впевнитись у впливі окремих елементів на параметри антенної системи. Ми підкреслюємо, що відвідувач спостерігає дію так званих пасивних елементів, що не мають безпосереднього «підключення» до схеми, але дія їхня очевидна!

Таких експонатів, в яких простота конструкції поєднується з очевидною наочністю дії, ми виставляємо до 10-15 і досягаємо очевидної зацікавленості і свідомого чи півсвідомого бажання зрозуміти фізичні закони, закони елементарної електротехніки, електроніки... і маємо надію, що в наших відвідувачів (не у всіх, звичайно, але у помітної частини!) ми формуємо бажання вчитися!

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Каверина Р. Изучение способности школьников – основа профориентации // Народное образование. – 2001. – №5.
2. Мачуський В.В. Особливості застосування особистісного підходу в допрофесійній підготовці вихованців позашкільних навчальних закладів / В.В.Мачуський // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали наук.-практ. конф. (за результатами науково-дослідної роботи Інституту проблем виховання НАПН України у 2010 році) / За ред. І.Д.Беха, О.В.Мельника. – Івано-Франківськ: Вид-во «Тіповіт», 2011. – Вип. 1.
3. Мачуський В.В. Теоретичний аналіз поняття первинного професійного досвіду учнів / В.В. Мачуський // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Кіровоград, 2010. – Вип. 14.
4. Тарара А.М. Технічна творчість учнів основної школи у процесі проектної і технологічної діяльності: навч.-метод. посібник. – К. : Педагогічна думка, 2014. – 134 с.

УДК 533.72:621.9.04.87

Алексей Зайцев
(Гомель, Беларусь)

КИНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭЛЕКТРОННО-ЛУЧЕВОГО ДИСПЕРГИРОВАНИЯ МИШЕНЕЙ НА ОСНОВЕ КРЕМНИЙОРГАНИЧЕСКОЙ СМОЛЫ K42

В настоящее время кремнийорганические тонкие покрытия широко используются при решении сложных технических и технологических задач. Кремнийорганические покрытия, имеют комплекс высоких физико-механических свойств, поэтому создание на их основе композиционных систем, а также исследование, разработка методов и оптимизация технологических приемов их формирования является в наше время важной задачей. В работе было произведено исследование кинетических особенностей электронно-лучевого диспергирования мишеней на основе кремнийорганической смолы.

Ключевые слова: кремнийорганические покрытия, низкоэнергетичный поток, смола K42, политетрафторэтилен, диспергирование.

Currently organosilicon thin coatings are widely used in solving complex technical and technological tasks. Silicone coatings have a high complex of physical-mechanical properties, therefore, the creation on their basis of composite systems, as well as research, development of methods and optimization of technological methods of their formation is nowadays an important task. The work was investigated the kinetic features of electron-beam dispersion of the target based on silicone resin.

Key words: silicone coating, the low-energy flow, K42 resin, polytetrafluoroethylene, dispersing.

Тонкие слои и покрытия из кремнийорганических полимеров находят все более широкое применение в качестве защитных, диэлектрических и износостойких покрытий благодаря их уникальным свойствами в частности термостойкости что интересует нас на данном этапе работы [1, с. 264]. Одним из наиболее распространенных методов формирования кремнийорганических слоев является ВЧ метод [2, с. 91].

В работе исследованы покрытия на основе кремнийорганической смолы (K42), сформированные диспергированием исходного олигомера низкоэнергетичным потоком электронов в условиях лазерного УФ ассистирующего воздействия.

В качестве материала мишени использовали порошки кремнийорганической смолы (олигометилфенилсилоксан, К42), политетрафторэтилена (ПТФЭ, ГОСТ 10007-80). Композиционное покрытие формировали воздействием низкоэнергетического потока электронов на механическую смесь кремнийорганического порошка с порошком высокомолекулярного соединения в различных массовых соотношениях 4:1; 2:1; 1:1. Порошки тщательно смешивали с помощью вибромельницы.

В результате исследований, выяснилось, что воздействие низкоэнергетичного потока электронов на кремнийорганический порошок сопровождается его плавлением на отдельных участках. При этом наблюдается заметное увеличение объема мишени, обусловленное выделением низкомолекулярных летучих фрагментов деструкции кремнийорганического соединения со всего объема порошка. Интенсивному образованию газовой фазы препятствуют протекающий одновременно с генерацией низкомолекулярных соединений процесс образования сшитых кремнийорганических соединений, не подверженных процессу диспергирования низкомолекулярным потоком электронов. В начальный период электронно-лучевого воздействия процесс сшивки наиболее выражен только для тонкого поверхностного слоя. С течением времени формирование сшитых молекулярных структур, не способных к генерации летучих продуктов диспергирования происходит во всем объеме мишени. Это отражается в постепенном снижении скорости нанесения покрытия.

На (рис. 1) представлены кинетические кривые, описывающие процесс электронно-лучевого диспергирования мишеней на основе кремнийорганической смолы.

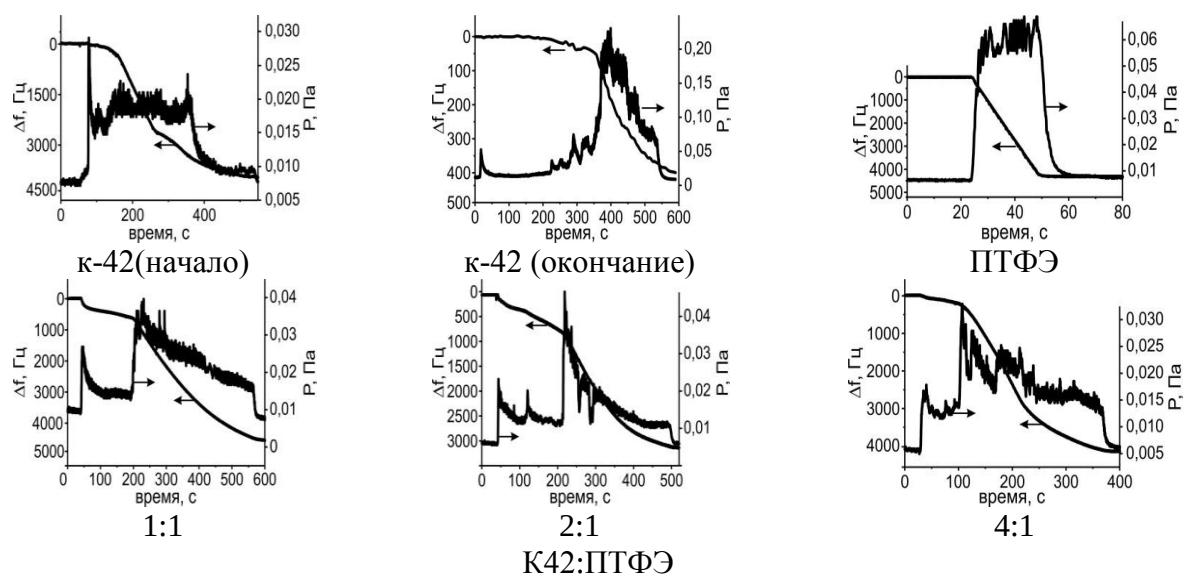

Рис. 1. Кинетические зависимости процесса электронно-лучевого диспергирования мишеней на основе кремнийорганической смолы

Процесс формирования кремнийорганического слоя фиксируется только после достаточно продолжительного воздействия потока электронов на мишень. При этом генерация газовой фазы происходит сразу при взаимодействии потока электронов с материалом мишени. На начальном этапе электронно-лучевого воздействия газовую фазу могут формировать молекулы растворителя, используемого при производстве смолы, адсорбированной мишенью влаги, углеводородные фрагменты, отщепляемые от кремнийорганического соединения. В дальнейшем разрушению подвергаются кремний - кислородные скелеты макромолекул. Генерируемые фрагменты при адсорбции на подложке формируют тонкий кремнийорганический слой, в котором протекают процессы вторичной полимеризации. Ранее было отмечено снижение скорости осаждения до нуля по мере увеличения длительности воздействия на мишень. Снижение скорости связывали с

образованием в зоне диспергирования карбонизированных соединений, устойчивых к действию низкоэнергетичного потока электронов. По этой причине эффективность использования кремнийорганического порошка для нанесения покрытия является относительно невысокой. Согласно кинетическим кривым диспергирования, снижение скорости нанесения покрытия обусловлено генерацией молекулярных фрагментов не способных к реакциям вторичной полимеризации. Давление генерируемых продуктов диспергирования на заключительной стадии значительно превышает давление продуктов диспергирования на начальный период электронно-лучевого воздействия на смолу. Однако скорость роста покрытия невысокая. Результат указывает на то, что на начальном этапе электронно-лучевого воздействия образующиеся продукты диспергирования, как правило, представляют собой фрагменты кремнийорганических молекул, не претерпевших значительных деструкционных изменений структуры. С течением времени диспергирования под действием теплового и радиационного воздействия потока электронов материал мишени все в большей степени обедняется углеводородными заместителями. Потеря углеводородных заместителей сопровождается образованием в мишени сшитой матрицы на основе Si – O. Следствием отмеченного процесса является снижение скорости нанесения. Энергии низкоэнергетичного электронного потока становится недостаточно для эффективного разрушения подобной структуры. Длительное воздействие потока электронов на мишень сопровождается сильным нагревом ее поверхностного слоя. Визуально это проявляется в красном свечении мишени. Термическое воздействие инициирует разрушение поверхностного слоя с образованием значительного количества летучих продуктов диспергирования. Данный процесс сопровождается интенсивным ростом давления в вакуумной камере (рис. 2).

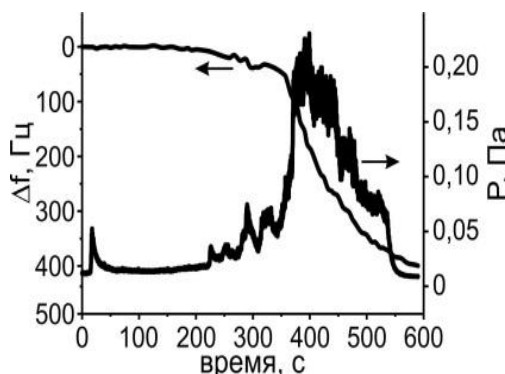

Рис. 2. Інтенсивний ріст тиску в вакуумній камері зв'язаний з утворенням значительного количества летучих продуктов диспергирования

Следует отметить, что, несмотря на высокое давление генерируемых продуктов диспергирования, содержание активных соединений, способных формировать покрытие, в газовой фазе не столь велико. Интенсивный нагрев поверхностного слоя сопровождается образованием сшитой структуры во всем объеме мишени. Тепловое воздействие становится недостаточным для разрушения нижних слоев мишени и процесс генерирования летучих продуктов диспергирования прекращается.

ІСТОЧНИКИ І ЛІТЕРАТУРА

1. Соболевский, М.В. Олигоорганосилоксаны. Свойства, получение, применение / М.В. Соболевский, И.И. Скороходов, К.П. Гриневич. – М.: Химия, 1985. – 264 с.
2. Wrobel, A.M. Preparation, structure, and some properties of organosilicon thin polymer films obtained by plasma polymerization / A.M. Wrobel, M. Kryszewski // Progr. Colloid. Polym. Sci. – 1991. – Vol. 85. – P. 91 – 101.

Научный руководитель: кандидат технических наук, доцент Ярмоленко М.А.

ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА КІЛЬКІСТЬ ВСТУПНИКІВ ДО ВНЗ

У роботі зроблено вибірку з кількості абітурієнтів, які вступають до ВНЗ Закарпаття, а також ще дві вибірки, які відображають мінімальну зарплату в Україні та курс долара по відношенню до гривні. За допомогою множинного кореляційно-регресійного аналізу було досліджено якою мірою впливають дві останні ознаки на кількість вступників, побудовано рівняння регресії та визначено довірчі інтервали для відповідних параметрів.

Ключові слова: регресія, кореляція, коефіцієнт кореляції.

In this work was made a sample of the number of applicants, who entered to the higher educational institutions of Transcarpathia, and two more samples, which showed the minimum wage in Ukraine and how much was the dollar exchange rate relative to hryvnia. With the help of the multiple correlation-regression analysis, examined the extent to which the last two features how affected to the number of entrants, the regression equation was constructed, and defined the confidence intervals for the appropriate parameters.

Key words: regression, correlation, coefficient of correlation.

Вступ. Останні декілька років для ВНЗ гостро постає питання про набір студентів на різні спеціальності. Причини малого набору кожен пояснює по-своєму. Одні – демографічним спадом, інші – низьким рівнем підготовки вступників, хтось – нестабільною економічною ситуацією, тощо.

Для того щоб дати конкретну відповідь на поставлене питання в минулому році я розпочала досліджувати його за допомогою статистичних методів. [2] В ході дослідження вдалося оцінити математичне сподівання та дисперсію вступників. Однак, ці показники не дали відповіді на основне питання, що цікавить кожного: Які фактори впливають на кількість абітурієнтів?

В даній роботі поставлену за мету дослідити дане питання за допомогою множинного кореляційно-регресійного аналізу.

Основна частина дослідження.

В роботі [3] автори визначають кореляційно-регресійний аналіз як метод кількісної оцінки взаємозалежностей між статистичними ознаками, що характеризують окремі суспільно-економічні явища та процеси. Перед ним ставиться завдання:

А) Встановити теоретичну форму зв'язку між факторними і результативними ознаками (регресійний аналіз);

Б) Визначити тісноту цього зв'язку (кореляційний аналіз);

Залежно від кількості взаємодіючих ознак кореляція буває парною (це вивчення залежності результативної ознаки від однієї факторної) і множинною (від декількох факторних ознак).

В даній роботі ми розглядатимемо саме множинну кореляцію. У залежності від аналітичного вираження форми зв'язку виділяють лінійний кореляційний зв'язок (виражається рівнянням прямої лінії) та нелінійним (виражається рівнянням кривих ліній – гіперболи, параболи, степеневої, показникової). Встановлення форми зв'язку означає добір рівняння регресії, що найбільш повно відображає характер взаємодії між результатом і фактором.

Міру впливу факторів на варіацію результативної ознаки характеризує коефіцієнт кореляції. Його числове значення коливається від «-1» до «+1». Чим ближче абсолютне значення коефіцієнта до одиниці, тим зв'язок між ознаками тісніший, і навпаки. Знак при

коефіцієнт кореляції вказує на напрям зв'язку: «+» – прямий (із зростанням значення факторної ознаки зростає значення результативної); «-» – зворотній (із зростанням факторної ознаки значення результативної зменшується).

Виберемо в якості результативної ознаки кількість вступників до угорськомовних ВНЗ Закарпаття і визначимо, який вплив на цей показник мають мінімальна заробітна плата та курс іноземної валюти (обмежимося курсом долара), тобто в якості першої факторної ознаки виберемо мінімальну зарплату у відповідному році, а в якості другої – курс долара.

Табл. 1. Показники

Рік спостереження	Y (кількість вступників)	X1 (мінімальна зарплата)	X2 (курс долара)
2010	493	894	7,93
2011	300	973	7,95
2012	429	1104	7,99
2013	342	1183	7,99
2014	338	1218	11,89
2015	803	1298	21,86
2016	680	1476	25,55
2017	470	3200	26,62

Для визначення зв'язків між факторними та результативними ознаками обчислимо коваріаційну матрицю.

Табл. 2. Коваріаційна матриця

	Y	X1	X2
Y	1		
X1	0,114425	1	
X2	0,684047	0,723774	1

Як видно із таблиці змінна X1 (зміна мінімальної заробітної плати) має слабкий вплив на кількість вступників, однак, вплив змінної X2 є істотним - 0,684047. Слід відмітити, що кореляційний зв'язок між X1 і X2 складає 0,723774. Це означає, що між цими показниками існує досить тісний зв'язок, що в свою чергу може негативно впливати на точність визначення впливу факторних ознак на результативну.

Табл. 3. Регресійна статистика

<i>Регресійна статистика</i>	
Множинний R	0,87878126
R-квадрат	0,77225649
Нормований R-квадрат	0,68115909
Стандартна похибка	99,8253152
Спостережень	8

З даної таблиці випливає, що сумісний вплив факторних ознак на результативну ознаку є істотним.

Табл. 4. Дисперсійний аналіз

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна похибка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижній 95%</i>	<i>Верхній 95%</i>
Y-перетин	363,122744	82,60693104	4,39579	0,00704957	150,7748678	575,4706
Змінна X1	-0,1903398	0,073636137	-2,58487	0,049141257	-0,379627528	-0,00105
Змінна X2	26,401881	6,467035608	4,082532	0,009516198	9,777836781	43,02593

Легко бачити, що рівняння регресії в даному випадку можна записати як $y = -0,19X_1 + 26,4X_2 + 363,12$, при цьому стандартна похибка коефіцієнтів складе відповідні значення у третьому стовпці.

Якщо вибрати стандартну похибку 0,05, то з п'ятого стовпця даної таблиці випливає, що всі коефіцієнти є статистично значимими і з надійністю 0,95 можна записати, що вільний член рівняння може міститися від 150,77 до 575,47 біля факторної ознаки, X_1 міститься в межах від -0,38 до -0,001, а біля X_2 – від 9,78 до 43,026.

Висновки. У ході дослідження за допомогою множинного регресійно-кореляційного аналізу було вивчено вплив мінімальної зарплати та курсу долара на кількість вступників до угорськокомовних ВНЗ Закарпаття. Як видно із таблиць і дослідження в цілому досить з високою імовірністю можна стверджувати, що дані економічні показники мають сильний вплив на кількість абітурієнтів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Карташов М. В. Імовірність, процеси, статистика : Посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008.– 494 с.
2. Kovács Zsanett: Minták karakterisztikájának gyakorlati felhasználása. Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet Tudományos Közlemények, 2017.
3. Липчук В.В., Лисюк О. В. Методичні рекомендації з статистики. – Львів: ЛДАУ, 2009. – 93 с.
4. Сеньо П. С. Теорія ймовірностей та математична статистика : Підручник / П. С. Сеньо. – Київ : Центр навчальної літератури, 2004.

УДК 519.21

*Петер Товт
(Ужгород, Україна)*

ОЦІНКА ПАРАМЕТРІВ КРИТЕРІЮ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ГІПОТЕЗИ ПРО ВИГЛЯД КОВАРІАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ

У роботі розглянуто критерій для перевірки гіпотези про вигляд коваріаційної функції гауссового стаціонарного випадкового процесу. Оцінено параметри розглянутого процесу в просторі $L_4(T)$ при конкретній функції.

Ключові слова: гауссовий процес, простір $L_p(T)$, гіпотеза.

The research considers the criterion for testing hypothesis about the covariance function of the Gaussain stationary random process. The parameters of the considered process in the $L_4(T)$ space for a specific function are estimated.

Key words: gaussian process, $L_p(T)$ space, hypothesis.

Вступ

До кінця 60-х років XX ст. задачі про оцінку кореляційних функцій розглядались в основному для гауссових випадкових процесів. Ю. К. Беляєв в роботі (1961) [1] отримав умови неперервності гауссових стаціонарних процесів та сформулював так звану „альтернативу Беляєва“, яка стверджує про те, що будь-який стаціонарний сепарабельний гауссовий випадковий процес з неперервною кореляційною функцією або є неперервним майже напевно на свій дійсній осі, або з ймовірністю одиниця є необмеженим на довільному інтервалі.

Інтенсивне вивчення випадкових величин та процесів призводить до появи ширших класів випадкових величин та процесів ніж гауссові. Так, з кінця 60-х років XX ст. з'являються роботи, в яких вивчаються та досліджуються класи предгауссових випадкових величин, тобто випадкові величини, які є центрованими та задовільняють умову Крамера існування експоненціального момента та субгауссових випадкових величин.

Побудова критерію для перевірки гіпотези

Означення 1. [7] Нехай параметрична множина $T = \mathbb{Z}$. Квадратично інтегровний комплекснозначний випадковий процес

$$(\xi_t, t \in T) \subset L_2(P)$$

називається стаціонарним (стаціонарним процесом другого порядку, або ж стаціонарним у широкому розумінні), якщо математичне сподівання

$$M\xi_t = m, \quad \forall t, s \in T, \text{ коваріація } Cov(\xi_t, \bar{\xi}_s) = \rho(t - s), \quad \forall t, s \in T$$

для деяких комплексних $m, \rho(t), t \in T$. Функція $\rho(t)$ називається коваріаційною функцією процесу.

Розглянемо вимірний стаціонарний дійснозначний гауссовий випадковий процес X , який визначений для довільного $t \in \mathbb{R}$. Із вище викладено випливає, що не зменшуючи загальності можна вважати, що

$$X = \{X(t), t \in \mathbb{T} = [0, T + A], 0 < T < \infty, 0 < A < \infty\}$$

і $EX(t) = 0$. Позначимо коваріаційну функційну цього випадкового процесу через $\rho(\tau) = EX(t + \tau)X(t)$.

В якості оцінки кореляційної функції виберемо корелограму

$$\hat{\rho}(\tau) = \frac{1}{T} \int_0^T X(t + \tau)X(t)dt, \quad 0 \leq \tau \leq A.$$

Теорема 1. [2] Нехай $X(t)$ вимірний стаціонарний гауссовий випадковий процес з $EX(t) = 0$ і кореляційною функцією $\rho(\tau)$. І нехай при $0 < A < \infty$,

$$C_p = \int_0^A \left(\frac{2}{T^2} \int_0^T (T - u)(\rho^2(u) + \rho(u + \tau)\rho(u - \tau))du \right)^{\frac{p}{2}} d\tau.$$

Тоді при

$$\varepsilon \geq \left(\frac{p}{\sqrt{2}} + \sqrt{\left(\frac{p}{2} + 1 \right) p} \right)^p C_p$$

буде справедливою наступна оцінка

$$P \left\{ \int_0^A |\hat{\rho}(\tau) - \rho(\tau)|^p d\mu(\tau) > \varepsilon \right\} \leq 2 \sqrt{1 + \frac{\frac{1}{\varepsilon^{\frac{1}{p}} \sqrt{2}}}{C_p^{\frac{1}{p}}}} \exp \left\{ - \frac{\frac{1}{\varepsilon^{\frac{1}{p}}}}{\sqrt{2} C_p^{\frac{1}{p}}} \right\}.$$

Нехай H – це гіпотеза, яка полягає в тому, що при $0 \leq \tau \leq A$ кореляційна функція вимірного дійсного стаціонарного гауссового випадкового процесу $X(t)$ дорівнює $\rho(\tau)$, при цьому за оцінку $\rho(\tau)$ виберемо $\hat{\rho}(\tau)$. З теореми 1 випливає, що для перевірки гіпотези можна запропонувати наступний критерій.

Критерій 1. [6] Для заданого рівня довіри δ гіпотеза H приймається, якщо

$$\int_0^A (\hat{\rho}(\tau) - \rho(\tau))^p d\mu(\tau) < S_\delta$$

і викидається в протилежному випадку.

Зауваження 1. Легко бачити, що критерій 1 можна застосувати у випадку коли $C_p \rightarrow 0$ при $T \rightarrow \infty$.

Оцінка параметрів критерію

Розглянемо простір $L_4(T)$. Оскільки ми розглядаємо простір $L_4(T)$, тому позначимо відповідний параметр через C_4 . І нехай гіпотеза Н полягає а тому, що кореляційна функція гауссового стаціонарного випадкового процесу з нульовим середнім має вигляд $\rho(\tau) = \frac{1}{2} \exp\left\{-\frac{1}{2}|\tau|^2\right\}$. Із зауваження 1 випливає, що для того щоб вияснити чи можна використати критерій 1 при перевірці цієї гіпотези потрібно оцінити параметр C_p (в нашому випадку C_4). Для цього спочатку обчислимо наступний інтеграл

$$\begin{aligned} I = \int_0^T (T-u) \left(e^{-u^2} + e^{-\frac{1}{2}|u+\tau|^2} e^{-\frac{1}{2}|u-\tau|^2} \right) du &= \int_0^T T e^{-u^2} du \\ &+ T \int_0^T e^{-\frac{1}{2}|u+\tau|^2} e^{-\frac{1}{2}|u-\tau|^2} du - \int_0^T u e^{-u^2} du \\ &- \int_0^T u e^{-\frac{1}{2}|u+\tau|^2} e^{-\frac{1}{2}|u-\tau|^2} du = I_1 + I_2 + I_3 + I_4. \end{aligned}$$

Обчислимо інтеграли I_1, I_2, I_3, I_4 .

$$\begin{aligned} I_1 &= T \int_0^T e^{-u^2} du \leq T \int_0^\infty e^{-u^2} du = \frac{\sqrt{\pi}T}{2}. \\ I_2 &= T \int_0^T e^{-\frac{1}{2}|u+\tau|^2} e^{-\frac{1}{2}|u-\tau|^2} du = T e^{-\tau^2} \int_0^T e^{-u^2} du \leq \frac{\sqrt{\pi}T}{2} e^{-\tau^2}. \\ I_3 &= \int_0^T u e^{-u^2} du = -\frac{1}{2} \int_0^T e^{-u^2} d(-u^2) = -\frac{1}{2} (e^{-T^2} - 1). \\ I_4 &= \int_0^T u e^{-(u^2+\tau^2)} du = e^{-\tau^2} \int_0^T u e^{-u^2} du = -\frac{1}{2} e^{-\tau^2} (e^{-T^2} - 1). \end{aligned}$$

Отже,

$$I \leq \frac{\sqrt{\pi}T}{2} + \frac{\sqrt{\pi}T}{2} e^{-\tau^2} + \frac{1}{2} (e^{-T^2} - 1) + \frac{1}{2} e^{-\tau^2} (e^{-T^2} - 1) \leq \frac{T\sqrt{\pi}}{2} (1 + e^{-\tau^2}).$$

З теореми 1 та даних обчислень, ми отримуємо, що

$$C_4 \leq \left(\frac{1}{T^2} \right)^2 \int_0^A \left(\frac{T\sqrt{\pi}}{2} (1 + e^{-\tau^2}) \right)^2 d\tau = \frac{I_6}{T^2},$$

де

$$I_6 = \int_0^A \left(\frac{T\sqrt{\pi}}{2} (1 + e^{-\tau^2}) \right)^2 d\tau.$$

Легко бачити, що при $T \rightarrow \infty$, $C_4 \rightarrow 0$, а це разом із зауваженням 1. свідчить про те, що для перевірки гіпотези Н можна використати критерій 1.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Belyaev, Y.: Limit theorems for dissipative flows. Probab. Theor. Appl. 8(2), 165–173 (1961). (in Russian)
2. Fedoryanych, T.: One estimate of the correlation function for Gaussian stochastic process. Bull. T. Shevchenko Nat. Univ. Kyiv 2, 72–76 (2004)
3. Kozachenko Y. A criterion for testing hypotheses about the covariance function of a stationary Gaussian stochastic process [Електронний ресурс] / Y. Kozachenko, V. Troshki. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://arxiv.org/pdf/1503.05379.pdf>.
4. Kozachenko Y. V. Estimates of distributions for some functionals of stochastic processes from an Orlicz space / Y. V. Kozachenko, M. P. Sergiienko // Random Operators and Stochastic Equations / Y. V. Kozachenko, M. P. Sergiienko., 2014. – (22). – С. 65–72.
5. Kozachenko Yu., Moklyachuk O. Pre-Gaussian random vectors and their application. Theory Prob. Math. Statist. 1994, 50, 87–96.
6. Troshki V. B. A criterion of testing hypothesis about the covariance function of the homogeneous and isotropic random field [Електронний ресурс] / V. B. Troshki // 7(1). – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://journals.pu.if.ua/index.php/cmp/article/viewFile/356/648>.
7. Трошкі В. Б. Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції „Сучасні проблеми теорії ймовірностей та математичного аналізу” / В. Б. Трошкі // 2015. – С. 37.

Оксана Яцинич
(Дрогобич, Україна)

ПЕРШИЙ І ТРЕТІЙ ЗАКОНИ КЕПЛЕРА. ЯК РУХАЮТЬСЯ КОМЕТИ

Стаття розглядає застосування диференціальних рівнянь для дослідження першого і третього законів Кеплера на основі встановленого другого закону Кеплера, а також досліджує рух комет навколо Сонця.

Ключові слова: траєкторія руху, радіус-вектор планети, період обертання планети, траєкторія комети, закон всесвітнього тяжіння.

The article examines the use of differential equations for the study of Kepler's first and third laws on the basis of the established second law of Kepler, and also investigates the motion of comets around the Sun.

Key words: trajectory of motion, radius-vector of a planet, period of rotation of a planet, trajectory of a comet, law of universal gravitation.

Перший і третій закони Кеплера

Розв'язуючи диференціальне рівняння

$$\frac{d\rho}{dt} = \sqrt{v_0^2 - 2\frac{km_c}{r_0} + 2\frac{km_c}{r_0} - \frac{r_0 v_0}{\rho^2}},$$

можна дістати явну залежність $\rho = \rho(t)$ і отже, в довільний момент часу t знати розташування планети відносно Сонця.

Траєкторію планети при її русі навколо Сонця визначають із співвідношення $\rho = \frac{r_0^2 v_0^2}{km_c} \cdot \frac{1}{1 + \varepsilon \cos C_3}$.

Якщо $0 < \varepsilon < 1$, тобто $1 < \frac{r_0^2 v_0^2}{km_c} < 2$, траєкторією руху є еліпс, один з фокусів якого збігається з центром Сонця. Така умова виконана для всіх планет Сонячної системи, тому їхні траєкторії руху навколо Сонця – еліпси. Цей закон вперше відкрив Й.Кеплер (1571-

1630), який не тільки не знав законів Ньютона, бо вони ще не були відкриті, але і погано уявляв, що таке сила. Три закони були відкриті на основі щоденників руху небесних тіл, які протягом багатьох років вів його вчитель Тихо Браге, а потім продовжував вести і сам Кеплер.

Якщо сполучити Сонце із планетою, то отриманий радіус-вектор планети рухається одночасно з планетою і охоплює деяку площу. Перший закон Кеплера полягає в тому, що площі, охоплені радіус-векторами за рівні проміжки часу, є рівними.

З § 1, розд. III [2] відомо, що площа S криволінійного сектора, обмеженого кривою $\rho = \rho(\theta)$, $(\theta_1 \leq \theta \leq \theta_2)$, обчислюють так:

$$S = \int_{\theta_1}^{\theta_2} \rho^2(\theta) d\theta.$$

В досліджуваному випадку $\theta = \theta(t)$. Нехай $t_1 \leq t \leq t_2$, тоді $\theta_1 = \theta(t_1)$, $\theta_2 = \theta(t_2)$. Використовуючи заміну змінної, отримаємо

$$S = \int_{t_1}^{t_2} \rho^2(t) \theta'(t) dt.$$

З рівнянь $\frac{d^2\rho}{dt^2} - \rho \left(\frac{d\theta}{dt}\right)^2 = -\frac{km_c}{\rho^2}$, $\frac{1}{\rho} \frac{d}{dt} \left(\rho^2 \frac{d\theta}{dt}\right) = 0$, що є системою диференціальних рівнянь руху планети навколо Сонця, враховуючи, що $\frac{d}{dt} \left(\rho^2 \frac{d\theta}{dt}\right) = 0$, отримуємо $\frac{d}{dt} \left(\rho^2 \frac{d\theta}{dt}\right) = \text{const} = r_0 v_0$ ($r_0 v_0$ – подвоєна швидкість охоплення площі). Отже, $S = \frac{r_0 v_0}{2} (t_2 - t_1)$, тому за рівні проміжки часу охоплюються рівні площі.

Дослідимо час повного оберту планети навколо Сонця – період обертання T . Для цього площу σ , охоплену радіус-вектором, треба поділити на швидкість охоплення $v = \frac{r_0 v_0}{2}$.

Враховуючи рівняння (10) § 11, розд. II [1] і полярне рівняння еліпса, будемо мати рівняння $\rho = \frac{b^2}{a} = \frac{r_0^2 v_0^2}{km_c}$. Оскільки площа еліпса, заданого рівнянням $\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1$ ([6], розд. III § 1), може бути обчислена за формулою $\sigma = \pi ab$, то будемо мати $\sigma = \frac{\pi a^{\frac{3}{2}} r_0 v_0}{\sqrt{km_c}}$, де a – довжина

відрізка великої півосі еліпса. Тому $T = \frac{\sigma}{v} = \frac{\pi a^{\frac{3}{2}}}{\sqrt{km_c}}$ або $T^2 = \frac{\pi^2 a^3}{km_c}$ – квадрат періоду обертання планети прямо пропорційний кубу великої півосі її орбіти – еліпса. Це третій закон Кеплера, який можна застосовувати не лише для планет, які обертаються навколо сонця, але і до супутників, що рухаються навколо планет. Тоді період обертання супутника $T = \frac{\pi a^{\frac{3}{2}}}{\sqrt{km_0}}$, де m_0 – маса планети. Тому формула дає змогу за значенням a і T , які можна визначити для супутника, можна знайти масу тієї чи іншої планети.

Слід підкреслити, що встановлені експериментально закони Кеплера дали змогу І.Ньютону відкрити закон всесвітнього тяжіння і внести певні доповнення до законів Кеплера.

Як рухаються комети

Нехай комета маси m_k рухається навколо Сонця, маса якого m_c , при цьому в початковий момент часу (коли $t = 0$) комета перебуває на віддалі r_0 від Сонця і на нескінченно великій віддалі від Сонця швидкість комети дорівнює нулю.

Виберемо полярну систему координат, прийнявши центр Сонця за полюс і спрямувавши полярну вісь у напрямі початкового положення комети.

Нехай у довільний момент часу t комета має змінні координати (ρ, θ) . Аналогічно до попередньо викладеного складемо систему рівнянь руху комети навколо Сонця

$$\frac{d^2\rho}{dt^2} - \rho \left(\frac{d\theta}{dt}\right)^2 = -\frac{km_c}{\rho^2}, \quad \frac{1}{\rho} \frac{d}{dt} \left(\rho^2 \frac{d\theta}{dt}\right) = 0, \quad (1)$$

початкові умови (коли $t = 0$) для яких тепер інші, а саме: $\frac{d\rho}{dt} = 0$, коли $\rho = r_0, \theta = 0$; $\frac{d\rho}{dt} \rightarrow 0$, коли $\rho \rightarrow \infty$.

З другого рівняння маємо $\rho^2 \frac{d\theta}{dt} = C_1$ або

$$\frac{d\theta}{dt} = \frac{C_1}{\rho^2}, \quad (2)$$

де C_1 - довільна стала.

Підставимо (2) в перше рівняння системи (1)

$$\frac{d^2\rho}{dt^2} = -\frac{km_c}{\rho^2} + \frac{C_1^2}{\rho^3}.$$

Для розв'язування рівняння робимо заміну $\frac{d\rho}{dt} = p$.

$$\text{Маємо } \frac{dp}{d\rho} = -\frac{km_c}{\rho^2} + \frac{C_1^2}{\rho^3}.$$

Проінтегрувавши, отримаємо $\frac{p^2}{2} = \frac{km_c}{\rho} - \frac{C_1^2}{2\rho^2} + C_2$, де C_2 - довільна стала.

Виконавши перетворення, будемо мати $\frac{d\rho}{dt} = \sqrt{\frac{2km_c}{\rho} - \frac{C_1^2}{\rho^2} + 2C_2}$.

Для визначення C_1 і C_2 скористаємось початковими умовами:

$$0 = \frac{2km_c}{\rho} - \frac{C_1^2}{\rho^2} + 2C_2, \quad 0 = \sqrt{2C_2}.$$

Тому $C_2 = 0, C_1^2 = 2kmr_0$. Остаточно отримаємо

$$\frac{d\rho}{dt} = \sqrt{\frac{2km_c}{\rho} - \frac{2kmr_0}{\rho^2}}. \quad (3)$$

Після розв'язання диференціального рівняння (3) можна отримати явну залежність $\rho = \rho(t)$ і в довільний момент часу t буде відоме положення комети відносно Сонця.

Для визначення траєкторії руху комети навколо Сонця потрібно знати рівняння, яке містить полярні координати ρ і θ . Поділимо почленно рівняння (3) на рівняння (2) і виключимо при цьому час t .

$$\frac{d\rho}{d\theta} = \rho \sqrt{\frac{\rho}{r_0} - 1}. \quad (4)$$

Розділимо змінні $\frac{d\rho}{\rho \sqrt{\frac{\rho}{r_0} - 1}} = d\theta$ і проінтегруємо. Маємо

$$\int \frac{d\rho}{\rho \sqrt{\frac{\rho}{r_0} - 1}} = \theta + C_3, \quad (5)$$

C_3 - довільна стала.

Для обчислення інтеграла робимо заміну змінної ([2], розд. II, § 2), поклавши $\frac{\rho}{r_0} - 1 = u^2$, при цьому $\rho = r_0(u^2 + 1)$ і $d\rho = 2r_0 u du$, тому рівняння (5) буде зведене до вигляду

$$2 \int \frac{du}{u^2 + 1} = \theta + C_3, \text{ звідки } 2 \arctg u = \theta + C_3.$$

Загальний розв'язок диференціального рівняння (4) такий

$$u = \tg \frac{\theta + C_3}{2} \text{ або } \sqrt{\frac{\rho}{r_0} - 1} = \tg \frac{\theta + C_3}{2}.$$

Визначимо тепер сталу C_3 , врахувавши початкові умови $\rho = r_0, \theta = 0$. Маємо $\tg \frac{C_3}{2} = 0$, тобто $C_3 = 0$, тому $\tg \frac{\theta}{2} = \sqrt{\frac{\rho}{r_0} - 1}$.

$\cos \theta = \frac{1-t^2}{1+t^2}$, де $t = \tg \frac{\theta}{2}$. Після деяких обчислень отримуємо $\cos \theta = \frac{2r_0 - \rho}{\rho}$ і, остаточно, траєкторія руху комети навколо Сонця є такою

$$\rho = \frac{2r_0}{1 + \cos \theta}. \quad (6)$$

Це рівняння параболи з фокусом у центрі Сонця.
Тому траєкторією комети є парабола.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Призва Г.Й. Диференціальні рівняння і їх застосування. – К.: Вища школа., 1974.
2. Дороговцев А.Я. Інтеграл та його застосування. – К.: Вища школа, 1974.
3. Диференціальні та інтегральні рівняння: Підручник / С.А.Кривошея, М.О. Перестюк, В.М. Бурим. – К. : Либідь, 2004 .
4. Диференціальні рівняння в задачах: Навч.посібник / А.М.Самойленко, С.А Кривошея, М.О.Перестюк. – К.: Либідь, 2003.
5. Пискунов Н.С. Дифференциальное и интегральное исчисления для втузов, Т.2 : Учебное пособие для втузов. – М.: Наука, 1985.
6. Дринфельд Г.І. Квадратура круга и трансцендентность числа π . – К., Вища школа, 1976.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

УДК 796.011.3

Анна Андреева
(Глухів, Україна)

ДИНАМІКА РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ І КУРСІВ
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ГРУП ЗА 2016-2017 НАВЧАЛЬНИЙ РІК

У даній статті висвітлені дані про динаміку рухової активності першокурсників протягом навчального року, де застосовувалась експериментальна методика. Це дало змогу покращити загальну і фізкультурно-оздоровчу активність студентів.

Ключові слова: студенти, рухова активність, фізичний стан, динаміка.

In this article the data on dynamics of motor activity of freshmen during the school year, where experimental method was used, are covered. This enabled to improve the general and physical activity of the students.

Key words: students, motor activity, physical condition, dynamics.

Численні дослідження [1, 2, 4 та ін.] показують, що фізична працездатність фізична підготовленість людини перебуває в прямій залежності від обсягу рухової активності. Тому для об'єктивного обґрунтування впливу розробленої експериментальної методики підвищення фізичної працездатності фізичної підготовленості студентів з низьким рівнем фізичної підготовленості нами проведений аналіз змін показників рухової активності (за методикою О.С. Куца, 1993) [3] методом зіставлення вихідних даних і даних, отриманих при завершенні педагогічного експерименту (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка рухової активності студентів І курсів
експериментальних груп за 2016-2017 навчальний рік

Показники рухової активності	Групи	n	Етапи пед. експер.	$\bar{x} \pm S$	p
Загальна рухова активність (%)	ЕГ	30	ВД	$8,72 \pm 0,34$	< 0,001
			КД	$16,27 \pm 0,43$	
	КГ	26	ВД	$8,76 \pm 0,42$	> 0,05
			КД	$9,12 \pm 0,39$	
Фізкультурно-оздоровча рухова активність (%)	ЕГ	30	ВД	$3,28 \pm 0,16$	< 0,001
			КД	$10,37 \pm 0,21$	
	КГ	26	ВД	$3,21 \pm 0,41$	> 0,05
			КД	$3,44 \pm 0,33$	

Примітка: КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група,
ВД – вихідні дані, КД – кінцеві дані.

Реалізація авторської методики у значній мірі сприяла інтенсифікації навчального процесу. У переважній більшості метод колового тренування дозволив щільність занять підняти до рівня 70-75%, у підготовчій і основній частині заняття, за конфігурацією фізіологічної кривої, пульс досягав 160-180 уд/хв. Крім того, в експериментальній групі реалізувалася методична підготовка у формі домашніх завдань із змісту експериментальної програми, на виконання яких відводилось 40-60 хвилин. Саме це дозволило в експериментальній групі збільшити обсяг як загальної, так і фізкультурно-оздоровчої

рухової активності студентів (табл. 1, рис. 1, 2). В контрольній групі самостійна робота студентами ігнорувалася.

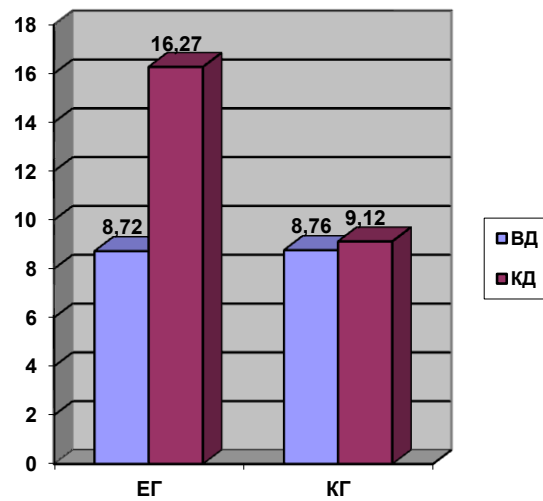

Рис. 1. Загальна рухова активність експериментальних груп

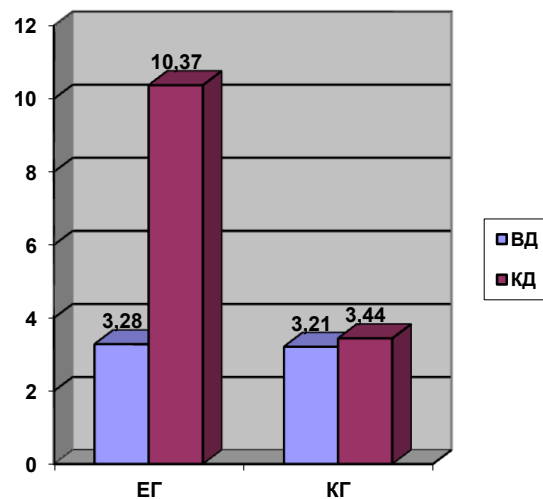

Рис. 2. Фізкультурно-оздоровча рухова активність експериментальних груп

Як свідчать дані табл. 1 і рис. 1, обсяг загальної рухової активності студентів ЕГ за період 2016-2017 навчального року збільшився на 86,6 %, а фізкультурно-оздоровча рухова активність (рис. 2) збільшилась більше, ніж у 3 рази ($p < 0,001$), тоді як у студентів КГ змін практично не відбулося – відповідно 4,1 і 7,2 % ($p > 0,05$).

Оцінка отриманих результатів на основі регіональних оцінювальних таблиць на кінець основного педагогічного експерименту свідчить про те, що більшість студентів ЕГ із нижчим за середній і низьким рівнем досягли середнього і вище за середнього рівня рухової активності.

Висновки. Значне збільшення загальної і фізкультурно-оздоровчої активності створили суттєву основу для успішного розв'язання завдань з підвищення основних показників фізичного стану студентів з низьким рівнем фізичної підготовленості.

Впровадження в експериментальний процес різних режимів рухової активності позитивно вплинуло також на психічний стан першокурсників експериментальних груп, що

дозволило, у порівнянні з вихідними результатами тестування, збільшити кількість студентів, які виявили нормальний стан особистої тривожності, агресії, фрустрації та ригідності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грибан Г. П. Життєдіяльність та рухова активність студентів / Г. П. Грибан. – Житомир : Рута, 2009. – 594 с.
2. Захаріна Є. Рухова активність студентів вищих навчальних закладів // Молода спортивна наука України. / Є. Захаріна // Молода спортивна наука України : зб. наук. пр. з галузі фіз. культ. та спорту. – Л., 2004. – Вип. 8. – Т. 3. – С. 124–127.
3. Куц А.С. Модельные показатели физического развития и двигательной подготовленности населения центральной Украины / А. С. Куц. – К.: Искра, 1993. – 255 с.
4. Оксьом П. М. Особливості загальної та фізкультурно-оздоровчої рухової активності студенток вищого педагогічного навчального закладу / П. М. Оксьом, Л. І. Бережна, Т.Є. Криводуд // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка [Текст]. Вип. 107. Т. І. – Чернігів: ЧНПУ, 2013. – С. 258–260.

Науковий керівник: кандидат наук з фізичного виховання і спорту Ковальчук А.А.

УДК 616.711-007.5:615.825

*Ольга Без'язична, Катерина Бабай
(Харків, Україна)*

ВИКОРИСТАННЯ ПРОФІЛАКТОРА ЄВМІНОВА ПРИ КІФОТИЧНІЙ ПОСТАВІ

У статті обґрунтовано доцільність використання профілактора Євмінова при кіфотичній поставі.

Ключові слова: кіфотична постава, профілактор Євмінова, лікувальна фізична культура.

The article substantiates the expediency of using Evminov's preventive agent in a kyphotic posture.

Key words: kyphotic posture, Evminov's preventive agent, medical physical culture.

Актуальність проблеми. Тривалі та систематичні навчальні заняття дітей, нові обов'язки та вимоги щодо поведінки учнів в школі, значні статичні навантаження, довготривале підтримання одноманітної пози значно знижують їх рухову активність, спричиняючи статично-динамічні та морфофункціональні порушення опорно-рухового апарату. Найчастішими з них є порушення постави. Вони виникають з різних причин, але перш за все, внаслідок слабкості м'язів, що оточують хребетний стовп, перевантаження одних і тих самих м'язових груп, їх стомлення. Порушення рівномірності тяги м'язів приводить до зміни величини фізіологічних вигинів хребта. При частому повторенні цих станів вони фіксуються, викликаючи порушення постави, а згодом – перерозподіл м'язового тону, зниження ресорної функції хребта, зміни розташування та функціонування внутрішніх органів, діяльності головних систем організму [1; 5].

Проблема профілактики та лікування порушення постави постійно знаходяться в центрі уваги ортопедів, реабілітологів та інших фахівців в галузі охорони здоров'я та освіти. Для чого, на фоні гігієнічних та оздоровчих заходів, у режимі навчання та відпочинку застосовують засоби фізичної реабілітації. Провідними засобами є лікувальна фізична культура, масаж, фізіотерапевтичні процедури, загартування [3].

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Робота виконувалась згідно пріоритетного тематичного напрямку 76.35. «Медико-біологічне обґрунтування проведення відновлювальних засобів фізичної реабілітації особам молодого віку різного рівня тренуваності». Номер державної реєстрації – 0116U004081.

Мета роботи – обґрунтування доцільності застосування профілактора Євмінова при кіфотичній поставі.

Методи дослідження – аналіз, узагальнення, систематизація та порівняння відомостей наукової, методичної та фахової літератури щодо застосування профілактора Євмінова при кіфотичній поставі.

Результати дослідження та їх обговорення. Порушення постави не є захворюванням, цей стан, який при вчасно початих оздоровчих заходах, не прогресує й є зворотним процесом. Проте, порушення постави поступово може призвести до зниження рухливості грудної клітки, діафрагми, погіршення ресорної функції хребта, що, своєю чергою, негативно впливає на діяльність центральної нервової системи, серцево-судинної та дихальної систем, стає супутником багатьох хронічних захворювань унаслідок прояву загальної функціональної слабкості, дисбалансу в стані м'язів і зв'язкового апарата людини.

Порушення постави проявляється вже у дітей раннього віку: в ясельному віці у 2,1%, в 4 роки у 15-17% дітей, в 7 років у кожної третьої дитини, у шкільному віці відсоток дітей з порушенням постави продовжує зростати. Визначено, що порушення постави є у 67% школярів. Згідно даних досліджень, найбільше розповсюдженими серед школярів є наступні вади постави: кіфотична, асиметрична [2; 6].

Кіфотична постава характеризується посиленням фізіологічного вигину грудного відділу хребетного стовпа. Голова нахилена вперед, і VII шийний хребець видається більш різко, ніж звичайно. Плечі зведені вперед унаслідок укорочення грудних м'язів. Грудна клітка запала. Лопатки розташовані симетрично, але їх нижні кути відстають від грудної клітки, живіт видається вперед. Нахил таза зменшений. При нахилі тулуба вперед відзначається кіфотичність грудного відділу. На рентгенограмі в задній проекції відзначається зменшення міжхребцевих щілин у грудному відділі. Зсув тіл хребців убік спостерігається при поєднаних порушеннях постави. На рентгенограмі в бічній проекції відзначається тотальне збільшення грудної кривизни до заду та зменшення висоти міжхребцевої щілини біля передньої границі тіл хребців на рівні вершини вигину [3; 4].

Завданнями лікувальної фізичної культури при порушеннях постави є: формування правильної робочої пози (під час ходьби, сидіння, діяльності); корекція хребта; створення природного м'язового корсета; поліпшення діяльності внутрішніх органів; загальнозміцнювальний вплив на організм; психоемоційний вплив.

Основними *засобами* формування правильної постави є гімнастичні вправи. Основні фізичні вправи, спрямовані на формування правильної постави, можна умовно розділити на три групи: вправи для розвитку рухових навичок і зміцнення м'язового корсета (загальнорозвивальні вправи); вправи для формування правильної постави; коригувальні вправи включаються в систему фізичних вправ для профілактики дефектів постави [2; 4].

Вправи першої групи застосовують для розвитку сили та статичної витривалості м'язів, їх виконують із вихідних положень, лежачи на животі або на спині, на гімнастичній лавці, гімнастичній стінці (принцип розвантаження хребетного стовпа).

Вправи другої групи активізують рухову структуру постави, тобто формування та функціональне застосування (розвиток м'язово-суглобної чутливості) – це вправи із предметами на голові, спрямовані на розвиток відчуттів різних поз, балансування, біля вертикальної площини.

Вправи третьої групи застосовуються для профілактики негативних впливів середовища на поставу. Розвиток пропріорецептивної чутливості для створення стійких навичок можна забезпечити використанням вертикальної та похилої площини: ходьбу по похилій дошці з дотриманням рівноваги, із предметом на голові, із заплющеними очима. На заняттях слід

велику увагу приділяти вихованню у студентів почуття рівноваги на різних видах опори: ходіння босоніж або в носках по вузькій частині гімнастичної лавки, по лежачій на підлозі палиці.

У тренувальне заняття включають не менше 10-12 вправ для м'язів верхніх кінцівок, спини та живота, що сприяють утворенню м'язового корсета.

Форми ЛФК при порушеннях постави: ранкова гігієнічна гімнастика, заняття лікувальною гімнастикою, самостійні заняття, дозована ходьба, теренкур, лікувальне плавання.

Заняття проводяться у формі лікувальної гімнастики тривалістю 45-60 хвилин. Заняття складається з 3-х частин: підготовчої, основної та заключної.

Вправи на виховання постави виконуються з різних вихідних положень: стоячи; лежачи на спині; лежачи на животі; сидючи; колінно-ліктьове (долонне) положення; у висі на гімнастичній стінці; у ходьбі [4].

Основними завданнями лікувальної фізичної культури при кіфотичній поставі є: розвантаження хребта й активна мобілізація його на вершині кіфозу, активне витягнення; зміцнення м'язів спини та розвиток еластичності грудних м'язів; виховання правильної постави та правильного дихання.

Розвантаження хребта й активна симетрична мобілізація його на вершині кіфозу досягається шляхом проведення вправ в активному витягненні та прогинанні, причому останні виконуються в умовах стабілізації поперекового лордозу. Активне витягнення й активна редресація на вершині кіфозу досягається шляхом виконання вправ, стоячи біля дзеркала й у положенні лежачи, із симетричним напруженням м'язів спини.

Здійснюючи завдання зміцнення м'язів спини, враховується те, що при посиленому навантаженні (більше 50% усіх вправ) на м'язи спини, їх тонус і активність до кінця занять знижуються. У цьому зв'язку спеціальні вправи на зміцнення м'язів спини проводяться на фоні загальнорозвиваючих. Одночасно використовуються вправи, що сприяють розвитку еластичності грудних м'язів [2].

Заняття на профілакторі дають можливість виконувати коригуючі вправи із витягненням та розвантаженням хребта. Це дозволяє збільшити навантаження на ослабленні групи м'язів. В подальшому з метою створення потужного м'язового корсета необхідно систематично виконувати силові вправи на профілакторі.

Існує залежність між ступенем рухливості хребетного сегмента та обсягом речовин, що живлять міжхребцевий диск. Згідно досліджень П.Д. Плахтія, В.М. Мухіна, В.В. Євмінова (2006) [5], при виконанні спеціальних вправ, які активізують глибокий шар м'язів спини, контрастна речовина зникає в 5-10 разів швидше, ніж у тих, хто таких вправ не виконує. Отже, спеціальна гімнастика, спрямована на розвантаження, розтягнення хребта, його стабілізацію та розвиток м'язового корсета, активізуючи трофічні процеси, позитивно впливає на функціональний стан хребта, а отже на організм людини загалом.

Для досягнення позитивного профілактичного та лікувального ефектів при заняттях на профілакторі Євмінова необхідно дотримуватися принципу від простого до складного, від легкого до більш важкого (принцип прогресування). Це забезпечується виконанням рекомендованих комплексів вправ, певного (відповідно рівню підготовленості) обсягу і інтенсивності навантаження.

Людина може виконувати вправи різної складності, змінювати кут нахилу профілактора, кількість повторень, темп виконання вправ, використовувати вантажі, виконувати вправи із різних вихідних положень: лежачи на спині, животі. Займаючись на профілакторі Євмінова, не рекомендується робити різкі рухи. Темп вправ може бути різним, ритм чіткий, дихання при виконанні всіх вправ мимовільне, за винятком статичних напружень, коли дихання необхідно затримувати. Загальна тривалість занять на профілакторі для дітей – 20-25 хв., для дорослих – 30-35 хв. На день. Краще проводити ці заняття 2-3 рази в день по 10-20 хв. Перед виконанням комплексу вправ необхідно провести загальну розминку впродовж 5-10 хв. На

початковому етапі занять кожен вправу необхідно виконувати не менш 3-4 разів, а в міру підвищення тренуваності кількість повторень довести до 12-20 разів.

З метою оптимізації функцій хребта та профілактики порушень постави необхідно систематично в подальшому виконувати комплекс силових вправ на профілакторі Євмінова [5].

Висновки. Одним з важливих показників здоров'я та гармонічного розвитку є постава. Порушення постави проявляються вже у дітей раннього віку, та у школярів спостерігаються у 67%. Провідними засобами попередження та усунення порушень постави є лікувальна фізична культура, масаж, фізіотерапевтичні процедури, загартування. Використання профілактора Євмінова є ефективним, оскільки надає можливість виконувати вправи із витягненням та розвантаженням хребта

Перспективою подальших досліджень буде розробка програми фізичної реабілітації з використанням профілактора Євмінова для дітей середнього шкільного віку з кіфотичною поставою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кашуба В.А. Биомеханика осанки / В.А. Кашуба. – Киев: Олимпийская литература, 2003. – 280 с.
2. Мітько О.В. Фізична реабілітація при кіфотичній поставі: [методичні рекомендації] / О.В. Мітько, В.С. Полковник-Маркова. – Харків: ХДАФК, 2011. – 56 с.
3. Мятіга О.М. Фізична реабілітація в травматології та ортопедії. Частина І: матеріали для читання лекцій / О.М. Мятіга. – Х. : ФОП Ващук О.О., 2013. – 222 с.
4. Пешкова О.В. Физическая реабилитация при нарушениях осанки и плоскостопии: [учеб. пособие] / О.В. Пешкова, Е.Н. Мятіга, Е.В. Бисмак. – Харьков, 2012. – 124 с.
5. Плахтій П.Д. Профілактор Євмінова як засіб корекції порушень постави у школярів: [навчальний посібник] / П.Д. Плахтій, В.М. Мухін, В.В. Євмінов. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2006. – 160 с.
6. Проскурніна Н.Б. Використання лікувальної фізичної культури при кіфотичній поставі у студентів спеціальних медичних груп / Н.Б. Проскурніна, О.В. Без'язична // Інтеграційні питання сучасних технологій, спрямованих на здоров'я людини // Збірник наукових праць. – Харків: Видавець ФОП Панов А. М., 2017.– Випуск 1.– С. 39-43.

*Инна Бойко, Вера Третьяк, Александр Петкевич
(Минск, Беларусь)*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВЫПОЛНЕНИЯ СЕМИМЕТРОВОГО ШТРАФНОГО БРОСКА ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫМИ ГАНДБОЛИСТАМИ НА XXV ЧЕМПИОНАТЕ МИРА ПО ГАНДБОЛУ ВО ФРАНЦИИ СРЕДИ МУЖСКИХ КОМАНД

В статье авторы приводят показатели эффективности выполнения семиметрового штрафного броска высококвалифицированными гандболистами на XXV чемпионате мира во Франции среди мужских команд.

Ключевые слова: *результативность; эффективность; штрафной бросок.*

In the article the authors cite the performance indicators of the seven-meter free throw by highly qualified handball players at the XXV World Championships in France among men's teams.

Keywords: *effectiveness; efficiency; free throw.*

Актуальность. Каждый гандболист команды в принципе, должен уметь выполнять штрафной бросок, но далеко не каждому игроку тренер может доверить такое ответственное дело. Надежные исполнители штрафных бросков, которых в команде обычно 1-2 игрока, владеют значительным арсеналом различных способов выполнения штрафных бросков. При этом бросок мяча у них сильный, быстрый, точный, а главное – эти игроки обладают психологической устойчивостью в экстремальных условиях против стрессов и, как правило, являются лидерами в своих командах [1, с. 154].

Исходя из актуальности темы исследования, нами были поставлены следующие задачи: 1. Проанализировать теоретические аспекты проблемы эффективности выполнения семиметрового штрафного броска высококвалифицированными гандболистами на чемпионате мира 2017 года; 2. Провести педагогическое наблюдение за техникой выполнения и исполнения семиметрового штрафного броска на чемпионате мира 2017 года; 3. Определить эффективность выполнения семиметрового штрафного броска высококвалифицированными гандболистами на чемпионате мира 2017 года.

Для решения поставленных задач в работе использовались следующие методы исследования: 1) метод педагогического наблюдения; 2) анализ протоколов игр XXV чемпионата мира по гандболу во Франции среди мужских команд; 3) методы математической статистики.

Исследование способов выполнения семиметровых штрафных бросков высококвалифицированными гандболистами проводилось на XXV чемпионате мира по гандболу во Франции, среди мужских команд. За этот период нами было проанализировано 10 игр чемпионата мира.

На таблице 1 предоставлены общие показатели эффективности выполнения семиметрового штрафного броска высококвалифицированными гандболистами в нападении на XXV чемпионате мира во Франции за период 6 игр сборной команды Республики Беларусь.

Таблица 1

Общие показатели эффективности выполнения семиметрового штрафного броска высококвалифицированными гандболистами в нападении на чемпионате мира за период 6 игр сборной команды Республики Беларусь

№, Фамилия Имя	Количество штрафных	Реализовано	% эффективность	% эффективности от общего количества бросков
2 Бровко Иван	8	7	87,5%	13%
10 Пуховский Борис	12	9	75%	8,7%

Исходя из таблицы 1, можно сделать следующие выводы:

1. Бровко Иван. Количество 7 метровых штрафных бросков составило 8, из них было реализовано 7, что соответствует эффективности 87,5%;

2. Пуховский Борис. Количество 7 метровых штрафных бросков составило 12, из них было реализовано 9, что соответствует эффективности – 75%.

Также, нами были проанализированы 2 финальные игры между сборными командами:

1. Франция – Норвегия; 2. Словения – Хорватия (таблица 2)

И 2 полуфинальные игры между сборными командами:

1. Франция – Словения; 2. Норвегия – Хорватия; (таблица 3)

За финальные игры количество штрафных бросков составило 17, из них реализовано было 13 бросков. Общая эффективность составила 83 %.

Все приведенные выше данные были систематизированы и представлены в таблицу 2.

Таблица 2

Эффективность выполнения 7 метровых штрафных бросков в финальных играх на XXV чемпионате мира по гандболу среди мужских команд

№, Фамилия Имя	Страна	Количество штрафных	Реализовано	% эффективности	% эффективности от общего количества бросков
6, Marguc Gasper	Словения	3	3	100%	6,5%
8, Jabc Blaz	Словения	1	1	100%	2,2%
13 Horvat Zlatko	Хорватия	1	1	100%	1,9%
14, Mane Kentin	Франция	4	3	75%	7,5%
21, Guigou Michael	Франция	3	2	66,7%	5,7%

Проанализировав данные, полученные методом педагогического наблюдения за выполнением 7 метровых штрафных бросков, нами были выявлены следующие закономерности назначения штрафных бросков в финальных играх чемпионата мира 2017 года.

1) в первой половине встречи за 1 – 2 и 3 – 4 место судьями было назначено 9 из 12 7 метровых штрафных бросков, данные приведены на рис. 1.

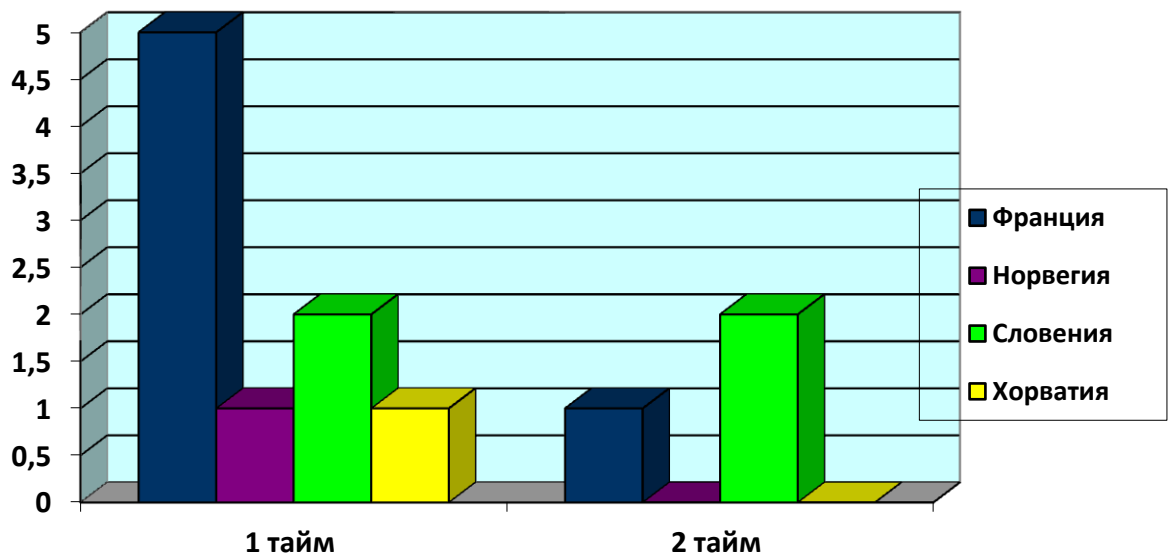

Рис. 1. Статистика назначения 7 метровых штрафных бросков в матчах за 1 – 4 место на XXV чемпионате мира по гандболу во Франции.

Далее, в нашей работе было проведено педагогическое наблюдение за играми ½ финала «Франция – Словения» и «Хорватия – Норвегия». Также нами были проанализированы протоколы игр.

Таблица 3

Эффективность выполнения 7 метровых штрафных бросков в ½ финала на XXV чемпионате мира по гандболу среди мужских команд

№, Фамилия Имя	Страна	Количество штрафных	Реализовано	% эффективность	% эффективности от общего количества бросков
14, Mane Kentin	Франция	1	1	100%	2,3%
21, Guigou Michael	Франция	1	0	0%	2,3%
11, Dolenec Jure	Словения	3	3	100%	2,1%
13, Horvat Zlatko	Хорватия	5	3	60%	2,5%
5, Sagosen Sander	Норвегия	2	0	0%	3,9%
15, Tonnesen Kent Robin	Норвегия	2	2	100%	3,9%
19, Bjornsen Kristian	Норвегия	1	0	0%	1,9%

А также, за время исследования нами были установлены наиболее востребованные зоны ворот для выполнения штрафного броска в ½ чемпионата мира по гандболу 2017 года среди мужских команд (рис. 2).

На рисунке 2 графически показаны наиболее часто выбираемые пенальтистами зоны ворот в ½ финала чемпионата мира 2017 года во Франции.

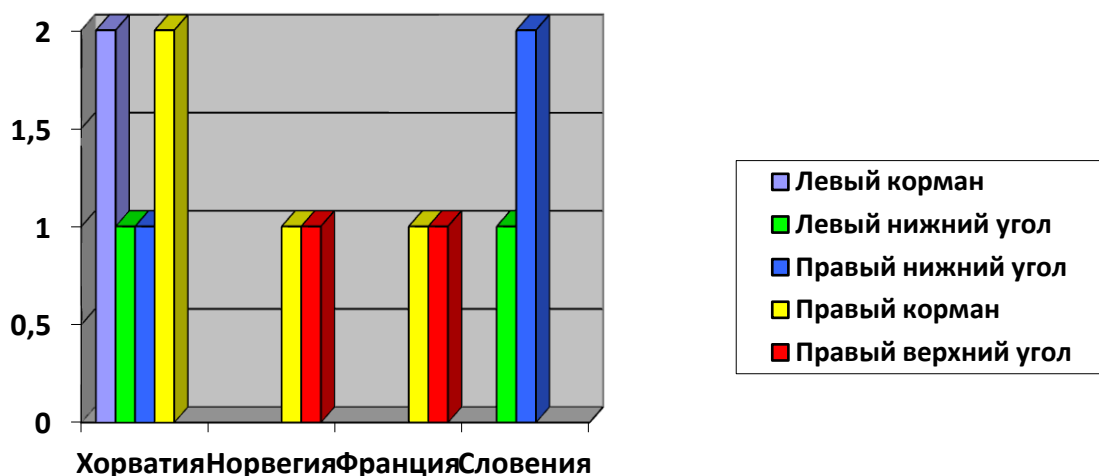

Рис. 2. Наиболее востребованные зоны ворот при выполнении 7-метрового штрафного броска в ½ финала чемпионата

Также, за время исследования нами были установлены наиболее востребованные зоны ворот для выполнения штрафного броска в ½ чемпионата мира по гандболу 2017 года среди мужских команд (рис. 3).

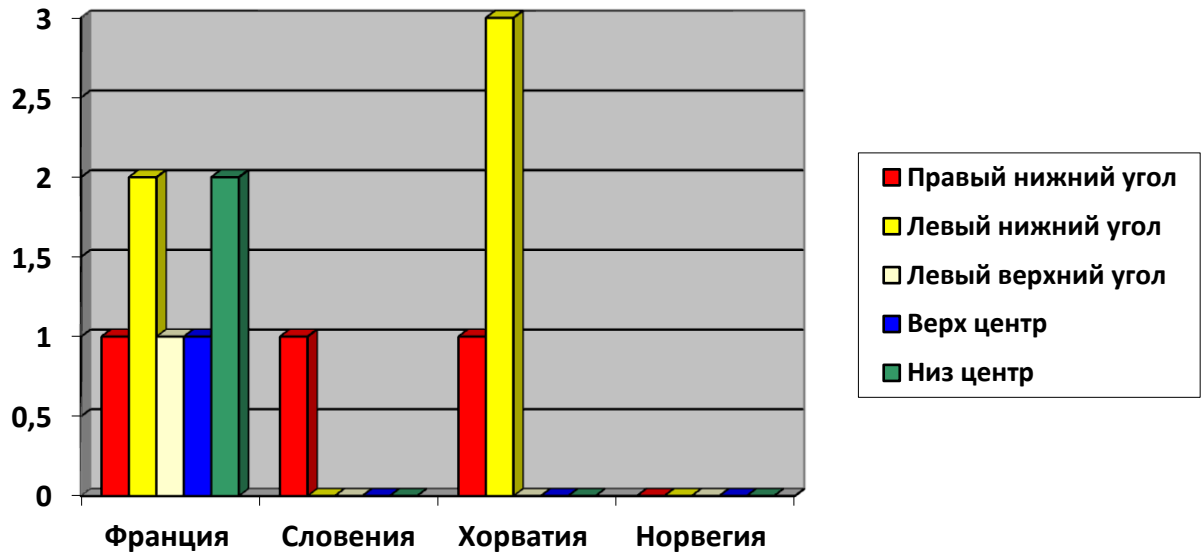

Рис. 3. Сетка бросков в финальных играх чемпионата мира 2017 года.

Из рисунка 3 следует, что пенальтисты наиболее часто выбирали левый нижний угол – 5 бросков; правый нижний угол – 3 броска; низ центр – 2 броска; верх центр и левый верхний угол – по 1 броску.

Таким образом, сравнительный анализ финальных игр чемпионата мира по гандболу, проходивший во Франции в 2017 году показал, что эффективность выполнения штрафного броска находится на высочайшем уровне у всех команд в независимости от занятого места.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Игнатъева В.Я. Гандбол: учебник / В. Я. Игнатъева. – М.: Физическая культура, 2008. – 383 с.

УДК 618-08

Оксана Глиняна
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЛЮДЕЙ ЛІТНЬОГО ВІКУ ПІСЛЯ ЕНДОПРОТЕЗУВАННЯ КУЛЬШОВОГО СУГЛОБУ

Розроблено програму відновлення пацієнтів після ендопротезування, яка включала передопераційну та післяопераційну підготовку. Комплексна програма містить лікувальну фізкультуру, масаж, технічні засоби (для пасивної розробки кульшового суглобу) та динамічну електронейростимуляцію. Встановлено, комплексна програма фізичної реабілітації ефективна для відновлення людей літнього віку після ендопротезування.

Ключові слова: фізична реабілітація, ендопротез, кульшовий суглоб, лікувальна гімнастика.

The program of rehabilitation after hip replacement was developed, it included pre-surgical and post-surgical preparation. Comprehensive program includes therapeutic physical training, massage, mechanical facilities(for passive motion of hip joint) and dynamic transcutaneous analgetic electric stimulation of nerves. It was determined that comprehensive program of physical rehabilitation is effective for recovery of elderly after hip replacement.

Key words: physical rehabilitation, endoprosthesis, hip joint, therapeutic exercises.

Актуальність. Дегенеративно-дистрофічні ураження суглобів належать до найбільш тяжких і поширених захворювань опорно-рухового апарату. Інвалідність при захворюваннях кульшового суглоба у 3 рази вища, ніж при дегенеративно-дистрофічних захворюваннях колінного суглоба та у 7 разів вища, ніж при захворюваннях надп'яtkово-гомількового суглоба [2, с. 30]. При важких патологічних процесах у кульшовому суглобі альтернативи ендопротезуванню не існує, не зважаючи на деякі ускладнення та несприятливі наслідки [1, с. 9]. Потребує вдосконалення технологія фізичної реабілітації пацієнтів літнього віку, з наявними у них остеопорозом, зниженим тонусом м'язів, залишається не вирішеною проблема до – та післяопераційного ведення, застосування новітніх методів і засобів фізичної реабілітації хворих після ендопротезування кульшового суглоба. Аналіз сучасних досліджень і публікацій свідчить, що комплексна фізична реабілітація людей після тотального ендопротезування кульшового суглоба відіграє важливу роль у подальшому успішному їх одужанні [2, с. 31].

Недостатньо вивчено вплив фізичної реабілітації після тотального ендопротезування кульшового суглобу на людей літнього віку. Необхідно звернути увагу, що навіть після операції на кульшовому суглобі і відновлення обсягу рухів у хворих зберігається неправильний стереотип ходьби [3, с. 248]. Даний факт необхідно враховувати при розробці програми фізичної реабілітації хворих літнього віку.

Робота виконана відповідно до теми «Розробка технологій фізичної терапії і технічних засобів їх здійснення» №01117U002933 від 01.04.2017, кафедри біобезпеки і здоров'я людини Київського політехнічного інституту ім. Ігоря Сікорського.

Завдання дослідження – розробити та оцінити ефективність програми фізичної реабілітації людей літнього віку після ендопротезування кульшового суглоба.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дослідження проводились у 2016-2017 р.р. на базі Київської обласної клінічної лікарні №1 у ортопедо-травматологічного центру. Обстежено 28 хворих, серед них –14 жінок віком 56-74 роки та 14 чоловіків від 61-71 років, яким проводилося ендопротезування кульшового суглоба. Пацієнтів було розподілено на 2 групи, основна група займалася за розробленою комплексною програмою, контрольна – за програмою лікувального закладу.

Обстеження проводились до та після передопераційної підготовки, через 14 днів та через 3 місяці після ендопротезування, за розповсюдженою уніфікованою 100-бальною шкалою оцінки функції кульшового суглоба, запропонованою W. H. Harris [5, с.34]. Шкала вміщує оцінку наступних показників: біль (50 балів), функцію (24 бали), амплітуду рухів в суглобі (14 балів), осьову деформацію кінцівки (5 балів) та м'язову силу (7 балів).

Передопераційна підготовка була проведена в стаціонарі та тривала 7 діб. Реабілітацію починали проводити з першого дня перебування хворого в лікувальному закладі. Вона складається з сучасних методів та засобів: лікувальної фізичної культури, масажу, кінезіотейпування, фізіотерапії та ерготерапії.

Одним із головним методів підготовки хворого до ендопротезування – лікувальна гімнастика. Комплекси розроблялися та проводилися індивідуально з урахування статті, віку, рухового режиму, функціонального стану пацієнта та його супутніх захворювань. Завданням лікувальної гімнастики було профілактика ускладнень з боку опорно-рухового апарату (гіпотрофії м'язів, тугорухливості в суглобах) серцево-судинної системи (застійних явищ в нижніх кінцівках, тромбоутворень), шлунково-кишкового тракту та інше. Ранній післяопераційний період розпочинався одразу після оперативного втручання з холодотерапії на місце рани, дихальних вправ та рухів для дистальних відділів кінцівок через 2-4 години. Рання активізація пацієнта реабілітологом проводилася через добу після операції та допомагала уникнути ряду ускладнень. Проводилися загальнорозвиваючі вправи для (укріплення верхніх кінцівок, тулуба), спеціальні (профілактики тугорухливості в суглобі), ізометричні (укріплення чотириголового м'яза) дихальні та інші. Заняття на сучасних апаратах для пасивної розробки CPM LOWER LIMB L4 допомагали безболісно та швидко покращити рухливість в хворому суглобі. Кінезіотейпування виконувалося з метою зменшити набряки.

Фізіотерапевтичні процедури проводяться при виражених больових відчуттях (холодотерапія, магнітолазер) та слабкості м'язів (електроміостимуляція). Ерготерапевт допомагав адаптуватися хворому до тимчасового перебування у змінених умовах існування (високе ліжко, засоби для одягання, туалетне крісло та інше).

Процедури лімфодренажного масажу були спрямовані на підсилення кровообігу у зоні ушкодженого суглобу, зменшення больових відчуттів, зняття напруги м'язів, зменшення їхньої гіпотрофії, сприяння нормальному відновленню обсягу рухів. Під час виконання внутрішнього лімфодренажного масажу відбувається вплив на зони проекції основних лімфатичних вузлів (пахово-стегнових) [2, с. 32].

Технічні засоби, які були застосовані для покращення біомеханіки хворого суглобу, дозволили до та після ендопротезування зменшити контрактуру в кульшовому суглобі. Відновлення пацієнтів здійснювалось за допомогою апаратів для пасивного безперервного відновлення рухливості (CPM Lower Limb L4, CPM 480E, CPM 520). Вони забезпечували широкий діапазон рухів на згинання в ділянці кульшового суглоба (від 4° до 90°) колінного суглоба (від 10° до 135°). Переваги використання апаратів наступні: стабільна кутова швидкість, мінімізація будь-яких зміщень, забезпечення мінімального навантаження на суглоб, синхронної розробки кульшового, колінного суглобів, а також можливе регулювання рухів у над'ятковомілково-гомілковому суглобі для повного пасивного відновлення рухливості нижніх кінцівок. На цих апаратах пацієнт міг пасивно розробляти кінцівку довгий час (2 рази по 20-40 хв.), при виникненні дискомфорту зупинити реабілітаційний тренажер, задати необхідний час та кут. Ці апарати дають змогу пацієнту розпочати ранню реабілітацію, оскільки вони є переносними і портативними [4, с. 185].

Оцінка ефективності проведеної реабілітації проводилася реабілітологом на усіх етапах за допомогою шкали W.H. Harris. Показники функції кульшового суглоба за шкалою W.H. Harris до передопераційної реабілітації становили в контрольній групі – $\bar{X} = 12,0$ балів ($S = 3,3$ бала) та $\bar{X} = 10,9$ бала ($S = 2,4$ бала) в основній ($p > 0,05$); перед оперативним втручанням показники основної групи значно покращились і склали $\bar{X} = 25,4$ бала ($S = 1,4$), а в контрольній залишилися майже незмінними та становили $\bar{X} = 13,1$ бала ($S = 2,8$), ($p < 0,05$), через 14 днів показники становили в контрольній групі усього – $\bar{X} = 20,0$ балів ($S = 2,1$ бали), $Me (25\%; 75\%) = 10 (8, 12)$ балів, та в основній – $\bar{X} = 39,4$ балів ($S = 2,2$ бали), $Me (25\%; 75\%) = 11 (10, 12)$ балів; через 3 місяці в контрольній групі усього – $\bar{X} = 62,8$ балів ($S = 2,4$ бали), $Me (25\%; 75\%) = 11 (9, 13)$ балів, та в основній – $\bar{X} = 71,8$ балів ($S = 3,3$ бали), $Me (25\%; 75\%) = 12 (9, 15)$ балів.

Висновки. Під впливом компонентів розробленої програми у пацієнтів основної групи зареєстровані позитивні зміни з боку біомеханічних показників, больових відчуттів, сили м'язів, функцій кульшового суглоба (за шкалою W.H. Harris) порівняно з пацієнтами, які займалися за загальноприйнятою програмою лікувального закладу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анкин Н.Л. Травматология. Европейские стандарты диагностики и лечения / Н.Л. Анкин, Л.Н. Анкин. – К. : Книга плюс, 2012. – 464 с.
2. Глиняна О.О. Алгоритм реабілітації після первинного ендопротезування кульшового суглобу / О.О. Глиняна, Ю.А. Попадюха // Пед. псих. та мед.-біол. проблеми фіз. вих. і спорту. – Х., 2011. – Вип. 8 – С. 30–33.
3. Загородний Н.В. Эндопротезирование тазобедренного сустава / Н.В. Загородний – М.: ГЭОТАР – Медиа, 2011. – 697 с.
4. Марценюк І. М. Фізична реабілітація при ендопротезуванні кульшового суглоба у хворих на анкілозний спондиліт / І. М. Марценюк // дис. кандидата наук з фізичного виховання і спорту: К. –2010. – 230 с.
5. Lin T, Yan S.G, Cai X.Z, Ying Z.M. Bisphosphonates for periprosthetic bone loss after joint arthroplasty: a meta-analysis of 14 randomized controlled trials // Osteoporos Int. – 2012. – Jun; 23(6). – P.1823–34.

УДК 796.332:616-001

*Наталья Гончарова, Михаил Родионенко, Герман Гнатыш
(Киев, Украина)*

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРОФИЛАКТИКИ ТРАВМАТИЗМА В ФУТБОЛЕ

В статье на основе анализа научно-методической литературы проанализировано проблему травматизма в современном спорте. Систематизирована информация о наиболее распространенных видах травм в футболе. Предложены методические подходы к профилактике травматизма у юных спортсменов в футболе.

Ключевые слова: травматизм, травма, футбол, юный спортсмен.

In the article analyzes the problem of injuries in modern sports on the basis of the analysis of scientific and methodological literature. Systematized information about the most common types of injuries in football. Methodical approaches to injury prevention among young athletes in football are suggested.

Key words: injury, football, young athlete.

Одной из самых серьезных проблем олимпийского спорта является спортивный травматизм, который в связи с возросшим объемом соревновательной деятельности, избыточными тренировочными и соревновательными нагрузками с каждым годом возрастает [7].

Данные последних исследований свидетельствуют о том, что в общей структуре травматизма подростков четвертое место занимает спортивный травматизм (2,50 %), и отмечается негативная тенденция в спорте высших достижений [1-3].

Спортивные травмы, полученные спортсменами, в 75 % случаев являются незначительными и средней тяжести, 10 % требуют стационарного лечения. Количество пострадавших, которым нужно оперативное вмешательство из-за полученной травмы колеблется от 5-10 % [4]. Спортивный травматизм ломает карьеру 60-70 % выдающихся спортсменов, обесценивает их многолетний самоотверженный и крайне тяжелый как в физическом, так и морально-психологическом плане, труд. Современными проблемами спорта является поиск решений, направленных на ускорение подготовки спортсменов высокого уровня мастерства при условии сохранения их здоровья [2-4]. Влияние экстремальных факторов на организм человека всегда связано с необходимостью максимальной мобилизации функциональных резервов и постоянной опасностью срыва компенсаторно-адаптационных механизмов с последующим развитием острых и хронических «отклонений в состоянии здоровья», а попросту говоря – профессиональных заболеваний.

Вопросы высокой степени травматизма в различных видах спорта стали предметом исследования многих авторов. Так, И.Б. Медведев и др. в своих исследованиях рассматривал высокий уровень травматизма у спортсменов хоккеистов [2], Ф.Л. Доленко у спортсменов специализирующихся в легкой атлетике [5], в исследованиях В. Соболева и Ю. Сипаренко рассмотрены вопросы профилактики травматизма у горнолыжников различной квалификации [10].

Одним из самых массовых видов спорта, который привлекает к себе миллионы профессиональных спортсменов и любителей, является футбол [6, 8]. Он доступен для лиц разного пола и возраста, может проводиться в различных условиях, именно поэтому футбол является эффективным средством повышения двигательной активности детей и взрослого населения. Но, в тоже время, футбол как вид спорта – это высокоинтенсивная, тактически сложная игра, которая предъявляет ряд требований в уровне развития силы, выносливости, координации и быстроты принятия решений в тактических взаимодействиях игроков.

Результаты научных исследований авторов [8, 9], свидетельствуют о высоком уровне травматизма в футболе. К категории наиболее распространенных относятся травмы нижних конечностей, на которые приходится около 80 % случаев травматизма в футболе. Данная категория травм характеризуется прежде всего травмами коленного сустава. По данным И.В. Правдина, это объясняется спецификой футбола, а именно большие угловые ускорения со сменой направления и темпа совмещаются с мощными ударами по мячу разными частями стопы, падениями, ударами со стороны соперника по голени и коленному суставу. Все это на фоне постоянного контакта с противником создает экстремальную нагрузку на коленный сустав и делает его уязвимым как для острых повреждений, так и для хронических микро- и макро травм [8].

Также большому физическому воздействию подвержена стопа спортсмена, что обусловлено постоянным выполнением сильных ударов по мячу. Данное действие не редко сопровождается перенапряжением стопы, подвывихами, повреждениями капсулы голеностопного сустава. Большинство повреждений голеностопного сустава происходят в момент супинации (70 % случаев) [2].

Результатом взаимодействия на футбольном поле, также является травмы головы, что объясняется частыми столкновениями игроков. Травмы верхних конечностей, являются результатом столкновений и падений.

Хотелось бы обратить особое внимание на возрастной контингент спортсменов, которые делают первые шаги в футболе. Для футбола не является редкостью юные спортсмены 5-6 лет. Специфика спортивной деятельности юных спортсменов в футболе требует особого внимания к возможному проявлению травм опорно-двигательного аппарата, что вызвано функциональной незрелостью растущего организма.

В процессе занятий юных спортсменов в футболе следует обратить внимание на:

- четкое соблюдение правил поведения на занятии;
- реализация основных дидактических принципов при построении занятий;
- четкая отработка технических приемов, перед их практическим применением в игровых ситуациях;
- соблюдение гигиенических требований к одежде и обуви, использование индивидуальных защитных элементов (щитков под гетры, защитных перчаток у вратаря);
- соответствующее материально-техническое оснащение мест занятий, соответствие размера мяча возрастному контингенту юных спортсменов.

Перспективным направлением научных исследований в данном направлении, является разработка комплекса мероприятий по профилактике травматизма опорно-двигательного аппарата юных футболистов.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Анализ травматизма и его профилактика в континентальной хоккейной лиге / Медведев И.Б. и др. // Спортивная медицина: наука и практика. – 2013. – №2. – С. 49–53.
2. Бабак С.В. Риск получения травм детей и подростков при занятиях футболом / С.В. Бабак, А.А. Мороз // Архивариус. – 2016. – № 2(6). – С. 163-167.
3. Влияние вида спорта и возраста спортсменов на особенности патологических изменений опорно-двигательного аппарата / Е.В. Ачкасов и др. // Вестник Российской академии медицинских наук. – 2014. – №11-12. – С. 80-83.
4. Доленко Ф. Л. Спорт и суставы / Ф.Л. Доленко. – М. : Физкультура и Спорт, 2005. – 288 с.
5. Доленко Ф.Л. Анализ структуры движений спринтера-легкоатлета, приводящей к типичным травмам мышц задней поверхности бедра // Теория и практика физической культуры. – 2016. – №4. – С. 78-82.
6. Коломієць Г. Розвиток рухових якостей та зміцнення здоров'я школярів засобами футболу / Г. Коломієць // Теорія та методика фізичного виховання. – 2007. – №11. – С. 30–32.

7. Попов В. А. Адаптационно-развивающая физическая подготовка как средство профилактики травматизма / В.А. Попов // Адаптивная физическая культура. – 2006. – №2. – С. 20-21.
8. Правдина И.В. Выявление основных причин получения травм в футболе / И.В. Правдина // Проблемы и перспективы развития образования. – 2013. – №20. – С. 138-141.
9. Применение тромбоцитарных факторов роста при лечении повреждений латеральных связок голеностопного сустава у футболистов / Безуглов Э.Н. и др. // Спортивная медицина: наука и практика. – 2013. – № 1. – С. 31–35.
10. Соболев В. Причины и профилактика травматизма горнолыжников разного возраста и квалификации / В. Соболев, Ю. Сипаренко // Наука в олимпийском спорте. – 2002. – № 3–4. – С. 93–99.

УДК [613:316.728:796]:002.513

*Тетяна Корота, Володимир Нечепуренко
(Дніпро, Україна)*

ОСНОВИ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Дається визначення здоров'я, говориться про важливість здоров'я в навчальній і трудовій діяльності. Констатується необхідність формування здорового способу життя серед молоді.

Ключові слова: здоров'я, фізичне виховання, фізична культура, здоровий спосіб життя, стійкість, підготовка, студент, мотивація.

The article gives a definition of health. Speaks about the importance of health in training and employment, the necessity of forming the health lifestyle among youth.

Keywords: health, physical training, physical culture, healthy lifestyle, stability, preparation, student, motivation.

В наш час, в умовах глобалізації, дуже важливо привчати молоде покоління до збереження свого здоров'я, формування основ здорового способу життя, тому що здоров'я – перша та найважливіша потреба людини, що визначає її здатність до праці та забезпечує гармонійний розвиток особистості. Воно є істотною передумовою до пізнання навколишнього світу, до самоствердження і щастя людини.

За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) «здоров'я – це стан фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів». Згідно ВООЗ існує чотири основні чинники здоров'я: використання природних ліків (сонце, повітря, вода), загартовування, чистота навколишнього середовища, достатня рухова активність, дотримання режиму дня, правильне харчування.

У наш час бути здоровим стає «модним» і престижним.

Здоров'я людини залежить від великої кількості факторів. При правильному режимі праці та відпочинку, здоровому сні, при оптимальному режимі харчування та достатньому фізичному навантаженні людина в стані зберегти хороше здоров'я та високу працездатність на багато років.

Здоров'я студентської молоді відноситься до числа глобальних проблем. Як і життя, воно становить особисте багатство кожної молодої людини. Це інтегральний стан, що включає в себе вроджені задатки та властивості, набуті протягом життя.

Здоров'я – не пігулка, яку можна проковтнути і вже ні про що більше не хвилюватися, це та вершина, яку кожен повинен подолати сам. Бути здоровим повинно стати природним прагненням кожної молодої людини нашого суспільства [1, с. 124].

Активна довге життя, здатність до самої старості зберігати соціальне, духовне, психічне та фізичне здоров'я – основні складові здоров'я.

А для цього з раннього віку потрібно привчати дітей до ведення здорового способу життя, до культури здорового способу життя.

Здоровий спосіб життя – це знання правил санітарії, гігієни житла та екології, суворе дотримання гігієни тіла, гігієни фізичної та розумової праці, гігієни особистого життя, раціональне харчування, загартовування організму, залучення до занять фізкультурою та спортом, позитивні емоції, інтелектуальний розвиток, формування та розвиток вольових якостей, це чіткі знання про шкідливі чинники та звички (куріння, алкоголь, наркоманія, токсикоманія, тощо) і свідомо негативне ставлення до них.

Здоровий спосіб життя сприяє формуванню відповідальності у підростаючого покоління за своє здоров'я та життя, формує навички збереження здоров'я, молодості та краси, виробляє вміння і навички запобігання хворобам.

Формування здорового способу життя в молодіжному середовищі – складний системний процес, що охоплює безліч компонентів способу життя сучасного суспільства і включає основні сфери і напрямки життєдіяльності молоді [2, с. 41]. Орієнтованість молоді на ведення здорового способу життя залежить від безлічі умов. Це й об'єктивні суспільні, соціально-економічні умови, що дозволяють вести, здійснювати здоровий спосіб життя в основних сферах життєдіяльності (навчальній, трудовій, сімейно-побутовій, дозвіллі), та система ціннісних відносин, що наставляє свідому активність молодих людей в русло саме цього способу життя [3, с. 168].

Вивчення проблеми здорового способу життя студентської молоді в широкому соціокультурному аспекті зумовлено специфікою цієї соціально-професійної, соціально-демографічної групи, особливостями її формування, положення та ролі в суспільстві. Внаслідок відомих соціально-економічних і екологічних причин помітно погіршилося здоров'я населення в цілому й особливо дітей [4, с. 236].

Здоровий спосіб життя передає повноту включеності людини в різноманітні форми та способи соціальної діяльності відповідно оптимальному та гармонійному розвитку всіх його структур: тілесної, психічної, соціальної, і включає всі компоненти різних видів діяльності, спрямованих на охорону та поліпшення здоров'я молоді. Основними його компонентами є рухова активність, раціональне харчування, відмова від шкідливих звичок, загальна гігієна, загартовування [5, с. 616].

Підвищення рівня здоров'я молодих людей залежить від багатьох факторів, однак вирішальним серед них є позиція самої людини, її ставлення до власного здоров'я.

Фізкультурно-оздоровчу діяльність необхідно розглядати як найважливішу з видів діяльності, що мають соціально-культурний характер, бо її предметом, метою і головним результатом є розвиток самої людини.

Фізичне тренування сприяє збереженню здоров'я, підвищує стійкість організму до несприятливих факторів навколишнього середовища, збільшує резервні сили організму, що дозволяють переносити більш значні фізичні та психічні навантаження. Все це, в результаті, сприяє високій активності людини, подовженню її творчого життя [6, с. 75].

Ведення здорового та безпечного способу життя може сприяти формуванню культури здоров'я.

Програма формування культури здорового та безпечного способу життя повинна забезпечувати:

- пробудження у студентської молоді бажання піклуватися про своє здоров'я;
- формування установки на використання здорового харчування;
- формування знань про негативні фактори ризику для здоров'я студента (знижена рухова активність, куріння, алкоголь, наркотики та інші психоактивні речовини, інфекційні захворювання);
- формування потреби студента в готовності самостійно підтримувати своє здоров'я на основі використання навичок особистої гігієни.

Отже, можна відзначити, що оволодіння оздоровчими методиками студентами є одним з найбільш важливих факторів формування у молодого покоління установок на здоровий спосіб життя. Необхідна подальша розробка нових ефективних форм залучення молоді до здорового способу життя. З метою підвищення ефективності профілактичної роботи доцільно більш активно використовувати на заняттях з фізичного виховання традиційні та нетрадиційні методики здорового способу життя для відновлення та зміцнення здоров'я.

Від себе хотілося б запропонувати наступні заходи, спрямовані на формування здорового способу життя та профілактики шкідливих звичок в молодіжному середовищі: організація спортивних змагань і конкурсів; проведення конкурсів щодо здорового способу життя, проведення акції «Відмова від шкідливих звичок», флешмобів «Всі на зарядку!», розвиток позанавчальної дозвільної діяльності, повна заборона реклами тютюну та алкоголю, організація на базі закладів охорони здоров'я та освіти пунктів екстренної психологічної допомоги для дітей та молоді, які опинилися в складній життєвій ситуації, посилення відповідальності за вживання та розповсюдження наркотичних речовин, проведення моніторингів в установах освіти для більш раннього виявлення нарко- та тютюнозалежних.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Васильєва О. С., Филатов Ф. Р. Психология здоровья человека: эталоны, представления, установки: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / О.С.Васильева. – М. : Академия, 2001. – 124 с.
2. Бородюк Т. М., Маленко Н. Д. О методологических подходах к изучению и формированию здорового образа жизни населения / Т.М.Бородюк // Гигиена и санитария. – 1991. – 41 с.
3. Герасимова И. А. Формирование физической культуры и здорового образа жизни у студентов высших учебных заведений на основе их личностной самооценки / И.А.Герасимова. – М., 2000. – 168 с.
4. Журавлева И. В. Отношение к здоровью индивида и общества / И. В. Журавлева. – М.: Наука, 2006. – 236 с.
5. Большая советская энциклопедия. – 3-е изд. – Т. 16. – М., 1988. – 616 с.
6. Сохань Л. В. Образ жизни молодежи / Л. В. Сохань // Социология молодежи: энциклоп. словарь, отв. ред. Ю. А. Зубок, В. И. Чупров. – М.: Academia, 2008. – 75 с.

УДК 796.015.132

*Ірина Михальченко
(Глухів, Україна)*

РОЗВИТОК ВИТРИВАЛОСТІ ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ У СПОРТИВНІЙ СЕКЦІЇ З БАСКЕТБОЛУ

У даній статті ми запропонували більше звертати увагу під час тренування з баскетболу на використанні елементів рухливих ігор. Це дало змогу покращити рівень підготовки баскетболістів більше чим звичайне тренування.

Ключові слова: баскетболісти, тренування, елементи, методика, засоби, витривалість.

In this article, we suggested that more attention be paid during basketball training to the use of elements of mobile games. This made it possible to improve the level of training of basketball players more than usual training.

Key words: basketball players, workout, elements, method, means, endurance.

Удосконалити і активізувати сучасну організацію роботи спортивної секції у ВНЗ з баскетболу можна двома чинниками:

- зміною змісту програми роботи секції з баскетболу;
- удосконаленням старих методик з фізичного виховання.

Доведено, що чим нижчий рівень здоров'я студентів, тим активніше повинен бути зорієнтованим на режим її рухової активності і більше повинно міститися специфічних додаткових засобів оздоровлення [4; 5].

В організації навчально-тренувального процесу з баскетболу ми використовували диференційований підхід [1], елементи «колового тренування» [2], та інші педагогічні прийомів і засобів, які сприяють підвищенню рівня фізичної підготовленості. Пропонуємо під час розвитку витривалості використовувати спортивні та рухливі і елементи спортивних ігор, які дозволяють підвищити ефект при умові, що під час заняття 35-40 % часу буде відводитися на розвиток загальної витривалості, 20-25 % – швидко-силовим здібностям, 13-15 % – силі, 15-20 % – координаційним здібностям та 5-10 % – здібності розслаблятися [3].

Так, у відповідності до методичних рекомендацій, для розвитку витривалості нами використовувались бігові вправи і рухливі ігри, для розвитку швидкості – бігові та стрибкові вправи протягом 10-12 секунд з перервами для відпочинку від 40 до 90 сек.

Величина фізичного навантаження при проведенні занять, спрямованих на розвиток витривалості засобами баскетболу, нами регулювалася таким чином: кількістю повторень; кількістю вправ; тривалістю вправ; темпом руху, (кількістю рухів в одиницю часу); складністю фізичних вправ; емоційним чинником.

Впровадження експериментальної програми в значній мірі позитивно вплинуло на розвиток загальної витривалості студентів I-III курсів, які займаються в спортивній секції з баскетболу в Глухівському НПУ ім. О. Довженка. Для перевірки ефективності методики розвитку витривалості вкінці основного педагогічного експерименту ми повторно провели тестування, результати які подані в таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка витривалості студентів I-III курсів за період основного педагогічного експерименту $n = 31 (\bar{x} \pm S)$

Динаміка розвитку витривалості	Групи	Етапи дослід	$\bar{x} \pm S$	p
Біг 2000 м, хв.	КГ	ВД	11,07 ± 1,01 10,9 ± 0,21	> 0,05
	ЕГ	КД	10,6 ± 0,04 10,1 ± 0,03	< 0,001

Примітка: КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група,
ВД – вихідні дані, КД – кінцеві дані.

Аналіз отриманих результатів свідчить, що в порівнянні з вихідними даними студентів, які займаються в спортивній секції з баскетболу, час подолання бігу 2000 м у експериментальній групі зменшився на 0,5 хвилин, в той час як у контрольній групі тільки на 0,17 хв. В динаміці показників баскетболістів контрольної групи відбулися незначні позитивні зміни – $p > 0,05$, а в ЕГ виявлені суттєві зміни, рівень вірогідності склав – $p < 0,001$.

Таким чином, отриманні результати педагогічного експерименту зі всією очевидністю підтверджують робочу гіпотезу про те, що впровадження нетрадиційних засобів і ефективних методів фізичного виховання у навчальний процес буде сприяти покращенню здоров'я і ефективному розвитку витривалості студентів, які займаються в спортивній секції з баскетболу.

Висновки. Впровадження експериментальної методики в процес фізичного виховання студентів з використанням ефективних засобів і методів у значній мірі дозволило значно підвищити рівень витривалості у студентів – на 12,8 і 17,0 %.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Губа Д. В. Деференцированный подход при развитии специальных физических качеств занимающихся в секциях по баскетболу : Автореф. Дис. ...канд. пед. наук. / Д. В. Губа. – М. :РГАФК, 2003. – 25 с.
2. Железняк Ю. Д. Совершенствование спортивного мастерства : Учеб. для студ. Высш. Учеб. заведений / Ю. Д. Железняк, Ю. М. Портнов, В. П. Савин и др. – М. : Академия, 2004. – 400 с.
3. Корнеев Р. А. Динамика атлетической подготовки баскетболистов и критерии ее оценки / Р. А. Корнеев // Теория и практика физической культуры. – 2004. – № 3. – С. 48–50.
4. Ольхов С. С. Специальная физическая подготовка баскетболистов высокой квалификации / С. С. Ольхов, Т. Г. Ольхова // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка : Детский тренер: Журнал в журнале. – 2006. – № 2. – С. 32–34.
5. Сковцова М. Ю. Методика проведения занятий по физической подготовке баскетболистов: учебное пособие / М. Ю. Сковцова. – Кемерово: Изд-во ГУ КузГТУ, 2007. – 112 с.

Науковий керівник: Ковальчук О.В.

*Гулнара Муратова, Мирзоазиз Хатамов
(Коканд, Узбекистан)*

К ВОПРОСАМ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

В статье содержатся сведения об эффективном использовании интерактивных методов обучения учащихся на занятиях физической культуры как важного фактора формирования устойчивого интереса к самостоятельным занятиям физическими упражнениями и спортом. Целью работы было определение эффективных методов и средств повышения качества физкультурного образования посредством использования дополнительных занятий с учетом инновационных педагогических технологий.

Методология проведения работы: педагогические наблюдения и педагогическое исследование. Результаты: в статье приведена примерная структура содержания занятий учащихся контрольных и экспериментальной групп и статистические расчеты комплексной оценки уровня физической подготовленности учащихся к сдаче тестовых нормативов комплекса «Алпомиш ва Барчиной».

Ключевые слова: *физическое воспитание, физическая подготовка, здоровый образ жизни.*

Article contains data on expediency of use of regular training of pupils to physical culture as most effective remedy of quality control of assimilation by pupils of special and theoretical knowledge of a subject. Purpose: determination of learning efficiency of pupils to the subject "Physical culture" by means of the process organization on modular technology. Methodology: pedagogical research. Results: the approximate structure of the modular maintenance of the subject "Physical culture" and statistical calculations of a complex assessment of level of sports education of pupils is given in article during training of modular technology. Practical implications: process of training of pupils to the subject "Physical culture".

Key words: *physical education, physical training, healthy lifestyle.*

Современная система физического воспитания в нашей стране ставит перед собой приоритетную цель – создание для учащейся молодежи благоприятных условий для двигательной активности и формирование устойчивой заинтересованности в занятиях физическими упражнениями и спортом. С этой целью ведется неустанная работа по совершенствованию системы физкультурного образования и пропаганде здорового образа жизни. Под руководством созданного в Узбекистане «Фонда развития детского спорта» (24.10. 2002 г.) строятся многочисленные спортивные сооружения, отвечающие требованиям современности и призванные активно развивать в стране спортивно-массовое движение.

Однако, по имеющимся данным развитие двигательных качеств у большей части учащейся молодёжи все еще продолжает оставаться на низком уровне, значительно отставшем от уровня тех, кто систематически занимается в спортивных секциях школы и детско-юношеских учреждениях. Это объясняется, прежде всего, крайне малым объёмом учебного времени обязательных занятий физическими упражнениями,

В связи с этим свои исследования мы посвятили выявлению качественного повышения эффективности занятий физической культурой и спортом в образовательных учреждениях за счет увеличения почасовой недельной нагрузки в течении одного учебного года.

Эксперимент, поддержанный горОНО и дирекцией учебного заведения, проводился в городской школе № 41 с учащимися начальных групп.

Под наблюдением находилось 100 учеников, из них 70 мальчиков и 30 девочек. Один класс (III «Г») являлся экспериментальным, в котором проводилось 5 уроков физической культуры в неделю, другие (III«А», III«Б», III «В», IV«А»), контрольными, где занятия проходили 2 раза в неделю.

В течении учебного года в опытном классе, помимо обязательных уроков физической культуры, учащиеся дополнительно один раз в неделю занимались физическими упражнениями в течении 40 мин, а также регулярно выполняли домашние задания. При этом при этом использовался учебный материал, предусмотренный Госстандартом по физическому воспитанию учащихся.

В содержание дополнительных занятий входили: легкоатлетический бег, прыжки, метания малого мяча, эстафеты, лазания, упражнения в равновесии. Регулярно применялись подвижные и спортивные игры по упрощенным правилам.

Домашние задания проверялись два раза в месяц. В начале и в конце педагогического эксперимента были приняты контрольные испытания по физической подготовленности, входящие в комплекс тестов «Алпомиш» и «Барчиной».

Общепринятые методы математической статистики позволили провести анализ полученных данных и сделать свои суждения: так, в начале эксперимента в средних показателях, изучаемых параметров между классами существенной разницы не наблюдалось. Исходные результаты в беге на 30 м равнялись в среднем у мальчиков $5,2 \pm 0,4$ сек.; в прыжках в длину с места 1.60 ± 35 см.; метание малого мяча $20,5 \pm 2,80$ м. Соответственно у девочек: $5,6 \pm 0,2$ сек.; $1,25 \pm 10$ см.; $15,4 \pm 1,5$ м.

Из числа испытуемых около 27% мальчиков и 24% девочек выполнили тестовые требования. Нужно отметить физическую подготовленность как первой, так и второй группы: 55% мальчиков и 44% девочек соответствовали тестовым требованиям по метанию малого мяча. Существенное улучшение в показателях изучаемых параметров теста наблюдались в конце педагогического эксперимента: более 83% мальчикам и 76% девочкам экспериментальных групп удалось выполнить требование по трем параметрам, тогда как у контрольных в пределах 41% и 34%.

LITERATURE

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the creation of the Fund for the Development of Children's Sports of Uzbekistan" 2002. October 24. Point 2.
2. Akbarov AT, Poyomarchuk A., Hankeldpion III. X. Formation of physical culture in large families of Uzbekistan: Methodological manual. – Moscow-Fergana, 2003.

УДК 615.825+616.718.7–053.6

Олена Мятига, Лідія Сарбаш
(Маріуполь, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЛІКУВАЛЬНИХ ВПРАВ ПРИ ПЛОСКОСТОПІСТІ У ПІДЛІТКІВ

Розроблена і обґрунтована лікувальна гімнастика для підлітків з плоскостопістю, яка включала застосування стретчингових вправ та вправ в ізометричному та ізотонічному режимах для нижніх кінцівок.

Ключові слова: лікувальна гімнастика, плоскостопість, стретчингові вправи, вихідне положення.

Therapeutic gymnastics for teenagers with flat feet was developed and justified, which included the application of stretching exercises and exercises in isometric and isotonic regimens for the lower limbs.

Key words: medical gymnastics, flat feet, stretching exercises, starting position.

Постановка проблеми. Захворювання опорно-рухового апарату традиційно займають одне з перших місць в структурі патології дітей і підлітків шкільного віку, найбільш частими з них є різні форми порушення постави та плоскостопість (від 65 до 72% популяції за даними різних авторів) [3].

Стопа як провідний компонент ресорної системи організму при її патологічному формуванні і у поєднанні з іншими шкідливими чинниками негативно впливає на хребет, призводить до порушення постави, сколіозу, стомлюваності і болю в ногах, зниження фізичної і розумової працездатності, погіршення течії супутніх ортопедичних захворювань, розвитку соматичної патології [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При плоскостопості під впливом патологічних факторів відбувається скручування стопи за віссю з різким зменшенням її склепіння. У зв'язку з цим під час стояння і ходьби основне навантаження припадає на сплюснений внутрішній край стоп при значній втраті їх ресорних властивостей.

Лікувати плоскостопість набагато важче, ніж їй запобігти. Тому велику увагу слід приділяти профілактиці набутих форм плоскостопості. Профілактика плоскостопості полягає в організації правильного фізичного виховання дітей, зміцненні м'язово-зв'язкового апарату гомілок та стоп, носінні раціонального взуття, нормалізації режиму статичного навантаження.

В усуненні функціональної недостатності стоп і зміцненні зв'язково-м'язового апарату нижніх кінцівок, зокрема м'язових груп, що активно беруть участь у підтримці нормальної ресорної функції стопи, велику роль відіграють засоби фізичної реабілітації. У зв'язку з цим у дитячому віці потрібно виконувати спеціальні вправи, спрямовані на зміцнення м'язів і зв'язково-суглобного апарату стоп [4].

Мета дослідження: розробити і обґрунтувати застосування лікувальних вправ для хлопців середнього шкільного віку з плоскостопістю, в умовах занять з фізичного виховання, і оцінити її ефективність.

Для вирішення поставленої мети були сформульовані наступні **завдання:**

1. Розробити та обґрунтувати застосування лікувальних вправ для хлопців середнього шкільного віку з плоскостопістю, у поєднанні зі стретчинговими вправами, в умовах занять з фізичного виховання.

2. Оцінити та порівняти вплив загальноприйнятої та запропонованої нами методики лікувальної гімнастики на функціональний стан організму дітей середнього шкільного віку з плоскостопістю.

Виклад основного матеріалу. Під нашим спостереженням знаходилися хлопці 12-13 літнього віку з I-II ступенем плоскостопості. Після проведення огляду, збору анамнезу і рентгенографії стоп був встановлений діагноз (за даними медичних карток) – плоскостопість I ступеня (9 хлопців), плоскостопість II ступеня (7 хлопців).

Аналіз проведеного загального медичного огляду дітей з плоскостопістю дозволив довільно скомплектувати основну (8 хлопців) і контрольну (8 хлопців) групи дітей, які мають однакові за характером і ступенем плоскостопості та порушення постави, однаковий рівень фізичного розвитку, фізичної підготовленості і стану здоров'я [1].

Дослідження функціонального стану організму дітей основної і контрольної групи на початку курсу фізичної реабілітації, за допомогою об'єктивних і інформативних методик обстеження, дозволив виявити зниження можливостей кардіореспіраторної системи і значне зниження силових якостей м'язів, які утримують хребет та нижні кінцівки (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльні показники силових якостей м'язів

Показники	Основна група n = 8	σ	Контрольна група n = 8	σ	t	p
	M $\pm$ m		M $\pm$ m			
Силова витривалість м'язів розгиначів спини, с	34,77 $\pm$ 0,63	2,46	35,85 $\pm$ 0,37	1,44	0,11	>0,05
Силова витривалість м'язів черевного преса, с	28,33 $\pm$ 0,93	3,61	28,93 $\pm$ 0,78	3,03	0,37	>0,05
Силова витривалість м'язів правого боку, с	26,10 $\pm$ 1,44	3,78	27,00 $\pm$ 0,51	3,25	1,34	>0,05
Силова витривалість м'язів лівого боку, с	27,00 $\pm$ 0,51	3,24	28,90 $\pm$ 0,78	3,48	1,28	>0,05
Оцінка функції прямих м'язів стегна (бали)	1 – 3 б 4 – 2 б 3 – 1 б		3 – 3 б 3 – 2 б 2 – 1 б			
Оцінка функціонального тону чотириголового м'яза стегна (бали)	2 – 3 б 3 – 2 б 3 – 1 б		3 – 3 б 4 – 2 б 2 – 1 б			
Оцінка функції трицепса гомілки (бали)	1 – 3 б 4 – 2 б 3 – 1 б		1 – 3 б 4 – 2 б 3 – 1 б			

З урахуванням виявлених змін у функціональному стані організму дітей нами запропонована лікувальна гімнастика для підлітків основної групи. Суть цієї програми полягає у використанні запропонованої нами методики занять лікувальної гімнастики з акцентом на вправи статичного характеру з подоланням опору рук реабілітолога, в чергуванні з розслабленням м'язів, у поєднанні зі стретчинговими вправами (розтягування м'язів стоп). Ми робили акцент на зміцнення м'язів-згиначів гомілки, які сприяють створенню оптимального балансу навколо суглобових м'язів і зниженню взаємного тиску суглобової поверхні на колінника і виростків стегна. Крім того, в процедуру лікувальної

гімнастики ми включили стретчингові вправи для детального опрацювання м'язів гомілковостопного суглоба, а також коригувальні вправи в залежності від дефекту постави.

При порівняльному аналізі динаміки показників між обома групами при повторному обстеженні у дітей основної групи, в порівнянні з контрольною, спостерігалися більш оптимальні величини систолічного та діастолічного тиску, менше була частота дихання при достовірно вищих показниках життєвої ємкості легенів, підвищилася стійкість до явищ гіпоксії за даними проб із затримкою дихання на вдиху і видиху і значно збільшилися дані бронхіальної прохідності.

Аналіз показників м'язової системи свідчив про однонаправлене збільшення цих показників у дітей основної і контрольної груп, але більш високий прибуток в секундах мали діти основної групи. Також ми повторно проводили оцінку функції прямих м'язів стегна, функціонального тонуусу чотириголового м'яза стегна та функції трицепса гомілки. Порівняльний аналіз показав доцільність застосування вправ статичного характеру з подоланням опору рук реабілітолога, в чергуванні з розслабленням м'язів, у поєднанні зі стретчинговими вправами (табл. 2).

Таблиця 2

**Порівняльні показники силових якостей м'язів у дітей обох груп
при повторному дослідженні**

Показники	Основна група n = 8	σ	Контрольна група n = 8	σ	t	p
	M $\pm$ m		M $\pm$ m			
Силова витривалість м'язів розгиначів спини, с	65,57 $\pm$ 1,02	0,88	53,57 $\pm$ 1,21	1,69	7,59	<0,001
Силова витривалість м'язів черевного преса, с	49,57 $\pm$ 0,38	1,50	39,60 $\pm$ 0,48	1,88	16,61	<0,0001
Силова витривалість м'язів правого боку, с	42,51 $\pm$ 0,28	1,20	32,54 $\pm$ 0,38	1,96	22,15	<0,00001
Силова витривалість м'язів лівого боку, с	41,34 $\pm$ 0,31	1,11	35,32 $\pm$ 0,58	1,99	9,40	<0,001
Оцінка функції прямих м'язів стегна (бали)	4 – 3 б 3 – 2 б 1 – 1 б		3 – 3 б 4 – 2 б 1 – 1 б			
Оцінка функціонального тонуусу чотириголового м'яза стегна (бали)	3 – 3 б 4 – 2 б 1 – 1 б		4 – 3 б 3 – 2 б 1 – 1 б			
Оцінка функції трицепса гомілки (бали)	5 – 3 б 2 – 2 б 1 – 1 б		2 – 3 б 4 – 2 б 2 – 1 б			

Достовірність показників м'язів нижніх кінцівок свідчить про доцільність застосування великої кількості вправ в статичній напрузі м'язів нижніх кінцівок, що чергуються з вправами на розслаблення.

При повторному дослідженні індекс стопи у дітей основної групи склав 2,1., в контрольній – 2,2. Ці показники вказують на те, що плоскостопість є в наявності, але поліпшення та тенденція до нормалізації стопи існує.

ВИСНОВКИ

1. Розроблена і обґрунтована лікувальна гімнастика для хлопців середнього шкільного віку з плоскостопістю, яка включала спеціальні вправи в ізометричному (з подоланням опору рук реабілітолога) та ізотонічному режимах для нижніх кінцівок у поєднанні зі стретчинговими вправами, в умовах занять з фізичного виховання.

2. Дослідження фонового функціонального стану організму дітей основної і контрольної групи на початку курсу занять лікувальної гімнастики, за допомогою об'єктивних і інформативних методик обстеження, дозволив виявити зниження можливостей кардіореспіраторної системи і значне зниження силових якостей м'язів, які утримують хребет та нижні кінцівки.

3. Порівняльний аналіз вищезазначених досліджень показав доцільність застосування вправ статичного характеру з подоланням опору рук реабілітолога, в чергуванні з розслабленням м'язів, у поєднанні зі стретчинговими вправами (розтягування м'язів стоп).

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою науково обґрунтованої комплексної програми фізичної реабілітації для дітей з плоскостопістю на підставі вікових особливостей, локалізації дефекту постави, а також рівня їх фізичної підготовленості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонік В.І. Анатомія, фізіологія дітей з основами гігієни та фізичної культури: навчальний посібник / В.І. Антонік, І.П. Антонік, В.Є. Андріанов. – К.: «Видавничий дом «Професіонал», Центр учбової літератури, 2009. – 336 с.

2. Мухін В.М. Фізична реабілітація / В.М. Мухін. – К.: Олімпійська література, 2010. – 305 с.

3. Мятига О.М. Фізична реабілітація в ортопедії: навчальний посібник / Мятига О.М. – Х.: СПДФЛ Бровін А.В., 2013. – 132 с.

4. Фізична реабілітація, спортивна медицина: підручник для студ. вищих мед. навч. закладів / [В.В. Абрамов, В.В. Клапчук, О.Б. Неханевич та ін.]; за ред. В.В. Абрамова, О.Л. Смирнової. - Дніпропетровськ: Журфонд, 2014. – 456 с.

*Арсен Саруханов
(Коканд, Узбекистан)*

К ВОПРОСАМ ОЗДОРОВЛЕНИЯ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КРЕАТИВНЫХ МЕТОДОВ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОРГАНИЗМ УЧАЩИХСЯ

В настоящей статье автор затронул актуальные проблемы физического воспитания подрастающего поколения, в задачи которого главным образом входит поиск эффективных средств совершенствования развития оздоровления детей школьного возраста на основе формирования у них потребности в здоровом образе жизни.

Автор обращает внимание на то, что в основе оздоровительно-воспитательной работы лежит особое междисциплинарное научно-практическое направление – педагогика оздоровления. Использование традиционных методов оздоровления детей оказались недостаточно эффективными для оздоровления детей, особенно ослабленных и страдающих заболеванием органов дыхания и это побудило авторов искать новые, нетрадиционные методы оздоровления детей, адаптируя их для детей школьного возраста.

Целью исследования являлось определение влияния нетрадиционных методов и приёмов физического воспитания на состояние здоровья детей школьного возраста.

Ключевые слова: *нетрадиционные физические упражнения, процесс оздоровления, дыхательные практики, гиподинамия и гипокинезия, функциональные способности.*

In this article, the authors touched upon the actual problems of physical education of the younger generation, whose main tasks are to search for effective means of improving the development of health education for school-age children on the basis of their need for a healthy lifestyle. The authors draw attention to the fact that the basis of health-educational work is a special interdisciplinary scientific and practical direction - the pedagogy of healing. The use of traditional methods of children's recovery turned out to be insufficiently effective for improving children, especially weakened and suffering from respiratory diseases, and this prompted the authors to look for new, non-traditional methods of healing children, adapting them to school-age children. The purpose of the study was to determine the impact of non-traditional methods and methods of physical education on the health status of school-age children.

Key words: *non-traditional exercise, recovery process, breathing practices, hypodynamia and hypokinesia, functional abilities.*

Педагогические исследования в области физического развития детей школьного возраста приводят к мысли о том, что актуальной задачей физического воспитания на современном этапе является поиск эффективных средств и методов совершенствования системы оздоровления детей на основе формирования у них потребности в здоровом образе жизни. Существенное место в решении задач укрепления здоровья детей принадлежит нетрадиционным средствам и методам оздоровления, предъявляющим высокие требования к всесторонней подготовке, в том числе и к физическому развитию, позволяющему оптимизировать двигательную деятельность, устранить отрицательное влияние гиподинамии и гипокинезии на морфологическое и функциональное состояние детского организма.

К сожалению неутешительна медицинская статистика, констатирующая тот факт, что свыше 80% детей поступают школы, имея различные отклонения в состоянии здоровья: от функциональных расстройств до хронических заболеваний. При этом в дальнейшем в период обучения в школе здоровье детей ухудшается: растет патология органов пищеварения, увеличивается число нервно-психических расстройств, функциональных нарушений сердечно-сосудистой системы. Причина – гиподинамия, и не только она. К сожалению, нередко нездоровье наших детей является прямым следствием неправильных действий педагога. Это и отсутствие дифференцированного обучения, излишняя наполняемость классов и неумение или нежелание (из-за недостатка времени на уроке и во внеурочное время) научить школьников восстанавливать свое здоровье. На наш взгляд, главная причина этих проблем кроется в незнании лечебной педагогики и её принципов.

Введённые в режим учебного дня обязательная гимнастика до уроков и традиционные физкультпаузы на уроках не дают желаемого результата. С их помощью удалось лишь немного увеличить объем двигательной активности учащихся. Обычно, начиная с III класса, у детей резко падает интерес к занятиям физическими упражнениями (а такая мотивация, как сохранение и укрепление собственного здоровья, у них попросту отсутствует). В результате даже при хорошей, организации всех форм физкультурно-оздоровительных занятий суточная двигательная активность детей удовлетворяется лишь на 40-50% от требуемого объема.

С учетом всего вышесказанного нами был разработан и реализован на базе школы № 20 города Коканда специальный комплекс мероприятий, направленный на развитие координационных способностей и оздоровления школьников. В основу комплекса легли физические упражнения, заимствованные из различных восточных систем, а также нетрадиционные прогрессивные методы психолого-физиологического воздействия –

рефлексотерапія, психологічні прийоми «гімнастики мозга», дихальні вправи за А. Н. Стрельниковой.

Всі елементи підбирали з урахуванням вікових особливостей школярів. Комплекс включає в себе утренняя гімнастику для початкових класів, складену з вправ з елементами переключення. Сюди входять вправи для розвитку произвольності рухів і зміцнення уваги; утренняя гімнастику для середніх і старших класів з 8 вправ системи східних єдиноборств; фізкультпаузи для всіх вікових груп школярів; дихальну лікувальну гімнастику за методом А.С. Стрельниковой, виконуваною з дітьми, віднесеними до спеціальної групи.

Дану роботу ми присвятили фізкультпаузам, оскільки їх можна використовувати не тільки за прямим призначенням (на уроках), але і для зняття втоми і напруги в стресових ситуаціях, при великих емоціональних перевантаженнях (наприклад, в час і після екзаменів).

Фізкультпаузи представляють собою комплекс з 12 вправ, виконуваних між 15-й і 20-й хвилинами кожного уроку, бажано під музику. Всі вправи виконують на 8 рахунків. Час виконання – 2-3 хвилини. Вправи поєднують з прийомами рефлексотерапії, «гімнастикою мозга» і дихальною гімнастикою.

Оздоровчий ефект запропонованого комплексу обумовлюється поєднанням впливу перерахованих елементів. Приводимо деякі рекомендації за методикою освоєння і проведення фізкультурних пауз:

1) описання вправ фізкультхвилини висівається в доступних місцях класного куточка;

2) весь матеріал (включаючи теоретичне обґрунтування) вивчають вчителі, в тому числі і предметники; комплекс освоюють класні фізорґи і їх помічники;

3) виконанню вправ і проведенню прийомів точкового самомасажу діти навчаються групами по 10 осіб.

Ітак, рефлексотерапія – це сукупність прийомів цілеспрямованого, переважно точкового, впливу на організм шляхом подразнення рецепторного апарату шкіри і підлеглих тканин. Точково-пальцевий метод (акупресура) викликає збуджуюче або затримуюче дію через, так звані, активні точки. В результаті в організмі виникають реакції, забезпечуючі його адаптацію до змін зовнішнього середовища, активізується діяльність внутрішніх органів, регулюється м'язовий тонус, знімається нервово-психічне напруження, досягається релаксація (розслаблення).

Акупресура голови (масаж активних точок волосистої частини голови) сприяє покращенню моторної, мовної, зорової функцій, стимулює діяльність вестибулярного апарату. Вправи з серії «гімнастики мозга» сприяють покращенню зору, слуху, зміцненню произвольної уваги, а вправи дихальної гімнастики викликають у учасників емоціональний підйом. Вплив на активні зони підйому стопи, гоміностопи стимулює роботу судин головного мозку, а області колінного суглаву – підвищення опірливості організму до вірусних і алергічних захворювань.

Вправа 1 (для учасників середніх і старших класів). Сидячи за партою, робити розтираючі рухи з навантаженням однієї стопи на іншу. На рахунок 3-4 міняти ноги і продовжити вправу.

Вправа 2 (для учасників початкових класів). Сидячи за партою, «перекатювання» стоп з п'ятки на носок. Руки масажують біологічні зони коліна. Продовжити масаж – 8сек.

Вправа 3. Стоячи у парты, руки взяти в перехрестний замок, підвести до грудей і поступово виворачувати кисті в зворотний бік, ноги виконують перехвати з п'ятки на носок.

Упражнение 4. Сидя за партой, массаж биологических зон на тыльной стороне фаланг пальцев и запястья, массаж биологических точек грудины и шеи; массаж головы в области макушки и затылка.

Упражнение 5 – «кошка». Стоя у парты, ноги расставлены. Легкие приседания с поворотом туловища, головы и рук в разные стороны, кисти рук производят «отталкивающие» движения. Вдох резкий, активный. Вдох – в приседе, выдох – пассивный. Темп – 1 вдох в секунду.

Упражнение 6. Стоя у парты, приседая, коснуться левым локтем правого колена, затем быстро поднять его. То же самое другой стороной.

Упражнение 7 – «слон» (на расслабление мышц шеи и глаз). Стоя, ноги на ширине плеч, прижать голову к плечу и оглядеть комнату. Стараться двигаться всей верхней частью тела, как будто рисуете «восьмерку».

Упражнение 8 – «сова» (для снятия статического напряжения, возникшего от длительного сидения за партой). Обхватить плечо и размять мышцы. Повернуть голову и посмотреть через одно плечо, затем через другое. Опустить голову на грудь, дышать глубоко, расслабляя мышцы.

Упражнение 9. Руки опущены, ноги на ширине плеч. Руки вперед, вверх, вдох – подняться на носки; руки в стороны, вниз, выдох – опуститься на стопы.

Упражнение 10. Руки согнуты на уровне груди, ноги на ширине плеч. Отвести руку с поворотом головы в ту же сторону по методу дыхательной гимнастики.

Упражнение 11. Массаж биологических точек на ушной раковине. Трижды тщательно помассировать раковины от верхней части до мочки.

Упражнение 12 – «желтая обезьяна». Сидя за партой, опустить голову на руки, закрыть глаза, расслабиться и думать только о желтой обезьяне (созидательный образ).

Предлагаемый комплекс упражнений апробирован на учащихся всех возрастных групп и дал положительный эффект, отразившийся на улучшении здоровья и самочувствия школьников.

LITERATURE

1. Bolshev, Yu.R., Zdorovformiruyuschee physical development: developing motor programs for children 5-6 years: a manual for teachers of preschool institutions / AS Bolshev, Yu. R. Silkin. Yu. A. Lebedev, L. V. Filipova; under the Society. Ed. A.S. Bolshova. – M.: Vlados, 2001. – 336 p.
2. Kozhukhova N.N., Ryzhkova L.A., Samodurova M.M. Theory and methods of physical education of preschool children. Schemes and tables. – Moscow: VLADOS, 2003. – 192 p.
3. Kuzmenko M.V. Exercise-playing rhythmic gymnastics for preschool and primary school children: textbook / M.V. Kuzmenko; Moscow. state. acad. fiz. culture. – Moscow: The book and business, 2007. – 116 p.
4. Leskova G.P. General development exercises in the kindergarten: manual for the teacher / G.P. Leskova. – Moscow: Education, 1981. – 160 p.
5. Litvinova OM Physical Education in the Kindergarten / O.M. Litvinova. – Rostov-on-Don: Phoenix, 2008. – 492 p. Modern programs on physical education of preschool children / comp. S. S. Bychkova. – M.: Arcti, 2002. – 64 p.

УДК 796.015.83

*Аліна Улан, Володимир Залойло, Ілля Балковий, Олександр Довгий
(Київ, Україна)*

УРАХУВАННЯ МОТОРНОЇ АСИМЕТРІЇ НА ЕТАПАХ БАГАТОРІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ФУТБОЛІСТІВ

The problem of determination and account of motor asymmetry on the stages of long-term preparation in football was considered in the article. Research results allowed to set opinion of specialists in relation to the use of knowledge about motor asymmetry in practical activity of trainer in football.

Keywords: motor asymmetry, functional asymmetry, football, selection and orientation of sport preparation, stages of long-term preparation.

У статті розглянута проблема визначення та урахування моторної асиметрії на етапах багаторічної підготовки у футболі. Результати дослідження дозволили встановити думку фахівців щодо використання знань про моторну асиметрію в практичній діяльності тренера з футболу.

Ключові слова: моторна асиметрія, функціональна асиметрія, футбол, відбір та орієнтація спортивної підготовки, етапи багаторічної підготовки.

Актуальність. Світові тенденції розвитку видів спорту на шляху до зростання їх видовищності та конкурентоздатності значно впливають на підвищення інтенсифікації як змагальної, так і на тренувальної діяльності спортсменів. Як наслідок – підвищені вимоги до демонстрації спортсменом його можливостей в умовах граничних навантажень. Так, постає нагальне питання щодо відбору талановитих дітей до занять спортом, де критеріями таланту та обдарованості мають виступати не узагальнені модельні характеристики спортсменів, а генетичні задатки кожного з них. Серед них спеціалісти виділяють функціональну асиметрію (моторну та сенсорну).

Роботи фахівців [5-9] демонструють необхідність урахування генетично детермінованих особливостей спортсменів на всіх етапах багаторічної підготовки в процесі спортивного відбору, а також з метою ефективної орієнтації їх тренувальної та змагальної діяльності. Однак невирішеним залишається питання доцільності та особливостей урахування проявів функціональної асиметрії у футболі, що підтверджує актуальність наших досліджень.

Мета дослідження – систематизувати знання щодо особливостей урахування моторної асиметрії у футболі на етапах багаторічного удосконалення.

Методи дослідження: аналіз і узагальнення матеріалів мережі Інтернет, літературних джерел, метод синтезу та аналізу, систематизація даних, узагальнення практичного досвіду, анкетування.

Результати дослідження та їх обговорення. До теперішнього часу залишається багато суперечностей в питанні щодо раціонального використання явища «симетрії-асиметрії» в спортивній практиці. Фактор «симетрії-асиметрії» має місце в усіх видах спорту, незалежно від кваліфікації, віку та спеціалізації спортсмена. Адже відомо, що надійність та економічність рухових дій обумовлюється морфогенетичними особливостями організму та залежить від наявності рівня асиметрії при виконанні руху. Урахування асиметрії рухів та її доцільне використання в тренувальній та подальшій змагальній діяльності дозволяє знизити невизначеність рухів і збільшити їх стійкість внаслідок можливості вибору оптимального варіанта структури рухової дії [1].

Однак, на сьогоднішній день не існує єдиної точки зору у вирішенні даної проблеми використання функціональної асиметрії у спорті, хоча більшість фахівців визнають необхідність та доцільність її визначення та урахування. Разом з тим, невирішеними залишаються питання щодо вибору концепції використання асиметрії в спортивній практиці, максимально орієнтуючись на генетично детерміновані задатки спортсменів.

Дослідження спеціалістів доводять важливість врахування моторної асиметрії на етапах становлення спортивної майстерності, адже кожен з етапів включає в себе певні особливості прояву моторної асиметрії нижніх кінцівок у юних футболістів, які обумовлені латералізацією функцій в процесі онтогенезу [8].

Жемчук Ю. С. стверджує, що на етапі початкової підготовки слід навчати виконувати удари, передачі, ведення м'яча, роблячи переважно акцент на ведучу ногу. На його думку, початкове навчання основам техніки треба здійснювати на ведучу ногу до тих пір, поки учень не засвоїть основні навички і не стане успішно користуватися ними у змагальній діяльності [3]. Навчання основним технічним прийомам з акцентом на неведучу ногу значно знижує показники у всіх основних технічних елементах [5].

На етапі попередньої базової підготовки Семенюков А. А. виявив найбільші зрушення у тренуванні ведучої та неведучої ноги (12-13 років), так як у цей віковий відрізок активно формується руховий аналізатор [4]. Згідно даним Бозененкова М. Г., Лебедева В. М., Меднікова Р. Н. інтенсифікацію навчання навичкам гри неведучою ногою слід проводити у віці 12-13 років та 15,5 – 16,5 років. Таким чином при диференціюванні тренувальних засобів на неведучу ногу спостерігається суттєві позитивні зміни у показниках технічної підготовленості [2].

На етапі підготовки до вищих досягнень врахування функціональної асиметрії служить додатковим резервом, який здатний підвищити рівень технічної підготовленості футболістів. Розподілення часу тренувального процесу у бік збільшення об'єму виконуваної роботи субдомінантною ногою дозволить покращити ефективність і результативність виконання техніко-тактичних прийомів у тренувальній та змагальній діяльності неведучою ногою. При побудові учбово-тренувального процесу з урахуванням моторної асиметрії відмічається позитивна динаміка росту технічної і фізичної підготовленості футболістів.

Одним із можливих поштовхів до врахування моторної асиметрії під час відбору і орієнтації спортивної підготовки можна вважати збільшення кількості «лівоногих» футболістів у професійних командах. Однак, аналізуючи вітчизняну програму для ДЮСШ і СДЮШОР та практичний досвід, нами була виявлена відсутність урахування моторної асиметрії як критерію відбору та орієнтації підготовки обдарованих спортсменів. Серед нормативних вимог для оцінки спеціальної фізичної та технічної підготовленості не зазначено якою саме ногою спортсмен повинен виконувати вправу.

Проводячи анкетування серед фахівців фізичного виховання та спорту та тренерів з футболу нами була виявлена відсутність єдиної думки щодо необхідності урахування моторної асиметрії юних футболістів в процесі багаторічної підготовки. Так, 73% опитаних підтвердили думку про необхідність урахування асиметрії у футболістів, 27% – заперечили.

Крім того, результати анкетування дозволили встановити, що у більшості тренерів з футболу, які прийняли участь у опитуванні, відсутній практичний досвід урахування моторної асиметрії в процесі багаторічної підготовки спортсменів. Лише 36% опитаних підтверджують наявність практики з визначення та оцінки асиметрії спортсменів.

Неможливо оминати той факт, що 100% респондентів висловили думку щодо необхідності розробки і впровадження методичних рекомендацій для оцінки і врахування функціональної асиметрії спортсменів в учбових програмах для ДЮСШ і СДЮШОР з футболу.

Висновки. Проаналізувавши практичний досвід, дані науково-методичної літератури та результати анкетування можна зробити висновок, що функціональна асиметрія в спортивній підготовці футболістів поки що не займає свого належного місця. Зустрічаються лише поодинокі випадки врахування тренером моторної асиметрії в процесі багаторічної підготовки спортсмена. Однак, результати дослідження дозволили підтвердити, що визначення та урахування моторної асиметрії у футболі має бути одним з тих підходів і методів, які б дозволили покращити якість відбору талановитих спортсменів та підвищити ефективність тренувального процесу та змагальної діяльності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бердичевская Е. М. Функциональная асимметрия и спорт / Е. М. Бердичевская, А. С. Гронская // Функциональная асимметрия и спорт: руководство по функциональной межполушарной асимметрии. – М.: Научный мир, 2009. – С. 647-691.
2. Бозененков М. Г., Лебедев В. М., Медников Р. Н. Начальное обучение и некоторые вопросы технической подготовки юных футболистов: Методическое письмо. – Минск: Б. и. І. – 1975. – Т. 975.
3. Жемчук Е. С. Оптимизация временного соотношения комплексов упражнений удара по мячу неведущей ногой на начальном этапе обучения мини-футболу // Физическая культура, спорт, здоровье: Виртуаль – 20. Материалы Всероссийской научно-практической конференции. 2012 г. / Под ред. проф. М.М. Полевщикова. – Йошкар-Ола, 2012. – С.53-56.
4. Семенюков А. А. Рационализация методики тренировки юных футболистов с учетом различных проявлений моторной асимметрии ног // Ученые записки университета им. П.Ф.Лесгафта. – 2009. – №11. – С. 86-89.
5. Улан А. Н., Балковой И. С. Анализ практики учета моторной асимметрии в футболе в процессе многолетнего совершенствования спортсменов // Матеріали ХХІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – Вип. 22. – 577 с.
6. Худик С. С., Чикуров А. И., Войнич А. Л., Близневский А. Ю. Асимметрия конькового хода биатлонистов и методы ее диагностики // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. – 2016. – №4(38). – С.143-148.
7. Шинкарук О., Улан А. Спортивний відбір і орієнтація підготовки спортсменів з урахуванням функціональної асиметрії: теоретичні передумови // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2016. – №. 1. – С. 15-18.
8. Шинкарук О., Улан А. Сучасні погляди на прояв феномену лівші в спорті // Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. – 2016. – №3. – С. 117-124.

УДК 373.016:796:005.591.6]:159.954-057.874

*Ірина Хіврич, Дмитро Голуб
(Бердянськ, Україна)*

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ ШЛЯХОМ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Модернізація освіти спонукає до пошуку нових освітніх і виховних технологій, до впровадження нетрадиційних форм і методів навчання та виховання. Інноваційна діяльність учителя спрямована на перетворення існуючих форм і методів виховання, створення нових цілей і засобів її реалізації, тому вона є одним з видів продуктивної, творчої діяльності учнів. Організована інноваційна система фізичного виховання забезпечує ефективне формування у школярів позитивної мотивації до здорового способу життя.

Ключові слова: інноваційні технології, фізична культура, урок, вчитель, майстерність, модернізація.

The modernization of education motivates to the search of new educational technologies, to the introduction of non-traditional forms and methods of education. The innovation activity of the teacher is direction on transformation of the existing forms and methods of education, creation of the new goals and methods of its realization; therefore it is one of the types of productive, creative activity of pupils. The organization innovation system of physical education provides schoolchildren's effective formation of positive motivation to for a healthy lifestyle.

Keywords: innovation technologies, physical education, lesson, teacher, skill, modernization.

Підвищення рівня професійної майстерності вчителя є основним завданням на всіх етапах розвитку навчального процесу. Сучасній школі сьогодні потрібний учитель, який міг би оновлювати, удосконалювати зміст своєї діяльності. Впоратися з цим завданням можна тільки за умови розумного поєднання традиційних та інноваційних форм і методів навчання. Запровадження інновацій викликане самими процесами, що складаються в освітніх закладах, зміною ставлення до процесу навчання його суб'єктів: вчителів, учнів, батьків, громадськості. Та й самі форми і методи навчання з часом застарівають, а тому й потребують оновлення.

На сучасному етапі розвитку загальноосвітніх закладів значне місце приділяється впровадженню в навчально-виховний процес інноваційних технологій, орієнтованих на перспективу розвитку нетрадиційних форм та систем оздоровлення що допоможе учням встановити зв'язки з природою, навчитись керувати своїми емоціями, поведінкою, рухами, досягти гармонії між тілом і духом.

Фізичне виховання – могутній засіб активного впливу на розвиток організму і вдосконалення його функцій. Вчитель фізичної культури повинен постійно здійснювати контроль за станом виконання фізичних вправ учнями на уроці, їх дозування, правильність виконання та рівень фізичного навантаження. Належний стан фізичного виховання в школі можливий за активної участі в ньому адміністрації, класних керівників, вчителів фізичної культури у тісному контакті з методичним медпрацівником навчального закладу, інакше кажучи, за повноцінної співпраці педагогів та лікаря. Необхідно щоб всі заходи з фізичного виховання проводилися з врахуванням фізичного стану і вікових особливостей учнів, при дотриманні всіх дидактичних методів.

Мета роботи та успіх обраного напрямку роботи, з використанням інноваційних технологій в системі фізичного виховання безперечно залежить від самого вчителя його професіоналізму творчості й майстерності, і безперечно – бажання впроваджувати цей напрямок, розвитку дитини в практику своєї професійної діяльності.

Мета роботи вчителя це:

- підвищення рівня навчально-виховного процесу навчальних досягнень учнів шляхом удосконалення форм та методів роботи вчителям щодо залучення дітей до систематичних занять фізичною культурою і спортом;
- формування умінь до засвоєння рухових дій.

Основні цілі вчителя при використанні інноваційних технологій – це добір форм та напрямів роботи які будуть спрямовані на формування в учнів свідомого ставлення до свого здоров'я, стану фізичної підготовленості:

- урок фізичної культури;
- фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня;
- позакласні спортивно-масові заходи;
- змагання з різних видів спорту у режимі дня школяра;
- використання самостійних завдань.

Інновації, як невід'ємна частина інтерактивних технологій.

Інновація (відновлення, новинка, зміна) – система або елемент педагогічної системи, що дає змогу ефективно вирішувати поставлені завдання, які відповідають прогресивним тенденціям розвитку суспільства.

Інноваційний педагогічний процес-цілісний навчально-виховний процес, що відображає єдність і взаємозв'язок виховання та навчання, який характеризує спільну діяльність співпрацею та спільною творчістю його суб'єктів, сприяючи найбільш повному розвитку і самореалізації особистості учня.

Загальні вимоги до сучасного уроку:

- озброювати учнів свідомими, глибокими, міцними знаннями;
- формувати в учнів міцні навички та вміння, що сприяють підготовці їх до життя;

- підвищувати виховний ефект навчання на уроці, формувати в учнів у процесі навчання риси особистості;
- здійснювати всебічний розвиток учнів, розвивати їхні загальні та індивідуальні особливості;
- формувати в учнів самостійність, творчу активність, ініціативу як стійкі особливості особистості, вміння творчо вирішувати завдання, які трапляються в житті;
- вироблення вміння самостійно вчитися, отримувати та поглиблювати чи поповнювати знання, оволодівати навичками та вміннями і творчо застосовувати їх на практиці;
- формувати в учнів позитивні мотиви навчальної діяльності, пізнавальний інтерес, бажання вчитися, потребу в розширенні й отриманні знань, позитивне ставлення до навчання.

Модернізація освіти спонукає до пошуку нових освітніх і виховних технологій, до впровадження нетрадиційних форм і методів навчання та виховання.

Ці технології та методи навчання спрямовують учнів на краще розуміння навчального матеріалу з предмета «Фізична культура», а також бажання учнів поліпшити свої спортивні досягнення. Впровадження та використання інноваційних технологій дає можливість встановити в своїй роботі різні форми взаємодії «учитель-учень», що дає можливість вчителю спрогнозувати позитивне ставлення учнів до уроку фізичної культури та спорту. Заняття фізичною культурою з дітьми можуть бути дуже різноманітними, головне - їх послідовність, систематичність та вірна організація. При хорошій підготовці та правильного підходу до його організації учні не тільки отримають неабияке задоволення, позитивний емоційний настрій, відкриють для себе багато нового та цікавого, пізнаючи світ, але й суттєво зміцнювати своє фізичне та психічне здоров'я.

Отже, можна зробити висновок, що етапно організована інноваційна система фізичного виховання з використанням нетрадиційних форм та методів фізичного виховання, та різних технологій забезпечує ефективне формування у школярів позитивної мотивації до здорового способу життя.

Майстерність учителя на уроці проявляється головним чином у вдалому володінні методикою навчання і виховання, творчому застосуванні новітніх досягнень педагогіки та передового педагогічного досвіду, раціональному керівництві пізнавально-практичної діяльності учнів, їхнім інтелектуальним розвитком. Модернізація освіти спонукає до пошуку нових освітніх і виховних технологій, до впровадження нетрадиційних форм і методів навчання та виховання. Однією з таких технологій є інтерактивне навчання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аксьонова О.П. Формування фізичної культури учнів початкової школи в умовах диференційованого навчання: Дис. пед. наук: 13.00.07 – теорія та методика виховання. – Запоріжжя, 2005. – 226 с.
2. Вукіна Н.В., Дементієвська Н.Л., Сизенко І. М. Критичне мислення: як цього навчити: Науково-методичний посібник / За наук. ред. О. І. Пометун. – Х. 2007. – 190 с.
3. Гін А.О. Прийоми педагогічної техніки: Вільний вибір. Відкритість. Діяльність. Зворотний зв'язок. Ідеальність: посібник для вчителів. – Луганськ: Навчальна книга, Янтар, 2004. – 84 с.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. – К.: Академвидав, 2004.
5. Столярів В.И., Биховська И.М., Лубишева Л.И. Концепція фізичної культури і фізкультурного виховання (інноваційний підхід) // Теор. і практ. фіз. культ. – 1998. – №5. – С. 11-15.

РУХОВА АКТИВНІСТЬ ШКОЛЯРІВ – ОСНОВНИЙ ФАКТОР ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ

У статті показано велику різноманітність здоров'язбережувальних технологій в освітній системі навчальних закладів. Доведено перевагу функціональної підготовки тих школярів, які займалися додатково руховою активністю в позакласній формі занять.

Ключові слова: здоров'язбережувальні технології, рухова активність, школярі, школа.

The article shows a large variety of health-saving technologies in the educational system of educational institutions. The advantage of functional training for those students who were engaged in additional motor activity in extracurricular occupations was proved.

Key words: health-saving technologies, motor activity, schoolchildren, school

Постановка проблеми. Однією з причин погіршення стану здоров'я населення в Україні є низький рівень знань у переважній більшості людей про способи збереження і зміцнення свого власного здоров'я впродовж усього життя. Одним із багатьох рішень, що може покращити здоров'я школярів у сучасних умовах – це набуття знань основ здорового способу життя та його імплементація в реальній дійсності. Однак знання основ здорового способу життя не може вирішувати всіх проблем пов'язаних зі збереженням та зміцненням здоров'я школярів.

Велика кількість інформації в доступній пресі та в наукових виданнях про здоров'язбережувальні технології не завжди дає відповідь на поставлене питання. Деякі вчені (В.Р. Кучма, А.М. Мітєєва, М.К. Смірнов, М.І. Степанова, Л.Ф. Тіхомірова та ін.) стверджують, що використання здоров'язбережувальних технологій є пріоритетним напрямком у вирішенні проблеми збереження і зміцнення здоров'я школярів. Однак в підході до визначення «здоров'язбережувальні технології» немає єдності поняття не тільки самого терміну, а й методичного обґрунтування, що значно ускладнює процес його реалізації. Як зазначає І.В. Волкова поняття «здоров'язберігаючі технології» об'єднує в собі всі напрями діяльності загальноосвітнього закладу щодо формування, збереження та зміцнення здоров'я учнів [1].

Під здоров'язберігаючими технологіями вчені пропонують розуміти:

- сприятливі умови навчання дитини в школі (відсутність стресових ситуацій, адекватність вимог, методик навчання та виховання);
- оптимальну організацію навчального процесу (відповідно до вікових, статевих, індивідуальних особливостей та гігієнічних норм);
- повноцінний та раціонально організований руховий режим.

Оскільки мова йде про здоров'язбережувальні технології, то очевидно, слід розуміти про всі напрями діяльності в загальноосвітній школі, що майстерно спрямовані на збереження та зміцнення здоров'я учнів, а тому слід виділити таке поняття як педагогічні технології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За визначенням ЮНЕСКО педагогічна технологія – це системний метод створення, застосування і визначення всього процесу викладання і засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, що ставить своїм завданням оптимізацію форм освіти. Як в Україні так і в інших державах немає певного визначення поняття «педагогічна технологія». Наприклад, Факторовіч О. розтлумачує, що це складова педагогічної науки, яка вивчає і розробляє цілі, зміст, методи та інструментальний підхід до навчання [7], а Мітєєва А.М., як цілеспрямоване виховання культури здоров'я школярів та уміння проявляти турботу про духовну і фізичну підготовку

[3]. Схожі погляди до Фрактовіча на здоров'язбережувальні технології висловлює Єрохіна І.А., відзначаючи, що це поняття слід розглядати як сукупність форм, засобів і методів, які спрямовані на досягнення позитивних результатів в підтримці фізичного, психічного, соціального благополуччя людини та в формуванні здорового способу життя [2].

Наведені посилання щодо розуміння здоров'язбережувальних технологій найбільш близько відповідають поставленим нами задачам – виявити роль рухової активності в системі здоров'язбережувальних технологій, що майже неможливо без певної класифікації.

Найбільш простою та доступною класифікацією, що дає можливість розрізнити технології за певним типом є класифікація (за О. Ващенко) в якій автор вирізняє: 1) здоров'язберігаючі технології, що створюють безпечні умови для перебування і навчання в школі; 2) раціональної організації виховного процесу та відповідність навчального і фізичного навантажень можливостям дитини; 3) оздоровчі технології, що спрямовані на вирішення завдань зміцнення фізичного здоров'я учнів за рахунок фізичної підготовки, загартування, підвищення потенціалу опірності організму до несприятливих умов зовнішнього середовища, а також за допомогою індивідуальної гімнастики, тощо; 4) технології формування необхідних життєвих навичок, профілактики травматизму, навчання гігієнічним навичкам; 5) формування уявлень про здоров'я як найбільшу цінність в житті людини, ведення здорового способу життя.

Смірнов М.К. запропонував в здоров'язбережувальних технологіях вирізнити декілька груп: здоров'язбережувальні освітні, медико-гігієнічні, фізкультурно-оздоровчі, екологічні, технології безпеки життєдіяльності, при цьому автор здоров'язбережувальні освітні технології визначає як головні в системі освіти [5].

Подібна класифікація наближає нас до головної ролі рухової активності в здоров'язберігаючих технологіях за наявних умов роботи загальноосвітньої школи.

Рухова активність притаманна школярам і залежить від багатьох чинників таких як: організація фізичного виховання на уроках фізичного виховання та позакласних заходах в школі, позашкільне фізичне виховання, мотивації до занять фізичними вправами, доступності до спортивних споруд і якості їх облаштування, наявності місць відпочинку, домашнього укладу тощо.

Велику роль у формуванні рухової активності відіграють спортивні традиції, система освіти, місце і роль фізичного виховання та спорту в цій системі, наявність сучасних програм фізичного виховання та їх виконання кваліфікованими викладачами [6]. Відносно державних програм фізичного виховання в загальноосвітніх школах які передбачають 2-3 уроки на тиждень, не говорячи вже про їх якість, то цього явно недостатньо для нормального розвитку дітей шкільного віку. Позакласні форми рухової діяльності в край недостатньо використовуються в переважній більшості загальноосвітніх шкіл, а запропоновані моделі в позакласних заходах з достатньою руховою діяльністю [4, 8.] не знаходять належної підтримки і широкого розповсюдження.

Спеціально організована м'язова діяльність – це різні форми занять фізичними вправами в позакласний час, активні пересування до до школи та зі школи. У шкільному віці спеціально організована фізкультурна активність може здійснюватися як обов'язкова, регламентована програмами фізичного виховання у школі, так і добровільна – у вільний від навчання час у вигляді організованих або самостійних занять [6]. У більшості друкованих видань наголошується на недостатню рухову активність школярів, а тому пропонуються свої програми і моделі, які б задовільняли норми рухової активності школярів [7, 8 й ін.]. У навчальному процесі загальноосвітніх шкіл за 24-36 щотижневих годин перебування в навчальному закладі учні мають два уроки фізичної культури, на яких за найвищої моторної щільності вони рухаються, за даними хронометражу багатьох уроків, усього 35-45 хв [7]. Природно, що школярі не реалізують потребу свого організму в русі за рахунок уроків фізкультури.

Викладення основного матеріалу. Досвід організації уроків фізичної культури та позакласних форм занять фізичними вправами Житомирської спеціалізованої школи

фізкультурного нахилу № 2 та Кременчуцької спеціалізованої школи 1-111 ступенів № 7 з поглибленим вивченням фізичної культури та основ здоров'я й інших навчальних закладів показує, що рекомендовані норми рухової активності школярів (10-15 годин на тиждень) досяжні за відповідної організації навчально-виховного процесу в школі. З метою збереження та покращення здоров'я школярів в СЗОШ № 7 був запропонований алгоритм навчального процесу з початку навчального року [8]: диференційована гімнастика з музичним супроводом, на кожному уроці проводяться фізкультхвилинки, після третього уроку – динамічна перерва 30 хв. Навчальним планом передбачено чотири уроки фізичної культури; в паралельних класах дівчата і хлопці займаються окремо. Кожну суботу в першій половині дня проводиться клуб вихідного дня. Учні самостійно або з батьками можуть займатися спортивними іграми, атлетичною гімнастикою, настільним тенісом, музикою та рухом. Кожного місяця проводяться спортивні свята з різною тематикою: день туриста, свято спортивної родини – «Тато, мама і я – спортивна сім'я», день бігуна, відкриття і закриття шкільної спартакіади тощо.

Зазначені спортивно-масові та оздоровчі заходи в школі, якісні уроки фізичної культури та націленість всього педагогічного колективу на освітні здоров'язбережувальні технології були орієнтовані на конкретний педагогічний результат: високий рівень здоров'я школярів і творче використання цінностей здорового способу життя.

Моніторинг фізичного розвитку медперсоналом та кафедрою фізичного виховання Кременчуцького політехнічного університету ім. Михайла Остроградського школярів СЗОШ № 7 дає підстави говорити про переваги зазначених показників над школярами сусідніх загальноосвітніх шкіл № 9 та № 23. Дослідження фізичного розвитку школярів проводилось за 14 параметрами в 4, 8 і 10 класах зазначених шкіл, окремо для дівчат і хлопців. За результатами математичної обробки отриманих результатів (визначення сер. арифметичних, дисперсії, сигми, коефіцієнта варіації, а також для оцінки достовірності відмінностей показників досліджуваних вибірок, t – критерій Ст'юдента) виявлені достовірні та недостовірні дані з 14 досліджуваних параметрів фізичного розвитку школярів.

Співставлення показників фізичного розвитку за t – критерієм Ст'юдента виявило наступні показники:

- 7-9 школи, в 4-х класах два (хлопчики), шість (дівчата).
- в 8-х класах шість (хлопці), шість (дівчата).
- в 10-х класах три (хлопці), п'ять (дівчата).
- 7-23 школи, в 4-х класах п'ять (хлопчики), п'ять (дівчата).
- в 8-х класах два (хлопці), шість (дівчата).
- в 10-х класах чотири (хлопці), два (дівчата).
- 9-23 школи, в 4-х класах нуль (хлопчики), чотири (дівчата).
- в 8-х класах нуль (хлопці), п'ять (дівчата).
- в 10-х класах три (хлопці), чотири (дівчата).

Попередній аналіз фізичного розвитку школярів дає підстави говорити про суттєву перевагу в більшості показників (особливо функціональної підготовленості) дітей спеціалізованої школи № 7, в якій повною мірою використовувались позакласні спортивно-масові заходи та чотири уроки фізичної культури на тиждень.

Висновки. Аналіз наведених даних свідчить про те, що достовірні зрушення відбувалися у дівчат найбільше в 4-х і 8-х класах в 7-й СЗОШ порівняно 9 і 23 ЗОШ і навіть в 10 класі (п'ять показників) в співставленні сьомої та дев'ятої шкіл. Такі показники можуть позитивно характеризувати ту модель рухової активності в спеціалізованій школі № 7, яка сприяє підтримці та розвитку фізичної підготовки в старших класах на належному рівні.

У хлопців менше виражені показники достовірних зрушень, можливо слід відмітити 8- і класи (шкіл 7-9) та 4- і класи (шкіл 7-23). Характерним для хлопців є те, що у звичайних загальноосвітніх школах 9 і 23, достовірних відмінностей в покращенні фізичного розвитку не виявлено, за виключенням трьох показників в 10-х класах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова І.В., Марінушкіна О.Є., Покроєва Л.Д., Рябова З.В. Становлення шкіл сприяння здоров'ю /І.В. Волкова, О.Є. Марінушкіна, Л.Д. Покроєва, З.В. Рябова. – Харків: ХОНМІБО, 2007. – 40 с.
2. Ерохина І.А. Здоровьесберегающие технологии в профилактике наркозависимости подростков: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / І.А. Ерохина. – Тамбов, 2005. – 272 с.
3. Митяева А.М. Здоровьесберегающие педагогические технологии: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / А.М. Митяева. – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 192 с.
4. Полулях А.В. Інновації у формуванні здорового способу життя школярів сучасного загальноосвітнього закладу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/1990/1/08pavszz.pdf>
5. Смирнов Н.К. Здоровьесберегающие образовательные технологии и психология здоровья в школе / Н.К. Смирнов. – 2-е изд., М.: АРКТИ, 2006. – 320 с.
6. Теорія і методика фізичного виховання. У двох томах / За ред. Т.Ю. Круцевич. – Том 2. Методика фізичного виховання різних груп населення. – К.: Олімпійська література, 2012. – 368 с.
7. Факторович А.А. Сущность педагогической технологии / А.А. Факторович // Педагогика. – 2008. – №2. – С.19-27.
8. Шульга В.Н. Особливості форм і методів спортивно-масової роботи в спеціалізованій школі з фізичного виховання / В.Н. Шульга, А.Т. Ціпов'яз: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту та валеології»: збірник наукових робіт. – Кременчук: КДПУ, 2009. – С. 139-145.

ФИЛОЛОГИЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Арайлым Айтмагамбетова, Баян Рахимбаева
(Караганда, Казахстан)

КӨПТІЛДІЛІК – ЗАМАН ТАЛАБЫ МА?

Бұл мақалада «Көптілділік – заман талабы ма?» деген сұраққа жауап беріледі. Көптілділіктің мүмкіншіліктері мен оны оқытудың әдіс-тәсілдері туралы сөз етіледі.

Ключевые слова: көптілділік, жаһандандыру, коммуникативті құзыреттілік, мәдениетаралық қатысым, толерантты планетарлық ойлау.

The article examines the question "Is it necessary to teach multilingualism in our time". This article analyzes benefits of multilingualism and possible methods of teaching in schoolarship.

Keywords: multilingualism, globalization, communicative competence, intercultural communication, tolerant planetary thinking.

Қазақ халқы ежелден тіл абыройын биікке көтеріп, «Өз тілің – бірлік үшін, өзге тіл – тірлік үшін» деп жоғары бағалаған. Әдетте, тіл – адамдар ара қарым-қатынас жасау құралы деп түсінеді, іс жүзінде, ол белгілі бір ұлттың ұлттық сана-сезімін, халықтың қасиетін, оның жалпы тарихын, әдет-ғұрпын, мәдениетін тұтастай өз бойына қамтып жататын күрделі ұғым. Сондықтан, тіл қай ұлттың болмасын тарихы мен тағдырының, бүкіл халықтық болмысының баға жетпес асылы, сарқылмас құнды қазынасы, ұлт рухының ұйтқысы болып келген.

Кезінде халқымыздың «Жеті жұрттың тілін біл, жеті түрлі білім біл» деген аталы сөзі дәл бүгінгі дамыған дәуірімізге сәйкес айтылғандай. Тарихи деректерге жүгінсек, осыдан XII ғасырдың алдында жасаған энциклопедист ғалым, әлемде Аристотелден кейін екінші аға ұстаз аталған ұлы ғұлама Әбу Наср Әл-Фараби бабамыз өз өмірінде 70-ке жуық ұлттың тілін жетік білгендіктен, артына мәңгі өшпес мол рухани құнды мұра қалдырып кеткендігі анық. Көп тілді меңгерген адам әуелі өз тілінде ой қорытып, туған халқына өнеге болып, өзге жұртпен бәсекеде ырықты орынды иелеп, сан мәдениетті санасына салып сараптай алса, онда ол өз өмірін қалайда мағыналы өткізетін айтулы тұлға болып жетілері анық.

Бүгінгі таңда елімізде «Көптілділік» мәселесі көкейкесті мәселелердің бірі болып саналады. Елбасымыз сол үшін де тілдердің үштұғырлылығын міндеттеп отыр. Көптілділік мәселесі – Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл әлемнің алдында тұрған көкейтесті мәселелердің бірі, себебі, жаһандандыру және киберкеңістікке шыққан заман тілдерді білуді талап етеді.

Бұл ұғымға жалпылама тоқталсақ, көптілділік, полилингвизм- нақтылы коммуникативтік жағдайдың әсер етуімен белгілі бір әлеуметтік ортада, мемлекетте бірден үш, одан да көп тілде сөйлей білуді білдіреді. Мұның өзі жеке адамның көптілділігі және ұлт пен ұлыстың көптілділігі болып бөлінеді. Көптілділіктің үш тілді меңгеру дәрежесі сол адамның немесе бүтіндей халықтың өмір сүрген тілдік ортасы, әлеуметтік, экономикалық, мәдени өмірі, тұрмыс-тіршілігі секілді көптеген факторларға байланысты. Ұлттық құрамы бірыңғай, бірғана этнос мекендейтін мемлекетте көптілділік сирек. Онда жеке адамның ғана көптілділігі ұшырасады. Көптілділік: жаппай көптілділік, ішінара көптілділік болып бөлінеді [1, 14 с].

Қазіргі таңда адам қызметінің барлық салаларында жаһандану үрдісі орын алғандықтан, білім беру саласында қайта қарастырулар жетілдіруде. Сол себептен ақпараттық - коммуникативтік құзырлылықпен қатар, полимәдениеттілік бүгінгі уақытта әлемдік білім беру қоғамдастығының кеңістігін қалыптастыратын білім беру құзырлығының басты бағыттарының бірі ретінде анықталды.

Көптілді білім беру дегеніміз - оқу үрдісі барысында екі не одан да көп тілде білім беру. Мемлекетіміздің орта білім беру реформасында қаралған үш тілде оқыту - қазіргі заман

қажеттілігі. Осы мақсатта қазақ, орыс, ағылшын тілдері ұлтына қарамастан тең дәрежеде жүзеге асырылады.

Көптілді білім- көп мәдениетті тұлғаны қалыптастырудың өзегі. Бүгінгі таңда көп тілді оқыту – жас ұрпақтың білім кеңістігінде еркін самғауына жол ашатын, әлемдік ғылым құпияларына үңіліп, өз қабілетін танытуына мүмкіндік беретін қажеттілік. Үш тілде оқыту – заман талабы десек, оның негізгі мақсаты: бірнеше тілді меңгерген, әлеуметтік және кәсіптік бағдарға қабілетті, мәдениетті тұлғаны қалыптастыру және дамыту. Қазақ тілі мемлекеттік тіл, ал орыс тілі мен шетел тілдерінің бірін білу тұлғаның ой-өрісін кеңейтеді, оның «сегіз қырлы, бір сырлы» тұлға болып дамуына жол ашады, ұлтаралық қатынас мәдениетін, толлеранттылығын және планетарлық ойлауының қалыптасуына мүмкіндік туғызады. Маманға шет тілін меңгеру кез-келген шетелдік ортада өзін еркін ұстап, жаңа кәсіптік ақпараттар легіне немесе жалпы ақпараттық ғаламшарға бейімделу мүмкіндігіне ие болады. Әр адамның түрлі әлеуметтік қызметтерінде жеткен жетістіктерінің нәтижелері түрлі болмақ, сол себептен шетел тілін оқытудың мақсаты тек нақты білім іскерліктерін біліп қана қоймай, сондай тілдік тұлғаны қалыптастыру болып табылады, оған шет тілі «өмір заңдылықтарында» және «нақты жағдаяттарда қарым-қатынас жасай алу үшін» қажет болмақ [2, 115 с].

Бұл халықаралық тұрғыда бағытталған тұлғаны тәрбиелеуде тікелей құрал болып есептеледі, яғни өзін өркениетті және тарихи субъект ретінде тани алатын, даму кезінде өз елінің және адамзат тарихын қабылдай алатын, өзі үшін, халқы үшін, мемлекеті үшін, адамзат болашағы үшін жауапкершілік жүгін сезінетін, өзара тәуелділік пен әлем бүтіндігіне, адамзат өркениетінің ғаламдық мәселелерін шешуде мәдениаралық қатынастың қажеттілігін жете түсінетін, адамның азаматтық құқықтарын мойындайтын және саяси бостандыққа ұмтылатын, қоғамдағы гуманизм идеясын жасау үшін басқа адамдармен, қозғалыстармен, қоғамдық институттармен қызмет атқаруға дайындығы мен қабілеттілігін көрсете білетін және де қоғам, адам және табиғат арасындағы ынтымақтастықты қалыптастыратын ұқыпты да тиянақты, білікті маман мен тұлғаны дайындау осы заман оқытушылары мен ұстаздардың алдында қойылатын үлкен заман талабы деп білуіміз керек.

Осыған орай, қазіргі таңда елімізде ұстаздардың біліктілігін арттыруда көптеген бағдарламалар жұмыс жасауда. Мысалға алатын болсақ, «Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы Астана қаласы бойынша Педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыру институтында Астана қаласының 18 мектебінен келген педагогтері жаратылыстану-математикалық бағыттағы («Физика», «Химия», «Биология» және «Информатика») мұғалімдерді оқытуға арналған «Үш тілде білім беру жағдайында мұғалімдердің пәндік және коммуникативті-тілдік құзыреттілігін қалыптастыру» білім беру бағдарламасы бойынша «Intensive English for Subject Teachers» 640 сағаттық пәндік-тілдік курсының 1- модулін сәтті аяқтады. [3]

Қазақстан Республикасының орта білім беру мазмұнын жаңарту жағдайында аталған білім беру бағдарламасы жүзеге асырылуда. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының негізгі міндеттерін орындау тұрғысынан келесі іс-шаралар қарастырылған: пәндік-тілдік кіріктірілген оқытуға көшу, үш тілде оқытуға қабілетті көптілді мамандар даярлау.

Мұғалімдер үшін ең басты мәселе бұл тіл деңгейі мен оқыту әдісінің орнықты болмауы. Яғни, толық жетілмеген немесе ізденіссіз жасалған әдіс бұл жерде қиындық туғызады. Назарбаев Зияткерлік мектебінің мұғалімдері тілді тез меңгеру үшін CLIL (Content and Language Integrating Learning) және “Team teaching” әдістерін қолдануға кеңес берді. CLIL – бұл кезде сабақ немесе сабақтың бір бөлігі тілді тез үйрену мақсатында өзге тілде өткізлетін арнайы әдіс. Мысалы: оқушылар арасында ағылшын тілін етік меңгерген, бірақ физикадан хабарсыз жандар кездеседі немесе кейбіреуі үшін, керісінше, физикадан есептер оңай көрінгенімен, ағылшын тілінде сөйлеу қиындық туғызуы әбден мүмкін. Бұл жағдайда CLIL әдісін іске асыруға болады. Яғни, кіріктіру үрдісі жүреді. Сабақ шет тілінде өткен кезде, бала физиканы да, ағылшынды да қоса меңгереді. [4]

Көп тілде білім беру бұл – болашақта бәсекеге қабілетті маман өсіру және оның нақты бағытын қалыптастырумен астасады. Адамдардың барлығын, әрине, үш тілде сөйлету қиын. Әсіресе, қарттар мен орта буын ілесе ме белгісіз. Бірақ, буыны енді қатып келе жатқан жас балаға қай тілді болсын меңгеру қиынға соқпасы анық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Солташұлы Ы. Заман Талабы – Көп Тілді Болу // Ақиқат. 26 қараша. – 2012. – №11. – 14-15 б.
2. Жаминова Р.Ж. Модульдік оқыту технологиясын қолдана балалардың тілдік құзыреттілігін қалыптастыру // Мұғалімнің кәсіби дамуы: дәстүрлері мен өзгерістер. II халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. II том. – Астана, 2012. – 115-120 б.
3. <http://orleuastana.kz/kz/2017/05/02/poliyazy-chie-velenie-vremeni/>
4. https://massaget.kz/okushyilarga/mektep_omiri/49627/

УДК 81

*Анна Атаджанова
(Ургенч, Узбекистан)*

СОЗДАНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО УЧЕБНИКА И РЕАЛИЗАЦИЯ МЕТОДОВ АКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ

В данной статье рассматривается вопрос об электронном учебнике, как компьютерном, педагогическом программном средстве, призванном в полной мере использовать современные информационно-коммуникативные технологии, мультимедийные возможности и гипертекстовые ссылки для качественной подготовки конкурентоспособного специалиста.

Ключевые слова: электронный учебник, метод активного обучения, информационно-коммуникативные технологии, учебный процесс.

This article discusses the issue of an electronic textbook as a computer, pedagogical software designed to take full advantage of modern information and communication technologies, multimedia capabilities and hypertext links for the qualitative preparation of a competitive specialist.

Keywords: electronic textbook, active learning method, information and communication technologies, educational process.

Тенденции развития современной системы высшего образования неразрывно связаны с широким внедрением в учебный процесс различных форм, методов и средств активного обучения. Разработка электронных учебников является сегодня ведущим направлением деятельности вузов, осваивающих дистанционное образование, а также ключевым дидактическим звеном информационно-коммуникационной технологии обучения в процессе подготовки конкурентоспособных специалистов и будущих врачей, в частности.

По определению ЮНЕСКО дистанционное образование – новая организация образовательного процесса, базирующаяся на принципах индивидуального и самостоятельного обучения студентов. Максимально эффективная реализация этих требований возможна путём создания дидактической системы, основанной на использовании в обучении компьютерных средств и технологий. К ним относятся и электронные учебники.

Единое общепринятое определение термина «электронный компьютерный учебник» отсутствует, однако ясно, что такой вид учебника нельзя сводить только к одному из многочисленных видов обучающих программ.

Электронный учебник – компьютерное, педагогическое программное средство, предназначенное, в первую очередь, для предъявления новой информации, дополняющей печатные издания, служащее для индивидуального и индивидуализированного обучения и позволяющее в ограниченной мере тестировать полученные знания и умения обучаемого.

Мы поддерживаем взгляд на электронный учебник как на программно-методический комплекс, позволяющий самостоятельно освоить учебный курс или его большой раздел и часто объединяющий в себе свойства обычного учебника, справочника или практикума.

Электронный учебник призван в полной мере использовать современные информационно-коммуникативные технологии, мультимедийные возможности и гипертекстовые ссылки для качественной подготовки конкурентоспособного специалиста.

Наши взгляды основаны на опыте практической деятельности по созданию электронного учебника для медицинских вузов («Вводно-корректировочный курс русского языка». А.Ш. Атаджанова, Т.Э. Юсупова), анализе литературных источников и опыта работы наших коллег. Мы поддерживаем утверждения тех учёных [1, 2, 3], которые говорят о возможностях электронных учебников как довольно широких и позволяющих:

- полнее использовать технические возможности компьютерной техники за счёт реализации игровых форм и методов обучения, имитации сложных физических процессов путём дистанционного управления процессом обучения;

- автоматизировать труд преподавателя при проектировании систем обучения, разработке учебных программ, возложив часть функций преподавателя на современного и квалифицированного помощника – компьютер;

- глубже осваивать современную компьютерную технику.

Ещё один плюс электронного учебника – его гибкость. Он легко изменяется, его просто дополнить.

Таким образом, использование электронного учебника открывает новые возможности в организации учебного процесса, а также развитии творческих способностей студентов. Преимущества электронного учебника заключаются и в индивидуализации обучения за счёт отбора каждым обучаемым желательного учебного материала и изменения последовательности изучения с учётом своих индивидуальных возможностей, а также возможности самоконтроля.

Для эффективного внедрения методов активного обучения на базе создания электронного учебника необходима большая и серьёзная работа по оснащению в достаточном количестве компьютерной техникой, а также в подготовке методической и информационной базы в организации учебного процесса. Это обеспечит реализацию методов активного обучения в повышении качества подготовки специалистов, в частности медиков, с учётом возросших требований в условиях рынка.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Аленичева Е., Монастырёв Н. Электронный учебник: Проблемы создания и оценки качества // Высшее образование в России. 2000. № 1. С. 121–123.

2. Методика использования электронных учебников в образовательном процессе / Ю.Ю. Баранова, Е.А. Перевалова, Е.А. Тюрина и др. // Народное образование. 2000. № 8. С. 43–47.

3. Монастырёв Н., Аленичева Е. Этапы создания электронных учебников // Высшее образование в России. 2000. № 5. С. 103–106.

Валерія Бабенко
(Київ, Україна)

АВТОРСЬКА ВЕРСІЯ COMMEDIA DELL'ARTE У ТВОРЧОСТІ ЛУІДЖІ ПІРАНДЕЛЛО

Аналізуються ремінісценції поетики італійської комедії dell'arte XVIII ст. в «Поеми без героя» А.А. Ахматової, присутні не тільки на мотивно-тематичному рівні, а й на рівні конструктивних принципів поеми та творчість Луїджі Піранделло. Мета цієї статті – показати, що поетика комедії dell'arte є одним з структурно-сміслових елементів поеми, хоча і сприйнята опосередковано – через традицію і естетику маскараду. Розглядаються питання про співвідношення жанрових джерел поеми, система персонажів, семантичне наповнення понять «арлекінада», «Гофманіана», «карнавал», «маскарад».

Ключові слова: А.А. Ахматова; «Поема без героя»; *commedia dell'arte*; Срібний вік; театр; маскарад; Луїджі Піранделло; маска.

The reminiscences of poetics of the Italian comedy del arte of the eighteenth century are analyzed. in "Poems without a Hero" AA Akhmatova and Luigi Pirandello and his creativity, present not only on the motive-thematic level, but also at the level of constructive principles of the poem. The purpose of this article is to show that poetry of the comedy del arte is one of the structural and semantic elements of the poem, although it is perceived indirectly - through the tradition and aesthetics of the masquerade. The questions of the ratio of genre sources of the poem, the system of characters, semantic content of the concepts of "harlequinade", "Gofmaniana", "carnival", "masquerade" are considered.

Key words: A.A. Akhmatova; "Poem without a hero"; *commedia dell'arte*; Silver age; theater; masquerade; Luigi Pirandello; mask.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними задачами. Італія в свідомості українських та російських поетів – це не тільки реальна країна, а й образ іншої культури. *Commedia dell'arte* – одна з безперечних складових загального уявлення не тільки української, а й світової культури про вищі досягнення творчого генія італійського народу і італійської словесності (в тому випадку, коли мова йде про текстах «сценаріїв» комедії dell'arte). Демократичність і видність комедії dell'arte, її синтетичний характер, весела безтурботність атмосфери вистави, можливість імпровізації і самовираження актора, нестримний політ фантазії не могли не привертати до неї увагу всієї Європи протягом XVII-XVIII ст. і пізніше, коли сама *commedia dell'arte* вже припинила своє існування. Батьківщиною комедії dell'arte вважається Венеція. Венеціанський текст в російській літературі актуалізується з особливою інтенсивністю на початку XX ст.; на рубежі століть Венеція стала сприйматися переважно як примарний топос [3, с. 369].

Відповідно, початок XX ст. відзначено і зльотом інтересу до комедії dell'arte – теж до певної міри примарного і оманливого жанру в силу його масковий та імпровізації, яка залишила в текстових свідченнях його історичного існування тільки бліді сліди. У цей період в Україні настає розквіт театрального мистецтва.

Короткий аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження є роботи М. Санда, В. Сміт, Д. Рудліна, Д. Фішера, Д. Клейтона, Л. Джонс, М. Гріна і Д. Свона. З урахуванням широкого культурологічного контексту нашого дослідження залучалися також роботи естетичного і культурно-історичного характеру, в тому числі дослідження карнавальної культури М. М. Бахтіна і В. П. Даркевича.

Постановка задачі. Мета статті – розглянути традиції комедії дель арте у творчості Луїджі Піранделло та інших письменників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Притаманні епосі естетичні пошуки керуються ідеєю взаємопроникнення мистецтв, не дарма артистичні гуртки початку століття об'єднують в своєму складі письменників, художників, музикантів і акторів. Загальний настрій епохи, точніше, рубежу епох, ознаменовано захопленістю містицизмом, есхатологічним настроєм. Тому тема (і ширше – концепт) маскараду – одна з найпоширеніших в цю епоху – отримує різні трактування: маскарад сприймається не тільки як карнавальна веселощі, а й як обман, мистецтво, містика і навіть як *dance macabre*.

Розглядаючи драматургію Італії протягом трьох століть її історії, доходимо висновку, що її текстопростір представлений сукупністю семантичних смислів, репрезентованих у п'єсах того періоду. Розглянемо головні пріоритетні домінанти італійської драматургії XIX–XXI століть.

Творцем нової художньої пріоритетної домінанти в італійському театрі того часу став драматург Луїджі Піранделло (1867–1936). У 1916 році драматург пише комедію «Ліола». У ній він сперечається з Дж. Вергою, пояснюючи наявний у п'єсі конфлікт не селянським укладом, а протиріччями у свідомості персонажів. У п'єсі «Це так, якщо вам так здається», написаній в 1917 році, простежується логіка філософської дискусії, а в творах «Безглуздий ковпак» (1917) і «Насолода до доброчесності» (1918) – гротескові фігури так званих зламаних людей, які страждають від розладу з реальністю. Піранделло практично ніколи не зображав своїх героїв романтично. Він виводив на сцену «маленьку людину» зі скромними запитами, бідами та нещастями. Проте саме тому, що «маленька людина» часом стикалася з дикою реальністю, життєвий процес був особливо спотворений і відчувався досить сильно.

Сюжет п'єси «Шість персонажів у пошуках автора» простий, але вельми незвичайний. Персонажі незавершеної драми в кількості шести осіб прийшли в театр на репетицію. Вони стали переконувати трупу зіграти їхню історію. Цю історію вони показували акторам, намагаючись довести її правдивість і сценічність. Таким ось способом Піранделло об'єднав дві важливі для себе теми: соціальну драму сучасної людини і проблему творчої взаємодії мистецтва і дійсності. Висновки драматурга були досить песимістичними. Точно так само, як людина в житті не може довести свою правду, так і персонаж у театрі не здатний домогтися правильного втілення, тому що мистецтво, показуючи реальне життя, страждає тими ж недоліками, що і саме життя.

Поняття маски співвідноситься з функціями личини, лицедійства. Це як не можна більш підходить до епохи Срібного століття, що характеризувалася різноманітними життєтворчі експериментами. Діячі української культури підкоряли своє побутове поведінка обраної масці або амплу, бажаючи, щоб публіка бачила не тільки їх реальні особи, скільки створені ними самими образи їх реальних осіб.

Маска важлива і цікава Піранделло в двох її функціях: з одного боку, як деталь костюма, як атрибут і ознака певного амплу, з іншого – як образ, який виступає в якості альтернативи особі або зовсім його заміщає. І якщо перша функція запозичена їм із традиції (змінена і доповнена новими нюансами), то інша породжена, самої піранделовською філософією, що звертається до образу маски як до ідеальної метафори.

Піранделло звертається також і до найважливішого прийому *commedia dell'arte*, лацці. Лацці – жартівливі, ігрові вставні номери – з'явилися в італійській *commedia dell'arte* як продовження давньої театральної традиції (згадаймо тут парабасу, невід'ємний елемент давньої аттичної комедії), згідно з якою окремі сцени вистави повинні були з'єднуватися за допомогою спеціальних фрагментів, не пов'язаних з триманням п'єси. Вони представляли собою невеликі сценки, завершальні один епізод і знаменують початок наступного.

У 1917 р В.Е. Мейєрхольдом був поставлений спектакль за драмою М.Ю. Лермонтова «Маскарад» (сценографія А.Я. Головіна). На генеральній репетиції були присутні багато «дійові особи» поеми: А. Ахматова, Б. Анреп, О.А. Глібова-Судейкина, А.А. Блок, М. Кузмін

та ін. Дія охоплювало і зал для глядачів. У декорації були використані дзеркала, а на сцені діяли венеціанські маски: П'єро та Невідомий в костюмі бауту [1, с. 3].

Тема маскараду є спільною для творів Лермонтова і Ахматової, почасти співвідносимо і сюжет: в основі дії обох творів – любовний трикутник, відносини в якому закінчуються трагічно: смертю одного з учасників.

Рядки «Поєми без героя» «Мейерхольдови арапчага // затівати знову метушню», що створюють відчуття інфернальної гри пекельних сил для перестановки декорацій на сцені прямо на очах у глядача.

У натовпі ряджених поряд з персонажами, «вічні» образи, виникає режисер вистави під маскою Доктора Дапертутто. Трансформація реальності прийомом «двойничества» людини і його тіні-маски (пор. Псевдонім В. Е. Мейерхольда) має аналогії в поемі А. Ахматової, для якої поетика «двойничества» і дзеркальності є одним з характерних творчих прийомів [8, с. 128].

Слід зауважити, що *commedia dell'arte* не є єдиною жанровою традицією в реалізації карнавальної теми. Поетика і семантика карнавалу визначені не тільки його античним (давньоримським) генезисом, а й європейської середньовічної традицією (особливо французької).

Таким чином, створюється цілий комплекс різноманітних естетик, що належать різних родів мистецтва, які накладаються і впливають одна на іншу – свого роду аналогія полілінгвальності комедії *dell'arte*, користується різними діалектами італійської мови. Романтична поетика Ахматової очевидна у використанні автором жанрової моделі балади, про що свідчать основні сюжетні мотиви поеми (самогубство, потойбічні явища), цитати і епіграфи до голів (з власної «Новорічної балади», з балади Жуковського «Світлана»), стрімкий розвиток дії, час дії. Ахматова пише про низці гостей з минулого, по суті, про мерців. Їх примарність і нереальність підкреслені саме їх масковий: маска - це не обличчя, а маска, цілком могутня прикривати оскал черепа (пор. Стійкий вираз «маска смерті»). Властива романтичному двомирству межа між світами реальним і уявним, повсякденним і маскарадних наявності, але вона стає хиткою, оскільки світи ці легко перетікають одна в одну («Тільки як же могло статися, // Що одна я з них жива?») [5, с. 10]).

Маскарад з потойбічним відтінком поширюється і на дійсність, присутність масок робить реальність ірреальною. Мотив «кукольності» поряд з мотивом «двойничества» фігурує в характеристиці героїні: «Що дивишся так смутно і пильно, // Петербургская лялька, актерка, // Ти - один з моїх двійників» [7, с. 40].

Тому цілком логічно - і по історико-культурної асоціації з минулим, і за змістом створюваного комбінованого реально-примарно-масового образу – в поемі виникає і маска Петрушки (пор. Балет І. Стравінського «Петрушка», 1911 р друга редакція – 1948 м, що містить сюжет «оживання» ляльки), намічаючи проекцію сюжету в майбутнє. У «Поєми без героя», присвяченій десятигороків ХХ ст., Театральна тема пов'язана з образом головної героїні, актриси Ольги Опанасівни ГлебовойСудейкіної, історія життя і любові якої лежить в основі сюжету поеми [3, с. 528].

За визнанням Ахматової, спочатку прототипами головної героїні були і інші чудові жінки епохи: Т. Карсавіна, С. Андроннікова, Т. Вечеслова [4, с. 145].

Однак в остаточному підсумку репрезентантом епохи стає саме Глібова-Судейкіна, на що вказує перифрастична номінація героїні «Коломбіна десятих років», яка свідчить як про актуальність асоціацій з комедією *dell'arte*, так і про антропологізації епохи через образ героїні, який Ахматова вважала найбільш еквівалентним історичного часу [6, с. 113].

Ролі Глебовой-Судейкіної, згадані в поемі, - козлоногих, Плутанина, Псише (Психея) (дві останні зливаються у Ахматової в одну «Путаніца- Психея»). При зображенні козлоногих (це, мабуть, друга за важливістю для формування образу героїні роль в поемі, вона проектується на весь зміст) з'єднані два образи: голубка, що несе семантику лагідності,

чистоти і невинності, що належить небу, і коза, яка втілює порочність, хтивість, приналежність стихії карнавалу, сфері тваринного «низу».

Всі ці ролі синтезує образ Плутанини – це головний образ, в якому входить в поему Ольга Глебова Судейкіна. Він співвідноситься і з тематикою поеми (маскарадні), і з її поетикою: «дзеркальність» і «незрозумілістю». Плутанина – «Душа водевілю», поема Ахматової – «перевернутий» водевіль, трагічний. Втім, сама Ахматова всіляко підкреслювала відсутність спорідненості образів Плутанини в п'єсі і в поемі: «До речі, про Плутанини. Все, що я знала про неї до вчорашнього дня (6 червня 1958 г.), було назву і портрет О.А. в цій ролі, зроблений С. Судейкиним» [1, с. 5].

Героїня показана втіленою в цих ролях не на сцені, а в житті, між тим як відмінна риса венеціанського карнавалу – це вживання актора в образ і життя в цьому образі, засвоєння основних характерологічних рис. Маска стає другою особою актора, його своєрідним двійником, настільки ж живим, повноправно існуючим, як і сама людина. В артистичному середовищі побутове поведінка не було чисто побутовим. Мистецтво привносить в повсякденне життя. Цей свого роду постійний маскарад – характерна риса епохи. І тільки в посвяченні, тобто багато років по тому, головна героїня показана не «в масці», не в будь-якому художньому образі.

Що ж для Ахматової стоїть за поняттям «маска»? Слововживання в поемі, пов'язані з семантикою маски, – маскарад, тіні, ряджені, карнавал. Авторські визначення: арлекінада (пекельна), Гофманіана, «Петербурзька чертовня». У тексті поеми згадана баута. В примітках сказано: «маска з капюшоном». Чи не вказана локальна віднесення маски, її суто венеціанський характер неважливий. Основне призначення капюшона – приховати обличчя. Саме ця маскає функція є особливо важливою для маски у Ахматової. У маскарадї, спочатку має також італійське коріння, інша семантика носіння маски в порівнянні з комедією dell'arte: чи не ототожнення себе з амплуа, а приховування справжнього обличчя і вільну поведінку в зв'язку з безкарністю. При своєму виникненні маскарад мав ретельно коріння, будучи частиною карнавалу, але потім отримав статус світського розваги.

Таким чином, в семантиці маскараду диференціальними стають поняття «обман», «жарт». Можна стверджувати, однак, що у Ахматової зберігаються обидва відтінку значень: так, з темою Дон Жуана (про що свідчить епіграф), так само як і з темою Фауста, пов'язана тема відплати, покарання за всюдозволеність, що виключено в сучасному розумінні маскараду. Епіграф до першого розділу першої частини відсилає до раннього вірша Ахматової «Після вітру і морозу було ...» (1914), яке містить рядки «Вгадати неважко було злодія // Я його впізнала по очах» [1, с. 7].

Допускається можливість двоякого прочитання, коли мова йде не тільки про психологізм, але і про маскарадї, адже при носінні маски у людини залишаються відкритими саме очі, що робить можливим впізнавання ряджених. Крім того, найменування «злодій» відповідає семантиці «вчинення поганого вчинку під прикриттям маски». Тема ряджених пов'язана і з українською національною традицією.

Висновки. Отже, *commedia dell'arte* – взаємодія різних форм світосприйняття, різних культурних кодів. *Commedia dell'arte* мала раніше назви: *commedia all'improviso*, *commedia a soggetto*, *comedia di zanni*. І тільки у XVIII ст., як вважає К. Мік, ця театральна форма (що існує від середини XVI ст.) отримує назву *commedia dell'arte*. Тут «арте» – це і мистецтво, і майстерність, і техніка, і професіоналізм акторів як досвідчених знавців своєї справи. Персонажі комедії масок були втіленням комічного гротеску, буфонади, яскравого видовища карнавального типу.

Доходимо також висновку, що вивчення творів італійської драматургії дає змогу пізнати внутрішні суперечності життя Італії різних століть, побачити зміст та семантичні смисли, що ховаються за величними пам'ятниками древньої архітектури, відкриває справжній драматизм історичної долі колиски європейської культури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Е. Н. Графика Михаила Казаса / Е. Н. Алексеева // Вісник ХДАДМ. – № 12, 2016. – С. 3–7.
2. Белый А. Символизм как миропонимание. / А. Белый. – М., Республика, 2017. – 528 с.
3. Бобылева А. Л. Морис Метерлинк / А. Л. Бобылева // Западноевропейский театр от эпохи Возрождения до рубежа XIX–XX вв. / Очерки. – М. : РГГУ, 2014. – С. 369–378.
4. Лебедева О.Б. Традиции commedia dell'arte в лирике и драме Александра Блока // Имагология и компаративистика. – 2014. – № 1. – С. 145–164.
5. Тименчик Р.Д. Заметки о «Поэме без героя» // Поэма без героя : в 5 кн. / вступ. ст. Р.Д. Тименчика. – М. : Изд-во МПИ, 2016. С. 3–25.
6. Тименчик Р.Д. Рижский эпизод в «Поэме без героя» Анны Ахматовой // Даугава. – 2014. – № 2. – С. 113–121.
7. Цивьян Т.В. «Золотая голубятня у воды...»: Венеция Ахматовой на фоне других русских Венеций // Семиотические путешествия. – СПб., 2017. – С. 40–50.
8. Чуковская Л.К. Герой «Поэмы без героя» // Знамя. – 2014. – № 9. – С. 128–141.

*Bashorat Jamilova, Oyniso Obidova
(Buxoro, O'zbekiston)*

VATANNI SUYMAK – IYMONDANDIR

Ona-yurt mavzusi mustaqillik yillarida qayta tiklangan, qariyb bir asrlik tarixda armonga aylangan ulug' orzuning ushalishi samarasidir. Negaki, XX asrning boshlarida jadid ma'rifatparvarlari Turkiston o'lkasining ozodligi, o'rta asrlardagi dunyoga mashhur madaniyatini tiklash uchun tinmay kurashadilar. O'z maqola va she'rlarida, asarlarida ona-yurtni madh etish orqali, yosh avlodga uning uchun qayg'urish lozimligini uqtirishga harakat qiladilar.

Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” darsligini shu ma'noda e'tirof etish mumkin. Bilamizki, bu darslik 1913 yilda bosilib chiqqan. 1917 yilda ikkinchi marta nashr qilingan. “Turkiy guliston yoxud axloq” asari XX asr boshlaridagi pedagogik fikrlar taraqqiyotini o'rganish sohasida katta ahamiyatga molikdir. Mazkur asar axloqiy vat a'limiy asardir. Bu asarda Abdulla Avloniy o'z ijtimoiy va axloqiy-ta'limiy qarashlarini bayon etadi. XX asr boshlarida bunday asarni o'zbek tilida birinchi bo'lib Abdulla Avloniy yaratgan va ta'lim –tarbiya ishlarida uni tatbiq etgan. Muhimi esa ana shunday durdona asarida “Vatanni suymak” haqida keng to'xtalib o'tadi (bu matn hozirgi o'qish kitobining 3-sinfiga kiritilgan): “Vatan. Har bir kishining tug'ulib o'skan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har kim tug'ulgan, o'sgan yerini jonidan ortiq suyar. Hatto bu vatan hissi-tuyg'usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o'z vatanidan–uyuridan ayirilsa, o'z yeridagi kabi rohat-rohat yashamas, maishati talx bo'lub, har vaqt dilining bir go'shasida o'z vatanining muhabbati turar.”[1, b.55]

Avloniy mavzuga chinakam pedagogik nuqtai nazardan yondashadi. Vatanga berilgan ta'rif kichik yoshdagi o'quvchilar tafakkuriga mos hamda ixcham. Bu tushunchani yanada aniqlashtirish maqsadida esa hayvonlarga xos instinktini asosli ravishda misol keltiradi. Aytaylik, itni yo mushukni o'zi tug'ulib, odamlariga o'rgangan bir hovlidan boshqa bir joyga etib qo'ysak, u ikkinchi xonadonga osonlikcha moslasholmaydi. Yo qochib ketadi, yoki, yangi egalariga avvalgisidek, erkalanib, sadoqat ko'rsatmaydi. Bu bolalarga ham tanish manzara bo'lganidan pedagog yozuvchi Abdulla Avloniy suymoq–mavhum tushunchani aniqlashtirishda o'rinli qiyosdan foydalangan. Ana shundan so'ng shoir asosiy muddaoga ko'chadi: “Biz turkistonlilar o'z vatanimizni jonimizdan ortiq suydig'imiz kabi, arablar Arabistonlarini, qumlik, issiq cho'llarini, Eskimo'lar shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o'z vatanlarini tashlab hijrat qilurlar edi. Bobolarimiz: “Kishi yurtida sulton bo'lguncha, o'z yurtida cho'pon bo'l”,–demishlar.”[1, b.55]

Ko`rinadiki, roppa-rosa bir asr ilgari jadid muallimlari ulkan fidoyilik bilan yosh avlodga ta`kidlagan o`gitlari, ona-vatan haqidagi orzulari faqat istiqlol tufayli ro`yobga chiqdi. Ta`bir joiz bo`lsa, ularning boshlang`ich sinflarga mo`ljallangan darsliklaridagi mavzu-mundarija bugunki o`qish kitoblariga hamohang. Ulardagi uyg`unlik ko`pgina mavzularda ko`zga tashlanganidek, ona-Vatan madhiga bag`ishlangan matn va maqolalarda, she`r va hikoyalarda yaqqol kuzatiladi.

Boshlang`ich sinf o`qish kitoblari yosh avlodni eng yaxshi insoniy tuyg`ular ruhida tarbiyalashga, komil inson bo`lib yetishuviga, bolaning beg`ubor qalbida go`zalliknin anglash va asrab-avaylash tuyg`ularini shakllantirishga mas`uldir. Shunday ekan unda berilgan badiiy-didaktik matnlar ijodkorining qalb qo`ridan yaralgan har bir satr, har bir misra ana shu ulkan maqsadlarga xizmat qilishi, ularning qalbida o`zi tug`ulib o`sgan, kindik qoni to`kilgan tuproqqa mehr-muhabbat tuyg`ularini shakllantirmog`i lozim. Shu ma`noda, “Kitobim–oftobim” majmuasidagi badiiy ijod namunalarining mavzu ko`lami benihoya keng. Unda avvalo, vatanparvarlik, vatan tarixi, buyuk ajdodlar qahramonligi, mehnatkash dehqonu hunarmandlarning mehr bilan yaratilgan timsoli yetakchi o`rin egallaydi. Shuningdek, millatning eng asosiy belgilaridan biri bo`lgan ona tilining qadr-qimmatini ulug`lash, sharaflash ham alohida o`rin tutadigan mavzulardandir. Rost, har bir ijodkor uchun eng qadrli narsa–ona-Vatan, ona-xalq, ona tili. Bunday asarlarni yaratishda asosiy maqsad esa o`sib kelayotgan yosh avlodni ona-Vatanga, ona-xalqqa, ona-tiliga, ota-bobolar ruhiga mehr-muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash, ular qalbida munosib avlod, farzand bo`lish tuyg`ularini shakllantirishdir.

Aytaylik, birgina T.Adashboyevning ona-Yurt madhi o`zbek bolalar adabiyotida bu mavzu talqini haqida yaxlit tasavvur uyhg`ota oladi. Jumladan, shoir “Saylanma”sining “Ona Vatan” nomli birinchi fasli Vatan vasfiga bag`ishlangan she`rlarni qamrab oladi. Shoirning Vatanga bag`ishlovi shunday boshlanadi:

Ona Vatan,
Durdona Vatan!
Kindik qonim to`kilgan go`sha
Menga ka`ba,
Yagona vatan!
Bobolardan merossan–qadim,
Bag`ishlovni Senga atadim.[2, b.11]

Bu gaplar shunchaki ta`rif-tavsif emas, balki shu yurt farzandining yurak qa`ridan jo`shib chiqqan dil sadolari. Shoirning ona-Vatan –kindik qoni to`kilgan tuproq sha`niga bag`ishlangan ushbu madhiyasi shaklan qanchalar soda, muxtasar bo`lsa, mazmunan shu qadar purhikmat, sermazmun. Chunki, Vatanning ka`baga o`xshatilishi shunchaki ta`rif emas, balki uning yakkayu yagonaligi, “bobolardan meros” qolgan – ko`z qorachig`iday azizu mukarramligini ta`kidlovchi qalb to`ridan otilib chiqqan jo`shqin sadodir. T.Adashboyevning ushbu turkumdagi she`rlarida ona-vatan go`zalliklarini madh etish, yosh kitobxonni uni ko`z qorachig`iday avaylab-asrashga, qadriga yetishga chorlash ruhi birday ustivorlik qiladi. Uning quyidagi satrlarida Vatan ta`rifi yanada teranlashadi:

Sen tug`ilgan, Qutlug` xona. Osh, Buxoro, Tuprog`ini
Aziz diyor, Pok ostona. Samarqandim. Ko`zga surtgin.
So`lim o`lka, Qiyosi yo`q,
Kesh, Farg`ona Senu menga,
Qadim Urganch. Bu yagona
Shu durdona Vatan–Ona.
Ko`rkam Toshkent, Shunday go`zal
Asal –qandim. Ulug` yurtkim,

Bu satrlarda qiyosi yo`q bu tuproqning “qutlug` xona”, “aziz diyor”, “pok ostona” sifatlashlari yosh kitobxon qalbida ona –Vatan muqaddasligi tushunchasini shakllantirish va mustahkamlashga xizmat qiladi, Vatan tuprog`ini ko`zga surtish (tavof qilish) shunchaki gap emas, o`zini ushbu tuproq farzandi deb hisoblaydigan har bir kishining dastlabki insoniy burchi ekanligini ta`kidlaydi,

qadim Urganch, Buxoro, Samarqand, O'sh, Kesh, Toshkent singari olamga mashhur, jahon tarixi va madaniyatining beshigi bo'lgan shaharlari bilan faxrlanish his-tuyg'ularini uyg'otadi.

Umuman, bolalar adabiyotining yetuk olimi R.Barakayev to'g'ri ta'kidlaganidek, T.Adashboyevning o'lkamizning tarixiy joylari va betakror tabiati tasviriga bag'ishlangan she'rlarida ona-Vatan, kindik qoni to'kilgan muqaddas tuproqqa mehr-muhabbat tuyg'ulari ming yillik qadriyatlarimizga shu qadar samimiyat bilan yo'g'rilganki, bu dilnavoz satrlar yosh kitobxon qalbiga bir o'qishda jo bo'ladi.[3,b.3]

*Agar jannat ko'kda bo'lsa,
ostidadir O'zbekiston,
Agar jannat yerda bo'lsa,
ustidadir O'zbekiston!*

Ushbu yoniq satrlar muallifi, istiqlol kuychisi Iqbol Mirzodir. Shoir so'nggi yillarda yurtimizda ro'y bergan ulkan yangilanish jarayonlarida shunchaki kuzatuvchi bo'lib emas, balki faol ishtirokchi sifatida qatnashib kelmoqda. Qalbini to'lqinlantirgan hodisalarni, qadimiy shaharlarimizda o'tkazilayotgan olamshumul sana-to'ylar taassurotini, bir so'z bilan aytganda, **Ona Yurtga** bo'lgan cheksiz muhabbatini o'zining samimiy, tiniq misralari orqali ifodalagan. Muhimi, bu she'rlarda Vatan tuyg'usi, faxr-iftixor hissi yangicha bo'yoqlarda, ohorli ohanglarda, san'atkorona mohirlik bilan aks ettirilganki, bu hol o'quvchini hayajonlantirmay qo'ymaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. 2 jildlik. 2-jild. – Toshkent, “Ma'naviyat”, 1998. – B.55.
2. Adashboyev T. Orzularim–qo'sh qanotim. – T., 2003. – B.11.
3. Barakayev R. jonajonim she'riyat. – T., “Cho'lpon”, 1997. – B.5.

Bashorat Jamilova, Gulnoz Rahmatova
(Buxoro, O'zbekiston)

O'QUVCHILAR MA'NAVIY KAMOLOTIDA BADIY MATN TAHLILINING O'RNI

Badiiy matn tahlili darsning eng muhim bosqichlaridan biridir. Badiiy asarni o'qish, xususan, uqish o'ziga xos ijoddir. Bu haqda A.Rasulov shunday yozadi: “Kitobxon–badiiy matn unga xoh yoqsin-xoh yoqmagan bo'lsa-da,—his-hayajonga beriladi, u haqda o'ylay boshlaydi. Kitobxon ijodining bu bosqichida badiiy matn yo badiiy asar sifatida qabul qilinadi, yo badiiylikka aloqasi yo'q matoh sifatida inkor etiladi”.³³ Safo Matchonning qayd etishicha esa, “Aslida kitobxon ham yozuvchi singari ijodkor. U asar mutolaasi jarayonida muallif faoliyatini takrorlash yo'lidan boradi. Yozuvchi ijodining murakkabligi shundaki, u xayolidan tug'ilgan g'oyani adabiy qahramonlarning xatti-harakati, kurashlari misolida konkretlashtirsa, kitobxon unga teskari–adabiy qahramon xatti-harakati, kurashlari tasviridan umumiy xulosalar chiqarish yo'lini tutadi”.³⁴

Demak, tahlil jarayonida mana shu psixologik-ijodiy holat nazarda tutilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. “Hamma narsani o'qiyverish yaramaydi,—deb yozgan edi L.N.Tolstoy. dilda tug'ilgan savollarga javob bera oladigan kitoblarnigina o'qish kerak”.³⁵ Ko'rinadiki, adabiy-badiiy matnlar tahlili jiddiy hodisa. Bunda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini nazarda tutish yanada muhim. Shu ma'noda badiiy matnlarni tahlil qilishda qo'yiladigan asosiy talablardan yana biri uning tarbiyaviy maqsadlarini ko'zda tutishdir. Folklor yoki yozma adabiyot namunasi, ijodkorning

³³ Rasulov A. Tanqid. Baholash. –Toshkent, Fan, 2006, 13-b.

³⁴ Safo Matjon. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar . (O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma),– T.: O'qituvchi, 1996, 49-50-betlar.

³⁵ Bu haqda qarang: B.To'xliyev. Adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent, 2010, 47-b.

tarjimai holi yoki muayyan bir asar, epil, lirik, yoxud dramatik turga mansub ijod namunasi tahlil qilinar ekan, ular o'z-o'zicha emas, balki, muayyan pedagogik maqsadni ko'zda tutgan holdagina tahlil qilinishi shart. Shu nuqtayi nazardan yondashilsa, o'quvchilar ma'naviy kamolotida badiiy matnning o'rni va ahamiyati nechog'li muhimligi anglashiladi.

Ma'naviyat inson hayotining asosiy negizini tashkil etadigan qudratli kuch. U tor doiradagi tushuncha emas, ko'lam keng. Boshlang'ich sinflarda bu tarbiya borasida alohida dars soati ajratilmagan. Keng qamrovli dars davomida xoh ona tili, o'qish, odobnoma darsi bo'lsin, xoh jismoniy tarbiya, mehnat, tasviriy san'at darsi bo'lsin, bularning barcha-barchasida ma'naviy axloqning eng kichik elementidan murakkab elementlarigacha takror va takror o'rgatib borish zarur. Zero, bu tushuncha bugun yaratilgan narsa emas. U asrlar davomida shakllanib, sayqallanib, takomillashib kelmoqda. O'quvchilarni ma'nan yetuk qilib tarbiyalashda, avvalo, o'qituvchining o'zida bu xislat benuqson yetarli bo'lishi kerak. Chunki, biror bir o'qituvchining o'zida yo'q xislatlarni bolalarida tarbiyalay olmaydi. Nazariy bilim jihatdan sayoz, metodik qoidalarga rioya qilmaydigan, turbiyasiz o'qituvchi o'quvchilarida uchraydigan kamchiliklarni anglay olmaydi. Anglay olgan taqdirda ham uni bartaraf etish chora-tadbirlarini qo'llay bilmaydi.

Masalan, 3-sinf o'qish kitobida "Alpomish", "Rustamxon" dostonlaridan parchalar keltirilgan bo'lib, bu qahramonlar siymosida o'quvchilar mardlik, donolik, dovyuraklik, jasurlik, vatanparvarlik, sabr-matонатlilik bir so'zilik kabi insoniy xislatlarni ko'radilar va ularga eragishga, bu xislatlarni o'zlarida shakllantirishga harakat qiladilar. O'zbek xalq ertaklari turkumiga kiruvchi "Botir mergan", "Halollik", "Donishmand yigit" ertaklari hamda, majoziy ma'noda qo'llanilgan "Chumoli va tipratikan", "Chayondan so'rdilar" masallari orqali yaxshi nom orttirish, to'g'riso'z bo'lish, yolg'on gapirmaslik, kishilar hayoti haqida o'ylash, qayg'urish, yuksak aql-zakovatli bo'lish kabi insoniy xislatlarni o'zlarida tarbiyalaydilar. Yana folklor namunalari-xalq qo'shiqlaridan tortib, qator maqollar, ibora-yu, latifalar berilganki, ularni mag'zini chaqish, angalash orqali o'quvchilar tafakkur olamlarini kengaytirib, ma'naviy dunyolarini boyitib boradilar.

E'tibor berilsa, o'qish kitoblarida ajdodlardan qolgan boy meros orqali avlodlarni yanada barkamol va komil inson qilib tarbiyalash bugungi kunning eng dolzarb talabi. Zero, ma'naviyatli yoshlar yurt tayanchi. Ilmini qurol bilib to'g'ri tarbiyalangan millat farzandlari qudratli davlatni qura oladigan avlod vakillari hisoblanadi.

Milliy ta'lim-tarbiya tizimimizda o'git-nasihat qilish, ibrat-o'rnak ko'rsatish, rag'batlantirish va qoralash kabi metodlarni xalqimiz asrlar davomida qo'llab kelgan bo'lib, uning quyidagi ijobiy shakllari: tushuntirish, o'rgatish, mashq qildirish, kun tartibini rejalashtirish, yaxshi xislat va ishlarga undash, istak bildirish, maqtash, olqish aytish, duo qilish, alqash, mukofotlash, taqdirlash, ishonch bildirish, oqlash, vasiyat qilish kabilar yetakchilik qilgan. Shuningdek, xalq pedagogikasida o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalashda quyidagi holatlar qoralanadi: ta'qiqlash, ma'n etish, buyurish, talab qilish, yolvorish va ko'ndirish, tanbeh berish, nafrat bildirish, ayblash va uyaltirish, oq qilish, ont-qasam ichirish, aybiga iqrar qildirish, zarda qilish, yomonlash va vaysash, urishish, gapirmasdan qo'yish.

Hayotning mazmunini to'g'ri tushuntirish, farzandlarga odob-axloqni o'rgatish, ezgu ishlarga odatlantirishda xalq pedagogikasining yuqorida ta'kidlangan tarbiya metodlaridan foydalaniladi. O'git va nasihat metodi xalq og'zaki ijodining turli janrlarida o'z aksini topgan.

Tarbiya metodlari ichida eng ko'p qo'llanadigan turi bu— namuna, ibrat ko'rsatish, ya'ni o'rnak bo'lishdir. Buyuk allomalar va mutafakkirlarning hayot yo'li bizga doim ibrat maktabi bo'lib qoladi.

Xalq pedagogikasidagi rag'batlantirish metodiga maqtash, ma'qullash, alqash, mukofotlash kabi shakllarni kiritishimiz mumkin. Bolalarning yaxshi fazilat ila amalga oshirgan ibratli ishlari kattalar tomonidan ma'qullansa, maqtalsa, olqishlansa, rahmat aytilsa, alqansa va imkon doirasida taqdirlansa, ular yanada yaxshi xislatlarga ega bo'lishga, yaxshi ishlarni bajarishga harakat qiladilar. Bunga o'zbek xalq og'zaki ijodidan ko'plab misollar keltirishimiz mumkin. Asar qahramonlari xalqni zolimning zulmidan qutqarib xalqning olqishi va rahmatiga sazovor bo'lganlagi, munosib

taqdirlanganligi haqidagi ertak, rivoyat, afsona, asotir va dostonlar behisob. Maqtash, alqash paytida:

- “Tarbiya bergan ota-onangga rahmat”;
- “Ta’lim bergan ustozingga rahmat”;
- “Ustozdan ibrat olgan aqlaringga rahmat”;
- “Barakalla, o’g’lim, qizim”;
- “Aqlu-hushing, idrokingga ofarin”;
- “Oqilaligingga tahsinlar bo’lsin” kabi jumlarlar ishlatiladi.

Asosan, yoshi ulug’lar, ota-onalar farzandlarining ijobiy ishlaridan minnatdor bo’lishganda o’zlarining chuqur ichki istak va niyatlarini alqash orqali amalga oshirganlar. Keyinchalik bu istak-niyatlarini Ollohdan so’raydigan bo’lganlar va shu tariqa, alqash-duolar yuzaga kelgan, alqashdan oldin “ilohim” so’zi ishlatila boshlangan. Ayni paytda hozir ham oilalarda, ko’cha kuyda quyidagi: umringdan baraka top; qo’ling dard ko’rmasin (dard ko’rma); tani-joning sog’ bo’lsin; tuproq olsang oltin bo’lsin; baxtiyor bo’l (baxtli bo’l); ilohim niyatingga yet; to’y bo’lsinu, g’am bo’lmasin; yaxshi kunlarga yetkazsin; ko’p bersin, ko’l bersin, keng fe’l, ketmas davlat bersin; biring ikki, ikking tuman bo’lsin; yegan noning halol bo’lsin; farishtalar omin desin kabi alqash-duolar o’quvchilarni salbiy xususiyatlardan himoyalashda yetakchi vosita bo’la oladi.

Xalq pedagogikasida bola tarbiyasida qarg’ish asosan, xotin-qizlar tomonidan ishlatiladigan zararli tarbiya metodi hisoblanib kelingan. “Qarg’ishlar duch kelgan katta-kichikni goh suvda cho’ktirib o’ldirsa, goh do’zaxning yetti kundasida kuydiradi. Ba’zilar odamxo’r devlarga duch keltirsa, ba’zilar ona sutini og’zidan keltiradi.”³⁶

Xalqimizda qarg’ish va duo – olqishning ta’siri, ya’ni uning “tegishi” haqida ham qator iboralar bor. Qarg’ish olganlar haqida “Falonchini qarg’ish urgan”; alqash olganlar haqida esa “Falonchi kam bo’lmaydi, chunki ota-onasining (xalqining, ustozining) duosini olgan” deyishadi. Qarg’ishning zarari va olqish – duolarning ahamiyati quyidagi xalq maqollarida ham ifodalangan: “Qarg’ish yaralaydi, olqish davolaydi”, “Kiyim dog’i ketar, qarg’ish dog’i ketmas”; “Otilgan o’qdan qo’rqma, qarg’ishdan qo’rq”; “El qarg’asa, tog’ qulaydi, el alqasa bog’ bo’ladi”; “Ota-ona olqishi o’t-suvga oldirmas, ota-ona qarg’ishi chohga tiqmay qoldirmas”. Demak, xalq an’anaviy tarbiya usulining bosh shiori: “Olqish olgan omondir, qarg’ish olgan yomondir.”

Darhaqiqat, qarg’ish ishlatgan ota-ona va kattalarning obro’si yo’qoladi, ota-ona va farzandlar o’rtasidagi mehribonlikka putur yetadi, oila ahilligiga darz ketadi. Ayniqsa, ota-ona qarg’ab, oq qilsa, uning oqibati har ikkala tomon uchun yomon bo’ladi. Xalqimizning “Ura bersang eti qotar, qarg’ay bersang beti qotar”- degan maqoli ham qarg’ishning zararini ta’kidlaydi. Demak, qarg’ishlarni umuman, nutqdan chiqarib tashlash va ayniqsa, bola tarbiyasida ishlatmaslik zarur.

Xalq pedagogikasida, uning manbalarida jismoniy jazo tarbiyaviy ta’sir ko’rsatuvchi vosita sifatida aslo uchramaydi, aksincha, jismoniy jazo yomon oqibatlarga olib kelishi ta’kidlanadi. Lekin xalq pedagogikasi tarixida tarbiya nuqtayi nazaridan jismoniy jazoning shapaloq urish va quloq cho’zish shakllari ishlatilgani ma’lum.

Xalqimiz tarbiyaning turli metod va shakllarini amalga oshirishda xilma-xil tarbiya vositalaridan foydalanganlar. Xususan, xalq o’yinlari va o’yinchoqlar, xalq og’zaki ijodi, tabiat va inson munosabatlari, xalq tabobati xususiyatlari, turli to’y-tomosha marosimlari, sayil, yig’in, bazm, bayramlarda kattalar va bolalarning birgalikdagi ishtiroki, gap-gashtak va ulfatchilik, choyxona gurungi, aza ma’rakalari, uzoq safarga va ovga chiqish va h.

Boy milliy madaniy meros va an’analardan chetda qolgan ilg’or pedagogik fikrlar o’zbek pedagogikasi o’z o’rnini topdi hamda o’z vazifasini bajara boshladi. Yangi mazmunli darsliklar, uslubiy qo’llanmalar yaratishda milliy-madaniy, tarixiy adabiyotlardan, materiallardan keng foydalanila boshlandi.

Bunda milliy ta’limning o’ziga xosliklari, ayniqsa, ta’limning insonparvarligi - inson qobiliyatlarining ochilishi va uning ta’limga nisbatan bo’lgan turli-tuman ehtiyojlarining

³⁶ Yo’ldosheva S. Xalq urf-odatları va an’analari. Toshkent, “Ijod dunyosi”, 2003, 88-b.

qondirilishi, milliy va umumbashariy qadriyatlar ustuvorligining ta'minlanishi, inson, jamiyat va atrof-muhit o'zaro munosabatlarining uyg'unlashuvi; ta'limning ijtimoiylashuvi - ta'lim oluvchilarda estetik boy dunyoqarashni hosil qilish, ularda yuksak ma'naviyat, madaniyat va ijodiy fikrlarni shakllantirish; ta'limning milliy tarix, xalq an'analari va urf-odatlar bilan uzviy uyg'unligi, O'zbekiston xalqlarining madaniyatini saqlab qolish va boyitish, ta'limni milliy taraqqiyotining o'ta muhim omili sifatida e'tirof etish, boshqa xalqlarning tarixi va madaniyatini hurmatlash; ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligi, bu jarayonning har tomonlama kamol topgan insonni shakllantirishga yo'naltirilganligi kabilar ana shunday muhim xususiyatlardir.

*Bashorat Jamilova, Zarina Sa'dullayeva
(Buxoro, O'zbekiston)*

G'AFUR G'ULOM ASARLARIDA YETIMLIK MOTIVI IFODASI

Akademik shoir G'afur G'ulom kattalarning ardoqli adibi bo'lishi bilan birga bolalarning ham sevimli ijodkoridir. U XX asrning 20-yillaridan 60-yillarigacha bolalar uchun she'rlar, hikoya va qissalar yozdi. Uning she'rlarida bolalar hayoti, ularning orzu-armonlari, o'kinchlari, quvonchlari ifoda etilgan edi. Shoirning bolalarga atalgan she'rlari 1935-yilda "Turg'un va O'rdak", 1940-yilda "Mukofot", 1949-yilda "Tongotar qo'shig'i", 1953 -yilda "Bari seniki", 1955-yilda "Bir g'uncha ochilguncha", 1958-yilda "Siz mening yoshligimsiz" to'plamlariga kiritildi. Ayni damda nasriy asarlaridan "Netay" 1930-yilda, "Shum bola" va "Yodgor" 1936-yilda chop qilindi. Ayni chog'da G'afur G'ulomning she'riy va nasriy to'plamlarini nashr ettirish hanuz faol davom etmoqda. Zero, G'afur G'ulomning bolalarga atalgan asarlarining o'rni o'zbek bolalar adabiyotida hamon katta.

Yetimlik mavzusi G'afur G'ulom ijodida ko'p uchraydi. Negaki, shoirning o'zi yetimlik jabrini tortgan inson. U to'qqiz yoshda otasiz qoladi, tirikchilikning barcha jabru diydalarini boshidan o'tkazadi. Natijada, hayot kurashdan iboratligini anglaydi. Shu ma'noda, yetimlikning nochorligini, alamlarini "Netay" qissasida Netayning fojeasi taqdiri yordamida aks ettirgan bo'lsa, "Shum bola"da Qoravoy timsolida gavdalantiradi. "Yodgor"da esa bu motiv iliq mehrga yo'grilgan. G'afur G'ulom umrining oxirigacha yetimlik og'riqlarini unutmadi. Nasrida aks ettirganidan tashqari, she'riyatida ham yetimlikni ifodaladi. Shoir bolalarga "kelajagim, keragim" deb murojaat qilar ekan, yuragi ham bolalarniki ekanini ta'kidlaydi. Shoirning yetimlik motivi mavjud she'rlarida bugungi bolalikka shukrona bor. Istiqlool davrining katta-yu kichigi bu she'rlarni o'qib, bugungi bolalik uchun mustaqil Vatandan, ozod davlatdan minnatdor bo'lsa arziydi. G'afur G'ulom kuylagan bolalik xiyobonida, deb yozgan edi O.Safarov, bog'cha bolasi ham, maktab bag'riga endigina qadam qo'ygan o'qish mashaqqatini zimmasiga olayotgan va olgan kichkintoy ham, o'rta maktabni oltin medal bilan tugatib, hayotga, Vatan va xalq xizmatiga yaramoqqa chog'lanayotgan o'smirni ham ko'rish mumkin. Darhaqiqat, G'ulom asarlarida bu qahramonlarning har biri o'z yoshi va ruhiy olamiga xos tuyg'ularni kechirishadi.

Jumladan, adib yetimlik mavzusidagi asarlarida yetimlikni keltirib chiqargan sabab va oqibatlarga badiiy nazar solish yo'lidan boradi. "Netay"—bir qarashda hech qanday ma'no anglatmaydigan so'zdek tuyuladi. Ammo asarni mutolaa qilib bo'lgandan so'ng yozuvchining mahorati yaqqol seziladi. Asarning butun mazmun – mohiyati shu so'zda aks etgan. Netay chaqaloqligida kasalmandligi uchun quloq qilingan, o'z yurtidan badarg' qilingan bechora ota-ona tomonidan ko'chaga qoldirib ketilgan yetim qiz. U taqdir taqozosi bilan bir oilaning suyumli farzandiga aylanadi. Ya'ni topib olgan kishining farzandi yo'qligi sababli chinakam mehrga sazovor bo'ladi. Ammo, yetimlikning shum qismati unga ham endigina voyaga yetib, ko'zga ko'rinadigan durkun qiz bo'lganida soya tashlaydi...

Netayga qarindoshlik da'vosini qilgan kimsa – Samadning nafs va boylikka o'chligi tufayli mushtipar qizning kelajagiga bolta uriladi. Uning ismi ham shu ma'noda kalitli so'z. mushtipar qiz jamiyatning, zammonning qurboni bo'ladi. Aniqrog'i jamiyatvning bolalikka o'gaylik

munosabatining fojeiy qismati qiz bola obrazida yorqin gavdalanadi. Aytaylik, “Shum bola”da Qoravoy o'sha mashaqqatli hayot, sargardonlik va iztiroblar girdobiga sho'ng'isa, hayot uni qanday sinovlarga ro'baro' qilishiga qaramay, yiqilib, turtinib baribir o'rnidan tura olgani qalamga olingan. Asar qaysi davr kitobxoni bo'lishidan qat'iy nazar o'zini qalamga olinayotgan voqealar ko'zi bilan ko'rayotgandek tasavvur qiladi. Hodisalar o'quvchi ko'z oldida yaqqol gavdalanadi. Ayniqsa, asarda ishlatilgan “Barkashni pichoq uchi bilan qirgandek chiyillab”, “Sirlangan xumchaga tushgan sichqondek”, “Bir qari bo'z bitgandek” kabi o'xshatishlar yozuvchi badiiy mahoratini yaqqol namoyon qiladi. Yozuvchi o'z qahramoniga bolalarcha beg'uborlik, uddaburonlik, hozirjavoblikni, sarguzashtga ishtiyoqmandlikni ham singdirgan. Hech kimning yuragi dov bermaydigan Sariboy bilan bo'lgan suhbatdan, tandir ichida qo'lga tushgan holatidan, o'lik yuvish manzarasidagi suhbatlarda, do'sti Omon bilan boyning sigirini so'yib qochayotganlarida Qoravoyning qilgan ishi, uyidan ketishining asl sababi, uyiga quruq qo'l bilan qaytishni istamasligi, sarrofning hindiston haqidagi so'zlarini maroq bilan tinglashi kabi voqealar tafsiloti kitobxon qalbiga huzur bag'ishlaydi, chehrasiga tabassum qalqiydi. Jamiyatning butun qallobliklariga qarshi bir o'zi mardona kurashayotganidan ko'ngil taskin topadi. Masalan, Qoravoy takyaxonada butun umr qolishi ham mumkin edi, biroq yozuvchi qahramoniga bunday qismatni ravo ko'rmagan. Hayot insonni istagan kuyga solishi mumkin, qachonki u indamay ergashsa, ammo hayotda o'z maqsadlarimizni amalga oshirishdagi jahd-u jadallik darkorki, bu yozuvchi qahramoni misolida o'smir yoshlarga saboq bo'la oladi. Asarda qahramonning ko'chada qolishi ham ramziylikka ega. Asar yozilgan davr tuzumi shuni taqozo etgan. U endi qayoqqa borishni bilmay, hayron edi. Zotan, bunda ham yozuvchi realistik tasvir uslubiga asoslangan...

G'G'ulomning “Yodgor” qissasida kattalarning aybi bilan yetim qolib ketgan murg'ak go'dak yaxshi insonlar bag'rida ulg'ayadi. Bu asarda ham yetimlik motivi mavjud, biroq yozuvchi asarni nomlashdayoq uning azizu ardoqli bo'lishini ko'zlaydi.

Ko'rinadiki, G'afur G'ulom yetimlik boshiga tushgan bolalar obrazlari orqali butun bir tarixiy davr timsolini chizib beradi. Ijodkor mahorati shundaki, mavzu talqinida o'sha davr tuzumi va jamiyatdagi rang-barang qirralarga nigoh tashlay olgan. Netay go'dakligidan kattalarning unga munosabati va taqdirning, nobop tuzum kirdikorlarining qurboni bo'lishdan o'zga chorasi qolmagani ham realistik asosga ega. Yozuvchi bu haqiqatdan ko'z yumolmay, ayniqsa yetimlik qiz bolalar uchun qanday fojialarga olib kelishini ko'rsatish orqali hali-hanuz qiz bola taqdirida uchrab turadigan bunday noxush holatlarga munosabat bildirgan, deyish mumkin. Chunki, bugun ham davr muammosi bo'lib turgan odam savdosi qurboni eng ko'p voyaga yetgan yoki yetmagan qizlar ekanligi sir emas. Qolaversa yozuvchi tasvirlagan Samadga o'xshagan “tog'a”larning bugun ham yangi vakillari mavjudligi ayon haqiqat. Demak, faylasuf va donishmand adib qiz bolaning sha'ni va nomusi uchun ham har qanday jamiyatda ularga munosabat samimiy, pok va beg'araz bo'lishi lozimligini ta'kidlamochi bo'ladi.

Yodgor obrazida ham asosan kattalarning o'zaro munosabati yetakchi. Ya'ni bolalikka munosabati masalasida yozuvchining g'oyalari ilgari surilgan. Bu qissani o'qigan kitobxon jamiyatda Jo'raga o'xshagan mard, tanti yigitlar borligiga xursand bo'ladi va hamma zamonlarda ham inson iymoni uni falokatdan qutqazishi badiiy talqin etiladi.

Qoravoy obrazi esa yozuvchining chinakam bola xarakteri ifodasi borasidagi yutug'i hisoblanadi. “Shum bola” qissasi bolalar va o'smirlarning bir necha avlodi tomonidan birdek sevib o'qilishiga sabab ham unda aynan qahramon faol harakatda, munosabatda bo'ladi. Uning yoshiga mos qiziqishlar va shumliklar jonli manzaralarda aks etgani sababli kitobxon qalbiga yaqin. Yozuvchining o'z qahramonini har qanday holatda avaylab-asragani, uning sho'xliklari bolalarcha beg'uborlikka yo'g'rilgani kitobxonga erish tuyulmaydi. Yetimlik, tirikchilik bolaligini erta o'g'irlagani sababli u gohida kattalarga xos hiyla-nayrang ishlatishga majbur bo'ladiki, bu ham hayot haqiqatidir. Umuman, bu asarlarga singib ketgan yetimlik motivi insonni bugungidek tinch zamonlarda yashayotgani uchun shukrona qilishga undaydi.

РАЗВИТИЕ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ

В данной статье, раскрываются особенности какая задача стоит перед преподавателями русского языка в развитие речи студентов – медиков, так как будущие врачи должны владеть языком в совершенстве. Названия организма человека, клетки и ткани.

Ключевые слова: задача, помощь, язык средство общения, терминология, студенты – медики, зависимое и главное, компоненты, строение организмов, клетки и ткани, живой мир, кровь, ткань, лимфа, результат.

In given article is disclosed task features which is standing before teachers of Russian language in developing of medical students speech as future doctors must know the language up and down. Names of human organism, cells and tissues.

Key – words: task, aid, language as a subject of speaking, terminology, medical students, depending and main, components, structure of organisms, cells and tissues, living world, blood, tissues, lymph, result.

Перед преподавателями русского языка нашего института встает задача построить программу обучения так, чтобы оказать студентам максимальную помощь, сделав язык средством общения в учебном процессе. Важное место в системе обучения языка занимает изучение специальной терминологии.

Языковая подготовка к определенному виду речевой деятельности должна осуществляться в комплексе с учетом взаимосвязи всех элементов речи, что обусловлено рядом причин. Во-первых, в языке объективно существует взаимосвязь и взаимодействие всех его уровней, в том числе, и лексики и синтаксиса, поскольку слово, как лексическая единица, не может употребляться изолированно, оно всегда соединяется с другими словами, вступая с этими словами в синтаксические связи. Во-вторых, единица языка реализуется в единстве всех частей речи.

Лексика, вводимая в речь студентов-медиков, представляет собой взаимосвязанные слова, которые отражают признаки, действия. Поэтому, при изучении терминологии мы особое внимание обращаем на терминологические сочетания, которые строятся по конструкциям:

1) прилагательное+существительное: (аллергическая реакция, воспалительный процесс, врачебное назначение, здоровый организм, медицинский халат, сильный ожог) и т.д.

2) существительное+существительное (жизнь больного, история болезни, психика больного, рекомендация врача, диагноз пациента, соблюдение режима, осложнение болезни) и т.д.

3) глагол+существительное: (бинтовать рану, исследовать кровь, обследовать больного, чувствовать боль, массировать сердце, измерить температуру, заболеть гриппом) и т.д.

В таких сочетаниях обычно зависимое слово уточняет значение, выражение главным словом.

Далее, мы переходим к этапу обогащения речи студентов при помощи синтаксических конструкций. На данном этапе студенты обучаются согласованию слов и конструкции предложений.

Большую роль для будущего врача играет работа с текстами, где четкость, краткость, точность, логичность, ясность являются главными компонентами для построения студентами самостоятельных текстов. Приведем образцы некоторых текстов:

Клеточное строение организмов

Главной составной частью организма является клетка. Клетка как биологическая структура является результатом длительного процесса развития природы. Клетка имеет сложное строение. В ней происходит все основные процессы жизнедеятельности.

Однако живой организм является не простой совокупностью клеток. Все клетки, ткани и органы тесно связаны между собой и составляют единое целое. Открытые клетки является величайшим достижением естествознания.

В наше время клеточная теория является основной теорией развития живого мира.

Кровь

Кровь – жидкая соединительная ткань. Это непрозрачная жидкость красного цвета, вязкость которой в 4-5 раз больше вязкости воды.

Кровь, лимфа и тканевая жидкость образуют внутреннюю среду организма, омывающую все клетки и ткани тела. Внутренняя среда отличается относительным постоянством состава и физико-химических свойств, благодаря чему имеются относительно постоянные условия существования клеток организма. Это достигается в результате деятельности ряда органов, доставляющих организму различные необходимые для жизни вещества.

Таким образом, крови принадлежит важнейшая роль в поддержании гомеостаза и сохранении относительного постоянства количества воды и электролитов в клетках и тканях.

Завершающим этапом работы является разработка системы упражнений, которые помогают студентам закрепить умения строить собственные конструкции с использованием профессиональной терминологии, участвовать в вопросно – ответной беседе по заданной теме, составлять предложения, синтаксические конструкции, диалоги, то есть все виды работ должны быть направлены на конечный результат – выход в профессиональную речь.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Каримов И.А. Узбекистан – свой путь обновления и прогресса. – Т.: Узбекистан, 2012. – С.60.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – Москва, 1980.

УДК 8.035

*Гулрух Қиличева
(Самарқанд, Ўзбекистон)*

ҒАРБИЙ ЕВРОПА ЁЗУВЧИЛАРИ ИЖОДИДА РОМАНТИЗМНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

Мақолада XVIII асрнинг охири XIX асрнинг бошларида немис, инглиз, француз ва америка адабиётида романтизмнинг шаклланиши ва ўша даврда ижод қилган ёзувчилар ижоди акс этган.

Калим сўзлар: романтизм, универсализм, инқилоб, тараққийпарвар, танқидий реализм, драматургия.

In the late XVIII century, in the beginning of the XIX century, there was the creation of romanticism in the German, English, French and American literature and the creativity of the writers of that time.

Key words: romanticism, universalism, revolution, progressive, critical realism, dramaturgy.

Европада романтизм адабиёти XVIII асрнинг охири XIX асрнинг бошларида шаклланди. XIX асрнинг танқидий реалист ёзувчилари воқеликни кенгроқ, чуқурроқ акс эттиришда романтиклар тўплаган ижодий тажрибага суянадилар. Романтизм адабиётининг баркамол

характерлар яратиш ҳаёт зиддиятларини йирик контраст образлар тўқнашувиди кўрсатиб бериш каби хусусиятлар йирик ёзувчилар реализмнинг шаклланишига ўз ҳиссасини қўшди. Немис адабиётида романтизм даврида эртак жанри ниҳоятда ривожланди. Халқ оғзаки ижодининг бой хазиналаридан тўплаган ака-ука Гриммлар ҳамда Гофманнинг эртаклари алоҳида ўринни эгаллайди. Гофман ижоди учун характерли нарса санъат ва санъаткор мавзуи бўлди. Ёзувчининг Креслер тарихига оид очерклари унинг номини адабиёт оламига танитди.

Романтизм руҳидаги тафаккурга воқеа ва ҳодисаларни бир-бирига чамбарчас боғлиқ тарзда, умумлаштирилган ҳолда камраб олишга ҳаракат қилиш, ёки романтиклар таъбири билан айтганда, универсализмга интилиш хосдир. Немис файласуфи, романтизм назариётчиси А.В.Шлегель (1757-1845) ва унинг маслакдошлари томонидан ишлаб чиқилган жаҳон адабиётининг новаторлик руҳидаги илмий концепцияси айнан ушбу фалсафий позициянинг ифодасидек намоён бўлди [5, с. 639].

Инглиз адабиётида романтизм Европа инқилобий ҳаракати даврида шаклланган бўлиб, инглиз романтиклари мавзуни қайси даврдан олишларига қарамай, ўз замонларига мурожаат қилдилар. Байрон ижодида даврнинг барча зиддиятлари акс этган. Шарқ дostonларида шоирнинг адолатсиз жамиятга нисбатан муносабати кўрсатилган. «Дон Жуан» асарида шоир замонасидаги муҳим ижтимоий воқеаларга, масалаларга ўзининг танқидий муносабатини билдиради. Инглиз романтикларидан Шелли поэмалар, ҳажвий ва ишқий мавзудаги лирик шеърлар муаллифи. В.Скотт эса тарихий романлар муаллифи сифатида адабиётда ном қолдирди.

Француз адабиётида романтизм йўналишининг негизида инқилоб туфайли юзага келган тартиблар ётади. Илғор француз романтиклари Ж.Санд, В.Гюголар мавзуни ўз халқи тарихидан, миллий тарихдан ахтардилар. Бу ёзувчилар француз халқ тилининг бойликларида унумли фойдаланиб, француз шеър тузилишини янги вазнлар, хилма-хил қофия, миллий колорит, халқ луғати билан бойитдилар.

Немис тараққийпарвар романтизмнинг вакиллари Ф. Гельдерлин, А. Шамиссо, А.Гофман, ака-ука Гриммлар ҳисобланади. Бу давр немис адабиётида эртак жанри ниҳоятда ривожланади. Халқ оғзаки ижодининг бой хазиналаридан тўпланган ака-ука Гриммлар ҳамда Гофманнинг эртаклари алоҳида аҳамият касб этади.

Эрнест Теодор Амадей Гофман ижоди XIX аср бошларидаги немис адабий ҳаётидаги муҳим воқеа бўлди. 1809 йили Лейпцигдаги «Умумий мусиқа газетаси»нинг редактори Гофманга композитор Крейслер тарихини ёзишни топширади. Тез орада газета саҳифаларида Гофманнинг Креслерга бағишланган оригинал очерклари пайдо бўлади. Бу очерклар шуҳрат қозониб, Гофман номини адабиёт оламига танитади. Шундан кейин ёзувчининг «Кавалер Глюк», «Дон Жуан» номли новеллалари, мусиқа ҳақидага мақолалари бирин-кетин босилиб чиқди. Санъат мавзуи ва унинг ҳаётга муносабати Гофман ижодининг охиригача давом этади.

XIX аср бошларида Англияда луддитлар ҳаракати авж олади. Луддитлар – машина бузувчилар, XIX аср бошида Англияда саноат тараққиёти натижасида ишсизликдан хонавайрон бўлган ишчилар ҳаракатидир. Англия парламенти луддитларга қарши адолатсиз қонун қабул қилган. Парламент қонунига қарши Байрон луддитларни ҳимоя қилиб нутқ сўзлаган эди.

Жорж Гардон Ноэль Байрон инглиз романтизм адабиётининг забардаст вакилларида бири. У 1788 йили аристократ оиласида туғилади. Байроннинг жўшқин халқона нутқлари 1813-1816 йилларда яратган «Шарқ дostonлари» номли тўпламига кирган «Гяур», «Абидосс келинчаги», «Корсар», «Лара», «Коринф қамали» ҳамда «Паризина» номли романтик поэмалари унинг душманларини ҳаддан ташқари ғазаблантирган эди. Байрон бир қанча лирик шеърлар силсиласини яратди. «Яхудий мелодиялари» деб номланган тўпланда ҳам шоирнинг шарқ дostonларида бўлганидек тушқунлик, ҳаётдан нолиш кайфиятлари акс этади. Байрон 1816 йил Женева ватанпарвари Бонивар жасоратини тараннум қилган «Шильон

туткуни» асарини ёзади. 1817-1821 йиллар орасида шоир янги адабий романтик драмалар туркумини яратди. Бунга «Манфред», «Осмон ва Ер», «Каин» номли ажойиб фалсафий мулоҳазаларга бой драматик асарларини яратди. Байроннинг «Дон Жуан» романи 1824 йилда ёзилган.

Францияда романтизмнинг қарор топишига асосий сабаб XVIII аср охирида содир бўлган биринчи француз инқилобидир. Бу ҳодиса Европанинг бир қанча мамлакатларида жуда мураккаб ғоявий курашни юзага келтирди.

Шатобриан (François René de Chateaubriand, 1788-1848) ижодида унинг романтизмга доир ғоялари “Насронийлик даҳоси” («Génie du christianisme», 1802), “Атала ёки икки ёввойининг муҳаббати” («Atala ou les amours des deux sauvages», 1801), “Рене ёки эҳтирослар оқибати” («René ou les effets des passions», 1802), “Жафокашлар” («Les martyres», 1809) каби асарларида ўз ифодасини топган.

Виктор Гюго Франциянинг зўр истеъдодли шоири, драматурги, романнависи. У ижодининг такомил давомида француз тараққийпарвар романтизмнинг юксак чўққисига қўтарилган йирик санъаткордир. Гюго «Париж Биби Марьям ибодатхонаси» романи, «Ўлимга ҳукм қилинган кишининг охирги куни», «Клод Гё» қиссаларида ижтимоий мавзуга мурожаат қилиб, қайта тиклаш даврининг қонхўрлигини фош этди. «Париж Биби Марьям ибодатхонаси» романи мавзуини Гюго XV аср Франция тарихидан олди.

XIX асрнинг 30-40 йиллари Францияда кескин курашлар даври бўлди. Бу даврга келиб жуда ҳам оғирлашиб кетган меҳнаткаш халқ ахволи бир қанча ёзувчиларнинг диққатини ўзига тортди. Булар орасда Жорж Санд (1804-1876) ижтимоий мавзудаги асарлари - «Сайёҳ шоғирдлар», «Орас», «Жаноб Антуаннинг гуноҳи» бу романларида халқ ҳаётини, ижтимоий масалаларни талқин қилади. Жорж Санд кўп сонли романларида демократик мавқеини сақлаб қолади.

Америка адабиётидаги романтизм 1775-1783 йилларда Қўшма Штатларда юз берган инқилоб туфайли майдонга келади. Европа мамлакатлари адабиётига таъсир кўрсатгани каби француз буржуа инқилоби (1789-1794 й.) АҚШ адабиётида романтизм йўналишининг келиб чиқишига туртки бўлади. XIX асрнинг биринчи ярмида яшаб ижод этган йирик романтик ёзувчи Жеймс Фенимор Купер (1789-1851 йиллар.) АҚШ адабиётида кўзга кўринган романнавислардан биридир. Купер ижодини характерига кўра уч даврга бўлиш мумкин.

Биринчи даври - 1821-1826 йиллар. Бу даврда адиб Америка инқилоби идеалларига ишонади, мамлакат буржуа демократиясига умид боғлаб, ватаннинг ўтмишига янги тартибларни қарама-қарши қўяди. «Жосус» (1821), «Лоцман» (1823), «Пионерлар» (1823), «Бостон қамали» (1825), «Сўнгги Могикан» (1826) каби романларида адиб Америка ҳаётидаги адолатсизликларни индеец қабилаларининг вахшийларча қириб ташланаётганини қоралайди. Бу романларнинг қахрамонлари ватанпарварлик, озодлик идеалларини ўзларида мужассамлаштирадилар. Улар ёзувчига шон-шухрат келтирадилар.

Иккинчи даври - 1826-1833 йиллар. Бу давр Купер ижодининг Европага саёҳат қилган палласига тўғри келади. Бу вақтда ёзувчи «Мард» (1831), «Гейденмауэр» (1832), «Жаллод» (1833) каби романларини яратади. Мазкур асарлар Европа мамлакатлари тарихига бағишланган.

Учинчи давр - 1833-1851 йиллар. Бу йилларда Купер ижодида силжиш юз беради. Ёзувчининг АҚШ ҳаётига, мақталган Америка демократиясига муносабатлари салбий тус олади. Ёзувчининг «Изкувар» (1840), «Овчи» (1841) каби романлари унинг ҳинду қабилалари ҳаётини акс эттирувчи, машҳур Чарм Пайпоқ ҳақидаги романлари сирасига киради. Бу силсилага кирувчи романлар ёзувчи ижодининг илк паллаларида ҳам яратилган эди. Масалан: Пионерлар, Сўнгги Могикан, Прерия. Чарм Пайпоқ тўғрисидаги бешта романнинг умумий қахрамони овчи Натти Бумподир. Купер лақаби Чарм Пайпоқ бўлган қахрамоннинг мардлиги, жасурлиги, дўстликда мустаҳкам садоқат эгаси эканлигини мадҳ қилади. Купер ижоди, айниқса, ҳинду қабилалари ҳаётига оид асарлари Россияда ҳам, Европада ҳам кенг шухрат қозонган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Қажомов О. Чет эл адабиёти тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1979.
2. Ф.Сулаймонова. Шарқ ва Ғарб. – Т.: Шарқ, 1997.
3. История зарубежной литературы XIX в. (под ред. А.С. Дмитриева) в 2-х ч. – М.: МГУ, 1979.
4. Г.Скирбекк, Н.Гилье. Фалсафа тарихи. – Т.: Шарқ, 2002.
5. Литературные манифесты западно-европейских романтиков / Под ред. А.С.Дмитриева. – М., Изд-во МГУ, 1980. – С.639.

*Наталія Кириченко, Наталія Савчук
(Новоград-Волинський, Україна)*

ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ НА ЗАНЯТТЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У статті розглянуто поняття формування соціокультурної мовної компетенції, що розвивається в процесі навчання англійської мови, вказуючи на зв'язок іноземної мови та культури іншої країни. Доводиться важливість формування міжкультурної компетенції студентів-медиків.

Ключові слова: мовна компетентність, комунікація, культура, студенти, соціокультурна мовна компетенція, професійна освіта, вища освіта.

The article deals with the concept of formation of socio-cultural linguistic competence developing in the process of teaching English, indicating the connection of a foreign language and culture of another country. The importance of forming the intercultural competence of medical students is proved.

Key words: linguistic competence, communication, culture, students, sociocultural linguistic competence, vocational education, higher education.

Завданням вищої школи – виховання спеціаліста, здатного постійно удосконалювати свої професійні навички. Сучасні вимоги до спеціаліста з вищою освітою спрямовані не тільки на рівень фахових знань, умінь та навичок, а й володіння англійською мовою також є одним із основних вимог, що постають перед сучасним фахівцем та підвищують його конкурентоспроможність на ринку праці.

Сукупність норм і традицій спілкування народу називають комунікативною поведінкою. Для формування соціокультурної мовної компетенції недостатньо одного лише позитивного ставлення до культури мови, яка вивчається, а знання норм і традицій спілкування представників одного народу дозволить учасникам мовного процесу, які належать до різних національних культур, адекватно сприймати і розуміти один одного, тобто сприяти міжкультурній комунікації

Нерозривний зв'язок навчання іноземної мови та культури іншої країни підтверджує також В.В. Гурмаза, наголошуючи на наступних принципах їх єдності. Перший принцип реалізується в засвоєнні людиною, що виросла в одній національній культурі, істотних фактів, норм і цінностей іншої національної культури. При цьому важливо сформулювати в студентів позитивне ставлення до отриманої в процесі навчання інформації про країну. Другий принцип – формування у студентів позитивного відношення до народу, що є носієм мови, адже вивчення мов починається з метою зближення народів. Третій принцип втілює в собі вимоги цілісності і гнучкості мовного навчального процесу. Четвертий принцип пов'язаний з уточненням специфіки країнознавства: країнознавчий аспект викладання реалізує в навчальному процесі філологічний спосіб вторинного пізнання дійсності [5, с. 10].

Вимоги до сучасних медичних працівників не обмежуються професійною компетентністю – важливою є підготовка до соціокультурної комунікації. Компетентність є сукупністю знань, умінь і навичок, що дозволяють особистості ефективно вирішувати питання і здійснювати необхідні дії в будь-якій сфер життєдіяльності, а компетенція – сукупність об'єктивних умов, що визначають можливості й межі реалізації компетентності особистості.

«Соціокультурна мовна компетенція» належить до сучасних понять і знаходиться в центрі наукових дискусій, про що свідчать різні назви цього поняття: «міжкультурна компетенція», «міжкультурна комунікаційна компетенція», «міжкультурна ефективність» тощо [8, с. 25].

Соціокультурна компетенція надає можливості виходу за межі рідної культури, вона є частиною комунікативної компетенції. Отже, коли ми об'єднуємо терміни «міжкультурна компетенція» і «комунікативна компетенція» в одне ціле, маємо на увазі спілкування представників різних культур, які усвідомлюють свою відмінність [6, с. 7].

В. Гумбольдт наголошував, що «різні мови – це не різні позначення одного й того самого предмета, а різне бачення його» [1, с. 195]. Певна річ, у кожного народу мовна картина своя, неповторна.

Спілкування з іноземцями стало реальністю, а контактування з представниками іншої культури міцно увійшло у наше повсякденне життя. Провідним інструментом об'єднання визнано мову. На даний час метою навчання англійської мови не може бути передача лінгвістичних знань, вмінь і навичок, і навіть енциклопедичне засвоєння країнознавчої інформації, яка обмежується, в першу чергу, сукупністю географічних та історичних понять та явищ. Центральне місце має посісти формування здатності студентів до участі в міжнародній комунікації, що є надзвичайно важливим зараз, коли «змішання народів, мов, культур досягло небаченого розмаху і як завжди постала проблема виховання терпіння до чужих культур, пробудження інтересу і поваги до них, подолання в собі відчуття роздратованості від надлишку, недостатності або просто несхожості інших культур. Саме цим викликана загальна увага до питань соціокультурної мовної комунікації» [7, с. 19].

При вивченні англійської мови, студенти-медики вивчають іншу культуру і вчаться міжкультурному спілкуванню, які повинні оволодіти вміннями міжкультурної компетенції, навчитися вести бесіду в рамках діалогу культур. Залучення студентів до діалогу культур є важливим з точки зору навчання і виховання, оскільки формування культурної людини відбувається завдяки діалогу рідної культури та культури іноземної. Вивчаючи іноземну культуру, краще пізнається рідна культура. За словами М. Бірама у ситуації міжкультурної комунікації важливо, щоб студент мав здатність робити незнайоме знайомим та навпаки [2, с. 15].

Для формування соціокультурної компетенції студентів під час навчання іноземної мови необхідно дотримуватися певної методики, яка б визначала види вправ, теми, види навчальної діяльності, послідовність і характер завдань, інші параметри навчального процесу. Закордонні дослідники визначають міжкультурну підготовку (cross-cultural training) як «вплив, націлений на розвиток здібності особистості адаптуватися й успішно працювати в інокультурному середовищі» [4, с. 495]. Тому що, після того як студенти потрапляють до нового середовища, вони зіштовхуються не тільки з мовленнєвими, а й із психологічними проблемами, серед яких мовна відмінність є далеко не єдиною. Не співпадіння в сприйнятті навколишнього світу носіями різних культур може породжувати непорозуміння, конфлікти.

Студенти мають різні рівні сформованості міжкультурної компетенції: недостатній, елементарний, достатній, високий та дуже високий.

Іншомовне ділове спілкування, зумовлене соціальним замовленням, є одним із найважливіших складових професійної освіти майбутніх фахівців. Тому курс англійської мови для майбутніх фахівців має містити великий обсяг знань національної культури, бізнес етикету, традицій, тобто всі види мовленнєвої діяльності повинні здійснюватись у широкому

соціальному контексті. Отже, вузівський курс англійської мови покликаний носити комунікативний характер, а його завдання визначатися як комунікативні, так і пізнавальні [3, с. 32-33].

У навчальному процесі, спрямованому на підготовку студентів до міжкультурного спілкування, невід'ємною складовою комунікативних вправ є ті, що сприяють засвоєнню мовленнєвого етикету. Мовленнєвий етикет реалізується в таких формах: вербальній і невербальній. Обидві форми є важливими, бо вони є підґрунтям, для усвідомлення української культури.

Таким чином, формування міжкультурної компетенції потребує розвитку в студентів умінь реально сприймати соціокультурний портрет держави, у якій вони здобувають вищу освіту

Отже, головною метою навчання іноземної мови визначається формування іншомовної професійної комунікативної компетенції, яку розуміють як здатність до міжкультурного іншомовного спілкування. Численними дослідженнями доведено, що використання країнознавчої та культурознавчої інформації у навчальному процесі забезпечує підвищення пізнавальної активності студентів, розширює їхні комунікативні можливості, сприяє створенню позитивної мотивації на занятті, надає стимул для самостійної роботи над мовою, допомагає у вирішенні практичних та виховних завдань предмета.

Враховуючи вищезазначене, більш ніж закономірним видається поширення в Україні нової тенденції у вивченні іноземної мови – розвитку міжкультурної компетенції, що може (і повинна) стати основою ефективного спілкування. Для навчання міжкультурному спілкуванню необхідно розширити зміст навчання за рахунок включення в курс іноземної мови ряду компонентів, спрямованих на розвиток міжкультурної компетенції – соціокультурних, соціолінгвістичних, лінгвокраїнознавчих (наприклад, курси країнознавства й повсякденного спілкування іноземною мовою на старшому етапі навчання).

Перспективи подальшого дослідження вбачаються нам в аналізі тих завдань, які сприяють розвитку міжкультурної компетенції, а також розробці вправ, що можуть застосовуватися на заняттях з іноземної мови.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абашкіна Н.В. Принципи розвитку професійної освіти в Німеччині. – К.: Вища школа, 1998. – 195 с.
2. Березовська О., Тригуб І. Формування міжкультурної компетенції майбутніх вчителів.
3. Гурмаза В.В. Роль міжкультурного аспекту у викладанні іноземної мови // Підвищення рівня науково-дослідної діяльності обдарованої молоді: наук.-практ. семінар: квіт. 2007р.: тези доп. – Миколаїв: МДАУ, 2007. – С.32-33.
4. Zakaria N. The effects of cross-cultural training on the acculturation process of the global workforce // International journal of manpower. – 2000. – № 21 (6). – P. 492 – 511.
5. Коваленко О. Політика та практика викладання в умовах соціокультурного розмаїття // Іноземні мови в навчальних закладах. – 2006. – № 5. – С. 10-12.
6. Мороз Л.В., Пашко І.О. Соціокультурний аспект у вивченні іноземної мови як чинник розвиваючого навчання. – К., 1999. – С. 5–8.
7. Осадча О. В. Складові формування міжкультурної компетенції студентів.
8. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2004. – С. 25–28.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

В данной статье, идёт речь о том, что можно сформировать навыки профессионального общения у студентов ВУЗа на уроках русского языка. Студентам-националам очень трудно приходится выразить свою речь на русском языке. Чтобы речь была выразительной, студенты должны составлять диалоги виде вопросов и ответов и учить новые слова для обогащения словарного врача.

Ключевые слова: занятия русского языка, медицинский вуз, знания, умения и навыки произношения согласных, я студент, диалоги между пациентом, и врачом, в палате, осмотр врача, в приёмной.

In given article the talk is about how to form the skills of students professional conversation HI, in the lessons of Russian. The students from other nationalities in very difficult to express their speech in Russian. In order the speech to be influence students must make up dialogues, as questions and answers and to learn new words for in rich of doctors vocabulary.

Key words: lessons of Russian, Medical institute, knowledge, abilities and skills, pronunciation of consonants, I am student, dialogues between patient and doctor, in the ward, doctors examination, I the reception.

В современных условиях во всех сферах жизни растёт потребность в высококвалифицированных специалистах, владеющих передовыми достижениями науки и производства, навыками профессионального общения. «Реализация этих задач требует создания единой системы подготовки кадров нового поколения, не отягощенного грузом стереотипов старого мышления. Создания и принципиально новой системы всего образования, духовного, нравственного и профессионального воспитания».

На занятиях русского языка в медицинском вузе уделяется большое внимание формированию навыков профессионального общения.

Обучение общению строится на усвоенном обучающимися языковом материале, так как свободное владение русским языком невозможно без знания грамматического материала.

В процессе овладения обучающимися русским языком происходит взаимодействие русского и родного языков, перенос сложившихся и складывающихся навыков родного языка на формирование знаний, умений и навыков русского языка.

Обращаем внимание студентов на звуки, отсутствующие в родном языке, например, **ж,ш,ц**; на позиционные изменения звуков, например, **нос – н'ос**; на разноместность и подвижность ударения, например: у глаголов совершенного вида с приставкой **вы-** ударение почти всегда падает на эту приставку: **выбросить (ср. несовершенный вид – выбрасывать)**; произношение отдельных сочетаний согласных, например: **тс, дс**, как **ц (детство)**; произношение отдельных грамматических форм (окончания – **ого, -его** родительского падежа прилагательных, числительных, местоимений; - **ться, -тся** в глаголах и т.д.).

При различии определений и правил в русском и родном языке некоторые студенты испытывают трудности в усвоение категорий, отсутствующих в родном языке и совпадающих в русском и родном языках частично.

Например, имя существительное в узбекском языке не имеет категории рода, а категории одушевленности и неодушевленности, единственного и множественного числа различаются в русском и узбекском языках. Студенты допускают устойчивые ошибки при согласовании прилагательных, порядковых числительных, притяжательных и других местоимений с существительными.

Например, обращаем внимание на согласование притяжательных местоимений с существительными в роде, числе, падеже. Например: Мой дядя, Моя тётя. Проведение ролевых игр, где каждый студент оказывается в роли то дедушки, то брата, то сестры, позволяет уменьшить количество этих ошибок.

Поэтому при изучении языкового материала особое внимание обращается на те особенности явлений и факторов языка, знание которых необходимо для правильного употребления их в речи.

Различные формы общения имеют определенную национальную специфику, поэтому студенты, разговаривая на неродном (русском) языке, должны не только правильно строить речь, но и учитывать эту специфику. в частности национальный речевой этикет. Например, при изучении темы « Я студент высшего медицинского учебного заведения », студенты познакомившись о словами и словосочетаниями, которые используются при рассказе о себе, сопоставляют их с вопросами, и предложениями на родном языке:

1. Где вы учитесь? – Сиз каерда укийсиз?
2. Расскажите о своей будущей профессии? – Келажакдаги касбингиз хакида айтиб беринг?
3. Я учусь в медицинском институте на лечебном факультете. (мен тиббиёт институтида укийпман).
4. После окончания института я хочу стать терапевтом (Институтни тугатганимдан сунг, мен терапевт булишни хохлайман).
5. Моя будущая профессия мне очень нравится (менинг келажакдаги касбим менга жуда ёкади).

На речевое поведение участников диалога влияют социальные роли участников (врач – больной врач – врач и др.), возраст участников диалога, их взаимоотношения, эмоциональное состояние в момент разговора. Поэтому на занятии полно очерчивается ситуация общения, т.е. роли распределяются заранее.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Гольцова Н.Т. Русский язык. – Москва, 2006.
2. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Современный русский язык. – Москва: Айран пресс, 2008.

УДК 81-13

*Юлія Руденко
(Слов'янськ, Україна)*

ПОНЯТТЯ «ФРАЗЕОЛОГІЗМ» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто визначення терміна «фразеологія» та види фразеологізмів в англійській мові. Були проаналізовані особливості перекладу фразеологічних одиниць.

Ключові слова: англійська мова, фразеологія, фразеологізм, типи фразеологізмів, ідіоми.

The article deals with the definition of the term "phraseology" and the types of phraseological units in English language. The methods of phraseological units were analyzed.

Key words: English language, phraseology, phraseologism, types of phraseological units, idioms.

Метою роботи є дослідити шляхи становлення фразеологізмів в англійській мові.

Завдання роботи:

- надати поняття і завдання фразеології;
- проаналізувати методи вивчення фразеологічних одиниць;
- розглянути типи фразеологізмів.

Актуальність теми полягає у тому, що фразеологічний фонд постійно поповнюється за рахунок відомих афоризмів літераторів, науковців. Тому дана тема хоч і багато досліджувана, але існують питання, які потрібно детально розглянути. Для тих, хто вивчає англійську мову як іноземну фразеологія представляє труднощі при освоєнні. Специфічність перекладу фразеологізмів з англійської мови на українську має певні проблеми, з якими стикається перекладач. Актуальним є і те, що з кожним днем знаходяться нові вирішення цих проблем під час перекладу.

Англійська мова має тисячолітню історію. За цей час у накопичилася велика кількість виразів, які люди знайшли вдалимими, влучними і красивими. Так і виник особливий шар мови – фразеологія, сукупність стійких виразів, що мають самостійне значення.

У мовознавців не склалося єдиної думки про те, що таке фразеологізм, немає, отже, і єдності поглядів на складу цих одиниць у мові. На думку В.Н. Ярцевої, фразеологізм (фразеологічна одиниця) – загальна назва семантично пов'язаних сполучень слів і речень, які на відміну від подібних за формою семантичних структур не відтворюються відповідно до загальних закономірностей вибору і комбінації слів при організації висловлювання, а відтворюються у мовленні у фіксованому співвідношенні семантичної структури і певного лексико-семантичного складу [3, с. 549].

У наступному визначенні Ю.М. Караулова йдеться про те, що фразеологізм – загальна назва семантично пов'язаних сполучень слів, які не утворюються у мовленні (як подібні за формою семантичні структури – словосполучення чи речення), а утворюються в ньому у закріпленому за ними стійкому співвідношенні змісту та певного лексико-граматичного складу [5, с. 605]. Згідно П.О. Леканта фразеологізм (фразеологічна одиниця) є складною міждисциплінарною одиницею, в формі і значенні якої взаємодіють одиниці різних рівнів [3, с. 61]. Отже, вчені розглядають фразеологізми з різних точок зору, аналізуючи їхню семантичну зв'язаність, лексико-семантичну будову. Підсумовуючи, вважатимемо, що фразеологізм – це семантично пов'язане сполучення слів, що виникає у мові, як результат метафоризації його значення, та відтворюється у вигляді специфічної, цілісної конструкції.

До завдань фразеології входить вивчення фразеологічного фонду мови, який постійно поповнюється. Важливим у дослідженні цієї науки є: стійкість фразеологічних одиниць, системність фразеології і семантична структура фразеологічних одиниць, їх походження та основні функції. Особливо складною галуззю фразеології є переклад фразеологічних одиниць, що вимагає чималого досвіду у сфері дослідження цієї дисципліни.

Методи вивчення фразеологічних одиниць мають свою специфіку та структуру, тому актуально ознайомитися з методами вивчення фразеологічних одиниць. Адже дуже важливо їх правильно застосовувати та розрізняти один від одного.

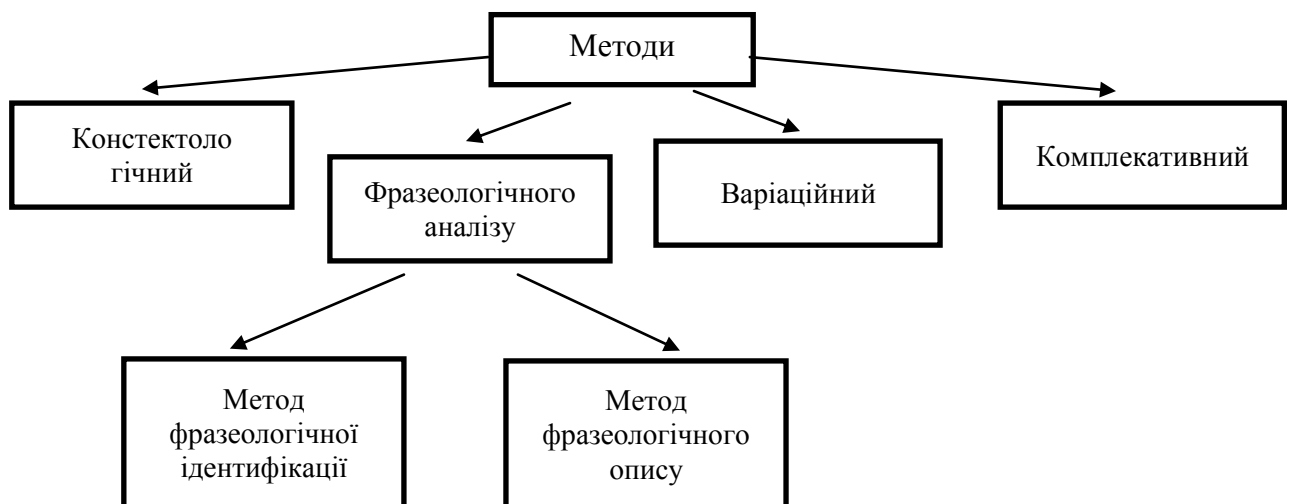

Рис. 1. Методи вивчення фразеологічних одиниць

Метод вивчення фразеологічних одиниць вперше запропонувала Н. Амосова. [1, с. 71]

М.М. Амосова, використовуючи контекстологічний аналіз, виділяє два типи фразеологічних одиниць – фраземи та ідіоми.

Фразема – це одиниця постійного контексту, в якій вказівний мінімум, необхідний для актуалізації даного значення семантично реалізованого слова, є єдино можливим, не варіюваним, тобто постійним. Другий компонент є вказівним мінімумом для першого.

Ідіоми, на відміну від фразем, – це одиниці постійного контексту, в яких вказівний мінімум і семантично реалізований елемент нормально складають тотожність і обидва представлені загальним лексичним складом словосполучення. Ідіоми характеризуються цілісним значенням.

Наступний метод вивчення – варіаційний, який був запропонований В.Л. Архангельським [10, с. 10-12]. Особливостями цього методу є:

- 1) підхід до фразеології як до системи та вивчення реальних варіацій ФО;
- 2) комплексне вивчення особливостей компонентів ФО, виділення фразеологічного рівня мовної структури;
- 3) виділення фразеологічного значення як особливої лінгвістичної категорії.

Необхідно зазначити, що саме варіаційний метод має найбільше характерних особливостей. В.Л. Архангельський основне значення приділяв класифікації фразеологізмів і їх структурі зокрема.

Наступним методом дослідження фразеології є комплекативний метод, розроблений С. Гавриним. Згідно з цим методом виділяють три типи спеціалізованих комплікативів або сполучення слів: 1) експресивно-образні; 2) еліптичні; 3) гносеологічні (афоризми, складні терміни) [8, с. 41]. Наприклад: like father like son – яблуко від яблуні недалеко падає.

Метод фразеологічного аналізу, який дає змогу повною мірою дослідити фразеологічний фонд англійської мови, був розроблений відомим лінгвістом О.В. Куніним [7]. Він ділить цей метод на два різновиди: метод фразеологічної ідентифікації і фразеологічного опису.

Метод фразеологічної ідентифікації сприяє визначенню фразеологічності того чи іншого словосполучення. Основними показниками будь-якого фразеологізму є стійкість, роздільнооформленість і неможливість побудови змінного сполучення слів за моделлю, що породжує. Семантична стійкість цих зворотів установлюється шляхом накладення значення фразеологізму на буквальне значення його компонентів, наприклад, top banana – the most important person in an organization or activity ‘дуже важлива людина в організації’. На часткове переосмислення значення може вказувати приклад as bald as a coot – completely bald ‘абсолютно лисий’.

Наступний метод – це метод фразеологічного опису, який служить для виділення різних типів фразеологізмів. Класифікація типів фразеологічного значення основана на різних видах переосмислення з урахуванням структур.

Прикладом цього методу є: pleased as a dog with two tails – дуже задоволений [7, с. 75-78].

Важливо ознайомитись з кожним із них, щоб вміти правильно застосовувати на практиці.

Як відомо, фразеологізми виникають з вільного поєднання слів, яке вживається в переносному значенні. Поступово переносність забувається, стирається, і поєднання стає стійким.

В англійській мові існують такі типології фразеологізмів:

1. Типологія, заснована на граматичному схожості компонентного складу фразеологізмів.

а) поєднання прикметника з іменником:

The Indian summer – бабине літо

б) поєднання прийменниково-відмінкової форми іменника з прикметником:

Be on a good footing – бути на короткій нозі з ким-небудь

с) поєднання дієслова з іменником :

Come to one's senses – братися за розум

d) поєднання дієслова з прислівником:

To see through somebody – бачити наскрізь

e) поєднання дієприкметника з іменником:

One's heart is bleeding – серце кров'ю обливається

2. Типологія, заснована на відповідності синтаксичних функцій фразеологізмів і частин мови.

a) іменні фразеологізми:

Swan-song – лебедина пісня;

b) дієслівні фразеологізми

Hold one's ground – триматися дуже твердо, не здавати своїх позицій;

c) прислівникові фразеологізми:

Up one's sleeves – через рукави

Цікава класифікація фразеологізмів за їх походженням*.

У цьому випадку можна виділити споконвічно британські фразеологізми (Fleet Street – вулиця Лондона, де раніше знаходилися редакції найпопулярніших газет) та фразеологізми, запозичені з інших мов (Tête-à-tête – з фр. Віч-на-віч).

В особливу групу виділяють фразеологізми, запозичені з латинської мови і з античної міфології.

Augean stables – Авгієві стайні.

Фразеологія – надзвичайно складне явище, вивчення якого потребує свого методу дослідження, а також використання даних інших наук – лексикології, граматики, стилістики, фонетики, історії мови, історії, філософії, логіки і країнознавства. Фразеологізми широко використовуються в літературі всіх стилів. Без знання фразеології неможливо оцінити яскравість і виразність мови, зрозуміти жарт, гру слів, а іноді просто і сенс всього висловлювання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Амосова М.М. Основи англійської фразеології. – Л.: Наука, 1989. – 97 с.
2. Виноградов В.В. Про основні типи фразеологічних одиниць у російській мові. – М.: Наука, 1986. – 179 с.
3. Лекант П.А. Современный русский язык. Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Филология» / Сост.: П.А. Лекант, Е.И. Диброва, Л.Л. Касаткин и др. – М.: Дрофа, 2002. – 560 с.
4. Захарова М. А. Стратегія мовного використання образних фразеологізмів англійської мови. – М.: Инфра-М, 1999. – 151 с.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык. Энциклопедия / Гл. ред. Ю.Н. Караулов. – М.: Большая Российская энциклопедия. – Дрофа, 1997. – 703 с.
6. Кашеева М. А., Пошакова И. С. Практическая лексикология. – М. : Просвещение, 1974. – 196 с.
7. Кунин А. В. Фразеологія сучасної англійської мови. – М.: Міжнародні відносини, 1996. – 183 с.
8. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка / А.В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1996. – 381 с.
9. Федулєнкова Т.М. Англійська фразеологія: Курс лекцій. – Архангельськ, 2000. – 192 с.

Эльза Салахова
(Ташкент, Узбекистан)

МУЛЬТИСЕНСОРНЫЙ ПОДХОД В СОЗДАНИИ КОММУНИКАТИВНОГО ПРОСТРАНСТВА ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассматриваются основные аспекты мультисенсорного подхода в обучении иностранному языку. Раскрываются способы передовой методики в создании интерактивной языковой среды для обучающихся в приобретении коммуникативных навыков.

Ключевые слова: мультисенсорный метод, мультимедийный продукт, виртуальная коммуникация, интерактивный метод, информационные технологии.

Конкурентоспособность того или иного технического вуза сегодня определяется не только уровнем преподавания фундаментальных дисциплин, но и качеством преподавания иностранных языков. Однако, несмотря на существующую потребность общества в специалисте различных профилей, хорошо владеющих иностранным языком, а также растущую заинтересованность самих обучающихся в получении качественной подготовки по иностранным языкам, остается фактом, что за годы обучения в техническом вузе у значительного числа студентов не удается сформировать навыки речевого общения.

Сегодня глобальный рынок трудовых ресурсов, включая республиканский, требует интенсификацию процесса модернизации и демонстрирует острую необходимость повышения эффективности высшего образования. Большая работа в этом направлении ведётся и в нашей стране.

Первостепенную роль в области подготовки квалифицированных кадров играет иностранный язык, владение которым на современном этапе обеспечивает востребованность на рынке труда и карьерный рост. Знание иностранного языка является одним из определяющих характеристик успешного специалиста.

Это объясняется тем, что всё чаще появляется потребность в кадрах, способных на профессиональном уровне не только вести переговоры и осуществлять сотрудничество в рамках международных проектов, но и продвигать национальные проекты на глобальный рынок, участвовать в международных форумах, публиковать свои труды в известных западных изданиях.

Современная система образования демонстрирует стремление разрабатывать усовершенствованные методы преподавания и прилагать их в процессе обучения студентов иностранным языкам. При этом первостепенным является реагирование на меняющиеся тенденции в сфере подготовки профессиональных кадров. Они, как правило, характеризуются большей открытостью, внедрением инновационных технологий, интерактивностью и теми возможностями, которые создаются благодаря прогрессивным инновациям в развитии информационных и мобильных технологий.

Прежде чем приступить к рассмотрению поставленного вопроса хотелось бы сделать небольшой экскурс в недалёкое прошлое. В частности, обратимся к достаточно распространённым в конце прошлого века учебно-методическим комплектам, включавшим в себя пакеты заданий и комплекс практических упражнений по следующим направлениям: аудирование, чтение, говорение, письмо. Причём материал распределялся строго по аспектам и квалифицировался в соответствии с предлагаемым курсом: по развитию аудио, письменных, разговорных и навыков чтения.

Сегодня мировые методические разработки всё больше склоняются к тому, чтобы в полной мере отразить мультисенсорный подход, предполагающий если не синхронное, то почти одновременное преподавание всех видов деятельности. В этой связи, возникает вопрос: какова целевая установка и ожидаемый результат от приложения к учебному процессу мультисенсорного подхода?

Прежде чем раскрыть данный аспект правомерно обратиться к хорошо известной всем специалистам закономерности, которая сопровождает процесс обучения. В соответствии с полученными в результате исследований данными, среднестатистический студент на уровне усвоения воспринимает:

- 9-10 % прочитанного; 19-20 % - услышанного; около 30 % - увиденного; не более чем 50 % - увиденного и услышанного; и почти 80 % - того, о чём или что говорит сам;
- и более 90 % - того, чего достиг в процессе своей деятельности и приобретённого опыта.

Мультисенсорный подход, является одним из самых передовых методов обучения иностранному языку во всем мире, к сожалению, редко остаётся без внимания на занятиях. Применение данной методики позволяет наиболее эффективно выводить на одинаковый уровень и развивать одновременно в равном объёме все необходимые языковые навыки. Поскольку мультисенсорный подход предполагает восприятие и передачу информации синхронно различными органами чувств: зрения, слуха, вкуса, осязания, обоняния, и др.

В учебной обстановке чаще всего сложно совместить все возможности восприятия и предложить студентам предметы на вкус и запах, но обучать их воспринимать и передавать информацию, используя два и более канала восприятия одновременно вполне реально. Жизненный (или касающийся предмета обучения) в нашем случае правовой опыт и знания обучающихся почти исключительно используются для того, чтобы достичь цели, при которой имеющиеся знания на одном языке помогают закрепить их на другом.

Степень освоения студентом предмета, базирующаяся на постоянном повышающемся уровне знаний по специальности, его умение высказывать свои идеи, суммируя свой личный опыт, оценка предлагаемой для анализа ситуации и выражение мнения должны подвергаться, говоря языком специалистов, «коммуникативному фильтру» восприятия и понимания преподавателя.

Подобная возможность позволяет учащимся накапливать знания, понимать, анализировать и сравнивать, учиться письменно и устно выражать своё мнение, предлагать идеи и адекватно сопровождать их логическими доводами, что приобретает особую важность для будущих юристов.

Таким образом, цель активного обучения - это создание преподавателем гибких условий, в которых учащиеся сами смогут открывать, приобретать и конструировать знания во время занятий под мониторингом преподавателя и после занятий самостоятельно работая над материалом.

Именно такой подход позволит максимально стимулировать и “благоустроить” обучающую интерактивную языковую среду на основе целого комплекса тщательно разработанных мероприятий в выше- упомянутом направлении.

При этом особую важность приобретает:

а) внедрение усовершенствованных и специально разработанных для обучения иностранным языкам мультимедийных продуктов, включающих в свою структуру программы разных типов, включая мультипликации, интерактивные игрового характера задания, чередующиеся мультисенсорные элементы в преподнесении материала по теме специальности на иностранном языке;

б) использование хорошо подобранных по темам занятий и организованных в единый комплекс обучающих, прикладных и инструментальных программ;

в) применение виртуальной коммуникации или **computer-mediated communication** – компьютерно-опосредованной или Интернет-коммуникации.

При правильном и гибком подборе весь выше перечисленный инструментарий позволит вывести на оптимальный уровень процесс использования мультисенсорных возможностей обучающихся на занятиях. К числу наиболее распространённых видов интерактивных методов обучения по праву относится видеотренинг, который можно разделить на несколько разновидностей:

1) показ **ready-made video materials**, разработанных на основе учебной программы с тематическими ссылками;

2) запись ситуативных и ролевых заданий, представленных студентами и сыгранных на языке обучения, их просмотр с последующим анализом;

3) просмотр новостей в глобальной сети Интернет, Интернет учебных программ и **online** обсуждение в виде СМС, по **e-mail** или в режиме чатов в рамках внутренней сети под мониторингом преподавателя, который впоследствии может указать языковые пробелы и посоветовать пути их заполнения.

Данный метод оправдывает себя в полной мере, особенно если процесс обсуждения по e-mail, с использованием услуг электронных чатов или мобильных СМС продолжится и будет проходить в свободное от занятий время. Таким образом, созданная в аудитории языковая среда фактически не прерывается, а автоматически переносится в другую плоскость, где студент чувствует себя более раскованным.

Как правило, этот метод “срабатывает” поскольку сегодня практически у всех и преподавателей, и студентов в наличии мобильные средства коммуникации. Большая эффективность может быть достигнута в том случае, если заранее составить что-то вроде расписания подключения к обсуждению, это позволит вовлекать в процесс обсуждения как можно большее количество людей.

Современная языковая среда нуждается в прогрессивных средствах и методах обучения иностранному языку, но при этом следует помнить, что специфическими характеристиками виртуальной коммуникации являются своеобразие создания и восприятия текста, включая анонимность участников общения. Всё это ведёт к нарушениям языковых норм, и помещению на сайтах неотредактированных и недостаточно профессиональных текстов.

В связи с этим, следует избегать любительских, непрофессиональных и не отвечающих моральным, этическим и нравственным категориям сайты. Поэтому преподаватель должен четко для себя сформулировать специфику подобных материалов и быть компетентным в их выборе и разработке базы ресурсов, включая и веб-ресурсы, которые необходимо включать в рекомендованные источники для аудиторной и самостоятельной работы.

Это связано с тем, что коммуникативное пространство Интернета предоставляет собой уникальный потенциал для изучения формирующейся виртуальной языковой среды.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Т.Т.Ахмедова, А.А.Гезалов. Теоретические проблемы определения критерия общественного развития в условиях глобализации // Полигнозис, 2(41), 2011 <http://www.polygnosis.ru/>

2. Универсальный эволюционизм и глобальные проблемы. Отв. ред. В.В.Казютинский, Е.А.Мамчур. М.: ИФ РАН, 2007.

3. Ханазаров К.Х.. К проблеме развития философии языка. Т.: «Узбекистан», 2007.

4. Odlin, Terence. Language Transfer: Cross-Linguistic Influence in Language Learning. Cambridge University Press. 1996.

5. Rashidova D.K. Exploring information technology and global computer network – Internet in teaching English as a second language. TACI.

ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСЫ

1. <http://www.esp-world.info>

2. <http://www.alison.com/Free-English-Lessons>

3. <http://www.englishclub.com/learning-English>

4. <http://www.englishclub.com/teach-English>

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА КАК ФОРМА РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ

В статье автор рассматривает фразеологическую единицу как лингвистическую сущность индивидуально-авторского преобразования, которая основывается на том, что любое преобразование фразеологической единицы потенциально заложено в языковой системе, а именно в природе самой фразеологической единицы, в особенностях ее формы и содержания. Также, автор отмечает, все, что допускается языковой системой и ее законами, признается соответствующим норме употребления данной единицы в речи.

Ключевые слова: фразеологическая единица, речевая норма, лингвистическая сущность, индивидуально-авторское преобразование, языковая норма.

In the article the author considers phraseological unit as linguistic essence of individual author's transformation, based on the fact that any transformation of phraseological unit is potentially founded in linguistic system, i.e. in the nature of phraseological unit, in peculiarities of its form and contents. The author also marks everything that is permitted by linguistic system and its laws, is acknowledged by appropriate to normal use of this unit in speech.

Key words: phraseological unit, speech norm, linguistic essence, individual author's transformation, linguistic norm.

Употребление фразеологизмов в речи существенно отличается от употребления слова. В своем употреблении она уникальна и не повторяется в этом в других единицах языка. Ее уникальность состоит в том, что потенциально она может быть преобразована, изменена по семантике и грамматике, по сочетаемости со словами, по лексико-грамматической характеристике и т.д.

Фразеологическая единица со своим особым функциональным назначением в языке подчинена существующим для нее нормам употребления в речи. Эти нормы обязательны для всех говорящих, включающих в свою речь фразеологические единицы.

Нормативное употребление фразеологической единицы – это употребление ее в речи в соответствии с ее категориальной сущностью. Любые отклонения в употреблении фразеологической единицы, касающиеся тех или иных сторон ее качественной характеристики и приводящие к изменению ее категориальной сущности, мы считаем ненормативным употреблением.

Нормативное или ненормативное употребление фразеологической единицы можно установить только в границах фразеолексического сочетания, так как включение фразеологической единицы в более широкий контекст осуществляется только через фразеологическое сочетание. В какой степени отклонение от нормы употребления воздействует на фразеологическую единицу, изменяет ее, можно объективно ответить следующим образом. Во-первых, мы имеем дело с индивидуально-авторским преобразованием, в котором фразеологическая единица сохраняет свою категориальную определенность и отличается от нормативного употребления своей ненормативностью за счет изменения того или иного параметра ее категориальной характеристики. Во-вторых, преобразования приводят к разрушению самой фразеологической единицы, в результате которого мы получаем не фразеологическую единицу, а определенное сочетание слов; фразеологической единицы как таковой в этих случаях нет.

Но в том и другом случае писатель, вне всякого сомнения, отталкивается от нормативного употребления, которое предполагает знание самой фразеологической

единицы. Такое употребление и в первой, и во второй группе преобразований мы не можем рассматривать как ошибки в употреблении фразеологических единиц, ибо за этим стоит определенная целенаправленность, которая предполагает хорошее знание фразеологии языка писателем.

По данному вопросу необходимо отметить следующее. Во-первых, выделяются языковые фразеологические ошибки – отклонения от языковой нормы, которые вызваны ее незнанием и не преследуют цели изменить те или иные стороны качественной характеристики фразеологической единицы.

Во-вторых, ошибка может являться результатом нарушения законов преобразования фразеологических единиц.

Вопрос, следовательно, должен быть поставлен о том, к чему сводятся закономерности преобразования фразеологических единиц и каким образом, основываясь на знании категориальной сущности фразеологической единицы, их можно выявить.

Решение проблемы «нормативное употребление фразеологических единиц – ненормативное употребление – ошибки в употреблении» осуществляется на основе ярких примеров из художественной литературы, с существенными уточнениями и добавлениями по новейшим данным разработки лексико-грамматических разрядов фразеологических единиц и фразеолексического сочетания. Это нашло свое отражение в разграничении контаминированных единиц и собственно ошибок.

Например:

Les yeux gris reviennent vers moi, précisent le reproche. Elle a raison: je ne m'occupe que d'elle et pourtant je ne m'occupe pas d'elle. Je m'occupe de son double, de ce qui me plaît ou de ce qui me déplaît en ce double, je ne m'occupe que de moi. Desastreuse habitude! Paule disait, ce matin: "Toi, mon bonhomme, fais gaffe à l'amour de tête. Tu fais partie de ces bons petits égoïstes qui s'isolent à deux: "Fichemoi la paix, mignonne, et laisse-moi rêver de toi"... Amour de tête, tête à queue, queue leu leu... (НВМ., p.245)

Фразеологические единицы Faire gaffe à, l'amour de tête (amour de raison), tête à queue, queue leu leu представляет объединение смыслов составляющих компонентов и в конечном результате заключает: остерегайся рассудочной любви, она – абсурд.

Лингвистическая сущность индивидуально-авторского преобразования фразеологической единицы может, таким образом, вступать в противоречие с лингвистической сущностью самой фразеологической единицы как единицы языка, так как при нормативном употреблении фразеологической единицы, ее компоненты лишены отдельного лексического и грамматического значения, не способны к самостоятельному функционированию в качестве самостоятельных членов предложения, лишены способности сочетаться со словами, а также смыслового использования в речи. Всеми этими свойствами обладает лишь вся фразеологическая единица в целом.

Объективная сложность разграничения явлений языка и речи по отношению к фразеологической норме повлекли за собой сложность и противоречивость понимания фразеологического окказионализма и индивидуально-авторского преобразования фразеологической единицы, как его разновидности. Имея в виду языковую сторону – сохранение категориальной сущности фразеологической единицы, – многие ученые совершенно справедливо отказывали индивидуально-авторским преобразованиям в языковом статусе. Как следствие, они выводились за пределы языковой нормы в силу их окказиональности, единичности, контекстуальной обусловленности и других признаков.

С другой стороны, в пределах литературного языка различают 1) отклонения от норм употребления, как результат незнания или недостаточного знания нормы и 2) осознанные отклонения от нормы, которые планируются автором, как правило, в тех или иных целях. В первом случае границы отклонения от нормы неопределенны и неясны для самого говорящего или пишущего; во втором случае это – осознанное речевое действие. Поскольку под индивидуально-авторским преобразованием понимается, как правило, преднамеренное

отклонение от нормы, то возникает вопрос о возможности самого подхода к их оценке с точки зрения нормативности.

С одной стороны, оценка индивидуально-авторских преобразований основывается на том, что любое преобразование фразеологической единицы потенциально заложено в языковой системе, а именно в природе самой фразеологической единицы, в особенностях ее формы и содержания. Исходя из этого, все, что допускается языковой системой и ее законами, признается соответствующим норме употребления данной единицы в речи. Норма, таким образом, обладает таким диапазоном варьирования, что регулирует не только воспроизведение языковых единиц в речи, но и их преобразование.

Другие ученые признают ненормативность индивидуально-авторских преобразований фразеологических единиц лишь по отношению к языковой норме. Что же касается "речевой нормы", или нормы употребления, то индивидуально-авторское преобразование, как, например, пишет Н.Л.Шадрин, "... есть реализация одной из возможных форм употребления фразеологических единиц и должно, поэтому, рассматриваться как явление, не выходящее за пределы речевой нормы".

Таким образом, диалектика рассматриваемого явления здесь видится в том, что возможность возникновения речевых преобразований и инноваций является категорией нормативной, а конкретные случаи реализации этой возможности представляют собой нарушения языковой нормы.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Вакуров В.Н. Основы стилистики фразеологических единиц. М., 1983, с. III.
2. Горбачевич К.С. Нормы современного русского литературного языка. М., 1989, с.6.
3. Шадрин Н.Л. Перевод фразеологических единиц и сопоставительная стилистика. Саратов, 1991, с.175.

Galina Suleymanova
(Tashkent, Uzbekistan)

TEACHING ESP VOCABULARY

This article considers the problems of teaching English vocabulary for specific purposes. The author reveals theoretical questions and suggests some practical activities

Key words: *ESP vocabulary, specific terminology, subject, integrated.*

Vocabulary is obviously a very important element within a language as the overwhelming majority of meaning is carried lexically. The most relevant issue of teaching vocabulary is to make a research for the proper tools in this process and applying them in the classroom with the purpose of giving them to the students, namely, to provide them with a large and rich vocabulary to be successful not only in educational terms, but also in life as overall.

English is learnt and taught in many different contexts and in many different class arrangements. Such differences will have a considerable effect on how and what it is we teach.

Learning a language cannot be reduced, of course, to only learning vocabulary, but it is also true that «no matter how well the student learns grammar, no matter how successfully the sounds of L2 are mastered, without words to express a wide range of meanings, communication in an L2 just cannot happen in any meaningful way.

Learning vocabulary is a rather more complex process than it might at first sight appear. It does not mean acquiring the same amount of knowledge for every word in a language. After all, we must take into account that even native speakers of a language can understand many more words than they actually use.

There are different things that can go wrong in learning vocabulary. Probably the most basic type of problem is the inability to retrieve vocabulary that has been taught. In this situation either communication breaks down altogether or else the student has to convey the message in a different way by drawing on his strategic competence. The use of vocabulary inappropriate to a given situation is another fault. Thus, for instance, «*right/left*» are usually acceptable ways of indicating direction, although not on a ship, where «*starboard/port*» are more appropriate.

Another common error is the use of vocabulary at the wrong level of formality, e.g. «*Be seated, ladies and gentlemen*» vs. «*Sit*»; or possessing the wrong kind of vocabulary for one's needs, e.g. academic instead of conversational English. It is clear then that learning vocabulary is something more than just memorizing lists of words.

When making decisions about content, one of the first questions the language teacher will have to address is what vocabulary to teach. For many of them this will be determined by the choice of the course book, the syllabus designers, or other factors. Even so, the teacher should be concerned about the different criteria used when designing their syllabuses and materials, the ones followed in making decisions about vocabulary content in language courses, and what the objectives of these particular decisions are. Otherwise, it becomes difficult to evaluate syllabuses and materials, to understand why particular vocabulary is to be taught as well as to explain to learners why they must learn particular words. Nowadays, different criteria can be employed to select the particular words to be taught, but before dealing with this it is important to point out that every teaching situation is different and so essential items in one context may be quite useless in another (for example, in ESP). The relative importance we attach to the various criteria will therefore depend on our own teaching situation.

The criteria which may be used to select vocabulary are as follows: it seems self-evident that it is sensible to teach the most frequent words in any language before the more unusual ones are taught as they are likely to be the most useful ones for learners of that language. But frequency is a more complex matter than it looks, and it is unlikely that any syllabus or course book would want to stick to frequency lists alone.

If we want to organize our vocabulary teaching on a subject basis it may be a good idea to work out what the most frequent words are in that subject area either intuitively, with the aid of teachers of other subject matters (ESP), through the study of a limited set of related texts or with the help of a dictionary, for example, topic dictionaries.

A word may be quite frequent, but a majority or even all of its occurrences might be in just one or two texts. In this case, although its frequency might look significant, its range might be quite small. The most useful words for the learner then are those which are frequent and occur across a wide variety of texts.

Another area of classroom language has to do with the items which often appear in language activity instructions. Although constant exposure alone usually guarantees that these items will eventually be assimilated, it is possible to speed up the process by designing classroom activities containing many of these items and so avoid confusion or misunderstanding. It is possible for students to feel they need or to be interested in different words to those suggested by the teacher or course book, something to be taken into account for the sake of motivation. In fact, their needs or interests perhaps do not even coincide with those of the group or class. Our challenge here as teachers is to combine the collective and the individual.

It is also worth stating that, if the learner perceives the vital personal relevance of an item, he may acquire it whether the teacher pays great attention to it or not. On the contrary, the learner may consciously or subconsciously reject some of the items being taught.

Students enrolled at the University can take an English course, which is either general or ESP courses. From my teaching experience I can say that students face difficulties while learning new English words. It is difficult to learn words especially ESP words because they are low frequency words and are not encountered very often. Learning concrete words is easier than learning abstract words. Learners can more easily remember words like: *peach*, *house*, and *horse* if they appear on a

list than words such as *transmission* and *device*.

In order to develop an ability to learn new vocabulary, for both general English and technical vocabulary in learning ESP (English for Specific Purposes), the students should become aware of the importance of language learning strategies and be trained to use them appropriately. The teachers put a lot of effort toward helping them to learn vocabulary related to their field of study.

It is widely believed that reading is the major source of vocabulary growth in L1. Students with strong reading skills who read a variety of texts may realize substantial gains in their vocabulary without direct instruction. These students may also realize some incidental vocabulary gains through independent reading, however.

I believe that ESP teachers should teach words. A suitable approach for teaching ESP words is the lexical approach. The lexical approach follows the principle that lexis is the most important part of any language and should be treated that way.

Most of the students taking ESP identify it with specific terminology related to their field of study. So, ESP relates to the learners, the language required and the learning context, and thus establishes the primacy of need. Need is defined by the reasons for which the student is learning English.

It is my opinion that language teachers who teach ESP courses should be familiar with the core vocabulary of the field of study and design curricula that integrate both content area and English language. The teachers' responsibility is to follow different procedures suggested by researchers in this field and try to make the learning of words as easy as possible for the students. All in all, teachers should strive to help learners become independent learners and show them there are many vocabulary learning strategies that can be used to learn ESP words.

BIBLIOGRAPHY

1. Diamond, S.&Gutlohn, T Learning Vocabulary through Activities. Cambridge: Cambridge University Press. 2006.p.34
2. Harmer, J. "Practice of English language Teaching". New York: Longman Publishers House. 1991.p.23
3. Jim Scrivener. Learning teaching. Oxford. Macmillan publishers limited. 2005. Pp.244
4. Sherrie L.Nist, L and Mohr, C. "Building Vocabulary Skills" New York: Townsend Press,Inc 2002.p.56

WEB-SITES

5. [http://literacymatters.org/content/read and write/ vocab.htm](http://literacymatters.org/content/read_and_write/vocab.htm)
6. <http://readinguoregon.edu/voc/voc-sbooks.phb>
7. <http://www.dedl.org/reading/framework.pdf>
8. <http://eduplace.com>

УДК 81'24

*Ксенія Тараненко, Ігор Коновальчук, Володимир Летучий
(Дніпро, Україна)*

ЗБЕРЕЖЕННЯ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Досліджено поняття національної ідентичності та чинники, що його формують. Проаналізовано сучасний стан мовної ідентичності українців. Вироблено рекомендації спрямованої мовної політики щодо збереження національної ідентичності українців в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: мовна ідентичність, національна свідомість, мовна політика, неологізм, конфлікт.

The concept of national identity and factors forming it are investigated. The present state of Ukrainian language identity is analyzed. The recommendations of the directed language policy concerning preservation of the national identity of Ukrainians in conditions of armed conflict are developed.

Key words: *linguistic identity, national consciousness, linguistic politics, neologism, conflict.*

В основі будь-якого соціально-політичного конфлікту лежить зіткнення думок щодо принципів організації та розвитку повсякденного життя суспільства. Однією з основних складових суспільного життя є мова, її вільний вибір та сфера вживання. Мова може бути сильнішою за меч, і сила пера набагато складніша, тонша, і містить набагато більший конфліктогенний потенціал, ніж сила меча або автомата [4, с. 367]. Сьогодні мовне питання в Україні є вагомим частиною широкої і важливої проблеми національної ідентичності. Тому збереження мовних традицій України – одне з найважливіших завдань держави в умовах збройного конфлікту.

Національна ідентичність ґрунтується на трьох основних аспектах – мова, свідомість та територія. Для того, щоб населення будь-якої держави ідентифікувало себе представниками спільної нації, потрібно послуговуватися однією мовою, мати спільні принципи національної свідомості та єдину територію. Безумовно, територія є найбільш формальною категорією національної ідентичності, а от свідомість – найбільш абстрактною. Мова ж формує національну свідомість, оскільки саме в мові закладені традиції, культура та психологія народу. Тому українська влада так само розуміє важливість поширення української мови у справі збереження та розвитку державності, національної свідомості та геополітичних кордонів.

Важливим здобутком мовної політики за часів незалежності стало підтвердження у новій Конституції України 1996 року статусу державної для української мови і тлумачення цього статусу Конституційним Судом України. Мовне питання, як свідчили результати соціологічних опитувань, протягом довгого часу було не надто актуальним для широкого загалу. Його періодично штучно актуалізували й ефективно використовували на свою користь різні політичні сили. Висувалися на розгляд проблеми надання російській мові статусу офіційної, пропорційність вивчення інших мов у навчальних закладах, питання білінгвізму тощо, однак результати таких мовних ініціатив виявилися не масштабними. Лише у 2012 році спекуляції з мовним питанням призвели до підписання тодішнім Президентом України В. Ф. Януковичем Закону України “Про засади державної мовної політики”, в якому визначено єдиною державною мовою українську, проте значно розширилися повноваження інших національних мов, зокрема російської, яка набула статусу регіональної у багатьох областях країни, та могла дублювати державну (у визначених законом сферах).

8 листопада 2016 р. набрав чинності Закон «Про внесення змін до Закону України “Про телебачення і радіомовлення” (щодо частки пісень державною мовою в музичних радіопрограмах і радіопередачах)», який запровадив на радіо квоти на пісні українською мовою та ведення програм українською мовою. 6 червня 2017 р. Президент України П. Порошенко підписав закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації», який набув чинності 13 жовтня 2017 року. Закон передбачає, що всі фільми іноземною мовою повинні бути продубльовані або озвучені державною мовою [1].

Збільшення частини україномовного населення фіксують й соціологічні дослідження. Переважна більшість мешканців країни сьогодні відносить себе до українського етносу – 87,9 % (на Донбасі – 66,5 %), а частка самовизначених як етнічні росіяни скоротилася до 10,1% (на Донбасі – 31 %). Динаміка україномовних преференцій населення України з 1994 року (37%) по 2014 рік (43%), засвідчує поступове збільшення україномовних громадян. Російськомовне населення у 1994 році становило 29%, у 2014 році – 31 %. Але важливо

врахувати, що в 2008 році, наприклад, переважно російськомовними себе визначали 37% жителів України. Отже, опитування свідчать як про поступове зменшення на теренах України частки російськомовного населення (починаючи з 2008 року), так і про скорочення частки населення подвійної українсько-російської мовної орієнтації (у 1994 році останні становили 32%, у 2014 році – 25 %).

Важливо, що рідна мова, а також мова сімейного спілкування часто не збігаються з етнічною самоідентифікацією населення України, передовсім на Донбасі. Так, визначилися з українською як рідною мовою 22% населення Донбасу. А от українську мову як переважну в родинному спілкуванні назвали лише 3,2% донбаських респондентів. Залежно від обставин, українською і російською мовами на Донбасі спілкуються 23,8% людей [3]. Саме за цим показником Донбас суттєво відрізняється від решти регіонів держави.

Показовішим за соціологічні дослідження є вибір мовцем того чи того неологізму, що виник у мові, починаючи з 2014 року (наприклад: *євромайдан, беркутівці, укри, тітушки, свідомі, бандюковичі, вата* тощо). Саме вибір лексичної одиниці з набору неологізмів стає знаком належності до тієї або іншої сторони конфлікту. Слова не просто описують конфлікт, вони є його складовою частиною [4, с. 372]. Вибір слів у більшості наших дискусій чи суперечок сам по собі ніколи не є нейтральним, а має конфліктогенний або миротворчий потенціал та наслідки. Мова зараз є підґрунтям для непорозуміння й образ, які зрештою живлять конфлікт.

Задля збереження мовної ідентичності українців поруч зі збільшенням квот на україномовний інформаційний простір має покращитися об'єм та рівень вивчення української мови. З інформаційного мовлення мають бути вилучені конфліктогенні слова (*ватники, свідомі, нацики, сепари* тощо). На жаль, навіть ті українці, що визначають своєю рідною мовою та мовою повсякденного спілкування українську, припускаються типових лексичних та граматичних помилок через колишнє засилля російської мови у медіа-просторі та побуті. Наприклад, *купити в розстрочку* замість *купити на виплат, закон вступає в силу* замість *закон набуває (набирає) чинності, приймати участь* замість *брати участь, знаходиться у відпустці* замість *перебувати у відпустці* тощо. Це свідчить про те, що в процесі визначення української ідентичності підвищився рівень поціновування титульної мови як національної [2], проте це символічне поціновування мало б також супроводжуватися масштабним переходом до вживання української мови у повсякденному спілкуванні або бодай потягом до її вивчення чи вдосконалення.

Отже, розуміння того, що саме мова формує національну свідомість та є показником позицій учасників конфлікту, має активізувати мовну політику України не лише на збільшення україномовних квот інформаційного простору, а й збільшення ресурсів вивчення мови.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Беззуб І. Мовні квоти в Україні та країнах Європи [Електронний ресурс] // Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2995:movni-kvoti-v-ukrajini-ta-krajinakh-evropi-2&catid=71&Itemid=382.
2. Кулик В. Український націоналізм у час війни з Росією / В. Кулик // Критика. – 2014. – Ч. 9-10. – С. 13–17.
3. Результати загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного в рамках проекту «Національний діалог» [Електронний ресурс] // Міжнародний центр перспективних досліджень. – Режим доступу: http://icps.com.ua/uploads/files/nd_opinion_pool_1part_ua.pdf.
4. Яворська Г. Мова війни як складова конфлікту (Шляхи трансформації українського медійного ресурсу) / Г. Яворська // Стратегії трансформації превенції прикордонних конфліктів в Україні. Збірка аналітичних матеріалів. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2015. – С.366–398.

О БОМАРШЕ И О ЕГО БЕССМЕРТНЫХ КОМЕДИЯХ

Жизнь Бомарше, великого французского комедиографа, полная противоречий и недосказанности, нашла своё отражение в его комедиях, в которых он создаёт образ неподражаемого Фигаро, к которому он будет возвращать неоднократно. Вершиной его творческого расцвета считается пьеса «Безумный день, или Женитьба Фигаро», принёсшая славу своему создателю. Эта комедия не сходит со сцен мирового театра по сей день, вызывая восторг и восхищение гения театра – Бомарше – и в наши дни.

Ключевые слова: *век великих Просветителей (siècle Les Lumières), третье сословие (le tiers état), дворянский титул (le titre de noblesse), памфлет, комедия, комедиограф, шедевр французского театра.*

Beaumarcha's life, great French комедиографа, full of contradictions and an innuendo, has found the reflexion in its comedies in which he creates an image of inimitable Figaro to which it will repeatedly return. Top of its creative blossoming the play «Mad day, or Zhenitba Figaro», brought glory to the founder is considered. This comedy does not descend from scenes of world theatre to this day, causing delight and admiration of the genius of theatre - Beaumarcha - and today.

Key words: *Century of great Educators (siècle Les Lumières), the third estate (le tiers état), a title of noble family (le titre de noblesse), a lampoon, a comedy, комедиограф, a masterpiece of the French theatre.*

Конец XVIII века во Франции. Абсолютная монархия доживает последние годы, а дворянство, давно утратившее былые благородные идеалы, неспособно управлять страной. Имена заложены, господа жили, повторяя фразу: « После меня хоть потоп». («Après moi que déluge»). Знаменитая фраза фаворитки короля Людовика XV, выражавшая губительную расточительность его политики, ибо его правление ознаменовано постепенным экономическим упадком страны. Параллельно с деградацией дворянства шло развитие и обогащение буржуазии – в её руки переходили поместья и замки. Но в политическом плане она была бесправна и составляла третье сословие (*le tiers état*). В стране росло всеобщее недовольство, оружием для выражения недовольства стали литература и театр. Великие Просветители (*Les Lumières*) – Вольтер, Дидро, Руссо писали произведения и для сцены, но им не удалось воплотить образ так называемого «нового героя», представителя «третьего сословия», как этого добился их современник Бомарше. 24 января 1732 года в семье скромного часовщика рождается Пьер-Огюст Карон. Обладая незаурядным умом и смекалкой, в 20 лет он изобретает новый часовой механизм, это изобретение открывает ему двери во дворец. Попав в аристократические круги, Бомарше заводит новых друзей, старается стать одним из них. Вскоре он стал нужным человеком: Людовику он объясняет тайны и устройство часового механизма, а дочерей его учит играть на арфе. Став богатым, купил дворянский титул, и отныне он - де Бомарше (по названию поместья его покойной жены). Настоящий сын своей эпохи, ибо де Бомарше проживает жизнь, полную приключений, взлётов и падений. Будучи активным политиком, он путешествует по Испании с секретным заданием, женится, теряет жену и наследство, знакомится с финансистом Пари-Дюверне, который «посвящает его в свои дела». После смерти богатого финансиста судится с претендентами на имущество. Следует череда длинных судебных разбирательств, в итоге Бомарше остаётся ни с чем, так как «наследники» подкупили судей и советника Гёзмана. В этой нелёгкой для себя ситуации он обращается к общественному мнению, публикуя

памфлеты «Мемуары» (*Mémoires*, 1774), разоблачая продажность судей и журналистов, в деталях, красноречиво описывая судебный процесс. «Мемуары» Бомарше нашли большой общественный отклик, арест самого автора вызывает скандал. Несмотря на приказ о сожжении памфлетов, они ему приносят огромную популярность. Бомарше торжествовал: суд признал своё поражение, король должен был распустить парламент. Гёзмана отстранили от должности, а Бомарше народ приветствовал на улице. «Театр – это исполин, который стремительно ранит тех, на кого он направляет свои удары», - пишет Бомарше. [1, с.345-346] Чувствуя приближение неизбежных перемен, он находит своё оружие для борьбы: театр и комедии. В 1775 году Бомарше делает постановку «Севильского цирюльника» (*Le Barbier de Séville ou La précaution inutile*), премьера успеха не имела – пьеса была слишком длинной. Автор за сутки переделал текст, в «Сдержанном письме» о провале и критике пьесы он пишет: «...моя колесница и без пятого колеса катится ничуть не хуже». [2, с.276] Лишь второе представление приносит ему популярность и славу. После великого комедиографа Мольера именно Бомарше вновь возрождает жанр комедии, создав образ «бессмертного Фигаро» («*Figaro immortel*») – героя, достойного своего создателя. Герой далёк от идеального образа: это умный ловкач, осведомлённый в вопросах нравов и пороков общества, воплотивший в себе отвагу, боевой дух, принявший законы конкуренции. Фигаро стремится разбить козни доктора Бартоло, умного и хитрого представителя реакционного мира, ибо он ненавидит ум, науку, прогресс. Более того старый доктор намеревается жениться на своей молоденькой подопечной Розине. Нескончаемый розыгрыш, веселье и задор привели в восторг публику. Во всем этом водовороте стремительно разворачивающихся событий зрители почувствовали и социальный смысл комедии: Фигаро намного умнее своего хозяина, его отличает чувство собственного достоинства. В комедии осмеян старый мир, торжествуют молодость и оптимизм.

«Бомарше влечёт на сцену, раздевает донага и терзает всё, что ещё почитается неприкосновенным...Старая монархия хохочет и рукоплещет. Общество созрело для великого разрушения», -пишет А.С.Пушкин. [3, с.236]

В неоднозначной, полной противоречий, жизни Бомарше отслеживаются черты буржуазного карьериста, но он поражает и своим бескорыстием и благородством: он издаёт собрание сочинений Вольтера на свои средства, собрав и скупив его рукописи. В течение восьми лет печатались произведения Вольтера в Германии (графство Баденское) в типографии, для которой Бомарше приобрёл оборудование для бумажной мануфактуры особого качества, чем оказал огромную услугу развитию мировой литературы.

К своему любимому герою Бомарше вернётся в годы революции, создав пьесу «Безумный день, или Женитьба Фигаро» (*La folle journée ou Mariage de Figaro*, 1784), один из шедевров французского театра.

В замке графа Альмавива идут приготовления к свадьбе Фигаро, преданного камердинера графа и Сюзанны, камеристки графини. Свой ум и находчивость Фигаро использует для того, чтобы разрушить намерения графа обладать его возлюбленной. Пять актов этой остроумной комедии – это бесконечные переодевания, неожиданные встречи, нечаянные сюрпризы: кто-то прячется, кто-то прыгает из окна, звучат искромётные реплики и смех Фигаро и его возлюбленной Сюзанны. В итоге – слуга, человек третьего сословия, торжествует победу над своим хозяином. Речь идёт и о политическом подтексте пьесы: плебей борется с аристократом, отстаивая свои права. Сюзанна, избранница Фигаро, умна, женственна, не уступает ему в изобретательности, отстаивая свои интересы. Почти двадцать лет не расстанется Бомарше со своим героем. В 1792 он завершает свою трилогию, создав пьесу, скорее драму «Преступная мать, или Второй Тартюф» (*L'Autre Tartuffe ou la Mère Coupable*). Фигаро уже стар, порой жалеет о своём бунтарском прошлом, высказывая мысль о примирении сословий, что отражает страх и растерянность в 90-е годы, которые привели к контрреволюционному перевороту.

Создав свои бессмертные комедии, Бомарше описал исторические события своей эпохи, а созданный им Фигаро по сей день остаётся воплощением свободомыслия и смелости французского народа.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бомарше. Избранные произведения. Москва, 1954, С. 345-346.
2. Бомарше. Избранные произведения. Москва, 1954, С. 276.
3. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений в шести томах, т.6. Москва, 1936. С.236.
4. Beaumarchais. *Le Barbier de Séville. Le Mariage de Figaro*. Moscou, Editions du Progrès, 1979.

УДК 372.882:82

Ніна Урсані
(Вінниця, Україна)

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ОБРАЗУ ІСУСА ХРИСТА У ВІНЦЯХ ДМИТРА ТУПТАЛА

Стаття присвячена вивченню художньої своєрідності образу Ісуса Христа у вінцях Дмитра Туптала. У роботі проаналізовано епіграми, об'єднані в цикли по дванадцять віршів, в яких постає образ Ісуса Христа, розглядається художня інтерпретація цілого ряду біблійних епізодів: приїзд до Єрусалиму, сходження на Голгофу, розп'яття, хресні муки.

У дослідженні також розкривається значення художнього осмислення постаті Ісуса Христа для людства у вінцях Дмитра Туптала.

Ключові слова: Бароко, вінці, епіграми, Біблія, образ.

The article is devoted to the study of the artistic peculiarity of the image of Jesus Christ in the crowns of Dmitry Tuptal. The paper analyzes epigrams united in twelve verses in which the image of Jesus Christ appears, artistic interpretation of a number of biblical episodes is presented: the arrival of Jerusalem, the difference in Golgotha, the crucifixion, the cross of flour. The study also reveals the artistic understanding of the significance of the figure of Jesus Christ for mankind in the twilight of Dmitry Tuptal.

Key words: Baroque, crowns, epigrams, Bible, image.

Осмислення образу Ісуса Христа один із важливих аспектів, що активно розроблявся бароковими авторами. Як відзначає Л. Ушкалов: «Син Божий постає тут щонайперше у контексті тринітарної проблематики» [8, с. 11]. Увага богословів, філософів, письменників Бароко значною мірою звернена на ідеї Богорівності Христа. У зв'язку з цим виділяється цілий пласт поезії, яка присвячена жертві «солодкого Ісуса». До художнього осмислення хресної муки Спасителя зверталися К. Транквіліон-Ставровецький, А. Радивилівський, І. Максимович, Л. Баранович, Г. Сковорода. Зокрема, ця тема яскраво представлена й у творчості Дмитра Туптала: у акровіршах та у коротких двох- та чотирьохрядкових епіграмах, що поєднувалися в цикли по 12 віршів, «Вінці».

Його творчий доробок, «вагомий кількісно і різноманітний жанрово» [1, с. 268] перебуває постійно в полі зору дослідників. Вивченню його літературної спадщини присвячена поважна наукова література, представлена в працях І. Шляпкіна, О. Державіна, М. Костомарова, І. Огієнка, М. Возняка, В. Нічика, Л. Яновської, В. Соболя тощо.

І. Огієнко відзначає, що Д. Туптало належав до тих українських мужів, які вели вперед розвиток української православної церкви, залишив плідні сліди на кожній закутині українського релігійного та культурного життя [6, с. 7].

Зокрема, Д. Чижевський відзначав «занадто помітне духовне забарвлення освічених верств на Україні» [10, с. 281].

За твердженням С. Йосипенко, Д. Туптало розвивав традиційне для української філософської культури вчення про двонатурність людини, проте воно зводилося не до душі і тіла, а до подвійності у діяльності, яка може бути зовнішньою, тобто спрямованою на світ, та внутрішньою – спрямованою на саму себе [3, 20].

За Т. Кoberинко, уподібненість до Христа – одна з улюблених тем українських проповідників, зокрема Димитрія Ростовського. Ця ідея передбачала наслідування віруючими Ісуса Христа, «взоровання» на Спасителя, як на моральний ідеал для доброго християнина. Ця традиція наслідування Христа віруючим у земному житті сягає новозавітніх часів раннього християнства. Зокрема, про це говорить апостол Павло (Еф. 5, 1. Сол. 1, 6). Згодом ця ідея набула розвитку в аскетичній традиції, а пізніше – у моральному богослов'ї. Для Туптала Христос є взором життя і поведінки християнина, а наслідування Його (уподібнення) – основою морального вдосконалення людини та суспільства [4]. Наслідування Христа є моральним обов'язком усіх, без винятку, християн, незалежно від їх стану та статків. «Могут ся от Христа учить рицери, гетьмани, полковники і всі люди», – говорить Туптало в одній з своїх проповідей [4].

Предметом нашого дослідження є художня своєрідність образу Ісуса Христа у віснях Дмитра Туптала, який приєднався до цілої когорти митців, які зверталися до тринітарної проблематики. У поезії Д. Туптала оспівується не лише хресні муки Спасителя, але й їх значення для усього людства.

У вірші «Стихи предословныя к Господу нашему Ісусу Христу» подається оцінка щодо духовного подвигу останнього, яка виражається епітетами «сладчайший», «преподобный». Автор осмислює постать Спасителя в контексті ортодоксального православ'я. Через риторичні звертання осмислюється духовний подвиг Ісуса Христа:

...кто благо дарити Ти достойно возможно,
Яко наволил еси страсть и смерть подати
И кров свою нещадно за нас изляти? [7, с. 278].

Духовний подвиг Спасителя, прийняття Ним мук і святого Воскресіння Дмитро Туптало осмислює у вісній «Вънец главѣ церковной Ісусу Христу от звѣзд дванадесят, от молитв чреподі празники его дванадесят». Земний шлях Спасителя змальовується в руслі подій, які знаменували підготовку до страстного шляху: обрізання плоті, хрещення в Йордані, сходження в Єрусалим на ослів. Таким чином, у творі згадуються окремі фрагменти з життя Ісуса Христа, в яких автор вбачає символічне значення, у творі проводяться їх паралелі з життям віруючого. Так, обрізання плоті порівнюється із муками, які відрізають душу від нечистої плоті. А прийняття Ісусом хрещення осмислюється також символічно: «Крестивыйся во Иердани, явлей в Бозе тройцу, / дажд, крещишуи мнѣ, да мст явлю ти ся к Творцу» [7, с. 279].

Символічним для кожного християнина має бути і прихід Божого Сина в Єрусалим на осляті, адже до покірності має прагнути людська істота: «... смири же плоть мою, ввійди в душу царствовать» [7, с. 279].

Ліричний герой перебуває у постійному діалозі зі Спасителем, кожний момент життя якого символізує своєрідну мету життя віруючого. Ісус Христос – це «утѣшеніє духовно», «Образ Божественный» тощо.

Осмислюється Його образ і у вісній, присвяченій Іоанові Предтечі, де Спаситель називається «Церкви главою» [6, с. 286].

У вісній «От дванадесят звѣзд страстям Христовым от молб страдавшому в вѣнцу терновым» розглядається історія розп'яття. Він той, хто «за тридесят сребриников проданный», той, хто словом і ділом спокутував гріхи людства. У канві твору історія страдницьких мук Спасителя осмислюється крізь призму майбутнього віку. У тексті автор неодноразово звертається до сакрального числа три: тричі Ісус молиться перед смертю, в честь Святої Трійці заповідає берегти його заповіді. Поет постійно вдається до зображення

двох духовних паралелей: подвиг та сподвижництво Спасителя та його значення для ліричного героя та усього людства, яке уособлює образ Адама: «Исусе, страждый в узах на руках и раму, / От уз адских подаю свободу Адаму» [7, с. 286].

Страждання грішника може покрити лише рятівна одежа та ризи з любові, віри та надії. У вінці спостерігається обігрування поняття «стовп»: з одного боку, це місце муки Спасителя, а з іншої – Він став опорою та захистом для усього людства в ім'я майбутнього його спасіння. Голгофа у вигляді стовпа осмислюється як міцна підпора для усього людства: «Исусе, язв премного при стовпе терпѣвы, и тѣм же столпом немощ нашу укрѣпивый» [7, с. 287].

Символічними постають п'ять ран у ребрах Ісуса Христа: «...пріємый, за пять чувств, в нас согрѣшивших ти Богу, / Тѣх язв п'ятки таланты пять приобрѣтенны...» [7, с. 287]. Прийняття Спасителем тернового вінця трактується як прийняття на себе гріховного терну на землі за усі гріхи людей. Він величається «Церкве главою» і винагороджується Богом «в небѣ вѣнцом вѣчных лѣт благословенный» [7, с. 287].

У циклі «Вѣнец неплетенный от звѣзд дванадесяти, нам его вертоградом моленіи просіявши» осмислюється значення мук та воскресіння Спасителя для людства. У експозиції твору постає опис мук Ісуса, якого січуть різками по хребту. Підданий карі той, хто «любяще зѣло». Мета страждання статична на усі часи: «...дабы всѣх нас вины / Греховныя избавил, яко своя сыны» [7, с. 289].

Автором обігрується образ виноградної лози. В'яне, та, що руками злих рабів обвивала тіло на хресті Ісуса Христа, а у руках добрих рабів Божих вона буде прив'язана до вічного саду, набувають і рани на тілі Спасителя символічного значення. Бог же постає справедливим лікарем, який одразу пізнає, таврованих гріхом: «К сему врачу прибѣгни, кордо уязвленный / Грѣхами человек! Будеш уличенный» [7, с. 289].

Після хресних мук Спаситель одягає ризи зі світла, яким Він оздоблює кожну людину, таким чином, Він визволяє від гріхів: «Христе мой! Человеку врачество твориши» [7, с. 289].

У вінцях Д. Туптала Христові муки подаються як надскладна робота над людською духовністю. А образ стовпа, на якому був розп'ятий Спаситель, постає як місце муки, та як вогненний стовп, що розділив земне і небесне. Проте у тексті з'являється й оцінка людства після розп'яття: «Недостойн-бо словес господних род жвавый» [7, с. 290].

Образ тернового вінця на чолі Ісуса Христа осмислюється у «Вѣнеці, от звѣзд дванадесяти, во страданіи от вѣнца тернового восіавших». На відміну від усіх царів земних, які одягали золотий вінець, «ягнѣц Божий» одягнув терновий. У двох планах постає й образ тернового цвіту. «Небесное семя», Христос, впадаючи у тернії, да достойні плоди, знищує гріхи на терновому шляху. У терновому вінку сходиться земне і небесне, бо в ньому процвітає край «небесного сада». Автор уміло обігрує перед читачем образ терену, пропонуючи різні образи: терновий вінок – тернова огорожа, символ «порування» над Божою Істотою, без вінка до Єрусалима зайшов цар, а у вінку терновому Він постав між розбійниками. Вінчаний терновим вінком Христос – символ терпіння, це і символічна підготовка до смерті, безслав'я: «От неплодния земли егіда пожинает / Терпение Христос грѣхов, кончину вѣщает» [7, с. 291].

У «Вѣнеці, от звѣзд дванадесяти, (от распятого Христа) на древе крестном всему миру просіявших».

Таким чином, у вінцях Дмитра Туптала Ісус Христос зображується як боголюдина, а Його мука постає взірцем для усіх, хто прагне Царства Небесного. У канву віршів тісно вплітаються й проповідницькі мотиви щодо значення хресних мук Ісуса Христа для людства. Епізоди життєвого шляху згадуються фрагментарно, проте кожен має символічне значення. Протиставлення земного і небесного сприяє зображенню різних образів: цар на ослі, що в'їжджає у Єрусалим, розп'ятий мученик між двома розбійниками, Спаситель, Божий Син у небесному зоряному вінці тощо. Символічного значення набувають і виноградна лоза, і терновий вінок, і Голгофа, і рани на тілі Спасителя. У вінцях Дмитра Туптала пафос

невимовного жалю, що яскраво присутній у творчості його сучасників, відходить на другий план. Рятівна жертва Ісуса Христа, символічність кожної Його життєвої митті стають предметом художнього осмислення поета. Цей аспект потребує подальшого вивчення в контексті творчої спадщини Дмитра Туптала.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус П. Історія української літератури XI – XVIII ст. К.: ВЦ «Академія». 2009. 424 с.
2. Возняк М. Возняк М. Історія української літератури: У 2-ох кн., Кн. друга. К. : Світ, 1994. С. 404-415.
3. Йосипенко С.Л. Етичне вчення Д.С.Туптала (св. Димитрія, митрополита Ростовського) в контексті української духовної традиції. Автореф. К., 1996. 27 с.
4. Коберинко Т. Морально-етичне вчення Дмитра Туптала в контексті української духовної традиції// СЛОВО. 2011. №3(47). С.51-54.
5. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко). Життєписи великих українців. К.: Либідь, 1999. 672 с.
6. Огієнко І. Святий Димитрій Туптало. Макарієв, 2001.
7. Українська поезія. Середина XVII століття./ Упор. В.І. Кречотень, М.М.Сулима. К.: Наук. думка, 1992. 635 с.
8. Ушкалов Л.З історії української літератури XVII – XVIII століть / Л. Ушкалов. Харків: Акта, 1999. 284 с.
9. Чижевський Д. Історія української літератури. К. «Академія». 2003. 667 с.
10. Чижевський Д. Українське літературне бароко. К. Обереги, 2003. 576 с.

Умида Хайдарова
(Ташкент, Узбекистан)

STUDENTS' INDEPENDENT WORK IS A HALLMARK OF INDIVIDUALIZED INSTRUCTION AT TASHKENT STATE UNIVERSITY OF LAW

The article deals with the issues of organizing the independent works in higher education. It does not instill students with a body of knowledge and skills, but form the ability to access, analyze and use the information effectively based on their personal, social and professional competence; independent works form the ability to think and solve problems independently and the ability to live and work efficiently in a rapidly changing world.

Everyone is aware of the fact that students should feel their study as meaningful and purposeful. Nevertheless, it is common at the lessons for students to work on assignments just because the teacher says to. These students are reluctant to do and they do not have the long-range purposes. When students do not see their work as determined, they just ignore the teacher and assigned tasks, but if they do see, they are self-reliant - they learn for themselves.

Particular attention should be paid to the management of the educational process in the organization of independent work of students. The use of pair and group types of independent work varies forms of educational activity, increases their efficiency, and promotes activity, independence, persistence.

The management of independent work can be effective only when a differentiated approach to students with different levels of education is implemented. The simplest case of such an approach is the use of additional supports for students with weak language skills.

The most important conditions for maintaining the interest of students to work independently in the study of a foreign language are real-time records management and evaluation of the results by

the teacher, his/her stress on the importance of this work to address current and future challenges of education.

The rules set common requirements at the University for the organization of students' independent work on credit system, which realize professional training programs of higher and postgraduate education. Therefore, Tashkent State University of Law, having the educational system of module works hard to obtain the commitment to students' independent learning.

At the university students' independent work is work on a specific list of themes for independent study provided with instructional literature and recommendations, which is controlled by means of tests, examinations, colloquium, abstracts, essays and reports. Depending on the group of students it is sub-divided into students' independent work, independent work of master degree students and the independent work of doctoral student; the entire volume of students' independent work is confirmed by tasks that require from a student daily self-work.

Independent work of the student under the guidance of the teacher extracurricular student work under the guidance of the teacher, conducted according to the approved schedule. Depending on the group of students it is divided into independent work of the student where the teacher guides, master students' independent work and doctoral students' independent work under the guidance of the teacher;

Independent work of the student is an important component of the educational process aimed at improving the quality, depth and strength of the resulting knowledge in the study of specific subjects of the curriculum, the formation of student needs to educate themselves, self-development and self-improvement, in particular, and in the subsequent professional activity³⁷.

Organization of independent work of the student involves establishing its relation with different forms of organization of the educational process, namely:

- clear definition of the place of independent work of students in the study of the specific discipline;
- focus of lectures and workshops on the independent work of students; -
- choice of the form, type and method of independent work of the student;
- working out of guidelines for the implementation of tasks of students' independent work;
- a combination of independent work of students with different forms of lessons. Before beginning the work, students should be familiar with the rules of the organization of independent work and relevant norms and requirements.

During the independent work of the student acts as an active participant in the learning process and acquiring the skills of critical and creative thinking, the ability to argue and defend their position which will be of great use for their future career as a lawyers.

Types of independent work of students, their labor-intensity in hours, form and terms of control are regulated in the syllabus for each subject.

Examples of forms and types of independent works at Tashkent State University of Law:

1) Summary - written description of the problem with a mandatory review of the literature or an analytical description of the content of research, books.

2) Colloquium - a form of control of student's independent work carried out in the form of an interview on studied modules of a particular subject in order to determine the quality of mastering of the educational material.

3) Essay - written statement of his own opinions on the topical issues in different genres: the criticism, journalism etc.

4) Objectives tree – the task involves choosing problems identifying target on all levels; task definition at all levels, and the algorithm of their implementation; identifying ways of achieving the objectives; the choice of indexes of the quality and forms of tasks control.

³⁷ Koryakovtseva N.F. *Modern methods of organization of independent work of foreign language learners*, Moscow: ARKTI, 2002, 167

- 5) Presentation - oral presentation on a given problem with the representation of the main points in the form of slide presentations, videos, and more.
- 6) Situational task - description of different situations and a list of tasks to them.
- 7) Business games - imitation of any process aimed at developing in students the skills necessary for future professional activity, and requiring pre-training and self-completion.
- 8) Group project - the task of project development by a group of 3-5 students.
- 9) Individual project - the task of developing a research project on a topical subject, designed for the most prepared students.
- 10) Glossary - a brief explanation of terms and concepts on a given topic.

The choice of the form and type of independent work of students in each subject is conducted in accordance with the specifics of the studied subject, its aims and objectives, the degree of complexity and relevance, level of training of the student, labor-intensity of the subject. Elements of technology of independent work of students are: planning, organizing self-study, evaluation and monitoring task fulfillment, analysis and enhancement of students' independent work.

Planning of students' independent work at the university is carried out by working out corresponding educational and methodical documentation of the faculty, department, every teacher, including scheduling office hours, planning the workload of the teacher, working out of schedules of independent work.

Based on the above stated, it should be concluded that the self-governing work should be planned in such a way that not only donates to the understanding of the course by the students, but also formulates them for extra autonomous study it after qualification. Laying the basis for reading texts on specialty, which they will have to deal with in their professional activities. In the course of independent work, the students form certain automatisms.

BIBLIOGRAPHY

1. Koryakovtseva N.F. *Modern methods of organization of independent work of foreign language learners*, Moscow: ARKTI, 2002, 167 p.
2. Leontiev A.A. *Language and speech activity in general and educational psychology: Selected psychological works*, Moscow: Voronezh: SAG: MODEK

Manzura Shamsitdinova
(Tashkent, Uzbekistan)

COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING: COOPERATION OR COLLABORATION

The article is devoted to the issues of organizing better group work in teaching English. The difference between cooperative work and collaborative work in general has been highlighted in the article. The author suggests some practical activities to promote collaboration work.

Key words: cooperation, collaboration, cooperative learning, collaborative learning, negotiating, accommodating.

In teaching a foreign language group work is very effective method for learners of a foreign language in the English as a Second Language (ESL) classroom. As teachers of English language learners, we often forget that many of the strategies that our discipline embraces as the most appropriate means for reaching our students are, in fact, culturally specific and driven by assumptions about communication that, at times, need to be taught explicitly in order for such activities to succeed. So, which method should be used in teaching learners a foreign language: cooperation or collaboration?

The terms *cooperation* and *collaboration* were synonymous to me until recent time. I have worked as an English teacher for twenty-two years and I did not think about the differences between these methods. However, some foreign researchers agree that it is important to make a distinction between cooperation and collaboration. English monolingual dictionaries give the following definitions of these words:

“Collaboration is a piece of work that has been produced as the result of people or groups working together”.

“Cooperation is the action or process of working together to the same end”.

So while cooperative learning is defined as “working together to accomplish shared goals”, collaborative learning is “a method that implies working in a group of two or more to achieve a common goal, while respecting each individual’s contribution to the whole”. Some English researches describe cooperative work as a task that is accomplished by dividing it among participants, where each person is responsible for a portion of the problem solving” and they see collaborative work as “the mutual engagement of participants in a coordinated effort to solve the problem together”.

The main difference between these approaches to group work is that cooperation is more focused on working together to create an end product, while successful collaboration requires participants to share in the process of knowledge creation. In other words, cooperation can be achieved if all participants do their assigned parts separately and bring their results to the table; collaboration, in contrast, implies direct interaction among individuals to produce a product and involves negotiation, discussions, and accommodating others’ perspectives. Some researchers suppose that cooperation is “a protocol that allows you not to get in each other’s way” as you work.

Numerous studies show that collaborative learning, as compared to working independently, results in deeper information processing and more meaningful psychological connections among the participants. The goal of collaboration is to create new insights during discussions and to move students closer to an understanding of alternate perspectives. While working together, students build new understanding by challenging other students’ ideas and defending their own. When successful, this creates a product that is different from what any individual could produce alone.

Many researchers believe that the single most important creation for collaborations in the synthesis of information- that is ,creating a new product through the combinations of different perspectives, talents and ideas which is quite different from what each of the participants could have created on his or her own. An indispensable element to collaboration is that all those involved in a collaborative task must contribute more or less equally.

Important questions to assess if a classroom task is truly collaborative include the following:

- If the students are negotiating and accommodating one another’s perspectives;
- If everybody is contributing equally;
- If different perspectives have been included in the final product.

Collaboration is not easy always to achieve. Some linguists point out that dividing students into groups and asking them to work collaboratively will not guarantee that they will really do so. Collaboration often does not come naturally to our students. Since individual achievement is the top priority in many educational settings, collaboration is often something that our students are not used to. Therefore it may take time for students to accept collaborative tasks and learn how to perform them successfully. However, obstacles to collaboration can be overcome by being consistent and cultivating a positive environment. Teachers’ being consistent in the design, application, and assessment of collaborative work ensures that students have a clear understanding of the objectives and procedures of the task they will accomplish and greatly increases potential for success.

The questions how to plan collaborative work may arise. To plan effective collaborative tasks I would suggest the following questions:

What are the specific language objectives of the task? How many of the language skills will be used? Will the task require pairs, triads, small groups, large groups, the whole class, or a combination of these? Will the task be introduced with brainstorming, discussion, or some other

short activity? What is a reasonable time period for the task to be completed? Will each group make a final oral or written presentation to another group or to the whole class?

As said above, a key criterion for collaboration is equal participation. However, we all know, strong students often take the initiatives in group work and drive the whole task, while weaker students contribute less. It is important to create a chance for students with less-developed language skills to express themselves and contribute to the overall success of the group. It is true that some students are not good at vocabulary or grammar; however they might be great at drawing or be good athletes. Such student's results often make excellent 'designers' or 'messengers' for the team.

We grade our students based on their individual effort and results, so when we ask learners to work in groups, it may contradict the structure they are used to and become a major challenge, both emotionally and cognitively. Our students come to our classes with their own backgrounds, personal relationships, and personality, all of which affect the way learners interact. The good news is that teachers do play an important role in shaping student's experiences. Therefore, I think, we teachers should include more collaborative tasks in our regular teaching and work towards increasing students' awareness of the numerous benefits of collaboration.

Summing up, I would like to point out that the conclusion is this: even if collaborative work fails first time, give it a second chance. You will see good results of collaborative work. What is more, students relax in group work. It is no longer a competition against one another, but a fun process of working together to build something new. We should not just teach a foreign language but we should learn how to motivate and encourage students to work collaboratively and benefit from it.

REFERENCES

1. Bruffee, K. A. 1999. Collaborative learning: Higher education, interdependence, and the authority of Knowledge 2nd edition. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
2. Johnson, D. W., and R. T. Johnson. 2004. Cooperation and the use of technology. 2nd edition.
3. Nelson, R. 2008. Learning and working in the collaborative age: A new model for the work place.

Maxbuba Sharipova, Amina Aminova
(Buxoro, O'zbekiston)

HAYOTBAXSH AN'ANALAR "ALPOMISH" DOSTONI MISOLIDA

Asrlar narikim, xalq og'zaki ijodi baxshi-shoirilar, ertakchilar, qo'shiqchilar, askiyachilar ijrosida sayqal topib, o'z tinglovchilariga juda katta ruhiy-ma'naviy quvvat berib kelgan. U nihoyatda keng qamrovli, janrlar nuqtai nazaridan rang-barang hamda baxshilarimizning ijodiy salohiyati va badiiy mahorati nuqtai nazaridan hayratlanarli darajada go'zal bir badiiy silsila. Bu qadriyatlarni xalqimiz ko'z qorachig'idek asrab, har bir avlod o'z badiiy-estetik qarashlari, iste'dodi doirasida rivojlantirib, bizning kunlargacha yetkazib kelgan. Odatda folklor asarlar ikki xil: ijro va ijodkorlik holatida yashaydi. Bugun xalqimiz folklori faqat ijro holatidagina emas, ijodkorlik holatida ham yashamoqda. Masalan, hozir ertaklar ijro etilayapti, xolos. Ular yaratilmayapti. Xalq termalari, qo'shiqlar, maqollar, latifalar, dostonlar esa ham ijro etilayapti, ham yaratilayapti. bizning milliy merosimizga boshqa xalqlarning qiziqishi, e'tibori tobora ortib bormoqda. Bizga ma'lumki, xalq og'zaki ijodida qolip, tarbiya olishga mayl kuchli. Buni folklorimiz durdonalari – dostonlarimizni jahonning turli tillarida qayta-qayta chop etilayotganida ham ko'rishimiz mumkin. Jumladan, «Alpomish»ning bulung'urlik atoqli baxshi Fozil Yo'ldosh o'g'li kuylagan varianti L.Penkovski tarjimasida takror-takror Moskvada, Bonn universiteti professori Karl Rayxel tarjimasi bilan Germaniyada nashr etilgani fikrimizning dalilidir. Germaniyalik olim o'z yurtida

«Ravshan» (E.Jumanbulbul o'g'li kuylagan varianti) dostonini ham izoh va lug'atlar bilan nashr qildirildi.

Sharq xalqlari ma'naviy-madaniy taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan o'zbek dostonchiligi an'analari hozir ham davom etyapti. Dostonlar xalq ozaki ijodining eng yirik, salmoqdor, badiiy barkamol janridir. Ular ma'naviyatimiz va badiiy so'z san'atimizning tarixiy asoslari va zamini bo'lishi bilan birga uning bugungi holatini yanada boyituvchi, rivojlantiruvchi cheksiz imkoniyatlar manbai hamdir. Dostonlar ajdodlar va avlodlar jonli aloqasini, vorisligini o'zida mujassamlashtiradi. Ular xalq ijtimoiy-maishiy hayoti bilan bevosita bog'langanligi tufayli har bir kishiga o'z xalqi, uning tarixi va kelajagi, istiqboldagi orzu-umidlari bilan vobastalikni his etishga, amaliy faoliyatda esa yuksak axloqiy g'oyalarni asos qilib olishga yordam beradi. Shuning uchun ham dostonlarni to'plash, o'rganish va nashr etish hamisha dolzarb vazifa bo'lib kelgan. Bu ulkan boylikning asosiy tarkibiy qismlaridan birini xalq dostonlari, jumladan, "Alpomish" dostoni tashkil etadi.

«Alpomish» dostoni xalqimiz orasida juda keng tarqalgan. U hozir ham ayrim baxshilar tomonidan kuylanib kelinmoqda. Xalq ma'naviy xazinasidan o'rin olgan aksariyat dostonlarda ma'lum bir marosim bilan bog'liq tasavvur-tushunchalarning izlari saqlanib qolganligi yoki muayyan bir marosimning o'tkazilishi badiiy tasvirlab berilganligi kuzatiladi. Bu esa doston (epos) va marosim munosabatini, ularning bog'liq jihatlarini o'rganishga undaydi. "Alpomish" dostoni syujetida arxaik marosimlar bilan bir qatorda hozirgacha o'tkazilib kelinayotgan marosimlar tasviri uchraydi. Dostonda ajdodlarimizning eng qadimiy va hayotbaxsh an'analari juda ko'p. Birgina to'y marosimi tuygacha ado etiladigan marosimlar, to'y vaqtida ado etiladigan marosimlar va to'ydan so'ng ado etiladigan marosimlarga bolinadi. Inson hayotida yorqin iz qoldiradigan ushbu marosimlar dostonda badiiy mujassamlantirilgan.

Bizga ma'lumki, o'zbek xonadonlarida qizning javobi olingach, nikohgacha bo'lgan urf-odatlarini kechiktirmay ado etishga kirishiladi. Bu bosqichda o'tmish bilan bog'liq nikoh to'yidan oldin qallicqa bormoq (qallic o'yini qilish) odati alohida e'tiborni tortadi. Bu odatning mazmun-mohiyati dostonda shunday yoritilgan: "O'zbeklarning o'zining rasmi ekan, rasmi-qa'dasini o'zlari bildirdi. Atashtirgan kuni kuyov boradi ekan. Agar mol berganim yo'q deb shul kuni uylanib bormay qolsa, qizini aynib oladi ekan, uyalgan odam xotindan quruq qoladi ekan. Ularning zangir-rasmi shunday bo'ladi ekan". Dostonda dastlab Qorajonning, keyin Alpomishning qallicqa borishi tasvirlangan. Qorajon qallicqa borish qoida-tartibini bilmaydi. Shuning uchun ko'pni ko'rgan, uylangan mahramlaridan bu haqda so'rab-surishtiradi. Ular esa: "Hayit-arafada o'zbekning kuyovini ko'rar edik. Shiydam bo'lib yurar edi. Salla o'rab, kiyinib turar edi. Xotinlar kuyov, deb bir nimasini olar edi, haytovur o'zbekning kuyovi shunday bo'lar edi", – deya izoh beradilar. Bu so'zni eshitib, Qorajon: "Esa o'zbeki rasm qilayik, deb telpakni tashlab, yangi liboslar kiyib, boshiga salla o'rab, chotayotir, sira shiydam bo'lmaydi, g'arpayib ketayotir, sira o'zbek xohlaydigan bo'lmayotir. Burun-so'ng salla o'ragani yo'q, shiydamlar o'ramoqqa o'ng'ayi kelmayotir. Qorajon aytdi: – Biz o'zbek xohlaydigan bo'lmadik. Mahramlar aytdi: "Sizni o'zimiz sozlaymiz", – deb to'qson botmon temirdan sovut kiygan alp Qorajonni mahramlar otga mindirib, o'n to'rt otning yakka jilovini olib, tip-tikka qilib zinchkiytib, chorib tashladi: "Ana endi o'zbek xohlaydigan shiydam bo'ldingiz", – deyishdi.³⁸ Bundan ma'lum bo'ladiki, o'zbek xalqi nafasat, kamtarinlik, samimiyatga hamisha ehtiyoj sezgan. Buning natijasida esa, atrofdagilar ham o'zbekka muomala qilishda ana shu xususiyatlarni qo'llashga majbur bo'lgan. Doston qahramonlarida bir qarashda oddiydek ko'ringan xislatlar zamirida ana shunday juda katta mohiyat yotganini qayd etish lozim. Aslida yigitning qallicqa borishidan kelin yangasi xabardor etiladi. Shunga qarab yanga uni kutib oladi va qiz bilan uchrashtiradi. Biroq Qorajon qallicqa taklif qilinmagan edi. Shuning uchun u be'etibor qolib ketadi. Unga hech kim ahamiyat bermaydi. Qorajon: "Yangamiz ko'rmay qoldi. Mazmuni qizlar bexabar bo'ldi", – deb ko'p aylanib yuradi. Ko'rganga kulgi bo'ladi.³⁹ Buning bosh

³⁸ Алпомиш, 50-bet.

³⁹ Алпомиш, 51-bet.

sababi shuki, “qalliqqa borish” yashirin tarzda, qorongʻi paytda, el koʻziga tushmasdan amalga oshirilgan. Qorajon esa bu ishga kuppa-kunduzi, ochiq-oshkora, el koʻzicha kirishgani sabab xijolatga qoladi. Zero, dostonida aytilganidek:

Oʻgʻrincha qalliqqa bormoq
Oʻzbek yurtida rasm bordi(r).
Oʻzbekning rasmi shunday boʻladi,
Oʻgʻrincha qalliqqa eltib boradi.⁴⁰

Hakimbek qalliqqa borishini Barchin odamlari bilardi. Shuning uchun Barchinning kanizlari bu ishda unga yordam beradilar. Alpomish, avvalo, qalliqqa borishdan uyaladi. Bu bilan Barchin va amakisi Boysarining shaʼniga gap tegishidan choʻchiydi. Ana shu sabab u Barchinning kanizlariga qarab, deydi:

Bul borish, qirqinlar, ayb boʻlmaymi?
Boysaribiy bilsa, gina qilmaymi?
Eshitsa, elu xalq bizga kulmaymi?
Bu boruvim mening ayb boʻlmaymi?
Odamlar shaʼnima nomard qilmaymi?!
Qizlar meni lodon ishga solmagin,⁴¹

Bu soʻzni eshitgan kanizlar: “Oʻgʻrincha bormoq, ota-bobomizdan qolgan rasmdir” degach, Alpomish: “Ota-bobomizdan qolgan rasm ekan” deb bormoqni ixtiyor qiladi. Qizlar Alpomishni panalariga olib, Barchin huzuriga kuzatib qoʻyishadi:

Kanizlarman birga-birga boradi,
Soy bilan panalab shunqor joʻnadi.
Oʻzbekning rasmi shunday boʻladi,
Oʻgʻrincha qalliqqa ketib boradi.⁴²

“Qalliq oʻyiniga” borish yigit ixtiyorida boʻlgan. U xohlasa har zamon, xohlasa kunda borib, suyuqliki bilan sahargacha shirin suhbatda boʻlgan. Faqat sharti shu boʻlganki, uning tashrifini hech kim bilmasligi, yigit pisib borib, pisib kelishi talab etilgan. Undan qiz yangalari boxabar boʻlib turishgan. Shuning uchun dostonida “qalliq oʻyini”ning sharti haqida qizlar tomonidan quyidagicha tushuntirish beriladi. Alpomishning qalliq oʻyiniga borishi dostonida quyidagi satrlar orqali tasvirlangan:

Bevaqt boʻlib baxmal uyga kiradi,
Shul zamonda Barchinoyini koʻradi.
Adab bilan u oʻrnidan turadi,
Qirqin qizlar hozir boʻlib turadi,
Bu qizlardan Barchin uyalib boradi,
Ikkovini qizlar yaqin qiladi...
...Kunda qizlar xabar olib turadi,
Hakim bunda aralashib qoladi,
Borishli kelishli boʻlib yuradi.⁴³

“Alpomish” dostonida tasvirlangan Hakimbek bilan Barchinning toʻyi orqali oʻtmishda nikoh toʻylari qanday oʻtkazilganini bilib olish mumkin. Unda aytilishicha, toʻy boshlanishi bilan obgardonini ortib dastlab oshpaz kelgan. Oʻchoqlar kavlanib, doshqozonlar osilgan. Choʻlu qirda besh-oltitalab uloq tashlanib, koʻpkari chopilgan. Uning sovriniga katta sarka, olapocha tikilgan.

Oʻtmishda, nikoh toʻyi kuni nikohlanayotgan yigit-qiz uchun ikki kishi vakil qilib belgilangan. Bu udum “vakil otalarni belgilash” deb yuritilgan. “Alpomish” dostonida ana shu azaliy udum ham

⁴⁰ Алпомиш, 136-bet.

⁴¹ Алпомиш, 135-bet.

⁴² Алпомиш, 136-bet.

⁴³ Алпомиш, 136-bet.

alohida tasvirlangan. Bu udumga ko'ra, vakillar kelib qizning nikohga ixtiyorini so'rab, bilib ketadilar:

Ikki vakil u mulladan keladi,
Kelib qizning ixtiyorin so'radi.⁴⁴

Odatda, bunda qizlarning ovoz chiqarib o'z roziligini bildirishi uyat hisoblangan. Ular osonlikcha o'z roziligini ovoz chiqargan holda izhor etishmagan. Buni qizning uyalganligiga yo'yib, maxsus **“qiz so'ylatar”** degan rasm amalga oshirilgan. Bu rasimga ko'ra, agar kim qizni gapirtirib, uning roziligini olsa, unga kuyov tomonidagilar ancha-muncha pul, sovg'a-salomlar hadya etishgan. Albatta, bunda qizni gapirtirish oson kechmagan. Hatto bu udum xalq ertaklarida gapirmay yoki kulmay qo'ygan malika qizni kim gapirtira olsa, unga uylanishi mumkinligi tasvirlangan motivlar orqali ifoda etilgan. Bu xalqona udum haqida **“Alpomish”** dostonida shunday deyiladi:

Uyalgandan qabul qilmay turadi,
Qiz so'ylatar degan rasm bo'ladi,
Qiz gapirtirgan ancha pulni oladi.⁴⁵

Shundan so'ng qiz vakiliga javobini bildirgach, yig'ilgan jamoa orasida mulla kelin-kuyovga nikoh o'qigan. Nikoh vaqtida kelin-kuyovlar nomidan vakillar ularning roziligini bildirib turishgan. Vakillar guvohligiga ham sovg'a-salomlar, hadyalar olishgan. Dostonda bu voqelik Hakimbek va Barchinoyning nikohlanishi tasviri aks ettirilgan lirik va nasriy parchalarda berilgan: **“Mulla xubtasini o'qib, nikoh qilib, mullaning so'ragan so'zini vakillar ham qabul qilib qaytdi. Hakimbekdan ham necha shartlar so'rab, sharti-sharoiti bilan qabul qilib, hamma dimog'i chog' bo'lib, mazgiliga qaytib ketdi”**.⁴⁶ Dostonda o'zbek nikoh to'yining nikohgacha daxldor **“qiz tanlash”** yoki **“qiz ko'rish”**, **“og'iz islash”**, **“sovchilik”**, **“ro'mol o'rash”**, **“fotiha”**, **“qalliqqa bormoq”** yoki **“qalliq o'yini”**, **“to'qqiz bichish”** singari udumlar tasvirlangan. **«Alpomish»** dostoni qahramonlik, mardlik, vatanparvarlik, turli elatlar va xalqlarning birodarli-gi, sevgi va sadoqat, oila mustahkamligi va urug' birligini kuylovchi ulkan epos-dir. Respublikamiz prezidenti Islom Karimov **“Alpomish”** dostonining 1000 y.ligiga bag'ishlangan tantanali maro-simda so'zlagan nutqida aytganidek: **“Al-pomish”** dostoni bizga insonparvarlik fazilatlaridan saboq beradi. Odil va haqgo'y bo'lishga, o'z yurtimizni, oilamiz qo'rg'onini qo'riqlashga, do'stu yorimizni, or-nomusimizni ota-bobolarimizning muqaddas mozarlarini har qanday tajo-vuzdan himoya qilishga o'rgatadi”. Doston qo'ng'iroq urug'i boshliqlari — aka-uka Boybo'ri va Boysarining farzandsizligi tasviri bilan boshlanadi. Unda Alpomish, Barchin, Qaldirg'ochlarning bir kunda tug'ilishi, Barchin. Dostonning yetakchi obrazi (V. Ye. Kaydalov asari). Barchinning Alpomishga beshikkerti qilinishi, Boysarining Boybo'ridan arazlab o'n ming uyli elat bilan qalmoq eliga ko'chishi, qahramonning yorini olib kelish uchun o'zga mamlakatga safari, Qorajon bilan do'st tutinib, Barchin shartlarini bajarishi va yorini olib o'z yurtiga qaytishi, keyin yana yetti yil tutqunda qolishi, zindondan oti Boychibor yorda-mida qutulib, o'z eliga umr yo'ldoshi Barchinning zo'ravon Ultontoz b-n bo'layotgan majburiy to'yi ustiga kelishi ham raqibini yengib, murod-maqsadiga eri-shishi voqealari juda qiziqarli, eposga xos rang-barang badiiy bo'yoqlarda tasvirlangan. Alpomish va Qorajon, Qultoy va Yodgorlarning o'zaro munosa-batlari, hatto qahramonning oti Boychibor bilan, enchi harvona tuya bilan munosabati tas-virida jamiyat taraqqiyotining do-sonda tasvirlangan bosqichiga xos oliyjanob soddalik, ulug'vor vazminlik, pa-triarxal insoniylik, bolalarcha beg'ubor samimiylik g'oyatda go'zal mujassamlash-gan. **«Alpomish»** dostoni badiiy barkamol asar. Unda o'zbek xalqi she'riy dahosining buyuk qudrati to'laligicha namoyon bo'lgan. **«Alpomish»** ning slovak tilida nasriy bayoni, ingliz va rus tilida badiiy tarjimai nashr etilgan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga (1998 y. 13 yanv.) hamda YUNESKO ning 1999 yildagi tadbirlar rejasiga binoan O'zbekistonda 1999 yil noyabrida **«Alpomish»** dostonining 1000

⁴⁴ Алпомиш, 166-bet.

⁴⁵ Алпомиш, 166-bet.

⁴⁶ Алпомиш, 166-bet.

yilligi» keng nishonlandi. Soʻnggi tantanalar 1999 yil 6 noyabrida Termiz shahrida boʻlib oʻtdi. Shu munosabat bilan bu yerda xalqaro ilmiy konferensiya oʻtkazildi, Alpomish nomidagi bogʻ barpo etildi va xalq qahramoniga haykal ochildi. «Alpomish» ning atoqli xalq baxshilari kuylagan variantlari qayta nashr etildi. Doston haqida hujjatli va badiiy film, uning motivlari asosida teatr spektakllari yaratilib, uning hayotbaxsh anʼanalarini tarannum etish davom etib kelmoqda. Ushbu doston nafaqat asrlardan sado berajak, unda shunday ulugʻvorlik borki, farzandlarimizni matonatli va jasoratli etib tarbiyalashga, millatni jipslikka, qudratli boʻlishga daʼvat, chaqiriq mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Каримов И.А. "Алпомиш" достонининг 1000 йиллигига бағишланган тантанали маросимда сўзланган нутқ. – 1999 йил 6 ноябрь.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – 174 б.
3. Каримов И.А. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. – Т: Ўзбекистон, 2010. – 40 б.
4. Алпомиш. Достон. Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси / Айтувчи Фозил Йўлдош ўғли. Нашрга тайёрловчилар Ҳ.Зарифов ва Т.Мирзаев. – Т.: Шарқ, 1998. – 400 б.
5. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – 276 б.
6. Исмоилов Ҳ. Ўзбек тўйлари. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – 190 б.
7. Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. – Т.: Ўқитувчи, 1994. – 312 б.
8. Жўраев М. Ўзбек мавсумий маросим фольклори. – Т.: Фан, 2008. – 290 б.
10. Ўраева Д. Ўзбек мотам маросими фольклори. – Т.: Фан, 2004. – 120 б.
11. Ўраева Д. Яхшиларга ёндашиб // Охунжон Сафаров. Ижодий портрет. – Т.: Мухаррир, 210. – Б.75-78.

УДК 811.133.1+81'367

Наталія Шемякіна
(Київ, Україна)

СПЕЦИФІКА ВСТАВНИХ КОНСТРУКЦІЙ ОБ'ЄКТИВНОЇ ТА СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

У статті розглядаються структурний, семантичний та комунікативний аспекти вставних речень суб'єктивного та об'єктивного характеру. Класифікація вставних речень, що взяті з сучасної французької преси, здійснюється на основі їх форми, комунікативного та емоційного навантаження.

Ключові слова: вставне речення, об'єктивна та суб'єктивна модальність, дискурс, комунікативна настанова, адресація, актуальне членування, французька мова.

The article focuses on structural, semantic and communicative aspects of subjectively oriented parenthetical clauses. The classification of parenthetical clauses taken from modern French press was based upon their form, communicative aim and emotive charge.

Key words: parenthetical clauses objective and subjective modality, discourse, communicative orientation, address, functional sentence perspective, the French language.

Дослідження простору вставності у французькій мові були проведені в основному на матеріалі прози і не дають його всебічного вивчення. Предметом нашого розгляду є вставні речення об'єктивного та суб'єктивного характеру, відібрані з сучасної французької преси. Вивчення структурного, семантичного і прагматичного аспектів вставного речення охоплює форму, зміст і функцію таких речень, тобто три сторони мовного знака.

Відомо, що у висловленні розрізняють частину повідомлення, яка передає зміст, або диктум, та частину повідомлення, що передає ставлення мовця/того, хто пише, до повідомлення, або модус. Вставні речення, з цієї точки зору, входять до сфери модусу. Модальність вставного речення (об'єктивна або суб'єктивна) поєднується з модальністю основного речення, тобто з модальністю речення, в якому воно знаходиться. Це дає нам змогу говорити про синсемантичність вставного речення. Отже, вставне речення є мовленнєвим актом, який з прагматичної точки зору, може бути визначений як неінформативний, оскільки він не містить додаткової інформації, проте виражає оцінку того, хто пише, до свого висловлювання.

Варто зазначити, що при визначенні типів адресації ми спираємося на дослідження О.Н. Морозової [1] та В.Л. Наєра [2], що були проведені на матеріалі англійської мови. Класифікація вставних речень проводилась з урахуванням їхньої форми (односкладні, двоскладні), за їх комунікативно-інтенціональною ознакою (стверджувальні, або констатииви, спонукальні або ін'юнктиви, питальні, або квеситиви), за емоційністю (окличні, нейтральні).

1. Вставні стверджувальні речення (констатииви), які складаються з підмета займенника 1-ої особи однини і присудка – дієслова в теперішньому часі. Це дієслова, які виражають епістемічну модальність (*savoir*), тобто повну вірогідність, неповну вірогідність (*croire, penser, imaginer*), об'єктивну декларативну модальність (*dire*). Наприклад:

(01) «*Le trafic d'enfants pour l'adoption est-il important?*

Il existe, mais il est impossible de l'évaluer. Les vols d'enfants purs et simples sont, je crois, très rares. Plus fréquents sont les cas où des intermédiaires forcent le consentement des mères biologiques en leur proposant de l'argent» (Le Nouvel Observateur).

Вставні речення не співвідносяться з жодним членом основного речення, проте поширюють усе речення. Їх місце повністю залежить від наміру автора, який виділяє логічну частину інформації (змістовий центр). Речення з дієсловами повної вірогідності відображають регулюючий тип адресації, оскільки спрямовані на формування у читача такої ж точки зору, що і у автора. Дієслова проблематичної вірогідності змушують читача подумати, поміркувати й зробити висновок самостійно. В першому і в другому випадках реалізується основна прагматична настанова газетного тексту – вплив на читача.

Щодо актуального членування, в основному і вставному реченнях (01) виділяються дві теми і дві реми: *Les vols d'enfants purs et simples* – тема основного речення, рема – *sont très rares*. Вставне речення є двоскладним (*je* – тема, *crois* – рема). Воно вклинюється між компонентами реми основного речення, привертаючи увагу до змістового центру *très rares*, і вказує на ставлення автора до повідомлення, не торкаючись теми і реми основного речення. Таким чином, вставне речення, яке не співвідноситься з компонентами актуального членування основного речення, але що є пов'язаним семантично з широким контекстом, характеризується відносною самостійністю й абсолютною слабким зв'язком з основним реченням.

2. Вставні стверджувальні речення, які складаються з підмета – займенника 1-ої особи однини, присудків – декларативних дієслів *dire, redire, répéter, avouer, jurer*, дієслів і виразів суб'єктивної епістемічної модальності, що виражають вірогідність – *savoir, être persuadé, être convaincu*, дієслова *reconnaître*, які підтверджують істинність події, а також додатків – займенників *le, en, vous: je le répète, je le redis, je vous l'avoue, je vous jure, je le pense, je le sais, j'en suis persuadé*. Наприклад:

(02) «*L'idée selon laquelle l'Europe pourrait s'enfermer dans les frontières et nos entreprises, vivre du seul grand marché européen est une illusion. Encore une fois, je le redis, nous sommes entrés dans l'ère de l'économie globale.*» (Le Nouvel Observateur).

Відносячись до всього висловлення, яке може займати один, два і більше абзаців, такі типи вставних речень, як правило, знаходяться у завершальній частині висловлення. Декларативні дієслова акцентують вірогідність висловлювання, а дієсловам, що вказують на переконаність автора, властивий високий ступінь впливу, наслідком якого є перлокуція,

тобто досягнення переконаності адресата і, таким чином, прагматичної настанови автора. Отже, спрямованість на однозначне сприйняття інформації є регулюючим типом адресації.

Вставне речення *je le redis* (02) передує темі *nous sommes entrés* і ремі *dans l'ère de l'économie globale*. Характер зв'язку між темами і ремами основного і вставного речень абсолютно слабкий, бо вони відрізняються в своєму комунікативному значенні.

3. Вставні речення з дієсловами у першій особі множини мають різні структури:

а) Вставні речення з декларативними дієсловами *dire, avouer, rappeler*, функціональним еквівалентом декларативних дієслів *se souvenir* і деяких інших дієслів у першій особі множини спонукального способу, які супроводжуються додатком-займенником *le* або обставинними додатками. Це речення об'єктивної модальності: *disons-le, rappelons-le, avouons-le, espérons-le, disons-le d'emblée*. За допомогою таких речень підтримується контакт з читачем, утворюється тісна атмосфера спілкування, інтимізації, властива фатичному типу адресації, що пов'язується з мовною ситуацією. Наприклад:

(03) «*Le rapport affiche sa confiance dans l'avenir: «Que cette fin de siècle est dense et disons-le dès maintenant – porteuse d'espérance pour l'humanité »* (Le Figaro).

Вставні речення вищеназваної структури є моноремами. В основному реченні (03) монорема *disons-le dès maintenant* уклинюється між компонентами реми, що можна представити схемою: тема – *cette fin de siècle*, кваліфікативна рема – *est dense et porteuse d'espérance pour l'humanité*, перед останньою частиною якої знаходиться монорема. Монорема вставного речення не зв'язана з темами і ремами основного речення, що відповідає абсолютно слабкому типу функціонально-семантичного зв'язку.

б) Вставні речення з дієсловом у першій особі множини спонукального способу або з дієсловом у другій особі спонукального способу типу *soyons juste, n'ayons pas peur des mots, entendez qn, rappelez-vous qch*, які співвідносяться з предметною ситуацією. Речення пешого типу є односкладними спонукальними дієслівними реченнями, що виражають вірогідність, доказовість, тобто суб'єктивну епістемічну модальність. Вони спрямовані на створення тісного контакту між автором, що пише, і читачем, а також на емоційний вплив на читача. Наприклад:

(04) «*La Xsara, comme la Saxo, n'a guère de saveur. Cette voiteure n'est pas laide : elle est – c'est presque pire ! – sans relief. Les yeux fermés, on reconstitue difficilement ses formes. Quant aux mérites du train arrière autodirectionnel, ils ne constituent pas un argument décisif à la concurrence. Soyons juste, le problème vient moins de la Xsara que de la marque Citroën elle-même, dont la production, depuis la Xantia, s'est émoussée*» (Le Monde).

У реченні (04) йдеться про марки автомобілей, що випускає фірма Сітроен – «Ксара», «Саксо», «Ксантія», про їх переваги та недоліки. Так, незадоволення автора викликає зовнішній вигляд автомобіля «Ксара». Автор переконаний, що це не тільки його власна думка, і закликає читачів визнати, що недоліки автомашини йдуть від самої фірми. *Soyons juste* – монорема в препозиції до основного речення, де *le problème* – тема, а рема *vient moins de la Xsara que de la marque Citroën elle-même*, наступне підрядне речення відноситься до назви фірми «Citroën», де *la production* – тема, *s'est émoussée* – рема. Як і попередні типи вставного речення, цей різновид поєднаний абсолютно слабким семантичним зв'язком з основним реченням. Являючи собою монореми, вони залежать від контексту.

4. Вставне речення *vous savez, vous le saviez* у стверджувальній формі слід відрізняти від конструкції *savez-vous, voyez-vous, voyez*, які є контактовстановлюючими апелятивними формулами.

Речення типу *vous savez* не містять додаткової інформації, а нагадують читачеві, що йому відома інформація, що вона вірогідна, тобто таким реченням притаманна епістемічна модальність значення. Наприклад:

(05) «*On ne peut pas devenir riche en étant artiste*».

«*Je vis bien, de façon miraculeuse, et j'en tire ni honte ni fierté. Texier est ainsi heureux de travailler et d'enn vivre. Avoir un peu d'argent pour être libre et par exemple pouvoir fondre des*

pièces qui reviennent un peu cher. Et puis, vous savez, en France, je crois, qu'on ne peut pas devenir riche en étant artiste» (Supplément de Beaux arts).

Прагматична мета таких речень – мотивований вплив на адресата, який зумовлює характер сприйняття інформації, тобто регулюючий тип адресації. На початку основного речення вставне речення активізує увагу читача, спонукає до активного мислення. Той, хто пише, на основі пресупозиції, відсилає читача «назад», до відомої раніше інформації. Фатичне дієслово *savoir* виражає істинність, вірогідність, а автор, спираючись на пресупозицію, поєднує, таким чином, суб'єктивну модальність з алетичною для необхідності нагадати відоме читачеві.

Основне речення (05) є складнопідрядним реченням з підрядним додатковим, в якому *en France* – тема, *je crois* – рема, підрядне додаткове речення *qu'on ne peut pas devenir riche* становить тему, до якої приєднується рема – дієприслівниковий зворот *en étant artiste*. Вставне двоскладне речення *vous savez* пов'язане абсолютно слабким функціонально-семантичним зв'язком з основним реченням, бо їх теми і реми не збігаються.

5. Вставні речення *il semble, il paraît*, для яких властива епістемічна модальність, не є синонімами. Якщо перше речення виражає сумнів, то друге – об'єктивне бачення. Вставні речення з інвертованим порядком слів *semble-t-il* і речення *paraît-il* розташовуються перед тим компонентом основного речення, який позначає поняття (факт), що викликає сумнів, або об'єктивне бачення автора. Наприклад:

(06) «*On nous appelle, paraît-il, «les rurbains». Installés, depuis belle lurette dans ce grand écart qu'on jugeait impossible entre Paris et la province, voilà des années que nous trichons avec l'aménagement du territoire. Nous nous sommes délocalisés : travail à Paris, pénates en provinces; gagne-pain sur la Seine mais famille et coutumes domestiques dans quelque ville moyenne (ou petite !) ouverte sur un horizon de forêts»* (Le Nouvel Observateur).

Конативна функція в реченні з *il semble* призначена викликати сумнів у читача, змусити його думати, у випадку з *il paraît* – висловити свою точку зору і допомогти адресатові, який може відрізнитися за своїм політичним і культурним рівнем, сприймати повідомлення, орієнтуючись на авторитетне джерело інформації, тобто на автора. Основне речення (06) НФЄ включає вставне речення *paraît-il* між темою *on nous appelle* і ремою *les rurbains*.

6. Вставні речення, які вводяться умовним сполучником *si* з підметом-займенником *je* або *on* і дієсловами *pouvoir, vouloir* у самотійному вживанні або в сполученні з інфінітивом *dire*, а також дієсловом *préférer* (*si j'ose dire, si je puis dire, si l'on peut dire, si l'on veut*), які пов'язані з мовною ситуацією і виражають ставлення автора до повідомлення, припущення з відтінком імовірності. Особливістю цих речень є те, що сполучник *si* втратив значення умови реалізації другої дії. Реченням з дієсловами *dire, préférer* і *pouvoir* властива об'єктивна (алетична) модальність, а з дієсловом *vouloir* – суб'єктивна деонтична модальність. Наприклад:

(07) *D'où le choix du titre: «La Mesure du monde». Il est emprunté, si je puis dire, à Marco Polo. Ses mémoires, dans plusieurs manuscrits sont intitulés: «Le Devisement du monde». «C'est à peine forcer les termes que de parler de Devisement par mesure»* (Magazine littéraire).

Позиція вставного речення перед логічним центром висловлення дозволяє тому, хто пише, звернути увагу читача на цю частину висловлення, прийняти його точку зору, що відповідає регулюючому типу адресації.

У реченні (07) тема *il est emprunté*, рема *à Marco Polo* не збігаються з темою *je* і ремою *puis dire* вставного речення, отже, між ними абсолютно слабкий функціонально-семантичний зв'язок.

7. Вставні речення можуть мати форму допустових речень (*quoi qu'il en soit, quoi qu'on dise, quoi qu'on fasse*), що виражають обставину, яка може в уявленні мовця заважати виконанню дії, але не скасовує цю дію [4, с.186]. Речення цього типу співвідносяться з мовною ситуацією.

(08) «*Ce processus était déjà engagé sous la monarchie bourgeoise. Il a fait à l'ère des médias, un bond de géant. Refusez le système: vous n'existez plus. Acceptez d'y entrer: vous êtes récupéré. Dans les deux cas, vous êtes morts. Même l'espoir d'être entendu de générations futures disparaît quand on est sûr quoi qu'on fasse d'avoir été, d'abord, anéanti par ses contemporains*» (Le Point).

У вставному реченні займенник *on* вживається в узагальненому значенні, дієслово – в суб'єктивному способі, виражаючи ставлення того, хто пише, до дії, яка сприймається ним можливою. На основне значення суб'єктивного способу накладається ще й авторська оцінка (поступка в даному випадку), що передає уявлення автора про подію. Таким реченням властиво займати місце у межах семантичного центру основного речення. Їх уживання спрямоване на однозначне сприйняття інформації, тобто відповідає регулюючому типу адресації.

Стосовно комунікативного аналізу основного і вставного речень, слід відзначити рідкісну ідентичність тем, які виражені займенником *on*, та незбіг рематичних частин (*est sûr d'avoir été anéanti par ses contemporains – fasse*), що дає право кваліфікувати такий тематичний зв'язок як сильний [3, с.63]. Вставне речення вклинюється в рематичний комплекс, виділяючи наступну за ним частину.

8. Суб'єктивно-модальні окличні вставні речення, односкладні або двоскладні, які виділяються, на відміну від попередніх типів речень, тире і знаком оклику. Ці речення вказують на ставлення того, хто пише до того, що називаний факт став можливим, передають різні емоції автора – захоплення, радість, задоволення, іронію.

(09) «*François Mitterand était volontaire, sans aucun doute, mais une telle certitude appartient à la réécriture de l'histoire. Être candidat contre de Golle en 1965 – et quel candidat ! – ce n'était pas couru d'avance*» (Le Monde).

Емоційний компонент смислу дискурсу співвідносить зміст висловлювання з особою того, хто пише, з його оцінкою висловлювання. Вставне речення становить імпресивну монореми з суб'єктивно-оцінним значенням. Фактуальна інформація в даному випадку може сполучатися з позитивною/негативною оцінкою адресатом висловлення. Емоційно забарвлений елемент, розташований на початку або в середині речення, привертає увагу читача до того, що буде сказано. Суть мобілізуючої функції в тому, що дається попередня оцінка і характеристика події. Ілокутивний компонент смислу таких речень пов'язаний зі впливом на читача з метою прийняття авторської точки зору.

Монорема вставного речення співвідноситься з компонентом теми основного речення (*candidat*) і з ремою попереднього речення (*je serais candidat*). Така співвіднесеність свідчить про абсолютно сильний зв'язок основного і вставного речень.

9. Питальні вставні речення, квеситиви, не повідомляють інформації, але встановлюють контакт з читачем і пов'язані з передачею інформації. У лінгвістичній літературі відзначається, що питальні речення можуть містити дієслово у будь-якому способі. Проте, як свідчать приклади, в пресі у таких реченнях вживається дійсний спосіб.

(10) «*M. Zauberman est alors entré alors en contact avec Marta Casals – Istomin ... pour s'assurer que l'instrument de son premier mari serait dans de bonnes mains entre celles d'Anne Gastinel. Une fois rassurée, elle donna son accord, et s'est ainsi qu'un soir de cette semaine la jeune musicienne française s'est retrouvée en possession du célèbre Goffriller fabriqué à Venise que Pablo Casals acheta en 1911 ou 1912 à Paris, «dont il tomba amoureux et sur lequel, raconte Marta Casals – Istomin, il joua presque exclusivement pendant près de soixante ans».*

Anne Gastinel – est-il besoin de le préciser ? – radieuse, s'est assitôt assise pour jouer la sarabande d'une suite de Bach, s'émerveillant devant «la chaleur, la randeur, la sensualité, la couleur du son de l'instrument » (Le Monde).

Вставне питальне речення НФЄ (10) – *est-il besoin de le préciser ?* є модальним, верифікативним. Прагматичний вплив на читача здійснюється блискучим описом історії музичного інструмента, придбаного Аною Гастинель. Це приклад позитивної динамічної оцінки читачем об'єкта оцінки, бо попередній і подальший контекст роблять само собою

зрозумілою відповідь на запитання «ні». Можна погодитися з В. Г. Гаком, що в подібних випадках ремою є «істинне ставлення до дійсності, а темою весь склад речення» [4, с. 127], в якому знаходиться вставне речення.

Актуальне членування основного речення НФС (10) визначає тему *Anne Gastinel* і три послідовних реми: кваліфікативна *radieuse*, акціональна *s'est assitôt assise pour jouer la sarabande d'une suite de Bach* а також поширений рематичний комплекс з безособовою формою дієслова *s'émerveillant devant* «*la chaleur*». Вставне питальне речення становить дирему, яка співвідноситься з контекстом.

Отже, різнобічне дослідження вставних речень об'єктивного та суб'єктивного характеру дозволило нам виділити їх різні структурно-семантичні моделі: стверджувальні (констативи), спонукальні (найчастіше ін'юнктиви), питальні речення (квеситиви), окличні речення. Для вставних речень притаманна суб'єктивна епістемічна модальність, що вказує на вірогідний або імовірний факт, рідко деонтична модальність при позначенні бажаності. Вставні речення співвідносяться або з предметною ситуацією безпосередньо, або через зміст основного речення. Речення, які співвідносяться з мовною ситуацією, адресовані читачеві. Слід відзначити, що в усіх випадках вставне речення займає місце перед тією частиною речення, яку автор вважає семантичним центром.

Роль автора активна, і для досягнення бажаного ефекту він використовує різні типи адресації: апелятивний тип, що активізує увагу читача, регулюючий тип адресації, спрямований на однозначне сприйняття інформації; фатичний тип адресації, який створює соціальну рівність автора й читача. Крім впливової функції, що виконують вставні речення, слід також відзначити їхню експресивну функцію, пов'язану з емоціями того, хто пише, яка є також спрямованою на читача.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Морозова О.Н. Фактор адресата в текстах английской публичной речи и средства его языковой реализации: Автореф. дис. ...канд. филол. наук. – Москва, 1998.
2. Наер В.Л. Прагматические аспекты языка газеты // Сб. научных трудов МГПИИЯ им. Мориса Тореза. – М., 1983. – Вып. 205. – С.49-58.
3. Гедминайте И.Ю. Опыт тема-рематического анализа включенных предложений в современном английском языке // Филологические науки. – 1987. – №6. – С.59-65.
4. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Иностранная литература, 1986.
5. Комунікативні стратегії: навч. посіб. / О. Ю. Бобало; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т "Львів. політехніка". – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. – 344 с.

УДК 811.111'42'37:808.5:801.631.5

Крістіна Шилова
(Херсон, Україна)

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ КОМУНІКАТИВНИХ ТИПІВ І ФУНКЦІЙ РИТОРИЧНИХ ПИТАНЬ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ

У статті виявлені функції риторичних питань в американському віршованому мовленні. Визначено комунікативні типи риторичних питань в американських поетичних текстах.

Ключові слова: комунікативні типи, риторичні питання, функції, комунікативна мета, поетичні тексти.

This article focuses on revealing functions of rhetorical questions in American poetic speech. It has been defined the communicative types of rhetorical questions in American poetic texts.

Key words: communicative types, rhetorical questions, functions, communicative aim, poetic texts.

Поняття комунікативної діяльності в лінгвістичній прагматичі базується на розумінні висловлювання як дії адресанта, спрямованої на адресата. Будь-яка діяльність, у тому числі й мовлення, не може бути безпредметною.

Така діяльність передбачає наявність певної мети інтенції. У процесі комунікації мовцю властиво не лише передавати за допомогою лексико-стилістичних засобів тексту, але й викликати певні почуття адресата. У дослідженні такого роду співрозуміння між адресантом і адресатом риторичні питання відіграють неабияку роль. Саме вони виконують такі функції, як: 1) привертання уваги адресата через самовираження адресата в постанові риторичних питань, тобто функція актуалізації;

2) експресивна функція, що реалізується виразом засобів полягає в тому, що в силу своєї експресивності, образності, смислової насиченості слугують тригерами активізації уваги читача.

У багатьох дослідженнях висловлювалася думка про необхідність відмежування риторичного питання як синтаксичної категорії від семантичного розуміння питання як висловлювання з функцією запиту інформації (М.І. Жинкін, О. Есперсен, О.В. Падучева). М.І. Жинкін зазначає: “Ознаками питального речення загалом визначають наявність спеціальних слів (часток, сполучників), певного порядку слів та, особливо, специфічної інтонації” [2, с. 23]. Дослідник О. Есперсен також розмежовує речення – власне питання та інтерогативи, що формально є питальними реченнями, але реально не містять запиту інформації. Мовознавець О. В. Падучева пропонує вирізняти речення зі стандартною семантикою (власне питальні речення) та нестандартною (ідіоматичні речення, риторичні питання, питання-повтори, емоційні ствердження) [4, с. 3]. У цьому контексті цікавою є думка М. І. Жинкіна про те, що риторичні питання можуть містити в собі значення питання і ствердження, а також надзвичайно різноманітні види спонування до дії та емоційно-експресивні характеристики станів [2, с. 34–35]. Тому, на думку багатьох учених, комплексний аналіз питання включає його комунікативно-функціональну спрямованість [3; 4; 6]. Такий опис набуває суттєвого значення, якщо розглядати питання як мовленнєвий акт.

Комунікативна мета риторичних питань реалізується за рахунок прямого питання, яке містить препозитивні питальні частки *хто?*, *що?*, *який?*, *чи?*, *де?*, має висхідну інтонацію, слова вжиті у прямому значенні. Питання, звертаючись до досвіду адресата, спонукає отримати відповідь, ознайомившись із текстом. Такі інтерогативи інформативно насичені (текст статті / виправдовує очікування адресата). Інтерогатив у такій формі демонструє свої інформаційно-спонукальні можливості. Тексти, що мають такі заголовки, загалом містять виклад інформації – відповідь на питання. Інтерогативи такого типу є найбільш уживаними у регіональній пресі, що, пояснюється характером поданої інформації: превалювання інформації про буденні явища, а не сенсаційних повідомлень.

Риторичні питання розглядаються як риторична фігура, один із експресивних засобів, що використовуються для інтенсифікації та смислової організації мовлення з метою підвищення сили його впливу на адресата. Риторичне питання залучає слухача до роздумів чи переживань, роблячи його більш активним, змушуючи робити висновки самостійно. Подібна характеристика риторичних питань пов’язується з тим, що риторичне питання задається не з метою отримання певної інформації, а, навпаки, для того, щоб повідомити адресатові думку мовця, переконати, емоційно вплинути на поведінку слухача. Емоційна насиченість висловлення та відсутність інформативної відповіді є основною ознакою [1, с. 141–146].

Риторичне питання характеризується як ефективна фігура діалогізації монологічного мовлення, що слугує для смислового й емоційного виділення його семантичних центрів, для формування емоційно-оцінного відношення адресата до предмета мовлення, а також для інтенсифікації перлокутивного ефекту [5, с. 104]. Перлокутивний ефект, що впливає на успішність спілкування, при якому адресант прагне вирішити поставлені ним комунікативні завдання [там само].

Фасцинація (від англ. *fascination* – зачарування) – це спеціально організований вербальний вплив на адресата, призначений для нейтралізації перешкод, викликаних невідповідністю слухача до прийому і розуміння повідомлення. Фасцинативні сигнали “зачаровують” партнера по комунікації і перетворюють його на слухача. Як впливає з наведених вище визначень, риторичні питання містять супутню іллокутивну силу метакомунікативності, присутність якої почасти рівноцінна експресивності.

Отже, у статті з’ясовано, що у функціонуванні риторичних питань проявляються певні закономірності, що виявляються у взаємодії їх комунікативних типів і функцій, які вони виконують у поетичних текстах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грабовська І. Метакомунікативний потенціал риторичних питань в англomовному діалогічному дискурсі / І. Грабовська // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2013. – Вип. 19. – С. 141 – 146.
2. Жинкин Н. И. Вопрос и вопросительное предложение / Н. И. Жинкин // Вопросы языкознания. – 1955. – № 3. – С. 22–35.
3. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Институт языкознания РАН, 1997. – 326 с.
4. Падучева Е.В. Коммуникативное выделение на уровне синтаксиса и прагматики / Е.В. Падучева // Семиотика и информатика. – Вып. 36. – М. : Просвещение, 1998. – С. 82-107.
5. Палійчук А.Л. Риторичні питання і риторичні твердження як елементи наративного коду інтимізації / А.Л. Палійчук // Нова філологія : зб. наук. праць.–Запоріжжя : ЗНУ, 2010. – № 39. – С. 142–148.
6. Палійчук А.Л. Наративний код інтимізації (на матеріалі англomовного художнього дискурсу): дис. ... на здобуття наук. ступеня, канд.філол.наук: 10.02.04 “Германські мови” / Анна Леонардівна Палійчук. – Луцьк, 2011. – 253 с.

Юлія Шкода
(Мелітополь, Україна)

БАЙРОНІЧНИЙ ГЕРОЙ У «СХІДНИХ ПОЕМАХ» ДЖ. БАЙРОНА

У науковій статті досліджуються особливості «байронічного героя» у «Східних поемах» Дж.Байрона. У статті аналізуються образи байронічного героя у поемах «Гяур» та «Корсар».

Ключові слова: романтизм, Дж.Байрон, «Східні поеми», «байронічний герой», «Гяур», «Корсар».

In the scientific article the features of the "byronic hero" in "Eastern Poem" by D.Bayron are studied. In the article we analyze the images of the byronic hero in the poems "Giaour" and "Corsair".

Key words: romanticism, D.Bayron, "Eastern Poem""byronic hero", "Giaour", "Corsair".

Актуальність. Ідеї Дж.Байрона, які були відображені поетом у «Східних поемах», залишаються актуальними і сьогодні. В поемах цього циклу присутній бунтарський дух, незадоволення життям, бажання прогресивних змін, очікування соціальної справедливості. Ці ідеї будуть популярні в суспільстві в усі часи, тому що людство не створило ідеальну модель політичного та соціально-економічного життя, в сучасному світі в усіх країнах існує безліч проблем. Відповідно в кожній сучасній країні найбільш активна, освічена та рішуча

частина громадян завжди буде незадоволена існуючим рівнем розвитку та буде намагатися вдосконалити суспільство.

Теоретичну основу дослідження становлять праці таких літературознавців як Скуратовська Л.И., Давиденко Г. Й., Наливайко Д. С., Шахова К. О. та ін.

Метою статті є характеристика особливостей байронічного героя в «Східних поемах» Дж.Байрона.

Джордж Ноел Гордон Байрон був видатним англійським поетом ХІХ ст. (1788–1824 рр.). Його творчість належить до стилю романтизм. Романтизм – це художній напрям у літературі та мистецтві, який виник у країнах Західної Європи наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. Назва виникла від французького слова «romantisme», яким позначалося щось таємне, дивне, нереальне [4, с. 15]. Характерні риси цього стилю – відчуття хиткості світу, розчарування в революції, показ незвичайних героїв у незвичних обставинах [1, с. 31].

Доцільно з'ясувати зміст поняття «байронічний герой». Байронічний герой – це тип літературного героя, створений Дж. Байроном: самотня розчарована людина (часто із загадковим минулим), яка з гордим презирством ставиться й мстить суспільству, що відштовхнуло її, але при цьому й сама страждає – у нього страдницька душа, сильний характер і бунтівлива вдача, вільнолюбний бунтар з вразливою душею. Цей герой самотній і відчужений, він сіє на своєму шляху смерть та руйнацію. Борючись із злочинним світом, він і сам стає злочинцем [3, с. 15].

Дж.Байрон сформував тип байронічного героя у «Східних поемах», які написав між 1813 р. та 1816 р. До циклу «Східних поем» належать наступні лірико-епічні твори – «Гяур» (1813 р.), «Абідосска наречена» (1813 р.), «Корсар» (1814 р.), «Облога Коринфа» (1816 р.), «Паризина» (1816 р.). Створенню «Східних поем» Байроном передувала його подорож у 1809 – 1811 рр. в країни Сходу. Поет був захоплений його пишністю. Його вразили соціальний контраст, рабство, необмежена влада тиранів [1, с. 57].

Героєм «східних поем» став бунтар – індивідуаліст, який заперечував всі закони свого суспільства, повставав проти людей і Бога. Це типовий романтичний герой, для якого характерні винятковість особистої долі, сильна пристрасть, трагічна любов. У ньому читачі впізнавали самого Байрона.

Зразком структурної та образної системи конфліктів і центральних постатей циклу «Східних поем» стала перша з них – «Гяур». Про головного героя сказано мало. Залишилося невідомим навіть його справжнє ім'я, бо «гяур» – це зневажливе прізвисько «невірного». Він покохав невістку Гассана Лейлу, яка відповіла взаємністю на його почуття. Гассан не пробачив їй цю зраду і вбив її. Гяур на чолі загону напав на воїнів Гассана, убив свого ворога, а потім сховався від людей і світу в монастирі. Лише перед смертю він сповідувався перед святим отцем і розповів про всю безмежність свого кохання до Лейли, загибель якої позбавила його бажання жити, про помсту Гассану, що не заспокоїло його серця. Гяур жалкує, що всі його глибокі почуття спрямовані ні на що, і життя витрачено марно. Гяур залишався сильним духом, хоча був сповнений скорботою через втрату близької людини: «I loved her, Friar! nay, adored... But these are words that all can use, I proved it more in deed than word» [5, с. 78].

Ще одним персонажем з незламним духом був Кондрад, герой твору «Корсар». Конрад – ватажок піратів, бунтівник, вільний та незалежний. На острові піратів всі його бояться та поважають. Ніхто нічого не знає про його минуле, окрім натяків, що корсар раніше мріяв «творити добро»:

«His heart was form'd for softness – warp'd to wrong;
Betray'd too early, and beguiled too long;
Each feeling pure – as falls the dropping dew
Within the grot – like that had harden'd too;
Less clear perchance, its earthly trials pass'd,
But sunk, and chill'd, and petrified at last» [5, с. 90].

Конрад розчаровується в людях, його характер стає жорстким та закритим. Він оберегає власну самотність, що є його індивідуалістською рисою, яка неначе підносить його над іншими людьми. Ворогом корсара є Сеїд-паша. Корсар вирішив напасти на його палац. Борючись з тираном, Конрад потрапляє в полон, бо рятував жінок з палаючого гарему свого ворога. Рятуює його дружина Сеїда – красуня Гюльнар. Вона палко та щиро покохала корсара, і допомогла йому, знаючи, що він не зможе відповісти їй такими ж почуттями.

Як бачимо, головні герої поем «Корсар» та «Гяур» мають дуже схожий характер. Саме сила духу ріднить Гяура, Конрада та інших героїв «Східних поем». Гяур мстить за смерть коханої, Конрад – за свободу. Тобто вони виступають проти тирана задля власного інтересу. Обидва герої постраждали від суспільства. Гяур – вигнанець (невірний, іновірець), а Конрад, як пише сам Байрон, зазнав глибокого розчарування в людях. Гяур і Конрад змальовані Байроном так, що викликають подвійне почуття. Так, вони приносять іншим лише страждання, але трагічно страждають самі. Їх зовнішність романтично гарна – бліде обличчя, палаючі очі, розвіяні чорні кучері, зморшки на чолі – свідчення пережитих мук, пристрастей і похмурих дум:

«Sun-burnt his cheek, his forehead high and pale
The sable curls in wild profusion veil;
And oft perforce his rising lip reveals
The haughtier thought it curbs, but scarce conceals
Though smooth his voice, and calm his general mien» [5, с. 73].

Насправді, це варіації одного людського типу, одного характеру. Хай їх походження, національність, події, що їх сформували такими, якими вони є, відмінні, але основа особистості титанічного індивідуаліста лишається тією ж.

Важливою темою всіх «Східних поем» є Греція, втрата країною своєї незалежності. Наприклад, «Гяур» починається з пролога, який сповнений тугою за минулою славою Греції. Образ прекрасної Греції і її зневаженої краси в оковах турецького ярма зображений дуже яскраво, він несе в собі явні риси жіночності і повторюється в образі прекрасної дівчини з гарему, кинутої в море своїм ревливим паном. Саме це зближення східного і жіночного, що втілювалося на ґрунті Греції, насичує поеми особливим східним ароматом і таємницею [2, с. 44].

Окрему увагу заслуговують жіночі образи «Східних поем», тому що вони виконують роль зв'язуючої ланки між героєм і зовнішнім світом. Саме звертаючись до коханої жінки, герой, який виступив проти світу, опиняється у полоні справжніх людських почуттів: любові, відданості, співчуття та довіри. Наприклад, без Лейли життя Гяура стає позбавленим сенсу: помстившись, він повільно помирає у монастирі. Конрад, дізнавшись про загибель Медори, зникає. Байронічний герой живе за своїми законами, згідно з якими любов до коханої для нього важливіше життя [3, с. 91].

Жіночі образи також несуть в собі частково характер романтичного байронічного героя. Але їх характер м'якший, на відміну від чоловічих образів. Вони слухняні і покірні, як і належить східним жінкам. Але вся пристрастність їх характеру, вся сила духу проявляються лише за певних обставин. Вони йдуть на відчайдушні вчинки, знаючи, що це може обернутися для них смертю. Вони також сповнені скорботи, але іншого характеру. Адже все життя східні жінки проводять під владою батька, а потім чоловіка.

Постать Лейли (із поеми «Гяур») змальована у східному поетичному стилі, пишному і солодкому. У неї очі сумної газелі, ароматне волосся, що падає чорною хвилею аж до землі, біломармурові ніжки тощо. Вона лагідна і пристрасна, свята і грішна, прегарна тілом і душею. За своє кохання до Гяура Лейла сплачує життям, не боячись смерті і не благаючи про пощаду. Такими є і героїні наступних поем, які відрізняються одна від одної іменами та кольором очей і волосся. Єдиний сенс їхнього життя – кохання.

Таким чином, проведений аналіз свідчить про те, що видатний англійський поет Дж.Байрон започаткував байронізм та створив образ байронічного героя, який має риси

характеру самого письменника. Ці герої бунтівні, волелюбні, палкі борці з диктаторством. Протиріччя їхнього характеру зумовлені конфліктом з суспільством та розчаруванням в ідеалах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Давиденко Г. Й., Чайка О.М. Історія зарубіжної літератури XIX – початку XX століття / Г. Й. Давиденко, О. М. Чайка. – К.: «Центр учбової літератури», 2009. – 399 с.
2. Дьяконова Л. Я. Лирическая поэзия Байрона / Л. Я. Дьяконова. – М.: Наука, 1975. – 178 с.
3. Наливайко Д. С., Шахова К. О. Зарубіжна література XIX сторіччя. Доба романтизму: Підручник / Д. С. Наливайко, К. О. Шахова. – К.: Заповіт, 1997. – 464 с.
4. Скуратовская Л. И. Из истории английского романтизма / Л. И. Скуратовская. – Д.: Издательство Днепропетровского университета, 1971. – 63 с.
5. Byron, Lord. The Complete Poetical Works: In 7 vols. – Vol. 3 / ed. By J.J. McGunn. – Oxford: Clarendon Press, 1980. – 508 p.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент Насалевич Т.В.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ / ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

УДК 111:572

Валерий Кóсяк
(Сумы, Украина)

МЕЛАНХОЛИЯ КАК ПРИРОДНАЯ ПРЕДПОСЫЛКА ТВОРЧЕСТВА

Осмысливаются амбивалентные экспликации меланхолии (она – и "болезнь", и дар) с её апологией на примерах творчества «известных меланхоликов». Аргументируется, без умаления значимости среды и воспитания, генетическая обусловленность типов нервной деятельности, их врожденность, что согласуется с данными нейробиологии. Темперамент не формируется средовыми влияниями, он "дарится" природой (при-родах).

Ключевые слова: меланхолия, творчество, грусть, сверхчувствительность, внешняя среда, нейробиология.

The ambivalent explications of melancholia (she – and "disease", and the gift) are comprehended with her apology on the examples of creativity of "known melancholy". It is argued, without diminishing the importance of the environment of education, the genetic conditioning of types of nervous activity, their innate nature, which is consistent with the data of neurobiology. Temperament is not formed by environmental influences, it is "gifted" by nature (genera).

Key words: melancholy, creativity, sadness, hypersensitivity, external environment, neurobiology.

Флорентиец Марсилино Фичино (1433–1499) в трактате “О прекрасной жизни” меланхолией называет глубокое вдохновение, порыв мятущейся души, которые порождаются стремлением к чему-то несуществующему или тоской по утраченному. Развивая мысль Аристотеля, Фичино пишет, что меланхолики часто испытывают глубокий душевный упадок, но зато им введом и огромный душевный подъем. Они одарены несравненно больше, чем люди, не знающие таких крайностей. По мысли Аристотеля, возбудимость, свойственная меланхолику, обостряет ум и чувства. Все выдающиеся люди, отличившиеся в философии, в государственных делах, в поэзии или искусстве – меланхолики. Значит меланхолия – это высокое предназначение.

Меланхолики, пронизательно замечает наш современник Г.Н. Симкин, часто обладают сверхчувствительными сенсорными способностями, обостренно воспринимают цвет, звук, форму. Такой человек становится “коллекционером” и хранителем потрясающе тонких по своим очертаниям единичных образов (зрительных, музыкальных и всех других). Для него нередко смысл жизни в различных оттенках, неповторимых чертах каждого впечатления. «А обобщать, – процитируем Симкина, – сваливать образы в кучу, высвечивать их скелеты, схемы – их «принципы» – для него равносильно убийству трепетного, переливающегося тысячами оттенков мира» [8, с. 32]. Меланхолия – это грусть, в которой «всё не то и всё не так», восприятие настоящего как пустоты, предчувствия какой-то неизбежной утраты, чувство недостижимости чего-то неопределённо желаемого, «самотерзание у нестанных животных» (Ф. Ницше), избегание людей, мест и пищи, которые вызывают неприятные ощущения (С. Вивеканада). Меланхолик, по И. Канту, строгий судья себе и другим, и нередко недоволен как собой, так и миром. А потому меланхолик часто печален.

Печальное настроение А. Дюрера, считавшего себя меланхоликом, было расплатой за напряженную работу, настроение, которое он преодолевал опять же работой. Его гравюра «Меланхолия I» (1514) пронизана ощущением трагизма, как трагична для него недостижимость абсолютного идеала красоты.

Меланхолия, пишет Н. Бердяев в «Самопознании», сопровождала всю жизнь Ф. Шатобриана, несмотря на исключительный успех, славу, блеск его жизни. Он почти ни от чего не мог испытать удовлетворения. О себе Бердяев писал там же (не без меланхолии): «Я стал философом, пленился теорией, чтобы отрезиться от невыносимой тоски обыденной жизни. Философская мысль всегда освобождала меня от гнетущей тоски «жизни», от ее уродства. Я противопоставлял «бытию» «творчество». «Творчество» и есть «жизнь», творчество есть прорыв и взлет, оно возвышается над «жизнью» и устремлено за границу, за пределы, к трансцендентному»[1, с. 54]. И добавляет экспрессии к объяснению своего выбора: «от брезгливости ко всему, связанному с плотью мира, с материей»[1, с. 34]. Здесь меланхолический экзистенциализм Бердяева перекликается с аристократизмом Леонардо да Винчи, с его склонностью к отчуждению и уединению, подкрепленной отвращением к «стадам коз», переполненным городам, к канавам, полным отбросов, чему он противопоставлял стремление к простору и прозрачной воде [3, с. 218].

М. Зощенко в «Повести о разуме», которую он (справедливо) называл повестью о несчастьях и хандре великих людей, о своих и чужих недомоганиях, причину их видел в неверных условных связях, ошибочно возникших при первом знакомстве с окружающим миром. Известно, что прикосновение мира к ребенку и ребенка к миру уже на первом году жизни во многом определяют становление базового доверия или недоверия миру. Но последнего недостаточно для заключения о средово-факторных «зачатиях» меланхолии, ибо она имеет биологические корни.

Нисколько не умаляя огромной значимости семейных традиций, условий жизни, общественной морали и других факторов, в сумме обозначаемых как «внешняя среда», нельзя не видеть, отмечает академик Л.Л. Киселев, что на этом фоне люди с различным генетическим багажом ведут себя зачастую по-разному. Это можно объяснить разной биологической основой, которую мы все еще очень плохо знаем [4, с. 11]. Наше поведение, наша социальность в первую очередь зависят от нейробиологии [4, с. 6].

В настоящее время все более упрочиваются научные представления в пользу генетической обусловленности психических характеристик личности в сравнении со средовыми влияниями и воспитанием. Уже в «Материальной этике» М. Шелера находятся многие элементы последующих философско-антропологических концепций, в которых отстаивается врожденность некоторых типов человеческого поведения, а значит и типов нервной деятельности, типов темперамента. И мало кто в настоящее время подвергает критике теорию Чезаре Ломброзо.

Возвратимся, однако, к Зощенко, который пишет о хандре (заложенной, как он считает, средовыми влияниями в детстве) цитируя Э. По: «У меня такая угнетенность духа, которая погубит меня, если будет продолжаться». «Убедите меня, что мне надо жить». У Н. Гоголя иной раз возникала тоска в той степени, какая позволила ему однажды воскликнуть: «Повеситься или утонуть казалось мне как бы похожим на какое-то лекарство и облегчение».

Древние видели средство от меланхолии в путешествиях. Бездомного и безытного Гоголя тоже спасал от тоски «невроз путешественника». Петербург, Москва, Варшава, Видень, Рим, Франкфурт, Грейфенбург, Париж, южные берега Северного моря, Палестина, Одесса, Крым – вот далеко не полный перечень путешествий Гоголя от тоски. В одном из писем М. Погодину он пишет о том, что дорога его единственное лекарство, она делает его свежим и бодрым. Каждое его путешествие от каких-то душевных или телесно-душевных невзгод перерастало в путешествие к большей успокоенности. Гоголь за четыре года до смерти путешествовал «Святыми местами», в последние года на зиму приезжал в Одессу, на лето – на родину, последнее лето провел в Москве, эпизодически гостя на подмосковных дачах у знакомых. Умирал зимой 1852 года, живя у гр. А.П. Толстого. Очень не любил расспрашиваний о том, куда собирается путешествовать, и если отвечал на подобные вопросы, то ответы, как правило, не совпадали с реальным маршрутом. Здесь можно

усмотреть ревниво-интимное охранительное нежелание впускать в свою внутреннюю жизнь кого бы то ни было чужого с его праздным любопытством [5, с. 6–7].

Для меланхоликов характерна погруженность в отчаяние и сомнения, драматизм и трагедийность экзистенциальных переживаний, что является модусом существования (*modus vivendi*) людей духовно ослабленных, если не опустошенных, творчески-декадентски утомленных, утонченных, рафинированных, гипертрофированно чувствительных, любующихся скукой и тоской, и собственными страданиями, и неопределенностью мысли. Они любят насмешку над истиной и вычурный стиль «безумия и ужаса». Экзистенциально и романтически далекие, как небо («моя родина там, где проплывают самые прекрасные облака»), охваченные какой-то мечтой, вольной и прекрасной, как белые паруса на синей глади моря, отграниченные в автономии своего «Я» от всякого другого, поддерживающие отчуждение между собой и миром с целью сохранения своего «Я», отчаянно сопротивляющееся давящему нивелированию социума. Интеллигентные мизерабельные островитяне, они романтически-аристократически презируют торгашеские порядки, понимают, что жизнь людская не арена счастья, ищут спасения в труде нравственном, бытовом или культурном; терзаются подобно Дон Кихоту, Гамлету и князю Мышкину, разрывом между жизнью и идеалом. Но природа человека, писал С.Л. Франк, обрекла его на слепое следование за иллюзиями. Человек обречен блуждать и попадать в тупики, и обнаруживать иллюзорность и ошибочность своих стремлений лишь тогда, когда они причинили ему непоправимый вред и его лучшие силы уже покинули его. «Отсюда неизбежное для всех людей меланхолическое, в тайне глубоко и безысходно трагическое сознание...» [9, с. 91].

Иногда (если не часто) меланхолию называют видом недуга. С.А. Пророкова в монографии о И. Левитане сочувственно пишет, что у молодости выдающегося художника множество дней украл недуг, который врачи называют меланхолией, что «это несчастье породило страдания и лишения юности» [7, с. 43]. Здесь тоже трудно согласиться с исследовательницей жизни и творчества Левитана. Темперамент не формируется средовыми влияниями, он дается природой (при-родах), он предопределен, как считали древние, рождением под знаком Сатурна.

В массовом сознании бытует снисходительное, уничижительное отношение к меланхоликам, как к «слабым», не знающим бодрости и жизнелюбия, лишенным жизненной энергии, нездоровым. Предельным воплощением подобного образа меланхолика предстает тридцатилетний «заезженный и разбитый интеллигент» Баранов в рассказе А.С. Грина «Дьявол оранжевых вод», которому жизнь в тягость. Он устал от людей, которые «страшны и бесчеловечны» и от жизни, которая «манит лживыми обещаниями». Он не хочет напрягаться, идти куда бы то ни было, он хочет умереть, чтобы избавиться и от самого себя, который ему тоже в тягость.

Меланхоликам, можно предположить, не достает витальности. Своими истоками витализм уходит в учение Платона о душе, которая одухотворяет животный и растительный мир, а также в учение Аристотеля об энтелехии – активном начале, превращающем возможность в действительность. По П. Тиллиху, витальности не хватает индивидам невротическим, они биологически слабее и потому утрачивают способность к полному самоутверждению. Вместе с тем, в инфантильных чертах можно видеть ключ к самовоспитанию, их полезно сохранять и в зрелости. Грусть, неуверенность, страдание – это великолепная возможность обогащения личности. Невроз является доказательством внутреннего богатства человека. Врачи оценивают психоневрозы, как болезнь, но их можно считать проявлением здоровья и больших творческих потенций. Здесь уместно заметить, что об одном и том же предмете в научном знании есть различные, но одинаково сильно аргументированные мнения. Невротики, говорят врачи, растрачивают энергию. Но это значит, что они не отдают всю ее так называемому «прогрессу», а могут какое-то количество энергии посвятить «своему нутру», своему глубинному саморазвитию.

Слабые «ищут в жизни смысла, цели, задачи, предустановленного порядка», которому смиренно следуют. Слабость человека, как и его сила, многолика. Она может предстать в облике «третьего состояния» (не болезнь, но и не здоровье), объяснение которому экзистенциализм (предметом которого является человек как духовное начало) видит во внутренних, психогенных причинах, в опыте переживания бессмысленности существования, одиночества, чувства своей вины в жизни, отчужденности от самого себя и мира, долгих мучительных полос жизни без самовыражения; в наделенности, о чем писал Ф.М. Достоевский, «болезненным ипохондрическим самолюбованием, гадливостью к людям, мрачной ненавистью, цинизмом, жадой безличности, рядом с ненасытной жаждой славы, самого пустозвонного самолюбия, страстью к известным привычкам и болезненной робостью перед собственным мнением бросить эти привычки и т.д., и т.д., всего никак не перечислить» [6, с. 525]. Неприятность слабости, заметил Ф. Кафка в романе «Процесс», проявляется как «почти неудержимое стремление потакать любым своим желаниям».

Слабые, как правило, не способны на внешние подвиги, но они достойны того, чтобы замолвить о них слово. Слабость как дефензивность (лат. – оборонительность), противоположна агрессивности, боевой нападательности. Обнаруживается дефензивность врожденными свойствами характера, таким как робость, ранимость, застенчивость, тревожная мнительность, неуверенность в себе, чувство вины перед теми, кому кажется, еще хуже, малодушие (думает о себе много хуже, чем есть на самом деле). Все это суть атрибуты слабости – дефензивности, которая, однако, часто несет в себе особую силу. Дело в том, что дефензивные люди самобытны, оригинальны, наделены творческими способностями, которые целительны для их страданий-переживаний. «Творчество поднимает такого человека из ямы неуверенности в себе и самоуничижения к творческому вдохновению, к пониманию-осознанию своего предназначения, своей ценности в мире» [2, с.70]. Не будем забывать, что слишком много поистине великих, творческих открытий в науке и в искусстве сделали «слабые», лечившиеся творчеством от своей дефензивности. Таких людей надо беречь.

К меланхоликам можно причислить выдающихся писателей (Ф. Шиллер, И. Гете, Н. Гоголь, Ф. Достоевский, А. Чехов, Э. По, Ф. Кафка, М. Зощенко, Дж. Оруэл и др.), поэтов (Дж. Байрон, Н. Некрасов, А. Блок, О. Мандельштам, С. Есенин, И. Северянин, Н. Гумилев, С. Надсон, Н. Рубцов), музыкантов (Ф. Шопен, П. Чайковский, Я. Сибелиус), художников (Микеланджело Буонаротти, И. Левитан, М. Врубель), философов (Р. Декарт, И. Кант, А. Шопенгауэр), ученых (И. Ньютон, Ч. Дарвин, А. Эйнштейн, Дэйл Карнеги), артистов (Софи Лорен, Одри Хепберн, Э. Пресли, Майкл Джексон), политиков (Николай I, Махатма Ганди), режиссера театра и кино И. Бергмана.

Преобладание грустного настроения, меланхолический темперамент, писал знавший толк в медицине А. Шопенгауэр, может уживаться с прекрасным здоровьем. Основная тому причина, считал он, «коренится в прирожденных, а посему неизменных свойствах организма, в большинстве случаев в более или менее ненормальных соотношениях между чувствительностью, раздражительностью и воспроизводительной способностью. Чрезмерный перевес чувствительности способствует резким переменам в настроении: краткие вспышки ненормальной веселости на основном фоне меланхолии. Правда, гений обуславливается именно избытком нервной энергии, то есть чувствительности» [9, с. 26].

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бердяев Н.А. Самопознание: опыт философской автобиографии / Н.А. Бердяев. – М.: Книга, 1991. – 446 с.
2. Бурно М.Е. Сила слабых / М.Е. Бурно // Человек. – 2006. – №1. – С. 69–77.
3. Гарен Э. Проблемы итальянского Возрождения / Э. Гарен. – М.: Прогресс, 1986. – 394 с.

4. Киселев Л.Л. От редукционизма к интегративизму / Л.Л. Киселев // Человек. – 2003. – №4. – С. 5–11.
5. Кóсяк В.А. Некоторые философско-психологические аспекты путешествий / В.А. Кóсяк // Стан і перспектива сучасного туризму: Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції з міжнародною участю. – Суми: СумДПУ ім. Макаренка, 2014. – С. 3–10.
6. Неизданный Достоевский. Записные книжки и тетеради 1860–1881 гг. – М.: Наука, 1971. – Т. 83. – 728 с.
7. Пророкова С.А. Исаак Ильич Левитан / С.А. Пророкова. – К.: Рад. школа, 1990. – 159 с.
8. Симкин Г.Н. Бирюзовая книга Китая / Г.Н. Симкин // Человек. – 1992. – №2. – С. 26–34.
9. Франк С. Смысл жизни / С. Франк // Вопросы философии. – 1990. – №6. – С. 68–131.
10. Шопенгауэр А. Афоризмы житейской мудрости / А. Шопенгауэр. – М.: Интербук, 1990. – 152 с.

УДК 130.1/3:930.1

Оксана Сільвестрова
(Луцьк, Україна)

РОЗУМІННЯ «ДУХУ ЕПОХ» ЯК СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО ФЕНОМЕНУ

У статті з філософсько-історичних позицій розглядаються різні підходи до розуміння «духу епох». Показано, що оцінка минулого більше пов'язана з соціально-політичними та етичними позиціями, але у них завжди присутні суб'єктивні оцінки. Людина постійно здійснює складний процес «вживання» у свій час та іншу духовність, прилучатися до дій, думок людей, які існували в різні часи, з обов'язковим виходом у сучасність.

Ключові слова: «дух епох», історія, культура, самосвідомість.

In the article on philosophical and historical positions different approaches to understanding the «spirit of the epochs» are considered. It is shown that the assessment of the past is more related to socio-political and ethical positions, but they always have subjective assessments. Man constantly carries out a complicated process of «getting of using» in his time and another spirituality, participate in actions, thoughts of people who existed at different times, with the obligatory exit to the present.

Key words: «spirit of epochs», history, culture, self-consciousness.

Постановка наукової проблеми та її значення. Підкорюючись законам соціального розвитку, сучасність об'єктивно перетворюється у минуле, яке своїми елементами знову ж «втручається» у межі нашого часу. Саме у переломні періоди історії зацікавленість минулим проявляється у тому, що люди прагнуть відшукати у ньому пояснення свого часу та спрогнозувати майбутнє в уявних чи теоретично бажаних аспектах. Особа прагне збагатити свої знання, відчути та зрозуміти «дух епохи», хоча би на рівні її елементів. Людина укорінюється у своєму часі, але основна таємниця у ній самій, світ постійно олюднюється і його неможливо досягнути поза суб'єктом.

Проте слід врахувати, що й абсолютно об'єктивних знань про світ і «дух епох» не може бути. Спроби визнати їх об'єктивну реальність є не лише недостовірними, але й можуть бути шкідливими. Тому що, по-перше, ці знання неповно відтворюють пізнавані об'єкти, бо вони обумовлюються своєю невичерпністю та конкретно-історичним рівнем пізнання, на якому доступними є лише певні рівні, властивості свого часу. Окрім того, соціальне пізнання є

вибірковим, оскільки у пізнавальних актах людина осягає не весь об'єкт чи процес, а зосереджується на його окремих елементах, властивостях, які, в силу різних причин, найбільше її цікавлять.

По-друге, людські знання про соціальне, які претендують на істинність, можуть бути об'єктивними лише за змістом, а за формою існування – суб'єктивними (стиль мислення, манера висловлювання, інтелектуальні позиції, рівень світогляду, бажання). Саме тут індивіда очікують «суворо оброблені» ідеологічні догми, формально-логічні операції, що закладені суспільством, культурою, традиціями, політикою, мораллю, релігією, побутом тощо. У своїй основі суспільство не може бути абсолютно цілісним. «Об'єкт» і «суб'єкт» проявляються у внутрішній та зовнішній єдності з наявним «Я».

Виходячи із зазначеного можна поставити основне запитання статті: «Як?» («Як пізнати соціальний «дух епох»?») «Як його зрозуміти та пояснити?» «Які є можливості інтерпретацій?» «Як визначається сутність реального та уявного життя людини?» тощо). Саме у такому сенсі, через визначення поняття «всеедності», «всечасовості» і «всепросторовості», де «Я» виступає «з'єднуючою всеєдністю», соціальним «дух епох», ставили і вирішували це питання С.К'єркегор, М.Федоров, М.Бердяєв, В.Соловйов, С.Франк, К.Ясперс, М.Хайдеггер, Ж.-П.Сартр та інші. Тому на перше місце вони ставили людину в історії у поєднанні з її внутрішнім станом душі та вирішенням проблеми, що краще: «Володіння свободою?» чи «Наявність свободи у позитивному та негативному аспектах?»

З нашої точки зору, особливу увагу щодо сутності означеної проблеми, слід звернути на гносеологічне розуміння визначення понять «вічні проблеми філософії», «історія», «людина», «суспільство», «духовність», «істина», «свобода», «об'єктивність», «суб'єктивність», соціальний «дух епох», «соціальна пам'ять», «соціальний інтерес», «позірність» та інші. Вони є багатообразними у всіх сферах дослідження минулого. Практично кожний дослідник їх використовує та інтерпретує з власних позицій (Ф.Александр, Б.Ананьєв, С.Анісімов, В.Асмус, Е.Баталов, С.Батенін, Б.Братусь, М.Веллер, Є.Головаха, П.Гуревич, Б.Додонов, В.Д'яков, Е.Жуков, С.Ковалев, І.Кон, Т.Кулієв, А.Печчеї, С.Пролєєв, А.Ракітов, В.Сагатовський, Ю.Семенов, В.Табачковський, І.Фролов, В.Хамітов, Т.Ярошевський та інші).

Мислителі майже усіх часів зверталися до поняття «світового історичного процесу». Із уявлень про сутність історії («хаотичні зміни соціальних явищ», «світовий процес як витвір Розуму», «соціальна упорядкованість ідей», «результат поодинокі волі», «криза гуманізму», «порядок з хаосу», «монополізація духовності», «світові епохи» тощо) бачимо, що поряд із діалектичним мисленням постає і його антипод – метафізика, буденна свідомість зі своїми абстракціями, життєвий досвід, особисті уявлення, нав'язані чи запозичені ідеї, наївність, категоричність, традиції, догми, забобони щодо розуміння соціальності. Подібне «здорове мислення» базується на наочному розумінні соціальної дійсності.

На основі «загальноприйнятого ореола» увага завжди відсторонена щодо нових соціальних фактів, процесів із знаходженням у них власних доводів, суперечностей, аргументів, заперечень.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Парадоксальність розуміння соціальних проблем у тому, що все піддається сумніву. З одного боку, особа займає проміжне становище між нескінченністю світу та конкретною скінченністю речей. Звідси її відходження від крайнощів у пізнавально-психологічних аспектах. А з іншого – у внутрішніх духовних станах людини постійно проявляються протилежні інтенції, що прагнуть поєднати всі протилежності в межах конкретного існування людини [2, с. 43].

Але людина не обмежується лише фіксаціями того, що є у наявності, вона прагне ідеалізувати, оцінити уявлення, визначити критерії оцінювання, норми, принципи, спонукальні мотиви, запити, сенс знань про об'єкти чи процеси. Ось чому будь-які роздуми про соціальний «дух епох» у соціальних формах пов'язуються з питаннями про сенс історії,

її закони та прагнення пояснити, визначити можливості участі чи неучасті не лише себе, своєї групи, але й представників інших соціальних об'єднань. Складний процес соціального мислення розвивається через власні уявлення про минуле, наближаючись до філософсько-історичних узагальнень, зі спробами визначити загально-конкретної «дух епохи».

З нашої точки зору, уявити образно соціальний зміст конкретного «духу епохи» можна наступним чином: 1. Чітко визначити час і функції соціальної самосвідомості у різних спільнотах суспільства з позицій історичної пам'яті. Для цього необхідно підготувати культурне, соціальне, політичне самовизначення народу, для усвідомлення етнічної єдності, відмінності від інших, як особливої цілісності, з врахуванням загального та особистого визначення історичної пам'яті, духовності поколінь. 2. Все це потребує формування соціальної самосвідомості та виховання, створення необхідних умов для культурного, соціального, етнічного самовизначення. 3. Об'єктивно враховувати результати політичної діяльності як сферу взаємовідносин соціальних класів і груп. 4. Об'єктивне висвітлення сутності концепцій «вибраних історичних народів», «елітарних творчих представників», «пасивної більшості», «неосвіченої маси» тощо.

Сам же соціальний «дух епох» можна розглядати у широкому і вузькому планах з подальшою інтерпретацією (східний, античний, теологічний, християнський, мусульманський, католицький, православний, протестантський, соціальний, політичний, економічний, динамічний, пасивний, мого народу, іншого народу, піднесений, відроджений, занепадницький, революційний, патріотичний, військовий, анархічний тощо). Окрім того, соціальний «дух епох» може бути національним, месіанським, релігійно-пророцьким, апокаліптичним, есхатологічним, атеїстичним, заздрисним, переможним, страждальним, особистісним, безособовим, соціалістичним, расистським, проголошеним, нав'язаним тощо.

Наступні способи розуміння «духу епохи» пов'язуються з елементами культурологічного, інтелектуального, морального, естетичного, етичного характерів. Не слід забувати і про те, що всі поняття мають у своїх визначеннях елементи позірності. Отже, у них фіксуються складні комплекси розуміння соціальних явищ і процесів, що виступають для задоволення конкретних запитів і потреб суспільства, окремих груп та людей. Можна погоджуватися чи не погоджуватися зі словами про те, що ми знаємо лише одну – єдину науку, науку історії, але і для свого часу, і для нас вони відповідають спробам вирішити питання розуміння соціального «духу епох». Це «вічні проблеми» суспільства та людини зі спробами розуміння і є потребою обґрунтування об'єктивної та закономірної неминучості руху суспільства вперед. Але складність полягає у тому, як ця об'єктивність і закономірність будуть вирішуватися у конкретних ситуаціях з поєднанням самосвідомості у різних суспільствах та «вибірковою» пам'яттю людини.

Філософсько-історичний аналіз соціального «духу епох» постійно виявляє своє специфічне ставлення з протиставленням інших позицій, розробляючи методи неформалізованого мислення на найвищому рівні теоретичних узагальнень.

У цілому ж, говорячи про визначення сутності «духу епох» у творчій спадщині мислителів, необхідно визнати її право на існування, вплив на свідомість людей XIX – XX ст. не лише у критичному, але і у позитивному плані стосовно узагальнень, що залишаються певними цінностями і в наш час. Історія науки багата прикладами, коли теоретичний нігілізм мав приховану чи наявну здатність «перебувати у повітрі науки». Адже, не можна зрозуміти «Науку логіки» Г.Гегеля не знаючи позицій Фалеса, Сократа, Геракліта, Піфагора, Зенона, Платона, Аристотеля, Демокріта, Ф.Аквінського, Б.Спінози, Й.Гердера, І.Канта, Ф.Шеллінга, Й.Фіхте, Л.Фейєрбаха та інших мислителів. Для того, щоб зрозуміти «соціальний дух» конкретного часу, необхідно вивчити теоретичну спадщину попередників, уникаючи «первісної спрощеності», відшукуючи «золоте руно» істини. Особлива роль тут належить суспільно-психологічним потребам особи у визначенні видів соціальної діяльності, очікуваних результатів, переживань, засобів досягнення бажаних цілей. У пізнавальному плані соціальний інтерес суспільства та особи часто не співпадають як фіксації об'єктивних

відносин, де елементи, компоненти в їх фіксуються і закріплюються у вибіркових традиціях. У таких ситуаціях важливо зрозуміти діалектичну єдність і протилежні позиції людини у розумінні пізнавальної ситуації, коли історичний вимір буття людини проявляє свою сутність через «соціальний дух» в оцінках об'єктивного змісту закономірностей, духовного і морального змісту багатоманітності суспільних явищ, процесів, детермінізму, вірогідності фактів та оцінки подій

З середини XIX ст. почали відбуватися «соціальні розломи» з жагучими суперечностями, хаотичним поєднанням різних соціальних, політичних, економічних, культурних, моральних, релігійних та інших феноменів. Парадоксальність переломних епох полягає у тому, що вся багатообразність пропонованого «хаосу» цінностей, ідеалів, позицій загострюється і отримує право на існування, знаходить захисників, прихильників, і не лише у межах свого часу. Адже вони виражають потреби, тенденції, уявні бажання, будучи однобічними, оригінальними для свого часу. Моральні та психологічні цінності стають амбівалентними. Тому складно зрозуміти їх поза межами часу, «вирвавши» із контексту попереднього. Загострення пристрастей, що вирують навколо соціальних проблем, поза епохою та її соціальним духом, не можуть бути чіткими.

Зрозуміло, що у своїх позиціях мислителі можуть випереджати свій час, і тоді їх думки залишаються незрозумілими для сучасників. Жоден народ не зміг би жити, не зробивши соціальних оцінок минулого, якщо хоче зберегти себе, то не повинен оцінювати так, як їх здійснює інший. Тому обов'язком філософії у пошуках відповідей питання про сутність «духу епохи» повинні бути не тільки визначення істини, а формування і вираження свого особистого погляду на соціальний світ та ставлення до нього. І справа не лише у «чисто» філософському знанні, а у його єдності з іншими досягненнями природничих і соціальних наук. І якщо є в наявності заблудження, ненаукове, неістинне пізнання, то воно не повинно «розлучатися з істиною», а фіксуватися, вивчатися, моделюватися, характеризуватися у нестандартних категоріях.

Критичні та осучаснені дослідження джерел, уміння встановлювати зв'язки між подіями за допомогою порівнянь та оцінок свідчень, доповнення по минулий «дух епохи» та різні способи його визначення пов'язуються з історичною психологією. Все це стало предметом не лише історичних, але й навколоісторичних і псевдоісторичних аргументів не лише власної, але й «чужої» історії [2, с. 5-51]. Ставлячи запитання про розподіл історії на «обрану» та «іншу», ми маємо на увазі те, що аспекти соціального «духу епохи» можуть бути виправданими лише у конкретній ситуації. Поняття «чиста історія», «чистий» «соціальний «дух епохи» є лише символами історичної школи з кінця XIX ст., як бажаний плід уяви. «Історик, який описує минуле, керується своїми власними судженнями про те, що становить сутність людського життя. Навіть коли він суворо обмежений яким-небудь вибраним аспектом політичним чи культурним, він все ж залишається у владі певних рішень відносно того, що є найвищою точкою цієї фази людського досвіду і що знаменує її занепад» [4, с. 393].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Серед відповідей на питання про значення соціального «духу епохи» із позицій моральності існують два основних напрями: 1. Суспільний лад і держава не мають жодного значення для здійснення добра, зла, несправедливості, злочинів тощо, бо це є тимчасовим. 2. Досконалий суспільний лад знищить будь-яке зло і стане джерелом добра між людьми, бо всі злочини і несправедливість обумовлені недосконалістю суспільного порядку. Без сумніву, ця соціальна проблема може бути вирішеною різними способами і це буде здійснюватися поступово. Глибокі зміни складу суспільства повинні відбутися внаслідок збільшення людей інтелектуальної праці, щоб повніше задовольнити всі духовні потреби суспільства [3, с. 223-226].

Укорінені в людській пам'яті стереотипи «опираються» реальним змінам, що їх вимагає конкретний час. Опір цей може виступати настільки значним, що навіть під тиском фактів стає неможливим їх ігнорування. Людина прагне пристосувати до них свої знання історії,

щоб продовжувати залишатися у звичному і зручному соціальному світі, хоча би в думках. Саме тому всі зусилля щодо «включення» до складу історичної пам'яті нових положень чи фактів, особливо їхніх оцінок і характеристик, виявляється всього лише примітивною популяризацією, що не сприяє освіті, а породжує протиставлення історичної спадщини і тимчасових та «зручних» теоретично обґрунтованих соціально-політичних кліше (активна ворожість до іншої точки зору, ідеї месіанізму у різних формах, звертання до минулих страждань свого народу, наголошення на рокових помилках попередників, «науково обґрунтована» інформація про майбутнє). Ідеальна ціль вияснення соціального «духу епох», зрозуміло, неабсолютна, досягається лише за умов вдосконалення суб'єкта історії, який виступає довершенням самопізнання у кожні моменти соціального часу і простору.

Зрозуміло, що людина не може пізнати історію «абсолютно» і «остаточно» і, можливо, у цьому є привабливість минулого та конкретні зацікавленості історією, яка така бажана, нескінченна, незміряна, і все фіксується у своєрідних «історичних краплинках».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Горський В. С. Парадокси історичної свідомості сучасної культури / В.С. Горський // Світогляд і духовна творчість. – К.: Наукова думка, 1993. – С.5–51.
2. Карсавин Л. П. Философия истории / Л.П. Карсавин. – СПб., Комплект, 1993. – 350 с.
3. Лосский Н.О. Условия абсолютного добра: Основы этики; Характер русского народа / Н.О. Лосский. – М.: Политиздат, 1991. – 368 с. – (Б-ка этич. мысли)
4. Уайтхед А. Избранные работы по философии / А. Уайтхед ; [Пер. с англ.]; Сост. И.Т. Касавин: Общ. ред. и вступ ст. М.А. Кисселя. – М.: Прогресс, 1990. – 716 с. – (Философская мысль Запада).

ХІМІЧНІ НАУКИ / ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 543.3

*Севиндж Гаджиева, Хиджран Рафиева, Улькяр Абдуллаева
(Баку, Азербайджан)*

EFFECTS OF HEAVY METAL TOXICITY ON HUMAN HEALTH AND HEAVY METAL POLLUTION CARRIED BY TAP WATER

Heavy metals are the most harmful environmental pollutants, due to widespread use. lead, and cadmium are well-known regard as environmental resources, ways of receiving the body, the toxic effects, detection methods in biological markers. Heavy metals are toxic to human health. This contamination especially effects on human health. Few studies have been done about medical geology in Azerbaijan. In addition to studies of some medical geology in Azerbaijan is summarized in this study. This review provides an analysis of their environmental occurrence, production and use, potential for human exposure, and molecular mechanisms of toxicity, genotoxicity, and carcinogenicity.

Key words: *Heavy metals, human health, toxic effect, geology, lead, cadmium, human exposure, toxicity, genotoxicity, carcinogenicity.*

Introduction

Heavy metals are defined as metallic elements that have a relatively high density compared to water [1]. Also, human exposure has risen dramatically as a result of an exponential increase of their use in several industrial, agricultural, domestic and technological applications [2].

Although heavy metals are naturally occurring elements that are found throughout the earth's crust, most environmental contamination and human exposure result from anthropogenic activities such as mining and smelting operations, industrial production and use, and domestic and agricultural use of metals and metal-containing compounds [3]. Environmental contamination can also occur through metal corrosion, atmospheric deposition, soil erosion of metal ions and leaching of heavy metals, sediment re-suspension and metal evaporation from water resources to soil and ground water [5]. Industrial sources include metal processing in refineries, coal burning in power plants, petroleum combustion, nuclear power stations and high tension lines, plastics, textiles, microelectronics, wood preservation and paper processing plants [4]. It has been reported that metals such as copper (Cu), lead (Pb) and cadmium (Cd) are essential nutrients that are required for various biochemical and physiological functions[2-5]. Inadequate supply of these micro-nutrients results in a variety of deficiency diseases or syndromes. Heavy metals are also considered as trace elements because of their presence in trace concentrations (ppb range to less than 10ppm) in various environmental matrices. Their bioavailability is influenced by physical factors such as temperature, phase association, adsorption and sequestration. It is also affected by chemical factors that influence speciation at thermodynamic equilibrium, complexation kinetics, lipid solubility and octanol/water partition coefficients [1].

METHOD

It is known that heavy metals have been taken from many sources throughout the life and as the industrialization continues, the number of those sources increase. Some examples of those are exhaust gases spread by vehicles with engine and waters carried to houses by lead pipes [2].

Atomic Absorption Spectrometry (AAS) is a technique for measuring quantities of chemical elements present in environmental samples by measuring the absorbed radiation by the chemical element of interest. The atoms absorb ultraviolet or visible light and make transitions to higher energy levels. Atomic absorption methods measure the amount of energy in the form of photons of light that are absorbed by the sample. For a long period of time these methods were essentially empirical, involving, in most cases, great experimental skills. In analytical chemistry, AAS is a

technique used mostly for determining the concentration of a particular metal element within a sample. Flame and graphite furnace spectroscopy has been used for years for the analysis of metals. Today these procedures are used more than ever in materials and environmental applications. This is due to the need for lower detection limits and for trace analysis in a wide range of samples [3].

LEAD- lead is a bluish-white lustrous metal. It is very soft, highly malleable, ductile, and a relatively poor conductor of electricity. Lead is a naturally occurring bluish-gray metal present in small amounts in the earth's crust [1-2].

Effects of lead metal on human health: Young children are particularly vulnerable to the toxic effects of lead and can suffer profound and permanent adverse health effects, particularly affecting the development of the brain and nervous system. Lead also causes long-term harm in adults, including increased risk of high blood pressure and kidney damage. Exposure of pregnant women to high levels of lead can cause miscarriage, stillbirth, premature birth and low birth weight, as well as minor malformations [4-5]. Our lead analysis is following result. Analysis was done in Baku (AAS). Samples taken away in region Qazakh. Lead not found this samples.

Table 1. Determination of Pb (II) metal in the surface waters of Gazakh region.

Element	Wavelength (nm)	Pb(II) (ppm)
Pb (1)	283,3	-0,6801
Pb (2)	283,3	-1,8703

COPPER- The ability of copper to cycle between an oxidized state, Cu(II), and reduced state, Cu(I), is used by cuproenzymes involved in redox reactions. However, it is this property of copper that also makes it potentially toxic because the transitions between Cu(II) and Cu(I) can result in the generation of superoxide and hydroxyl radicals [2-3]. Toxicity data from animal studies are presented, and the use of animal models for studying the mechanism underlying the toxicity of copper in humans is discussed.

Table 2. Determination of Cu (II) metal in the surface waters of Gazakh region.

Element	Wavelength (nm)	Cu(II) ppm)
Cu (1)	228,8	0,0307
Cu (2)	228,8	0,0336

Our copper analysis is following result. Analysis was done in Baku (AAS). Samples taken away in region Qazakh. Cadmium found this samples.

CADMIUM- cadmium is a heavy metal of considerable environmental and occupational concern. It is widely distributed in the earth's crust at an average concentration of about 0.1 mg/kg. The highest level of cadmium compounds in the environment is accumulated in sedimentary rocks, and marine phosphates contain about 15 mg cadmium/kg [4].

Effects of cadmium metal on human health -Cadmium is predominantly found in fruits and vegetables due to its high rate of soil-to-plant transfer. Cadmium is a highly toxic nonessential heavy metal that is well recognized for its adverse influence on the enzymatic systems of cells, oxidative stress and for inducing nutritional deficiency in plants. Our cadmium analysis is following result. Analysis was done in Baku (AAS). Samples taken away in region Qazakh. Cadmium found this samples.

Table 3. Determination of Cd (II) metal in the surface waters of Gazakh region.

Element	Wavelength (nm)	Cd(II) (ppm)
Cd (1)	228,8	1,0470
Cd (2)	228,8	1,4424

Conclusion

Background knowledge of the sources, chemistry, and potential risks of toxic heavy metals in contaminated waters is necessary for the selection of appropriate remedial options. Remediation of water contaminated by heavy metals is necessary in order to reduce the associated risks, make the land resource available for agricultural production, enhance food security, and scale down land tenure problems [1-5]. Immobilization, water washing, and phytoremediation are frequently listed among the best available technologies for cleaning up heavy metal contaminated soils but have been mostly demonstrated in developed countries.

REFERENCES

1. Fergusson JE, editor. The Heavy Elements: Chemistry, Environmental Impact and Health Effects. Oxford: Pergamon Press; 1990.
2. Bradl H, editor. Heavy Metals in the Environment: Origin, Interaction and Remediation Volume 6. London: Academic Press; 2002.
3. He ZL, Yang XE, Stoffella PJ. Trace elements in agroecosystems and impacts on the environment. J Trace Elem Med Biol. 2005;19(2-3):125-140.
4. Pacyna JM. Monitoring and assessment of metal contaminants in the air. In: Chang LW, Magos L, Suzuli T, editors. Toxicology of Metals. Boca Raton, FL: CRC Press; 1996. pp. 9-28.
5. Nriagu JO. A global assessment of natural sources of atmospheric trace metals. Nature. 1989;338:47-49

УДК 637.344.6:635.1

Вікторія Гніцевич, Юлія Гончар, Надія Чикун
(Київ, Україна)

THE PROSPECT OF USING FERMENTOLYSIS TO INTENSIFY THE FORMATION OF PUMPKIN PECTIN

The prospect of using fermentolysis to intensify the formation of pumpkin pectin was studied. The influence of temperature, time, heat treatment of pumpkin pulp and the concentration of the introduced enzyme preparation on the dynamics of accumulation of pectin is investigated in the article. The directed action of Vetom 1.1 based on an enzyme produced by bacteria of the genus Bacillus subtilis was studied.

Key words: pumpkin pulp, temperature, time fermentation, microbial origin enzyme, pectin

Досліджено перспективу використання ферментолізу для інтенсифікації утворення пектину гарбуза. У статті досліджується вплив температури, часу, термічної обробки м'якоті гарбуза та концентрації введеного ферментного препарату на динаміку накопичення пектину. Вивчено спрямовану дію Ветома 1.1 на основі ферменту, продукованого бактеріями роду Bacillus subtilis.

Ключові слова: м'якоть гарбуза, температура, час ферментації, фермент мікробного походження, пектин

Pumpkin is considered one of the oldest melon cultures. While fetal pulp of this melon culture contains sugars, pectin, potassium salts, calcium, magnesium, iron, vitamins C, B₁, B₂, B₆, B₉, PP and provitamin A [1, p. 7].

The areas of pumpkin cultivation in the industrial sector of vegetable growing (agricultural organizations and farms, excluding farm households) in Ukraine over the past 15 years have grown more than 3 times and make to 744,4 thousand tons for a total area of 25 thousand hectares. Pumpkin grows in Kherson, Zaporozhye, Donetsk, Mykolayiv, Odessa regions [2, p. 15]. But, in

general, only 28% of the total amount of pulp pumpkin is sent for further processing [3, p.80-85]. Thus, taking into account the above mentioned, and in accordance with the "Declaration on Low- and Non-Waste Technologies", it is necessary to study of the problem of processing pumpkin pulp with the further introduction of appropriate technological solutions [4, p. 41-43].

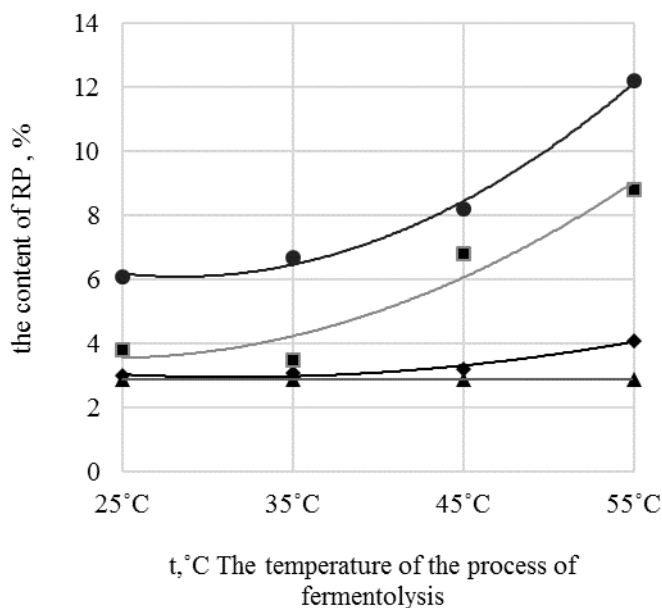
For industry S.O. Belinskaya, N.Ya. Orlov, G.V. Pastushenko, O.V. Stoyanova, K.V. Zubkova, A.O. Sidorchyk, A.M. Odarchenko, E.V. Bayludova, V.M. Golubev, V.Yu. Michalov, A.V. Matora, O.G. Shkodina, V.E. Korshunova, V.F. Vinnitsa, M.M. Tipzyna, G.K. Seleznev and others were engaged in food processing of pumpkin. Patented methods of production are characterized by a complex multi-stage technological process, which make the technology inadequate for implementation. There are ways of processing pumpkins to produce canned foods of other dishes with vegetable supplements that have unsatisfactory organoleptic properties, and fruit canning and vegetable raw materials by freezing or drying with the formation of pumpkin powder. Homogenized pulp is offered to preserve with the use of organic acids as preservatives by M.M. Zheplinska and O.S. Sheshlyuk [5].

Among the methods of processing pumpkin pulp at non-industrial scale plants, that is, at restaurants, preserving by freezing, the production of pastes, creams and dough semi-finished products with pulp of pumpkin are used. Dessert of pumpkin-dyed frozen was patented by S.O. Belinsky and N.Ya. Orlova, pumpkin pie "Sonechko" and "Berlin miracle" with filling on the basis of pumpkin paste by A.V. Antonenko, custard made from pumpkin and artichoke by L.V. Lewandowski etc. [5].

It is widely known the use of pumpkin pulp as a source of pectin, as a component of culinary and confectionery dishes. However, known technologies provide the use of temperature processing of pulp at pH=4, which is achieved by the addition of organic acids, which affects the taste of products and causes a great amount of sweeteners. In this regard, the search of optimal parameters for the processing of pulp pumpkin in order to obtain a universal semi-finished product with high content of the pectin for the use in confectionery and culinary products is relevant.

One of the effective ways to solve the problem with the preservation of biologically active substances of plant material is the use of enzyme preparations, as well as the cultivation of microorganisms. Treating pumpkin with enzyme preparations increases the amount of pectin. For example, O.A. Markina, A.V. Matora, O.G. Shkodina, V.E. Korshunova investigated the process of removing pectin from secondary raw materials by the using enzymes produced by microorganisms of the genus *Bacillus* [6, p.1]. The purpose of this article is to investigate the dynamics of accumulation of pectin under the action of the enzyme preparation Vetom 1.1 depending on the influence of technological factors. For the study was selected muscat pumpkin – *Cucurbita moschata* Duch. Butternut. Samples of pumpkin puree were subjected to the directed action of Vetom 1.1 based on an enzyme produced by bacteria of the genus *Bacillus subtilis*.

The technological process of obtaining puree from pumpkin with high content of pectin involves a number of technological steps: inspection, washing and cleaning, cutting with a cube with a rib size $(0,8...1) \cdot 10^{-2} \text{m}$, followed by thermal steam treatment at a temperature of $110 \pm 2^\circ \text{C}$ during $(20...25) \cdot 60 \text{s}$, followed by grinding at a temperature of $80 \pm 2^\circ \text{C}$ and followed by heat treatment at a temperature of $75 \pm 5^\circ \text{C}$ for $(6...7) \cdot 60 \text{s}$ [7, p. 50-57]. According to the fact that in the acidic environment the action of the enzyme preparation Vetom 1.1 is inhibited, a neutral or slightly alkaline pH medium is maintaining.

- ▲ C, the concentration of the enzyme preparation - 0%
- ◆ C, the concentration of the enzyme preparation - 0,5%
- C, the concentration of the enzyme preparation - 0,75%
- C, the concentration of the enzyme preparation - 1,5%

Fig.1 The kinetics of formation of RP (%) depending on the temperature of the process of fermentolysis (t, °C) and concentration of the Vetom 1.1 (C, %)

soluble pectin is observed when the concentration of the enzyme preparation is 1,5%. In addition, the samples with fermentation process was at a temperature of 55°C, were characterized by excellent organoleptic characteristics, in particular, the color and homogeneity of the consistency.

Thus, the optimal parameters of the process are: 55°C, 15 hours, 1,5% Vetom 1.1. The conducted studies have shown the possibility of obtaining pectin substances from pumpkin pulp and the ability to predict its further use in the food industry.

So, Matora AV, Shkodina O.G., Korshunova V.E. and Ptichkina NM, the development of which is concerned with increasing the completeness of the yield of purified pectin from plant material in mild conditions, has established that the maximum amount of soluble pectin is observed during 15 hours. During the study, the samples were thermoformed in cabinets with a constant temperature of 25°C, 35°C, 45°C and 55°C. These temperature regimes are selected taking into account the recommended values of the activity temperature for Vetom 1.1. The content of soluble pectin in the experimental samples was determined by the standard calcium-pectate method [8, p.20-26].

The dependence of an increase in the percentage of content of pectin substances depending on the introduced concentration of the enzyme preparation is establishing on fig. 1.

From Fig. 1 it is evident that the temperature indices directly influence the process of fermentolysis. Thus, at a temperature of 55°C, the initial product contains the highest amount of RP (%) for all concentrations of the prepared Vetom 1.1. As can be seen from Fig. 1, a significant increase in the content of

REFERENCES

1. Barakhaeva L.P. Chemical composition and technological properties of pumpkins, courgettes and patison: Author's abstract. diss. cand. tech Sciences / MINX. – M., 1983. – 22 p.
2. Semen O.T. Agroecological substantiation of elements of the technology of growing muscat pumpkin fruits for dietary nutrition in the conditions of southern Ukraine: Dissertation for the candidate of ... s.-g. Sciences. – Kh., 2015. – 235 p.
3. Didenko VP Current state and prospects of providing Ukrainian population with melon products / VP Didenko, O.S. Shabla // Vegetable and Melon. – 2004. – No. 49. – P. 80-85.
4. Timchak V.C. The efficiency of innovations in the integrated use of food industry waste: Dis. Candidate of Science. – Zh., 2016. – P. 41-43.
5. Patent base of Ukraine | UAPATENTS.COM – Access mode: <http://uapatents.com/>
6. Pat. RU 2059385 C1, МПК6 А 23 L 1/0524, C 08 B 37/06. Method for producing pectin / A.B. Matora, O.G. Shkodina, V.E. Korshunova, NM Ptichkin // Published by. May 10, 1996 Bull No. 13.

7. Yudina T.I. Scientific substantiation of technologies of structured culinary products using concentrates of buttermilk: Dis. doc. – K., 2016. – 302 p.

8. Arasimovich V.V. Methods of analysis of pectin substances, hemicelluloses and pectolytic enzymes in fruits / V.V. Arasimovich, S.V. Boltag, N.N. Ponomareva. – Kishinev: Academy of Sciences of the USSR, 1970. – 84 p.

УДК 541.128.13

Олег Федевич
(Львів, Україна)

ДОСЛІДЖЕННЯ ОКИСНЮВАЛЬНОГО КАТАЛІТИЧНОГО ДЕГІДРУВАННЯ ІЗОПРОПІЛБЕНЗОЛУ ДО α -МЕТИЛСТИРОЛУ

Встановлено, що для досліджуваної реакції ефективними є залізо-вісмут-молібденоксидні каталізатори, на яких в оптимальних умовах вихід α -метилстиролу досягає 86%. Досліджено кінетичні закономірності перебігу даної реакції на каталізаторі оптимального складу $\text{Fe}_2\text{BiMo}_2\text{O}_x$.

Ключові слова: окиснювальне дегідрування, α -метилстирол, ізопропілбензол, каталізатор, каталіз.

It was established that Fe-Bi-Mo-O catalysts are effective for investigated reaction and in optimal condition the yield of α -methylstyrene achieve of 86%. The kinetics regularities of the process on the best catalyst were studied.

Key words: α -methylstyrene, isopropylbenzene, oxidative dehydrogenation, catalyst, catalysis.

α -Метилстирол (МС) є сировиною для багатотонажного виробництва полімерних матеріалів, зокрема широкого асортименту каучуків загального призначення. МС в промисловості одержують каталітичним дегідруванням ізопропілбензолу (ІПБ). Оскільки ця реакція термодинамічно обмежена то вихід МС не перевищує 40%. Цього недоліку позбавлене окиснювальне дегідрування [1]. Активними центрами в таких реакціях є активовані σ - π спряженням С-Н зв'язки в α -положенні до бензольного ядра. Встановлено [2], що для реакцій окиснювального дегідрування олефінів та алкілароматичних вуглеводнів ефективними є вісмутмолібденоксидні каталізатори властивості яких можна поліпшити введенням іонів Fe^{3+} . Тому в даному дослідженні вивчено вплив іонів заліза на каталітичні властивості вісмутмолібденового каталізатора та вивчено кінетичні закономірності окиснювального дегідрування ІПБ на каталізаторі оптимального складу.

Методика та результати досліджень.

Для приготування каталізаторів використовували реактиви кваліфікації «ХЧ»: нітрат заліза ($\text{Fe}(\text{NO}_3)_3 \cdot 9\text{H}_2\text{O}$), нітрат вісмуту. ($\text{Bi}(\text{NO}_3)_3 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$) і гептамолібдат амонію ($(\text{NH}_4)_6\text{Mo}_7\text{O}_{24} \cdot 5\text{H}_2\text{O}$).

Розраховані кількості водних розчинів нітратів заліза і вісмуту повільно при постійному перемішуванні вносили в розчин гептамолібдату амонію з одночасним випаровуванням на водяній бані. Отриману масу просушували три години при 50°C і прожарювали п'ять годин при 450°C . Тверду масу старанно розтирали, зволожували до пастоподібного стану і формували в циліндрики діаметром 5 мм, котрі сушили 5 годин на повітрі, а потім у сушильній шафі, піднімаючи поступово за 4 години температуру до 180°C ; витримували при цій температурі 4 години, прожарювали 5 годин при 450°C і дробили до розмірів зерен 2-3 мм. Каталізатори активували при 400°C в проточному реакторі сумішшю 5моль % ІПБ у повітрі до досягнення постійної активності.

Питому поверхню каталізаторів визначали хроматографічним методом за тепловою десорбцією аргону [2]. Каталітичні властивості контактів в реакції окиснювального дегідрування ІПБ вивчали імпульсним методом в сталюму диференціальному реакторі ідеального змішування з віброзрідженим шаром каталізатора [3], в умовах внутрікінетичного режиму перебігу реакції.

В результаті реакції спостерігали утворення МС, CO_2 і незначних кількостей СО та бензолу. Кожен дослід повторювали 2-3 рази. Розбіжність результатів не перевершувала 5÷10% від. Об'єм імпульса, що подавався в реактор, складав 6 см^3 . Продукти аналізували хроматографічно [2].

Результати дослідження впливу вмісту іонів Fe^{3+} на каталітичні властивості BiMo_2O_x каталізатора представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Вплив вмісту заліза у $\text{Fe}_x\text{BiMo}_2\text{O}_y$ каталізаторі на конверсію ІПБ та селективність утворення МС в реакції окиснювального дегідрування ІПБ ($V_p=0,6 \text{ см}^3/\text{с}$; $C_{\text{ІПБ}}=5\%$ моль у повітрі; $T=663 \text{ K}$)

Склад каталізатора	Час контакту, с	Конверсія %	Селективність %
$\text{Fe}_0\text{BiMo}_2\text{O}_x$	2,4	10,2	84,0
	3,6	15,1	82,6
$\text{Fe}_{0,5}\text{BiMo}_2\text{O}_x$	2,4	45,2	83,2
	3,6	56,0	82,0
$\text{Fe}_{1,0}\text{BiMo}_2\text{O}_x$	2,4	52,0	88,0
	3,6	68,2	84,0
$\text{Fe}_{1,5}\text{BiMo}_2\text{O}_x$	2,4	70,1	93,1
	3,6	75,2	90,4
$\text{Fe}_{2,0}\text{BiMo}_2\text{O}_x$	2,4	86,1	94,1
	3,6	95,0	92,0
$\text{Fe}_{2,5}\text{BiMo}_2\text{O}_x$	2,4	61,2	80,0
	3,6	74,3	78,2

З даних наведених у табл. 1 бачимо, що збільшення вмісту заліза до співвідношення $\text{Fe}/\text{Mo}=1$ підвищує активність каталізаторів, а селективність утворення ІПБ при цьому також помітно зростає. При подальшому збільшенні вмісту заліза спостерігається зменшення активності та селективності каталізатора. Тому подальші дослідження проводили на каталізаторі складу $\text{Fe}_2\text{BiMo}_2\text{O}_x$.

Дослідження проводили при 653-713 K і часі контакту 0,25-1,0 с. За таких умов конверсія ІПБ не перевершувала 30%. Концентрацію кисню змінювали в межах 7,0-21,5 моль %, а ІПБ - 1,5÷7,5 моль %. Концентрацію кисню регулювали зміною витрати потоків кисню і гелію, пропускаючи цю суміш через термостатований при 323 K випарник ІПБ ($C_{\text{ІПБ}}=5\%$ моль %). Концентрацію ІПБ в реакційній суміші регулювали, змінюючи температуру випарника при постійній подачі киснево-гелієвого потоку. Результати представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Кінетика окиснювального дегідрування ІПБ до МС на $\text{Fe}_2\text{BiMo}_2\text{O}_x$ каталізаторі
($S_{\text{пит}}=5\text{ м}^2/\text{г}$; $\tau=0,3 \text{ с}$)

T, K	Стаціонарні конц., моль/л		$X_{\text{ІПБ}}$	$S_{\text{МС}}$	$W \cdot 10^5$, моль/м ² •с	
	$\text{CO}_2 \cdot 10^4$	$C_{\text{ІПБ}} \cdot 10^4$	%	%	МС	CO_2
713	9,6	3,4	23,2	93,1	27,1	18,1
	9,2	1,5	25,0	91,4	20,0	17,0
	9,4	1,0	27,0	84,6	9,8	16,1
	9,4	0,6	28,1	82,9	4,6	8,6
673	9,6	3,3	16,2	96,5	20,1	6,5
	9,5	1,4	17,8	94,8	14,0	6,9

	9,3	1,0	18,4	93,6	8,2	5,1
	9,4	0,5	19,0	90,8	3,1	2,8
673	9,6	3,5	16,2	96,5	19,8	6,4
	6,4	3,8	14,8	97,1	16,4	3,5
	5,1	3,9	11,7	97,4	14,2	3,4
	3,2	3,7	10,6	98,0	6,8	1,2
653	9,6	3,5	13,1	96,1	13,6	4,9
	6,3	3,6	10,8	97,2	10,0	2,6
	5,0	3,6	8,8	97,4	9,1	2,1
	3,2	3,7	6,4	98,2	4,6	0,8

Графоаналітичним методом встановлено, що за вказаних умов перебіг реакції найкраще описується кінетичними рівняннями:

$$W_1 = k_1 Co_2^{0,8} \cdot C_{\text{ІПБ}}^{0,7}, \text{ моль/м}^2 \text{ с}$$

$$W_2 = k_2 Co_2^{0,6} \cdot C_{\text{ІПБ}}^{0,4}, \text{ моль/м}^2 \text{ с}$$

де – W_1 і W_2 – швидкості утворення МС та CO_2 ;

k_1 і k_2 – константи швидкостей утворення МС та CO_2 ;

Co_2 і $C_{\text{ІПБ}}$ – концентрації кисню та ізопропілбензолу

Розраховано кінетичні параметри вказаних реакцій і встановлено, що CO_2 в основному утворюється за паралельною схемою на каталітичних центрах глибокого окиснення ІПБ.

Одержані кінетичні дані використано для оптимізації досліджуваного процесу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Жизневський В.М., Перспективные каталитические процессы получения акрилатных мономеров / В.М. Жизневский, Е.В. Федевич. – Львов: Изд. «Свит», 1991. – 175 с.
2. Жизневський В.М. Кінетичні закономірності окиснювального дегідрування етилбензолу на $Fe_2BiMo_2O_x$ каталізаторі / В.М. Жизневский, Є.В. Федевич, Р.Д. Цибух, О.Є. Федевич // Зб. «Катализ и нефтехимия». – Київ, 2012, Вип. 21. – С. 81-85.
3. Федевич Є.В. Кінетика окиснювальної дегідрації третбутанолу в метакролеїн на промотованому іонами магнію залізо-телур-молібден оксидному каталізаторі / Є.В. Федевич, В.М. Жизневский, О.Є. Федевич // Зб. «Катализ и нефтехимия». – Київ, 2014. – Вип. 23. – С. 80-84.

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

УДК 613.72: 796/799:613.7/9:612.821.39

*Ибадулла Абдуллаев, Санжар Курбанов, Атаназар Хаитов
(Ургенч, Узбекистан)*

ЖИСМОНІЙ МАДАНИЯТ ВА СПОРТНИНГ ШАКЛЛАНИШ ПСИХОЛОГИЯСИ ВА САЛОМАТЛИК

Аҳоли саломатлигини баҳоловчи кўрсаткичлардан бири бу унинг жисмоний ривожланганлик даражаси саналади. Мамлакатимиз аҳолиси айниқса ўсиб келаётган ёшлар соғлиқларини мустаҳкамлашда жисмоний фаолликнинг аҳамиятини унинг мазмун ва моҳиятини чуқур англашлари, жисмоний маданият ва спорт уларнинг кундалик турмуш тарзининг ажралмас бир бўлагига айланишини таъминлаш учун улар биринчи галда бу йўналишда ўзига тўғри ижтимоий-руҳий ҳолатни бериб билишлари керак. Бундай сифатнинг тўғри шаклланишида биринчи галда оила ва кейинги ижтимоий институтларнинг аҳамияти катта.

Калит сўзлар: саломатлик, жисмоний, спорт, маданият, ижтимоий, ҳолат, турмуш тарзи.

One of the main characteristics of population health is considered physical development. Our country has created all conditions for doing in for sports and the development of physical culture. Every person, especially young, must clearly realize and understand the importance of physical culture for improving and strengthening health of a man. To make physical culture as a part of everyday life a person should give a proper psychosocial set. In this case the role of a family and other social institutions is very crucial.

Key words: health, social, psychological, disease, mental set, physical, sport, culture, way of life, formation.

Мамлакатимиз мустақилликка эришган дастлабки даврларданок мамлакатимизда жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилди ва бу масала бугун ҳам давлат сиёсати даражасида аҳолини соғломлаштиришга йўналтирилган асосий тадбирлардан бири ҳисобланади.

Ёшларда жисмоний маданиятга нисбатан доимий кўникма ҳосил қилиш психологиясини шакллантиришни қандай амалга ошириш керак? Оилада фарзанд дунёга келган биринчи кундаёқ болага жисмоний тарбия ва спортнинг элементларини қўллаган ҳолда айрим жисмоний машқларни унинг онгига сингдириб бориш зарур. Ота-онанинг спорт билан шуғулланиши оилада болаларнинг мунтазам спорт билан шуғулланишини таъминловчи асосий омиллардан бири ва бу бугун ўзининг амалий исботини тўла топган психологик жараёндир. Ёшликда олинган ҳар қандай турдаги билим, малака ва кўникманинг яшовчанлиги турғун бўлади ва бу бола онгида биз фикр юритаётган ҳолатни таъминловчи ва энг асосий ҳаракатланувчи психологик жараён ҳисобланади. Шу билан бирга болада ҳали турғун бир психологик ҳолат шаклланмаган бир пайтда, унинг қарашларини ҳар хил бошқа салбий томонга ўзгартириб юбориш ҳам нисбатан осон кечадиган психологик жараён эканлигини унутмаслик керак.

Ушбу жараёни англаб олиш унчалик қийин эмас. Болада айнан у қизиқиб шуғулланаётган жисмоний машқ ва спорт ўйинларига нисбатан безътиборлик пайдо бўла бошлайди. Унинг юриш туришида, кундалик режимида, овқатланишида, дам олишида тартибсиз ҳолатлар секин-аста пайдо бўлади. Демак, катталарнинг вазифаси ана шу психологик ҳолатни ўрганиш, таҳлил қилиш ва унинг салбий оқибатларини болага хотиржам, батафсил, шошмасдан барча далил ва исботлар билан тушунтириш ҳисобланади.

Акс ҳолда бу салбий ҳолатлар айниқса балоғат ёшида тез ривожланиб турғун салбий ижтимоий меъёрга (одатга) айланиб қолади.

Болаларни жисмоний маданият ва спортга қизиқтиришни таъминловчи психологик мотивациялардан бири -бу уларнинг кичкинагина бўлсада қўлга киритган муваффақиятини эътироф этиш, маънавий ва зарур бўлса моддий рағбатлантириш, қолаверса уни дуо қилиб янги зафарларга ундашдир.

Болани жисмоний маданият ва спортга бўлган ижобий кўникмасидан қандай салбий омиллар чалғитиши мумкин? Айнан бу болаларнинг ўсмирлик яъни ўтиш даврида, балоғат ёшида, спортга ижобий муносабат шаклланмаган болалар билан дўст топишишлари, оддий дангасалик, севги-муҳаббат, оиладаги ижтимоий психологик, иқтисодий омиллар, ўзаро келишмовчиликлар ёки баъзи касалликлар ҳам сабаб бўлиши мумкин. Боланинг ёши, жинси ва соғлиқ даражасини инобатга олган ҳолда спортнинг махсус турларини тавсия этиш мумкин. Ҳар қандай ҳолатда спортга ижобий муносабатда бўлиш бу одамнинг биринчи галда жисмоний тарбия ва спортнинг фойдали жиҳатларига нисбатан ўзида шакллантирган психологик ҳолатга (установка) кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади. Ўз-ўзидан савол туғилади, хўш бундай ижобий ҳолат қай тарзда инсон онгида пайдо бўлади?

Бизга маълумки, одамлар ўзлари амалга ошириши зарур бўлган ёки амалга ошираётган фаолият турини у ўз онги, тафаккур маҳсули ва айни пайтда амалга ошириши зарур бўлган фаолият турининг мазмун-моҳияти, аҳамияти, ўзи ва атрофдагилар учун манфаатини психологик нуқтаи назардан англаб, тўғри психологик ҳолат берган ҳолда амалга оширади. Шу тарзда у ёки бу фаолият учун ижобий психологик ҳолат шаклланади. Инсон боласи фаолиятига нисбатан кўзлаган мақсадларига ўз ички ижобий ижтимоий санкцияси орқали, унинг назорати туфайлигина эришади. Бу оддий тилда тушунтирилса инсон ўз-ўзига бирон бир фаолиятни бажаришга буйруқ бериши, психологларнинг тили билан айтганда ички овозга кулоқ солиши ва уни ҳар қандай ҳолатда имконият топиб бажариши назарда тутилади.

Ушбу психологик таҳлилдан хулоса шуки, одам боласи ҳар қайси фаолият турини, шу жумладан жисмоний маданият ва спорт тадбирларини ҳам ўз онгининг ижобий маҳсули сифатида амалга оширади. Бунинг учун бола онгига ёшлигидан бошлаб жисмоний тарбия ва спортнинг инсон ва унинг соғлиги учун нечоғлиқ зарур эканлигини биринчи галда ота-она, оиланинг бошқа аъзолари, атрофдаги яқин кишилар, ўқув муассасаларидаги таълим-тарбияга масъул ходимлар биргаликда сингдириб боришлари зарур. Болаларда жисмоний маданият ва спортга қизиқиш психологиясининг тўғри шаклланишига яна сезиларли даражада таъсир қилувчи асосий омиллардан бири - бу уларга жисмоний машқлар ва спорт ўйинлари билан шуғулланиш учун яратилиб берилган имкониятлар ҳисобланади. Айнан жамиятимизда жисмоний маданият ва спортга бўлган ижобий муносабатлар ёшларимизга яратилиб берилаётган кенг имкониятлар маҳсули десак муболаға қилмаган бўламиз. Ишонч ва ғурур билан бугун айтиш мумкин, жамиятимизда бутун аҳоли ва айниқса ёшлар орасида жисмоний маданият ва спортга катта қизиқиш ва ишончга асосланган ижобий психологик ҳолат шаклланди ва бу келгусида мамлакатимиз мавқеини кўтаришда ва энг асосийси аҳоли соғлигини мустаҳкамлашда, жамиятимизда ҳар тамонлама баркамол авлодни шакллантиришда ҳаракатлантирувчи куч бўлиб хизмат қилади. Маълумки, инсон бирон-бир фаолиятни бажаришда ва унинг ижобий натижа бериши, биринчи галда айнан ўша инсоннинг руҳиятига, руҳий ҳолатига ҳам боғлиқ бўлишини унутмаслик керак. Барча соҳада ҳам, шу жумладан жисмоний тарбия ва спортда ҳам руҳий кўтаринкиликнинг аҳамияти бекиёс. Катта-катта спорт мусобақаларида жисмоний етуклик билан бир қаторда руҳий тетиклик ва тўғри йўналтирилган психологик ҳолати ҳам катта аҳамият касб этади.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, инсон саломатлигини аниқловчи омиллардан бири бу жисмоний ривожланганлик даражаси. Демак, саломатли ва спорт бу иккита бир-бирини тўлдирувчи жараён саналади. Аммо бу инсоннинг соғлиги рисоладагидек бўлмаса спорт билан шуғулланмаслиги керак дегани эмас. Бизга маълумки, дунёда, шунингдек

мамлакатимизда соғлиги унчалик яхши бўлмаган, ҳатто ногиронлардан ҳам катта спортчилар, мамлакат ва жаҳон чемпионлари бор. Кўриниб турибдики, ҳар қандай ҳолатда одамнинг жисмоний фаоллиги ва спортга бўлган ижобий муносабати биринчи галда унинг шу фаолиятга йўналтирилган психологик ҳолатга боғлиқ. Демак, ҳатто боланинг соғлигини ҳисобга олган ҳолда, унинг имкониятларидан келиб чиқиб, шифокорлар хулосасига асосланган ҳолда жисмоний тарбия ва спортнинг бирон-бир тури билан шуғулланса мақсадга мувофиқ бўлади.

Спортда доимийлик ва мунтазамлик талаб этилади ва бунинг учун биринчи галда инсонда мустаҳкам иродавий сифат, чидамлилик, энг асосийси инсон ўз ички ижтимоий санкция талабларига сўзсиз бўйсуниб билиши зарур. Одатда кўпчилик ўзида ана шу қатъийликнинг етишмаслигига аниқ бир ижобий жавоб тополмаслиги тўғрисида гапирди. Одатда бу ҳолатни ўзи ҳам тушунмаслигини, жисмоний маданият ва спортнинг одам организми учун фойдали эканлигини ўзи тушинишини, соғлиги учун зарур тадбир эканлигини ҳам билишини, аммо, шуғулланишга журъат ва қатъийлик топа олмаслигини ҳар хил баҳоналарни рўқач қилиш билан тушунтиришини айтади. Ўз – ўзидан савол туғилади, инсонда жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланиш қайси таъсирлар натижасида шаклланади ва кундалик турмуш тарзининг ажралмас бир бўлагига айланиши мумкин? Ёшларимизнинг жисмоний машқлар ва спорт билан шуғулланишлари учун биринчи галда қизиқиш, фаоллик, чидам ва бардош, журъат ва энг асосийси олдига қўйилган мақсадга эришиш каби хусусиятлар мужассамлашган бўлиши керак.

Бола бажариши лозим бўлган тадбирни амалга ошириш учун олдин таъкидлаганимиздек ўзига тўғри ва қатъий психологик ҳолат бериб билиши керак. Бу жараёнинг биринчи босқичи бўлса, унинг иккинчи энг асосий босқичи, у ўзининг ички ижтимоий санкцияси ёрдамида ана шу ишни амалга ошириши керак. Бунинг учун у ўз тинчлигидан, роҳат-фароғатидан, вақт ва айрим ҳолларда моддий жиҳатларидан ҳам воз кечишга тўғри келади. Агар болада ёшлиқдан дангасалик, қатиятсизлик, бирон бир қийин ишга нисбатан журъатсизлик, ялқовлик каби аломатлар онгига синган бўлса, бундай шахслар ўз-ўзига бирор тадбирни буюриб, уни бажаришни эплай олмайдилар. Негаки, улар мазкур тадбирнинг аҳамиятини юзаки билади ва унинг соғлиқни мустаҳкамлашга нисбатан ижобий таъсирини англамаган.

Боланинг ёшлиқдан жисмоний тарбия ва спорт билан ошно бўлишини тўғри шакллантириш учун оилада қуйидаги тарбия элементлари мужассамлашган бўлиши лозим:

- бола туғилиб улғаяётган оила аъзолари, айниқса ота-онаси спорт билан ошно бўлишлари керак;

- оилада жисмоний тарбия ва спорт ва унинг инсон саломатлигига ижобий таъсирлари тўғрисида кўпроқ суҳбатлар ўтказиб туришлари лозим;

- оилада спортнинг асосий турлари билан шуғулланиш учун имкониятдан келиб чиқиб ҳеч бўлмаганда энг кам (минимум) шароит яратилган бўлиши керак;

- оилада оилавий спорт мусобақаларини мунтазам ўтказиб туриш керак;

- оилада ҳар бир фарзанднинг соғлиқ даражасига қараб спортнинг махсус турлари билан шуғулланишга йўналиш бериш керак;

- оилада жисмоний маданиятга, спортга, спорт усталарига, спортнинг жамиятдаги ўрни ва аҳамияти, шу йўналишдаги адабиётларни кўпроқ ўқиш, телекўрсатувларни томоша қилиш, унинг ижобий жиҳатларидан завқланиш каби тадбирлар оила аъзолари турмуш тарзидан кенг жой олган бўлиши зарур;

- ота-оналар фарзандлари билан саломатлик ва касалликлар, уларни юзага келтирувчи шароитлар ва салбий омиллар тўғрисида кўпроқ суҳбатлар ўтказишлари ва ўзлари ҳам айтганларига қатъий риоя қилишлари шарт;

- ҳар қандай ҳолатда фарзандларнинг жисмоний маданият ва спортдаги муваффақиятларини руҳий, керак бўлса моддий жиҳатдан рағбатлантириш ўз навбатида болада спорт билан доимий ошно бўлиш психологиясини шакллантиради;

Демак боланинг спортга қизиқиш психологиясини шакллантириш ёшликдан оилада бошланса, кейинги барча ижтимоий институтларда бу одат кўп ҳолларда автоматик тарзда давом этади ва кундалик турмуш тарзининг ажралмас бир бўлагига айланади.

Хулосалар

1. Оилада боланинг спортга қизиқиш психологияси ёшликдан оилада шакллантирилса, кейинги барча ижтимоий институтларда бу одат кўп ҳолларда такомиллашади ва автоматик тарзда давом этади ҳамда кундалик турмуш тарзининг ажралмас бир бўлагига айланади;

2. Катталар ва болаларнинг ёшликдан жисмоний машқлар ва спорт билан мунтазам шуғулланиши кўп жиҳатдан бола улғайиб катта бўлаётган оила ва аҳоли яшайдиган ҳамда фаолият кўрсатаётган жамоаларида шуғулланиш учун яратилиб берилган шароитларга боғлиқ бўлади;

3. Мунтазам равишда жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланиш, биринчи галда оилада ва кейинги ижтимоий институтларда шу йўналишда тушунтириш ишларини танафуссиз амалга ошириш, ҳаракат омилларининг инсон саломатлигига кўрсатадиган ижобий жиҳатларини ёшлар онгига сингдириш, улар орасида соғлом турмуш тарзининг маънавий асосларини тушунтириб бориш муҳим аҳамият касб этади;

4. Инсоннинг мунтазам равишда жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланиши кўп жиҳатдан одамнинг айнан шу фаолиятни амалга оширишга тўғри берилган ижтимоий – руҳий ҳолатига (установка) бевосита боғлиқ.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Абдуллаев И.Қ. Бекчанов С.З. Аёл саломатлиги-келажагимиз пойдевори. – Урганч, 2012. – 32 б.
2. Абдуллаев И.Қ. Муталова З.Ж. Ижтимоий меъёрлар ва инсон саломатлиги. – Тошкент, 2008. – 144 б.
3. Абдуллаев И.Қ. Турмуш тарзи ва инсон саломатлиги. – Тошкент, 2008. – 132 б.
4. Арзикулов Р.У. Соғлом турмуш тарзи асослари. – Тошкент, 2005. – Т. I. – 228 б.
5. Арзикулов Р.У. Соғлом турмуш тарзи асослари. – Тошкент, 2005. – Т. II. – 251 б.
6. Расулова.Н.Ф. Соғлом турмуш тарзининг маънавий асослари. – Тошкент, 2010.

УДК 616.211-008.8-006.5

*Мухиддин Авезов, Айбек Эсамуратов
(Урганч, Ўзбекистан)*

ИЗМЕНЕНИЯ ЭНДОТЕЛИАЛЬНОГО ФАКТОРА РОСТА СОСУДОВ (VEGF) ПРИ ПОЛИПОЗНОМ РИНОСИНУСИТЕ

Частота полипозного риносинусита (ПРС) имеет четкую тенденцию к росту, удельный вес которого в структуре заболеваемости ЛОР-органов составляет 5-20%.

Поиск новых подходов к ранней диагностике и своевременному медикаментозному лечению полипозного риносинусита является актуальным не только из-за частого рецидивирования заболевания, но и из-за большой распространенности этого заболевания.

Ключевые слова: полипозный риносинусит, диагностика, болезнь, лечения.

Frequency of polyposis rhinosinusitis (PRS) has an accurate tendency of growth, specific gravity in the structure of a case rate of ENT organs makes 5-20%.

Search of new approaches to early diagnosis and well-timed medicament treatment of PRS is actual not only by his frequent relapsing, but also because a big prevalence of this disease.

Key words: polyposis rhinosinusitis, diagnostic, disease, treatment.

Хотя о существовании полипов носа известно более 5000 лет и проявления полипов носа обнаруживают в настоящее время у 1-5% взрослого населения, основные аспекты этой патологии (патофизиологические, клинические, диагностические, лечебные, хирургические) остаются нерешенными [3].

В соответствии с нормативным документом EPOS, принятом в 2012 г., полипозный риносинусит (ПРС) – хроническое заболевание полости носа и околоносовых пазух, характеризующееся двумя или более обязательно присутствующими симптомами: блокада (обструкция) носового дыхания и насморк (ринорея), и сопутствующими симптомами (боль или ощущение напряжения в области лба и носа, потеря и снижение обоняния), продолжающимися более 12 недель [6].

Согласно патогенетической теории развития полипоза носа и околоносовых пазух, предложенной С.В. Рязанцевым, условиями для образования полипов являются нарушения различных биологических процессов приобретенного или врожденного характера в организме на клеточном или субклеточном уровнях и значение факторов внешней среды [4.2]

Одним из маркеров нарушения биологических процессов на клеточном уровне является VEGF.

VEGF (Vascular Endothelial Growth Factor, эндотелиальный фактор роста сосудов) - один из членов семейства структурно близких между собой белков, которые являются лигандами для семейства рецепторов VEGF. VEGF влияет на развитие новых кровеносных сосудов (ангиогенез) и выживание незрелых кровеносных сосудов (сосудистая поддержка), связываясь с двумя близкими по строению мембранными тирозинкиназными рецепторами (рецептором-1 VEGF и рецептором-2 VEGF) и активируя их. Эти рецепторы экспрессируются клетками эндотелия стенки кровеносных сосудов [7].

За последние 15 лет стало известно, что ключевым регулятором неоангиогенеза является фактор роста эндотелия сосудов (VEGF/VEGF-A/VPF) [1], белок, индуцирующий активный рост клеток эндотелия и формирование новых капилляров. Биологический эффект VEGF опосредуется его рецепторами VEGFR-1/Flt-1 и VEGFR-2/Flk-1/KDR, типичными рецепторными тирозинкиназами (трансмембранные гликопротеиды с молекулярной массой 170—235 кДа). Однако в литературе нет данных об исследовании VEGF при полипозных процессах в организме, в том числе и ПРС [5].

Проанализировав вышеизложенное, нами была поставлена **цель исследования** – оценить наличие или отсутствие динамики показателей концентрации VEGF-A и VEGFR-2 в полипозной ткани и плазме крови до и после хирургического удаления полипозной ткани при ПРС.

Материал и методы. В ЛОР-клинике ХОМЩ период 2015–2017гг. обследовано 122 больных ПРС в возрасте 27–34 лет, средний возраст $29,1 \pm 0,7$. Среди пациентов женщин было 47 (39,5%), мужчин – 75 (61,5%).

Распространенность полипозного риносинусита составила 3,2% из общего числа больных и 8,3% из числа больных с патологией носа и ОНП, при этом с каждым годом увеличивается количество обращаемости больных с этой патологией, так обращаемость больных по поводу ПРС увеличилась с 6,1% в 2010 году до 10,4% – в 2012 году из числа пациентов с патологией носа и ОНП.

Для обследования больных использовался традиционный комплекс оториноларингологического исследования, начиная с изучения анамнеза и осмотра полости носа. Проводились анализы крови, мочи и общее обследование в соответствии с требованиями к предоперационной подготовке в клинике, проводили рентгенографию и компьютерную томографию носа и ОНП.

Все больные были разделены на 4 группы в зависимости от длительности течения ПРС:

I группа – 30 больных с длительностью ПРС до 3 лет;

II группа – 31 больной с длительностью ПРС 3-6 лет;

III группа – 29 больных с длительностью ПРС 6-10 лет;

IV группа – 32 больных с длительностью ПРС 10-15 лет.

Контрольную группу составили 26 практически здоровых людей сопоставимой возрастной категории, не имеющих вредных привычек и полипозных заболеваний в анамнезе.

Всем больным ПРС проведено хирургическое лечение – щадящее удаление полипозной ткани – при полипозном этмоидите – полипотомия, при полипозном гайморите – операция по Калдвелл-Люку с удалением полипозной ткани и только измененной части слизистой оболочки пазухи.

Образцы полипозной ткани были взяты во время операции и немедленно отправлены на иммуноферментный анализ в ЦНИЛ ТМА. Для проведения иммуноферментного анализа образцы тканей лизировали в соотношении 1:3 в буфере следующего состава: 20 мМ трис-HCl (pH 7,5), 150 мМ NaCl, 1 мМ ЭДТА, 1 мМ ЭГТА, 1% Тритон X-100, 2,5 мМ пироглутамат натрия, 1 мМ р-глицерофосфат, 1 мМ ортованадат натрия, 1 мкг/мл леупептина. Полученные лизаты центрифугировали в течение 30 мин при 22 000 об/мин, 4°C (центрифуга Optima™ TLX, Beckman, США). Концентрацию показателей выражали в расчете на 1 мг общего белка, определенного по методу Лоури.

Исследуемые показатели в лизатах оценивали с помощью стандартных наборов для прямого иммуноферментного анализа в соответствии с инструкциями производителей. Показатели измеряли на автоматическом универсальном ридере для микропланшет ELX800.

При сравнении показателей использовали t-критерий Стьюдента, критерий Манна-Уитни, медианный тест, корреляционный тест Пирсона (r) и тест корреляции рангов Спирмена (R). Статистическую обработку данных осуществляли с помощью программных пакетов «Statistica 6.0» (StatSoft Inc.) и «R-2.15.0 for Windows» (R-project).

Результаты исследования после статистической обработки представлены в таблице 1.

Таблица 1. Концентрация VEGF и VEGFR-2 (пг/мл)

Группы		В крови		В полипозной ткани	
		VEGF	VEGFR-2	VEGF	VEGFR-2
Контрольная группа (n=26)		133,5±0,949	8,17±0,036		
I гр, (n=30)	До лечения	169,5±1,84*	10,9±0,16*	45,54±0,9*	1339,7±28,67*
	1 неделя после лечения	157,3±1,44*^	10,2±0,1*^		
	4 недели после лечения	142,5±1,34*	8,7±0,1*		
II гр, (n=31)	До лечения	176,2±1,91*	11,4±0,2*	49,42±0,9*	1342,4±25,57*
	1 неделя после лечения	188,0±1,5*^	9,7±0,1*^		
	4 недели после лечения	151,3±1,84*	8,9±0,1*		
III гр, (n=29)	До лечения	187,7±1,86*	11,8±0,2*	54,17±0,9*	1348,7±27,75*
	1 неделя после лечения	171,3±1,47*^	9,97±0,1*^		
	4 недели после лечения	164,2±1,47*	9,2±0,1^		
IV гр, (n=32)	До лечения	193,8±1,89*	11,8±0,16*	60,64±0,9*	1352,5±26,61*
	1 неделя после лечения	185,7±1,33^	10,18±0,11^		
	4 недели после лечения	168,5±1,54*^	9,3±0,1*		

*- P<0,05 к контролю; ^- P<0,05 к данным до лечения;

Нами обнаружено, что содержание VEGF в плазме крови выше показателей контрольной группы у 104 (85%) из 122 обследованных больных, при этом среднее значение и медиана этого показателя также достоверно возрастали в полипозной ткани ($p < 0,05$). Выявлено также достоверное увеличение уровня VEGFR-2 ($p < 0,05$) в полипозной ткани. Сравнивая уровни VEGFR-2 в плазме крови по сравнению с контрольной группой, мы обнаружили увеличение его содержания полипе на 3-87% у 82% больных.

Отмечена слабая, но достоверная прямая корреляция между уровнями VEGFR-2 и VEGF в полипозной ткани ($r=0,35$; $p < 0,05$). Определение уровня VEGF выявило достоверное отличие медианных значений этого показателя в плазме крови, при этом медиана уровня VEGF была в 1,5 раза выше при ПРС по сравнению с контрольной группой.

Результаты исследования параметров VEGF и VEGFR-2 в группах А, Б, В представлены в таблице 2.

Таблица 2. Концентрация VEGF и VEGFR-2 (пг/мл)

Группы		В крови		В полипозной ткани	
		VEGF	VEGFR-2	VEGF	VEGFR-2
Контрольная группа (n=26)		133,5±0,949	8,17±0,036		
А группа, (n=21)	До лечения	159,5±1,84*	11,7±0,2*	49,42±0,9*	1342,4±25,57*
	1 неделя после лечения	147,3±1,44*^	9,2±0,1*^		
	4 неделя после лечения	135,2±1,34*	8,2±0,1*		
Б группа, (n=44)	До лечения	186,2±1,91*	11,8±0,2*	54,17±0,9*	1348,7±27,75*
	1 неделя после лечения	178,0±1,5*^	9,07±0,1*^		
	4 неделя после лечения	147,3±1,84*	8,4±0,1^		
В группа, (n=57)	До лечения	187,7±1,86*	11,8±0,16*	60,64±0,9*	1352,5±26,61*
	1 неделя после лечения	174,3±1,47*^	10,18±0,11^		
	4 неделя после лечения	161,2±1,47*	9,3±0,1*		

* - $P < 0,05$ к контролю; ^ - $P < 0,05$ к данным до лечения

В катамнезе при обследовании больных отмечены случаи рецидива у 15 пациентов IV группы (12,3%) случаев в течение первого года после проведенного лечения, при этом уровень VEGF и VEGFR-2 в плазме крови повышался до 147,2±0,745 и 9,34±0,048 соответственно. У остальных больных при исследовании через 1 год после лечения визуальных признаков рецидива полипозного процесса не наблюдалось, уровень VEGF и VEGFR-2 в крови был сопоставим с показателями контрольной группы.

После проведенного хирургического лечения носовое дыхание восстанавливалось у всех больных, уровень VEGF и VEGFR-2 в плазме крови нормализовался через 1,1±0,14 месяца в группе А, через 2,8±0,17 месяцев в группе Б, в группе В уровень VEGF и VEGFR-2 достигал нормальных величин через 4,9±0,17 месяца.

Выводы:

1. Исследование концентрации VEGF и VEGFR-2 у больных ПРС имеет значение в диагностике заболевания и контроля рецидивирования процесса.
2. После хирургического удаления полипозных образований концентрация VEGF и VEGFR-2 в сыворотке крови снижается обратно пропорционально сроку заболевания, нормализуясь за 5 месяцев.
3. Уровень VEGF и VEGFR-2 в крови является значимым прогностическим маркером ПРС.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Герштейн Е.С., Кушлинский Н.Е. Биологические маркеры рака молочной железы: методологические аспекты и клинические рекомендации. Маммология 2005. (1): 65-9.
2. Рязанцев С.В. Современные представления об этиологии и патогенезе полипозных риносинуситов. Сборник трудов. Л., 2006. С.127-134.
3. Трофименко С.Л. Патогенез и клиника полипозного риносинусита // Вестник оториноларингологии. 2010. №4. С. 94-97.
4. Bachelder R.E., Wendt M.A., Mercurio A.M. Vascular endothelial growth factor promotes breast carcinoma invasion in an autocrine manner by regulating the chemokine receptor CXCR4. Cancer Res 2004; 62 (24): 27-33.
5. EP³OS Primary Care Guidelines: European Position Paper on the Primary Care Diagnosis and Management of Rhinosinusitis and Nasal Polyps 2012 – a summary. Prim Care Respir J 2012; 35: 3: 64–69.
6. Kerbel R, Folkman J. Clinical translation of angiogenesis inhibitors. Nat Rev Cancer 2003; 2:727-739.
7. Price D.J., Miralem T., Jiang S. et al. Role of vascular endothelial growth factor in the stimulation of cellular invasion and signaling of breast cancer cells. Cell Growth Differ 2011; 12(3): 129-135.

УДК 616.34-007.43-02:616-007.23.+616.89-02-089

*Исмоил Арзиев, Бахром Бахриев, Дилноза Шамсиева, Саййёра Алиева
(Самарканд, Узбекистан)*

**ПРЕДОПЕРАЦИОННЫЕ КРИТЕРИИ ВЫБОРА СПОСОБА ПЛАСТИКИ
ПОСЛЕОПЕРАЦИОННЫХ ВЕНТРАЛЬНЫХ ГРЫЖ**

Работа основана на анализе результатов герниопластики у 228 больных послеоперационными, рецидивными и первичными вентральными грыжами. Все операции были выполнены в хирургическом отделении 1-ой и 2-ой клиники СамМИ в сроки с 2009 по 2017 гг. Больные были разделены на две группы: контрольная группа и основная группа. Отдаленные результаты хирургического лечения послеоперационных и рецидивных грыж передней брюшной стенки нами прослежены у 196 больных в интервале от 1 года до 10 лет. Из 196 обследованных пациентов с изученными отдаленными результатами 112 был из основных групп, в которых использовали балльную оценку, и 84 из контрольной группы. Из 84 обследованных больных контрольной группы пластика с использованием местных тканей выполнялась 36, пластика с использованием полипропиленовой сетки - 41 и ненатяжная аллопластика - 7 пациентам. Балльная оценка периоперационных критериев риска у больных с послеоперационными вентральными грыжами позволяет выбрать оптимальный способ пластики с учетом индивидуальных особенностей организма и улучшить результаты лечения.

Ключевые слова: герниоаллопластика, балльная оценка, программа.

Актуальность. Несмотря на динамическое развитие медицинской науки, проблема лечения вентральной грыжи остается актуальной. Несмотря на стремительное развитие малоинвазивных эндовидеохирургических технологий в абдоминальной хирургии, количество оперативных вмешательств с использованием традиционного лапаротомного доступа остается высоким, после которых в 4-18% случаев развиваются послеоперационные вентральные грыжи (ПОВГ), а в общей статистической структуре всех вентральных грыж ПОВГ составляют 20-26% [3, 4, 9]. Около 60% больных с ПОВГ - в возрасте от 21 года до 60 лет, т.е. являются значительной частью трудоспособного населения страны [2, 5, 8]. Результаты лечения ПОВГ характеризуются довольно высоким числом рецидивов, (от 4,3 до 46%) [1, 7], а при БПОВГ рецидивы доходят до 60% случаев [2, 6, 9].

Анализ научно-медицинской и патентной документации свидетельствует о том, что в доступной нам литературе отсутствуют определения показаний к использованию того или иного способа герниопластики с учетом различных факторов риска. Решение этих задач является актуальной и приоритетной проблемой современной герниологии.

Цель исследования: Разработать программу для определения количественную оценку факторов риска рецидива у больных с вентральными грыжами.

Материалы и методы. Работа основана на анализе результатов герниопластики у 228 больных послеоперационными, рецидивными и первичными вентральными грыжами. Все операции были выполнены в хирургическом отделении 1-ой и 2 ой клиники СамМИ в сроки с 2009 по 2017 гг. Больные были разделены на две группы: контрольная группа (96 – 42,1%) и основная группа (132 – 57,9%). Больные основной группы были разделены на 3 подгруппы (табл. 1).

Таблица 1.

Распределение основной группы больных на подгруппы

<i>Пол</i>	<i>Группа</i>			<i>Всего</i>
	1-я	2-я	3-я	
<i>Мужской</i>	13	15	29	57
<i>Женский</i>	22	26	27	75
<i>Итого</i>	35	41	56	132

Таблица 2.

Балльная система показаний к использованию разных способов пластики

<i>№</i>	<i>Факторы риска</i>	<i>Количественная характеристика</i>	<i>Баллы</i>
1	Состояние брюшной стенки по данным УЗИ, КТ.	Норма Слабость легкой степени Слабость тяжелой степени	0 1 2
2	Размеры грыжевых ворот	До 5 см 6-15 см Более 15 см	0 1 2
3	Вес (индекс массы тела)	Норма Ожирение I-II степени Ожирение III-IV степени	0 1 2
4	Возраст	До 40 лет 40-60 лет Старше 60 лет	0 1 2
5	Длительность грыженосительства	До 1 года От 1 года до 3 лет Более 3 лет	0 1 2
6	Физическая нагрузка	Отсутствует Умеренная нагрузка Тяжелая нагрузка	0 1 2

7	Функциональное состояние дыхательной системы	Нарушений нет	0
		Периодическое затруднение дыхание	1
		Хроническая дыхательная недостаточность	2
8	Функциональное состояние пищеварительной системы	Нарушений нет	0
		Периодическое запоры	1
		Постоянные запоры	2
9	Функциональное состояние мочевыделительной системы	Нарушений нет	0
		Периодическое затруднение	1
		Постоянные затруднения мочеотделения	2
10	Выраженность спаечного процесса	Нет спаечного процесса	0
		Спайки между грыжевым мешком	1
		Спайки брюшной полости	2

Пациентам 1-й подгруппы с суммарным количеством набранных баллов до 5 (табл. 2) выполняли аутопластику брюшной стенки местными тканями (табл. 3). Эту группу составили больные, у которых, как правило, имелись небольшие дефекты и не отмечалось выраженных изменений тканей передней брюшной стенки, отсутствовали сопутствующие заболевания. Таким больным производили пластику дубликатурой апоневроза по общепринятым методикам. Во 2-й подгруппе с количеством баллов от 6 до 10 с учетом риска натяжения тканей, различных конституциональных особенностей, влияющих на течение послеоперационного периода, мы выполняли комбинированную пластику - дефект апоневроза ушивали край в край с дополнительным укрытием линии швов полипропиленовой сеткой, тем самым исключили необходимость наложения двухрядных швов. Это позволило избежать повышения внутрибрюшного давления в раннем послеоперационном периоде и создать оптимальные условия для формирования прочного послеоперационного рубца. В 3-й подгруппе больные с набранным количеством баллов от 11 до 20 имели высокий риск натяжения тканей и повышения внутрибрюшного давления, при этом целесообразно было бы применять только ненапряжные методики sublay, inlay и onlay, тем не менее мы считаем, что данные методики практически не снижают риска рецидива и не устраняют грыжевого дефекта. Очевидно, что радикализма можно добиться только путем ликвидации дефекта, а не замещением его трансплантатом, в связи с чем сочетание напряжных и ненапряжных методик можно считать оптимальным способом пластики брюшной стенки. Существенным фактором, удерживающим хирурга от радикальной операции, являются чрезмерное натяжение тканей при ушивании и высокая вероятность прорезывания швов в послеоперационном периоде. В таких случаях мы применяем комбинированную пластику с мобилизацией влагалищ прямых мышц живота по Ramirez. Преимуществами предложенной методики является то, что пластика проводится однорядным швом (в меньшей степени уменьшает объем брюшной полости), мобилизация влагалища прямых мышц живота позволяет равномерно распределить и значительно уменьшить давление на ткани при наложении швов. Применение аллотрансплантата способствует укреплению линии швов и создает оптимальные условия для формирования полноценного рубца. Поэтому в 3-й подгруппе мы отдавали предпочтение комбинированной пластике.

Для сравнения полученных результатов нами в качестве контрольной группы взяты 164 больных, которых оперировали по поводу послеоперационных и рецидивных грыж брюшной стенки в плановом порядке без учета балльной оценки. Использовали те же методики, что и в основных группах, при этом учитывали также размер грыжевого выпячивания и длительность грыженосительства, возраст больных и сопутствующие заболевания, все другие факторы, кроме данных КТ и МРТ, гистологическое и спирометрическое исследование (табл. 4).

Таблица 3.

Распределение больных основных групп в зависимости от пола, возраста и вида пластики брюшной стенки

Вид пластики	Пол		Возраст, годы			Всего
	м.	ж.	до 40	от 40 до 60	старше 60	
Пластика с использованием местных тканей	8	17	1	18	6	25
Пластика с использованием полипропиленовой сетки	12	19	1	21	9	31
Ненатяжная аллопластика	23	13	2	32	2	36
Ненатяжная аллопластика с мобилизации влагалищ прямых мышц живота по Ramirez	14	26	9	19	12	40
Итого	57	75	13	90	29	132

Таблица 4.

Распределение больных контрольной группы в зависимости от пола, возраста и вида пластики брюшной стенки

Вид пластики	Пол		Возраст, годы			Всего
	м.	ж.	до 40	от 40 до 60	старше 60	
Пластика с использованием местных тканей	12	28	5	27	8	40
Пластика с использованием полипропиленовой сетки	18	30	7	26	15	48
Ненатяжная аллопластика	3	5	1	5	2	8
Итого	33	63	13	58	25	96

Результаты и их обсуждение. Отдаленные результаты хирургического лечения послеоперационных и рецидивных грыж передней брюшной стенки нами прослежены у 196 больных в интервале от 1 года до 10 лет. Из 196 обследованных пациентов с изученными отдаленными результатами 112 был из основных групп, в которых использовали балльную оценку, и 84 из контрольной группы. Из 84 обследованных больных контрольной группы пластика с использованием местных тканей выполнялась 36, пластика с использованием полипропиленовой сетки – 41 и ненатяжная аллопластика – 7 пациентам. Из 112 обследованного пациента, которому выполнялась пластика с учетом балльной оценки, пластика с использованием местных тканей производилась 19, комбинированная пластика с использованием полипропиленовой сетки – 28, ненатяжная аллопластика - 34 и ненатяжная аллопластика с мобилизации влагалищ прямых мышц живота по Ramirez - 31.

Рецидив заболевания выявлен нами у 8 больных, что составило 4,1% общего числа (209) обследованных больных. В группе, в которой выполнялась пластика передней брюшной стенки без учета балльной оценки, рецидив заболевания выявлен у 7 (8,3%) больных. При этом 6 (7,1%) из них выполнялась пластика местными тканями, 1 (1,2%) - комбинированная пластика край в край с дополнительным укреплением линии швов полипропиленовой сеткой. В группе, в которой выполнялась пластика с учетом балльной оценки, рецидив заболевания выявлен у 1 (0,9%) больной. Рецидив возник у больной, которой пластика выполнялась местными тканями. У больных, которым выполнялась пластика с применением аллотрансплантата рецидивов не наблюдалось.

Выводы. Таким образом балльная оценка периоперационных критериев риска у больных с послеоперационными вентральными грыжами позволяет выбрать оптимальный способ пластики с учетом индивидуальных особенностей организма и улучшить результаты лечения.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Аббасзаде Т.Н., Анисимов А.Ю. Диагностика и профилактика ранних послеоперационных раневых осложнений у больных с большими ventральными грыжами // Медицинский вестник Башкортостана. – 2013. – Т. 8. – №3.
2. Жебровский В.В. Хирургия грыж живота. – Москва: «МИА», 2005. – С. 296-358.
3. Кукош М.В., Власов А.В., Гомозов Г.И. Профилактика ранних послеоперационных осложнений при эндопротезировании ventральных грыж // Новости хирургии. – 2012. – Т.20, №5. – С. 32-37.
4. Лаврешин П.М., Гобеджишвили В.К., Гобеджишвили В.В. Дифференцированный подход к лечению послеоперационных ventральных грыж // Вестник экспериментальной и клинической медицины. – 2014. – №3. – С. 246-251.
5. Azamat S., Salim D. Factors influencing the choice of hernia repair method in patients with incisional hernias // European science review. – 2017. – №1-2.
6. Davlatov S., Abdusattarova S. Criteria's of choice method in surgical treatment of patients ventral hernia with concomitant obesity // European research. – 2016. – №7. – С. 84-86.
7. Sulaymonovich D. S. Ways to Eliminate Postoperative Complications after Ventral Hernia Repair in Patients with Morbid Obesity // American Journal of Medicine and Medical Sciences. – 2017. – Т. 7. – №3. – С. 147-150.
8. Shamsiev A. M., Davlatov S. S. Хирургическое лечение больных ventральными грыжами с сопутствующим ожирением // Шпитальна хірургія. Журнал імені Л.Я.Ковальчука. – 2016. – №1.
9. Azamat S., Zafarjon K., Salim D. Criteria's of choice method in surgical treatment of patients ventral hernia with concomitant obesity // European science review. – 2016. – №3-4.

УДК 617.542-076:616-073.758.6:681.31

*Якуб Ахмедов, Голиб Якубов, Шожохон Нарзикулов
(Самарканд, Узбекистан)*

РОЛЬ ЛУЧЕВЫХ МЕТОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ В ОЦЕНКЕ МИКРОКАЛЬЦИНАТОВ МОЛОЧНЫХ ЖЕЛЕЗ

Обследовано 60 женщин, из них 41 больных, 19 женщин контрольной группы. Проведены методы исследования, клинко-анатомическая, маммография. Проанализировано морфологическая характеристика, распределена по возрасту микрокальцинатов по нозологии заболеваний молочных желёз.(BIRADS)

Ключевые слова: микрокальцинаты, молочная железа, непальпируемые образования, опухолевой уел, рентгенологическая маммография, ультразвуковое исследование.

A total of 60 women were examined, including 41 women, 19 control women. Methods of research, clinical-anatomical, mammography were carried out. The morphological characteristics are analyzed, it is distributed according to the age of microcalcenes according to the nosology of diseases of the mammary glands (BIRADS)

Keywords: microcalcينات, mammary gland, non-palpable formations, tumor node, X-ray mammography, Ultrasound.

Актуальность проблемы заболеваний молочных желез обусловлена прежде всего неуклонным ростом этой патологии во всем мире. Так, в популяции нераковые заболевания молочных желез встречаются у 30-70% женщин, а при одновременно имеющих место гинекологических заболеваниях их частота возрастает до 76-97,8 %. У 25% женщин до 30 лет

и у 60% после 40 лет диагностируются дисгармональные заболевания молочных желез (мастопатии).

Первичными основными рентгенологическими признаками заболеваний молочной железы является наличие опухолевой тени и микрокальцинатов. [1,2,3,с.6]

Цель исследования анализировать роль лучевых методов исследования в оценке микрокальцинатов молочных желез.

Материалы и методы всего обследовано 60 женщин, из которых 41 составляли больные обратившиеся по поводу патологии молочной железы, 19 женщин не предъявлявшие жалоб, подвергнутые профилактическому обследованию.

Обследование больных включало в себя целенаправленный сбор анамнеза, осмотр, пальпация молочной железы, направленные на выявление опухоли и лучевые методы исследования. УЗИ проводилось на аппарате алока SSD-500. Специальной подготовки к исследованию не требуется. Рентгенологическое исследование включало в себя обзорную и прицельную маммографию. Маммография проводилась на аппарате ВМ-2В (Китай).

Результаты исследования с целью выявления скрыто протекающих опухолей молочной железы, главным образом, рака, а также для оценки возможностей рентгенологического исследования профилактическому осмотру было подвергнуто 19 женщин. Всестороннее клинико-рентгенологическое обследование у 6 женщин этой группы патологии МЖ не выявило, они составили контрольную группу. В молочной железе 13 женщин, явившихся на профилактическое обследование, были выявлены различные патологии.

Среди 6 женщин контрольной группы, кальцинаты не выявлены. Среди женщин, подвергнутых профилактическому обследованию, у которых в молочной железе выявлена та или иная патология, обызвествления молочной железы обнаружены у 2 (15,4%) обследованных, в основном имеют сосудистое прохождение.

При сопоставлении частоты обызвествлений молочной железы женщин, с патологиями, с таковой контрольной группы (здоровые) прослеживается относительно меньшая частота кальцинатов у первых.

При рассмотрении частоты кальцинатов в патологически измененной молочной железе обнаруженных в ходе профилактического обследования установлено, что частота кальцинатов не выявлена при кистах и ФКМ (соответственно 0%). При узловой мастопатии обызвествления выявлялись относительно чаще-50%, при фиброаденомах значительно больше – 100%. Частоты кальцинатов молочной железы при узловой мастопатии и фиброаденоме имело место главным образом в средних возрастных группах. Обследованы молочные железы 41 женщин, обратившихся с различными жалобами, относящимися к патологии молочной железы. В этой категории обследованных наиболее многочисленную группу составляли больные с ФКМ-20, на 2-ом месте по числу были доброкачественные узловые образования – 15, и на 3-ем – рак молочной железы -3.

Среди 20 больных с ФКМ кальцинаты не обнаружены. Изучение распределения больных по возрастным группам показывает, что в группе ФКМ 90% больных составляли лица возрасте 31-60 лет (9- 39%). Старше 60 лет число больных с ФКМ резко уменьшается, а после 70 лет ФКМ практически не выявляется. При рассмотрении частоты кальцинатов различных возрастных группах не обнаружено.

При доброкачественных узловатых образованиях кальцинаты выявлены при непальпируемых опухолях всего у 1-й (6,6%) больной. При непальпируемых доброкачественных образованиях сравнительно большая частота кальцинатов выявлена у больных в старших возрастных группах. Так, у 1-ой (100%) женщины старше 60 лет обызвествления, тогда как у больных более молодого возраста обнаружены кальцинаты не выявляются. При узловой мастопатии при обладало множественность обызвествлений мелкозернистые (50%) и линейные (50%), количеством до 5 на 1 кв.см (50%) и распространения – боле 5 мм (50%), форма было овальная (49%), округлая (38%) и

неправильная (13%). При фиброаденомах кальцинаты почти крупноглыбчатой формы, количество до 5 на 1 кв. см. [1,2,8 с.6]

Из общего числа обследованных по поводу патологии молочной железы у 3 больных был установлен диагноз «рак молочной железы», причем у большинства из них (2-60%) злокачественная опухоль выявлена в непальпируемой стадии развития. При непальпируемом раке, как это имело место и при доброкачественных опухолях, известковые включения встречаются множественные более 5 на 1 кв. см, но при раке обнаруживалось только в неопухоли неправильная форма.

С целью выявления скрыто протекающих опухолей молочной железы, а также для оценки возможностей ультразвукового исследования нами профилактическому осмотру подвергнуто 12 женщин ультразвуковому обследованию. У 3 женщин этой группы патологии МЖ не выявили, они составили контрольную группу. В молочной железе 9 женщин, явившихся на профилактическое обследование, была выявлена различная патология. Проанализировали эхографические признаки узловых образований молочной железы в здоровом и пораженном органе. Изучена форма, контуры, внутренняя структура, изменение эхосигнала за образованием, латеральные акустические тени.

На УЗИ наиболее частая была овальная форма 11 (49%), на втором месте по частоте была округлая 8 (38%), на третьем - неправильная 3 (13%).

Контуры узловых образований молочной железы по числу были четкие – у 14 (66%), нечеткие – у 8 (34%), ровные – у 16 (74%), неровные – у 6 (26%). Передний контур подчеркнут – у 13 (62%), подчеркнут задний контур – у 9 (48%).

Внутренняя структура узловых образований молочной железы в большинстве неоднородная (16-72%). В патологически измененной молочной железе кальцинаты не выявлены.

Изменения эхосигнала за образованием усилен на 100% (22).

ВЫВОДЫ

1. Обызвествления на маммограммах здоровой молочной железы не встречаются.
2. Микрокальцинаты в здоровой молочной железе в основном имеют сосудистое происхождение.
3. Увеличение частоты кальцинатов при опухолях молочной железы происходит в основном за счет протоковых обызвествлений.
4. С достижением опухолью пальпируемых размеров кальцинаты выявляются на маммограммах реже, что объясняется ухудшением условий проецирования в связи с появлением тени плотного образования.
5. При раке МЖ кальцинаты всегда множественные, мелкозернистые, неправильной формы, сгруппированные в конгломераты числом на площадь более 5 кв. см, обнаруживаются вне тени опухоли.
6. Рентгенологически определяемый узел опухоли с тяжистостью или нечеткими контурами, с кальцинатами вокруг или скопления микрокальцинатов без наличия узла чаще всего являются признаком ракового поражения молочной железы.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ахмедов Я.А. Рентгенологические критерии микрокальцинатов в дифференциальной диагностике заболеваний молочной железы. Современные проблемы теоретической и практической медицины. Самарканд, 2006. С. 139-140.
2. Ахмедов Я.А. Комплексные массовые профилактические осмотры для выявления скрытых форм предраковых заболеваний молочных желез у женского населения. Вестник педиатрической академии. Выпуск 6, 85-летию Г.А. Баирову посвящается. Санкт-Петербург, 2007. С. 139-140.

3. Громов А.И., Кабин Ю.В. Оценка клинической эффективности различных методик качественной ультразвуковой эластографии при узловых образованиях молочной железы. Сборник трудов. Ташкент, 2012. С.54.
4. Маммология: национальное руководство / Под ред. В.П. Харченко, Н.И. Рожковой. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2009. 328 с.
5. Терновой С.К., Абдураимов А.Б. Лучевая маммология. Издательство «ГЭОТАР-Медиа», 2007. 128 с.
6. Dunger D.B., Petry C.J., Ong K.K. Genetic variations and normal fetal growth // Horm.Res. 2006. Vol.65 (Suppl.3). P.34-40.
7. Xue F., Michels K.B. Intrauterine factors and risk of breast cancer: a systematic review and meta-analysis of current evidence // Lancet Oncol. 2007. Vol.8. P.1088-1100.
8. Yager J.D., Davidson N.E. Estrogen carcinogenesis in breast cancer // New Engl.J.Med. 2006. Vol.354. P.270-282.

УДК 615.825.6:614.0.06

*Наталія Бочкова
(Київ, Україна)*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ У ФІЗИЧНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ТРАВМАМИ ШИЙНОГО ВІДДІЛУ ХРЕБТА

З метою підвищення ефективності фізичної реабілітації хворих після хребетно-спинномозкової травми у шийному відділі хребта використовуються технічні засоби з обов'язковим дотриманням особливостей застосування, індивідуального підходу.

Ключові слова: травма, особливості, ортези, хребет, спинномозкова, шийний.

With the aim of increase of efficiency of physical rehabilitation of patients after a vertebral-spinal trauma in the neck department of backbone technical equipments are used with the obligatory observance of features of application, individual approach.

Keywords: trauma, features, technical equipments, backbone, spinal, neck.

Пошкодження хребта і спинного мозку є одним з найтяжчих травматичних ушкоджень людського організму. Реабілітація хворих цієї нозології залишається актуальним завданням, оскільки кількість людей, котрі отримують таку травму, постійно зростає, а більша половина з них – це соціально активна і працездатна частина населення. Середній вік осіб, госпіталізованих з наслідками хребетно-спинномозкової травми різної локалізації – 24,5 років. Тому реабілітація осіб цієї нозології є важливою соціально-економічною проблемою [5, с. 21-23].

Реабілітація хворих із спинномозковою травмою в шийному відділі хребта є особливо важким завданням ще і тому, що пошкодження хребта і ураження спинного мозку супроводжується стійкими розладами рухової функції у 70-85% випадків і різко обмежує можливість самостійного пересування хворого, що веде до глибокої інвалідності. Загалом реабілітація осіб з наслідками спинномозкової травми шийного відділу хребта є складним завданням, вирішення якого можливе тільки за участю фахівців різного профілю [4, с. 17-21], і провідну роль у лікувально-відновлюючому процесі займають спеціалісти з фізичної реабілітації.

Сучасні методики оперативного втручання та технології фіксації хребта дозволяють ліквідувати компресію спинного мозку, зменшити травматичність хірургічних втручань та швидше вертикалізувати пацієнта. Вивчення динаміки інвалідності осіб із травматичною хворобою спинного мозку свідчить про те, що у 61% випадків група інвалідності

залишається незмінною протягом багатьох років, у 15% погіршення стану, і лише у 24% випадків спостерігається часткова реабілітація, що свідчить про наявність ще невирішених питань у фізичній реабілітації осіб з наслідками хребетно-спинномозкової травми [2, с. 25-26]. Це у свою чергу вимагає уважного вибору засобів і форм фізичної реабілітації та виконання всіх особливостей застосування [1, с. 117-124; 6, с. 771-777].

Особливістю фізичної реабілітації при спинномозкових травмах у шийному відділі хребта є потреба в технічних, зокрема, в ортопедичних засобах, неможливість повноцінної реабілітації без них.

Основною метою використання ортезів у реабілітації осіб із спинномозковою травмою у шийному відділі хребта є покращення функції ушкодженого сегменту (з перспективою на повне відновлення), полегшення виконання лікувальних та реабілітаційних програм, що відзначалося в роботах деяких авторів [7, с. 77-88]. Найважливішими завданнями ортезотерапії є:

- тимчасова іммобілізація, підтримка ушкодженого сегмента;
- профілактика розвитку контрактур;
- допомога ослабленим м'язам;
- заміна рухових функцій паралізованих м'язів;
- корекція деформацій шляхом блокування руху в певному суглобі;
- активізування паралізованих сегментів кінцівок (це завдання стосується шин, які приводяться в рух біотоками або зовнішнім джерелом сили).

У реабілітації осіб із хребетно-спинномозковою травмою використовуються різноманітні ортопедичні засоби. Їх використання покращує результати реабілітації. Бандажі для шийного відділу хребта застосовуються при всіх видах травм шийного відділу хребта – при травмах шийних хребців і м'яких тканин шиї, травмах від раптового або різкого руху головою і шиєю, в післяопераційний період. А також у тих випадках, коли потрібна корекція патологічних станів у шийному відділі хребта неврологічного або ортопедичного генезу, при нестабільності зв'язково-м'язового апарату або асиметричному тонусі тощо. Бандажі подібного типу обмежують рухи в шийному відділі хребта, зменшуючи больові відчуття, стабілізують шийний відділ, розподіляють міжхребцеве навантаження, покращують кровопостачання.

Для іммобілізації шийного відділу хребта використовують різноманітні шийні комірці-фіксатори, такі, як „Філадельфійський комір”, який складається з двох половинок, що скріплені між собою липкою плівкою. До оперативного втручання хворий знаходився у фіксаторі постійно, а після операції комірці одягають хворому лише під час повертання в ліжку і перебування хворого у вертикальному положенні. Пацієнти носять цей фіксатор впродовж 1-1,5 місяця. Для кожного пацієнта фіксатор підбирають індивідуально. За умови правильного одягання фіксатор унеможливорює згинання, у решті напрямках він повинен фіксувати наполовину амплітуди руху [3, с. 2-6].

Для неповносправних осіб з наслідками травматичного пошкодження спинного мозку інвалідний крісло-візок залишається єдиним засобом пересування. Адекватно підібраний до потреб неповносправного візок може бути корисним засобом для інтеграції людини в суспільство. Правильно вибраний візок може покращити функцію (дихальну чи рухову), а неправильний може її обмежити (зашироке сидіння, недостатня підтримка спини, погано розташовані колеса) [3, с. 2-6]. Неправильно вибраний візок може бути причиною поглиблення інвалідності хворого. Під час вибору інвалідного візка знання ваги та висоти тіла недостатні для визначення відповідних параметрів візка, тому вибір цього засобу пересування повинен здійснюватися індивідуально для кожного хворого з урахуванням таких антропометричних даних тіла неповносправного:

- 1) довжини від поверхні сидіння до маківки голови (см);
- 2) довжини тулуба від поверхні сидіння до остистого відростка сьомого шийного хребця (см);

- 3) ширини таза (відстань між двома клубово-поперековими крапками (см);
- 4) ширини грудної клітки (між двома пахвовими ямками, на рівні 5-го грудного хребця (см);
- 5) довжини від поверхні сидіння до ліктьового суглобу (см) ;
- 6) довжини від ліктьового суглобу до кінця фаланги середнього пальця (см) ;
- 7) довжини від підколінної ямки до сидниці або спинки (см) ;
- 8) довжини від підколінної ямки до п'яти (см).

Основною метою при виборі інвалідного візка є збільшення незалежності неповносправного. Вибір візка залежить також від потреб пацієнта. Пристосування інвалідного візка для кожного пацієнта відбувається таким чином: вимірявши вищезгадані антропометричні показники неповносправного, підбирають візок, який би максимально відповідав основним параметрам тіла пацієнта (ширина та довжина сидіння, висота спинки, довжина підніжок). Посадивши хворого у візок, проводили регулювання другорядних параметрів візка відповідно до потреб пацієнта (висота підлокітників, довжина підніжок, висота подушки для сидіння). Нижче наведені методичні вказівки, яких треба дотримуватися, пристосовуючи інвалідний візок до потреб пацієнта:

1. Ширина сидіння має бути такою, щоб боковинки візка не тиснули на стегна хворого, від латеральної сторони стегна до боковинки 3–6 см.

2. Глибина або довжина сидіння повинна бути такою, щоб маса тіла рівномірно розподілялася по всій довжині стегон. Хворий попереком впирається у спинку візка. Якщо сидіння буде задовгим, воно буде тиснути на тильну поверхню колін, а також не будуть зберігатися фізіологічні вигини хребта під час сидіння.

3. Не допускали напівлежачого положення тіла хворого у візку.

4. Висота спинки для осіб з тетраплегією має особливе значення, оскільки такі хворі погано контролюють рівновагу тіла в сидячому положенні. Тому висота спинки повинна допомагати підтримувати положення рівноваги. У той же час, висота спинки не повинна перешкоджати рухові верхніх кінцівок, коли хворий крутить колеса візка.

5. Висота підніжки має бути такою, щоб вага тіла розподілялася по всій поверхні стегна, а підніжка мала бути пристосована таким чином, щоб було не менше ніж 5 см вільного місця під підніжками. Для збільшення висоти підніжки, під сидниці пацієнта підкладають поролонову подушку.

6. Для комфортного відпочинку у візку висота підлокітників має бути такою, яка не спричиняє підйому плечей (у разі зовнішньої висоти підлокітника) або провокує сутулість. При цьому нахил голови до переду викликав болі в місці травми (у разі недостатньої висоти підлокітників).

В осіб із ХСМТ шийного відділу порушена іннервація верхніх кінцівок, зокрема порушена функція кисті, і тому для кращого керування інвалідним візком використовуються насадки на обід колеса з мікропористої гуми. У деяких випадках використовують ободи зі спеціальними виступами, які покращують керування візком.

Для профілактики утворення відлежин під час сидіння та за для більш комфортного положення тіла у візку використовувалися різні за висотою та формою поролонові подушки. Підбір здійснювали індивідуально для кожного хворого. На рисунку 1 представлено одну з форм такої подушки.

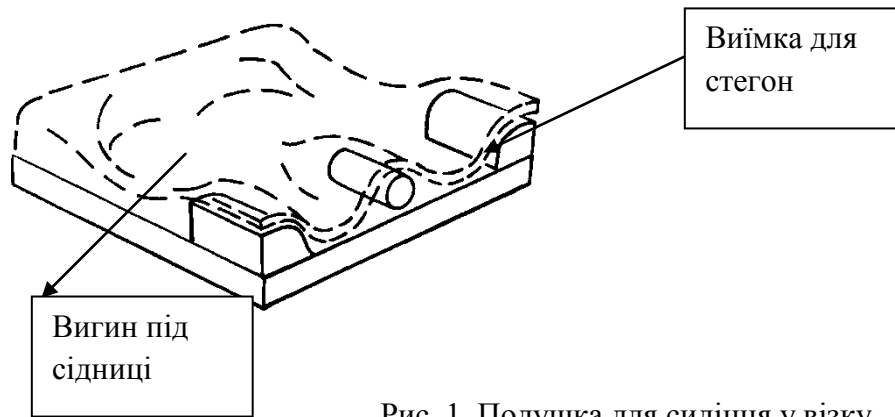

Рис. 1. Подушка для сидіння у візку

Для збереження фізіологічних вигинів хребта під час сидіння у візку між спинкою візка і поперековим відділом хребта хворому підкладають поролонові валики або використовують спеціальні спинки, які допомагали зберігати фізіологічні вигини хребта. Характерним для цього контингенту хворих є патологічне підвищення тону м'язів тулуба та нижніх кінцівок і їхня спастичність. Одним із завдань реабілітації є зменшення спастичності та тону м'язів нижніх кінцівок. З цією метою після занять пацієнту одягають спеціальні ортопедичні лангетти, які перешкоджають згинанню нижніх кінцівок у колінах. Лангетти знімають з хворого після того, як спостерігається підвищення тону м'язів, дискомфорт і біль, викликаний іммобілізацією нижніх кінцівок. Варто зазначити, що лангетти накладаються на кінцівки хворого не довше ніж на 2 години, оскільки тривале лангетування може спровокувати виникнення ран та відлежин [4, с. 117-124]. Отже, ортези – це функціональні пристрої, які змінюють структурні і функціональні характеристики опорно-рухового апарату. До них відносять лікувально-профілактичні шини, комірці, тютори, корсети, а також найпростіші апарати для забезпечення тимчасової надійної іммобілізації окремих сегментів опорно-рухового апарату, а також для компенсації функціональної неповноцінності кінцівок і частин тіла. Ортези призначені для заміни або підтримки біомеханічних функцій.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богдановська Н. В. Сучасні технології в реабілітації хворих із спинномозковою травмою / Богдановська Н. В. // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – №2(8). – С. 117–124.
2. Сташкевич А. Етапність реабілітації хворих при застарілій ускладненій травмі хребта / А. Сташкевич, М. М. Вовк, А. В. Шевчук, Д. В. Улещенко, А. М. Вітковський // Літопис травматології та ортопедії. – 2013. – № 1/2. – С. 25–26.
3. Крук Б. Особливості процесу фізичної реабілітації осіб з хребетно-спинномозковою травмою шийного відділу хребта / Б. Крук // Бюлетень Української Асоціації фахівців фізичної реабілітації. – 2011. – № 5.-С.2-6.
4. Крук Б. Особливості організації процесу фізичної реабілітації осіб із хребетно-спинномозковою травмою в умовах стаціонару / Б. Крук, В. Рокошевська, О. Білянський, А. Герцик // Спортивна наука України. – 2015. – №2(66). – С. 17–21.
5. Педаченко Є. Г. Статистичний аналіз інвалідності при травмі хребта та спинного мозку / Є. Г. Педаченко, А. В. Іпатов, О. М. Тарасенко // Запорізький медичний журнал. – 2012. – №6(75). – С. 21–23.
6. McAfee Limitations of dorsal transpedicular stabilization in unstable fractures of the lower thoracic and lumbar spine: an analysis of 133 patients / [McAfee, Oertel. J, Niendorf. W.R, Darwish N, Schroeder H.W, Gaab M.R.] // Acta Neurochir (Wien) 2004 Jul; 146 (8), 2004. – P. 771-777.
7. White i Panjabi, Carlson S., Parrish M.. Springer J., Doty K., Dosset L. Acute inflammatory response in spinal cord following impact injury / [White i Panjabi, Carlson S., Parrish M. Springer J., Doty K., Dosset L.] // Exp.Neurol. – 1998. – 151. – P. 77-88.

УДК 616.857-616-053-(262.9)

*Маркс Жаббаров, Нурмамат Худайбергенов
(Ургенч, Узбекистан)*

**КЛИНИКО-НЕВРОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ У БОЛЬНЫХ
С МИГРЕНЬЮ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПОЛИМОРФИЗМА ГЕНА
МЕТИЛЕНГИДРОФОЛАТРЕДУКТАЗЫ В РЕГИОНЕ ПРИАРАЛЬЯ**

Для изучения данной проблемы исследования проводились на основе выборки больных мигренью (мигрень с аурой n=22, мигрень без ауры n=87), в количестве 109 человек, в возрасте от 16 до 53 лет.

Ключевые слова: мигрень, генотип, ген, полиморфизм, метиленгидрофолатредуктаза.

To study this problem, studies were conducted on the basis of a sample of migraine patients (migraine with aura n = 22, migraine without aura n = 87), in the number of 109 people, aged 16 to 53.

Key words: migraine, genotype, gene, polymorphism, methylenegydrofolatereductase

Мигрень – одна из самых частых цефалгий и составляет 38% всех головных болей. Согласно определению Всемирной федерации неврологов, мигрень – это наследственное заболевание, характеризующееся повторяющимися приступами цефалгии, чаще односторонней локализации, различными по интенсивности, частоте и продолжительности, сопровождающимися тошнотой, иногда рвотой, фотофобией или фонофобией, иногда очаговыми неврологическими симптомами [1,с.199; 2, с.180]. Роль наследственности в происхождении мигрени давно привлекает внимание исследователей. Частые указания на наличие мигрени в нескольких поколениях ближайших родственников, а также появление болезни в раннем возрасте свидетельствуют о важной роли наследственных, генетических факторов в происхождении этого заболевания. Данные генеалогических исследований показывают, что если приступы мигрени были у обоих родителей, то риск заболеваемости потомков достигает 60-90%. Если мигренью страдала только мать, то риск заболеваемости составляет 72%, если только отец – 20% [1,с.199; 6, с. 997-1007]. Примерно 70% людей, страдающих мигренью, имеют позитивный семейный анамнез. Генетические влияния особенно заметны у мигрени с аурой. Считается, если приступы мигрени были у обоих родителей, риск заболевания у потомков достигает 60 - 90% (в контрольной группе – 11%). Если приступы мигрени были у матери, то риск заболевания составляет 72%, если у отца – 30%. Данные генетических исследований показали, что у мужчин, страдающих мигренью, матери болели этим заболеванием в 4 раза чаще, чем отцы [6,с.997-1008., 7, с.1147-1157].

В настоящее время считается, что в патогенез мигрени вовлечено множество генов, а в её клинической манифестации важную роль играют факторы окружающей среды и психологические факторы. Таким образом, имеются различные свидетельства о вовлечении генетических факторов в происхождение мигрени, но их значение и роль остается четко не определенной. Безусловно, мигрень может являться результатом более чем одного генетического дефекта. Вероятно, новые генетические исследования позволят значительно расширить представления об этиологии мигрени, улучшить диагностику и лечение этой болезни.

Цель исследования. Изучить клиничко-неврологические показатели у больных с мигренью в зависимости от полиморфизма гена метиленгидрофолатредуктазы в регионе Приаралья.

Материалы и методы. Исследования проводились на основе выборки больных мигренью (мигрень с аурой n=22, мигрень без ауры n=87), в количестве 109 человек, в возрасте от 16 до 53 лет, поступивших в Хорезмскую областную больницу №1.

Предварительно все пробанды были обследованы для установления верификации диагноза мигрени. Обследование провели сотрудники кафедры неврологии и психиатрии Ургенчского филиала ТМА. ПЦР исследования проводились в Центре геномных технологий при Институте Генетики и Экспериментальной Биологии Растений Академии Наук Республики Узбекистан и в лаборатории Академии Маъмуна г.Хивы. Материалом для ДНК и генотипирования служила венозная кровь из локтевой вены объемом 1 мл. В результате генотипирования больных с мигренью по полиморфизму гена метилентгидрофолатредуктазы и при изучении клиничко-неврологического статуса больных с мигренью в зависимости от генотипа были выявлены следующие группы: 1 группа (n=25) – больные с мигренью ауры и мигренью без ауры с нормальным генотипом; 2 группа (n=62) – больные с мигренью ауры и мигренью без ауры с гетерозиготным генотипом; 3 группа (n=18) – больные с мигренью ауры и мигренью без ауры с патологической гомозиготным генотипом; Клиничко-неврологическое обследование включало изучение жалоб больного, углубленного изучения неврологического статуса. Для определения вегетативной обеспеченности всем обследуемым заполнялась анкета “Вопросник для выявления признаков вегетативных изменений”, по которому синдром вегетативной дистонии ставился при превышении суммы баллов свыше 15. [3,с. 13-16, 4,с.350].

Результаты исследований и их обсуждение. Интенсивность головной боли изучали по 10-балльной визуальной аналоговой шкале, а также на основании заполняемого больными дневника головной боли. По 3-балльной шкале оценивали сопутствующие мигренозной атаке симптомы фотофобии, фонофобии, а также тошноты и рвоты. Мы сопоставили данные, полученные у больных с мигренью в зависимости от генотипа. При этом интенсивность цефалгического синдрома по визуальной аналоговой шкале оказалась во время мигренозной атаки достоверно ($P<0,001$) выраженной у больных с мигренью с гетерозиготным генотипом ($6,34\pm0,12$ балла) и патологическим генотипом ($7,22\pm0,15$ балла) по сравнению с нормальным генотипом ($5,2\pm0,14$ балла). Интенсивность проявлений сопутствующих симптомов (фотофобия, фонофобия и тошнота) также были достоверно ($P<0,005$ и $P<0,001$) более выражены у больных с патологическим генотипом по сравнению с нормальным генотипом. По отношению к рвоте достоверности между группами не было ($P>0,005$) выявлено, однако тенденция к увеличению балльной выраженности симптома от нормального генотипа к патологическому генотипу прослеживается ($1,24\pm0,14$ и $1,61\pm0,26$ баллов). Соответственно, иными словами, полученные данные свидетельствуют, что с накоплением патологического гена метилентгидрофолатредуктазы по полиморфизму Ala222Val от нормального генотипа к патологическому генотипу клинически протекает тяжелее, мигренозные атаки отличаются большей выраженностью как основных, так и сопутствующих клинических признаков. При анализе провоцирующих факторов мигренозную атаку у больных с мигренью в зависимости от генотипа было выявлено, что выявляется достоверная ($P<0,005$ и $P<0,001$) тенденция усиления влияния провоцирующих факторов от нормального генотипа к патологическому генотипу следующих факторов: физическое перенапряжение, переутомление, нерегулярное питание в виде пропусков приема пищи, прием алкоголя, длительная, утомительная езда в транспорте, резкие световые, звуковые (просмотр телепередач, резкие звуки) обонятельные раздражения (даже запах духов), холодовые факторы, изменение режима сна и соматические заболевания. В отношении таких факторов как эмоциональный стресс, перемены погоды и геомагнитной ситуации достоверных различий не было выявлено, однако тенденция к увеличению влияния этих факторов от нормального генотипа к патологическому генотипу прослеживается.

Таким образом, из проведенного обследования можно сделать вывод, что большинство внешних провоцирующих факторов имеют достоверную тенденцию к увеличению влияния от нормального генотипа к патологическому генотипу гена метилентгидрофолатредуктазы по полиморфизму Ala222Val. Изучение вегетативного статуса у больных с мигренью в зависимости от генотипа мы проводили при помощи таблицы-опросника.

При анализе количественной балльной оценке выраженности синдрома вегетативной дистонии было выявлено, что по данным анкеты средний балл достоверно ($P < 0,005$ и $P < 0,001$) возрастал от нормального генотипа к патологическому генотипу ($30,08 \pm 0,73$ и $38,06 \pm 0,92$ баллов соответственно).

Проведенный анализ изучение вегетативного статуса у больных с мигренью в зависимости от генотипа показал, что от нормального генотипа к патологическому генотипу гена метилентгидрофолатредуктазы по полиморфизму Ala222Val отмечается более высокие балльная выраженность этого синдрома с увеличением тенденции к парасимпатической направленности, и на наш взгляд это связано с истощением вегетативной нервной системы в результате частых приступов мигрени.

По литературным данным гипотеза об участии автономной нервной системы в реализации мигренозной головной боли основывалась на предположении, что парасимпатические влияния могут вызвать вазодилатацию краниальных сосудов, высвобождение воспалительных медиаторов и активацию или сенситизацию тригеминоваскулярных афферентов [5, с.48-56]. Результаты наших исследований подтверждает, что вегетативная нервная система активно участвует в реализации мигренозной головной боли. Одним из наиболее многообещающих генов, связываемых с мигренью является ген кодирующий фермент 5, 10 – метилентгидрофолат редуктазу, ген метилентгидрофолатредуктазы, расположенный на хромосоме 1 (1p36,3) [6, с.997-1008]. Одна из наиболее изученных мутаций в этом гене представляет собой замену цитозина на тимин в позиции 677, который мы изучали в нашей работе.

Выводы. Таким образом, можно заключить, что результаты клинко-вегетативных исследований у больных с мигренью в зависимости от генотипа показали, что с накоплением патологического гена метилентгидрофолатредуктазы по полиморфизму Ala222Val от нормального генотипа к патологическому генотипу выявлены следующие закономерности: Клинически мигренозные атаки отличаются большей выраженностью как основных, так и сопутствующих клинических признаков. Большинство внешних провоцирующих факторов мигрени имеют достоверную тенденцию к увеличению влияния. Отмечается более высокие балльная выраженность синдрома вегетативной дистонии с увеличением тенденции к парасимпатической направленности.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Амелин А.В., Игнатов Ю.Д., Скоромец А.А. Мигрень (патогенез, клиника и лечение). – Санкт-Петербургское медицинское издательство, 2001. – 199 с.
2. Вейн А.М., Колосова О.А., Яковлев Н.А., Слюсарь Т.А. Мигрень. – М., 1995. – 180 с.
3. Вейн А.М., Колосова О.А. Головная боль и мигрень // Топ. Медицина. – 1997. – №2. – С. 13-16.
4. Хаулике И. Вегетативная нервная система / Пер. с румынск. – Бухарест, 1978. – 350 с.
5. Goadsby P.J., Edvinsson L. The trigeminovascular system and migraine: studies characterizing cerebrovascular and neuropeptide changes seen in humans and cats // Ann Neurol. – 1993. – 33 (1). – P 48-56.
6. Hademenos G.J., Alberts M.J., Award I. Advances in the genetics of cerebrovascular disease and stroke // Neurology. – 2001. – 56. – P.997—1008.
7. Rasmussen B.K., Jensen R., Schroll M. Epidemiology of headache in a general population – prevalence study // J Clin Epidemiol. – 1991. – 44. – P.1147–1157.

*Шавкат Исламов, Заррух Абдурауфов, Достон Хафизов
(Самарканд, Узбекистан)*

ОБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЧИНЫ НЕНАДЛЕЖАЩЕГО ОКАЗАНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ

Статья посвящена анализу объективных причин возникновения дефектов медицинской помощи, то есть изучена динамика их изменений по годам, взаимосвязь с сущностью, местом допущения, влиянием на исход среди специалистов различного профиля.

Ключевые слова: *дефекты медицинской помощи, причина возникновения, сущность, место допущения, влияние на исход.*

The article is devoted to the objective analysis of the causes of medical care defects origin, dynamics of changes according to years, analysis of their essence, causes of origin, place of assumption, influence on the outcome.

Keywords: *defects of medical care, cause of origin, essence, place of assumption, influence on the outcome.*

Качественное и эффективное оказание медицинской помощи (МП) является одним из ключевых вопросов здравоохранения. В Республике Узбекистан право граждан на получение квалифицированной медицинской помощи закреплено Конституцией страны. Неправомерные действия медицинских работников становятся причиной жалоб больных в правоохранительные органы на некачественность медицинской помощи [1, 208 с.; 6, с.3-7]. Установление причины неправильных действий медицинских работников дает возможность выяснить их сущность и может служить достаточным основанием для оценки последствий. К уважительным причинам неоказания помощи относятся: крайнее переутомление или болезнь медицинского работника, занятость лечением другого, не менее тяжелого больного, отсутствие транспортных средств для выезда к далеко находящемуся больному [8, с.4-8]. Исследование аспектов данной проблемы с судебно-медицинских позиций с выявлением причин возникновения дефектов медицинской помощи (ДМП), вплотную связано с изучением вопросов лечебного, организационного, деонтологического и правового характера [5, с.14-18; 7, с.21-23; 9, с.915-918; 10, с.57-67]. Хотя частота комиссионных судебно-медицинских экспертиз по делам о профессиональных правонарушениях медицинских работников согласно данным судебно-медицинской службы остается высокой, что обуславливает социальную значимость проблемы [2, 14с.; 3, с.360-361; 4, с.158-159].

Цель исследования – анализ объективных причин возникновения дефектов медицинской помощи в деятельности специалистов различного профиля.

Материалы и методы исследования. Материалом исследования явились заключения комиссионных судебно-медицинских экспертиз по поводу профессиональных правонарушений медицинских работников, проведенных во всех судебно-медицинских учреждениях Республики Узбекистан в период с 2005 по 2016 гг. По специальной компьютерной программе с использованием разработанных нами карт-анкет, включающих классифицирующие параметры исследованы заключения экспертиз. При анализе причин возникновения ДМП, они по модифицированной нами классификации ДМП распределены по группам, изучена динамика их изменений по годам, а также взаимосвязь с сущностью, местом допущения, влиянием на исход среди специалистов различного профиля.

Результаты исследования. По полученным данным причинами возникновения ДМП в основном являются субъективные факторы – 1561 (66,9%), четверть составляют организационные причины - 575 (24,6%) и меньшую часть объективные причины – 198 (8,5%). При этом возникновению ДМП способствовали иногда две и более причины, хотя всегда одной из них была определяющая. В процентном соотношении отмечается

абсолютное превалирование субъективных причин во все годы исследования: частота их достигла 83,3% в 2010г со снижением в последующие годы. Анализ причин ДМП по характеру выявил следующее – субъективные причины были частой причиной дефектов диагностики и лечения. Объективные и организационные причины способствовали допущению не только указанных видов ДМП, но и прочих.

Объективные причины составляют 8,5% по сравнению с другими причинами, среди которых преобладали: позднее обращение к врачу (3,3%), которое отмечалось ростом до 17,9% в 2008г., со снижением до 1,3% в последние годы.

Объективные причины также занимают определенное место в структуре причин возникновения ДМП и составляют 8,5%. Они выражались в следующем: позднее обращение к врачу 39,4%, атипичное течение болезни (травмы) 15,7%, объективные трудности при оказании МП 33,3% и др. 11,6%.

Наиболее частой причиной объективного характера является позднее обращение за МП ($3,3 \pm 0,25\%$). Этот ДМП составляет большинство в деятельности аллергологов, кожнодерматологов, нейрохирургов, невропатологов, а по числу – у педиатров, хирургов, акушеров-гинекологов. У аллергологов выявлено позднее обращение за МП пациентов с различными формами аллергии на лекарства и пищевые продукты, у кожнодерматологов - с различными формами дерматитов. У нейрохирургов это были больные с черепно-мозговой травмой (сотрясением, ушибом головного мозга, субдуральными, субарахноидальными кровоизлияниями), повреждениями спинного мозга, у педиатров – дети при различных формах пневмоний, врожденных пороках сердца, развитии различных форм лекарственной аллергии вплоть до анафилактического шока, остеомиелитах.

Атипичное течение заболевания (травмы) составляет $1,3 \pm 0,23\%$ относительно других причин ДМП. У инфекционистов это были: атипичное или бессимптомное течение вирусных гепатитов, цирроза печени, острой кишечной инфекции, респираторных инфекций, у нейрохирургов – атипичное или бессимптомное течение черепно-мозговой травмы, у хирургов – бессимптомное и атипичное течение острого аппендицита, разлитого гнойного перитонита, абсцессов печени, легких, желчекаменной болезни, закрытых повреждений органов полостей.

Объективные трудности при оказании МП составляют $2,8\% \pm 0,26$ всех причин возникновения ДМП. У токсикологов, инфекционистов, комбустиологов – это недостаток времени на обследование и лечение больного, находящегося в бессознательном состоянии, в состоянии анафилактического шока, агонии, в алкогольном и наркотическом опьянении; повышенная чувствительность больных в виде развития различных форм аллергии на вводимые медикаменты; нарушение больными госпитального режима. У нейрохирургов – агональное, бессознательное состояние больного, при тяжелой сочетанной травме, скоротечность патологии при обширных кровоизлияниях в вещество головного мозга. У реаниматологов - тяжелое состояние больного при комах, сопорозном состоянии, алкогольном или наркотическом опьянении, недостаток времени из-за скоротечности заболеваний (травм) (при травматическом, постгеморрагическом шоке, агональном состоянии), индивидуальные анатомо-физиологические особенности организма в виде повышенной чувствительности на введение медикаментов, отказ больного от госпитализации из-за нахождения в состоянии аффекта.

Результаты наших исследований показали, что объективные причины возникновения ДМП допускались в основном на госпитальном этапе (в ЦРБ, подразделениях ЭМП, городской, областной, клинической больницах, медико-санитарной части) и лишь малая часть на догоспитальном (в СВП, поликлиниках).

Анализ наших исследований показал, что в структуре влияния объективных причин на исход, основная часть их была способствующим фактором в наступлении смерти, а также явились прямой причиной смерти и способствовали наступлению инвалидности и др.

Следовательно, среди выявленных объективных причин возникновения ДМП преобладали позднее обращение к врачу, объективные трудности при оказании МП, атипичное течение болезни (травмы), которые составляли большинство в деятельности аллергологов, кожвенерологов, нейрохирургов, невропатологов. Чаще определялись в учреждениях госпитального этапа, и в исходе способствовали наступлению смерти и инвалидности.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Акопов В.И. Медицинское право в вопросах и ответах. – М.: ПРИОР, 2006. – 208 с.
2. Арутюнян Г.Б. Клиническая, медико-правовая оценка дефектов оказания дерматовенерологической помощи.: Автореф...канд.мед.наук. – Москва, 2011. – 14 с.
3. Гиясов З.А., Холматов З.Б. Судебно-медицинская характеристика причин дефектов медицинской помощи в деятельности акушер-гинекологов // Вестник врача общей практики. – Самарканд, 2003. – №3. – С. 360–361.
4. Гиясов З.А., Якубов Б.Т. Судебно-медицинская оценка дефектов медцинской помощи на догоспитальном этапе // Современные аспекты СМЭ и криминалистики: Тез. докл. Респ. науч.-практ. конф. 21 дек. 2006 г. – Ташкент, 2006. – С.158-159.
5. Пашинян Г.А., Беляева Е.В., Ромодановский П.О. Об оценке качества медицинской помощи при причинении вреда здоровью в случаях неблагоприятных исходов // Судебно-медицинская экспертиза. – Москва, 2000. – №2. – С. 14-18.
6. Пиголкин Ю.И. Критерии обоснованности врачебного риска и их судебно-медицинская оценка // Судебно-медицинская экспертиза. – Москва, 2004. – №1. – С. 3-7.
7. Попова Т.Г., Базилян Э.А., Пашинян Г.А., Камалян А.В., Кураева Е.Ю. О критериях экспертной оценки неблагоприятных исходов при оказании стоматологической имплантологической помощи // Судебно-медицинская экспертиза. – Москва, 2008. – №2. – С. 21-23.
8. Томилин В.В., Соседко Ю.И. Обоснование основных понятий дефектов оказания медицинской помощи // Судебно-медицинская экспертиза. – Москва, 2000. – № 6. – С. 4-8.
9. Cohen D.J., Lisagor P. Medical errors – is total quality management for the battlefield desirable ? // Mil.Med. - 2005. – Nov. – № 170 (11). – P. 915 – 918.
10. Gawron V.J., Drury C.G., Fairbanks R. J., Berger R.C. Medical error and human factors engincering where are we now? // Am. J. Med. Qual. – 2006. – Jan.–Feb. – № 21(1). – P. 57-67.

Шавкат Исламов, Абдор Дусатов, Шохрух Шавкатов
(Самарканд, Узбекистан)

ДЕФЕКТЫ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХИРУРГОВ

Статья посвящена исследованию выявленных дефектов медицинской помощи в деятельности хирургов по материалам судебно-медицинской экспертизы, анализу их сущности, динамике изменений по годам, причинам возникновения, местам допущения, влиянию на исход.

Ключевые слова: хирурги, дефекты медицинской помощи, сущность, причины возникновения, места допущения, влияние на исход.

The article is devoted to the study of revealed defects of medical care in surgeons activity according to the material of forensic medical examination, analysis of their essence, dynamics of changes according to years, causes of origin, place of assumption, influence on the outcome.

Key words: surgeons, defects of medical care, essence, cause of origin, place of assumption, influence on the outcome.

По данным Всемирной ассоциации медицинского права ненадлежащее оказание медицинской помощи в обществе приобрело характер «молчаливой эпидемии», а имеющиеся неблагоприятные последствия для здоровья пациентов колеблются в разных странах от 3% до 15% [5, с.4-6].

Проблеме дефектов оказания медицинской помощи посвящены исследования учёных Агентства по исследованию и качеству здравоохранения, отделений неотложной помощи США [11, с.127-134; 13, с.2392-2395], Общества акушер-гинекологов Канады [12, с.717-720], Королевского колледжа врачей Великобритании (Лондон) [10, с.452-457], Российского центра судебно-медицинской экспертизы (СМЭ) [2, с.63; 4, с.55-56; 6, с.27-29], Республиканского Бюро СМЭ Украины [8, с.110-115], Главного Бюро СМЭ Республики Узбекистан [3, с.171-173]. В последние годы появились работы по дифференциации сущности и причин дефектов медицинской помощи (ДМП), но они не отражают в полной мере весь спектр существующей проблемы. Определенные задачи по изучению полноты и качества оказываемой медицинской помощи населению возложены на судебно-медицинскую службу [9, с.47-51].

По мнению В.И.Акопова, они по-разному проявляются у разных специалистов. У «агрессивных» – хирургов – их всегда больше, чем у терапевтов, отличающихся консерватизмом; у реаниматологов, всегда работающих с тяжелыми больными, больше, чем, у дерматологов [1, 208 с.].

Цель исследования – определение сущности дефектов оказания медицинской помощи в деятельности хирургов, причин возникновения, места допущения и влияния на исход.

Материалы и методы исследования. Материалом исследования послужили заключения комиссионных судебно-медицинских экспертиз, назначенных по поводу профессиональных правонарушений медицинских работников правоохранительными органами и проведенных во всех судебно-медицинских учреждениях Республики Узбекистан в период с 2005 по 2016 гг. По специальной компьютерной программе с использованием разработанных нами карт-анкет, включающих классифицирующие параметры исследованы заключения экспертиз. Основными показателями дефектов медицинской помощи (ДМП) были: характер и причины возникновения ДМП на различных этапах медицинской помощи, значение специальности медицинских работников для частоты их возникновения, влияние на исход заболевания квалификации и характера специалистов различного профиля. Для полноценного изучения ДМП, с учетом особенностей медицинской деятельности, нами была модифицирована классификация ДМП, предложенная Ю.И.Соседко (1991) [7, с.33-37]. В ней отражены специальности, сущность дефектов, причины возникновения, место их допущения, а также влияние на исход.

Результаты исследования. Общеизвестно, что при судебно-медицинском исследовании качества и своевременности оказания медицинской помощи в процессе проведения комиссионных экспертиз важнейшим является выявление сущности ДМП. Это осуществляется с помощью включенного в состав экспертной комиссии специалиста соответствующего клинического профиля. В целом, в рассмотренных 1363 случаях были отмечены 1834 ДМП, так как в ряде экспертиз таковых было установлено 2 и более. Необходимо отметить, что учитывались только те дефекты, которые имели существенное значение по предмету рассмотрения конкретной судебно-медицинской экспертизы.

В разрезе специальностей чаще ДМП выявлялись в деятельности акушер-гинекологов (25,1%), хирургов (15,4%), травматологов (8,8%), педиатров (7,4%), реаниматологов (6,8%), терапевтов (6,3%), что составило почти 70% ($P < 0,05$) от общего числа всех выявленных ДМП и большинство по годам среди других специальностей. В деятельности хирургов ДМП чаще отмечались – в Сырдарьинской (28,2%), Джизакской (25,0%), Республике Каракалпакстан (23,3%), а по количеству в Самаркандской (18,0%) и др. областях. У хирургов увеличение числа ДМП 12,4% в 2007г.и снижение до 5,7% в 2014г.

У хирургов преобладали ДМП в виде дефектов диагностики: нераспознавание основного заболевания (травмы) (11,3%) и его осложнений (17,7%), дефекты хирургического лечения (18,0%), нарушения правил транспортировки (6,7%).

У хирургов преобладает нераспознавание закрытой травмы внутренних органов живота, острого аппендицита, острой кишечной непроходимости.

Пример 1. Заключение КСМЭ №27.

Гр-н Н.Н., 41 год, поступил в хирургическое отделение городской больницы с жалобами на рвоту кровью, боли в области живота, головокружение, общую слабость и запоры. Поставлен диагноз: «Эрозивный гастрит, хроническая язвенная болезнь желудка, хронический холецистит». Были сделаны назначения и промыт желудок. На 5-е сутки отпущен домой, а через 5 дней госпитализирован в областной филиал ЭМП с жалобами на вздутие живота, запоры, боли в области живота. Выставлен диагноз: «Острый гангренозный перфоративный аппендицит, разлитой гнойный перитонит и инфекционно-токсический шок III степени». Проведена лапаротомия с удалением червеобразного отростка. На 3-е сутки госпитализации констатируется смерть из-за развития разлитого перитонита. ЭК отмечает неправильную постановку диагноза (нераспознавание основного заболевания и его осложнений), неполноценное обследование и невнимательность лечащего врача.

Нераспознавание осложнений основного заболевания (травмы) проявлялось в виде – постоперационных осложнений (кровопотери, шока, перитонита), а также гнойных осложнений брюшной полости. Нераспознавание важного сопутствующего заболевания – ишемической болезни сердца, сахарного диабета, тромбоэмболии легочной артерии, вен нижних конечностей, желчнокаменной болезни. Нераспознавание осложнения важного сопутствующего заболевания – острой сердечно-сосудистой, печеночной, почечной недостаточности, диабетической комы. Поздняя диагностика проявлялась при распознавании закрытой травмы внутренних органов грудной и брюшной полости, разлитого гнойного перитонита, острого аппендицита, острой кишечной непроходимости, кровотечений из язвы желудка и двенадцатиперстной кишки, портальных вен и вен пищевода.

Дефекты лечения проявлялись у хирургов, в необоснованной задержке больных в приемном покое лечебно-профилактического учреждения. Дефекты хирургического лечения выражались в позднем проведении операции, неправильном выборе методики оперирования, недостаточном объеме операции, в непроведении показанной операции, в оперировании без ассистента, в недостаточной ревизии и санации при оперативном вмешательстве, в развитии гнойных осложнений (в т.ч. сепсиса), в оставлении салфеток, кусочков марли, инструментов в полостях после оперативного вмешательства. Отмечались недостатки при проведении инструментальных методов (эзофагогастродуоденоскопии, гастрофиброскопии), с повреждением слизистой пищевода, желудка, кровотечением из язв желудка, двенадцатиперстной кишки; а также при торакоцентезе с повреждением плевры, легких и др.; недостаточная санация и ревизия при перевязках с развитием инфекционных осложнений. Из других дефектов лечения необходимо отметить неиспользование, неправильное и несвоевременное проведение консультации, неоказание помощи и отказ госпитализировать больного, недостаточный объем инфузионной терапии.

Среди прочих дефектов у хирургов наблюдалось консервативное лечение больных на дому, которым требовалась госпитализация в стационар, отсутствие или недостаточное наблюдение за больными, перенесших оперативное вмешательство. Среди дефектов ведения медицинской документации преобладали следующие – неудовлетворительное описание исследуемых органов в истории болезни, отсутствие обоснования диагноза, неинформативность дневников, необоснованность показаний к медицинскому вмешательству, неточное наименование операции, отсутствие согласия пациента на операцию, неправильное оформление или неоформление отказа пациента от медицинского вмешательства, краткое описание хода операции или ее отсутствие. Также выявлено

недостаточное лечение больных с патологией и выжидательная тактика при необходимости срочного оперативного вмешательства.

Анализ ДМП в разрезе специальностей показал, что несколько причин возникновения, особенно субъективных, чаще отмечалось в деятельности хирургов. Из них невнимательное отношение к больному, относительно других причин, составляло большинство в деятельности хирургов – 15,1%, недостаточная квалификация медицинского персонала 16,6%, неполноценное обследование 26,2% и др. ($P < 0,05$). Среди организационных причин следует отметить недостатки в организации ЛДП, которые чаще отмечались у хирургов составили 12,7%. Из объективных причин превалировало позднее обращение к врачу в основном в деятельности хирургов (29,5%).

Результаты наших исследований показали, что основная масса ДМП допускались в основном на госпитальном этапе (в ЦРБ, подразделениях ЭМП, городской, областной, клинической больницах, медико-санитарной части) (89,0%) и лишь малая часть на догоспитальном (в СВП, поликлиниках).

Анализ наших исследований показал, что в структуре влияния на исход, основная часть ДМП была способствующим фактором в наступлении смерти, удлинении срока лечения и наступлении инвалидности.

Таким образом, в деятельности хирургов преобладали дефекты диагностики (нераспознавание основного заболевания (травмы) и её осложнений) и лечения (дефекты хирургического лечения, ошибки при назначении и проведении медицинских процедур), которые чаще выявлялись в учреждениях госпитального этапа, и в исходе способствовали наступлению смерти, удлинению срока лечения и инвалидности.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Акопов В.И. Медицинское право в вопросах и ответах. – М.: ПРИОР, 2006. – 208 с.
2. Дойников А.И., Ирошникова Е.С., Шевченко В.И. Анализ эффективности ортопедической помощи населению Москвы по данным экспертной комиссии по качеству // Стоматология. – Москва, 1998. – № 4. – С.63.
3. Гиясов З.А., Улугов З.А. Судебно-медицинская оценка педиатрической помощи // Современные аспекты СМЭ и криминалистики: Тез. докл. Респ. науч.-практ. конф. 21 дек. 2006 г. – Ташкент, 2006. – С.171-173.
4. Зороастров О.М., Лоттер М.Г. К оценке компетенции судебно-медицинского эксперта при проведении судебно-медицинской экспертизы по «врачебному делу» // Судебно-медицинская экспертиза. – Москва, 2009. – №1. – С.55-56.
5. Новоселов В.П., Канунникова Л.В. Комплексная оценка ненадлежащего оказания медицинской помощи // Проблемы экспертизы в медицине. – Ижевск, 2005. – № 4. – С. 4-6.
6. Пиголкин Ю.И., Дубровина И.А., Мирзоев Х.М. Методические основы экспертной оценки неблагоприятных исходов лечения // Судебно-медицинская экспертиза. – Москва, 2011. – №2. – С. 27-29.
7. Соседко Ю.Н. Работа судебно-медицинского эксперта по выявлению и профилактике дефектов медицинской помощи // Военно-медицинский журнал. – Москва, 1991. – №3. – С. 33-37.
8. Химченко С.А. К вопросу о криминализации некоторых посягательств на жизнь и здоровье человека в области врачебной деятельности / Перспективы развития судебной медицины и смежных дисциплин в системе высшего медицинского образования Украины: Сб. науч. тр. – Одесса, 1994. – С. 110-115.
9. Яровинский М.Я. Проблема ошибки в профессиональной деятельности медицинских работников // Медицинская помощь. – Москва, 1996. – № 4. – С. 47-51.
10. Donaldson L. An organisation with a memory // Clin. Med. – 2002. – Sept-Oct. – № 2(5). – P. 452-457.

11. Henry L.L. Disclosure of medical errors: ethical considerations for the development of a facility policy and organizational culture change // Policy. Polit. Nurs.Pract. – 2005. – May. – №6(2). – P. 127–134.
12. Milne J.K. Managing risk, clinical error, and quality of care // J. Obstet. Gynaecol. Can. – 2002. – Sep. – № 24 (9). – P. 717-720.
13. Olsen P.M., Lorentzen H., Thomsen K., Fogtmann A. Medication errors in a pediatric department // Ugeskr. Laeger. – 1997. – Apr. 14. – № 159 (16). – P. 2392 – 2395.

УДК 616-07:618.14-002.3-06

*Гулжаннат Исроилова
(Самарканд, Узбекистан)*

НЕКОТОРЫЕ КОАГУЛОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ В ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТАКТИКИ ИНТЕНСИВНОЙ ТЕРАПИИ ПРИ МАССИВНЫХ АКУШЕРСКИХ КРОВОТЕЧЕНИЯХ

В данной статье рассматривается роль определения некоторых показателей системы гемостаза до, во время и после операции при восстановлении функций свертывающей системы и других жизненно важных органов у женщин перенесших массивные акушерские кровотечения.

Ключевые слова : гемостаз, акушерское кровотечение, тактика.

This article examines the role of investigation of some indicators of the hemostatic system before, during and after surgery in the recovery of functions of hemostasis and other vital organs in women who has undergone massive obstetric hemorrhage.

Key words: hemostasis, obstetric hemorrhage, tactics.

Несмотря на успехи современной медицины в целом и акушерской науки в частности, акушерские кровотечения занимают ведущее место в причине материнской смертности и заболеваемости. Зачастую смерть наступает на операционном столе или в послеоперационном периоде в результате неполноценного интенсивного ухода, от продолжающейся кровоточивости и полиорганной недостаточности [1, 2, 3].

Это связано с тем, что организм ослабленной кровотечением женщины зачастую не в состоянии перенести дополнительную нагрузку, которую неизбежно накладывает операция. Происходит патогенетическое развитие так называемой «триады смерти» – гиповолемия, гипотермия и коагулопатия, которые приводят к развитию метаболических изменений в жизненно важных органах [4, 5].

Цель исследования: определение некоторых коагулологических показателей до, во время и в послеоперационном периодах у женщин, перенесших массивное кровотечение. В зависимости от результатов исследования проводить соответствующую терапию для восстановления функции свертывающей системы и других жизненно важных органов.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Нами был проведён ретроспективный анализ 28 историй родов женщин умерших от акушерского кровотечения по Ташкентской области за 2012-2016 гг. Из них у 9 (34,5 %) больных смерть наступила на операционном столе, у остальных в послеоперационном периоде от нарастающей почечно-печёночной недостаточности, шокового легкого и отёка мозга.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И ИХ ОБСУЖДЕНИЕ

Анализ историй родов показал, что первопричиной смерти женщин как на операционном столе, так и в послеоперационном периоде, несмотря на оказание радикальной

хирургической помощи и проведения анестезионно-реанимационной помощи, явились глубокие нарушения системы гемостаза: резкое снижение концентрации фибриногена, протромбина, тромбоцитов за счёт развития ДВС - синдрома. Потребление факторов свёртывающей системы и тромбоцитов вызвало развитие коагуло-тромбоцитопатии потребления и способствовало, в последующем, полиорганной недостаточности.

С целью предотвращения данных явлений нами разработаны соответствующие методы оказания помощи. После диагностики акушерских кровотечений и отсутствия эффектов от консервативных методов остановки кровотечения, больные незамедлительно переводились в операционную. Температура воздуха в операционной не ниже 25°C. Опытными гинекологами проводились радикальные методы остановки кровотечения (кесарево сечение, экстирпация матки, перевязка внутренних подвздошных артерий и др.). В операционной определили в динамике время свёртываемости крови, концентрация фибриногена, протромбина и количество тромбоцитов. Во время операции перевязывали видимые на глаз кровоточащие сосуды, при тканевой кровоточивости производили тампонаду марлевыми салфетками, пропитанными горячей кипячёной водой, концы которых выводили через середину раны. Брюшная стенка ушита до места тампонов, и тампоны удаляются на 2-3 сутки после операции под общим обезболиванием после стабилизации клинико-лабораторных показателей.

Во время операции и раннем послеоперационном периоде инфузионную терапию начинали с внутривенного введения кристаллоидов, предварительно согретых на водяной бане при температуре 37,5°C. Все переливаемые жидкости, кровоплазмозамещающие растворы (Рефортан, Стабизол, Инфузол), а также препараты крови (эр.масса, тромбомасса, отмытые эритроциты и др.) тоже подогревали на водяной бане, под контролем центрального венозного давления (ЦВД).

В динамике во время операции и послеоперационном периоде определяли показатели коагулограммы: фибриноген, протромбиновый индекс, количество тромбоцитов, временные показатели гемостаза- время свёртывания крови (ВС), активированное время свёртывания (АВС) и активированное частичное тромбопластиновое время (АЧТВ), а также концентрацию общего белка крови. Если до и во время операции концентрация фибриногена составила в пределах от 0,5 до 1,5 г/л, протромбин 35-45 ед, тромбоциты от 45000 до 75000 ед, ВС > 15', АЧТВ > 50'', АВР более 60'', то в послеоперационном периоде положительные сдвиги уже отмечены в первые 2 часа. Это выражалось в показателях гемостаза: концентрация фибриногена, общего белка и протромбина начали повышаться до 0,8-1 г/л., тромбоциты до 95000-100000, временные показатели начали укорачиваться: ВС - <12', АВР < 40''. Концентрация общего белка повысилась на до 50 г/л, фибриноген 0,8-1 г/л, протромбиновый индекс 75-80 ед. Это соответствовало положительным сдвигам клинического состояния – стабилизация артериального давления (без влияния вазопрессоров), восстановление диуреза – более 30 мл/час, потепление и исчезновение цианоза конечностей, урежение пульса, появление адекватного самостоятельного дыхания и др.

При применении данной тактики у 2 женщин из 25 наступил летальный исход, 1 женщина умерла на 10 сутки вследствие глубокой печеночной комы и 1 женщина умерла от гастродуоденального кровотечения на фоне персистирующей бруцеллезной инфекции.

Выводы. Таким образом, систематическое определение структурных и временных показателей системы гемостаза даёт возможность определить эффективность проводимой терапии при массивных акушерских кровотечениях.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Айламазян Э.К., Репина М.А., Кузьминых Т.У. Еще один взгляд на проблему акушерских кровотечений // Журнал акушерства и женских болезней. – 2008. – Т. 57, № 3. – С. 3-11.

2. Ан А.В., Пахомова Ж.Е. Критические состояния при акушерских кровотечениях. // Вопросы гинекологии, акушерства и перинатологии. – 2010. – Т.9, №4. – С.33-36.
3. Каримова Н.Н., Аюпова Ф.М. Клиническая оценка состояния женщины, перенесшей массивное акушерское кровотечение // Вестник врача. – 2013. – №2. – Самарканд, С.64-65.
4. Негмаджанов Б.Б., Сафаров А.Т., Раббимова Г.Т. Кровотечения в акушерской практике: Методическое пособие. – Самарканд, 2011.
5. Wise A., Clark V. Strategies to manage major obstetric haemorrhage // Curr. Opin. Anaesthesiol. – 2008. – Vol. 21(3). – P. 281-287.

УДК 617.741-004.1. 089

*Азиза Кадирова, Аишаф Садуллаев
(Самарканд, Узбекистан)*

РЕЗУЛЬТАТЫ ХИРУРГИЧЕСКОГО ЛЕЧЕНИЯ ЗРЕЛЫХ СТАРЧЕСКИХ КАТАРАКТ

Были изучены функциональные результаты операции факоэмульсификации с имплантацией ИОЛ у 22 пациентов (22 глаз) со старческой катарактой, острота зрения которых при поступлении колебалась от правильной проекции света до 0,01. При выписке больных из стационара острота зрения 0,6-1,0 наблюдалась в 45,4% случаях (10 глаз), 0,4-0,5 – в 31,8% случаях (7 глаз), 0,2-0,3 - в 22,7% случаях (5 глаз).

Ключевые слова: хрусталик, ультразвуковое дробление, факоэмульсификация, катаракта, интраокулярная линза.

Functional outcomes were studied surgery phacoemulsification with IOL implantation in 22 patients (22 eyes) patients with senile cataract. Visual acuity at delivery ranged from the correct projection of light to 0.01. Discharge of patients from hospital acuity of 0,6-1,0 was observed in 45,4% cases (10 eyes), 0,4-0,5- in 31.8% cases (7 eyes). 0,2-0,3- in 22,7% cases (5 eyes).

Keywords: Lens, ultrasound crushing, phacoemulsification, cataract, intraocular lens.

Актуальность. Из различных видов катаракт старческая катаракта стоит на первом месте и составляет 25% причин слепоты [1, с. 72-77]. Единственный способ лечения старческой катаракты – хирургический. Хирургическое лечение катаракты – актуальная проблема офтальмологии. Суть всех этих операций сводится к удалению помутневшего хрусталика и его замене на интраокулярную линзу (искусственный хрусталик).

Впервые в 1967 году Кельман (Kelman) при экстракапсулярной экстракции катаракты использовал ультразвуковое дробление ядра хрусталика, предложив новый метод. Факоэмульсификация катаракты (ФЭК) сегодня стала особенно востребованной и массовой, популярной благодаря самогерметизирующимся микроразрезам, а также складным линзам и вискоэластикам, которые надежно защищают внутренние структуры глаза у больных со старческой катарактой [2, С.580-586; 3, С. 58; 4, С. 152; 5, Р. 829-839.].

Основной аспект удовлетворенности пациента в хирургии катаракты является восстановление остроты зрения в пределах возрастной нормы.

Цель работы – изучение функциональных результатов факоэмульсификации с имплантацией ИОЛ у больных со зрелой старческой катарактой.

Материал и методы исследования. Нами проведен анализ хирургического лечения 22 больных (22 глаз) со зрелой старческой катарактой, обратившихся в глазное отделение 1-ой клиники Самаркандского Государственного медицинского института.

Возраст больных составил в среднем 67 лет, из них 8 мужчин и 14 женщин.

Все больные в дооперационном периоде обследовались стандартными офтальмологическими методами. Проводились визиометрия без и с коррекцией,

биомикроскопия, определение цветоощущения, офтальмоскопия, определение центрального ретинального зрения, многократная повторная биометрия, керато- и рефрактометрия, офтальмотонометрия, биомикроскопия, расчет ИОЛ на аппарате «Strong – 6000 AB» (China), ультразвуковое В-сканирование.

У всех больных при поступлении констатирована зрелая стадия развития катаракт. Острота зрения у всех пациентов при поступлении колебалась от правильной проекции света до 0,04. По степени плотности ядра 54,5% (12 глаз) – имели 2 степень, 36,4% (8 глаз) – 3 степень и 9,1% (2 глаза) – 4 степень – очень плотные катаракты с бурым ядром.

Внутриглазное давление (ВГД) до операции колебалось от 19 мм рт. ст. до 27 мм рт. ст.

Среди системных заболеваний особое внимание обращала на себя патология сердечно-сосудистой системы, ИБС, гипертоническая болезнь, сахарный диабет.

Техника операции. Подготовка к операции включала оценку офтальмологом плотности ядра хрусталика и сохранности его связок, с целью убедиться в достаточной безопасности выбора этого метода. За 20 минут до операции вводили в ретробульбарное пространство 4 мл 2% лидокаина. Перед началом операции эпибульбарно закапывали 3-х кратные инстилляции раствора алкаина. Операция ФЭК проводилась под потенцированной анестезией, строго наблюдалось состояние артериального давления. Медикаментозный мидриаз достигался закапыванием раствора айтропа по 2 капли 3-хкратно, а также за 3 дня до операции закапывался раствор Кюпена-форте 2 раза в день.

Факоэмульсификация катаракты проводилась по стандартной методике кератотомом роговичным доступом через тоннельный разрез длиной 2,4 мм на аппарате «Optimed» (Россия).

Передняя камера заполнялась вискоэластиком. Производился капсулорексис капсульным пинцетом, диаметр которого в среднем составлял 5 мм. Край капсулорексиса на 1 мм прикрывал край ИОЛ с целью профилактики развития вторичной катаракты, а также дислокации искусственного хрусталика.

В капсульный мешок имплантировалась ИОЛ с использованием инжектора.

Результаты и обсуждение. Одним из часто встречающихся интраоперационных осложнений был разрыв задней капсулы хрусталика с выпадением стекловидного тела, который отмечался у 1-го оперированного нами больного на 1-м глазу (4,5%). При разрыве задней капсулы интраоперационно проведена передняя витрэктомия, дополнительно иридэктомия для профилактики вторичной глаукомы. У 1-го пациента на 1-м глазу (4,5%) отмечались остатки хрусталиковых масс, которые были промыты на 2-й день после операции.

Пациенты находились на стационарном лечении в течение 3-х суток. В раннем послеоперационном периоде наблюдалась умеренная инъекция глазного яблока, небольшой отек роговицы. Больные получали стандартную противовоспалительную терапию, включающую инстилляцию антибиотиков, стероидных и нестероидных противовоспалительных средств, инъекции кортикостероидов парабульбарно. Уже в течение первых 3-х дней после оперативного вмешательства у пациентов наблюдалось значительное повышение остроты зрения с 0,2 до 0,6.

Во всех случаях наблюдения за период исследования отмечены стабильная высокая острота зрения.

При этом следует отметить, что перед операцией 81,8% больных имели возможность только различать движение руки у лица, при сохранении правильной светопроекции и возможности различать цвета. В среднем острота зрения до оперативного вмешательства составляла без коррекции 0,01-0,02 (у 45,5%).

При выписке больных из стационара острота зрения 0,6-1,0 наблюдалась в 45,4% случаях (10 глаз), 0,4-0,5 – в 31,8% случаях (7 глаз). 0,2-0,3 – в 22,7% случаях (5 глаз). Низкое зрение в послеоперационном периоде объясняется сопутствующей патологией со стороны сетчатки (возрастной макулодистрофией, атрофией зрительного нерва). Внутриглазное давление колебалось в пределах 18-23 мм рт.ст., лишь в 2-х случаях наблюдалась

офтальмогипертензия – 27-28 мм рт.ст., которая легко купировалась закапыванием 0,5% раствора тимолола.

Частота операционных и послеоперационных осложнений, на наш взгляд, зависит от исходного состояния глаз и плотности ядра хрусталика, а также состояния цинновых связок и ригидности зрачка. Сохранность диафрагмальной функции радужки, отсутствие дистрофических изменений капсулы и цинновых связок хрусталика позволяют отдавать предпочтение ФЭК с имплантацией эластичных ИОЛ.

Контрольные осмотры проводились через 1 неделю, 15 дней и 1 месяц.

После хирургического лечения катаракты получена стабильная эметропическая рефракция. Необходимость дополнительной очковой коррекции для дали не возникло ни в одном случае за период наблюдения. Для работы на близком и среднем расстоянии всем пациентам потребовалась положительная сферическая очковая коррекция.

Все больные результатами операции удовлетворены, чувство зрительного дискомфорта не наблюдалось.

Выводы. 1. Факоемульсификация катаракты с имплантацией интраокулярных линз обеспечит высокие функциональные результаты и низкий процент послеоперационных осложнений.

2. Наиболее благоприятные результаты хирургического вмешательства получены при удалении катаракты с менее плотным ядром и прочными цинновыми связками хрусталика.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бочаров В.Е. Ультразвуковая микрохирургия катаракты (факоемульсификация) / В.Е.Бочаров // Дис. канд. мед.наук. – Москва, 1977. – С. 72-77.

2. Иванов Д. И., Бардасов Д. Б. Технология факоемульсификации при обширном разрушении волокон цинновой связки / Д. И.Иванов, Д. Б.Бардасов // Казанский медицинский журнал, 2013. – Вып. 4. – С.580-586.

3. Копяев С.Ю., Яковлев Д.А., Антонян С.А. Микрокоаксиальная факоемульсификация катаракты с имплантацией ИОЛ RumexAquaSense системой NaviJect / С.Ю.Копяев., Д.А.Яковлев, С.А.Антонян // Федоровские чтения – 2007: Научно-практ. конф. с международным участием. – Москва, 2007. – С. 58.

4. Лившиц С. А. Разработка оптимальных параметров ультразвукового воздействия при проведении операции факоемульсификации катаракты с имплантацией ИОЛ / С. А. Лившиц // Дисс. канд. мед.наук. – Москва, 1998. – С. 152.

5. Ernest P. et al. Phacoemulsification conditions resulting in thermal wound injury / P. Ernest et al // J. Cataract / Refract. Surg. – 2001. – V. 27. – P. 829-839.

УДК 616-001.3

*Расулбек Каримов
(Ургенч, Узбекистан)*

ЗАМОНАВИЙ ЕНГИЛ АВТОМОБИЛЬ САЛОНИДАГИ ШИКАСТЛАНИШЛАРНИНГ КОНТАКТЛИ ЖАРОХАТЛАР ҲУСУСИЯТИ ВА УЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

В настоящее время в связи с увеличением количества автомобилей, изменения их конструктивных свойств и увеличения числа дорожно-транспортных происшествий, а также из-за трудности определения местонахождения пострадавших в салоне, проблема имеет решающее значение.

В статье описываются особенности контактных травм в теле травмированных лиц в случае повреждения легкового транспортного средства и их значение в практике судебно-медицинской экспертизы.

Ключевые слова: автомобиль, смертность, травма, труп, экспертиза.

At present, in connection with the increase in the number of cars, the change in their design properties and the growth in the number of road accidents, also because of the difficulty in locating the injured in the cabin, the problem is of decisive importance.

The article describes the features of contact injuries in the body of injured persons in the event of car damage and their significance in the practice of forensic medical examination.

Keywords: car, mortality, injury, corpse, examination.

Мавзунинг долзарблиги: Хозирги замановий енгил автомобил транспорт травматизми структурасида автомобиль халокати билан боғлиқ шикастлар етакчи уринни эгаллайди.

Автомобиль травмалари тумток каттик жисмлар таъсирида етказиладиган жароҳатларни алоҳида тури сифатида қаралади ва уни тумток каттик жисмлар жароҳатлари структурасидаги улуши 75% гача, шундан салони ичида 5 шикастланиш эса автохалокат шикастлари ичида энг куп кузатиладиган ҳолат ҳисобланади.

Ҳозирда автомобиллар сони кўпайиши уларнинг конструктив хусусиятлари узғариши ва йул транспорт ходисаларининг купайиши туфайли бу муаммонинг долзарблиги ҳамда жабрланувчиларни салон ичида жойлашишини аниқлаш алоҳида муаммо бўлиб қолмоқда.

Шулардан, калла ва юз соҳаси травмалари салон ичида жуда кам учрашини қурсатган бўлса ҳам ушбу жароҳатлар транспорт халокатини юзага келиш механизми ва хусусияти аниқлашда катта аҳамиятга эга эканлиги айтиб утилган.

Хайдовчи ва олдинги уриндикдаги йуловчини юз билан кузов устунлари, олд ойна ва унинг гардиши, хайдовчини рулга урилиши купинча юз скелет суяклари ва тишлар жароҳатланишига ва калла суяқларини синиши билан бир вақтда салон ичидаги жабрланувчиларда, у ёки бу даражада бош мия пардалари, бош мия туқимаси, қон томирлари жароҳатланиши, мия пардалари остига, мия моддасига ва қоринчалар бушлигига қон қуйилиш қурсатилган.

Юқоридаги адабиётлардан қуриниб турибдики, йул транспорт ходисаси дунё буйича ошиб бориши, травмаларнинг енгил автомобиллар ишлаб чиқариш куплиги ҳамда салон ичи жихозланиш даражаси узғариши сабабли ҳозирда салон ичи травматик жароҳатлар юзага келиш ҳолати ва хусусиятларини даврий равишда урганиб бориш лозим.

Автомобил - қуруқликда ҳаракатланувчи транспорт воситаси бўлиб, мустақил энергия манбаига эга бўлган двигател билан жихозланган ҳамда катта қулайликка ва ҳафсизликка эга бўлган ҳолда релсиз йулларда юк ва одамларни ташиш учун мулжалланган машинадир. Автомобилни бундай таърифлаш уни бошқа транспорт воситаларидан ажратиб туради.

Ишнинг мақсади: Ҳаракатдаги енгил автомобиль салонида шикастланиш ҳолатларида жабрланган шахслар танасидаги контактли жароҳатлар хусусиятларини урганиш ва уларнинг суд тиббий экспертиза амалиётидаги аҳамиятини қурсатиш.

Тадқиқот материаллари ва ишнинг услублиги: Хоразм Вилоят СТЭ Бюроси морфология, амбулатория булимларида автохалокат натижасида жабрланган мурдалар ҳамда шикастланган тирик шахслар суд тиббий экспертизадан утказилади. Текшириладиган материаллар 45 та объектдан иборат бўлиб, 20 таси 2015-2016 йилларда Вилоят СТЭ Бюроси амбулатория булимида утказилган ҳамда 20 та морфология булимида утказилган мурдалар экспертизаси текширувлардан ва 5 та архив материал олинган.

Тадқиқот натижалари: енгил автомобиль салони ичида шикастланиш ҳолатларида жабрланган шахслар танасидаги жароҳатлар хусусиятлари. Хайдовчи ва олдинги уриндикдаги йуловчилар танасидаги жароҳатлар вужудга келишида, енгил автомобиль салон ичи тузилмасига кўра, биринчи фазада тананинг пастдан юқорига қараб ҳаракатланишида етказилиши аниқланди. Енгил автомобиль хайдовчи ва йуловчиларининг улим сабаблари таҳлил қилганимизда хайдовчиларда 9/2 та ҳолатда (22,3%) бош мия ва қурак қафаси, қорин бушлиги аъзоларининг қушма шикасти, 9/1 та ҳолатда (11,2%) қурак қафасининг ёпик шикасти. Юрак ҳалтаси, юрак ва уқаларнинг ёрилиши, 9/1 та ҳолатда (11,2%) қурак қафаси ва қориннинг қушма шикасти. Юрак ҳалтаси, юрак ва жигарнинг ёрилиши оқибатида келиб

чиккан. Йуловчиларда эса бу холат 23/4 та холатда (17,4%) очик калла мия жарохати, 23/6 та холатда (26,1%) калла, кукрак кафаси ва корин бушлиги аъзоларининг кушма шикасти. Ёпик калла мия жарохати, 23/3 та холатда эса (13,1%) кукрак кафасининг ёпик шикастланиши, уткир ички кон кетиш окибатида келиб чикканлиги аникланди. Енгил автомобиль салон ичида шикастланган хайдовчилардаги жароҳатлар пешона-тепа соҳанинг чап томонида-66.6% ва чап ёноқда-22.3% шилинма, қонталаш, қон қуйилиш ва яра кўринишида ҳамда чап кўз ковоклари атрофида-44.4% (қонталаш, шилинма, яра), бурун соҳасида-33.4% (шилинма, яра), энгакнинг олдинги юзасида-55.4% (шилинма, яра), тўш соҳасининг пастки юзасида-11.1% (қонталаш, қон қуйилиш), чап елка соҳаси, юқори ва ўрта учлигида-22.3% (қонталашлар), сон соҳаси ташки юзаси юқори ва ўрта учлигида-44.4% 32 (қонталаш, қон қуйилиш), иккала тизза соҳалари юқори қисмида-22.3% (шилинма, қонталаш), ва иккала кафт бармоқларининг ташки юзасида- 44.4% (шилинма, яралар) қайд қилинди. Олд ўриндикдаги йўловчилардаги жароҳатлар пешона-тепа соҳанинг ўнг томонида-86.9%, ўнг ва чап ёноқда-43,4% (шилинма, қонталаш, қон қуйилиш ва яра) кўринишида ҳамда, ўнг кўз ковоклари атрофида-26,2% (қонталаш, яра), бурун соҳасида ҳамда, юқorigи ва пастки лаб соҳасида-21,7% (шилинма, яра), энгакнинг олдинги юзасида-17,4% (шилинма), кўкрак кафасининг олд юзаси ўнг томонида ва тўш соҳасининг ўрта учлиги юзасида-21,7% (шилинма, қонталаш, қон қуйилиш), ўнг елка соҳаси, юқори ва ўрта учлиги ташки юзаларида-26% (шилинма, қонталаш, яра), сон соҳалари ташки юзаси, ўрта ва пастки учлигида-34.7% (шилинма, қонталаш, яра), ва ўнг ва чап кафт бармоқларининг ташки юзасида-13,1% (шилинма, яралар) кузатилди. Енгил автомобиль салон ичидаги шикастланишларда хайдовчилардаги шилинма ва қонталашлар асосан узунчоқ ёки чизиксимон (76%) шакилларга эга бўлса, йўловчилардаги шилинма ва қонталашлар узунчоқ-учбурчаксимон (65,2%) шакилларга, яралар асосан нотўғри тўртбурчак (43,5%) шакилга эга бўлиши кузатилди.

Енгил автомобилларда хайдовчилар тана соҳаларида жароҳатларни гурухлаштирганимизда юз ва бош, кул-оёқ соҳаларида 55,5%дан 92.6% гача (6 ва 9 холатларда) учраши маълум бўлди. Тана қолган соҳаларида хайдовчиларда (кукрак ва буйин соҳаларида) 11.1% дан 66.6%ни ташкил қилди.

Контактли қонталашлар текширувга олинган енгил автомобиль хайдовчилар тана соҳаларида 11,2-33,4% ни ташкил қилди.

Контактли яралар текширувга олинган енгил русумли автомобиль хайдовчилар тана соҳаларида 11,2-58,3% ни ташкил қилди.

Контактли қонталашлар кузатувга олинган енгил автомобиль салонида бўлган олд уриндикдаги йуловчилар тана соҳаларида 21,7- 56,5% ни ташкил қилди.

Контактли шилинмалар кузатувга олинган енгил автомобиль йуловчи тана соҳаларида 0-95,6% , ни ташкил қилди.

Енгил автомобиль хайдовчиларида контакт жароҳатлар танани юқори соҳаларига нисбатан 9/6 та холатда (66,6%), 9/1 та холатда (11,2%) урта, 9/2 та холатда (22,2%) пастки соҳаларга тугри келади, йуловчиларида эса 23/12 та холатда (52,2%) юқори, 23/4 та холатда (17,4%) урта, 23/7 та холатда (30,4%) тананинг пастки қисмларида жойлашган.

Енгил автомобиль хайдовчиларда контакли жароҳатлар тана укига нисбатан жойлашувини кузатганимизда, чап томонлама 9/5 та холатда (55,6%), 9/1 та холатда (11,2%) унг томонлама, 9/3 та холатда (33,2%) марказий жойлашган ёки икки томонлама жойлашуви кузатилди.

Йуловчиларда олиб борган кузатувимизда енгил автомобилда чап томонлама жойлашуви 23/7 та (30,4%)холатда, 23/10 та (43,4%) холатда унг томонлама, 23/6 та (44,8%) холатда марказий ёки икки томонлама жойлашувини, «Nexia» русумли автомобиль йуловчиларида эса 7/1 та холатда (14,3%) чапда, 7/4 та холатда (57,2%) унг томонлама ва 7/2 та холатда (28,5%) хар иккала томонлама жойлашувини кузатдик

Кузатувдаги енгил автомобилнинг олдинги уриндикдаги йуловчиларда контактли конталашлар 18,8%, шилинмалар 32,9%, яралар 25,9%; ни ташкил килди.

Енгил автомобиль хайдовчиларида конталашлар бош ва юз, оёк-кул сохаларида 0,4-4,8 см ни ташкил килиб, шилинмалар бош, юз, кукрак кафасида 0,2-6,9см ни, яралар эса факат бош ва юз сохаларида 0,7- 4,4см ни ташкил килди.

Енгил автомобиль олдинги уриндикдаги жабрланган шахсларда конталашлар бош ва юз сохасида, кукрак кафасида, кул- оёкларда 0,4-5,8смни, шилинмалар 0,3-7,2см гача, яралар 0,4-5,1см ни ташкил килди.

Енгил автомобиль салон ичидаги шикастланишларда хайдовчилардаги шилинма ва конталашлар асосан узунчоқ ёки чизиксимон (76%) шакилларга эга бўлса, яралар нотугри туртбурчаксимон (43,5%) шакилга эга булди

Енгил автомобилнинг олдинги уриндикда утирган йўловчиларидаги шилинма ва конталашлар узунчоқ-учбурчаксимон (65,2%) шакилларга, яралар асосан нотўғри тўртбурчак (43,5%) шакилга эга бўлиши кузатилди.

Хулоса: 1. Хайдовчи ва олдинги уриндикда утирган йўловчи танасидаги контактли жарохатларнинг вужудга келиши биринчи фазада енгил автомобилда тананинг пастдан юқорига қараб ҳаракатланиши кузатилса, салон ичидаги шикастларда хайдовчи ва олд уриндикдаги йуловчида контактли жарохатлар тананинг олд ва икки ён юзаларида жойлашиб ва улар салон ичидаги буртиб турган ёки ясси юзали кисмлари таъсирида юзага келиши кайд килинди.

2. Енгил автомобиль хайдовчиларида контактли жарохатлар танани юқори сохасида, чап томонлама, бошнинг пешона-тепа сохасида шилинма ва конталаш куринишида, кукракнинг пастки сохаларида ва кул-оёкларда (иккала сон сохасининг юқори ва урта учлигида) шилинма ва конталашлар куринишида учраши кузатилиши, шунингдек автомобилнинг олдинги уриндикда утирган йуловчиларида контактли жарохатлар тананинг юқори сохасида, олд ва кисман унғ томонлама, бошнинг тепа сохаси, кукрак кафасида ва қўл-оёкларда шилинма ва қўпроқ конталаш кўринишидаги турлари учраши кузатилди.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамов С.С. Медико-криминалистическая идентификация / Под ред. В.В.Томилин. – М., 2000. – С.29-42.
2. Авдеев М.И. Судебно-медицинская экспертиза трупа. – М.: Медицина, 1976.
3. Алпатов И.М, Никитина Е.В. Принципы подхода к медико-трассологическим и биомеханическим исследованиям при экспертизе автомобильной травмы // Суд. мед. эксперт. – 2002. – №3. – С.10-12.
4. Ардашкин А.П. Морфологические особенности, механизм и математическая диагностика травмы водителей и пассажиров внутри автомобилей: Автореф. дис. ...канд. мед. наук. – М., 1987.
5. Артарян А.А., Иова А.С., Гармашов Ю.А., Бакин А.В. Клиническое руководство по черепно-мозговой травме / Под ред. А.Н.Коновалова и др. – М., 2001. – Т.2. – С. 603-648.
6. Бабаханян Р.В., Бинат Г.Н., Чухловина М.Л Особенности судебно-медицинской экспертизы при травме головы у детей // Суд. мед. эксперт. – 2004. – №2. – С.5-7.

ПРЕВЕНТИВНА ФІЗИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПОШКОДЖЕНЬ ТРАВМ КИСТІ У БОКСЕРІВ

Роботу присвячено обґрунтуванню застосування програми превентивної фізичної реабілітації травм кисті у боксерів.

Ключові слова: превентивна фізична реабілітація, бокс, травми кисті.

The work is devoted to the substantial usage of the preventive physical rehabilitation wrist injuries program in boxing.

Key words: preventive physical rehabilitation, boxing, wrist injuries.

Вступ. Заняття контактними видами спорту супроводжуються підвищеним ризиком отримання різних травм. Ця стаття присвячена найбільш поширеним травмам серед боксерів, а саме травмам кисті.

Дані види травм поширені як серед людей, які тільки починають займатися боксом, так і серед людей, за плечима яких досить тривалий період тренувань.

Варто відзначити, що не варто легковажно ставитися до можливих травм кисті, так як у них можуть бути досить серйозні наслідки. Адже простіше попередити пошкодження, ніж потім його лікувати [1].

Лікування спортивних травм часто є складним та трудомістким процесом, отже розробка програми превентивної фізичної реабілітації, як первинної профілактики травм, є доцільною як з медичної, так і з економічної точки зору [1].

Мета і завдання дослідження. На основі аналізу літературних та інших джерел інформації описати механізм травми кисті у боксерів та скласти програму превентивної фізичної реабілітації.

Аналіз публікацій з теми дослідження. Умовно всі травми кисті можна поділити на наступні підгрупи:

- *травма зап'ястя* (може виникнути внаслідок неправильного виконання удару; при роботі на снарядах без використання рукавичок; неправильному бинтуванню рук і т.д.);
- *травма фаланг пальців* (виникає внаслідок "недовороту" кулака при нанесенні удару, особливо аперкотів та бокових ударів);
- *травма основи великого пальця* (в аматорській боксерській рукавичці великий палець знаходиться в специфічному становищі і не затискається в кулак. Травма виникає, наприклад, коли великим пальцем потрапляють в лікоть суперника. Можливий забій, перелом, розрив капсули суглоба);
- *травма кісточок*, так звана "*кісточка боксера*" (є однією з найбільш частих і серйозних травм боксерів. При цій травмі можливі запалення суглобів, втрата амплітуди руху пальців, розрив сухожиль) [1].

Експерти в області спорту і медицини сходяться на думці, що основними причинами перерахованих вище травм під час занять боксом є:

- неправильне технічне виконання удару;
- невідповідність суглобів, м'язів і зв'язок до високих навантажень;
- відсутність захисної екіпіровки [1].

Результати дослідження. Враховуючи вищесказане, нами обрано наступну програму превентивної реабілітації:

1. Вдосконалення техніки нанесення удару.
2. Екіпірування.

3. Ретельна розминка кистей.

4. Тренування спеціальної спрямованості (зміцнення м'язів і зв'язок кистей за допомогою спеціальних вправ і використання певних снарядів).

Неправильне положення кулака при ударі – одна з основних причин травматизму рук. Удар варто наносити ударною поверхнею кулака, яка відповідає цьому удару.

Також в кінцевій фазі удару треба стискати кулак, так як дуже часто багато боксерів наносять удар з розслабленим і не стиснутим кулаком, що також призводить до травми [5].

Вдосконалення техніки нанесення удару полягає у виконання ударів при різних положеннях ніг і тулуба, стоячи на місці і в процесі пересування. Біомеханіку дії боксера часто в практиці називають «механікою руху». Ці дії вивчаються і вдосконалюються спочатку без партнера, потім за допомогою тренера у вправах з боксерськими лапами або з мішком, набивними і пневматичними грушами, щоб боксер міг краще контролювати свої дії, точніше визначити напрям і силу ударів з різних положень [3].

Тут велике значення має особистість тренера, його педагогічний і професійний досвід [2].

Екіпірування. Зменшенню травматизму сприяють *бинтування кисті* та правильно підібрані *боксерські рукавички*.

Бинтування кисті переслідує наступні цілі: захищає кисть при ударі і є амортизатором; стягує численні кістки кисті і зап'ястка та стабілізує їх, зменшуючи навантаження на зв'язування кисті; фіксує зап'ястя, закріплюючи кисть щодо передпліччя; потовщує кулак, завдяки чому рукавичка краще сидить на руці. Бинти всмоктують піт і продовжують термін служби рукавичок.

Бинтувати руки треба бавовняним бинтом, сама зручна ширина бинта 40-50 мм, довжина – від 3,0 до 4 м. Руку бинтують щільно, але не перетягують, щоб не пережати судини [4].

Боксерські рукавички існують 2-х типів – власно боксерські рукавички та снарядні рукавички. Для тренувань потрібні рукавички більшої ваги, щоб було якнайменше травм. До форми рукавички є одна головна вимога – чим далі іде великий палець під подушку рукавички – тим краще, тому що це знижує імовірність травми великого пальця і можливість потрапити великим пальцем в око супротивникові. Існують рукавички із застібкою на липучці та зі шнурівкою. Для тренувань кращим варіантом є рукавички на липучці, бо вони швидко одягаються і знімаються, а шнурівка може стати причиною порізів і розсічень і травмувати око партнера [4].

Снарядні рукавички використовують для роботи з мішками і грушею, вони мають меншу вагу і розмір, в них значно менше наповнювача. Ці рукавички мають підвищену стійкість до зношування, але не призначені для спарингу, тому що занадто травмонебезпечні для супротивника [4].

Розминка займає дуже важливе місце в тренувальному процесі боксера і дозволяє підготувати м'язи і зв'язки до основного тренування і запобігти всіляким забоям, розтягненням та іншим подібним травмам [5].

Тренування спеціальної спрямованості. Крім бинтування, кисті рук необхідно зміцнювати, а також попередньо підготовляти відповідним чином ударні поверхні рук [5].

Допоможуть віджимання від підлоги на пальцях і кулаках, робота з гумовим еспандером (жорстке гумове кільце), а також різні фізичні вправи, в яких задіяні кисті або пальці рук, наприклад, підтягування, віджимання від брусів, ходіння на руках і т. п.

Також час від часу варто працювати голими руками на боксерській груші або мішку. Але сильних ударів наносити не потрібно – варто починати поступово, завдаючи ударів обережно і повільно, поступово збільшуючи швидкість і силу [5].

Дуже добре набиваються кулаки при роботі по водоналивних мішках – в цьому випадку ударна поверхня снаряда не діє так руйнівно на суглоби і зв'язки рук, як звичайний жорсткий боксерський мішок [5].

- Висновки:** 1. Травми кисті є одними з найбільш поширених у боксі.
2. Найчастіше боксери травмують кисті через недосконалу техніку удару; невідповідність суглобів, м'язів і зв'язок до високих навантажень та відсутність захисної екіпіровки.
3. Превентивна фізична реабілітація відіграє важливу роль і перш за все повинна бути спрямована на зміцнення м'язів і зв'язок кисті руки.
4. У програмі превентивної фізичної реабілітації ми рекомендуємо використовувати спеціальне екіпірування, ретельну розминку перед кожним фізичним навантаженням, спеціальні вправи на укріплення кистей рук та вдосконалення техніки удару.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Травмы кисти в боксе [Електронний ресурс], 2016. – Режим доступу: <http://doberman-boxing.com.ua/uchebnye-materialy/travmy-kisti-v-bokse.html/>, вільний. (Дата звернення 22.01.18).
2. Травмы рук в боксе и их причины [Електронний ресурс], 2010. – Режим доступу: <http://fightnews.ru/node/25071>, вільний. (Дата звернення 22.01.18).
3. Техника выполнения ударов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mipt.ru/education/chair/sport/sections/boxing/papers/romanenko/glava02/glava02_2.php, вільний. (Дата звернення 24.01.18).
4. Латенко С.Б., Литовченко Н.П. Основні підходи до відновлення і профілактики травм кисті у боксерів [Електронний ресурс], 2014. – Режим доступу: <http://www.sportscience.org/index.php/combat/article/viewFile/173/202>, вільний. (Дата звернення 24.01.18).
5. Як уберегти руки при заняттях боксом? [Електронний ресурс], 2014. – Режим доступу: <http://hudorba.pp.ua/2014/12/27/yak-uberegiti-ruki-pri-zanyattyax-boksom/>, вільний. (Дата звернення 25.01.18).

Науковий керівник: доктор технічних наук, професор Попадюха Ю.А.

УДК 616.-613-18.23

*Бахтияр Курьязов, Бахтияр Рузметов
(Ургенч, Узбекистан)*

АЛЛОПЛАСТИКА ПРИ БОЛЬШИХ И ГИГАНТСКИХ ПОСЛЕОПЕРАЦИОННЫХ ВЕНТРАЛЬНЫХ ГРЫЖАХ

Представлены результаты пластики передней брюшной стенки с применением сетчатого полипропиленового протеза у 230 больных с послеоперационными вентральными грыжами.

Осложнения общего характера в послеоперационном периоде развились у 5 больных в первой группе.

Местные послеоперационные осложнения развились у 22 больных: в первой группе у 20 и во второй группе – у 2 больных. Летальных исходов не было.

Использование методики «Inlay» и интраабдоминального расположения протеза («Prom») позволяют значительно улучшить результаты лечения больных с послеоперационными вентральными грыжами.

Ключевые слова: *грыжа, грыжесечение, полипропиленовый эндопротез.*

Results of anterior abdominal wall plasty using a mesh polypropylene prosthesis in 230 patients with postoperative ventral hernias are presented.

Complications of a general nature in the postoperative period developed in 5 patients in the first group.

Local postoperative complications developed in 22 patients: in the first group in 20 and the second group in 2 patients. There were no lethal outcomes.

The implementation of the Inlay and intra-abdominal prosthesis (Ipom) methods significantly improves the results treatment of patients with postoperative ventral hernia.

Key words: *hernia, herniotomy, polypropylene prosthesis.*

Введение. Хирургическое лечение послеоперационных вентральных грыж (ПВГ) продолжает оставаться важной проблемой современной герниологии. Грыжесечения составляют от 8 до 24% всех хирургических вмешательств и занимают второе место после аппендэктомии [8].

Использование синтетических материалов стало «золотым стандартом» при лечении больных с послеоперационными вентральными грыжами [28].

Частота вентральных грыж после лапаротомии варьирует от 2 до 20% [18, 31, 32, 33, 38, 41].

Рецидивы вентральных грыж при пластике с использованием местных тканей составляет 30-60% [14, 17, 23, 24], а при протезировании сетчатыми эндопротезами 3-6% [3,14,15,21,22]. Летальность после плановых операций по поводу послеоперационных вентральных грыж составляет 3-7% [23,29,36]. Основными причинами рецидива после аллогерниопластики являются технические и тактические ошибки при фиксации имплантата, развитие гнойных раневых осложнений, наличие сопутствующих заболеваний, оказывающих неблагоприятное влияние на течение послеоперационного периода [7,20]. Наиболее часто грыжи возникают у пожилых лиц со слабой брюшной стенкой, сниженной регенераторной способностью, ожирением, наличием сопутствующих заболеваний, в особенности связанных с повышением внутрибрюшного давления [5,10]. Пластика дефектов большого диаметра местными тканями приводит в резкому сокращению объема брюшной полости, повышению внутрибрюшного давления (ВБД), и как следствие развитию абдоминального компартмент-синдрома [7,16].

В литературе, среди практических хирургов нет единого мнения в отношении хирургической тактики – какие слои брюшной стенки и как должны укрепляться сетчатым имплантатом, в какие пространства брюшной стенки он должен быть помещен? [8,44]. От правильного выбора пластического пособия в конкретной ситуации во многом зависит непосредственный исход операции и отдаленный результат [1].

Цель исследования: улучшить результаты хирургического лечения больных с послеоперационными вентральными грыжами с применением эндопротезов.

Материал и методы: В отделении абдоминальной хирургии Хорезмского областного многопрофильного медицинского центра являющимся базой кафедры общей хирургии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии, за период с 2009 по 2015 г. выполнена аллопластика послеоперационных вентральных грыж у 230 больных. Мужчин было 46 (20%), женщин – 184 (80%). Возраст больных колебался от 24 до 79 лет. В соответствии с классификацией ВОЗ в возрасте до 29 лет было 12 больных, от 30 до 44 лет – 53, от 45 до 59 лет-114, от 60 до 74 лет- 45, от 75 до 89 лет – 6. Большая часть больных -114 (49,5%) была в возрасте от 45 до 59 лет (средний возраст), несколько меньшую – 65 (28,2%) – составляли лица 30-44 лет (зрелый возраст). Диаметр дефекта брюшной стенки не всегда соответствовал размерам грыжи.

Больные были разделены на 4 группы в зависимости от способа герниопластики: в 1-группу включены 96 (25%) больных, у которых аллопластика выполнена в «Onlay» позиции; во 2-группу – 75 (33%) больных, у которых протез размещался подпапоневрозом («Sublay»); 3-группу составили 51 (22,1%) больной оперированный по методике «Inlay»; 4-группу -8 (3,4%) больных с интраабдоминальным расположением эндопротеза («Ipom»).

Для характеристики грыж пользуемся классификациями К.Д.Тоскина и соавт [25], а также Rath A. et Chevreil S. [40], которая принята на XXI Международном конгрессе герниологов в Мадриде (1999). Эта классификация включает три позиции – S,W, R.S – по локализации: срединная (M), боковая(L), сочетанная (ML); по ширине грыжевых ворот: W1- до 5 см, W2- от 5 до 10 см, W3 – от 10 до 15 см, W4-свыше 15 см; по частоте рецидивов: R1, R2, R3, и т.д. Именно эти параметры считаются главными в определении показаний к выбору того и иного вида пластики брюшной стенки.

Среди наших больных W3, W4 выявлены у 120 (55,5%) больных. Гигантские грыжи были у 21 (5,5%), обширные – у 106 (32,5%), средние – у 62 (5,5%), малые – у 36 (6,3%).

В предоперационном периоде применяли бандажирование брюшной стенки, дыхательную гимнастику, бесшлаковую диету, дюфалак по 20 мл утром натощак в течение 2-3 дней, эластическое бинтование нижних конечностей.

При выборе способа аллогерниопластики учитывали размер грыжевого выпячивания, размер грыжевого дефекта, ИМТ, показатели внутрибрюшного давления, а также наличие сопутствующих заболеваний.

Для определения уровня ВБД использовали методику, предложенную Kron.I.L. и соавт. 1984г. [34].

Результаты. В послеоперационном периоде все больные получали антибиотики из группы цефалоспоринов (цефазолин, цефатоксим) по 1,0 г. 2-3 раза в день в течение 3-5 дней. С целью профилактики тромбоэмболических осложнений и борьбы с парезом кишечника у больных с большими и гигантскими вентральными грыжами, и ожирением II-III степени назначали тромбопол, клексан, сорбилакт, реосорбилакт, бинтование нижних конечностей эластическим бинтом. Рекомендовали ношение бандажа для уменьшения «мертвого пространства» между подкожной клетчаткой и протезом. Больным разрешали вставать на следующие сутки операции.

У всех больных с целью профилактики развития послеоперационных раневых осложнений рану дренировали двумя полихлорвиниловыми трубками от системы для проведения инфузионной терапии через отдельный прокол кожи. Дренажи удаляли обычно на 2-5 сутки после операции. У 88 больных дренажи удалены на 2-3 сутки, у 22- на 5 –сутки перед выпиской после прекращения истечения серозной жидкости. 9 больных с иссечением кожно-жирового фартука и длительной экссудацией из раны были выписаны домой с дренажами. Дренажи у этих больных были удалены на 14-17 сутки после прекращения истечения серозной жидкости. После удаления дренажей выполняли УЗИ брюшной стенки для исключения скопления жидкости. У 4 больных серомы купированы путем пункции и у 2- путем дренирования.

Пластика брюшной стенки с применением различных пластических эндопротезов может привести к развитию общих и местных осложнений. По данным литературы общие осложнения встречаются в 3-19,5% случаев, и наиболее часто наблюдаются со стороны дыхательной (бронхит, пневмония, дыхательная недостаточность, плеврит), сердечно-сосудистой системы (сердечная недостаточность, инфаркт миокарда), и органов брюшной полости (парез кишечника, острая кишечная непроходимость) [6,11,13,27,28,26, 35].

Местные осложнения – наиболее частая причина осложненного течения раннего послеоперационного периода, которые встречаются в 10,5-49% случаев [1,9,39,42]. К местным осложнениям относятся длительная экссудация из раны, серома, инфильтрат раны, нагноение, краевой некроз кожи, инфаркт подкожной клетчатки, свищи между кожей и трансплантатом, киста трансплантата, гранулемы [2,25]. При надапоневротической фиксации протеза длительная экссудация наблюдались в 16,7% случаев, серома – 6,7%, нагноение раны – 6,7%, гематома в ране в 3,3% случаев [26].

По нашим данным в раннем послеоперационном периоде осложнения общего характера наблюдались только 5 (2,2%) больных из 1-группы. Среди них парез кишечника у 3 больных, явление компартмент синдрома – 2, Все больные лечились консервативно.

Местные раневое осложнения развились у 20 (8,7%) больных: длительная экссудация из раны у 13, серома – у 5, гематома послеоперационной раны- у 2.

Во 2-й группе у 2 больных было отмечено формирование гематомы послеоперационной раны. В 3-4 группе больных осложнений не было. Летальных исходов не наблюдалось.

При изучении отдаленных результатов за период от 6 мес до 8 лет рецидива грыжи не обнаружено. Дискомфорта, болевых ощущений, чувства инородного тела в зоне операций не отмечено. Все больные вернулись к полноценной жизни, не ограничивают физических нагрузок. Случаев отторжения протеза не было. Приводим одно из наблюдения.

Больной Р. 47 лет поступил в отделение абдоминальной хирургии Хорезмского областного многопрофильного медицинского центра 26.10.2009 г. с диагнозом «Гигантская вправимая послеоперационная многокамерная вентральная грыжа». Жалобы при поступлении на наличие вправимого грыжевого выпячивания и боли в правом подреберье усиливающиеся при физической нагрузке. 7 лет назад перенес холецистэктомию по поводу хронического калькулёзного холецистита. При поступлении состояние удовлетворительное, питание, повышенное. Живот резко асимметричен за счёт громадного грыжевого выпячивания в правой верхней боковой области размером 34,0х30,0 см. Содержимое вправляется в брюшную полость. Грыжевые ворота размером 24,0х20,0 см. При обследовании выявлены гипертоническая болезнь II ст., ожирение II ст. (ИМТ-38). 22.10.2009г. выполнена операция – грыжесечение, резекция большого сальника, корригирующая герниопластика брюшной стенки полипропиленовой сеткой «Эсфил» в «Inlay» позиции, дренирование подкожной клетчатки полихлорвиниловыми трубками (оп. Б.Н.Курьязов).

Послеоперационный период протекал без осложнений. Дренажи удалены на 8- сутки после прекращения истечение серозной жидкости. Рана зажила первичным натяжением. Выписан 06.11.2009 г. Осмотрен через 9 лет, рецидива грыжи нет. Работает продавцом без ношения бандажа.

Заключение. Основным направлением герниологии является индивидуальный подход к выбору метода операций.

Надапоневротическая фиксация («Onlay») эндопротеза характеризуется малой травматизацией тканей, простотой выполнения, что позволяет рекомендовать ее в лечении малых и средних послеоперационных вентральных грыж.

При больших и гигантских вентральных грыжах для аллопластики предпочтительно использовать методики «Inlay» и интраабдоминального расположения протеза («From»), что позволяют значительно снизить количества осложнений и сократить сроки стационарного лечения больных.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев С.Д., Адамян А.А. Хир. 1991;10: 114-120.
2. Белоконев В.И., Федорина Т.А., Ковалева З.В., Пушкин С.Ю. Перспективы сер. Трудные вопросы хирургии. Самара 2005; 208.
3. Бородин И.Ф. Хирургия послеоперационных грыж живота. Минск. Беларусь. 1986, 159.
4. Быченков В.П. Плановые грыжесечение у больных пожилого и старческого возраста. Хир.1991; 5: 87-89.
5. Грубник В.В., Лосев А.А. и др. Современные методы лечения брюшных грыж. Киев: Здоровье, 2001. 280с.
6. Давыдов Ю.А., Ларичев А.Б., Абрамов А.Ю. Хирургия-1992. №7-8. С.21-26.
7. Егиев В.Н. Ненатяжная герниопластика. М.: Медпрактика, 2002. -148с.
8. Ермолов А.С. Упырев А.В. и др. Особенности течения послеоперационного периода при различной технологии пластики грыж брюшной стенки// Новые технологии в хирургии грыж: Тез.докл. Научно-практическ. Конференция. Саратов. 2006. С.50-53.

9. Жебровский В.В. Ранние и поздние послеоперационные осложнения в хирургии органов брюшной полости. Симферополь: Издательский центр КГМУ 2000: 688.
10. Жуковский В.А. Разработка, производство и перспективы совершенствования сетчатых эндопротезов для пластической хирургии//Современные методы герниопластики и абдоминопластики с применением полимерных материалов: Материалы I-Международной конференции 25-26 ноября, /- М. 2003; с.16-18.
11. Иванов Ю.В. Результаты герниопластики с использованием полипропиленовой сетки//Материалы IV-го Российского научного форума «Хирургия». -М., 2002.-С.86.
12. Калиш Ю.И., Аметов Л.З., Хан Г.В., Шаюсупов А.Р. Основы протезной герниопластики. Хирургия Узбекистана. 2011; №3. С.55-63.
13. Каншин Н.Н., Воленко А.В., Белых С.И. // Клинич.хир.-1988. №1.-с.1-2.
14. Кирпичев А.Г., Сурков Н.А. Использование сетки из пропилена при пластике передней брюшной стенки. – М., 2001.-86с.
15. Краснов О.А. Лечение гигантских и рецидивных послеоперационных грыж с использованием полипропиленового эксплантата: Автореф. дис канд. мед. наук. Кемеров 2000.
16. Курбанов К.М., Гулов М.К. Абдоминальный компартмент-синдром. -Душанбе, 2003.
17. Лукомский Г.И., Шулутко А.М., Антропов Н.В. Перспективы развития абдоминопластики синтетическими протезами. Хир. 1994; №4. С.53-54.
18. Монаков Н.З. Послеоперационные грыжи. Сталинабад 1959; 153.
19. Нелюбин П.С., Галота Е.А., Тимошин А.Д. Хирургическое лечение больных с послеоперационными и рецидивными вентральными грыжами. Хир. 2007;7; 69-72.
20. Павленко В.В.//Анналы хир.2004. -35, -С.26-28.
21. Рольшиков И.М., Кравцов Ю.А., Григорюк А.А. и др. Применение рассасывающихся полимеров для пластики послеоперационных вентральных грыж. Хирургия. 2001; 4: 43-45.
22. Саенко В.Ф., Белянский Л.С., Фурманов Ю.А., Манайло Н.В. Выбор метода пластики и пластических материалов при лечении послеоперационных вентральных грыж. IV-международная конференция «Современные подходы к разработке и клиническому применению эффективных перевязочных средств, шовных материалов и полимерных имплантатов». М.2001; 276-278.
23. Скутельский Н.М., Душан Д.У., Парохоняк Н.В., Соловьева Д.И. Послеоперационные вентральные грыжи. Хир. 1982; 5; 57-60.
24. Тоскин К.Д., Жебровский В.В. Грыжи брюшной стенки. М: Медицина 1990.
25. Усенов Д.А. Хирургическое лечение послеоперационных вентральных грыж, осложненных гнойным процессом. Автореф. дис.... канд.мед.наук. Киев 1988.
26. Титов В.В., Калачев И.и., Тимошин А.Д. Сравнительная оценка под- и надапоневротической пластики передней брюшной стенки у больных с послеоперационными вентральными грыжами//Анналы хир. 2008. №4.с.56-59.
27. Черепанин А.И., Антонов О.Н. Хирургия послеоперационных вентральных грыж у больных с различной степенью риска. М. 2011. 96с.
28. Шестаков А.Л., Инаков А.Г. и др. Сравнительная оценка результатов операций у больных с послеоперационными грыжами с применением различных синтетических эксплантатов // Вестник экстр. медицины. 2008. №1. С.46-48.
29. Arnaud J.P., Cervi C., Tuech J.J., Catian F. Surgical treatment of postoperative incisional hernias by intraperitoneal insertion of a Dakron mesh. A report on 220 cases. Hernia 1997; 1:2:97-99.
30. Borrger G. Ursachen und Behandlung der postoperativen Bauchwand ruptur und der Bauch narbenbruche. Arch. Klin. Chir. 1969; 4:325-329.
31. Hesselink V. J. Luijendijk R.W. et al. An evaluation of risk factors in incisional hernia recurrence. Surg Ginecol obstet 1993; 176; 3: 228-234.

32. Hoer J. Lawong G. Klinge U. Shupelick V. Einflussfaktoren der Narben hernienentstehung. Reetrospektive Untersuchung and 2983 laparotomierten Patienten uber einen Zeitraum von 10 jahren. Chirurg 2002; 73; 5: 474-480.
33. Israelsson L.A. Wound failure and incisional hernia: mechanisms and prevention. In. Fitzgibbons R.J, Greenburg A.G. (Eds) Nyhus Condon's Hernia; Lippincort Williams Wilkins. Philadelphia 2002. 327-340.
34. Kron I.L., Harman. P.K., Nolan S.P. The Measurement of intraabdominal Pressure as a Criterion for Abdominal Re-exploration // Ann.Surg. 1984. Vol 199(1). P. 28-30.
35. Larson G. M., Vandertoll D. J. // Surg. C.N. Am-1984.-vol.64 № 2.-P. 335-349.
36. Leber G.E., Garb J.L., Alexander A.I., Reed W.P. Long-term complications associated with prosthetic repair of incisional hernias. Arch. Surg. 1988; 133; 4: 378-382.
37. Marchal F., Brunaud I., Sebbag H. et al. Treatment of incisional hernias by placement of an intraperitoneal prosthesis: a series of 128 patients. Hernia 1999; 3: 3: 141-147.
38. Murde M., Hughes I. F.Incisional hernia: a 10-year prospective study of incidences and attitudes. Br S. Surg. 1985; 72: 1: 70-71.
39. Rio J. S., Damsgaard T., Monsen O. et al Scand J. Plast Reconstr. Surg. Hand Surg 2003; 2: 102-106.
40. Rath A. M., Chevrel J. Classification of incisional hernias of the abdominal Hernia 2000; 4: 1: 1-7.
41. Santora T. A., Roslyn J. J. Incisional hernia. Surg. Clin North Am. 1993; 73: 3: 557-570.
42. Seeling M., Karperk R., Tietzeh ET. Al. Chirurg 1995; 7: 739-741.
43. Sugrue M., Hilman K.M. Intraabdominal hipentension and intensive care. 1998.
44. Sheen A.J. // Surg. Today.-2005. Vol. 35. № 3-P. 196-198.

*Наргиза Махматмурадова, Мунавар Сафарова, Тимур Исламов
(Самарканд, Узбекистан)*

ОСОБЕННОСТИ ДИАГНОСТИКИ ЦИРРОЗА ПЕЧЕНИ ПРИ МИКСТ-ИНФЕКЦИИ HCV+HBV

В статье освещены результаты проведенного комплексного клинического и патоморфологического изучения цирроза печени при микст-инфекции HCV+HBV и алкогольного воздействия на основе сопоставления клинических данных и серологических маркеров.

Ключевые слова: цирроз печени, микст-инфекция HCV+HBV, алкогольный цирроз, клинические данные, Чайлд-Пью.

The article deals with the results of a complex clinical and pathomorphological study of liver cirrhosis in mixed HCV + HBV and alcoholic influences based on the comparison of clinical data and serological markers.

Key words: cirrhosis of the liver, mixed infection HCV + HBV, alcoholic cirrhosis, clinical data, Child-Pugh.

В настоящее время хронические заболевания печени являются серьезной проблемой гепатологии, что обусловлено значительным распространением и ростом заболеваемости острыми и хроническими формами вирусных гепатитов и алкогольных поражений печени [5, с. 7-13]. При этом около 2/3 летально закончившихся заболеваний печени составляют циррозы. Частота диагностики цирроза печени в мировом масштабе в пределах от 1 до 11% [2, с.209-214]. Вирусные гепатиты В (ВГВ), С (ВГС) и токсическое воздействие алкоголя являются наиболее частыми этиологическими факторами развития цирроза печени (ЦП)

[6, 239 с.; 10, с. 207-208]. Особенностью HCV и HBV является возможность сочетанного поражения печени с развитием микст-гепатита C+B [3, с.1-5]. У 10-20% больных ВГВ одновременно определяются маркеры HCV-инфекции [9, 432с.]. Увеличение частоты выявления микст-инфекции HCV+HBV связано с улучшением качества идентификации вирусов [1, с.31-37].

У пациентов с хронической HCV+HBV-инфекцией наблюдается более тяжелое течение и быстрое прогрессирование патологического процесса в печени, исходом которого является ЦП [4, 109с.]. На развитие и темпы прогрессирования ЦП оказывают влияние такие повреждающие факторы, как злоупотребление алкоголем, подпеченочный холестаз, прием гепатотоксичных лекарств, недостаточность кровообращения [7, с. 41-44; 8, с. 17-21]. Клиническая картина заболевания зависит от степени активности процесса, степени компенсации печеночно-клеточной функции, которая оцениваемой по таблице Чайлд-Пью. Согласно данной классификации, класс цирроза выставляется в зависимости от суммы баллов: 5-6 баллов соответствует классу А, 7-9 баллов – классу В и 10-15 баллов – классу С. Диагноз «цирроз печени» имеет важное значение, так как он связан с серьезными клиническими и прогностическими факторами, отличными от таковых при хроническом гепатите и фиброзе печени. Большинство исследователей считают ЦП необратимым состоянием, а случаи обратного его развития немногочисленны и сомнительны.

Цель исследования: провести комплексное клиническое и патоморфологическое изучение ЦП при микст-инфекции HCV+HBV и алкогольного воздействия на основе сопоставления клинических данных и серологических маркеров.

Материалы и методы исследования: Мы провели анализ 88 историй болезни пациентов с циррозом печени вирусной (хроническая HCV+HBV-инфекция) и алкогольной этиологии, находившихся на стационарном лечении в отделении гастроэнтерологии Городского медицинского объединения с августа по декабрь 2017 года. Диагноз верифицирован на основании анамнестических данных, результатов клинического, биохимического, иммуносерологического и инструментальных методов исследования. Все клинические случаи рассматривались по трем группам в соответствии этиологией ЦП: 1-я группа - 30 пациентов с ЦП инфекционно-вирусного генеза (хроническая микст-инфекция HCV+HBV), 2-я группа - 32 пациентов с ЦП инфекционно-токсического (HCV+HBV+алкоголь) генеза, 3-я группа - 26 больных с алкогольным ЦП. Цифровой материал обработан методом вариационной статистики.

Результаты. Анализ эпидемиологического анамнеза выявил наиболее частые причины инфицирования HCV+HBV: оперативные вмешательства (в 1-й группе - 67% случаев, во 2-й - 56% наблюдений) и гемотрансфузии (1-я группа - 40%, 2-я группа - 37%). У 47% пациентов 1-й группы и у 68% больных 2-й и 3-й групп выявлены сопутствующие заболевания желудочно-кишечного тракта, патология других органов и систем регистрировалась во всех группах (67, 74 и 59% случаев соответственно). У всех пациентов 2-й и 3-й групп в анамнезе выявлено злоупотребление алкоголем: в подавляющем большинстве случаев оно было длительным (10 лет и более), количество употребляемого алкоголя варьировало от 50 до 250 г в сутки, с частотой от 2 раз в неделю до ежедневного приема алкоголя. В 47% наблюдений в группе с вирусно-токсическим ЦП и в 34% случаев в группе с ЦП алкогольного генеза имела место абстиненция продолжительностью от 1 месяца до 4-х лет.

Во всех группах в большинстве случаев первые клинические симптомы определялись на стадии ЦП. В группе с ЦП инфекционного генеза заболевание дебютировало преимущественно астеновегетативным синдромом - в 80% случаев, во 2-й и 3-й группах - астеновегетативным, абдоминальным болевым синдромами в сочетании с желтухой и геморрагическим синдромом. В двух наблюдениях 1-й группы и в трех 3-й группы заболевание проявлялось кровотечением из варикозно-расширенных вен пищевода (43,7%), которая проявилась постгеморрагической анемией. Во всех изученных случаях после появления клинической симптоматики отмечалось дальнейшее прогрессирование

заболевания с нарастанием симптомов печеночно-клеточной недостаточности (49,9%), которая проявилась признаками выраженной гипоальбунемией на фоне выраженной портальной гипертензии и асцита. Также были обнаружены признаки печеночной энцефалопатией (6,4%), которая проявилась в виде раздражительности, плаксивости, плохого сна и головными болями. У одного пациента в группе с ЦП вирусно-токсического генеза развилась гепатоцеллюлярная карцинома.

В клинической картине ЦП во всех группах доминировал астеновегетативный синдром и печеночной энцефалопатией, наиболее высоким этот показатель был во 2-й группе - 89% случаев, но в 3-й группе носил более выраженный характер. Снижение массы тела регистрировалось у 45% пациентов 3-й группы. Болевой абдоминальный синдром выявлялся несколько чаще в 1-й и 2-й группах (80% и 84% соответственно), основными были жалобы на тупые ноющие боли в правом подреберье. Диспептический синдром встречался несколько реже, был наиболее выраженным в группе с ЦП вирусно-токсического генеза (53% случаев), во всех группах проявлялся преимущественно тошнотой, а также снижением аппетита вплоть до отвращения к пище во 2-й и 3-й группах.

Анализ клинико-лабораторных и инструментальных исследований во всех группах выявил общие и специфические проявления в зависимости от этиологического характера (табл.). Так, при ЦП инфекционно-вирусного генеза (HCV+HBV) в клинической картине преобладали гепатомегалия (93%), астеновегетативный и болевой абдоминальный синдромы (по 80%), холестаз (67%) (уровень щелочной фосфатазы достоверно выше по сравнению с другими группами), выраженные внепеченочные проявления (67%, в том числе артралгии - 27% и сахарный диабет - 26%) и спленомегалия (53% случаев). По шкале Чайлд-Пью классы ЦП (А, В и С) распределились по 47, 47 и 7% соответственно.

Таблица 1.

Частота встречаемости (%) основных клинических проявлений цирроза печени различной этиологии

Клинические признаки	Цирроз печени различной этиологии, n=88		
	HCV+HBV, n=30	HCV+HBV+ алкоголь, n=32	Алкоголь, n=26
Чайлд-Пью: А	47%	32%	21%
В	47%	58%	65%
С	6%	11%	4%
Гепатомегалия	93%	100%	84%
Спленомегалия	53%	58%	80%
Астеновегетативный синдром	80%	89%	69%
Болевой синдром	80%	84%	75%
Холестатический синдром	67%	74%	56%
Отечно-асцитный синдром	48%	57%	75%
Портальная гипертензия	51%	61%	72%
Печеночная энцефалопатия	57%	68%	52%

Обсуждение полученных результатов. При ЦП инфекционно-токсического генеза (HCV+HBV+алкоголь) доминировали гепатомегалия (100%), астеновегетативный и болевой абдоминальный синдромы (89 и 84% соответственно), холестаз (74%), спленомегалия (58%), отечно-асцитический синдром и варикозное расширение вен пищевода (по 53%). По шкале Чайлд-Пью классы ЦП (А, В и С) распределились следующим образом: 32, 58 и 11% случаев.

Наиболее тяжелое клиническое течение заболевания выявлено в группе алкогольного ЦП. Наиболее часто определялись гепатомегалия (84%), спленомегалия (80%), отечно-асцитический синдром (75%), декомпенсированная портальная гипертензия (72%) и печеночная энцефалопатия (52%). Важным отличием этой группы были самые высокие

показатели желтухи и холестаза. По шкале Чайлд-Пью доминировал класс цирроза В (65% случаев).

При микст-инфекции HCV+HBV доминирует умеренно прогрессирующий фиброз печени - 54% случаев. При микст-инфекции в сочетании с воздействием алкоголя темпы прогрессирования распределены равномерно, что определяется периодами абстиненции. При ЦП алкогольного генеза достоверное определение темпов прогрессирования затруднено. В целом нами отмечено ускорение темпов фиброгенеза и развития ЦП при воздействии гепатотоксичных факторов, главными из которых являются алкоголь и токсические медикаментозные препараты. Полученные нами данные совпадают с литературными, в которых показана высокая частота HCV+HBV инфекций у больных с алкогольной болезнью печени, чем в общей популяции. Полагают, что сопутствующая вирусная инфекция утяжеляет алкогольное поражение печени.

Выводы. Полное излечение больных страдающих циррозом печени при микст-инфекции невозможно, но процесс разрушения печени можно замедлить с помощью комплекса лечебных мероприятий. Группа риска – это больные с хроническим гепатитом и хроническим алкоголизмом. Своевременная диагностика и рациональное лечение продлевает жизнь больного и улучшает ее качество.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Абдурахманов Д.Т. Латентная НВУ-инфекция в патогенезе хронических заболеваний печени // Рос. журн. гастроэнтерол. 2002. – № 6. – С. 31- 37.
2. Горбаков В.В., Хазанов А.И., Блохина Н.П. и др. Естественное течение сочетанных вирусных гепатитов В и С // Клин. микробиол. 2001. – Т. 3. – № 3. – С. 209-214.
3. Жданов К.В., Гусев Д.А., Лобзин Ю.В. и др. Клинико-патогенетические аспекты сочетанных HBV/HCV-поражений печени // Материалы VII Российской конф. «Гепатология сегодня». – М., 2002. – С. 1-5.
4. Змызгова А.В. Интерферонотерапия вирусных гепатитов. Пособие для врачей. – Новосибирск, 2002. – 109 с.
5. Ивашкин В.Т., Мамаева С.Н., Буеверов А.О., Шульпекова Ю.О. Механизмы иммунного «ускользания» при вирусных гепатитах // Рос. журн. гастроэнтерол. – 2000. – №5. – С. 7-13.
6. Логинов А.С., Аруин Л.С. Клиническая морфология печени. – М.: Медицина, 1985. – 239 с.
7. Лопаткина Т.Н., Танащук Е.Л., Сюткин В.И., Попова И.В: Оценка выживаемости и риска развития гепатоцеллюлярной карциномы у больных. циррозом;печени сочетанной (вирусной; алкогольной) этиологии // Тер. арх. – 2002. – Т. 74. – №2. – С. 41-44.
8. Маевская М.В. Клинические особенности алкогольно-вирусных поражений печени // Рос. журн. гастроэнтерол. – 2004. – Т. 14, №2. – С. 17-21.
9. Майер К.-П. Гепатит и последствия гепатита. М., 1999. – 432 с.
10. Непомнящих Д.Л., Бабошкина Ю.В., Виноградова Е.В. Комплексное клинко-патоморфологическое исследование цирроза печени HCV-этиологии // Актуальные вопросы современной медицины: Материалы XV науч.-практ. конф. врачей. – Новосибирск, 2004. – С. 207-208.

*Наргиза Махматмурадова, Мунаввар Сафарова
(Самарканд, Узбекистан)*

ОСОБЕННОСТИ ТЕРАПИИ ПАЦИЕНТОВ С АРИТМИЯМИ

В статье рассмотрены особенности медикаментозного лечения пациентов с различными видами аритмий. Отмечено, что аритмии могут развиваться не только на фоне различных патологий сердца и сосудов, но и как самостоятельные заболевания.

Ключевые слова: аритмии, виды, причины возникновения, виды лечения.

The article describes the features of medical treatment of patients with different types of arrhythmias. It is noted that arrhythmias can develop not only against various pathologies of the heart and blood vessels, but also as an independent disease.

Key words: arrhythmia, types, causes, treatments.

Аритмия – это нарушение последовательности и частоты сокращений сердца. Сердце человека сокращается в определенном режиме. Этот режим образует проводящая система сердца. Она представляет собой узлы и пучки нервной ткани – скопления нервных клеток и волокон, расположенных в участках миокарда, которые генерируют биоэлектрические импульсы в сердце и проводят их [4, с.1980-1987; 10, 152с.].

Различают следующие виды аритмий: синусовая (тахикардия, брадикардия, экстрасистолия), мерцательная аритмия (МА) предсердий или желудочков, пароксизмальная тахикардия, блокада сердца [8, с.337-338].

Причины возникновения аритмий разнообразны. Их могут вызывать заболевания сердечно-сосудистой системы (ишемическая болезнь), пороки сердца, воспаления сердечной мышцы (миокардиты), артериальная гипертензия, черепно-мозговые травмы, опухоли мозга, заболевания щитовидной железы и надпочечников, климактерические изменения в организме [1, с.16-19; 2, 16с.]. Также к возникновению аритмий приводят нарушение соотношения калия, натрия и кальция внутри клеток миокарда и во внеклеточной среде, стрессы, нервные и физические перегрузки, курение и злоупотребление алкоголем, некоторые лекарственные и токсические вещества [3, 24с.; 5, 24с.].

Цель исследования – установление особенности проведения лечебных мероприятий при различных видах аритмий.

Материалы и методы исследования. В качестве материала проанализировали истории болезни 43 пациентов, находившихся на стационарном лечении в 2017 году в отделение кардиологии Самаркандского городского медицинского объединения, которым были рекомендованы медикаментозные методы лечения различных видов аритмий. Обследование пациента проводили путем расспроса больного, применением клинических и инструментальных методов.

Результаты исследования и их обсуждение. Тактика лечения зависит от тяжести течения заболевания, прогностического значения нарушения ритма сердца, наличия отягощенной наследственности. Этиотропное лечение аритмий (лечение основного заболевания, вызывающего развитие нарушения ритма) в некоторых случаях оказывается эффективным для их устранения. «Базисная» терапия направлена на создание благоприятного электролитного фона для воздействия антиаритмическими препаратами (ААП) [6, с.27-37]. При лечении пароксизмальных наджелудочковых тахикардий эффективно применяли рефлекторную стимуляцию вагуса – «вагусных проб». При тяжелых нарушениях ритма, сопровождающихся прогрессирующим ухудшением гемодинамических параметров (сердечной, сосудистой недостаточности), существует реальная угроза гибели больного, применили электроимпульсную терапию (ЭИТ) и электрокардиостимуляцию. Также существуют методы хирургического лечения некоторых видов аритмий

(желудочковых тахикардий, резистентных к антиаритмическим препаратам, МА, синдроме с резистентными к лечению приступами наджелудочковой и желудочковой тахикардии, сочетании различных синдромов) и радиочастотной катетерной аблации.

Фармакотерапия нарушений сердечного ритма широко распространена и применяется у 85–90% пациентов, страдающих аритмией [10, 152с.]. Механизм действия ААП заключается в блокаде натриевых, кальциевых, калиевых ионных каналов, что приводит к изменению электрофизиологических свойств миокарда. Многие ААП действуют одновременно на трансмембранные ионные каналы разных типов. В настоящее время считается общепринятой классификация, включающая в себя 4 класса ААП. При неэффективности какого-либо антиаритмического препарата следующий препарат выбирается из другой группы. Необходимо учитывать возможность аритмогенного эффекта ААП.

Синусовая аритмия – это неправильное чередование сердечных сокращений. Такой вид аритмии обычно наблюдался у детей и подростков. Она была функциональной и связанной с дыханием. При вдохе сокращения сердца учащаются, а при выдохе становятся реже. Обычно дыхательная аритмия не требует лечения и не влияет на самочувствие. При задержке дыхания она исчезает, что является одной из проб, используемых при диагностике подобного вида аритмий. Часто такой тип аритмии является физиологическим и проходил самостоятельно. Но если имело место ощутимый дискомфорт, назначался прием низких доз лекарственного препарата, входящего в группу бета-блокаторов. Больной не нуждался в антиаритмической терапии при бессимптомно протекающих нарушениях ритма, при наличии нормальных размеров сердца и сократительной способности, высокой толерантности к физической нагрузке. Это, например, такие нарушения, как синусовая брадикардия (при отсутствии заболеваний сердца и нормальных гемодинамических параметрах), миграция водителя ритма, синусовая аритмия, медленные эктопические ритмы. В этом случае необходимо диспансерное наблюдение, профилактические мероприятия, исключение вредных привычек.

Мерцание предсердий – характеризуется беспорядочным сокращением отдельных мышечных волокон, при этом предсердия полностью не сокращаются, а желудочки сокращаются неритмично с частотой 100-150 ударов в минуту. При трепетании предсердий они сокращаются регулярно с частотой 250-300 ударов в минуту. Они наблюдаются при заболеваниях и пороках сердца, щитовидной железы (гипертиреозе), ИБС, алкоголизме. Мерцание и трепетание предсердий называются также мерцательной аритмией. Больные при этом не всегда чувствуют сердцебиение и изменение в самочувствии. При лечении применяли – пропафенон, сотогексал, кордарон, бета-блокаторы.

Пароксизмальная тахикардия – это правильный, но частый ритм работы сердца. Частота сердечных сокращений при этом колеблется от 140 до 240 ударов в минуту. Она начинается и исчезает внезапно. Причины ее возникновения сходны с экстрасистолией. При этом больные чувствуют сердцебиение, слабость, повышенное потоотделение. Применяли препарат Аллапинин, активность которого проявлялось в отношении предсердных и желудочковых нарушений ритма сердца. Наибольшая эффективность Аллапинина отмечается при предупреждении пароксизмов наджелудочковых тахикардий (МА, ТП и ПНТ). Эффективность его в этих случаях достигает 77,8%. При лечении желудочковой экстрасистолии эффект составляет 71,4%. Показано применение А при лечении аритмий при инфаркте миокарда. Преимуществом препарата является низкая аритмогенная активность. Переносимость препарата хорошая. Назначается внутрь в таблетках длительным курсом. Существует также раствор для парентерального применения.

Мерцание (фибрилляция предсердий). Частота МА составляет около 80% всех суправентрикулярных аритмий [7, 24с.]. По данным Фрамингемского исследования, МА встречается у 0,3–0,4% взрослого населения, и частота ее увеличивается с возрастом [8, с. 337-338]. Принято выделять две основные формы МА: хроническую и пароксизмальную. Примерно у 90% больных с хронической МА причиной являются

органические заболевания сердца, среди них самые частые – органические пороки сердца (30%) и ИБС (20%). При пароксизмальной форме до 60% больных составляют лица с идиопатической МА. Среди заболеваний, не вызывающих грубых морфологических изменений миокарда предсердий и приводящих к развитию МА, большую роль играет тиреотоксикоз и дисфункция вегетативной нервной системы, в частности, ваготония. Механизмом развития МА является повторный вход волны возбуждения, при этом функционирует несколько петель *re-entry*. ЭКГ признаки мерцательной аритмии характеризуются отсутствием зубца Р во всех отведениях, наличием беспорядочных волн f различной формы и амплитуды с частотой 350–700 в минуту, неправильным ритмом комплексов QRS, имеющих, как правило, неизменный вид. Частота желудочковых сокращений в большинстве случаев составляет 100–160 в минуту, но существуют также нормосистолическая и брадисистолическая формы. Согласно современным представлениям о механизмах МА для ее лечения применяют ААП, блокирующие калиевые и натриевые каналы (I и III класс препаратов).

Трепетание предсердий (ТП). Частота этого вида нарушения ритма составляет около 10% всех суправентрикулярных тахикардий [9, с.20]. Электрофизиологический механизм ТП – *re-entry*. Наиболее распространенные этиологические факторы – органические пороки сердца, ИБС, артериальная гипертензия. ЭКГ признаки: предсердные волны F правильной пилообразной формы, похожие друг на друга, ритмичные (не всегда) с частотой 200–400 в минуту, в большинстве случаев правильный желудочковый ритм, наличие неизменных желудочковых комплексов, каждому из которых предшествует определенное, чаще постоянное, количество предсердных волн F (2:1, 3:1 и т.д.). Для лечения ТП применяются блокаторы натриевых (I класс) и калиевых каналов (III класс ААП).

Пароксизмальная наджелудочковая тахикардия (ПНТ). Электрофизиологический механизм ПНТ – повторный вход волны возбуждения, в некоторых случаях – повышенный автоматизм эктопических очагов. ЭКГ признаки: внезапно начинающийся и так же внезапно заканчивающийся приступ тахикардии с ЧСС 140–250 в минуту при сохранении правильного ритма, изменения формы, величины, полярности и локализации зубца Р (при ПНТ из АВ-соединения Р расположен позади желудочкового комплекса), неизменные желудочковые комплексы QRS, за исключением случаев с абберацией желудочкового проведения. Иногда наблюдается ухудшение АВ-проводимости с развитием АВ-блокады I или II степени. Вид ПНТ зависит от различных электрофизиологических механизмов, что определяет выбор ААП в каждом конкретном случае. Применяются препараты всех четырех классов.

Блокады сердца – этот вид аритмий связан с замедлением и прекращением проведения импульсов по структурам миокарда. Признаком блокад является периодическое пропадание пульса. Блокады могут быть полными и неполными. Полные блокады могут сопровождаться снижением частоты сокращений сердца. При них часто возникают обмороки, судороги. При полной поперечной блокаде могут возникнуть сердечная недостаточность и внезапная смерть. На фоне многих синтетических лекарственных средств особое место занимает препарат растительного происхождения *Аллапинин* (А). Он замедляет проведение импульса по предсердиям и системе Гиса–Пуркинье, в отличие от большинства ААП I класса не угнетает автоматизм синусового узла.

Выводы. Аритмии могут развиваться не только на фоне различных патологий сердца и сосудов, но и как самостоятельные заболевания. Лечение аритмий направлено на устранение симптоматики и первопричин развития. Медикаментозная терапия аритмий напрямую связана с их тяжестью течения, типом и другими особенностями.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бокерия Е.Л. Эктопическая предсердная тахикардия: клиника, диагностика и лечение // *Анналы аритмологии*, 2006, № 3, с. 16-19.

2. Гагарина О.В. Экспериментально-клиническое исследование эффективности неотона и карнитина при нарушениях сердечного ритма // Автореферат дис. канд. мед. наук, 2007, 16 с.
3. Галактионова М.Ю. Особенности и закономерности формирования нарушений ритма и проводимости сердца у детей (клинико-социальные проблемы) // Автореферат дис. д-ра мед. наук, 2007, 24 с.
4. Клиническая аритмология / Под ред. проф. А. В. Ардашева. – М.: МЕДПРАКТИКА-М, 2009. – 1220 с., с. 1980-1987.
5. Мальчиков И.А. Значение вирусных инфекций в патологии, связанной с нарушениями противоинфекционной защиты, и методы их выявления // Автореферат дис. д-ра мед. наук, 2007, 24 с.
6. Ратманова А. Прекондиционирование миокарда: естественные механизмы кардиопротекции в норме и патологии // Medicine Review 2008; 3 (03): с. 27-37.
7. Сульман Т.Б. Математическое моделирование нарушений электрической и механической функции миокарда при перегрузке кардиомиоцитов кальцием // Автореферат дис. канд. физ-мат. наук, 2008, 24 с.
8. Сумин С.А. Неотложные состояния. – Медицинское информационное агентство, 2006, 800 с., с. 337-338.
9. Ambrosi A, Wahren-Herlenius M Congenital heart block: evidence for a pathogenic role of maternal autoantibodies. // Arthritis Res Ther. 2012 Apr 26;14(2): p.20
10. Cardiac Arrhythmias – Mechanisms, Pathophysiology, and Treatment / Под ред. проф. Wilbert S. Aronow. – InTech, 2014. – 152 p.

УДК 616.895.4+ 616-072.87

*Насиба Машарипова, Нодира Шамуратова, Дилфуза Акназарова
(Урганч, Ўзбекистон)*

ДЕПРЕССИЯ ВА УНДА ТИББИЙ – ПСИХОЛОГИК ЁРДАМ ТАМОЙИЛЛАРИ

Илмий изланишнинг материали сифатида Тошкент Тиббиёт Академияси I-клиникаси терапия бўлимида 78 нафар беморлар олинди.

1-гурӯҳ: 39 нафар беморларда базис даво билан психологик тестлар қўлланилди;

2-гурӯҳ: базис даво, психологик тестлар билан бирга психофармакотерапия 39 нафар бемор учун фойдаланилди.

Беморлар 21-64 ёш оралигида бўлиб, уларнинг ўртача ёши $29,6 \pm 1,5$ ни ташкил қилади.

Калит сўзлар: депрессия, психологик тест, психофармакотерапия, базис даво.

We have studied 78 patients during the period from 01.11.2013 till 30.11.2015. at the therapy section of I clinic of TMA. We divided them into 2 groups:

Group 1: 39 patients with the basic treatment;

Group 2: 39 patients with the basic treatment plus psycho-pharmacotherapy.

Patients are between the 21-64 years of age, on average is 29.6 ± 1.5 years of age.

Key words: depression, psychological testing, psychopharmacotherapy, basic treatment.

Маълумки, ҳозирги кунда депрессия касаллиги бутун дунё бўйлаб кўп учрайдиган касалликлардан бири ҳисобланади. Барча терапевтик профилдаги беморлар орасида асаб зўриқишларини, ҳавотирли депрессив ҳолатларни учратиш мумкин. Айниқса, соматик касалликлар билан оғриган беморлар орасида кўп учраши ушбу касалликларнинг кечишига салбий таъсир кўрсатмай қолмайди. Шунинг учун ҳам бугунги кун долзарб касалликларидан бири бўлиш депрессия, барча мамлакат аҳолисида кенг тарқалган десак адашмаган бўламиз.

Хавотирли бузилишлар депрессияни келиб чиқиш хавфини ва даражасини оширади [1]. Депрессияда тиббий - психологик ёрдам тамойилларини қўллаш беморларни эртарок тузалишига олиб келади.

Олимларнинг аниқлашича, шифокорларга мурожаат қилган беморларда депрессия билан хавотир алоҳида, баъзан бир хил пайтларда бирга келадиган психопатологик феномен ҳисобланади [3,4].

Депрессия билан касалланганларнинг фақат 20% психиатрга мурожат қилишади. УАВ эса 10% ҳолатлардагина “Депрессия” ташҳисини тўғри аниқлай олади. Бунинг асосий сабаблари – УАВ депрессия ҳақида кам маълумотга эга эканлиги ва ниқобланган депрессиянинг кўп учрашидир. Психосоматик синдромлар (психоген цефалгия, психоген кардиалгия ва ҳ.к) билан бирга ниқобланган депрессия ҳолида кечади. Демак, депрессия сурункали кечувчи патологик ҳолат бўлиб, аксарият ҳолларда соматик бузилишлар билан намоён бўлади [2].

Тадқиқот материали ва усуллари:

Илмий изланишнинг материали сифатида Тошкент Тиббиёт Академияси 1-клиникаси терапия бўлимида 78 нафар беморлар олинди.

1-гурух: 39 нафар беморларда базис даво билан психологик тестлар қўлланилди;

2-гурух: базис даво, психологик тестлар билан бирга психофармакотерапия 39 нафар бемор учун фойдаланилди.

Беморлар 21-64 ёш оралиғида бўлиб, уларнинг ўртача ёши $29,6 \pm 1,5$ ни ташкил қилади.

Тадқиқот материали сифатида 2013-2016 йиллар давомида Тошкент тиббиёт академияси (ТТА) 1 клиникаси неврология бўлимида турли неврологик ташҳислар билан даволанаётган 78 нафар депрессия белгилари аниқланган бемор олинди. Беморлар 21-64 ёш оралиғи бўлиб, ўртача ёши $29,6 \pm 1,5$ ни ташкил этади.

Ташҳис беморлар клиникага стационар даволаниш учун келганда шикоят, анамнези, объектив ва неврологик статус, шунингдек параклиник маълумотлар асосида қўйилди. Руҳий бузилишлар неврологик статус ва руҳий психологик тестлар орқали баҳоланди.

Беморлар икки гуруҳга бўлиб ўрганилди:

1-гурух – 39 нафар беморда психологик тестлар қўлланилди.

2-гурух – 39 нафар бемор учун психологик тестлар билан бирга психофармакотерапиядан фойдаланилди.

Беморлар жинси бўйича тақсимланиши иккала гуруҳда ҳам аёллар эркакларга нисбатан кўпроқ касалланганлиги аниқланди.

Беморларни жинс бўйича тақсимланиши:

1 жадвал

Гуруҳлар	Жинси		Умумий
	Эркак	Аёллар	
I гуруҳ	n=18	n=21	n=39
	46,2	53,8	100%
II гуруҳ	n=19	n=20	n=39
	48,7	51,3	100%
Умумий	n=37	n=41	n= 78
	100%	100%	

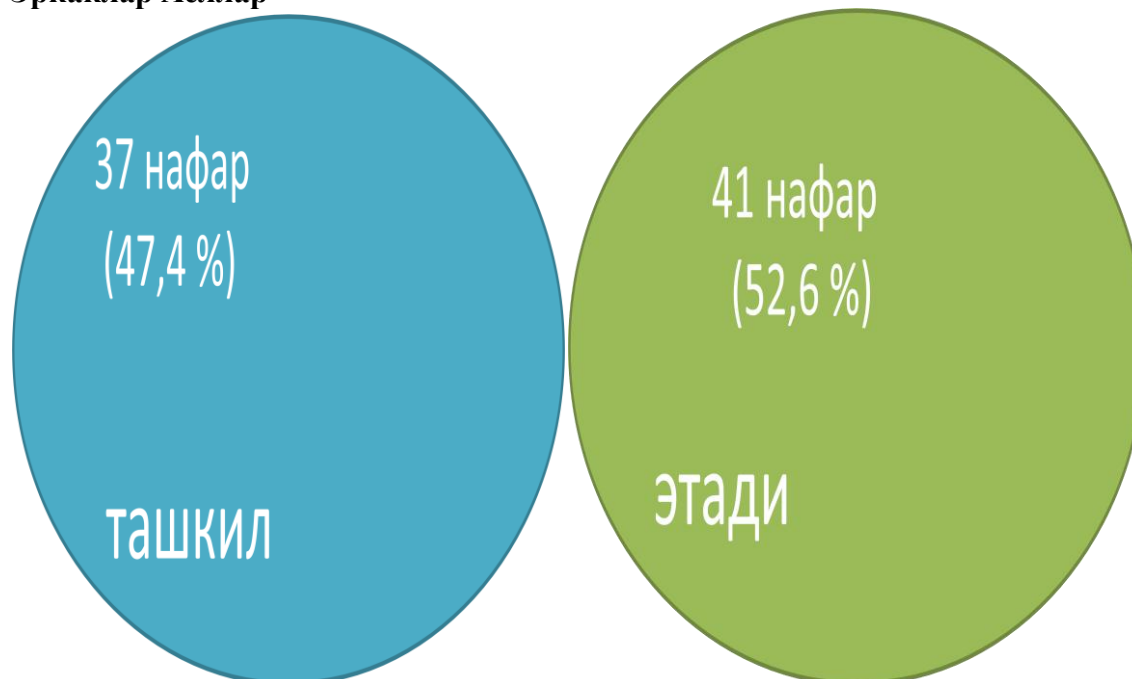
Жадвалдан кўриниб турибдики эркак ва аёллар орасида ДК билан касалланиш бўйича кўрсаткичи эркакларга нисбатан аёлларда кўпроқ учрайди.

Назорат гуруҳи сифатида 10 нафар ТТА талабалари олинди.

Тадқиқот ўтказиш учун Тошкент тиббиёт академияси (ТТА) 1 клиникаси, неврология бўлимида турли неврологик касалликлар билан даволанаётган депрессия белгилари аниқланган беморлар танлаб олинди.

Ўтказилган тадқиқот мобайнида ҳар иккала гуруҳ беморларини даволашдан аввал, уларнинг ҳаёт анамнезига, касалликнинг клиник симптомларини қай даражада ифодаланганлигига, физикал-лаборатор текширувлар ва беморнинг ёндош касалликларига эътибор берилди.

**Касалликнинг учраши
Эркаклар Аёллар**

Депрессия касаллигининг эркаклар ва аёллар орасида учраш нисбатини таҳлил қиладиган бўлсак, умумий 78 бемордан 37 нафарини эркаклар ва 41 нафари аёлларга тўғри келади. Шундан кўриниб турибдики, депрессия касаллиги эркакларга нисбатан аёлларда кўпроқ учраши тасдиқланди.

Цунг шкаласи бўйича енгил даражали депрессия – 31%, ўрта – 15%, оғир даражали – 7% беморда аниқланди. Текширилувчиларнинг 47% ида депрессия аниқланмади.

1-гуруҳ: 33 нафар беморнинг 15 нафар беморда депрессия белгилари аниқланмади, 9 нафарида (51,2±2,1) енгил даражада, 6 нафарида (59,3±1,3) ўрта даражада, 3 нафарида (68,2±1,1) оғир даражали депрессия аниқланди.

2-гуруҳ: 34 нафар беморнинг 18 нафарида депрессия аниқланмади, 10 нафарида (52,1±2,1) енгил даражада, 4 нафарида (61±1,4) ўрта даражада, 2 нафарида (71,4 ±1,3) оғир даражали эканлигини кўрсатди.

Тестлар	Таққослаш		Умумий
	1 гуруҳ	2 гуруҳ	
Гамилтон	n=28	n=25	n=53
	68 %	88 %	
Цунг	n=31	n=33	n=64
	78 %	81 %	
Спилбергер-Ханин	n=33	n=29	n= 62
	82%	87%	

Тест натижаларини таққослайдиган бўлсак, Гамилтон шкаласи бўйича 1 гуруҳ 28 нафар бемор 68 % ни, Цунг шкаласида 31 нафар бемор 78 % ни, Спилбергер Ханин шкаласида эса 33 нафар бемор 82 % ни ташқил қилди. Тест натижаларини 2 гуруҳда таққослаганда, Гамилтон шкаласи бўйича 25 нафар бемор 88 % ни, Цунг шкаласида 33 нафар бемор 81 % ни, Спилбергер Ханин шкаласида эса 29 нафар бемор 87 % ни ташқил этди.

ХУЛОСАЛАР:

1. Барча касалликларда ҳавотирли депрессив бузилишларни аниқлаш касалликка тўғри ташхис қўйиш имконини беради.
2. Базис даво билан бир қаторда ҳавотир ва депрессияга қарши даво муолажаларини қўллаш беморларни тезроқ тузалиши, меҳнат қобилиятини тиклашга ёрдам беради.
3. Юқоридаги натижаларга асосланган ҳолда, беморларда ҳавотирли депрессив бузилишларни коррекциялашда базис даво билан бир қаторда венлафаксин препаратини қўлланилиши, беморлар эрта тузалишига ва ҳаёт сифатини яхшиланишига самарали таъсир кўрсатди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Вертоградова О.П. Апатическая депрессия: структура и динамика: научное издание / О. П. Вертоградова, К. А. Кошкин // Социальная и клиническая психиатрия. – Москва, 2010. – Вып. 2. – С. 26-32. – Библиогр.: 38 назв.
2. Магзумова Ш.Ш. Современные подходы к терапии депрессий: научное издание / Ш. Ш. Магзумова // Medical express. – Ташкент, 2010. – №5. – С. 100-101.
3. Ибодуллаев З.Р. Асаб ва руҳият. – Тошкент, 2013.
4. Ибодуллаев З.Р. Тиббий психология. – Тошкент, 2009.

УДК 616.8

*Наргиза Мирзаева, Бобур Сафарбоев, Садулла Юсупов
(Урганч, Ўзбекистан)*

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ҚУМЛИ-ЧЎЛ ХУДУДЛАРИДА ЯШОВЧИ БОЛАЛАРДА ТУТҚАНОҚ СИНДРОМЛАРИ

Қумли-дашт шароитида яшовчи болаларда тутқаноқ синдромларининг структураси ва параклиник кўрсаткичларини ўрганиш мақсадида 1 ёшдан 14 ёшгача бўлган 70та беморнинг касаллик тарихи таҳлил қилинди

Калит сўзлар: *эпилепсия, антиконвулсантлар, электроэнцефалография, абсанс, тутқаноқ синдроми.*

This article is about the for the decision of the given task, the analysis of a history of illnesses of sick children in the age from 1 till 14 years with a convulsive syndrome.

Key words: *epilepsy, anticonvulsants, electroencephalography, absences, convulsive syndrome.*

Адабиётлардаги маълумотларга кўра эпилепсия билан касалланиш ҳар 100 минг одамга 50-70 тани ташкил қилиб, бугунки кунда дунёда беморлар сони 40 миллиондан ортиқ экан. Эпилептик тутқаноқлар болаларда 5-10 баробар кўпроқ учраши ва касалланганларнинг 70%-80% да тутқаноқлар 20 ёшгача бўлган даврда бошланиши қайд қилинган [1, с. 119-134]. Эпилептик тутқаноқларнинг келиб чиқишида ҳомиладорлик даврида, туғиш жараёнида ва ундан кейинги даврлардаги турли хил салбий омиллар (инфекцион аллергия касалликлар, мия жароҳатлари, турли хил захарланишлар) билан биргаликда наслий омиллар катта аҳамиятга эгадир. Эпилепсиянинг келиб чиқиш сабабини ва ундаги тутқаноқларнинг турини аниқлаш даволаш усуллари белгиланган катта аҳамиятга эгадир [4, с. 44-46.]. Эпилептик тутқаноқларга қарши қўлланиладиган дориларни касалликнинг сабабини, тутқаноқнинг турини ва беморнинг индивидуал хусусиятларини инобатга олиб танлаш юқори самара беради [2, с. 870-955].

Мақсад: Ўзбекистоннинг қумли-чўл ҳудудларида яшовчи болаларда эпилептик тутқаноқлар структурасини, этиологиясини, клиник ва параклиник кўрсаткичларини таҳлил

килиш.

Матеріал ва текшириш усуллари: Вилоят болалар куп тармокли тиббиёт маркази асаб касалликлари булимида 2009-2010 йилларда даволанган 1 ёшдан 14 ёшгача булган 70 та беморнинг касаллик тарихи тахлил килинди. Беморларнинг 41(59 %)тасини угил ва 29(41%)тасини киз болалар ташкил килди. Улардан 10таси 3 ёшгача, 17 таси 4 ёшдан 6 ёшгача ва колган 43таси 7 ёшдан 14 ёшгача булган беморлар эди. Касалхонада барча беморларга клинико-неврологик текширишдан ташкари коннинг умумий тахлили, кондаги кальций микдорини аниклаш, куз туби, ЭЭГ,ЭХОЭГ ва КТ текширишлари утказилди.

Натижа ва мулохаза: Касаллик сабабларини тахлил килганимизда, беморлардан 22(31%)тасининг ота-оналарида хам шунга ухшаш туکانоклар борлиги аникланди. 44(63%)та холатда туکانоклар келиб чикишига турли хил касалликлар сабаб булганлиги курсатилди. Бунда беморларнинг 17 (37%)тасида ММД, 11(24%)тасида турли хил неврологик касаллик(болалар церебрал фалажлиги,менингоэнцефалит, бош мия жарохатлари.тугрик жарохатлари ва х.к) 15(33%)тасида фебрил талваса ва 3(6%)тасида гипокальцемиа аникланди. Колган 4(6%)та беморда туکانоклар келиб чикиш сабаби аникланмади [5, с. 18-20].

Беморлардаги кузатилган тутқанокларни характериға кура тахлил килганимизда, уларнинг аксарятида, яъни 65(93%) тасида таркалган ва 5(7%)тасида эса учокли тутқаноклар мавжудлиги аникланди. Таркалган тутқаноклари бор беморларнинг 60(86%)тасида ката тутқаноклар ва 5(7%)тасида кичик тутқаноклар кузатилиши аникланди. Учокли тутқаноклари бор булган беморларнинг 3(4%)тасида иккиламчи генерализациялашганлиги кузатилди. Катта тутқанокларнинг турларини тахлил килганимизда уларнинг купчилиги - 81% асосан тонико-клоник курунишда булиб колган 19% тоник тутқаноклар эканлиги аникланди [3, с. 28-31].

Тахлил натижасида малум бўлдики 80% беморларда тутқаноклар 2-5 минутгача давом этар экан. Бундан ташкари 67% беморларда тутқаноклар онда-сонда кузатилиши ва колган 33%да тутқаноклар кетма-кет такрорланиши аникланди.

Беморларда утказилган даволаш усулларининг самарадорлигини урганганимизда шу нарса аникландики, уларнинг 45% вольпарат кислотасини, 30% карбамазепин, 22% бензонал ва 3% фенобарбитал препаратларини кабул килганлар. Шуни айтиб утиш керакки 12% бемор дорилар комбинацияси яъни икки хил турдаги антиконвулсант кабул килганлар.Бундан ташкари беморларга витаминлар,нейропротекторлар,антигипоксантилар ва мия кон айланишини яхшиловчи препаратлар берилган. Утказилган муолажалар натижасида беморларнинг 46% тутқанокларнинг тухташига ва 54% камайишига эришилган. Бунда шуни такидлаш лозимки тутқаноклари тухтаган беморларнинг 90%дан ортиги волпарат кислотаси препаратларини ёки карбамазепин кабул килганлар.Тутқаноклар давом килаётган беморларда эса бу курсаткич 74%ни ташкил килади.

Беморларга куйилган ташхисларни аниклаш ва утказилаётган даволаш усулларининг самарадорлигини аниклаш максидида барча беморларда параклиник текшириш усуллари утказилган. Бунда ЭХОЭГ текширишда 36% беморда мия кутиси ичи гипертензияси аникланган. Урта структураларнинг силжиши ва кушимча эхо сигналлар кузатилмаган.Эпилептик тутқанокларни аниклашда ЭЭГ жуда катта ахамиятга эгадир.Биз урганган беморларнинг 91,5% да эпилептик аникланган. Бунда бу беморларнинг электроэнцефалограммасида гипсоаритмия, уткир тулкили, секин тулкили активлик регистрация килинган. ЭЭГ тахлилига кура эпилептик учоги текширилган беморларнинг 4тасида пешона, 9 тасида чакка, 30 тасида энса сохасида жойлашганлиги аникланган булса,колган 21 тасида эса диффуз таркалган холда эканлиги аникланди.

Шундай килиб,утказилган тахлил шуни курсатдики экологик нокулай шароитга эга булган Орол буйи худудида болалардаги эпилептик тутқаноклар асосан симптоматик характерда булиб, уларнинг асосий сабаби пре-ва перинатал даврларда олинган турли хил мия жарохатларидир.Тутқанокларнинг асосий кисми таркалган катта тутқаноклар

булиб,асосан тонико-клоник куринишдагидир.Утказилган даволаш усуллари натижасида 46% беморда тутқанокларнинг тухташига эришилган. Даволаш самарадорлигининг нисбатан пастлиги бизнингча тутқанокга карши дориларнинг нисбатан паст дозаларда, ноадекват кулланиши ва беморлар тамонидан системали равишда дойимо кабул килмасликларидадир.

Хулосалар:

1. Орол буйи худудида болалардаги epileptik тутқаноклар асосан симптоматик характердалигини инobatга олиб,аёлларда хамилдорлик даврида ва туғиш жараёнида бола мияси жарохатланиши олдини олиш чора тадбирларини утказишга эътибор килиш лозим.

2. Даволаш самарадорлигини ошириш мақсадида беморларда ножуя тасирлари нисбатан кам булган ва юкори самарадорликга эга замонавий антиконвулсант дориларини куллаш тавсия килинади.

МАНБАЛАР ВА АДАБИЁТЛАР

1. Избранные лекции по неврологии. Под ред. В.Л.Голубева. – Москва, 2006. – С. 119-134.
2. Клиническая детская неврология / Под ред. А.С. Петрухина. – Москва, 2008. – С. 870-955.
3. Мухаммедова Х.Т., Рафикова З.Б. Неврология, 2007. – №2. – С. 28-31.
4. Прохорова А.В, Туйчибоева Н.М. Неврология, 2010. – №4. – С. 44-46.
5. Халилова А.Э, Шарипова Н.Р. Неврология, 2010. – №4. – С. 18-20.
6. Шамансуров Ш.Ш., Саидазизова Ш.Х., Самибаева Н.Р., Неврология, 2010. – №4. – С. 29-32.

УДК 616.831-005.4-08+616-008.9+ 616.8+616-092

**Гулбахор Оллаберганова, Умиджон Бобожанов
(Урганч, Ўзбекистон)**

**ИШЕМИК ИНСУЛЬТЛАРНИНГ ДОППЛЕРОГРАФИК
ХУСУСИЯТЛАРИНИ БАҲОЛАШ**

У 90 больных с острыми ишемическими инсультами при артериальной гипертензии, а также ревматической, атеросклеротической этиологии проводилось сравнительное доплерографическое исследование. При атеросклеротическом поражении выявлено диффузное снижение скорости кровотока по каротидным брахиоцефальным артериям, при наличии диффузного двухстороннего стенотического поражения с повышением ригидности и тонуса сосудов.

Ключевые слова: ишемический инсульт, доплерография, артериальная гипертензия, атеросклероз, ревматизм, стеноз, окклюзия.

Comparative clinic-Dopplergraphic research was investigated in 90 patients with acute ischemic stroke in arterial hypertension and also with rheumatic, atherosclerotic etiology. At the atherosclerotic lesions is revealed diffuse lowering speed of the blood circulation in carotid brachiocephalic arteries at presence diffuse bilateral stenosis damage with increasing of rigidity and tonus of the vessels.

Key words: ischemic stroke, dopplergraphy, arterial hypertension, atherosclerosis, rheumatic, stenosis, occlusion.

Ишемик инсультларни ўрганишга бағишланган узок муддатли изланиш тарихи ва муҳим асосли текширувларнинг ниҳоятда кўплигига қарамасдан ногиронлик ҳолати ва ўлим кўрсаткичининг юқорилигига сабаб бўлганлиги туфайли, ҳозиргача долзарб муаммодир.

Ишемик инсультлар ривожланишининг энг кўп учрайдиган сабаблари бош мия экстра-, интракраниал қон томирларининг атеросклеротик шикастланиши, артериал гипертензия, ҳамда уларнинг биргаликда кечишидир [1, б. 14, 8, б. 32]. Кўпгина илмий текширувларга кўра, бош мия айниқса экстракраниал қон томирлардаги стеноitik ёки окклюзив ўзгаришлар 84-90% ҳолатларда ишемик инсультларни ривожланишида муҳим аҳамият касб этади [2, б. 5, 6, б. 58-59]. Экстракраниал қон томирлардаги стеноitik ва окклюзив ўзгаришлар, интракраниал қон томирларга нисбатан 2-5 маротаба кўп учрайди [3, б. 77-78, 7, б. 68-72]. Бош мия қон томирларидаги атеросклеротик ўзгаришлар, бош мияда қон айланишининг камайишига ва ўз навбатида узунчоқ миядаги циркулятор марказнинг кўзғалишига, шу туфайли қон томирларнинг торайишига ва артериал қон босимининг ошишига олиб келади [4, б. 89-96, 5, б. 58]. Уйқу артерияси стенози мавжуд бўлган беморларда артериал гипертензиянинг учраш ҳолати 72% ни ташкил қилади. Уйқу артериясининг атеросклеротик шикастланиши ва артериал гипертензиянинг биргаликда кечиши ишемик инсультлар ривожланиш хавфвини янада кучайтиради [3, б. 71].

Неврология амалиётига ультратовуш доплерография, дуплекс сканирлаш, МРТ-ангиография усулининг кириб келиши бош миянинг гемодинамик фаолияти тўғрисидаги тасаввуримизни янада кенгайтирди ва бугунги кунда диагностик мезонларни ишлаб чиқиш, шунингдек даволаш самарадорлигини аниқлашда муҳим аҳамият касб этади.

Шундай экан текширувимиз мақсади экстра ва интракраниал гемодинамикани нормал ҳолатда ва турли этиологияли ишемик инсультларда ўзига хос хусусиятларини солиштирма ўрганиш бўлди.

Артериал гипертензия, церебрал атеросклероз ва ревматизм оқибатида ривожланган каротид хавзадаги ишемик инсультларнинг ўткир даврида 90 та бемор текширилди. Шулардан 25таси (27,8%) – ревматизм оқибатида ривожланган ишемик инсультли беморлар, 35таси (38,9%) – атеросклеротик этиологияли, 30тасида (33,3%) – буйрак усти беги гиперплазияси туфайли ривожланган симптоматик артериал гипертензия оқибатидаги ривожланган ишемик инсультли беморлардир. Ишемик инсульт 38 та беморда ўнг ўрта мия артерияси ҳавзасида, 52 та беморда чап ўрта мия артерияси ҳавзасида қайд қилинди. Беморларнинг ўртача ёши $51,3 \pm 2,1$ ни ташкил қилди.

Ишемик инсультларни ўткир даврида клиник–неврологик текширув ўтказилди, неврологик дефицит ва касалликнинг оғирлик даражаси Америка (NIHSS) ва Скандинав клиник шкаллари бўйича баҳоланди. Текширувга NIHSS клиник шкаласи бўйича (29 балл дан кўп бўлмаган) ва Скандинав шкаласи бўйича (11 балл дан кам бўлмаган) ҳаддан ташқари оғир беморлар киритилмади.

Бундан ташқари экстра-, интракраниал гемодинамика доплерографик хусусиятлари 25 ёшдан 50 ёшгача бўлган 30 та соғлом одамларда ҳам текширилди (ўртача ёш $48 \pm 4,8$).

Церебрал гемодинамикани ўрганиш учун ультратовуш доплерография усули ёрдамида «LOGIDOP 4» «Kransbuchler» (Германия) фирмасига тегишли 2, 4, 8 Мгц тезликдаги датчикли аппаратдан фойдаланилди.

Текширув натижалари доплерографик текширув тахлиллари шуни кўрсатдики, атеросклеротик инсультларда экстракраниал умумий ва ички уйқу артериялари доплерографик эгрилигида диффуз икки томонлама атеросклеротик ўзгаришлар, шунингдек аҳамиятли даражада GS (қоннинг систолик тезлиги) ва ТАМ (қоннинг ўртача тезлиги) кўрсаткичининг камайиши, ҳамда томир девори ригидлигининг ошишини кўрсатувчи ўзгаришлар устунлиги аниқланди. Кескин торайиш 31,57%, томир реактивлигининг пасайиши 77,14 % беморларда аниқланди.

Ревматик инсультларда тарқоқ характерга эга бўлган кўпол эрта ривожланувчи стеноitik ўзгаришлар, шунингдек жараённинг кўпроқ ички уйқу артерияси ҳавзасида жойлашиши, ҳамда икки томонлама ўрта даражадаги ангиоспазм ўзгаришлари кузатилди.

Ушбу гуруҳда кўп учрайдиган гемодинамик аҳамиятли торайишнинг экстракраниал каротид брахиоцефал қон томирларда окклюзия даражасигача бориши артериал гипертензия

ва атеросклеротик этиологияли ишемик инсультлардаги окклюзион шикастланишларга нисбатан кўп учраши статистик аҳамиятлидир ($p < 0,01$).

Симптоматик артериал гипертензия оқибатида ривожланган ишемик инсультли беморларда брахиоцефал қон томирлардаги тарқоқ ангиоспазм белгилари (83,3%), GS (қоннинг систолик тезлиги) ва ТАМ (қоннинг ўртача тезлиги) кўрсаткичи ва қон томирларнинг периферик қаршилиги, тонусининг ошиши, кўпроқ зарарланган томондаги устунлиги билан намоён бўлди. Гемодинамик аҳамиятли торайиш ушбу гуруҳда 6,66% ни ташкил қилди.

Шундай қилиб ўтказилган текширувимиз натижалари шуни кўрсатдики турли этиологияли ишемик инсультларда каротид хавзадаги экстракраниал қон томирларда гемодинамик кўрсаткичларнинг кескин фарқланиши, жумладан атеросклеротик этиологияли ишемик инсультларда каротид қон томирларда қон оқими тезлигининг диффуз камайиши, икки томонлама томирлар периферик қаршилигининг ошиши билан биргаликдаги торайиши кўпроқ ёши катта беморларда кузатилди.

Ревматизм оқибатида ривожланган ишемик инсультларда эрта ривожланган стеноitik ўзгаришларнинг окклюзия даражасига бориши аниқланиб, кўпроқ ёш беморларда кузатилди. Каротид қон томирлардаги бундай эрта ва кўпол ўзгаришлар яллиғланиш жараёни қўшилганлигидан далолат беради.

Симптоматик артериал гипертензия оқибатида келиб чиққан ишемик инсультларда гемодинамик аҳамиятли торайиш ўзгаришларисиз, ривожланган томир ангиоспазми белгилари аниқланди.

Ревматик, атеросклеротик этиологияли ишемик инсультлар ривожланишида қон томирлар атеротромбози, артерио-артериал тромбоэмболия, симптоматик артериаль гипертензия оқибатида ривожланган ишемик инсультларда гемодинамик механизм устунлик қилади.

Олинган натижалар ишемик инсультларни даволашда касалликнинг этиологияси ва қон томирларда кечувчи ўзига хос хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда олиб боришни талаб қилади ва ўз навбатида цереброваскуляр касалликларнинг кескин камайишига туртки бўлади.

МАНБАЛАР ВА АДАБИЁТЛАР

1. Бархатов Д.Ю., Джибладзе Д.Н., Бархатова В.П. Связь между клиническими и биологическими нарушениями при атеросклеротическом поражении сонных артерий // Журнал неврологии и психиатрии. – 2006. – 106:4. – С.10-14.
2. Верещагин Н.В., Пирадов М.А. Инсульт: оценка проблемы // Неврологический журнал. – 1999. – №5. – С.4-7.
3. Гайдар Б.В., Семенютин В.Б., Парфенов В.Е., Свистов Д.В. Транскраниальная доплерография в нейрохирургии. Монография. – Санкт-Петербург, 2008. – С.57-80.
4. Зенков Л.Р. Функциональная диагностика нервных болезней. Ультразвуковая диагностика сосудистых заболеваний нервной системы (Никитин Ю.М.). – М.: Медицина, 2004. – С.384-435.
5. Рахимджанов А.Р., Аскарлов Ш.А. Ревматические заболевания нервной системы. – Ташкент, 1978. – С. 57-61.
6. Скворцова В.И., Соколов К.В., Шамалов Н.А. Артериальная гипертензия и цереброваскулярные нарушения // Журнал неврологии и психиатрии. – 2006. – 106:11. – С.57-64.
7. Яхно Н.Н., Виленский Б.С. Инсульт как медико-социальная проблема // Русский медицинский журнал. – 2005. – Т.13. – №12. – С.807-815.
8. Benninger D.H., Georgiadis D., Kremer C., Studer A., Nedeltchev K., and Baumgartner R.W. Mechanism of Ischemic Infarct in Spontaneous CarotidDissection // Stroke. – 2004. – Vol.35: no.1. – PP. 482 – 485.

УДК 616.-07.08.7

*Надира Расулова, Рустам Шарипов, Алишер Расулов,
Махбуба Ахмедова, Лола Ирбутаева
(Самарканд, Узбекистан)*

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ДИАГНОСТИКИ И ЛЕЧЕНИЯ РАХИТА

Общепринятая профилактика рахита оказалось мало эффективной, что может быть причиной развития рахита. Проведенный же курс терапии витамином D₃ по разработанной нами схеме, способствовал достоверному повышению уровня 25(OH)D₃ в сыворотке крови у детей и резкому снижению витамин D-дефицитных состояний.

Ключевые слова: рахит, профилактика, уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови

The conventional prophylaxis of rickets was not very effective, which can be the reason for the development of rickets. The same course of vitamin D₃ therapy, according to the scheme developed by us, contributed to a significant increase in the level of 25 (OH) D₃ in the blood serum of children and a sharp decrease in vitamin D deficiency.

Keywords: rickets, prophylaxis, the level of 25 (OH) D₃ in the blood serum.

Рахит относится к группе дефицитных заболеваний, основным этиологическим фактором развития которого является недостаточное поступление с пищевыми продуктами или образование в коже витамина D у растущих детей [1, с.8; 2, с.8]. Этой проблемой занимаются уже десятки лет, однако частота рахита не имеет тенденции к снижению и составляет в среднем 30% [4, с.17]. Несмотря на обилие солнца в нашей стране, рахит широко распространен. В Узбекистане рахит встречается у 27% детей 1-го года жизни [6, с.1-9; 5, с.19]. Это диктует необходимость разработки и совершенствования методов его профилактики с учетом нынешних ситуаций, экологических и этнических особенностей. Однако его дефицит всегда определялся косвенно по содержанию Са и Р. В тоже время, содержание Са и Р не всегда точно отражает степень тяжести и клинические проявления рахита и, по мнению [3, с.103], проявления рахита могут быть и при нормальном содержании Са и Р в крови. Исследования по определению активного метаболита витамина D, который является прямым показателем дефицита, в условиях Узбекистана не проводилось.

Цель работы: определение уровня 25(OH)D₃ в сыворотке крови и его влияние на профилактику рахита в условиях Узбекистана.

Материал и методы исследования: Под наблюдением находилось 466 детей, в возрасте от 1 до 12 месяцев, которых родители считали практически здоровыми и не получали витамин D в течение месяца до забора крови. Детей в возрасте до 6 месяцев было 35,6%, до 12 месяцев – 43,7%, до 3-х месяцев – 20,6%. Отмечено преобладание мальчиков – 258 (55,3±2,3%), тогда как количество девочек составило 208 (44,6±2,3). Определение 25(OH)D₃ в сыворотке крови проводилось в лаборатории госпиталя Санта Клара города Роттердам Голландия радиоиммунным методом. У каждого ребенка брали по 2 мл венозной крови. Сыворотку отделяли путем центрифугирования при 3000 об./мин в течение 10 мин. и хранили при температуре -20⁰С. Дети с 25(OH)D₃ менее 30 ммоль/л рассматривались как имеющийся биохимический дефицит.

Результаты. Нами было установлено, что дефицит витамина D встречается у 77,2% детей, в том числе клинически выраженный рахит у 27,8% детей 1-го года жизни, что свидетельствует о недостаточной эффективности традиционных методов профилактики рахита. Известно что, эффективность мер по предупреждению заболевания существенно зависит от своевременности профилактического назначения препаратов витамина D₃ с учетом степени неблагоприятного влияния на организм ребенка факторов риска. Учитывая тот факт, что, несмотря на рекомендации участкового педиатра о даче витамина D₃, с одной

стороны, и об обязательном выполнении рекомендации врача родителями, с другой стороны, у наблюдавшихся нами детей имелись признаки рахита.

По анкетным данным, мы установили, что при проведении стандартной профилактики рахита из общего количества детей витамин D получили всего лишь 128 детей (27,4%). Следует сказать, что участковый врач путем выписывания рецепта назначал витамин D, но мать забывала ребенку ежедневно давать витамин D.

Установлено, что несмотря на проведение традиционной профилактики рахита из 466 детей у 27,8% была отмечена легкая степень с степень средней тяжести, то у 72,1% клинические признаки рахита отсутствовали. У 86,1% детей с рахитом был выявлен низкий уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови, тогда как у остальных они колебались в пределах нормы. Как ни парадоксально, у 73,8% детей без признаков рахита также нами был установлен низкий уровень основного метаболита витамина D (рис. 1). Видимо, это было связано не только отсутствием профилактических мероприятий, но и особенностями образа жизни и питания детей и их матерей. У 22,7% детей уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови был в пределах нормы, из них без признаков рахита у 26,1% детей, с признаками рахита – 13,8%.

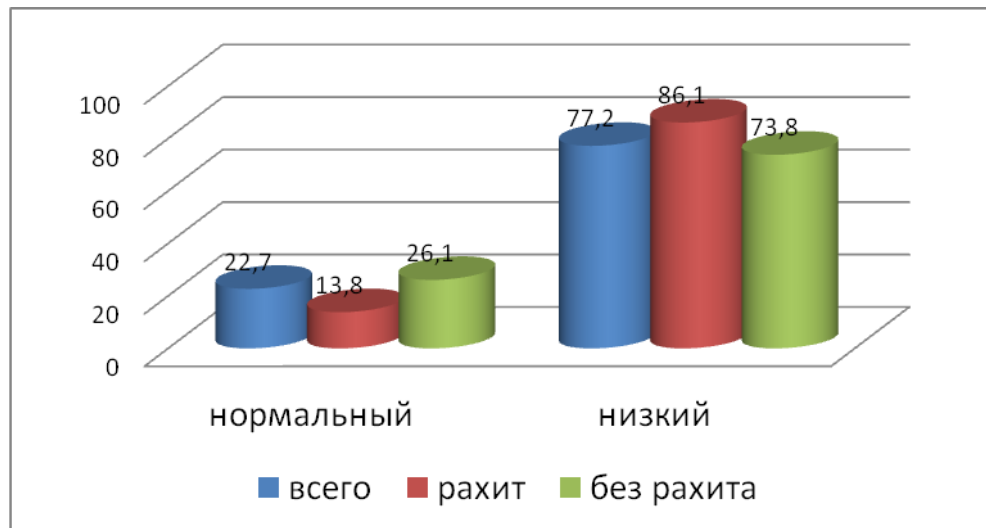

Рис. 1. Уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови у детей на момент проведения традиционной профилактики

Было установлено, что несмотря на проводимую традиционную профилактику рахита, его эффективность остается низкой, о чем свидетельствуют высокая частота развития рахита и низкий уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови детей. На наш взгляд немаловажное значение имеют также постоянная занятость матерей и неадекватное проведение профилактических мероприятий матерями.

В связи с этим, мы решили модифицировать прием витамина D, а всю ответственность за проведение модифицированной профилактики возложить на патронажных медицинских сестер. Это было связано с тем, что ежедневный прием витамина D является неудобным, а порою, родители просто забывают. В связи с этим для повышения достоверности проводимой профилактики, было решено изменить не только схему, но и методику введения этого препарата. Анализ состояния детей доказал истинность нашего предположения. В связи с этим, всем детям в течение 3 месяцев витамин D давался непосредственно участковой медицинской сестрой по следующей схеме: витамин D (аквадетрим, деварон) по 4000 ME 1 раз в неделю с месячного возраста до конца 1-го года жизни при патронажном наблюдении ребенка (курсовая доза 160000-180000 ME). Следует сказать, что проведение модифицированной профилактики позволило нормализовать уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови у 89,8% детей. У 82,2% был отмечен начальный рахит и рахит периода разгара, у 17,7% – клинические признаки рахита отсутствовали (рис. 2).

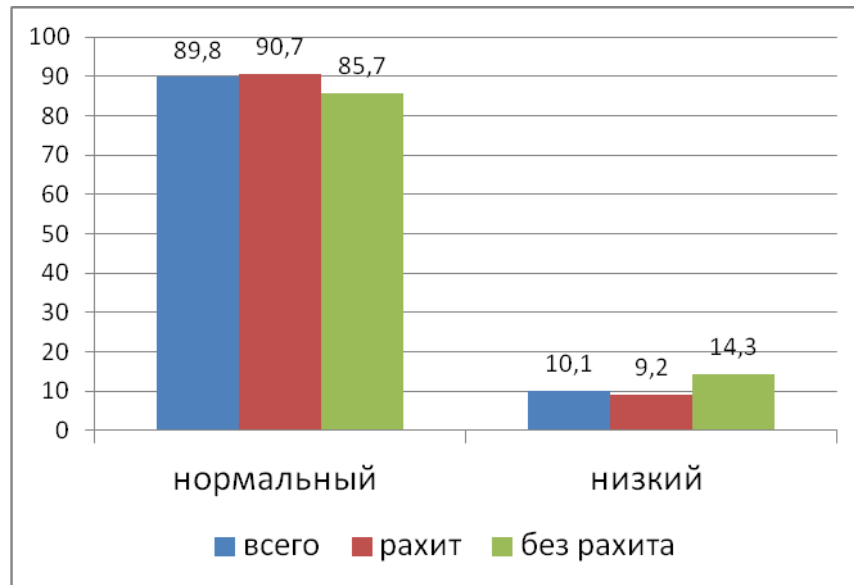

Рис. 2. Уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови детей при проведении модифицированной профилактики рахита

Исследования показали, что, после проведения модифицированной профилактики рахита лишь у 9,2% обследованных детей с признаками рахита уровень 25(OH)D₃ остался низким, тогда как у 90,7% – он нормализовался. При этом у детей без признаков рахита у 14,3% отмечено низкое содержание 25(OH)D₃ в сыворотке крови, а у 85,7% детей уровень нормализовался.

Отмечалось улучшение самочувствия ребенка, нормализация аппетита и сна, прекращение обильного потоотделения при кормлении, улучшение прибавки массы тела. Общее состояние детей при обследовании после проведения курса профилактических мероприятий было удовлетворительное. Развития побочных эффектов и передозировки от применяемого препарата мы не выявили.

Следует отметить, что при проведении традиционной и модифицированной профилактики рахита в г.Самарканде и Акдарьинском районе показали свои результаты. В Акдарьинском районе рахит встречался у детей в 56,7% случаев, а в г.Самарканде – 28,5%. На момент исследования мы определили уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови у детей в зависимости от места жительства. Полученные данные показали, что в Акдарьинском районе низкий уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови у детей с признаками рахита составил 80,2%, а нормальный уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови – 19,7%. В г. Самарканде низкий уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови у детей с признаками рахита был отмечен у 82,9%, нормальный уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови – 17%.

На момент проведения традиционной профилактики рахита в Акдарьинском районе уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови был низкий у 96,4% детей, а нормальный – 3,4%. Аналогичная ситуация была и в г. Самарканде. Низкий уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови у детей с признаками рахита был у 80%, нормальный – 20% детей.

После проведения модифицированной профилактики по предложенной нами схеме исследования показали блестящий результат. Так в Акдарьинском районе низкий уровень остался только у 9,5% детей, тогда как у 90,5% этот уровень нормализовался. В г.Самарканде также низкий уровень отмечался у 16,6% детей с признаками рахита, а нормальный уровень 25(OH)D₃ в сыворотке крови был у 83,4% детей.

Выводы. Таким образом, предлагаемая нами коррекция витамином D позволяет нормализовать уровень 25(OH)D₃, снизить тяжелые формы рахита, улучшить психомоторное развитие на 1-ом году жизни и может быть рекомендована в условиях Узбекистана.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Демин В.Ф. Нарушение фосфорно-кальциевого обмена у детей раннего возраста // Медицинская газета. – 2004. – №13-20.2. – С.8-9.
2. Коровина Н., Захарова И., Чебуркин А. Витамин Д-дефицитный рахит // Медицинская газета. – 2001. – №4. – 24.1. – С.8.
3. Лукьянова Е. М., Антипкин Ю. Г., Омельченко Л. И. О современной классификации рахита у детей (в ответ на дискуссию) // Педиатрия. – 1991. – №7. – С.103-105.
4. Расулов А.С. и соавт. Реабилитация детей первого года жизни с рахитом и анемией // International journal on immunorehabilitation. April, 2001, Volume 3, 17.
5. Расулова Н.А. Многофакторная оценка нарушений фосфорно-кальциевого обмена в прогнозировании и предупреждении последствий рахита. Автореферат дисс... канд мед. наук. – Ташкент, 2010. – С. 19.
6. Deniz Gungor, Ilke Biger, Rob Rodrigues Pereira, Alisher S.Rasulov e.a. Prevalence of vitamin D deficiency in Samarkand, Uzbekistan // J of Nutritional 2008; 000 (000): 1-9.

УДК 616.36-002.951.21-616.33-006.6

*Косим Рахманов
(Самарканд, Узбекистан)*

БАЛЛЬНАЯ ОЦЕНКА В ВЫБОРЕ ТАКТИКИ ХИРУРГИЧЕСКОГО ЛЕЧЕНИЯ ЭХИНОКОККОЗА ПЕЧЕНИ

На основании анализа результатов хирургического лечения 427 больных с эхинококкозом печени авторы установили, что разработанная балльная оценка критериев риска позволяет выбрать оптимальный способ эхинококкэктомии из печени с учетом индивидуальных особенностей больного, снизить число рецидивов заболевания и улучшить результаты лечения.

Ключевые слова: эхинококкоз печени, хирургическое лечение, балльная система.

Введение. «Научные достижения последних лет кардинально изменили подходы к диагностике и выбору метода лечения больных эхинококкозом [1,7]. В настоящее время хирургия эхинококкоза включает в себя традиционные, видеоэндоскопические и чрескожные минимально инвазивные оперативные вмешательства» [1,6]. Этот тезис Резолюции XXII Международного Конгресса Ассоциации хирургов-гепатологов стран СНГ прошедшего в сентябре 2015 года в Ташкенте диктует о значительном количестве работ, посвященных хирургическому лечению эхинококкоза [3,9]. Несмотря на это на сегодняшний день не решены вопросы выбора оптимальной тактики хирургического лечения, снижения его травматичности, что, безусловно, подтверждает актуальность настоящего исследования [2,5,8].

Результаты хирургического лечения эхинококкоза печени во многом зависят от локализации, размера кисты и наличия осложнений, что требует выбор адекватного доступа и капитонаж остаточной полости [3,4]. При этом перед хирургом стоит сложная задача в определении показаний к использованию того или иного способа операции с учетом различных факторов. Как правило, при выборе того или иного способа операции хирург учитывает возможность возникновения послеоперационных осложнений и риск развития рецидива эхинококкоза. Для решения поставленных задач каждый хирург руководствуется своими критериями.

Анализ научно-медицинской и патентной документации свидетельствует о том, что в доступной нам литературе отсутствуют определения показаний к использованию того или иного способа операции с учетом различных факторов влияющих на результаты лечения.

Материал и методы. Успешная радикальная эхинококкэктомия (ЭЭ) во многом зависит от правильно выбранного хирургического доступа, который существенно влияет на ход операции, имеет определенное значение в исходе хирургического лечения, отражается на течении реабилитационного периода. При выборе доступа мы ориентировались на результаты дооперационной топической диагностики. Мультиспиральную компьютерную томографию сочетали с данными УЗИ. Учитывали количество кист, их размеры, а также характер и тяжесть осложнений. Мы для решения поставленных задач использовали балльную систему (табл. 1).

Таблица 1.

Балльная система показаний к использованию разных способов эхинококкэктомии

№	Факторы влияющие на выбор операции	Характеристика факторов		Баллы
1	Характер ларвоцисты	Однокамерная		0
		Многокамерная		1
2	По количеству кист	Одиночная		0
		Множественная	С поражением одной доли	1
			С поражением обеих долей	2
3	По диаметру кисты	Малые (до 5см)		0
		Средние (6-10 см)		1
		Большие (11-20 см)		2
		Гигантские (больше 20 см)		3
4	По локализации кисты	Краевая локализация		0
		Киста диафрагмальной поверхности печени		1
		Киста висцеральной поверхности печени		2
		Внутрипаренхиматозная киста		3
		Киста в области ворот печени		4
		Киста занимающая всю долю		5
5	По наличию осложнений	Осложнений нет		0
		Есть осложнения	Обызвествление	1
			Нагноение кисты	2
			Сдавление желчных путей	3
			Портальная гипертензия	4
			прорыв в билиарный тракт	5
			Прорыв в полость	6
			Сочетанные осложнения	7
6	По происхождению	Первичный эхинококкоз		0
		Рецидивный эхинококкоз	Спаек нет	1
			Выраженные спайки	2

На основании полученных данных индивидуально каждого больного оценивали по балльной системе. Оценивая по балльной системе нами оперировано 139 больных. Все больные были разделены на 3 основные группы (табл. 2).

Таблиця 2.

Распределение больных по основным группам

Пол	Группа			Всего
	1-я	2-я	3-я	
	ЛЭЭ	ЭЭ из мини доступа	ЭЭ из широкого доступа	
Мужской	2	38	21	61
Женский	5	60	13	78
Итого	7	98	34	139

Пациентам 1-й группы с суммарным количеством набранных баллов до 5 выполняли лапароскопическую эхинококкэктомию (ЛЭЭ). Эту группу составили больные, у которых, как правило, имелись небольшие, не осложненные кисты с краевым расположением и не отмечалось выраженных спаек брюшной полости, отсутствовали сопутствующие заболевания. Таким больным производили абдоминализацию или только дренирование остаточной полости после обработки горячим глицерином подогретый до 70⁰С.

Во 2-й группе с количеством баллов от 6 до 10, мы выполняли эхинококкэктомию из мини доступа. В частности, при поражении печени в зависимости от локализации кист мы использовали топические минидоступы в правом подреберье, в левом подреберье и срединный минидоступ (табл. 3). Так, показанием к правостороннему минидоступу являлось поражение сегментов правой доли и IV сегмента левой доли печени. Этот разрез использован у 83 (84,7%) больных. У 13 (13,3%) пациентов с поражением левой доли и V сегмент правой доли печени эхинококкэктомию выполнили через срединный минидоступ. В одном (1,0%) случае нам пришлось прибегнуть к левостороннему подреберному миниразрезу при локализации кисты во II сегменте печени. В другом случае, когда мы имели дело с сочетанным эхинококкозом VII сегмента печени и селезенки, поэтапно выполнили минилапаротомию в обеих подреберьях.

Таблиця 3.

Разновидности топического минидоступа

Минидоступ	Показание к применению (локализация кист)	Число больных, абс. (%)
Подреберный справа	Правая доля и IV сегмент левой доли	83 (84,7)
Подреберный слева	II сегмент левой доли	1 (1,0)
Подреберный справа и слева	Множественный эхинококкоз печени, сочетанный эхинококкоз печени и селезенки	1 (1,0)
Срединный	Левая доля, V сегмент правой доли	13 (13,3)
Всего больных		98

При рецидивных, больших эхинококковых кист, расположенных в труднодоступных сегментах печени (VIII, VII, I) применяли широкую лапаротомию из срединного или косого подреберного доступа. Эти больные набранным количеством баллов от 11 до 20 вошли в 3-й группу.

Для сравнения полученных результатов нами в качестве контрольной группы взяты 134 больных, которых оперировали по поводу эхинококкоза печени в плановом порядке без учета балльной оценки. Использовали те же методики, что и в основных группах.

Результаты. Нами были проанализированы отдаленные результаты у 238 (87,2%) из 273 оперированных больных по поводу эхинококкоза печени (табл. 4). Для оценки отдаленных результатов больные подвергались тщательному анкетированию, амбулаторному и стационарному обследованию. Отдаленные результаты изучались в сроки от 1 года до 9 лет. При этом судьбу 172 (72,2%) больных удалось проследить в сроки более 3-х лет,

достаточных для окончательного формирования клинически значимого рецидива заболевания.

Таблица 4.

Сроки изучения отдаленных результатов у оперированных больных

Группа больных	Всего оперированы	Изучены отдаленные результаты	Сроки наблюдения, лет			
			1	1-3	3-6	6-9
Контрольная	134	113 (84,3)	1 (0,9)	2 (1,8)	45 (39,8)	65 (49,6)
Основная	139	125 (89,9)	16 (12,8)	47 (37,6)	62 (49,6)	-
Итого	273	238 (87,2)	17 (7,1)	49 (20,6)	107 (44,9)	65 (27,3)

Из 238 больных, обследованных в отдаленные сроки, рецидив эхинококкоза отмечен у 10 (4,2%) (табл. 5). Благодаря применению вышеперечисленных инноваций и мер профилактики заболевания частоту рецидивов заболевания удалось свести к нулю в основной группе.

Таким образом балльная оценка факторов, влияющих на выбор операции у больных эхинококкозом печени позволяет выбрать оптимальный способ ЭЭ с учетом индивидуальных особенностей организма и улучшить результаты лечения.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бирюков Ю. В., с соавт. Иммунокоррекция при хирургическом лечении эхинококкоза легких // Грудная и сердечно-сосудистая хирургия. – 2000. – №1. – С. 53-62.
2. Шамсиев А. М., Шамсиев Ж. А., Рахманов К. Э. Анализ результатов хирургического лечения эхинококкоза печени // Вісник наукових досліджень. – 2016. – №1.
3. Шамсиев А. М., Одилов А. Х. с соавт. Диагностика и хирургическое лечение эхинококкоза у детей // Детская хирургия. – 1999. – Т. 5. – С. 17-21.
4. Шамсиев А. М., Шамсиев Ж. А., Гаффаров У. Б. Отдаленные результаты лечения эхинококкоза печени и легких у детей // Детская хирургия. – 2008. – №5. – С. 46-47.
5. Azamat S. et al. The role of chemotherapy in prophylaxis of the liver echinococcosis recurrence // European science review. – 2016. – №5-6.
6. Byun S. J. et al. An imported case of echinococcosis of the liver in a Korean who traveled to western and central Europe // The Korean journal of parasitology. – 2010. – Т. 48. – №2. – С. 161-165.
7. Minaev S. V. et al. Laparoscopic Treatment in Children with Hydatid Cyst of the Liver // World Journal of Surgery. – 2017. – С. 1-6.
8. Kaltenbach T. E. M. et al. Determination of vitality of liver lesions by alveolar echinococcosis // Nuklearmedizin. – 2015. – Т. 54. – №1. – С. 43-49.
9. Shamsiev A. M. et al. Вибір методів хірургічного лікування ехінококозу печінки // Шпитальна хірургія. Журнал імені Л.Я.Ковальчука. – 2017. – №4.

УДК 616-002.77+616.3

Гульноза Рахматуллаева, Наргиза Салимова
(Узбекистан, Ташкент)

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПЕПСАНА-Р ПРИ ЛЕЧЕНИИ НЕСТЕРОИДНОЙ ГАСТРОПАТИИ У БОЛЬНЫХ РЕВМАТОИДНЫМ АРТРИТОМ

Как известно, на сегодняшний день гастропатия вызванная приемом нестероидных противовоспалительных препаратов (НПВП) является актуальной проблемой.[1,с.1] Полагают, что повреждение желудка и двенадцатиперстной кишки при приеме НПВП возникают, примерно у каждого пятого пациента. Наиболее серьезными осложнениями являются кровотечение и перфорация, которые в основном определяют смертность, связанную с использованием этой группы препаратов. [4,с.5]

Ключевые слова: пищеварительная система, НПВП-гастропатия, цитопротекторы, ингибиторы протонной помпы, пепсан-Р.

As is known, to date, gastropathy caused by the use of non-steroidal anti-inflammatory drugs (NSAIDs) is an urgent problem. It is believed that damage to the stomach and duodenum with the intake of NSAIDs occurs, about one in every five patients. The most serious complications are bleeding and perforation, which mainly determine the mortality associated with the use of this group of drugs.

Key words: digestive system, NSAIDs-gastropathy, cytoprotectors, inhibitors of the proton pump, pepsant-P.

Цель исследования.

Изучить эффективность комбинированного применения пепсана –Р с рабепразолом на динамику клинических симптомов гастропатии и эндоскопической картины в слизистой гастродуоденальной зоны у больных ревматоидным артритом.

Материалы и методы.

Клинические исследования проводили на 54 больных ревматоидным артритом без висцеральных поражений, поступивших в клинику с симптомами гастропатии вызванной приемом НПВП. Возраст больных составлял 20-50 лет. Из них 20 мужчин, 34 женщин. Диагноз НПВП гастропатия устанавливали на основании жалоб, анамнеза, объективного осмотра и ЭГДФС. В качестве базисной терапии все больные принимали в основном метотрексат в рекомендуемой дозе. Из НПВП в основном принимали ортофен, вольтарен и индометацин внутрь. Проведено обследование 2 групп больных. Первая группа состояла из 28 больных. Эти больные кроме лечения основного заболевания получали рабепразол в дозе 20 мг в сутки в течение 10 дней. Вторая группа 26 больных дополнительно к противоревматоидной терапии получали рабепразол 20 мг в сутки и пепсан-Р по 1 капсуле 3 раза в сутки до еды в течение 10 дней. У всех обследуемых больных изучали динамику наиболее часто встречающихся симптомов гастропатии таких как, боль в эпигастральной области, снижение аппетита, проявления симптомов оценивали по интенсивности: выраженная (++) , умеренно выраженная (+),отсутствует(0).Степень повреждения гастродуоденальной зоны у обследуемых больных изучали методом ЭГДФС.Эффективность проводимой терапии оценивали после 10 дневного курса лечения.

Результаты и их обсуждение.

Как показали проведенные исследования, в группе больных, леченных рабепразолом наибольшее число больных (75,0%) отмечали исчезновение боли в эпигастральной области на 5-7 сутки, тогда как в группе больных с применением рабепразол с пепсаном-Р, наибольшее количество больных отмечали исчезновение болей на 3-5 сутки (73,0%). Для уточнения достоверности рассчитали средние сроки исчезновения болей в эпигастральной

области в обеих группах (рис. 8.1). В группе больных леченых только рабепразолом средний срок исчезновения болевого симптома составил $5,96 \pm 0,25$ дней, а в группе рабепразол с пепсаном-Р $4,57 \pm 0,28$ ($P < 0,01$) (Таб. 1.1).

Таблица 1.1

Влияние рабепразола и его комбинаций с пепсаном-Р на частоту исчезновения боли в эпигастральной области при гастропатии у больных ревматоидным артритом

Группы больных	Число больных	Исчезновение боли в эпигастральной области (количество больных и %)									
		Дни лечения									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.Рабепразол	28	---	---	1 3.6%	3 10.7%	5 17.8 %	10 35.7 %	6 21.4 %	2 7.2%	1 3.6%	---
2.Рабепразол+ Пепсан-Р	26	---	1 3.8 %	5 19.2 %	8 30.8%	6 23.1 %	3 11.5 %	2 7.7%	1 3.8%	---	---

В первой группе основной контингент обследованных пациентов отмечали улучшение аппетита на 7-9 сутки (71,4%), а во второй группе (76,9%) больных отмечали улучшение аппетита на 4-7 сутки. При расчете средних сроков улучшения аппетита установлено, что при лечении рабепразолом этот срок составлял $7,50 \pm 0,32$ дня, а при лечении рабепразол с пепсаном-Р $5,23 \pm 0,34$ ($P < 0,002$). (Таб. 1.2).

Таблица 1.2

Влияние рабепразола и его комбинаций с пепсаном-Р на частоту исчезновения симптома снижения аппетита при гастропатии у больных ревматоидным артритом

Группы больных	Число больных х	Улучшение аппетита (количество больных и %)									
		Дни лечения									
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.Рабепразол	28	---	---	1 3.6 %	1 3.6 %	2 7.2 %	2 7.2 %	5 17.8 %	9 32.1%	6 21.4%	2 7.1 %
2.Рабепразол+ Пепсан-Р	26	---	2 7.7 %	2 7.7 %	4 15.4 %	7 26.9 %	5 19.2 %	4 15.4 %	1 3.8%	1 3.8%	---

При ЭГДФС в обеих группах больных в начале лечения частота повреждений гастродуоденальной зоны в виде гастродуоденита, эрозий и язв желудка и 12-перстной кишки была практически одинаковой. В группе с рабепразолом после лечения картина гастродуоденита оставалась у 3 (27,3%) больных из 11, а в группе рабепразол с пепсаном-Р у 1 из 10 (10,0 %). В целом, в группе с рабепразолом после лечения обнаруживали повреждения гастродуоденальной зоны у 11 больных из 28 (39,2%), а в группе рабепразол с пепсаном-Р у 6 больных из 26 (23,0%). [2,3,с.4]

Выводы. Таким образом, комбинированная терапия НПВП гастропатии рабепразолом и пепсаном-Р более эффективна чем монотерапия рабепразолом. При этом достоверно укорачиваются сроки исчезновения клинических симптомов и увеличивается частота исчезновения гастродуоденальных повреждений.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Каратаев А. Е., Дюков И. В. Факторы влияющие на эффективность ингибиторов протонного насоса при НПВС-индуцированных язвах желудка // Тер. архив. – 2007. – №5. – С. 54-59.

2. Желудочно-кишечные кровотечения, как осложнения гастропатий, связанных приёмом нестероидных противовоспалительных средств / Шостак Н.А., Рябкова А. А., Савельев И. С., и соавт. // Тер. архив. – 2003. – №5. – С. 70-73.

3. Long term safety of etanercept in elderly subject with rheumatic disease./ Fleishmann R, Baumgartner S, Weisman M, et al. // Ann. Dis. – 2006. – V.65. – P. 379-84.

4. Электронный ресурс. – Режим доступа: http://www.krasotaimedicina.ru/diseases/zabolevanija_gastroenterologia/nsaid-gastropathy

УДК 61689-616-083:616-036.865:616-084

*Базиргон Рўзметов, Ибадулла Абдуллаев,
Равшанбек Абдуллаев, Сарвар Абдиримов
(Ургенч, Узбекистан)*

ХОРАЗМ ВИЛОЯТИДА ГИПЕРТОНИЯ КАСАЛЛИГИДАН НОГИРОНЛИК ВА УНИНГ ТАРҚАЛИШИДАГИ АЙРИМ ТАРКИБИЙ ХУСУСИЯТЛАР

Хоразм вилоятида қон босими касаллиги сабабли бирламчи ногиронлик ҳар 10 000 та аҳолига 14,4 га, қайта ногиронлик 56,7±2,19га тенг бўлиб, бу кўрсаткич Янгибозор туманида ва Урганч шаҳрида Хазорасп туманига нисбатан 2 маротаба юқори, яъни ҳар 10 000 аҳолига 88,6±3,66 тенг бўлди. Вилоятда АҚБ касаллигидан умумий ногиронлик ҳар 10 000 та аҳолига 71,1±2,45 тенг бўлиб, унинг энг юқори даражаси Янгибозор туманида кузатилди ва 103,6±3,96га тенг эканлиги аниқланди. Умумий ногиронлик қишлоқда шаҳарга нисбатан 29,0%га юқори эканлиги аниқланди.

Калим сўзлар: *гипертония, касаллик, ногиронлик, кўрсаткич, аҳоли, бирламчи, қайта, умумий, вилоят, туман, шаҳар.*

In the region of Khorezm primary disablement caused by hypertension diseases comes to - 14,4 to every 10000 people. Repeated disablement equals to - 56,7±2,19. The characteristics of Yangibozor and Urgench regions are higher compared with the indicators of Hazarasp region that is - 88,6±3,66 to every 10000 people. Total number of disablement caused by hypertension diseases in the region is - 71,1±4,51 to every 10000 people. Its higher level appears to be in Yangibozor - 103,6± 3,96. Characteristics of total disablement number in the rural areas compared with the city is higher to 29,0%.

Key words: *hypertension, disease, disability, indicator, population, primary, repeated, general, region, district, town.*

Қон айланиш тизими касалликлари дунёнинг кўплаб мамлакатларида соғлиқни сақлаш тизимининг ўта долзарб муаммоларидан саналади ва унинг етакчи касалликларидан бири – артериал қон босими (АҚБ) ҳисобланиб, ўзининг ўта оғир асоратлари билан бошқа шу тизимдаги касалликларидан ажралиб туради.

Вилоят кардиология марказининг берган айрим статистик маълумотларга қараганда АҚБ касаллиги ўсиш анъанасига эга. Агар 2005 йилда АҚБ жами қон айланиш тизими касалликларининг 28,8%ини ташкил этган бўлса, 2006 йилда бу кўрсаткич 41,9%га тенг бўлган. Кўрииб турибдики, битта кардиолог хонасига мурожаатлар бир йилда 45,5%га ошган. Ўтказилган илмий тадқиқот хулосасига қараганда Андижон шаҳрида 15-70 ёшли ва ундан ошган эркалар популяциясида энг кўп даражадаги юмшоқ АҚБ (72,6%), унга нисбатан 2,6% маротаба кам ўртача ифодаланган АҚБ (27,9%) ва 24,5% оғир турдаги АҚБ аниқланган. Энг асосийси ҳар учинчи эркада АҚБнинг олдини олишга йўналтирилган бирламчи, иккиламчи ва учламчи профилактикани амалга оширишга кўрсатма борлиги таъкидланади. Эркалар ва аёллар популяциясида уларнинг ёшига боғлиқ ҳолда АҚБ

касаллиги қайд этилган ёшларда 7,5 маротабагача ошиши ва бунда эркакларда 11та, аёлларда 9та асосий хатарли омиллар устуворлиги мавжуд эканлиги қайд этилади.[1,с.21] Вилоятда қишлоқ аҳолиси орасида қон босими касаллигининг тарқалганлигини таҳлил қилишда, уни 2 гуруҳга, биринчи юқори даражадаги минераллашган сувни ва иккинчи кам минераллашган сувни истеъмол қилувчиларга бўлиб ўрганиш натижасида биринчи гуруҳда 61-74 ёшдагиларнинг-71,2%ида, 36-60 ёшдагиларнинг-68,4%ида, 22-35 ёшдагиларнинг-26,9%ида, 18-21 ёшдагиларнинг - 5,3%ида АҚБ аниқланса, иккинчи гуруҳда мос равишда – 51,6%, 42,7%, 12,8% ва 0,5%ни ташкил этган. [3,с.284] Тадқиқотимизнинг асосий мақсади Хоразм вилоятида АҚБ касаллиги туфайли ногиронликнинг тарқалишидаги айрим ўзига хос хусусиятларни ўрганиш ва баҳолашдан иборат бўлди.

Вилоятда АҚБ ҳасталигидан ногиронликни ўрганиш мақсадида иккита қишлоқ туманлари – Хазорасп (750 та) ва Янгибозор (626 та) ва битта Урганч шаҳри (817 та) ТМЭКларида 2004-2008 йилларда аниқланган ногиронликнинг баённомаларидан ёппасига кўчирма олиш йўли билан жами – 2243 та баённома олиб таҳлил этилди. Йиғилган материалларни статистик ишлашда ижтимоий-гигиеник ва санитария-статистик усуллардан кенг фойдаланилди.

Жадвал 1

**Хоразм вилояти шаҳар ва қишлоқ жойларида АҚБдан бирламчи ногиронликнинг тарқалганлик даражаси
(10 000 аҳолига) ($P \pm m$)**

Ўрганилган худудлар	Ногиронлар мутлоқ сонда	Жинси		Ногиронлик гуруҳлари			Жами
		Эркак	Аёл	I-гуруҳ	II-гуруҳ	III-гуруҳ	
Урганч шаҳри	248	22,1 $\pm$ 1,80	14,1 $\pm$ 1,42	0,5 $\pm$ 0,60	16,8 $\pm$ 1,10	8,0 $\pm$ 0,76	18,1 $\pm$ 0,44
Янгибозор тумани	98	13,5 $\pm$	16,4 $\pm$	-	13,1 $\pm$ 1,41	1,8 $\pm$ 0,27	15,0 $\pm$ 0,13
Хазорасп тумани	155	15,9 $\pm$ 1,46	4,4 $\pm$ 0,58	0,3 $\pm$ 0,14	9,4 $\pm$ 0,79	0,3 $\pm$ 0,14	10,1 $\pm$ 0,07

Бирламчи ногиронлик Урганч шаҳрида умумий ногиронликнинг 30,3%ини ташкил этиб ҳар 10 000 та аҳолига 18,1 $\pm$ 0,44 та ногиронлик тўғри келди. Бу кўрсаткич қишлоқ аҳолиси орасида – Янгибозор туманида – 14,5%ни (15,0 $\pm$ 0,13) ва Хазорасп туманида – 20,1%ни (10,1 $\pm$ 0,07) тенг эканлиги аниқланди.

Кўриниб турибдики, АҚБ касаллигидан ногиронлик шаҳарда қишлоққа нисбатан 1,4 баробарга, эркакларда Урганч шаҳрида аёлларга нисбатан – 1,6 маротаба, қишлоқда айниқса, Хазорасп туманида – 3,6 маротаба юқори. Янгибозор туманида бунинг аксини кўриш мумкин, яъни аёлларда ногиронлик бир оз юқори. I-гуруҳ ногиронлиги шаҳарда жами ногиронликнинг 5,5%ини III-гуруҳ эса – 44,2% ва 50,3%ини II-гуруҳ ташкил этди. Ушбу ҳолатни қишлоқ аҳолиси орасида кўрсак Янгибозор туманида I-гуруҳ ногиронлик 5 йил давомида умуман рўйхатга олинмаган. Ногиронликнинг 87,3%ини иккинчи ва 12%ини учинчи гуруҳ ногиронлиги ташкил этса, Хазорасп туманида жами ногиронликнинг 93,0%ини II-гуруҳ ташкил этиши аниқланди. Бундан қисқача хулоса шуки, АҚБ касаллигидан асосий беморлар II-гуруҳ ногиронлигига чиқади, бу дегани, беморлар тўлиқ ва доимий равишда меҳнат қобилиятларини йўқотган ва бегона шахснинг ёрдамига муҳтож эмас. Эътиборли жиҳати шундаки, бирламчи ногиронлик Урганч шаҳрида Хазорасп туманидан – 1,8, Янгибозор туманидан – 1,2 маротаба юқори эканлиги қайд этилди (Жадвал-1). АҚБ касаллигидан бирламчи ногиронлик ўрганилган барча худудларда 60 ёшгача бўлган даврда ошиш хусусияти кузатилди.

**Бирламчи ногиронликнинг беморлар ёшлари бўйича тарқалиши,
(10 000 аҳолига) ($P \pm m$)**

Ўрганилган худудлар	Жинси	Ёшлари					
		20 ёшгача	21-30 ёш	31-40 ёш	41-50 ёш	51-60 ёш	60 ва ундан юъори
Урганч шаҳри	Эркак	-	-	0,3±0,02	37,1±1,3	181,8±3,42	85,6±1,84
	Аёл	-	-	2,7±0,32	59,5±2,0	106,1±2,42	11,6±0,94
Янгибозор тумани	Эркак	-	-	6,7±0,64	81,6±2,41	63,6±1,84	11,9±0,76
	Аёл	-	-	22,5±1,44	92,8±2,57	67,6±1,96 137,9±3,76	-
Хазорасп тумани	Эркак	-	0,84±0,02	1,2±0,06	42,3±1,75	26,0±1,65	26,2±1,70
	Аёл	-	0,8±0,02	0,8±0,02	20,2±0,75		8,5±0,76
Жами	Эркак	-	0,28±0,03	2,73±0,35	53,7±2,41	127,7±3,56	41,2±1,75
	Аёл	-	0,28±0,03	8,66±1,2	57,5±2,34	66,5±1,99	6,7±0,51

Бирламчи ногиронлик 30 ёшгача деярли қайд қилинмаган, Хазорасп туманини ҳисобга олмаганда. Унда бу жами ногиронликларнинг атиги 5,3%ини ташкил этади. Ёшлар бўйича бирламчи ногиронликнинг тақсимланишида айрим ўзига хос хусусиятлар аниқланди. Бирламчи ногиронлик умуман олганда эркакларда нисбатан юқори, аммо 31-40 ва 41-50 ёшларда кўп ҳолларда аёлларда нисбатан юқори. Лекин 51-60 ёшдагиларда бирламчи ногиронлик кескин равишда эркакларда ошган ва шунинг ҳисобига эркакларда ногиронлик юқори даражага чиқиб кетганлигини таъкидлаш мумкин.

Эътиборли жиҳати шундаки, айниқса 31-40 ёшдаги аёлларда АҚБ касаллигидан ногиронлик эркакларга нисбатан – 3,2 баробар юқори. Ҳар икки ҳолатда ҳам бирламчи ногиронликнинг энг юқори кўрсаткичи 51-60 ёшдагиларда кузатилди. (Жадвал-2). АҚБ касаллигидан қайта ногиронлик умумий ногиронликнинг 78,3%ини ташкил этиб ўрганилган худудларда ҳар 10 000 аҳолига ўртача 56,7±2,19га тенг эканлиги қайд этилди. Бу кўрсаткич Янгибозор туманида Урганч шаҳри ва Хазорасп туманига нисбатан 2 маротаба юқори ва ҳар 10 000 аҳолига 88,6±3,66 тенг бўлди.

Таҳлиллар шуни кўрсатдики, қайта ногиронлик ўрганилган худудларда эркакларда аёлларга нисбатан ўртача 1,9 маротаба юқори. Ушбу ҳолат Урганч шаҳрида – 1,2га, Янгибозорда – 2,6га ва Хазорасп туманида – 1,9га тенг, демак эркакларда касалланиш икки баробар юқори. Анъанавий равишда қайта ногиронлик иккинчи гуруҳ ҳисобига қайд этилиб, Урганч шаҳрида – 79,2%ини, Янгибозор туманида – 90,97%ини ва Хазорасп туманида – 95,0%ини ташкил этиши аниқланди. Демак, кўпчилик беморлар тўлиқ ва доимий равишда меҳнат фаолиятини йўқотганлар ҳисобланади. (Жадвал-3). Беморларнинг ёшлари ошиши билан қайта ногиронлик ҳам 60 ёшгача ўсиш хусусияти бирламчи ногиронликдаги сингари сақланиб, унинг энг юқори даражаси 51-60 ёшдагиларда кузатилди.

**Хоразм вилоятида АҚБ касаллигидан қайта
ногиронлик даражаси, (10 000 аҳолига) ($P \pm m$)**

Ўрганилган худудлар	Ногиронлар (мутлоқ сонда)	Жинси		Ногиронлик гуруҳлари			Жами
		Эркак	Аёл	I-гуруҳ	II-гуруҳ	III-гуруҳ	
Урганч шаҳри	569	45,1±2,57	38,0±2,34	1,0±0,02	32,9±1,54	7,3±0,72	41,5±1,73
Янгибозор	578	128,5±3,76	49,5±2,78	0,6±0,30	80,6±3,50	7,3±1,05	88,6±3,66

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

тумани Хазорасп тумани	599	52,4±2,65	28,1±1,37	0,9±0,24	38,1±1,59	1,0±0,25	40,1±1,63

Вилоятда АҚБ касалликлардан умумий ногиронлик биз танлаб олиб ўрганган ҳудудларда ҳар 10 000 та аҳолига 71,1±2,45. га тенг бўлиб, унинг энг юқори даражаси Янгибозор туманида кузатилди (103,6±3,96) ва Хазорасп туманига (50,2±1,83) нисбатан 2 ва Урганч шаҳрига нисбатан (59,6±2,08) 1,7 маротаба юқори эканлиги аниқланди. Умумий ўртача ногиронлик қишлоқ туманларида (76,9±2,66) шаҳарга нисбатан 29,0%га юқори.

Жадвал 4

Хоразм вилоятида АҚБ касалликлардан умумий ногиронликнинг тарқалганлик даражаси, (10 000 аҳолига) (P±m)

Ўрганилган ҳудудлар	Ногиронлар (мутлоқ сонда)	Жинси		Ногиронлик гуруҳлари			Жами
		Эркак	Аёл	I-гуруҳ	II-гуруҳ	III-гуруҳ	
Урганч шаҳри	817	67,2±3,13	52,1±2,73	1,6±0,34	49,7±1,90	8,1±0,76	59,6±2,08
Янгибозор тумани	676	141,0±4,82	66,2±3,40	0,6±0,04	93,8±2,44	9,2±1,50	103,6±3,96
Хазорасп тумани	750	68,3±3,03	32,5±2,07	1,2±0,28	47,5±1,78	1,4±0,30	50,2±1,82
Ўртачаси	748	92,46±3,66	50,26±2,73	1,13±0,22	63,6±2,04	6,23±0,72	71,1±2,62

Келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, АҚБ касаллигидан умумий ногиронлик барча ўрганилган ҳудудларда эркакларда ҳам аёлларда ҳам ёш ўсиши билан ошиш хусусиятига эга эканлиги аниқланди ва унинг энг юқори даражаси деярли барча ижтимоий гуруҳларда 51-60 ёшдагиларга тўғри келиб унинг ўртача даражаси ҳар 10 000 аҳолига 440,7±3,24 ни ташкил этди.

Ушбу кўрсаткич Урганч шаҳрида – 461,8±3,35 га, Янгибозор туманида – 483,7±3,15 га ва Хазорасп туманида – 376,7±3,3 га тенг бўлди.

Жадвал 5

Вилоятда АҚБ касаллигидан умумий ногиронликнинг беморлар ёшлари бўйича тарқалиш даражаси, (10 000 аҳолига) (P±m)

Ўрганилган ҳудудлар	Жинси	Ёшлари					
		20 ёшгача	21-30	31-40	41-50	51-60	60<
Урганч шаҳри	Эркак	-	2,7-	6,0±	107,8±	519,0±	289,6±
Янгибозор тумани	Аёл	-	1,8-	15,7±	194,0±	404,6±	41,9±
Хазорасп тумани	Эркак	-	-	8,7±	904,1±	590,9±	319,8±
	Аёл	-	-	36,9±	367,9±	376,5±	14,6±
	Эркак	-	5,9±	8,1±	155,0±	481,6±	279,2±
	Аёл	-	4,9±	8,5±	207,6±	271,9±	27,8±
Ўртачаси	Эркак	-	4,3±	7,6±	388,9±	530,5±	296,2±
	Аёл	-	3,35±	9,36±	196,5±	351,0±	28,1±

Хулосалар:

1. Хоразм вилоятда статистик маълумотлар ва ўтказилган илмий тадқиқот натижаларига асосланиб айтиш мумкинки, қон айланиш тизими касалликлари, жумладан артериал қон босими касаллигининг аҳоли орасида тарқалиши бошқа касалликларга нисбатан юқори;

2. Вилоятда артериал қон босими касаллигидан бирламчи ногиронликнинг тарқалганлик даражаси ҳар 10000 аҳолига - $18,1 \pm 0,44$ га, қайта ногиронлик - $56,7 \pm 2,19$ га ва умумий ногиронлик - $71,1 \pm 2,45$ га тенг эканлиги аниқланди;

3. Умумий ногиронликнинг энг юқори даражаси Янгибозор туманида кузатилди ва ҳар 10000 аҳолига $103,6 \pm 3,96$ га тенг бўлиб, Хазорасп туманидан 2 маротаба ($50,2 \pm 1,83$), Урганч шаҳрига нисбатан 1,7 маротаба ($59,6 \pm 2,08$) юқори эканлиги аниқланди. Умумий ўртача ногиронлик қишлоқда ($76,9 \pm 2,66$) шаҳарга нисбатан 29,0%га юқори;

4. Вилоятда умумий ногиронлик эркаларда ($92,46 \pm 3,66$) аёлларга ($50,26 \pm 2,73$) нисбатан 1,8 маротаба юқори. Жами қайд этилган ногиронликнинг – 89,4%и иккинчи гуруҳ ногиронликлари ҳисобига рўйхатга олинган. Ушбу ҳолат Янгибозор туманида 98,5%ни, Хазорасп туманида 94,6%ни ташкил этди.

5. Умумий ногиронлик барча ўрганилган ҳудудларда эркаларда ҳам аёлларда ҳам ёш ўсиши билан ошиб бориш хусусиятига эга ва унинг энг юқори даражаси 51-60 ёшдагиларга тўғри келиб, ҳар 10 000 аҳолига $440,7 \pm 3,24$ га тўғри келди. Ушбу кўрсаткич Урганч шаҳрида – $461,8 \pm 3,35$ га, Янгибозор туманида – $483,7 \pm 3,15$ га ва Хазорасп туманида – $376,7 \pm 3,3$ га тенг бўлди.

АДАБИЁТЛАР

1. Ахмадалиева У.К. ва бошқалар. Андижон шаҳрининг турли аҳоли гуруҳларида артериал гипертониянинг тарқалишини эпидемиологик хусусиятлари // Журнал теорит.и клинич. «Медицина». – 2006. – №2. – С.20-22.

2. Гадаев А.Г. ва бошқалар. Организация «Школы гипертоников» – эффективный метод повышения информированности населения о факторах риска артериальной гипертензии и перехода к здоровому образу жизни // Кардиология Узбекистана. – 2007. – №1. – С.26-28.

3. Файзуллаев Б.Р. Изучение распространенности артериальной гипертензии среди населения сельской местности Хорезмской области // Науч.-практич. журнал «Кардиология СНГ». – 2005. – Т. III. – №2. – С.184.

УДК 616.379-008.64+616.146.2:616.12-009.72

**Муборак Салаева, Шохрух Эркабоев,
Наргиза Салимова, Диханбай Абдувалиев
(Ташкент, Узбекистан)**

**РИСК НАРУШЕНИЯ ПОЧЕЧНОЙ ФУНКЦИИ У БОЛЬНЫХ СО СТАБИЛЬНОЙ
СТЕНОКАРДИЕЙ НА ФОНЕ САХАРНОГО ДИАБЕТА II ТИПА**

Тесная взаимосвязь сердечно-сосудистой системы и почек привлекает большое внимание к функциональному состоянию почек при различных сердечно-сосудистых заболеваниях.

The close relationship of the cardiovascular system and kidneys attracted a lot of attention to the function of the kidneys in the different types of the cardi vascular diseases.

Болезни сердечно-сосудистой системы (ССС) по сей день остаются одной из наиболее частых причин инвалидности и смертности населения в индустриально развитых странах. Среди них основное место занимает ишемическая болезнь сердца (ИБС). ИБС и сахарный диабет (СД) – две взаимосвязанные патологии, которые обладают мощным

взаимоусиливающим повреждающим действием, направленным сразу на несколько органов-мишеней: сердце, почки, сосуды мозга и сетчатки. Снижение функции почек негативно влияет на прогноз сердечно – сосудистых заболеваний (ССЗ). По данным исследования HOPE легкая дисфункция почек (креатинин плазмы 124–200 мкмоль/л) независимо от других факторов риска и лечения ассоциировалась с увеличением сердечно – сосудистых осложнений на 40%. Снижение скорости клубочковой фильтрации (СКФ) менее 60 мл/мин/1,73м² связано с повышением сердечно-сосудистой смертности на 50% (Wannamethee S.G. et al, 2006).

Проблема взаимоотношений «сердце – почки» актуальна в современной кардиологии в связи с высокой распространенностью хронической болезни почек (ХБП) в популяции, с одной стороны, и эпидемией ССЗ – с другой [1]. ХБП имеет высокую распространенность в общей популяции и особенно у пациентов с ССЗ: у 30% больных с хронической сердечной недостаточностью, у 15-90% больных с ИБС (Андриевская Т.Г., 2009), у 15-54% с артериальной гипертензией (АГ) (Alkazar J.M., 2007). Результаты исследований свидетельствуют о том, что снижение СКФ является независимым фактором риска развития ССЗ [2, 5, 7], причиной ускоренного развития патологических изменений (ССС) и повышает риск смертности, а также рассматривается в качестве маркера неблагоприятного прогноза распространенных ССЗ и является отражением, получившим распространение в последнее время концепции кардиоренальных взаимоотношений [3, 4].

Почки являются частью микроциркуляторной системы организма, влияют на формирование АГ, особенно в сочетании с СД, сердечной недостаточностью и почечными заболеваниями [2, 5, 7]. По мере нарастания выраженности ХБП происходит прогрессирование гипертрофии левого желудочка сердца, развитие систолической и/или диастолической дисфункции, «ускорение» атеросклероза, кальцификация сосудистого русла [1]. Во Фремингемском исследовании гипертрофия миокарда левого желудочка у больных с нарушением функции почек встречается в 3-4 раза чаще, чем у больных АГ с сохранной функцией почек [6].

Гипергликемия обладает нефротоксическим действием и способствует поражению почечных структур, что стимулирует пролиферацию мезангиального матрикса с последующим развитием гломерулосклероза. Помимо этого, фильтрующееся в клубочках большое количество глюкозы осаждается в канальцах, индуцирует тубулоинтерстициальные процессы, склероз интерстиция и развитие хронической почечной недостаточности (ХПН) [8].

Ранняя диагностика ИБП предопределяет успех лечения таких пациентов, позволяя не только уменьшить число случаев терминальной стадии ХБП, но и снизить количество осложненных форм ИБС (Мухин Н.А., 2009).

Цель исследования: Целью ретроспективного анализа было выявить количество больных с почечной патологией среди лиц со стабильной стенокардией на фоне сахарного диабета.

Материалы и методы:

В архивном отделе 1-клиники Ташкентской Медицинской Академии было выборочно изучено 650 историй болезни за 2012 и 2013 годы. Критериями включения в исследование явилось наличие ИБС на фоне СД II типа. Было изучено 500 (76,92%) больных с диагнозом ИБС на фоне СД и 150 (23,08%) с ИБС без СД. Больные были госпитализированы в отделения кардиологии и кардиореанимации. Всем больным были проведены общепринятые методы исследования (клинический и биохимический анализы крови, общий анализ мочи, коагулограмма, сахар и липидный спектр в крови, электрокардиограмма, ЭхоКГ, УЗИ внутренних органов).

Результаты исследования:

Средний возраст больных составил 62,5±2,6 лет. Из них 288 женщин (44,3%) и 362 мужчин (55,7%). АГ выявлена у 496 пациентов (76,3%), из них 273 (55,04%) женщины и 223

(44,96%) мужчины. У 271 (41,7%) больных выявлено АГ II–III степени. Среднее систолическое артериальное давление (САД) составило 138,6 мм.рт.ст., диастолическое АД (ДАД) 84,2 мм.рт.ст. Средний показатель пульса составил 81,3 ударов в минуту. У 533 (82%) больных диагностирована стабильная стенокардия напряжения функциональный класс (ФК) III, у 117 (18%) больных ФК IV. Среднее количество содержания глюкозы у больных с СД в венозной крови в пределах 9,8 ммоль/л, а у больных без СД в пределах 5,8 ммоль/л. У 370 (74%) больных показатель глюкозы в венозной крови составил выше 7,8 ммоль/л. Среди 500 исследованных больных у 153 (30,6%) с выявленной диабетической нефропатией отмечался высокий показатель АД и стабильной стенокардии напряжения. При сравнительной оценке липидного спектра у пациентов с СД и без СД выявили достоверные различия. Уровень холестерина у больных с СД $5,7 \pm 0,1$ и у больных без СД $4,9 \pm 0,09$ ммоль/л, $p < 0,001$, ЛПНП у первой группы $3,5 \pm 0,09$ и во второй $2,9 \pm 0,08$ ммоль/л, $p < 0,001$ и ЛПВП $1,01 \pm 0,02$ и $0,96 \pm 0,02$ ммоль/л, $p < 0,01$ соответственно. Существенная разница в показателях ТГ обеих групп больных ($1,99 \pm 0,09$ и $2,02 \pm 0,08$ ммоль/л, $p > 0,05$) не отмечалась (рис.1).

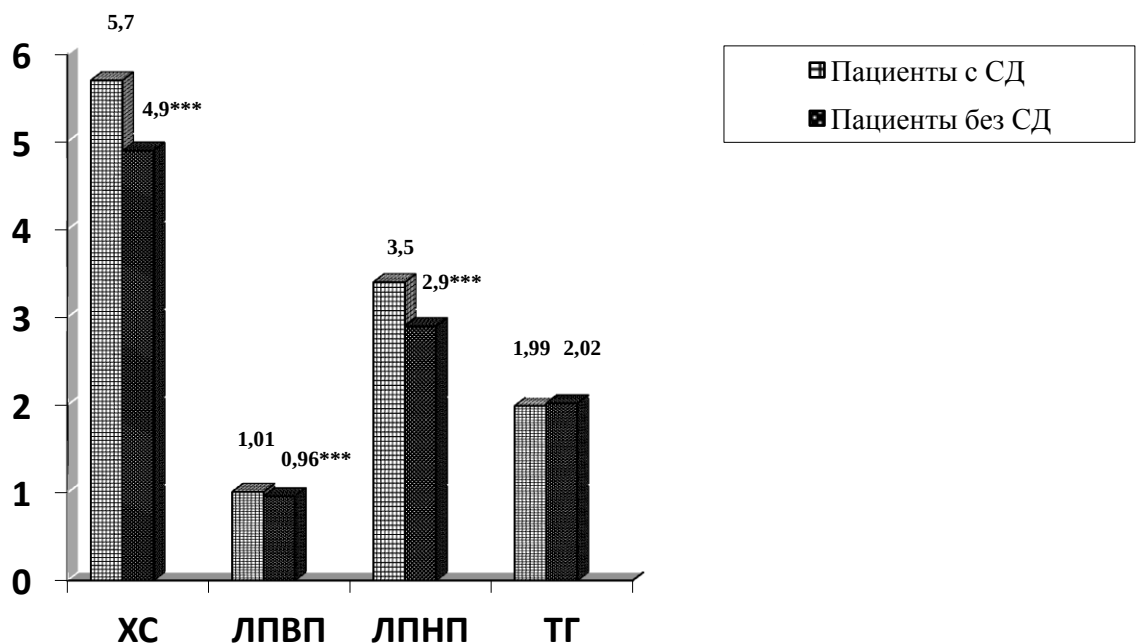

Рис.1. Показатели липидного обмена у пациентов с СД и без СД (*** – $p < 0,001$).

У больных с СД были выявлены более выраженные нарушения липидного обмена по сравнению с больными без СД, что подтверждает роль СД в развитии дислипидемии.

Относительная плотность мочи ($1029 \pm 3,3$) у больных ИБС с СД выше, чем у больных ИБС без СД ($1016 \pm 1,2$).

По данным результатов анализа истории болезни было выявлено: отеки лица, наличие никтурии, полиурия у 87% больных первой группы и у 65% больных второй группы, у (58%) первой группы и у (49%) второй группы наблюдалось повышение АД за счет ДАД, у 125 (19,23%) и 11 (7,33%) больных высокий уровень сывороточного креатинина, у 146 (22,46%) и 13 (8,66%) – повышение показателя уровня мочевины, у 284 (43,69%) и 42 (28%) – протеинурия соответственно, что подтверждает наличие нарушений функции почек. Для достижения целевого уровня АД были рекомендованы 2х и 3х компонентные гипотензивные препараты.

Вышеприведенные данные показывают, что сочетание ИБС, АГ и СД приводит к раннему поражению органов мишени в частности почек. Поражения почек у этих больных ухудшает тяжесть и прогноз основного заболевания. У больных ИБС с СД наблюдаются нарушения функций почек в ранней сроки болезни.

Выводы:

1. Больные с ИБС на фоне СД часто страдают с ХБП и 30% из них имеют диабетическую нефропатию.
2. Наличие одновременно факторов риска, таких как высокая АГ, возраст >56,5 лет, мужской пол, длительность ИБС, дислипидимия, повышение глюкозы в венозной крови, повышает риска развитие ХБП.
3. У больных с ИБС на фоне СД АГ имеет более злокачественный характер, что может привести к развитию тяжелых осложнений, угрожающих жизни больного. Для снижения АД до целевого уровня требуется назначение нескольких гипотензивных препаратов.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Руденко Т.Е. Ренокардиальные взаимодействия: возможности терапевтических вмешательств / Т.Е. Руденко, И.М. Кутырина // Эффективная фармакотерапия. Урология и нефрология. – 2012. – С.57-61.
2. Арутюнов Г.П. Проблемы нефропротекции у пациентов с артериальной гипертензией. Значение показателя микроальбуминурии для врача общей практики / Г.П. Арутюнов, Т.К. Чернявская // Артериальная гипертензия. – 2005. – № 3. – С.2-7.
3. Кардиоренальные взаимодействия: клиническое значение и роль в патогенезе заболеваний сердечно-сосудистой системы и почек / Н.А. Мухин, В.С. Моисеев, Ж.Д. Кобалава [и др.] // Терапевтический архив. – 2004. – №6. – С.39-46.
4. Кобалава Ж.Д. Значение различных методов оценки функционального состояния почек для стратификации сердечно-сосудистого риска / Ж.Д. Кобалава, С.В. Виллевальде, В.С. Моисеев // Кардиология. – 2007. – № 12. – С.74-79.
5. Диагностика и лечение артериальной гипертензии // Рекомендации комитета экспертов Всероссийского научного общества кардиологов. – Москва, 2010. – 34 с.
6. Fatica R.A. Incidens trends and mortality in end-stage renal disease attributed to renovascular disease in the Unated States / R.A. Fatica, K.P. Freidrich, E.W. Young // Am. J. Kidney Dis. – 2001. – Vol.37 (6). – P.1184-1190.
7. Шишкин А.Н. Эндотелиальная дисфункция и артериальная гипертензия / А.Н. Шишкин, М.Л. Лындина // Артериальная гипертензия. – 2008. – Т.4. – С.315-319.
8. Тареева И.Е. Механизмы прогрессирования гломерулонефрита / И.Е. Тареева // Терапевтический архив. – 1996. – №6. – С.5-10.

УДК 616.33/342-002.44-089.168.1-06-018.4-059

*Шарофат Сапаева, Бобурбек Нуруллаев
(Ургенч, Узбекистан)*

**ГИСТОМОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА БЕДРЕННОЙ КОСТИ
КРЫС ПРИ МОДЕЛИРОВАНИИ РЕЗЕКЦИИ ЖЕЛУДКА ПО МЕТОДУ БИЛЬРОТ-II**

В эксперименте на беспородных крысах-самцах проведена резекция желудка по методу Бильрот-II с целью изучения ее влияния на состояние костной ткани. Гистоморфологическими методами установлено, что в отдаленном послеоперационном периоде вследствие резекции желудка приводит к изменениям остеоморфометрических показателей и архитектоники бедренной кости.

Ключевые слова: эксперимент, резекция желудка, костная ткань, морфометрия.

In an experiment on nonpedigreed male rats performed gastrectomy with Billroth-II in order to study its effects on the state of bone tissues.

With histo-morphological methods were found that in the late postoperative period consequence of gastrectomy leads to changes osteomorphometrical indicators and architectonics of the femoral bone.

Keywords: experiment, gastric resection, bone tissue, morphometry.

Експериментда наслсиз эркак-каламушларда Бильрот-II усули бўйича ошқозон резекцияси қилиниши натижасида суяклар тўқимасининг ўзгаришини ўрганилди. Гистоморфологик усуллар ёрдамида шулар аниқландики, ошқозон резекцияси сон суягининг архитектуроникаси ва остеоморфометрик кўрсаткичларини ўзгаришига олиб келди.

Калит сўзлар: *эксперимент, ошқозон резекцияси, суяк тўқимаси, морфометрия.*

Работа является фрагментом плановой научно-исследовательской работы «Вторичный остеопороз: патогенетические механизмы формирования и прогресса, клинико-инструментальные и биохимические маркеры ранней диагностики, профилактики и лечения» (госрегистрация № 0104U004523).

Введение. Экспериментальное моделирование патологических процессов играет важную роль в изучении механизмов развития различных заболеваний [1,4,5]. Различных экспериментальных исследований в гастродуоденальной зоне (язвенная болезнь, различные виды ваготомии и оперативные вмешательства) у животных проведено достаточно. Но при этом основное внимание уделено функциональному и гистоморфологическому изменению данного региона. Влияние этих опытов на состояния других органов и систем, в том числе костной ткани, отсутствуют. Сообщение о модели вторичного остеопороза при заболеваниях ЖКТ имеется лишь при экспериментальной резекции тонкого кишечника [2, 3, 6, 7]. А что касается после резекции желудка, таких данных в отечественных изданиях и изданиях стран СНГ мы не встречали. Целью данного исследования являлось изучение влияния резекции желудка по методу Бильрот-II на состояние костной ткани у экспериментальных животных.

Материал и методы исследования. Экспериментальная работа проведена на 34 половозрелых белых крысах с массой 170-200 г, моделирование провели на крысах-самцах в соответствии с международными принципами (Страсбург, 1985 г).

Животные были разделены на 2 группы, I группу составили 18 практически здоровых интактных крыс, которые послужили контролем. Во II группе (15 животных) животных выполнялась модель резекция желудка по методу Бильрот-II. Перед началом эксперимента, на 7, 30, 60, 90 сутки определяли массу животных. После окончания 90 – дневного срока эксперимента под масочным эфирным наркозом путем декапитации забивались животные в соответствии с «Правилами проведения работ с использованием экспериментальных животных» [4].

Кости очищали от мягких тканей, просушивали фильтровальной бумагой и взвешивали на аналитических весах ВЛР-200 с точностью до 0,01мг. Проводили остеометрические измерения штангенциркулем длины кости, ширины проксимального эпифиза, дистального эпифиза, середины диафиза и переднезаднего размера середины диафиза с точностью 0,05мм.

Фрагменты эпифизов, середины диафиза фиксировали в 12 % растворе нейтрального формалина, декальцинировали в 5 % муравьиной кислоте и уплотняли в цилуидиновые блоки.

В метафизе бедренной кости определяли объемную плотность первичной и вторичной спонгиозы, относительный объем остеобластов и остеокластов, длину трабекул первичной спонгиозы и толщину пластинки.

В диафизе бедренной кости: площадь гаверсового канала, остеоцитарной лакуны, кортикальной лакуны и костно-мозговой полости (мкм²), относительный объем гаверсовых каналов (%).

Полученные данные статистически обрабатывали методом вариационной статистики с помощью компьютера. Высчитывали среднюю арифметическую величину (М) и среднеквадратное отклонение (m). Достоверной считали вероятность ошибки менее 5% (p<0,05), разницу между цифровыми величинами определяли по Стьюденту. Данные исследований накапливали в базе данных и обрабатывали статистически в программах (Microsoft Office XP 2000, США).

Результаты исследования и их обсуждения. Анализы определения живого веса животных в течение 3 месяцев показали, что масса оперированных животных, начиная с 7

дня, достоверно снижалась до конца эксперимента. В сравнении с контрольной группой они мало ели, их шерсть потеряла природный блеск, были малоподвижными (табл.).

Живой вес животных по ходу эксперимента (в граммах), ($M \pm m$)

Таблица

Сроки определения веса животных	Группа животных	
	контроль, n = 18	Бильрот-II, n = 15
Перед началом эксперимента	191,38 ± 1,55	187,06 ± 1,77
7 день	200,27 ± 1,69	191,13 ± 1,83*
30 день	228,44 ± 1,82	204,73 ± 2,11**
60 день	240,55 ± 1,80	219,80 ± 2,12**
90 день	258,00 ± 1,93	232,00 ± 2,07**
Примечание: * - $p < 0,05$; ** - $p < 0,001$ достоверность с контрольной группы		

Одной из проблемных зон, с точки зрения травматизма, при остеопорозе является бедренная кость. Поэтому на примере данной кости привели ее морфометрические параметры обеих групп, соответственно: масса костей - (563,83 ± 4,22) и (506,95 ± 4,53) мг; длина костей - (35,98 ± 0,26) и (32,38 ± 0,28); ширина проксимального эпифиза - (7,55 ± 0,05) и (6,78 ± 0,06); ширина дистального эпифиза - (6,48 ± 0,04) и (5,84 ± 0,05); середина диафиза - (3,64 ± 0,02) и (3,27 ± 0,02); и переднезадний размер диафиза - (3,54 ± 0,02) и (3,18 ± 0,02) мм. Во всех случаях показатели оперированных животных были достоверно снижены в сравнении с данными интактных ($p < 0,001$).

Изучали морфометрические параметры метафиза бедренной кости интактных и оперированных животных. При этом выявили, что объемная плотность первичной спонгиозы метафиза бедренной кости составляла: - (46,8 ± 1,2) и (38,1 ± 1,2) (снизилась на 18,6 %); вторичной спонгиозы - (30,3 ± 0,9) и (17,50 ± 0,51) (42,5 %); относительный объем остеобластов равнялся - (28,80 ± 0,81) и (16,70 ± 0,48) (42 %); а объем остеокластов - (2,10 ± 0,06) и (3,70 ± 0,12) % (возрос на 76,2 %). Необходимо отметить, что у контрольной и экспериментальной группы животных длина трабекул первичной спонгиозы метафиза бедренной кости составила соответственно: - (453,60 ± 6,0) и (306,50 ± 10,2) (32,4 %), а толщина пластинки (206,50 ± 6,06) и (187,20 ± 6,30) мкм (9,3 %). Приведенные цифровые величины статистически достоверно отличались ($p < 0,001$) между собой. Существенные изменения наблюдались в диафизе бедренной кости. Анализ исследуемых морфометрических параметров показал, что они были изменены в большей степени по сравнению с данными контрольной группы. Площадь гаверсового канала снизилась с (158,8±4,5) до (122,3±4,2) мкм², то есть в 1,3 раза ($p < 0,05$). Площадь остеоцитарной лакуны в смоделированных условиях патологии возросла с (44,6±1,2) до (51,9±2,1), то есть почти на 16,4 % ($p < 0,05$). Площадь кортикальной пластинки при этом увеличилась с (8,20±0,24) до (9,60±0,24) мм², то есть на 17,1 %, а площадь костномозговой полости – на 19,6 %. Относительный объем гаверсовых каналов уменьшился с (76,4±2,1) до (61,10±2,1) % ($p < 0,01$) и последние цифровые величины оказались меньше предыдущих на 20,0 %.

Приведенные величины параметров метафиза и диафиза бедренной кости свидетельствуют о том, что достоверные изменения произошли у опытных крыс после резекции желудка по методу Бильрот-II.

При светооптическом исследовании микропрепаратов, изготовленных из бедренной кости экспериментальных животных, в эпифизарном хряще обнаружена дезорганизация его структуры. Наблюдались нарушение процессов пролиферации хондроцитов, нечеткие границы между хондрацитами, гибель клеточных элементов. Замедлялась перестройка первичных генераций остеонов на вторичные, встречались множественные линии склеивания и полости резорбции с наличием по их краям остеокластов.

Заключение. Таким образом, после резекции желудка по методу Бильрот-II, у животных имеют место нарушения процесса пищеварения, о чем свидетельствует снижение массы тела. Эти морфо-функциональные отклонения способны влиять на состояние костной ткани, то есть вызывают изменения остеоморфометрических показателей и архитектоники длинных костей. Полученные данные важны для морфологов и клиницистов при изучении влияния оперативных вмешательств в гастродуоденальной зоне на состояние костной ткани, т.е. в развитии вторичного остеопороза.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Балалыкин Д. А. К 90-летию первого в мире экспериментального исследования последствий резекции желудка / Д. А. Балалыкин // Хирургия. – 2002. – № 10. – С. 78–80.
2. Бойчак М. В. Порівняльна морфометрична характеристика стану кісткової тканини до та після резекції тонкої кишки в експерименті / М. В. Бойчак // Здобутки клінічної і експериментальної медицини. – 2003. – № 1 (1). – С. 31–33.
3. Гощинский В. Б. Вплив експериментальної резекції тонкого кишечника на зміни гістоморфометричних показників кісткової тканини / В. Б. Гощинский, М. В. Бойчак, І. О. Корніцька-Боровик // Здобутки клінічної і експериментальної медицини. – 2003. – № 1 (1). – С. 142–143.
4. Копаладзе Р. А. Работа с лабораторными животными в контексте биоэтики – история, современность, перспективы / Р. А. Копаладзе // Успехи физиологических наук. – 2004. – Т. 35, № 2. – С. 92–109.
5. Трубицина И. Е. Экспериментальная модель язвы желудка и двенадцатиперстной кишки: ее возможности и ограничения / И. Е. Трубицина, Б. З. Чикунова // Экспериментальная и клиническая гастроэнтерология. – 2007. – № 2. – С. 86–92.
6. Hsu-Chang C. Y. Bone disorder after gastrectomy - clinical & experimental studies / C. Y. Hsu-Chang // Nippon Geka Gakkai Zasshi. – 1990. – Vol. 91, № 10. – P. 1581–1590.
7. Osteoporosis in patients with inflammatory bowel disease – prevalence and risk factors / Ch. vonTirpitz, G. Pischulti, J. Klaus, A. Rieber [et al.] // Z. Gastroenterol. – 1999. – Vol. 37. – P. 5–12.

UDC 616-053.2/.5-036.86

Salomat Sobirova
(Urgench, Uzbekistan)

THE STUDY OF DISABILITY OF CHILDREN UP TO THE AGE OF 3 BY CHARACTERISTIC FEATURES (ACCORDING FACTS OF YAKKASARAY REGION, TASHKENT CITY)

Statistic facts of Republican invalids sentre and medical report of Yakkasaray region, Tashkent city were studied.

Invalidity in children up to 14 years, is composed 46 (55,4%) of boys, 37 (44,6%) of girls. Invalid children up to 3 years old areformed 11, 7 (64%) of them are boys, 4 (36%) are girls.

Key words: disability, a disability children up to 3 years, boys, girls, disability dynamics.

Изучено статистические данные республиканского центра инвалидности и медицинские отчеты Яккасарайского района г.Ташкента.

Инвалидность у детей до 14 лет составило у мальчиков 46 (55,4%), а у девочек 37 (44,6%). Инвалидные дети до 3 лет всего составило 11 из них 7 (64%) мальчики, 4 (36%) девочки.

Ключевые слова: инвалидность, инвалидность детей до 3 лет, мальчики, девочки, динамика инвалидности.

At the present time children with disabilities is one of the most important medico-social problems of our society. The number of serious deteriorations in the health of children is growing, but the prevention of disability and specialized medical service system is not focused on the required level. (1.2).

According to the findings of WHO children with disabilities have disturbances in the functions of the body with the process of the collapse of children's health, due to the diseases, injuries and congenital effects which eventually leads to the need for social care and family life begins adaptation to a significant restriction of activities and social adjustment (self-service facilities, navigation, orientation, and self-control, work and speech disorders) (3.4).

In order to create the most favorable living conditions and to restore the maximum health characteristic features of ages depth study of the nature of childhood disability should be performed. According to Medical social assistance system –it is important to pay special attention preschool agers contingent. By arranging the leading factors of these ages further disability may completely stopped. (1.2).

Research aim is comprehensive study of the structure of disability for children under 3 years of age inhabitants of Yakkasaroy district of Tashkent city and to give scientific substantiation on increasing the quality of medical care to children with disabilities.

As Research materials that characterize the dynamics of the disability a state official data and Tashkent Yakkasaroy district medical association's statistics and primary health report documents were used.

Research method: socio-hygienic and math- statistics.

Yakkasaroy district consists of the total population number 115400 and 33126 of them (28.7%) were under the age of 14, 5399 (4.7%) children under the age of three.

Table 1.

The indicators of analysis of Tashkent city Yakkasaroy district's population

№	Indicators	Yakkasaroy district			
		The number of	%	Boys	Girls
1.	The number of children under the age of 14	33125	28,7	47,8% 16158	52,2% 16967
2.	The number of children under the age of 3	5399	4,7	47,1% 2540	52,9% 2859
3.	The number of disabled children under the age of 14	83	0,25	55,4 % 46	44,6 % 37
4.	The number of disabled children under the age of 3	11	13,25	64% 7 boys	36% 4 girls
5.	Total population	115400	100	-	-

There are 83 registered children with disabilities under the age of 14 , and 11 children under the age of 3 and this total is 13.25% of childhood disability.

From the children under the age of 14, 48.7% (1615) are boys, 51.3%

(16967) are girls. Total disability, gender composition was as follows: 46 were male (55.4%) children and 37 were women (44.6%) children.

At the time of learning gender structure of 11 disabled children under the age of three following indicators were determined: 7 boys (64%) and 4 girls (36%).

By Tashkent city relatively children with disabilities from every 10,000 children - an average 67.

Table 2.
Composition of disabled children in the age-sex by Tashkent's Yakkasaroy district.
(11 of disabled children under the age of 0-3)

Ages	Boys	Girls	Total
From 0 - 1	2	0	2
1 to 2 years	2	2	4
Under the age of 2 -3	3	2	5
Total	7	4	11

In Yakkasaroy district from children with disabilities boys aged 0-3 are 64.0%, and 36.0% of them are girls. This indicates that from children with disabilities composes the majority of the boys.

It is seen that the number of children under the age of 1 total -2, it is 18 % of children aged up to 3 years. All share of boys, 2 (100%), and disability in girls this age is not observed 0.0%.

The total number of disabled children under 2 years of age is 4, it composes 36% of children up to 3 years. From them disabled boys are 2 composes 50% of children with disabilities and 2 girls are 50.0%.

The total number of disabled children from the age of 2 to 3 is 5, it composes 46% of children up to the age of 0-3. From them boys with disabilities 3 (60%), disabled girls were 2 (40%). The table shows that the number of children from 0 to 3 years and children under the age of 2 -3 more than the children of 1 to 2 ages (5 - 46%).

Summary:

1. Disabled children are the part of human society for and they are in need of medico- social assistance and care;
2. In Yakkasaroy district of Tashkent children with disabilities under the age 0 to 3 years composes 13.25% of childhood disability of total disable children under the age of 14.
3. In Yakkasaroy district from disabled children under the age of 0 to 3 every 1 of 2 makes up children under the age of 2- 3 (46%) of the share.
4. In this district among children under the age of 3 boys with disabilities (64%) relatively more than girls (36%).

Recommendations:

1. Children disability, age, gender nature in connection with the detailed description of the medical and social rehabilitation of children with disabilities need to develop the necessary measures of medical-prophylactic establishments and have great practical importance on working out special measures.
2. There is a need to develop a programme for the further improvement of patronage nursing care, aimed on reducing childhood disability up to the age of 3.
3. It is identified, that among disabled children under the age of three boys relatively more than girls and this case should be taken into the consideration and learned more deeply.

REFERENCES

1. Abdufattaev A.A. The population of the Republic of Uzbekistan working abilities, medical and social aspects. Tashkent Pediatric Medical Ins / D.m.s.dis. // 2004 On page 29.
2. Asadov DA Sharipova M.K. Reducing economic losses owing to children with disabilities and medical methods // Pediatrics (Resolution). Tashkent, 2003. Special lib.; 7 name. On page 6-10.
3. Zelinskaya D.I. Children with disabilities as a health problem / scientific publications // RF SST.M. 2008. №2 Lib.7 name 23-26 page.

УДК 615.849:617.7-007.681:572.79

Гавхар Тулакова, Ойбек Орипов, Собир Хамракулов
(Самарканд, Узбекистан)

ИЗУЧЕНИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЛАЗЕРТРАБЕКУЛОПЛАСТИКИ У БОЛЬНЫХ С ОТКРЫТОУГОЛЬНОЙ ГЛАУКОМОЙ С УЧЕТОМ ИХ РАСЫ И ПУТИ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

В исследовании изучена эффективность селективной лазерной трабекулопластики (ЛТ) у больных первичной открытоугольной глаукомы на 84 глазах (62 больных). Из них начальная стадия глаукомы было в или 40,47%, (34) глазах (25 больных), развитая стадия – в 59,53% (50 глаз у больных). В результате проведения ЛТ компенсации внутриглазного давления (ВГД) удалось достичь в 66,82% ($P = 0,045$). Среднее снижение ВГД отмечено в 25% и сохранение зрительной функция в 72%, улучшение гидродинамики глаза сохранялось при сроке наблюдения более 2х лет.

Ключевые слова: глаукома, селективная лазерная трабекулопластика, внутриглазное давление.

In this study the efficiency of SLT at 84 eyes of 62 patients with primary open angle glaucoma was analyzed. 40,47% (34 eyes of 25 patients) of them were at the initial stage of glaucoma, and 59,53% (50 eyes of 37 patients) were at the developed stage. Compensation of intraocular pressure (IOP) was achieved in 66,82% of cases ($P = 0,045$), mean depression of IOP – in 25%, maintenance of vision function – in 72% and improving of eye's hydrodynamics – during more than two years of follow-up.

Key word: glaucoma, selective laser trabeculoplasty, intraocular pressure.

В эпоху Великого переселения народов значительные массы монголоидного населения Центральной Азии проникли в степную полосу Западной Сибири, в Казахстан, Среднюю Азию и степи Юго-Восточной Европы, коренное население которых в основном относилось к европеоидам. В результате здесь образовались два смешанных расовых типа: южносибирский, распространенный главным образом среди современных казахов (у них черты монголоидной расы явно преобладают), и среднеазиатский, характерный для туркмен, узбеков и частично для таджиков (примесь монголоидного элемента проявляется менее отчетливо) [4]. Распространенность ПОУГ увеличивается с возрастом. Если в 40-45 и 50-60 лет ей страдает соответственно 0,1 % и 1,5-2 % населения, то в 75 лет и старше около 10 % [3].

Преобладание ПЗУГ в литературе отмечено также для большинства больных в Центральной Азии (Туркмении, Казахстане, Таджикистане, Киргизии и Узбекистане).

В Узбекистане заболеваемость ПГ среди населения старше 40 лет достигала 1,5-2,5 %. ОУГ встречалась в 20,1 %, ЗУГ – в 79,9 %. ЗУГ преобладала у лиц узбекской национальности [1, 5]. По данным Кремковой Е. В. лица европеоидной расы имели закрытоугольную форму ПГ в 28,8 % случаев, в то время как коренное население – в 76,3 % [2].

В последнее время широкое распространение получил метод селективной лазерной трабекулопластики. Первые исследования были проведены Mark A. Latina с соавторами в 1995–1997 году [6; 7]. Селективная лазерная трабекулопластика отличается по механизму и параметрам воздействия. Она основывается на принципе селективного фототермолизиса в соответствии, с чем свет селективно поглощается пигментными структурами в трабекулярной сети, улучшая отток жидкости из глаза. Именно эти факты и заставили нас провести данное исследование.

Цель: изучить эффективность ЛТП у больных с учетом их расовой принадлежности.

Материал и методы. Эффективность СЛТ у больных первичной открытоугольной глаукомы изучена на 84 глаз (62 больных): из них начальная стадия глаукомы было в 40,47% случаев (34 глазах у 25 больных), развитая стадия в 59,53% (50 глаз у 37 больных). Средний возраст больных у этой группы равен $60 \pm 17,72$ лет, в анамнезе не было никаких лазерных и хирургических вмешательств. Максимально корригируемая острота зрения у больных была достаточно высокой – $0,68 \pm 0,15$ – $0,50 \pm 0,17$ соответственно. Поле зрения, как центральное, так и периферическое, соответствовало стадии заболевания. При гониоскопии угол передней камеры был открыт (3–4). Исходные внутриглазного давления = $24,83 \pm 2,7$, $26,12 \pm 4,6$ мм рт. ст. «С» был в пределах $0,12 \pm 0,04$, $0,08 \pm 0,02$ мм3/мин/мм рт. ст. соответственно.

Все пациенты были с некомпенсированной ОУГ, толерантной к медикаментозной терапии. Среднее время наблюдения составило: $24,2 \pm 2,9$ месяцев, У всех пациентов было получено письменное согласие на участия в лечение.

Были собраны анамнестические данные, медикаментозное лечение в предоперационном периоде. Все процедуры были проведены одним и тем же лазерным хирургом. Перед лазерной операцией проводили эпibuльбарную анестезию 1% раствором дикаина или 2% лидокаина. После операции конъюнктивальная полость промывалась 0,25% растворами левомицетина.

Пациентам проводилась СЛТ Nd: YAG лазер «VISULAS 532» (Германия) -уровнем энергии колеблющегося 600 мВТ. Размер аппликации был равен 300 мкм, экспозиция – 0.2 мс.

Результаты исследования. В исследование было изучено 62 больных (84 глаз) с открытоугольной глаукомой различной стадии. Динамика ВГД после проведения СЛТ представлена в табл. 1. В послеоперационном периоде (2–4) недели ВГД в группе СЛТ 1 стадии ВГД снизилось с $24,83 \pm 4,18$ мм рт. ст. до $18,92 \pm 1,87$ мм рт. ст.; со 2 стадией глаукомы средний уровень ВГД составил $19,93 \pm 2,15$ мм рт. ст.. Через 6 месяца после СЛТ ВГД составляло $18,45 \pm 1,57$ мм рт. ст. при 1 стадии глаукомы и $19,53 \pm 1,79$ мм рт. ст. при 2 стадии.

Таблица 1

**Динамика внутриглазное давление после проведения СЛТ
при первичной открыто угольной глаукомы**

Период Р<	Количество глаз	ВГД (начальная стадия)	Количество Глаз	ВГД (развитая стадия)
Исходный 0,05	34	$24,83 \pm 4,18$	50	$26,12 \pm 4,61$
1 неделя 0,05	34	$19,44 \pm 2,17$	50	$20,37 \pm 3,13$
1 месяц 0,05	34	$18,92 \pm 1,87$	50	$19,93 \pm 2,15$
3 месяца 0,05	32	$18,74 \pm 1,65$	46	$19,82 \pm 1,84$
6 месяцев 0,05	32	$18,45 \pm 1,57$	45	$19,53 \pm 1,79$
12 месяцев 0,05	26	$18,59 \pm 1,38$	37	$19,86 \pm 1,53$
24 месяца 0,05	23	$19,07 \pm 1,98$	33	$20,15 \pm 1,16$

Через 12 месяцев после СЛТ компенсацию внутриглазного давления удалось достичь при 1 стадии в 76,95% (26 глаз), и при 2 стадии глаукомы средний уровень в 74% (37 глаз).

В этих пределах ВГД сохранялось в течение 1,5 года, имея тенденцию к повышению ко второму году. Дальнейшее динамическое наблюдение в сроки 24 месяца и более выявило постепенное снижение числа успешных результатов лечения: при 1 стадии глаукомы оно наблюдалось в 67,64% (23 случая), при 2 стадии в 66% (33 случая). ВГД не компенсировалось в 32,34% случаев (11 глаз) при 1 стадии и в 34% случаев (17 глаз) при 2 стадии глаукомы.

Одним из значимых факторов, определяющих эффективность операции, является количество гипотензивных препаратов используемых в послеоперационном периоде. Если в дооперационном периоде количество препаратов было приблизительно одинаково (1,7–1,8) ($P = 0,04$), то в послеоперационном периоде их количество в зависимости от вида оперативного вмешательства существенно отличается. Меньше всего потребность в назначении гипотензивных препаратов была у пациентов, с начальной стадией глаукомы – $1,4 \pm 0,05$ ($P = 0,049$). В первые 3 месяца после операции количество препаратов в среднем по группе составило $1,5 \pm 0,12$, через 6–12 месяцев – уже $1,8 \pm 0,2$, а к концу периода наблюдения – $1,85 \pm 0,3$ ($P = 0,032$).

Обсуждение. Таким образом, исследование показали на высокую эффективность лазерной селективной трабекулопластики. После лазерного лечения в течение всего периода наблюдения при 1 и 2 стадиях глаукомы отмечается нормализация ВГД у большинства больных. Повышение ВГД у части пациентов с увеличением срока наблюдением отмечено больше в группе с развитой стадией глаукомы, чем при начальной стадиях заболевания. Это связано с более выраженными изменениями дренажной системы глаза при развитой стадии глаукомы.

У пациентов с начальной стадией открыто угольной глаукомы к концу периода исследования проведение СЛТ оказалось успешным в 67,64% случаев ($P = 0,043$). Данные различия были статистически достоверны. При развитой стадии открыто угольной глаукомы к концу периода исследования вероятность успеха для СЛТ составила 66% ($P = 0,048$).

Выводы. Полученные данные позволяют рекомендовать селективной лазерной трабекулопластики при начальной и развитой стадии открыто угольной глаукомы. Селективная лазерная трабекулопластика, является безопасным операцией и обеспечивает стабильный длительный гипотензивный эффектом.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Камилов Х. М., Акрамов А. А., Хаитов Ф. Н. Пути дальнейшего улучшения диспансеризации больных глаукомой с использованием ЭВМ.
2. Кремкова Е. В. Состояние и пути снижения слепоты и инвалидности вследствие глаукомы в Узбекистане. Автореф. дис....д-ра мед. наук. М.; 1993.
3. Нестеров А. П. Первичная открытоугольная глаукома: патогенез и принципы лечения // Клиническая офтальмология. 2000; 1: 4–5.
4. Платонов Ю. Народы мира в зеркале геополитики (структура, динамика, поведение). С-Пб.: Издательство Санкт-Петербургского университета; 2000.
5. Юсупов А. Ю. Глаукома в Узбекистане. Ташкент: Медицина; 1973.
6. Latina M.A., Park C.H. Selective targeting of trabecular meshwork cells: in vitro studies at pulsed and CW laser interactions // Experimental Eye Research. 1995. № 60. P. 359–371.
7. Latina M., Sibayan S. et al. Q-switched 532-nm Nd: YAG Laser Trabeculoplasty, Selective Laser Trabeculoplasty // Ophthalmology. 1998. Vol. 105. № 11. P. 2082–2090.

УДК 617.77-089.844-1-009-11

Гавхар Тулакова, Екутхон Орипова, Шохрух Искандаров
(Самарканд, Узбекистан)

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ШОВНОГО МАТЕРИАЛА ПРЕМИЛЕНА ПРИ ПРОВЕДЕНИИ БЛЕФАРОПЛАСТИКИ У БОЛЬНЫХ С ВРОЖДЕННЫМ ПТОЗОМ

Изучить эффективность различных методов хирургического лечения птоза верхнего века. Материал и методы: проанализированы результаты хирургического лечения с 2015 по 2017 г. 30 пациентов. Всем пациентам проведено стандартное исследование, в т. ч. определение степени птоза, ширина глазной щели, измерение функции леватора. Результаты и обсуждение: во всех случаях достигнуто устранение птоза верхнего века.

Ключевые слова: блефаропластика, птоз, леватор, ширина глазной щели.

To study the efficacy of different methods of the blepharoptosis surgical treatment. Material and methods : the surgical treatment outcomes of 30 patients, obtained from 2015 to 2017 were analyzed. All patients underwent the routine examination, including the determination of ptosis degree, eye-slit width, levator function measurement. Results and discussion : in all cases, the blepharoptosis was eliminated.

Key word: blepharoplasty, ptosis, levator, eye-slit width.

Опущение верхнего века – блефароптоз – занимает первое место в структуре заболеваемости век у детей и является не только косметическим дефектом, но и остается фактором, препятствующим нормальному функциональному развитию органа зрения. [3] Кроме того у больных с блефароптозом появляется характерный внешний вид: непривычно поднятая бровь на стороне поражения, запрокинутая голова, измененная осанка, а со стороны глаза развивается обскурационная амблиопия различной степени тяжести, расстройство бинокулярного зрения, ограничивается подвижность глаза. [1] Все выше перечисленные проявления болезни не только говорят о тяжести патологии, но и требуют квалифицированного подхода к решению данной проблемы с учетом современных достижений науки [2, 5]. Актуальность проблемы обусловлена не только распространенностью заболевания, но и встречающимися до сих пор неблагоприятными исходами вследствие недостаточно рационального и своевременного лечения. Устранить блефароптоз в настоящее время можно только хирургическим путем, причем ранняя коррекция птоза верхнего века не только улучшает внешний вид ребенка, но и предупреждает развитие амблиопии и косоглазия [4].

Существует множество ауто-и пластических операций при лечении птоза верхнего века, что свидетельствует о недостаточной эффективности любой из них. Недостатком операции по Пагенштехеру является малая эффективность, операции Гесса слишком травматична, и ее исход ее часто не удовлетворяет офтальмохирурга.

Выгодно отличается простотой операция по Фриденвальду-Гюйтану с использованием шелкового погружного шва в виде трапеции. Но недостатком этой операции является возможность стойкого укорочения верхнего века из-за подтягивания его швами вверх. Описанные недостатки оказываются легко устранимыми, если заменить шелковину на тонкую синтетическую нить, которая обеспечит не только поднятие века вверх, но, и будучи растяжимой, позволит ему опускаться, а глазной щели – стыкаться во время сокращения круговой мышцы глаза. Одним из синтетических шовных материалов и является Премилен – нерассасывающаяся монофиламентная нить на основе полипропилена, доступна в синем цвете для лучшей визуализации. Премилен показан для сближения мягких тканей, включая офтальмологическую практику. Нити прилипают к тканям и особенно удобны там, где планируется их последующее удаление. Нить изготовлена по запатентованной

технологии, не подлежат разрушающему или ослабляющему действию ферментов организма. Эти нити инертны в тканях и исследованиях сохраняют свою прочность течение 2-х лет. Нити из полипропилена вызывают минимальную реакцию тканей и держат узлы лучше, чем большинство монофиламентных синтетических материалов.

Целью данной работы разработать методику хирургического лечения больных с врожденным птозом, используя погружные швы из полипропилена в виде трапеции.

Материал и методы: проанализированы результаты хирургического лечения с 2015 по 2017 г. 30 пациентов. Всем пациентам проведено стандартное исследование, в т. ч. определение степени птоза, ширина глазной щели, измерение функции леватора. Проанализированы результаты операции у 16 пациентов (32 глаз) с врожденным и приобретенным (28 глаз) блефароптозом тяжелой и средней степени тяжести. Возраст пациентов варьировал от 5 до 65 лет, среди пациентов было 17 женщин и 13 мужчин. Всем пациентам до операции проводилось офтальмологическое обследование: визометрия, авторефрактометрия, тонометрия, биомикроскопия, офтальмоскопия, периметрия, линейными методами определялась подвижность верхнего века и величина блефароптоза. У всех пациентов функция мышцы, поднимающей верхнее веко, оценивалась как слабая (менее 4 мм). Высота орбито-пальпебральной складки соответствовала 3-5 мм. Подвижность верхнего века составляла не более 2,0 мм. У 8 пациентов птоз верхнего века был двусторонним. В качестве подвесок применялись следующие виды материалов: силиконовые нити (30 глаза), полипропиленовые нити (30 глаз). На 30 глазах операции проводились подвешивающий материал имплантировался через проколы. В остальных случаях (30 глаз) применялся погружные швы из полипропилена в виде трапеции. Все пациенты обратились в отдаленный послеоперационный период от 11 мес. до 10 лет. По имеющимся у пациентов данным осложнений во время операций не было.

Результаты и обсуждения: В раннем послеоперационном периоде все пациенты отмечали отек, который исчезал в течение недели. При обращении к нам в отдаленный послеоперационный период производилась оценка эффективности подвешивающей операции по положению края верхнего века относительно зрачка: MRD (reflex distance) при максимальном напряжении лобной мышцы был более 1 мм.

Самый высокий процент (94%) успешных операций мы отмечали у пациентов, которым в качестве подвески применялась полипропиленовая швы. В этой группе нами не выявлено пациентов с неудовлетворительным результатом подвешивающей операции. Чуть менее успешными (77 и 80%) были операции с использованием силиконовой нити соответственно.

При оценке стабильности результата и выраженности орбито-пальпебральной складки нами выявлено, что при применении погружные швы из полипропилена в виде трапеции способ проведения подвески складка менее выражена, но во всех случаях отмечен стойкий результат. Имплантация подвешивающих материалов через проколы позволяла получить выраженную орбито-пальпебральную складку, хотя результат операции был менее стабильным.

Несмотря на высокую успешность проводимых операций, нами выявлены такие осложнения, как смещение имплантата, обнажение его, инфицирование, пиогенная гранулома, гипокоррекция, лагофтальм. Наиболее частыми из них были миграция, обнажение, растяжение материала и формирование свищей. Смещение и обнажение подвески более характерно для силиконовых нитей.

Заключение

Как показали результаты исследования пациентов с птозом верхнего века с отсутствующей функцией леватора, при проведении подвешивание материал имплантировался через прокол достигаются более стабильные результаты, но сохраняется сглаженность орбито-пальпебральной складки. Способ погружные швы из полипропилена в виде трапеции позволяет получить более выраженную пальпебральную складку с менее стойким эффектом операции. Предпочтение следует отдавать тем материалам, которые

позволяют получить стойкий хороший результат и вызывают меньшее количество осложнений, требующих повторных хирургических вмешательств.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Грищенко С.В. Эстетическая хирургия возрастных изменений век / С.В. Грищенко. – М.: Медицина, 2007. – С.26-31, 46-54.
2. Зайкова М.В. Пластическая офтальмохирургия / М.В. Зайкова. – М.: Медицина, 1980. – С.151-154.
3. Каллахан А. Хирургия глазных болезней / Каллахан А. – Москва: МЕДГИЗ, 1963. – С.78-113.
4. Обрубов С.А. Эстетическая блефаропластика / Руководство для врачей. – М.: Медицина, 2006. – С.151-154.
5. Фришберг И.А. Особенность современной эстетической блефаропластики. – Москва: Медицина, 2001.

УДК 616-001.5.717.089

*Пайзилла Уринбаев, Мухриддин Хасанов,
Мавлон Аширов, Икром Уринбаев
(Самарканд, Узбекистан)*

ХИРУРГИЧЕСКОЕ ЛЕЧЕНИЕ ОСКОЛЬЧАТЫХ, ВНУТРИСУСТАВНЫХ ПЕРЕЛОМОВ ДИСТАЛЬНОГО КОНЦА ПЛЕЧЕВОЙ КОСТИ

За период 2015-2016 гг. было пролечено 56 больных с оскольчатыми переломами дистального эпиметафиза плечевой кости. Мужчины составили 32(%), женщины 24(%). Наиболее часто сложные многооскольчатые переломы наблюдались у людей в среднем (30-49 лет) возрасте. По сложности, согласно по классификации АО (AOSIF) больные распределялись следующим образом: 1- группа А3 – переломы у 12 больных; 2-группа – С1 переломы у 16 больных; 3-группа – С2, С3 переломы у 28 больных. У 1-группы больных проводилось лечение путём репозиции под обезболиванием, с учётом средней ротации плеча, посредством вертикального вытяжения за локтевой отросток на операционном столе, после успешного сопоставления, подтверждённого ЭОП исследованием, наложение аппарата Илизарова.

У 2-группы больных проводилась операция – наружным и внутренними доступами: каждый, эпиметафизарный отломок сопоставляется с проксимальным, фиксируется спицами (двумя).

3-группа больных составили те, у которых для точного сопоставления костных отломков эпифиза между собой и затем с проксимальным отломком пришлось мышечную ножку каждого отломка рассекать. Сращение и восстановление функции сустава авторы выявили у 52 больных, несращение перелома имело место у 4 (7,4%) больных. Успешные: хорошие, удовлетворительные результаты лечения получены у 92,6% больных.

Ключевые слова: переломы, дистальный конец плечевой кости, хирургические доступ, остеосинтез.

During the period of 2015-2016 years there were treated 56 patients with comminuted fractures of the distal epimetaphysis of the humerus. Men were 32 (%) and women 24 (%). The most often complex multi-lobed fractures were observed in people in middle ages (30-49 years). In general, according to the classification of AO (AOSIF), the patients were distributed as below: 1-group A3-fractures were observed in 12 patients; 2-group-C1 fractures were observed in 16 patients; 3-group-C2, C3 fractures were observed in 28 patients. Treatment among the 1st group of

patients was carried out by repositioning under anesthesia, taking into account the average rotation of the shoulder, by vertical traction on the olecranon on the operating table, after a successful comparison confirmed by the image intensifier study, imposition of the Ilizarov apparatus.

Among the 2nd group of patients, the operation was performed - external and internal access: each epimetaphyseal fragment is compared with the proximal segment, fixed with spokes (two);

3rd group of patients were those in which for accurate comparison of bone fragments of the epiphysis with each other and then with a proximal fragment, the muscular leg of each fragment had to be dissected. The authors identified 52 patients in the joint and recovery of joint function, non-growth of the fracture occurred in 4 (7.4%) patients. Successful: good, satisfactory results of treatment are obtained in 92.6% of patients.

Key words: *fractures, distal humerus end, surgical access, osteosynthesis.*

Переломы дистального эпи-метафиза плечевой кости являются довольно частой патологией и, по данным литературы, достигают 30% переломов в области локтевого сустава [3,22;4,4]. По данным [7,82] оскольчатые переломы составили 25% среди всех переломов дистального конца плечевой кости. Несмотря на определенные успехи, достигнутые в вопросах лечения данной категории пострадавших, процент неудовлетворительных исходов лечения остается достаточно высоким и находится в пределах 40-50%. От 10 до 18% осложнений обусловлены необходимостью длительной иммобилизации, ведущей к развитию контрактур и анкилозов [6,24] в 20-29,9% случаев пострадавшие признаются инвалидами [2,108].

Всё чаще переломы дистального конца приобретает сложный вид: C1 (по классификации АО/ASIF) - полный внутрисуставный перелом, суставный простой, метафизарный простой (эти переломы раньше именовались как Т-, У-образные чрезмыщелковые переломы); C2 - полный внутрисуставный перелом, метафизарный оскольчатый - как C1, но с наличием ещё костных осколков метафизарных; C3 - полный внутрисуставный перелом, суставный оскольчатый: эти переломы - оскольчатые переломы эпифиза, непосредственно суставного конца: блока, головки мыщелка, с костными фрагментами от метафиза, и ещё наличием «среднего отломка» эпифиза.

Многооскольчатые переломы дистального отдела плечевой кости в силу особенностей повреждения являются сложными для репозиции и требуют повышенного внимания при проведении оперативного лечения. Тяжесть травмы, наличие множества фрагментов, внутрисуставный характер перелома, а в некоторых случаях повреждение сосудисто-нервного пучка затрудняют репозицию костных отломков и, как следствие, увеличивают риск неблагоприятных последствий травмы и осложнений. Существующие консервативные и оперативные методы лечения оскольчатых переломов дистального метаэпифиза плечевой кости технически сложны, трудоёмки и сопряжены с опасностью осложнений (повреждение нервных стволов во время репозиции), а также формирования контрактур в связи с тяжестью повреждения мышечно-капсульного аппарата локтевого сустава и длительной иммобилизацией. Последнее существенно влияет на сроки начала реабилитационных мероприятий и конечный результат лечения [5,3]. В настоящее время для открытого сопоставления всем больным с внутрисуставными переломами дистального конца плеча типов Ви С в зависимости от наличия смещения отломков, и с околосуставными переломами дистального конца плеча типа А со смещением выполняется открытая репозиция и внутренняя фиксация; Операция выполняется в первые 2-4 часа или после полного спадания отёка, на 5-7 сутки; Используются доступы, обеспечивающие полную визуализацию переломов и возможность ревизии ЛС: наружный, внутренний или паратрицепитарный при переломах типа А и некоторых типа В, трансолекранный – для типа С и некоторых переломов типа В с выделением локтевого нерва. Выполняются открытая анатомическая репозиция и внутренняя жёсткая фиксации перелома, позволяющие избежать дополнительной внешней иммобилизации в после операционном периоде. [1.96].

Для остеосинтеза костных отломков имеются сторонники внутренней фиксации с использованием спиц Киршнера [8,89], как это было описано в классической литературе (А.В.Каплан, 1967). Другие авторы фиксацию костных отломков осуществляют реконструктивной пластиной АО, пластинами LCP DMH., метафизарный или реконструкционный; предложенными устройствами [4,4].

Цель работы. Описать результаты комбинированного остеосинтеза внутрисуставных, многооскольчатых переломов дистального эпиметафиза плечевой кости, наружными и внутренними доступами, с внутренней фиксацией костных отломков спицами, внешней фиксацией аппаратом Илизарова.

Материал и методы исследования. Наше сообщение основано на опыте лечения 56 больных с переломами дистального суставного конца плечевой кости А3, С1, С2, С3 группы (по классификации АО/ASIF), которые получили лечения за 2015-2016гг. Мужчины составили –32(57%), женщины –24(43%). По возрасту они распределялись следующим образом: 18-29 лет –16(28,5%), 30-49 лет –24(43%), 50 лет и старше - 16(28,5%).

По проведённому оперативному методу лечения больные распределялись на следующие группы: 1- лечения путем репозиции под обезболиванием, с учётом средней ротации плеча, посредством вертикального вытяжения за локтевой отросток на операционном столе, после успешного сопоставления, подтвержденного ЭОП исследованием, наложение аппарата Илизарова; 2-группа: операция – наружным и внутренними доступами: каждый, эпиметафизарный отломок сопоставляется с проксимальным, фиксируется спицами (двумя); 3-группа больных составили те, у которых для точного сопоставления костных отломков эпифиза между собой и затем с проксимальным отломком пришлось мышечную ножку каждого отломка рассекать, отломков эпифиза «собрать», сопоставить, затем эпифиз сопоставить с проксимальным отломком. Такое действие, обычно было применено при С2, С3 оскольчатых переломах плечевой кости. Мышечную ножку мы рассекали отступая на 0,5-0,8 см от надмыщелков, что бы после сопоставления костных отломков их ушивать и восстановить.

Наш анализ показал, что у 12 больных 1-группы имелся перелом дистального конца плеча, соответствующей к группе переломов А3; у 16 больных 2-группы: С1; и у 28 больных 3-группы - С2, С3 больных.

У больных с переломами С1, С2, С3 (всего 44 больные) во время операции вначале сопоставили, и фиксировали 2мя спицами 2-3 костные фрагменты эпифиза (реконструировали или воссоздали), затем конец центрального отломка вывели в раны, сопоставили реконструированного эпифиза к концу центрального отломка, фиксировали по 2 спицами с каждой стороны эпифиза. Иногда отдельный костный фрагмент метафиза пришлось сопоставить и фиксировать одной, двумя спицами. Изучалась прочность, стабильность фиксации. Затем дистальный конец плеча вправили в родное место. Рассеченные мышцы эпифизов тщательно пришивали. У 20 больных дополнительно применяли аппарат Илизарова из 2,5, 3,0 кольца, для внешней фиксации. У остальных 24 больных наружная иммобилизация – гипсовой повязкой.

Послеоперационный период протекал у 52 больных благополучно, у 4 мы наблюдали воспалительные явления около спицы, поверхностно, которых удалось купировать.

В динамике наблюдении у тех больных, у которых рассекали мышцы от эпифиза и обратно пришили, рентгенологически не были выявлены признаки нарушения питания костных отломков. По нашим наблюдениям сроки сращения многооскольчатых переломов дистального суставного конца плечевой кости удлинённые, в среднем до 2-3 месяцев. Сращение и восстановление функции суставами выявили у 52 больных, несращение перелома имело место у 4 (7,4%) больных. Успешные: хорошие удовлетворительные результаты лечения получены у 92,6% больных.

Выводы:

1) В лечении оскольчатых метафизарных переломов (А3 по классификации АО/ASIF) и некоторых эпиметафизарных переломов (С2) возможно применение закрытой репозиции в

условиях соблюдения средней ротации плеча, вертикального скелетного вытяжения, под контролем ЭОП, и закрытым наложением аппарата Илизарова.

2) В хирургическом лечении переломов группы В боковые доступы с одной стороны, переломов группы С боковые доступы с наружной и медиальной стороны, с обнажением локтевого нерва, позволяют сопоставить и фиксировать отломки.

3) Комбинированный остеосинтез: внутренняя фиксация и применение аппарата Илизарова значительно часто приводит к успешным результатам.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Ключевский В.В., Хассан Б.Э. Лечение около и внутрисуставных переломов дистального отдела плечевой кости // Травматология и ортопедия России. 2010. 3(57). С. 96-102.

2. Носивец Д.С. Комбинированный остеосинтез в реабилитации пациентов с внутрисуставными переломами дистального метаэпифиза плечевой кости // Ортопед., травматол. 2008. №4. С. 108-111.

3. Морозов Д.С. Лечение внутрисуставных переломов дистального отдела плечевой кости: Автореф, дис... канд. мед. наук. Москва, 2009. С22.

4. Медведев Д.И., Лобанов Г.В. Разработка устройства и способа фиксации многооскольчатых переломов дистального отдела плечевой кости // Журнал «Травма». 2013. 4(том14).

5. Меркулов В.Н., Дорохина А.И., Дуйсенов Н.Б. Лечение тяжёлых многооскольчатых переломов дистального отдела плечевой кости у подростков // Вестник травматологии и ортопедии им. Н.Н. Приорова. 2008. №3.

6. Шуба В.Й. Хирургическое лечение внутрисуставных переломов дистального конца плечевой кости / Автореф. дис... кан. мед. наук. Киев, 2004. С. 24.

7. Эшназаров К.Э., Уринбаев П.У., Жангиров С.А. Лечение многооскольчатых переломов дистального отдела плечевой кости / Современные методы диагностики и лечения в травматологии и ортопедии. Материалы Республиканской научно-практической конференции молодых ученых. Андижан, 2002. С.82-84.

8. Sotelo J.S. Complex distal humeral fractures: internal fixation with a principle-based parallel-plate technique/ J. Bone joint surg. 2007. Vol.89. P.961.

УДК 616.145.11-005.4-036.12-085.

*Нурмамат Худайбергенов, Маркс Жаббаров, Мурод Матёкубов
(Урганч, Ўзбекистан)*

МИЯ СУРУНКАЛИ ИШЕМИЯСИДА МАВИКС ПРЕПАРАТИНИНГ САМАРАДОРЛИГИ

Ривожланиши генези турлича бўлган цереброваскуляр патологияларда хотира бузилишлари: эсда сақлаш ва қайта эсга тушириш жараёнида Мавикс самарали препарат ҳисобланади.

Калит сўзлар: миЯ сурункали ишемияси, темир танқислик камқонлиги, Эббингауз усули, энцефалопатия, Мавикс.

This article is about the effective remedy of Mavix. Mavix is considered to be one of the effective means in the treatment of cerebrovascular pathological dismiss of the memory of various genez development, memorizing, recalling and recognizing process.

Key words: chronic cerebral ischemia, iron-deficiency anemia, Ebbinghaus's method, encephalopathy, Mavix.

Мия сурункали ишемиялари асаб тизимининг бошқа қон томир касалликлари каби узок йиллар давомида клиник неврологияда марказий ўринни эгаллаб келмоқда. Бу касаллик натижасида меҳнатга лаёқатли ёшдаги одамлар орасида меҳнатга яроқсизлик ва ўлим кўрсаткичлари юкори даражададир [1, 1 б., 8, 33-36 б.].

Мия сурункали ишемиясига сабаб бўладиган асосий патогенетик омиллардан бириси темир танқислик ҳолатлари (темир танқислик камқонлиги ва темир танқислиги) ўзининг кенг тарқалганлиги ва ички аъзоларда салбий ҳолатлар келтириб чиқариши билан соғлиқни сақлашнинг ва тиббиёт фанининг долзарб муаммоси ҳисобланади [2, 43-44 б., 3, 65-68 б.]. Темир танқислиги камқонлиги бутун дунёда, жумладан Марказий Осиёда ҳам кенг тарқалган [6, 33-36 б., 7, 975-978 б.]. Ўзбекистонда темир танқислиги камқонлиги ҳолатлари умумий популяцияда 87% ни ташкил қилади [2, 43-44 б.]. Ўзбекистонда 1996 йилда Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти билан биргаликда ўтказилган тиббий демографик тадқиқот натижаларига кўра темир танқислиги камқонлиги фертил ёшдаги аёллар орасида 60% ни, ёш болалар орасида 61% ни ташкил қилади. Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш вазирлиги маълумотларига кўра темир танқислиги камқонлиги касаллигининг учраш частотаси 70-90% гача етади. Аёллар ўртасида темир танқислиги камқонлиги тарқалиши Хоразм (орол бўйи минтақаси) ва Сурхондарё вилоятларида (75,33 ва 98,5%) юкори даражададир. Бу регионларда темир танқислиги камқонлиги кўп тарқалиши сабаблари сифатида муаллифлар томонидан экологик деформациялар: яхши сифатли ичимлик суви етишмаслиги, унинг юкори минералланишуви, яшаш муҳитининг пестицидлар билан ифлосланганлиги каби омиллар кўрсатилмоқда [2, 43-44б.].

Сурункали мия ишемияси ривожланиш этиопатогенезида атеросклероз, артериал гипертензия ва уларнинг биргаликда учраши, қандли диабет ва қон томир касалликлари қаторида темир танқислик ҳолатлари, жумладан темир танқислиги камқонлиги ҳам катта аҳамиятга эгадир [5, 51-55б.].

Сурункали мия ишемияси патогенези мия қон айланиш етишмовчилиги билан ифодаланган бўлиб, бу сурункали ҳамда такрорий ўткир дисциркуляция эпизодлари натижасидир. Бу механизмлар мия тўқимаси гипоксиясига олиб келиб, миянинг кўп ўчоқли зарарланишларини келтириб чиқаради. Мия сурункали ишемиясида қоннинг реологик ва биохимик характеристикалари ўрни катта. Дунё статистик маълумотларига кўра мамлакатлар аҳолисининг 13 дан 70% гача [4, 66-69б.] ва сайёрамизда 500 миллиондан ортиқ одам камқонлик билан касаллангандир. Камқонлик ҳолатлари бизнинг регионда ҳам кенг тарқалган. Турли авторлар маълумотларига кўра камқонлик тарқалганлиги 47 дан 90% гача бўлиб, бу кўрсаткич аёллар орасида, айниқса фертил ёшидаги аёлларда юкори. Узок вақтлардан буён маълумки камқонликнинг кўплаб неврологик асоратлари мавжуд [6, 33-36б.].

Организмда темир етишмовчилиги клиник кўринишлари турли хил бўлиб қатор факторларга боғлиқ, эрта кузатиловчи вегетатив дисфункцияли астеник синдром характерлидир. Бу беморларда вегетатив томир кризлари кузатилади: офтальмик феноменли мигренсимон пароксизмлар, даҳлиз-чиғаноқ синдроми, брадикардия ва баъзан қисқа муддатли ҳушдан кетиш билан ўтадиган юрак қон – томир ҳуружлари ва айрим пайтларда вегето-висцерал белгилар билан кечадиган пароксизмал тахикардия ҳуружлари шулар жумласидандир.

Камқонликда асаб тизими томонидан кузатиладиган иккиламчи асоратларга турли ёшларда учрайдиган цереброваскуляр бузилишларни киритиш мумкин.

Илмий тадқиқот ишидан мақсад. Узок кечувчи оғир даражали темир танқислиги камқонлиги сабабли ривожланган мия сурункали ишемиясида Мавикс препаратининг бош мия когнитив фаолиятига таъсирини ўрганиш.

Илмий тадқиқот ишининг материали ва усуллари. Олдимизга қўйилган илмий тадқиқот ишини амалга ошириш учун Вилоят кўп тармоқли тиббиёт маркази асаб касалликлари ва гематология бўлимларида даволанилган 40 нафар бемор, шунингдек амалий

жыхатдан соғлом 20 нафар шахс бизнинг тадқиқотимизда қатнашди. 40 нафар бемордан 25 нафари (1 гуруҳ беморлар) – оғир даражали темир танқислиги камқонлиги билан касалланган бўлиб касаллик давомийлиги 5 йилдан ошган; 15 нафар цереброваскуляр патологияли: дисциркулятор энцефалопатия 1-2 даражаси билан оғриган (2 гуруҳ беморлар). Назорат гуруҳини (3-гуруҳ) 20 нафар амалий жихатдан соғлом кўнгиллилар ташкил қилди.

Беморларнинг ёш ва жинс бўйича тақсимланиши ўрганилганда қуйидаги натижалар аниқланди. Кузатувдаги беморларнинг 10 нафари эркаклар (25%), аёллар 30 нафар (75%)ни ташкил қилди.

Беморларнинг ўртача ёши $40,1 \pm 1,05$ ёшни ташкил қилди. Жумладан I гуруҳ беморларда $46,6 \pm 1,55$ ёшни, II гуруҳда $52,1 \pm 2,1$ ёшни, ташкил қилди.

I гуруҳда 2 нафар эркак (8%) бўлиб, ўртача ёши $51,5 \pm 1,5$ ёшни, 23 нафар аёл (92%) бўлиб, ўртача ёши $41,7 \pm 1,6$ ёшни ташкил қилади. II гуруҳда 8 нафар эркак (54,2%) бўлиб, ўртача ёши $53,5 \pm 2,1$ ёшни, 7 нафар аёл (45,7%) бўлиб, ўртача ёши $50,56 \pm 2,2$ ёшни ташкил қилади. Гуруҳларда текширилувчилар юқоридаги каби ёш ва жинслари бўйича тақсимланган.

Барча беморлар гемоглобин кўрсаткичи, қон зардобиди темир микдорини аниқлаш фотометрия усулида ўтказилди (усул Батофенантролиннинг икки валентли темир ионлари билан қизил рангли мажмуа ҳосил қилишига асослангандир) ҳамда Эббенгауз тести бўйича хотира кўрсаткичлари ўрганилди. Кузатувдаги барча беморлар Мавикс 2,0 мл (20мг) (моносиалотетрагексозилганглиозид) нейрцитопротектив таъсирга эга препаратини суткалик дозаси (60 мг) 10 кун давомиди вена ичига инъекция қилинди ва препаратни қабул қилишдан олдин ва кейин Эббенгауз тести бўйича беморларнинг хотираси ўрганилди.

Биз танлаган беморлар оғир даражали темир танқислик камқонлиги бўлган (I-гуруҳ) беморларнинг клиникасига тўлиқ мос келади (1-жадвал) ва мос ҳолда олдимизга қўйилган тадқиқот мақсадлари ва вазифаларини ҳал этиш учун материал бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Беморлар қон кўрсаткичлари ($M \pm m$)

Жадвал 1

Қон кўрсаткичи	Беморлар	
	I гуруҳ (5 йилдан ортиқ)	II гуруҳ (ДЭ 1-2 даража)
Hb (г/л)	$49,6 \pm 1,8^{**}$	$114,5 \pm 1,6^{**}$
Эритроцитлар, 1 мм ³ да млн	$3,0 \pm 0,2^*$	$4,3 \pm 0,3^*$
Ранг кўрсаткич	$0,6 \pm 0,02^*$	$1,0 \pm 0,04^*$
Тромбоцитлар, 1 мм ³ да минг	$142,97 \pm 9,6^*$	$207,7 \pm 7,5^*$
Плазмада темир, мкмоль/л	$6,4 \pm 0,68^{**}$	$14,8 \pm 0,68^*$

Ишонарлик даражаси ** - $P < 0.05$; * - $P > 0.05$ (I ва II гуруҳлар орасида)

Олинган натижалар ва муҳокама. Биз хотирани Эббингауз синови бўйича тадқиқ қилиб унинг натижалари таҳлил қилинди. Хотирани Эббингауз синови бўйича ўрганишда, пантокальцин препаратини қабул қилишдан олдин, иккала гуруҳ беморларида ҳам 6-уринишгача тўғри қайтарилган сўзлар даражаси 7 тагача ортиб бориш кузатилди. I-гуруҳда (оғир даражали темир танқислиги камқонлиги) 7-дан 10-гача уринишларда тўғри қайтарилган сўзлар 6-7 сўз даражасида қолади, 2-гуруҳда эса (ДЭ 1-2 даражали) бу кўрсаткич – 5 та сўзгача камайиши намоён бўлади. Хотирани Эббингауз синови бўйича текширишдан олинган маълумотларга кўра оғир даражали камқонликда эслаб қолинган сўзларни қайтаришнинг 6-уринишидан кейин эслаш қобилиятининг пасайиб бориши юзага

келади. Олинган натижаларга кўра темир танкислик энцефалопатияси ва атеросклероз ҳамда гипертоник генезли дисциркулятор энцефалопатияли беморларда ишонарли ($p < 0,05$) фарқлар аниқланган.

Когнитив бузилишлар, нейропсихологик ўзгаришларнинг кўрсаткичларидан бири бўлиб, бош мия касалликларининг энг биринчи клиник ифодаланишидир. Клинико-нейропсихологик усул нафақат бош мия тузилмаларининг ўчоқли шикастланишларида, балки мия фаолиятининг таъминланиши етишмовчилигининг бошқа даражаларида ҳам психик функцияларнинг ўзгаришларини баҳолашда юқори сезгир усул бўлади. Хотирани Эббингауз синови бўйича текширишдан олинган маълумотларга кўра мия қон айланиш етишмовчилиги кучайиши билан эслаб қолинган сўзларни қайтаришнинг 6-уринишидан кейин эслаш қобилиятининг чарчаб бориши ёки миянинг функционал қобилиятининг пасайиши юзага келар экан.

Биз кузатувимиздаги беморларга этиотроп, патогенетик даволаниш билан бир каторда Мавикс препаратини 10 кун муддат давомида қўлладик. Ҳар бир беморимизда хотирани Эббингауз синови бўйича қайта тадқиқ этдик ва унинг натижаларини 2-жадвалда келтирдик.

Бир ойдан кейин хотирани Эббингауз синови бўйича ўрганишда Оғир даражали темир танқислиги камқонлиги бўлган биринчи гуруҳ беморларда 1 чидан 7 чи уринишгача давр ичида тўғри қайтарилган сўзлар сони 9 тагача ортиб бориши аниқланди, 7 чидан 10 чигача бўлган уринишларда тўғри қайтарилган сўзлар 8-9 сўз даражасида қолди. Иккинчи гуруҳ гипертоник ва атеросклеротик генезли ДЭ 1-2 даражали бўлган беморларда эса бу кўрсаткич 1 чидан 6 чи уринишгача давр ичида тўғри қайтарилган сўзлар сони 10 тагача ортиб бориши аниқланди, 7 чидан 10 чигача бўлган уринишларда тўғри қайтарилган сўзлар ҳам 10 сўз даражасида қолди.

Мавикс препаратини қабул қилгандан кейинги кўрсаткич

Жадвал 2

Сўзларни такрорлаш қатори	Эсда сақлаш ва эсга қайта тушириш учун сўзлар қатори									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	сув	айиқ	қалам	беҳи	челак	ип	тут	мис	гилам	соат
1	/	-	/	-	/	-	/	-	-	-
2	/	/	-	/	/	-	/	/	-	-
3	/	-	/	-	/	/	/	-	/	/
4	/	/	/	/	-	/	/	-	/	-
5	/	/	/	/	/	-	/	/	/	/
6	/	/	/	/	-	/	/	/	/	/
7	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
8	/	/	-	/	/	/	/	/	/	/
9	/	/	/	/	/	/	/	/	/	/
10	/	/	/	/	/	/	/	/	-	/

Хулосалар: Олинган натижаларга кўра, хотира бузилишларини ўрганиш, оғир даражали ТТКда ва цереброваскуляр етишмовчиликда бир йўналишдаги ўзгаришлар мавжуд эканлигини ва бу ўзгаришлар, дисциркулятор энцефалопатияда кўпроқ ва кучлироқ ифодаланишини кўрсатади. Темир танқислик, атеросклеротик ва гипертоник дисциркулятор энцефалопатияларда ривожланган хотира бузилишларини, эсда сақлаб қолиш ва қайта эсга туширишни яхшилаш мақсадида умумий этиотроп, патогенетик даволашга Мавикс препаратини биргаликда қўллаш даволаш самарадорлигини оширади.

МАНБАЛАР ВА АДАБИЁТЛАР

1. Адамбаев З.И., Омаров А.К., Дўсчанов Ш.Б. Мозговые инсульты у женщин в экологически неблагоприятных зонах Приаралья. Тиббиёт долзарб муаммолари. Биринчи илмий-амалий конференция материаллари. – Урганч, 1998. – 41-42 б.

2. Волков В.С., Кириленко Н.П. О вегетативно-самочувствительных нарушениях у больных ЖДА // Гематол.и трансфузиол. – 1999. – №3. – 43-44 б.
3. Еременко Л.Л. Железодефицитные состояния в различных экологических регионах страны: Дис... док. мед. наук. – М., 1991. –190 б.
4. Артикова М.А. Неврологическая семиотика при анемиях // Неврология. – 1999. – №1. – 65-68 б.
5. Искандарова Ш.Т. К проблеме влияния факторов окружающей среды на состояние здоровья населения (на примере Приаралья) // Бюллетень ассоциации врачей Узбекистана. – 2000. – №1. – 66-69 б.
6. Левина А.А., Цветаева Н.В., Колошейнова Т.И. Клинические, биохимические и социальные аспекты железодефицитной анемии // Гематол. и транс-фузиол. – 2001. – №3. – 51-55 б.
7. Шамов И.А., Моллаева Н.Р. Состояние микроциркуляции при железодефицитной анемии // Гематол. и трансфузиол. – Москва, 2005. – т.50. – №2. – 33-36 б.
8. Sinclair L.M., Hinton P.S. Prevalence of iron deficiency with and without anemia in recreationally active men and women // J. Am. Diet. Assoc. – 2005. – Vol.105, №6. – P.975-978.

УДК 616.711:616.8:615.015

*Нурмамат Худайбергенов, Маркс Жаббаров
(Ургенч, Узбекистан)*

ВЕРТЕБРОГЕННЫЕ НЕВРОЛОГИЧЕСКИЕ СИНДРОМЫ РАЗЛИЧНОЙ ЛОКАЛИЗАЦИИ И КОНСЕРВАТИВНОЕ ЛЕЧЕНИЕ БОЛЬНЫХ С ПРЕПАРАТОМ СУСТАВИН

Предложен способ лечения препаратом Суставин путем его введения методами электрофореза. Такой подход обеспечивает уменьшение срока купирования болевого синдрома и сроков реабилитации, снижает риск осложнений и рецидивов заболевания.

Ключевые слова: радикулопатия, суставин, папаин, электрофорез, хондропротекторы.

A way of their treatment has been proposed with Sustavin preparation infusion according to electrophoresis methods. Such an approach supports the reduction of the time of pain syndrome stoppage and that of rehabilitation periods. decreases the risk of complications and disease recurrences.

Keywords: radiculopathy, sustavin, papain, electrophoresis, chondroprotectors.

Дегенеративно-дистрофические заболевания позвоночного столба с неврологическими проявлениями являются одними из наиболее ведущих причиной временной нетрудоспособности среди наиболее активной части взрослого населения. Поражая чаще всего людей работоспособного возраста, дегенеративно-дистрофические заболевания позвоночника приводят к значительным трудовым потерям, а нередко к инвалидности. Из общего количества больничных листов, выдаваемых только неврологами, более 70% приходится на различные клинические неврологические проявления дегенеративно-дистрофических заболеваний позвоночника [2, с.45-82; 4, с.22-47]. Вертеброгенные неврологические синдромы диагностируются, по данным различных авторов, у 75-85% больных трудоспособного возраста с длительно существующими дегенеративными процессами в различных отделах позвоночника больше в поясничном отделе позвоночника [5, с.51-56]. С широким внедрением в клиническую практику компьютерной (КТ) и магнитно-резонансной томографии (МРТ) значительно расширились возможности диагностики вертеброгенных заболеваний. Однако ключевые вопросы этиологии, патогенеза, клинических проявлений, а

также тактики лечения вертеброгенные неврологические синдромы различной локализации во многом остаются нерешёнными, несмотря на длительную историю изучения патологии. Больным с вертеброгенными неврологическим синдромами различной локализации традиционно проводят консервативное, оперативное лечение [2, с.45-82, 3, с.211], а также применяется разные перирадикулярные и эпидуральные новокаиновые блокады с кортикостероидами.

Цель данной исследования выявить клинико-неврологическую симптоматику у больных с вертеброгенными неврологическим синдромами различной локализации и консервативное лечение больных с препаратом Суставин и оценить эффективность предлагаемой консервативной терапии.

Материал и методы. Обследованы 90 больных в возрасте 20-70 лет, которые страдающих хронической болью в спины, у которых причиной болевого синдрома являлись – различные вертеброгенные патологии: грыжа межпозвонкового диска (МПД), поясничный остеохондроз и спондилез. Средний возраст составил $42,1 \pm 2,1$ года, мужчин было 51 человек (56,7%), женщин – 39 человек (43,3%). Причины вертеброгенных неврологических проявлений в спине диагностирована с помощью клинико-неврологического и ортопедического осмотра, КТ и магнитно-резонансной томографии. Повторное обследование, включавшее клинико-неврологический осмотр, оценку переносимости и эффективности комплекс лечебных мероприятий согласно ВАШ, а при необходимости дополнительные методы. Нами предложен и проведен в основной группе (60 больных) комплекс лечебных мероприятий – медикаментозный (НПВС, миорелаксанты, дегидратационную терапию, витамины группы В, вазоактивные препараты, антиконвульсанты) в сочетании с физиотерапией (с включением электрофореза с препаратом Суставин, тракции позвоночника, тепловые процедуры (ДДТ, парафинотерапия), массаж, в строгой последовательности выполнения проводимых процедур. Группа сравнения (30 больных) получала базисную медикаментозную терапию. Базисная терапия больных с вертеброгенными неврологическим синдромами складывается из иммобилизации пораженного позвоночного двигательного сегмента, назначения нестероидных противовоспалительных препаратов, хондропротекторов, новокаиновых блокад, физиопроцедур. В последнее время в лечении вертеброгенных неврологических синдромов хорошо зарекомендовал себя препарат Суставин. Суставин является суммой протеолитических ферментов, содержащихся в млечном соке папайи (дынного дерева). Активными компонентами этой сумм являются ферменты папаин. Суставин обладает протеолитической активностью широкого спектра. Препарат влияет на коллагеновую хрящевые ткани, усиливает регенерацию тканей межпозвонкового диска [1, с. 49-52]. Суставин применяют при остеохондрозе позвоночника, межпозвонковых грыжах, суставных контрактурах. Электрофорез с лекарственным препаратом вытяжки дынного дерева папайи (Суставин 400 ПЕ) проводили при помощи аппарата «ПОТОК-1» (производство Республики Узбекистан). Суставин вводили методом электрофореза с положительного полюса. Флакон Суставина 400 ПЕ разводили в 5-10 мл физиологического раствора непосредственно перед процедурой. В раствор добавляли 2-3 капли димексида. Раствор наносили на фильтрованную бумагу, размещенную на прокладках электрода. Размеры электрода-прокладки – 10-15 см. Температура прокладок – строго 37-39°C. Время экспозиции – 20 минут. Лечение курсовое – 10 процедур. После электрофореза проводится ДДТ или парафинотерапия, которая также улучшает микроциркуляцию в зоне поражения и таким образом потенцирует действие ферментных препаратов, и опосредованно усиливает репаративные процессы в позвоночно-двигательном сегменте, а также расслабляет мускулатуру [3, с. 211]. Все процедуры проводились ежедневно, в определенной вышеописанной последовательности, курс составлял от 7 до 10 процедур. Эффективность проводимого лечения оценивалась по следующим критериям: 1) интенсивность болевого синдрома по визуальной аналоговой шкале (ВАШ – 10 баллов); 2) мышечно-тонические проявления; 3) объем движений в

позвоночнике; 4) расстояние до возникновения нейрогенной перемежающей хромоты.

Результаты и обсуждение. У всех больных по КТ и МРТ данным был выявлен различные вертеброгенные патологии: грыжа межпозвонкового диска (МПД), поясничный остеохондроз и спондилез. Клинико-неврологическая картина заболевания была представлена в виде люмбаго (у 8 пациентов, 8,9%), люмбалгии (у 28 – 31,1%), люмбаишалгии (у 50- 55,6%), миелопатии (у 4-4,4%)

Корешковый болевой синдром проявлялся от 2 до 7,5 баллов по ВАШ. Боль в поясничном отделе, нередко двусторонняя, распространяется на ягодицы, бедра и далее к стопам. В других случаях, наоборот, возникают в стопах и голнях и поднимаются к бедрам и пояснице. Для измерения интенсивности болевого синдрома нами была применена визуальная аналоговая шкала (ВАШ). При первичном обращении интенсивность боли по ВАШ в группах была сопоставимой: $7,4 \pm 0,3$ балла в контрольной группе и $7,5 \pm 0,2$ – в основной. В ходе лечения интенсивность боли в обеих группах уменьшилась. Однако у больных основной группы интенсивность боли по ВАШ была достоверно ($P > 0,05$) ниже $2,0 \pm 0,1$ балла, чем у пациентов контрольной группы – $2,7 \pm 0,3$ балла. Данные исследования динамики показателей на 10-й день лечения свидетельствовали, что практически полное купирование болевого синдрома в покое отметили 57 (63,3%) больных, значительное уменьшение боли как минимум наполовину – 20 (22,2%). Боль при движении значительно снизилась у 4 (4,4%) пациентов, в то время как у 9 (10%) эффект был сомнительным. Согласно ВАШ выраженность болевого синдрома в покое среди всех пациентов уменьшилась с 4,9 до 1,5 балла, при движении с 7,5 до 3,3 ($p < 0,001$).). При оценке динамики ограничения функциональной двигательной активности на фоне лечения, оцениваемого больными как 5 баллов – грубое ограничение и 1 балл – легкое ограничение, установлено, что на 5-й день лечения ограничение двигательной активности снизилось до 3,1-3,9 баллов. В конце курса лечения ограничение функциональной двигательной активности оценивалось соответственно как 1,1-1,8 балла. Это означает, что ограничение двигательной активности более быстро регрессировало.

Выводы. Результаты данного наблюдения позволяют сделать выводы, у больных с вертеброгенными неврологическими синдромами различной локализации: шейный, грудной, поясничной, пояснично-крестцовый локализации клинико-неврологическая картина характеризуется люмбаго (у 8 пациентов, 8,9%), люмбалгии (у 28 – 31,1%), люмбаишалгии (у 50- 55,6%), миелопатии (у 4-4,4%) Предложенный нами комплекс лечебных мероприятий – медикаментозный (НПВС, миорелаксанты, дегидратационную терапию, витамины группы В, вазоактивные препараты, антиконвульсанты) в сочетании с физиотерапией (особенно включением электрофореза с препаратом Сустантин является эффективным, патогенетически обоснованным комплексом консервативной терапии данной категории больных. Данной метод проводимой терапии эффективен как при острых болях, так и при хронической болях вертеброгенного генеза.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бейдик О.В., Степухович С.В., Немаяев С.А. и др. Опыт применения протеолитических ферментов в лечении дегенеративно-дистрофических заболеваний опорно-двигательного аппарата // Вестник ВолГМУ. – 2007. – №2. – С.49-52.
2. Вейн Ф.М. Болевые синдромы в неврологической практике / Под ред. чл.-корр. РАМН. – М.: МЕД пресс-информ, 2001. – С.45-82.
3. Дривотинов Б.В. Физическая реабилитация при неврологических проявлениях остеохондроза позвоночника: учеб. пособие / Б.В.Дривотинов, Т.Д.Полякова, М.Д.Панкова. – Мн.: БГУФК, 2005. – 211 с.
4. Кукушкин М.Л., Хитров Н.К. Общая патология боли. – М.: Медицина, 2004. – С.22-47.
5. Кукушкин М.Л., Графова В.Н., Смирнова В.С. и др. Боль, 2004. – №2. – С. 51-56.

УДК 616.61-008:612.398-005.1-08

Марина Чиниева
(Ташкент, Узбекистан)

СТРУКТУРНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ИНТЕГРАЦИИ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ СИСТЕМ ПОЧЕК ПРИ РЕГУЛЯЦИИ БЕЛКОВОГО ГОМЕОСТАЗА

С целью исследования структурных основ интеграций функциональных систем почек при регуляции белкового гомеостаза нами в эксперименте создана модель нарушения белкового гомеостаза в крови.

Результаты показали, что избыточная фильтрация белка и реабсорбция представляет угрозу как для самой почки так и организма в целом, т. к. регуляция белкового гомеостаза ограничена структурно-функциональными системами и сопровождаются протеинурией и нарушением белкового гомеостаза.

Ключевые слова: гомеостаз, почки, белковые нагрузки, функциональное состояние почек, скорость клубочковой фильтрации

With the object of research of the structural basis of integrations of kidneys functional systems attached to the regulation of albuminous homeostas a model of infringement of albuminous homeostas in blood was created by us in the experiment. The results showed that surplus albuminous filtration and reabsorption represent threat for both in kidney itself and organism total as theregulation of albuminous homeostas is limited by the structural functional systems and is accompanied by proteinuria and infringement of albuminous homeostas,

Keywords: ren, homeostas, protein loads, functional state of the kidneys, glomerular filtration rate.

Жизнь организма представляет собой широкий спектр генетически запрограммированных непрерывно в ответ на действие различных факторов внешней и внутренней сред, изменения параметров гомеостаза, возникающих вследствие динамичности постоянно идущих метаболических процессов. Сформировавшись в результате эволюции, адаптивные реакции реализуются в онтогенезе как в генетически запрограммированные, и при всем их многообразии подразделяются на реализуемые относительно быстро (доли секунды, секунды) и медленно (сутки, месяцы, годы) [5, 54].

В силу своей гомеостатической роли в организме почки чрезвычайно чувствительны к изменениям рациона питания. Кроме того почки осуществляют не только экскреторную, но ряд важнейших функций, в частности – метаболическую и гомеостатическую. Несмотря на то, что почки очень чувствительны даже к малейшим колебаниям содержания различных ингредиентов в рационе, для полного становления ренального ответа на изменения поступления конкретного вещества может понадобиться разное время. Для расшифровки механизмов гомеостатических функций почки, интеграции функциональных систем, обеспечивающих его работу, была создана модель белковой нагрузки в различные возрастные периоды. Вместе с тем, структурные механизмы взаимодействия разных функциональных систем почек при разных физиологических состояниях остается недостаточно выясненными [2, 14].

Целью данной работы было выявление структурных основ интеграции функциональных систем почек при регуляции белкового гомеостаза.

Эксперименты выполнены на половозрелых беспородных белых крысах массой 140-160 г. Первой группе крыс (15) осуществлена белковая нагрузка на почки внутрибрюшинным однократным и многократным введением белка альбумин. Вторая группа крыс (15) подверглись белковому голоданию, без ограничения доступа к воде. Третья группа крыс (15) служила контролем.

Во всех сериях эксперимента правая почка разрезалась через середину от выпуклой поверхности к области ворот. Затем параллельно плоскости разреза вырезалась пластинка толщиной 1,5 мм и корковое вещество отделялось от мозгового. В последующем корковая часть почки разрезалась на три равные части: внутреннюю, промежуточную и поверхностную. Ткань почки, соответствующая поверхностным и юкстамедулярным нефронам, фиксировали в 2,5% забуферном растворе глутаральдегидовой кислоте. Процесс изготовления срезов исследуемой ткани выполняли на ультромикротоме по общему методу, применяемого в электронной микроскопии. Срезы монтировали на предметное стекло, высушивали их при комнатной температуре и окрашивали двумя основными красителями – метиленовым синим и основным фуксином. Микроскопические фотоснимки выполнялись на световом микроскопе, оборудованном цифровой фотокамерой.

Ткань почек на 1, 3, 7 сутки опытов изучали с помощью морфометрических и электронно-микроскопических методов.

Результаты показали, что на 1 сутки белковой нагрузки наблюдается расширение афферентной и сужение эфферентной артериол, увеличение доли клубочков с большей степенью открытия кровеносных капилляров (СОКК) и активация клеток юстагломерулярного аппарата (ЮГА) [1,79-80].

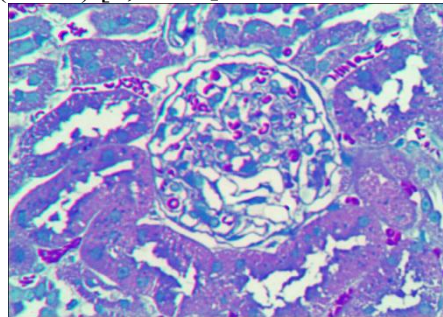

Рис. 1. Окраска:метиленовой- синью. Ув. Ув.40х10

Через 3 суток при нормализации структуры ЮГА, степень СОКК как поверхностных, так и юкстамедулярных нефронов превышает показатели контрольных животных.

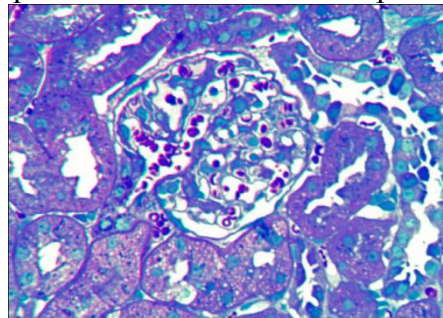

Рис. 2. Окраска:метиленовой- синью. Ув. Ув.40х10

При голодании через 3 суток степень СОКК увеличена, однако, активация ЮГА не наблюдается [4, 147].

Через 7 суток СОКК остается высокой только в юкстамедулярных нефронах [3, 53].

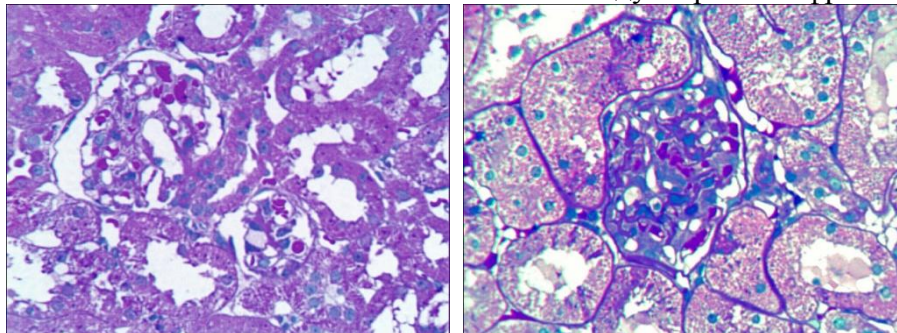
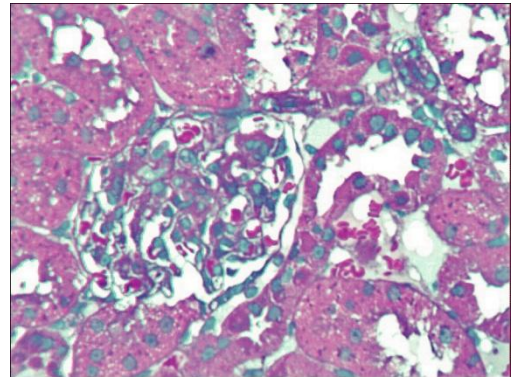
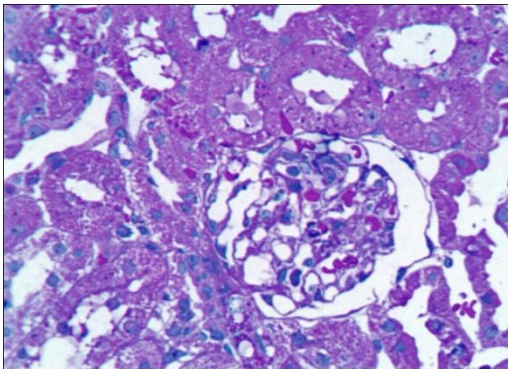

Рис. 3. Окраска:метиленовой- синью. Ув. Ув.40х10

Заклучение. Таким образом, при разных физиологических состояниях происходят закономерные изменения клеток ЮГА и капилляров клубочков поверхностных и юкстамедуллярных нефронов, которые направлены на увеличение функционального резерва почек [9, 57].

У контрольных животных юктагломерулярные клетки афферентной артериолы являются основным ренин – продуцирующим компонентом юктагломерулярного аппарата (ЮГА) почек [7, 82]. Они полигональной формы, содержат многочисленные органеллы: профили шероховатого ретикулума, которые равномерно распределены по всей цитоплазме, тесно взаимодействуют с округлыми, умеренной величины митохондриями; комплекс Гольджи локализуется около ядра. Секреторные гранулы (СГ) в умеренном количестве, округлые, высокой электронной плотности, равномерно распределены по всей цитоплазме. Эти данные свидетельствуют об их умеренной функциональной активности.

В стенке эфферентной артериолы юкстамедуллярные клетки более мелкие и содержат СГ в меньшем количестве, чем в стенке афферентной артериолы. Клетки плотного пятна цилиндрической формы, базальные складки единичные, невысокие, не контактируют с митохондриями, диффузно распределены по цитоплазме. В участках контакта плазмолеммы клеток базальная мембрана тонка, прерывиста [8,73].

Юктавазкулярные клетки, расположенные между афферентной и эфферентной артериолами, неправильной вытянутой формы, бедны органеллами, богаты рибосомами и полисомами. Мезангиальные клетки располагаются между капиллярами клубочка, по ультраструктуре почти идентичны юктавазкулярным [6,23].

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. А.Ю.Юлдашев, Р.Р.Рахманов, А.А.Юлдашев, М.В.Таринова. Гистофизиология сосудистых клубочков и юкстамедуллярного аппарата почек после белковой нагрузки и голодания. Нефрология, 2007. Том 11. №3.
2. А.Г.Кучер, И.Г.Каюков, А.М.Есаян, Ю.А.Ермаков. Влияние количества и качества белка в рационе на деятельность почек. Нефрология. 2004. Том 8. №2.
3. Б.Перевезенцева, Н.Н. Смирнова, И.В. Румянцева, А.П.Беляев. Особенности ренальной гемодинамики в условиях функциональной нагрузки. Нефрология. 2003. Том 7. №1.
4. А.А.Юлдашев, Р.Р.Рахманов, Ультраструктура юктагломерулярного аппарата почек при белковой нагрузке. 7 конгресс международной ассоциации морфологов.
5. А.Г.Кучер, А.М.Есаян, Ю.А.Никогосян, Ю.А.Ермаков, И.Г.Каюков. Воздействие однократных нагрузок умеренными дозами соевого и мясного белка на деятельность почек у здоровых добровольцев. Нефрология. 1998.
6. А.М.Есаян, А.Г.Кучер, И.Г.Каюков, Ю.А.Ермаков, Ю.А.Никогосян, С.И.Рябов. Влияние белковой нагрузки на функциональное состояние почек у больных хроническим гломерулонефритом. Терапевтический архив. 2002. №6.

7. А.Г.Кучер, А.М.Есаян, Ю.А.Никогосян, Ю.А.Ермаков, И.Г.Каюков. Особенности функционального ответа почек здоровых людей на нагрузки различными видами белка и его дериватов. Нефрология. 2004.

8. А.И.Гоженко, Н.И.Куксань, Е.А.Гоженко. Методика определения почечного функционального резерва у человека. Нефрология. 2001. Том 5. №4.

9. А.Г.Кучер, А.М.Есаян, Ю.А.Никогосян, Ю.А.Ермаков, В.А.Константинова, Л.Н.Куколева, И.Г.Каюков. Особенности функционирования почек здоровых людей в условиях гиперфльтрации. Нефрология. 2000. Том 4. №1.

*Валентина Чумаченко, Сергій Плевако, Юрій Піхальонк
(Олександрія, Україна)*

С-СИЛІКОНОВІ ВІДБИТКОВІ МАТЕРІАЛИ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В ОРТОПЕДИЧНІЙ СТОМАТОЛОГІЇ

У статті розглядається проблема використання с-силіконових відбиткових матеріалів в стоматології. Розглянуто переваги та недоліки с-силіконових відбиткових матеріалів, подані практичні рекомендації до їх застосування.

Ключові слова: *силіконові матеріали, відбиток, вулканізація, поліконденсація, патогістологія, види протезування.*

This article considers the problem using c-silicone impression materials in dentistry. The advantages and disadvantages of c-silicon impression materials are considered, practical recommendations are given to their application.

Key words: *silicone materials, impression, vulcanization, polycondensation, pathohistology, types of prosthetics.*

Велике значення для одержання точного відбитку має якість відбиткового матеріалу. Основною властивістю всіх відбиткових матеріалів є їх пластичність, тобто спроможність заповнити всі елементи поверхні і зберегти надану форму.

Нині у стоматологічній практиці все ширше використовують відбиткові матеріали на основі кремнійорганічних полімерів – силіконових каучуків. Стоматологічна промисловість може освоїти випуск силіконових відбиткових матеріалів, що могли б відповідати усім вимогам теорії та практики ортопедичної стоматології. Відбиткові силіконові матеріали випускаються комплектом у вигляді паст і рідинних каталізаторів, під час змішування яких за звичайних умов протягом кількох хвилин відбувається вулканізація й утворюється еластичний продукт, що не втрачає своїх властивостей тривалий час. [2, с. 30]

Силікони класифікуються в залежності від типу вулканізації матеріалу: шляхом поліконденсації або поліприєднання. С-силікони називаються так відповідно до терміну «condensation», а А-силікони – «addition». Вони так і маркуються на упаковках, але насправді їх можна легко розрізнити за зовнішнім виглядом. С-силікони – це завжди велика банка з масою і тюбик з каталізатором, якщо це базова маса. Якщо ж коригуюча – то великий тюбик з коректором і менший з каталізатором. Для А-силіконів база завжди виглядає як дві однакового розміру баночки з двома різного кольору масами, а корегуюча – як два однакового розміру тюбика (якщо не брати до уваги систем автоматичного змішування, але їх логічно неможливо ні з чим не сплутати). [3, с. 10]

Також не рахуємо зайвим ще раз відмітити, що так само, як і у альгінатів, оптимальних властивостей силіконів, як і будь-яких інших матеріалів, можна досягти лише при точному дотриманні пропорцій, зазначених виробником. Вимога точного дозування компонентів є універсальною не тільки для відбиткових, але і для всіх інших матеріалів.

Зокрема, у С-силіконів надлишок каталізатора призводить до занадто швидкого утворення полімерної сітки і, як наслідок, серйозного підвищення рівня внутрішньої напруги. Часто використання надлишку каталізатора виправдовують необхідністю прискорення процесу зняття відбитка. Дійсно, процес дещо пришвидшиться, але лікарю чи його асистенту може не вистачити часу на повноцінне перемішування компонентів. Якщо ви відчули, що маса стала тягучою вже в руках, значить процес полімеризації уже розпочався, а ви практично уже запізнилися. Якщо ж ви будете поспішати і не повноцінно замішаєте масу до потрібної консистенції, каталізатор в масі буде розташовуватися нерівномірно, що знову ж викличе появу внутрішніх напружень і деформації через наявність різних по щільності ділянок відбиткової маси. [4, с. 214]

Використання меншої кількості каталізатора для уповільнення процесу (наприклад, коли лікар хоче встигнути зняти якісний відбиток одразу з 14 одиниць) викликає ті ж проблеми, якщо не гірші. Через нестачу каталізатора полімеризація буде неповною, що обов'язково позначиться на пружності та еластичності маси і призведе до порушення точності відбитка. [1, с. 155]

Розглянемо декілька наукових термінів для розуміння суті процесу: що ж насправді відбуваються під час замішування матеріалу. С-силікони вулканізуються в процесі реакції поліконденсації. Це означає, що в процесі вулканізації відбувається конденсація молекул спирту (що й обумовлює їх назву «поліконденсаційні»), які пізніше випаровуються. Внаслідок цього розвивається прогресуюча у часі усадка матеріалу. Наповнювачі всередині маси, такі як неорганічні речовини, не схильні до усадки, тому її ступінь не залежить від їх складу і якості. Отже, більш в'язкі силікони за рахунок великої кількості наповнювача мають менш виражену усадку, ніж силікони середньої і особливо низької в'язкості. У перекладі на звичайну мову, це означає, що коригуюча маса дає усадку набагато швидше, ніж базова, що неминуче призводить до деформації відбитка. Простіше кажучи – відливати моделі з відбитків, зроблених С-силіконами, потрібно якомога швидше! Силікони з'явилися за кордоном ще в п'ятдесяти-шістдесяті роки. До нас вони дійшли набагато пізніше, в кінці вісімдесятих, та й то були представлені в основному вітчизняними та чеськими силіконовими масами. Пізніше з'явилися й інші, наприклад - "Dentaflex", "Xantopren", "Optosyl". У той час каталізатор був представлений рідиною. Базова маса поливалася каталізатором у значній кількості, замішувалась вручну. Каталізатор до коригуючої маси додавався такими ж краплями з усіма «витікаючими» (як в прямому, так і в переносному сенсі) наслідками. Усадка була надзвичайною, рекомендувалося відливати моделі відразу після отримання відбитка, інакше відбувалася вельми відчутна деформація. Коригуюча маса особливо чутлива до вологи, через що пори виникали в найважливіших місцях.

З'явився новий матеріал типу "ZetaPlus". У них вже був не крапельний, а желеподібний каталізатор, який набагато легше дозувати, а в якості коригуючого компоненту до нього додавалися не тільки рідка маса, але і густа "Oranwash", яку можна було з успіхом використовувати для зняття відбитків індивідуальними ложками під знімні протези. Потрібно віддати належне "ZetaPlus", він і донині використовується, однак, практично тільки як дешевий силікон для зняття відбитків антагоністів, під індивідуальні ложки, кап для відбілювання та шаблонів для імплантації. Загалом, для всього, що не вимагає надто ідеальної точності.

Ну а найяскравішим представником С-силіконів є, звичайно ж, всім відомий багаторічним використанням "Спідекс". Переважна більшість ортопедів, які почали використовувати даний матеріал багато років тому, так користуються ним і досі. Саме з цієї причини всі переваги, недоліки і варіанти роботи з С-силіконами я будемо описувати, виходячи з досвіду роботи зі "Спідексом".

Переваги:

1. Низька ціна;
2. Достатня точність для виготовлення суцільнолитих конструкцій;

3. Невелика усадка;
4. Еластичність та міцність як коригуючої, так і базової маси;
5. Можливість проведення дезінфекції.

Недоліки:

1. Не зовсім ідеальна якість при знятті відбитків із ретракційними нитками;
2. Потреба ретельного ручного перемішування різнорідних по консистенції маси і каталізатора;
3. Складність точного дозування каталізатора;
4. Неможливість багаторазового відливання моделі за відбитком;
5. Чутливість до вологи - гігроскопічність;
6. Низька гідрофільність;
7. Недостатня адгезія до ложки;
8. За даними літератури – можливість токсичного ефекту;
9. Неможливість автоматичного замішування;
10. Надмірна жорсткість базової маси.

Практичні рекомендації

1. При знятті відбитків "Спідексом" одномоментним методом найкраще працювати зі спеціальним шприцом. Шприци для коригуючої маси бувають пластмасові та металеві. І ті, і інші приблизно однаково зручні, але металеві шприци, звичайно, більш довговічні і краще стерилізуються.

2. На сьогоднішній день С-силікони практично безпечні, але особливість цих матеріалів полягає в тому, що деякі з них можуть викликати ріст стафілококу на слизовій оболонці, тому після виведення відбиткового матеріалу з порожнини рота пацієнтові рекомендується рясне полоскання.

3. Замишувати даний матеріал необхідно тільки в рукавичках.

4. Базова маса "Спідекса" досить жорстка і при надавлюванні сильно відтискає слизову оболонку, тяжі, горби і навіть піднебінну частину слизової, особливо якщо вона досить податлива. Якщо необхідно отримати відбиток у випадках, коли важливо продублювати рельєф слизової оболонки, краще або відмовитися від С-силіконів взагалі, або працювати дуже швидко, доки база не стала занадто жорсткою. Саме з цієї причини не використовувати "Спідекс" при отриманні відбитка для знімних протезів та коронок на імплантатах. Знімний протез потім буде балансувати

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Нові силіконові відбиткові матеріали та їх клінічне застосування // Вісник стоматології. – 1995. – №2. – С.154-155. (співав. Ю.И.Довгополом, А.М.Голсбродской, И.Т.Мирошниченко).
2. Новый силиконовый оттисковой материал и его токсикологическая оценка. – 1996. – №1. – С.30-31.
3. Порівняльна патогістологічна характеристика впливу вітчизняних силіконових, відбиткових матеріалів різного типу вулканізації на тканини організму експериментальних тварин // Вісник проблем біології та медицини. – Полтава-Харків, 1997. – Вип.25. – С.4-11.
4. Виготовлення литих штифтових зубів і використанням силіконових відбиткових матеріалів / Матеріали доповідей // Основні стоматологічні захворювання. Їх профілактика та лікування. – 26-27 вересня 1996 р. – С.214-215 (співавт. О.І.Мірошниченко).

MORPHOLOGIC STRUCTURE OF THE BONE TISSUE IN THE CHRONIC RECURRENT HEMATOGENOUS OSTEOMYELITIS IN CHILDREN

Introduction. Chronic recurrent hematogenous osteomyelitis in purulent-septic surgery of childhood takes a special place, since it differs not only in frequency (7.2-66%), [1, 3, 4, 5, 7], but also in the number of recurrences and complications (30%) [2, 6], which leading to disability of patients. The occurrence of recurrences is caused by the absence of a radical sanation of the pathological focus. With recurrent chronic hematogenous osteomyelitis, morphological changes are characterized by inflammation of the bone marrow, bone tissue, periosteum, necrosis of bone tissue and its subsequent destruction, as well as the development of microabscesses, which are the cause of recurrences of the disease.

The study of the morphological structure of bone tissue in recurrent chronic hematogenous osteomyelitis in children using a complex of morphological methods with the use of light-optical, electron transmission (TEM) and scanning (SEM) microscopy and the study of semi- thin sections was practically not carried out, which is determined the need to study the structure of bone tissue for a given pathology.

The aim of the investigation was to study the ultrastructure of bone tissue in chronic recurrent hematogenous osteomyelitis in children.

Materials and methods.

A study of the ultrastructure of bone tissue with TEM and SEM, tibia and femur fragments of 60 children with chronic recurrent hematogenous osteomyelitis of long tubular bones aged from 6 to 16 years old were treated at the second clinic of SamMI. The boys were 36 (60%), girls 24 (40%). In 30 (50%) of patients lesion tibial bone was noted, in 24 (40%) of patients lesion femoral bone was noted, in 4 (6,6%) of patients lesion brachial bone was noted, in 1 (1,7%) of patient lesion ulnar bone was noted and in 1 (1,7%) of patient lesion radial bone was noted. In the past, sequential (2-6 times) sequesterectomy was performed in 17 (29%) of patients, in 43 (71%) of patients a single sequesterectomy was underwent. Fistulas with a purulent discharge were noted in 11 (18,3%) patients. Pain syndrome in the affected limb was noted in 49 (81,6%) of patients. Sclerosis of bone tissue with obliteration of the bone marrow canal and the presence of destructive cavities was noted during performing X-ray examination.

The investigations were carried out in the laboratory of pathological anatomy of the RSCS named after academician V. Vahidov. The material of the study was fragments of bone tissue and bone marrow channel, obtained intraoperatively.

Preparations were carried out as follows: bone fragments of patients for SEM were fixed in a 10% formalin solution according to Lilly. In a trilon-B solution decalcification of the bone tissue was carried out within 10-15 days. Staining of sections was performed with hematoxylin and eosin. For TEM, after fixation with glutar aldehyde on phosphate buffer, decalcified samples were fixed with 1% osmium osmium solution on a similar buffer. The slices obtained with Ultracut Reichert-Lung were contrasted in Ultrastainer LKB.

Results and discussion.

SEM showed that bone plates clearly defined in the bone tissue concentrically located around the gavage canals. Relatively well preserved and interstitial plates. However, there is an expansion of bone gaps with osteoblast rests (figure 1). Osteocytes are quite numerous with a relatively good safety of nuclei clearly revealed in sections, as well as haversian and folkman canals. On the outer surface of the bone, the periosteum is not defined. Homogeneous basophilic detrital masses are found here. In addition to the enlarged gaps of the haversian channels, slit-like formations are formed in the bone tissue, which can merge with each other. This is apparently the structural basis

for the formation of sequesters, which can have different sizes (figure 2). In the forming sequesters, the pattern of bone plates is not expressed, but shriveled hyperchromic osteocytes are determined, sometimes only their shadows. On the outer surface of newly formed sequesters, still not completely detached from the base bone, there are basophilic detrital masses. In the formed sequesters, the architectonics of bone tissue is completely broken. They are a fairly homogeneous eosinophilic mass with poorly discernible osteocyte residues. On the surface of sequesters homogeneous basophilic masses are determined. In some areas, despite the complete melting of the bone plates, and the complete loss of the characteristic architectonics of bone tissue, quite a few osteocytes continue to be determined. With a more significant degree of the damage of bone tissue, in many areas, osteocytes are absent. The characteristic bone plates are not determined, and the bone tissue is represented by rather coarse fibers. Often, the fibers are concentrated concentrically around the cavities of a regular round shape of various sizes, which have a yellow color characteristic for lipids in semi-thin epono-araldite sections, stained with methylene blue – fuxin. In semi-thin sections, along with the above spherical formations, the above described gaps are determined. The absence of osteoblasts in lacunae, the relative preservation of the structure of neighboring osteocytes, indicates that the latter are more resistant to inflammatory-destructive changes in bone tissue that occur in hematogenous osteomyelitis. It is known that the internal and external bone plates forming the medullary cavity and the outer part of the tubular bones do not form concentric structures around haversian channels, which are not presented here. In these areas of the bone, osteomyelitis determines coarse fiber structures of various types with superposition on the surface (figure 3). Perhaps, these overlays are clusters of microorganisms. Detrital inclusions occur on the surface of large cavities of tubular bones and in the lumen of dilated haversian tubules. They represent altered cells and clusters of microorganisms (figure 4).

Significant changes in the ultrastructure of bone tissue are also detected with TEM. In the cytoplasm of osteocytes, organelles are not detected; the nuclei are represented mainly by heterochromatin, densely condensed throughout the nucleoplasm. Scions of osteocytes clearly contour in the lumen of haversian tubules. The osmiophilic plate is well pronounced. With a more pronounced lesion of bone tissue in the lumen gap, the remains of osteocytes are determined. The fiber components of the bone tissue are presented as an amorphous material of moderate electron density (figure 5). A characteristic feature of recurrent hematogenous osteomyelitis is the detection with the use of TEM of numerous microorganisms in the damaged areas of tubular bones. These microorganisms are both bacillus and cocci of various sizes. With a heavier form of bone damage, cocci (apparently, staphylococcus) form characteristic colonies. The surrounding bone tissue undergoes complete destruction (figure 6). The performed studies of the cleavage of the bone surface with hematogenous recurrent osteomyelitis with the help of SEM have revealed significant changes in the micro-relief. These changes were disorders of the rhythm of the micro-relief, the appearance of irregular ridges and depressions on the surface, the presence of detritus and rounded spherical structures of various sizes, representing both erythrocytes and cocci (figures 7). With mild and moderate degree of bone damage caused by recurrent hematogenous osteomyelitis, fibers of different caliber, erythrocytes and individual cocci differ on the surface. SEM of surface sequestration with a more severe form of bone damage shows a complete loss in the sequestration of the characteristic three-dimensional architectonics of the bone. At the same time, in the areas of bone adjacent to the sequestration, a fiber base with separate migrating cells is retained (figure 8).

Conclusions. The study of the ultrastructure of bone tissue showed that in chronic recurrent hematogenous osteomyelitis in children structural changes in bone tissue have been marked. The processes of sequestration are expressed; on the surface of the bone there are clusters of microorganisms that form quite large colonies. More severe forms of bone damage lead to irreversible changes, up to complete necrosis of the greater and part of the osteocytes, destruction of not only bone plates, but also the disintegration of the fiber components of bone tissue. SEM studies have shown that osteomyelitis causes marked changes in the three-dimensional structure of bone tissue.

REFERENCES

1. Abaev Yu.K., Shved I.A., Kletskiy S.K. Subacute and primarily – chronic osteomyelitis in children: clinical-morphological aspects. //Medical journal of Belorussian State Medical University. – 2004. – № 3. – P. 1-6.
2. Acjigitov G.N., Yudin Ya.B. Hematogenous osteomyelitis. – M. 1998.
3. Glukhov A.A. Alexeeva N.T. Mikulich E.V. Morphological changes in the bone tissue in the chronic osteomyelitis at the background of the use of thrombocytes concentrate. //Successes of the modern natural science. – 2011. – № 12. – P. 36-38.
4. Grigorovskiy V.V. Qualitatively-quantitative features of the focuses of hematogenous osteomyelitis in children and adolescents. //Abstracts of the talks of Russian symposium «Osteomyelitis in children» Izhevsk, April 18, 2006. P. 68-70.
5. Strelkov N.S., Gavrilov A.N. Pathomorphological features of the focuses of the chronic osteomyelitis and bone tissue of perifocal area. //Morphologic register. - № 3-4. 2006. – P. 92-94.
6. Tsap N.A., Chernenko L.Yu. Differentiated approach to the treatment of children with chronic osteomyelitis. //Diagnostic and treatment of hematogenous osteomyelitis. Collection of scientific works, Izhevsk. 2000. P. 207-209.
7. Rossai J. Surgical Pathology. Bone and Joints.- Mosby Ed.- 2003.V. 1920-2025

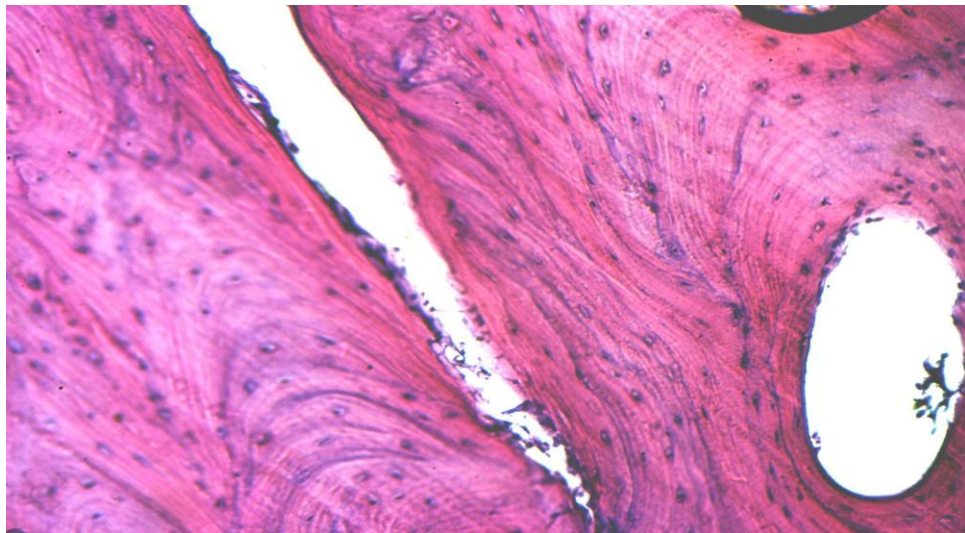

Figure 1. Enlarged bone lacunas with debris of osteocytes. G – E 10 x 10.

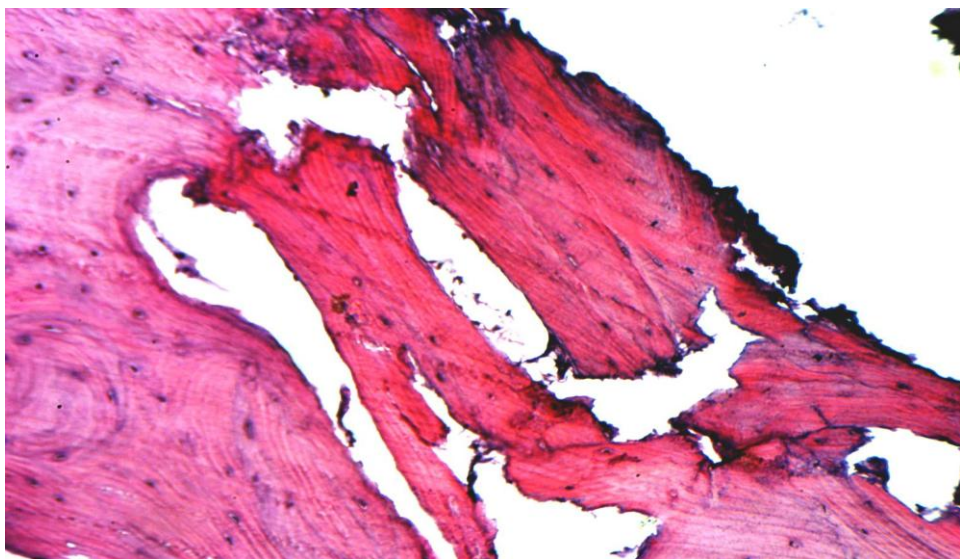

Figure 2. Forming of sequestrums of the necrotic bone. G – E. 10 x 10.

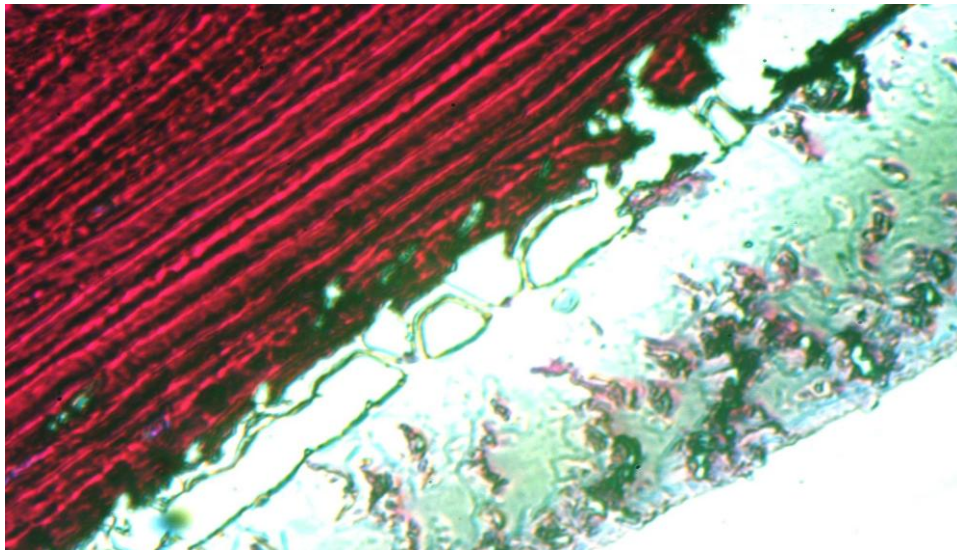

Figure 3. The rough fibers of the bone surface with applications. G – E. 10 x 40.

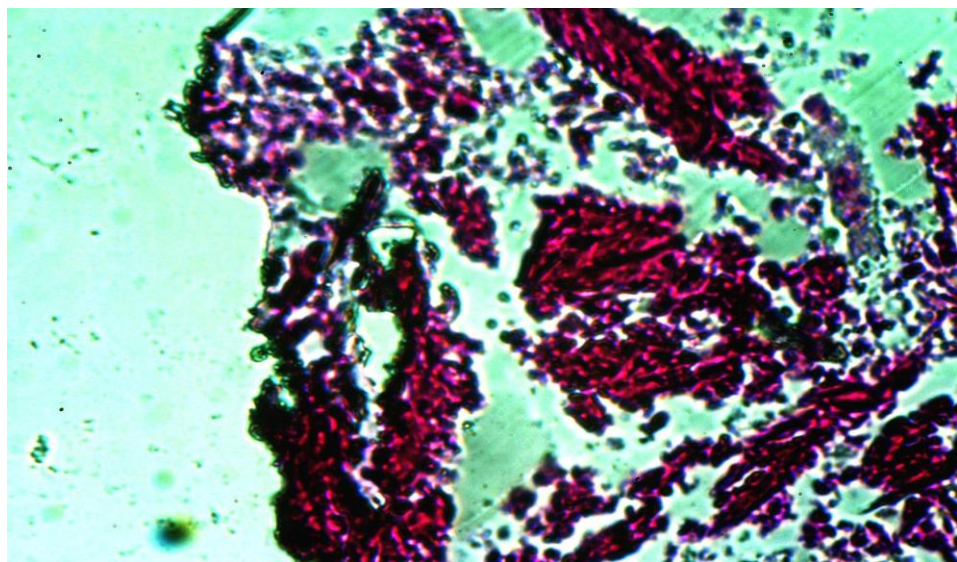

Figure 4. Detrital masses on the surface of the bone. G – E. 10 x 40.

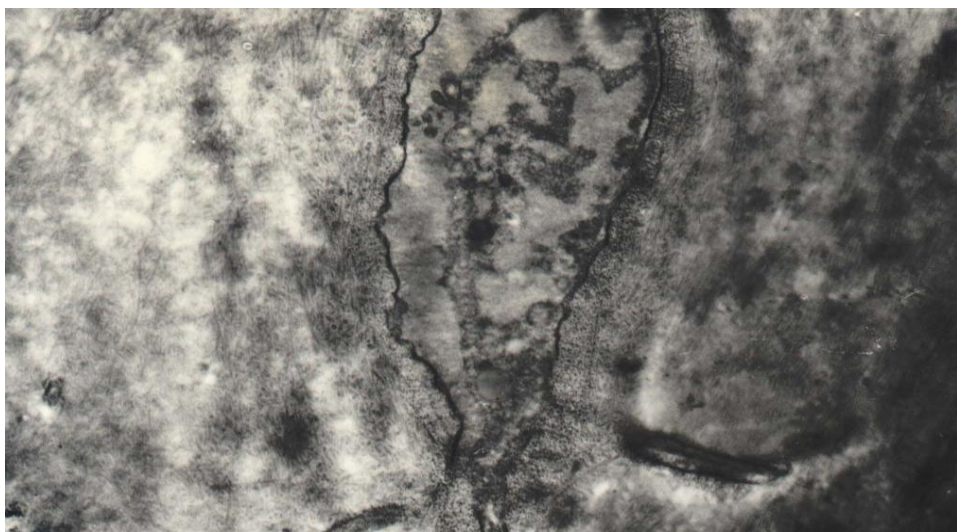

Figure 5. Destroyed osteocyte in the lacuna. TEM x 12000.

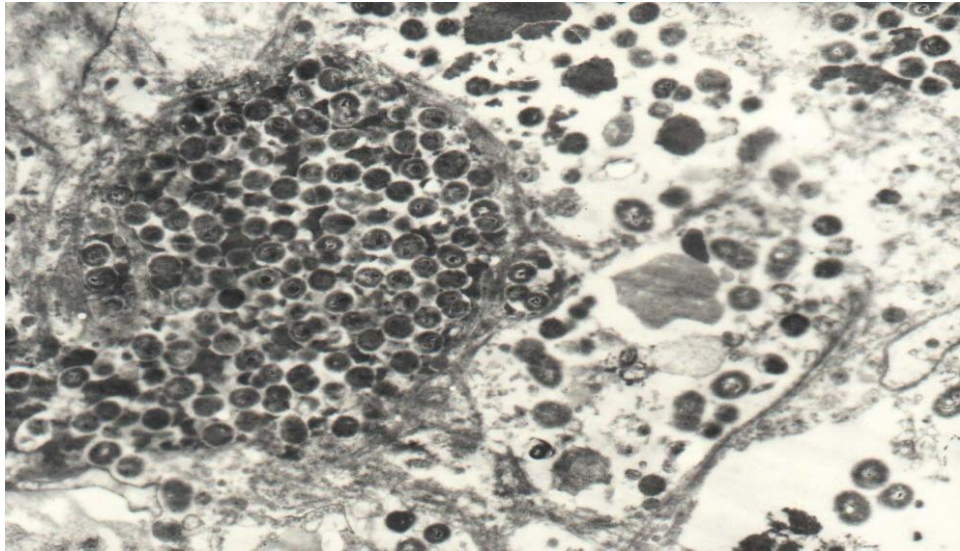

Figure 6. Colonization of cocci in the destroyed bone tissue. TEM x 7500

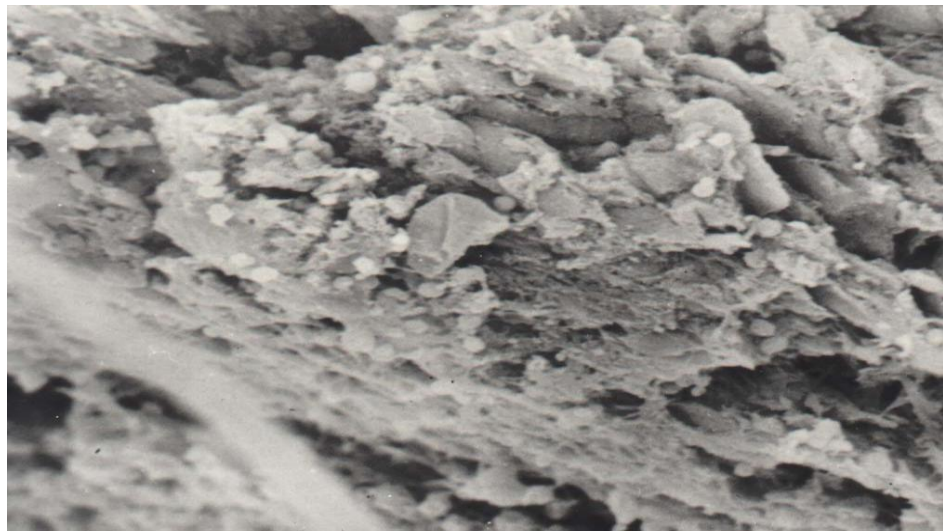

Figure 7. Disorder of the rhythm of the micro-relief, detritus and microorganisms on the surface. SEM x 1000.

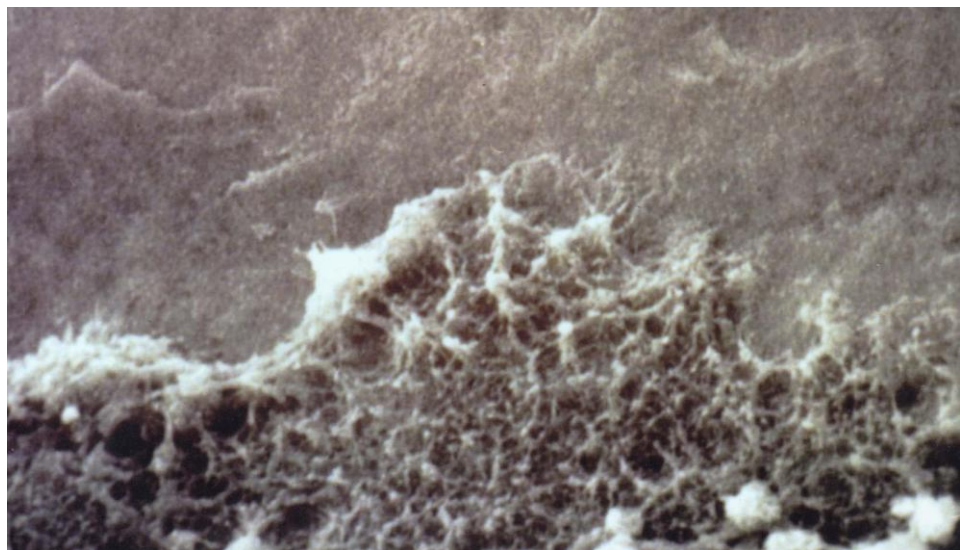

Рис. 8. Necrotized bone tissue sequestration with preserved vitality part of the bone. SEM x 4000.

UDC 616-07.089.34.053

*Azamat Shamsiev, Jamshid Shamsiev, Muhammadjon Burgutov
(Samarkand, Uzbekistan)*

OPTIMIZATION OF DIAGNOSTICS AND TREATMENT OF ACUTE INTESTINAL OBSTRUCTION IN CHILDREN

The article generalizes the experience of diagnostics and treatment of 281 patients with various acute intestinal obstruction. The structure and frequency of individual types of intestinal obstruction, diagnostic methods, surgical tactics and the results of treatment are reflected. The possibilities of ultrasonography in diagnosis, differential diagnosis and control of the effectiveness of treatment of various forms of intestinal obstruction are determined. On the basis of ultrasonography application, diagnostics and therapeutic tactics for intussusception of the intestine were improved.

Key words: *Intestinal obstruction, invagination, ultrasonography, treatment, children.*

Actuality of works. Among the urgent surgical pathology of the abdominal organs in children, acute intestinal obstruction ranged from 1.2 to 9.4%, occupying the second place after acute appendicitis, but at the same time, the incidence of adverse outcomes is much higher than in other forms of acute abdominal pathology [1,3,5].

The traditional method of diagnosis of intestinal obstruction remains is X-ray, but recently ultrasound sonography (USS) has become increasingly important in the diagnosis of this pathology [2,4,5].

Purpose of the work: Evaluation of the importance of ultrasonography in the diagnosis and treatment of various forms of intestinal obstruction in children.

Material and methods of investigation. The results of examination and treatment of 281 children with various forms of acute intestinal obstruction treated during the period from 2008 to 2017 are analyzed.

Children aged 5 months to 1 year were 67 (24%), 1-3 years - 41 (14%), 4-7 years - 53 (19%), 8-17 years - 120 (43%).

In the period 6-12 hours from the onset of the disease, 68 (24%) patients entered, 12-24 hours - 62 (22%), more than 24 hours - 151 (54%).

The structure of acute intestinal obstruction is as follows: adhesive intestinal obstruction was observed in 104 (37%) children, intussusception in 86 (31%), obturation obstruction in 39 (14%), ileus on the basis of Meckel's diverticulum - in 32 (11%), paralytic form - in 20 (7%) children.

In the complex of diagnostic studies, in addition to traditional methods (history, clinical symptoms, physical examination, X-ray methods), we have included ultrasonography (USS) as the main screening method since 2011, in addition, according to indications we are conducting multispiral computed tomography (MSCT).

We perform the ultrasonic testing using the standard method on Sono Scape SSI-5000 and Siemens Sowoline SI-450 devices using linear and convective sensors with a frequency of 3,5-7,5 and more MHz and color Doppler mapping (CDM) with assessment of the blood flow in the intestinal wall.

The following echo characteristics were assessed:

- the presence and localization of enlarged loops of the intestine;
- degree of their expansion (diameter);
- the thickness of the wall of the intestine is its structure;
- the presence or absence of peristalsis, its character;
- the nature of the contents in the lumen of stretched loops;
- mobility of intestinal loops and diameter difference;
- the presence of voluminous formations and visceroparietal fusion;

- the presence of free fluid in the inter-loop space and the abdominal cavities;
- dysfunction of the stomach.

In the postoperative period (3-4 and 5-7 days), a control ultrasonography was performed to assess the resolution of the intestinal paresis.

Results and discussion. Ultrasonography made it possible for us to visualize the characteristic echographic features characteristic of certain types of intestinal obstruction, described in the corresponding manuals [4, 5]: the zone of enlarged intestinal loops above the obstacle, the pendulum movement of intestinal chyme, the weakening or absence of peristalsis in this area, the presence of effusion in the abdominal cavity in later stages of the disease, changes in the vascular pattern in the CDM.

The most common form of acute was postoperative adhesive intestinal obstruction (AIO) in 104 patients, 86 (83%) of whom were previously operated for purulent-destructive forms of acute appendicitis and appendicular peritonitis, in 18 (17%) for other acute surgical diseases of the abdominal cavity (abdominal trauma, intestinal obstruction, etc.). In 26 (25%) patients there was an early AIO, in 78 (75%) - late. In 16 patients with AIO on the USS, it was possible to visualize the intestinal loops attached to the anterior abdominal wall, which were not displaced during respiratory movements, the area of expansion of the diameter of the intestinal loops, and the asleep portion, while studying in the lateroposition, fusion of the loops of the small intestine was found among themselves (Figure 1a, b).

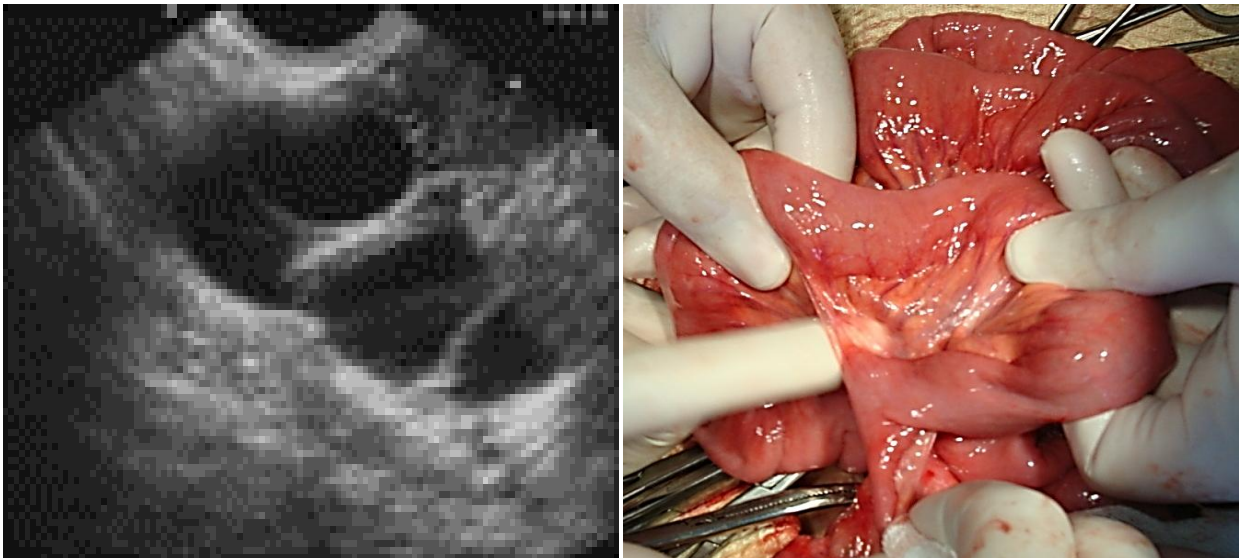
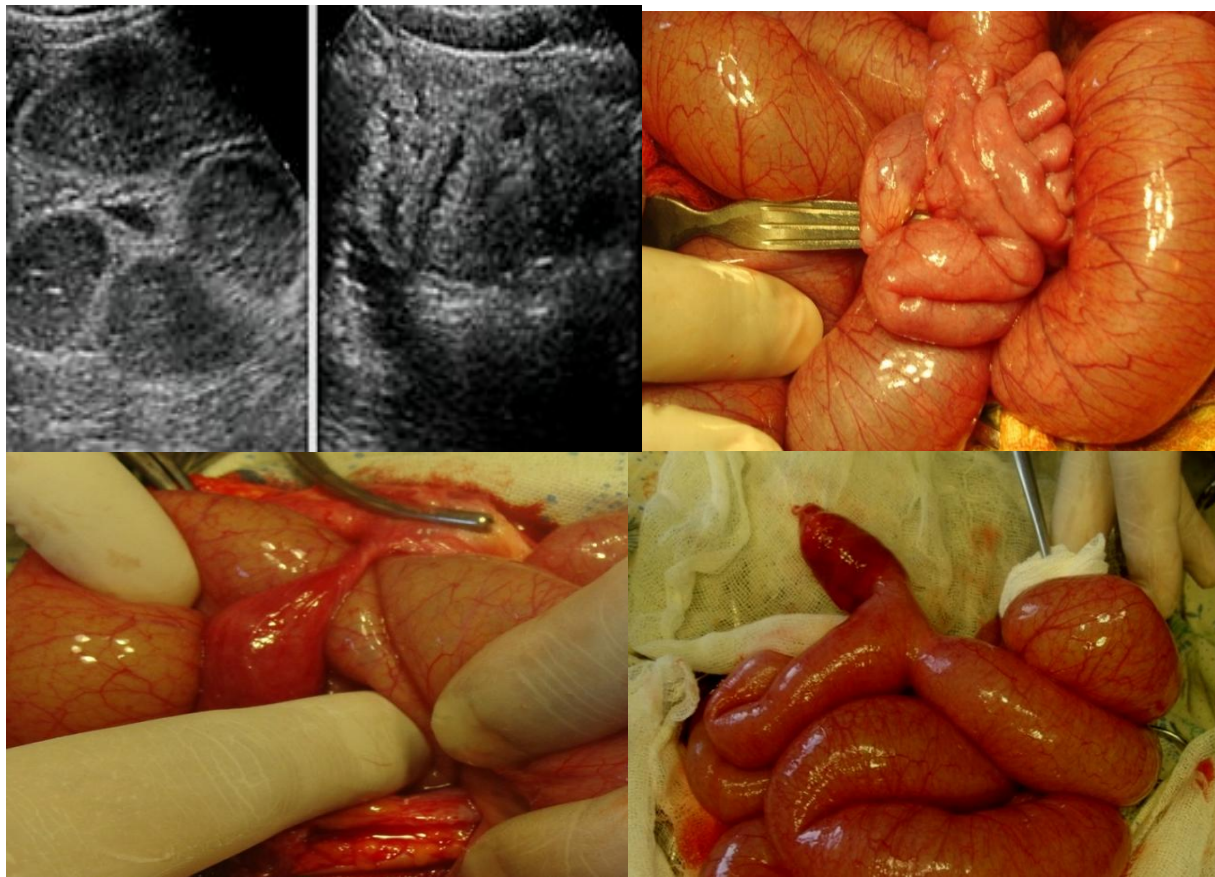

Fig. 1. Echocardiography of adhesive intestinal obstruction (a), intraoperative photo (b).

In 22 (21%) patients the phenomena of intestinal obstruction were cured conservatively, 82 (79%) - operative dissection of adhesions was performed. In 3 cases, due to late admission, resection of the necrotic bowel area with end-to-end anastomosis was performed. At the same time, CDM was able to clearly identify signs of circulatory disorders in the zone of bowel necrosis.

AIO on the basis of Meckel's diverticulum was represented by various variants of a curvature or compression of the small intestine (26), invagination (6). Extended and collapsed loops of the intestine were clearly visualized on the USS, and in 4 cases - even the area of the twist (Fig. 2).

a **b**
Fig. 2. Echocardiosis of small bowel turn around the diverticulum
Meckel (a), intraoperative photo (b, c, d)

The most informative is US intestinal intussusception (IC). The method makes it possible to clearly objectify the presence of an invaginate, including the small intestine, to establish localization and structure, to identify direct and indirect signs of complications, and, thus, determines the choice of conservative or operative treatment tactics.

Thus, in transverse scanning, the invaginate is visualized as an echopositive rounded formation with the presence of alternating concentric layers corresponding to the boundaries of the inner and outer cylinders. In longitudinal scanning, the invaginate has the form of an echopositive formation with a characteristic layered structure (Fig. 3).

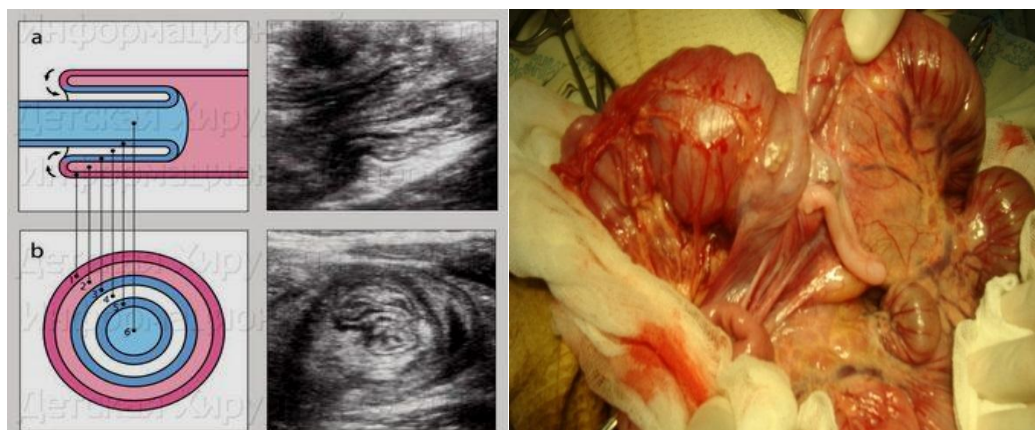

Fig. 3. Schematic imaging and echocardiography of intussusception (a); intraoperative photo of ileum-intussusception (b).

This echosemiotics in the literature is described as a symptom of a "target", or "pseudokidnes" and is the "gold standard" of ultrasound diagnostics of intussusception of infections (II). These signs were detected in 24 patients with suspected II.

Signs of the complicated stage of infarction are the localization of the head of the invaginate in the left half of the abdominal cavity, the presence of fluid between the layers of the invaginate, the absence of intestinal peristalsis, and the presence of enlarged mesenteric lymph nodes. Such echosigns, as lack of blood flow in the walls of the intussusception, "passive" large intestine, fluid in the abdominal cavity testified to ischemic disturbances in the invaginate and peritonitis, which is confirmed intraoperatively.

Out of 86 patients with II 41 (58%), conservative treatment was performed: of them in 29 cases - pneumatic disinvagination under X-ray control. Since 2012, we apply hydrostatic disinvagination with a 1.5% solution of sodium chloride under sonographic control.

Treatment according to this method begins to all children who have come in with II signs, irrespective of the age of the disease and the age of the child, in the absence of peritoneal phenomena and intestinal intussusception. This method was applied to 24 patients, in 1 case the invaginate was not completely spread out and an organic cause was found on the laparotomy - the polyp of the caecum. 39 (45%) patients were operated because of late arrival and unsuccessful conservative measures: manual disinvagination - in 26, resection of the necrotic bowel area with an anastomosis - in 10, resection with the imposition of ileostomy - in 3.

It should be noted that ultrasound can clearly visualize infiltrative and tumor-like abdominal cavity formations (11 patients) and determine the optimal tactics for surgical treatment. In addition to the tumors proper, the cystic formations (9 patients) are clearly defined echographically, in most cases they were mesentery and epiploon cysts (Fig. 4).

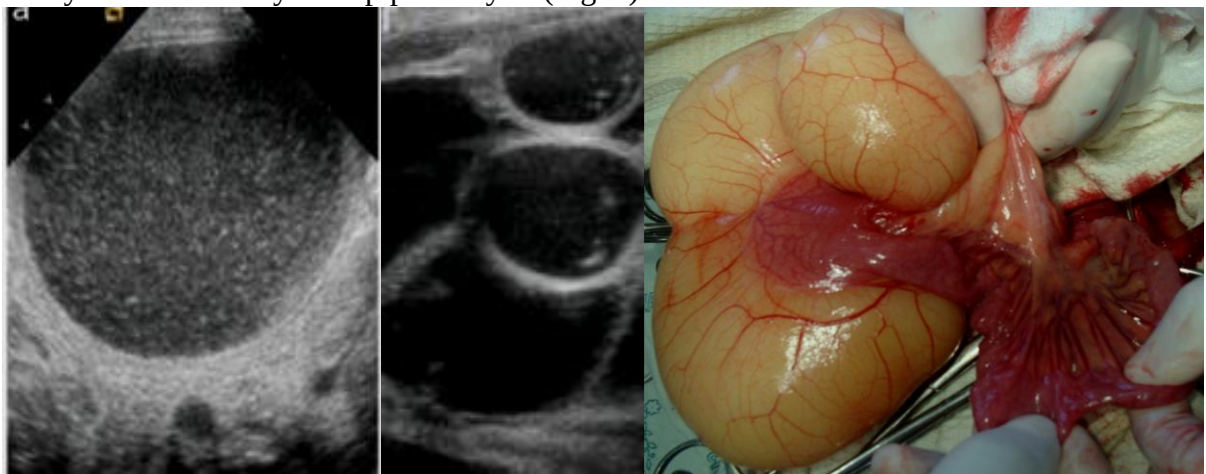

Fig. 4. Echo picture of the cyst of the abdominal cavity (a, b); intraoperative photo of cyst of mesentery of small intestine (in).

One form of intestinal obstruction is the obstruction of its lumen by ascarids, which was also determined by USS; We observed 3 cases of such a pathology and in all cases an enterotomy with parasite extraction was performed.

Conclusions. Ultrasonography significantly expands the diagnostic capabilities, is a highly informative, non-invasive and effective diagnostic method for various forms of intestinal obstruction, allowing to determine the optimal tactics and to monitor the effectiveness of treatment.

BIBLIOGRAPHY

1. Ashkraft TU, Holder TM Children's surgery. – St. Petersburg, Pete-Tal. – 1997. – Volume I-II.
2. Vasilyev A.Yu., Vasilyeva M.A., Martirosyan N.K. Dynamic ultrasound monitoring of postoperative intestinal obstruction // Radiology and Practice. – 2007. – №4. – P.29-31.

3. Geraskin A.V. Pediatric surgery: clinical analysis. – М.: GEOTAR-Media, 2011. – 216 p.
4. Gisak S.N., Golovacheva T.V., Chagina V.V., Kadushev V.E., Kechedzhi V.V. Informativeness of ultrasonic diagnostics of acute intestinal obstruction // The medical bulletin of the North Caucasus. – 2009. – №1. – С.33-34.
5. Dibirov M.D., Vasilyev A.Y., Rodionov I.E., Martirosyan N.K. "Diagnosis and choice of a method of treatment of acute intestinal obstruction" // Educational-methodical manual for doctors. – Moscow, 2006. – P.70.

*Jamshid Shamsiyev, Azamat Shamsiyev, Saodat Igamova, Donobek Imamov
(Samarkand, Uzbekistan)*

THE EFFECT OF ACIDITY OF GASTRIC JUICE ON ECHINOCOCCUS

Keywords: *Echinococcus, parasite, gastric acidity, hyperacid, oncosphere.*

Uzbekistan is located in one from five endemic echinococcosis' foci, the reflection of that is the number of yearly being performed operations in our country on the occasion of given parasite disease, reaching to 4,5 thousand. According to operative information gathered due to Orders Public Health of the Republic of Uzbekistan №351 from July, 31, 2001 and №73 from February, 15, 2002, the general structure of patients with echinococcosis were children, they were 20,4%.

Taking into consideration the above mentioned, it can be confirmed with assurance, that the questions of revealing new pathogenetic risk factors of parasites invasion accordingly to correcting programs of prophylaxy, being timely, topic diagnosis of damage, choice optimum tactics of surgical treatment, increase radicality and antiparasitality of intervention, decrease it's traumatism, postoperative rehabilitation and dispensary observation children with echinococcus, are far from final decision, that certainly proves actuality of present study.

Today it is considered that the first natural barrier at alimentary way of contamination is gastric juice. In famous monography by B.V.Petrovsky with co-authors "Echinococcus surgery" (1985) indefinite evaluation of gastric juice in parasite's invasion: "The part of oncospheres is killed and digested with gastric juice... Under influence of the gastric juice the covering of oncosphere is destroyed, and, the last with the active movements, is attached to organ's membrane and penetrates to blood and lymphatic vessels". Here as we think the definite contraindication is observed, can be the aggressive factor (gastric juice) cause simultaneously both the death of parasite and create the conditions for it is active movements? Apparently, the answer is hidden in different level of scolexidity of peptic factor at different functional states of stomach, that demands careful and detailed study.

Nowadays it couldn't be able to go ahead considerably in questions of prophylaxy for relapse of disease, the rate of that reaches to 54%. There is no one opinion among the surgeons in determination of notion, causes, firm and the character of relapses, there is no consensus in question of intraoperative antiparasitar treatment wall of fibrous capsule, it is quite enough attention paid to the role of physician, regarding safety of antiparasitar drugs is kept.

Object of research: 627 sick children with echinococcus of liver (297), lungs (247) and combined damage of liver and lungs (83) at the age from 3 to 15 years (middle age is 10,4±3,6) were. At 389 children with echinococcus and 133 members of their families the part of acid forming function of stomach in pathogenesis of echinococcus were researched.

Research methods. General clinical blood and urine tests, biochemical blood tests, immunological and microbiological studies, video microscopy, ultrasound, X-ray, morphological methods. Experimental modeling of echinococcosis of the liver and lung, as well as hypoacid state.

The materials and methods. The work is based on the results of examination and complex treatment of 627 patients. With echinococcus at the age from 3 to 15 years (middle age is 10,4±3,6),

being operated from 1998 to 2010. Boys were 341 (54,4%), girls were 286 (45,6%). Absolute majority of patients 479 (76,4%) were schoolchildren (from 7 to 15 years old). Among preschool children averagely twice more often the combined forms of damage in inner organs 21% against 12% and 10% are diagnosed in group from 7 to 12 and from 12 to 15 years old (χ^2 test=0,0015).

In general population of sick children about half were marked isolated damage of liver (47,4%), a bit rare the isolated damage of lungs (39,4%) were marked, 83 (13,2%) patients had combined damage. Country citizens were 448 (71,5%) city people were 179 (28,5%). Cysts sizes were from 20 to 300 mm.

At isolated damage of one organ the solitary, cysts were revealed in 395 (72,6%) children, multiple ones were 149 (27,4%) (table 1).

Table 1

Clinical forms of echinococcus in patients with isolated damage of liver and lung

Kind of damage	Cyst localization					
	liver, n=297		lungs n=247		total, n=544	
	abs	%	abs	%	abs	%
Solitary	198	66,7	197	79,8	359	72,6
Mulliple	99	33,3	50	20,2	149	27,4
χ^2 -test	0,0007					
Noncomplicated	212	71,4	109	44,1	321	59,0
Complicated	85	28,6	138	55,9	223	41,0
χ^2 -test	0,0001					

By that the liver was more often ($P<0,001$) undergone to multiple damage than lungs (accordingly 33,3% and 20,2%).

The results of clinical and experimental and morphological studies of acid-forming function of the stomach as a major barrier to the invasion of echinococcus.

There were carried out the purposeful study the acidity of gastric juice in 389 children with echinococcus, and also in 133 members of their families from 42 households being selected by randomization. The character of acidfirmating gastric function in general population of our region was researched on the base of accordingly examination of 60 healthy children.

The reseaches of acidformating gastric function shows, that echinococcus in children with quite high possibility reaching to 81,7%, are associated with hypoacidic state of gastric juice (table 2).

Table 2

Level of gastric acidity in defferent catagoty of people

Group examined	Gastric acidity					
	hypoacidic		normoacidic		hyperacidic	
	abs	%	abs	%	abs	%
Sick children, n=389	318	81,7	71	18,3	-	-
Members of their families, n=133	9	6,8	119	89,5	5	3,8
Healthy children, n=60	8	13,3	52	86,7	-	-

At the same time the rate of occurrence the reduced acidity of gastric coutent in members of their families and in representatives general population of healthy children, is accordingly in 6 and 12 times lower ($p<0,001$).

It is also presented the fact that specific gravity of patients with hypoacidic state was the highest in persons with multiple echinococcus, it was 88,2%.

According to the tasks of study we followed up the dynamics of acidity indices in gastric juice in late results after echinococcusectomy (from 1 to 14 years old) in 139 (35,7%) from 389 children, by that, the big part of our patients (87; 62,6%) were examined in terms after 5 years. The frequency of revealing hypoacidic state for gastric juice in late period after operation stays approximately at the same level, it was 74,1%. The average indices of gastric acidity at that children don't change before operation ($2,63\pm0,03$) and in follow-ups after echinococcusectomy $2,38\pm0,04$).

One more indirect confirmation of belonging hypoacidic state in risk group of contamination with echinococcus is another interesting fact among 9 (6,8%) persons from members of family with reduced acidity 5 (55,6%) was echinococcus found out. If to enter some correction in this index with the account of having been operated sick children in our clinic, members of family, where the cases of hypoacidic state, the frequency of persons, being undergone to echinococcus with hypoacidic state, were 76,5% (it was revealed in 13 people from 17 persons with hypoacidic of stomach juice). At the same time at normacidic index of gastric secretion the risk of contamination with the parasite is 0,8% at all, one patient was revealed among 119 members of families with normal secretion. And, at last, it should be pointed to one noticeable circumstance, that from 389 children with echinococcus the disease doesn't occur in no any case on the background of hyperacidic state of gastric juice!

For experimental study influence of gastric acidity level on vitality of echinococcus agent were used ready eggs infected of dogs that were taken in laboratory of Uzbek research veterinary institute. Except that the special expedition in Nurabad region of Samarkand was organized, where in flock of sheep the watch dogs were taken dehelminthisation, gathered eggs from segment of tapeworm for taking planning experiments.

The study was carried out in two stages: gastric and intestinal. For the first gastric stage of experimental study in healthy children the normal gastric juice was taken, then it was diluted and taken necessary acidity for study, the range with pH was from 6,0 to 1,0.

4 series of experiments were carried out. In first series of experiment after addition per 3 ml fresh gastric juice in each glass tube the titration for taking acidity with pH in range from 1 to 1,5 units (hyperacid state) was carried out, in the second series it was with pH in range from 1,6 to 2,0 units (normacidity), in third series it was with pH in range from 2,1 to 3,5 units (hypoacidity), and in fourth series it was with pH from 3,6 to 6,0 units (subacidity).

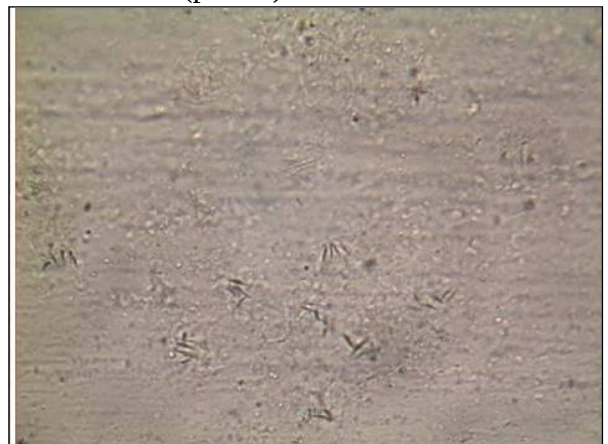
At each series of study 6 ground slides with cavity had one drop of physiological solution, having averagely 50 eggs of echinococcus, after that per 3 drops of gastric juice from experimental and control glass tubes were added.

In the intestinal stage of experimental study the duodenum juice from healthy children was taken, and, it was diluted similar the gastric stage in range pH from 7,4 to 7,8 units (alkaline medium). In first glass tube pH it was 7,4 in second it was 7,5, in third it was 7,6, in fourth it was 7,7, in fifth it was 7,8. After that at 6 ground slide with cavity was per one drop of physiological solution, having per 50 eggs of echinococcus with the following addition in each cavity there drops of duodenum content, from experimental and control glass tubes.

At finding out echinococcus eggs in 0,9% solution of NaCL under microscope, there was oncosphere with 6 germinal hooks stippling dark brown structure (pict. 1).

Pict.1. Normal structure of echinococcus eggs at action of physiological solution. Incr. x 400.

Pict.2. Thinning, fragmentation and dissolution of oncospheres membranes. Incr. x 1000.

On videomicroscopy the rhythmical flexion extensional movements of oncospheres without their attempts to rupture of their germinal hooks that stays pressed to germ's body, are clearly followed up. One more distinctive feature of alive oncospheres should be underlined, at active rhythmical contractions the germ from spherical form takes pear like shape, by that every circle of contraction from 1 to 2 seconds. In activating germs don't change their spherical shape there are no any contraction.

At addition echinococcus to gastric juice with pH from 1 to 1,5 units (hyperacidic state) under microscope it is clearly seen practically momentary (during $54 \pm 31,7$ sec. with range from 10 to 180 sec) and hundred per cent stop moving activity of oncospheres with following irreversible destruction (pict. 2) of all visible germs for 3-6 minutes ($4,4 \pm 0,051$ min).

Oncospheres survival indices are not improved much in normacidic medium of gastric juice (pH= 1,6-2,0); in $96 \pm 24,0$ sec. (with range from 18 to 180 sec) all revealed germs stop moving activity, and, in $18,6 \pm 2,01$ min. (from 15 to 26 min.) the general destruction of observing eggs are visible.

The situation is mainly changes in hypoacidic gastric juice 90% oncospheres keep tolerable moving activity for two hours of observation, and only 10% germs averagely in $60 \pm 7,07$ min. stop moving, and, in $124 \pm 1,22$ min. are undergone to destruction. The same tolerance to influence of gastric juice the oncospheres show in subacidic medium. Echinococcus oncospheres kept moving activity, in was seen small swelling of eggs' membranes, but, in general, their construction was not practically changes. Even in 60-120 minutes from beginning experiment the oncospheres in echinococcus' eggs continued to move, though the last was considerable slow, it was marked the partially dissolution of egg's membrane.

At adding echinococcus' eggs in duodenum juice (pH=7,5-8,0) moving activity of germs is sharply increased, they straightened ahead their embryonal hook, and, began doing rhythmical progressive movements, trying to stick into and rupture membranes of eggs with their hooks. At observation for 120 minutes 80-90% echinococcus eggs kept their, activity, and, only approximately 10% of them tried to become free from membrane.

Low, by our opinion, percentage of successful decapsulation for oncospheres at straight placement of echinococcus eggs in alkaline medium reminded us the quotation from B.V.Petrovsky's with co-authors (1985) from monograph: "... *Under influence of gastric juice the covering oncosphere is destroyed, and, the last attaches to mucous membrane of organ, perforates it, penetrates to blood and lymphatic vessels by active motions*". In previous series of experiments with gastric juice we proved, that hyperacid and normacidic states damage fully the oncosphere membrane but kill all being germs. Nevertheless, for additional control the justice of academian B.V.Petrovsky's view we brought echinococcus' eggs into glass tube, with gastric juice pH=2,1-3,5 (hypoacidic state), kept exposition for 2 hours, then we added duodenum juice there, creating alkaline medium (pH=7,5 $\pm$ 8,0), as if modeling, the process of stage passing germs from stomach to intestines.

At coming echinococcus' eggs from gastric juice with hypoacidic state into alkaline medium the movement of germs in the eggs are sharply increased, the dissolution of membranes were observed. The echionococcus' germs, becoming free from the eggs they were ready to invade into intestines (pict.3).

Pict. 3. Process of echinococcus germ's going out from membrane after passing hypoacidic medium into alkaline one: a) oncosphere was hatched on $\frac{1}{2}$, b) oncosphere was hatched on $\frac{3}{4}$, c) oncosphere was fully free from the membrane, Incr. x 1000.

As part of the scientific objectives of the thesis, we have developed a new approach to obtaining an experimental model of echinococcosis 30 sheep in two stages.

At the first stage of experiment 15 sheep with the weight from 15 to 20 kg a month before contamination with eggs of echinococcus the fistulas were applied under general narcosis. The initial value of pH rennet juice in experimental sheep was $1,83 \pm 0,03$. In order to cause hypoacidic state we introduced quamatel through fistula in rennet 40 mlg/kg twice a day, and simultaneously introduced gastrocepin solution intramuscularly 40% 2,0 vl every 8 hours. After reaching subacidic state of rennet juice ($4,1 \pm 0,5$) the sheep were infected with echinococcus with echinococcus' eggs.

The first stage of experiment had 5 series: on the first series the sheep and lambs with artificially reduced acidity of stomach were given inside 1000 eggs, on the second series they were 500, on the third series they were 250, on the fourth series they were 100, and, on the fifth series they were 50 eggs. At given stage of study the hypoacidic state was reached with application fistula on rennet hag with following inside introduction, and intramuscularly H_2 -blocker (quamate) and M_1 -chdinreceptors (gastrocepin). Hypoacidic state was supported and after invasion. The sheep were killed in 9 months and was got biopsic material from inner organs.

The second stage was performed on the lambs in 5 series: on the first series the lambs were given 40, on the second the were given 30, on the third they were given 20, on the fourth series they were given 10, on the fifth series they were given 5 echinococcus ' eggs. The lambs were killed in 15 months, and, the number and size of visible and microscopically revealing echinococcus cysts were determinate (table 3).

For morphological study experimental material from each segment of liver and lobe of lung in close and remote microscopically revealed (so called "dominating") cyst' parts with different surfaces and depth of organs, the pieces with the size 1,5x2,0 cm. were taken, the blocks, sections were made and stained. Making ready preparations for histological study and their interpretation were carried out under control of professor Baybekov I.M. in pathomorphology laboratory at Republican specialized surgery center by akad. V.Vahidov in collaboration with docent Oripov F.S. at department of histology and embryology at Samarkand State Medical Institute.

Table 3

Level of liver and lungs' damage for experimental animals, depending on amount of introduced echinococcus' agent

Stages of experiments	Average number of revealed echinococcus' cysts		
	liver	lings	total
Macroscopic			
1 st (from 50 to 1000 eggs)	5,1 $\pm$ 0,3	4,2 $\pm$ 0,4	9,3 $\pm$ 0,4
2 nd (from 5 to 40 eggs)	1,2 $\pm$ 0,2	1,1 $\pm$ 0,2	2,3 $\pm$ 0,3
Microscopy			
1 st (from 50 to 1000 eggs)	0,93 $\pm$ 0,26	0,60 $\pm$ 0,21	1,53 $\pm$ 0,47
2 nd (from 5 to 40 eggs)	0,69 $\pm$ 0,26	0,46 $\pm$ 0,27	1,15 $\pm$ 0,49

Total			
1 st (from 50 to 1000 eggs)	6,33±0,33	5,2±0,5	11,5±0,71
2 nd (from 5 to 40 eggs)	2,0±0,23	1,86±0,31	3,86±0,4

By our opinion the main result of given stage for experimental researches is 100% effectiveness contamination of experimental animals with echinococcus germs on the background of artificially created hypoacidic state of stomach even at introduction from 50 to 1000 eggs in sheep and from 5 to 40 eggs of parasite to the lambs. It is noticeable fact, that introduction from 50 to 1000 eggs, as rule, causes multiple and combined damage of liver and lungs, macroscopically we could find out average $9,3 \pm 4$ echinococcus cysts in organism of animal with more often and severe damage of liver ($1,5 \pm 0,3$ cysts against $4,2 \pm 0,4$ in lung), Except that, in far from microscopically revealed arears with parasitar cysts, also, could be found our one microscopically focus of damage (averagely $1,53 \pm 0,47$ cysts), and, by that, the only small pieces of lungs and liver were selected by randomization. The diameter of echinococcus' cysts were from 0,1 to 3,0 cm.

It was absolutely unexpectedly the development echinococcus in animals at their feeding less than 50 eggs of parasite. At introduction alone number of echinococcus eggs (from 5 to 40 eggs) to lambs, also, it could be also make up experimental model of liver and lung's echinococcus, but here we more often found out solitary cysts of liver and lungs averagely $2,3 \pm 0,3$ being formed enough large cysts per live stock. The selective microscopic revision of different organs' parts revealed averagely from $1,15 \pm 0,49$ cysts.

It is observed the definite regularity at observations, that in animals with hypoacidic acidity of gastric juice, independently on concentration of introduced germs, the thickness of distribution microscopic foci of damage in examined tissues has definite constant, not increasing, in our observations, from 2 to 3 microcysts, being identical by volume and number of tissue samples. It connection with it, there can be supposed on existence of mechanism, that strictly regulates the prevalence of microscopic echinococcus cysts.

REFERENCES

1. Reza S, Saeed H (2016) The seroprevalence of human cystic echinococcosis in Iran: a systematic review and meta-analysis study Reza. J Parasitol Res, Article ID 1425147, p 8. doi:10.1155/2016/1425147
2. Alessandro M, Stefano L (2014) Echinococcus multilocularis in North America: the great unknown. Parasite 21:73. doi:10.1051/parasite/2014069
3. Sergey V. Minaev, Igor N. Gerasimenko, Igor V. Kirgizov, Azamat M. Shamsiev, Nikolay I. Bykov, Jamshid A. Shamsiev. Laparoscopic Treatment in Children with Hydatid Cyst of the Liver /2017.World Surgery/.
4. Shamsiev J. Principles of diagnostic and treatment of echinococcosis in children // Medical and Health Science Journal. 2011. Volume 5. P. 88-90.

UDC 616.71-018.46-002-036.65-089

*Azamat Shamsiev, Jamshid Shamsiev, Zafar Mahmudov
(Samarkand, Uzbekistan)*

IMPROVEMENT IN EARLY DIAGNOSIS ACUTE HEMATOGENOUS OSTEOMYELITIS OF BONES OF COXOFEMORAL JOINT IN CHILDREN

The aim of our work was to develop objective criteria for early diagnosis of acute osteomyelitis of bones of coxofemoral joint in children. For the differential diagnosis between acute hematogenous osteomyelitis of the hip joints bone (AHOHJB) and reactive coxitis (RC), we examined 93 children (61 with AHOHJB and 32 RC).

Keywords: acute hematogenous osteomyelitis, hip bones, reactive coxitis, leukocyte index of intoxication, blood toxicity index, computer tomography.

Acute purulent surgical infection is one of the leading places in the structure of child morbidity. Among nosological forms of acute surgical infection severity, diagnostic difficulties and adverse outcomes dominant place belongs to acute hematogenous osteomyelitis, observed mainly in children [1,2,4,7,8]. In the structure of the disease acute hematogenous osteomyelitis of the hip joints bones (AHOHJB) is a fairly rare disease, and this detracts from the in-depth study of the problem. The percentage error in this diagnostic lesion is 50% [9]. Orthopedic complications (sprains, strain, shortening, contractures and ankylosis of major joints) occur in 31-71% of cases [3,5].

The basis of successful therapy is the timely and effective verification of osteomyelitis, but to date this pathology diagnosis of the problem, especially in the early stages of development, cannot be considered finally solved [2, 3, 6, 7]. A certain percentage of diagnostic errors (by 25.1% - up to 58,3%) occurred in the early stages of acute osteomyelitis, the clinic and during which in recent years have mutated due to an increase in the disease as the etiologic agent of antibiotic resistant strains of pathogens, Gram-negative and anaerobic flora [10,11,12].

The above shows the need to address issues to improve the methods of early diagnosis when AHOHJB, thereby preventing severe complications.

The **purpose** of our work was to develop objective criteria for the early diagnosis of acute osteomyelitis of the hip bones in children

To solve this problem we surveyed 61 children with AHOHB in age from 4 to 15 years who were hospitalized in the department of purulent surgery of 2- clinic Samarkand Medical Institute (multidisciplinary specialized children's surgical hospital) for the period from 2000 to 2015. For the differential diagnosis of AHOHJB, with other inflammatory diseases of the hip region, examined 32 patients with acute reactive coxitis (RC). In carryinb ng out our work into account the following data. All the children received urgently with suspected AHOHJB, in terms of 3 days and up to 10 days from the onset of the disease. The main complaints on admission of these patients had pain in the hip, lameness or a failure to load the affected limb and fever.

In carrying out our work took into account the following: the degree of endogenous intoxication was judged by the value of the leukocyte index of intoxication (LII) method Kalf-Caliph and blood toxicity index (BTI), determined by the test Paramecium caudatum Garib FY. Of the 61 patients with AHOJHB, BTI study was conducted in 45 (74%) children, and LII - all 61 (100%) patients. For the differential diagnosis between AHOHJB and the RK, BTI studied in 49 (80.3%) from the AHOHJB and LII in 32 (100%) patients with RC. Also, these indicators are defined in 45 healthy children of similar age, the results of which are taken as the norm. Radiological: Computed tomography (CT) scan of the affected limb segment made 41 sick children, received with suspicion on AHOHJB. All patients on admission was performed X-ray study of the pelvis and both hips, with revenues for the exclusion of orthopedic diseases and injuries. In the

group of patients with AHOHB control X-ray study of the affected segment was performed at 14-25 days after the onset of disease, to confirm the diagnosis.

Results: One of the major pathogenetic links of chronic inflammatory diseases is endogenous intoxication (EI), due to the impact on the body of the pathogen toxins, products of tissue decay of their own, biologically active substances and inflammatory mediators. The leukocyte, particularly neutrophils, in the development of the inflammatory process plays the role of macrophages, as a first line of defense. That is why any nosological form, based on the inflammatory response, accompanied by leukocytosis. However, qualitative changes leukocyte may carry more accurate information. The basis of the pathogenesis of AHOHJBs is the formation of a purulent focus, which is when the critical parameters lead to the development of the whole organism intoxication syndrome. Level of EI determined in terms of blood toxicity (BTI), and leukocyte index of intoxication (LII).

BTI normally averages 28.0 ± 0.5 units. In all clinical groups on admission showed a significant BTI, compared with the norm ($P < 0.001$). Thus, children with RK this figure amounted to $38,75 \pm 0,89$ units. The highest level of blood toxicity was recorded in the group with AHOHJB - $60,66 \pm 0,78$ units, indicating that the suppurative process. The same indicators marked differences in assessing LII parameters. In all nosological forms LII was significantly ($p < 0.001$) higher than the healthy children. For example, if the normal LII is $1.09 \pm 0,04$ ed., In the group of patients with the highest rate of AHOHJBs it was the first group, and it amounted to $3,24 \pm 0,21$ units. In the group of children with the RC, LII was $1,77 \pm 0,29$ units.

Consequently, during the AHOHJB is characterized by a high degree of EI as compared with the RK. These data allow us to conclude that, for all the simplicity of the definition of the studied parameters are valuable and reliable parameters for the differential diagnosis of children presenting to hospitals with complaints of severe pain in the hip.

In the early stages of 41 patients received complaints of severe pain in the hip, for differential diagnosis used computed tomography. The primary focus of osteomyelitis in 21 children is localized in the bones forming the hip joint, and 20 children osteomyelitis was excluded and diagnosed reactive coxitis.

In a study of patients by computed tomography to identify them osteomyelitis of the hip joint were taken into account the following parameters:

- presence of liquid in the cavity of the hip.
- the thickness of the joint capsule
- State of para articular tissues.

CT scans were performed in all patients at the day of admission. The earliest changes were detected with 3 days of onset and concerned mainly the muscles adjacent to the site. These changes are expressed in low density buttocks, iliac, gluteal, iliopsoas, piriformis muscle to 10-40 units. HU. Hausfeld scale because of their swelling, increasing density intermuscular spaces. Signs of inflammation of the periosteum, of the pelvic bones, neck, trochanteric, subtrochanteric zone manifested in the form of seals and "blurring". Bone marrow is compacted to 55 ed.HU. With the development of purulent coxitis 3-5 hours from the time of the disease were detected thickening and induration of the hip joint capsule, the expansion of joint space, joint fluid density is increased to 15-46 ed.HU. With involvement of the pelvis process in patients, along with soft tissue changes, first of all, to identify the destruction of the roof of the acetabulum and the head and neck of the femur.

During the CT study in patients with AHOHJBs who for the first 3 days of the onset of the disease (6 (28.6%) patients) showed marked swelling of soft tissues surrounding the affected joint, which is manifested in violation of normal tissue structure. Soft tissues were increased in volume as compared with a healthy same segment. Affected joint was increased slightly in volume. There was a moderate amount of fluid in the joint cavity, and the soft tissues around the joint. At the same time the joint space was slightly narrowed articular surface of the pelvic bone is not smooth, had a roughness (Fig. 1).

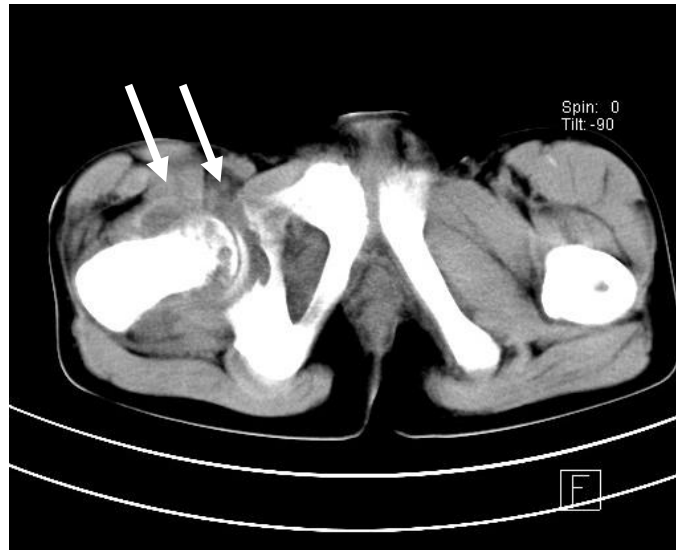

Fig. 1. CT of the pelvis B. girl 12 years with acute hematogenous osteomyelitis, the third day of the disease. Determined soft tissue edema surrounding the affected bone, joint space compared with healthy was somewhat narrowed articular surface is not smooth pelvic bones. In the same segment CT healthy soft tissue structural, clearly visualized all the layers.

On the third to seventh day from the onset of disease (11 (52.4%) patients) revealed pathognomonic CT signs of AHOHJBs. The bones of the pelvis are usually located. There was a degradation upper third of the femur in the neck to form intermuscular infiltrates into spaces on the side of the lesion. The hip joint cavity exudate was determined in some cases intermuscular propagating in a space, the density is from 10 to 20 HU. Blurring noted, the roughness of the upper wall of the contours of the acetabulum, with destruction. On the third day of liquid under the periosteum became more dense, with areas of different density, indicating the formation of subperiosteal abscess (Fig. 2).

Fig. 2. CT bones boy C.13 years pelvis with acute hematogenous osteomyelitis, the seventh day from the onset. Pictured defined soft tissue swelling, change in the contours of the femoral head, its thickening, increased density, accumulation of fluid (pus), and blurring the border with swollen soft tissues.

At a late stage of the disease (4 (19.0%) patients) around the affected area of the hip joint was determined perifocal soft tissue edema with a density of 12-37 HU. Joint itself was increased in the

volume defined around and outside of the fluid accumulation. Sustvanaya gap in this joint has been loaned, articular surface was rough.

The results of CT studies in 20 patients with IBS, made at the time of admission. Of these, 15 children CT performed in the first 3 hours of the onset of disease, at 3 - on the fifth day, in 2 patients and for 7-10 hours. In a study, most patients (17 (85.0%) patients) have been identified by the hip pathology. In 3 patients (15.0%) affected joint was slightly increased in the amount determined by the fluid in the joint cavity, the joint space was expanded, a clear, joint bone surfaces were clear (Fig. 3). Inflammatory phenomena were stopped after one or two days during the treatment.

Summary. Patients with AHOHJBs is characterized by a high degree of EI, compared with RC. The use of CT and ultrasound to diagnose AHOHJB until radiographic signs (starting with 3 days of onset) in the bone and can be used for AHOHJB with RC differential diagnosis. These features allow the use of these parameters, as objective criteria for the differential diagnosis in children with acute pain which developed in the hip area

Conclusions.

1. Introduction to the complex clinical and laboratory methods for diagnosis of acute osteomyelitis of the hip bones in children, blood toxicity index, leukocyte index of intoxication increases the differential diagnostics of purulent lesions of the hip bone in the early stages of development.

2. According to CT, the earliest signs of osteomyelitis of the hip bone, is to reduce the density of muscles adjacent to the site, which appears on the third day from the onset of the disease. The use of CT to diagnose AHOHJB until radiographic evidence of bone that can be used for differential diagnosis of AHOHJB with other diseases associated with acute pain in the hip joint.

REFERENCES

1. Abaev, Yu.K. Purulent surgery of childhood. Changing perspectives / Yu.K. Abaev, A.A. Adarchenko, M.M. Zafanskaya // Pediatric surgery. – 2004. – No 6. – PP. 4-7.
2. Akjigitov, G.N. Hematogenous osteomyelitis. G.N. Akjigitov, Ya.B. Yudin. – Moscow: Medicine Publ., 1998. – 286 p.
3. Akhunzyanov A.A. Orthopedic complications of acute hematogenous osteomyelitis in children. / Akhunzyanov A.A., Grebnev P.N., Fatixov Yu.I., Fatixov A.Yu., Gil'mutdinov M.R., Smirnov O.G. // Abstracts of the symposium on pediatric surgery with international participation. Izhevsk. April 2006. – PP. 14-16.
4. Ayupov, R.H. Treatment of osteomyelitis in children / Pediatric surgery. – 2000. – No 6. – PP. 15-18.
5. Bordiyan S.G. Differential diagnosis of acute inflammatory diseases of the hip joint in children: author. dis. cand. med. sciences. Saint Petersburg, 2006. – PP.3-4.
6. Belyaev, M.K. To the question of the choice of therapeutic tactics in metaphyseal osteomyelitis in children / M.K. Belyaev, Yu.D. Prokopenko, K.K. Fedorov // Pediatric surgery. – 2007. – No 4. – PP. 27-29.
7. Voyno-Yasenetskiy, V.F. Essays of Purulent Surgery / V.F. Voyno-Yasenetskiy. 5 edition. – Moscow: BINOM Publ M., 2000. – 704 p.
8. Strelkov N.S., Surgical tactics for acute hematogenous osteomyelitis of the bones forming the hip joint/ Strelkov N.S., Bushmelev V.A., Pchelovodova T.B., Golovizina T.N., Kuz'min A.A. // Abstracts of the symposium on pediatric surgery with international participation. – Izhevsk. April 2006. – PP. 242-244.
9. Shaligin, V.A. Intensive therapy and surgical treatment of acute hematogenous osteomyelitis in children / V.A. Shaligin, V.M. Maslikov, N.M. Kravchenko. Teaching aid. – Tomsk, 2000. – 29 p.

10. Shestakov A. A. Modern possibilities of early diagnosis of acute hematogenous osteomyelitis in children and effective treatment of patients author. dis. cand. med. sciences. – Moscow, 2013. – PP.3-4.
11. Ferroni, A. Epidemiology and bacteriological diagnosis of paediatric acute osteoarticular infections / A. Ferroni // Arch Pediatr. – 2007. – V. 14, Suppl. 2. – S. 91-6.
12. Marchese, A. Evolution of antibiotic resistance in gram-positive pathogens / A. Marchese, G.C. Schito, E.A. Debbia// Journal of chemotherapy. – 2000. – V. 12. – P. 459-62.

UDC 616.71-089.81.-616.899-053.1.-616.712

*Azamat Shamsiev, Jamshid Shamsiev, Anvar Mutalibov
(Samarkand, Uzbekistan)*

SURGICAL CORRECTION OF CONGENITAL FUNNEL CHEST DEFORMITY

This article reflects of the material 49 observation children with. Starting in 2013, patients with this congenital pathology operated miniinvasive thoracoplasty way for D. Nuss. It is noted that the application for D. Nuss at thoracoplasty the correction of funnel chest in children and adolescents is the method of choice and gives good clinical results.

Key words: thoracic surgery, pectus excavatum, thoracoplasty by Nuss.

The Actuality. Congenital deformity of Chest present the deficiency, which connected with changing forms. More often meets Funnel Chest Deformity (FCHD), which consist from 0,06 to 2,3%, and on evidence foreign authors from 0,2 to 1,3% in all deficiencies of children [3,5,7].

Diseases, except cosmetic defect, leads with different cardiorespiratory disruption according to difficulties of deformity [1,4,6].

Surgical Correction is the main method of treatment FCHD and in present there are 100 different variants of thoracoplasty by congenital abnormality [1,2]. Elaboration and wide interposition of minimal invasive and high technology methods by surgical treatment of FCHD is the step to this direction [6,7,9].

Aim of work: searching results of surgical treatment in patients with Funnel Chest Deformity in using methods of minimal invasive correction by D.Nuss.

Materials and methods. In period from 2012 to 2015 year in department thoracic surgery 2-clinic of SamMI in age 1 year to 23. Male patients were 32 (65,3%), females – 17(34,7%). An age and gender of patients who treated are shown in 1 table.

Table 1.

Distribution of patients with FCHD by age and gender						
Gender	An age of patients					Total:
	1-3 years	3-7 years	8-12 years	13-18 years	Over 18 years of age	
Male	3 (6,1%)	11 (22,5%)	8 (16,3%)	8 (16,3%)	2(4,1%)	32 (65,3%)
Female	2 (4,1%)	8 (16,3%)	4 (8,2%)	3 (6,1%)	-	17 (34,7%)
Total:	5 (10,2%)	19 (38,8%)	12 (24,5%)	11 (22,4%)	2 (4,1%)	49 (100%)

The complex of patient's examination with FCHD included: a gather of complaints, anamnesis, objective examination, laboratory examination, general radiography, multispiral of computer tomography (MSCT), ultrasound examination, electrocardiography, spirometer.

In FCHD externally demonstrates with retraction of thorax and with deformation of anterior cutoff ribs of different forms and configuration, which it is usually begins from second rib of degree (manubrium) and spread with ensiform appendage (picture 1).

a

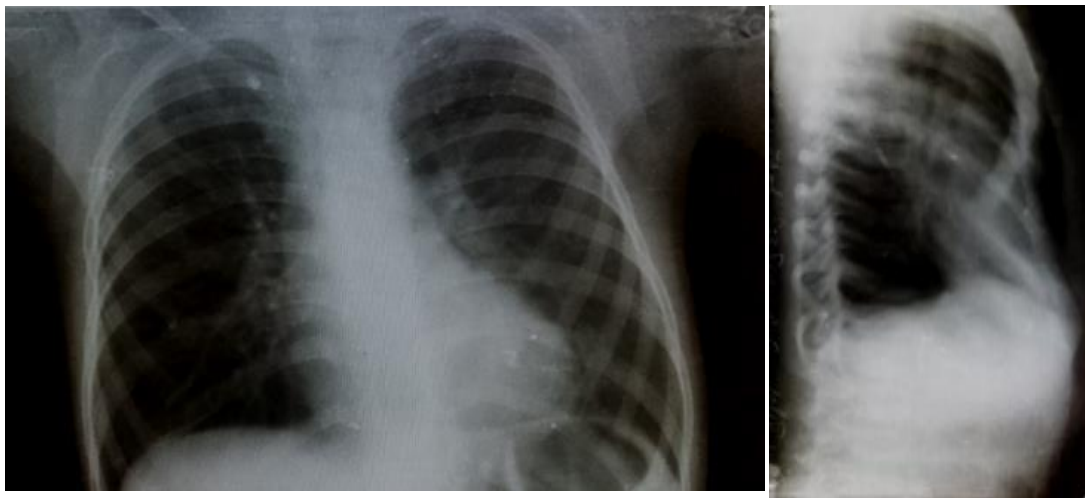
b

c

Picture 1. Patients with symmetrical (a,b) and asymmetrical with funnel deformation chest of 3 degree

Radiological researching executed in anteroposterior and collateral projection. In radiogram with straight projection detected step of displacement heart , that intermediately allows to judge about influence deformation in heart function (picture 2a).

Picture 2. General radiography of patients A., 7 year, №6440 with funnel deformation of chest in 3 degree.

Table 1.

**Distribution of patients by type and forms of FCHD
(Urmonas.V.K. Kondrashin. N. I. , 1983 y.)**

Deformation form	Deformation variety		Total
	Typical	Helical	
Ordinary	39 (79,6%)	4 (8,2%)	43 (87,8%)
Flatly Funnel	6 (12,2%)	-	6 (12,2%)
Total:	45(91,8%)	4(8,2%)	49 (100%)

The degree of funnel deformation estimated by radiography in collateral projection (picture 2) by way computation of mammaspinal J.Gizichka's quotient (J.Gizicka, 1962).

From all number of examined patients (49) I degree of deformation were diagnosed among 17(34%), II degree – among 28 (57,1%), III degree curvature among 4(8,2) patients (picture 3).

Type and form of curvature chest defined by classification of Urmonas.V.K and Kondrashina.N.I[14] (table.2).

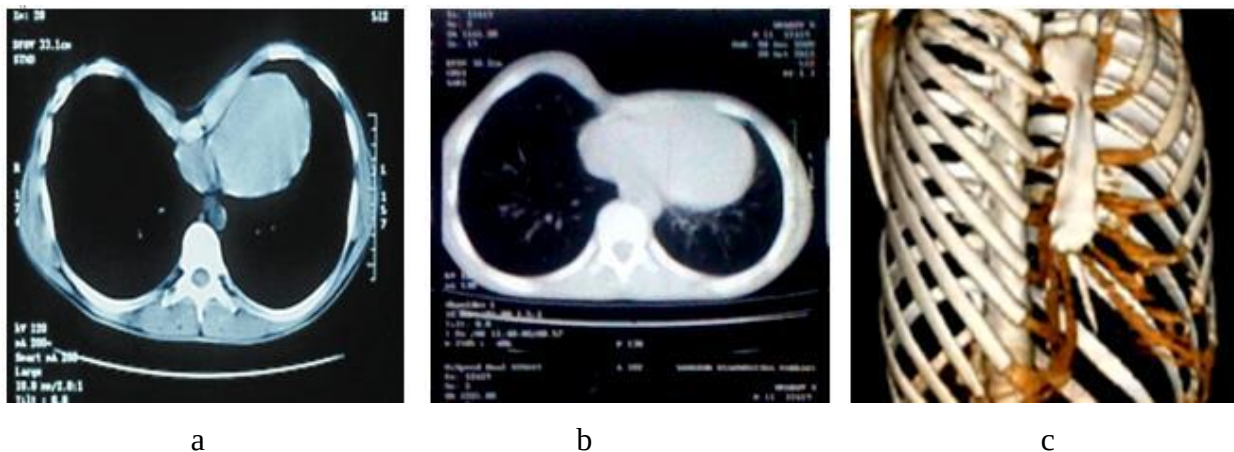
Most of all informative in determining degree, forms and variation of funnel curvature chest by methods MSCT with 3D-modeling. By deformation form symmetrical observation among 34(69%) of patients, asymmetrical-among 15 (31%), from these dextral among 11, sinistral among 4 (picture.4).

Besides, by computer tomogram deducted KT- index J.J.Haller [9] - relation of diametrical size to anteroposterior size of chest , which it is more informative indices determination methods of treatment FDCH. Index of J.Gizicka is less 0,6 and KT index J.J.Haller higher 3,2 belong to the strong degree of deformation and it is reputed an indication of thoracoplastic.

Results. The main methods of treatment deformation of chests are surgical correction, which may executed in both childrens and in teenagers, also in adults. In present devised more 100 variants of surgical treatment FDCH.

Over a period of years the main methods of correction FDCH are resectional methods (different variants operation of Ravich) in modifications Urmonas.V.K. andKondrashin.N.I [4], Levitskoy.A.F (1997) [6] and so on. It was proposed the methods with using metallo-grafts [2], cellular grafts [8], distractive apparatus of internal fixation, also magnetic extension [1,4]. These methods are traumatic, as far as they executed discission by type of lateral sternotomy or «mercedes», also effects confluence of breast bone or chondral sections 3,4 and 5th ribs with both sides and calurea sprouts. A percent of unsatisfactory result methods are composed from 3,5% to 32% [5,6].

In 1995 year Donald Nuss (USA) was the first person who reported about successfully using of a great deal of patients with new methods in miniinvasive correction of FDCH (MIRPE – Miniinvasive Repair of Pectus Excavatum) which created the correction of deformativesternocostal complex (SCC) and its fixation in correlation condition by way of special metallic platen, implantable substernal with a small cuts by lateral surfaces of pectoral wall without any resections of costal cartilage and sternotomy [9] (picture.4).

Picture 4. Computer tomogram by typical symmetry (a) and asymmetric (b) funnel deformation of chest with 3- degree; 3-D modeling of chest (c).

The method received wide spreading in specialists and now a days in the world accumulated the experience of thousand operations Nuss with good results. Division of patients with FCHD due to the method treatment depending on degree having deformation of chest presented in table 3.

Table 3.

Methods of treatment depending on the degree of deformation

Degree of deformation	Treated patients		Total
	operated	not operated	
I-degree	-	17 (34,7%)	17 (34,7%)
II-degree	11(22,4%)	17 (34,7%)	28 (57,1%)
III-degree	4 (8,2%)	-	4 (8,2%)
Total:	15 (30,6%)	34 (69,4%)	49 (100%)

In patients with I degree and also II degree deformation of chest without absence of cardiorespiratory disturbances carried out conservative treatment – massage, physical therapy, recommended sport training (track and field athletics) and other dispensary observing.

Since 2013 year in 2nd clinic SamMI surgical correction of FCHD due to method of D.Nuss had performed successfully in 15 patients, 7-12 year-9,12-15 years-3, prevailed boys-67%. (table 3).

Absolute indication for operation was II degree deformation (4 patients), patients with FCHD II degree operated on presence of cardiorespiratory disturbances, or on detection reliable signs progressing deformation (11 patients).

In the quality of endofixator used special bearing plates from titanium fusion BT 6, made by ZAO “KIMPF” (Moscow c.). Forming plate carried out according to KT-research and with individual apposition, depending on age, type and degree of deformation. Final form of plate added during operation.

Technique of operation includes the following. Under combination of endotracheal narcosis in condition of patients on back produced skin cutting of length till 4 sm on lateral surface of thorax, most commonly on the level of 5th intercostals space, where further carried out plate. With the help of tool-conductor (pic.5) in dull way in transversal direction behind sternum formed tunnel, which retrosternal carried out before curved plate (pic.5) incurvated side in sternum.

Picture 5. Tool for formation behind sternum canal (a) and special bearing plate for correction FCHD.

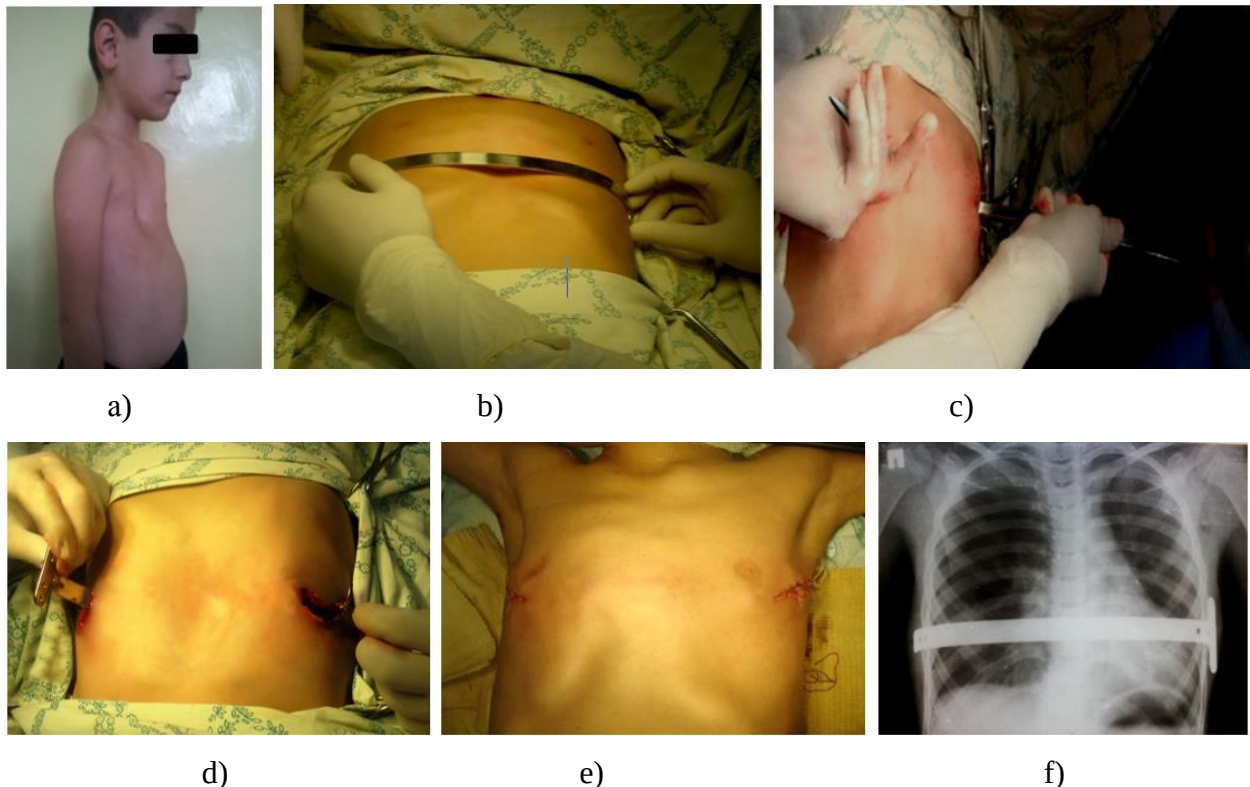
Then the plate turned over on 180, bulging side minding to sternum, on this way occurs elevation of sternum with correction choanoid deformation (“Nuss-procedure”). The plate fixed in each side to ribbing separate raphe (pic.6).

On the mastering stage method in three case operations performed under videotorocoscopic control.

Analysis of near operative results of treatment of FCHD according to method of D.Nuss showed that given low invasive method allows to contract time of operation, decreases blood lost and stage of operation trauma. Herewith whole rehabilitation of patients occurs much faster. There were not the cases of damaging lungs, pericardium, heart, intercostals vessels, purulent-septic complication and mortal results.

Near postoperative period during 2-3 days the patients were in resuscitation department where they carried out anesthesia, infusion therapy, antibiotic therapy, and respiratory gymnastics. Getting

and walking after operation the children began from third days. Rashes took off on 8-9 days, average date of admitted patient in n-patient department consisted of 10 days.

Picture 6. Stage operation of patient A., 7 years, a,b-general view of patient before operation, b-preparation of plate before operation; c)-formation of behind sternum canal; d)-carrying out plate; e)-view of thorax after operation; f)-radiogram.

In all patients of postoperative period achieved a good cosmetic results (two not big postoperative scars of length till 3-4 sm), due to given function of external breath and EChOCG normalized functional indication of cardiorespiratory system. Long-term results did not researched so corrective metallic plate must be behind sternum not less 3-4 years, but the time of usage new method treatment prolonged more 3 years.

Thus our first experiment of surgical correction of FCHD showed that method of D.Nuss is effective miniinvasive method of surgical treatment in children and teenagers of FCHD. Decreasing of traumatic operation allowed contracting the time of residence in –patient department, the period of restoring treatment and spreading indication in performing operation according to cosmetic motives.

LITERATURES

1. Azizov M.J., Hodjanov I.Yu., Hakimov Sh.K., Hujanazrov I.E., Mirzakarimov B.H., Kasimov H.A., Comparative evaluation results of treatment of funneled deformation of thorax using various methods of thoraxoplastics in children (further results) // Genius orthopedics. – 2015. – №3. – P.38-44.
2. Vishnevskiy A.A., Rudakov S.,S., Milanov N.O. Surgery of thoracic wall. Leadership M., 2005.
3. Vinogradov A.V. Deformation of thorax in children (surgical treatment and medico-social rehabilitation): autoabstract. Dissert... doc. med. science. – M., 2004. – P.11-13.

4. Krasopoulos G., Dusmet M., Labas G. et al. Nuss procedure improves the quality of life in young male adults with pectusexcavatum deformity // Eur. J. Cardiothor. Surg. – 2006. – Vol.29. – P. 1–5.
5. Pilegaard H.K., Licht P.B. Roun use of minimally invasive surgery for pectusexcavatumih adults // Ann. Thor. Surg. – 2008. – V.86. – P.952-957.
6. Malek M.H., Berger D.E., Marelich W.D. et al. Pulmonary function of pectusexcavatum: a meta – analysis // Eur. J. Cardiothor. Surg. – 2006. – Vol. 30. – P. 637–643.
7. Redlinger R.E., Rushing G.D., Moskowitz A.D., Kelly R.E. Jr., Nuss D., Kuhn A., Obermeyer R.J.,Goretsky M.J. / Minimally invasive repair of pectusexcavatum in patients with Marfan syndrome and marfanoid features // J. Pediatr. Surg. – 2010. – Vol. 45. – No 1. – P. 193-199.
8. Kotoulas C., Papoutsis D., Tsolakis K., Laotidis G. Surgical repair of pectus excavatum in young adults using the Dual Mesh 2-mm Gore-Tex // Material of 16 th Annual Meeting of the European Association for Cardio-thoracic Surgery. – Monaco, 2002.
9. Nuss D., Kelly RE Jr., Croitoru D.P. et al. /A 10 year review of a minimally invasive technique for the correction of pectusexcavatum // Pediatr Surg. – 1998. – Apr.33(4):545-52.

УДК 616.315-007.254.-616-039.73

Равшан Шамсиев
(Самарканд, Узбекистан)

ДИФФЕРЕНЦИРОВАННАЯ ТАКТИКА ЛЕЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С ВРОЖДЕННЫМИ РАСЩЕЛИНАМИ ВЕРХНЕЙ ГУБЫ И НЕБА

В период с 2007 г. по 2017 г. во 2 - клинике СамМИ находились на лечении 41 пациентов с врождёнными расщелинами верхней губы и нёба. Из них с односторонней расщелиной – 35, с двухсторонней – 6 пациентов; девочек – 14, мальчиков соответственно – 27. Все больные были подготовлены к оперативному вмешательству, то есть была проведена амбулаторно коррекция анемии I степени – у 25 детей (60,98 %), II степени – у 12 детей (29,27%); коррекция гипотрофии I степени – у 17 детей (41,46 %), II степени – у 8 детей (19,51%) под контролем педиатра и гематолога. Всем больным проводилась хейлоринопластика по методу Лимберга-Обуховой. Для эффективной коррекции врождённых расщелин губы и нёба у детей требуется длительное комплексное лечение с участием многих специалистов. Во-первых, это раннее ортопедическое лечение с первых дней жизни ребенка, проведение массажа и миогимнастики с участием матери. Во-вторых, это тщательная предоперационная подготовка и обоснованная этапная тактика хирургических вмешательств с правильно проведенным послеоперационным периодом. В послеоперационном периоде после каждого этапа коррекции необходимо назначать ортодонтическое лечение, логопедическое обучение, лечебную физкультуру с массажем, санационные мероприятия у педиатра, оториноларинголога, стоматолога.

Ключевые слова: реабилитация, врожденные расщелины верхней губы и неба.

Актуальность. Врожденная расщелина верхней губы и неба (ВРГиН) является распространенным мультифакторным пороком и занимает ведущее место среди всех врожденных пороков развития человека. По данным специалистов врожденная патология челюстно-лицевой области занимает 3-5 место среди всех врожденных пороков развития человека и в среднем рождается один ребенок с расщелиной губы и неба на 600-1000 новорожденных [3, 7, 9]. Тем не менее, данные по Самаркандской области, требуют уточнения с учетом экологической ситуации в месте проживания, возраста родителей,

влияния тератогенных и других факторов на рождение детей с врожденной патологией челюстно-лицевой области [5].

Большинство специалистов отмечают, что врожденному несращению верхней губы и неба сопутствует комплекс недоразвития костей лицевого и мозгового черепа, хрящевого остова и мягких тканей лица [6]. У детей с расщелиной губы и неба появляется диспропорция роста верхней челюсти и других лицевых костей в костных швах из-за нарушения симметричного стимулирующего воздействия носовой перегородки, которая уже внутриутробно опережает свой рост [8]. Фрагмент верхней челюсти на стороне несращения не получает стимулирующего воздействия, отстаёт в росте и остается смещенным [1, 7]. В тоже время данные о закономерностях роста кранио-фациального комплекса у детей с врожденной расщелиной верхней губы и неба в возрастном аспекте недостаточно освещены в работах специалистов [4, 10]. Требуется уточнение особенностей сопутствующей патологии окклюзии у данной группы пациентов. По мнению большинства специалистов, основным речевым диагнозом многих детей при врожденной расщелине губы и неба является ринолалия, при которой речь характеризуется разной степенью нарушения звукопроизношения [11]. У детей с врожденной патологией отмечается нарушения всех групп звуков, в особенности свистящих и шипящих, аффрикат и сонорных звуков [5]. Тем не менее, до настоящего времени не достаточно подробно рассмотрены вопросы речевых нарушений в динамике комплексного лечения детей с врожденной односторонней расщелиной верхней губы и неба в зависимости от сопутствующей патологии челюстно-лицевой области. Абсолютное большинство специалистов убеждены в том, что применение современных методов исследования с их последующим анализом позволяет правильно поставить диагноз и прогнозировать положительный результат лечения [2, 4, 12]. Учитывая особенности кранио-фациального комплекса, строения зубных дуг и челюстей у детей с врожденной расщелиной верхней губы и неба большинство известных методов диагностики требуют уточнения и дополнения.

Комплексное лечение детей с врожденной односторонней полной расщелиной верхней губы и неба является актуальной проблемой стоматологии, обусловленной не только большой распространенностью патологии, но и выраженной деформацией лица, при которой определяется пространственное смещение верхнечелюстных фрагментов, вертикальный дисбаланс кожных анатомических ориентиров, асимметричное положение хрящей крыльев носа, патологическая окклюзия зубных рядов [1, 8]. Реабилитация детей с врожденной патологией челюстно-лицевой области в гуманитарной парадигме основана на необходимости понимания специфических черт и проблем. В настоящее время человек с условно ограниченными возможностями должен рассматриваться не только как объект медицинской и социально-педагогической помощи и заботы, но и как активный субъект окружающего социума, создающего условия для максимально возможной его самореализации и интеграции в общество, что делает данную проблему еще более актуальной [3, 9].

Цель исследования. Разработать программу реабилитации детей с врожденными расщелинами верхней губы и неба.

Материалы исследования. В период с 2007 г. по 2017 г. во 2-й клинике СамМИ находились на лечении 41 пациент с ВРГиН. Из них с односторонней расщелиной – 35 (85,37%), с двухсторонней – 6 (14,63%) пациентов; девочек – 14 (34,15%), мальчиков соответственно – 27 (65,85%).

Результаты исследования. Все больные были подготовлены к оперативному вмешательству, то есть была проведена амбулаторно коррекция анемии I степени – у 25 детей (60,98 %), II степени – у 12 детей (29,27%); коррекция гипотрофии I степени – у 17 детей (41,46 %), II степени – у 8 детей (19,51%) под контролем педиатра и гематолога. Всем больным проводилась хейлоринопластика по методу Лимберга-Обуховой. У 6 (14,63%) больных в раннем послеоперационном периоде отмечались различные осложнения, чаще в

виде деформации крыла носа – у 3, нагноение послеоперационной раны – у 2 и полное расхождение швов – у 1 ребёнка. Осмотр при повторном поступлении через 6-8 месяцев на этап выполнения уранопластики показал, что проведение курса медикаментозной терапии (гель «Контрактубекс», поливитамины) благоприятно влияло на косметические результаты оперативной коррекции. У всех детей с ВРГиН оценивались результаты клинического наблюдения в динамике, осуществлялось фотодокументирование порока до операции, послеоперационных швов и послеоперационного рубца как через 6-8 месяцев, так и далее в катамнезе. В грудном и раннем детском возрасте до оперативной коррекции ортодонт рекомендовалось изготовление obturatora - специального протеза, предназначенного для закрытия дефектов неба. Пользование obturatorom нормализовало функции дыхания, сосания, глотания, жевания и способствовало правильному развитию речи.

Всем детям проводилось поэтапное хирургическое лечение [1].

1 этап хирургического лечения – первичная хейлоринопластика по Лимберг – Обуховой проводилась в первые 2-6 мес. жизни ребёнка и была направлена на устранение дефектов и деформаций верхней губы и носа.

2 этап оперативного лечения – пластика мягкого нёба при необходимости проводилась в 6 -9 мес.

3 этап-щадящая пластика твёрдого нёба проводилась в возрасте 12-16 мес. с минимальной мобилизацией слизисто-надкостничных лоскутов, что существенно снизило риск формирования грубых аномалий прикуса.

Таким образом, квалифицированное хирургическое лечение детей с врождённой расщелиной верхней губы и нёба завершалось в течение 12 – 16 мес. жизни, что обеспечивало их раннюю и полноценную реабилитацию в современном социуме [5]. После выписки из стационара проводились все мероприятия по предотвращению грубого рубцевания, а именно: массаж, миогимнастика губы и носа, использование индивидуальных вкладышей в носовые ходы, применение геля «Контрактубекс» [12]. Эти мероприятия предупреждали развитие послеоперационных рубцовых деформаций [6,7,9]. Послеоперационные и остаточные деформации, в нашем случае такие как рубцовая деформация верхней губы (у 1 ребёнка) и незначительная деформация крыла носа (у 2 детей) после хейлоринопластики были исправлены в раннем детском возрасте (5-6 лет) [10].

После 3 этапа коррекции детям назначалось ортодонтическое лечение с ношением плавающего obturatora [12]. Подготовка к уранопластике длилась ровно столько, сколько требовалось для нормализации прикуса. Рекомендовались установочные занятия с логопедом. Осуществлялся постоянный контроль хирургом и другими необходимыми специалистами.

4 этап. Уранопластика по Лимбергу проводилась в возрасте от 18 месяцев до 3 лет в зависимости от формы расщелины и соматического состояния ребенка.

5 этап. Этап окончательной реабилитации включал в себя мероприятия по постановке звуков и речеобразованию. Занятия с логопедом мы начинали уже в стационаре с первых дней после уранопластики. Мы обратили внимание, что чем меньше возраст оперированного ребёнка, тем больше перспектив для самопроизвольного становления речи.

Ортодонтическое лечение детей с ВРГиН начиналось с первых дней жизни и особенно активный контроль за состоянием прикуса проводился после уранопластики [12]. Рекомендовались посещения ортодонта 1 раз в 2-3 месяца.

Таким образом, до операции на твердом небе по возможности должно быть достигнуто правильное соотношение зубных рядов. В этом же периоде пациенты активно наблюдались отоларингологом и посещали занятия логопеда.

Перед пластикой твердого неба изготавливалась послеоперационная пластинка для формирования небного свода, что имело большое значение и для правильного развития речи. После операции больной пользовался ею 2-3 месяца. Затем формирующую пластинку заменяли съёмным протезом, которым пользовались еще 2 месяца [9,11]. Формированием

правильной речи у детей с расщелинами губы и неба занимался логопед. Главной задачей которого являлась тренировка внешнего дыхания и отработка ротового выдоха. Это достигалось с помощью гимнастики и игр, во время которых ребенок приучался глубоко дышать (игра в паровоз, игра на дудке и т.д.). Занятия логопеда сочетались с работой врача по лечебной гимнастике. Соблюдение предложенных принципов реабилитации детей с ВРГиН значительно улучшает эстетические и функциональные результаты лечения и позволяет своевременно выявлять появляющиеся нарушения и проводить их тщательную коррекцию. Проводится индивидуальная работа с каждой семьей по обучению особенностям выхаживания, кормления для обеспечения оптимального удовлетворительного развития ребенка с врожденной расщелиной губы и неба. При согласии родителей проводится амбулаторное консультирование медицинского психолога с момента рождения до окончания реабилитации. Психолог помогает родителям обрести самих себя как любящих своего ребенка родителей. И как результат такой длительной работы - это уменьшение личностной патологии пациента, социализация ребенка и абсолютная адаптация в обществе. В последнее время отмечается значительное повышение требований пациентов к результатам операций и их осведомленности о возможностях современной медицины. Выполнение данного алгоритма лечения больных с ВРГиН и тесное взаимодействие с родителями пациента ведет к ранней реабилитации ребенка, устранению анатомо-функционально-эстетических недостатков, предотвращению патологического рече- и голосообразования, профилактике и лечению сопутствующей патологии, социальной адаптации, психоэмоциональной стабильности ребенка и родителей, снижению медико-экономических затрат государства [8].

Выводы. Для эффективной коррекции врожденных расщелин губы и неба у детей требуется длительное комплексное лечение с участием многих специалистов. Во-первых, это раннее ортопедическое лечение с первых дней жизни ребенка, проведение массажа и миогимнастики с участием матери. Во-вторых, это тщательная предоперационная подготовка и обоснованная этапная тактика хирургических вмешательств с правильно проведенным послеоперационным периодом. В послеоперационном периоде после каждого этапа коррекции необходимо назначать ортодонтическое лечение, логопедическое обучение, лечебную физкультуру с массажем, санационные мероприятия у педиатра, оториноларинголога, стоматолога.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Гончаков Г.В. Комплексная реабилитация детей с врожденными расщелинами верхней губы и неба в НППЦ медицинской помощи детям. // Врожденная и наследственная патология головы, лица и шеи у детей: Актуальные вопросы комплексного лечения: Материалы II Всерос. науч.-практ. конф. – М., 2006. – С.48-49.
2. Корсак А.К., Любецкий А.В. Лапковский В.И. Хирургическое лечение детей с врожденными расщелинами верхней губы и неба в раннем возрасте // Здоровоохранение Беларуси. – 2010. – №10. – С.43–45.
3. Подкаменев В. В. Хирургические болезни детского возраста. – Медицина, 2005.
4. Токарев П.В., Шулаев А.В., Плакшина Л.В. Комплексный подход в лечении детей с врожденными расщелинами верхней губы и неба в Республике Татарстан // Вестник современной клинической медицины. – 2015. – Т.8, Вып.3. – С. 52-56.
5. Шамсиев Р. А. Поэтапное хирургическое лечение детей с врожденными расщелинами верхней губы и неба // Вісник наукових досліджень. – 2016. – №4. – С. 49-51.
6. Шамсиев А. М. и др. Диагностика и хирургическое лечение спинномозговых грыж у детей раннего возраста // Тюменский медицинский журнал. – 2011. – №2.
7. Шамсиев А. М., Хамраев А. Ж. Малая хирургия детского возраста. – O'qituvchi, 2006.
8. Шамсиев АМ, Атакулов ДО, Ш. А. Юсупов, Б. А. Юлдашев. Влияние экологических факторов на частоту хирургических заболеваний у детей./Проблемы опустынивания в

Центральной Азии и их региональное стратегическое решение // Тезисы докладов. – Самарканд, 2003. – С. 86-87.

9. Byrd H.S., Hobar P.C. Rhinoplasty: A practical guide for surgical planning // Plast. Reconstr. Surg. – 1993. – Vol. 91. – N 4. – P.642-654.

10. Kasimov S. et al. Haemosorption In Complex Management Of Hepatargia // The International Journal of Artificial Organs. – 2013. – T. 36. – №. 8. – С. 548.

11. Cho B.C. Correction of unilateral cleft lip nasal deformity in preschool and school-aged children with refined reverse-U incision and V-Y plasty: long-term follow-up results // Plast. Reconstr. Surg. – 2007. – Vol.119. –N 1. – P.267-275.

12. Shamsiev R. A., Atakulov J. O., Shamsiev J. A. Accompanying defects of development in children with congenital cleft of lip and palate // Europäische Fachhochschule. – 2016. – №4. – С. 20-22.

УДК 616

Гульнора Шамуратова
(Ургенч, Узбекистон)

ИССЛЕДОВАНИЕ ОТНОСИТЕЛЬНОГО РИСКА РАЗВИТИЯ ИНСУЛЬТА У КОРЕННЫХ ЖИТЕЛЕЙ ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ УЗБЕКИСТАНА

Описана частота встречаемости факторов риска и показателей относительного риска развития инсульта у коренных жителей Хорезмской области Узбекистана, страдающих гипертонической болезнью и мозговым инсультом. Высокая частота встречаемости анемии среди коренных жителей и ее высокий относительный риск позволил авторам рассматривать анемию как один из возможных факторов развития мозговых инсультов.

Ключевые слова: факторы риска инсульта, мозговой инсульт, профилактика инсульта, анемия.

Described frequency of occurrence risk factors and findings of relative risk development of stroke in native population of Choresm region of Uzbekistan, suffering essential hypertension and cerebral stroke. High frequency of occurrence of anaemia between native population and its high relative risk allowed to authors consider that anaemia is one of the possible risk factors of cerebral strokes.

Key word: stroke risk factors, cerebral stroke, stroke preventive measures, anaemia.

Несмотря на некоторые успехи в ранней диагностике, попытки своевременного устранения факторов риска инсульта (ФРИ) и наличие хорошо разработанных программ по первичной и вторичной профилактике мозгового инсульта, он является второй ведущей причиной смертности и первой причиной глубокой инвалидизации [1, с. 6-8, 5, с. 36-42]. В мире ежегодно регистрируется свыше 15 млн. случаев инсульта, вследствие которых 5 млн. больных умирают. Кроме того, инсульт является причиной 30% случаев сердечно-сосудистой смерти [2, с. 4-9].

Заболеваемость и смертность от мозгового инсульта в Узбекистане увеличивается, особенно в зоне Приаралья – в 1,3-1,5 раза больше, чем в других регионах страны [4, с.42]. Поэтому изучение факторов риска инсульта (ФРИ) в этой аридной зоне является одной из актуальных проблем отечественной медицины. В первую очередь необходимо изучить здесь частоту встречаемости ФРИ, что поможет разработать более эффективную систему первичной и вторичной профилактики мозгового инсульта для зоны Приаралья.

Цель исследования. Изучить частоту встречаемости факторов риска инсульта у больных гипертонической болезнью и мозговым инсультом и оценить степень относительного риска развития болезни.

Материал и методы исследования

Исследование проводили у коренных жителей Хорезмской области Узбекистана, расположенной в Приаралье. Обследовано 640 больных (табл.1): 318 – с гипертонической болезнью II стадии (1 группа), 322 – с ишемическим инсультом полушарной локализации (2 группа).

Таблица 1

Состав обследованных больных, чел. (%)

Группа	Женщины	Мужчины
Первая	158 (49,7)	160 (49,7)
Вторая	160 (50,3)	162 (50,3)

Частоту встречаемости ФРИ выявляли с помощью специального опросника, определяя удельный вес каждого фактора. Показатели относительного риска оценивали по методике парного анализа. Каждая изучаемая переменная получала математическое выражение в показателях относительного риска с соответствующими 95% - ными доверительными интервалами и значениями p (статистическая значимость) для каждой переменной. Для расчета показателей относительного риска при парном анализе был использован метод условной логистической регрессии.

Обсуждение результатов исследования

Для сравнительного анализа были выбраны несколько управляемых ФРИ (табл.2).

Таблица 2

Частота встречаемости факторов риска инсульта у обследованных групп ($M \pm m$), %

Фактор риска	1 группа	2 группа
Курение	$2,53 \pm 1,25$	$1,88 \pm 1,08$
	$37,5 \pm 3,84^a$	$27,16 \pm 3,51^a$
Алкоголизм	$5,06 \pm 1,75$	$2,5 \pm 1,24^\wedge$
	$23,75 \pm 3,37^a$	$19,75 \pm 3,14^a$
Стресс	$36,71 \pm 3,85$	$18,75 \pm 3,10^\wedge$
	$32,5 \pm 3,71$	$24,69 \pm 3,40$
Ожирение	$8,86 \pm 2,27$	$12,5 \pm 2,62$
	$10,0 \pm 2,38$	$13,58 \pm 2,70$
Анемия	$45,57 \pm 3,97$	$53,75 \pm 3,95$
	$20,0 \pm 3,17''$	$28,4 \pm 3,55^a$

Примечания. 1. В числителе помещены показатели женщин, в знаменателе – мужчин.
2. а, '' – достоверное отличие между полами: $P < 0,001$ и $< 0,01$, соответственно; $^\wedge$ – от 1-ой группы $P < 0,01$

Мы установили, что больные гипертонической болезнью были более склонны к вредным привычкам, чем больные мозговым инсультом. В обеих группах курение у мужчин встречалось в 15 раз чаще, чем у женщин. Алкоголизмом мужчины чаще злоупотребляли, чем женщины: в 4,7 и 8 раз, соответственно в 1- и 2-ой группах. Это свидетельствует о том, что степень влияния таких вредных факторов, как курение и алкоголизм зависит от пола. То же самое подтверждено другими исследованиями[6, с. 67].

Известно, что стресс относится к ведущим причинам развития не только гипертонической болезни, но и мозгового инсульта. Мы установили, что мужчины – гипертоники в 2 раза чаще подвергаются к стрессу, чем женщины с мозговыми инсультами.

Однако среди женщин по частоте встречаемости стресса не было статистически достоверных различий.

Ожирение – один из факторов развития инсульта – встречалось у каждого 9-10-го больн групп. Значимых статистических различий по полу также не было установлено.

Хорезмская область отличается от других регионов Узбекистана большой частотой встречаемости железодефицитной анемии, особенно среди женщин [1,с.7]. Видимо, поэтому в обеих группах она была выявлена у каждой 2-ой женщины (у мужчин – в 2 раза реже). Такая высокая частота анемии требует особого подхода при разработке первичной и вторичной профилактики мозгового инсульта, поскольку анемия может усилить нежелательные действия других ФРИ. Анализ показатели относительного риска у больных гипертонической болезнью и мозговыми инсультами установил, что анемия является самым опасным риском развития инсульта в обеих группах (рис 1).

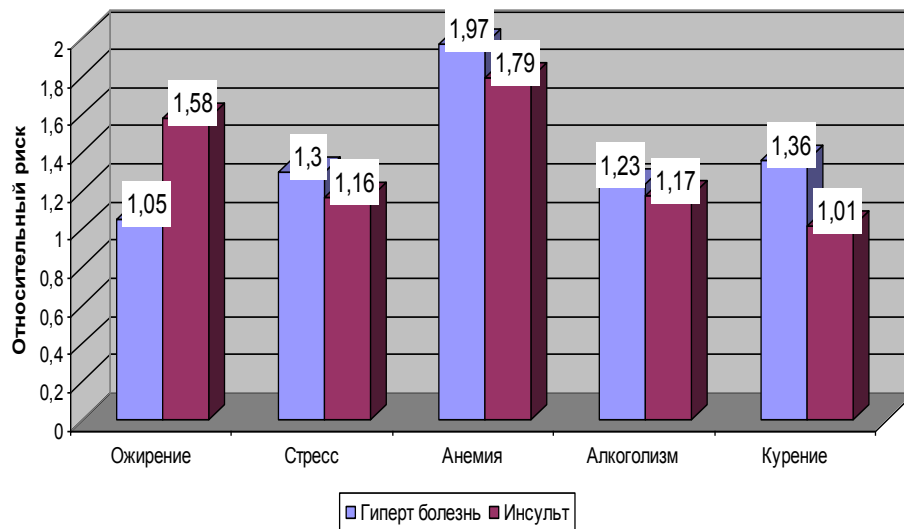

Рис. 1. Показатели относительного риска у больных гипертонической болезнью и мозговыми инсультами

Значимость относительного риска других изучаемых факторов такова: в 1-ой группе – курение→стресс→алкоголизм→ ожирение; во 2-ой группе – ожирение → алкогольизм→ стресс→курение.

Известно, что избыточная масса тела является большим риском развития инсульта, даже при отсутствии других факторов риска. Она увеличивает нагрузку на сердце и сосуды, приводит к развитию гипертонической болезни и увеличивает риск развития диабета [7, с.52, 8,с.47]. Высокий относительный риск ожирения у больных инсультом указывает на то, что борьба с этим фактором должна быть частью программы вторичной профилактики инсульта.

Следовательно, для жителей Хорезмского вилоята, расположенного в неблагоприятной экологической зоне Приаралья, анемию необходимо рассматривать как один из возможных опасных факторов риска развития сосудистых заболеваний головного мозга. Однако нет убедительных данных, что лечение железодефицитной анемии может эффективно предупредить развитие как первого, так повторного инсульта. Для их получения нужны долгосрочные научные исследования. Тем не менее, мы уверены в том, что своевременно принятые меры по устранению анемии может существенно приостановить прогрессирование сосудистых мозговых катастроф.

Выводы: 1. Частота встречаемости факторов риска инсульта и показатели их относительного риска при гипертонической болезни и полушарном ишемическом инсульте может быть различной, что требует дифференцированного подхода при разработке первичной и вторичной профилактики инсульта.

2. Высокая частота встречаемости анемии и более высокая степень её риска (чем курение, алкоголизм и стресс) среди больных, перенесших мозговой инсульт, увеличивает ее удельное патогенетическое значение в развитии ишемического инсульта.

3. Изменение представления о соотношении факторов риска инсульта должно повлечь изменение стратегии первичной и вторичной профилактики мозгового инсульта с учетом региональных факторов. Существенную помощь в этом могут оказать врачи общей практики, постоянно контактирующие как с населением, так и врачами узкой специализации.

4. Система первичной профилактики инсульта должна быть основана эффективной системе информированности населения о трагических последствиях влияния факторов риска инсульта, особенно тех, которые поддаются коррекции при сотрудничестве врача и пациента.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Гафуров Б.Г., Аликулова Н.А., Лукашевич А.Л. Клиническая структура мозговых инсультов в отдельных регионах Республики Узбекистан по материалам анализа «Регистра мозгового инсульта» // Неврология. – 2000. – №2. – С. 6-8.

2. Гусев Е. И., Скворцова В.И. Стаховская Л.В. Эпидемиология инсульта в России // Инсульт: приложение к Журналу неврологии и психиатрии. – 2003. – №8. – С. 4-9.

3. Исмагилов М. Ф. Заболеваемость мозговым инсультом и смертность от него в Республике Татарстан // Неврологический вестн. – 2003. – Т. 35, №3-4. – С. 5-8.

4. Киличев И.А. Мозговые инсульты в различных климато-географических регионах Узбекистана (разработка методов медицинского метеопрогнозирования и метеопрофилактики). Дисс. ... докт. мед. наук. – Т., 1998. – 186 с.

5. Махкамова Н.У., Мамутов Р.Ш., Курбанов Р.Д. Принципы первичной и вторичной профилактики мозгового инсульта // Неврология. – 2005. – № 4. – С. 36-42.

6. Hankey G., Warlow C. Treatment and secondary prevention of stroke: evidence, costs, and effects on individuals and populations // Lancet, 1999; 354:1457-63.

7. Gorelic P.B. Stroke prevention therapy beyond antithrombotics: unifying mechanisms in ischemic stroke pathogenesis and implications for therapy // Stroke, 2002;33:862-75.

8. Goldstein L.B., Adams R., Becker K. Primary prevention of ischemic stroke: a statement for healthcare professionals from the Stroke Council of the American Heart Association // Circulation, 2001;103:163-82.

УДК 613.2

*Нодира Шамуратова, Насиба Машарипова
(Урганч, Ўзбекистон)*

КЕКСАЛАРДА СОҒЛОМ ОВҚАТЛАНИШ АСОСЛАРИ

Қарилик – бу қонуний биологик жараён ҳисобланиб, уни соғлом турмуш тарзига амал қилиш, рационал овқатланиш, чекиш ва бошқа зарарли одатлардан воз кечиш орқали секинлаштириш мумкин.

Калит сўзлар: кексалик, рацион, пархез, овқатланиш, пархез стол, тиббиёт, организм, ёш, қариялар.

Старость – это биологический процесс, который можно замедлить, следуя здоровому образу жизни, рациональному питанию, отказывая курения и другие вредные привычки.

Ключевые слова: старость, рацион, диета, питание, диетический стол, медицина, организм, возраст, пожилые люди.

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотиға асосан (2012й) 22-43 ёшдагилар – ёшлар, 44-59-ўрта ёшлилар, 60-74- кекса ёш, 75-90-қари ва 90ёшдан юқорилар узок яшовчилар деб белгиланган. ЖССТ 1980 йилдан бошлаб ҳозирги вақтгача ривожланган давлатларда 65 ёшдан улуг одамлар сони 100млнга, ривожланаётган давлатларда эса 38 млн га кўпайгани ҳақида маълумот келтиради. Уларнинг 90 фоизи кекса ёшга хос бўлган касалликлар билан азият чекмоқда. 65 ёшдан юқори аҳолининг тахминан 75-80 % ни инсулт билан касалланганлар ташкил этса, уларнинг 50% ни 70 ёшдан юқори кишилар ва 25% ни эса 85 ёшдан юқори кишилар ташкил этади. Ўзбекистон Республикасида кекса ёшдаги аҳоли гуруҳи бўйича 2015 йилга оид статистик маълумоти: 60-69 ёшдагилар -1млн 301959; 70-79 ёшдагилар -553195; 80-89 ёшдагилар -211760; 90-99 ёшдагилар -41608; 100 ва ундан юқори ёшдагилар -5358 та.

Кексаликда оксил алмашинуви ва меъёр даражаси: кекса ёшда хужайралар регенерация тезлиги сусаяди ва шунга мос ҳолда оксилга зарурият камаяди; оксилга бой маҳсулотларни меъёридан ортиқ истеъмол қилиш қариётган организмга салбий таъсир кўрсатади; ўртача кунлик оксил меъёри 60 ёшдан юқори эркак ва аёлларга 70-60 гр; 75 ёшдан юқориларда эркак ва аёлларга 60-57 гр; оксилларни 50% ҳайвон маҳсулотлари қолган қисми ўсимлик оксиллари бўлиши ва улар ёғи кам сутлар, денгиз маҳсулотлари, нон ва дуккаклилар бўлиши мақсадга мувофиқ; кексалар овқат рационида оксилнинг 30% сут маҳсулотлари ҳисобига бўлиши керак, аввало, ёғсизлантирилган творог (100гр), сут (300мл), улар организмни зарур даражада кальций ва липотроп моддалар билан таъминлаб остеопороз, атеросклероз, юрак ишемик касаллиги ва ортиқча вазнини олдини олади. Кексаликда ёғ алмашинуви ва меъёр даражаси: ёғлар энергия манбаи бўлиб, улар истеъмолида ҳайвон ёғини чеклаб ўсимлик ёғини кўпайтириш мақсадга мувофиқ; кундалик ўртача меъёри эркак ва аёлларда 75-70 гр, 75 ёшдан юқори эркак ва аёлларда 70-65 гр; кексаликда ўсимлик ёғлари тавсия этилади, улар тўйинмаган ёғ кислоталари (линол, линолен ва арахидон) бўлиб улар қон томирлар эластиклигини оширади, ўтказувчанлигини камайтиради.

Кексаликда углевод алмашинуви ва меъёр даражаси: углеводлар 60 ёшдан кейин эркак ва аёлларга мос равишда 340-310гр ни ташкил қилиши; углеводларни истеъмоли кўпроқ сабзавот ва мевалардан бўлиши модда алмашинувини меъёрлаштиришда катта аҳамиятга эга; углеводманбалари, шунингдек, крахмал, овқат толалари, кепакли унлардан тайёрланган нонлар ва ёрмалар ҳам ҳисобланади; овқат толалари ҳазм ва ўт ишлаб чиқиш фаолиятини кучайтиради, кабзиятни олдини олади ва танадан холестеринни чиқариб юборишга ёрдам беради; овқат рационида енгил ўзлаштириладиган углеводлар яъни шакар , қандолатчилик маҳсулотлари ва ширин ичимликлар чекланади.

Кексаликда макро ва микро элементлар алмашинуви ва меъёр даражаси: кальцийнинг кундалик миқдори 800 мг, калий миқдори 3000-4000 мг, магний миқдори 500-600 мг, фосфор 1500мг, темир моддаси 10-15 мг ташкил этади; қарияларда темир танқислиги камқонлиги кўп учрайди, чунки улардаги ҳазм аъзолари тизимининг функцияси сусаяди; кексаларда кальций тузлари остеопороз ҳолатини олдини олиш , магний эса ичаклар ва мушакларда спазмни олиш ҳамда ўт чиқариш ва холестерин алмашинувини стимулловчи хусусиятга эга; калий юрак мушаклари метаболизмини, фосфор эса мия хужайралари функциясини фаоллаштиришда катта роль ўйнайди. Кексаларнинг овқатланишидаги қувват қиймати: 60-70 ёшдаги кекса аёлларнинг овқатланишидаги қувват қиймати 2100-2300ккал, эркакларнинг овқатланишидаги қувват қиймати 2350-2650ккал ни ташкил қилади; 70 ёшдан юқори аёлларники 2000 ккални, эркакларники 2200 ккал ни ташкил қилади.

Кексалар соғлом овқатланиши тамойиллари: 1. Кун давомида овқатланиш кексаларда 4-5 маротаба оз миқдорда бўлиши. 2. Овқатланиш тартибига риоя қилиш, яъни биринчи нонушта 25%, иккинчи нонушта 15-20%, тушлик 30-35% ва кечки овқат 25% қувватни ташкил этиши. 3. Антисклеротик маҳсулотларни – дуккаклилар, ёрмалар, денгиз ва сут маҳсулотлари, сабзавот ва меваларни кўпроқ истеъмол қилиш. 4. Ҳайвон ёғларини (қўй, мол ёғи, қаймоқ, икра , ёғли гўштлар) чеклаш. 5. Қанд ва туз миқдорини чеклаш. 6. Сутли маҳсулотлар ва пробиотикларга бойитилган сут маҳсулотларини истеъмолда кўпайтириш. 7. Овқат

рационада тўйинмаган ёғ кислоталари тутган ўсимлик ёғини кенг қўллаш. 8.Овқат рационини С ва В гуруҳидаги витаминлари, овқат толалари, калий, магний, руҳ каби микроэлементлар билан бойитиш. 9. Табиий ичимликлар , сутли чой, мева ва сабзавот шарбатлари ҳамда сув истеъмол қилиш мақсадга мувофиқ. 10. Овқат рационини хилма-хил маҳсулотлар билан бойитиш. 11.Овқат тайёрлаш технологиясида сувда ва буғда пишган, димланган ҳолдаги таомларни истеъмол қилиш мақсадга мувофиқ.12.Тузли, дудланган, аччиқ таомлар, спиртли ичимликлар, кофе кабиларни таъқиқлаш ва таркибида холестерин, тез сингувчи углеводлар ҳамда ош тузини сақловчи маҳсулотлар истеъмолини камайтириш. 13. Сабзавот ва дуккакдилардан, шунингдек балиқ, парранда гўштларидан тайёрланган таом ва салатларни кенг истеъмол қилиш. 14.Жисмоний ҳаракатни фаоллаштириш ва уни овқатланиш қувват қийматига мослаштириш. Қариш- умумбиологик қонуният бўлиб, кексалик даврини соғлом ва жисмоний фаол кечириш, шунингдек узок умр кўриш учун соғлом турмуш тарзига, айниқса соғлом овқатланиш тамойилларига риоя қилиш лозим, шундагина қарилик жараёнини пасайтириш ҳамда кексалар узок умр кўриши, фаол ҳаёт ва сихат–саломатликка эришишини таъминлаш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ш.И.Каримов “Соғлом овқатланиш – саломатлик мезони”, 2015.
2. А.А.Покровский “Книга о вкусной и здоровой пище”, 1979.
3. Р.Б.Абдуллаев, И.Қ.Абдуллаев “Парҳез овқатланиш асослари”, 2009.
4. А.Ю.Барановский “Диетология”, 2012.
5. Г.Шайхова “Овқатланиш сабоқлари, 2015.

УДК 616-08:617.711-002:612.014

Малика Юсупова
(Самарканд, Ўзбекистан)

ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОМБИНИРОВАННОГО ЛЕЧЕНИЯ ВИРУСНЫХ КОНЬЮНКТИВИТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ОЗОНА В ВИДЕ ГАЗА ЧЕРЕЗ ОЧКИ

Проведено лечение больных с вирусным конъюнктивитом, где использовалось лекарственные препараты в комбинации с озоновым газом через очки попадающий непосредственно в конъюнктиву глаз. Больных составило 68 человек (68 глаз), которые были разделены на 2 группы. Первая (основная) группа лечилась традиционной медикаментозной терапией в сочетании с озоновым газом непосредственно в глаз. Вторую (контрольную) группу составили больные с традиционной медикаментозной терапией. Результаты исследования показали что, лечение вирусных конъюнктивитов в комбинации с озоновым газом намного ускоряет срок лечения и уменьшает осложнения по сравнению с традиционной терапией.

Ключевые слова: вирусный конъюнктивит, аденовирусный конъюнктивит, эпидемический кератоконъюнктивит, герпетический конъюнктивит, озонотерапия.

The treatment of patients with viral conjunctivitis in combination with ozone gas through glasses and drugs was carried out. Patients were 68 people who were divided into 2 groups. The main (first) group was treated with standard drug therapy in combination with ozone gas, which was placed directly into the eye. The control (second) group consisted of patients with traditional drug therapy. The result of the study showed that the treatment of viral conjunctivitis in combination with ozone gas greatly accelerates the duration of treatment and reduces complications in comparison with traditional medicamentous therapy.

Key words: viral conjunctivitis, epidemic keratoconjunctivitis, adenoviral conjunctivitis, herpetic conjunctivitis, ozonotherapy.

Актуальность. В практике врача офтальмолога наиболее часто среди всех воспалительных заболеваний наружной поверхности глаза встречается вирусный конъюнктивит (ВК). Большие потери по временной нетрудоспособности, временная или стойкая утрата зрения, высокая контагиозность и эпидемический характер вспышек ВК определяют медико-социальную значимость вирусных заболеваний глаз. [6, с. 23]

По данным Ю.Ф. Майчука наиболее часто встречающиеся виды ВК это эпидемический кератоконъюнктивит (ЭКК), аденовирусный конъюнктивит (АВК) и герпетический конъюнктивит (ГК). ЭКК часто вызывается аденовирусом типа 8. Возбудителями ЭКК могут быть также аденовирусы серотипов 11 и 19. АВК чаще вызывается аденовирусами типов 3,7 и 8 (86%) и реже типов 4,10,15,29 и 19 (6%), наибольшая частота поражений глаз у детей находится на аденовирус типа 7 [2, с. 224]. Из герпесвирусов чаще всего поражает орган зрения ВПГ типа 1. Воспаления конъюнктивы наблюдается при первичном офтальмогерпесе [3, с. 104] но не всех случаях у детей. [6] Кроме того, подтверждена герпетическая этиология изолированных рецидивирующих конъюнктивитов [5, с. 486] которое в 73% случаев сопровождается с различными видами кератитов.

Применения натуральных способов лечения как безопасных и в то же время эффективных методов лечения находит все больший интерес у практических врачей. В экспериментах установлено, что газовый озон убивает практически все виды бактерий, вирусов, плесневых и дрожжеподобных грибов и простейших. Кроме этого, изучено детоксикационный, иммуностимулирующий и регенераторные свойства озонowego газа [4, с. 480]. Озон в концентрациях от 1 до 5 мг/л в течение 4-20 минут приводит к гибели 99.9% бактерии. Озон подавляет вирус частично разрушая его оболочку, прекращается процесс его размножения и нарушается способность вирусов соединиться с клетками организма. [1, с. 287] В связи с чем, изучение эффективности метода озонотерапии открывает новые возможности для поиска путей эффективного лечения, профилактики рецидивов и тяжелых исходов инфекционных и воспалительных заболеваний глаз различной этиологии.

Цель исследования: Изучение эффективности офтальмологической озонотерапевтической маски в сочетанном лечении больных с ВК.

Материалы и методы: Объектом исследований были 68 больных (68 глаз), обратившихся в глазной центр ООО «А.А. Юсупов» в период с 2016 по 2017 годы. Распределение по полу было следующим: женщин было 32 человек, мужчин 36. В зависимости от проводимого лечения все больные были подразделены на 2 группы: 1-ю (основную) группу составили 35 глаза (18 мужчин и 17 женщин) которые получали как традиционное консервативное лечение, так и озон в виде газа через очки озонатора прибора фирмы «Орион-Си» (5 сеансов по 8-10-минут), 2-ю (контрольную) группу составили 33 глаза (18 мужчин и 15 женщин) получающие только стандартное медикаментозное лечение, которое включает в себя противовирусные препараты - Актипол, Вирган гель и антибактериальные капли для профилактики микс инфекции. Всем больным проводилось дополнительное лечение в виде в/м инъекции витаминов группы В,С – 10 инъекции на один курс лечения. Применялись общеофтальмологические методы исследования: биомикроскопия, визиометрия, офтальмоскопия и периметрия. При осложненных случаях ВК в виде кератитов существенно облегчает использование биомикроскопии роговицы с предварительной инстилляцией раствора флюоресцеина. Дифференциальную диагностику ВК с бактериальными конъюнктивитами проводили по критериям ниже проведенной таблице М.М. Бикбова (Таб.1):

Таблица 1.

Дифференциальная диагностика ВК с бактериальными конъюнктивитами.

Конъюнктивит	Длительность	Клиника	Экстраокулярные проявления
Вирусный	2-3 недели	Серозно-слизистое отделяемое, отек век, фолликулярная реакция конъюнктивы, суб- и конъюнктивальные геморрагии. Часто поражение роговицы	Респираторное заболевание верхних дыхательных путей или фарингит, околоушная лимфаденопатия
Бактериальный	5-10 дней	Вязкое гнойное отделяемое, умеренная гиперемия конъюнктивы, корочки на веках и/или ресницах, веки склеены гноем	При легкой и средней степени-отсутствует. Редко – менингит, гонококковая инфекция урогенитального тракта
Хламидийный	3 и более недели с рецидивами	Слизисто-гнойное отделяемое, фолликулярная (чаще односторонняя) реакция конъюнктивы, псевдоптоз. Поражение роговицы, микрорубцевание конъюнктивы при осложненном течении	Цервицит, вагинит у женщин, уретрит у мужчин, пневмония и отит у детей

Результаты и обсуждения: основными жалобами больных до начала лечения были: светобоязнь, слезотечение, покраснение глаза, чувства инородного тела и боли колющего характера в различной степени в зависимости от стадии заболевания. Значительное уменьшение этих субъективных признаков мы отмечали на 3-4 день в основной группы и на 5-6 день у больных контрольной группы. Ухудшение остроты зрения наблюдалось у 2 больных в основной группе, у 8 больных в контрольной группе. Основные изменения в динамике больных регистрировалось путем биомикроскопии переднего отдела глаза.

Выводы. Анализ проведенных исследований показала что, комплексное применение озонотерапевтической маски в сочетании с комплексной медикаментозной терапией позволяет повысить эффективность лечения, улучшает клинические показатели, ускоряет сроки выздоровления и не вызывает токсико-аллергических явлений.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. А. В. Змызгова, В.А. Максимов. Клинические аспекты озонотерапии. – Москва, 2003. – С. 287.
2. Каспаров А.А. Офтальмогерпес, 1994. – Изд-во «Медицина», С. 224.
3. Кацнельсон А.Б., Герпетические заболевания глаз. – Л., 1969. – С. 104.
4. Лунин В. В., Попович М. П., Ткаченко С. Н. Физическая химия озона. – М.: МГУ, 1998. – 480 с.
5. Майчук Ю.Ф. Вирусные заболевания глаз. – М., 1981. – С.286
- 6.М.М. Бикбов, В.Б. Мальханов, А.Э. Бабушкин. Конъюнктивиты: дифференциальная диагностика и лечение. – Москва, 2015. – С.23.

ЗНАЧЕННЯ ТРЕНАЖЕРІВ У ФІЗИЧНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З СИНДРОМОМ ДАУНА

Показано, що використання тренажерів у фізичній реабілітації дітей з синдромом Дауна дозволяє скоротити терміни реабілітації, забезпечуючи максимально можливу соціальну адаптацію в суспільстві. Поліпшується координація рухів, загальний психічний стан, спостерігалася активізація емоційного і мовного спілкування.

Ключові слова: Дауна синдром, тренажери, реабілітація, Lokomat Pro Pediatric.

It is shown that the use of trainers in the physical rehabilitation of children with the Down syndrome allows to reduce the terms of rehabilitation, providing maximally possible social adaptation in society. Co-ordination of motions, psychical general, gets better, there was activation of emotional and language communication.

Keywords: Down syndrome, trainers, rehabilitation, Lokomat Pro Pediatric.

За даними досліджень [1, с.30-50; 2, с.56-63], 90% дітей з синдромом Дауна (СД), народжених в Україні, батьки залишають на піклування держави. Синдром Дауна (СД) (трисомія по хромосомі 21) – одна з форм геномної патології, при якій найчастіше каріотип представлено 47 хромосомами замість нормальних 46, оскільки хромосоми 21-ї пари, замість нормальних двох, представлені трьома копіями. Існує ще дві форми даного синдрому: транслокація хромосоми 21 на інші хромосоми (частіше на 15, рідше на 14, ще рідше на 21, 22 і Y- хромосому) – 4% випадків, і мозаїчний варіант синдрому – 5 % [7, с.40-59; 8, с.115-145]. Частота СД серед новонароджених дорівнює 1:700-1:800, не має якої-небудь етнічної або географічної різниці у батьків однакового віку. Частота народження дітей з СД залежить від віку матері і в меншій мірі від віку батька. З віком істотно зростає ймовірність народження дітей з СД (Рис.1) [1, с.150-175].

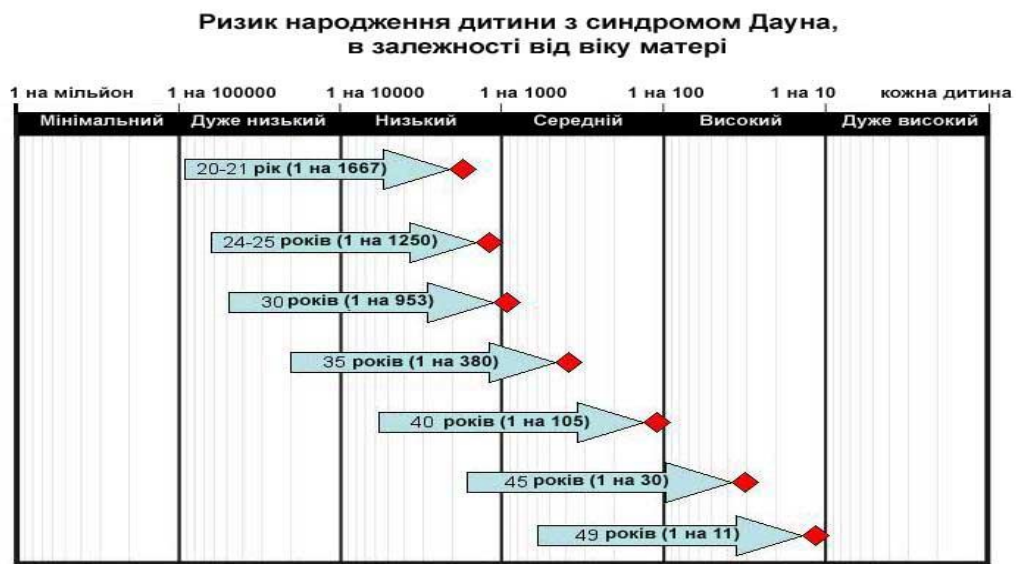

Рис. 1. Ризик народження дитини із синдромом Дауна

Клінічна симптоматика синдрому Дауна різноманітна: це і вроджені вади розвитку, і порушення постнатального розвитку нервової системи, і вторинний імунodefіцит і т.п. [6, 1835-1840]. Після появи дитини на світ проводять медичне обстеження на підтвердження діагнозу і визначають пов'язані з цим проблеми.

Високий рівень ефективності реабілітації дітей з СД можливий при організації комплексної медико -психолого -педагогічної системи реабілітації, впровадження новітніх досягнень науково-практичної роботи з цими дітьми. Велике значення має також зміна громадської думки в бік гуманного, націленого на допомогу і підтримку відношення.

Серед засобів фізичної реабілітації окрім фізичних вправ, масажу, анімотерапії, фізіотерапії, найчастіше використовують тренажери [3, с. 22-26; 4, с. 55-63]. Використання тренажерів у фізичній реабілітації дітей з СД допомагає дітям з важкими формами рухових порушень скоротити терміни реабілітації, забезпечуючи максимально можливу соціальну адаптацію в суспільстві [5, с. 1].

Так, при використанні тренажера Гросса, згідно статистичним даним, у 85% дітей із синдромом Дауна поліпшилася координація рухів; 70% – поліпшився загальний психічний стан; в 50% випадків спостерігалася активізація емоційного і мовного спілкування. У важкохворих дітей в 75% випадків спостерігалася зниження патологічної активності тонічних рефлексів; в 90% випадків наступала активізація самостійних рухів, які раніше не спостерігалися у дитини [3, с. 22-26]. Застосування тренажера Гросса, адаптованого до можливостей дітей-інвалідів, удосконалює традиційні способи реабілітації за рахунок можливості вертикалізації тіла, тренування вестибулярного апарату, нормалізації просторових сприймань і підвищення функціональних можливостей [2, с. 5-28]. Тренажер Гросса може бути використаний при виконанні різного роду вправ: сидячи на стільці, стоячи на підлозі, при пересуванні та стрибках, із використанням інших тренажерів і пристроїв. Тренажер Гросса дозволяє нормалізувати положення окремих частин тіла дитини, що значно полегшує виконання вправ. У випадку рухових синергій, а також відсутності опірності доцільно кріпити до ніг обв'язуювачі або фіксувати стопи. При цьому виконуються вправи для шиї, тулуба, пояса верхніх і нижніх кінцівок, пальців рук, спрямовані на вирішення різного роду тренувальних завдань:

- розтягування спазмованих м'язів будь-якої локалізації;
- розвиток рухливості суглобів верхніх і нижніх кінцівок і хребта.
- розвиток м'язової сили, поліпшення крово-і лімфообігу, поліпшення тканинного метаболізму;
- тренування крокових рухів;
- тренування рівноваги і опірності;
- формування нових якостей і умінь.

Тренування на тренажері Гросса дозволяє пройти всі рухові етапи розвитку дитини у вигляді розгинання і повороту голови, підйому пояса верхніх кінцівок, випрямлення і ротації тулуба, стабілізації опорної функції кінцівок і крокових рухів руки і ноги вперед. Для активізації рухів ніг при повзанні, дитині допомагає пересувати своє тіло тренажер. Нога відводиться в стегні і згинається в коліні. Потім сторону вигину міняють, активізуючи рухи іншою ногою. Повзання на животі з опорою на передпліччя є підготовчим етапом для пересування рачки. Якщо в положенні на животі переважає виражений згинальний тонус ніг в результаті впливу лабіринтового тонічного рефлексу, це ускладнює стимуляцію опори на руки і підйом голови в позі рачки. Згинальну активність ніг можна уникнути, поставивши дитину на коліна. При підвищеному згинальному тонусі в ногах, дитині, що знаходиться в тренажері, піднімають ноги на таку висоту, щоб вона могла спиратися кистями розігнутих рук об підлогу або манеж і здійснювати поперемінно руками крокові рухи. Тренажер Гросса може бути встановлений в будь-якому місці або приміщенні: залі, басейні, льодовому майданчику, садовій доріжці, квартирі. Тренажер складається з натягнутого троса з рухомим

блоком, еластичних тяг, страхувального пояса і кілець для рук. Тренажер страхує від будь-якого падіння. Повна безпечність використання.

Реабілітаційний пристрій MOTomed gracile 12 створений для одночасної активно-пасивної і асистивної реабілітації і відновлення функції ніг і рук, з двома операційними панелями (дисплеями) спеціально для дітей з захворюванням Дауна, природженою або перинатальною патологією нервово-м'язової системи, м'язовими захворюваннями та ін.. Важливою особливістю даної конструкції є мала відстань між педалями (12 см) та регулювання висоти педальної осі. Завдяки цьому, навіть маленькі діти без проблем можуть тренуватися на тренажері MOTomed gracile12. Використання тренажерів Motomed в реабілітаційних центрах та клініках дозволяє: стати рухливим, зменшити спастичу, поліпшити ходьбу, самопочуття, зменшити потребу в сторонній допомозі, набутти незалежності [3, с. 22-26]. Використання тренажерів Motomed в реабілітаційних центрах, клініках або вдома дозволяє:

- ліквідувати порушення локомоторних функцій рук, кистей або пальців (великі клавіші);
- уникнути порушення зорового сприйняття (великі цифри і знаки, близько 2 см висоти);
- усунути м'язову недостатність або порушене почуття дотику (сприйняття відмінностей між активною і пасивною частиною тренування).

Унікальний дитячий реабілітаційний комплекс LokomatPro Pediatric з розширеним зворотним зв'язком – це інноваційний продукт, що дозволяє відновлювати і формувати навички ходьби у дітей у віці від 3 до 12 років і зростом від 86 до 136 см. Комбінація локомоторної терапії з мотиваційним тренінгом і об'єктивною оцінкою стану пацієнта за допомогою розширених інструментів біологічного зворотного зв'язку і віртуальної реальності підвищує ефективність терапії і дозволяє досягти істотного результату за короткий проміжок часу [5, с. 1]. Основним завданням цього комплексу є збільшення повсякденної рухової активності у пацієнтів з неврологічними захворюваннями, зокрема з СД, і порушеннями рухових функцій. LokomatPro Pediatric – це комплекс, оснащений двома роботизованими ортезами, відтворюючими фізіологічні рухи нижніх кінцівок у пацієнтів з порушеннями функції ходьби. У випадках порушення рухової функції терапія на Lokomat покращує мобільність пацієнтів. Комплекс LokomatPro Pediatric у відновленні ходьби використовує концепцію нейропластичності. Комплекс дозволяє проводити інтенсивну функціональну рухову терапію за рахунок виконання великої кількості повторень за короткий проміжок часу. Індивідуальне налаштування усіх необхідних тренувальних параметрів в режимі реального часу, у тому числі і допомога рухам в колінних і тазостегнових суглобах кожної кінцівки окремо, дозволяє проводити тренування як ізольованих так і комплексних рухів [5, с. 1].

Терапевтичний ефект системи LokomatPro базується на механізмах нейропластичності, активація яких відбувається завдяки зворотній афферентації, забезпечуваною динамічною системою розвантаження і відтворюваним патерном подографічного навантаження (перенесення тиску з п'яти на пальці стопи при ходьбі), фасілітацією фізіологічного руху, яка спільно з біологічним зворотним зв'язком дозволяє контролювати правильність довільних рухів [5, с. 1].

Основні переваги реабілітаційного комплексу LokomatPro Pediatric:

- забезпечує фізіологічний повторюваний патерн ходьби, що надзвичайно важливо на ранніх етапах реабілітації;
- дозволяє здійснювати високоінтенсивну терапію, що веде до швидкого процесу реабілітації;
- розширені інструменти зворотного зв'язку, що відображують активність ходьби в режимі реального часу, забезпечують високий рівень мотивації пацієнта;
- здійснюючи ходьбу по біговій доріжці, пацієнт отримує необхідну інформацію від рецепторів нижніх кінцівок, що дозволяє наново формувати навички моторної активності;

- спеціальні ремені безпеки і манжети забезпечують оптимальне налаштування і безпечне використання комплексу;
- синхронізована з біговою доріжкою швидкість ортезів-роботів регулюється в межах від 0 до 3,2 км/год, що дозволяє поступово збільшувати навантаження для пацієнта під час курсу реабілітації;
- зручний пандус для в'їзду інвалідної коляски;
- регульовані сидіння для лікарів, розташовані з обох сторін комплексу [5, с. 1].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алехина А.В. Особенности психического развития детей с синдромом Дауна: Дис. к. м. н. / Российский государственный педагогический университет. – М., 2000. – 202 с.
2. Діти з синдромом Дауна : poradnik dla батьків та фахівців / упоряд. О. О. Мельник, Т. В. Віговська. – Луцьк : Вісник, 2007. – 28 с.
3. Комплексная реабилитация больных и инвалидов: Учебно-методическое пособие / С.Б.Нарзулаев, Г.Н.Попов, Г.Н.Лапина, О.Ю.Похорюков. – Томск: Изд-во ТГПУ, 2006. – С. 22-26.
4. Одинокова Г. Ю. Феномены общения ребенка раннего возраста синдромом Дауна / Г. Ю. Одинокова // Дефектология. – 2015. – №2. – С. 56-63.
5. Применение роботизированной кинезотерапии «LokomatPro Pediatric» в комплексной реабилитации детей с детским церебральным параличом <http://www.beka.ru/ru/files/science/primenenie-robotizirovannoj-kinezoterapii-pediatric-locomat/>
6. Alexander G.E., Saunders A.M., Szczepanik J. et al. Relation of age and apolipoprotein E to cognitive function In Down syndrome adults // Neuroreport. – 1997 (May). – Vol. 8. – №8. – P. 1835-1840.
7. Gapone G.T. Down syndrome: advances in molecular biology and neurosciences // J. Dev. Behav. Pediatr. – 2001 (Feb). – Vol. 22. – №1. – P. 40-59.
8. Galdzicki Z., Siarey R., Pearce R. et al. On the cause of mental retardation in Down syndrome: extrapolation from full and segmental trisomy 16 mouse models // Brain Res. Brain Res. Rev. – 2001 (Apr). – Vol. 35. – №2. – P. 115-145.

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО

УДК 639.3:597.552.56(477.84)

Галина Голіней, Людмила Формазюк
(Тернопіль, Україна)

ТЕХНОЛОГІЇ ГОДІВЛІ ФОРЕЛІ РАЙДУЖНОЇ (*PARASALMO MYKISS*) В УМОВАХ УТРИМАННЯ В С. ЛОЗИ ЗБАРАЗЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті наведено програму годівлі і склад кормів, які використовуються у годівлі форелі райдужної (*Parasalmo mykiss*) в умовах утримання в с. Лози Збаразького району Тернопільської області. Визначено, що корми Нутра, як стартовий корм, повністю задовільняє потреби риби у поживних речовинах з перших днів годівлі. Тоді як найкращі показники росту форелі дає годівля кормами Optiline HE, які виготовлені з високоякісної сировини з високим рівнем перетравної енергії.

Ключові слова: кормові таблиці, рибне господарство, форель райдужна, аквакультура, енергетична цінність корму.

*The article gives a chart of feeding and feed composition for rainbow trout (*Parasalmo mykiss*) at the fish site farm in Lozy, Zbarazh district of Ternopil region. It has been determined that Nutra product, as a starting nutritional solution, fully satisfies the needs of fish in nutrients from the first days of feeding. At the same time, the best indicators of trout growth are secured by Optiline HE feed products made from high quality raw materials with a high level of digestible energy.*

Key words: feeding chart, fish farming, rainbow trout, aquaculture, energy value of feed.

Удосконалення технології товарного вирощування райдужної форелі є актуальним завданням рибогосподарської науки. Розведення форелі райдужної займає провідне місце у світовій аквакультурі, оскільки за невеликий проміжок часу можна отримати рибу вагою до 2,5-3 кг. Тому розведення форелі райдужної на території України є економічно вигідним. Висока ціна за продукцію дозволяє підприємцям оплачувати витрати господарства.

При вирощуванні форелі в басейнах необхідно приділяти велику увагу кормового коефіцієнту, так як він є показником стану процесу вирощування. Зазвичай для сухого корму він становить 1,2-2. Кормовий коефіцієнт зростає зі збільшенням маси риби [6].

При неправильному визначенні або зважуванні добової норми корму для кожного басейну ефективність годування знижується [4].

Крім того, на ефективність годівлі в форелевих господарствах негативно впливають високі щільності посадки, антисанітарні умови, хвороби, низький рівень водообміну, низький вміст кисню в воді і т.д.

У зв'язку з тим що витрати на корми для форелі складають до 60% всіх витрат на її вирощування, проблема раціонального їх використання та економії стоїть особливо гостро. При годуванні форелі необхідно враховувати, що розмір гранул для молоді довжиною 4-20 см повинен становити від 2,2 до 2,6% довжини тіла (за Смітом), що відповідає розміру ротового отвору і відстані між зябровими тичинками у райдужної форелі [5].

Матеріал і методи досліджень

Дослідження проводили у жовтні 2017 році, на базі фермерського господарства у селі Лози Збаразького району, Тернопільської області.

Заслуговує на увагу досвід шведських рибоводів по годівлі райдужної форелі масою 50-1800 г при вирощуванні в басейнах об'ємом 100 і 500 м³, насиченні води киснем близько 100%, рН трохи більше 7 і постійний контроль за температурою води. Був використаний сухий гранульований корм з вмістом сирого протеїну 36,5%, жиру – 16,5%, вуглеводів – 27,5%, волога – 10,5%. Енергетична цінність корму – 3260 ккал / кг обмінної енергії. Добова норма була близька до норми годування до повного насичення [4].

Використовувались вологі гранульовані корми (вологістю 35-40%).

Програма годівлі форелі наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Програма годівлі Форелі райдужної (Parasalmo mykiss)

Стартові норми						Гроверні норми		
Наважка риби, г	До 0,2	0,2-0,7	0,7-2,5	2,5-8,0	8,0-15,0	15,0-50,0	80,0-100,0	Від 150,0
Назва корму	T-3,0 Нутра	T-2,0 Нутра	T-1,1MP Нутра	T-1,50 Нутра	T-1,9 Нутра	T-1P Оптілайн НЕ	T-2P Оптілайн НЕ	T-3P Оптілайн НЕ

У таблиці 2 подані складники корму Нутра.

Таблиця 1

Інгредієнти і склад корму Нутра

	3,0 Нутра	2,0 Нутра	1,1 Нутра MP	1,0 Нутра MP2	T-Нутра MP2
Білки (%)	55	54	54	49	47
Жири (%)	16	18	18	19	21
Безазотні екстрактивні речовини(БЕР) (%)	9	9	10	13	15
Зола (%)	10	10	10	9	7
Целюлоза (%)	0,2	0,2	0,7	2,3	2,7
Фосфор (%)	1,7	1,7	1,4	1,3	0,9
Засвоювана енергія (Мдж/кг)	19,6	19,6	19,6	19,6	20,2
Вітаміни	Вітамін А = 7500 МО/кг, Вітамін D3 = 1150 МО/кг				

Корми Нутра – це стартовий корм, який повністю задовольняє потреби риби у поживних речовинах з перших днів годівлі. Особлива увага надається вмісту у кормів мінералів, вітамінів та мікроелементів. Нутра виробляється на екструдційній лінії для стартових кормів. Нутра містить функціональні інгредієнти для оптимального захисту здоров'я риби, у тому числі у стресових ситуаціях, пов'язаних з транспортуванням, пересадкою, сортуванням, та вакцинацією [2].

Результати досліджень та їх обговорення

Було встановлено що найкращі показники росту форелі дає годівля кормами Optiline НЕ. Optiline НЕ це високоенергетичний екструдований корм для форелі. Головною особливістю є використання тільки високоякісної сировини з високим рівнем перетравної енергії. В оптимальних умовах середовища такий підхід гарантує швидкі темпи росту риби за менших витрат на корм. Це екструдований корм, до складу якого може додаватися пігмент атаксантин (табл. 3).

В склад корму входять: рибне борошно, соєве борошно, пшениця, пшеничний глютен, кукурудзяний глютен, гемоглобін, боби, рибний жир, рапсова олія, вітамінно-мінеральний премікс [2].

Таблиця 3

Норми годівлі, % від біомаси/день

Назва	Наважка риби, г	8°C	10°C	12°C	14°C	16°C
Optiline 1P	15-60	1,2	1,4	1,6	2,1	2,3
Optiline 2P	40-150	1,1	1,2	1,4	1,6	1,8
Optiline 3P	125-350	0,8	1,0	1,2	1,4	1,6
Optiline XI	300-1020	0,7	0,8	1,0	1,2	1,3

Якщо температура води нижче 8⁰ годівля відбувається згідно рівня споживання, а якщо вище 16⁰ то годівля залежить від змісту розчиненого у воді кисню. Перегодовування в умовах занадто високих/низьких температур необхідно уникати. Це дозволяє зменшити навантаження на організм і підвищить ефективність засвоєння корму. Якщо рівень кисню у воді впаде до позначки 7 мг/л то норми годівлі потрібно скоротити.

Висновки. Отже, найкращі показники росту форелі дає годівля кормами Optiline HE, з яких вона отримує всі необхідні поживні речовини, вітаміни та мінеральні солі, в тому числі і мікроелементи, що є джерелом будівельного матеріалу для нових клітин і сприяють балансу між рибою, мікроорганізмами та навколишнім середовищем.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Грициняк І. І. Фермерське рибництво / [І. І. Грициняк, М. В. Гринжевський, О. М. Третяк, та ін.]. – К.: Герб, 2000. – 560 с.
2. Корм для райдужної форелі фірми «Skretting» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.skretting.com/nb-no/>
3. Остроумова И.Н. Биологические основы кормления рыб / И.Н. Остроумова. – С.-Пб: ГосНИОРХ, 2012. – 564 с.
4. Технология рыбы и рыбных продуктов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fish-industry.ru/>
5. Титарев Е. Ф. Холодноводное форелевое хозяйство / Е. Ф. Титарев. – Рыбное, 2008. – 238 с.
6. Хойчи Д. Руководство по искусственному воспроизводству форели в малых объемах / Дьердь Хойчи, Андраш Войнарович, Томас Мот-Поульсен. – Будапешт, 2012. – 20 с.

УДК 633.854.78:631.531.02(575.12)

*Иброхим Кимсанов, Мақситади Мўйдинов,
Сойибжон Расулов, Отабек Қодиров
(Андижан, Узбекистан)*

ФАРҒОНА ВИЛОЯТИ ШАРОИТИДА КУНГАБОҚАР НАВЛАРИ УРУҒЧИЛИГИ ВА ЕТИШТИРИШ АГРОТЕХНИКАСИ

Экинлар уруғчилигини йўлга қўйиш муҳим тадбир бўлиб, уруғлик маҳсулотларни сифатли бўлиши ҳосилдорликни юқори бўлишини таъминлайди. Шунинг учун уруғлик етиштиришда айниқса, кунгабоқар уруғини олишда агротехник тадбирларга аҳамият қаратиш лозим.

Калит сўзлар: экин, кунгабоқар, нав, осилдорлик, унумдорлик, гектар, центнер.

It is significant method to do production of seed stock of plants and the quality of seed products provides high productive harvest. That's why it is important to notify agrotechnic measures to grow seed products especially sunflower seeds.

Key words: plant, sunflower, sort, harvest, productivity, hectare, center.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Озиқ-овқат экинлари экиладиган майдонларни оптималлаштириш ва уларни етиштиришни кўпайтириш чора тадбирлари” тўғрисидаги 2008 йил 20 октябдаги 4041-сонли фармонлари ва “Республика аҳолисини ёғ-мой маҳсулотларига бўлган талабини янада яхшилаш, мойли экинлар етиштириш ва қайта ишлаш ҳажмларини кўпайтириш бўйича чора тадбирлар” тўғрисидаги 2008 йил 22 январдаги Вазирлар Маҳкамасининг йиғилиш баённомаси қарорига асосан аҳолини сифатли, экологик тоза, истемол ёғи билан таъминлаш вазифаси давлат сиёсати даражасига кўтарилди ва катта майдонлар мойли экинлар етиштириш учун ажратилмоқда.

Замонавий селекція мойли экинларнинг янги навлари тезпишар, хосилдор, мой микдорининг юқори бўлиши, касаллик ва зараркунандаларга чидамли, ноқулай об-ҳаво шароитларига бардошли ва бошқа қимматли хусусиятларга эга бўлишини талаб қилади. Бундай мақсадларга эришиш учун албатта янги навлар устида тадқиқотлар олиб бориш талаб этилади.

Мойли экинлар маҳсулотларига бўлган талабнинг ортиши, импорт қилинаётган ўсимлик мойлари чакана нархларининг кўтарилиб бораётганлиги, аҳоли томонидан бошқа ўсимлик мойларига, жумладан пахта ёғига нисбатан кунгабоқар мойига бўлган талабнинг кундан кунга ортиб бораётганлиги кунгабоқар экини майдони ва хосилдорлигининг ортириш заруратини келтириб чиқармоқда. Бунинг учун эса аввало мойли экинлар, хусусан кунгабоқар экини уруғчилигини ташкил қилишни тақозо этмоқда.

Вилоятнинг турли тупроқ иқлим шароитларига мос кунгабоқар навларини танлаш ва уларнинг бирламчи уруғчилигини ташкил қилиш илмий муассасалар зиммасига алоҳида масъулият юклайди.

Кунгабоқарнинг касалликларга чидамли, мўл ҳосил берадиган, озиқавий ва технологик сифатлари қимматли бўлган ва шу билан бирга ташқи муҳитнинг ноқулай шароитларига экологик жиҳатдан кенг доирада мослаша оладиган навларни жадаллик билан етиштириб чиқариш ва жорий этиш бугунги кунда долзарблигича қолмоқда.

Айни вақтда қишлоқ хўжалиги экинлари давлат реестрига ўндан ортиқ четдан келтирилган кунгабоқар навлари киритилган бўлиб, уларнинг бирламчи уруғчилиги республикамизда олиб борилмайди. Шу сабабли ҳар йили уруғликларни юқори нархда четдан сотиб олинмоқда.

Юқоридаги ҳукумат қарорларидан келиб чиққан ҳолда Пахта селекцияси уруғчилиги ва етиштириш агротехнологиялари илмий тадқиқот институти(ПСУЕАИТИ) Фарғона илмий тажриба станцияси, Ўзбекистон Ўсимликшунослик илмий- тадқиқот институти(ЎзЎИТИ) олимлари ҳамда Фарғона ёғ-мой АЖ мутахассислари, Андижон вилояти Избоскан туманидаги “Андижон замин сардори” илмий йўналишдаги уруғчилик фермер хўжаликлари билан ҳамкорликда Фарғона вилояти тупроқ-иқлим шароитларида Ўзбекистон Ўсимликшунослик илмий- тадқиқот институтида яратилган “Жахонгир”(2006-йилда давлат реестрига киритилган) навидан ҳамда Сербия давлатидан келтирилган “Велия” дурагайи ва “Душко” навлари экилиб, аҳоли истеъмоли учун сифатли мой олиш ва бирламчи уруғчилигини ташкил этиб, вилоят фермер хўжаликларини сифатли кунгабоқар уруғлиги билан таъминлашдек долзарб мавзу йўналишида илмий изланишлар олиб борилди.

Ўзбекистон Ўсимликшунослик илмий-тадқиқот институти мойли экинлар лабораториясида жаҳон коллекция намуналарининг республикамиз иқлим шароитида морфобиологик ва қимматли хўжалик белгилари бўйича ўрганишлар натижасида 2006-йили кунгабоқарнинг ўртапишар, серҳосил, уруғи таркибида ёғ микдори юқори бўлган “Жахонгир” нави яратилди.

Ушбу нав Тошкент вилояти шароитида 98-108 кунда пишиб етилади. Ўртача хосилдорлиги синов йилларида гектаридан 22,2-28,0 центнерни ташкил этган. Уруғининг мағзидаги ёғ микдори 58,0 фоиз, оқсил микдори эса 19,0 фоиз.

Лекин ушбу маҳаллий нав уруғларининг етарли даражада эмаслиги уларнинг кенг майдонларга тарқалишига ва ишлаб чиқаришга тадбиқ этишга салбий таъсир кўрсатмоқда. Муаммони ҳал этиш учун ЎзЎИТИ, ПСУЕАИТИ Фарғона илмий тажриба станциясида ва махсус уруғчилик фермер хўжаликларида ушбу нав ва дурагайларнинг бирламчи уруғчилигини ташкил этиш кўзда тутилган.

Лойиҳанинг мақсади Фарғона вилояти тупроқ-иқлим шароитларида кунгабоқар нав ва дурагайларининг бирламчи уруғчилигини ривожлантириш орқали фермер хўжаликларини маҳаллий навларнинг сифатли ва арзон уруғликлари билан таъминлашдан, яъни “Жахонгир” (давлат реестрига киритилган) навидан ва Сербия давлатидан келтирилган “Велия” дурагайи ва “Душко” навларининг суперэлита ва элита уруғларини ишлаб чиқаришга кенг майдонларга жорий этишдан ҳамда аҳоли эҳтиёжи учун сифатли мой олишдан иборатдир.

Фарғона илмий тажриба станциясида “Жаҳонгир” нави ,“Велия” дурагайи ҳамда “Душко” навлари наводорлигини 99-100 % га етказиш мақсадида иш олиб борилди. Кунгабоқарнинг вегетация даврида уч марта, яъни шоналаш босқичида биринчи нав тозалаш амалга оширилиб, ўсимликнинг морфобиологик белгилари бўйича кўп саватли ва касалланган ўсимликлар юлиб ташланди. Ёппасига гуллаш босқичида, яъни иккинчи нав тозалаш даврида касалланган ва ривожланишдан орқада қолаётган ўсимликлардан тозаланди.

Ҳосил йиғим-терими олдида охирги яъни, учинчи нав тозалашда кунгабоқарнинг майда, кийшиқ саватли, касалланган, ҳашоратлар таъсирида зарарланган ва майда уруғли ҳосил саватлари олиб ташланди. Мавжуд бўлган навнинг морфологик белгилари бўйича навга хос бўлган типик соғлом ўсимликлар уруғлик учун танлаб олинди.

Станциянинг тажриба даласида етиштирилган, наводорлиги 98 фоиз бўлган 1160 кг “Жаҳонгир” навига мансуб уруғлик “Фарғона ёғ-мой” корхонасига келгуси йили фермер хўжаликларига экиш ҳамда 1 тонна уруғлик техник мақсадларда мой олиш учун топширилди.

Тадқиқот натижаларига қуйидги хулосалар олинди.

Фарғона вилоятининг ўтлоқи-соз, механик таркиби оғир қумоқ, кам шўрланган тупроқлари шароитларида асосий экин сифатида ва кузги бугдойдан сўнг экилган кунгабоқарнинг “Жаҳонгир” нави унувчанлиги бошқа навларга нисбатан юқори бўлиб, 98,8 фоизни ташкил қилди.

2014-2015-йиллардаги олинган натижаларига кўра кунгабоқарнинг ўсиши ва ривожланиши “Жаҳонгир” навида ўсимлик бўйи 150,5 см ни ташкил этиб, ўрганилаётган нав ва дурагайга нисбатан 5,5-14,6 см юқори бўлди. Барглари сони “Жаҳонгир” навида 20,7 дона бўлиб, “Душко” нави ва “Велия” дурагайига нисбатан 1,0-3,6 донага кўплиги аниқланди.

Кунгабоқарнинг нав ва дурагайларида энг юқори ҳосил “Жаҳонгир” навидан 23,5 ц/га уруғ ҳосили олинди, бошқа навларга нисбатан 1,4-1,6 ц/га қўшимча ҳосил олинди.

2014-2015-йилларда фермер хўжаликлари кунгабоқарни асосий ва такрорий экин сифатида экиб, ҳар бир гектаридан “Жаҳонгир” навидан 22,5-25,3 ц/га, “Душко” навидан 19,5-20,8 ц/га кунгабоқар ҳосили олинди.

Фарғона вилояти бўйича 2015-йилда 666 гектар кунгабоқар экини экилди. Шундан Қува туманида 250 гектар майдонга кунгабоқар экилиб, ўртача 22,5-30,5 ц/га ҳосил олинди.

Демак, кунгабоқарнинг маҳаллий “Жаҳонгир ” нави бирламчи уруғчилигини ташкил қилиш орқали мойли экинлар майдонини кенгайтириш, уни асосий ва такрорий экин сифатида экиш, аҳолининг ўсимлик ёғига бўлган эҳтиёжини тўлароқ қондириш мумкин. Шунингдек кунгабоқарнинг маҳаллий навлари уруғчилик тизимини тўғри ташкил қилиш чет элдан олиб келинадиган навларни камайтириш, валюта захираларини тежаш, юқори ҳосилли, касаллик ва зараркунандаларга бардошли, турли тупроқ иқлим шароитларига мос навларни яратиш ва уруғчилигини ташкил қилиш ишларини рағбатлантиради.

Фарғона вилояти тупроқ-иқлим шароитларида мойли экинлардан кунгабоқарнинг эртапишар, маҳсулдор маҳаллий навларидан ҳисобланган “Жаҳонгир” навини асосий ва кузги бугдойдан сўнг тарорий экин сифатида фермер хўжаликлари учун сифатли ва арзон уруғлиги билан таъминлаш ҳамда аҳоли эҳтиёжи учун сифатли мой олинишини тавсия этамиз. Тавсия қилинаётган “Жаҳонгир” нави Ўзбекистон Ўсимликшунослик илмий тадқиқот институтида яратилган бўлиб, навнинг ўртача пишиб етилиш даври 98-108 кун, ўртача ҳосилдорлиги синов йилларида гектаридан 22,2-28,0 центнер, уруғ мағзидаги ёғ миқдори 58,0 фоизни ташкил қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Аграр Фани Хабарномаси. – Ташкент: ТашДАУ, 2004. – №2(16). – 40-42 б.
2. Аманова М., Рустамов А. Кунгабоқар ва унинг истиқболли намуналари.
3. Аманова М., Рустамов А. Кунгабоқар уруғчилигини муҳим жиҳатлари // Агро-илм журнали. – Тошкент, 2012. – № 1(21). – 31 б.

ВПЛИВ ГЕНОТИПОВИХ ФАКТОРІВ НА ПІДВИЩЕННЯ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ СВИНЕЙ

У статті висвітлено основні питання племінної роботи у свинарстві, впливу генотипових факторів на формування продуктивності тварин. Вивчені закономірності успадкування полігенно-обумовлених ознак.

Ключові слова: генотип, успадкування, генетичний потенціал, полігенно--обумовлені ознаки, гетерозис.

The article considers the main questions of breeding in the pig, effects of genotypic factors on the formation of animal productivity. Studied patterns of inheritance polyeno-related characteristics.

Key words: genotype, inheritance, genetic potential, polyeno-related characteristics, heterosis.

Характерною рисою сучасного ведення свинарства є інтенсифікація галузі, підвищення інтенсивності вирощування і відгодівлі молодняку, збільшення виробництва продукції та поліпшення її якості. Україна має достатній породно-генетичний потенціал. В господарствах різних за розміром і формою власності розводять більше десяти вітчизняних і зарубіжних порід та спеціалізованих типів і ліній свиней різного напрямку продуктивності. При чистопородному розведенні, промислового схрещуванні та гібридизації від них можна одержати значну кількість свинини високої якості, що відповідає сучасним вимогам ринку до тваринницької продукції [1].

Селекція свиней здійснюється через відтворення стада, тобто через процес безперервного відновлення або збільшення чисельності поголів'я стада розмноженням і вирощуванням продуктивніших тварин. Правильно організоване відтворення стада передбачає систематичну заміну вибракуваних тварин іншими, більш продуктивними і цінними того ж призначення, а також за необхідності збільшення поголів'я свиней [2].

Отже, відтворювальні якості свиней, в значній мірі визначають ефективність технологій виробництва. Це обумовлено тим, що величина плодючості маток, збереженість поросят є основним шляхом отримання приплоду для вирощування і відгодівлі. Тому, підвищення відтворювальних якостей шляхом селекції і технологічними прийомами є однією з важливих задач наукових досліджень у свинарстві.

Нами проведено системний аналіз ознак відтворювальних якостей свиней з визначенням наступних параметрів:

– генетичного потенціалу сучасних порід свиней різного напрямку продуктивності та їх помісей;

– вивченням типу успадкування полігенних ознак, що характеризують відтворювальні якості – адитивний, материнський, гетерозисний.

Розрахунки проводились за формулами:

1. генетичний потенціал відтворювальних якостей свиней порід велика біла, дюрок та їх помісей отриманих при зворотному ($3/4$ ВБ $\square$ $1/4$ Д) та поглинальному схрещуванні з поліпшуючою породою ($1/4$ ВБ $\square$ $3/4$ Д) за методикою В.П. Коваленко і Т.І. Нежлукченко:

$$ГП_A = \frac{(П_{AB} - П_B)}{(r_A)} + П_B,$$

де:

ГП_А – генетичний потенціал батьківської породи;

П_В – продуктивність материнської породи;

P_{AB} – продуктивність помісей;
 r_A – частка спадковості за батьківською породою
 – Генетичний потенціал помісей визначали з врахуванням часток спадковості, з формулою:

$$ГП_{AB} = ГП_A \times r_A + ГП_B \times r_B, \quad \text{де:}$$

$ГП_{AB}$ – генетичний потенціал помісей;
 $ГП_A$ – генетичний потенціал материнської породи;
 $ГП_B$ – генетичний потенціал батьківської породи;
 $r_{A,B}$ – частка спадковості за породою А і В.

2. Визначити ефекти дії генів для полігенних ознак за наступними рівняннями:

- 1) Адитивний ефект: $3/4 B - 1/4 B = 1/2 a$
- 2) Материнський ефект: $2 \square 1/4 B - 1/2 B - A = 2 m, \quad 3)$

$$\text{Гетерозисний ефект } h = \frac{3 \times 1/2 B - 2 \times 3/4 B - A}{2},$$

де: А – поліпшувальна порода (велика біла);

В – поліпшувача порода (дюрок).

Відтворювальні якості тварин мають незначну долю адитивно обумовленої мінливості ознак великоплідності, життєздатності поросят, їх живої маси при відлученні. Коефіцієнт спадковості (h^2) знаходиться в межах 0,05-0,20, що обмежує можливості масового відбору особин за фенотиповим проявом ознак відтворювального фітнеса. Особливого значення вирішення вказаної проблеми набуває для свиней універсальних порід, зокрема великої білої породи, яка найбільш поширена, як материнська форма при міжпородному схрещуванні і породно-лінійній гібридизації.

Відповідно до таблиці 1 – відтворювальні якості свиноматок порід велика біла та дюрок знаходяться на належному рівні.

Таблиця 1

Відтворювальні якості свиноматок різних генотипів

Показники	Велика біла чистопорідні	Дюрок чистопорідні	Потомство кнурів породи дюрок		
			1/2ВБх1/2Д	1/4ВБх3/4Д	3/4ВБх1/4Д
Багатоплідність, гол	12,00±0,20***	10,6±0,22	11,00±0,23***	10,13±0,17	10,33±0,18
Великоплідність, кг	1,40 ±0,03	1,57±0,03***	1,50±0,02	1,58±0,03***	1,48±0,02
Молочність, кг	52,0±0,58	45,58±0,9***	45,11±0,9	51,0±0,9***	50,07±0,9
К-ть поросят при відлученні, гол	11,20±0,14	9,0±0,17	10,00±0,1	10,00±0,14	10,00±0,1
Маса гнізда у 28-денному віці, кг	74,14±0,01***	58,0±0,03	63,3±0,02***	62,0±0,2	60,2±0,1
Збереженість, %	93,0	85,0	91,0	98,0	96,0

Примітка: * - $P < 0,05$; ** - $P < 0,01$; *** - $P < 0,001$

Помісні свиноматки значно переважали маток вихідних порід за показниками багатоплідності, великоплідності, маса гнізда при відлученні та за показником збереженості.

При визначенні генетичного потенціалу порід свиней універсального і м'ясного напрямку продуктивності дійшли висновку, що для отримання продукції певної кількості та

високої якості необхідно враховувати три фактори: генотип, умови живлення та умови утримання (технологія).

Одним із основних факторів подальшого розвитку свинарства є використання кращого світового генофонду, що сприяє формуванню стад тварин, придатних до використання в умовах сучасних індустріальних технологій при мінімальних витратах енергії, кормів, праці на одиницю продукції [3].

Нами визначено генетичний потенціал сучасного генофонду свиней (табл. 2,3).

Таблиця 2

Генетичний потенціал великої білої породи свиней за відтворювальними ознаками

Ознака	Фактична продуктивність	Реалізований генетичний потенціал	Ступінь реалізації генетичного потенціалу, %
Багатоплідність, гол.	12,00±0,20***	12,4	96,7
Великоплідність, кг	1,40±0,01	1,47	95,2
Молочність, кг	52,0±0,58***	58,0	89,6
Кількість поросят на час відлучення, гол	11,20±0,14	11,80	94,9
Маса гнізда в 28-денному віці, кг	74,14±0,01***	76,45	96,9
Збереженість поросят, %	93,0	96,0	96,8

Примітка: * - $P<0,05$; ** - $P<0,01$; *** - $P<0,001$

Аналізуючи отримані дані встановили, що в оптимальних умовах утримання і годівлі досягнуто високу ступінь реалізації генетичного потенціалу за наведеними ознаками. Найбільш висока ступінь реалізації стосується ознак: багатоплідність (96,7%), маса гнізда в 28-денному віці (96,9%) та збереженість (96,8%).

Генетичний потенціал відтворювальних якостей свиней породи дюрорк наведені в таблиці 3.

Таблиця 3

Генетичний потенціал свиней породи дюрорк за відтворювальними ознаками

Ознака	Фактична продуктивність	Реалізований генетичний потенціал	Ступінь реалізації генетичного потенціалу, %
Багатоплідність, гол.	10,60±0,10	10,88	97,4
Великоплідність, кг	1,57±0,02***	1,60	98,1
Молочність, кг	45,58±0,32***	47,0	96,9
Кількість поросят на час відлучення, гол	9,0±0,14	10,0	90
Маса гнізда на час відлучення у 28-денному му віці, кг	58,0±0,01***	59,5	97,5
Збереженість поросят, %	85,0	91,0	93,4

Примітка: * - $P<0,05$; ** - $P<0,01$; *** - $P<0,001$

Виходячи з отриманих показників, наведених у таблиці 3 можна зробити висновок, що свиноматки породи дюрорк мали більшу ступінь реалізації генетичного потенціалу за

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

показниками багатоплідності (97,4%) та маси гнізда при відлученні (97,5%) але вони поступалися показнику великоплідності, який склав 98,1%, дещо нижчими виявилися показники кількості поросят на час відлучення (90%) та збереженості поросят – ступінь реалізації якого склав 93,4%.

Різна плодючість окремих генотипів також являється одним з важливих механізмів, від яких залежить структура популяції. Нами було визначено генетичний потенціал помісних тварин, отриманих від схрещування свиней великої білої породи та породи дюрор та розраховано ступінь його реалізації. Отримані дані наведено в таблиці 4.

Таблиця 4

Показники генетичного потенціалу та ступінь реалізації відтворювальних якостей помісних тварин

Показники	Генетичний потенціал помісней					
	1/2ВБ х 1/2Д		1/4ВБ х 3/4Д		3/4ВБ х 1/4Д	
	ГП	СР,%	ГП	СР,%	ГП	СР,%
Багатоплідність, гол	11,30	97,30	11,65	86,90	11,05	93,5
Великоплідність, кг	1,58	95,0	1,64	96,30	1,53	96,7
Молочність, кг	52,5	93,25	51,75	98,50	55,25	91,4
Кількість поросят при відлученні, гол	10,9	91,75	10,45	95,69	11,35	88,1
Маса гнізда на час відлучення у 28денному віці, кг	67,9	93,20	63,7	97,3	72,2	83,4
Збереженість,%	93,5	97,3	98,25	99,0	97,0	98,9

Виходячи з отриманих результатів відмічено значну перевагу ступеня реалізації генетичного потенціалу за ознакою багатоплідності у помісней 1/2ВБ х 1/2Д (97,3%), за показником великоплідності перевага була відмічена у помісней 3/4ВБ х 1/4Д (96,7%), помісі 1/4ВБ х 3/4Д значно переважали інших тварин за показниками: молочності (98,50%), кількості поросят при відлученні (95,69%), маси гнізда при відлученні (97,3%) та за показником збереженості (99,0%).

Виходячи з сучасних теоретичних уявлень основним критерієм розробки селекційних програм у тваринництві є визначення типів успадкування ознак відтворювальних і продуктивних якостей.

Нами вивчено успадкування основних селекційних ознак гібридного потомства свиней, отриманого від поєднання материнської породи (велика біла) та спеціалізованої батьківської (дюрор). Отримані дані наведено у таблиці 5.

Таблиця 5

Ефекти дії генів при міжпородному схрещуванні

Показник		Ефект		
		адитивний	материнський	гетерозисний
Багатоплідність	голів	-0,2	-1,17	0,37
Великоплідність	кг	0,10	0,03	-0,03
Молочність маток	кг	0,93	1,52	-9,34
Збереженість поросят	%	2,0	4,0	-8,0
Маса гнізда на час відлучення у 28 денному віці	кг	1,80	-8,52	1,24

Встановлено, що адитивний ефект дії генів, в більшій мірі, проявляється за ознаками молочності маток (+0,93кг), збереженості поросят (+2,0%), великоплідністю (+0,10кг) та

масою гнізда при відлученні (+1,80кг). Материнський ефект також вищий за ознакою молочності маток(+1,52 кг) і збереженістю порослят (+4,0 %). Що стосується прояву гетерозисного ефекту, то його позитивний ефект виявився переважно за показником маси гнізда на час відлучення і склав +1,24 кг порівняно з материнською породою (велика біла).

Висновки. Отримані результати свідчать, що при поглибленій селекції свиней на підвищення відтворювальних якостей в племінних заводах і племрепродукторах доцільно використовувати тварин з високим генетичним потенціалом продуктивності. Селекція за полігенно-обумовленими ознаками потребує складного підходу враховуючи те, що добір проводиться не за окремим геном, а за певними взаємопов'язаними полігенними системами. Таким чином для отримання більшої продуктивності свиноматок слід враховувати всі фактори, що її формують.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Коваленко В.П., Рябко В.М., Пельх В.Г. Перспективи свиноводства. – Херсон: Айлант, 2000. – 84 с.
2. Коваленко В.П., Пелих В.Г. Сучасні концепції підвищення відтворювальної здатності свиней // Вісник Полтавського державного с.-г. інституту. – 2000. – № 2. – С.39–40.
3. Рибалко В.П. Породи свиней в Україні. – Харків: Еспада, 2001. – 80 с.

УДК 631.48/452:631.535.6

*Бахтиёр Набиев, Музаффар Тургунов,
Муротжон Содиқов, Шоҳжаҳон Турсуналиев
(Андижон, Узбекистан)*

ТУПРОҚДА ОРГАНИК ҚОЛДИҚ ТЎПЛАНИШИНИ ЭКИШ МЕЪЁРЛАРИГА БОҒЛИҚЛИГИ

Тупроқ унумдорлигини сақлаб қолиш ва оширишда буғдой ҳамда бедани ҳамкор экиш муҳим ҳисобланади. Бунда уларни экиш меъёрларига аҳамият қаратиш зарур.

Калит сўзлар: тупроқ, унумдорлик, буғдой, беда, органик қолдиқ, экиш меъёри.

It is very important to sow wheat and alfalfa together in order to maintain and improve the quality of soil. It is significant to pay attention sowing norms.

Key words: soil, productivity, wheat, alfalfa, organic remains, sowing norms.

Республика аҳолисини нон ва нон маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини қондириш мақсадида суғориладиган ерларда экиладиган экинлар мажмуига кузги бўғдой киритилиб, у катта майдонларда экилмоқда. Натижада, асосий экин бўлиб ғўза ва буғдой бўлиб қолди. Бу беда экин майдонларини кескин камайишига олиб келди. Бу тупроқ унумдорлигини сақлаб қолишда муаммолар ҳосил қилмаслиги боис бедани экиш йўллари излаб топишни талаб қилар эди. Шу сабабли асосий экинлар оралиғида беда ўстириш бўйича илмий ишлар олиб боришни мақсад қилиб олдик.

Ўзбекистон иқлими иссиқ бўлганлиги ва иссиқ кунлар узоқ давом этганлиги сабабли, буғдой ҳосили йиғиштириб олинганидан сўнг уни ўрнига такрорий экин сифатида турли қишлоқ хўжалик экинлари экиб ўстирилади. Шунинг учун биз ҳам ўз тажрибамизда шундан фойдаланиш мақсадида кузги буғдой билан бедани ҳамкор экиб ўстиришни мақсад қилиб олдик.

Тажриба қўйишдан олдин тажриба даласининг тупроғи таркибидаги озуқа элементларининг умумий ва ҳаракатчан миқдорларини аниқлаш учун тупроқ намуналари олинди ва лабораторияда аниқланди. Унга кўра, тупроқнинг 0-30 см қатламида тупроқ

оґирлигига нисбатан гумус микдори 1.014 % ни, умумий азот 0.124 % га тенг эканлиги аниқланди. Тупрокдаги озиқа элементларининг ҳаракатчан шакллари нитратли азот микдори 0-36 см.да 23,4 мг/кг.ни, ҳаракатчан фосфор 31,5 мг/кг.га, алмашинувчи калий микдори 220 мг/кг эканлиги аниқланди.

Тажрибада кузги буғдой ва бедани ҳамкор ўстириш учун экиш меъёрларини ўрганиш муҳим агротехник тадбир ҳисобланади. Чунки, ўсимликларни биргаликда ўстирилганда бир-бирини ўсишига таъсир кўрсатмаслиги зарур. Шунинг учун биз тажриба тизимини 1-жадвалдаги каби қилиб белгилаб олдик. Унга кўра биринчи вариантими назорат варианты бўлиб, унда кузги буғдой соф ҳолда тавсия этилаётган экиш меъёрада экилган. Кейинги иккинчи вариантимида буғдойни экиш меъёрини камайтириб, беда уруғини гектарига 15 кг дан қилиб белгилаб олдик. Тажрибамизнинг кейинги вариантларида жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, кузги буғдой ва бедани экиш меъёрлари мувофиқ равишда ўзгариб борган.

Кузги буғдой ва бедани экиш меъёрларини уларни тупрокда қолдирадиган озиқа элементларига таъсирини ўрганиб чикдик. Буғдой ўсимлиги вегетацияси даври давомида жуда кўп органик масса ҳосил қилади. Шу ҳосил бўлган органик массанинг кўп қисми ҳосил йиғиштириб олинганидан кейин тупрокда қолиб кетади. Кўпгина олимларнинг фикрича [2; 3] буғдойни тупрокда анғиз ва органик массани қанча микдорда қолдириши тупрокнинг таркибидаги чиринди микдорига боғлиқ экан. Шуларни ҳисобга олган ҳолда, биз тажриба вариантлари бўйича буғдой ҳосили қиғиштириб олинганидан кейин органик қолдиқларни ҳисобга олдик. Унга кўра буғдой уруғини экиш меъёри ортиб борган сайин унинг қолдирадиган органик қолдиғи ҳам ортиб борган. Кузги буғдой уруғи 200 кг/га микдорда экилган 2;5 ва 8 вариантларда унинг микдори мос равишда 58;57;56 ц/га бўлгани ҳолда экиш меъёри 250 кг/га қилиб белгиланган 1;3;6 ва 9 вариантларда бу кўрсаткич ортганлигини (мос равишда 61;64;62 ва 60ц/га) кўришимиз кўришимиз мумкин.Буғдойни экиш меъёри гектарига 300 кг қилиб белгиланганда бу микдор яна ҳам ортганлигини кўришимиз мумкин яъни, 4-вариантда 68, 7-вариантда 61 ва 10-вариантда бу 60 ц/га бўлганлигини кўришимиз мумкин. Буғдойни тупрокда органик қолдиқ қолдиришига ҳамкор экилган бедани экиш меъёрларини ҳам таъсири бўлганлигини кузатишимиз мумкин. Беда уруғини экиш меъёрларини ортиши билан буғдойни тупрокқа қолдираётган органик қолдиқ микдори камайиб борганлиги кузатилди. Бу экинларни кўчат қалинлиги билан боғлиқ бўлиб, уларни кўчат қалинлигини ортиши ўсимликни ўсиб-ривожланишига салбий таъсир кўрсатиши билан боғлиқ бўлса керак.

1-жадвал

Тупрокда органик қолдиқ тўпланишига буғдой ва бедани экиш меъёрларини боғлиқлиги

Вар.	Уруғни экиш меъёрлари, кг/га		Тупрокнинг 0-30 см қатламида тўпланган органик қолдиқ, ц/га		
	буғдой	беда	буғдойда	Бедада	жаъми
1(назорат)	250	-	61	-	61
2	200	15	58	124	182
3	250	15	64	121	185
4	300	15	65	119	184
5	200	18	57	126	183
6	250	18	62	125	187
7	300	18	61	123	184
8	200	20	56	128	184
9	250	20	60	125	185
10	300	20	60	124	184

Биз тажриба олиб бориш мобайнида беда ўсимлигини органик масса тўплашига ҳам ахамият бердик ва уни вариантлар бўйича ҳисоблаб бордик. Тажрибанинг назорат вариантыда беда экилмаган бўлганлиги сабабли унда беда қолдиқлари бўлмади. Иккинчи, учинчи ва тўртинчи вариантларда бедани экиш меъёри бир хил 15 кг/га қилиб белгиланишига қарамасдан уларни қолдирган илдиз ва анғиз миқдорларида фарқ сезиларли бўлганлиги кузатилди. Бу кўрсаткичлар 2-вариантда 124 ц/га миқдорда бўлгани ҳолда 3 ва 4-вариантларда мос равишда 121 ҳамда 119 ц/гани ташкил этган. Бедани экиш меъёри гектарига 18 кгга етказилганда тупроқда органик қолдиқ миқдорлари мос равишда 126; 125 ва 123 ц/гани ташкил этган. Бу кўрсаткичлар олдинги (экиш меъёри 15 кг/га қилиб экилган) вариантлардагидан ортганлигини кузатишимиз мумкин. Беда уруғини 20 кг/га қилиб белгиланган 8-вариантда органик масса 128 ц/га бўлиб, кейинги 9 ҳамда 10 вариантларда бу мос равишда 125 ва 124 ц/гани ташкил этганлиги кузатилди. Бу олинган маълумотлардан шунни кўриш мумкинки, бедани экиш меъёри ортиши билан уни тупроққа қолдирадиган органик масса миқдори ҳамма вариантларда ҳам керакли миқдорда ортмаган. Бунинг сабаби буғдой ва бедани ҳамкор экиш экилгани бўлса керак. Буғдойни экиш меъёри ортиши билан бедани қолдирадиган органик массаси камайиб борганлиги бедани ўсиш ривожланишига буғдой маълум даражада салбий таъсир қилганлигини кузатишимиз мумкин.

Кўпгина олимларнинг таъкидлашича [1; 4] буғдой ва бедани ҳамкор ўстириш учун ноябр ойининг охиригача ўн кунлигида ўзапоядан тозаланган ерга гектарига 250 кг дан буғдой уруғи 18 кгдан беда уруғи экилиб, бир йил мобайнида ўстирилганида тупроқнинг 0-30 см қатламида гектарига 12-14 тоннагача миқдорда органик қолдиқ қолдиради.

Биз тажриба олиб бориш мобайнида буғдой ва бедани бир йил мобайнида тўплаган органик массаси ҳисоблаб чиқилди. Унга кўра энг энг юқори кўрсаткич гектарига 250 кг буғдой ва 18 кг беда уруғи экилган олтинчи вариантда кузатилиб, тупроқнинг хайдов қатламида унинг 187 ц/гани ташкил этган. Қолган вариантларда ҳам қолдирилган органик масса миқдори тупроқ таркибидаги гумус миқдорини ортишига олиб келади.

Хулоса қилиб айтганимизда, тупроқ таркибидаги озика элементлари миқдорини ошириш учун буғдой билан бедани ҳамкор экиш яхши самара беради. Бунинг учун буғдой ва беда уруғларини мос равишда 250 ва 18 кг/га қилиб белгилаш, тупроқнинг 0-30 см қатламида 18,7 тонна миқдорда органик масса қолдиришга эришилади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ботиров М.Х. “Ўза-ғалла” навбатлаб экишда оралиқ муддатида беда парваришлашни тупроқнинг агрофизикавий хоссаларига таъсири Ўзбекистонқишлоқ хўжалиги”, 2012, №7, 24 б.
2. Турсунходжаев З.С., Болкунов А.С. Научные основы хлопковых севооборотов. – Ташкент, “Меҳнат”, 1987. – С. 197.
3. Собиров А. Беда чорвага ҳам ерга ҳам озука. “Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги”, 2010, №8, 28 б.
4. Телляев Р., Романов Х.С. Севообороты хлопкового комплекса. Справочник хлопкороба. – Ташкент, 1993. – С.51-80.

УДК 631.48/452:631.535.6

Тождиддин Ураимов, Бахтиёр Набиев,
Хурматой Жураева, Салим Хатамов
(Андижон, Узбекистан)

ЗНАЧЕНИЕ СИДЕРАЦИИ В УЛУЧШЕНИИ БАЛАНСА АЗОТА ВНОСИМЫХ АЗОТА УДОБРЕНИЙ

Изучено влияние сидерации на содержания гумуса и общего азота в почве. Определен положительный эффект на урожай хлопка сырца в количестве 2,8 ц/га.

Ключевые слова: земля, хлопок, урожайность, гумус, азот, зеленные удобрения.

The amount of gumus increases in soil which fall rye is sown as an extra crop. It caused to get more 2.8 center per.ha from next cotton harvest.

Key words: harvest, cotton, soil, gumus, blue fertilizer, nitrogen.

Почвы зоны хлопкосеяния характеризуются высокой биологической активностью. Вносимый аммиачный амидный азот удобрений подвергается активному воздействию нитрифицирующих микроорганизмов. В свою очередь, очень динамичная нитратная форма азота является источником кислорода для денитрификаторов. В безкислородной среде под воздействием указанных микробов улетучивается в форме N_2 , N_2O , NO , NO_2 в результате 40-45%, а иногда более, азота вносимых удобрений выщелачивается и улетучивается, что приводит к загрязнению окружающей среды.

Процесс денитрификации продолжают даже при отрицательных температурах и протекает немного интенсивнее из пахотной почвы по сравнению с засеянной.

Учитывая все это, мы в специальных опытах в течение трех лет на территории учебного хозяйства Андижанского сельскохозяйственного института изучали влияние сидерации на баланс азота выносимых удобрений при возделывании хлопчатника. Проводили полевые опыты каждый из которых включал два варианта.

В первом после уборки хлопка (22-26 октября) высевали озимую рожь, а весной следующего года (до 10 апреля) зеленую массу заделывали в почву с последующим севом хлопчатника, во втором - сев вели в обычных условиях без сидерата (контроль).

В полевом опыте годовая норма азота, фосфора и калия составила 200, 150 и 100 кг/га. В опытном варианте 30% годовой нормы азота вносили осенью под рожь, а в контроле перед севом хлопчатника. Оставшуюся часть годовой нормы азотных удобрений в обоих вариантах вносили в бутонизацию и цветение.

Перед закладкой опытов почва (0-30 см слой) содержала гумуса - 1,05%, общего азота - 0,09%, валового фосфора - 0,14%, калия - 1,05%, а нитратного азота 22 мг/кг почвы, подвижного фосфора 24 и обменного калия 180 мг/кг.

Результаты исследований показали, что хлопчатник, возделываемый после заделки зеленой массы озимой ржи, потребляет меньше (36%) азота из внесенного его количества, чем хлопчатник без сидерата (43%).

Таблица 1

Влияние заделки зеленой массы озимой ржи на содержание гумуса
и общего азота в почве

Варианты	Гумус, %		Общий азот, %	
	Исходный	Увеличение к исходному	Исходный	Увеличение к исходному
1	1,05	-	0,091	-
2	1,19	11,3	0,095	4,6

По нашему мнению, причиной этого является то, что при заправке зеленой массой озимой ржи в качестве зеленого удобрения часть азота удобрений переходит в состав органических состав почвы. Кроме того, повышается содержание в почве гумуса и валового азота (таблица-1) соответствие на 11,3 и 4,6%. Это обстоятельство является очень важным, так как типичные сероземы по природе являются малоплодородными. В них из года в год наблюдается снижение содержание гумуса, что отрицательно сказывается на урожае.

Результаты наших опытов показали, что заправка зеленой массы озимой ржи, способствуя повышению плодородия почвы, ведет к росту урожайности хлопчатника. Так, в полевом опыте прибавка урожая, полученная от заправки зеленой массы озимой ржи, достигла 2,8 ц/га (в контроле-31,0, в опыте-33,8 ц/га).

Следовательно, для оптимизации азотного питания хлопчатника, сокращения его непроизводительных потерь из распаханной почвы в результате денитрификации, повышения содержания гумуса и, в конечном счете, увеличение продуктивности хлопчатника целесообразен осенний посев озимой ржи после уборки урожая хлопка-сырца с заправкой зеленой массы весной следующего года.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ботиров М.Х. “Ўза-ғалла” навбатлаб экишда оралиқ муддатида беда парваришлашни тупроқнинг агрофизикавий хоссаларига таъсири Ўзбекистонқишлоқ хўжалиги”, 2012, №7, 24 – б.
2. Турсунходжаев З.С., Болкунов А.С. Научные основы хлопковых севооборотов. – Ташкент, “Меҳнат”, 1987. – С. 197.
3. Собиров А. Беда чорвага ҳам ерга ҳам озуқа. “Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги”, 2010, №8, 28 б.
4. Телляев Р., Романов Х.С. Севообороты хлопкового комплекса. Справочник хлопкороба. – Ташкент, 1993. – С.51-80.

УДК 338.43.01

Оксана Фльонц
(Бережани, Україна)

РОЗВИТОК ФЕРМЕРСТВА В УКРАЇНІ

У статті вивчені сучасні особливості розвитку фермерства в Україні. Розглянуто сутність фермерських господарств та їх переваги над іншими формами господарювання в аграрному секторі. Розглянуто проблеми розвитку фермерських господарств України. Висвітлені основні перспективи їх розвитку. Визначена роль фермерських господарств в аграрній сфері України.

Ключові слова: фермерські господарства, аграрний сектор, сільськогосподарські угіддя, валова продукція сільського господарства, сімейні ферми.

У процесі ринкових перетворень в економіці України аграрний сектор поповнився значною кількістю агроформувань різних типів господарювання. Серед них вагоме місце сьогодні посідають аграрні господарства сімейного типу. Найпростішою їх формою є фермерські господарства.

Фермерське господарство – це ринково орієнтована підприємницька структура, яка має досить великі земельні наділи для виготовлення товарної сільськогосподарської продукції, може займатись її переробленням і реалізацією. Перевага ферм над іншими агроформуваннями зумовлена тим, що голова фермерського господарства намагається працювати максимально ефективно, оскільки основною його метою є отримання прибутку.

Саме за рахунок цих виробників забезпечується продовольча безпека. Крім того, завдяки невеликим агрокомпаніям вирішується проблема зайнятості в сільській місцевості, адже ні для кого не секрет, що саме такі компанії є одними з основних роботодавців на селі. Фермерство за останні два десятиліття стало традиційною формою ведення сільського господарства. Такі господарства виробляють широкий спектр продукції для внутрішніх потреб.

За останніми даними, сьогодні в Україні працює 47 697 сільськогосподарських підприємств. Фермерства складають 70,6%. Сьогодні це найбільш переважаюча організаційно-правова форма господарювання на селі. За даними Держстату (від 1 листопада 2016 року), вони обробляють 4, 439 млн га землі. Найбільша кількість фермерських господарств налічується у Запорізькій, Одеській, Миколаївській, Дніпропетровській, Херсонській, Кіровоградській областях. А найменша – у Рівненській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Чернігівській областях. Близько 80% фермерств обробляють земельні ділянки площею до 500 гектарів.

Частка ВВП фермерських господарств у загальній структурі виробництва складає близько 7–8% щороку. При цьому найбільша кількість сільськогосподарської продукції генерується у галузі рослинництва – понад 90%. Зернові, зернобобові культури, соняшник та олійні рослини займають найбільшу частку в рослинництві.

На початку 2017 року у фермерських господарствах налічувалося: великої рогатої худоби – 105,7 тис. голів (2,9% від загальної чисельності стада), корів – 39,9 тис. голів (1,9%), свиней – 273 тис. голів (4,1%), овець та кіз – 40,1 тис. голів (3,4%), коней – 1,5 тис. голів (0,5%), птиці – 2,1 млн голів (1,0%), бджолосімей – 5,3 тис. (0,2%). У 2016 році виробництво фермерськими господарствами м'яса склало 56,3 тис. т (2,4% у структурі виробництва м'яса), молока – 183,6 тис. т (1,8%), яєць – 95,3 млн штук (0,6%), вовни – 55 т (2,6%), меду – 124 т (0,2%).

На засіданні позачергової ради АФЗУ, яка відбула 25 жовтня 2017 р. було прийнято план дій на 3 роки, яким передбачено, у відповідності до прийнятої «Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів», збільшення кількості фермерських господарств до 250 тисяч. Цим планом передбачається створення сприятливих умов для розвитку сімейних ферм та фермерських господарств, та досягнення на кінець 2018 р. збільшення їх кількості у 2 рази, а саме – до понад 65 000.

Поряд з тим, у сучасних умовах функціонування аграрного сектора України, перед фермерськими господарствами стоїть багато проблемних питань, котрі гальмують їх розвиток. Основними серед них є:

- малоземелля деяких регіонів держави (Західного);
- виділення недостатніх розмірів земельних наділів для ведення ефективного господарювання;
- слабка державна фінансово-кредитна підтримка фермерства; ● нерегульованість ринку збуту продукції аграрного сектора;
- відсутність необхідної величини стартового капіталу для створення фермерського господарства;
- слабка матеріально-технічна база фермерських господарств;
- брак коштів для поновлення основних фондів, закупівлі поголів'я худоби, насіння, мінеральних добрив, засобів догляду за рослинами, необхідної техніки для механізації виробничого процесу і т. п.;
- несвоєчасні розрахунки заготівельних організацій;
- недосконалість механізму довгострокового кредитування та оподаткування фермерських господарств.

Незважаючи на всі негаразди та труднощі, які стоять перед фермерськими господарствами, можна стверджувати, що саме за цією формою господарств майбутнє аграрного комплексу України. Для такого піднесення фермерства у країні необхідно, щоб

уряд забезпечив максимальне сприяння фермерському руху шляхом запровадження ринку землі, науково обґрунтованій оцінці якості земельних наділів, а також наданні матеріально-фінансової підтримки фермам як пріоритетній формі господарювання в аграрному секторі. Окрім цього, потрібно сприяти підвищенню освітнього та професійного рівня фермерів і сприяння молодим фахівцям у сільській місцевості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Борецько В.І. Роль малого бізнесу в розвитку аграрного комплексу України / Борецько В.І. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Економіка». – 2015. – №8. – С. 4-8.
2. Вдовенко Л.О., Мараховська Т.М., Черненко О.С. Фінансове забезпечення діяльності малого і середнього бізнесу в аграрній сфері економіки / Вдовенко Л.О., Мараховська Т.М., Черненко О.С. // Економічний аналіз. – 2015. – №1. – С. 225-230.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

УДК633.51:631.5/432.3

*М.Хожиматов, М.М.Хожиматов
(Андижан, Узбекистан)*

ЮҚОРИ АГРОТЕХНОЛОГИЯ-СИФАТЛИ ВА МЎЛ ҲОСИЛ ГАРОВИ

Ақолада янги истикболли навлардан ЎзПТИ-2201 ва Андижон-37 навлари, икки хил кўчат калинлиги 80-100; 100-120 минг/га; икки хил ўғитлар меъёри N-190, P-133, K-95; N-220, P-154, K-110 кг/га ҳамда бир хил сув тартиби тупроқ ЧДНС га нисбатан 60-70-60 % сув тартиблари асосида парваришлаш агротехнологияси келтирилган.

Ўзадан мўл ва сифатли ҳосил олишда янги етиштирилган навларни биологик ва қимматли хўжалик белгиларини турли тупроқ-иклим шароитларида ўрганиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Кейинги йилларда селекционер олимларимиз томонидан Ўзбекистоннинг турли тупроқ-иклим шароитларига мослашган, серҳосил, тола чиқими ва сифати юқори бўлган янги ўза навларини яратдилар. Бу навлар хозирги кунда ишлаб чиқариш шароитида катта майдонларда синовдан ўтказилмоқда ва экилмоқда. Бу навлар қаторига Бухоро-6, Бухоро-102, С-6524, Наманган-77, Андижон-35, Андижон-37, Андижон-36, Хоразм-127, Хоразм-150, Ибрат, Наврўз, Султон, Омад, Термиз-202, Термиз-208 ва бошқа навлар ўзларини ҳосилдорлиги, тезпишарлиги ва толасининг юқори чиқимлилиги, вилт касаллигига бардошлилиги, бир қанча генетик белгилари билан афзалликларга эгаликлари туфайли ишлаб чиқаришда ва давлат нав синаш шахобчаларида синовдан яхши ўтмоқда.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, янги ва истикболли навлар ўзининг келиб чиқиш жойи ва биологик хусусиятлари бўйича турли вилоятларнинг табиий омилларига қараб, ўсиш-ривожланиши, ҳосил элементларининг шаклланиши ҳар хил бўлаётганлиги тажрибаларда яққол намоён бўлмоқда. Масалан, Бухоро-6 нави ўзининг серҳосиллиги ва тезпишарлиги бўйича Бухоро вилоятида ҳамда бир неча қўшни вилоятларда юқори самара берса, ўзанинг Хоразм-150 нави Хоразм вилояти иқлим шароитида ижобий натижа бермоқда. Андижон-37 ўза нави эса ўзининг серҳосиллиги, тезпишарлиги ва толасининг яхшилиги билан Андижон вилоятида экиб келинмоқда.

Республикаимизнинг турли тупроқ-иклим шароитларига эга бўлган вилоятларида янги етиштирилган ўза навларини ўрганиш яъни, турли экологик ҳолатига эга бўлган муҳитни ўрганиш, навларни тўғри, мақсадга мувофиқ равишда районлаштирилган, пахтачиликни кенгроқ тараққий этишда муҳим ўринни эгаллайди.

Фарғона вилояти шароитида кейинги йилларда С-6524, Наманган-77, Андижон-35, Андижон-37, С-8290, Султон, ЎзПИТИ-2201 каби районлаштирилган, истиқболли ва янги навлар экиб келинмоқда.

Биз ҳам ПСУЕАИТИ Фарғона илмий тажриба станцияси тажриба далаларида Республикамизнинг илмий-тадқиқот институтларида ҳамда тажриба станциямизда етиштирилган районлаштирилган ва янги истиқболли навлар устида 2012-2014 йиллар мобайнида илмий изланишлар олиб бориб навлар агротехнологияси синов якунлари асосида оз бўлсада қимматли аҳамиятга бўлган илмий маълумотлар олишга эришдик.

Ўтказилган тажрибалар асосан ғўзанинг С-6524, ЎзПИТИ-2201, Андижон-37 ғўза навларини кўчат қалинлиги ва минерал ўғитлар меъёрларини ўрганиш бўйича илмий кузатувлар олиб борилди.

Тажрибалар 2012-2014-йилларда Фарғона илмий тажриба станциясининг 9² даласида 3 йил давомида ўрганилди. Дала тажрибаси 9 вариантдан иборат бўлиб, ҳар бир нав 8 қатордан, 4 қайтариқдан ташкил топган. Қаторлар ораси 90 см кенгликда, узунлиги 50 м. Битта бўлакча майдони (50х7,2) 360 м² дан иборат. Хисоблаш майдони (50Х3,6) = 180 м² дан иборат.

Тажриба даласининг тупроғи суғориладиган ўтлоқи-соз, механик таркибига кўра оғир қумоқ, кучсиз шўрланган, сизот сувлари сатхи 1,6-1,8 метр чуқурликда жойлашган. Тажриба даласи тупроғининг хайдов (0-30 см) қатламида чиринди миқдори 1,92-1,96 %, ялли азот 0,203-0,208 %, фосфор 0,206-0,212 %, калий 1,470-1,494 %

Тажриба майдонига С-6524 (назорат), янги истиқболли навлардан ЎзПИТИ-2201 ва Андижон-37 навлари экилди. Тажриба ўз ичига бир қанча агротехник тадбирларни бирлаштирган бўлиб, бунда икки хил кўчат қалинлиги 80-100; 100-120 минг/га; икки хил ўғитлар меъёри N-190, P-133, K-95; N-220, P-154, K-110 кг/га ҳамда бир хил сув тартиби тупроқ ЧДНС га нисбатан 60-70-60 % сув тартибларидан иборатдир.

Навлар агротехнологияси тажрибаларининг 3 йиллик кузатув натижаларига кўра ғўза навларининг бир хил ўсув шароитига, агротехник тадбирларга қарамасдан ҳосилдорлик даражаси бўйича навлар орасида катта фарқлар намоён бўлди.

Ўтлоқи-соз, кам шўрланган, оғир қумоқли тупроқлар шароитида, ўғит меъёрлари N-190, P-133, K-95 кг/га, кўчат қалинлиги 80-100 минг/га ҳамда сув тартиби ЧДНС га нисбатан 60-70-60 % қўлланилганда уч йиллик тажриба мобайнида ўртача ҳосилдорлик ЎзПИТИ-2201 ғўза навидан 41,5 центнер энг юқори пахта ҳосили олинди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Авлиёқулов А.Э. ва бошқ. Турли даражада шўрланган ерларда илмий асосланган агромелиоратив тадбирлар тизими мажмуаси (кам ўртача, кучли шўрланган ерларда зироатлардан юқори ҳосил олишда агромелиоратив тадбирлар тизими) ЎзҚСХВ, ЎзРИИЧМ, ЎзПИТИ. – Тошкент, 2009. – 73-76 б.

2. Авлиёқулов А.Э. ва бошқ. Мамлакатимизнинг шимолий, марказий, жанубий минтақалари, тупроғи, мелiorатив, гидрогеологик шароитларида ғўза навлари парваришини илмий асослаш ва амалиётга жорий этиш ЎзҚСХВ, ЎзРИИЧМ, ЎзПИТИ. – Тошкент. – 2010. – 152-182 б.

3. Ахмедов Ж., Нуриддинов А. “Янги яратилган ғўза тизмаларининг қимматли хўжалик белгилари ва уларга бўлган талаблар” “Дехқончилик тизимида зироатлардан мўл ҳосил етиштиришнинг манба ва сув тежовчи технологиялари” мавзусидаги халқаро илмий – амалий конференция маърузалари асосидаги мақолалар тўплами. ЎзПИТИ. – Тошкент, 2010.

УДК 633.511.631.521

Хусанбой Эгамов, Гавхарой Мирхомидова,
Сардор Собиров, Жахонгир Мамадалиев
(Андижан, Узбекистан)

ЁЎЗАНИНГ ЯНГИ ТИЗМАЛАРИНИ ХЎЖЛИККА ФОЙДАЛИ БЕЛГИЛАРИНИ ЎРГАНИШ НАТИЖАЛАРИ

Мақолада 2016-2017 йилларда ёўзанинг янги тизмаларини хўжаликка фойдали белгиларини ўрганиб, улар орасидан мукамал хўжаликка фойдали белгиларга эга бўлган, зараркунандаларга бардошли, тезпишар ва юқори ҳосилдор, чигитининг мойдорлик даражаси юқори, IV- типга ҳос тола берадиган тизмаларни ажратиб олиб, Давлат нав синовида топширишини режаслаштирилгани келтирилган.

Калит сўзлар: ёўза, тезпишар, чигит, пахта, ҳосилдорлик.

In the article it shown that during 2014-2016years. Cotton crop s'new lines'aspect which are beneficial for use were studied and 17/th lines'was extracted then it was planned to submit the line grunt-control of state croup Quality test.

Республикамининг катта майдонларида етиштирилаётган ёўзанинг кўплаб ҳосил элементлари салбий омиллар таъсирида тўкилиб кетиши натижасида ҳосилдорлик пасайиши кузатилмоқда [1, 501-503с].

Бундай ноқулай омилларнинг салбий таъсирини камайтиришда ёўза навларини тўғри танлай билиш алоҳида аҳамият касб этади яъни, серҳосил, юқори ҳарорат таъсирига бардошли, ҳосил элементларини кўпроқ сақлаб қоладиган, эртапишар, касаллик ва зараркунандаларга чидамли ёўза навларини танлаш ва ноқулай иқлим шароитига мойил бўлган минтакаларга жойлаштириш асосий чора тадбирлардан бири ҳисобланади [2, 81-84 с].

Бунинг учун ёўза навларини юқори ҳароратга бардошлилигини баҳолаш, унинг таъсирида ўсимлик танасида содир бўладиган биокимёвий ҳамда физиологик жараёнларни изчил ўрганиб, бардошлилик хусусиятларини аниқлаш долзарб муаммо бўлиб қолмоқда [3, 1-3 с].

Республикаминг кишлоқ хўжалиги сифатли, пишиқ тола ва юқори ҳосил берадиган, ҳосили эрта пишиб етиладиган, касаллик ва зараркунандаларга, экстремал шароитларга чидамли бўлган навларни яратиш ҳамда шу ҳудудда асосий майдонларга экилаётган андоза навлар билан бирга солиштириб, андозадан устун бўлаганларини Давлат нав синовларига тақдим қилиш зарур. Шу мақсадда ҳар йили Андижон кишлоқ хўжалик институтининг тажриба даласида танлов нав синови ўтказилиб келинмоқда.

2016-2017 йилларда танлов нав синови кўчатзорида хўжалик белгилари бўйича юқори кўрсаткичга эга бўлган 1- тизма , 3 -тизма , 4- тизма , 6- тизма, 8- тизма, 11 -тизма , 14 -тизма, 15- тизма ва 17- тизмалардан иборат , намуналари 4 такрорланишда , 4 қаторли , 90 х 20 -1 тартибда экилди. Танлов нав синови кўчатзорида ёўза тизмаларининг ўсув давомийликлари ўрганилганда нихолларнинг 100 фоиз униб чиқиши бўйича 3- тизма ва 17- тизмалар андоза Андижон-35 навида нисбатан 3 кун муддатга олдин униб чиқди,(1-жадвал).

1 жадвал

Тизмаларнинг униб чиқиши, гуллаши, пишиш муддатлари (фоиз ҳисобида)

Вариант	Андоза ва тизмалар	100 фоиз униб чиқиши, кун	50 фоиз гуллаши, кун	Кўсакларни 50 фоиз очилиши, кун
1	Андижон 35	12	63	124
2	1	10	57	119
3	3	9	60	125

Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації

4	4	11	62	123
5	6	10	60	122
6	8	11	61	120
7	11	12	63	121
8	14	10	60	123
9	15	11	64	124
10	17	9	58	119

Кўчатзорда вариантлар такрорланишлари бўйича 50 фоиз гуллаш муддати аниқланганда, биринчи тизма андозага нисбатан 6 кунга олдин, 17 -тизма андозага нисбатан 5 кунга эрта бўлгани кузатилди. Кўсакларнинг очилиш суръати ўрганилганда, 50 фоиз пишиб етилиш муддати андоза Андижон-35 навида 124 кунни ташкил қилиб, бу муддат 1- тизма ва 17- тизмаларда андозага нисбатан 4 кунга олдин бошланганлиги аниқланди. 3- тизмада эса пишиб етилиш бошқа тизмаларга нисбатан анча кеч рўй берди.

Ўзанинг ўсув даврида тизмаларнинг сўрувчи ва кемирувчи зараркундалари билан зарарланиши ҳам кузатиб борилди. Олинган маълумотлар бўйича 8 -тизма ва 17- тизмалар энг кам зарарланиб, бардошли эканини намоён қилди (2 -жадвал).

Тизмаларнинг ҳосилдорлиги ҳисобланиб, пахта хом ашёсини технологик кўрсаткичлари ҳам таҳлил қилинди (3-жадвал). Олинган маълумотлар бўйича бир донга кўсак пахтасининг оғирлиги бўйича 17 -тизма (7,1 г) энг юқори кўраткичга эга бўлди. Тола узунлиги бўйича 1 - тизма ва 17- тизмалар андоза ва бошқа вариантларга нисбатан ўртача тола узунлиги 34,8 мм ни ташкил қилди.

2 жадвал

Тизмаларнинг сўрувчи ва кемирувчи зараркундалари билан зарарланиши (1 сентябр маълумоти, фоиз)

Вариант	Андоза нав ва тизмалар	Ўргимчаккана	Кўсак қурти
1	Андижон 35	11,0	4,5
2	1	6,5	2,0
3	3	5,0	3,5
4	4	2,5	1,0
5	6	8,0	4,0
6	8	0	0
7	11	10,0	5,5
8	14	1,5	2,0
9	15	4,0	3,5
10	17	0	0

Тола чиқими 17-тизмада 40,2 фоизни ташкил қилиб, андоза ва бошқа тизмаларга нисбатан устунлик қилди. Тизмаларни микронейр кўрсаткичи бўйича талаб даражасида эканлиги маълум бўлди. Тажрибанинг ҳосилдорлиги теримлар бўйича ҳисобланганда энг юқори ҳосил 17- тизмадан (41,4 ц\ га) олинди .

3-жадвал маълумотида кўрсатилгандек тизмалар ўртасида 15-тизма (21.4%) ва 17- тизма (21.3%) мойдорлик даражасига эга бўлиб, энг юқори кўрсаткич намоён қилди. Хуллас, тажриба натижалари бўйича, хўжаликка фойдали мукамал белгиларга эга бўлган 17- тизмани Ўзбекистон республикаси кишлок хўжалик экинларини синаш Давлат нав синаш комиссиясининг грунт назоратига топшириш режалаштирилди.

Тизмаларнинг ҳосилдорлиги, ҳўжаликка фойдали белгилари ва микронейр кўсаткичлари

Вариант	Андоза нав ва тизмалар	Ҳосилдорлик ц\га	1 донa кўсак пахтаси ининг оғирлиги, г	Тола чиқиши, %	Тола узунлиги, мм	Микро-нейр кўрсаткичи	Мойдорлиги, %
1	Андижон- 35	37,8	6,9	36,5	33,1	4,8	17,9
2	1	39,5	6,4	37,2	34,8	4,5	18,2
3	3	36,9	5,9	36,9	32,6	4,3	18,9
4	4	38,7	6,3	38,1	33,7	4,6	20,5
5	6	36,8	6,1	36,4	32,9	4,2	19,7
6	8	39,4	6,7	38,7	34,5	4,1	20,3
7	11	35,6	5,8	35,6	33,1	4,6	19,7
8	14	38,1	6,2	37,2	32,0	4,7	21,4
9	15	37,9	5,9	36,9	33,4	4,5	21,3
10	17	41,4	7,0	40,2	34,8	4,3	19,9

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Чориева Х.Д., Тожиев М. «Ўрта толали ғўзанинг конкурс нав синови тажриба натижалари». «Қишлоқ ҳўжалиги экинлари селекцияси ва уруғчилиги соҳасининг ҳозирги ҳолати ва ривожланиш истикболлари», Республика илмий-амалий анжумани, илмий материаллари тўплами. – Тошкент, 2015. – Б.501-503.

2. Эгамов Х., Рахмонов З., Бахронов С., Мўйдинов О. «Устойчивость новых сортов хлопчатника к сосущим вредителям» // Сборник научный трудов по материалам V Международной научно-практической конференции, г. Белгород, 2015. – С.81-84.

3. Эгамов Х., Рахмонов З., Расулов С., Атахожиева Х., Мирхамидова Г. «Продуктивность и качество волокна нового сорта УзПИТИ-201 при загущении» // Сборник научный трудов по материалам V Международной научно-практической конференции, г. Белгород, 2016. – С.1-3.

УДК 631.48/452:631.535.6

Матлуба Яхякулова, Кундусхан Жураева
(Андижон, Ўзбекистан)

ҚАНД ЛАВЛАГИ ИЛДИЗМЕВАНИНГ ҲОСИЛ ТЎПЛАШИГА МИНЕРАЛ ЎҒИТЛАР МЕЪЁРЛАРИНИНГ ТАЪСИРИ

Қанд лавлагии илдизмева, барг ҳосилдорлигига кўчат қалинлиги ва сугориш режими ўртасида боғлиқлик борлиги аниқланди. Тупроқ озиқа моддалари билан таъминланганлик даражасига қараб, кўчат қалинлигини ва сугориш режимини белгилаш лозим.

Калит сўзлар: қанд лавлагии, илдизмева, барг, кўчат қалинлиги, ҳосилдорлик, тупроқ, унумдорлик.

It has been proven the dependence between the thickness of the plants and watering norms of beetroot productivity. It is important to determine the thickness of plants and watering norms according to the provided level of soil with fertilizers.

Key words: beetroot, leaf, thickness of plant, harvest, soil, productivity.

Андижон вилоятининг бўз-ўтлоқи тупроқлари шароитида қанд лавлагидан юқори илдимева, барг ҳосили ва илдимева таркибидаги шакар микдорини ошириш мақсадида минерал ўғитларни мақбул меъёрларини ишлаб чиқиш.

Илмий-тадқиқот ишлари 1996-1999 йиллари Булоқ боши тумани Б.Ражапов номли жамоа хўжалигида олиб борилди. Тажрибада азотли, фосфорли ва калийли ўғитларнинг самараси алоҳида ўрганилди. Қайтариқлар бир ярусда жойлаштирилди, бўлимларнинг умумий майдони 250 м², ҳисобга олиш майдони 100 м², қанд лавлагининг “Сахарная Р-042” нави 60Х20Х2-3 тизимда экилди.

Тажриба қўйилишидан олдин тупроқнинг хайдов қатламида чиринди 1,108-1,340 %, умумий азот 0,100-0,124 % ва фосфор 0,202-0,212 %, ҳаракатчан турларидан нитратли азот 11,-14,6 мг/кг, ҳаракатчан фосфор ва алмашинувчи калий мутоносиб равишда 28,0-36,1 ҳамда 200-260 мг/кг.

Биз ўз тажрибамизда маъдан ўғитлар меъёрларини қанд лавлагининг амал даврида илдимевани ривожланиши ва ҳосилини тўпланишига таъсирини ўргандик (1-жадвал). Олинган маълумотларга кўра, битта илдимеванинг оғирлиги май ойида вариантлар бўйича ўртача 9,6-22,4 грамми ташкил қилган.. азотли (2-5 вар.), фосфорли (6-9 вар.) ва калийли (10-14) ўғитлар меъёрлари ортиши билан бу кўрсаткич ҳам ортган. Масалан, ўғитсиз ва Р150К100 кг/га қўлланилган 1 ва 2 вариантларда битта илдимеванинг вазни 9,6 ҳамда 10,5 граммга тенг бўлган бўлса, гектарига азот 100,150 ва 200 кг/га меъёрда солинганида у мутоносиб равишда 11,8; 12,9 ва 15,6 граммни ташкил этган.

Июн ойига келиб, илдимеванинг вазни олдингига нисбатан 2-3 баробарга ортган (15,1-58,2 грамм). Бунда ва кейинги аниқлашлар пайтида олинган маълумотлар ҳам юқоридаги қонуниятни тўла тасдиқлади, яъни минерал ўғитлар меъёрлари ортиши билан битта илдимеванинг вазни ортган.

Июл ойида илдимеванинг вазни ўрганилган вариантлар бўйлаб 108,5-216,7 грамм, августда 241,2-355,1 грамм, сентябрда 498,2-790,1 грамм ва октябрда 549,2-911,3 граммга тенг бўлган. Маълумотлардан кўриниб турибдики, илдимевани жадал ривожланиши июл ойидан бошланган ва амал даврининг охиригача давом этган. Аммо, сентябр ойидан бошлаб илдимевада жадал ривожланиш бошланганлигини кўрамиз, бунда илдимева таркибида шакар моддаларни тўпланиши жадаллашган.

1-жадвал

Қанд лавлаги илдимевасининг ўсиш ва ривожланишига минерал ўғитлар меъёрларининг таъсири, ўртача 1996-1999 йиллар.

Вар.	Битта ўсимликнинг илдимеваси оғирлиги ойлар бўйича, грамм ҳисобида					
	май	июн	июл	август	сентябр	август
1	9,6	19,1	108,5	241,2	498,2	549,3
2	10,5	23,4	135,7	257,6	539,3	590,1
3	11,8	28,7	152,8	287,6	626,7	707,0
4	12,9	34,7	172,8	306,8	679,7	735,2
5	15,6	43,6	187,4	327,7	708,9	823,9
6	10,9	25,1	200,7	254,8	593,5	694,4
7	12,2	30,2	132,1	291,5	631,3	781,7
8	15,6	43,6	156,3	327,7	708,9	823,0
9	18,4	46,6	187,4	343,2	725,4	840,9
10	11,9	25,1	200,7	279,9	600,0	721,2
11	14,0	32,0	132,1	302,6	679,4	785,9
12	15,6	43,6	156,3	327,7	708,9	823,9
13	19,1	52,2	187,4	342,2	776,4	866,2
14	22,4	58,2	216,7	355,1	790,1	911,3

Кўрсатиб ўтиш жоизки, фосфорли ўғитларни меъёрларини 150 кг/гадан 200 кг/га ошириш илдимева оғирлигини ва уни ҳосилини кескин ортишига олиб келмади (фарқи атиги 17,0 граммни ташкил этди).

Азотли ўғитлар гектарига 200 кг (5-вар.) қўлланилганда назоратга (P150K100 кг/га) нисбатан илдимеванинг вазни 233,8 граммга, 150 кг/га (8-вар.) фосфор ва N200K100 кг/га қўлланилганда 129,5 грамм ва 200 кг/га (14 вар.) калийга N200P150 кг/га қўлланилганда 190,1 граммга ошганлиги аниқланди.

Демак, илдимеванинг ривожланишига биринчи навбатда азотли, кейинги ўринда эса калийли ва фосфорили ўғитларни таъсири кучли экан. Битта илдимеванинг вазни бўйича энг юқори кўрсаткичларга (911,3 грамм) N200P150K200 кг/га миқдорда қўлланилганда эришилди.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ядгаров Д.С., Акрамов Р., Махмудов М. Бухоро вилояти шароитида бир йилда икки марта дон ҳосили етиштиришдаги агротехнология усуллари. Пахта мажмуидаги зироатлар етиштириш технологиясининг аҳволи ва ривожлантириш истиқболлари. – Тошкент, 1996. – 213-216 б.
2. Ўразматов Н., Асатиллаев Ф., Ўринбоева Г. Кузги буғдойдан кейин экилган такрорий экинларни ғўзани ўсиши, ривожланиши ва пахта ҳосилдорлигига таъсири. “Дехқончилик муаммолари: Тадқиқот ва ечимлар”. – Фарғона, 2008. – 121-123 б.
3. Ўразматов Н. Уринбоева Г. Повторные культуры и урожайность озимой пшеницы. Пахтачиликда долзарб масалалар ва уни ривожлантириш истиқболлари. – Ташкент, 2009. – 127-129 б.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ /
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ

УДК 621.316.11

Василь Бунько
(Бережани, Україна)

АНАЛІЗ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЦІ
В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ДАНИХ

Проведено аналіз прийняття оптимальних рішень в галузі електроенергетики. Дані рішення приймаються в умовах невизначеності даних при моделюванні параметрів електричних елементів в системі електропостачання.

***Ключові слова:** енергетика, оптимальні рішення, числові функції, показник ефективності рішення, критерій оптимальності, умови невизначеності даних.*

The analysis of making optimal decisions in the field of electric power industry is carried out. These decisions are made in the conditions of uncertainty of data when modeling the parameters of electrical elements in the power supply system.

***Key words:** power engineering, optimal solutions, numerical functions, efficiency indicator, optimality criterion, data uncertainty conditions.*

Завдання прийняття оптимальних та правильних рішень – одне із найважливіших задач, яка постає перед фахівцями в різних ситуаціях в тому числі і в електроенергетиці.

Предметом теорії прийняття рішень є такі задачі найкращого вибору, коли є кілька можливостей і фахівець вільно вибирає з них будь-яку, найбільш йому притаманну та оптимальну. Ця теорія показує як здійснювати обґрунтований вибір, ефективно використовуючи наявну інформацію про завдання і мету. Крім того, вона допомагає уникнути ухвалення свідомо не вигідних рішень і враховувати можливі негативні наслідки непродуманого вибору [1, 3].

Фахівець в галузі електроенергетики у своїй діяльності часто зустрічається з ситуаціями, в яких йому доводиться здійснювати вибір. Спеціалісти в різних галузях науки і техніки, що займаються розробкою всіляких пристроїв і приладів, проектуванням тих чи інших об'єктів, конструюванням нових моделей типів автомобілів, літаків тощо так само щоразу прагнуть вибрати найкраще інженерне, конструкторське або проектне рішення.

Перш за все, має бути визначений і описаний набір рішень, з якого слід здійснювати вибір. Позначимо його символом X і будемо називати безліччю можливих (чи допустимих) рішень. Нерідко замість поняття рішення використовують також терміни альтернатива, варіант, план, стратегія і т.п.

Принципова складність завдань вибору при багатьох критеріях полягає в неможливості визначення того, що називати найкращим рішенням. Поняття найкращого рішення залежить від надзвичайно великого числа параметрів, які не вдається врахувати в рамках фіксованої математичної моделі як з причини їх кількості, так і в силу неможливості математизації (принаймні, на даний момент розвитку) різних аспектів психологічного характеру, здійснюють вплив на остаточний вибір.

Прийняті рішення повинні бути допустимими і найкращими (оптимальними) у відповідності до допустимих. Оптимальні рішення приймають за тими чи іншими критеріями оптимальності. Критерії оптимальності, які використовують в умовах повної визначеності вихідних даних можуть втрачати сенс в умовах їх невизначеності. В різних галузях діяльності спеціалісти використовують спеціальні критерії оптимальності, які

враховують наявну невизначеність даних. Проте в нашій країні в галузі електроенергетики такі критерії не знайшли широкого застосування, а методи їх використання не доведені до інженерного впровадження та використання в цих системах.

Процес вибору неможливий без наявності того, хто здійснює цей вибір, переслідуючи свої цілі. Фахівець, спеціаліст (або цілий колектив, прагне досягнення певної мети), який здійснює вибір і несе повну відповідальність за його наслідки, являється особою, яка приймає рішення (ОПР).

Сама природа ОПР при вирішенні задачі вибору, як правило, не має особливого значення. У процесі вибору важливо, наскільки багатим досвідом в галузі електроенергетики володіє цей спеціаліст, яким він представляє майбутнє своєї організації чи підприємства, які інтереси, пов'язані з фірмою, він намагається задовольнити і т.п. Таким чином, говорячи про ОПР в контексті завдання вибору, будемо мати на увазі не його цілком, а лише ту його «частину», ті його характеристики, які так чи інакше пов'язані з процесом вибору. Якщо різні індивіди в одних і тих же ситуаціях вибору поведуться однаково, то з точки зору теорії прийняття рішень вони нічим не відрізняються один від одного, тобто являють собою один і той самий ОПР.

Рішення приймає ОПР із безлічі доступних йому рішень $X_{\text{дос}}$. ОПР – повинен бути компетентний, наділений повноваженнями, і повинен нести повну відповідальність за наслідки прийнятого рішення [2, 3].

$X_{\text{дос}}$ – область доступних рішень, множина значень керованих змінних доступних ОПР для впровадження.

Рішення x – будь-який доступний ОПР спосіб дії $x \in X_{\text{дос}}$, $x = (x_1, x_2, \dots, x_n)$.

У кожного ОПР своя кількість доступних йому рішень. Не всяке рішення із $X_{\text{дос}}$ може бути допустимим для його впровадження в тих чи інших умовах експлуатації.

Оптимальним буде рішення, яке задовольняється всіма без виключення обмеженнями. $X_{\text{доп}}$ – множина допустимих рішень. X – область допустимо - доступних рішень (ОДПР) – множина всіх допустимих і одночасно доступних рішень.

Область допустимих і одночасно доступних рішень зображена на рисунку 1.

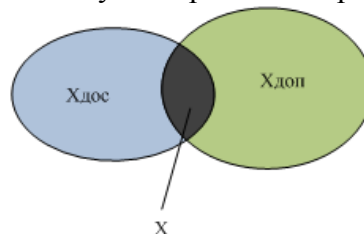

Рис.1. Області допустимих, доступних, допустимо - доступних рішень

Не всі рішення із X є однаково доцільними. Доцільність рішень характеризують показники ефективності рішень (ПЕР). ПЕР – за змістом величина, яка дає оцінку доцільності прийнятого рішення зі своєї точки зору. ПЕР – з математичної точки зору це числова функція, яка ставить кожному рішенням із області допустимо доступних рішень у відповідність число.

Математичний запис показника ефективності рішення такий:

$$h: X \rightarrow R; \quad (1)$$

Це число з точки зору ефективності рішення показує інгредієнт показника ефективності. В найпростішому випадку – ПЕР один. Оптимальне рішення повинно відповідати вибраному критерію оптимальності. Критерій оптимальності являється визначальною властивістю для множини оптимальних рішень. Оптимальне рішення є не менш доцільним (або найдоцільнішим) з точки зору окремого ПЕР [2,3].

Стандартний зв'язок між критерієм оптимальності та ПЕР для:

- ПЕР (h) – показник ефективності рішення з від'ємним інгредієнтом, чим менше числове значення ПЕР, тим краще:

$$x^* = \arg \min_{x \in X} h^-(x); \quad (2)$$

- ПЕР (h^+) – показник ефективності з позитивним інгредієнтом, чим більше числове значення ПЕР, тим краще:

$$x^* = \arg \min_{x \in X} h^+(x); \quad (3)$$

В процесі прийняття рішень завжди в тій чи іншій мірі має місце невизначеність вихідних даних. Це може бути викликано стохастичною природою вихідних параметрів, або відсутністю точних даних про вихідні параметри в зв'язку з:

- неточністю вимірів;
- значними витратами часу та ресурсів на уточнення цих параметрів;
- значною небезпекою виконання процедур уточнення даних та ін.

Особливо це стосується задач перспективного прогнозування, планування та проектування. Зокрема проектування системи електропостачання. В цих випадках значення вихідних параметрів можливо лише спрогнозувати досить приблизно.

В умовах невизначеності даних втрачають сенс розглянуті вище критерії оптимальності. У випадку визначеності вихідних даних кожен параметр ЗПР

y_i , $i = 1, \dots, n$, задається одним числовим значенням, а у випадку ЗПР в умовах невизначеності, можливих значень у кожного невизначеного параметра може бути багато [1].

В цьому випадку невизначені параметри:

$$y_i \in Y_i = [y_{i\min}; y_{i\max}], i = 1, \dots, n, \quad (4)$$

де n – кількість невизначених параметрів;

Y_i – множина можливих значень i -го параметра.

Якщо параметри y_i незалежні, то загальний простір невизначеності даних має вигляд:

$Y = Y_1 \times Y_2 \times \dots \times Y_n$ – простір невизначеності параметрів середовища.

Областю означення показника ефективності при невизначеності даних є декартів добуток множин X та Y :

$$h : X \times Y \rightarrow R. \quad (5)$$

Значення функції h залежить від пари векторів:

$$h(x, y) = h(x_1, x_2, \dots, x_m, y_1, y_2, \dots, y_n), \quad (6)$$

де $x = (x_1, x_2, \dots, x_m)$ – вектор керованих змінних;

$y = (y_1, y_2, \dots, y_n)$ – вектор стану середовища.

Таким чином, в загальному випадку, при невизначеності даних критерії оптимальності втрачають сенс, оскільки в даному способі показник ефективності рішення буде залежати не тільки від прийнятого оптимального рішення, а й від параметрів даного математичного середовища, тим самим при невизначеності даних отримаємо показник ефективності, який буде представляти функцію двох змінних.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ногин В. Д. Принятие решений при многих критериях / В. Д. Ногин. – СПб. Изд. “Ютас”, 2007. – 104 с.
2. Дубов Ю. А. Многокритериальные модели формирования и выбора вариантов систем / Дубов Ю. А., Травкин С. И., Якимец В. Н. – М.: Наука, 1986 – 296 с.
3. Теория прогнозирования и принятия решений: учебное пособие / [Саркисян С. А., Каспин В. Н. и др.]; под ред. С. А. Саркисяна. – М.: Высшая школа, 1997. – 352 с.

УДК 637.1

Валентин Захарченко, Надія Чикун
(Київ, Україна)

ЕКСПРЕС-МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ЯКОСТІ ТА ФАЛЬСИФІКАЦІЇ МОЛОКА

Визначено експрес-методами фізико-хімічні та хімічні показники органічного молока. Результати досліджень було порівняно з коров'ячим молоком ТМ «Біла лінія» 2,5 % жирності. Проведено аналіз виробництва та споживання органічного молока в Україні та його цінність при харчуванні.

Ключові слова: органічне молоко, фізико-хімічні методи дослідження, електропровідність, загальна та активна кислотність, солі важких металів.

Physical-chemical and chemical parameters of organic milk are determined by express methods. The results of the research were comparable to 2.5% fat content of the TM "White Line" cow's milk. The analysis of production and consumption of organic milk in Ukraine and its value at nutrition is conducted.

Key words: organic milk, physical and chemical methods of investigation, electrical conductivity, total and active acidity, heavy metal salts.

Сьогодні у світі рівень промислового виробництва є високим. Харчова промисловість не є виключенням. У зв'язку з потребами людей, які прагнуть споживати здорову та корисну їжу, та бажаннями виробників розширити свій асортимент, ми можемо споживати органічне молоко. Суть «органічне» полягає у тому, що будь-яка сільськогосподарська продукція була виготовлена без пестицидів, синтетичних мінеральних добрив, регуляторів росту, штучних харчових добавок, гормонів росту, а також без застосування ГМО. Корови повинні випасатися на площі, яка прописана у стандартах підприємства. Також корови відбирають за здатністю адаптовуватися до умов навколишнього середовища. У виробництві органічного молока застосовуються натуральні консерванти – сіль, лимонний сік, спеції, винний оцет на відміну традиційного молока, де використовують пестициди, синтетичні мінеральні добрива, штучні харчові добавки, які роблять виробництво молока економічно вигіднішим. Нові технології, наприклад, ультрапастеризація – нагрівання молока до температури 135-150 °C протягом 1-4 секунд та повільне або миттєве охолодження до 3-5 °C – використовуються у виробництві і органічного молока. Нагрівати молоко можуть шляхом пропускання через нього перегрітого пару. Це є відносно новим у галузі виробництва молока і дозволяє зберегти більше поживних речовин, але у свою чергу використання цієї технології підвищує вартість молока [1, с. 9].

Проблема органічного молока полягає у його відносно високій ціні, традиційного – у тому, що споживач не знає, який вплив на його організм матимуть всі речовини, які були використані під час виробництва молока. Упаковка також впливає на якість молока, тому для органічного молока є тенденція до заміни синтетичного матеріалу PET на природний PLA. Таке молоко містить більше мінеральних речовин та вітамінів. Зокрема багато жиророзчинних вітамінів та вітамінів групи В. Саме органічне молоко обирає той споживач, який став на шлях здорового харчування.

Дуже важливим критерієм є якість молока як традиційного так і органічного, оскільки молоко містить у своєму складі велику кількість поживних компонентів, які є невід'ємними для людського організму. Тому визначення фальсифікації молока є важливим. Якість молока залежить від складу, кислотності та можливої його фальсифікації. Фальсифікація – це дії, спрямовані на обман покупця та споживача шляхом підробки об'єкту купівлі – продажу з корисливою метою. Для питного молока розрізняють асортиментну (видову), якісну, кількісну, вартісну, інформаційну види фальсифікації. Щодо молока споживачі часто стикаються з інформаційною фальсифікацією: обман споживача за допомогою неточної

інформації про склад та властивості молока. Даний вид фальсифікації здійснюється шляхом спотворення інформації в товарно-супровідних документах, сертифікатах, маркуванні та рекламі.

Фальсифікація молока є потенційно небезпечним фактором для здоров'я людини і обумовлює низьку його якість, а відповідно і зниження поживних якостей молочної продукції [2, с. 116].

На державному рівні якість та безпечність молочних продуктів регламентується цілою низкою державних стандартів на кожен вид молочної продукції. Чесний виробник, який дбає про якість своєї продукції та її відповідність встановленим нормам, обов'язково зазначить на упаковці посилання на ці стандарти. Але сьогодні у покупців можуть виникати труднощі навіть при виборі молока, адже національними виробниками виробляється понад 20 видів питного молока. Вони відрізняються вмістом жиру, сухого знежиреного молочного залишку, наповнювачів, способом теплової обробки. Часто люди не знають як відрізнити хороший продукт від поганого, шкодять своєму здоров'ю, купуючи неякісний товар. Тому, актуальним є застосування загальнодоступних та інформативних експрес-методів визначення фальсифікації молока для забезпечення споживача молочної продукції своєчасною інформацією про її якісний стан [3, с. 73]

Мета роботи – дослідити органічне молоко фізико-хімічними експрес-методами, результати досліджень порівняти із коров'ячим молоком ТМ «Біла лінія» 2,5 % жирності. Об'єкт дослідження – органічне молоко ТМ «Organic milk», молоко коров'яче ТМ «Біла лінія» 2,5 % жирності.

Результати досліджень наведені в табл. 1.

Таблиця 1. Значення фізико-хімічних показників досліджуваних зразків

Параметри	Органічне молоко ТМ «Organicmilk», 2,5 % жирності	Молоко пастеризоване ТМ «Біла лінія», 2,5% жирності
Кислотність, °Т	21	19
pH	6,4	6,4
Електропровідність, мкS	4317	4252
Вміст лактози, %	4,5 (4,5)	4,3 (4,5)

На основі результатів експериментального дослідження можемо зробити такі висновки: pH досліджуваних зразків є однаковим, кислотність відрізняється у не значній мірі, що може свідчити про термін зберігання досліджуваних зразків. Електропровідність є однаковою. У молоці ТМ «Біла лінія», занижений вміст лактози (у дужках вміст лактози за маркуванням).

Також були визначені якісні показники складу молока на ультразвуковому аналізаторі ЕКОМІЛК (стандарт), який видає результати моментально (за 120 с) без застосування будь-яких хімічних реактивів проводить аналіз. Аналізатор володіє високою точністю вимірювання, надійністю, простотою в обслуговуванні, широкою сферою застосування, що дозволяє займати одне з ведучих місць на ринку приборів аналогічного типу.

Результати вимірювань наведені в табл. 2.

Таблиця 2. Результати дослідження на приладі «Екомілк Стандарт»

Параметри	Органічне молоко ТМ «Organicmilk», 2,5 % жирності		Молоко пастеризоване ТМ «Біла лінія», 2,5% жирності	
	Встановлені у ході досліджень	За маркуванням	Встановлені у ході досліджень	За маркуванням
Вміст води, %	89,7	89,7	88,1	88,1
Густина, кг/м ³	1024,0	—	1008,0	—
Жирність, %	2,5	2,5	2,3	2,5
Білок	3,0	3,0	2,9	3,0

Результати експерименту для органічного молока відповідають даним, які виробник вказав на маркуванні. Незначне відхилення щодо вмісту жиру і білка в сторону зменшення спостерігається для молока ТМ «Біла лінія».

Отже, у ході дослідження були визначені фізико-хімічні показники органічного молока та пастеризованого молока вітчизняного виробника, які є критеріями для оцінки якості даних харчових продуктів. За результатами досліджень встановлено, що для органічного молока, на відміну від пастеризованого молока вітчизняного виробника, усі показники відповідають маркуванню і тому воно є більш якісним за звичайне. Також встановлено, що вміст білка і жиру занижений по відношенню до маркування у зразках молока ТМ «Біла лінія», тому такий продукт є менш якісним ніж органічне молоко.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Машкін М.І. Технологія виробництва молока і молочних продуктів / М.І. Машкін, Н.М. Париш. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун.-т, 2005. – 237 с.
2. Смоляр В. І. Харчова експертиза: Підручник / В. І. Смоляр. – К.: Здоров'я, 2005. – 448 с.
3. Пасальський Б. К. Експрес-методи визначення якості харчових продуктів: навч. посіб. / Б. К. Пасальський, Н. Ю. Чикун; за ред. Н. В. Притульської. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун.-т, 2013. – 119 с.

УДК 66.023

Ірина Магода
(Сєверодонецьк, Україна)

ПРИКЛАД РОЗРАХУНКУ ЦІЛЬНОКОВАНОГО СОСУДА З ДВОХКОНУСНИМ ОБТЮРАТОРОМ

У даній роботі представлений приклад механічного розрахунку сосуду високого тиску з двохконусним обтюратором. Цей розрахунок може бути використаний студентами денної та заочної форми навчання відповідної спеціальності при виконанні практичних робіт, курсового та дипломного проектів.

Ключові слова: високий тиск, затвор, обтюратор, обичайка, кришка, днище.

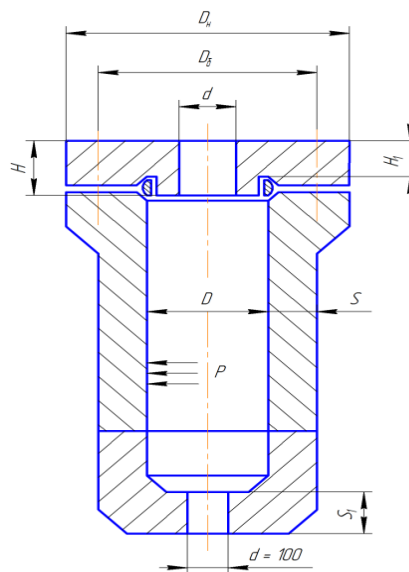

Рис. 1. Цільнокований сосуд високого тиску з двохконусним обтюратором

Вихідні дані:

D = 400 мм – внутрішній діаметр сосу́ду;
 P = 20 МПа – робочий тиск у сосу́ді;
 T = 250°C – робоча температура у сосу́ді.
Матеріал: Обичайка
 Кришка Сталь 12X18H10T
 Днище $\sigma_T^{250} = 235$ МПа $\sigma_T^{250} = 422$ МПа
 Шпилька Сталь 25X1МФ $\sigma_T^{250} = 490$ МПа

Таблиця 1

Розміри затвора з двохконусним обтюратором

Внутрішній діаметр сосу́ду, D мм	Розміри двохконусного обтюратора, мм			
	D _{ср}	A	A _{ср}	C
400	413	60	42	24

Розрахунок проводиться за ГОСТ 25215-89

1. РОЗРАХУНОК КОРПУСА СОСУДУ ВИСОКОГО ТИСКУ

1.1 Розрахункова товщина стінки корпусу сосу́ду

$$S = 0,5 D \cdot (\beta - 1),$$

де D – внутрішній діаметр корпусу сосу́ду, мм D = 400 мм;

β – коефіцієнт товстостінності.

$$\ln \beta = \frac{P_R}{[\sigma] \cdot \varphi},$$

де P_R – розрахунковий тиск у сосу́ді, МПа

$$P_R = 20 \text{ МПа}$$

$[\sigma]$ – напруження матеріалу сосу́ду, що допускається, при розрахунковій температурі, МПа

$$[\sigma] = \min \left\{ \frac{\sigma_T}{n_T}; \frac{\sigma_B}{n_B} \right\},$$

де σ_T – межа текучості матеріалу сосу́ду при розрахунковій температурі, МПа, $\sigma_T = 235$ МПа ;

σ_B – межа міцності матеріалу сосу́ду при розрахунковій температурі, МПа, $\sigma_B = 422$ МПа;

n_T – коефіцієнт запасу міцності по межі текучості, $n_T = 1,5$;

n_B – коефіцієнт запасу міцності по межі міцності, $n_B = 2,4$.

$$[\sigma] = \min \left\{ \frac{235}{1,5}; \frac{422}{2,4} \right\},$$

$$[\sigma] = \min \{156; 175\}$$

З двох значень $[\sigma]$ приймаємо найменше

$$[\sigma] = 156 \text{ МПа}$$

φ – коефіцієнт міцності зварювального шва.

Для цільнокованих осудів $\varphi = 1$ [1]

$$\ln \beta = \frac{20}{156 \cdot 1} = 0,13$$

$$\beta = 1,15 \text{ [1]}$$

$$S_R = 0,5 \cdot 400 \cdot (1,15 - 1) = 30 \text{ мм}$$

1.2 Необхідна товщина стінки корпусу сосу́ду високого тиску

$$S \geq S_R + C,$$

де C – добавка на компенсацію корозії, мм, C = 2 мм.

$$S \geq 30 + 2 = 32 \text{ мм}$$

1.3 Виконавча товщина стінки корпусу сосу́ду високого тиску

$S = 35$ мм – за сортаментом

1.4 Тиск, що допускається

$$[P] = [\sigma] \cdot \varphi \cdot \ln \beta \geq P$$

$$[P] = 156 \cdot 1 \cdot 0,13 = 20,28 \text{ МПа}$$

$$[P] > P_R$$

$$20,28 \text{ МПа} > 20 \text{ МПа}$$

Умова виконується

2. РОЗРАХУНОК ПЛОСКОГО ДНИЩА СОСУДУ ВИСОКОГО ТИСКУ

Розрахунок проводиться за ГОСТ 25215-89

2.1 Розрахунок товщини днища сосууду

$$S_{1R} = 0,45 \cdot K_o \cdot D \sqrt{\frac{P}{[\sigma]}}$$

де K_o – коефіцієнт ослаблення днища отворами.

Для одиночного центрального створу

$$K_o = \sqrt{1 + \frac{d}{D} + \left(\frac{d}{D}\right)^2},$$

де d – діаметр отвору у днищі, мм $d = 100$ мм.

$$K_o = \sqrt{1 + \frac{100}{400} + \left(\frac{100}{400}\right)^2} = 1,15$$

$$S_{1R} = 0,45 \cdot 1,15 \cdot 400 \sqrt{\frac{20}{156}} = 74,12 \text{ мм}$$

2.2 Необхідна товщина днища сосууду

$$S_1 \geq S_{1R} + C,$$

де C – добавка на компенсацію корозії, мм, $C = 2$ мм.

$$S_1 \geq 74,12 + 2 = 76,12 \text{ мм}$$

2.3 Виконавча товщина днища $S_1 = 80$ мм – за сортаментом

2.4 Тиск, що допускається

$$[P] = \left(\frac{S_1 - C}{0,45 \cdot K_o \cdot D} \right)^2 \cdot [\sigma] \geq P,$$

$$[P] = \left(\frac{80 - 2}{0,45 \cdot 1,15 \cdot 400} \right)^2 \cdot 156 = 22,34 \text{ МПа}$$

$$[P] > P$$

$$22,34 \text{ МПа} > 20 \text{ МПа}$$

Умова виконується

3. РОЗРАХУНОК ТА ПІДБІР ШПИЛЬОК

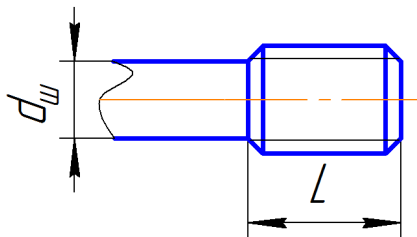

Рис. 2. Шпилька

3.1 Діаметр шейки шпильки

$$d_{ш} = \sqrt{\frac{4 \cdot k \cdot Q}{\pi \cdot Z \cdot [\sigma]_{ш}}},$$

де k – коефіцієнт, що враховує обертаючий момент при затягуванні шпильок, для затвора з двохконусним обтюратором $k = 1$ [2];

Q – розрахункове зусилля затвора з двохконусним обтюратором, Н.

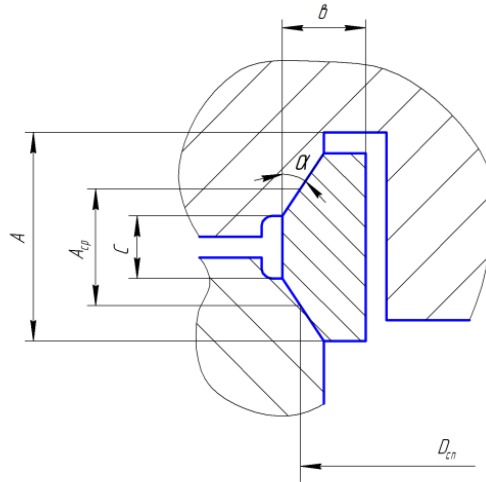

Рис. 3. Затвор з двохконусним обтюратором

$$Q = Q_d + Q_b,$$

де Q_d – рівнодіюча внутрішнього тиску, Н.

$$Q_d = 0,785 \cdot D_{cp}^2 \cdot P,$$

де D_{cp} – середній діаметр двохконусного обтюратора, мм, $D_{cp} = 413$ мм;

$$Q_d = 0,785 \cdot 413^2 \cdot 20 = 2677933,3 \text{ Н}$$

Q_b – вісна складова рівнодіючої внутрішнього тиску, Н.

$$Q_b = \frac{\pi}{2} \cdot D_{cp} \cdot A_{cp} \cdot \operatorname{tg}(\alpha - \rho) \cdot P,$$

де A_{cp} – ширина обтюраторного кільця по середній лінії ущільнювальних поверхонь, мм, $A_{cp} = 42$ мм;

$\alpha = 30^\circ$ – кут нахилу ущільнювальних поверхонь;

$\rho = 15^\circ$ – кут тертя сталі по алюмінію.

$$Q_b = \frac{3,14}{2} \cdot 4,13 \cdot 42 \cdot \operatorname{tg}(30^\circ - 15^\circ) \cdot 20 = 143942,1 \text{ Н}$$

$$Q = 2677933,3 + 143942,1 = 2821875,4 \text{ Н}$$

Z – кількість шпильок, шт. Приймаємо $Z = 12$ шт.

$[\sigma]_{ш}$ – напруження матеріалу шпильки, що допускається, при розрахунковій температурі, МПа.

$$[\sigma]_{ш} = \frac{\sigma_{тш}}{2},$$

де $\sigma_{тш}$ – межа текучості матеріалу шпильки при розрахунковій температурі, МПа.

$$\sigma_{тш} = 490 \text{ МПа}$$

$$[\sigma]_{ш} = \frac{490}{2} = 245 \text{ МПа}$$

$$d_{ш} = \sqrt{\frac{4 \cdot 1 \cdot 2821875,4}{3,14 \cdot 12 \cdot 245}} = 42,82 \text{ мм}$$

По діаметру шейки шпильки $d_{ш} = 42,82$ мм підбираємо стандартну шпильку за ГОСТ 2150-79.

Шпилька М64х6 ГОСТ 2150-79

4. РОЗРАХУНОК ПЛОСКОЇ КРИШКИ СОСУДА

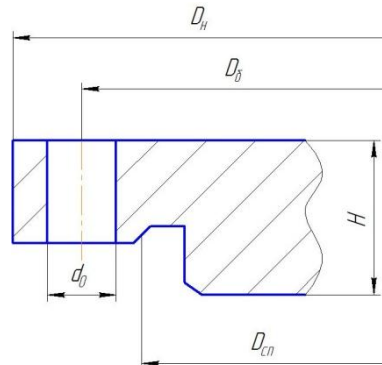

Рис. 4. Кришка плоска

4.1 Розрахункова товщина плоскої кришки сосу́ду

$$H_R = 0,45 \cdot \sqrt{\frac{3,8 \cdot Q \cdot (D_b - D_{cp}) + D_{cp}^3 \cdot P}{(D_n - 2d_o - \sum d_i) \cdot [\sigma]}}$$

4.2 Необхідна товщина плоскої кришки сосу́ду

$$H \geq H_R + C,$$

де C – добавка на компенсацію корозії, мм.

$$C = 2 \text{ мм}$$

$$H \geq 77 + 2 = 79 \text{ мм}$$

4.3 Виконавча товщина плоскої кришки

$$H = 800 \text{ мм}$$

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Генкин А.Э. Оборудование химических заводов. – М.: Высшая школа, 1986.
2. Криворот А.С Конструкция и основы проектирования машин и аппаратов химической промышленности. – М.: Машиностроение, 1976.
3. ГОСТ 25215-89 Сосуды и аппараты. Нормы и методы расчета аппаратов высокого давления.

УДК 621.317

*Мухаммаджон Парпиев, Бобир Очиллов, Махпуза Арипова
(Ташкент, Узбекистан)*

УЛУЧШЕНИЕ МЕТРОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК СРЕДСТВ ИЗМЕРЕНИЙ МЕТОДОМ АВТОКАЛИБРОВКИ

Проведен анализ существующих методов повышения точности средств измерений, в частности методов снижения влияния погрешностей.

Ключевые слова: *точность измерений, погрешности измерений, автокалибровка, коррекция результатов.*

Уменьшение погрешностей является наиболее важной задачей совершенствования средств измерений. В электрорадиоизмерительной технике используется ряд общих методов повышения точности средств измерений. Их можно разделить на две группы: методы предотвращения возникновения погрешностей и методы снижения влияния погрешностей.

Методы снижения влияния погрешностей включают в себя методы коррекции погрешностей и методы статистической минимизации. Методы коррекции или методы функциональной минимизации погрешностей измерительных устройств заключаются в

снижении их уровня в процессе аналитического или экспериментального определения погрешностей.

Развитие техники всё больше повышает требование к метрологическим характеристикам измерительных средств, автоматизации процессов измерения и обработки измерительной информации, обеспечению возможности сопряжения отдельных измерительных средств с измерительно-информационными системами. Поэтому в настоящее время в измерительную технику активно внедряются микропроцессорные системы, которые не только позволяют автоматизировать средства измерений, но и производить математическую обработку результатов измерений.

Важным достоинством применения микропроцессоров и микро-ЭВМ является возможность улучшения основных метрологических характеристик средств измерений, в первую очередь точности, уменьшением случайных и систематических погрешностей измерения. Уменьшение случайных погрешностей достигается статистической обработкой результатов повторных наблюдений, что позволяет уменьшить среднеквадратическое значение погрешности в $\sqrt{n}$ раз, где n – число измерений. Уменьшение систематических погрешностей может осуществляться различными методами. Во-первых, автоматическим введением в результат измерения поправки, которая хранится в памяти или вычисляется микро-ЭВМ при известном законе изменения погрешности. При этом возникает возможность линеаризации характеристик прибора и автоматического учёта действия влияющих величин и неинформационных параметров сигнала. Во-вторых, проведением автоматической калибровки, которая позволяет уменьшить аддитивную и мультипликативную составляющие систематической погрешности, а при определённых условиях и погрешность нелинейности. Идея автокалибровки в простейшем виде сводится к тому, что на вход калибруемого измерительного преобразователя автоматически подключается мера измеряемой физической величины и поочерёдно производится измерение сначала нулевого ($x_0=0$), а затем предельного (x_{np}) значения физической величины, после чего производится измерение неизвестного значения X и вычисление окончательного скорректированного результата измерения (Y) [1, с.334].

Пусть систематическая погрешность калибруемого преобразователя имеет вид:

$$\Delta = a + bX_i \quad (1.1)$$

где: a - аддитивная, b - мультипликативная составляющая погрешности;

X_i - измеряемое значение.

Соответственно результат Y_i каждого измерения

$$Y_i = a + (1+b) X_i, \quad (1.2)$$

Если погрешность Δ на промежутке времени всех трех измерений постоянна, то их результаты соответственно равны:

$$\begin{aligned} Y_1 &= a + (1+b)X_0; \\ Y_2 &= a + (1+b)X_{np}; \\ Y_3 &= a + (1+b)X; \end{aligned} \quad (1.3)$$

Вычисляя Y по приводимой ниже формуле и подставляя значения Y_i получаем

$$Y = X_{np} \frac{Y_3 - Y_1}{Y_2 - Y_1} \quad (1.4)$$

Полученный результат не содержит погрешности Δ . Микро – ЭВМ позволяет производить автокалибровку очень быстро, за доли секунды, практически перед каждым измерением и, таким образом, устранять систематическую погрешность, постоянную на интервале времени указанных трех измерений. Наличие такой быстрой автокалибровки позволяет резко снижать требования к точности и стабильности элементной базы средств измерений требуется лишь их кратковременная стабильность на время между калибровками. Это приводит к упрощению элементной базы и удешевлению измерительного устройства. Соответственно снижается влияние дестабилизирующих внешних факторов, в том числе

таких, как температура, напряжение питания и др. Это, в свою очередь, приводит к расширению диапазона условий эксплуатации прибора.

Следует также заметить, что в любом измерительном приборе осуществляется преобразование измерительной информации в соответствии с определенным математическим алгоритмом [2, с. 464]. Преобразователи, осуществляющие эти преобразования, всегда вносят некоторую погрешность. Математическая обработка информации в микро-ЭВМ может выполняться с любой требуемой точностью. Отсюда вытекает, что любое средство измерений с микро-ЭВМ следует строить так, чтобы информацию об измеряемой величине с наименьшими аппаратными затратами и погрешностью преобразовать в цифровую форму, а дальнейшую обработку осуществлять математически. На этом пути имеются большие резервы увеличения точности измерения, возникает возможность разработки принципиально новых методов измерения, возникает возможность разработки принципиально новых методов измерения.

Основным результатом проведенных исследований является разработанная компьютерная измерительная установка, предназначенная для исследования тестовых методов коррекции погрешностей. В компьютерной программе реализованы несколько вариантов тестовых преобразований, которые позволяют провести анализ методов уменьшения погрешностей при различных сочетаниях влияющих факторов.

Результаты исследований показывают, что во всех случаях погрешность результатов тестовых измерений существенно ниже погрешности прямых измерений, что приводит к улучшению метрологических характеристик средств измерений в частности, которые в настоящее время эксплуатируются в предприятиях отрасли связи и информатизации.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Калашников В. И. Информационно-измерительная техника и технология. – М.: Высшая школа, 2002. – 454 с.
2. Раннев Г. Г. и др. Информационно-измерительная техника и электроника / Под ред. Г. Г. Раннева. – 2-е изд., стер. – М. : Академия, 2007. – 512 с.

УДК 685.34

*Владислава Скідан
(Київ, Україна)*

ЕСТЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЕКТУВАННЯ ВЗУТТЯ

У статті проаналізовано естетичні особливості проектування взуття. Зокрема визначено, що естетичні властивості взуття – це не тільки привабливий і модний зовнішній вигляд взуття та комплекс поєднання всіх параметрів комфортності, безпеки, надійності і т. п., який вписується в уявлення покупця про естетику, але й важливий аспект при проектуванні взуття та створенні взуття.

Ключові слова: естетичні особливості, проектування взуття, композиційне рішення, форма, колір.

The article analyzes the aesthetic features of the design of footwear. In particular, it is determined that the aesthetic properties of footwear are not only an attractive and fashionable appearance of footwear and a complex combination of all the parameters of comfort, security, reliability, etc., which fits in the buyer's idea of aesthetics, but also an important aspect when designing footwear and creating footwear.

Key words: aesthetic features, footwear design, compositional solution, form, color.

Сучасні методи оцінки естетичних властивостей взуття досить суб'єктивні, тому дуже важко дійти до спільної думки при оцінюванні конкретних її видів. Не зважаючи на це, проблема удосконалення естетичних властивостей така ж важлива, як проблеми її міцності, гігієнічності і зручності. Під естетичними показниками взуття розуміють відповідність його напрямку моди, елегантність оформлення моделі, якість його виготовлення тощо.

Модним, красивим та елегантним взуття може бути тільки в тому випадку, якщо модельєр-конструктор, при розробці моделі суворо дотримуються непорушних законів художнього зображення, якщо володіє почуттям міри [1].

Передусім тут маєтись на увазі правильна розробка композиції, коли не порушуються принципи симетрії і асиметрії, вибирається потрібний ритм, дотримується закон пропорційності.

Часто для поліпшення композиційного рішення застосовується прикраси у вигляді бантів, пряжок, декоративних гудзиків, перфорації, а також тонування, вишивки, тиснення, оздоблення хутром і т.п.

Естетичні властивості відображають суспільну цінність взуття жіночого, взуття чоловічого, взуття дитячого. Для виявлення їх, продукцію розглядають в системах: виріб – художня форма і виріб – середовище. Естетичні властивості включають дві групи властивостей: привабливість і відповідність зовнішнього вигляду навколишньому середовищу. Привабливість зовнішнього вигляду взуття обумовлюється досконалістю композиції – дотриманням естетичних закономірностей побудови гарної форми, кольору, фактури, графічних елементів і досконалістю товарного вигляду, що враховує ретельність виготовлення з точки зору впливу її на зовнішній вигляд взуття.

Ступінь відповідності продукції естетичним вимогам [2] оцінюється в залежності від того, наскільки форма виробу виявляє його цінність.

Незважаючи на існуючу різноманітність підходів до побудови переліку естетичних властивостей, можна виділити, принаймні, чотири групи показників, послідовний розгляд яких гарантує необхідну глибину і достовірність естетичної експертизи[3]. До них відносяться:

- 1) інформаційна виразність форми;
- 2) раціональність форми;
- 3) цілісність композиції;
- 4) досконалість виробничого виконання і стабільність товарного вигляду.

Інформаційна виразність – це здатність виробу відображати у формі культурні норми і естетичні уявлення, які склалися в суспільстві. Вона характеризує художньо-образне вираження соціально-значущої інформації (знаковість); ознаки індивідуальної своєрідності виробу, що відрізняють його від виробу аналогів (оригінальність); риси стійкої спільності форм даного часу (стильова відповідність) мінливі ознаки зовнішнього вигляду, що виявляють спільність тимчасово панівних естетичних смаків, а також переваг (відповідність моді).

Раціональність естетично значущою форми виявляє її відповідність об'єктивним умовам виробництва та експлуатації виробу. Раціональність форми характеризують такі моменти: відповідність форми, виконуваної виробом технічної функції, конструктивному рішенню особливостям технології виготовлення і використаним матеріалам (функціонально-конструктивна раціональність); відповідність форми виробу вимогам зручності користування (доцільність); відсутність надмірностей і прикрашення, простота і ясність, естетичного задуму (правдивість вираження). Форма виробу виступає як фактор сприйняття цільового призначення виробу.

Цілісність композиції характеризує органічний взаємозв'язок елементів форми, єдність частин і цілого. Вона знаходить вираження в загальній логіці закономірної будови просторової форми (організованість об'ємно-просторової структури); в естетичному осмисленні закономірностей конструктивного рішення (тектоничність); в моделюванні

взаємних переходів об'ємів, площин і обрисів форми і її деталей (пластичність); у виразності графічних і образотворчих елементів (впорядкованість графічних і образотворчих елементів); у взаємозв'язку колірних поєднань.

Досконалість виробничого виконання взуття, також зараховують зазвичай до естетичних показників, визначаються якістю виготовлення видимих елементів, нанесення покриттів, обробкою поверхонь, чистотою виконання зчленувань і сполученні; чіткістю виконання фірмових знаків і покажчиків.

Найбільш важливими, що враховуються споживачами, особливо при оцінці конкурентоспроможності взуття [4] є: відповідність моді, оригінальність, доцільність, організація об'ємно-просторової структури, колірний колорит, чистота і ретельність виконання технологічних операцій. Ці властивості споживачі з добре розвиненими смаком і рівнем культури можуть досить достовірно оцінити. Споживачі з низьким рівнем культури достовірну інформацію можуть отримати за допомогою консультації, реклами і т. п.

Відповідність моді – це відповідність виробів сформованим в певній суспільному середовищі в певний час естетичним смакам.

Бути взутим у модне взуття є важливою потребою престижності окремих споживчих груп (діти-школярі, молоді, споживачів з високими грошовими доходами і яскравим іміджем).

За ступенем модності виробу можна умовно поділити на: особливо модні (вироби, виготовлені за останніх пропозицій моди); модні (вироби класичних форм, вироби минулих років з незначними змінами в елементах форми) і немодні.

Життєвий цикл особливо модних виробів досить короткий (зазвичай один сезон). Після закінчення сезону вони можуть переходити в розряд модних або немодних виробів.

Слід зазначити, що для споживачів з низькими доходами старшої вікової групи (консерваторам) привабливими можуть бути і немодні вироби. Для споживчого сегмента з високими доходами особливо модні вироби є привабливими тому, що створюють імідж людини.

Оригінальність – це своєрідність виробів, виокремлює його з-поміж інших аналогів.

Оригінальність – це властивість, яка позитивно оцінюється. Вона включає оригінальність використовуваних матеріалів (зовнішнього ефекту, колірного колориту), оригінальність конструкції і форми, окремих елементів, що викликають у споживачів захват і захоплення.

Бути модним і одночасно не схожим на всіх по одягу та взуття (бути оригінальним) є головним показником іміджу споживачів з високими доходами, авангардних дітей та молоді. Тому оригінальність виробу є найбільш вагомою властивістю при оцінці конкурентоспроможності виробів для споживчого сегмента з високими доходами.

Доцільність – це відповідність форми виробу вимогам зручності використання. Вироби, виготовлені без урахування антропометричних, морфологічних, фізіологічних вимог людину, не являють собою естетичної цінності. Наприклад, взуття з високою платформою, дуже високим каблуком і т. п. Взуття, призначене для дітей, повинно мати низький або середній каблук, відносно широку частину взуття і т. п. Отже, доцільність форми взуття для дітей і є досить вагомою.

Організація об'ємно-просторової структури знаходить вираз у загальній логіці закономірної гармонійної будови просторової форми. Форми і розміри частин і елементів виробів повинні мати співмірність. Наприклад, форма і розмір каблука повинні відповідати формі і розміру носка.

Організація об'ємно-просторової структури є важливим для товарів, призначених для всіх споживчих сегментів.

Колірний колорит – це співвідношення кольорів, використовуваних в оформленні виробу. Перше враження від виробів виникає завдяки кольору.

Сучасна мода, заснована на багатофункціональності, практичності, доцільності та естетичній досконалості взуття і порівняно обмеженому використанні прикрас, передбачає широку і різноманітну гаму кольорів для взуття.

Колір взуття повинен гармоніювати з кольором одягу. При цьому класичні кольори взуття – чорний, білий, коричневий, сірий – вдало поєднуються з багатьма кольорами одягу.

Прекрасна композиція, задум модельєра, можуть бути зіпсовані при порушенні технологічної дисципліни виготовлення виробів. Отже, чистота і ретельність виконання технологічних операцій є важливою властивістю для всіх груп товарів.

Саме тому по чистоті й ретельності виконання технологічних операцій, перевершують в основному виробники кращих зарубіжних фірм.

Для споживачів, які купують престижні товари, це властивість взуття є досить значимим.

Естетичні властивості взуття – це не тільки привабливий і модний зовнішній вигляд взуття та комплекс поєднання всіх параметрів комфортності, безпеки, надійності і т. п., який вписується в уявлення покупця про естетику, але й важливий аспект при проектуванні взуття та створенні взуття.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кардаш В.Я. Товарна інноваційна політика: Підручник. / В.Я Кардаш., І.А Павленко., О.К. Шафалюк. – К.: КНЕУ, 2002. – 402 с.
2. Иванова В.Я. Основы эстетики потребительских товаров / В.Я. Иванова. – Из-во: Дашков и К, 2006. – 244 с.
3. Ильин Н. М. Эстетика товаров. Учебное пособие для ВУЗов / Н. М. Ильин. – М.: Инфра – М, 2002. – 457 с.
4. Царев В.И. Эстетика и дизайн непродовольственных товаров / В.И. Царев. – М.: Академия, 2004. – 341с.

УДК 62-52:626.81.626.82

*Илхом Солиев, Асомиддин Хожиматов
(Андижан, Узбекистан)*

КРИТЕРИИ БЕЗОПАСНОСТИ КОМПЛЕКСА СООРУЖЕНИЙ КУЙГАНЬЯРСКОГО ГИДРОУЗЛА НА РЕКЕ КАРАДАРЬЕ

В статье приводятся материалы исследования по обеспечению безопасной работы комплекса сооружений Куйганьярского гидроузла на реке Карадарье.

Ключевые слова: гидроузел, гарантированный забор воды, подвешенная площадь, водослив, устой, водоскат, напор, плотина, безаварийная эксплуатация.

In the article the materials of the research on ensuring the safe operation of the complex of structures of the Kuiganyar hydroelectric complex on the river Karadarya.

Keywords: hydrounit, guaranteed water intake, suspended area, weir, spout, gusher, head, dam, accident-free operation.

Куйганьярский гидроузел расположен в Андижанском районе Андижанской области на р. Карадарье, в 200 м ниже автомобильного «Зеленого моста» на территории поселка Куйганьяр, предназначен для обеспечения гарантированного забора воды в каналы Большой Ферганский канал (БФК) и Сиза, общей подвешенной площадью 233,92 тыс.га, в том числе:

- по БФК-226,16 тыс.га;
- по Сиза - 7,76 тыс.га.

Куйганьярский гидроузел (КГУ) был построен за 5 месяцев 1939г. и был принят в

постоянную эксплуатацию 31 декабря 1939 г. Управлением эксплуатации Большого Ферганского Канала (УЭ БФК). Первоначально пол, фундаменты опор береговых и промежуточных устоев и водоскат водослива были выполнены из железобетона и камня. Вся надстройка и промежуточные бычки были выполнены из дерева. В связи с увеличением пропускной способности БФК и необходимости повысить напор «Госкомводстрой» в 1967 году выполнил реконструкцию плотины: вся деревянная надстройка была заменена конструкциями из бетона и железобетона, вместо деревянных затворов установлены металлические с электрифицированными подъемными механизмами. В 1977 году институтом «Ферганагипроводхоз» был составлен Техно-рабочий проект реконструкции механического оборудования, по которому в 1980 году была произведена полная замена механического оборудования на новое.

Куйганьярский гидроузел рассчитана на пропуск нормального расхода $Q_{\text{норм}}=1200 \text{ м}^3/\text{с}$, форсированного расхода $C_{\text{фор}}=1400 \text{ м}^3/\text{с}$ и гарантированной подачи расходов в каналы БФК до $220 \text{ м}^3/\text{с}$ и Сиза - $11,5 \text{ м}^3/\text{с}$. Класс сооружений Куйганьярского гидроузла (КГУ)- II. Сейсмичность района -9 баллов.

В 1967 году была проведена реконструкция гидроузла, в результате которой пропускная способность головного регулятора БФК была увеличена до $220 \text{ м}^3/\text{с}$, вся деревянная надстройка была заменена конструкциями из бетона и железобетона. Вместо деревянных затворов были установлены металлические с электрифицированными подъемными механизмами. При этом основные требования к сооружениям остались неизменными, т.к. они не противоречили тогдашним и современным требованиям.

Специальные критерии безопасности для каналов и низконапорных сооружений не разрабатываются, а для нормальной работы комплекса сооружений КГУ необходимо соблюдение требований правил технической эксплуатации, таких как:

а) по подводящему руслу р. Карадарьи:

- пропускать максимальные паводковые расходы при горизонтах воды не выше расчетных ($B_{\text{зап}}=1,0\text{м}$ при C) $\phi_{\text{орс}}=1400 \text{ м}^3/\text{с}$);

- не допускать размыва бортов подводящего русла р. Карадарьи;
- в осенне-зимний период, при необходимости, производить очистку от наносов подводящего русла перед щитовой частью плотины;
- инспекторские дороги содержать в рабочем состоянии.

б) по щитовой плотине:

- при малых расходах в реке обеспечивать подачу требуемых расходов через головные регуляторы левобережного канала БФК и правобережного канала Сиза;

- при прохождении паводков обеспечивать пропуск лишних расходов вниз по реке, не допуская подъема горизонтов воды в подводящем русле выше расчетного (ФПГ -455,80м у щитовой части);

- следить за размывами и понижением зарегулированного русла реки Карадарьи в нижнем бьефе щитовой плотины и принимать соответствующие меры.

в) по Головным регуляторам левобережного канала БФК и правобережного канала Сиза:

- обеспечивать своевременный забор требуемых расходов;
- обеспечивать целостность бетонных элементов регуляторов и крепления рисберм бетонными плитами и крупным камнем;
- содержать механическое оборудование в исправном состоянии и своевременно устранять обнаруженные разрушения и поломки;

При каждом обследовании сооружений КГУ, проводимых представителями Госинспекции Андижанской области, БВО «Сырдарья» и других контролирующих организаций, на основании имеющихся в НКУГ материалов и визуального обследования

даются необходимые рекомендации, выполнение которых повышает надежность безаварийной эксплуатации комплекса сооружений. По итогам обследования составляются соответствующие акты и даются предписания.

На основании визуального обследования комплекса сооружений КГУ и соответствующих актов службой эксплуатации в период 2011-2015 годов были проведены ремонтно-восстановительные работы.

Инструментальные наблюдения на гидроузле впервые проведены Диагностическим центром "Госводхознадзор" 2001 году, когда была выполнена закладка КИА и произведен нулевой цикл планово-высотных наблюдений за осадками и горизонтальными деформациями плотины, выполнена привязка отметок заложенных фундаментальных реперов и контрольных марок. Полученные в 2001 году начальные результаты являются основой для дальнейших измерений. Повторное (1 цикл) наблюдение проведено в 2015 году. Контролируемые технологические параметры состояния гидроузла отражаются на компьютерных мнемосхемах и непрерывно обновляются с интервалом не более 2-х секунд.

Компьютер ДП КГУ через модем контролер и сотовую связь системы GPRS связан с компьютерами других ДП, между которыми каждые 10 минут ^ идет обмен информацией данных о воде и текущем состоянии сооружений в НКУГ. Эта же информация передается через СПД на главный сервер ДП БВО «Сырдарья».

Связь диспетчера КГУ с ДП НКУГ и БВО «Сырдарья» осуществляется по телефону и по радиостанции VERTEX.

Для безопасной работы комплекса сооружений Куйганьярского гидроузла необходимо:

1. В межвегетационный период провести обследования бетонных креплений донных частей щитовой плотины и регуляторов каналов.
2. Произвести берегоукрепительные работы левобережной дамбы ниже плотины на длине 40,0 м.
3. Очистит от заиленных наносов верхний бьеф (у правого берега).
4. Для предотвращения размыва нижнего бьефа и защиты плотины необходимо построить защитные сооружения – порог перепад, с отметкой порога, превышающий проектной отметки нижнего бьефа.
5. Обновить «Инструкцию по эксплуатации Куйганьярского гидроузла».
6. Перенести створ гидропоста канала Сиза на участок, где наблюдается установившийся режим движения воды и оборудовать необходимыми гидрометрическими установками. Уровнемерную рейку установить в береговой колодец.
7. Провести градуировку и аттестацию гидропостов каналов БФК и Сиза.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Проект Большого Ферганского канала. Том 1. Общая часть. Книга 3. Ташкент, 1939.
2. Инструкция по технической эксплуатации Куйганьярского гидроузла на реке Карадарья с учетом автоматизации. – Ташкент, 2004.
3. Кадастр Куйганьярской плотины. ГИ «Госводхознадзор» Диагностический Центр. – Ташкент, 2002.
4. КМК 2.06.01-97. Гидротехнические сооружения. Основные положения проектирования.

АРХИТЕКТУРА І БУДІВНИЦТВО /
АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО

УДК 721.05

*Юлія Бегунова, Аліна Бойко,
Петр Саньков, Наталія Ткач
(Днепр, Україна)*

ПРИКВАРТИРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ФАСАДА В АРХИТЕКТУРЕ УКРАИНЫ

В статье рассматриваются основные понятия и виды приквартирных элементов фасада, используемые в архитектуре Украины. Описываются проблемы возникающие при проектировании таких элементов, которые влияют на проживание людей в этих объектах. Приводятся нормативные значения указанные в строительных нормах и с эргономикой человека.

Ключевые слова: *приквартирные элементы фасада, архитектура Украины, оптимизация, формообразование, основные факторы*

In the article basic concepts and kinds are examined at housing elements of facade, used in architecture of Ukraine. Described problems arising up at planning of such elements that influence on the residence of people in these objects. The normative over are brought value indicated in building norms and with ergonomics of man

Keywords: *at housing elements of facade, architecture of Ukraine, optimization, shaping, basic factors*

К числу наиболее острых проблем украинской архитектуры относится состояние балконов, лоджий и террас многоквартирных домов. Вместе с верандой они объединены нами в отдельную типологическую группу – приквартирные элементы фасада (ПЭФ). Статус «мелочи», незаслуженно закрепившийся за ПЭФ, служит оправданием поверхностно-пренебрежительного отношения и последующего спонтанного проектирования. Вместе с тем непродуманная архитектура ПЭФ снижает функциональные качества квартиры, приводит к самовольному вмешательству в композицию фасада, способствует преждевременному разрушению конструкций и наносит непоправимый урон экосистеме жилища. Соответственно проблема ПЭФ, затрагивающая здоровье, духовность и благосостояние большинства граждан Украины, приобрела не только и не столько архитектурный, сколько общенациональный характер.

Обзор нормативов и литературы показал, что существующее терминологическое обеспечение ПЭФ допускает разные толкования. Это послужило причиной разработки авторской терминологии.

Приквартирный элемент фасада – не отапливаемая часть квартиры, выходящая на фасад, огражденная по внешней стороне и связанная с внутренним объемом здания через дверной проем.

К открытым ПЭФ относятся элементы, непосредственно связанные с внешней средой, к остекленным – огражденные от нее остеклением.

Одинарными ПЭФ являются элементы, сообщающиеся с одним помещением квартиры и примыкающие к наружной стене не далее, чем до проемов смежных помещений. Ленточными – сообщающиеся с одним и более помещениями квартиры и примыкающие к наружной стене с включением проема (проемов) смежных помещений квартиры: а) балкон – ПЭФ, открытый на половину и более своего периметра, не опирающийся на отапливаемый объем или землю. Балкон французский – открытый ПЭФ, проем с остекленной дверью, открывающийся на огражденную площадку с выносом до 40 см; б) веранда – остекленный

ПЭФ; в) лоджия – ПЭФ, открытый менее половины своего периметра, полностью перекрытый в уровне сообщающегося помещения и не опирающийся на отапливаемый объем или землю; г) терраса – открытый ПЭФ, опирающийся на отапливаемый объем или землю; д) балюстрада – сквозное ограждение, состоящее из шеренги балясин. Парапет – ограждение, представляющее собой сплошную стенку; е) решетка – сквозное ограждение, состоящее из скрепленных между собой прутьев, других фрагментов малого сечения; ж) гардина – ажурное сквозное ограждение по внешней стороне ПЭФ на всю высоту от пола до потолка; и) экран – сплошной несущий участок ограждения, элемент изоляции [2].

Изложенная выше терминология ПЭФ позволяет оперативно и достоверно идентифицировать любой из возможных элементов. Теоретической оптимизации ПЭФ предшествовали натурное обследование элементов, экспертный опрос, сотрудничество с пользователями, обзор литературы. Эта проблема изучена недостаточно. Критерии оптимизации сгруппированы нами в три блока – функция, экология и эстетика (рис. 1).

Рис. 1. Схема критериев оптимизации ПЭФ по блокам

Затем следовали анализ и разрешение противоречий в формообразовании ПЭФ. Методически исследование основывается на взаимосвязанном системном анализе, междисциплинарном переходе и квалиметрической оценке проектных решений. ПЭФ используют для летнего отдыха, приема пищи, закаливания, физзарядки, игр и занятий детей, хранения продуктов, сушки белья, проветривания одежды и других целей. В силу родственности большинства процессов обязательна планировочная связь ПЭФ с кухней.

Основным фактором является удовлетворение платежеспособного спроса потребителя. По этому признаку количество и габариты ПЭФ принимаются на минимальном, среднем и повышенном уровнях комфорта. Минимальному соответствует ПЭФ при кухне 2,45×0,9 м. Максимальному уровню комфорта для трехкомнатной квартиры соответствуют ПЭФ при кухне 2,45×0,9 м, ПЭФ при общей комнате 2,0×1,4 м и ПЭФ при спальне 2,1×1,15 м. Среднему соответствуют дифференцированные решения при кухне и общей комнате. Среди типов ПЭФ веранда обладает наибольшими эксплуатационными качествами [3].

ПЭФ являются важными составляющими экосистемы жилища, поскольку позволяют использовать преимущества пребывания вне квартиры и служат активным средством регулирования внутрижилищной среды. По совокупности гигиенических достоинств ПЭФ справедливо признаны неотъемлемым атрибутом городского жилища умеренного климата. Однако при всей благотворности пребывания на ПЭФ не следует преувеличивать их роль. Основные помещения квартиры в первую очередь должны обеспечивать здоровые условия проживания. Экологическое обоснование архитектуры ПЭФ произведено на основе создания условий по формированию комфортных параметров теплового, светоинсоляционного, воздушного и акустического режимов квартиры, а также адекватности ПЭФ градостроительному окружению, компоновке квартиры и специфике смежного помещения. Практика повсеместного устройства ленточных веранд подлежит пересмотру.

Противоестественность открытых ПЭФ стала причиной их массового переустройства в веранды. При этом существенно пострадала эстетика жилой среды; законодательство, запрещающее несанкционированное изменение облика зданий, не исполняется. Реальность побуждает пересмотреть теорию архитектурной композиции. Фасады многоквартирных домов следует подразделять на главные и второстепенные (дворовые, внутриквартальные). Композиционные приемы решения главных фасадов: освобождение от ПЭФ; визуализация гардиной; верандная организованность; управляемый хаос. Последний, наименее затратный

прием, базируется на непредсказуемости стихийного остекления в организующем многообразии цвета. Художественная интерпретация ПЭФ связана с вопросами национальной самоидентификации архитектуры. ПЭФ может значительно улучшить жилище.

В то же время для условий городов Украины подходят строго определенные типы и местоположение элементов. В целом перечень возможных решений ограничен пятью вариантами: а) одинарная простеночная веранда; б) французский балкон без выноса; в) ленточная веранда; г) одинарный простеночный балкон; д) ленточный балкон как потенциальная веранда.

Отдельные вопросы формообразования ПЭФ требуют до исследования. Необходимы совместные разработки со специалистами в областях экологии и гигиены (светоинсоляционный и аэрационный режимы; видеоэкология и др.), безопасности (эвакуация при пожаре), психологии (комфорт пребывания), строительных наук (надежность, долговечность и конструктивная целесообразность), языкознания (терминология), результаты которых позволят сформулировать исчерпывающе обоснованные нормативные требования. Оптимальным решением ПЭФ в жилище Украины представляется одинарная пристроенная простеночная веранда при кухне с сохранением в последней свободного окна; минимальные габариты такой многофункциональной веранды (длина×вынос) – 2,0×1,4 м в свету.

В целом площадь ПЭФ не должна превышать 10–15 % площади квартиры. По экономическим соображениям допустимо заменять веранды балконами аналогичных параметров, предусматривая «управляемый хаос» на главных фасадах.

При благоприятной градостроительной ориентации, особенно на южную четверть горизонта, и для односторонних квартир в комнатах вместо окна возможно устраивать французский балкон без выноса. Напротив, наружную грань квартиры, имеющую неблагоприятную ориентацию (на улицу с интенсивным движением), допустимо закрыть ленточной верандой при условии сохранения в кухне и расчетных по инсоляции комнатах свободных от ПЭФ окон.

С целью сохранения изолированности помещений ленточную веранду, объединяющую комнаты, желательно, а объединяющую газифицированную кухню и комнату, необходимо разделять дверью.

Лучшим ограждением веранды являются парапет и экран. Для балконов парапет неприемлем, а экран не должен вплотную примыкать к полу. Решетка и балюстрада могут применяться на второстепенных фасадах при благоприятной градостроительной ориентации и визуальной защищенности веранды или балкона от посторонних взглядов. Решетка неприемлема с 6-го этажа и выше по условиям восприятия высоты и нежелательна из-за наибольшей просматриваемости. Во французских балконах следует использовать сквозную ограду. Гардина допустима на главных фасадах, крайне значимых для облика города, за исключением эвакуационных ПЭФ. Она нежелательна перед световыми проемами комнат, при раскрытии ПЭФ на выразительные пейзажи. В двери на веранду, учитывая буферные свойства этого типа, целесообразно предусматривать двойное остекление и порог не выше 2 см. Крайние участки ПЭФ, если они видны из смежных окон, рекомендуется решать в форме не просматриваемых экранов (например, из армостекла).

Максимальный размер просвета в 11 см призван исключить проникновение ребенка сквозь ограду. До взросления детей оптимально устанавливать с внутренней стороны ажурных ограждений лист оргстекла. Для веранд необходимо предусматривать съемные сетки от насекомых. В целях защиты от посторонних не следует размещать открытые не зарешеченные ПЭФ на первом этаже на расстоянии менее 2,5 м по вертикали и 2,0 м по горизонтали от отмостки, окон подъезда [1].

Остекление в верандах рекомендуется предусматривать максимально открывающимся; идеале – полное и независимое друг от друга открывание створок вовнутрь. С целью предотвращения перегрева ПЭФ возможно оборудовать их съемными регулируемыми

жалюзи, устанавливаемыми в открытых ПЭФ по наружному периметру площадок, а в верандах – с внутренней стороны остекления. Тип жалюзи должен соответствовать ориентации: вертикальные – восточный и западный секторы; горизонтальные – южный сектор горизонта.

Для максимального притока прямого и рассеянного света в помещения плиты ПЭФ следует отодвигать от светопроемов лежащего ниже этажа, смещать их в простенок: а) для всех фасадов, кроме северных и южных, – на север; б) для фасадов южного сектора – на запад (для смягчения летом возможного послеполуденного перегрева); в) для фасадов северного сектора направление смещения произвольно. Пол, потолок, стены ПЭФ и жалюзи, чтобы повысить приток отраженного света в помещения, следует решать в светлых тонах, особенно в ленточных верандах.

Как художественное произведение фасадная поверхность многоквартирного дома должна освободиться от недавних догм техноаскетизма, стать самодостаточным зрелищем, а не пассивным отображением планировки и технологии. В русле новой творческой направленности

ПЭФ уместнее перевести в разряд композиционных акцентов, воспринимая их тектонической основой развития художественного сюжета. Постконвейерность выдвигает в число художественных приоритетов развитие декоративное убранство и цвет. Похожие задачи создания гармоничной жилой среды успешно решались в классических ансамблях 1950-х гг. Палитрой творчества в многоквартирном доме в конечном итоге является бытие человека, а в нем нет и не может быть мелочей. Любой недочет, многократно растиражированный и взаимно усилившийся, ухудшает качество жизни нескольких поколений людей, вынужденных довольствоваться такой архитектурой. Надеемся, что представленная выше оптимизация ПЭФ войдет в арсенал практиков-профессионалов послужит катализатором изучения многих нерешенных проблем современного жилища нашей страны.

Среди ПЭФ в многоквартирном доме Украины предпочтительна одинарная простеночная веранда при кухне. При определенных условиях возможно устройство одинарных простеночных балконов, ленточных веранд, французских балконов без выноса и ленточных балконов (рис.2). Лоджии и террасы нецелесообразны, поскольку приходится тратить средства для утепления с двух сторон конструкции.

Рис. 2. Схемы балконов в Киеве

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Жилые здания: ДБН В 2.2-15-2005 – Киев: Государственные строительные нормы Украины, 2005. – 32 с.
2. Партина А.С. Архитектурные термины. Иллюстрированный словарь. – Москва, 1994. – 46 с.
3. Нойферт Э. Строительное проектирование / Пер. с нем. К. Ш. Фельдмана, Ю. М. Кузьминой; Под ред. З. И. Эстрова и Е. С. Раевой. – 2-е изд. – Москва: Стройиздат, 1991. – 264 с.

УДК 721.055

Вікторія Миргородська, Григорій Невгомоний,
Аліна Бойко, Петро Саньков
(Дніпро, Україна)

КОЛОРИСТИЧНЕ ТА ОБ'ЄМНО-ПРОСТОРОВЕ СПРИЙНЯТТЯ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ

У даній статті розглянуті особливості формування центрів корекції та соціальної реабілітації аутистів, способи створення сприятливого середовища в умовах сучасного мегаполісу. Проведено аналіз колористичного сприйняття людей з розладом аутентичного спектру і застосуванням кольорознавства в інтер'єрі; аналіз дослідження лікарів по дітям з аутизмом, вивчені рекомендації по вихованню аутистів і методики розвитку.

Ключові слова: аутизм, сприйняття кольору, соціальна реабілітація, будинки-інтернати, соціальне поселення.

This article describes formation's features of correction centers and resocialisation of autists, ways of creation of the favorable environment in the conditions of a modern metropolis. The analysis of color perception of people with the disorder of the authentic spectrum and application of color science in the interior is carried out; analysis of the study of doctors for children with autism, studied recommendations on the upbringing of autistics and methods of their development, analyzed domestic and foreign experience.

Keywords: autism, chromesthesia, resocialisation, residential care facility, social-hamlet.

Аутизм зустрічається частіше, ніж прийнято думати. Зустрічається незалежно від віросповідання, рівня життя, національної культури. Доведено, що частіше буває у чоловіків. Це «довічний» стан. Тому діти, що страждають аутизмом, виростають і перетворюються на дорослих з таким діагнозом. Аутизм – це нездатність людини формувати емоційні стосунки з «іншими», оточуючими людьми. Ступінь тяжкості аутизму варіюється від легкого ступеня до важкого. При легкому ступені аутизму, люди можуть здаватися цілком «нормальними». Що ж стосується важкого ступеня, то в цьому випадку у людини часто повністю порушена функція мозку, вона не має можливості і передумов до повсякденного функціонування.

Відомо, що і придбаний, і вроджений аутизм не піддається лікуванню. Але розроблений ряд методик, за якими можна навчити аутистів самообслуговування, контактів з навколишнім світом, письма, деяким робочим навичкам, тобто допомогти їм існувати в соціумі. Відомо багато випадків успішної соціальної адаптації, коли люди з аутизмом домагалися високого соціального і професійного статусу. Прикладом можуть слугувати професор ветеринарії Темпл Грандін (США), громадський діяч Ірис Юхансон (Швеція), письменник Донна Вільяма (Австралія).

Актуальність та проблема дослідження. Нездатність сучасного соціуму відтворити сприятливе середовище для реабілітації людей з аутизмом з урахуванням їх індивідуальних потреб.

Відсутність систематизованих будівельних норм і вимог унеможливорює зведення корекційних закладів для аутистів. Виходячи з даних провідних світових організацій, які займаються питаннями дослідження аутизму, в останні роки спостерігається тенденція зростання кількості людей, що страждають на аутизм і на сьогоднішній момент складає 1-2% від усього населення планети. В Україні така статистика не відображає реального стану справ у країні і все ще залишається невідомою через відсутність статистики, складнощів з діагностикою і всіма іншими проблемами.

Так на січень 2017 роки кількість людей з аутизмом в Україні склало, офіційно зафіксовано, 5092, що ніяк не сходиться із статистикою, представленою кожним регіоном окремо. [1]

В Україні відсутні спеціалізовані установи для людей з аутизмом. І якщо у дітей є можливість відвідувати реабілітаційні групи, то у дорослих – така змога відсутня, так як допомогу таким людям, в нашій країні, не надають. Аутистам, які досягли повноліття, автоматично приписується діагноз «шизофренія» і вони, примусово, ізолюються від суспільства.

Мета: Розглянути тенденцію розвитку аутизму як «масової» хвороби, простежити вплив розладу аутистичного спектру (РАС) на створення архітектурного образу і формування індивідуального середовища в структурі міста.

Основний матеріал. На сьогоднішній день, число людей з аутизмом росте. Якщо це не аутизм в чистому вигляді, то це РАС.

«Якщо Ви знаєте одного аутиста, то Ви знаєте тільки одного аутиста».

Аутизм - це «розвиток по-іншому»: такі діти думають і вчаться по-своєму, інакше сприймають інформацію. Кожен «пацієнт» індивідуальний і потребує не тільки окремого лікування, але й індивідуального підходу до створення середовища проживання. Залежно від стадії і ступеня РАС аутисти сприймають ті чи інші речі по-різному: хтось відчуває дискомфорт від яскравих кольорів, великих вікон і шуму, інші ж навпаки-відчують душевну рівновагу. Необхідний індивідуальний підхід і системне розуміння потреб.

Виходячи з вищесказаного, ми розуміємо, що необхідно мати чітке уявлення про кольорове та просторове сприйняття аутистів, для їх подальшої успішної реабілітації.

Основні причини створення окремої установи для людей з аутизмом:

1) відсутність емпатії; 2) труднощі вербального спілкування; 3) необхідність чіткого розпорядку дня; 4) емоційна криза; 5) незвичайна мова жестів та міміки; 6) затримка розвитку моторних навичок; 7) підвищена сенсорна чутливість; 8) фіксація на одному виді діяльності; 9) складність соціалізації [2, с. 10].

Люди з аутизмом обмежені в своїх діях. Вони не можуть вільно співіснувати з іншими представниками соціуму. Саме тому зростає необхідність проектування такого закладу, який би надав людині можливість реабілітуватися в сучасному світі, отримати знання, професію і житло. Ефективність лікування залежить від стадії хвороби і особистості кожного хворого. Лікування аутизму у дорослих пов'язане з їх адаптацією в суспільстві, припиненням прогресування захворювання. Чим раніше буде розпочато боротьбу із захворюванням, тим кращих результатів можна досягти. Велика увага приділяється поведінковій терапії та максимально комфортній адаптації «пацієнта» в суспільстві.

Догляд, ряд заходів, спрямованих на підтримку життєдіяльності хворого, призначення спеціальних дієт - все це допоможе підтримати «пацієнта».

«Соціальне поселення» в умовах сучасного мегаполісу. Реабілітація аутизму передбачає створення гарантій гідного життя людині з обмеженими можливостями не тільки тоді, коли він перебуває в дитячому віці, але і тоді, коли він дорослішає і по тій або іншій причині вже не може жити в сім'ї, а також після смерті його батьків. Створення трудового і житлового комплексу, на території якого будуть розміщуватися як ремісничо-виробничі майстерні, так і місця для підтримуваного проживання людей з таким захворюванням є вагомим внеском до розвитку будь-якої європейської країни.

Соціальне поселення передбачає також організацію дозвілля в залежності від внутрішніх, духовних потреб людини, його інтересів і захоплень. Неоднорідний склад груп дозволяє полегшити догляд за найбільш складними вихованцями і дає можливість людям з більш «збереженим» інтелектом відчути себе корисними членами колективу. [3, с. 78]

Соціальний комплекс – повністю автономна територія, яка обмежує вільне пересування вихованців, оскільки дуже велика ймовірність того, що хтось із них може просто загубитися за межами поселення. Важливим завданням є проектування спеціальної корекційної школи з

урахуванням потреб дітей з обмеженими можливостями. Тут педагогічних ходів безліч. В основі життя лягає чіткий усталений режим дня, доби, тижня, року. Ранок у вихованців складається з безлічі повторів. Вони необхідні для того, щоб дітям було простіше сприймати і запам'ятовувати події, що відбуваються.

Головне для педагогів – розглянути в дитині потенціал. Можна сказати, що всередині кожного з цих дітей є повноцінна людина, а хвороба або щось ще заважає цю людину віднайти.

У загальноосвітніх школах для дітей з особливостями не передбачена програма в принципі. Ситуація в країні в цьому плані важка, в звичайних школах для таких дітей немає майбутнього, навчати їх просто відмовляються. Тому, навчання в «соціальному комплексі» – це можливість того, щоб до дитини придивлялися, працювали з нею, виявляли її основні можливості і шукали б шляхи їх розвитку. Поступово в кожній дитині «відшукують» щось, за допомогою чого вона може висловитися. Це і є соціальна терапія [4, с. 26], яка не є тільки школою, або місцем для постійного проживання.

Одна з основних складових - ремісничо-виробничі майстерні, творчі студії. В основу діяльності більшості майстерень покладені технології традиційних ремесел, що дозволяє поєднувати творчість з нескладними технологічними процесами. Майстерні можуть частково забезпечувати життєві потреби мешканців. Правильний підхід до індивідуальних можливостей кожної людини, пошук для неї того виду професійної діяльності, в якій вона буде успішною, дозволять з часом підшукати вид професійної діяльності для переважної більшості з них.

На території поселення, обов'язково присутнє своє підсобне господарство: птиці, куріпки, кури. Дослідження давно показали, що спілкування з тваринами робить позитивний вплив на психологічний стан хворих на аутизм. Діти люблять тварин, і їм подобається проводити з ними час. Контакт дитини з твариною допомагає їй з часом налагодити спілкування з людьми. Навіть здорові люди після спілкування з тваринами відчують себе набагато краще – вони позбавляються від депресії, похмурого стану, перебувають довгий час в гарному настрої і міцно сплять. Тим більше сільське господарство дає можливість людям з відхиленнями самих себе прогледувати і забезпечити.

Основна концепція соціальних поселень для аутистів – «зв'язок поколінь». Аутизм – це не та хвороба, яку можна подолати на самоті.

Організація внутрішнього простору. Геометрія інтер'єру, взаємодія в просторі, повинна сприяти створенню атмосфери спокою, відпочинку і релаксації і захищати від випадкового травмування. Прямі кути свідомо інтегруються в напівкруглі форми, що сприяють кращому сприйняттю простору.

Радіальне планування сприяє створенню атмосфери спокою. Важливий взаємозв'язок основних об'єктів з відкритим ігровим простором, рекреацією. Така геометрія сприяє просуванню ідеї, що простір, має сприяти розвитку вільної взаємодії. [3, с. 145]

Планування приміщень повинне направляти аутистів, бути передбачуваним, але не монотонним. Так, бажана відсутність довгих коридорів, приміщення повинні перетікати з одного в інше, не утворюючи на шляху зайвих перешкод.

Колористичне сприйняття. Важливу роль в сприйнятті простору грає взаємодія світла та кольору. Щоб пом'якшити інтер'єр необхідно використовувати непряме освітлення, при якому плавні лінії сприяють додатковому заспокійливому ефекту.

Оскільки наші емоції так чи інакше залежать від кольорового рішення, в пріоритеті свіжа нейтральна палітра з додаванням деяких яскравих елементів. Окреме місце в кольоровому сприйнятті аутистів, відводиться помаранчевого кольору. Також, важлива роль належить і яскравим фарбам, так як деякі стадії хвороби потребують кольорової підзарядки. Колористичне сприйняття аутистичного спектру неоднозначне. Так, деякі кольори в чистому вигляді викликають агресію або гнітючий стан. Але в певних комбінаціях ці ж кольорові плями тягнуть за собою емоційну стабільність.

Висновки. На основі систематизованих даних, робимо висновок, що виникає необхідність створення спеціалізованих центрів реабілітації, що послужить «швидкій» корекції на шляху інтеграції в суспільство людей, що страждають на аутизм.

Таким чином, якщо при проектуванні середовища для аутистів, які гостро відчують навколишній світ, враховувати всі принципи кольорового та об'ємно-просторового сприйняття, то, можливо, інтеграція таких дітей в соціальне середовище і інші корекційні процеси матиме більше шансів на успіх. Кожен особливий «пацієнт», повинен відчувати себе комфортно в середовищі, де він змушений перебувати.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дорога в світ: Аутизм [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.autist.narod.ru/autismdor.htm>
2. Акчурина-Муфтієва Н.М. Формування типів будівель будинків дитина та дитячих будинків. Автореф. канд. арх. – М., ЦНІІЕП навчальних будівель, 1986, С. 21.
3. Дей К. «Місця, де мешкає душа: Архітектура і середовище як лікувальний засіб» / Пер. з англ. В.Л. Глазичева / Крістофер Дей. – М.: Тура, 2000. – 280 с.: ил.
4. Каган В.Е. Аутизм у дітей. – Л.: Медицина, 1981. – С.187-188.
5. Савельєва. Е.Н. Аутизм. Методи реабілітації дітей-інвалідів з психічною патологією / О.М. Савельєва // Соціальна робота. – 2011. – № 5. – С.46.
6. Шипицина Л. М., Первова В. Л. Соціальна реабілітація дітей з аутизмом. Хрестоматія / Упоряд. Л. М. Шипицина. – М.: СПб, 1997.
7. Грендін, Т. відчинив двері надії. Мій досвід подолання аутизму / Темпл Грендін. – Теревинф, 2012. – 184 с.
8. Johnson CP, Myers SM, Council on Children with Disabilities (2007). «Identification and evaluation of children with autism spectrum disorders.

УДК 624.011.17

Михайло Сурмай, Богдан Демчина
(Львів, Україна)

ВИЗНАЧЕННЯ НЕОБХІДНОЇ ДОВЖИНИ АНКЕРУВАННЯ АРМАТУРИ В ДЕРЕВ'ЯНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Досліджено зчеплення сталевих та композитних арматур з деревиною через епоксидний клей. Встановлено залежність між зусиллям розтягу та проковзування ненавантаженого кінця арматури. Проведено аналіз результатів випробувань та отримано метод розрахунку необхідної довжини анкерування стержнів арматури у деревині.

Ключові слова: *деревина, композитна арматура, сталеві арматури, зчеплення.*

The coupling of steel and composite fittings with wood through epoxy adhesive has been investigated. The dependencies between the pulling load and the unscrewed end of the fittings are loosened. The analysis of the test results was carried out and a method for calculating the required length of anchoring of the rod of the fittings in the wood was obtained.

Key words: *timber, composite fittings, steel fittings, couplings.*

Вступ. Застосування неметалевих композитних полімерів в оборонній, аерокосмічній та машинобудівній промисловості зумовило їхнє впровадження і в інженерних спорудах. Висока міцність на одиницю маси, важкогорючість, унікальна хімічна стійкість, невіддатність корозії та електромагнітним хвилям збільшують сферу використання конструкцій армованих неметалевими композитами, а також їх довговічність і значно

зменшують потребу в дорогих ремонтах [1]. Тому, є необхідним всебічне і широке вивчення роботи конструкцій армованих неметалевою композитною арматурою [2].

Для вивчення роботи дощатоклеєних балок армованих композитною арматурою необхідно було дослідити та порівняти зчеплення базальтопластикової, склопластикової та сталевий арматури вклеєної у дощатоклеєні призми, які випробовувалися на висмикування [3] та встановити необхідну довжину анкерування арматури.

Для проведення досліджень було виготовлено 14 дослідних зразків. В призміві дерев'яні зразки була вклада арматура діаметром 10мм. Довжина анкерування складала – 10d, 20d, 30d та 40d (d = 10 мм - діаметр арматури). Зчеплення арматури з деревиною здійснювалося за допомогою епоксидного клею ЕД-1 де в якості наповнювача застосовувався портландцемент М400.

Випробування зразків виконувалося на розривній машині за допомогою спеціально запроєктованої силової рамки. Під час навантажень вимірювалося проковзування (переміщення) вільного кінця стержня відносно торця призми. Для важкого бетону згідно з Британським стандартом BS 4449:1997 [4] прийнято за критерій граничного стану зчеплення взаємні зміщення бетону та арматури на рівні $\delta = 0,2$ мм. Для спільної роботи композитної арматури з деревиною через епоксидний клей ці зміщення є малодосліджені та ненормовані. За критерій руйнівного стану зразків прийнято критичне зміщення вільного кінця арматури відносно деревини δ_{cr} , що знаходилося в точці перегину графіків залежностей “ $\sigma_s - \delta$ ”, де σ_s – напруження в стержні арматури.

В жодному випробуванні не відбулося руйнування через розрив арматури. Це підтвердило недовикористання міцності кожного типу арматури для прийнятих варіантів довжини її анкерування за рахунок руйнування зчеплення з деревиною через епоксидний клей ЕД – 1 [5].

Дослідження зчеплення композитної арматури з деревиною через епоксидний клей, показали необхідність використання додаткових заходів з анкерування та/або зміни поверхні стержнів арматури на більш ефективніші для повного використання міцності арматури в дерев'яних конструкціях.

Визначення необхідної довжини анкерування.

Проаналізувавши графіки залежностей зміщення торця арматури δ від напруження в її перерізі σ_s та встановивши точки критичного зміщення для кожного типу арматури та довжини анкерування, виявилось, що ці точки, для кожного типу арматури, розташовувалися на одній прямій (рис. 1). Були побудовані апроксимуючі криві за лінійними функціями, що відображали залежності між напруженням в стержнях арматури та зміщенням ненавантаженого торця.

З рис. 1 також встановлено, що співвідношення σ_s/δ , за винятком зразка БМ-2 [6], не залежно від типу арматури, були сталими для кожної довжини анкерування і знаходились на прямій ОА при довжині анкерування $l_{bd}=10\text{см}$, на прямій ОВ при довжині анкерування $l_{bd}=20\text{см}$, ОС при довжині анкерування $l_{bd}=40\text{см}$ та ОД при довжині анкерування $l_{bd}=40\text{см}$.

Експериментальні значення залежності між співвідношенням σ_s/δ та довжиною анкерування l_{bd} зображено на рис. 2. З цього графіка прослідковувалась експоненціальна функція кривої. Провівши математичний аналіз графіка на рис.2, встановлено рівняння для даної функції:

$$\frac{\sigma_s}{\delta} = 1050 \cdot \xi, \quad (1)$$

де ξ - коефіцієнт, що знаходився за рівнянням

$$\xi = 1.077^{(l_{bd}-4.56)} - 0.5. \quad (2)$$

Порівнявши експериментальні значення залежності між співвідношенням σ_s/δ та довжиною анкерування l_{bd} із теоретичними, встановлено їх достатню збіжність в межах 4,6%.

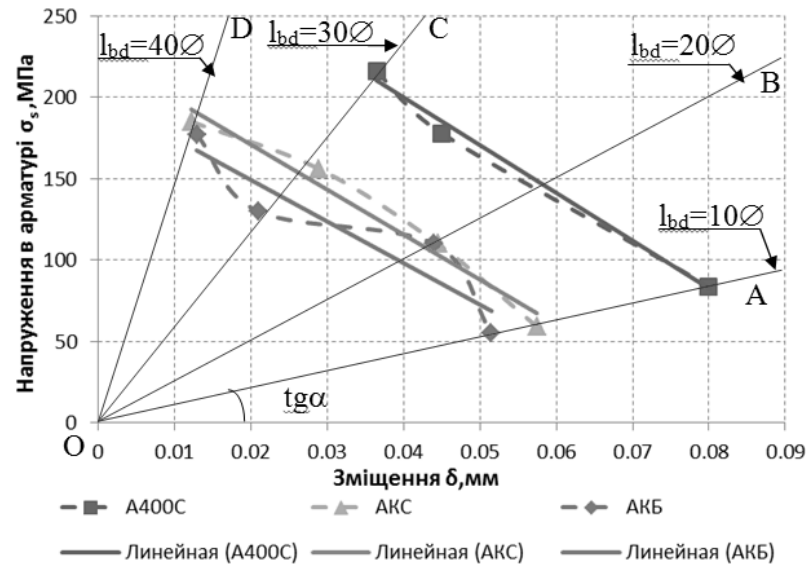

Рис. 1. Графік залежності змещень ненавантажених торців кожного типу арматури від довжини анкерування та напруження в перерізі σ_s .

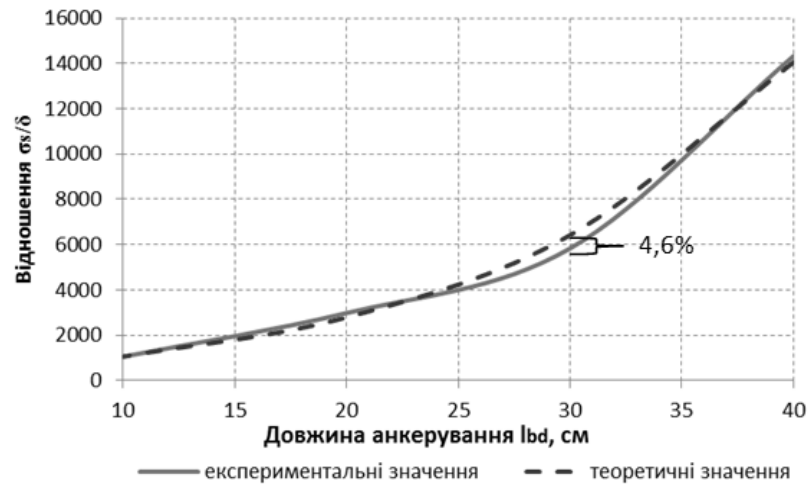

Рис. 2. Експериментальні та теоретичні значення залежності між співвідношенням σ_s/δ та довжиною анкерування l_{bd} .

З рівнянь (1) та (2) отримано рівняння

$$\frac{\sigma_s}{1050 \cdot \delta} = 1.077^{(l_{bd}-4.56)} - 0.5, \quad (3)$$

звідки виведено залежність для знаходження необхідної довжини анкерування сталеві та композитної арматури в дощатоклеєних елементах, яка враховує напруження в арматурі σ_s та міцність деревини на сколювання $f_{v,k}$ [6]:

$$l_{bd} = \max \left\{ \begin{array}{l} 4,56 + \log_{1.077} \left(\frac{\sigma_s}{1050 \cdot \delta} + 0.5 \right) \\ \frac{\sigma_s d}{4 f_{v,d}} \end{array} \right. \quad (4)$$

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розроблено та реалізовано методику експериментального дослідження міцності зчеплення сталеві та композитної арматури з дощатоклеєною деревиною. Наведено методику розрахунку необхідної довжини анкерування. Встановлено значне недовикористання міцнісних характеристик композитної арматури, зумовлене її великою міцністю та деформативністю в порівнянні зі сталеві арматурою та необхідність використання додаткових анкерних заходів або ж збільшення рифленості поверхні композитної арматури та з надійним кріпленням цих рифів до тіла арматури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ТУ У В.2.7-26.8-34323267-002:2009 «Рівінг з базальтових волокон. Технічні вимоги» п. 3.1.6.
2. Демчина Б.Г., Сурмай М.І., Кравз А.Р., Бляхар Т.Й. Досвід виготовлення дощатоклеєних балок, армованих неметалевою арматурою // Вісник ДонНАБА. – 2010. – №5(85) том II. - С. 193 – 197.
3. ДБН В.2.6-161-2017. Конструкції будинків і споруд. Дерев'яні конструкції. Основні положення / ДНДІБК, К.: Мінрегіон України 2017. – 117 с.
4. Carbon steel bars for the reinforcement of concrete: BS 4449:1997 – London: BSI, 1997. – 9 с.
5. Демчина Б.Г., Олексин Г.М., Сурмай М.І. Попередньо напружені дерев'яні конструкції з неметалевою арматурою // Вісник НУЛП: Теорія і практика будівництва. – №737, т. I. – Львів, НУЛП, 2012. – С. 87-92.
6. Сурмай М. І. Міцність та деформативність дощатоклеєних балок армованих склопластиковою та базальтовою арматурою: дис. канд. техн. наук : 05.23.01 / Сурмай Михайло Ігорович. – Львів, 2015. – 186 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Аббосов Баходир Асатиллаевич – старший преподаватель кафедры физической культуры и спорта Ташкентского финансового института (Ташкент, Узбекистан)

Абдиримов Сарвар Мадаминович – ассистент кафедры общественного здоровья и общей гигиены Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Абдувалиев Диханбай Ержан углы – студент 6 курса лечебного факультета Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)

Абдуллаев Ибадулла Кочкарович – доктор медицинских наук, доцент кафедры общественного здоровья и общей гигиены Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Абдуллаев Равшанбек Бабажонович – доктор медицинских наук, профессор кафедры факультетской и госпитальной терапии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Абдуллаева Улькяр Нуру – студент магистратуры кафедры экологической химии факультета экологии Бакинского государственного университета (Баку, Азербайджан)

Абдураззоков Маруфжон Мирзаахмадович – ассистент кафедры лесного хозяйства и окружающей среды Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Абдурауфов Заррух Абдугаффарович – студент 3 курса лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Абдусаломов Исроилжон – студент Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)

Авезов Мухиддин Икромович – ассистент кафедры факультетской и госпитальной хирургии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Авраменко Олександр Іванович – викладач обліково-економічних дисциплін, спеціаліст вищої категорії, директор Технологічного коледжу Дніпропетровського державного аграрного університету (Дніпро, Україна)

Айтмагамбетова Арайлым Серикбаевна – студентка 4 курса педагогического факультета Академии «Болашак» (Караганда, Казахстан)

Акназарова Дилфуза Бахтияровна – ассистент кафедры общественного здоровья и общей гигиены Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Алиева Сайёра Зокир кизи – студентка 6 курса лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Алимжанова Динара Барлыбаевна – магистрант II года обучения Костанайского инженерно-педагогического университета имени М.Дулатова (Астана, Казахстан)

Алиханова Гулсанам Самханқызы – студентка 4 курса кафедры физики и математики факультета естествознания и информатизации Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)

Аминова Амина Самиевна – студентка МНО факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Андрєєва Анна Сергіївна – студентка 1 курсу факультету природничої і фізико-математичної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (Глухів, Україна)

Андрієнко Оксана Дмитрівна – головний бухгалтер Відокремленого підрозділу «Слов'янський технікум Луганського національного аграрного університету» (Слов'янськ, Україна)

Араббаева Гульноза – старший преподаватель кафедры иностранных языков Академического лицея Ферганского филиала Ташкентского института информационных технологий имени Аль-Хорезмий (Фергана, Узбекистан)

Арзиев Исmoil Алиевич – ассистент кафедры хирургических болезней №1 Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Арипова Махпуза Хашимовна – старший преподаватель кафедры радиотехнических устройств и систем Ташкентского химико-технологического института (Ташкент, Узбекистан)

Арымбаева Кулимхан Маликовна – доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики и дизайна Университета «Мирас» (Шымкент, Казахстан)

Атаджанова Анна Шамуратовна – старший преподаватель кафедры общественно-гуманитарных наук Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Атаева Дилфуза Амриддиновна – преподаватель Академического лицея при Самаркандском медицинском институте (Самарканд, Узбекистан)

Ахмедов Якуб Амандуллаевич – кандидат медицинских наук, доцент, заведующий курсом медицинской радиологии факультета последипломного образования Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Ахмедова Махбуба Махмудовна – доцент кафедры педиатрии и общей практики факультета последипломного образования Самаркандского медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – преподаватель кафедры теории и истории государства и права Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Аширов Мавлон Умирзакович – ассистент кафедры травматологии и ортопедии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Аяпов Молдабек – магистрант 1 курса специальности 6М010300 «Педагогика и психология» кафедры педагогики и дизайна Университета «Мирас» (Шымкент, Казахстан)

Бабай Катерина Олександрівна – студентка 5 курсу факультету підвищення кваліфікації, перепідготовки та заочного навчання Харківської державної академії фізичної культури (Харків, Україна)

Бабенко Валерія Олегівна – викладач кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства, аспірант I року навчання кафедри української літератури та компаративістики Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

Баликіна Ірина Дмитрівна – викладач предмету «Основи медсестринства» КВНЗ «Новоград-Волинський медичний коледж» Житомирської обласної ради (Новоград-Волинський, Україна)

Балковий Ілля Сергійович – студент 4 курсу кафедри футболу Національного університету фізичного виховання і спорту України (Київ, Україна)

Батурін Олександр Іванович – старший викладач кафедри програмування та математики Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Сєверодонецьк, Україна)

Бахрамов Рузбой Мирзамахсудович – ассистент кафедры лесного хозяйства и окружающей среды Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Бахриев Бахром Лапасович – магистрант кафедры хирургических болезней №1 Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Бегунова Юлия Геннадьевна – студентка 4 курса архитектурного факультета Приднепровской государственной академии строительства и архитектуры (Днепр, Украина)

Без'язична Ольга Володимирівна – старший викладач кафедри фізичної реабілітації і рекреації Харківської державної академії фізичної культури (Харків, Україна)

Безбородько Марина Миколаївна – викладач обліково-економічних дисциплін, спеціаліст вищої категорії, методист Технологічного коледжу Дніпропетровського державного аграрного університету (Дніпро, Україна)

Бердиева Мохинур Абдусаттаровна – преподаватель Сиабского медицинского колледжа г.Самарканда (Самарканд, Узбекистан)

Бержанір Анатолій Леонідович – доцент кафедри філософії та суспільних дисциплін Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

Блинова Наталья Константиновна – кандидат биологических наук, доцент кафедры химической инженерии и экологии Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля (Северодонецк, Украина)

Бобожанов Умиджон Адилбекович – ассистент кафедры нервных и психических болезней Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии, (Ургенч, Узбекистан)

Богданов Роман Иванович – майстер виробничого навчання Бердянського економіко-гуманітарного коледжу Бердянського державного педагогічного університету (Бердянськ, Україна)

Богданович Наталія Сергіївна – студентка 3 курсу психолого-педагогічного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (Полтава, Україна)

Бодлев Дмитро Сергійович – студент 2 курсу магістратури біолого-екологічного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Бозарбоев Авазбек Латифжон ўғли – старший преподаватель Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Бойко Аліна Олексіївна – студентка 3 курсу факультету цивільної інженерії та екології Придніпровської державної академії будівництва та архітектури (Дніпро, Україна)

Бойко Інна Ивановна – доцент кафедры спортивных игр Белорусского государственного университета (Минск, Беларусь)

Бойко-Бузиль Юлія Юріївна – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри практичної психології Інституту кримінально-виконавчої служби (Київ, Україна)

Бойчук Наталія Михайлівна – лаборант кафедри декоративно-прикладного та образотворчого мистецтва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Вижниця, Україна)

Болух Віра Андріївна – кандидат фізико-математичних наук, викладач ЦМК загальноосвітніх дисциплін КВНЗ «Житомирський базовий фармацевтичний коледж» Житомирської обласної ради (Житомир, Україна)

Бондарчук Ірина Павлівна – викладач вищої категорії, викладач циклової комісії економічних дисциплін Відокремленого структурного підрозділу «Рівненський коледж Національного університету біоресурсів і природокористування України» (Рівне, Україна)

Боса Віта Петрівна – старший викладач кафедри романської філології та порівняльно-типологічного мовознавства Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

Ботнар Валентина Дмитриевна – кандидат педагогических наук, профессор, руководитель докторской школы Тираспольского государственного университета (Кишинёв, Молдова)

Бочкова Наталія Леонідівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри біобезпеки і здоров'я людини Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)

Бужан Максим Александрович – аспирант II года обучения кафедры математических проблем управления и математики УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины» (Гомель, Беларусь)

Бунько Василь Ярославович – кандидат технічних наук, доцент кафедри енергетики і автоматики Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут» (Бережани, Україна)

Бургутов Мухаммаджон Джалилович – кандидат медицинских наук, доцент кафедры детской хирургии, анестезиологии и реаниматологии факультета последипломного образования Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Вальченко Светлана Анатольевна – старший преподаватель кафедри педагогіки факультета психології і педагогіки УО «Гомельський державний університет імені Франціска Скорины» (Гомель, Беларусь)

Василенко Олена Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри іноземних мов Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Василенко Ярослава Ігорівна – студентка 2 курсу спеціальності «Міжнародна комунікація» Інституту міжнародних відносин Київського національного інституту імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Василинчук Артем Вікторович – студент 2 курсу історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Великоцька Наталія Олексіївна – студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту бізнесу і менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Харків, Україна)

Вилуск Ганна Олексіївна – студентка 3 курсу навчально-наукового інституту бізнесу і менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Харків, Україна)

Волохата Катерина Миколаївна – викладач природничих дисциплін Барського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського (Бар, Україна)

Воробьев Александр Львович – доктор биологических наук, профессор Восточно-Казахстанского государственного университета имени С.Аманжолова (Усть-Каменогорск, Казахстан)

Гаджиева Севиндж Рафик – доктор химических наук, профессор, заведующая кафедрой экологической химии факультета экологии Бакинского государственного университета (Баку, Азербайджан)

Галдецька Ірина Григорівна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Гармаш Наталія Луарсабівна – заступник директора з питань гуманітарної освіти та виховання КВНЗ «Дніпровський базовий медичний коледж Дніпропетровської обласної ради» (Дніпро, Україна)

Глиняна Оксана Олександрівна – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри біобезпеки і здоров'я людини Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)

Гнатиш Герман Сергійович – студент 1 курсу магістратури факультету спорту та менеджменту Національного університету фізичного виховання і спорту України (Київ, Україна)

Гнатюк Микола Васильович – студент магістратури економічного факультету Подільського державного аграрно-технічного університету (Кам'янець-Подільський, Україна)

Гніщевич Вікторія Альбертівна – доктор технічних наук, професор кафедри технології та організації ресторанного господарства Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Голіней Галина Михайлівна – кандидат сільськогосподарських наук, викладач кафедри ботаніки та зоології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)

Голуб Дмитро Олександрович – викладач фізичної культури Бердянського економіко-гуманітарного коледжу Бердянського державного педагогічного університету (Бердянськ, Україна)

Голубош Володимир Валентинович – здобувач наукового ступеня доктора філософії (кандидата юридичних наук) наукової лабораторії з проблем досудового розслідування ННІ №1 Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Гончар Юлія Миколаївна – аспірант II року навчання кафедри технології та організації ресторанного господарства Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Гончарова Наталія Миколаївна – кандидат з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри біомеханіки та спортивної метрології Національного університету фізичного виховання і спорту України (Київ, Україна)

Горох Галина Сергіївна – викладач кафедри пісенно-хорової практики та постановки голосу Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

Грабинський Андрій Віталійович – студент 4 курсу соціально-гуманітарного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)

Грегирчак Наталія Николаевна – кандидат технических наук, доцент, декан факультета биотехнологии и экологического контроля Национального университета пищевых технологий (Киев, Украина)

Григор'єва Алла – студентка 6 курсу Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

Григоренко Аліна Сергіївна – студентка 3 курсу навчально-наукового інституту бізнесу і менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Харків, Україна)

Грітченко Тетяна Яківна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

Гронь Віталій Матвійович – викладач циклової комісії іноземних мов та туризму Рівненського економіко-технологічного коледжу Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Гронь Лариса Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання іноземних мов Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

Грубська Валентина Віталіївна – студентка 6 курсу Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

Гуламджанова Мохидил Алиевна – преподаватель кафедры иностранных языков Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Гуменюк Вікторія Вікторівна – аспірант кафедри історії та археології слов'ян Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (Київ, Україна)

Гуртовенко Олег Леонтійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, Україна)

Данча Любов Іванівна – аспірант III року навчання кафедри теорії і методики журналістської творчості Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука (Рівне, Україна)

Дари Виктория Ивановна – аспирант II года обучения докторантуры в области права, политических и административных наук при Консорциуме образовательных учреждений: Молдавской экономической академии и Университета европейских политических и экономических исследований «Константин Стере» (Кишинёв, Молдова)

Демчина Богдан Григорович – доктор технічних наук, професор кафедри будівельних конструкцій та мостів Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)

Дехтяренко Альона Володимирівна – студентка 1 курсу магістратури факультету біотехнології та екологічного контролю Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)

Джураева Хурматой Рафикжановна – ассистент кафедры земледелия Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Дзугаева Зарина Руслановна – преподаватель английского языка кафедры общественно-гуманитарных наук Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Дзямко Тетяна Василівна – викладач Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Мукачівський аграрний коледж» (Мукачево, Україна)

Дишук Леонід Григорович – викладач вищої категорії коледжу радіоелектроніки м. Дніпро (Дніпро, Україна)

Довгий Олександр Олегович – студент 4 курсу кафедри футболу Національного університету фізичного виховання і спорту України (Київ, Україна)

Дусатов Абдор Саитмуратович – судебно-медицинский эксперт Самаркандского областного Бюро судебно-медицинской экспертизы (Самарканд, Узбекистан)

Ержанова Гүлден Тілектесқызы – магистрант I года обучения кафедры информатики Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)

Ерлан Маржан Ерланқызы – магистрант II года обучения кафедры биологии Восточно-Казахстанского государственного университета имени С.Аманжолова (Усть-Каменогорск, Казахстан)

Ємчура Ігор Романович – студент 4 курсу за спеціальністю 023 «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В.Ю.Шкрібляка (Вижниця, Україна)

Жаббаров Маркс Тахирович – ассистент кафедры неврологии и психиатрии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Жамилова Башорат Сатторовна – доцент факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Жангозиева Манет Салыкбаевна – магистр, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Каспийского государственного университета технологий и инжиниринга имени Ш.Есенова (Актау, Казахстан)

Желонкина Тамара Петровна – старший преподаватель кафедры общей физики УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины» (Гомель, Беларусь)

Жердецкий Юрий Владимирович – аспирант III года обучения кафедры математических проблем управления и математики УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины» (Гомель, Беларусь)

Жуковська Аліса Олександрівна – кандидат політичних наук, науковий співробітник Історико-медичного музею ВДЗН України «Буковинський державний медичний університет» (Чернівці, Україна)

Жуманиязова Нурия Ахмедовна – преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Журавська Наталія Миколаївна – спеціаліст вищої категорії, викладач математичних дисциплін КВНЗ Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж» (Біла Церква, Україна)

Жураева Кундулхан – ассистент кафедры почвоведения и агрохимии Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Завгородня Альона Олегівна – викладач кафедри психології та педагогіки Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (Бахмут, Україна)

Задунайська Юлія Володимирівна – асистент кафедри початкової та дошкільної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

Зазуляк Тетяна Костянтинівна – спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, викладач фахових дисциплін Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В.Ю.Шкрібляка (Вижниця, Україна)

- Зайниев Сухроб Собирович** – ассистент кафедры детской хирургии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
- Зайцев Алексей Андреевич** – аспирант I года обучения кафедры оптики УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины» (Гомель, Беларусь)
- Залойло Володимир Васильович** – доцент кафедры футбола Національного університету фізичного виховання і спорту України (Київ, Україна)
- Захарченко Валентин Вікторович** – студент 3 курсу факультету торгівлі та маркетингу Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Зекенова Бахыт Нурмухаметовна** – магистрант 1 курса экономического факультета Казахского агротехнического университета имени С.Сейфуллина (Астана, Казахстан)
- Землянська Дар'я Петрівна** – аспірант II року навчання відділу водних ресурсів Інституту водних проблем і меліорації НААН України (Київ, Україна)
- Зілюк Наталія Володимирівна** – спеціаліст вищої категорії, викладач діловодства Ц(П)К викладачів діловодства та інформаційної діяльності ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю.Кримського» (Володимир-Волинський, Україна)
- Ибрагимова Аяулым Галымовна** – магистрант I года обучения кафедры экономики и управления факультета экономики и права Восточно-Казахстанского государственного университета имени С.Аманжолова (Усть-Каменогорск, Казахстан)
- Игамова Иноят Сулаймановна** – преподаватель Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
- Игамова Саодат Суръатовна** – ассистент кафедры неврологии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
- Имамов Донобек Олимжонович** – ассистент кафедры детской хирургии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
- Иовва Ольга Андреевна** – кандидат педагогических наук, доцент кафедры ДП и СМ ПГУ имени Т.Г.Шевченко (Тирасполь, Молдова), Тираспольского государственного университета (Кишинёв, Молдова)
- Ирбутаева Лола Ташбековна** – ассистент кафедры педиатрии и общей практики факультета последиplomного образования Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
- Исенгалиева Гуля Амиржановна** – кандидат технических наук, доцент кафедры экологии Актюбинского регионального государственного университета имени К.Жубанова (Актобе, Казахстан)
- Искандаров Шохрух Хамидович** – врач-офтальмолог клиники №1 Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
- Исламов Тимур Шавкатович** – студент 4 курса педиатрического факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
- Исламов Шавкат Эржигитович** – доктор медицинских наук, старший преподаватель кафедры судебной медицины и патологической анатомии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
- Исроилова Гулжаннат Пардабаевна** – преподаватель кафедры акушерства и гинекологии лечебного факультета Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
- Іваницька Яна Олександрівна** – студентка 3 курсу психолого-педагогічного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (Полтава, Україна)
- Кóсяк Валерий Андреевич** – доктор философских наук, профессор кафедры туризма и гостинично-ресторанного дела Сумского государственного педагогического университета имени А.С.Макаренка (Сумы, Украина)

Кадирова Азиза Муратовна – кандидат медичних наук, асистент кафедри офтальмології Самаркандського державного медичного інституту (Самарканд, Узбекистан)

Капленко Дар'я Вікторівна – студентка 4 курсу спеціальності «Початкова освіта (англійська мова)» КВНЗ Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж» (Біла Церква, Україна)

Каримов Расулбек Хасанович – асистент кафедри анатомії, оперативної хірургії та судової медицини Ургенчського філіала Ташкентської медичної академії (Ургенч, Узбекистан)

Каримова Купайсин Арапбой кизи – студентка кафедри лісного господарства та навколишнього середовища Андижанського державного університету (Андижан, Узбекистан)

Карманов Микола Іванович – спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, викладач загальнотехнічних дисциплін циклової комісії програмування, комп'ютерних та електронних технологій відділення комп'ютерної техніки Східнодонецького хіміко-механічного технікуму Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Східнодонецьк, Україна)

Карнаухова Ганна Сергіївна – асистент кафедри інформаційних технологій і прикладної математики Одеської державної академії будівництва та архітектури (Одеса, Україна)

Кенжебаев Жакип Амангельдиевич – магістрант 2 курсу спеціальності 6М010300 «Педагогіка та психологія» кафедри педагогіки та дизайну Університету «Мирас» (Шымкент, Казахстан)

Кешубаева Самал – студентка 4 курсу кафедри музичного виховання Семипалатинського державного університету імені Шакарима (Семей, Казахстан)

Киличева Гулрух – викладач кафедри французької мови та літератури Самаркандського державного інституту іноземних мов (Самарканд, Узбекистан)

Кимсанов Іброхим – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, завідувач кафедри селекції та селекції сільськогосподарських культур Андижанського державного університету (Андижан, Узбекистан)

Кириченко Наталія Вікторівна – викладач англійської мови КВНЗ «Новоград-Волинський медичний коледж» Житомирської обласної ради (Новоград-Волинський, Україна)

Кісіль Вікторія Володимирівна – викладач обліково-економічних дисциплін Технологічного коледжу Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету (Дніпро, Україна)

Коваленко Тетяна Сергіївна – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри генетики та розведення сільськогосподарських тварин ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Херсон, Україна)

Ковач Жанетт Федорівна – студентка 4 курсу Українсько-Угорського навчально-наукового інституту Ужгородського національного університету (Ужгород, Україна)

Ковпашко Дарина Петрівна – студентка 4 курсу кафедри біобезпеки і здоров'я людини факультету біомедичної інженерії Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)

Кожевникова Катерина Петрівна – викладач соціально-гуманітарних дисциплін КВНЗ «Дніпровський базовий медичний коледж Дніпропетровської обласної ради» (Дніпро, Україна)

Козігора Марія Анатоліївна – викладач кафедри психолого-педагогічних дисциплін Луцького педагогічного коледжу (Луцьк, Україна)

Козьміна Ніна Алексеевна – магістрант II року навчання кафедри біології факультету природничих наук та технологій Східно-Казахстанського державного університету імені С.Аманжолова (Усть-Каменогорск, Казахстан)

Коновальчук Ігор Сергійович – студент 3 курсу юридичного факультету Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)

Конончук Оксана Миколаївна – викладач обліково-економічних дисциплін, спеціаліст вищої категорії Відокремленого структурного підрозділу «Рівненський коледж Національного університету біоресурсів і природокористування України» (Рівне, Україна)

Константинова Ганна Петрівна – студентка магістратури педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)

Корота Тетяна Петрівна – викладач фізичного виховання предметної циклової комісії фізичного виховання та захисту Вітчизни коледжу ракетно-космічного машинобудування Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Косимова Райхона Собировна – старший преподаватель кафедры иностранных языков Академического лицея Ферганского филиала Ташкентского института информационных технологий имени Аль-Хорезмий (Фергана, Узбекистан)

Краля Вікторія Григорівна – старший викладач кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Харків, Україна)

Крекотень Олена Валентинівна – старший викладач кафедри іноземних мов Сумського національного аграрного університету (Суми, Україна)

Кривич Наталія Вікторівна – викладач основ сценічного та екранного мистецтва з методикою навчання циклової комісії викладачів української мови, української та зарубіжної літератур КВНЗ Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж» (Біла Церква, Україна)

Курбанов Музаффар Уматович – старший преподаватель кафедры общественных наук Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)

Курбанов Санжар Ражабович – старший преподаватель кафедры общественного здоровья и общей гигиены Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Курбонов Жасурбек Позилович – ассистент кафедры менеджмента в сельском хозяйстве Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Курятникова Юлія Олегівна – студентка 3 курсу факультету педагогіки та психології Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (Глухів, Україна)

Курьязов Бахтияр Нуязович – доктор медицинских наук, доцент кафедры общей хирургии, травматологии и ортопедии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Қодиров Отабек – ассистент кафедры селекции и семеноводства сельскохозяйственных культур Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Қўзибоев Шухратбек Турсиналиевич – ассистент кафедры лесного хозяйства и окружающей среды Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Лаптейкина Алина Дмитриевна – студентка 1 курса факультета иностранных языков УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины» (Гомель, Беларусь)

Латипова Шахноза Махмудовна – преподаватель финансов и страховых услуг Самаркандского института экономики и сервиса (Самарканд, Узбекистан)

Лепеш Сергей Петрович – магистрант 2 курса инженерно-экономического факультета Минского инновационного университета (Минск, Беларусь)

Лесько Андрій Миколайович – студент 1 курсу навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Летучий Володимир Ігорович – студент 3 курсу юридичного факультету Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)

Лісовська Ольга Василівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

Лукашевич Светлана Анатольевна – старший преподаватель кафедры теоретической физики УО «Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины» (Гомель, Беларусь)

Мавлянов Фаррух Акрамжанович – преподаватель кафедры физической культуры и спорта Ташкентского финансового института (Ташкент, Узбекистан)

Магода Ірина Володимирівна – викладач спецдисциплін ОХЗ, завідувач навчально-виробничої практики Сєверодонецького хіміко-механічного технікуму Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Сєверодонецьк, Україна)

Мазуренко Валентина Іванівна – викладач соціально-гуманітарних дисциплін КВНЗ «Дніпровський базовий медичний коледж Дніпропетровської обласної ради» (Дніпро, Україна)

Мазурова Анастасія Володимирівна – аспірант III року навчання кафедри соціально-економічної географії і регіонаознавства Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна (Харків, Україна)

Майлыбаева Айман Джадгереевна – кандидат физико-математических наук, преподаватель кафедры информатики Атырауского государственного университета имени Х.Досмухамедова (Атырау, Казахстан)

Макаренко Евгений Владимирович – студент 1 курса магистратуры факультета биотехнологии и экологического контроля Национального университета пищевых технологий (Киев, Украина)

Максименко Сергій Володимирович – старший викладач кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету (Одеса, Україна)

Макулбеков Айдос Төлебекулы – магистр культурологии (Астана, Казахстан)

Маликова Асель Маликкызы – докторант II года обучения кафедры философии Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева (Астана, Казахстан)

Малоголова Олеся Олексіївна – кандидат юридичних наук, науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення навчально-наукового інституту заочного і дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Мамадалиев Жахонгир – студент 2 курса специальности «Селекция и семеноводство сельскохозяйственных культур» Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Маматова Барно Нематовна – старший преподаватель кафедры иностранных языков Академического лицея Ферганского филиала Ташкентского института информационных технологий имени Аль-Хорезмий (Фергана, Узбекистан)

Марчук Володимир Васильович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна)

Масеева Музаффа Кутбиддиновна – преподаватель Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Матёкубов Мурод Отажонович – ассистент кафедры неврологии и психиатрии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Матрос Ольга Олександрівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

Махматмуродова Наргиза Негматуллаевна – ассистент кафедры внутренней медицины №4 с гематологией Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Махмудов Зафар Мамаджанович – ассистент кафедры детской хирургии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Машарипова Насиба Курамбаевна – ассистент кафедры общественного здоровья и общей гигиены Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Мельник Тетяна Максимівна – викладач вищої кваліфікаційної категорії, викладач-методист, голова предметної комісії викладачів іноземних мов Сарненського педагогічного коледжу Рівненського державного гуманітарного університету (Сарни, Україна)

Миргородська Вікторія Михайлівна – студентка 6 курсу архітектурного факультету Придніпровської державної академії будівництва та архітектури (Дніпро, Україна)

Мирзаева Дилфуза Шавкатовна – старший преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Мирзаева Наргиза Собуровна – ассистент кафедры неврологии и психиатрии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Мирхомидова Гавхарой – старший преподаватель кафедры селекции и семеноводства сельскохозяйственных культур Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Мисько Володимир Зіновійович – асистент кафедри географії та методики її викладання Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, Україна)

Михальченко Ірина Григорівна – студентка 1 курсу факультету природничої і фізико-математичної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (Глухів, Україна)

Мўйдинов Макситали – ассистент кафедры селекции и семеноводства сельскохозяйственных культур Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Муратова Гулнара Рашитовна – преподаватель кафедры физической культуры Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)

Муталибов Анвар Икромович – ассистент кафедры детской хирургии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Мухиддинова Х. – студентка кафедры лесного хозяйства и окружающей среды Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Мятига Олена Миколаївна – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини Маріупольського державного університету (Маріуполь, Україна)

Набиев Бахтияр Назирович – ассистент кафедры селекции и семеноводства сельскохозяйственных культур Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Набиева Наргиза Назиржоновна – ассистент кафедры лесного хозяйства и окружающей среды Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Нарзикулов Шожахон Фарходович – магистрант 1 курса лучевой диагностики и лучевой терапии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Невгомонний Григорій Ульянович – кандидат технічних наук, професор, завідувач кафедри архітектурного проектування і дизайну Придніпровської державної академії будівництва та архітектури (Дніпро, Україна)

Нестерчук Ніна Вікторівна – студентка відділення фізичного виховання Кременчуцького педагогічного коледжу імені А.С.Макаренка (Кременчук, Україна)

Нечепуренко Володимир Миколайович – викладач фізичного виховання предметної циклової комісії фізичного виховання та захисту Вітчизни коледжу ракетно-космічного машинобудування Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Нечипоренко Лілія Василівна – викладач англійської мови КВНЗ Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж» (Біла Церква, Україна)

Ніконова Ірина В'ячеславівна – викладач історії, спеціаліст II категорії Відокремленого підрозділу «Слов'янський технікум національного аграрного університету» (Слов'янськ, Україна)

Нормухамедов Самадулло Рахматуллаєвич – студент 3 курсу факультету банківського дела и финансов Самаркандского института экономики и сервиса (Самарканд, Узбекистан)

Нуруллаев Бобурбек Рустамович – студент 5 курсу лікувального факультету Ургенчського філіалу Ташкентської медичної академії (Ургенч, Узбекистан)

Обидов Билолиддин Орифжон Ҷғли – студент 3 курсу факультету захисту рослин и агрохимии Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Обидова Ойнисо – студентка МНО факультету педагогіки Бухарського державного університету (Бухара, Узбекистан)

Обідник Наталія Василівна – викладач II категорії фінансових дисциплін Ладизинського коледжу Вінницького національного аграрного університету (Ладизин, Україна)

Одейчук Ірина Віталіївна – студентка 3 курсу спеціальності «Психологія» психолого-природничого факультету Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

Олійник Валентина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (Хмельницький, Україна)

Оллаберганова Гулбахор Улугбековна – кандидат медичних наук, асистент кафедри нервних и психических болезней Ургенчського філіалу Ташкентської медичної академії (Ургенч, Узбекистан)

Онїстрат Анна Віталіївна – студентка 3 курсу психолого-педагогічного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (Полтава, Україна)

Орипов Ойбек Улугбекович – резидент магістратури кафедри офтальмології Самаркандського державного медичного інституту (Самарканд, Узбекистан)

Орипова Ёкутхон Чорикуловна – резидент магістратури кафедри офтальмології Самаркандського державного медичного інституту (Самарканд, Узбекистан)

Орленко Олена Владиславівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри готельно-ресторанної справи Херсонського державного університету (Херсон, Україна)

Очилов Бобир Халимбоевич – аспірант II року навчання кафедри радіотехнічних пристроїв и систем Ташкентського хіміко-технологічного інституту (Ташкент, Узбекистан)

Очилова Лайло Шариповна – старший викладач факультету педагогіки Бухарського державного університету (Бухара, Узбекистан)

Павлюк Лідія Вікторівна – викладач циклової комісії викладачів діловодства та інформаційної діяльності ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю.Кримського» (Володимир-Волинський, Україна)

Парпиев Мухаммаджон Парпиевич – кандидат технічних наук, доцент кафедри метрології Ташкентського хіміко-технологічного інституту (Ташкент, Узбекистан)

Парченкова Вероніка Васильєвна – студентка 1 курсу факультету математики и информатики Гродненського державного університету імені Янки Купалы (Гродно, Беларусь)

Пахуща Ольга Павлівна – студентка 4 курсу Навчально-наукового інституту бізнесу і менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Харків, Україна)

Пернарівська Ольга Олександрівна – студентка 1 курсу факультету обліку та податкового менеджменту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана (Київ, Україна)

Петкевич Александр Ромуальдович – студент 4 курсу спортивно-педагогического факультета спортивных игр и единоборств Белорусского государственного университета (Минск, Беларусь)

Пижова Владислава Олександрівна – студентка 4 курсу факультету соціальної та мовної комунікації Горлівського інституту іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (Бахмут, Україна)

Підвальна Юлія Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

Піхальонук Юрій Петрович – викладач зуботехнічного відділення Олександрійського медичного училища (Олександрія, Україна)

Плахова Тетяна Миколаївна – директор Відокремленого підрозділу «Слов'янський технікум Луганського національного аграрного університету» (Слов'янськ, Україна)

Плевако Сергій Валентинович – викладач зуботехнічного відділення Олександрійського медичного училища (Олександрія, Україна)

Погребняк Марія Михайлівна – аспірант I року навчання кафедри адміністративного права і процесу Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Подворнюк Ольга Олександрівна – викладач циклової комісії діловодства та інформаційної діяльності ВКНЗ «Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А.Ю.Кримського» (Володимир-Волинський, Україна)

Покойовец Екатерина Юрьевна – студентка 1 курсу магістратури факультета биотехнологии и экологического контроля Национального университета пищевых технологий (Київ, Україна)

Порхун Марія Юрійвна – студентка 3 курсу факультету архітектури, будівництва та декоративно-прикладного мистецтва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Вижниця, Україна)

Посацький Олександр Васильович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, Україна)

Примбетов Нокисбай – студент 3 курсу кафедри музикального образования Государственного университета имени Шакарима (Семей, Казахстан)

Пулатов Дилмурод Содикович – старший преподаватель кафедры иностранных языков Академического лицея Ферганского филиала Ташкентского института информационных технологий имени Аль-Хорезмий (Фергана, Узбекистан)

Райниш Катерина Анатоліївна – студентка 2 курсу гуманітарно-педагогічного факультету Київського національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Расулов Алишер Собирович – доцент кафедры педиатрии и общей практики факультета последипломного образования Самаркандского медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Расулов Сойибжон – старший преподаватель кафедры селекции и семеноводства сельскохозяйственных культур Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Расулова Надира Алишеровна – кандидат медицинских наук, ассистент кафедры педиатрии и общей практика факультета последипломного образования Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Расулова Севиндж Рамиз кызы – кандидат математических наук, доцент кафедры информатики факультета прикладной математики и кибернетики Бакинского государственного университета (Баку, Азербайджан)

Рафиева Хиджран Латиф – кандидат химических наук, преподаватель кафедры экологической химии факультета экологии Бакинского государственного университета (Баку, Азербайджан)

Рахимбаева Баян Турабековна – старший преподаватель кафедры иностранных языков и межкультурной коммуникации Академии «Болашак» (Караганда, Казахстан)

Рахманов Косим Эрданович – ассистент кафедры хирургических болезней №1 Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Рахматова Гулноз – студентка МНО факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Рахматуллаева Гульноза Кутпитдиновна – кандидат медицинских наук, ассистент кафедры внутренних болезней №2 Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)

Рахмонова Насима – старший преподаватель кафедры иностранных языков Академического лицея Ферганского филиала Ташкентского института информационных технологий имени Аль-Хорезмий (Фергана, Узбекистан)

Рейдало Віталіна Станіславівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)

Родіоненко Михайло Вікторович – студент 1 курсу магістратури факультету спорту та менеджменту Національного університету фізичного виховання і спорту України (Київ, Україна)

Роман Катерина Вікторівна – студентка 2 курсу магістратури біолого-екологічного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Романюк Володимир Леонтійович – кандидат біологічних наук, доцент кафедри загальної психології та психодіагностики психолого-природничого факультету, завідувач лабораторії психофізіології та клінічної психології Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

Руденко Юлія Григорівна – викладач-спеціаліст Відокремленого підрозділу «Слов'янський технікум Луганського національного аграрного університету» (Слов'янськ, Україна)

Рузметов Базиргон Шакирович – ассистент кафедры факультетской и госпитальной терапии Ургенчского филиала Ташкентской меницинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Рузметов Бахтияр Абдирахимович – преподаватель кафедры общей хирургии, травматологии и ортопеди Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Рузметова Мухаббат Шакировна – преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Руснак Олеся Дмитрівна – викладач I категорії Вижницького коледжу прикладного мистецтва імені В.Ю.Шкрібляка (Вижниця, Україна)

Рустамова Дильсабо Джураевна – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры менеджмента в сельском хозяйстве Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Рустамова Сайёра Хатамовна – ассистент кафедры менеджмента в сельском хозяйстве Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Савранчук Сергій Леонідович – аспірант II року навчання кафедри адміністративного права і процесу Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Савчук Дмитро Петрович – кандидат технічних наук, завідувач лабораторії захисту від шкідливої дії вод Інституту водних проблем і меліорації НААН України (Київ, Україна)

Савчук Наталія Анатоліївна – викладач англійської мови КВНЗ «Новоград-Волинський медичний коледж» Житомирської обласної ради (Новоград-Волинський, Україна)

Садуллаев Ашраф Баходирович – резидент магистратуры III года обучения кафедры офтальмологии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Сасенсус Марія Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу Одеського національного економічного університету (Одеса, Україна)

Салаева Муборак Саидабдуллаевна – кандидат медицинских наук, доцент кафедры внутренних болезней №2 лечебного факультета Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)

Салахова Эльза Загировна – преподаватель кафедры иностранных языков Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада Аль-Хорезми (Ташкент, Узбекистан)

Салимова Наргиза Джурабаевна – кандидат медицинских наук, старший преподаватель кафедры внутренних болезней №2 Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)

Салимова Наргиза Джурабаевна – кандидат медицинских наук, старший преподаватель кафедры внутренних болезней № 2 Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)

Саньков Петро Миколайович – кандидат технічних наук, доцент кафедри архітектури Придніпровської державної академії будівництва та архітектури (Дніпро, Україна)

Сапаева Шарофат Аминовна – кандидат медицинских наук, доцент кафедры клинической анатомии и морфологии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Сапунжи Анастасія Ігорівна – студентка 7 курсу педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)

Сарасва Ірина Володимирівна – студентка 1 курсу магістратури педагогічного факультету Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)

Сарбаш Лідія Володимирівна – студентка 4 курсу кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини факультету філології та масових комунікацій, Маріупольського державного університету (Маріуполь, Україна)

Сардарова Жаннат Исмагуловна – доктор педагогических наук, доцент кафедры методики преподавания и обучения в высшей школе Республиканского института повышения квалификации руководящих и научно-педагогических работников системы образования Республики Казахстан, Филиал АО «Национальный центр повышения квалификации «Өрлеу» (Актау, Казахстан)

Саруханов Арсен Альбертович – преподаватель кафедры межфакультетской физической культуры Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)

Сатибалдиева Зебо Шухратиллаевна – ассистент кафедры лесного хозяйства и окружающей среды Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Саттаров Хуршид Абдушукурович – кандидат технических наук, доцент кафедры систем энергообеспечения Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада Ал-Хоразмий (Ташкент, Узбекистан)

Сафарбаев Бобур Бахтиёрович – ассистент кафедры неврологии и психиатрии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии, (Ургенч, Узбекистан)

Сафарова Мунаввар Пардаевна – ассистент кафедры внутренней медицины №4 с гематологией Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Сафарова Умида Алиаскаровна – кандидат филологических наук, преподаватель кафедры иностранных и латинского языка Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Саъдуллаева Зарина – студентка МНО факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)

Сергиенко Раиса Ивановна – доктор искусствоведения, профессор кафедры теории музыки Белорусской государственной академии музыки (Минск, Беларусь)

Сернова Тамара Вячеславовна – кандидат искусствоведения, доцент кафедры музыкально-педагогического образования Белорусского государственного педагогического университета имени Максима Танка (Минск, Украина)

Сиддиков Илхомжон Хакимович – доктор технических наук, профессор, заведующий кафедрой систем энергообеспечения Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада Ал-Хоразмий (Ташкент, Узбекистан)

Сільвестрова Оксана Юрївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарних наук та права Луцького національного технічного університету (Луцьк, Україна)

Скідан Владислава Валентинівна – кандидат технічних наук, доцент кафедри техногенної безпеки та тепломасообмінних процесів Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Слюсаренко Сергій Петрович – старший викладач, викладач спеціальних дисциплін кафедри технічного сервісу Ладижинського коледжу Вінницького національного аграрного університету (Ладижин, Україна)

Смирнова Карина Андріївна – студентка групи БО 16 1/9 Технологічного коледжу Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету (Дніпро, Україна)

Собиров Сардор – студент 2 курса специальности «Селекция и семеноводство сельскохозяйственных культур» Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Собирова Саломат Жуманазаровна – магистр по направлению «Организация и управления сестринского дело», ассистент кафедры общественного здоровья и общей гигиены Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Советханұлы Елдос – студент 3 курса кафедры музыкального образования Государственного университета имени Шакарима (Семей, Казахстан)

Содиков Акмал Шавкат угли – преподаватель кафедры теории и истории государства и права Ташкентского юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Содиков Муротжон – ассистент кафедры селекции и семеноводства сельскохозяйственных культур Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Солиев Илхом – магистрант кафедры ирригации и мелиорации Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Солиева Ҳавасхон Омоновна – преподаватель кафедры общественных наук Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)

Сосинець Тетяна Романівна – студентка 4 курсу факультету педагогічної освіти та соціальної роботи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

Стаднік Надія Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки Педагогічного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

Стрижак Людмила Василівна – студентка 3 курсу історичного факультету спеціальності «Географія» Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (Полтава, Україна)

Сулейманова Галина Николаевна – преподаватель кафедры иностранных языков Ташкентского университета информационных технологий имени Мухаммада Аль-Хорезми (Ташкент, Узбекистан)

Султанова Нургуль Камильевна – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, заведующая кафедрой музыкального образования Государственного университета имени Шакарима (Семей, Казахстан)

- Сурмай Михайло Ігорович** – кандидат технічних наук, асистент кафедри будівельних конструкцій та мостів Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)
- Тараненко Ксенія Володимирівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарної підготовки та митної ідентифікації культурних цінностей Університету митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)
- Телеуов Акылжан Нуркаирович** – кандидат биологических наук, преподаватель кафедры экологии Актюбинского регионального государственного университета имени К.Жубанова (Актобе, Казахстан)
- Темирбекова Светлана Камадановна** – учитель русского языка и литературы школы-гимназии №52 г.Астаны (Астана, Казахстан)
- Тетеріна Світлана Миколаївна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри біотехнології і мікробіології Національного університету харчових технологій (Київ, Україна)
- Ткач Крістіна Олександрівна** – викладач кафедри управління підприємницькою та туристичною діяльністю Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Ткач Наталия Алексеевна** – кандидат технических наук, доцент кафедры экологии и ООС Приднепровской государственной академии строительства и архитектуры (Днепр, Украина)
- Товт Петер Павлович** – студент 4 курсу Українсько-Угорського навчально-наукового інституту Ужгородського національного університету (Ужгород, Україна)
- Толесин Айбек** – магистрант 2 курса специальности 6М060800 «Экология» кафедры экологии Актюбинского регионального государственного университета имени К.Жубанова (Актобе, Казахстан)
- Третьяк Вера Леонидовна** – старший преподаватель кафедры спортивных игр Белорусского государственного университета (Минск, Беларусь)
- Трофимчук Вікторія Віталіївна** – аспірант I року навчання кафедри психології та соціальної роботи Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України (Київ, Україна)
- Туйчиев Хикматулло Юлдашалиевич** – доцент кафедры лесного хозяйства и окружающей среды Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)
- Тулакова Гавхар Элмурадовна** – ассистент кафедры офтальмологии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)
- Тулєгєновє Анар Кабдығалиевна** – преподаватель кафедры физики и математики Аркалыкского государственного педагогического института имени И.Алтынсарина (Аркалык, Казахстан)
- Тўрабоев Мирзарахмат Бахтиёр ўғли** – студент 3 курса факультета защиты растений и агрохимии Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)
- Тургунов Музаффар** – ассистент кафедры почвоведения и агрохимии Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)
- Турсуналиев Шохжахон** – студент 2 курса специальности «Технологии выращивания лекарственных растений» Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)
- Турсунова Наргиза Хамракуловна** – преподаватель кафедры французского языка и литературы Самаркандского института иностранных языков (Самарканд, Узбекистан)
- Улан Аліна Миколаївна** – старший викладач кафедри історії і теорії олімпійського спорту Національного університету фізичного виховання і спорту України (Київ, Україна)
- Умаров Бекзод Азаматович** – преподаватель кафедры теории и истории государства и права Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)
- Умарова Гулжахон Умидуллаевна** – старший преподаватель факультета педагогики Бухарского государственного университета (Бухара, Узбекистан)
- Умитханова Оралсын** – студентка 4 курса кафедры музыкального образования Государственного университета имени Шакарима (Семей, Казахстан)

Ураимов Тождин – кандидат сельскохозяйственных наук, доцент, заведующий кафедрой почвоведения и агрохимии Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Уринбаев Икром Пайзиллаевич – врач-травматолог Самаркандской областной больницы травматологии и ортопедии (Самарканд, Узбекистан)

Уринбаев Пайзилла Уринбаевич – доктор медицинских наук, профессор кафедры травматологии и ортопедии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Урсані Ніна Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та історії української і світової літератури Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця, Україна)

Файзиева Диловар Уткуровна – преподаватель Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Фастовець Оксана Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму Національного університету фізичного виховання та спорту України (Київ, Україна)

Федевич Олег Євгенійович – кандидат технічних наук, доцент кафедри цивільної безпеки Національного університету «Львівська політехніка» (Львів, Україна)

Федченко Марія Сергіївна – студентка 6 курсу інституту заочного та дистанційного навчання Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Федяй Ангеліна Анатоліївна – студентка 3 курсу психолого-педагогічного факультету Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка (Полтава, Україна)

Феліпова Наталія Євгеніївна – кандидат педагогічних наук, голова циклової комісії гуманітарних дисциплін Кіровоградського медичного коледжу імені Є.Й.Мухіна (Кропивницький, Україна)

Фльонц Оксана Богданівна – старший викладач кафедри обліку і аудиту Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут» (Бережани, Україна)

Формазюк Людмила Володимирівна – студентка магістратури хіміко-біологічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (Тернопіль, Україна)

Хайдарова Умида Пулатовна – преподаватель кафедры языковой подготовки Ташкентского государственного юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Хайтов Атаназар Рахимович – ассистент кафедры общественного здоровья и общей гигиены Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Хайтов Шерзод Рахматуллаевич – преподаватель кафедры теории и истории государства и права Ташкентского юридического университета (Ташкент, Узбекистан)

Хамракулов Собир Ботирович – ассистент кафедры офтальмологии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Харламов Олексій Ігорович – аспірант III року навчання відділу водних ресурсів Інституту водних проблем і меліорації НААН України (Київ, Україна)

Хасанов Мухриддин Эркинович – резидент магистратуры кафедры травматологии и ортопедии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Хасанова Дилшода Абдуганиевна – преподаватель Академического лицея при Самаркандском государственном медицинском институте (Самарканд, Узбекистан)

Хатамов Мирзоазиз – студент 1 курса факультета физической культуры Кокандского государственного педагогического института (Коканд, Узбекистан)

Хатамов Салим – ассистент кафедры почвоведения и агрохимии Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Хафизов Достон Абдурауфович – студент 3 курсу ліцею факультета Самаркандського державного медичного інституту (Самарканд, Узбекистан)

Хіврич Ірина Ігорівна – викладач фізичної культури Бердянського економіко-гуманітарного коледжу Бердянського державного педагогічного університету, студентка 1 курсу магістратури кафедри теорії та методика фізичного виховання Бердянського державного педагогічного університету (Бердянськ, Україна)

Хожиматов Асомиддин – кандидат технічних наук, доцент кафедри іригації та меліорації Андижанського сільськогосподарського інституту (Андижан, Узбекистан)

Хожиматов М. – завідувач лабораторією в Куве (Андижан, Узбекистан)

Хожиматов М.М. – старший викладач Андижанського сільськогосподарського інституту (Андижан, Узбекистан)

Холобцева Ірина Петрівна – аспірант I року навчання кафедри технології хліба, кондитерських, макаронних виробів та харчових концентратів Харківського державного університету харчування та торгівлі; викладач спеціальності Технологічного коледжу Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету (Дніпро, Україна)

Худайберганов Нурмамет Юсупович – кандидат медичних наук, доцент, завідувач кафедри неврології та психіатрії Ургенчського філіалу Ташкентської медичної академії (Ургенч, Узбекистан)

Худайбердієва Дилафруз Абидовна – асистент кафедри менеджменту та маркетингу Ташкентського фінансового інституту (Ташкент, Узбекистан)

Хужаматов Халімжон Ергашевич – докторант I року навчання кафедри систем енергообеспечення Ташкентського університету інформаційних технологій імені Мухаммада Ал-Хоразмі (Ташкент, Узбекистан)

Цвєткова Ніна Миколаївна – доктор біологічних наук, професор кафедри геоботаніки, ґрунтознавства та екології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Ціпов'яз Анатолій Тимофійович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання Кременчуцького педагогічного коледжу імені А.С.Макаренка (Кременчук, Україна)

Чепіль Лариса Петрівна – асистент кафедри декоративно-прикладного та образотворчого мистецтва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Вижниця, Україна)

Черевко Марина Олександрівна – здобувач наукового ступеню доктора філософії у галузі права I року навчання кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Черняк Валентина Адольфовна – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри музично-педагогічного формування Білоруського державного педагогічного університету імені Максима Танка (Мінськ, Україна)

Чеснокова Анастасія Сергєєвна – магістрант II року навчання кафедри біології Східно-Казахстанського державного університету імені С.Аманжолова (Усть-Каменогорськ, Казахстан)

Чикун Надія Юрївна – старший викладач кафедри товарознавства, управління безпекою та якістю Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Чинієва Марина Ільїнічна – аспірант II року навчання кафедри гістології та медичної біології Ташкентського державного стоматологічного інституту (Ташкент, Узбекистан)

Чубенко-Стукало Надежда Александровна – студентка I курсу магістратури кафедри хімічної інженерії та екології факультету інженерії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (Сєвєродонецьк, Україна)

Чумаченко Валентина Іванівна – завідувач зуботехнічного відділення Олександрійського медичного училища (Олександрія, Україна)

Шабасєв Олексій Вікторович – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри генетики та розведення сільськогосподарських тварин ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет» (Херсон, Україна)

Шавкатов Шохрух Шухратович – студент 3 курсу ліцею факультета Самаркандського державного медичного інституту (Самарканд, Узбекистан)

Шайтанова Олена Анатоліївна – викладач коледжу радіоелектроніки м. Дніпро (Дніпро, Україна)

Шамилова Бахар Гурбан кызы – кандидат математических наук, старший преподаватель кафедри інформатики факультета прикладної математики і кібернетики Бакинського державного університету (Баку, Азербайджан)

Шамсієв Азамат Мухитдинович – доктор медических наук, профессор, ректор Самаркандського державного медичного інституту (Самарканд, Узбекистан)

Шамсієв Жамшид Азаматович – доктор медических наук, профессор, заведующий кафедрой деческой хірургії Самаркандського державного медичного інституту (Самарканд, Узбекистан)

Шамсієв Равшан Азаматович – докторант І года обучения кафедри деческой хірургії Самаркандського державного медичного інституту (Самарканд, Узбекистан)

Шамсієва Дилноза Алишеровна – студентка 4 курсу ліцею факультета Самаркандського державного медичного інституту (Самарканд, Узбекистан)

Шамситдинова Манзура Гаппаровна – преподаватель кафедри языковой підготовки Ташкентського державного юридического університету (Ташкент, Узбекистан)

Шамуратова Гульнара Бахтияровна – кандидат медических наук, ассистент кафедри нервних і психических болезней Ургенчського філіала Ташкентської медической академії (Ургенч, Узбекистан)

Шамуратова Нодира Шаназаровна – ассистент кафедри общественного здоровья и общей гігієни Ургенчського філіала Ташкентської медической академії (Ургенч, Узбекистан)

Шарипов Рустам Хаитович – доктор медических наук, доцент кафедри педіатрії і общей практики факультета последипломного образования Самаркандського державного медичного інституту (Самарканд, Узбекистан)

Шарипова Икбол Файзуллоевна – старший преподаватель факультета педагогіки Бухарського державного університету (Бухара, Узбекистан)

Шарипова Махбуба Бахшиллоевна – преподаватель факультета педагогіки Бухарського державного університету (Бухара, Узбекистан)

Шашина Тетяна Вікторівна – викладач вищої категорії, викладач біології КВНЗ «Бердичівський медичний коледж» Житомирської обласної ради (Бердичів, Україна)

Шелест Надія Анатоліївна – здобувач кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Шемякіна Наталія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, профессор кафедри іноземних мов Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Шержанова Комила Сапарбаевна – студентка 3 курсу факультета телекомунікаційних технологій Ташкентського університету інформаційних технологій імені Мухаммада Ал-Хоразмі (Ташкент, Узбекистан)

Шилова Крістіна Олександрівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської мови та методики її викладання Херсонського державного університету (Херсон, Україна)

Шкода Юлія Ігорівна – студентка 2 курсу філологічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (Мелітополь, Україна)

Эгамов Хусанбой – кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри селекції і семеноводства сільськогосподарських культур Андижанського сільськогосподарського інституту (Андижан, Узбекистан)

Эргашев Акмалжон Абдукаххорович – ассистент кафедры экономики сельского хозяйства Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Эркабоев Шохрух Фуркатжонович – студент 5 курса лечебного факультета Ташкентской медицинской академии (Ташкент, Узбекистан)

Эсамуратов Айбек Ибрагимович – доцент кафедры факультетской и госпитальной хирургии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Юлдашев Иззатилло Кудратилло угли – студент кафедры лесного хозяйства и окружающей среды Андижанского института сельского хозяйства (Андижан, Узбекистан)

Юлдашева Саодат Туракуловна – преподаватель Сиабского медицинского колледжа г.Самарканда (Самарканд, Узбекистан)

Юркова Татьяна Федорівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту імені професора Є.Петухова Херсонського державного університету (Херсон, Україна)

Юсковец Елена Ивановна – аспирант II года обучения кафедры лёгкой атлетики УО «Белорусский государственный университет физической культуры» (Минск, Беларусь)

Юсупов Садулла Кенжаевич – ассистент кафедры неврологии и психиатрии Ургенчского филиала Ташкентской медицинской академии (Ургенч, Узбекистан)

Юсупова Малика Аминовна – резидент магистратуры II года обучения кафедры офтальмологии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Якуба Марина Станіславівна – кандидат біологічних наук, доцент кафедри геоботаніки, ґрунтознавства та екології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Якубов Голиб Акбарович – ассистент курса лучевой диагностики и лучевой терапии Самаркандского государственного медицинского института (Самарканд, Узбекистан)

Ярчук Наталія Петрівна – викладач кафедри біобезпеки і здоров'я людини Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)

Яхякулова Матлуба – ассистент кафедры почвоведения и агрохимии Андижанского сельскохозяйственного института (Андижан, Узбекистан)

Яценко Олександр Вікторович – викладач інформатики КВНЗ Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж» (Біла Церква, Україна)

Яцинич Оксана Борисівна – викладач вищої категорії, викладач-методист ДВНЗ «Дрогобицький механіко-технологічний коледж» (Дрогобич, Україна)

Ящук Татьяна Анатоліївна – викладач кафедри маркетингу, менеджменту та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)

ЗМІСТ / СОДЕРЖАНИЕ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ / БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Александр Воробьев, Нина Козьмина</i> ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ РЕГУЛЯТОРОВ РОСТА И РАЗВИТИЯ РАСТЕНИЙ НА СЕМЕНА ГОРОХА	5
<i>Маржан Ерлан</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БИОСТИМУЛЯТОРОВ ДЛЯ ВЫРАЩИВАНИЯ ФАСОЛИ (PHASEOLUS) В ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ	9
<i>Шухратбек Қўзйбоев, Рузйбой Бахрамов, Бйлолиддин Обидов</i> НЕКОТОРЫЕ БИОПРЕПАРАТЫ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ	11
<i>Евгений Макаренко, Екатерина Покойовец, Наталья Грегирчак</i> ИССЛЕДОВАНИЯ ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ С ФУНКЦИОНАЛЬНЫМИ ПИЩЕВЫМИ ДОБАВКАМИ	13
<i>N.Nabiyeva, X.Yu.To'ychiyev, Z.Satibaldiyeva, H.Muhiddinova</i> FACTORS OF RESISTANCE OF WILD AND CULTIVATED GOSSYPUM L. COTTONS TO APHIS GOSSYPH CLOV	16
<i>Екатерина Покойовец, Наталья Грегирчак</i> СЪЕДОБНОЕ ПОКРЫТИЕ В КАЧЕСТВЕ УПАКОВКИ ДЛЯ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ	21
<i>Зебо Сатибалдиева, Наргиза Набиева, Бйлолиддин Обидов, Купайсин Каримова, ИззатиллоЮлдашев</i> ЯНГИ ЎРМОНЧА БАРПО ЭТИЛДИ ЁХУД ЭКОЛОГИК МУАММО	23
<i>H.To'ychiyev, N.Nabiyeva, Z.Satibaldiyeva, M.Abdurazzoqov</i> AYRIM G'O'ZA NAVLARIDA TEZPISHARLIK BILAN BA'ZI XO'JALIK BELGILAR ORASIDAGI KORRELYASIYA AYRIM G'ŹA NAVLARIDA TEZPIŠARLIK BILAN X'JHALIK BELGILAR ORASIDAGI KORRELYACIYA	25
<i>Анастасия Чеснокова</i> ИЗУЧЕНИЕ ЭНДЕМИЧНЫХ ВИДОВ РАСТЕНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА	28
<i>Елена Юсковец</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ В СИСТЕМЕ СПОРТИВНОГО ОТБОРА	32
ГЕОГРАФІЯ І ГЕОЛОГІЯ / ГЕОГРАФИЯ И ГЕОЛОГИЯ	
<i>Анастасія Мазурова</i> НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ «МІСЬКИЙ ПРОСТІР»	36
<i>Людмила Стрижак</i> АНАЛІЗ ГЕОГРАФІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЛАНДШАФТНОЇ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	39
ЕКОЛОГІЯ / ЭКОЛОГИЯ	
<i>Наталья Блинова, Надежда Чубенко-Стукало</i> ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРЕФЕРМЕНТИРОВАННОГО СЫРОГО ОСАДКА ДЛЯ ДЕНИТРИФИКАЦИИ СТОЧНЫХ ВОД	43
<i>Альона Дехтяренко, Світлана Тетеріна</i> АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ МЕТОДІВ ОЧИЩЕННЯ СТІЧНИХ ВОД ВІД СПОЛУК НІТРОГЕНУ	45
<i>Тетяна Дзямко</i> ПРОБЛЕМИ ДЕГРАДАЦІЇ ПРИРОДНИХ КОМПОНЕНТІВ	49

<i>Катерина Роман, Ніна Цвєткова, Марина Якуба</i> ВМІСТ ВАЖКИХ МЕТАЛІВ У ҐРУНТАХ МІСТА КАМ'ЯНСЬКЕ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ	52
<i>Дмитро Савчук, Олексій Харламов, Дар'я Землянська</i> СИСТЕМИ ІНЖЕНЕРНОГО ЗАХИСТУ ТЕРИТОРІЇ СЕЛА ГОРА БОРИСПІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ВІД ЗАТОПЛЕННЯ ТА ПІДТОПЛЕННЯ	54
<i>Айбек Толесин, Гуля Исенгалиева, Акылжан Телеуов</i> О ПРОМЫШЛЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ВОЗДЕЙСТВИИ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ ПРЕДПРИЯТИЙ ХРАНЕНИЯ НЕФТЕПРОДУКТОВ	58
<i>Олена Шайтанова</i> ЕЛЕКТРОМАГНІТНІ ПОЛЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР	60
<i>Марина Якуба, Дмитро Бодлев</i> ОСОБЛИВОСТІ БІОКРУГООБІГУ РЕЧОВИН У БАЙРАЧНИХ ЕКОСИСТЕМАХ СТЕПОВОЇ ЗОНИ	62
ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ / ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ	
<i>Володимир Мисько</i> РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ФЕСТИВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ У КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОМУ РАЙОНІ	66
<i>Оксана Фастовець</i> ПІШОХІДНІ ТУРИСТИЧНІ МАРШРУТИ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ПРІОРИТЕТ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ	70
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ / ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ	
<i>Наталія Зілюк</i> РОЛЬ І МІСЦЕ ДІЛОВОГО ЕТИКЕТУ В РОБОТІ ОРГАНІЗАТОРА ДІЛОВОДСТВА	74
ЕКОНОМІКА / ЭКОНОМИКА	
<i>Баходир Аббосов, Дилафруз Худайбердиева</i> СОЦИАЛЬНО-СТАТИСТИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ	78
<i>Оксана Андрієнко, Тетяна Плахова</i> ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ НА ШЛЯХУ ДО АВТОНОМІЇ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ	82
<i>Анатолій Бержанір</i> ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК ЧИННИК СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ	85
<i>Микола Гнатюк</i> СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «РИНОК ЗЕРНА»	88
<i>Бахыт Зекенова</i> РЕНТАБЕЛЬНОСТЬ ПРОДУКЦИИ ПРЕДПРИЯТИЯ И ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЕЕ ПОВЫШЕНИЕ	90
<i>Аяулым Ибрагимова</i> НАЛОГОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	94
<i>Оксана Конончук</i> АГРАРНА РОЗПІСКА ЯК НОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ДОСТУПУ ДО ФІНАНСОВИХ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ СІЛЬГОСПВИРОБНИКА	96
<i>Вікторія Краля, Ганна Вилуск, Аліна Григоренко</i> СТВОРЕННЯ КООПЕРАТИВУ ЯК ОДИН ІЗ КРОКІВ ПОКРАЩЕННЯ СТАНУ ГАЛУЗІ ЯГІДНИЦТВА	98

Shaxnoza Latipova, Samadullo Normuxamedov KORPORATIV BOSHQARUVDA RIVOJLANGAN MAMLAKATLAR TAJRIBASINI O'RGANISH VA UNI AMALIYOTGA TADBIQ QILISH	102
Сергій Максименко ДЕЯКІ АСПЕКТИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ВПЛИВУ НА СТРУКТУРУ РИНКУ ПРАЦІ У ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ	104
Наталія Обідник ВПЛИВ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ НА НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ	108
Ольга Пернарівська ВАЛЮТНО-КУРСОВА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ	110
Дильсабо Рустамова ТАЪЛИМ-ТАРАҚҚИЁТ ГАРОВИ	112
Сайёра Рустамова ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ҲОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШ ҲОЛАТИ	117
Марія Саєнсус, Ганна Карнаухова ПРОБЛЕМИ ПРОЦЕСУ МОНІТОРИНГУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА	120
Havaskhon Soliyeva, Muzaffar Kurbanov FAMILY BUDGET: WHY IT IS IMPORTANT	123
Крістіна Ткач ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ФІНАНСІВ НЕКОМЕРЦІЙНИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	124
Акмал Эргашев, Жасурбек Курбонов ҚИШЛОҚ ХҲЖАЛИГИДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЁРДАМИДА ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИКНИ ОШИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ	127
Тетяна Ящук СПЕЦИФІКА ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	131
МЕНЕДЖМЕНТ І МАРКЕТИНГ / МЕНЕДЖМЕНТ И МАРКЕТИНГ	
Динара Алимжанова СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ	135
Олена Орленко ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ В ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОМУ БІЗНЕСІ	137
Ольга Пахуща, Наталія Великоцька ФАКТОРИ ВИЗНАЧЕННЯ ОПЕРАЦІЙНИХ ПРІОРИТЕТІВ ВИРОЩУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР В СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ	140
ЖУРНАЛІСТИКА / ЖУРНАЛИСТИКА	
Ярослава Василенко ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ В СВІТОВИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	145
Любов Данча МЕДІАПРАВО У СИСТЕМІ ПРАВА: ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ МЕХАНІЗМІВ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЗМІ	148

СОЦІОЛОГІЯ / СОЦИОЛОГИЯ

Ольга Матрос

- СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ДИТЯЧА ІНВАЛІДНІСТЬ» ТА ЙОГО ОСНОВНІ
КАТЕГОРІЙНІ ОЗНАКИ 152

ІСТОРИЧНІ НАУКИ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Артем Василичук

- ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО ЯК ВИЯВ ІДЕЇ «НАРОДНОЇ МІЛЦІЇ» 155

Вікторія Гуменюк

- СІЛЬБУД ЯК МІСЦЕ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЯ ЕТНОСПІЛЬНОТ
ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКОГО РЕГІОНУ (20–30-І РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ) 158

Иноят Игамова, Саодат Юлдашева

- ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОБМЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ
НА ВЕЛИКОМ ШЁЛКОВОМ ПУТИ 161

Ольга Лісовська

- ІСТОРИЧНІ КАРТИ ЯК ДЖЕРЕЛА ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ 163

Ірина Ніконова

- ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТНИКИ СВЯТОГІРСЬКОЇ ЛАВРИ:
ЕКСКУРС В ІСТОРІЮ 166

Диловар Файзієва, Мохинур Бердієва

- СИНТЕЗ ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ И НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ
В ТВОРЧЕСТВЕ МЫСЛИТЕЛЕЙ ПРОШЛОГО 168

КУЛЬТУРОЛОГІЯ / КУЛЬТУРОЛОГИЯ

Тетяна Коваленко

- КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВІДРОДЖЕННЯ
У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ 171

Асель Маликова, Айдос Макулбеков

- СӨЗ – АДАМГЕРШІЛКІТІ ДӘРІПТЕУДЕ ТИІМДІ ТӘСІЛ РЕТІНДЕ 175

ПОЛІТОЛОГІЯ / ПОЛИТОЛОГИЯ

Аліса Жуковська

- СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІСТИЧНА РОЛЬ БІОЕТИКИ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ 179

ЮРИДИЧНІ НАУКИ / ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Мавлюда Ахмедшаєва, Бекзод Умаров

- АДМИНИСТРАТИВНЫЕ РЕФОРМЫ НА СЛУЖБЕ НАРОДА 182

Авазбек Бозарбоев

- ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ЁШЛАРНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШ:
ХОРИЖИЙ ТАЖРИБА 185

Володимир Голубош

- ДО ПИТАННЯ ПРО ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ,
ПРЕДМЕТОМ ЯКИХ Є ЗБРОЯ, БОЙОВІ ПРИПАСИ, ВИБУХОВІ РЕЧОВИНИ
ТА ВИБУХОВІ ПРИСТРОЇ 187

Олег Гуртовенко

- ЗАГАЛЬНОСВІТОГЛЯДНИЙ ПІДХІД ДО ЗБАЛАНСОВАНOSTІ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА 190

Олег Гуртовенко

- МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД І ЗБАЛАНСОВАНІСТЬ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА 196

Victoria Dari

- EVOLUȚIA INSTITUȚIEI CETĂȚENIEI ÎN REPUBLICA MOLDOVA 202

Андрій Лесько

- ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ 207

Марія Погребняк

ПРЕДСТАВНИКИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ
НІМЕЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА 210

Сергій Савранчук

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДО ПРАЦІВНИКІВ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ
АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ 213

Akmal Sodikov, Sherzod Xaitov

THE RIGHT TO ADDRESS TO GOVERNMENTAL BODIES:
FROM LAW TO PRACTICE 217

Марина Черевко

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ НАУКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ 220

МИСТЕЦТВО / ИСКУССТВО

Галина Горюх

НАРОДНОПІСЕННІ ТРАДИЦІЇ У ТВОРЧОСТІ ХОРОВИХ КОЛЕКТИВІВ
РІВНЕНЩИНИ НА МЕЖІ ХХ – ХХІ СТ. 225

Наталія Кривич

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ
ЗАСОБАМИ СТВОРЕННЯ СЦЕНАРІЇВ 232

Олеся Руснак

РОЛЬ ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА
В РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ 235

Раиса Сергиенко

О ПОДГОТОВКЕ МУЗЫКОВЕДОВ ВЫСШЕЙ КВАЛИФИКАЦИИ
(ИЗ ОПЫТА РАБОТЫ В БЕЛОРУССКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
АКАДЕМИИ МУЗЫКИ) 239

Тамара Сернова, Валентина Черняк

ХОРОВАЯ МИНИАТЮРА В КОНТЕКСТЕ НОВОЖАНРОВЫХ
ПРОЦЕССОВ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА БЕЛАРУСИ 242

ПЕДАГОГІКА / ПЕДАГОГИКА

Олександр Авраменко, Марина Безбородько

КЕРІВНИЦТВО САМОСТІЙНОЮ РОБОТОЮ СТУДЕНТІВ
ЯК ШЛЯХ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ 245

Кулимхан Арымбаева, Жакип Кенжебаев, Молдабек Аянов

К ИССЛЕДОВАНИЮ ПОНЯТИЯ И СОДЕРЖАНИЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНЫХ КАЧЕСТВ ПЕДАГОГОВ 248

Ірина Баликіна

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
У ПРОЦЕСІ ЗДОБУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ 250

Олександр Батурін, Микола Карманов

ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ-ПОЧАТКІВЦІВ
В АВТОМАТИЗОВАНІЙ НАВЧАЛЬНІЙ СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ
«АДМІНІСТРАЦІЯ – ПЕДАГОГ» 253

Рузбой Бахрамов, Шухратбек Қўзібоев, Мирзарахмат Тўрабоев

ҲОЗИРГИ ЗАМОН ЭКОЛОГИЯНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ 257

Роман Богданов

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ
У СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ 259

Наталія Богданович, Яна Іваницька ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ІГОР ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ З МАТЕМАТИКИ У ДОШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	262
Наталія Бойчук АСПЕКТИ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ НА МИСТЕЦЬКОМУ ФАКУЛЬТЕТІ	264
Ірина Бондарчук РОЛЬ І МІСЦЕ КУРАТОРА НАВЧАЛЬНОЇ ГРУПИ У ФОРМУВАННІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ НА ВИПУСКНИХ КУРСАХ	269
Віта Боса КЛАСИФІКАЦІЯ ЕКСПЕРТНОГО ОЦІНЮВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН	271
Валентина Ботнар, Ольга Йовва РАЗРАБОТКА И АПРОБИРОВАНИЕ ПРОГРАММЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОСНОВ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У СТАРШИХ ДОШКОЛЬНИКОВ	274
Светлана Вальченко НАЦИОНАЛЬНОЕ САМОСОЗНАНИЕ ЛИЧНОСТИ КАК НАУЧНАЯ КАТЕГОРИЯ	277
Катерина Волохата ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ПРИРОДОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	281
Ірина Галдецька, Олена Василенко ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ПРИ ІНШОМОВНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ ВНЗ	284
Наталія Гармаш, Катерина Кожесникова, Валентина Мазуренко З ДОСВІДУ РОБОТИ ЦЕНТРУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У ДНІПРОВСЬКОМУ БАЗОВОМУ МЕДИЧНОМУ КОЛЕДЖІ	286
Алла Григор'єва ОРГАНІЗОВАНЕ ЕКСПЕРИМЕНТУВАННЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ЯВИЩА ПРИРОДИ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	289
Тетяна Грітченко ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	292
Лариса Гронь, Віталій Гронь ДО ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО МОВНОГО ПОРТФОЛІО НА МОВНИХ ФАКУЛЬТЕТАХ ВНЗ	295
Валентина Грубська СЮЖЕТНО-РОЛЬОВІ ІГРИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНИХ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	298
Мохидил Гуламджанова METHODS OF LEARNING ENGLISH	301
Зарина Дзугаєва АКМЕЛІНГВІСТИКА: ВЕРШИНА ЯЗЫКОЗНАНИЯ В АКМЕОЛОГИИ	303
Тамара Желонкина, Светлана Лукашевич ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ ПЕРВОГО КУРСА ФИЗИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ	306
Nuriya Jumaniozova TEDIOUS GRAMMAR IS NOT TEDIOUS ANY MORE	309
Наталія Журавська, Дар'я Капленко РОЛЬ І МІСЦЕ ЗАДАЧ У ПОЧАТКОВОМУ КУРСІ МАТЕМАТИКИ. ФУНКЦІЇ ТЕКСТОВИХ ЗАДАЧ	310

Альона Завгородня БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ	313
Юлія Задунайська РОЛЬ УНІВЕРСИТЕТУ ІННОВАЦІЙНОГО ТИПУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	315
Тетяна Зазуляк, Ігор Ємчура ПРОФЕСІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВИКЛАДАЧА МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ	318
Ганна Константинова РОЗВИТОК ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ	322
Олена Крекотень ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ СТУДЕНТАМ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН	325
Алина Лаптейкина ИГРОВОЙ МЕТОД В ОБУЧЕНИИ ГРАММАТИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	329
Фаррух Мавлянов CHALLENGES OF TEACHING STUDENT OF YOUNG LESSON SPECIALIZED ATTITUDE OF SPECIALISTS	332
Олеся Малоголова ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ НАВЧАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ	335
Барно Маматова, Райхона Касымова, Дилмурод Пулатов О ПРИМЕНЕНИИ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ	337
Барно Маматова, Насима Рахмонова, Гульноза Араббаева ТЕМА ПАМ'ЯТІ В ДУХОВНОМУ ВОСПИТАННІ УЧАЩИХСЯ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНА ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА «И ДОЛЬШЕ ВЕКА ДЛИТСЯ ДЕНЬ» И ПОВЕСТИ ВАЛЕНТИНА РАСПУТИНА «ЖИВИ И ПОМНИ»)	339
Володимир Марчук, Надія Стаднік ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА	341
Тетяна Мельник РОЛЬ ПРИСЛІВ'ІВ ТА ПРИКАЗОК У ФОРМУВАННІ СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ НА ЗАНЯТТЯХ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	344
Дилфуза Мирзаева ОСОБЕННОСТИ ПОСТРОЕНИЯ И ПРОВЕДЕНИЯ ИНТЕГРИРОВАННЫХ УРОКОВ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ	350
Гулнара Муратова, Исроилжон Абдусаломов О ВОПРОСАХ ЭФФЕКТИВНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ И СИСТЕМАТИЗАЦИИ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ	353
Лілія Нечипоренко ПРОФЕСІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ ВИВЧЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В КОЛЕДЖІ	356
Анна Оністрат, Ангеліна Федяй ВИКОРИСТАННЯ ГРИ ЯК ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ ЕЛЕМЕНТАРНИХ МАТЕМАТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ У ДОШКІЛЬНИКІВ	360
Лідія Павлюк ВИКОРИСТАННЯ ПРОЕКТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ЗАНЯТТЯХ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПЕДАГОГА	363

Вероника Парченкова РАЗВИТИЕ АЛГОРИТМИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ЯП C++	366
Юлія Підвальна РОБОТА СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ	368
Ольга Подворнюк ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ МЕДІА ДИДАКТИКИ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ДІЛОВОДІВ	371
Катерина Райниш ДІЯЛЬНІСТЬ КУРАТОРА В СИСТЕМІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ	372
Віталіна Рейдало ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ТВОРЧОЇ СПІВПРАЦІ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ	377
Mukhabbat Ruzmetova THE BASICS OF SELECTING LEXICAL ITEMS IN TEACHING ENGLISH TO A2 LEVEL LEARNERS	381
Анастасія Сапунжи ПІЗНАВАЛЬНИЙ І ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗАГАДКИ ДЛЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ І МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	383
Ірина Сараєва РОЗВИТОК УПРАВЛІНСЬКИХ ЯКОСТЕЙ КЕРІВНИКА ДОШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД	386
Сергій Слюсаренко ЗМІНА СТРАТЕГІЇ ПІДГОТОВКИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ТЕХНІКІВ-МЕХАНІКІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ЗАНЯТТЯХ ЗАГАЛЬНО-ТЕХНІЧНИХ І СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ І-ІІ РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ	388
Тетяна Сосинець ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ НА УРОЦІ	393
Нургуль Султанова, Самал Кешубаева, Нокисбай Примбетов, Елдос Советханұлы, Оралсын Умитханова ЖАСӨСПІРІМДЕРГЕ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІН ОҚЫТУ	397
Светлана Темирбекова А.ҚҰНАНБАЕВ, Ш.ҚҰДАЙБЕРДИЕВ, М.ӘУЕЗОВТЫҢ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ӨЛЕУМЕТТІК-РУХАНИ КӨЗҚАРАСТАРЫ	401
Гулжахон Умарова, Лайло Очилова МАҚТАВГАСНА ТА`ЛИМ МАТЕМАТИКА МАШГ`УЛОТЛАРИДА INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING IMKONIYATLARI	405
Гулжахон Умарова, Икбол Шарипова БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИНИ ИЖОДИЙ ТАШКИЛ ЭТИШДА КОШИЙ МЕРОСИДАН ФОЙДАЛАНИШ	408
Марія Федченко ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ	410
Наталія Феліпова ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ	412

Ірина Холобцева

ВИКОРИСТАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ
В ТЕХНОЛОГІЧНОМУ КОЛЕДЖІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО АГРАРНО-ЕКОНОМІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ 415

Лариса Чепіль, Марія Порхун

ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА 417

Тетяна Шашина

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ І ПРИЙОМИ ФОРМУВАННЯ
КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ БІОЛОГІЇ 422

Надія Шелест

СТАН СФОРМОВАНOSTІ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ
ДО СТВОРЕННЯ СІМ'Ї У СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ КОЛЕДЖІВ 425

Тетяна Юркова

РОЛЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЛІГИ
У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ 428

ПСИХОЛОГІЯ / ПСИХОЛОГИЯ

Юлія Бойко-Бузиль

КОНЦЕПЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ Д. СЬЮПЕРА 431

Марія Козігора

РОЛЬ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ У ПОЧАТКОВОМУ НАВЧАННІ 433

Юлія Курятникова

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ ЗІ СТАТУСНОЮ ПОЗИЦІЄЮ
У КОЛЕКТИВІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ 436

Ірина Одейчук, Володимир Романюк

СТРЕСОСТІЙКІСТЬ ТА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ 439

Валентина Олійник

ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНІ КОНФЛІКТИ СТУДЕНТІВ:
АНАЛІЗ ПРИЧИН ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ 442

Владислава Пижова

ВПЛИВ СТИЛІВ БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН
НА ФОРМУВАННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ 445

Олександр Посацький, Андрій Грабинський

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДИТИНИ ДО НАВЧАННЯ 447

Жаннат Сардарова, Манет Жангозієва

ЕМОЦІОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫ 451

Вікторія Трофимчук

СУТНІСТЬ, ПРИРОДА, ОЗНАКИ ФЕНОМЕНУ «АГРЕСІЇ» ТА «АГРЕСИВНОСТІ» 454

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ / ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Гүлден Ержанова, Айман Майлыбаева

МЕДИЦИНАЛЫҚ КОЛЛЕДЖДЕ ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУ ТИІМДІЛІГІН
МУЛЬТИМЕДИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ҚҰРАЛДАРЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ
АРТТЫРУ ЖАЙЫНДА 458

Вікторія Кісіль, Карина Смирнова

ЗМІСТ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ 460

Сергей Лепеш

ИНТЕГРАЦИЯ ИНТЕРНЕТ-БАНКИНГА В БАНКОВСКИХ СИСТЕМАХ 463

Ilkhomjon Siddikov, Khurshid Sattarov, Khalimjon Khujamatov, Komila Sherjanova

MODELING OF THE ELEMENTS AND DEVICES
OF ENERGY CONTROL SYSTEMS 466

Ilkhomjon Siddikov, Khalimjon Khujamatov, Komila Sherjanova

THE PRINCIPLE OF DESIGN OF ELECTROMAGNETIC TRANSDUCERS OF ONE, THREE AND MULTI - PHASES CURRENT OF ELECTRICAL NETS TO SECONDARY VOLTAGE

468

Анар Тулегенова, Гүлсанам Алиханова

5-6 СЫНЫПТА ҚЫЗЫҚТЫ ЕСЕПТЕРДЕРДІҢ КӨМЕГІМЕН ОҚУШЫЛАРДЫҢ МАТЕМАТИКАЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН АНЫҚТАУ

472

Бахар Шамилова, Севиндж Расулова

ПРИМЕНЕНИЕ ПРОГРАММЫ MIMIO STUDIO В ПРОЦЕССЕ ОБРАЗОВАНИЯ

475

Олександр Яценко

ПОРІВНЯННЯ ТЕХНІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ВІЛЬНИХ СИСТЕМ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

479

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ / ФИЗИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Віра Болух

НОВИЙ РОЗКЛАД ТИПУ МАЙЄРА ДЛЯ ТЕРМОДИНАМІЧНИХ ПОТЕНЦІАЛІВ

483

Максим Бужан, Юрий Жердецкий

СРАВНЕНИЕ ПРОГРАММНЫХ МЕТОДОВ АНАЛИЗА И РАСЧЕТА НАДЕЖНОСТИ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ СИСТЕМ

484

Леонід Дишук

«МАТЕРІАЛІЗАЦІЯ ДУХІВ ТА РОЗДАЧА СЛОНІВ» (ТЕХНІЧНА ТВОРЧІСТЬ)

489

Алексей Зайцев

КИНЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭЛЕКТРОННО-ЛУЧЕВОГО ДИСПЕРГИРОВАНИЯ МИШЕНЕЙ НА ОСНОВЕ КРЕМНИЙОРГАНИЧЕСКОЙ СМОЛЫ К42

491

Жанетт Ковач

ВИЗНАЧЕННЯ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА КІЛЬКІСТЬ ВСТУПНИКІВ ДО ВНЗ

494

Петер Товт

ОЦІНКА ПАРАМЕТРІВ КРИТЕРІЮ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ГІПОТЕЗИ ПРО ВИГЛЯД КОВАРІАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ

496

Оксана Яцинич

ПЕРШІЙ І ТРЕТІЙ ЗАКОНІ КЕПЛЕРА. ЯК РУХАЮТЬСЯ КОМЕТИ

499

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА І СПОРТ / ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

Анна Андреева

ДИНАМІКА РУХОВОЇ АКТИВНОСТІ СТУДЕНТІВ І КУРСІВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНИХ ГРУП ЗА 2016-2017 НАВЧАЛЬНИЙ РІК

503

Ольга Без'язична, Катерина Бабай

ВИКОРИСТАННЯ ПРОФІЛАКТОРА ЄВМІНОВА ПРИ КІФОТИЧНІЙ ПОСТАВІ

505

Инна Бойко, Вера Третьяк, Александр Петкевич

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ВЫПОЛНЕНИЯ СЕМИМЕТРОВОГО ШТРАФНОГО БРОСКА ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫМИ ГАНДБОЛИСТАМИ НА XXV ЧЕМПИОНАТЕ МИРА ПО ГАНДБОЛУ ВО ФРАНЦИИ СРЕДИ МУЖСКИХ КОМАНД

508

Оксана Глиняна

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЛЮДЕЙ ЛІТНЬОГО ВІКУ ПІСЛЯ ЕНДОПРОТЕЗУВАННЯ КУЛЬШОВОГО СУГЛОБУ

512

Наталья Гончарова, Михаил Родионенко, Герман Гнатыш

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРОФИЛАКТИКИ ТРАВМАТИЗМА В ФУТБОЛЕ

515

Тетяна Корота, Володимир Нечепуренко

ОСНОВИ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

517

Ірина Михальченко РОЗВИТОК ВИТРИВАЛОСТІ ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ У СПОРТИВНІЙ СЕКЦІЇ З БАСКЕТБОЛУ	519
Гулнара Муратова, Мирзоазиз Хатамов К ВОПРОСАМ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН	521
Олена Мятига, Лідія Сарбаши ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЛІКУВАЛЬНИХ ВПРАВ ПРИ ПЛОСКОСТОПОСТІ У ПІДЛІТКІВ	523
Арсен Саруханов К ВОПРОСАМ ОЗДОРОВЛЕНИЯ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КРЕАТИВНЫХ МЕТОДОВ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОРГАНИЗМ УЧАЩИХСЯ	526
Аліна Улан, Володимир Залойло, Ілля Балковий, Олександр Довгий УРАХУВАННЯ МОТОРНОЇ АСИМЕТРІЇ НА ЕТАПАХ БАГАТОРІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ФУТБОЛІСТІВ	530
Ірина Хіврич, Дмитро Голуб РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ ШЛЯХОМ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	532
Анатолій Цінов'яз, Ніна Нестерчук РУХОВА АКТИВНІСТЬ ШКОЛЯРІВ – ОСНОВНИЙ ФАКТОР ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ	535
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ / ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ	
Арайлым Айтмагамбетова, Баян Рахимбаева КӨПТІЛДІЛІК – ЗАМАН ТАЛАБЫ МА?	539
Анна Атаджанова СОЗДАНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО УЧЕБНИКА И РЕАЛИЗАЦИЯ МЕТОДОВ АКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ	541
Валерія Бабенко АВТОРСЬКА ВЕРСІЯ COMMEDIA DELL'ARTE У ТВОРЧОСТІ ЛУЇДЖІ ПІРАНДЕЛЛО	543
Bashorat Jamilova, Oyniso Obidova VATANNI SUYMAK – IYMONDANDIR	547
Bashorat Jamilova, Gulnoz Rahmatova O`QUVCHILAR MA'NAVIY KAMOLOTIDA BADIY MATN TAHLILINING O`RNI	549
Bashorat Jamilova, Zarina Sa'dullayeva G`AFUR G`ULOM ASARLARIDA YETIMLIK MOTIVI IFODASI	552
Иноят Игамова, Дилишода Хасанова РАЗВИТИЕ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ	554
Гулрух Қиличева ҒАРБИЙ ЕВРОПА ЁЗУВЧИЛАРИ ИЖОДИДА РОМАНТИЗМНИНГ ШАКЛЛАНИШИ	555
Наталія Кириченко, Наталія Савчук ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ НА ЗАНЯТТЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	558
Музаффара Масеева, Дилишода Атаева ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА	561

Юлія Руденко ПОНЯТТЯ «ФРАЗЕОЛОГІЗМ» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	562
Эльза Салахова МУЛЬТИСЕНСОРНЫЙ ПОДХОД В СОЗДАНИИ КОММУНИКАТИВНОГО ПРОСТРАНСТВА ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ	566
Умида Сафарова ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА КАК ФОРМА РЕАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ	569
Galina Suleymanova TEACHING ESP VOCABULARY	571
Ксенія Тараненко, Ігор Коновальчук, Володимир Летучий ЗБЕРЕЖЕННЯ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ	573
Наргиза Турсунова О БОМАРШЕ И О ЕГО БЕССМЕРТНЫХ КОМЕДИЯХ	576
Ніна Урсані ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ОБРАЗУ ІСУСА ХРИСТА У ВІНЦЯХ ДМИТРА ТУПТАЛА	578
Умида Хайдарова STUDENTS' INDEPENDENT WORK IS A HALLMARK OF INDIVIDUALIZED INSTRUCTION AT TASHKENT STATE UNIVERSITY OF LAW	581
Manzura Shamsitdinova COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING: COOPERATION OR COLLABORATION	583
Maxbuba Sharipova, Amina Aminova HAYOTBAXSH AN'ANALAR "ALPOMISH" DOSTONI MISOLIDA	585
Наталія Шемякіна СПЕЦИФІКА ВСТАВНИХ КОНСТРУКЦІЙ ОБ'ЄКТИВНОЇ ТА СУБ'ЄКТИВНОЇ МОДАЛЬНОСТІ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ	589
Крістіна Шилова ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ КОМУНІКАТИВНИХ ТИПІВ І ФУНКЦІЙ РИТОРИЧНИХ ПИТАНЬ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ	594
Юлія Шкода БАЙРОНІЧНИЙ ГЕРОЙ У «СХІДНИХ ПОЕМАХ» ДЖ. БАЙРОНА	596
ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ / ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ	
Валерий Кóсяк МЕЛАНХОЛИЯ КАК ПРИРОДНАЯ ПРЕДПОСЫЛКА ТВОРЧЕСТВА	600
Оксана Сільвестрова РОЗУМІННЯ «ДУХУ ЕПОХ» ЯК СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО ФЕНОМЕНУ	604
ХІМІЧНІ НАУКИ / ХИМИЧЕСКИЕ НАУКИ	
Севиндж Гаджиева, Хиджран Рафиева, Улькяр Абдуллаева EFFECTS OF HEAVY METAL TOXICITY ON HUMAN HEALTH AND HEAVY METAL POLLUTION CARRIED BY TAP WATER	609
Вікторія Гніцевич, Юлія Гончар, Надія Чикун THE PROSPECT OF USING FERMENTOLYSIS TO INTENSIFY THE FORMATION OF PUMPKIN PECTIN	611
Олег Федевич ДОСЛІДЖЕННЯ ОКИСНЮВАЛЬНОГО КАТАЛІТИЧНОГО ДЕГІДРУВАННЯ ІЗОПРОПІЛБЕНЗОЛУ ДО α -МЕТИЛСТИРОЛУ	614

МЕДИЧНІ НАУКИ / МЕДИЦИНСКИЕ НАУКИ

<i>Ибадулла Абдуллаев, Санжар Курбанов, Атаназар Хаитов</i> ЖИСМОНИЙ МАДАНИЯТ ВА СПОРТНИНГ ШАКЛЛАНИШ ПСИХОЛОГИЯСИ ВА САЛОМАТЛИК	617
<i>Мухиддин Авезов, Айбек Эсамуратов</i> ИЗМЕНЕНИЯ ЭНДОТЕЛИАЛЬНОГО ФАКТОРА РОСТА СОСУДОВ (VEGF) ПРИ ПОЛИПОЗНОМ РИНОСИНУСИТЕ	620
<i>Исмоил Арзиев, Бахром Бахриев, Дилноза Шамсиева, Саййёра Алиева</i> ПРЕДОПЕРАЦИОННЫЕ КРИТЕРИИ ВЫБОРА СПОСОБА ПЛАСТИКИ ПОСЛЕОПЕРАЦИОННЫХ ВЕНТРАЛЬНЫХ ГРЫЖ	624
<i>Якуб Ахмедов, Голиб Якубов, Шожсахон Нарзикулов</i> РОЛЬ ЛУЧЕВЫХ МЕТОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ В ОЦЕНКЕ МИКРОКАЛЬЦИНАТОВ МОЛОЧНЫХ ЖЕЛЕЗ	628
<i>Наталія Бочкова</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ У ФІЗИЧНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ТРАВМАМИ ШИЙНОГО ВІДДІЛУ ХРЕБТА	631
<i>Маркс Жаббаров, Нурмамат Худайберганов</i> КЛИНИКО-НЕВРОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ У БОЛЬНЫХ С МИГРЕНЬЮ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПОЛИМОРФИЗМА ГЕНА МЕТИЛЕНГИДРОФОЛАТРЕДУКТАЗЫ В РЕГИОНЕ ПРИАРАЛЬЯ	635
<i>Шавкат Исламов, Заррух Абдурауфов, Достон Хафизов</i> ОБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЧИНЫ НЕНАДЛЕЖАЩЕГО ОКАЗАНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ	638
<i>Шавкат Исламов, Аброр Дусатов, Шохрух Шавкатов</i> ДЕФЕКТЫ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХИРУРГОВ	640
<i>Гулжаннат Исроилова</i> НЕКОТОРЫЕ КОАГУЛОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ В ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТАКТИКИ ИНТЕНСИВНОЙ ТЕРАПИИ ПРИ МАССИВНЫХ АКУШЕРСКИХ КРОВОТЕЧЕНИЯХ	644
<i>Азиза Кадирова, Аишаф Садуллаев</i> РЕЗУЛЬТАТЫ ХИРУРГИЧЕСКОГО ЛЕЧЕНИЯ ЗРЕЛЫХ СТАРЧЕСКИХ КАТАРАКТ	646
<i>Расулбек Каримов</i> ЗАМОНАВИЙ ЕНГИЛ АВТОМОБИЛЬ САЛОНИДАГИ ШИКАСТЛАНИШЛАРНИНГ КОНТАКТЛИ ЖАРОХАТЛАР ҲУСУСИЯТИ ВА УЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ	648
<i>Дарина Ковпашко</i> ПРЕВЕНТИВНА ФІЗИЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ПОШКОДЖЕНЬ ТРАВМ КИСТІ У БОКСЕРІВ	652
<i>Бахтияр Курьязов, Бахтияр Рузметов</i> АЛЛОПЛАСТИКА ПРИ БОЛЬШИХ И ГИГАНТСКИХ ПОСЛЕОПЕРАЦИОННЫХ ВЕНТРАЛЬНЫХ ГРЫЖАХ	654
<i>Наргиза Махматмурадова, Мунавар Сафарова, Тимур Исламов</i> ОСОБЕННОСТИ ДИАГНОСТИКИ ЦИРРОЗА ПЕЧЕНИ ПРИ МИКСТ-ИНФЕКЦИИ HCV+HBV	659
<i>Наргиза Махматмурадова, Мунавар Сафарова</i> ОСОБЕННОСТИ ТЕРАПИИ ПАЦИЕНТОВ С АРИТМИЯМИ	663
<i>Насиба Машиарипова, Нодира Шамуратова, Дилфуза Акназарова</i> ДЕПРЕССИЯ ВА УНДА ТИББИЙ – ПСИХОЛОГИК ЁРДАМ ТАМОЙИЛЛАРИ	666

Наргиза Мирзаева, Бобур Сафарбоев, Садулла Юсупов ЎЗБЕКИСТОННИНГ ҚУМЛИ-ЧЎЛ ХУДУДЛАРИДА ЯШОВЧИ БОЛАЛАРДА ТУТҚАНОК СИНДРОМЛАРИ	669
Гулбахор Оллаберганова, Умиджон Бобожанов ИШЕМИК ИНСУЛЬТЛАРНИНГ ДОППЛЕРОГРАФИК ХУСУСИЯТЛАРИНИ БАҲОЛАШ	671
Надира Расулова, Рустам Шарипов, Алишер Расулов, Махбуба Ахмедова, Лола Ирбутаева СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ДИАГНОСТИКИ И ЛЕЧЕНИЯ РАХИТА	674
Косим Рахманов БАЛЛЬНАЯ ОЦЕНКА В ВЫБОРЕ ТАКТИКИ ХИРУРГИЧЕСКОГО ЛЕЧЕНИЯ ЭХИНОКОККОЗА ПЕЧЕНИ	677
Гульноза Рахматуллаева, Наргиза Салимова ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПЕПСАНА-Р ПРИ ЛЕЧЕНИИ НЕСТЕРОИДНОЙ ГАСТРОПАТИИ У БОЛЬНЫХ РЕВМАТОИДНЫМ АРТРИТОМ	681
Базиргон Рўзметов, Ибадулла Абдуллаев, Равшанбек Абдуллаев, Сарвар Абдиримов ХОРАЗМ ВИЛОЯТИДА ГИПЕРТОНИЯ КАСАЛЛИГИДАН НОГИРОНЛИК ВА УНИНГ ТАРҚАЛИШИДАГИ АЙРИМ ТАРКИБИЙ ХУСУСИЯТЛАР	683
Муборак Салаева, Шохрух Эркабоев, Наргиза Салимова, Диханбай Абдувалиев РИСК НАРУШЕНИЯ ПОЧЕЧНОЙ ФУНКЦИИ У БОЛЬНЫХ СО СТАБИЛЬНОЙ СТЕНОКАРДИЕЙ НА ФОНЕ САХАРНОГО ДИАБЕТА II ТИПА	687
Шарофат Сапаева, Бобурбек Нуруллаев ГИСТОМОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА БЕДРЕННОЙ КОСТИ КРЫС ПРИ МОДЕЛИРОВАНИИ РЕЗЕКЦИИ ЖЕЛУДКА ПО МЕТОДУ БИЛЬРОТ-II	690
Salomat Sobirova THE STUDY OF DISABILITY OF CHILDREN UP TO THE AGE OF 3 BY CHARACTERISTIC FEATURES (ACCORDING FACTS OF YAKKASARAY REGION, TASHKENT CITY)	693
Гавхар Тулакова, Ойбек Орипов, Собир Хамракулов ИЗУЧЕНИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЛАЗЕРТРАБЕКУЛОПЛАСТИКИ У БОЛЬНЫХ С ОТКРЫТОУГОЛЬНОЙ ГЛАУКОМОЙ С УЧЕТОМ ИХ РАСЫ И ПУТИ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ	696
Гавхар Тулакова, Екутхон Орипова, Шохрух Искандаров ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ШОВНОГО МАТЕРИАЛА ПРЕМИЛЕНА ПРИ ПРОВЕДЕНИИ БЛЕФАРОПЛАСТИКИ У БОЛЬНЫХ С ВРОЖДЕННЫМ ПТОЗОМ	699
Пайзилла Уринбаев, Мухриддин Хасанов, Мавлон Аширов, Икром Уринбаев ХИРУРГИЧЕСКОЕ ЛЕЧЕНИЕ ОСКОЛЬЧАТЫХ, ВНУТРИСУСТАВНЫХ ПЕРЕЛОМОВ ДИСТАЛЬНОГО КОНЦА ПЛЕЧЕВОЙ КОСТИ	701
Нурмамат Худайбергганов, Маркс Жаббаров, Мурод Матёкубов МИЯ СУРУНКАЛИ ИШЕМИЯСИДА МАВИКС ПРЕПАРАТИНИНГ САМАРАДОРЛИГИ	704
Нурмамат Худайбергганов, Маркс Жаббаров ВЕРТЕБРОГЕННЫЕ НЕВРОЛОГИЧЕСКИЕ СИНДРОМЫ РАЗЛИЧНОЙ ЛОКАЛИЗАЦИИ И КОНСЕРВАТИВНОЕ ЛЕЧЕНИЕ БОЛЬНЫХ С ПРЕПАРАТОМ СУСТАВИН	708
Марина Чиниева СТРУКТУРНЫЕ МЕХАНИЗМЫ ИНТЕГРАЦИИ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ СИСТЕМ ПОЧЕК ПРИ РЕГУЛЯЦИИ БЕЛКОВОГО ГОМЕОСТАЗА	711

<i>Валентина Чумаченко, Сергій Плевако, Юрій Піхальоник</i> С-СИЛКОНОВІ ВІДБИТКОВІ МАТЕРІАЛИ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В ОРТОПЕДИЧНІЙ СТОМАТОЛОГІЇ	714
<i>Azamat Shamsiev, Suhrob Zayniev, Jamshid Shamsiev</i> MORPHOLOGIC STRUCTURE OF THE BONE TISSUE IN THE CHRONIC RECURRENT HEMATOGENOUS OSTEOMYELITIS IN CHILDREN	717
<i>Azamat Shamsiev, Jamshid Shamsiev, Muhammadjon Burgutov</i> OPTIMIZATION OF DIAGNOSTICS AND TREATMENT OF ACUTE INTESTINAL OBSTRUCTION IN CHILDREN	722
<i>Jamshid Shamsiyev, Azamat Shamsiyev, Saodat Igamova, Donobek Imamov</i> THE EFFECT OF ACIDITY OF GASTRIC JUICE ON ECHINOCOCCUS	726
<i>Azamat Shamsiev, Jamshid Shamsiev, Zafar Mahmudov</i> IMPROVEMENT IN EARLY DIAGNOSIS ACUTE HEMATOGENOUS OSTEOMYELITIS OF BONES OF COXOFEMORAL JOINT IN CHILDREN	732
<i>Azamat Shamsiev, Jamshid Shamsiev, Anvar Mutalibov</i> SURGICAL CORRECTION OF CONGENITAL FUNNEL CHEST DEFORMITY	736
<i>Равшан Шамсиев</i> ДИФФЕРЕНЦИРОВАННАЯ ТАКТИКА ЛЕЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С ВРОЖДЕННЫМИ РАСЩЕЛИНАМИ ВЕРХНЕЙ ГУБЫ И НЕБА	741
<i>Гульнара Шамуратова</i> ИССЛЕДОВАНИЕ ОТНОСИТЕЛЬНОГО РИСКА РАЗВИТИЯ ИНСУЛЬТА У КОРЕННЫХ ЖИТЕЛЕЙ ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ УЗБЕКИСТАНА	745
<i>Нодира Шамуратова, Насиба Машиарипова</i> КЕКСАЛАРДА СОҒЛОМ ОВҚАТЛАНИШ АСОСЛАРИ	748
<i>Малика Юсупова</i> ЭФФЕКТИВНОСТЬ КОМБИНИРОВАННОГО ЛЕЧЕНИЯ ВИРУСНЫХ КОНЪЮНКТИВИТОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ОЗОНА В ВИДЕ ГАЗА ЧЕРЕЗ ОЧКИ	750
<i>Наталія Ярчук</i> ЗНАЧЕННЯ ТРЕНАЖЕРІВ У ФІЗИЧНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З СИНДРОМОМ ДАУНА	753
СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО / СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО	
<i>Галина Голіней, Людмила Формазюк</i> ТЕХНОЛОГІЇ ГОДІВЛІ ФОРЕЛІ РАЙДУЖНОЇ (PARASALMO MYKISS) В УМОВАХ УТРИМАННЯ В С. ЛОЗИ ЗБАРАЗЬКОГО РАЙОНУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	757
<i>Іброхим Кимсанов, Мақситади Мўйдинов, Сойибжон Расулов, Отабек Қодиров</i> ФАРҒОНА ВИЛОЯТИ ШАРОИТИДА КУНГАБОҚАР НАВЛАРИ УРУҒЧИЛИГИ ВА ЕТИШТИРИШ АГРОТЕХНИКАСИ	759
<i>Тетяна Коваленко, Олексій Шабасєв</i> ВПЛИВ ГЕНОТИПОВИХ ФАКТОРІВ НА ПІДВИЩЕННЯ ВІДТВОРЮВАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ СВИНЕЙ	762
<i>Бахтиёр Набиев, Музаффар Тургунов,</i> <i>Муротжон Содиков, Шохжахон Турсуналиев</i> ТУПРОҚДА ОРГАНИК ҚОЛДИҚ ТЎПЛАНИШИНИ ЭКИШ МЕЪЁРЛАРИГА БОҒЛИҚЛИГИ	766
<i>Тождиддин Ураимов, Бахтиёр Набиев, Хурматой Жураева, Салим Хатамов</i> ЗНАЧЕНИЕ СИДЕРАЦИИ В УЛУЧШЕНИИ БАЛАНСА АЗОТА ВНОСИМЫХ АЗОТА УДОБРЕНИЙ	769
<i>Оксана Фльонц</i> РОЗВИТОК ФЕРМЕРСТВА В УКРАЇНІ	770

<i>М.Хожиматов, М.М.Хожиматов</i> ЮҚОРИ АГРОТЕХНОЛОГИЯ-СИФАТЛИ ВА МЎЛ ҲОСИЛ ГАРОВИ	772
<i>Хусанбой Эгамов, Гавхарой Мирхомидова,</i> <i>Сардор Собиров, Жахонгир Мамадалиев</i> ҒЎЗАНИНГ ЯНГИ ТИЗМАЛАРИНИ ХЎЖЛИККА ФОЙДАЛИ БЕЛГИЛАРИНИ ЎРГАНИШ НАТИЖАЛАРИ	774
<i>Матлуба Яхякулова, Кундулхан Жураева</i> ҚАНД ЛАВЛАГИ ИЛДИЗМЕВАНИНГ ҲОСИЛ ТЎПЛАШИГА МИНЕРАЛ ЎҒИТЛАР МЕЎЁРЛАРИНИНГ ТАЪСИРИ	776
ТЕХНІЧНІ НАУКИ. ТРАНСПОРТ / ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ. ТРАНСПОРТ	
<i>Василь Бунько</i> АНАЛІЗ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИЦІ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ДАНИХ	779
<i>Валентин Захарченко, Надія Чикун</i> ЕКСПРЕС-МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ЯКОСТІ ТА ФАЛЬСИФІКАЦІЇ МОЛОКА	782
<i>Ірина Магода</i> ПРИКЛАД РОЗРАХУНКУ ЦІЛЬНОКОВАНОГО СОСУДА З ДВОХКОНУСНИМ ОБТЮРАТОРОМ	784
<i>Мухаммаджон Парпиев, Бобир Очилов, Махпуза Арипова</i> УЛУЧШЕНИЕ МЕТРОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК СРЕДСТВ ИЗМЕРЕНИЙ МЕТОДОМ АВТОКАЛИБРОВКИ	788
<i>Владислава Скідан</i> ЕСТЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЕКТУВАННЯ ВЗУТТЯ	790
<i>Илхом Солиев, Асомиддин Хожиматов</i> КРИТЕРИИ БЕЗОПАСНОСТИ КОМПЛЕКСА СООРУЖЕНИЙ КУЙГАНЬЯРСКОГО ГИДРОУЗЛА НА РЕКЕ КАРАДАРЬЕ	793
АРХІТЕКТУРА І БУДІВНИЦТВО / АРХИТЕКТУРА И СТРОИТЕЛЬСТВО	
<i>Юлия Бегунова, Алина Бойко, Петр Саньков, Наталия Ткач</i> ПРИКВАРТИРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ФАСАДА В АРХИТЕКТУРЕ УКРАИНЫ	796
<i>Вікторія Миргородська, Григорій Невгомоний, Аліна Бойко, Петро Саньков</i> КОЛОРИСТИЧНЕ ТА ОБ'ЄМНО-ПРОСТОРОВЕ СПРІЙНЯТТЯ АУТИЧНОГО СПЕКТРУ	800
<i>Михайло Сурмай, Богдан Демчина</i> ВИЗНАЧЕННЯ НЕОБХІДНОЇ ДОВЖИНИ АНКЕРУВАННЯ АРМАТУРИ В ДЕРЕВ'ЯНИХ КОНСТРУКЦІЯХ	803
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ	807

Матеріали XXXII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації»: Зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький, 2018. – Вип. 32. – 845 с.

Відповідальність за грамотність, автентичність цитат, достовірність фактів і посилань несуть автори публікацій. Передрук і відтворення опублікованих у збірнику матеріалів будь-яким способом дозволяється тільки при посиланні на «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації».

Матеріали науково-практичної інтернет-конференції розміщені на сайті:
<http://confscientific.webnode.com.ua>

Укладачі: С.М.Кикоть, І.В.Гайдаєнко
Верстка та дизайн: І.В.Гайдаєнко

Адреса оргкомітету та редколегії:
вул. Сухомлинського, 30 (к. 100),
м. Переяслав-Хмельницький,
08401, Київська обл., Україна
тел. 0930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

Материалы XXXII Международной научно-практической интернет-конференции «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации»: Сб. науч. трудов. – Переяслав-Хмельницкий, 2018. – Вып. 32. – 845 с.

Ответственность за грамотность, аутентичность цитат, правильность фактов и ссылок, достоверность материалов несут авторы публикаций. Перепечатка и воспроизведение опубликованных в сборнике материалов любым способом разрешается только при ссылке на «Тенденции и перспективы развития науки и образования в условиях глобализации».

Материалы научно-практической интернет-конференции размещены на сайте: <http://confscientific.webnode.com.ua>

Составители: С.Н.Кикоть, И.В.Гайдаенко
Верстка и дизайн: И.В.Гайдаенко

Адрес оргкомитета и редколлегии:
ул. Сухомлинского, 30 (к. 100),
г. Переяслав-Хмельницкий,
08401, Киевская обл., Украина
тел. 0930569496,
сайт: confscientific.webnode.com.ua

